

A MÓRA FERENC MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

BÁLINT SÁNDOR

A SZÖGEDI NEMZET

A SZEGEDI NAGYTÁJ
NÉPÉLETE

HARMADIK RÉSZ

1978/79-2

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1978/79

2

SZEGED, 1980

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕЦ (ВЕНГРИЯ)

*Barna László, Dömötör János, †Gallé László,
Juhász Antal, Szelesi Zoltán és
Zombori István közreműködésével*

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

1999

A borítólapon *Mayer Gyula* terve alapján készült

HU ISSN 0563 — 0525

A kiadásért felel a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 2000 — Terjedelem 83,25 (A/5) ív
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601 — 59 és 5602 — 55
szabvány szerint
80-5753 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

BÁLINT SÁNDOR

A SZÖGEDI NEMZET

**A SZEGEDI NAGYTÁJ
NÉPÉLETE**

HARMADIK RÉSZ

Lektorálta
BALASSA IVÁN

© BÁLINT SÁNDOR jogutóda 1980

AZ EMBERI ÉLET HAGYOMÁNYVILÁGA

(Bevezetés)

A Szögedi Nemzet jelen harmadik kötetében a népszokásokat és népköltési hagyományokat mutatjuk be.

A népszokásokat könnyebb áttekintés, megismerés kedvéért három nagy fejezetre tagoljuk: a családi élet, jeles napok és a vallási élet hagyományvilágára. Mondanunk sem kell, hogy ezek egymásbafonódó szellemi egészeket alkotnak.

A népköltészet anyaga az élő, csak másodlagosan írásba rögzített emberi szó. Elsősorban nem a nyelvkuató, hanem a folklorista szemével és eszközeivel vizsgáljuk meg a szegedi nényelvet, főleg ihletett, alkotószándékú megnyilatkozásaiban, szólásaiban, példabeszédeiben. Utána népünk beszélőkedvét nyomozzuk archaikus meséiben, helyi mondáiban, játékos rigmusaiban. Szólunk méltatlan ismeretlenségben bujdosó balladái-ról.

Végül a népzene és tánc világa kerül sorra Paksa Katalin, illetőleg Felföldi László bemutatásában.

CSALÁD, NAGYCSALÁD

A CSALÁD TAGJAI — ROKONSÁGNEVEK

A szegedi család¹ régiesen *csalárd, familia*, szűkebben a szülők és gyermekek, tágabb, de máig élő és elfogadott értelemben még a nagyszülők és unokák, tehát a vér szerint együvé tartozó élők közössége. Századunk első évtizedeiben azonban sokszor a *bérös* és *szógálló* is, akinek joga volt korának megfelelően tegezni is a gazdát, gazdasszonyt, gyermekeket, illetőleg elvárni, hogy ők kendezzék, magázzák. A cseléd sokszor a nemzetség szegényebb vagy elárvult tagja volt. Tanyán sok lelencgyermek is élt, akik a gazdát, gazdasszonyt olykor apjuknak, anyjuknak hívták.² Ha a cseléd vagy lelenc hosszú ideig ott szolgált és jól viselte magát, gondoskodtak a kiházasításáról, sőt olykor *jussolt*, azaz örökölt is. Akárhányszor örökbe is fogadták, néha még akkor is, ha saját gyermekeik voltak. Gyermektelen, másként *fajátlan* házaspár főleg fiúgyermeket fogadott örökbe, mert — mint mondták — *nem akarják kutyára hagyni a nevüket*. Innen a szólás is: *kutyára hagyta a nevit*, vagyis úgy halt meg, hogy nem maradt fiúörököse. Most is előfordul lelencházi gyerek tartása, majd örökbefogadása.

Itt, ebben az összefüggésben említünk meg egy hasonló megfontolásból támadt névcserét, amelynek emlékezetét a Rábén, Szőregen, Deszken élő katolikus Pópity-nemzetség családi hagyománya őrzött meg. Eszerint eredeti nevük *Lippai* volt. A faluban éppen 13 Lippai nevezetű család élt és ezért a legutóbbi búbjósság hírébe keveredett. Szeretett volna az ominózus névtől szabadulni, hogy a hiedelmet eloszlassa. A faluban élt egy Pópity nevezetű magányos szerb ember, aki viszont nevét szerette volna fönntartani. A két fél alkudozni kezdett és egyezsége jutott. A 13. Lippai egy akó borért beleegyezett a cserébe, ami egy vasárnap ünnepélyesen meg is pecsételődött. A lakomán megjelent mind az egész Lippai-had és folyton kiabálta: „*Búcsúzz komám a nevedtűll!*” Azóta a családnak ezt az ágát máig Pópitynak hívják.

Visszatérve az örökbefogadás Szegeden élő régebbi gyakorlatára, Kálmány ezeket³ írja: „*Sehol sem láttam, annyi örökbefogadottat, mint Szaján faluban és tájékán. Náluk megszokott még a nem árvákat is örökbefogadni. Ha gyermektelen család fogad örökbe valakit, akkor az örökös, jázovaiasan mögörökösített* (neme szerint) *örököslegény, örökös lány* mindvégig az örökbefogadónál marad, törvényesen is örökösnek mondatja ki és a vagyont örökli. Ha pedig vagyonilag tehetős, de gyermekes a felfogadó, akkor az örökbefogadott *nem egész örökös*. Fölneveli, kiházasítja az örökbefogadottat, ad neki valamit örökségül és ezzel elválnak egymástól. Mind a két esetben a

¹ Mielőtt a születés, házasság, halál, vagyis az embersors szegedi hagyományait, hiedelemvilágát földéznénk, föltétlenül itt kell alapvetésül szólanunk a család szegedi szerkezetéről, rokonsági formákról és megnevezésekről.

² Az első világháború előtt elterjedt szokás volt a szegedi gazdák, de főleg iparosok között, hogy elemi iskolás gyermekeiket délvidéki német családokhoz vitték. Ezek meg a maguk gyermekeit cserébe adták, hogy azok viszont magyarul tanuljanak meg. Ezek voltak a *cseregyerökök*, akik apjuknak, anyjuknak, illetőleg *fater, muter* néven szólították ideiglenes magyar, illetőleg német gondviselőjüket.

³ Kálmány II, XVIII.

gyermek mindvégig *szülém, dajkám*, illetőleg *apám* szóval szólítja fölnevelőjét, ez pedig *gyerökömnék, lányomnak*.

Nagyon természetes, hogy az örökbefogadottnak jól megy dolga az örökbefogadónál és ez is egyik oka, hogy oly sok örökbefogadás történik. De az örökbefogadó is meg van a fogadottjával elégedve, neki dolgozik, haszonkereső. Legjobban szeretik örökbe fogadni a fiúkat, miután több hasznukat veszik, mint a lányoknak. A haszonkeresést tartva szem előtt, népünk többre becsüli a fiút a lánynál. Ha a gyermekeinek ad örökséget, a fiúnak többet juttat, mint a leánynak. Okoskodása oda jut ki, hogy a fiú többet keresett a háznál, mint a leány. És hogy a fiú a család nevét fenntartja, a leány pedig férjhezmenetele után elveszti.”

Az örökbefogadásnak: *nevelőapa, nevelőanya*, illetőleg *neveltyerök* kapcsolatának világos a gazdasági háttere. Az üzemszerűen dolgozó dohánykertész- vagy tanyai családnak szüksége volt olyan munkásokra, akik éppen vagyoni érdekeltségüknél fogva törekedtek a legjobb teljesítményekre.

A *cseléd* szó nem csak alkalmazottat, hanem gyermeket is jelent: *három cselédöm van, két gyerök, egy lány*. Ugyanakkor a *család* is kettős értelemben használatos. A köznyelvi 'família' jelentés mellett jelenti a házasságból született gyermeket is: *három családom van: két gyerök, egy lány*. Ilyen értelemben járja még a *kiscsalád* (= kisgyermek), *nagycsalád* (= felnőtt gyermek), *nevelt család, örökbűfogadott, örökbűtartott család* (= adoptált gyermek), *mostohacsalád* (= mostohagyermek), *neveletlen család* (= még meg nem házасított gyermek). Szabatosabban is: *legénycsalád* (= legénnyé serdült gyermek), *vőlegénycsalád* (= olyan legényfiú, aki most vőlegény), *újembőrccsalád* (= aki most házасodott meg), *embőrccsalád* (= fiúgyermek, aki már házасágban él), *lánycsalád* (= lánygyermek), *ményasszonycsalád* (= aki most menyasszony), *újasszonycsalád* (= aki most ment férjhez), *asszonycsalád* (= aki már meglelt asszony), *özvegycsalád* (= olyan, már házасágban élt gyermek, aki megözvegyült).

A béressel, szolgálóval bővült családnak, *házicsalád, háznép*, vagy egyszerűen csak *ház* a neve. Lakodalomba nem személyeket, hanem házat szoktak hívni, amelybe természetesen a cseléd is beletartozott. A házhoz, családhoz nőtt öreg cseléd, idős, szegény rokon tréfás neve *házibűtor*.

Endogámia

Népünk egészen az újabb évtizedekig szigorú endogámiában élt, amelynek ereje még ma sem szűnt meg egészen. Jellemző, hogy a szegedi földtől messzire elszakadt: bányákban, nagyvárosi építkezéseknél dolgozó tanyai fiatalok, akik már csak elvétve térnek majd haza szülőföldjükre, feleséget legtöbbször mégis innen választanak maguknak. Ritkaság volt tehát még a századfordulón is alsó- és felsővárosiak között a házасág, Palánk és Rókus fellazultabb lakosságával pedig szinte elképzelhetetlen. Ezt a korlátozást először a gazdag parasztok és ipari munkások törték át. Alsóvárosiak a városrész területén kívül csak onnan, vagy oda házасodtak, ahol kirajzott alsóvárosiak élnek. Ilyenek a múlt század első felében, a *Bánát*, majd a *Móráváros*, népiesen *Újváros*, továbbá *Szentmihálytelek, Röszeke, Alsótanya, Újszeged*. Felsővárosiaknál hasonló népmozgalmi jelenségek alapján *Rókus*, régebben *Felsőtanya*. Valamikor a múlt század folyamán ezek az endogamisztikus kapcsolatok néhány nemzedéken keresztül a Délvidék szegedi településeivel (Szőreg, Kübekháza, Ószentiván, Rábé, Szaján, Törökkanizsa, Magyarkanizsa, Földeák, Apáca stb.) is fennállottak⁴. Ami a tanyai

⁴ Ami Temesközbe vándorolt népünket illeti, a múlt század utolsó negyedében Kálmány Lajos rajzol róla jellegzetes képet. Hosszú évtizedeken át, több nemzedéken keresztül főntartotta az anya-

népet illeti: a múlt században még elég élénk volt az idegenkedés a dorozsmai tanyák másfajú, eltérő nyelvjárású népével való házasságtól. Újabban ez — majσαιakkal, halasiakkal, horgosiakkal is keveredve, határukba áttelepvedve — kezd ugyan tünedezni, de teljes kiegyenlítődésről még nem lehet beszélni. A már létrejött házasságoknál általában a szegedi jelleg és nyelvjárás, hagyomány és gazdasági technika kerekedik fölül.

Mondanunk sem kell, hogy *gyütt-mönt*, Szőregen *gyütt-maradt*, Tápén *víz mosta ide* néven emlegetett más nyelvűekkel, más vallásúakkal, más vidékiekkel régebben nem házasodtak. A hagyomány bomlása itt is a szegedi társadalom leggazdagabb, illetőleg legszegényebb rétegeinél következett be. A Város autonómiájának megszűnése (1872), továbbá az árvíz (1879) után bevándorolt hivatalnokok, egyéb tanult emberek, meg aztán vasutasok, rendőrök szívesen nősültek jómódú polgár-, illetőleg parasztcsaládból, amelyeknek lányai ezt társadalmi emelkedésnek érezték. A tanult fiúgyermek pedig sokszor választottak maguknak szegénysorsú, de úricsaládból való feleséget, bár a középosztályba való asszimilációjuk itt helyben elég nehézkesen ment. Ezzel mindkét részről a társadalmilag gyökértelenek, lebegők seregét szaporították. A szegénysorsúaknál szintén hasonló kiegyenlítődesi folyamatokkal találkozunk. A Városba az első világháború előtt elég sok délvidéki: német, elnémetesedett francia, román, szerb, bolgár, bunyevác vándorolt be, hogy itt ipart tanuljon, altsztként, munkásként helyezkedjék el, vagy itt végezze iskoláit. Sokszor éppen azoknak a tősgyökeres szegedi családoknak segítségével teremtett egzisztenciát magának, amelyeknek a lányát azután elvette. Főleg innen volt a közelmúlt polgári világában a Belvárosban olvasható sok idegennyelvű cégtábla.

Külön kell *Tapé* hagyományairól megemlékeznünk, ahol az endogámia ereje szinte máig töretlennek mondható. A falun kívül házasság csak a gyevi tanyákra, tápai rétre kirajzolt helybeli családok között jön létre. A falu szaporasága következtében és a birtokállomány védelmének érdekében közeli rokonok, sokszor első unokatestvérek léptek egymással házasságra, ami más szegedvidékieknél nem fordul elő. Elég gyakori itt a mostohatestvérek, vagyis az egymással házasságra lépett özvegyember és özvegyasszony gyermekei között kötött házasság is.

Említésre érdemes még, hogy legény általában lányt vett el, de néha özvegyet is, ha első ura mellett jó gazdasszonynak bizonyult, még akkor is, ha gyerekekkel maradt el a halottól. Lány viszont még fiatal özvegyemberhez sem szeretett férjhezmenni, ha nem is volt az első asszonytól gyermeke. A házasulandó kor a századforduló táján legényeknél általában 22-25, lányoknál 18-22. Aki ezeken az éveken túljutott, már idős legény-, idős lányszámba megy, azaz *möglegénykodi*, *möglánykodi* magát. Népünk szemében öreglegénynek maradni nagyobb szégyen, mint öreglánynak, akinek tréfás *otthonmaradt*, *üdtötött* neve is járja.

Az idős lány egyébként haláláig hajadonfővel, ágakba font hajjal járt. Menyasszonyi ruhában temették el.

Figyelemre méltó, hogy a fiatal özvegyasszonyt nem egyszer elhalt férjének legényöccse veszi feleségül. Emlegetnek egy olyan tanyai embert is, aki egymás után három lánytestvért vett el feleségül, miután az elsőt és másodikat eltemette. Az elhatározást az árvák sorsa és jövője is kiváltotta: ne kerüljenek közönyös mostoha kezére.

várossal, Szegeddel való családi, házassági kapcsolatokat. Jellemző az is, hogy 1849-ben a szegedi rokonsághoz menekült a császáriakkal tartó szerb szabads csapatok elől. Az 1879. évi árvíz idején viszont a szegediek, tápaiak találtak oltalmat, istápolást ezekben a falukban.

Együttélés

Ki kell térnünk a közös háztartásban való életre is, amely a századforduló évtizedeiben leginkább a külső tanyarészekben fordult elő. Amíg régebben a Városban és a környező falukon az *összeállítás*, *bagolyhit*, *bagóhit*, *cigányhit*, *disznóvályúnál való esküvő*, *lófejön való esküvés*⁵ aránylag ritkán fordult elő, legfőljebb nyugdíjas özvegyasszony *állt össze*, hogy nyugdíját el ne veszítse, addig a tanyákon elég sokan éltek így. Az ilyenekre tréfásan még azt is mondják, hogy *összekötötték a madzagot*, *balkézrül esküdtek*, *küfalnál esküdtek*, *hódvilágnál esküdtek*, *fűzfa alatt*, másként *fa alatt esküdtek*, továbbá, hogy nem *ura felesége*, hanem *embőre*, *asszonya*, *balkézrül való ura*, *felesége* a másik félnek. Lehetséges, hogy a kőfalnál, holdvilágnál, fűzfa alatt való esküvő még a török hódoltság paphiányára, emberi elhagyatottságára és kényszerűségeire utal. Ennek a tanyai jelenségnek egyébként több oka volt, amelyek lényegükben gazdasági és földrajzi körülményekben gyökereztek.

A kivándorló tanyai nép pillanatnyi szempontunkból a századfordulón két társadalmi képletbe sűrítendő. Az egyikbe a tehetősebbek tartoztak, akik az esküvő és lakodalom hagyományos külsőségeinek, anyagi követelményeinek szerényebb-dúsabb módon eleget tudtak tenni, és fejlettebb társadalmi tudatuknak, rendezettebb vagyoni körülményeiknek így is kifejezést iparkodtak adni. Ezekről itt nincs több mondanivalónk. A másik képlet a földhözragadt szegényeknek, a futóhomok igazi honfoglalóinak kiterjedt világa, akik életüket nyomasztó emberi körülmények között libapásztorként, béresként, részesként, napszámosként, szolgálóként, egyszóval *más kezelébe* gyanánt kezdték, akikben azonban a szabadulás készsége, a szerzésnek, önállóságnak vágya igen eleven volt.

A sokgyerekes családból származó, kora gyermekségétől másnál szolgáló legény és lány nemigen számíthatott arra, hogy a házasságkötéshez, házaselethez szükséges anyagi föltételek előteremtésében bárki is támogassa. Sok szegény tanyai lány már korán teherbe esett: gyermekének apja, aki legénynek éppen olyan ágrólszakadt szegény, mint ő, legtöbbször nem hagyta ugyan cserben, de gondolni sem lehetett arra, hogy a „szégyön”, de főleg az anyagiak: így a tisztességes ünneplő ruha, továbbá egy szerény lakodalmi vendégséghez szükséges feltételek hiánya miatt a paphoz elmenjenek. A pap ott is akárhányszor erkölcstelenséget látott, ahol legfőljebb csak ijesztő szegénységről, illetőleg fiatal életek természetes jogáról volt szó. Az ilyen rendezetlen együttélést is azonban házastársi komolyság és felelősség, téphetetlen emberi és gazdasági organizmus jellemezte. Sokszor csak a negyedik, ötödik gyerek után jutottak abba az anyagi helyzetbe, hogy ezt a természetes köteleket „törvényessé” avassák. Alig szólta meg őket valaki, különösen ha a tanyai élet kemény követelményeinek is megfeleltek.

⁵ Kálmány L., Lófejen való esketés. Ethn. 1912, 102.

ROKONSÁGI FOKOZATOK

A férj bátyját a feleség régebben *örebbik uram, nagyobbik uram*, öccsét pedig *kisebbik uram* néven szólították, és kendezte, magázta, ezek pedig az asszonyt keresztnévén szólították és tegezték. Ismertünk olyan családot, ahol az asszony idősebb volt uránál, illetőleg urának bátyjánál, és mégis ez a szigorú megszólítási rend járta közöttük. Az idősebb testvér feleségét *asszonyom, ángyasszonyom, sógorasszony*, illetőleg közvetlenebbül *ángyó, ángyika, ángyikám, édősányikám* néven illik szólítani és kendezni, újabban magázni. Ez utóbbi megszólítást a leszármazottak és unokatestvérek is használják. Általános a *sógor*, a vér szerint való nőrokon urának megszólítására. Olykor a vezeték-, illetőleg keresztnévet is hozzámondják: *Balogh sógor, Pista sógor, Kónya ángyó* (ez nem az urának, hanem magának a lánykori neve), *Julis ángyó*. A házasság nőtestvérének házastársát sokszor *testvérsógor* néven emlegetik. Az unokahúg urának *kissógor*, az unokaöccs feleségének *kissógorasszony* neve is hallható. Ezeket tegezik. A sógorság távoli fokozatára utal ez a szólás: *sógorság, komaság, nem nagy atyafiság*. Itt említhetjük meg, hogy az olyan családtagnak, rokonnak, aki nem lakik helyben, hanem tanyán, más helységben, esetleg a Városnak messzebb részén, efféle megnevezései is hallhatók: *messzeszülém, messzivő, messzesógor, messzeángyó, messzekörösztanymám* stb.

Özvegység esetén egészen természetesnek tartják, hogy az özvegy férj hamarosan megházasodjék, mert parasztoknál a gazdasszonyra nagy szükség van. Asszony már nehezebben adja fejét a férjhezmenésre. A családos özvegyember második felesége számára szerződésben biztosítani szokott egy bizonyos összeget, vagy ingatlanrészt nehogy gyermektelenség esetén a *második asszony* öregségére, özvegységére semmi nélkül maradjon. Ennek *móring* a neve és Tápén akkora, mint az első asszonytól való egy-egy gyermekre eső örökség.

Itt mutatunk rá, ha a fiatal asszony gyermektelenül hal meg, akkor az atyafisága megegyezik a férjjel. Vagy a férj gondoskodik a tisztas temetéséről, de akkor feleségének ingóságai nála maradnak, vagy megfordítva: az atyafiság fizeti a temetés költségeit, de akkor visszakapja az asszony holmijait. Ilyenkor azonban valami emléket is hagynak a férjné. Ez az általános hagyomány, de eltérés is akad. Különösen, ha egyetlen lányról van szó, a férjet — ha ez megtisztelteti és támogatja volt ipát, napát — még akkor is vejüknek tekintik, ha másodszorra is megházasodik és *hagyni* szoktak neki valamit. Az is előfordul, hogy öregségükre — más híján — a volt vő tartja el őket. Ilyenkor aztán ő az örökös.

Említsük meg, hogy a vérszerinti családnál tágabb kapcsolatok megjelölésére a *rokonság, nemzetség, had, atyafiság, familia*, gúnyosan *pereputty, retyerutya, seggevége (seggömvége* stb. Csak birtokos személyragos alakban) szó szolgál. A család, familia a nagyszülöktől unokáig, esetleg dédunokáig ágazó természetes, vérszerinti közösség. A *had, nemzetség* ugyanazt a nevet viselő (Tombác-had, Szaka-nemzetség), vérségi

összetartozásának még tudatában lévő családcsoport. A *rokonság*, *atyafiság* apai- anyai ágon, vérségleg lazább (sógorság), több nevet viselő közösség. Az egyes szavak között a mai nyelvhasználatban egyébként csak árnyalatbeli, halovány eltérések vannak. A fogalom jelenti a második unokatestvérig ágazó közösséget, beleértve természetesen a házastársakat is. Mindezeknek joguk van a lakodalmi meghíváshoz, itt az asszonyoknak régebben a fejrevaló selyemkendőhöz, temetésen a gyászkendőhöz és a gyertyához. Kötelességük viszont a gyermekágyashoz való ételvivés. A család erejét meghaladó munkafeladatok (aratás, gabonahordás, paprikaültetés stb.) elvégzésében a szomszédok mellett a nemzetség tagjai természetesen készséggel, a viszonzás biztos reményében szoktak résztvenni. Kamatnélküli kölcsön formájában egymást ház-, földvételnél, lakodalom esetén anyagilag is támogatják.

Múrokság, keresztkomaság

A vérrokonság fokozatai és szegedi megnevezései mellett itt kerítünk sort a lelki, másként múrokságra is, bár erre nincs külön összefoglaló szó.

Különös figyelmet érdemel a *komaság*, illetőleg *körösztapaság*, *körösztanyaság*. Szólításban: *körösztapám*, *körösztanyám*. Említésben megtisztelő hangsúllyal, esetleg a bérmaszüléktől való megkülönböztetésül: *vízrű tartott körösztapám*, *vízrű tartott körösztanyám*. A komaság visszautasítása nagy sértés. Ez a kapcsolat igen eleven, sokszor még az atyafisági köteléknél is melegebb, mégsem érzik szükségyszerűnek. Erre az efféle szólások is utalnak: *sógorság*, *komaság nem nagy atyafiság*, vagy: *möghalt a gyөрök*, *oda a komaság*. Jelentőssé válhat azonban a komaság akkor, ha a gyermek édesapja meghal. „A koma ilyenkor — írja⁶ Tömörkény a századfordulón — mint gyámforma lép elő, gondoskodását teszi minden olyan ügyben, amely a keresztfiára, lányára vonatkozik. A törvény szerint ugyan ehhez semmi jussa sincsen, de a tanyák népcsinálta törvénye sokkal régibb emennél és nem a jogot keresi, hanem a szokást.” A Városban inkább a vérrokonokból kerülnek ki a gyámok. A hatósági közgyám tápai neve *tutor*, *árvatutor*.

A koma kiszemelése már a legénykorban elkezdődik. Minden legény iparkodik magának bizalmas barátot keresni, akivel mindig együtt jár és összetart. Az *ásotthalmi* legény esküvőjén ő lesz az első koszorúslegény. Megházasodván ezt, illetőleg ennek feleségét és nem a vérszerinti rokonát — ezt csak újabban, úri hatásra — hívja meg keresztikomául. Az ilyen legénykori komák egymásnak rendesen összes gyermekeiket kölcsönösen keresztvízre tartják. Ezeknek a komáknak gyermekei *körösztestvér*, alótanyán *tűrül vágott körösztestvér* megszólítással illetik egymást, de így szólítják egymást a házastársak is férjük, illetőleg feleségük kereszttestvéreit. Ebből érthető a *körösztestcsalád* megnevezés is. A komák, komaasszonyok szüleinek az *öregkoma*, *öregkomaasszony* megszólítás jár. Régebben, az első keresztelés pillanatától a komák, komaasszonyok kendezték, magázták egymást, ha azelőtt a tegezés járta is közöttük. Mostantól kezdve nem szólították keresztneven sem egymást, hanem kölcsönösen az ünnepélyesebb *koma*, *komámuram*, *komaasszony* rangjelzés illette őket. A kereszteléssel keletkezett komaság alapján a komának *köröszkoma*, olykor *köröszvízes koma*, *szentségös koma*, illetőleg *komaasszony* a neve. Legény, de különösen lány régebben szégyelt volna keresztzülőséget vállalni. A régi tápaiak a keresztkomát az édestestvérnél is előbbvalónak tartották.

⁶ Gerendás szobákból 177.

A komaaszony kötelességei közé tartozik a *korozsma* megvétele, továbbá a gyerekágyasról való gondoskodás. Erről ott bővebben is szólnunk.

A keresztapasággal, de főleg a keresztanyasággal kapcsolatban utalunk még arra a sajátságos, más tájakon sem ismeretlen jelenségre, hogy nemcsak maga a megkeresztelt gyermek, hanem ennek testvérei is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják, mégha őket egyébként más tartotta volna is a keresztvíz alá. A keresztszülők szüleit és testvéreit is így szólítják. Ilyen körülmények között már természetes, hogy a gyermekek, unokák is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják szüleik keresztszüleit, illetőleg ezeknek testvéreit. Tápén a fitestvér komáját, komaaszonyát, a nála idősebbek szintén komának, komaaszonyának, a fiatalabb testvérek pedig keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják. A fiatalabb, nem közvetlen komatársnak *kiskoma*, feleségének *kiskomaaszony* neve is hallható. Szintén Tápén a keresztszülők gyermekei is keresztapjuknak, keresztanyjuknak szólítják a keresztgyermek szüleit még akkor is, ha ezek között nincs közvetlen szertartási kapcsolat.

A komaságnak lazább formája a *radnai, szentkúti komaság*, vagyis a *búcsúköröszta-pa, búcsúköröszanya*, illetőleg *búcsúkörösztfij, búcsúkörösztlány* kapcsolata.

Erről a búcsújárás hagyományvilágánál szólnunk részletesebben.

A teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy a régi céhes világban a felszabaduló *inas* is választott keresztapát magának a legénynek, illetőleg mesterek közül?

Azokat a hatalmas migrációs hullámokat és folyamatokat, amelyek Szeged népét a XVIII. és XIX. század folyamán olyan klasszikusan jellemezték, föltétlenül kapcsolatba kell hoznunk a *nagycsalád* hagyományainak bomlásával, ami azonban a család néprajzán belül új, de még mindig paraszti gyökérzetű formákat hozott létre. „Temesközbe vándorló népünk — írja⁸ Kálmány — megtartotta őseink sajátságát, a költözöködést. Erre alkalmassá teszi már maga a család vagy *csalárd* tagjainak egymáshoz való viszonya. Nem élnek pátriarchális életet, mindenki önállóságra törekszik. Csak akkor, ha a böcsület hozza magával, ha a szülék öregek, akkor lakik az új házaspár a szülékkel. Így életet élve, nem oly nehéz az elválás, az új *haza* keresés, mint a pátriarchális életnél...

A gyermek függetlenségre való törekvését nagyban fokozza a családban elfoglalt állása. Az apa hatalma nagyon is szembeszökő... A gyermeknek házassága után szüleitől való elválását lakóhelyük is elősegíti: lakóházuk egy család számára van építve”.

A szabadságharc és első világháború közötti évtizedek házasuló fiatal nemzedékei tehát mindenképpen törekedtek arra, hogy a maguk emberségéből, szüleiknek különösebb támogatása nélkül meg tudjanak élni. A hagyományos fiatalon való házasodás következtében szüleik legtöbbször még javakorbeliek, akik a gazdálkodást vajmi ritkán adják át nekik, a gyöplűt — mint mondják — nem engedik ki a kezükből, már a többi, fiatalabb gyermek miatt sem. A fiatalokban éppen ilyen erős a birtoklás ösztöne, amelyet az önállóság vágya is fokoz. A szülői háznak gondtalan függéséből nem egyszer mennek maguktól választott szegénységbe, küzdelmes sorsba, és önnön ere-

⁷ Íme néhány, céhíratokból való példa: *ha egy inas, vagy tanuló ifjú valamely böcsületes öreg céhtől az kis társaság közibe állítatik, az olynannak kívántatik három körösztatyát választani az legények közül, melyek ötet megkeresztelik és legénynek fölemelik. Ötet az céh szokása szerint tanítani tartozna, hogy ez ilyen mint böcsületes takácslegény, mindenütt szabad legyen, de tartozik az céhnek keresztelés-kor egy pint bort és két pénz ára kenyeret, azonkívül pedig az társaságnak, avagy céhnek ötöle egy forint jár* (a takács céh 1794. évi irataiból). Csikós János szegedi születésű ifjú Raiman Lázár úrhoz szegődött. *Felszabadult 1868 karácsonykor. Keresztapák: Kain József és Pataki Imre mester urak* (a kádár céh irataiból).

Egyes adatokból arra következtethetünk, hogy a keresztapa a felszabadulási költségeket is sokszor kifizette és ajándékol szabadolóruhát vett a keresztfiának.

⁸ Kálmány I, X.

jükkel *ragasztanak mög házat, földet, vagyont, megélhetést maguknak*. Ezért mentek el gazdafiak is a Város földjére kisbérlónek, ezért vágtak neki a szomszédos határok homokpusztáin bankoktól parcellázott földeken a bizonytalan életnek. Amikor azután a just, szüleik örökségét megkapták, megélhetésüket negy erőfeszítések árán valójában már régen biztosították maguknak. Mindezekről a szegedi táj települési hagyományainak áttekintésénél bővebben is szólunk.

Kivétel számba megy Tápé, néhány temesközi falu, kezdődő tanyai élet, ahol a nagycsalád nyomai még a századfordulón is föllelhetők.

HÁZASSÁGI ERKÖLCS

A paraszti életbölcesség különös nyelvi erővel nyilatkozik meg a lányhoz fűződő szólásokban. Népünk hosszú időközön át endogámiában élt, ami egyebek között azt jelentette, hogy a házasulandó felek ugyanabban a szólásokkal is szentesített szellemi környezetben, életszemléletben, munkafelfogásban nevelkedvén, az összehangolódásnak, családi harmóniának sok kedvező föltételét hozták magukkal. *Úgy szép a lány, ha otthon ül*, vagyis nem viselkedik föltűnően, kikapi módon. A jóság vetekszik a lány szépségével: *ölég szép a lány, ha jó*. A jó lánynak bármikor kerülhet kérője: *a jó lány farsang után is elkel*. Az is igaz, hogy gazdag lánynak *bűtbe is esik farsangja*. Tréfásan: aki folyton készülődik, *mindég készül, mint az eladó lány*. Néha jó, ha türelemmel vár: *várt lány várat nyer*. Tápén ugyan hozzátesszik: *de égetetlen marad a téglája*.

Régivágású népünk a lány szüzességét erkölcsi és élettani értéként tisztelte. Aki a szüzességét, másként lányságát házasságkötés előtt elvesztette, jelképesen *étörte a kisbőgrét, nem bírt a vírivel, mögesött*, Ferenczi János szerint *légázolta a hurisnyáját, vízbornyút nyelt*, és olykor bizony *szömély, perszóna, dáma*, elhalt öregek ajkán *cifralány, szabadlány, szóbeli, jóféle, kocsmabeli, csárdás⁹, bitang, dajna, cafat, canga, ringyó, cégérös ringyó, ribanc, szajha, kaszárnyakerülő, bakacopák, csávásdzsa, repedt-sarkú*, a legdurvábbakat nem is említve. XVIII. századbeli német eredetű, kihalt szóval *húr, cajbër¹⁰*, a külváros nyelvén *cápa, jamborka* lett belőle.

Ismeretesek természetesen a durvább megnevezések is.

A házassági erkölcsöt a régi időkben a törvény szigorúan védte. Tápay-Szabó Gabriella XVIII. századbeli tanácsi jegyzőkönyvekben megörökített ítéletekből egész sorozatot jegyzett ki¹¹. A házasságtörést többször büntették halállal, ha azonban a sértett házastárs kegyelemért könyörgött, az ítéletet nem hajtották végre. A bigámiáért halál járt. Egy házasságtöréssel vádolt asszonyt hármas tortúrára ítélték. Ezek rendre: a hóhér szerszámainak mutogatása, ujjak szorítása, spanyolcsizma. Egy bűnösnek talált özvegyet a szégyenoszlophoz kötöttek, harminc korbácsütésre ítélték, majd kiutasították a városból. Egy férj rajtakapta egy deákkal a feleségét. Büntetésből mindkettőjüket megnyírták és három pénteken át száz-száz korbácsütéssel sújtották őket. „Ennek előtte — írja¹² Dugonics — az én gyermekségemnek üdején a szabad királyi városokban (így Szegeden is) a volt a szokás, hogy szemtelen ifiakat ha valamin rajta kapták elsőben tömlöcbe vitték, azután 12 pálcára kárhoztatták. A nevezetesebb Polgároknak fiait, kiknek gyöngébb bőrök voltak, vagy attyáik vagy rokonaik 12 pálczát 12 frrtal váltották föl. Ezeket a 12 forintokat bika-pénznek nevezték.”

A kétes fehérnépeket *kisöprűzték, kiigazították*, vagyis nyilvános megszegyenyítés-

⁹ *Bálint S.*, Csárdás kisangyalom MNY. 1939. 316.

¹⁰ *Varga J.*, és *Kálmány I.*, 213 szerint.

¹¹ *Tápay-Szabó G.* 47-53.

¹² Példabeszédek és jeles mondások II, á54.

sel úzték ki a Városból¹³. Ha másállapotban volt, pacalt vetettek a nyakába, és így távolították el. Ez volt a *kipacalozás*.

Itt még megemlíthetjük, hogy a *mögesött lány* magzatának *fattyú-, mondvacsinált, szerelöm-, orozvakótt-, szemétön szödött-, volontér-*,¹⁴ *hadi-, zabgyerök* a gonoszul szellemes neve. Az ilyen lánygyermeket azonban szülei általában nem közösisítették ki a családból és a közfelfogás inkább a férfi felelőtlenségét bélyegezte meg.

A törvényes házasságból született gyermek kora, illetőleg állapota szerint szüleinek lehet *gyerökfia, legényfia, vőlegényfia, újembörfia, embörfia, özvegyfia*, illetőleg *gyeröklánya, eladólánya, menyasszonylánya, mönyecskelánya, újasszonylánya, asszonylánya, özvegylánya*. Ezeket szüleik keresztnévük becéző használata mellett *magzatom, virágom, madaram, csillagom, gyönyörűm, gyerököm, fiam* (lányoknak is), *lányom* stb. kedveskedő névvel illetik. Járja még a *rajzat, csimota*¹⁵ is. A kicsinyeket még *förtelmes, csúnyaság, szemét* stb. néven is szólítják, amiben nyilván mágikus szorongás emléke lappang. Ezzel vélték régebben a szellemnek képzelte betegség látogatását elhárítani a gyerekekről.

¹³ Reizner III, 88.

¹⁴ Virányi E., Volontér. MNY. 1933, 311.

¹⁵ Szegedi Lőrincnél csomotat: 1575. *Immár az igaz magyar nemzetből és vérből való királyt és közönséges országnak fejedelmét, sőt még azoknak údnunk való unokáinkban, csomotatunkban sem kezdenk látni.*

MEGSZÓLÍTÁS

A gyermekek egymásnak *testvérei, édestestvérei*, együttes nevük *testvérség*. A *bátyám, öcsém, néném, húgom*, hátuk mögött *testvérbátyám, édősbátyám, mustohabátyám* stb. megkülönböztetés ma is általános. A *gyeröktestvér, lánytestvér* még eléggé ellenáll a finomkodó, *fivér, nővér* megjelölésnek. A testvér lehet *édős-* (= vérszerinti), *mustoha-* (= nem vagy csak félig vérszerinti), *égytestvér* (= édestestvér), továbbá *legény-, lány-, embőr-, asszonytestvér* (a családi állapotnak megfelelően). Természetesen itt is megvan a további *asszonynénem, embőrbátyám, lányhúgom* stb. megkülönböztetés. Van *pólyás-, kis-, nagy-, üdöstestvér* (a kornak megfelelően), továbbá *neveletlen testvér* (= aki még nincs kiházásítva). Régebben már az öt-hat évvel idősebb testvéreket is *Imre bácsi, Örzse néni* stb. megszólítással illették, és természetesen kezdték, magázták. A fiatalabb fitestvér tegezhetette a nénjét, de a bátyját már nem. A kései gyerekeknek, akinek már felnőtt testvérei vannak, *sarjúgyerök, szödelék, vakarcs* a neve. A lánytestvérnek régen mindkettőt: bátyját, öccsét meg kellett becsülnie, vagyis bácsinak szólítania és kezdeznie. Hasonlóképpen a lánynak a legényt is.

A *tejttestvér* fogalmat ismerik ugyan, Szajánban *kocatestvér* a neve¹⁶, de személyes kapcsolatokról, sajátos hiedelmekről nem tudunk.

Bizonyára még ősi hagyományokban gyökerezik a testvérré fogadásnak az a formája, amely a Szeged népéből kirajzott *Magyarszentmárton* mesevilágában maradt fenn¹⁷. Ez a *vérint való testvérség*. Egyik mesében ezt olvashatjuk: *vágja mög a kisujját, eressze félig a poharat vérrel, Kölesnek (a mese hőisének) is mondja, hogy vágja mög a kisujját, eressze félig a poharat vérrel, öntse tele borral űs (= ő is), mög Köles is és igyák mög egymás vérit, lögyenek vérint való testvérök... Mikor itták, fogadták, hogy vérint való testvérök lösznek... Így osztán bátyja lött neki Ződ Imre.*

*

A parasztyerek ezt a szót: *szüleim* legfőljebb csak újabban, idegenek előtt használja. Helyette ezt mondja: *apám, anyám*. Apját a használat sűrűségének sorrendjében: *édősapám, apám, kedvesapám*, Tömörkény még hallotta a *tanító apám* ünnepélyes megszólítást is. A múlt századi polgárcsaládokban még az *apámuram, édősapámuram* is járta; legújabban, de nem általánosan *apukám, apuskám*. Anyját *édősapanyám, anyám, kedvesanyám*, újabban *anyukám, anyuskám*, régebben *édősdajkám, édősszülém*, olykor még a megtisztelő *anyámasszony, édősapanyámasszony* megszólítással szokta illetni. Tápén *édősapám, ércsapám, édesapám*, illetőleg *écsám, écsám, écsanyám, ércsanyám, edeanyám, édőszám, Csanádapácán pedig ödősapám, ödősanyám*

¹⁶ Hagyományok. II, 176. Mint Kálmány még megjegyzi, a jórészt szegedi eredetű gányókból települt *Kundgotán* arra, aki másnak, nem anyjának tejét szopta, ezt mondják: *kocán nevelődött*.

¹⁷ Hagyományok I, 5, 196. Vö. még Kálmány L., Vérint való testvér. Ethn. 1912.

megszólítás is előfordul. Mostohagyerek, vő, meny a mostoháját, ipát, napát legtöbbször *apám, anyám*, újabban *tata, mama* néven szólítja. A nagyapának *öregapám, nagyapám, nagy tata*, a nagyanyának *szülém, öregszülém, öreganyám, nagyanyám, dajkám, nagymama*, legújabban *mama* megszólítás jár. A nagyszülő szüleinek *dédöregapám, dedőreganyám*, régiesen *nagyöregapám, nagyöreganyám*, nagyszüleinek pedig *üköregapám, üköreganyám* a neve. Azt a nagyszülőt, aki nem lakik a családdal egy városrészben, egy faluban vagy a közelben, *messzeszülém, messzeöregapám* néven emlegeti a kisgyerek. Ezeknek még *máskanyó, máskapó* elnevezését is hallottuk, de ezek már kihalt megszólításoknak tekinthetők. Egyesek szerint az élő dédszülőket is nevezték így¹⁸. A szülőket, nagyszülőket *kend*, újabban *maga* megtisztelési, tegezésük még alig tudott tért hódítani.

Ami már most a megszólítás tisztességes módját illeti, sok öreg paraszt még századunk elején is megkövetelte, hogy az újabb *maga* helyett a hagyományos *kend* szóval szóljanak hozzá. „Monori megütődik. Öreg ember létére azt mondják neki, hogy maga. A kend helyett. Sértés az ilyesmi, mert megvetés jele.” Tömörkénynek e pillanatképe¹⁹ találó. Számtalanszor hallottunk magunk is efféle: *hát maga hogy van Imre bácsi? Nem vagyok én magam!* — hangzott rá a kissé sértődött felelet. A *kendőzés* különben megillette a férjet, az apát, az idősebb testvéreket, általában mindkét nembeli öregebbeket. Ezek viszont a fiatalabbakat, feleségüket tegezték. Már mondtuk, hogy egymást tegezõ fiatal kortársak, ha rokonságba, komaságba kerültek egymással, akkor kendezni kezdték egymást. Régivágású öregek tehát ragaszkodtak a kendezéshez, a magázást csúfolódásnak érezték. Aki nem tartozik a paraszti közösségbe, azt természetesen magázzák. Régen a lányok is kendezték a legényeket, ezek meg tegezték a lányokat. A kendezés hanyatlik ugyan, de tanyán, kubikosok, napszámosok között eléggé tartja magát.

Az unokák megnevezése: *gyerök-*, illetőleg *legény-, lány-, embör-, asszonyonoka*, együttes összefoglaló néven *onokagyerök*. Olykor sor kerül főleg női ágon a *dédonoka ükonoka* használatára is. A *mustohaonoka* a mostohagyermek gyermekét jelenti. A testvérek gyermekei *onokatestvérök, első onokatestvérök, onokák, első onokák*, unokái pedig *második onokatestvérök, második onokák*, dédunokái *harmadik onokatestvérök, harmadikonokák*. Ez utóbbiak azonban ritkán hallhatók. Az onokatestvérek egymásnak *onokabátyjai, onokaöccsei, onokanénjei, onokahúgai*.

A házasgyermek egymás szüleit általában úgy szólítják, ahogy a házastárs a magáét szólítja. Tehát mondjuk, a saját anyját esetleg csak anyámnak mondja, a napát pedig édesanyámnak, mert a házastárstól így hallja. Hallottuk a szülőknek *édesapám, édesanyám* megszólítását is, de ez azért nem volt általános. Egyébként ezeknek hátuk mögött *ipam, napam*, legújabban *apósom, ipósom*, illetőleg *anyósom* a neve. Régiesen, ünnepélyesen *ipamuram, napamasszony*. A házastestvér ipát, napát fiatalabb testvérei Tápén *öregapjuknak, szüljüknek* szólítják. A szülők egymást *nász, nászom, nászuram*, illetőleg *nászasszony, nászasszonyom* néven szólítják, és a kapcsolat következtében kendezik, magázzák egymást, mégha egykorúak és együtt is nevelkedtek föl. Itt azonban már van valami lazulás, ami olykor a tegezésben és a keresztnéven való megszólításban mutatkozik. A *nász, nászasszony* élő apját az *öregnász*, élő anyját pedig az *öregnászasszony* megszólítás illeti a násztársak részéről.

A szülők testvéreit a gyerekek a keresztnévükön hívhatják, megtoldva a tiszteltettség *bácsi, néni* szóval. Természetesen kendezik, illetőleg magázzák is őket. Ismerős

¹⁸ Kovács 178.

¹⁹ Célszerű szegényemberek 163.

a *nagybácsi*, *nagybátyám*, tanyaiak ajkán olykor *nagybátyós*, Tordán *bátyó*, Cernyán *bátyó*, illetőleg a *nagynéni*, *nagynéném*, régi alsóvárosiak nyelvén *neni*, tápaiasan *nene*, *neném*, Törökbeccsén *nëna*²⁰ kedveskedő megszólítás is. Ők ezt becéző keresztnévvel, vagy az *öcsém*, *öcsikém*, illetőleg *húgom* szólítással viszonyozzák.

A szülőnek *édösgyeröke* mellett *veje*, *mönye* van. A mostohagyerek házastársának *mustohavö*, *mustohamöny* a neve. A lányunoka urát a nagyszülő *onokavö*, *onokavejem*, a fiúunoka feleségét pedig *onokamönyem* névvel illeti.

A feleség a férjét *uram*, a mi apánk, *gazdám*, az *embör*, ez az *embör*, az *én emböröm*, *apjukom*, *apjuk*, *apja*, *páram*, tréfásan *embörpajtás* néven emlegeti. Régebben kendezte, magázta, ma már tegezi. Egymás között a gyöngéd, bizalmas *hé*, *hékám* is járja. *Asszonya neki a felesége: mé búsul kend hékám? Óh, hékám, neköm nagy bajom van.* Tömörkény írja, hogy az ő korában a tanyákon az ember *kend*, az asszony *te*, a családfő *gazda* és sohasem férj, hanem bizalmasabban mondva: *az én emböröm*, tisztelettel mondva pedig: *az én uram*. Ez is változik több formára: *az én hitös uram*, *az én jó uram*, sőt *az én áldott jó uram*, *aki fölemelt engöm magához*²¹. Valamikor, még a századforduló táján, nem egymás mellett, hanem egymás után mentek az utcán. Az ember elől, az asszony meg követte. Ha az asszony megelőzte urát a szobába lépésben, ezzel támadtak rá: *hát tē az uradat a hátadon hordod, te*²²? Egyébként a férj a feleségét *feleségöm*, *az asszony*, *az én asszonyom*, ez az *asszony*, *anyjukom*, *anyjuk*, *anyja*, tréfásan *asszonypajás*, Tápen még tréfás *kontyos*, *zsandár* megszólítással, utalással illeti.

²⁰ *Kálmány* II, 221.

²¹ A krasznikai csata 172.

²² *Kovács* 180.

SZÜLETÉS, GYERMEKKOR

Az emberi lét, családi élet három nagy *szüksége* a *születés, házasság, halál*. A valóság, költészet, tudomány folyton megújuló forrása, oka és célja a létnek e hármastitka, amely a népnél még nem csupán családi esemény, nem anyakönyvi tény, nem orvosi, illetőleg jogi művelet, mint általában a modern városlakó embereknél. Sokkal több ennél: közösségi ünnep, amely ősi, kultikus színezetéből még egyre szürkülő napjainkban is sokat őriz.¹

A nép a maga archaikus, ezekben az ünnepi pillanatokban mindig megelevenedő készségénél és szemléleténél fogva elsősorban ajándékot lát benne, és csupán egyszerű természeti törvényként alig tudja elfogadni. Minden primitív nép titokzatos szertartásokkal, mélységes emberi meghatottsággal ünnepli létünknek e páratlan fordulatait, amelyeket soha meg nem ismétlődő egyszerűségük csak még fönségesebbé, még titokzatosabbá tesz. Általában az egyház sem lépett föl e magatartás ellen, hanem szublimálta a keresztség, házasság és utolsó kenet szentségében. Így érthető csak meg számodtartozó hagyományunk liturgikus eredete.

¹ E fejezetnek klasszikus forrása *Kálmány L.*, Boldogasszony, ősvallásunk Istenasszonya. Budapest 1885. A magunk anyaggyűjtése mellett, ki kell emelnünk *Györffy Györgyné* és *Kovács Ágnes* 1950 tavaszán az EA. számára gyűjtött kitűnő tápai anyagát. A gyevi hagyományvilágról *Belovai S.*, Algyői népszokások. Szeged 1948.

MEDDŐSÉG, MÁSÁLLAPOT

A gyerök népünknel nagy tisztosság. Öreg tápaiak mondogatják, hogy a menyecske folyton szépül, minél több gyereket szül, mert a vére mindig megújul. A gyermektelen házaspárt bántja a nincstelenség, bár tudja, hogy gyerök, hadiszöröncse, mög a jó házasság: Isten dolga. Ha a gyermekáldás elmarad, inkább örökbefogadnak valakit. Említettük már, hogy nevüket ráruházzák, mert — mint mondogatják — nem akarják kutyára hagyni a nevüket.

A boszorkánypörök tanúsága szerint az olyan asszonynak, aki sok gyermeket szült, ellophatja az ingét egy meddő asszony, aki *elkerekítette az alrészét és megígérvén mondotta: hogy valamiben meg fogja innya, hogy ő is gyermeket hozhasson.*²

A meddő *szegedi* asszonyok még századunk elején is kilenc keddet, *kilencedőt* szoktak a *Kedd-asszony*, azaz Szent Anna, a tizediket pedig férje, Szent Joachim tiszteletére böjtölni, mert a legenda szerint Szent Anna hosszú ideig magtalan volt. Hozzá folyamodnak a terhes asszonyok is, hogy vajúdásaikban álljon mellettük, segítse könnyű szülésre őket. A keddi napot, tehát a hétnek Szent Anna tiszteletére szentelt egykori napját minden asszony, de főképpen a várandós asszonyok ünnepként ülték meg. A szegedi régebbi hagyomány szerint Szent Anna egészen a szülés pillanatáig őrzi a vajúdó asszonyt. Utána leányát, Máriát küldi két angyallal az ő és magzata oltalmára. Ettől kezdve a Boldogasszony örökdió, éjszaka pedig virraszt fölöttük.

Kisteleken a házat régebben kimeszelték, ha gyermek születését várták.

A várandós asszony ideje a születendő új élet érdekében tele van szigorú, sokszor mágikus kiváltságokkal és előírásokkal. Terhességének minden mozzanata jelképes jelentőségű, amely a néphit szerint magzata életére is döntő hatással lehet. Iparkodnia kell tehát a kedvező körülményeket elősegíteni, a kedvezőtleneket pedig megakadályozni.

Az asszonynak nem szabad eltitkolnia, hogy *másképp* van, azaz *állapotos, viselős, terhős, vastag, bölcsőre hizik*, szülés felé közeledve pedig *mindőnrás, mindőn órára való*, kistelekiesen *bajol*. Ha állapotát elhallgatja, süketnéma gyermeket szül. Ilyenkor tréfásan oda is szólnak a tápaiak neki: *na másodmagaddal vagy? Úgyis kiszúrja a szög a szádat!*

A terhes asszonynak nem szabad zsákra ülni, mert ha fiat szül, magzata *zsákcstökű*, Tömörkény szerint *acsókstökű* lesz, vagyis szokatlanul nagyra nő a herezacskója. Ha olyan küszöbön lép át, amelyen fát vágtak, akkor a *sövényháziak* szerint *nyúlászajú* gyermeket szül. Nem szabad kötelet átlépnie, átbújnia, mert akkor a köldökzsinór magzatának nyakára tekerődzik. Nem szabad a macskát meg-rúgnia, mert akkor mindig *ökrendőzik, öklődik* a gyermeke: szört kap a gyomrába. Régebben a *tóbiás-áldás* néven ismert, bűvös imádságokat tartalmazó ponyvairatot viselte az ölen.

Kímélik a nehéz munkától. Még az öregebb is átadja helyét neki a templomban. Megkínálják — ha esznek előtte — enivalóval, nehogy megkívánja, és aztán *elmönjön a Pétörkéje*, vagyis elvetéljen. Ferenczi János szerint ilyenkor ezt szokták mondani:

² Reizner IV, 515

adj neki egy falatot, mē mingyá *elveti a Petikéjét*, azaz a nagy kívánság miatt beteg lesz. Gyümölcsfa első terméséből az ilyen asszonynak szoktak adni, hogy a fa majd jótermő legyen. Ha összenőtt gyümölcsöt eszik, akkor ikrei születnek. Senki nem vonja felelősségre, ha más fájáról gyümölcsöt szakít magának.

Óvakodnia kell, hogy megcsudáljon valami idétlent, csúnyát, különben a magzata is torz lesz. Vigyázzon arra, ha testét valami ütés, surlódás éri, hogy oda ne kapjon, mert akkor ennek a nyomát viseli majd *anyajegy* gyanánt testének ugyanazon részén a gyermeke is.

Ha a *fölsőtanyaiak* úgy vélték, hogy az állapotos asszonyt valaki szemmel megverte, az asszony fejére tett cseréptányérba jobb kézzel kilenc kanál vizet mertek. Ezután a tányért levették és balkézzel kilencszer az ajtó sarokvasára mérték. Ha víz maradt ki, akkor biztosak voltak a szemverésen.

A *tápaiak* már nem tudják okát adni, de az állapotos asszonynak nem szabad köcsögből innia, nem szabad ruhát terigetnie. A régi *szőregiek* szerint⁸ az ilyen asszony ne nézzen tükörbe, mert idétlen lesz a magzata. Ha halottnál a szag miatt befogja az orrát, gyermeke sohasem fog szagot érezni.

Ha a *tápai, sövényházi* asszony azt akarja, hogy hosszú hajú legyen a gyermeke, a száráról kukoricacsövet lop.

⁸ EA. 2853. *Kálmány* gyűjtése.

SZÜLÉS, — BOLDOGASSZONY ÁGYA

Amikor a múlt század utolsó évtizedeiben a szegedi táj asszonya érezte órája közeledését, asszonytársai, hozzátartozói elkészítették a gyerekágyat, amelynek *Boldogasszony ágya* az egész szegedi nagytájon általános, ritkán most is hallható neve. Az idősebb asszonyok a lelkére kötötték: *mögböcsüld fiam azt a szülő ágyat, mert az olyan, mintha csak a Boldogságos Szűz Mária ágyába fekünnél!* Csak a szülés után feküdhettek bele.⁴

Tiszta szalmát tettek bele, leterítették lepedővel. Az ágyra, illetőleg eléje *szűnyoghálót* tettek, amely a gyerekágyast elrejtette a gonoszok szeme rontása elől. 1744. *Dóka Ágnes ismét az fatenshoz eljött, piros pünkösd kántorán, hozott egy szűnyoghálót, kínálván az fatenst* (magát a gyerekágyba készülő asszonyt), *hogy aztat venné meg.*⁵ A szűnyoghálóba az asszony védelmére valamikor sót és kenyeret is kötöttek. A *tápaiak* nagyon vigyáztak, hogy az ágyba ne hulljon morzsa belőle.

A Boldogasszony ágyába még a századforduló táján is fokhagymát, kakukkfüvet, kenyeret, meg sót szoktak tenni. Tápén régebben különösen foganatosnak a Radnáról hozott szentelt kakukkfüvet tartották. Mindezeknek a szegedi hagyományban elhárító, illetőleg oltalmazó rendeltetésük volt. Tettek azonkívül kést is bele, hogy éle a gonoszt megsértse, elriassza. Minden nap föl szokták szentelni a *Háromkirályok vize* néven emlegetett, vízkereszt napján szentelt vízzel, azután elajánlották a Boldogasszony kegyelmetségébe. *Algyőn* állandóan ott volt belőle egy kisbőgrével.

Az asszony nyakára olvasót, mellére a *Hét mőnyei szent zár* néven emlegetett ponyvairatot helyezték, amelyről máshol is megemlékezünk, és amelynek a nép hiedelme szerint különösen elhalálzás esetén volt foganatja. Feje mellé rakták az imádságoskönyvét is. *Alsótanyai* asszonyok ilyenkor *igeimádság*, másként *Tüdő Vince imádsága* erejében is bizakodtak. A szegedi tanyak máig emlegetett híres szentembere osztogatta ezt a röplapra nyomtatott imádságot azoknak, akik bizalommal fölkeresték. Átadás előtt nyilván meg is áldotta a szöveget, imádkozott fölötte. Számos alsótanyai családban máig nagy tiszteletben tartják és gondosan őrzik.⁶ Az imádságot egyébként az *Initium Evangelii Johannis*, vagyis a jánosi evangélium elejének ősi, szentelményeként tisztelt szövege ihlette.⁷

A gonoszok elűzésére szolgált a piros kendő is, amelyet a szűnyoghálóra vetettek. Az újszülött karjára is piros szalagot szoktak kötni. A piros ősrégi kultikus szín, amely szintén a gonosz elriasztására szolgált. A hagyományt a nép Kálmány följegyzése szerint már keresztény módon magyarázta: a Boldogságos Szűz is mindig hordott pánt-

⁴ *Boldogasszony* 13.

⁵ *Reizner* IV. 529.

⁶ Óh, szentséges Ige, kérlek Téged, ki méltóztattál az Atyaisten kebeléből leszállani e siralom völgyébe, a szentséges Szűz Mária méhében emberi testet vettél magadra, értünk bűnösökért.

Óh, szentséges Ige, kérlek Téged, hogy azzal a mennyei kegyelemmel és malasztal, mellyel szentséges Atyád kebeléből leszálltál, szállj meg az én szívemet, lelkemet és elmémet, hogy míg élek, e siralom völgyében Néked híven szolgálhassak, Téged dicsőíthesselek és imádhassalak.

Óh, szentséges Ige, égből szállott kenyér, Jézus Krisztus, jöjj az én szívembe, maradj nálam örökké Amen.

⁷ *Franz, A.*, Die kirchlichen Benediktionen II, 57; Ünnepi kalendárium I, 101-104.

likát a derekán, és ezért a gyermeket sem viszik el keresztelni anélkül, hogy pántlika az ő karján vagy derekán is ne legyen. Ez nagy öröme Máriának.

Az asszonynak a Boldogasszony ágyát nem szabad *fékető* nélkül feküdni, mert az a hiedelem, hogy Mária is mindig hordott fejkötőt.⁸ A fejkötő a népnél régebben a tisztessé asszonyi állapotnak volt bizonyosága, címere.

Tápén néhány nemzedékkel ezelőtt az asszony a Boldogasszony ágyát csupasz szalmán feküdte három napon át, mert a kis Jézus is szalmán született. Utána teknőben felmosták, közben az ágyba belerakták a rendes ágyneműt.

*

Az asszonynak arccal az ablak, vagyis a világosság felé fordulva kellett magzatát megszülnie. A *sővényháziak* szerint lábának nem szabad az ajtó felé lennie, mert akkor még a gyerekágyban meghal. A szülés régebben nem ágyban történt, hanem két kis székre tenyerelve. Akinek nehéz volt a szülése, azt *Tápén* betlehemi istállóra gondolva jászolba ültették. Az ilyen asszonyt sokszor forró víz fölé is tartották. A gyerek a *világra gyün, előgyün, kibötön*.

Még száz évvel ezelőtt is — írja⁹ Varga János — fokhagymagerezdbe kést kellett a komaasszonynak szúrnia és a gyerekágyas párnája alá rejtenie, hogy a gyermeket el ne váltsák a rosszak. Azután meg három keresztet kellett írni szentelt tömjénnel a kéménybe, hogy a gyereknek mindig elég tej jusson. Az újszülöttet senkinek sem volt szabad addig látnia, amíg a komaasszonytól varrt, és mindjárt jellemezendő *korozsmaüng* nem volt rajta. Különben könnyen megverhették volna szemmel.

A szülés után a bába¹⁰ ezt szokta kérdezni az anyától: *huva mégy?* A helyes felelet: *a Boldogasszony ágyába!* Erre: *segítsön az Isten!* A párbeszédet háromszor ismételték.

Mostantól fogva a hajdani *szőregi* asszonyok szerint a gyerekágyasnak nem volt szabad meztláb járnia, nehogy rontásba lépjen. Oda készítve a papucs, amelynek *Boldogasszony papucs* volt a régebbi kiváltságos neve. Ha a *boldogasszonyágyas* fölkelt és lelépett, azonnal beletette a lábát, amelyre ebben az időszakban különösen vigyáznia kellett. „Csak addig kell viselnie — írja¹¹ Kálmány — és azután nem is szabad, míg a Boldogasszony ágyát fekszi. Vannak azonban oly szerencsések, akikről megköveteli a Boldogasszony, hogy teljes életükben viseljék az ő papucsát. Ezeknek soha sem szabad meztláb járniok. Ilyenek, akik háromszor kettőset szülnék egymás után, mi természetesen nagy ritkaság. Ezeket az anyákat kiválóan szereti a Boldogasszony, ajándékot is kapnak a nép hiedelme szerint, de nem a Boldogasszonytól, hanem a püspöktől.”

Az ikrek, régiesen *egyhasiak* rendszeren kettősek, hármások. Többre a szegedi tájon nem emlékeznek.

A szülés és keresztelés között régebben égő szenteltgyertya világított éjjel abban

⁸ A tilalmat egy *szőregi* monda így magyarázza: Mária nagycsütörtökön mosta a fejét, amikor Mária Magdolna jött hozzá a hírrel, hogy Jézust elfogták. Be sem kötötte a fejét, csak szaladt, erdőn keresztül. A haja megakadt az ágban, attól kezdve mindig fején volt a fékető. Boldogasszony 10.

⁹ Varga J, A csök. VU. 1875, 585.

¹⁰ Boldogasszony 19. Mint ismeretes, a *bába, bábaasszony* a szülésben szokott segédkezni, az asszonyt és magzatát az első időkben gondozni.

A XVIII. században volt a *parasztbába*, aki nem rendelkezett ugyan hatósági képesítéssel, de az idők folyamán, tapasztalatok során megszerezte a kellő gyakorlatot. Más felsőtanúi neve *lopottbába*. Velük szemben a *némötbába*, majd *Város bábája* már képesítéssel rendelkezett. 1728. *Nem jár ki a német bábaasszony, de elég babonaságot tud*. Olykor csakugyan bűbajos hírébe is kerültek. 1728. *Bakó Ferenc leánykáját, azt is olyanformán rontotta meg, mert nem akarta adni a bába pénzt*. Találhatók Reizner IV, 387, 390. Egyikük-másikuk a magzatelhajtásban is ludas volt. A régi szegedi bábaügyről Reizner III, 208. *Csajkás* 124.

Néhány szólás kapcsolódik hozzájuk. Közismert a *sok bába közt évesz a gyөрök*. Beszédes természetű: *fővágta a bába a nyelvit*. Mocskos: *a bába mosdatta legutoljára*.

A szülészeti klinika bábájának (madame) egyszerűbb asszonyok ajkán *madár, főmadár* a neve.

¹¹ Boldogasszony 23.

a szobában, ahol az asszony magzatával feküdt. Ennek gonoszúzó célzata volt. Úgy vélték ugyanis, hogy amíg nem volt templomban, a nevéől szólítva, kihívhatják a gonoszok és belefojtják a kútba. A *gyeviek* szerint nem szabad az ablakon kiszólni senkinek. Ha lelép az ágyról, a feje ála tett kést Kálmány szerint a földbe maga mellé, a *gyeviek* szerint az ajtófélbe kell szúrnia, hogy a rosszak ne bántsák. A kicsit nem szabad az anyjának a maga helyére fektetnie, mert akkor meghal. A férj kalapja szemverés ellen ott feküdt a *kiszombori* asszony ágyán. *Tápén* az ajtókilincsre piros posztódarabot kötöttek, hogy a látogatóba érkező tisztulások fehérszínű ruhák ne ártson a kicsinek. A *sővényházi* anya nem mehet át kocsiúton, amíg magzatát meg nem keresztelik. Ennek jobb megértéséhez azt is tudnunk kell, hogy a *kutyanyaki* dűlő portáit kocsiút vágja kétfelé.

AZ ÚJSZÜLÖTT

A csecsemőt az anyaméhben burkoló hártványak a szegedi tájon is *burok*, hangváltozással olykor *bürök* a neve. Úgy tartják, hogy aki ebben jött a világra, vagyis *burokban született*: szerencsés ember lesz. Ilyen volt a szegedi néphagyomány szerint Rúzsa Sándor. Nem is fogta a golyó.¹²

Az épségben maradt burkot egyébként megszártítják. Ha hét éves korában el tudja oldani, aki benne született, az is szerencsés ember lesz. Az illető *Tápén* a nyakában hordja. Ha a *burokban* született gyerek megbetegszik, akkor fürösztő vizébe büdösbürköt kell tenni.¹³

A *másza* (placenta) már a boszorkánypörökben fölbukkan. 1728. *Összve gyötrötte, kentefente az asszonyt és a másában bele nyúlván, azt is összve rontotta, annyira, hogy az gyermek halva lévén, az asszony is meghalt utána.*¹⁴

Ha a *másza* nem akar előjönni, akkor a hasra földöt melegítenek. Ruhábefogva teszik oda. *Tápén* egyébként a magzatvízzel el szokták ásni, főleg trágyadombba. Régi asszonyok a csomóiról meg tudják azt is mondani, hogy még hány gyermekük fog születni. *Földeákon* az első fürösztővízzel gyümölcsfa tövébe ássák, hogy a kisbaba is viruljon. Mélyre kell ásni, hogy a kutya hozzá ne férjen.¹⁵ *Kisteleken* a kertben, vagy *jószágyáratban* maga az apa ásta el, hogy a családnak szerencséje legyen.¹⁶

A köldökzsinórnak olykor régies *torongy*, *torongya*, tápai *bárszing* neve is hallható. Egyes *tápai* anyák vékony szalaggal átkötik, elteszik, majd hét éves korában a gyerek kezébe adják. Ha könnyen kibogozza, akkor hasznos kezű lesz. Ha valaki fiatal létére olyasmit csinál, ami csak meglelt korúakat illet meg, arra azt mondják: *még a torongyja sē száradt lē, mán is...*

Az újszülöttet jellemző, de gyorsan eltűnő sárgaságnak (icterus neonatorum) *pogánybúr* a jellegzetes neve.

A *fürösztővíz* az újszülött, illetőleg csecsemő fürdővize, amelybe legelőször a *Háromkirályok vizéből*, vagyis a vízkeresztkor szentelt vízből szoktak önteni. Szenet is vetnek bele. Csak fa tövébe vagy *járatlan* helyen szokták előnteni. Az a hiedelem, ha tyúkok beletaposnak, akkor a kicsi elkapja a *tyúkfördöst*, azaz vörös pörsenések keletkeznek a bőrén. Ilyenkor a fiúgyermek vizébe kakast, a lányéba pedig jércét szoktak a tápaiak fürösztetni, hogy elmúlják. A fürösztővízbe csirkének nem szabad beleinnia, mert viszketes lesz a kicsi. A *gyeviek* szerint a fürösztéshez nem szabad esővizet használni, mert különben folyik majd a gyerek füle. Orvoslása úgy történt, hogy keresztanyja vett neki a boltban piros vagy sárga szalagot. Ezt úgy kellett a nyakára kötni, hogy onnan minél hamarabb elvesszen. Ha elveszett, a fülfolyás is megszűnt.

¹² Kovács 468.

¹³ Kovács 391.

¹⁴ Reizner IV, 380

¹⁵ Grynaeus Tamás gyűjtéséből

¹⁶ Juhász A., Kistelek 425.

A beteg *gyevi* gyerek fürösztő vizébe úrnapi virágot is szoktak tenni. Olyk or szentelt vízzel mosták meg háromszor a szemét, hogy meggyógyuljon. A *sővényházi* gyerek fürösztővizét is fa tövébe szokták önteni. Eredeti okát — a gyerekről esetleg lemosott betegség élő fára ragasztását — már elfelejtették. Mai magyarázat szerint a gyerek ettől majd olyan nyugodt lesz, mint a fa.

Kálmánynak még sikerült megörökítenie a *Szépasszony ágya* kihalt hagyományvilágát is. Már a boszorkánypörökben emlegetik a Szépasszonyt. 1728. *Az olyatén gyermekeket, melyek s. v. zöldet ganajolnak, az szép asszonyok szoptatják.*¹⁷ Máshol is. A megrontott gyereket *Szépasszonyok* szoptatták.

A gyermekágyért nagy küzdelem folyik a Boldogasszony, régi *őszentiváni* asszonyok ajkán *Szülő Boldogasszony* és a Szépasszony között. Úgy tartották, hogy a Szépasszonyt még a bukott angyalok csábították el. Más hiedelem szerint a *Vördögös vénasszony lánya*. A Boldogasszony bent őrködik a szobában, a Szépasszony pedig az ablak körül ólálkodik, készen a rontásra. Mindkettő azt akarja, hogy a gyermek az ő ágyában szülessék meg. Aki nagy foggal jött a világra, arról a régi öregek azt mondták, hogy a *Szépasszony ágyába született.*¹⁸ Az ilyenből táltos lett. Az a felnőtt is, akit a *rossznyavalya bánt*, másként *ősz* a *fene*, szintén a Szépasszony ágyában fekszik. Hasonlóképpen az a férfi is, aki könnyelmű fehérnépek között forgolódott és belebetegedett, romlani kezd a teste.

Az a kisgyermek, aki leesik és megüti magát: *a Szépasszony kötőjibe esik*. A *Szép-asszonyok tála* néven emlegetett bűvös rontás már a boszorkánypörökben előfordul. 1744. *Az szép asszonyok tálába hágtál. Kérdezte az fatents, micsoda szép asszonyok tálába? Arra azt felelte: mi úgy szoktuk — úgymond — azt mondani, nem merjük mondani, hogy rontás.*¹⁹ Kálmány temesközi adatai szerint este, napáldozat után nem jó a gyerek vizét, meg a mosogatólevet kiönteni, mert a Szépasszony odatartja a tálját meg a kötőjét.

Halvaszületett, kereszteleetlenül meghalt gyermek

A régi szegedi nép nemcsak emberi csapásnak, hanem Isten büntetésének is érezte, ha a gyerek halva született, vagy kereszteleetlenül halt meg. Ez utóbbinak Kálmány *bolygógyerök* szőregi nevét is hallotta.²⁰ Az elvetélt magzatnak máig *űszög, űszöggyerök* neve járja.

Aki elhajtja magzatát, régi *szőregi* asszonyok szerint a fejét meg nem eheti és ezt a kötőjében hordja. Kálmánynak mesélték,²¹ hogy egy asszony szaladgált éjszakának idején. Már tizenegy gyerekét *mögötte*, azaz elhajtotta. A tizenegy fej ott volt a kötőjében. A föld nem vette be, mindig csak szaladgált. Egy asszony mondta neki, hogy miért nem ette meg magzatainak fejét is. Akkor aztán megnyugodott és eltemethették. Kálmány ezt a szaggatott, balladaszerű történetet így magyarázza: „a Boldogasszony az említett bűnösöket megbünteti. Haláluk után nem veszi be őket a föld. Gyermekeik fejét kötőjükben kell hordaniok és szaladgálniok kell, míg csak egy asszonnal, hihetőleg a Boldogasszonnal nem találkoznak. A Boldogasszony mint a gyermekek őrzője, megbünteti azokat, kik a gyermekeiket életüktől megfosztják.” *Tápaiaktól* halottuk, hogy egy bűbajos hírben elhalt asszony keservesen panasolta sírjából a fiának: nem fogadja be se menyország, se pokol, mert hét gyereket evett meg. Más tápai hiedelem szerint az elhajtott magzat ott van a túlvilágon anyja kötőjében, onnan kell megennie.

Balla Éva *domaszéki* öreg parasztasszony napának volt egy rózsafája. Minden évben hét szál rózsza nyílt rajta. Mindig maga öntözte, gondozta. Senkinek nem árulta el, miért cselekszik így. Ha lála előtt azonban menyének bevalotta, hogy hét ártatlan, elemészett magzatát temette a rózsafa

¹⁷ Reizner IV, 525.

¹⁸ Boldogasszony 11.

¹⁹ Reizner IV, 532.

²⁰ EA. 2852.

²¹ Boldogasszony 29.

földjébe. Álmában mindig sírtak-ríttak, nem hagyták nyugodni. Kétségbeesésében Engi Tüdő Vincéhez fordult tanácsért, aki az asszonyt megszánta. Imádkozott fölötte, majd azt tanácsolta neki, hogy hét esztendőn át hét-hét kenyeret süssön hét szegénynek. Utána ültessen föléjük egy rózsafát, hogy ha már nem élhetnek, legalább virágozzanak ezen a földön. Többet aztán nem is sírtak és a bűnös asszony megnyugodott. Halála után a rózsafa kiszáradt.²²

A Boldogasszony ágyában meghalt asszony — bármilyen bűnös is volt egyébként — öregek hite szerint azonnal ödvösségre jut, üdvözülni fog. A hiedelem nyilván bibliai eredetű. Pál apostol írja: *üdvözülni fog, ha gyermekeket szül* (Timoteus I.2. 15).

A *koraszülött*, másként *idétlen* gyerekről Kálmány azt a *verbicai* hiedelmet örökítette meg,²³ hogy amikor az emberiség kipusztul, az idétlen gyermekek talpra állanak, és az övék lesz a világ. *Alsóvárosiaktól* hallottuk, hogy egy helyen valamikor koraszülöttet temettek el a kamrába. Erről más a házbeliek közül senki nem tudott. Minden áldott éjszaka csörömpölt, megnyomta a ház lakóit, a maradékokat megette.

A keresztségre váró újszülöttnak *Nemtudomka*, olykor *Pogányka* a neve, hogy a gonoszok se tudják a nevéen szólítva megrontani, elveszíteni. Anyja régebben nem szoptatta, pogányt nem táplált, ezért is siettek a megkeresztelésével. *Tápén* még a századfordulón is úgy tartották, hogy az újszülöttnak karácsony böjtjére nem szabad keresztelenül maradnia. A Luca alakjától való szorongás magyarázza, hogy a tápaiak letagadják, ha ezen a napon születtek.

A keresztetlen gyereket nem szabad magárahagyni, mert a gonoszok, más magyarázat szerint a Szépasszony és társai vagy *váltott* gyerekekkel cserélik ki, *éváltik*, vagy pedig megdarabolják az arcát. Egész életében meglátszik majd rajta a vagdalás nyoma, sőt esztendőről-esztendőre a vére is kiserked. *Sándorfalviak* szerint a táltosok csavargatnák ki kezét lábát. Hogy mindennek elejét állják: olvasót kötnek a pólyájára, felállítják a sóprút, a macskát meg becsukják hozzá, hogy a kiseded egy percre se maradjon egyedül.

A *verbicai* nép a múlt században a váltott gyerekről úgy beszélt, hogy amikor az asszony szüli a gyermekét, akkor a boszorkányok odamennek, a főzőkanál nyelére tojásahajat húznak: nagyfejű gyerek kerekedik belőle. Ezt otthagyják az anyánál, az övét meg elviszik. Ahogy a boszorkánygyerekekkel, az ő gyermekével is úgy bánnak. Ha macska van a szobában, vagy ha az igazi gyermeknek az édesapja a kalapját a szűnyoghálóra teszi, akkor nem cserélhetik ki.

Ha gyanakodtak, hogy az anya magzatát a gonoszok kicsérélték, akkor próbára tették a váltott gyereket. Szőregiek ajkáról jegyezte föl²⁴ Kálmány, hogy amikor a váltott gyerek sokáig nem tudott szólni, sem járni, csak a feje nőtt neki — akkora feje volt már mint az embernek — vettek neki új bögrét, új kanalat, mert mindig tejre volt éhes. A bögrének kicsinek, a kanálnak pedig nagynak kellett lennie. Most lesték a kulcslyukon, hogy mit csinál a gyerek. Tejeskását adtak neki, háromszor is elkezdte:

Hm, hm, hm! Nagy kalán, kis bögre,
Hogy köll önni belüle?

Mindjárt tudták, hogy váltott, és akkor sütőlapátra vetették. A hiedelem szerint ilyenkor a boszorkányok ijedtükben a magukét elviszik, és az anyáét teszik a helyére.

Tápén a keresztetlenül meghalt, vagy halva született gyermeket rögtönzött ládikába éjszakának évadján temette el még nem régiben is néhány felnőtt férfi családtag a temető árkába. Akadnak elszomorodott tápai szülők, akik titokban mégis megkeresztelik őket és nevet adnak neki.

Csanyteleken a múlt század elején a bába a háztelken földelte el. Kálmány jázovai följegyzése szerint a keresztséget nem ért gyermeket ki szokták ásni. Azt tartják, ha az ujjait meggyújtják: ha száz lélek alszik is a házban, egy sem bír fölébredni.

A keresztetlenül elhalt vagy halvaszületett gyerekről öregek között még ma is

²² *Grynaeus Tamás* gyűjtéséből.

²³ Világunk alakulásai 73.

²⁴ Gyermekijesztők 11.

él az a hiedelem, hogy minden esztendőben fölsír: *kéri a körözsztégőt*. Aki meghallja, annak régi *alsóvárosi* hagyomány szerint könyörületből egy rézpénzdarabot kell a hang felé vetnie, ilyen szavakkal: *én tégöd mögkörösztlök Körösztlő Szent János nevébe!* A *sövényháziak* ezt mondják ilyenkor: *mindön lélök az Urat dicséri*. A jámbor hit szerint ilyenkor a gyermek megnyugszik és most már megüdvözülni.

A *fölsőtanyai* hagyomány úgy tartja, hogy e szavakkal kell a krajcárt a sírás felé dobni: *eredj Isten hírvél, körösztlökődj mög, szabadulj a pogány sorbul!* A *kiszomboriak* viszont ott, ahol a sírást hallják, keresztet vetnek a földre, miközben ezt mondják: *én tégöd mögkörösztlök az Atyának, Fiúnak, Szentlélok Istennek nevébe!* Korozsmául a leoldott konyhakötőt kell a földre teríteni.²⁵

A *lelei asszony* azt tanácsolta egy keszergő *tápai* anyának, hogy készítsen korozsmát: kis inget, féketőt, varrja bele a nevet, amelyet adni szeretett volna neki. Azután vigye ki a temetőbe, tegye másik elhalt, de megkeresztelt gyermekének keresztje tövébe.⁶²

Egy *Sándorfalván* följegyzett népi legenda szerint²⁷ a keresztetlennül elhalt gyermektől az Úr nem tagadja meg színelátását:

Hun vót, hun nem vót, vót éccör egy kised, aki tíz órákó születött, de mán tizenegykő mög is halt. Nem vót ideje mögfürdeni a szent körösség vizibe.

Vitték az angyalok az Úr elébbe, forgatták a lelkit mindönfelől, de búnt nem találtak benne. Búnt nem tanáltak benne, de érdemöt sē, hogy a mönnyek országába jusson.

Mögszólalt az Úristen: szögény kis lélök! Tíz órákó mögszületött, tizenegykő mög is halt, nem tisztult mög a körösség vizibe. E nem dobhatom, de fő sē vöhetöm. Mönjön hát, járja a világot. Kerressön olyan vizet, amölyik nem árad, nem apad. Ha tanál, fürdessék mög benne az angyalok, hogy ű is országomba juthasson.

Elindult a lelköcske. Mindég kereste azt a vizet, aki nem apad, nem árad. Nem tanálta mög, héjjába fáradozott: vagy apadt, vagy áradt valamönnyi.

Éccő egy sűrű erdőbe jutott, rászállott egy fa ágára. Ott kesergött magába: tíz órákó születtem, tizenegykő möghaltam, két esztendeig kocsikerék vágásba vótam, háromig erdőbe bujdokoltam, mégsē möhetök be mönnyeknek országába.

A fa alatt éppen három haramia üldögélt: fegyver a kezükbe, bünök sokasága a szívükbe. Möghallotta a legöregebb betyár a lélök panaszát: tíz órákó születtem, tizenegykő möghaltam, mégsē möhetök be mönnyeknek országába. Jaj Istenöm, hát akkő mi lösz mivelünk?

Az öreg betyárnak keserűségibe hullani kezdött a könnye. A lelköcske a fárú észrevötte a csillogását. Odaszállott az öreg szömire, egy falevére csorgatta a könnyeit. Mög sēm állt, még a mönnyei Bíróhoz nem jutott vele. Itt van a víz: nem árad, nem is apad.

Ez az — mondta neki a Bíró. Ezt kerested mindönütt. A Tiszán, harmaton, télön, havon, még a keréknyomba is. Most mögtanáltad.

Az angyalok a lelköcskét mögfürdették az öreg haramia könnyeibe, azután bevitték mönnyeknek országába.

*

A *hetedik gyereök*, vagyis a családban hetediknek született gyermek élete szerencsés lesz, mert bűvös tudománnyal rendelkezik. Ha hetedik gyermek lány, akkor minden varrőszerszámtól távol tartják. Viszont hetedik születése napján rokkát adnak — egy régi, múlt századi följegyzés szerint — a kezébe. Olyan erős fonalat fon, hogy betegséget és minden rontó tudományt meg lehet vele kötni. Emlegették, hogy egy kocsis így készült korbácsával vaskarikákat, rudakat tudott szétzúzni.

„Az öreg fák korhatag belsejéből — írja²⁸ Tömörkény — sötét éjjelenként világosság tör elő. Olyan mint a holdfény, kísérteties és szomorú. Rossz szellemek és táltosok lakoznak bizonyly a világitó fákban, akik megrontóí mindennek. Elviszik a hetedfű gyermekeket magukkal, elrabolják és és ilyenkor vihar támad a nyomukban, amerre járnak.”

Kovács János jegyezte föl²⁹, hogy az ilyen gyermek a földbe rejtett kincset megérzi és hét éves korában föl tudja venni.

²⁵ A halott gyermek megkereszteléséhez *Rückert G., Zur Taufe toter Kinder. Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde III. 1943, 343.*

²⁶ *Grynaeus Tamás* gyűjtése.

²⁷ *Juhász Istvánné, Gera Anna* ajkáról (1954).

²⁸ *Rónasági csodák 12.*

²⁹ *Kovács 378.*

A KERESZTSZÜLŐK, KERESZTNÉV

A családi életnél röviden már szóltunk a komák és ezzel a leendő keresztszülők kiválasztásáról és az így született lelkirokonságról. Most itt a liturgikus és gyakorlati kötelességekről még bővebben is szólnunk kell.

A komaasszony hagyományos feladata egészen napjaink kórházban, klinikán való gyermekszüléséig az volt, hogy a lebetegedéstől kezdve gondoskodjék a gyerekágyasról: főzzön-süssön, takarítson, olykor mosson is helyette. Mindenképpen ő szokta vinni, esetleg fölváltva más közeli asszonyrokkal, szomszédasszonnyal a könnyű, de tápláló, leginkább tyúkból, galambból készített ebédet. Ha véletlenül egyébként igen ízletes kacsahúst hoztak, sok anya nem evett belőle, mert általában hiedelem szerint akkor magzata locska, bőbeszédű lett volna. Ilyenkor mindennek megvan a maga szimbólikus jelentősége és gyakorlati következménye. Ennek is. Az olyan emberre, akinek folyton jár a szája — emlékezésül erre a hagyományra — szokták mondani, hogy *kácsát övött vele az édősanyja*, amikor hordozta, gyerekágyat fektetett vele.

Az ételhordásra szolgáló edénynek *Szűz Mária pohara, komatál, komabögre, komacsésze, komafindzsa*, Újkígyóson *komaszélke*, Tordán *komaasszonyszélke* a neve, amely mintegy 10 cm magas és 20 cm átmérőjű virágdíszes cserép vagy porcelán edény. Csak ilyenkor veszik elő, máskor a suglót tetejét díszíti.

A gyerekágyas egyébként a *tápaiak* szerint szemeset, így kását, meggyet ne egyék, mert magzata kiütéses lesz. A gyerekágyas elveszti a tejét, ha szoptatós anya ül az ágyára. Nem szabad ennie mások, nem családbeliek előtt.

A gyereknek mielőbb nevet kell adni, választani, hogy *szólitani* lehessen. Ismeretes, hogy a keresztnév, szögediesen *körösztnév*, öregek ajkán *körösztlőnév* voltaképpen a védőszent neve. Feltűnő, de a szakrális hagyományból tökéletesen érthető, hogy népünk kizárólag a névnapot, vagyis a védőszent ünnepét szokta megülni. A születésnapot csak legújabbban, polgári hatásra tartja számon.

A patrónust, vagyis a névadó szentet, a szülők, legközelebbi hozzátartozók választják ki, sokszor éppen a keresztszülők nevét. A választásba — különösen régebben — a keresztelő pap is beleszólt. Ugyanis szülei kívánságától függetlenül a gyereket annak a szentnek a nevére keresztelte, akinek napján vagy legalábbis kalendáriumi szomszédságában született. Ezért találkozunk különösen a múlt század folyamán népünk körében ritka keresztnévvel: *Léánder, Fausztin, Pius, Wolfgang, Lipót, Efrém, Elizeus, Zakariás, Bonaventúra*, illetve *Emerencia, Isméria*,³⁰ *Szabina, Apollónia, Brigitta, Genovéva*, napjaink tápai szakrális névdivatjában a Lourdesi Jelenésekre utaló *Bernadet*. Az ilyen gyerekek aztán a családi körben olyan nevet adtak, amilyent szerettek volna. Így is szólitották, amiből aztán számos hivatali félreértés támadt.

³⁰ A két név népünk Anna tiszteletét idézi. Az apokrif hagyomány szerint Emerencia, népiesen Emer Annának édesanyja, tehát Jézus dédanyja. Izméria, *Ósmér* pedig a testvérnénje, Máriának nagynénje. Mindkettőnek sok ivadéka volt. E föltételezett rokonságnak néphagyományainkban *Krisztus-atyafiság* a neve.

Maguk a szülők egyébként szintén olyan, de szokott nevet választottak régebben a gyermeküknek, ami születése napjára vagy az utána következő legközelebbi napokra esett. Ezt *Tápén* így mondják: *a gyerekek a nevét magával hozza. Öreg újkígyósi asszonyok szerint meghal, tápaiak szerint hátraeszi, azaz nehézkes fölfogású lesz az a gyerek, akinek olyan nevet választanak, amely az esztendőnek a születést megelőző, elmúlt időszakára esik. Elöl hordozza az eszét, azaz értelmes lesz az a gyerek, akinek a még azután következő napok védőszentjei közül keresnek névadót.*

Régebben a szülők keresztnévre nem igen kereszteltettek gyereket, mert az volt a hiedelem, hogy a szülő vagy a gyermek hamarosan meghal, mert már van, aki a nevét viseli. Korán elhalt gyerek nevét sok szülő nem választja később született magzata számára, mert így az Utolsó Ítéleten, amikor a hitük szerint föltámadt lelkeket nevéükön szólítják, félreértés történhet.

A névadásnak sajátos régi módját több szegedi író is megörökítette. Mikszáth írja, hogy a Víz idején szegedi vendéglátóinak házában Marcsával kellett együtt hálnia, akiről nagy csalódására később tudja meg, hogy nem lány, hanem női névre keresztelt legényember. Azért keresztelték erre a névre, hogy ne sorozzák be katonának. Tudjuk, hogy az állami anyakönyvezés (1895) előtt a templomi matriculák szolgálták statisztikai alapul. Tömörkény is találkozik ilyen férfiakkal: „Ez az öreg Sötét Julis számadó gulyás még a régi világban született. Azért keresztelték leánynévre, hogy a német ne vihessen el katonának.”

A hagyományt Móra is emlegeti: „a régi világban szokásban volt a nagyesszű magyaroknál a Márton gyereket Mártára kereszteltetni, hogy a császár lánynak gondolja és ne öltöztessen angyalbőrbe.”

Péter László, aki az anyagot már összegyűjtötte,³¹ még egy szegedi napihírt is idéz első világháború kezdetéről. Egy 22 éves fiatalembert Máriára kereszteltek. Neme azonban kiderült és Mátyás néven rögtön be is sorozták.

A névválasztásnak, keresztnévdívatnak mindig voltak és vannak olyan mozzanatai is, amelyek a szakrális folklór talajában gyökereznek és célzatuk szerint a gyermek különleges boldogulására szolgáltak. Valósággal névmágiáról beszélhetünk: a gyermeket névadó szentje oltalmazza, szinte köteles oltalmaznia.

Kutatásunk még nem foglalkozott kellő elmélyedéssel keresztnéveink szakrális tanulságaival: megelégedett a pusztá utalásokkal, illetőleg statisztikai feldolgozással. Sürgős feladatunk volna keresztnéveink művelődéstörténetének és néprajzának monografikus megírása. Kiderülne belőle, hogy a mindenkori névdívat mellett névmágiás megfontolások mindig jelentős mértékben befolyásolták a keresztségi névadást is: a név nemcsak megnevez, hanem eredetileg és szükségszerűen kapcsolatot is teremt. E szemlélet szerint a *nomen* igazán *omen*. Az égi pártfogóknak szinte kötelességük védelmezni, betegségben oltalmazni, mindenben gondját viselni, aki az ő nevüket viseli.

Mi természetesen itt csak a szegedi táj névadásának fejlődésével és jellegzetességeivel foglalkozunk. Úgy hisszük azonban, hogy megállapításaink minden archaikus magyar táj névadó gyakorlatára nagy általánosságban érvényesek.

Az 1522. évi tizedjegyzékben pogány magyar eredetű személynévvel már nem találkozunk.

Az apostolok és evangélisták, más bibliai személyek olvashatók benne legszámosabban: 149 János: Evangélista és Keresztelő, a téli és nyári napfordulatnak, *Szent János áldásának* és a *Szent Iván tűzének* éltető, egészségadó patrónusai.³² 94 Péter és 80 Pál: apostolfejdelmek, a halászat és az aratás Szentjei, nagy tehát a hatalmuk. 58 Tamás: karácsonyi gyerek neve. 54 András: az egyházi évek kezdő szentje, a házasság előkészítője. 48 Máté: a farsangon kötött házasságok első sarjadékai az ő ünnepe táján születnek. 22 Mátyás: a tavaszvárás hangulatával. 18 Bertalan: „íme az igaz izraelita”, akit az Úr a fügefa alatt látott (János 1, 47-49). Ő a szűcsök céhének védőszentje, mert elevenen nyűzták meg. 16 Jakab: a bűcsújárók patrónusa, az élet is kemény zarándoklat. 14 Fülöp: a május kezdő napja. 8 Simon.

³¹ Péter L., Lánynevű férfiak. Nyr. 1959, 244.

³² Ritkásan más János nevezetű szentek is lehettek.

79 *Mihály*: az arkangyal a lélekért megharcol a gonosszal. 12 *Illés*: az időjárás ura és az utolsó ítélet tanúja. 2 *Dániel*: az Úr az oroszlánok barlangjában is megoltalmazta. 4 *Boldizsár*, 7 *Gáspár*: az utasok, így vízenjárók, szekeresek, vándordeákok királyi patrónusai. 2 *Lázár*: Jézus barátja.

Betegségek patrónusai: 24 *Antal*: még a remete, nem pedig Pádua szentje, Orbánc, azaz Szent Antal tüze ellen. 68 *Balázs*: torokbántalmak ellen, de oltalmazza a deákgyerekeket is. 40 *Bálint*: nyavalatörés ellen. 20 *Fábián*, 10 *Sebestyén*: pestis ellen. 3 *Damján*: orvos volt.

59 *György*, 50 *Miklós*, 28 *Dömötör*: a szegedi templomok védőszentjei. György vitéz a *kikelet*, tisztújítás, szegődés oltalmazója, a szíjjártók céhének patrónusa, katonák barátja. Miklós a vízenjárók és gyermekek gondviselője. Dömötör a katonák és pásztorok segítése.

31 *Ambrus*: az ékesen szóló. 29 *Lőrinc*: az Egyház kincseinek, a szegények párfogója.

Még az Árpád-kori jámborság bencés világát idézi 73 *Gergely*: a deákok, fiúk patrónusa. 57 *Benedek*: az áldott, megáldott. 31 *Márton*: a magyar hazáért egyik középkori védőszentje, napja az újbor áldomásának ünnepe. 9 *Urbán*, 9 *Vince*: a szőlősgazdák oltalmazója.

A kolduló szerzetesség szegedi kolostorainak, harmadrendeknek hatását tükrözi 1 *Bonaventúra*, 10 *Domonkos*.

Magyar szentek nevei: 52 *István*,³³ 32 *Imre*, 34 *László*.

Ritka nevek, amelyeknek viselői nyilván a védőszent ünnepén vagy akörül születtek: 1 *Adorján*, 3 *Ágoston*, 3 *Bereck*, 1 *Bernát*, 1 *Crucis*, 1 *Egyed*, 5 *Elek*, 1 *Gábor*, 1 *Grácián*, 1 *Gyárfás*, 1 *Jeromos*, 3 *Osvald*, 1 *Sándor*, 1 *Vitus*. Keresztnévként járta, a jegyzékben azonban csak vezetőnévként fordul elő: 1 *Ádám*, 1 *Dávid*, 1 *Donát*, 1 *Erasmus*, 1 *Farkas*, 1 *Ferenc*, 9 *Föcén*, azaz Felicián, 2 *Hernük*, vagyis Henrik, 1 *Kálmán*, 2 *Karácsony*, 1 *Korlát*, azaz Konrád, 1 *Kozma*, 1 *Márk*, 1 *Sámson*, 1 *Sávoly*, azaz Saul, 3 *Solom*, vagyis Salamon, 1 *Szilveszter*, 1 *Vitális*.

Vegyük ehhez hozzá Fekete Lajos hódoltságai, de még a XVI. századból (1550, 1585) való szegedi névsorát is: 1 *Ágoston*, 1 *Albert*, 2 *Ambrus*, 11 *András*, 2 *Antal*, 12 *Balázs*, 1 *Barabás*, *Borbás*, 8 *Bálint*, 5 *Benedek*, 2 *Bertalan*, 1 *Boldizsár*, 1 *Bonaventúra*, 4 *Dömötör*, 1 *Együd*, 1 *Fábián*, 20 *Ferenc*, 2 *Fülöp*, 4 *Gál*, 5 *Gáspár*, 9 *Gergely*, 26 *György*, 20 *István*, 8 *Imre*, *Imröd*, 6 *Jakab*, 28 *János*, 1 *Józsa*, 1 *Kelemen*, 6 *László*, 7 *Lőrinc*, 8 *Lukács*, 7 *Márton*, 10 *Máté*, 5 *Mátyás*, 24 *Mihály*, 15 *Miklós*, 3 *Orbán*, 14 *Pál*, 15 *Péter*, *Petri Petre*, 2 *Sebestyén*, 1 *Simon*, 6 *Tamás*, 1 *Vince*. Női nevek (özvegyek): 1 *Ágota*, 2 *Ilona*, 3 *Katalina*, 4 *Orsola*.³⁴

Nem vállalkozhatunk a szegedi keresztnev-adás, illetőleg névdivat későbbi történetének, sajátosságainak bemutatására. Ez a munka sokrétűsége és terjedelme miatt méltóképpen csak önálló feldolgozás keretében végezhető el.

Korozsma, keresztelő, csök

A keresztanyának máig elmaradhatatlan kötelessége a *korozsma* ajándékozása, ami voltaképpen a Királyi Ember lakomájából, a *menyegzős ruha* evangéliumi példázatából (Máté 22, 1-14) merített ösztönzést, nyilvánvalóan még a középkorban. A szó biblikus görög *charisma* átvétele. A korozsma olykor a keresztelőding, de legtöbbször még egész öltözet *korozsmaruha*: alsó és felső ruha, lábbeli, fejrevaló a keresztgyermek számára. Ő veszi keresztányának első pántlikáját is. Volt *korozsmakalap* is: fiúgyerekeknek 3-4 éves korában, illetőleg esküvőjére keresztzüleitől vásárolt ünneplő, színes tollal díszített kalap. *Tápén* emlékeztetésül *vőlegénykorozsma*, *ményasszonykorozsma* is járta. Erről az esküvőnél szólunk. Régebben a korozsmát el is szokták tenni, ha már kinőtte volna a gyerek. Ha a kicsi meg talál halni, akkor is megkapja keresztanyjától a korozsmát: ebben temetik el. A koporsót is a keresztzülők viszik. Varga János halálomása szerint enélkül nem is szabad meghalnia. Aki nem kap korozsmát, annak — Csaplár Benedek följegyzése szerint — majd pőrén kell az angyalok előtt szegyenkeznie. Varga János azt is hallotta, hogy a korozsmátlan gyerek sokat betegeskedik, ezért a korozsmát régebben nagyon megbecsülték, megőrizték.

A keresztelőt — mint mondtuk — nem halogatták sokáig: egy-két napon belül

³³ István vértanú is szóba jöhet.

³⁴ Fekete L., Die Siquat-Schrift. Szétszórtan.

megettörtént. Templomba menet nem szabad csúnyaságba lépni. A kicsi dunnájába pénzt rejtenek. Ezt a templomi perselybe dobják. A fiúgyermeken: szalagján, terítőjén mindig van valami kék, a lányén meg rózsaszín. Régebben a nemek között úgy tettek különbséget, hogy a terítőül szolgáló selyemkendőt *Tápén* a fiúra négyrét, a lányra pedig háromsarokra borították.

A gyereket a keresztanyja, és általában a bábaasszony viszi a templomba. *Tápén* vigyáznak arra, hogy ekkor a keresztanyán ne legyen tisztulás, különben a kicsi kisebesednék. Ilyenkor az asszonyon lévő inget ki kell mosni és ennek a levében kell a magzatot megfürösztetni. Arra a féketőre, amelyben a gyereket keresztelik, nagyon kell vigyázni; ha elvész, akkor — Kálmány hallomása szerint — a gyerek elpusztul. A *kiszombori* lánygyermek fejét, kereszteléskor — az oltárt háromszor megkerülve — az oltárkőhöz érintik, hogy magyarázatuk szerint majd híresebb legyen. Az eredeti szándék szerint nyilván annak a szentnek ajánlották oltalmába, akinek ereklyéjét az oltárkő rejtegeti. *Zákányszéken* a gonosz távoltartása céljából a keresztelőre vitt újszülött pólyájába régebben kaszahegyet, lópatkót tettek.

Varga János írja,⁸⁵ hogy a keresztelőre Fölsóvároson szépen felöltöztették, fölpántlikázták a gyereket. Az ő idejében a fiúval a keresztapa, a lánnyal meg a keresztanya ment a templomba. Előbb azonban az ajtó mögé három marék korpát kellett szórni, a kendőrojtból pedig három szálát a pítarajtótól az utcaajtóig a Szentháromság nevében elejteni, hogy a gonosz a gyerekágyasnak ne ártsjon. Szívósan élő hagyomány, hogy az anyán és magzatán a rosszak csak addig tudnak erőtvenni, amíg a gyerek pogány, azaz keresztetlen. Amíg magzata a keresztelőn van, a tápai, sövényházi anyának le kell jönnie az ágyából és pár lépést tennie, hogy gyereke hamarabb járjon. A gyerek helyére ilyenkor súlykot, *Algyőn* betakargatott macskát tesznek. Másodlagos magyarázat szerint, hogy jó alvó legyen. Az anyának helyére a kicsit nem szabad fektetni, mert meghal.⁸⁶ *Tápén* a rosszul alvó, éjszaka sikítózó gyerekekre ezt mondják: *biztosan nem tötték oda a helyire a súlykot!*

A keresztelőről hazatérve, háromszor mondják: *pogányt vittünk, körösztyény bárányt, hívő galambot hoztunk!* Szemverés ellen olykor meg is köpködik. Ha a megkeresztelt lánygyereket véletlenül az apja veszi el a bábaasszony kezéből, akkor a következő szülött fiú lesz.

Amikor *Tápén* a gyereket a keresztelőről hazahozzák, a földre terítőt tesznek. A kicsit körülszórják cukorral, aprópénzzel, amelyet a jelenlévő idősebb gyerekek gyorsan felkapkodnak. Onnan veszik föl, rendszeren az édesapja. A lánygyermeket a pad alá is beteszik, hogy még onnan is elvegyék feleségül. Terítőjére cukrot is szórnak, hogy majd olyan kapós legyen, mint a cukor: könnyen férjhez menjen.

A *tápaiak* szerint keresztúton nem jó keresztelőre menni. Amikor a gyereket keresztelni viszik, gyertyát gyújtanak, amely addig ég a szobában, amíg a csökből mindenki haza nem megy. Így nem ronthatják meg a gyereket.

Kisteleken a keresztészülő e szavakkal teszi le aszoba küszöbére: *vittem pogánykát, hoztam báránykát.*

A kis ünnepeltet régebben el is rejtették valahova. Valaki elkiáltotta magát: *Jézus Mária, éveszött a gyerök!* Valaki bepólyázott macskát hozott be, bizonyára ezzel cserelték ki a rosszak. Van tréfás sírás, jajgatás. Végre a bába előkeríti a gyereket az ágy, pad alól.

Kálmány örökítette meg,⁸⁷ hogy a *szőregi* keresztelőről hazaérkezve, aki először látta meg a kicsit: háromszor rálehel, hogy soha ne ártsjon neki a guta szele. Ez is föl-emeli, hogy nagyra nőjön.

⁸⁵ Varga J., A csök. VU. 1875, 185.

⁸⁶ Boldogasszony 19.

⁸⁷ Uo.

Azután asztalhoz ülnek. Körbe jár az *áldomás pohár*, amelyet az újszülött édesanyja ízlel meg először. A komaasszony Varga följegyzése szerint³⁸ a múlt század derekán így köszöntötte föl: *Örzsébet mondotta, Mária fogantatta, Szent József tartotta: édős kis Jézusom, nyöveszd ezt a kicsit nagyra!* A koma, vagyis a keresztapa viszont így áldotta el: *Abrahám hirdette, Dávid énekölte, János körösztylte: édős Jézusom, téritsd mög ezt a pogányt a körösztygre!*

Varga tréfás köszöntöket is följegyzett: *apád kapálta, anyád trágyálta, kútgém mögbérmálta: ilyen komisz bort sosé adj a komáknak, mint apád!* Más: *még kicsi vagy: kicsit, ha nagyobb löszöl: csak nagyot üss apádra!*

Amikor *Felsőtanyán* hazahozzák a kicsit a keresztelőről, bent a házban letakarják. Ügyelnek arra, hogy fehérség ki ne lássék belőle, mert ezt a gonosz könnyen észrevenné. Utána a keresztanyja leteszi a földre, a keresztapja pedig ráteszi a kalapját. A keresztanya ezt mondja:

Pogányt vittünk, körösztyént hoztunk.
Kértük a Szentlekköt, hogy ű vögye kezibe,
Nevelje föl szépen Isten kertjibe.
Lögyön a lelke tiszta, mint a tó tükre,
Lögyön az anyjának benne reménye.
A Szentlélek möghallgatott,
Pogány helyött angyalt adott:
Átadta a körösztyanyának,
Körösztyanyja az édősanyjának,
Viselje gondját a lányának (fiának).

A keresztapja ezután fölemeli a kalapot, a gyereket kibontják a takaró alól. Ezután a keresztanya odaviszi a kicsit az édesanyjához, aki azonban előtte háromszor keresztet vet rá, majd megcsókolja. Így veszi ismét maga mellé.

Végül a keresztapa iszik a kicsi *lelki egészségére*.

A *tápaiak* köszöntője ilyenformán szokott hangzani: *hállá Istennek hogy ezt a két lelköt mögszabadította. Tartsa mög az Isten édősanyjának, édősapjának örö mire, más emböröknek dicséretire. A térváriakat viszont így hallotta Kálmány köszönteni: az Ūristen nevelje föl édősapjának, édősanyjának örö mire! Jámbor lögyön mint a körösztyapja (körösztyanyja).*

A *csök*, ritkábban *csökebed*, tápaiasan *csökövés*, Kisteleken *csökivás* néven emlegetett keresztelői vendégség, elsősorban, bár nem kizárólag, asszonynépek áldomása. A csöket *tartják*, Tápén azonban *öszik*. A csök alatt semmit sem szabad elvinni a háztól. Összejönnek mindazok, akik a gyerekágyasnak ebédet hoztak, családját ellátták. Ott van természetesen a legszűkebb atyafiság, bábaasszony is. Az étel is elsősorban a fehérség szája íze szerint való: aprójószágából főzött húsoleves, sült, továbbá édesség, befőtt, illetőleg édesbor, esetleg mézzel édesített pálinka.

A csök Munkácsi Bernát és Mészáros Gyula³⁹ szerint talán még a pogány szakralizmus köréből való szó, illetőleg hagyomány, amely szegedi nyelvi forrásból mutatható ki legelőször: 1728. *Vallja, hogy egykor csökben hívta volna az fatents.*⁴⁰ Emlegeti Dugonics⁴¹ is. A szokást az a hit tartja fenn, hogy az újszülött élete csak ezzel a vendégséggel, áldomással lesz boldog. Többször halottuk, hogy idős emberek is életük sikertelenségét azzal magyarázták, hogy nem volt csökjük. Szükség, szegénység esetén a komaasszony kötelessége az enni-innivalóról való gondoskodás.

Mikor a vendégek a csökbe mennek, az ablak alatt, esetleg a ház küszöbénél rossz cserépedényeket vágnak földhöz. Ezt eredetileg nyilvánvalóan gonoszúzó célzattal tet-

³⁸ Ismétli *Vargára* való hivatkozás nélkül *Kovács* 179.

³⁹ *Mészáros Gy.*, A csök. Ethn. 1915. 125.

⁴⁰ *Reizner* IV, 381.

⁴¹ *Etelka* II, 334.

ték, utólagosan azonban úgy magyarázzák, hogy a gyerek majd híres legyen. Ha a *tápai* család valamelyik férfitagja el tudta az ilyen asszonyokat kapni, ölbé fogta és úgy vitte be őket a vendégségbe, ahol szívesen látták, mintegy megjutalmazták.

Avatás, Boldogasszony pohara

A gyerekágyas asszonnak Mária evangéliumi példájára (Lukács 2, 22), illetőleg a mózesi törvény (Mózes III, 12) értelmében, de a régi egyházi előírások szerint is ki kell feküdnie hat hétig a Boldogasszony ágyát. A férj ilyenkor *bornyűköteles, bornyűkötélre van eresztve*, azaz még nem hálhat együtt a feleségével. Durva, telhetetlen embernek tartják, aki ezt megszegi.

Archaikus képzetek szerint az asszony ilyenkor még tisztátlan, és ezért jobban kíván téve a *rosszak* incselkedésének. Amikor tehát már fölkelhetett, első útja a templomba vezetett, ahol a pap áldásban részesítette. A liturgikus jellegű szokás (introduc-tio puerperae in ecclesiam), magyarul *avató, avatás* szinte már teljesen eltűnt, századunk első évtizedeiben még virágzott.

Amikor az anya magzatával együtt elindult a templomba, nagyon kellett vigyáz-nia, hogy ki megy utána. Kálmány *temesközi* följegyzése szerint ha a gonoszok a nyomába hághatnak, akkor könnyen megronthatják. *Tápén* az asszony a bábaasszony kíséretében megy a templomba. Itt égő gyertyával a kezében körüljárja az oltárt, a pap pedig megáldja, beavatja. A szertartás után pénzt szokott a perselybe dobni, a koldu-sokat pedig megajándékozza.

Tömörkény meghatottan írja le⁴² a tanyai anya avatását. Itt pap hiányában a tanító végezte a szertartást. „Avatás! Múló régi szokás, amit feledni kezdenek a városokon. Mikor a szülő asszony újszülött gyermekével legelsőbb a házból kilép, a templomba megy, s gyermekét az Istennek följánlja, gondjaiba helyezi, és védelme alá terjeszti. Múló szokás. A csengetyűk megszólaltak, a kápolna virá-gos vasalású ajtai kinyíltak, a tanító pár szál gyertyát meggyújtott, és a nő kisgyermekével az oltár elé lépett. A tanító az oltár lépcsőjére ment, kifordult, mint a pap szokta, és imádságokat olvasott föl a könyvből. Latin imádságokat és magyar könyörgéseket.

Másként csendes volt, átható és tiszteletet gerjesztő csönd. A fiatal férj a kápolna ajtajában maradt. Talán nem is mert belépni a szertartás ünnepi volta miatt. Mert a szertartás ünnepi volt és meg-ható. A nőn az Isten elé való járulás félelme látszott és magzatát szeretettel nyújtá két karján előre: lásd Teremtő Úr, első útamban Hozzád járulok, és a véremből való vért Neked ajánlom.”

Amíg az asszony kicsijével az avatón volt, addig a Boldogasszony ágyának szalmá-ját el szokták égetni. Avatás után a *temesközi* anya a kútról maga hozott egy vödör vizet, és belemosta a kezét. Az is járta, hogy a templomból jövet, az anya fölvette és otthon a bölcsőbe tette, amibe megbotlott. *Tápén* hazaérkezve a bölcsőt szenteltvízzel átlós irányban megszentelik és fejtű-lábtól fokhagymát rejtenek bele. Csak ez után kerül a kicsi a helyére.

Az anyát otthonában asszonytársai már terített asztallal várták. Ezen a *Boldog-asszony pohara* néven emlegetett és az egész szegedi nagytájon ismeretes áldomáson csak asszonnép vehetett részt. Kálmány tanúsága szerint⁴³ a legöregebb asszony vagy a bába a poharat a jobb tenyerére tette, és *eláldotta*, azaz felköszöntötte az apát, anyát, újszülöttet: *Hállá Istennek, bemutattuk a gyerököi! Hállá Istennek, hogy mögtartotta a Boldogasszony ágyába. A gyerök kapjon mind a tíz ujjára lányt, a lánynak mög sok ké-rője lögyön!* Ugyanaz a pohár járt körbe. Minden asszony hasonló szavakkal áldotta el.

⁴² Tanyai képek. SzN. 1902, 297 sz.

⁴³ Boldogasszony 32.

A *sándorfalvi* tanyákon így köszöntenek: *Istennek, embőröknek, legényöknek, leányoknak kedves lögyön, jó táncos lögyön!* Ezt a bábaasszony mondja, aki mondókája közben tele pohárral a kezében forog. Végül a bort megissza.

Régi *tömörkényi* asszonyok a Boldogasszony poharát: mézes pálinkát, már benn a templomban, mindjárt az avatás után megitták.

A pohárra vigyázni kell, hogy el ne törjék, el ne veszítsék, mert szerencsétlen lenne az újszülött. Hasonlóképpen amelyik gyermeknek nem adják meg ezt a tisztességet, nehezen kap házastársat, nem lesz boldog az élete. Utána eszegetnek: kenyeret, túrót, sajtot, olykor főtt ételt is.

A CSECSEMŐ HAJDANI GONDOZÁSA

A keresztelő, csök, Boldogasszony pohara ünnepélyes-kultikus szertartásai, áldomásai után kissé elcsöndesedik a ház. Következnek a hétköznapok, amelyeknek legnagyobb gondja régebben — orvosi segítség, illetőleg ellenőrzés híján — a gyermek egészsége, sőt életben tartása volt.

Szó esett már az angyalról, akit a Boldogasszony külön állít a gyerek oltalmára, a gonoszok távoltartására. Ehhez kapcsolódó hiedelem, hogy amikor a kicsi álmában nevet, mosolyog, akkor a *szőregiek* szerint az angyalával játszik.⁴⁴ A *tápaiak* így mondják: látja az őrzőangyalát, beszélget vele. Ezért mondja Tápén a felnőtt is, ha kérdezik tőle, hogy miért mosolyog, elárulni azonban nem akarja: láttam az őrzőangyalomat. Nem szabad félesztendő koráig tükörben mutogatni, mert akkor az angyal elfordul tőle. Ha ébren van és az ujjára néz — vélik a *szőregiek* — az arany almával, a Kis Jézus arany almájával játszik. Ezt a Boldogasszony, Mária adja a kezébe. *Őszentivániaktól* hallotta Kálmány, hogy amíg a tükörbe nem mutatják a gyereket fogzás előtt, addig az arany almával játszik amelyet angyal mutogat neki. „Az angyal — mondja Kálmány — almát, másként szeretetét mutogatja a kis gyerekeknek, mire ez nevet, mintegy örül.”

Ha a gyerek kiesik az ágyból, bölcsőből, nem üti meg magát, mert a *Boldogasszony kötője*, *Mária kötője* felfogja. Mint a *tápaiak* mondogatják: még tiszta a lelke. *Szőregiek* szerint ilyenkor az angyalok tartanak párnát alája.

A modern gyermekgyógyászat kibontakozása és általánossá válása előtt orvos-talan népünk körében is nagy volt a gyermekhalandóság. Bár azzal vígasztalták magukat, hogy az elhalt, ártatlan gyermekekből a család védőangyalai, pártfogói lesznek, mégis a maguk módján mindent elkövettek a gyöngye, magatehetetlen gyermek életének megmentéséért. E gyógyítási módokat olykor ésszerűnek tetsző megfigyelések, legtöbbször azonban mágikus, gonoszűző eljárások jellemezték.

Bár népünk hagyományos orvosló gyakorlatáról külön fejezetben is szólunk, mégis úgy gondoljuk, hogy a gyöngye, öntudatra nem ébredt gyermek egészségének hagyományos, mágikus elemekben különösen gazdag gondozásáról itt okosabb megemlékeznünk.

Az anya és gyermeke életét, egészségét szolgálták mindjárt azok a hagyományok, amelyek a látogató asszony nép magatartását irták elő.

Kálmány *szőregi* följegyzése szerint az először szülő asszony ágyához szalmasöprűt állítottak, amellyel szemverés ellen a bejövőnek meg kellett a gyermeket legyintenie. A látogató *tápai* asszony az újszülöttet meg szokta köpködni e szavakkal: *pű, pű, nagyra nyőlj!* Ha tisztulása van, akkor az inge aljával megfogja a kicsi orrát, mert különben kisebesedne. Más hagyomány szerint először a maga, majd a gyerekágyas orrát szokta megfogni, miközben odaszólt a kicsinek: *én is olyan vagyok, mint anyád!* Ezzel a tisztulásra célzott. Ha nem tesz így, akkor keresztgyermeke bőrén *ótvár* támad. Ezt régebben a vérzéses ruha áztató levében mosták le róla. Az ótvart egyébként összetetelt, vajban pirított bodzahánccsal, tejföllel is kezegették.⁴⁵

⁴⁴ Boldogasszony 18.

⁴⁵ *Grynaeus* nyomán.

Kisteleken a legelső látogató az újszülött fiúgyermeknek pénzt, a kislánynak pedig tojást ajándékoz.

Amikor a gyerek éjszaka felsivalkodik, akkor a *Rosszak* ijesztgetik. Ilyenkor az *őszentivániak* odavitték a pitarajtóhoz, ahol a feje fölé vasszőget vertek, hogy ki se lássék.

Az állandó sírdogáló, nyugtalankodó gyereket más vélemény szerint szemmel verték meg. A *szömverés* legáltalánosabb orvossága a mosdatás, vagyis a rátapadt rontásnak, igézésnek lemosása a gyerek szeméről, arcáról. Ellene kilenc kanál vizet kell mérni egy edénybe. Ezzel megmossák az asztal és ajtó négy sarkát, de tesznek belőle a gyerek szájába is. Utána ismét megméri, és ha kilenc kanálba nem fér a víz bele, akkor a gyereket biztosan megverték szemmel. Ezt *lëimádkozzák*. Vannak, akik a vizet a művelet után a katlanba öntik. Egy régen elhalt *tápai* javasasszony megnyalta a gyereket szemhéját, majd kiköpte. Mégegyszer megnyalta, újra köpött. Mint mondogatta: a gyereket mögverték szömmel, *sós a szöme*. Jegykendőt köttetett rá és csak most imádkozott rá⁴⁶. A szintén tápai Palika Örzse (†1966) ki szokott három kanál vizet mérni egy bögrébe. Ez után keresztet vetett magára, majd a bögrére e szavakkal: *embör verte: kalap alá, asszony verte: konty alá, lány verte: párta alá*. Ezután az ajtó, asztal, bölcső négy sarkát a vízből keresztben megkente, közben egy Miatyánkot, Üdvözlégyet mondott el a gyerek védőszentjének tiszteletére. Most következett azután a ráimádkozás:

Ó kised Jézusom, midőn tē kisgyerök vótál, Szűzanyád a templomba ēvitt, Ott három zsidólány möglátott. Az ēggyik aszonta: ez a kisgyerök olyan, mint a fényös nap. A másik aszonta: ez a kisgyermök olyan, mint a fényös csillag. A harmadik aszonta: ez a kisgyermök olyan, mint a szép, szölld hódvilág.

Ézön igék, szavak a tē szépségödnek mögártottak. Szűz Anyád füveket szödött, abba mögfürösztgetött. Annak levit elöntötte márványküre, onnan elfolyt a fekete földre. Úgy müljék el ebbe a kis Pistika gyermekbe szúrás, nyílalás, szömverés, bár akármilyen betegség lögyön benne: az Atya, Fiú, Szentlélek Istennek nevébe mondom, müljék el benne. Mönj el, Jēruszám kapuba, ahun Jēzúst mögláncolták. Azt a vasláncot Jēruszám kapuba lēásták. Úgy müljon ebbe a kis gyermekbe mindön fájdalom, az Atya, Fiú, Szentlélek Istennek nevébe.

Ezt háromszor kell elmondani, azután egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet végezni, majd keresztet vetni: *fölajánlom ezt a kis imádságot, edös kised Jézusom, a tē gyermekségödé, gyermekségödbe való titkaidé, örömeid és fájdalmaidé, Boldogságos Szűz Máriának érdemié, szízi anyaságadé, szíz tejié, az én bünöm bocsánatadé, lelköm üdvösségié, ezön beteg kisgyermöknek gyógyulásadé. Uram hallgasd meg könyörgésömet!*

Idézzük még Kálmány szajáni gyűjtéséből az imádság régebbi változatát: *elindult a Boldogságos Szűzanyánk, Máriánk a rēluszámémi szentségös szentmisére, vitte a szép Jēzúst a karján. Előtanálta három zsidó lány. Aszongya a zsidólány: de szép a szép Jēzus, mint a szép fényös nap! Aszongya a másik: de szép a szép Jēzus, mint a szép fényös hódvilág! Aszongya a harmadik: de szép a szép Jēzus, mint a szépfényös csillag! Végre hallgatta a Boldogságos Szűzanyánk a rēluszámémi szentmisét. Szörnyen mögbágyódott a karján a szép Jēzus. Évítte haza, mögfürösztötte a Jordán vizibe, ráöntötte a piros márványküre. Tēneköd is János úgy nē ártson a szömverés, mint a Jēzus fürdöje mög nem állott a piros márványküvön! Az imádságos asszony végül jobbkezének nevetlen ujjával keresztet vetett a kicsi fejére.*

A szemmel megvert *tápai* gyerekre édesanyja hirtelenében jegykendőt terített, amely minden karácsonyeste odakerült az asztalra és így kettős foganatosságot is tulajdonítottak neki. Más betegségben is beletakargatta, dunnája csúsára kötötte. Ha sírt, nyugtalankodott, akkor olykor a mennyasszonyi fátyolát borította rá.

Kisteleki asszonyok úrnapi fű és karácsonyi morzsa főzetét öntötték annak a gyerekek fürösztövizébe, akit szemmel vertek meg. Kimosták benne az ingecskéjét is. Egy *balotaszállási* asszony szemverés ellen úgy védelmezte meg magzatát, hogy ingét fonákul adta rá. Színes gyöngyöt is rakott rá, hogy „azt nézzék, né a gyereket.”

Gyereken támadt kelés, daganat elmúlasztása Tápén a *színcsorgásban*, tehát azon a földrészen történt, ahová a csatornázatlan tetőről a víz lecsurog, az imádságos asz-

⁴⁶ Kálmány II, 112.

szony rátette egyik kezét a kelésre, a másikkal pedig késsel megásta a földet. Ezután két ujjá közé földet fogott, és megkerekítette a kelevényt, miközben a Miatyánkot addig elmondotta: *azonképpen itt a földön is*. Utána a földet a gödröcskébe borította. Ezt háromszor megismételte. Végül így imádkozott: *Atyaisten oszlassa, Fiúisten oszlassa, Szentlélek Isten semmivé tőgye*. A szertartás végeztével az asszony keresztet vetett, de nem a betegre, hanem magára.⁴⁷

Kálmány följegyzése szerint⁴⁸ a beteg gyermeket úgy is gyógyították, hogy a ház négy sarkáról keresztben meszet kapartak, és a fürösztvízébe tették. Más eljárással a háztető négy sarkából húztak nádat, és a gyerek feje alá tették. Ezt a gyakorlatot az a szakrális hiedelem magyarázza, hogy a hívő ember imádságára a ház négy sarkát négy angyal, más forrás szerint a négy evangélista őrzi.

Ha a *tápai* gyerekeknek a füle folyt, a keresztanyja *szótlan*⁴⁹ pertlit akasztott a nyakába, a bokájára pedig *tanált* madzagot.

Ha a magzat soványka, de betegnek nem beteg, azt mondták régebben, hogy a rosszak, Szépasszonyok *évítették a húsát*. Ilyenkor a *tápai* gyermeket *főzték*. A szabadkémény alatt az édesanyja egy másik asszonnal gőzre tartotta. Az egyik kérdezte: *mit csinálsz?* A másik: *főzök. Mit? Csontra húst*. Így aztán a gyerek erősödni kezdett.⁵⁰

Ha a *tápai* gyermeket az édesanyja először viszi valahova, adnak neki piros almát, de leginkább egy tojást, amelyik szép, nem szeplős. Ezzel kerekítik meg az arcát: *ilyen szép lögyé, ilyen fehér lögyé, ilyen kerek lögyé mint ez a tojás!* A tojást óvatosan bele tették a kicsi fürösztvízébe, hogy össze ne törjön. Majd szárazra törölték és az első koldusnak adták oda.

Amikor *Sövényházán* először viszik valahova az újszülöttet, a vendéglátók már fölkészülnek a fogadásra. A gazdasszony egy szép cipóval megkerekíti a gyerek arcát, miközben ezt mondja: *ilyen szép lögyé, ilyen jó lögyé, mint ez a cipó!* A cipót később koldusnak ajándékozták. A gyerek egy tojást is kap, amelyet édesanyja otthon megfőz, és egy morzsányit magzata szájába tesz belőle, hogy minél hamarabb megtanuljon beszélni, az az eredeti megfontolással az Urat dicsérni. Nézetünk szerint a tojás is, cipó is a hajdani húsvéti *eulógia*, vagyis megszentelt eledel megkopott maradványa, illetőleg alkalmazása.

Az *anyatáj*, archaikus-szakrális nevének *Mária teje*, *Boldogasszony teje* belekerült a példabeszédbe is: *édös mint az anyatej*, azaz nagyon finom, jóízű.

Az anyatejet Kálmány *szajáni* följegyzése szerint⁵¹ szem- és arcfájós gyerekekre ráfejte az anyja. Régebben kifejve eltették, és ha a kicsinek később fáj a szeme, ezzel szokták megkenni. A szúnyoghálóra valamikor azért fejték belőle, hogy a boszorkányokat távoltartsa.

Ha a gyerek szemébe valami beleesett, a *szőregi* és *terjáni* gyerek a szempilláját rázva ezt mondogatta: *mi esőtt a szömömbé, Boldogasszony tejibe? Isten látta, vögye ki*. Másként: *Isten nyila beleesött, Boldogasszony teje mossa ki belüle!*⁵² Tápén: *Giz-gaz esőtt a szömömbé, Boldogasszony teje mossa ki belüle.*⁵³

Kálmány helyesen jegyzi meg, hogy a *Boldogasszony teje* eredetileg nem a gyerekgúny, hanem „ősvallásunk istenasszonyáé” volt. Idéz egy szemre imádkozást is,⁵⁴

⁴⁷ Győrffy Györgyné gyűjtése.

⁴⁸ Kálmány II, 108.

⁴⁹ A *szótlan* itt azt jelenti, hogy szándékát senkivel nem közli és művelet közben nem szól senkinek.

⁵⁰ Grynaeus Tamás gyűjtése.

⁵¹ EA. 2853

⁵² Kálmány III. 90.

⁵³ Győrffy Györgyné gyűjtése.

⁵⁴ Boldogasszony 24.

amiből ez világosan kitűnik: + *Az Atyának nevibe* + *Fiúnak szerelmibe* + *Szent Jánosnak áldása terjedjön rá. Boldogságos Szűz Mária teje mosd lè, mosogassa lè ezt a bajokat!*

Hasonlatos a *gyevi* hagyomány is. A fájós szemet szentelt vízzel kell mosogatni, közben ezt mondogatni: *Isten belejöttötte, Boldogasszony kivögye, Boldogasszony teje tisztára kimossa!*

Verbicaiak oltalmul így szokták esti imádságukat végezni: *Szent János vére, Boldogasszony teje fussa be ennek a háznak mindön résit, lukát!*⁵⁵

Mondottuk már, hogy hajdanában pogányt az édesanyja nem táplált, ezért siettek a gyerek megkeresztelésével. Sokszor még aznap elvitték a keresztelőre. A régi *tápai* asszonyok úgy tartották, hogy anyának söprűre ülni kell szoptatnia, hogy bő legyen a teje. Erre különösen akkor kerül sor, ha messziről: földből, Városról jött haza. Aki szoptat, ne üljön gyerekágyas ágyára, mert ennek elviszi a tejét.

Tanyai asszonyok között az a hiedelem is élt, hogy amíg szoptatnak, nem fogannak új gyereket. „Mifelénk — figyelj meg⁵⁶ Tömörkény — a tanyákon még láthatni, hogy a négyesztendős gyerek eljár az anyjához szoptani... a gyerek előhossa a kis székét, anyja elé viszi, s a székre állván, bontogatni kezdi az anyja mellén a ruhát, s ahogy az emlőt elhálászta, egész nyugalommal és nagy élvezettel szopik.” Ez akárhányszor már kint a mezőn, munka közben a barázdába kuporodva történt.

Az anyatejvel táplálkozó gyerekek *csöcsszopó*, Dugonics szerint *csöcsömös*,⁵⁷ Majláthfalván *csöcsemő*,⁵⁸ továbbá *szopós*, *kicsi*, Tápén *dunnacsúcsígyerök* a neve.

Vannak gyerekek, akik még kisiskolás korukban is szopják az ujjukat. Úgy csúfolják őket, hogy *szopityúk*.

Ha az anyának sok a teje, más magzatát is egyidejűleg szívesen szoptatta. Az ilyen két gyereket — mint máshol is említettük — *tejtestvér*, *kocatestvér* néven emlegették. Hozzájuk fűződő hiedelmekről nem hallottunk.

A régi, orvos nélkül szülő, gyógyuló anyát sokszor gyötörte a *csöcsfájás*, *csöcsgyulladás*. *Szöreg*en úgy orvosolták, hogy az imádságos asszony jobb kezével a fájós csecset simogatta, közben háromszor ezt mondotta: *erős asszony, engedelmes embőr. A Jézusnak gyékényágya, kűpárnája: ez a csöcsfájóknak legnagyobb orvossága.*⁵⁷ *Tápai* öregasszonyok szerint a fájó csecstre keresztet kell vetni, majd karácsonykor szentelt terméskővel meg kell nyomkodni, ruhába kötött, főtt, *sajtalan*, azaz szózatlan kását rákötni, végül ezt imádkozni: *kűpárna, sajtalan kása, Isten mondása: ez a csöcsfájásoknak gyógyulása.*⁶⁰ Régi *szajániak* úgy tartották, hogy az ilyen asszónynak gyógyulására *ménykűféle küvet* kell főzni.⁶¹

A hagyományt archaikus teljességgel tükrözi egy *verbicai* ráolvasás,⁶² amelynek megmentését Kálmány Lajosnak köszönhetjük: Mikor Krisztus Urunk Szent Péterrel a földön járt, bemöntenek egy szögény embörhön, szállást kértek. A gazda ajálta, de az asszony ajálta is, nem is.

Az asszony gyékényt terítött, mög küvet tött a feje alá. Jézus azért szépen nyugodott, Péter is. Ezután éccaka elkezdött az asszónynak a mejje fájni. Fökeltek korán, Jézus Péterrel elmöntenek. Mikor möntenek egy darabon, aszonta Péter: Uram, Teremtöm, gyógyítsd mög annak az asszónynak a mejjit. Látod, hogy egész éccaka jajgatott. Nem Péter, hagy szenvedjön.

⁵⁵ EA. 2814.

⁵⁶ Új bor idején 49.

⁵⁷ Trója veszedelme 56.

⁵⁸ *Vöd I.*, A bántási nyelvjárás labiális ö-zése. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények 1969.

⁵⁹ Kálmány III, 151.

⁶⁰ Györffy Györgyné gyűjtése.

⁶¹ Kálmány II, 217.

⁶² Kálmány Lajos: Rontóige és ráolvasás. Ethn. 1918. 105.

Mögén elmöntenk egy darabon. Aszongya Pétör: Uram, Teremtöm, gyógyítsd mög annak az asszonynak a mejjit! Látod, hogy egész éccaka jajgatott. Akkor aszonta Jézus: Pétör, eredj vissza! Mondjad néki: engödelmes gazda, engödetlen gazdasszony: gyékényágy, kúpárna, istenmondta szó. Azonnal mögtért a fájdalom.

A magzat *éválasztása*, vagyis a csecsemő szoptatásának befejezése *Tápén* régebben úgy történt, hogy az anya mellét — sokszor urának gatyamadzagával — elköttötték, a gyereket pedig egy-két napra másnak gondviselésére bízták.⁶³ Ha a csecs után nyugösködött, akkor a mellhez keféet tettek, vagy vízben feloldott fekete áruossal (festékfajta) kenték be. Ennek keserü az íze.

Azelött nem volt cucli, tápaiasan *csalóka*, *dudika*. A nagyobbacska gyerek, aki a kicsire vigyázott, anyja távollétében *cucát* rágott. Rágtak kenyeret cukorral, fehér ruhába köttötték, s a gyerek szájába rakták. Ezt szívta, amíg el nem aludt. A végét olykor odaerösítették a bölcső oldalához, hogy ne essék a földre, ha kiesik a baba szájából.

A parasztyerek pihenöhelye még századunk elején is a virágosra festett *böcső* volt. Egy szólás is füzödik hozzá: *minek idétlen gyeröknek a böcső*, azaz kár előre tervezgetnünk, mert családás érhet bennünket.

Fokhagymát szoktak beletenni, amikor a gyereket legelőször fektetik bele. Üres bölcst nem jó ringatni, mert meghal, aki benne szokott feküdni. A kislány bölcsőjébe babát, orsót, a kisfiúéba pedig szerszámot kell tenni. A gyerek bölcsőjébe régebben fokhagymát raktak, hogy a gonoszok ne háborogassák.

A *böcsögomb* a bölcső kiálló faragványa. A *böcsőmadzag* erős zsinór, amellyel a bölcsőben fekvő gyereket lekötötték, hogy ki ne essék belöle. Ez úgy történt, hogy a madzagot hálószerűen a bölcső oldalainak felső részén lévő fogazathoz füztek. Megegett lányt énekelt meg a szajáni nóta:

Pántlikám eladom,
Böcsőmadzagra szánom.

Egy-egy bölcső sok gyereket, söt nemzedékeket kiszolgált. A régi szegedi családokban sem volt ritka a nyolc-tíz, olykor esetleg az apának egymásután következő több házasságából tizenöt-tizenhat gyerek sem. Mint öregek máig mondogatják: *ha a jó Isten bárányt ad, mezőt is ad*. Más: *pohárbul, gyerökbul sosincs öleg a háznál*.

*

Odaadó gond a kicsi tisztántartása. Régebben különösen vigyáztak, hogy a *pélénka* ne jusson rontókezekbe. Így a száradásra kitett pelenkát nem szabad megázni hagyni, mert a gyerek szeplös lesz. Ezért már a borulás kezdetén le szokták szedni a kötélről. Nem szabad éjszakára kint hagyni, mert a gyerek nem tud aludni. Ha a gyerek pelenkáját elviszik, egyszersmind a nyugalmát is elrabolják. Általános hiedelem manapság is, hogy szombati napon ki kell sütnie rövid időre is a napnak, mert különben a kis Jézus pelenkája nem száradna meg, amelyet Mária ilyenkor szokott kiteríteni. *Tápaiak* szerint, ha az anya pelenkával törli meg a fiúccsecsemő arcát, akkor felnövekedvén nem kap lányt, azaz feleséget.

A *pólya*, öregek ajkán *póha* kötőszalagának színe kisfiúknál kék, lánynál pedig piros. A *tápaiak*, *gyeviek* a gyerek dunnakötőjébe gonoszüző célzattal egészen az avatásig olvasót szoktak rejteni, rákötni.

Sajátos hiedelmek és hagyományok éltek, részben még most is füződnek a dajká-láshoz, a talpraállítás, járás, beszéd első kísérleteihez.

A dajkálás az édesanya munkája, elfoglaltsága miatt sokszor a nagyanya dolga. Nem véletlen tehát, hogy a gyerek régebben egész életén át *dajkám* néven is szólította. Ringató, altató szavaiból csak néhányat idézünk:

*Aludjál el, csicsikálj el, bújj, bújj,
Gyün a zsidó, mingyá évisz, bújj, bújj.
Kisded Jézus elaltassa,
Szüz Mária, Jézus anyja fővérassza.*

⁶³ Györfly Györgyné gyűjtése.

Későbbi változata:

*Csicssiss, Isten elaltasson, Szűz Mária fővérasszon, Szentlélek Isten magának válasszon (Tápé).
Temesközből: Csicsiss buba, nincsen papa. Émöntek könyeret keresni. Nè ríjá, hallgassá, mingyá
gyünnnek, hazagyünnnek, gyünnnek (Terján).⁶⁴*

A gyerekek, főleg ha hirtelen sírni kezd, mozdulattal kísért mondókákkal próbálják a kedvét visszaadni. Valaki a gyerek homlokára mutat: *itt az oltár*. A szemére: *itt a két gyertya*. A képére: *itt a két párna*, vagyis a misekönyv helye. A szájára is rámutat: *itt gyün ki a pap*. Végül gyöngéden ráncigálja a gyerek orrát: *cin-cin, cin-cincin*, vagyis a ministráns gyerek misekezdetre meghúzza a csengőt.⁶⁵

Koldusbottal, azaz koldustól elkért bottal szokás megveregetni annak a gyerekeknek a talpát, aki nehezen kezd járni. A *tápaiak ineresztőzsír* (unguentum aromaticum) néven ismert szerrel. Nem szabad viszont vakargatni, mert akkor később kap a járásra. Ha már meg tud állani, de még indulni nem akar, akkor *karácsonyi késsel*, vagyis a Jézuska ágyára, a karácsonyi asztal alá készített szalma-szénarakásra helyezett nagykéssel a kisgyerek lába között keresztet vonnak, ezt mondják: *békót vágok, gyerököt szabadítok!* Szőregiek ilyenkor *évágták anyúgit*: a kisgyerek már állott ugyan, de menni nem akart, akkor a két lába között nagykéssel, baltával erőlyesen suhintottak.

Régi *szőregi* mondóka: *hozd ē Jézus a bábóját a kisfiannak, hozd ē Jézus a bábóját a kisfiannak!*⁶⁶

A *pacsi, pacsiadás*, vagyis felnőttnek markába való belecsapás alkalmával Temesközből így biztatják: *vágom, hasítom, szúrom, könyekölöm. Pacsit adok, mögcsókolom.*⁶⁷

A fölemelt *szőregi* gyerek himbálása közben: *pap lögyön belüled, kántor lögyön belüled!*⁶⁸

Áldozásról hazajövő *tápai* anya hazaérkezve, rálehel kisgyermekére, hogy baj ne érje.⁶⁹ Hamvazkodás után homlokát dörgöli magzata homlokához, hogy ne legyen fejfájós.

Tömörkény említi, hogy a szegedi tanyákon még a múlt század második felében is a tanyái asszony a mászkáló kisgyerek nyakába cserépcsöngőt kötött, hogy annak a szaváról mindig tudja, hogy az apróság hol ténfereg a tanya körül. Hasonlót Móra Ferenc a szegedi tájon több népvándorlaskori sírból is föltárt.⁷⁰

⁶⁴ Kálmány III, 285.

⁶⁵ Koszorúk II, 181. Néha máig hallható.

⁶⁶ Kálmány III, 88.

⁶⁷ Kálmány III, 90.

⁶⁸ Kálmány III, 86.

⁶⁹ EA, 2853.

⁷⁰ Móra F., Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és árpádkori magyar leletekben. Szeged, 1932, 14.

JÁTÉK, JÁTÉKSZER

VILÁGI ÉS LITURGIKUS, REKORDÁCIÓS EREDET

A szegedi paraszti játékok, játékszerek kis monográfiát érdemelnének. Legnagyobb részük már a múlté. Fiúgyerekeknel szinte mindent kiszorított a futball. Az újabb óvodai és iskolai játékok már nem épültek bele a helyi hagyományba. Ezért különösen nagy Kálmány és Kovács János közléseinek értéke. Gyermekkori élményeinkből mi is merítettünk, de ezek már inkább csak kiegészítések. Egyedül *Tápérol* sikerült néhány leíratlan játékot megörökítenünk.

A paraszti játékmuzsikáról a népi hangszereknél szólnunk.

A játékok egy része egyházi, illetőleg liturgikus eredetű és az esztendő ünnepeihöz, időszakaihoz fűződik. Ilyenek a *betlehemözés, lucázás, kántálás, angyali vigasság, jánosolás, ódéricolás, újévköszöntés, háromkirályjáték, farsangkeresés, húshagyói fölvonulás, gergelyjárás, pancilusozás, nagyszombati kolomprázás, húsvéti tojáskoccantás, locsolkodás, pünkösödölés, szentiváni tűzugrás és almakéregetés*. Ezekről a megfelelő ünnepek hagyományvilágánál szóltunk bővebben.

A múlt században még legények is játszották őket, majd leszorultak a gyermekek világába. Manapság már csak tengenek, vagy már el is haltak. A pünkösödölés kivételével legények, fiúgyermekek járták, ami föltétlenül *rekordációs*, azaz ünnepköszöntő eredetre vall.

Kiolvasás

A legtöbb játékot a résztvevők sorrendjének megállapítására a *kiolvasás* előzi meg. Célszerűbbnek látszott, hogy erről a népnyelvi hagyományok között emlékezzünk meg.

A sorrend tisztázása érdekében olykor *fogtak* is. Ez abban állott, hogy az egyik gyerek vagy egy botot fogott függőlegesen a kezébe, vagy pedig egy közelben talált fiatal fa törzsét markolta át. A többiek pedig egymás után szoroson markoltak, amíg a bot felső végéhez, vagy a fa előre kijelölt részéhez nem jutottak. Innen aztán a kiolvasó minden gyerekre, pontosabban markára egyet szótagolva állapította meg a kellő sorrendet, illetőleg föladatot.

A *fölsővárosi* dőlészó gyerekek körében úgy fogtak, hogy a dőlébotot, dőlépálcát körbenállva függőlegesen egymásközt dobálták. Ahol az utolsó elkapta a bot derekát, ott megmarkolta. A többi is rámarkolt, és fölfelé egymás után fogott. Akinek marka legfölsül került, az lett az *embörszám*, vagyis a játékkezdő.

A játékok ismertetése

Áttekintésünkben, illetőleg felsorolásunkban az anyag rendkívüli gazdagsága miatt¹ nem gondolhattunk még megközelítő teljességre sem. Így csak bő választékra kerülhetett sor.

BAKABAKA. Régi labdajáték.² Öt-hat fiú vagy lány játszott. Akinek a labda kezében volt, földobta vagy a háztetőre vagy valami falra, miközben valamelyik jelenlévő gyerek nevét kiáltotta: *bakabaka Tóni!* Ennek kötelessége volt a leeső labdát elkapni. Ez így ment sorba. Ha valamelyikük nem tudta elkapni, akkor a leeső labdával meg kellett dobni a többieket, akik hirtelen szétrebbentek. Ha nem talált, akkor egy rováshoz jutott, amelynek *ló* volt a neve. Ha talált, akkor az illetőnek lett egy lova. Ha a szétfutókat már nem tudta megdobni, akkor *gyertyát gyújtott*, vagyis merőlegesen földobta a labdát, hogy ezalatt a többiek visszafuthassanak a játék színhelyére.

Ha már mindnyájuknak volt lova vagy a játékot már elűnték, akkor azt a társukat, akinek a legtöbb lova lett, *kiházasították*. Ez úgy történt, hogy az illető arccal a falhoz állott, a többiek pedig öt-tíz lépésről hátbadobták a labdával. A *'szűz*, tehát akinek egy lova sem volt, kilencszer volt jogosult a hátbadobásra. A többiek arányosan kevesebbet volt szabad dobni. Ha nem találtak, a kiházasított célozta meg őket annyiszor a labdával, ahányszor célt tévesztettek.

BÁTYÁMURAM. Régi *szajáni* gyerekjáték.³ Kút közelében kerekbe fogódzkodtak. *Bátyámuram* a közepre ment, körüljárta a kört. A többi forgott és kérdezte: *huvá mén kend bátyámuram? Mogyók a kútra.* Ment a kútra, a többi utána. Amikor odaértek, úgy tettek, mintha vizet merítettek volna, mondogatván: *Vizet merök a bikának, us-torom viszöm velem, lovam kötöm utána.*

BÚZAVIRÁGKOSZORÚ. A *kisiratosi* gyerekek kézfogással kört alkotnak, és közben körbe haladnak, valamennyien ezt dalolják.

Búzavirágkoszorú,
Ma sënki së szomorú.
Találd el a nevemet,
Elfoglalom helyedet.

A kör közepén bekötött szemmel egy gyermek áll. Amikor a többiek elhallgatnak és megállanak, odamegy valamelyikhez, s arcát, ruháját tapogatva próbálja a nevét kitalálni. Ha jó nevet mondott, helyet cserélnek. Ha viszont játszótársát nem ismerte meg, akkor továbbra is ő marad közepén és a játékot előlről kezdik.⁴

CIPÓ. Régi *csókai* gyerekjáték.⁵ Körbe állottak. A körön kívül egyik gyerek öszszefont kendővel üzött egy másikat. Ha elérte, rácsapott vele. A többiek közben ezt hajtogatták: *adtam cipót, nem köllött!* Amikor az üldözött már háromszor megkerülte a kört, valamelyik társa helyére állott, most ennek lett kötelessége a kergetőt üldözni.

CSILLAGBUKFENC. Nyolc *alsóvárosi* fiúgyerek játszott két csoportba oszolva. Sorshúzás útján döntötték el, hogy melyik fél kezdje a játékot. A másik fél két

¹ A fejezet forrásai az *Ipolyi-hagyaték*, *Kálmány* és *Kovács János* közlései, továbbá a magunk visszaemlékezései. *N. Bartha Károly* jeles földolgozásában (A Magyarság Néprajza III) a szegedi anyagot nem vette számításba. Értékes *Csongor Győző* kézirat *belvárosi* anyaggyűjtése, amelyet már nem használhattunk föl.

² *Kovács* 403. Régebbi leírása az *Ipolyi-hagyatékban*.

³ *Kálmány* II, 91.

⁴ Iratosi kertek alatt 154.

⁵ *Kálmány* III, 275.

tagja az ülepét szorosan egymás mellé tette és lehajolt, a két másik pedig elől, hátul be- dugta a fejét a lábuk közé, illetőleg a fenekük alá.

Most a kezdő csoport négy tagja nekiszaladva sorban bukfencet vetett rajtuk. Ha valamelyiküknek ez nem sikerült, vagy már régóta ők bukfenceztek, akkor a szolgáló csoport váltotta föl őket.

A játéknak egyik változata volt, hogy a bukfencezők sapkájukat vagy kalapjukat sorban otthagyták, majd pedig fordított sorrendben leszedték a bakot alkotó csoport hátáról. Ha a sapkát valamelyik leverte, akkor a csoportok helyet cseréltek.

A játék a Városban pár évtizede már kiment a divatból. Tápén még él. Itteni neve *csillagbak, négyesbak*.

CSONT IDE. Régi *padéi* játék.⁶ Fiúk, lányok párosan sorba állottak. Egyik gyerek, a *bíró* az első párhoz megy és megkérdezi: *szeretöd-é a párodat?* Ha: *szeretöm*, akkor meg kell csókolnia. Ha: *nem*, akkor az illető sorra megy párt kérni. Aki nem akarja a párját odaadni, annak a bíró befont kendővel a kezére üt. Ha már mindegyik párat cserélt, akkor a bíró elkiáltotta magát: *csont ide!* Most a lányok kérdésére került sor.

CSÖMCSÖMGYÚRÚ. A játékosok közül egyik magára vállalja a *humást*, vagyis félrevonul és behúnyja a szemét, hogy ne lássa, amíg az osztogató, vagy gyugdosó a gyűrűt valamelyiknek titkon átadja. Utána dalolják:

Csömcsömgyűrű,
Kalangyűrű,
Kiné van az
arany gyűrű?

Most a *humó* előjön és találgatja, hogy kinél van a gyűrű:

Itt csörög, itt zörög!
Ettű kéröm, ez adja ki!

Ha eltalálta, akkor az megy hunyni, akinél a gyűrű volt. Ha nem, akkor az egészet újabb *humás* után neki kell megismételnie.⁷

Jellegzetes *kisratosi* változataiban⁸ a gyermekek arccal közép felé fordulva, körberakott székek- kerülnek. A kör közepén áll a *bika*, aki a gyűrűt keresi. Valamennyien dalolnak:

Csömcsömgyűrű, kallangyűrű,
Nálad van az arany gyűrű.
Itt pipálnak, ott füstölnek.
Szabad a bikának kereskönni
Nálam is, másnál is.

A játéknak háromféle további módja van:

A gyűrűt a körben ülők kézzel kézre ide-oda adogatják, de közben a *bika* megtévesztése végett valamennyien az adogatást utánozzák. Nótájuk végén megállanak, a bikának pedig ki kell találnia, hogy a gyűrű kinél van. Ha ez nem sikerül, akkor továbbra is *bika* marad. Ha viszont eltalálja, akkor beül a körbe és az lesz az új *bika*, akinél a gyűrűt megtalálta.

Más módja, hogy a gyűrűt nem kézben adogatják egymásnak, hanem egy hosszabb spárgára tűzik, amelynek két végét összekötik. A spárga a gyermekek körén belől körbe szalad. Mindegyik gyermek két kézzel fogja s a gyűrűt a spárgán taszigálja jobbra meg balra.

A harmadik változat szerint a *bika* nincs középben, hanem *humózik*, vagyis kissé távolabb lehúnyja a szemét. Ilyenkor játékvezetőt is választanak, aki a kör közepén áll és a gyűrűt valamelyik gyermek kezébe rejti. Ezek két kezüket az ölükben nyugtatják. A nóta elhangzása után a *bika* odajön és ugyan- úgy keresi a gyűrűt, mint az előbbieken.

⁶ *Kálmány* II, 82.

⁷ *Kovács* 411.

⁸ *Iratosi kertek* alatt 153.

CSÜLKÖZÉS. Régi városi társasjáték, amelyben fiúgyerekek, legénykék különösen bőjti időszakban vettek részt. Ma már csak *Tápén* él.

Öten-hatan összeállottak. Egyikük lett a *csősz*. Mindegyikük kezében egy-egy karó volt, amelyet egyik végénél a lábuk fejére helyeztek, a másik végénél fogva pedig megmarkoltak, majd a lábukkal minél messzebbre próbálták ellendíteni. A *csősz* az lett, akinek botja a legrövidebb utat tette meg.

Most egy megszabott határvonalról mintegy 6-8 méterre felállított, *csülök* néven emlegetett fadarabra céloztak. Ha valamelyikük eltalálta, azaz feldőlt, akkor joguk volt az elhajtott botjukért beszaladni. A *csősz* feladata volt a csülök őrzése, illetőleg gyors fölállítása. Ha ez sikerült, botjával megszúrta valakit azok közül, akik a maguk karójának kimentésén mesterkedtek. Most már ez lett a *csősz* és a játékot újra kezdték.

DÓLÉZÁS. Az első világháború előtt serdülő fiúgyerekek, legények társasjátéka volt, főleg nagybőjti vasárnapokon.⁹ Elmúlt. Ma már csak idősebb nemzedékek emlékezetében él. Ismerték Szőregen, Törökkanizsán, Cernyán, sőt Dorozsmán,¹⁰ Makón, Vásárhelyen is. A játékra emlékeztet az az elszigetelődött szőregi *rádóléz* ige, amelynek Péter László tanulsága szerint ez a jelentése: kibánik valakivel.

A *dólé* mintegy 10 cm hosszú henger alakú, két végén kúpszerű hegyben végződő fácska. Tanyán eltvéte *paja*, Újkigyóson *büge* neve is hallható.

Mint említettük, fiúk, legények játszották koratavasszal, vasárnap délutánokon kint a nyomáson, vagyis a városszéli legelőn: az alsóvárosiak a temető mellett, a felsővárosiak pedig a Gecemánban. Tömörkény arról is megemlékezik,¹¹ hogy szegedi fiúk katonáskodásuk alatt is szívesen szórakoztak vele.

Az *alsóvárosi* játékokban többen vettek részt. Leginkább a *csürdólé* járta. Először is a *dólépalca* *dólébot*, *dóléütő* néven emlegetett lapockaszerű falappal mintegy másfél méteres kört kerítettek a földre. Ennek *vár*, *csűr* volt a neve. Aki ütött, beleállott a várba. Az ütés úgy történt, hogy a *dólét* egyik kezével a levegőbe dobta, a másikban lévő *dólépalcával* pedig elütötte. Ha többen játszottak, valaki föl is adta ütésre neki. Ez volt az *adogató*, maga meg az *ütő*. Ha az ütés nem sikerült, akkor *mögbukott* vagyis a csürből kiment, és másnak adott helyet.

A csűrön kívülálló iparkodtak a repülő *dólét* elkapni, vagy onnan, ahova leesett, a csürbe behajítani. Ha ez sikerült, akkor helyet cseréltek. Ha nem sikerült, az *ütő* kiment a csürből és a *dólé* hegyes végére ütött: ez volt a *bicc*, *dólébicc*. Erre a *dólé* a levegőbe pördült, és a *dólépalcával* messzire elütötte. Ha a *dólé* pontosan a csűr vonalára esett, akkor az ütőnek joga volt félkézzel kiütni, vagyis azzal a kezével, amelyben a *dólépalcát* tartotta: egyidejűleg a *dólét* feldobni és elütni. Ha nem sikerült, akkor megbukott. Ez volt a *süle*. Más változat szerint a kiütött *dólét* a kintlévő a lábfejére tette, és úgy lódtította a vár felé. Ez volt a *ruga*. Ahol leesett, onnan kézzel próbálta a csürbe dobni.

A *dólézásnak* régebbi szegedi gyűjtők még több fajtáját, változatát, elnevezését is megörökítették. Így Debreczeni Jánosnak a múlt század derekáról származó anyagában található a várbeli *dólé*, Kovács Jánosnál *várasdólé*. Ez lényegében a fönti *csürdólé* menetével egyezett. Itt csak Debreczeni János kéziratosa előadását idézzük.

„A földön egy kör kerítetik — jegyzi föl Debreczeni János, — ez a *vár*. Ha kettőnél több a játszó, közülük az egyik *csürembőr*. Ez a *dólét* amennyire tudja, elüti a vártól, s a többiek egyenkint behajítják azt a várba. Most emezek ütnek s a csürember mindnyája ütését behajítja a várba. Ha a *dólé* nem ment be tökéletesen, hanem a vár szélét érinti, ez a helyzet nevezetik: *picik*. Ha a *dólé* a váron kívül esik, akkor az *ütő biccent*, vagyis botjával a *dólé* egyik hegyes felére csap és a felugrottat tovaüti. Ha még ezután sem ment a *dólé* a várba, akkor az *ütő* tölt, vagyis háromszor biccent, s a *dólé* távolat a vártól lépésekben olvassa és ezen szám neve *lő*. Ezután folytatatik, míg tökéletesen a várban nem lesz a *dólé*. Ha a *dólét* reptetőben a kinn levő elkapja, nem tartozik a várba hajítani, mert *lévan*.”

Kovács hosszadalmas *várasdólé*-leírását itt nem idézzük, hanem csak a szövegre hivatkozunk. A benne előforduló számos eltorzult latin szó szerintünk arra utal, hogy valamikor gimnazista diákok is játszották. A *dólézás* népi vagy iskolai eredetéhez, esetleges összefüggésekhez hiányos ismereteink folytán azonban nem tudunk hozzájárulni. Annnyit azonban megemlíthetünk, hogy a kismartoni gettó hajdani gyerekjátékai között hasonlót olvastunk. Sajátságos, hogy ottani *Tolespiel* neve is emlékeztet a mi *dólénkra*.

⁹ Kovács 417. A magunk kiegészítéseivel is.

¹⁰ Fábrián K., *Dólé* (paja, zsigere). Nyr. 1885, 233.

¹¹ Szegedi parasztkok és egyéb urak 176.

Hasonlított a várbeli dóléhoz, de számos mozzanatban eltért tőle a *vetődőlé*, amelyet Debreczeni János írt le.¹² „Egy válú alakú lyuk ásatik. A dólé a lyuk fölött keresztbe tétetik s a bottal kivettetik. A kinn levőnek a lyukra helyezett botot kell megütni a dóléval, hogy *lölögyön* (= eleget tegyen a feladatának). Ha nem üti meg, a *csürembör* minden biccentés nélkül *tőt*. Itt a töltés az előbbtől (1. várbeli dólé) abban különbözik, hogy *kettőztetni*, *három-négy-öt-*, *hatoztatni* stb. szokták, ti. a dólénak egyszeri felugrásánál második és harmadik biccentésnél — ha már előbb meg volt kettőztetve — továbbtették, s a szerint, a mint a dólé kettőztetett, hármaztatott stb., egy lépésre 10 vagy 100 stb. *lovat* olvasnak. Töltés után ismét vet a csürember, míg a bot a dóléval a vetéstávolból meg nem ütetik.”

A *kásásdólé*, Kováts Istvánnál *kásadólé*, Debreczeni följegyzése szerint *ásódólé*, másként *sóska-dólé*.

Nézzük Debreczeni leírását a múlt század derekáról: „A játszók mindegyike kijelöl magának egy helyet. Egyik földadja a másiknak a dólét, az pedig elüti. Amíg a földadó a dólé után szalad, azalatt a többiek az ő lyukát ássák, s ki mennyit tud, elvisz a felásott földből, és azt a maga lyuka mellé halmozza. Az elrablott földcskének *sóska* a neve. Most a másik adja föl a dólét, és ennek lyukát ássák. A játékok végeztével mindegyik tulajdon sóskaját a helyén ássott lyukba temeti. Akinek lyuka nincs tele, az kénytelen a fölösleget bíróktól koldulni, mialatt körmét a sóska-hoz nyúlván megpackázzák.”

A dólézás sajátos fajtája volt Kovács tudomása szerint a *kihányócska*. Ezt is többen játszották — írja Kovács — és úgy kezdik, mint a várasdólét. Választanak egy *embőrszámot*, azután tenyérrnyi lyukat vájnak rendszeren a *vár* közepére. A lyukon keresztbefektetik a dólét, s a bottal alányúlva kihányják, kipöckölik. A dólébotot lefektetik a földre, keresztül a lyukon. A játészó úgy dobja be a dólét, hogy a botot kell eltalálnia. Ha nem sikerült, akkor jön a *szömelezés*, vagyis a biccentés, amely után ismét a botot kell a dóléval eltalálnia.

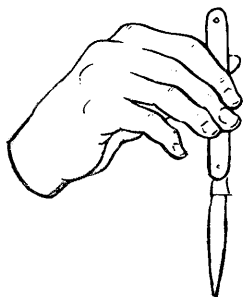
Ha eltalálta, akkor *lëvan*. Ha nem, akkor a *töltés* jön, de itt a biccentésnél a dólét *kettőztetni*, esetleg *háromaztatni* kell, vagyis a levegőben kétszer-háromszor meg kell ütni, mielőtt a földre visszaesnék. Az olvasás itt is azon helytől kezdődik be a lyukig, ameddig elütötte a töltő a dólét. Minden lépése tízet számít, ha háromaztatta, akkor *százat*. Ha a töltés bizonyos előre megállapított összeget elér, akkor a sántikálás fejezi be a játékot, mint a várasdólénál.

A kihányócska is már a régmúlté.

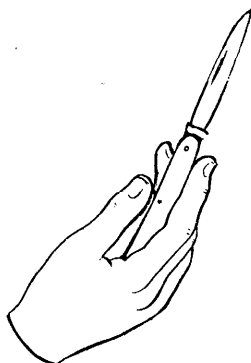
A dólézás sajátos sarjadéka volt a szintén Debreczeni Jánostól följegyzett *laptadólé*. „Egyik elüti a labdát, a másik amannak szétterjesztett lábai közt hajtja keresztül, hogy lebegjen. Ha nincs le, biccent, vagyis a földhöz vágott labdát felugortában tovaüti. Ha most sem a lába közt megy el, tölt a csürembör, háromszori biccentésről olvasván a lovak számát.” A menet tehát a várbeli dólééra emlékeztet.

DUDÉLLÁZÁS, tápai gyerekek ajkán *bugyëllázás*. A játék már alighanem a múlté.

Még századunk első évtizedeiben is két-három alsóvárosi fiúgyerek szokta játszani. Jó marok ny területen föllazítják a földet. Az első gyerek a kezébe veszi a kisbicskát és kezdi a játékot. A nyelet a hüvelyk- és mutatóujja közé fogja, és belevágja a földbe. Ez a figura a *belevágó*. Utána a bicskát a tenyerébe fekteti és földobja a levegőbe. Ott megfordul és estében a hegyével kell a földbe merednie. Ez a *fövető*. A kést fügeszerűen összeszorított markában a mutató- és nagyujj közé illesztve vágja a

Belevágó

Fövető

¹² *Ipolyi-hagyaték.*

Füge

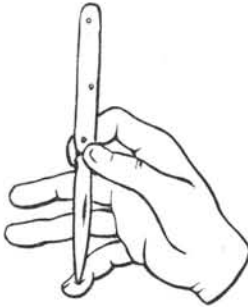
Döme

Vella

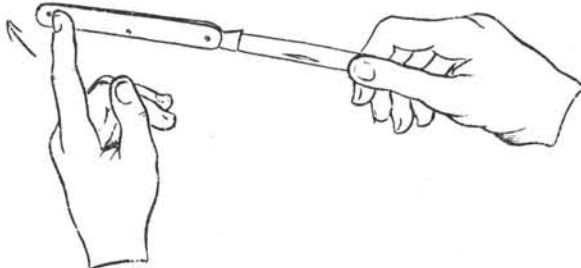
Marok

Ujjak

Kézhát

Praccs

A dudéllázás kézmozdulatai (Lehel István rajzai)

földbe. Ez a *füge*. Ökölboszorított kezére fekteti a bicskát és a levegőben megfordítva vágja a földbe. Ez meg a *döme*. Hüvelyk-, nagy- és kisujját becsukja, és a bicskát mutató- és nevetlen ujjá közé szorítva vágja a földbe. Ez a *vélla*. Függőlegesen tartott markába helyezi, élével lefelé a bicskát, majd feldobja, hogy azután estében belemeredjen a földbe. Ez pedig a *marok*. A következő *köröm*, *mozsola*, *futisz* figurája a belevágóéval egyezik. Lehetséges, hogy régebben jellegzetes mozdulat kapcsolódott ezekhez is. Most kinyújtott tenyerét vízszintesen tartja, a bicska hegyét a kisujja végére helyezi, a nyelét pedig a hüvelyk- és mutatóujja közé fogja, majd a földbe ereszti. Ez az *ujjak*. Tenyerét függőlegesen tartja, a bicskát hegyével lefelé, a kezefejére helyezi, ügyesen föllóditja, hogy aztán a földbe meredjen. Ez meg a *kézhát*. A *fej* figurája ugyanaz, mint a belevágóé. A bicska hegyét kitarva, a bal kéz hüvelyk- és mutatóujjával megfogja, a jobb kezével pedig rácsap a bicskanyél végére. A bicskának bukfencet kell vetnie a levegőben, és utána a földbe merednie. Ez a legnehezebb: *praccs* a neve. Az utolsó figura a *pipa*, egyezik a belevágóval.

Aki mindezeket a figurákat megcsinálja, és nem bukik meg, azaz a bicskája hegye mindig belemered a földbe, akkor van egy *lova*. Ezt úgy jegyzi föl, hogy maga mellett egy vonalat karcol a bicska hegyével a földbe. A játékot mindaddig joga van neki folytatni, amíg valamelyik figurát el nem veti. Ilyenkor a soronkövetkező folytatja a játékot azzal a figurával, amelyet előbb nem sikerült megcsinálnia. Addig játszanak, amíg rá nem unnak. Így dudélláltak a század elején Alsóvároson. Más változatai is voltak, de ez a menet vált törvényszerűvé. Tudomásunk szerint ma már nem játszzák.

A tápai változat a következő: megfogják a bicska hegyét, hogy a nyelvvel legyen fölfelé, megfordítják a levegőben, hogy estében a földbe meredjen. Ez a *nagyvágancs*. Azután öklükről vágják a földbe. Ez az *ököl*. Most a hegyét úgy fogják, hogy a nyele áll lefelé a levegőben és megfordítva, a földbe vágják. Ez meg a *pitty*. Azután a nyelénél fogva fordítják a levegőbe és úgy mered a földbe. Ez a *bunkó*. Most csak egyszerűen belevágják a földbe. Ez a *belevágancs*. Végül a szájukba fogják a bicska hegyét, és jobb kezükkel kiütik, hogy így meredjen a földbe. Ez a *száj*. Most már van egy *ló*. Ezt még az ököltől kezdve megismétlik, amíg hat ló nincs ki. Ezután balkézrel is végigjátsszák, de ezt már csak háromszor. Ezzel kijárnak egy *iskoldt*. A játékszabályok egyébként megegyeznek az alsóvárossal.

FUSS, FUSS, KATA. A katicabogárnak népünk ajkán *katalinbogár*, *kata*, *katalin*, *katalina* a neve.

Tavaszkor kezdetén „nagyon jár kel — írja¹³ Tömörkény — a katalinbogár. Ez szent állat, bogárban nincs is rajta kívül több. Igen nagy tiszteletben részesül régi idők óta. A gyereknép, ha a ruhájára repül, vagy ha a szobában találja, megfogja, szelíden a tenyerére teszi, úgy viszi ki a napra. Más bogarat megfogni nekik irtózat, de a katalinnal szemben ezt nem teszik. Ellenben szeretik, azért viszik a napra, hogy ott ismét boldogan elrepülhessen. Intik is, hogy szálljon el, mert veszedelem környékezi, haragszanak rá a törökök, tatárok és bántása végett keresik. Ezt így mondják a katalinnak versben a gyerekek:

Szállj el, szállj el
Katalina,
Gyűnnek a törökök!
Sós kútba tősznek,
Onnan is kivősznek,
Kerék alá tősznek,
Onnan is kivősznek...

Mondják, hogy ez a játék onnan van, hogy a bogár előbb megmerevedik a tenyeren, azután lassan kezd mászni, s mikor a tenyér szélére ér, hirtelen elrepül. Bár hiszen más bogár is van ilyen szokású, mégsem dalolnak neki.”

Alsóvároson a kezünk fejére tettük és éneklő hangsúllyal ezt mondogattuk:

Szállj el, szállj el,
Fuss, fuss kata.
Gyűnnek a törökök:
Sós kútba vetnek,
Onnan is kivősznek,
Szállj el, szállj el,
Fuss, fuss kata:
Kerék alá tősznek,
Onnan is kivősznek.
Cinkalánnyal étetnek.

¹³ Új bor idején 59.

Szállj, szállj katalin!
Sós kútba vetlek,
Onnat is kivőszlek.
Kerék alá tőszlek,
Onnat is kivőszlek.
Szállj el katalin!
Mőre visznek
Engőm katonának?

GLIKKERÖZÉS. Apró, színes *glikker*, *klikker*, Algyőn *likker*, Tápén *güli*, *gille*, Új-kigyóson *koca* néven emlegetett, átlagosan 1 cm átmérőjű, boltban vásárolt színes cementgolyóval való játék, amely különösen a század elején virágzott a szegedi táj fiúgyermekai között.

A játéknak több módja volt. Legismertebb a *gurítás* és *passolás*.

Gyerekek, akiknek volt glikkerjük, összeállottak játszani, gurítani. Ökölnyi lyukat ástak a földre. A lyuktól négy-öt méter távolságra vonalat húztak. Itt fölállottak és mindegyik a maga golyóját a lyuk felé gurította. Akié belement a lyukba, vagy ennek híján akié legközelebb jutott a lyukhoz, az valamennyi társának glikkerét összeszedte, és egyszerre gurította őket a vonalról a lyuk felé. Ami belegurult, az minden további nélkül az ő nyeresége lett. Azokat a golyókat pedig, amelyek a lyukon kívül állottak meg, a legtávolabbin kezdve próbálták az ujjukkal meglökve, a lyukba irányítani. A sorrend aszerint alakult, hogy az első közös gurításkor ki mennyire közelítette meg a lyukat. A következőre mindig csak akkor került sor, ha valamelyik gyerek nem tudta az ujjával belelökni a golyót a lyukba. Természetesen előfordult az is, hogy már az elsőnek sikerült a feladat az összes golyókkal. Hogy a játék érdekesebb legyen, olykor *trücsöltek* is, vagyis úgy kellett a glikkert a lyukba belökni, hogy egyelőre állóba ütközzék. Fontos volt az is, hogy a lökés *mocc* nélkül történjék, vagyis indításnál ne moccanjon a glikker, hanem azonnal guruljon. Más kikötés volt még a *prüccs*, *trüccs*: a guruló glikkernek egyezés szerint szabad volt vagy nem volt szabad a másik glikkerbe ütköznie.

A *passolás*, Tömörkény hallomása szerint *tassolás*, Tápén *paksolás*, úgy történt, hogy két fiú, akinek golyói voltak, összeállott játszani.

Először is itt is ökölnyi lyukat ástak a földre, majd 30-40 cm távolságra egyenes vonalat húztak. Eldöntötték, hogy ki kezdje a játékot. A kezdő tetszés szerint bejelentette: kettőre, ötre, tízre. Ez annyit jelentett, hogy elővett megfelelő számú golyót, társának is annyit kellett átadnia. Most az egész — rendesen kettesével — a tenyerére rakva, belejettette a lyukba. Néhánynak a lyukból a vonalon túlra is ki kellett gurulnia, mert a játék különben érvénytelenné vált. Ha a lyukban maradó golyók száma páros volt, akkor ez minden további nélkül az övé lett, és a kigurult golyóknak a lyukba lökése is először őt illette meg. Ha azonban páratlan, akkor a társa markolta ki őket és a lökést ő kezdte. A lökdösés egyenként történt, és mindaddig tartott, amíg valamennyi kigurult golyó szabályszerűen a lyukba nem került. Ezután a másik gyereken volt a golyókérés és passolás, azaz lyukbaejtés sora.

A passolásnak egyik leegyszerűsített, szinte hazard változata volt a *szödőpass*. Ez egészen a lyukba ejtésig egyezett az előbb jellemzett menettel. Ha most páros lett a kigurult golyók száma, akkor minden további nélkül a passolóé lett az összes golyó. Egyszerűen összeszedte őket. Ha pedig páratlan, akkor az egész a társát illette. A szödőpassnál tehát lökdösésre nem került sor.

GO SZPUDI. Régen kihalt gyerekjáték, amelyről Kovács János tanúskodik.¹⁵

Egyik gyerek botra támaszkodva, öregek módján csoszogott előre. A többiek kérdezték: *huvá, huvá öregapó? Münk is emőnyünk!* Egy helyen az öreg úgy tett, mintha templomba lépne, és hajlongva énekelt: *goszpodi pomiló, goszpodi pomiló, száraz kinyér, vakaró!* A gyerekek kicsúfolták, mire az „öreg” a bottal szétcsapott közöttük.

A játék nyilvánvalóan a görögkeleti egyházi szertartások helybeli megfigyeléséből keletkezett.

¹⁴ Kálmány III, 287.

¹⁵ Kovács 415.

HAJAGYÖNGYEHAJA. *Lőrincfalváról* (Terján) Kálmány örökítette meg.¹⁶ Gyerekek hosszan fogódzanak össze. A két szélsőnek *kapus* a neve. Ezt dalolják:

Mié küdött úrasszony? Hajagyöngyehaja!
Nektök hídat csináljunk. Hajagyöngyehaja.
Mibül van a híd lába? Hajagyöngyehaja!
Bürökbül és bodzából. Hajagyöngyehaja!
Mivel aranyoztátok? Hajagyöngyehaja.
Egy tajiga ló... Hajagyöngyehaja.
Mi a kapu váltsága? Hajagyöngyehaja.

Az egyik oldalon a kapus föltartja a kezét és alatta bújik át a másik oldal körbe tekerőzve.

Bujj, bujj zöldág,
Zöld levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
Csak bujzatok rajta.

Ha újra kezdik, akkor a másik kapun bujkálnak át.

Tápai változata: Mé küldött úrasszony? Hajagyöngyegyöngye.
Aranyhidat csinálni, Hajagyöngyegyöngye.¹⁷

HAJÓCICA. Kihalóban lévő gyerekjáték, amely száraz árokban történik.

Egy gyerek az árokban állva próbálja valamelyik gyereket elkapni, akik az árkot ugrálják, szaladják át, közben incselkedve ezt mondogatják: *hajócica vonék, egeret is fognék!* Másként: *hajócica babica, az én lányom Katica*. Akit a hajócica elkap, az váltja föl.

Kálmány *cicamaca* néven emlegeti.

HINTA. Apró gyerekeknek közismert játéka, amelyet ma már játszótereken is megtalálhatunk. A *kötélhinta* vastag faágára, gerendára fölerősített kötél, amelynek aljára ülőkéül kis deszkát illesztnek. Másik alkalmi fajtája a *déshinta*: deszkából rögtönzött hinta. Régebben eladólányok és legények is hintáztattak a Tisza-parton talált hajódeszkákon.

Alsóvárosi gyermekmondóka hintáztatás, lökdösés közben: *Hinta, palinta, az én lányom Katica*. Gazdagabb *felsővárosi* változata: *Hinta palinta, régi dunna, kiskatona ugorj a Tiszába, vögyél föl az ágyra*.¹⁸

Szajáni változat:

Égy ángyomnak egy ládája
Két ángyomnak két ládája,
Három ángyomnak három ládája,
Négy ángyomnak négy ládája,
Öt ángyomnak öt ládája,
Hat ángyomnak hat ládája,
Hét ángyomnak hét ládája,
Nyóc ángyomnak nyóc ládája,
Kilenc ángyomnak kilenc ládája.
Tíz tiszta víz,
Olyan mint a folyóvíz.

¹⁶ Kálmány III, 109.

¹⁷ SzH. 1878, 63. sz.

¹⁸ Kálmány I, 80.

Ángyomasszony kislánya,
Belehalt a Tiszába.
Mivel halásszuk ki?
Szödjünk össze cserepeket, csontokat,
Avval halásszuk ki.
Túl a Tiszán egy barát,
Süti, főzi a hurkát,
Kérök tüle, de nem ad.
Még aszondja: pofonvág.
Pofon bizon a kutyát,
Annak is a kis lukát.¹⁹

Tápai változat:

Égy előgy alma,
Két előgy alma,
Három előgy alama,
Négy előgy alama,
Öt előgy alma,
Hat előgy alma,
Hét előgy alma,
Nyóc előgy alma,
Kilencedik
Befordulva
Kiskutya kormányba.

Vesd föl ángyom, vesd föl: malom tetejire.
Még annál is messzebb: mint a Duna ide!
Ablakom alatt égy kiskert,
Abba rúzsát ültettem,
Oda kapott
A szomszéd lány,
Mind létépte a rúzsát.
Fömöntem a bírón.
Még aszonta a bíró:
Lánnak való a rúzs,
Legénynek a bokréta.²⁰

HOLLEVA. Régi *szajáni* gyerekjáték.²¹ Kerekbe állottak, a *holléva* középre ment. Forogtak és kérdezték: holléva? holléva? Ez kiszaladt a körből, a többi meg utána. Aki elfogta, az lett az új holléva.

HUHÚZÁS. Sárral való gyerekjáték. Tápai neve *durrogatás, kuttyogatás*.

Már Debreczeni János leírja. Nyáron eső után a gyerekek egy csomó sárból nagyobb csészealakot formálnak, fölemelik, beleköpnék, és nyílásával lefelé a földhöz csapják, miközben ezt mondják: *huhú, huhú palánta, akkorát durranjon, mint a város puskája!* Ha a csapás jól sikerül, csakugyan nagyot is durran. *Monostori kísérő* mondóka: *paprikapalánta, térgyig való sajáta. Nagyobbat szólj, mint a vármögye puskája. Huhú!*²² A tápai gyerekek ajkán: *pű, bele palánta! Bolond, aki csinálta. Akkorát durranjon, mint a vármögye puskája.*

A játék más, szintén tápai módja, hogy a gyerekek nyári eső után egy csomó sarat körültaposnak, mire a közepe fölmered. Ez a *bikatök*.

HUMÓCSKA. Egyik *szajáni* gyereknek bekötik a szemét, és kivezetik *humni*. A többi elbúvik a szobában, vagy udvarban. Jeladásra a humor bejön keresni és mondja:

¹⁹ Kálmány II, 80.

²⁰ Kálmány I, 80.

²¹ Kálmány II, 90

²² Kálmány II, 81. III, 102.

kot, kot, Benedök, itthon vannak-ë kendtök? Akit humott szemmel megfog, az lesz a humó.²³

Ószentiváni változat szerint²⁴ a humó szemét eltakarja a kezével, a többi búvik és kiabálja: *kényó vére csöppenjön a szömébe, ha lát*. Mikor már mind elbújt, odakiáltják: *szabad*. A humó most keresi őket, és akit közülük elfog, mielőtt az illető a humó helyére köp, az lesz a humó, de ha senkit sem bír elfogni, akkor csak ő marad meg humónak tovább is.

ISKOLA. Más *terjáni* nevén *iskoláslabda*.²⁵ Fiúgyerekek játszották.²⁶ Egy elkezdte: a falhoz dobott labdát háromszor kellett megkapnia. Ez a mozdulat volt a *kezes*. Utána előbb a jobb majd a bal kézzel kellett a labdát a falhoz dobni és ugyanazzal a kézzel elkapni. Ez volt a *félkezes*. Ezután féllábra állva, a fölemelt láb alatt dobta háromszor a falhoz és úgy kapta el a labdát. Ezt a másik lábával is megismételte. Ez volt a *lábás*. Most háttal támaszkodott a falhoz és úgy dobta a feje fölött a falhoz a labdát, hogy mind háromszor elkaphassa. Ez volt a *fejes*. Végre háromszor akként csapta a labdát a földhöz, hogy ez a falat is érje, de utána el is kaphassa. Ez volt a *dobás*. Ha mindez végig hibátlanul sikerült, akkor kijárta az *iskolát*. Ha tízszer meg tudta csinálni, akkor *király* lett belőle és joga volt vesszőt, vagy összefont kendőt ragadva a kezébe, a hibázókat megbüntetni.

IZGÓRIA—GÁRGÁRIA, másként *izgória-gárgária*, Debreczeni Jánosnál *cigória*, régi nagybőjti társasjáték volt.²⁷

Alsóvárosi fiúk, legények és lányok két csoportra oszlottak, egymástól húsz-húsz lépés távolságra felállottak, és egyenes sorban megfogták egymás kezét. A szembenéző csoportok egyike rákezdett: *izgória-gárgária kit vártok?* Erre megneveztek valakit: *azt a hírös Pútyi Pannit!* A megnevezett átszaladt, és arra törekedett, hogy valahol a kezekből alkotott sorfalon áttörjön. Ha sikerült, akkor kiválasztott valakit, és ezzel a maga csoportjához tért vissza. Ha nem, akkor az erősebb csoportnál maradt. Természetesen ott próbált áttörni, vagy azt vitte magával, aki kedves volt neki.

Megjegyezzük még, hogy *Tápén* a kezdő szó *gírgár-gárgár*.

KÁRAKATONA.²⁸ Tápai hangzás szerint *kárkatona, kárikatona*. Egy kis faágnak alsó végére akkora sárgómböt erősítettek, hogy a vízbe vetve nem ültetett el, hanem szép csöndesen úszkált rajta.

KÁRTYA. Kocsmában, borozgatás közben olykor a *kártya* is előkerül. Télidőben családi körben, *Tápén* nyári vasárnap délutánokon kis székekre telepedve kinn a ház előtt. Miután inkább csak szórakozásról, időöltésről van szó, kis összegekben szoktak játszani. Napjainkra az *ulti* már a hagyományos játékokat szinte teljesen elfeledtette.

A *kártya* a szegedi nép szemében is az *ördög bibliája*. Dolgos népünk jelentős része megvetéssel emlegeti, mert kártyán tönkrement emberek, családok jutnak az eszébe. Akárhányan még passzióból sem veszik a kezükbe.

A szenvedélyes kártyásnak *kártyapiller, kártyaspiller*, sajátos módon még *kártya-herbek*, a kártyázásra összegyűlt társaságnak *céh, kártyacéh, kártyabanda* a neve.

²³ Kálmány II, 82.

²⁴ Kálmány III, 106. vö. még Kovács 416.

²⁵ Kálmány III, 279.

²⁶ Kovács 405.

²⁷ Kovács 408.

²⁸ Kovács 432.

A játéknak olykor tréfás *kinyerzés* neve is hallható. A német eredetű szavak világosan utalnak arra, hogy parasztnépünk a kártyával főleg a vándorló mesterlegények, kiszolgált katonák közvetítésével ismerkedett meg. A *herbek* szó voltaképpen *herberg*, vagyis a mesterlegények szállása, ahol sokszor reggelig folyt a kártyázás. Hiába volt a céhek tilalma.

A szegedi nép körében csak a *magyarkártya* néven ismert svájci kártya járja. Tömörkény látott népünk kezében olyan kártyát is, amely Tell Vilmos mondaköre helyett magyar történelmi és tájképi jellegzetességeket ábrázolt.

„Kánya Pali masinát gyűjtött — írja²⁹ századunk elején bizonyára személyes benyomások alapján — beledugta a pipába, azután a belső zsebébe nyúlt, és kivette onnan a kártyát. Öreg és kopottas vastag papírlapokat, amik még azon kártyák közül valók, amiket magyar formákra csináltak. Nem a Tell-monda van rájuk festve, hanem magyar emlékek tartózkodnak rajtuk. A makkdisznóra a budapesti lánchíd van festve, a vöröskilencre valamely omlatag vár a Vágvidékről, azután az alsók, a föl-sők mind csupa magyar leventék, a csikós kártyákon pedig a vezérek képei pompáznak.³⁰

Ily régi dolgok vannak ezeken. Jó szerencse, hogy apránként elmúlnak, mert ha már kell, hogy kártya is legyen a világon, inkább a kuoni pásztor (vörös alsó) dudáljon rajta a kecskéinek, mint vitézeinek a kürtös Lél vezér.”

A kártyának van négy színe: *piros*, másként *vörös*, *tök*, *zöld*, *mak*. Nyolc értéke: *hetes*, tréfásan *hecíng*, *nyócas*, *kilences*, *tizes*, Tápén *asszony*, továbbá *alsó*, Tápén *örök*, *fölső*, másként *filkó*, öregek ajkán *kolop*, Tápén *öreg*, majd *csikó*, másként *király*, végül *disznó*, polgárosultabb nevén *ász*. Az alsó négy értéknek számsora miatt *soroskártya*, a felső négynek emberalakjai után *fejeskártya* a neve. A különös értékkel rendelkező *adutt*, másként *tromf*, öregek ajkán *toromf* mellett a többi lapnak *farba*, *farbakártya* az összefoglaló neve. A máriásban az olyan *ütés*, amelynek nincs értéke: *üreskártya*.

Külön is meg kell említenünk, hogy Tömörkény hallomása szerint öreg tanyaiak valamikor következetesen *csikó* megnevezéssel éltek. „A király neve — írja³¹ — föltétlen kímélendő és nem arra való, hogy neve a kártya közt emlegettessék.”

Tápén még a piros alsónak tréfás *pöcc*, *copi*, *szopi* (az egyik ujjja a szájához ér), a makk filkónak *bottyán*, a tök filkónak *tyúkász*, *gyurka*, *gugyuli*, *putyuli*, *puhafejű*, a piros filkónak *galambász* helyi neve is hallható.

Aki a kártyában csal, nem tartja tiszteletben a játékszabályokat, az a szegediek nyelvén *cupiz*, vagyis hamisan kártyázik. Öregek olykor még máig emlegetik Szeged hajdani országgyűlési képviselőjét, Babó Emilt, akit az Országos Kaszinóban cupizáson kaptak. Innen az úri szállóige: *Emil, te csalsz!* Ezt a hírhedt esetet Tömörkény szerint³² népünk így magyarázta: „a kártya már eredendően csalás. Ott a furfangnak szabad játéka van, hát mi vétek volna abban? Továbbá, ha nagy pénzben megy, legalkalmasabb azt bicskán keresztül játszani. Az a legigazibb, mert minden darabot úgy kell a bicskáról lehasogatni, amellyel a csomó az asztalhoz van ütve. Ha pedig valaki máriás játékban húszat mond a pirosból, mikor a másiknál van a piros csikó, ez a másik vessen magára, ha elnézte. Hát ez így van, s mivelhogy így van, nem igaz az egész kártyahistória.” Népünk különben azt tartatja, hogy aki vesz, az magára vessen: *në játssz huncut, nem vesztől akasztófárávaló!*

A kártyalapokat a rendes szerencsejátékon kívül mondóka kíséretében így szokták rakni: *zöld erdőbe* (= zöld nyolcas) *király vadász* (= piros király), *sok makk teröm* (= makk tizes), *disznójárás* (= zöld ás). *A disznóknak van egy kanász* (= zöld felső).

²⁹ Homokos világ 170.

³⁰ Ehhez Kolb J., Régi magyar játékkártyák. Budapest 1939. Zolnay V.,: A magyar kártyáról. Nyr. 1934, 79.

³¹ Vizenjárók 106.

³² Új bor idején 134.

A kanásznak van egy bujtár (= piros alsó), hogyha fáznak, tüzet raknak (= makk ász), ha mögéhöznek, tököt sütnek (= tök kilences).

Elég nehéz feladat a fejeskártyáknak négyenként négy sorba való kirakása úgy, hogy sem függőleges irányban, sem vízszintesen ne forduljon elő kétszer ugyanaz a szín vagy érték.

Van néhány szólásunk is a kártyajáték köréből. Ami nem ér, nem használ semmit: *olyan, mint kártya közt a hat szöm*. Rájön valakinek rejtegetett szándékára: *belelát a kártyájába*.

Kényszerűségből, de egyúttal szenvedélyből, unaloműzésből készült, és a szegedi múzeum gyűjteményébe került a *rabkártya*.

„Mielőtt a börtönök — írja³³ Tömörkény — foglalkoztató műhelyekké váltak volna, a rabem-ber sok mindenféle dologba belekezdett, hogy fogsága unalmát elűzze. Ismeretesk a kenyérbéltől formált alakok, a faragott tárgyak, a kukoricaszemre bicskaheggyel vágott képek. Múzeumunkban hat kártyalap van, amik börtönben készültek, s bizonyára alkotó részei voltak egy teljes „cutat” kártyának. A Ráday Gedeon-féle kormánybiztosság alatt készültek 1870-ben az egykori szegedi várban, amely akkor az egész Alföldről összefogdosott gyanús emberek börtöne volt. Rab juhászok, gulyások, más pástoremberek csinálták maguknak, hogy a fogságban is kártyázhassanak. Papírlapjuk nem volt, csak apró papírdarabokat szedegethettek össze a börtönudvaron, sétáik alkalmával. Ez apró papírfoszlányokat ragasztották egymáshoz mindaddig, amíg aztán meglehetősen kemény s elég nagy kártyaformájú lap vált belőle. Az ilyen lapokra aztán, egyéb hiányában, a tulajdon vérükkel festették fel a kártyafigurákat. A meglevő hat lap közül négyről már elmosódott, hogy mit ábrázoltak, de két-tőn még jól látható a vérrel való rajz. Az egyik a piros tízes, tíz szív van rajta. A másik kártyalap figurás, nagyhajú, bajuszos, szakállas, kövérképű magyart ábrázol. Az embervérrel csinált rajz egészen olyan, mintha valamely paraszt-faragásról volna másolva. A kártyalapok becses elődöm, Reizner János úr gyűjteményéből kerültek a múzeum birtokába. Reizner úr pedig úgy jutott hozzájuk, hogy a hetvenes évek elején ügyvédkedvén mint hivatalos védő érintkezésben állott a várbeli rabokkal.”

A kártya nagy szenvedély, elsősorban szerencse dolga, érthető tehát a játékhoz fűződő babonák. Még Ferenczi János jegyezte föl majd egy százada, hogy aki nyerni akar, írja cédulára ezt a szót: *Emmanuel*, majd kösse az ujjára, és így fogjon a játékhoz. Sokat fog nyerni. Az akasztófa forgácsa kártyázó embernek szerencsét hoz, ha magánál tartja. Egy babonás hiedelemről alkalmosságára miatt karácsony estéjénél emlékezünk meg.

Az *alsóvárosi* nép rendszeren téli vasárnap délutánokon szokott inkább szórakozásból, mint szenvedélyből kártyázni. A *tápai* férfiak nyári vasárnapokon a ház elé ülve, gyülekezve ütik a kártyát. Karácsony estéjén vacsorától éjfélig miséig a virrasztás idejét is sok olyan család tölti kártyázással, ahol egyébként a kártya alig kerül kézbe. Ilyenkor rendszeren *ferbli* járja, pénz helyett azonban dió a betét. A szerencsés játékos olykor egész szákravalót nyer.³⁴

Igen elterjedt paraszti játék a *bornyú*, amelyet másfelé durák néven emlegetnek. Négyen játsszák. Mielőtt hozzáfognának, *elkopkásszák*, vagyis a leborított *cutat* kártyát négy részre emelik szét. Mindenki fölvesz belőle egy csomót. Akinek a kártyája legkisebb értékű, az kezd osztani. Minden a hátulsó szomszéd köteles emelni. Egy-egy játékosra nyolc lap jut. Az első osztásnál az osztó az egyik lapot felvágja, ez lesz a tromf, végig a többi játszmaiban is. Minden játékosnak más-más szín a tromfja. Az első hív, a következő játékos magasabb értékű színnel, vagy ennek hiányában a maga tromfjával beborítja, *mögüti*. Ő is hív. Így jár a játék körbe. Minden játékos a

³³ Munkák és napok 369.

³⁴ A kártya keverésénél és szétosztásánál olykor tréfás vita folyik, hogy az osztás balra vagy jobbra történjék-e. Az előbbieket úgy kardoskodnak, hogy jobbról balra vágják a búzát. A másik pár szerint viszont jobb felé *kerülik*, vagyis járják körül körmenettel a templomot. Végre megegyeznek.

Az elkevert kártyát az osztó a hátulsó szomszédal emelteti el. Ez sokszor csak jelképesen történik: emelés helyett a mutatójaja hegyével keményen rákoppint a kártyacsomóra.

hívásával arra törekszik, hogy a soronkövetkező ne tudja se színnel, se tromffal megütni. Ilyenkor aztán kénytelen az egész csomót fölvenni e szóval: *maradt*. Az a vesztes vagyis a *bornyú*, akinek a kártya a nyakán marad.

A vesztesnek régebben az lett a büntetése, hogy *cserepecsík*, vagyis facsipesz került az orrára. Ezt mindaddig tartozott viselni, amíg a játékban más nem maradt alul.

Tanyán a játékot Tömörkény tanúsága szerint valamikor *hühü* néven is emlegették.

„Ez a multság — írja³⁵ — sohasem megy pénzbe, mert ez csak olyan száraz, víz mellett való foglalatосkodás. Hanem a nyerő azért tőkéletes úrrá vált a vesztes fölött, mert most már ahhoz van joga, hogy parancsokat adjon a vesztesnek. A pénzben játszott kártya után származó adósságoknak nem erősebbek a törvényei, mint amilyen a hühünek van a tanyák között. Azt a parancsot követni, amit a nyertes mondott, kötelesség. Ellenkezni nem lehet. Híre mehetne, s mit szólnának hozzá az emberek?” Elmondja azután, hogyan volt kénytelen bukfencet vetni a módos gazda zsellérje parancsára, mert hát „a hühü nagy úr”.

Egyszerűbb játék, amelybe a fehérség is bekapcsolódik, a *kisbornyú*, másként *lóf...*, szemérmesebb nevén *kúji*, *küldözgetős*, Tápén *csüggő-lóggó*, *küldős*, *lóf...os*. Menete a következő: rendszeren három-négy ember jártsza. Mindenkinek 5 lapot osztanak. Utána egyet az osztó felfordít. Ennek a színe lesz a tromf. A kezében maradt kártyacsomót erre fekteti rá. A játék küldözgetésből áll. Az első a mellette valónak küldhet egy, három, öt lapot, aszerint, hogy van-e két egyenlő értékű kártyája (két hetes, két felső, stb.). Az elküldött hiányzó lapokat a fekvő csomóból pótolja. Aki kapta a kártyát: vagy ki tudja ütni megfelelő nagyobb értékű lappal, esetleg tromffal, vagypedig nem. Ha sikerül, újra lapokat szed föl ő is, és most már őrajta a hívás sora. Ha nem tudja kiütni, a kártyák ottmaradnak nála, és nincs joga hívni. Ez a soron következőt illeti. Így megy a játék, amíg a fekvő csomó el nem fogy. Az a vesztes, akinek végül kiütetlen kártya marad a kezében. Neki kell a következő játszóra osztania is. Pénzre ezt a játékot nem szokták játszani, csak időtöltésből.

Sok nevetgélessel jár a *filkőzés*, tápaiasan *szaroszás*, amelyhez öt játékos szükséges. Mindenkinek 6-6 kártya jut, két hetest már az elején félretesznek. Először *színré* játszanak és sorba osztanak. A hívó úgy veti ki a kártyákat, hogy lehetőleg erősebbel ne lehessen nyerni. Aki el tudja ütni, az újabb hívás azt illeti meg. Egy fordulatban 6 *ütés* van. Akinek legelőször van 11 ütése, az lesz az *első király*, ő már azután nem is játszik tovább. Kiosztják ugyan neki a kártyát, de ehhez nem szabad már hozzányúlnia. Aki másodsor jut 11 ütéshez, az lesz a *második király*, aki pedig harmadszor: a *nömös*, akik lemaradtak, azokból lesz a két *szaros*. A nemes elkopkázza a *kártyacutatót*, a két saros fölemeli: a kitért értéket mutatja, az lesz a *második saros*, és együtt játszik a második királlyal. Az ő feladata a kártya keverése és kiosztása. Aki a nagyobb értéket emeli föl, abból lesz az *első saros* az első király oldalán, az ő kötelessége a kártya emelgetése. Ha véletlenül egyforma értékű kártyát kapnak föl, akkor a nemes *mögsipkázik*, vagyis sapkával tréfásan ütlegelni kezdi a fejét.

Ezután következik a játék második része. Az első saros elemeli a kártyát. Amilyen színre emel, az lesz abban a menetben a tromf. Ha filkóra emel, vagy az elemelt lap alatt filkó van, ez a nemes illeti meg, aki az osztásnál ennnyivel kevesebb kártyát kap. A tromfnak nyolcasnál magasabb értékűnek kell lennie, mert ez az osztó jutalma. A kártyát ebben a sorrendben osztja ki: első király, második király, nömös, első saros, második saros. Ha a nemesnek nem jut tízesnél nagyobb tromf, vagy filkó, akkor a keverést joga van megismételni, a királyoknak nem. A sarosok az esetleg hozzájuk kerülő filkókat a nemes szemeláttára királyukkal kicserélik, akik valami gyöngye lapot adnak helyette. Ha a négy filkó egy helyre jut, az osztást szintén meg kell ismétetni. A filkók rangjuk sorrendjében: makk, zöld, piros, tők filkó. Ezek az összes tromfoknál, tehát a királynál és disznónál is erősebbek.

A hívás joga végig az első királyt illeti, Tápén viszont a nemes hív. A hívásban és bevetésben természetesen mindenki fortélyosan viselkedik, hogy minél több ütést elnyerjen. Ha az első király — e szavakkal: *adutt vagy filkó* — filkót vagy tromfot hív ki, mindenki azt köteles bevetni. Ha farbakártyát hív, akkor akinek olyan színe nincs, joga van filkóval vagy tromffal leütni. Ha ilyenformán az első vagy második királynak, esetleg ritka esetben a nömösnek sikerül az első 11 ütést megnyernie, akkor az lesz az új első király és megfelelő módon az új második király és az új nömös. Ha valamelyik király már biztosította a maga rangját, akkor a nyeres a saros számára folyik tovább. Az ő nyereségének *bocskor* a neve. Előfordul, hogy valamelyik sarosból második király vagy nömös lesz, és így a szerepek nagy jókedv közben kicserélődnek. Ha valamelyik király már a sarosát is maga mellé emelte, *főnyalta*, akkor ők már nem játszanak tovább. Ilyenkor a kártyájukban található filkó vagy tromf a nömöst illeti. A tápaiak játékában van némi módosulás.³⁶

³⁵ Új bor idején 180.

³⁶ *Böröcsök Erzsébet* rökusi származású, jeles jugoszláviai magyar író nőéletrajzi regényében a játéknak *király*, *biró*, *palatin*, *putyi* néven emlegetett változatára is emlékezik: „A palatinus választotta az adutot, a király ha nem tetszett a lapja, visszadobhatja, a biró háromszor lefújhatta a játékot.

Inkább a jókedvű fiatalság körében járja a *csapdkicsaci*, tápaiasan *csapdlécsaci*. Négyen játszsák. Mindegyik 8-8 lapot kap kézhez. A feladat az, hogy minél hamarabb összegyűjtsenek a játékosok maguknak egyszínű, 8 lapból álló teljes sorozatot. Evégből egymás kártyájából leboritva külözgetnek sorban egy-egy lapot. Ezzel a cserélgetésre nyílik lehetőség. Akinek leghamarabb sikerül a sorozatra szert tenni, az a kártyáját *csapd ki csacsi!* — szavakkal hirtelen az asztalra vágja. A többi gyorsan követi. Aki utoljára dobja el, az lesz a *csacsi*.

Tápén ismeretes a *zsidós*. Négyen játszsák. A játék kezdetén a makk alsót kiveszik, így tehát 31 lap marad. Mindenki 8-8 lapot kap, az osztónak viszont 7 lapja lesz. A piros alsó neve a *zsidó*, *vörös zsidó*. A páros (két hetes, két csikó, stb) kártyalapokat már a játszma elején mindenkinek joga van eldobni. A zsidó a másik két alsóval nem párosítható.

Most sorrendben egymástól húznak, a húzott lapot párosítják, vagy kénytelenek megtartani. Ez a cserélgetés addig tart, amíg minden kártya meg nem találja a maga párját. Így természetesen a *zsidó* végül kimarad. Aki kezében tartja, annak is *zsidó* a tréfás neve, a következő játszmahoz ő köteles osztani. A játék más tápai nevei: *vörös zsidós*, *húzó*s, *szopis*, *copis*.

Szintén tápai játék a *pirospapucs*, *pirospapucsozás*. Két személy szokta játszani, mindegyiknek 16-16 kártya jut. Alulról kell húzni és aki pirossal borít, az ellenfele elviszi. Az győz, akinek leghamarabb elfogynak a kártyái.

A század elején, főleg a fiatalság körében divatozott a nyilván kaszárnyai eredetű *fajer* is. Rendesen négyen játszották. A kártyacsomóból kapott mindegyikük 4-4 lapot, 4 lapot pedig az asztalra terítettek ki. A cél az volt, hogy egy színből mielőbb 31-et nyerjen, vagy egy értékből, mondjuk a hetesből 4-et mutasson valaki. A hetes, nyolcas, kilences, tízes a számértéke szerint számított. Az alsó, felső, csikó értéke 10, a disznóé 11. A cél érdekében sorban joga volt mindenkinek az asztalon lévő kártyából egyet felhúzni, és a maga érdekei szerint kicserélni vagy visszavenni. Aki leghamarabb tudott nyerő kártyát összeválogatni, az *fajer* kiáltással az asztalra dobta, és ezzel a játszmat meg is nyerte.

A szórakoztató és szerencsejátékok között Szegeden is a *máriás*, ritkábban nevén *máriázás* foglalja el az első helyet. Több változata ismeretes. Ketten-hárman, négyen vesznek részt benne. A tét nem nagy. Olykor előre megegyeznek, hogy borra játszsák. Ilyenkor *bormáriás* a neve. Előzetes megállapodás szerint vagy a nyertesek vagy a vesztesek rendelik. Természetesen együtt isszák meg.

A *dalommáriás*t hárman 10-10 kártyával játszsák, két kártya pedig dalomba (talon) kerül, amelyet az elsőnek joga van kicserélni, miután kijelentette, hogy mi lesz a tromf. Egyik közismert változatának *ultimáriás*, röviden *ulti* a neve. Itt az a nyertes, aki az utolsó ütést elviszi.

A *rúfmáriás*, másként *zajgómáriás* vagy egyszerűen csak *máriás*, parasztságunk kedvelt játéka. Négyen ülnek neki. Az első, aki bejelenti a tromfot, segítségül hív valakit, ilyenformán: segít a piros tízes, makk király. Ezzel összejátszik és nyereségre törekszik, a másik kettő velük szemben szintén nyerni akar. Ilyenkor szokták a húszat, illetőleg negyvenet, vagyis azonos színű csikót és felsőt bejelenteni, ami a végén a nyereséget gyarapítja.

A *krajcmáriás* menetét nem ismerjük, Cserzy Mihály, a szegedi kocsmák régi krónikása emlegeti.³⁷

A semmirekellő emberre Szegeden is mondják: *máriás huncnt*.

Főleg iparosok, munkások, kubikosok, régebben disznóvágók körében több tiltott szerencsejáték is járta. A *huszonéggy* országszerte ismeretes. Helyi szónak látszik a *tropa*, amit akkor mondanak, ha a lapokat el kell dobni, mert már több jött huszonegynél. A két ásznak *nóbli* a neve. Ha a játékos már nem kér több lapot a bankostól, akkor ezt mondja: *részta*.

A huszonegyet a betyárok³⁸ így játszották: „a bankos letette a pakli kártyát a csárdaasztalra, kivette a mellényzsebből vagy a szűrűjéből a bicskát, kinyitotta és úgy ütötte vele keresztül a kártyát, hogy a bicska hegye megállt az asztalban. Arról azután húzott mindenki annyit magának, amennyi kellett, a bicska pengéjén keresztül.”

A *ferbli* különösen kubikosok, meggazdult iparosok, kupeczek játéka volt. Menetét nem részletezzük. Országosan kialakult szabályaihoz képest csak a helyi eltérésekre utalunk. Alvilági neve *ferkó*, hajdani hivatalnokok nyelvén *hazai csöndes*. Műszavai szegedi kártyások nyelvén így módosulnak: *kunstök* 'négy azonos értékből álló lap', *horpasz* 'forpasz', *untbunt* 'csatlakozás a horpaszhoz és cupaszhoz'.

Egyedül a putyinak nem volt semmi joga, csak kötelessége. Mindig ő osztott és játék közben illett csúfol kodni vele: szegény putyi, vacak putyi, örök osztó.” Eszter. Novi Sad 1968, 77.

³⁷ Öreg Szeged 5.

³⁸ Régi időkből 6. Vö. még Gerendás szobákból 99.

Tömörkény említi,³⁹ hogy katonák hadgyakorlat idején *mars közben* is ferbliztek. A szabály: „húsz nem húz, *sánta* nem gilt, licitálás nincs. Akinek többje van, viszi a vizit. Meglehetősen kurta és velős szabályzat.”

Szintén Tömörkény írja le⁴⁰ a század legelejéről, amint kubikosok munkára menet, a vasúti kocsiban vak szenvedéllyel ferbliznek. Egy öreg ravasz kubikos nekiugrasztja fiatal társát a játéknak. „Kivette a kártyát a zsebéből és forgatta a fiatal ember előtt... De azt mondja Jójárt Jóska: nincs pénzöm... Kérdi Kánya:

Hát a fölpénz, amit kaptál?

Otthon hagytam — feleli Jójárt — az asszonynál. Egy forintot hoztam el. Az mög köll.

Addig forgatja azonban a kártyát, hogy csak belefognak. Kezdődik úgy kettesben a ferbli. Ez nem az híres *ardahányi* ferbli, hanem az a neve, hogy *vakferbli*. Szabályai rövidek. Kánya Pál azonban el is mondja: a vizit adni muszáj, majzli nincs, besszer nincs, kóstáltatás nincs, húsz nem húz, a huszon-egyvet ki köll vágni, a hívás elmúlt.

El ám. A hívás elmúlt, de alig mentek három stáció ellen, már elmúlt a Jójárt forintja is. Szomorúan nyúl a mellényzsebbe az ember, hanem hiszen abban ha akár könyökig vájkálna, akkor sem találna semmi egyebet, mint egy rossz bicskát. Kánya Pál pedig nem akar látni semmit, hanem csak adja a két első kártyát és azt kérdezi:

— Mi a vízi?

Rekedten mondja rá Jójárt József:

— Egy fél kubik.

— Tartom — mondja Kánya.

Megy a játék. A fél kubik elúszott, utána egy egész, aztán a másfél, a kettő, amint az már haladni szokott. Jójárt József homlokát kiüti a verejték.

— Öt kubik, — mondja most már. Elmegy az is. A játék, amely a szaladó vasút kocsijában folyik, rettentő. Mert itt már nem a pénzét, a vagyonát adja oda, hanem a testi erejét teszi föl. Izmainak minden feszülését veti oda, szorgalmát ajánlja az ördögnek és munkáját, amelyet még csak ezután végez, s amellyel otthonra volna a kis családnak tartozandó, íme a színes papiros darabok játéka alá bocsátja. Már jövendő egy heti munkája ott van a kányszerűnek a kezében, amikor Sós Mihály gödörgazda a kofák közül nagyot kiált.

— Kászolódhat mindön embör, három minutum múlva helyben vagyunk.

Tenné el Kánya Pali a kártyát nagy hirtelenséggel, de Jójárt a karjába kap:

— Emeljük el. Dupla vagy semmi.

Emelnek. Mire a vonat megállott, Jójárt Józsefnek a másik heti munkáját is elemelték, kétheti rabszolgaságot fordított rá a kártya.”

KENDÖRMORZSA. Régi *pusztaföldvári* gyerekjáték.

Körbeültek, egyikük a *kendőrmorzsza* közepén állott, a többiek pedig ezt dalolták:

Kendőrmorzsza,
Szép mönyecske,
Öleld, akit szeretsz!

A kendőrmorzsza választott egyet és vele táncolva dalolta:

Ezt ölelöm,
Ezt csókolom,
Akit én szeretök.
Zsiboldom, zsáboldom,
A pünkösdi rúzsza.
Iri deák kertye mellett,
Ágasfája, vize mellett.
Sári lipity-lotty!
A szilléri oldalon
Mindén délbe dobogok:
Ki főköti kardomat,
Annak adom lányomat!
Főkötöttem kardodat,
Add neköm a lányodat!
Cifra tükör, házi rossz,
Otthon nem jó, másutt rossz!⁴¹

³⁹ Föregteg János 136.

⁴⁰ Homokos világ 171.

⁴¹ Koszorúk II, 93.

KISTISZA—NAGYTISZA. Más neve *Kisdani-nagydani*. Kihalt alsóvárosi gyerekjáték.

Két mezítlábas gyerek egymással szemben leült a földre és talpát feszesen a másikéhoz nyomta. A többiek átugrálták. Most lábujjuk hegyére helyezték a másik lábukat is. Ezt is át kellett ugrani. Ezután a tenyerüket helyezték függőlegesen kiterjesztett ujjakkal rá: először az egyiket, majd a másikat is. Így természetesen az átugrandó magasság folyton növekedett. Aki nem tudta átugrani, az valamelyik ülő gyerek helyére került. Ha az ugrálás mindenkinek végig sikerült, akkor más két gyerek foglalta el az ülők helyét.

KOCSMÁROS, másként *sörfőző*,⁴² Debreczeni Jánosnál *lukacsométa*. Már régen kihalt gyerekjáték.

Ahányan voltak, sorban egymás mellé ugyanannyi lyukat vájtak a földbe. Mind-egyik fiú egyet választott belőlük magának. A két szélső feladata az volt, hogy szép lassan átgurítsa a labdát a lyukakon. Amelyikben a labda elakadt, annak gazdája hirtelen fölkapta és szétrebbenő társait iparkodott vele megdobni. Akit elért, annak a gödröcskéjébe cserépdarabot tettek. Ha nem talált, akkor az övébe került a cserép. Ha valamelyiküknek a cserepe már kilencre fölszaporodott, azt *kiházásították*: a játékosok szétterpesztett lábbal egymásmögé állottak, és a vesztesnek keresztül kellett bújnia alattuk. Közben természetesen ráverték a fenekére.

KÖTELESBIKA. Régi *terjáni*, azaz lőrincfalvi gyerekjáték.⁴³ Földbeszúrt ostornyélre vagy karóra kötőféket kötöttek, tetejébe pedig kalapokat raktak. Aki a kiolvasáskor *bika* lett, megfogta a kötőfék végét, és a karó körül körbe szaladva őrizte a kalapokat, hogy társai le ne kapkodják. Akit közben esetleg megrúgott, az lett a bika. Ahányszor a kalapot le tudták szedni, a bika annyi esztendő lett. A három esztendő bikát *kiházásították*. Ilyenkor bekötötték a szemét, füllábát a karóra kellett tennie, és a lába alatt átdobálták a kalapokat. Amikor ezzel is készen voltak, a bika mászva indult a kalapok keresésére. Akiét így először megtalálta, az lett az új bika.

MÉTÁZÁS. Fiúgyerekeknek még századunk elején is kedvelt labdajátéka volt. Menetét többen is megörökítették, így Debreczeni János, Kálmány, Kovács.

„Az egész társaság — írja a múlt század derekáról Debreczeni — két részre oszlik. Az egyik kinn apda fogó, a másik rész benn ütő. Amazok közül egy benn van a többieknek lapdaadogatásra, vagy a kinn levőknek a lapda kiadására. Miután a bennlévő ütött, vagy kiszalad az ütő helytől távollevő *nagybűdösbe* (vagy *métába*), vagy benn marad az ütő hely mellett levő *kisbűdösben* (*métában*), alkalmasabb időt várva a kiszaladásra. A benn levők közül, aki utoljára üt, az hármat üt, melynek egyikére a kinn levők (vagy néhány közülük) beszaladnak a játékot tovább folytatandók, ha be nem szaladhatnak az ütések egyikére sem, akkor a kinn levők lesznek ütökké s i. t. Ha szaladás közben egyik kiszaladó valamelyik kinn levőtől megüttetik a lapdával, szinte fölcserélik helyzetüket. Valamint akkor is, ha a kiüttött lapdát a kinn levők kétszer vagy háromszor repültében megkapják.”

Egyik változata — folytatja Debreczeni — a *kapós*, *kapócska*, Temesközben *verőcske*, *csürke*, *kapózás*.⁴⁴ „Itt van egy ütő s egy adogató. A többiek kapók. Ha a lapdát a kapók közül egy megkapta, adogató lesz, az pedig ütővé.”

Ismét más változata — Debreczeni szerint — az *égyre-kiszaladó*. „Itt egy az adogató s egy a *pásztor* (vagy a kinn levő). Miután valaki egyet ütött, tartozik kiszaladni a nagy bűdösbe, s ha ezen szaladásban az adogató- vagy pásztortól megüttetett, pásztorrá, a pásztor adogatóvá, az adogató ütővé lesz.”

A *Csőkán* játszott *lovasméta* résztvevőinek fele — írja⁴⁵ Kálmány — félkörben négykézlábra ereszkedett. Ezek voltak a *lovak*, *samarak*. A másik fele fölült a hátukra. Ezek meg a *gazdák* voltak,

⁴² Kovács 404.

⁴³ Kálmány III, 275. Vö. Rángatósbika.

⁴⁴ Kálmány III, 278.

⁴⁵ Kálmány III, 279.

akik róluk dobálták egymásnak a labdát. Ha valamelyik gazda a neki dobott labdát nem kapta el, akkor a lovak egyike próbálta magának megkaparintani, és ha valamelyik gazdát a helyén meg tudta ütni, akkor a gazdák és lovak helyet cseréltek egymással.

A *kisméta* résztvevőinek száma 6-12 között mozog. Van egy *sinter*, egy *adogató*, a többi az *ütő*. A szerepeket úgy állapítják meg, hogy *fognak*. Akinek legalul, esetleg legfölül került a marka, az lesz a *sinter*. Utána következik az *adogató*, a többiek lesznek az *ütők*, és pedig *első égyező*, aki majd egyet üt, az *első kettőző*, akit két ütés illet, utána a *második égyező* egy ütéssel, a *második kettőző* két ütéssel, a *második háromzó* három ütéssel. Ha még vannak, akkor a *harmadik égyező* egy ütéssel, és így tovább. Akit az utolsó ütés illet, az a *morázó*, régiesen *vajrátor*.

Az ütőhelytől mintegy 30-40 lépésre van a *méta*, ahova botot vagy jelet tesznek. A *sinter* a *méta* és az *ütők* közötti térségben foglal helyet. Az *ütők* sorban ütnek, utána nyomban ki kell futniok, de közben akár az *adogató*, akár a *sinter* megütheti őket a megkaparintott labdával. Ha találnak, az illető a *sinter* helyére kerül, a *sinter* bejön *adogátónak*, az *adogató* pedig felszabadul, és ütés illeti. Hasonlóképpen történik akkor is, ha a *sinter* a kiütött labdát elkapja.

Akik már ütöttek, kint a métánál várják a *morázó* ütését, aki a legjobb ütő szokott a társaságban lenni. Az ütés alatt a kintlévők próbálnak bejutni. A *morázó* a maga harmadik ütése után szintén kiszalad a métához, köp egyet, majd azonnal visszafordul. A *sinter* természetesen iparkodik e messzire ütött labdát előkaparintani, hogy eltaláljon valakit a befutók közül. A játék ezután újra kezdődik.

A *nagyméta* résztvevői két csoportra oszlanak. Először kijelölik a kis métát: az ütőhelytől 3-4 lépésre egy pontot, és a nagy métát: mintegy 50-60 lépésre egy vonalat. Hogy melyik csoport kezdje, a két vezér az ütőfán *fog*, mint a *kismétában*. Akinek a marka alulmarad, annak a csoportja megy ki sinternek, a másiké pedig bentmarad ütőnek. A *sinterök* a legmegfelelőbb módon oszlanak el, egyikük bemegy *adogatni*. Amikor az egyik ütő már ütött, akkor mindjárt iparkodik a nagy métához kiszaladni. Ha azonban attól fél, hogy a labdával megdobhatják, akkor a kis métához lép, és a kedvező alkalomra, vagyis egy jó messi ütésre vár. A *vajrátor* ütésére mindenkinek kint kell a nagy métánál lenni, sőt az utolsó ütést vissza is futni, nehogy bárki is kint *süljön*, vagyis rekedjen. Ha valakit a labdával eltalálnak, vagy a kiütött labdát elkapják, akkor a csoportok helyet cserélnek.

A métázás már csak az öregek emlékezetében él.

NYILAZÁS. Fiúgyerekeknek olykor-olykor máig felbukkanó játéka.

A múlt század derekán — írja⁴⁶ Lakatos Károly — „még tanya- és városszerte divatos gyerekjáték volt a nyilazás, és pedig annak magyaros-tatáros formájával, ti. az agy nélkül való nyíllal, vagyis íjjal, melyhez erős a bronzvasdarabot vagy ruganyos és görbe suhánkokat használtak, míg nyilvesszőkül nádszálak szolgáltak, a nádas házak ereszeiből huzigálva azokat, vagy a hajdanta Szeged környékén mindenfelé található nádrengetegek is szolgáltatták, miket lehetőleg rőf hosszúra szabták. Szokásban vont a nyilvessző hegyét szurokburkolattal ellátni, melybe szöget, vastag tüt, vagy árat erősítettek. Tanyákon, szép nyári estéken tűzijátékot is hevenyésztek a nyíllal, éppen mint a tatároknál szokás. Ugyanis megtüzesített agyaggolyócskákat lövöldöztek föl vele a magasságba.”

Tömörkény szerint⁴⁷ kétféle nyíl volt: *vesszős* és *zsidőlyős*. Nátly József írja, hogy „*kátyú* a nádból csinált nyíl neme, amellyel gyermekek játszanak.” A szó, illetőleg jelentés kihaltnak tekinthető.

OSTOROZÁS. Nyelvjárásunkban *ustorozás*. Régi nagyböjti társasjáték. 10-15 *alsóvárosi* lány és legény sorjában megfogta egymás kezét és hullámozva mozogni kezdett. A sor egyik végén lévő markos legény aztán váratlanul megrántotta társaságot, amire hirtelen mulatságos zúrzavar, dülöngélés keletkezett.

PARITTYÁZÁS. Tápai neve *paléntázás*. „A régi játék: a parittyá — írja⁴⁸ Tömörkény — úgy elveszett, hogy talán már nincs is. Pedig az sok testi ügyességre tanította a gyereket, hiszen a vele való célzás külön tudomány. Parittyaköveket ma már csak régészeti ásatások alkalmával találok igen régi őstelepeken: az életből egyébként elveszett. Húsz-harminc év előtt pedig még igen csak járt. Még tűzijátékot is csináltak vele; a galacsint parázsra vetették este s mikor megtüzesedett, akkor vágják föl az égre,

⁴⁶ SzN. 1911, 46. sz.

⁴⁷ Rónasági csodák 127.

⁴⁸ Rónasági csodák 127.

— bár ha aztán valamely nádfedeles házra esett vissza, abban sem lehetett valami sok köszönet.”

Lakatos Károly szerint a szegedi parittyának két fajtája volt: *búrparitty*a és *pácásparitty*a.

A bőrparitty — írja⁴⁹ — hosszúkás (nyelv) alakban volt erős bőrből kimetszve, és a két végén egy-egy lyukkal ellátva, melyekbe az egyforma hosszú és erős zsinemből készült forgató szárak voltak befűzve és megkötve, jobbról és balról is egy-egy. Azonban az egyik forgató szár kengyel alakban végződött, amelybe használatkor a jobb kéz négy ujjja jött. A másik zsineg végén görcs volt; amelyet használatkor a jobb kéz szabadon maradt hüvelykujja a mutatóujjhoz fogott és a dobás pillanatában hirtelen eleresztett. Megjegyzendő, hogy a paritty közepén is volt egy kis lyuk hagyva, mert ennek hiányában forgatáskor a levegőt át nem bocsáthatván a paritty horkolt, és nem működött kellően.”

„A pácásparitty — folytatja Lakatos — rövid, nehéz és erős pálca volt, melyet a vékonyabb végén behasítottak (és ameddig behasadt, azon a ponton dróttal körülkötötték, hogy tovább ne hasadhasson). A hasítékba tették aztán a dobásra alkalmas kavicsot, cserépdarabot, általában mindig lehetőleg lapos tárgyat, és dobáskor a hajtópalcát parittyaként megforgatva, elhajtották vele a kövecset, mely erőskarú ember kezében nagy erővel repült céljához... A pácás parittyáról érdekes tudnivaló, hogy tulajdonképpen ezt nevezték hajtófának. A parittyát és nyilat állítólag gyujtogatásra is használta volna a nép.”

PECSENYEFORGATÓ. Tájszólásban *pecsönyeforgató*.⁵⁰ Két fiúgyerek farával összefordulva, négykézlábra ereszkedik. Egy harmadik hanyatt fekszik rájuk. Egy negyedik derékon magához ölelve, két lábbal fölfelé úgy emeli föl, hogy utána ő fekszik hanyatt a helyére. Elengedniök természetesen nem szabad egymást. Később a térdeplő és forgató szerepet is cserélnék.

PIMPIMBÁBA. Ez a kikirics *szajáni* neve. Gyerekek szálaira hasogatták, ráfújtak, miközben kiabálták: *pimpibába, bodorodi föl!*⁵¹

RÁNGATÓBIKA. Régi *terjáni* gyerekjáték.⁵² Kötőfékeket kötöttek össze és kör alakban a földre tették. Belül volt egy *bika*, fő gondja a kötél összeszedése. Hogy ebben megakadályozzák, a többi mind rángatta a kötelet. Ha a feladat a bikának mégis sikerült, akit először ütött meg a kötéllel, az lett a bika.

SAROKLESŐ. Alighanem kihalt *alsóvárosi* gyerekjáték. Más neve *sarkonleső*. Fiúgyerekek egy négyszögletes háztömb, népiesen *burgondia* valamelyik sarkán gyülekeztek. Egyik közülük kiolvasással lett a sarokleső. A többiek elszaladtak a következő sarokig és ott eltűntek. Most indult a leső a keresésükre. Akit először meglátott vagy elfogott, az lett a leső és ezzel a játék újra kezdődött.

SÁRGA CSIKÓ. Régi *szőregi* gyerekjáték.⁵³ Öten játszották, öt cédulát vettek elő és mindegyikre mást írtak: *sárga csikó, öreg bíró, szögény embör, paprikás asszony, borsos asszony*. A cédulákat összekeverték, majd húztak. Aki a szögény embörös cédulát húzta, megszólalt: *éveszött a sárga csikó*. Az öreg bíró felelt: *szabad keresni!*

A szögény embör sorra nézte az arcokat, s akinél gyanakodott, kérdezte: *hogy merte kend ellopni az én sárga csikómat? Ha nem találta el, kendővel a kezére ütöttek. Ha pedig eltalálta, akkor a sárga csikós kezére vertek tízet, amiért ellopta.*

SÁRKÁNYOZÁS. Fiúgyerekek szoktak melegdő tavaszi napokon sárkányt eresztetni.

⁴⁹ SzN. 1911, 47. sz.

⁵⁰ Kovács 427.

⁵¹ Kálmány II, 81, 207.

⁵² Kálmány III, 274. Vö. Kötelesbika.

⁵³ Kálmány III, 107.

Készítése úgy történik, hogy egyenlő hosszúságú nádatok végeiken V-alakban bevágnak, majd közepükön küllőszerűen átkötik őket. A *négyszögletes* sárkányhoz két, a *hatszögletes* és *nyolcszögletes* sárkányhoz pedig három, illetőleg négy nádszál szükséges. Most a nádszálak bevágott végeit madzaggal körülkötik, ügyelve arra, hogy a nádvégek egyenlő távolságban legyenek egymástól. A méretnek megfelelően úgy vágják körül, hogy a széleit még kovással, ritkábban csírrzel bekenhessék, és a körülkötött madzagra rá tudják hajtani, majd a papír belső részére ráragasztani. Ezután készül a *nyerög*, vagyis a sárkány közepéből és két megfelelő felső sarkából kiinduló madzag, amelyek aztán gúla-szerűen egy csomóban futnak össze. Ehhez a csomóhoz kötik a *sárkánymadzagot*, amellyel a föleresztés történik. Alsóvárosi gyerekek erre a célra régebben *paprikamadzagot* szoktak kérni, amelyről már lecsipkedték a megszáritott hüvelyeket. Nagy türelemmel és önmegtartózkodással bogozzák ki, mert köhögteti is őket.

A nyereg a sárkány legfontosabb része. Jól el kell találni az arányait, különben a sárkány *bukfencőt vet, kóvályog, nem áll ki*, azaz a levegőben nincs szép, nyugodt tartása.

A sárkány áttelened alsó sarkaihoz kerül az Y-alakú farok, amelynek ék alakú felső részét *faroknyerög*, Tápén *gatyá* néven emlegetik. A farokra hurokkötéssel arasznyi távolságban a kimaradt papírból sallangokat, a végére pedig a szükséghez, vagyis a széljáráshoz képest papírcsomót, fadarabot kötnék. Ennek *kolonc* a neve. A sárkányt a gyerekek közös fáradozással készítik, felnőtt ritkán segít nekik.

Mint mondtuk, a sárkányozásnak a szegedi tájon a tavasz az évadja. A jó sárkányt 150-200 méterre is föl szokták eresztetni. Utána kikötik.

Legáltalánosabb a hat- és nyolcszögletes sárkány. Régebben ritkán előfordult még a *csillag-sárkány*, amelynek váza úgy készült, hogy a madzagkeretnek két szomszédos nádvég közötti részét közepén madzaggal behúzták a sárkány közepe felé. Készítése nagyon körülményes volt, kevés gyerek győzte türelemmel. A *fejézsárkány* keresztalakban elhelyezett két nád bekeretezéséből adódott. A felső kisebb rész olykor kerek volt. Ezt vékony hajlított fűzfavessző odaillesztésével érték el.

A sárkányozás libalegelőn, még be nem épült nyomáson történt századunk elején. Azóta a sok villanyvezeték és távíróhuzal miatt a játék szinte megszűntnek tekinthető.

Amikor valamelyik *alsóvárosi* gyerek ráúnt a sárkányozásra, akkor társai előtt kijelentette: *szabad a rappaj!* Ez annyit jelentett, hogy levegőbe eresztett sárkányát bármelyik társának joga volt görönggyel, kődarabbal célbavenni, *rappajozni*, és ha sikerült, össze is zúzni. Ezért a sárkány gazdája már nem vehetett magának elégtételt.

SÓSKÁZÁS. Néhány, főleg libapásztorgyerek összeállott sóskázni, vagyis abban versenyezni, hogy bicskájával a füves pázsitból ki tud nagyobb egy darabban kimetszeni. Végül meghajigálták egymást vele. Tápén *vajazás* néven ismerték.

SÚGDOSÓ. Régi társasjáték volt, amelyet Kovács János szerint „a nagyobb és kisebb nemzedék mindkét nembeli ifjúsága együttesen” játszott.⁵⁴ A század elején már csak gyerekek ismerték, azóta kihalt.

Volt benne egy *angyal* és egy *ördög*. Ezek félrehúzódtak. A többiek sűgva nevet választottak, amelyet azután az angyalnak és az ördögnek kellett kitalálnia. Volt egy *sűgdosó* is, aki szolította az angyalt:

Angyal: *Cincilin* (a csöngetést utánozta szelíd hangon).

Sűgdosó: *Ki van odakinn?*

Angyal: *Az angyal!*

Sűgdosó: *Mit keres?*

Angyal: *Festéköt!*

Sűgdosó: *Milyet?*

Angyal: *Aranyalmát!*

Ha a nevet sikerült eltalálni, az illető az angyalé, illetőleg az ördögé lett, azonban még más próbák is voltak hátra. A játékokat sorban az angyal és az ördög kézrefogta, és előre-hátra hímálta, miközben kérdezte: *angyal vagy-é, ördög vagy-é? Nézz az égre, köpj a földre!* Mindenféle tréfás dolgot mondtak neki. Ha nem nevette el magát: az angyalé, ha igen: az ördögé lett. Más próba volt, hogy mindegyiknek a szájába náddarabocskát dugtak. Akié nedves volt, az ördögé, akié pedig szárazon

⁵⁴ Kovács 409.

maradt, az angyalé lett. A harmadik próbánál az angyal és az ördög titokban két vesszőt választott, amelyeket a földre tettek. Mindegyik játészónak rá kellett valamelyikre lépnie. Aki az angyal pálcáján haladt át, most már végképpen az övé lett. Hasonlóképpen az ördögnél is.

A játék azzal végződött, hogy az angyal és hívei kezüket fejükön egybekulcsolták, és ugrándozva kiabálták az ördögöknek: *kapd lē ördög koszorúm, kapd lē ördög koszorúm!* Ez azonban alig sikerült neki. A játék nagy nevetgéléssel végződött.

SZAMÁR. Régi városi gyerekjáték.⁵⁵ Egyik fiú háttal a falhoz támaszkodott, ő volt a *fej*. Egy másik meghajolva fejét amannak hasához támasztotta, ő meg a *dérék*. A többi ugrálva ráült, mint valami számárra. Aki lecsúszott, az került az előbbiek helyére.

SZÉP ÖRZSÉBET.⁵⁶ A gyermekek körben állanak. Egy a középén áll: ez az *Anya*, egy pedig a kört kerüli: ez a *Kérő*.

Anya: Hun járt Örsébet asszony?

Kérő: Innen, onnan a szőlőbű,
Izenetöt hoztam:
Kéretjük lánytokat,
Szöbbit, jobbit,
Karcú magosabbikat!

Forognak és dalolják:

A mi lányunk nem eladó!
Ki sē merjük bocsátani
Hat arany gyűrű nekű,
Hat lovas hintó nekű.

Itt az anya kiad egyet, kinek a kérő megfogja a ruháját és párosával kerülik a kört:

Kérő: Kar kezembe lányom,
Tanulj embörségöt!

Forognak:

Mán mi evvel elmöhetünk,
Többet vissza sē gyühetünk.
Ugorjatok lányok,
Ha lēányok vattok!
Ipatoknak, napatoknak
Sárga sarkantyúja,
Hagy csörögjön
Hagy börogjön,
Lánytoknak, legénytöknek
Gyöngyös koszorúja!

Így folytatják, amíg a Kérő mind el nem kapta. Ekkor az Anyának el kell rabolnia a Kérő háta mögött levőket. Ha nem tudja megtenni, kinevetik.

E városi játéknak szép *pusztaföldvári, földéaki* változatait is följegyezte⁵⁷ Kálmány.

VÖRÖSKESZTYŰ. Elég durva társasjáték. Két gyermek, vagy legény szemközt fordulva a tenyerét egymásra teszi. Akinek a keze alól van, az a másik keze fejére próbál hirtelen rácsapni. Ha talál, joga van az ütést megismételni. Ellenkező esetben a másik üt.

VÁRBAHAJIGÁLÓ. Régi labdajáték, amelyet főleg fiúgyermekek játszottak. A résztvevők bizonyos távolságban fölállva kört alkottak. A labdát átellenbe, vagy a szomszédba hajigálták. Aki nem tudta elkapni, az büntetésből bement a várba, vagyis a kör

⁵⁵ Kovács 427.

⁵⁶ Koszorúk II, 190.

⁵⁷ Koszorúk II, 192.

közepére. A dobálók a várban állókra is célozhattak. Ezek viszont a kintieket dobhatták meg. Találat esetén helyet cseréltek. A játékot *róta*, Csókán *méntás lapta* néven is emlegették.⁵⁸

ZSÁK. Két gyerek megfogja egymás kezét, mintha zsákot vinnének. Egy harmadik kezükre hasal és úgy viszik.⁵⁹

⁵⁸ *Ipolyi-hagyaték; Kálmány III, 278; Kovács 404.*

⁵⁹ *Kálmány III, 275; Kovács 426.*

KATONÁSKODÁS

A RÉGI KATONASZEDÉS

Nem lehet célunk, hogy a szegedi katonaeletről, illetőleg a szegedi fiak katonáskodásáról hosszabban, rendszeres történelmi áttekintés igényével írjunk. Inkább a néphagyományt örökítjük meg. A régibb időről különben sem tudunk sokat.

Ismeretes a szegedi halászsoknak és hajósoknak a nándorfehérvári győzelemben (1456) való szép szerepe. Dózsa György a szegedi bírónak volt fogadott fia, szegediek is csatlakoztak hozzá. *A szegedi veszedelem* (1552) szomorú kudarcáról Tinódi Lantos Sebestyén emlékezik meg. Nem tudjuk, hogy a török Szegeden szedett-e katonát, janicsárt, de valószínű. Szegedi fiak részt vesznek Rákóczi szabadságharcában. A tiszai rác határőrségben szegedi magyarok is szolgálnak.

A XVIII. században megszervezik az állandó hadsereget (1722). Most már toborzással kezdődik a katonaelet.¹ A Vár tele van német és francia származású tisztekkel, idegen ajkú katonákkal. A népemlékezetben él a *vasasnémötök* és a *polyákok* híre.

A mi fiaink messze idegenben szolgáltak, főleg az akkori Deák és Haller lovasregimentekben. Csak 1807-ben mondta ki a déta, hogy a hadkiegészítésre kijelölt időben sorshúzással, két újoncozás közben pedig elsősorban toborzással kell a sereg létszámát gyarapítani. Ettől fogva vált a sorsvonás, amelyet 1830-ban az országgyűlés végérvényesen kötelezővé tett, lassanként a kiegészítés formájává. Változatlanul élt azonban tovább a verbuválás és kötéllel fogdosás is.²

Voltak, akiket a kalandvágy, másokat meg a kényszerűség vitt a katonaeletbe. Közembéreként vonultak be, és egyesek fényes katonai pályát futottak meg. Így Sis-kovich József (1719—1783) tábornok, akinek a kolini győzelemben (1737) nagy része volt. Később II. József nevelője lett. Wöber Antal (1771—1852) kötélverő legényből lett tábornok. Valami fiatalkori csínytevés büntetése elől menekülve csapott föl katonának. Becsey István (1805—1865) jeles katonai mérnök volt.³ Ezek még és többen mások természetesen csak kivételesek. A többség keserves 12 esztendeig szolgált Lombardiában, Galíciában. Kováts István építőmester önéletrajzában visszaemlékezik legénykori galíciai vándorlására, amikor Stanislau közelében magyar huszárokkal, közöttük szegedi fiakkal találkozott. Megdöbbenette féktelen káromkodásuk. Lombardiában szolgáló rókusi legényeknek köszönhetjük a szalámi meghonosítását.

A katonaeállítás, regrutáskodás néprajzi vonatkozásairól a XIX. század elejétől kezdve már több adatunk van. A napóleoni háborúk idején született meg a *jópálos* nevezetű férfitánc,⁴ amely világosan a toborzóval, verbunkossal van testvéri kapcsolatban. Erről a táncéletnél szólunk bővebben.

¹ Reizner III, 101.

² Varga J., Katonaelet és hadkiegészítés 1711—1876 között. In.: Szűcs S., Szól a dudu, verbuválnak. Bp. 1962, 5-23.

³ Reizner III, 105

⁴ SzegSz. I, 662. Mással bővebben is szólunk róla.

A Város újoncállítási kötelezettsége 1830-ban 145, később 108, 1841-ben ismét 145 legény volt.⁵ A hadkötelesek, illetőleg a besorozottak maguk helyett mást állíthattak. Ennek ára 800-1200 forint volt. Sorozás alkalmával először az összefogdosott csavargókat, izgágákat vitték el. A *katonahúzás* módszerét mindjárt megismerjük.

A toborozás szegedi körülményeiről, egyúttal a visszaélések lehetőségeiről Felmayer Antal képfestő egyik leveléből értesülünk, aki külföldön vándorló János öccsét óvja a közeli hazatéréstől.

„Tudatom Véled — írja 1841 február 13-án öccsének — hogy hetfőn mint 15dikén, itt nálunk az katonahúzás fog lenni, melyre én is meg vagyok híva, hogy helyetted húzzak, mert ez alól Istvány mint adófizető és házasgazda ki van véve. Én mindent elkövettem, hogy ez alól Te fölmentetnél, de fájdalom nekem nem sikerült ettől téged megmenteni. 2000 húzó között 145 katonára szükség tehát. Ha a sors Téged érend, akkor mi eltökéltük, ha 1000 forintba kerül is, embert állítunk helyetted. De ha lehet, én ezt kikerülöm. Mert majd akkor én Tenéked rögtön írok, hogy onnandt elmenj és hazafelé jöjj. Gyulán öt vagy hat hétig majd meghúzod magad. Addig megtörténik, hogy talán megmarad a váltságdíj. Egyéb aránt a jó Isten talán megadja, hogy nagy numerust húzok, és akkor ment leszel!”

A *cédulahúzás* emlékezete egyik régi *szőregi* nótában is fölvilan:

Újszögedőn mögszóvalt a bandista,
Most állítik a legényöket sorra.
Gyerünk pajtás a cédulahúzásra,
Münk lögyünk a Ferenc József huszárja.

Az *embőrállítás* világát idézi föl egy századeleji újsághír.⁷ Elmondja, hogy Berta Menyhért szegedi legény 1842-ben más személy helyett vállalta a katonacéletet, és ezért 126 váltóforintot tettek le javára az árvapénztárnál. Az árvaszék több mint hat évtized múlva kereste őt vagy rokonságát, hogy a 3850 koronára nőtt összeget kifizesse, de természetesen már hiába.

Bizonyosra vehető, hogy ponyvairodalmi eredetű az a *tápai* nóta, amely még a múlt század első felének verbungjait, katonafogdosását idézi. A kor egyik érzelmi közhelyét, a kedvesétől elszakított lány keserűségét, siralmas panaszát énekli meg és tudatosítja, adja mindazoknak szájába, akik hasonló sorsra jutottak. A verselmény természetesen rokon a katonanóták emberi mondanivalójával is.

Tanítványunk, Molnár Imre jegyezte föl a negyvenes évek elején a szöveget az azóta már elhalt. *Kószó*, ragadványnevén *Goróf* Julianna tápai öregasszony ajkáról, aki fejből igen sok históriát tudott még idézni:

Kérem szépen a téns nőmös vármögyét,
Hallgassák mög e szögény lány kérését.
Szögény vagyok, azon kezdöm panaszom,
Nincsen anyám, nincs rokonom, támaszom.

Egy jó legényt szerettem, az mindönöm,
Gyámolól út rőndölte Istenöm.
De a legény sorsot húzott, feketét.
A nagy könyvbe be is írták a nevét.

Az én babám nem katonának való,
Gyöngé legény, elrugja a szilaj ló.
Ám de otthon édogozik lassanként,
Engöm évösz, éldögélünk naponként.

⁵ Reizner III, 106.

⁶ Kálmány L., Népköltési hagyatéka I. 339.

⁷ Egy régi szegedi katonája vagyona. SzH. 1905, 160. sz.

Van falunkba ölég korhely, henyélő,
Jó iszákos, álnokságtul nem félő.
Azt hagy vigyék, azt senki sē siratja,
Buzgó népet az utcán nem háborgatja.

Sírva, ríva így kértem a vármögyét,
Mind hasztalan, nem láhattam sikerét.
Azt adták ki: törvény tiltja, nem szabad,
Az a legény katonának bent marad.

Bent is marad, fölötözött huszárnak,
Oly szép vót, illött vóna kapitánynak.
Haj, de mit ér neki a szép ruhája,
Ha utána hervad itthon a babája.

TOBORZÁS 1848-BAN

Más volt a helyzet a szabadságharc idején. Akkor bezeg nem kellett a toborzással erőlködni. A 3, 33, 103, 104. honvéd zászlóaljakat Szegeden szervezték, Kossuth szegedi beszédének hatására: *Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa, mélyen megilletődve hajlok meg Előtted.*⁸

A toborzást Káldy Gyula, továbbá egy szemtanú, Kassai Vidor örökítette meg.

„Mikor 1848 áprilisában — írja⁹ Káldy — a magyar minisztérium 10 zászlóaljnak a toborozását elrendelte, a verbuválás az Alföldön azonnal megkezdődött: Cegléden, Szolnokon, Kecskeméten, Nagykőrösön, Félegyházán, Csongrádon, Szegeden. Szeged városának akkori két tanácsosa, Osztrovszky József a Bel- és Felsővárosban, Rengy Nándor az Alsóvárosban és a Rókus külvárosban zenezővel kezdték a toborzást. Reggel indultak el, s déltájban a városházához visszatérve, nemcsak a zászlóalj létszáma: 1000 ember volt teljes, de azon fölül még 300-an csaptak fel. Ez volt a harmadik zászlóalj, melynek parancsnoka Damjanich János lett. Mikor a Város a zászlójukat fölszentelte, énekeltek az újoncok először a régi verbunkosnótára:

Magyarország édes hazám,
Néked szült és nevelt anyám.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a haza!

mert négy évre szólt a szolgálati idő. Ugyancsak Szegeden verbuválták a 33. zászlóaljat is, mikor az országgyűlés a 200 000 ujonc toborzását elrendelte, de akkor már a következő verset alkalmazták:

Kossuth Lajos azt izente,
Hogy kevés a regimentje,
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni,
Éljen a haza!

Mikor az országgyűlés újból 60 zászlóalj felállítását elhatározta, és a hazafias Szeged a 133. zászlóaljat is fölállította, már nemcsak fiaiból, de bánáti svábokból is, Osztrovszky — mert tudomására jutott, hogy Rukavina, Temesvár parancsnoka a közelfekvő sváb helységekben osztrák részre soroztatni akar — titkon az éj leple alatt Szegedre becsempésztette a jóérlmű sváb szülők által fiaikat. Akkor már a következő nótát énekeltek:

Kossuth Lajos azt üzente,
Elfogyott a regimentje,
Ha elfogyott kettő, három,
Lesz helyébe harminchárom.
Éljen a haza!

Így keletkezett a dal, melyet később Kossuth-nótának kereszteltek el.”

Mindéhez még hozzáfűzhetjük Bartha István megállapításait,¹⁰ amelyek a Szegeden született, végérvényesnek érezhető szövegváltozat születésének körülményeit tisztázzák.

⁸ Reizner J. A régi Szeged I. 267.

⁹ SzN. 1895, 149. és 1901, 309 sz.

¹⁰ Bartha I., Kossuth alföldi toborozó körútja 1848 őszén. Budapest 1952, 19. A szövegtörténet Csefkó Gy., Ha még egyszer azt üzeni... A Kossuth-nóta eredetéhez. Nép és Nyelv 1942, 1.

A szabadságharc honvéd toborzásának lefolyását, Szeged vidéki jellegzetességeit egy szemtanú, Kassai Vidor híres színészünk is megőrökíti.¹¹ A leírás ugyan nem közvetlenül Szegedről, hanem a szegedi világhoz tartozó Kiszombor faluból származik, ahol Kassai Vidor gyermekkorát eltöltötte. Így is azonban föltétlenül jellemző. Máshol, a táncoknál idézzük.

Gyerekszázadok

Reizner Jánostól tudjuk, hogy a honvéd zászlóaljok mellett Szegeden *öregszázadok*, sőt *gyerökszázadok* is alakultak. Alsóvároson két, Palánkban egy öregszázadot toboroztak polgári hatáskörrel.

„Sőt a gyermekvilág — írja¹² Reizner — a 10-14 éves tanulók, leginkább Rókusról és Felsővárosról, a decemberig elhúzódtott rendkívüli iskolai szünidő unalmait elűzendők: századokat szervezve zászlóval és dobszóval meneteltek, fapuskákkal és más eszközökkel gyakorlatokat tartottak. Majd egymásnak mint ellenségnek, a hadat forma szerint megüzenve, a tactica több nemének felhasználásával valóságos csatározást rendeztek, s a játék sokszor komoly, s annyira nekihevílt folyamatot vett, hogy az ellenségnek csakugyan igyekeznie kellett a futásban, hogy a bevert fejek száma ne szaporodjék, amit a másik fél constatálván, még győzelmi örömmünnepeket is rendezett.”

Ezekről a csatározásokról később személyes visszaemlékezések alapján Varga János is megemlékezik.¹³ Elmondja, hogy mind a négy akkori szegedi városrésznek: Alsóvárosnak, Felsővárosnak, Palánknak, Rókusnak megvoltak a saját gyermekzászlóaljai, századai, amelyeket vagy a vezetőikről, vagy fertályukról neveztek el.” A századok egymásnak már a priori ellenségei voltak, kivéve, néha ha a hadicsel úgy kívánta, hogy egy-két századnak kelle erejét összpontosítani valamely terv kivitelére. Leginkább összetartottak a *diákos* századok, kiket a közös érdek és a sorsrokonság egyesített a meszterlegények vagy egy-egy *gatyás* század ellen.”

Volt tisztikar, továbbá dobosok, trombitások, zászlótartók, gyors lábú *kengyelfutók*, akik a hírszolgálatot látták el. A seregben voltak bunkósbottal, fából faragott puskával fölszerelt gyalogosok, számaron ülő lovasok, akik az őrsereg uniformisát is összemesterkedték maguknak. Rozsdás fringiójuk, elromlott pisztolyuk, karabélyuk is volt. A tűzérek ólomból öntött ágyúval rendelkeztek, amelyeket ők maguk húztak. Az ágyúöntők közül különösen a 12 éves Varga Ferenc, Szeged későbbi történetírója tett ki magáért.

A sereg legfontosabb és legveszedelmesebb része volt a *galacsinosok* vagy *parittyások* csapata. A galacsinok földből gyúrt, kőkeményre szárított diónyi golyók voltak, amelyeket a kiskatonák zsebükbe, tarisznyájukba raktak.

A legrendezettebb, fejlett fiúkból álló század volt a *kaminárszázad*, amelyet egy Kaminár nevezetű kőműves, mellesleg híres galambász szervezett. Ő tanította be a Kálvária körüli válogatott fiúkat. A kaminárszázad tisztelgett Kossuth előtt is, aki megdicsérte és buzdította őket.

Egy másik, amelyet *kakrikapitány* századának csúfoltak, az Új utcából került ki. A csúfnevet különben egy öreg vízherdó ember viselte, aki minden keresményét a századra költötte. E század fegyverei: rövid bot, papírcsákó, galacsinos tarisznya.

A csatározások azonban hamarosan öncélúvá lettek, parázs verekedésekké fajultak. Természetesen belejátszottak az egyes városrészek legénybandái között állandóan robbanó ellentétek is. Amikor azután egy „kémét” felakasztottak, hogy alig tudott magához térni, a mérték betelt, a hatóságok a katonásdít betiltották.

Az önkényuralom alatt egyes házak padlásain sokezer számra rejtették el a galacsinot és a paritytyát, amelyeket a rendőrség szintén üldözött. 1860-ban a szabadságharcból maradt galacsinokkal horpasztották be a kétféjasos címereket a trafikok föllött.

Katonaszökevények

Az önkényuralom idején a katonafogdosás ismét kíméletlenül folyt. A fiatalok közül sokan csaptak föl betyárnak, vagy — mint a tápaiak — behúzódtak a lápok világába. Hosszú idő volt a tizenkét esztendő.

Nagyidejű tápaiak emlékeznek a régi öregek elbeszéléséből, hogy a falu sok legé-

¹¹ Kassai V. 23.

¹² A régi Szeged I, 185.

¹³ Varga J., Az 1848-iki gyermekcsaták. VU. 1871.

nye a katonafogdosás, verbuválás elől éveken át a tápai rétségekre húzódtott ki, és ott bújkált. Az ilyen legények nádkunyhóban éltek. Ott is tüzeltek, a füst a kunyhó ajtaján ment ki. A kunyhót szél ellen, észak felől szalmával, szénával bekazalozták. Voltak olyanok is, — főleg a tápai rét *Lebő* és *Sirhőgy* nevezetű részein — akik a partszűgybe ásott gödör fölé raktak jó vastag nádtetőt.

Házivászonból szőtt hatszeles, kétujjnyi széles rojtú gatyában jártak. Úgy hordtak át nekik a faluból ételt.

Tavaszi áradás idején nem lehetett a vizeken átgázolni, csak ladikon, esetleg lápon közlekedni. A lápon *ragaltak*, azaz hosszú, fenékgig nyomott rúd segítségével haladtak, kormányoztak. Egyébként marhát őriztek, amelynek kint a réten karámja, szárnyékja volt. Amikor titokban *legénykönni*, azaz bent a faluban mulatni, lányokkal találkozni akartak, akkor *kisbéröst* fogadtak arra az időre maguk helyett. Megesett, hogy lány is kiment ruhaáztatás ürügyével hozzájuk.

Előfordult, hogy élelmük, pénzük elfogyott. Ilyenkor bandába verődtek és a jobbmódú gazdákat fosztogatták. A nép egy része rokonszenvezett velük, más része pedig hallgatott, mert tartott a bosszújuktól. Aki törvényre adta őket, azon megboszulták magukat. Mint az öregek mondják: legjobb volt nem tudni, nem látni semmit.

Garamszegi József buzgalmának¹⁴ köszönjük a következő már mondaivá, biblikkusá színesedett *tápai katonatörténetet*:

Egy Ács János nevezetű tápai legény megházasodott. Hétfőn volt a lakodalom. Utána bejött a Várostra, hogy az új asszonynak vegyen valamit. Akkoriban még kötéllel fogták a katonának valót. János is belekavarodott ebbe a kötélbe, nem volt szabadulás.

Kiizent a feleségének Tápéra, hogy jöjjön a szegedi állomásra búcsúzkodni. Az újember ezt dalolta:

Haj de nehéz a várakozás,
Még nehezebb a válakozás.

Az újasszony ríva fakadt:

Még mög se üsmertük münk egymást,
Mán is tudjuk a válakozást.

Avval Jánost elvették katonának, tizenkét esztendeig volt oda. Volt Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Oláhországban, aztán Lengyelországban. Aztán mönt Angolországba a tengérrpartra. Aha, akkor ő így adta elő beszédjében, hogy nagy tengörzivatár volt, háborgott a tengör, fölfordult. Ő maga beleesött a tengörbe, egy nagy cethal elnyelte. Ottan pedig a cethal belsejében tündérvár volt.

Úgy fogadtak: ajkaimat símogatták, bajuszomat pödörgették. Minden jóval elhalmoztak. Parancsoltak a cethalnak: hozzon engöm Tápé falujába. El is hozott igaziba. A tápai réháznál köpött ki a saját házamba.

Hazamöntem a feleségömhön. Mint idegön, szállást kértem. Azt mondtam, hogy vásárhelyi vagyok. Adjanak, ha akarnak, szállást. Még is kérdözték közben, hogy hunnan gyüttem. Kérdözték azt is, hogy üsmertem-é Ács Jánost. Az is onnat írt mindön esztendőbe éccő levelet. Azt mondtam, hogy üsmertem, de még csak két hónap múlva gyün haza. Adtak jó vacsorát.

Mög akartam csókolni a feleségemet, de ára azt mondta: ejnye adta-terüngette! Én hazavárom az én uramat!

Akkor aztán mögszólaltam: nem üsmersz mög édösanya? Akkó mutattam az anyajegyöm, nő-hogy rajtam kételkedjön. A nyakamba ugrott, ölelgetött, csókolgatott.

Beszállásolás

Különösen nyomta és sértette a városi lakosságot a beszállásolási kötelezettség, amely Alsóvároson még a második világháború idejét is megérte. Az ilyen házakra Tömörkény tudósítása szerint¹⁵ valamikor szalmacsóvát tűztek ki.

¹⁴ *Garamszegi J.*, A tápai nyelvjárás igealakjai. ATGY 2.

¹⁵ Munkák és napok 353.

A katonák elszállásolására külön szobát, helyiséget tartottak fön a régi szegedi házakban. Ez volt a *katonaszoba*,¹⁶ amelyről máshol bővebben is szólunk.

A katonaság egy részének szállása bent volt a Várban. Voltak természetesen kaszárnyák is. Így a *kiskaszárnya* a mostani Mikszáth Kálmán és Mérey utca eleje táján. Miután ez a Város tulajdona volt, a katonaság *hálókrajcár* fizetésével¹⁷ róttá le a szállásdíjat.

A XVIII. században emelt *nagykaszárnya* viszont a mai Rákóczi téren állott. Századunk elején igen megviselt állapotban volt, lebontották. Utoljára hajléktalanok menedékhelyéül, csavargók hatóságoktól túrt éjjeli szállásául szolgált. A mai szemkliniká helyén állott városi sörházat is átépítették a *Víz* előtt kaszárnyává. Ennek öreg szegediek ajkán *sörházkaszárnya*, a homlokzatán álló szent patrónus hajdani szobra után *flóriánkaszárnya* volt a neve.

Az összefüggés kedvéért vesszük előre, hogy a *Víz* után a katonai hatóságok hosszú vonakodás után bele egyezvén a Vár lebontásába, a Város ellenszolgáltatásul építette a *Mars mezején*, a későbbi *Mars* (Marx) téren a *negyvenhatos kaszárnyát* (1883) amelyet jártasabb öreg szegedi polgárok *normálkaszárnya* néven is emlegettek. „Az öreg kaszárnya is fiatal volt még akkor — emlékezik¹⁸ Tömörkény — úgynevezett mintalaktanya, minélfogva normálkaszárnya volt a neve.”

Más század végi kaszárnyák a *honvédkaszárnya* (Honvéd tér) az 5. honvéd gyalogrezd, a *huszárkaszárnya* (Rigó utca) pedig a 3. honvédhuszár ezred számára.

¹⁶ A szállásmesterekről *Reizner* III, 70. Vö. még *Beck P.*, A „rospond-komiszáros”. Sz N. 1908, 280. sz.

¹⁷ *Balás M.*, Szemenszedett adatok. Szab. kir. Szeged város közvagyonai helyzetéről. Szeged 1867, 4.

¹⁸ Rónasági csodák 182.

HADKÖTELEZETTSÉG, SOROZÁS

1868-ban életbe lépett az általános hadkötelezettség. Minden legény 21 éves korában *sor alá került, vizitáltak*, azaz sorozták. A *vizitáció* szegediek számára évtizedeken át a sörházkaszárnyában, majd egészen lebontásig a régi piarista gimnáziumban március havában történt. A nóta szerint

Kint a sörházkaszárnyában
Röggel úta sorozás van.
Engömet is besoroztak
Negyvenhatos katonának.¹⁹

A *tápaiakat* Dorozsmán, a *szőregieket* Törökkanizsán, vagyis járási székhelyükön sorozták.

A bevált újoncoknak *reguta, röguta* a neve. Az *újonc* máig uraskodó szónak teszük. Utána valamelyik közeli kocsmában mindjárt áldomást ittak, amelyet azoknak dukált fizetni, akik nem váltak be. Kalapjukra nyomban *rögutaszallag, rögutapántlika* került.

A tápai legények Dorozsmán nagy csokorban kötötték kalapjukra, és hangos nótaszóval, az útbaeső kocsmákat meglakva tértek haza. Akik nem maradtak benn, azok természetesen nem tűztek a kalapjukhoz pántlikát. Volt köztük olyan, aki szegyenében már az első tápai kocsmánál meglépett. Azt azonban, akit legénycimborái szerettek, nem engedték haza: itatták, mindenképpen vígasztalták. A faluban minden *reguta* átadta a maga pántlikáját annak a lánynak, aki kedvese, *setyerája, kedves setyerája*, vagyis leendő, de még nem híresztelt menyasszonya volt neki. Ennek fejében azután a lány három egymásra következő vasárnap reggel szép rezgős csináltvirágot küldött a legénynek, aki ezt föltűzte és így ment a templomba, mulatságba. A lány virágja azt is éreztette, hogy hajlandó a legényt megvárni, amíg meg nem szabadul. A három vasárnap elteltével a virágot tükör, fénykép mellé tűzve őrizték meg. A legény családja azonban nyomban levette, ha a lány mégis férjhezment, vagy mással ment bálba. Jegyezzük meg, hogy a legény olykor legközelebbi lányrokonainak is vett szalagot.

A megvizitált alsóvárosi legényekre a sorozóhelyiség ajtajában már várakoztak a *muzsikások: búrdudások, rezesők, klárnétosok*. Ők is muzsikaszó mellett mulatták, táncolták végig az utat, amíg valamelyik előre kiszemelt alsóvárosi kocsmához nem értek. Ez a kísértetés március és október, tehát a vizitáció és rukkolás, azaz bevonulás között többször is megtörtént. Ebben csak legények, fiatal férfiak vettek részt.

Kisteleken a múlt század végén a hosszú regrutaszalag színét úgy válogatták meg, hogy elárulja, milyen fegyver alá szólították be a legényt. „A baka, a huszár, a tűzér — írja Tömörkény²⁰ — mégcsak bele sem kóstolt az első sütet prófontba, máris külön-

¹⁹ Kálmány L. Népköltési Hagyatéka I, 393.

²⁰ Munkák és napok 116.

bőzni akar egymástól, aminek ugyan rendszerint összekülönbözés a vége. Ez a fejek lékelésében nyilvánul meg, mert hiszen az regruta-tradíció”

A szegedi néptörzsből sarjadt bánáti *Torda* regrutasorba jutott legényei kövér-csütörtökön, vagyis a farsangvasárnapot megelőző csütörtökön muzsikások kíséretében dalolva, táncolva járkák a falut. Minden olyan házba betérnek, amely ebben az esztendőben regrutát adott. Itt bőséges vendégség várja őket, este pedig a fiatalság bálja kerül sorra.

Akik nem akartak katonák lenni, még századunk elején is a bűbajos praktikákkal próbálkoztak. Ha valamikor az alsóvárosi legény nem akarta, hogy *benmaradjon*, a temetőben egy sírról száraz kórót szakított és ezt gatyakorcába tűzve, vagy összedörzsölve a hajába szórta. Így indult a sorozásra. Tápén az azonos keresztnévű halott sírjáról hozott földet, gallyat felfőzték. A levében a legény lemosakodott, hogy alkalmatlannak találják. Esetleg olyan nevű halott fürösztő szappanával mosakodott le, hogy majd a vizitációnál halálsápadt legyen, és így elutasítsák.

Tápai regruták

Régebben a fiúgyereket lánynévre keresztelték, hogy a sorozásnál ne kerüljön listára. Erről a régi gyakorlatról a névadásnál szólunk bővebben. A katonai összeírás egykor az egyházi anyakönyv, sőt szóbeli bemondás alapján történt. A sor alá kerülő legényt tehát nem volt nehéz megfiatalítani. Erre céloz egyik régi nóta:

Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne hidd babám, nem leszek katona.
Lesz a bíró hozzám olyan szíves,
Levelet ír, nem vagyok húsz éves.

Az első világháború előtt a márciusi sorozás és az októberi rúkkolás közötti hónapokat a regruták féktelen mulatozással töltötték, amit szülei nehezen, de mégis elnéztek nekik. *Alsóváros*on még köznapon is megtörtént, hogy kocsit szerezve, vágató menetben dalolták végig az utcákat, főleg a szeretett lányok házatáján. Mindig viselték természetesen a regrutapántlikát, a regrutavirágot is.

Az elszakadás rátarti szomorúságából, emberi szenvedéséből szinte minden esztendőben új *regutanóta* keletkezett. Régebben minden korosztálynak megvolt a maga ilyen nótája. Ma is emlegetik, hogy ez vagy az 85-ben vagy 13-ban volt regrutanóta. Ezeket a regrutabálakon, kocsmái mulatozás közben, utcai felvonulás idején, olykor bőrduda kíséretében szokták dalolni.

A mi nótáinkban is föltűnik a hajdani hajnyírás emlékezete:

Ballagok én Szöged várossa felé,
Bekésérnek a nyírószek elé.
Széköt tősznek kerek farom alá,
Elős ollót göndör hajam alá.

Göndör hajam léhánják a földre,
Fényös csákót nyomnak a fejemre.
Az van írva csákóm ódalára:
Nyóc esztendő van még ide hátra.

Nyóc esztendőt az Isten ehozza,
Szögény baka hazaszabadulna.
Hazagyünne, de nincs édősanyja,
Fődbe tötte a fia bánatja.²¹

1913-ban volt alsóvárosi regrutanóta:

Márciusba van a vizitálás,
Októberba mög a berukkolás.
Október a betyár hónap,
Engöm még a lányok sé sajnálnak.

Lémönőbe van a nap az égön,
Ki könyörül a szögény legényön?
Majd könyörül a jó Isten,
Ez világon igaz kislány nincsen.

²¹ Népköltési hagyaték 427.

ÚJONCÉLET, KATONALEVELEK

A bevonuló regrutáknak nem volt gyöngyéletük. Az idősebb korosztályok *suba*, *ribanc*, *piroseszimával fogott*, *erdőbű szalajtott vadállat* csúfszóval illették őket.

A kiszolgált, de fegyvergyakorlatra behívott tartalékosok, *rezervisták* mondogatták a fiataloknak, hogy ők a világ legutolsó katonái. Most már nem lesz többet sorozás. Nem lesz újabb regruta, aki felváltsa őket. Ott maradnak, ameddig csak élnek. A Bornyú ökörré nő a hátukon, de még mindig itt maradnak. A szegedi (1945 előtti) híd oszlopain, aki csak sasmadár öntve van vasból, az már mind föléled és elszáll onnan, ők pedig még mindig itt maradnak szíjat viaszkolni. Azt is mondogatták nekik, hogy odakint a bojárhalmi kapitányságban van egy domb, arra mindön ezor esztendőben rászáll a griffmadár. Aztán mikor elrepül, mindig elvisz belőle egy keveset, ami a lábujjára ragad. „Hát aztán mikor a griffmadár már mind elhordta a dombot, tik még akkor is itt vagytok regruták, bakancstalpat koptatni, mög templomparádéra pucolni”.²²

A mesebeli griffmadárral, amelyik abban a messizi vidékben minden száz esztendőben elvisz egy követ a hegyből, másként is vigasztalták őket. Mire a nagy madár mind elhordja a hegyet, szabadulnak meg a regruták. Továbbá ha a Bécs városában, az utcákon, tereken, továbbá a hidak oszlopain kőből vagy öntöttvasból szobrot álló „öreg püspökök” mind kifordítják a köpönyegjüket, akkor szintén majd az a boldog idő következik el, amikor hazamennek a regruták.

Az idő... Amíg a hosszú napok és még hosszabb éjszakák eltelnek az idegenben, a számítás mindig csak az idő körül forog, — Uram Isten — sóhajtja az egyik —, sohasem lössz ennek vége. — De — véli a másik elkeseredve —, vége lösz, ha majd a másik oldalról gyün föl a nap...²³

Szintén Tömörkény írja,²⁴ hogy „minden berukkolás alkalmával háromféle kasztot különböztetnek meg, a tényleges katonákkal együtt négyet.”

A tényleges, másként *standbeli* katona ezen törvények szerint *suba*, *regruta* vagy *csirke*.

Aki az első rezervista azaz tartalékos gyakorlatot csinálja, az *vénharcos* vagy *öregcsatár* vagy *agg plenker*.

Aki a másodikat csinálja: az *ősatya* vagy *öregvendég*.

Aki a harmadikat: *vénszentség*. Ez utóbbi fölüláll mindeneken.

Egyébként a k.u.k. katonanyelvnek bőséges szegedi forrása Tömörkény életműve, amelyet itt-ott kiegészítve a Szegedi Szótárban iparkodtunk rendszerezni. Meggyökerezésüket az író így jellemzi: „sok legény nem is tudja, hogy németül van az, amit elmond. Azt hiszi, hogy az is magyar szó, csak-hogy ő még nem hallotta eddig. A pusztákról sorozottaknál nagyon áll ez. Odakint még nem ismeri azokat a szavakat, melyek a foglalkozásán kívül esnek, s neki teljesen mindegy, hogy a *szakasz* vagy *cug* szóban ismert-e még egy fogalmat, mert azelőtt sem az egyiket, sem a másikat nem hallotta. Mutatja ezt, hogy a szakasz szót még még csak ragozni sem tudja, szakasz helyett mindig szakasztot mond. Azt írja tovább, hogy boszniai szolgálata idején ott éjszakázott velük egy csoport lengyel nemzetiségű tüzér. Vezényszavaikat hallva, egyik fiatal katona megszólalt: nini bátya, hát ezöknek is magyarul komendőroznak? Katonafiak szóhasználata nyomán a szegedi népnelvben — általában tréfas hangsúllyal — meghonosodott szavak: *avandzséroz* (szolgálatában magasabb fizetési fokozatba kerül), *cakompakk* (mindenestül), *cibak* (kétszersült), *egrecéroz* (leckéztet, kajánul okit), *faszol* (lakol),

²² A kraszniki csata 107.

²³ Hajnali sötétben 241.

²⁴ Különféle magyarok 89

(*ertig, fikszoemfertig* (kész), *granic* (országhatár), *komenderoz* (főlényeskedze parancsolgat) *komisz* s avanykás ízű, rozslisztből süített katonakenyér), *lerung* (pénzbeli zsold, járandóság), *maródi* (beteg, beteges), *mars* (zenekari induló), *ménázi* (étel, élelmezés), *raport* (kihallgatás, támadás), *raszt* (pihenő munka, menetközben), *résztungol* (lerakja a hordozott terhet, megbetegszik), *sarzi* (rendfokozat), *sirbak* (őr), *sirbakol* (tétlenül várakozik), *szalutál* (tiszteleg), *zupa* (köménymagos leves).²⁵

Tömörkény katonatársai helyett, az ő nevükben sok levelet írt haza. Tapasztalatból tudta, hogy mik a *katonalevél* kifejezésbeli sajátosságai. Ilyen leveleket gyermekkorunkban az első világháború idején írástudatlan öreg szülőknek magunk is többet felolvastunk, sőt diktálásuk után válaszoltunk is rájuk.

A régi katonalevél efféle szavakkal kezdődött: kívánom az Istentől, hogy ezen pár sor írásom magukat (kendtöket) jó egészségben találja, én hála Istennek egészséges vagyok, amit maguknak (kendtöknek) is kívánok.” A fogalmazás legtöbbször *íráson* azaz irodalmi nyelven történik. „Így tanulta — írja²⁶ Tömörkény — az egyik katona a másiktól, mert sokan így írták haza leveleiket... Minden betűt külön nekifohászkodással vetett a papírosra, azért is volt belőlük annyi betű kimaradva. Azért is mondta a katonanyelv, hogy a levelet nem írják, hanem rajzolják. Minélfogva ritkán is küldtek, mert nehéz volt a rajzolása... Csak éppen tudatták, hogy megvagyok, s küldték a tiszteletet a sógoréknak, a többi rokonnak és a szomszédoknak. A tisztesség az volt bennük, ha mindenki megtalálta benne a maga nevét, még a lány is, akit tiszteltetett a levél rajzolója. Az írás vége azután megint csak a jó egészségről beszél, meg arról, hogy majd csak megsegít az Isten. És a végső szó ebben a mondatban, hogy: melyhez hasonló jókat maguknak is kívánok.”

²⁵ A kaszárnyai életben belültrekedt, de visszaemlékezésekben fölbukkanó szavak: *abláz* (a hadgyakorlat végét jelző kürtszó), *capistráng* (takarodó), *cimörkomédiás* (zimmerkomandant, vagyis szobaparancsnok altiszt), *csajkaantrét* (ebédre sorakozó), *csákóbordó* (díszcsákó), *egrecérplacc* (katonagyakorlótér), *ezörleves* (daraleves), *fáni* (ezredzászló), *furvézer* (szekerészkatona), *gavalléta* (a katonagy fejtől és lábtól való vasálványa), *hornyista* (századkürtös), *krumplivirág* (az őrzetetői rendfokozat egyetlen csillaga), *örömlajbi* (katonai ujjasmelény, Aermelleibel), *pikétház* (örbödé), *tambur* (katonai dob), *ubikáció* (kaszárnyai lakóhelyiség) és több más.

Előfordulások megnevezése SzegSz. Passim. Összehasonlításul *Felszeghy Ediltrud*, A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest 1938. A mi nyelvi dokumentumainkat nem ismeri.

²⁶ A kraszniki csata 66. A katonalevelekről még ugyanott 42, 60, 71, 90, 338, 541. *Föltetszik a hajnal* 305. A Móra Ferenc Múzeum ajándékunkból mintegy 100 első világháborúból való szegedi katonalevelet őriz.

SZEGEDI EZREDEK

A szegedi és környékbeli, így a *vásárhelyi, makai* magyar legényeket a szegedi császári és királyi 46. gyalogezredbe, vagy a szegedi magyar királyi 5. honvéd gyalogezredbe sorozták. Ez utóbbiba kerültek azonban a torontáli *Bánát* német, szerb, bolgár, olykor románajkú újoncai is. Így történt aztán, hogy a *közösöknél, császáriaknál* szolgáló magyar legények katonai vezényszava volt a német, a nemzetiségieké pedig a magyar. Az ebből adódó furcsa nyelvi helyzetet a katonaviselt Tömörkény tréfásan így jellemzi: *Vótál raporton cimbora? Kaptál erlajbnisájt? Ez viszont kérdezi: Warst peim kihalkatás un hast a kimaratasi enketell?*²⁷

Akik huszárnak maradtak benn, azok leginkább a *Nagyszeben* városában állomásozó császári és királyi 4. huszárezredben szolgáltak. Innen van, hogy *Szeben, a szebeni lányok* a régi szegedi katonanótákban oly sűrűn fordulnak elő:

*Öreghuszar, ha kitöti idejít,
Zsebre vágja szabadságos kiskönyvit.
Büszkén mondja a szebeni lányoknak,
A csizmámba kapcának se húználak!*²⁸

A szegedi 3. honvéd huszárezredben a helybeli magyar fiúk mellett megint bánát nemzetiségi legények is szolgáltak.

A mezőhegyesi, *csődörös* néven emlegetett állami méneskarhoz, a haditengerészethez *Pólába*, illetőleg a vártüzérekhez *Cattaro* dalmáciai városkába kisebb számmal szintén jutott belőlük.

Szegedi fiúnak legnagyobb tisztesség volt a *negyvenhatnál* vagy a *négyes huszároknál* szolgálni. Idehaza Szegeden állandó volt az olykor véres verekedésig fajuló versengés a közösök, másként császáriak és honvédök között.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a *honvéd* szó állítólag a szegedi származású Kiss Károly hadtudományi író alkotása. A negyvenhatos baka a honvédet vörös dísznadrágja miatt *paradicsomos üveg* csúfszóval illette, és rákiáltott: *Honvéd, föl a fára, gyün a bika!* (mert nadrágja vörös színe ingerli a bikát). Sapkáján viselt ezredszáma miatt (ez a közösöknél hiányzott) kapta a *hányadikán sült* megtiszteltetést.

A katonahumornak sajátos, nyilvánvalóan félnépi megnyilvánulása, a szolgálati időnek felemás (makaróni) nyelvű elsíratása az a gyászjelentés,²⁸ amelyet az 1907-ben bevonult és 1910-ben szaba-

²⁷ Munkák és napok 115.

²⁸ Egy tréfás gyászjelentés a szolgálati idő utolsó száz napjáról. SzN. 1910, 136. sz. Ebben is néhány kaszárnyai szó: *strengedáristom* (szigorított börtön), *oficirdíner* (tisztiszolga), *kompagnietambur* (századdobos), *marsajnc* (indulj), *ligenstücz* (fekvőtámasz), *gelengsübung* (csuklógyakorlat), *nider* (feküdj!), *knit* (térdre!), *hapták* (vigyázz!). Az *exlex* az akkori belpolitikai válságra céloz. A Halley-üstökös ezekben az időkben tűnt föl. Az öregek már akkor nehéz jövőt jósoltak belőle. A *Gedó* felsővárosi tánchely, kint a Vásárhelyi úton.

puló negyvenhatosok adtak ki. Más magyar, esetleg osztrák párhuzamaira — legalábbis egyelőre — nem tudunk utalni.

1907—1910

Az 1907-beli vén csontok örömtől és beküvetkező boldogságtól elfacsarodott, divatból és formájából kiment szívvel jelentik, hogy az általuk annyiszor és annyiféle formában körülírt és emlegetett, égben trónoló egy Atyaúrsten véghetetlen kegyelméből sikerült ebben az exlex-től elszomorodott és a Halley-féle üstököstől annyira féltett világban megélni, hogy az annyira várt

Utolsó Száz Nap

folyó hó 7-én déli csajkaantrétkor, a vénséges vén hétfeli öreg harcosok örömrivalgása, a nyolcbeliek búsulása és a gavalétvasban véresre dörgölt, kisírt szemekkel, azonkívül az örökéletű és a sok időtől meggörnyedt kilencbeliek egetverő, Halley-féle üstököst elriasztó számárorodítása és keserves bivalybőgése, a suszter, sneider hat óra kurtavas szenvedései és ásításai, a strengearistomban bőjtőléstől és koplalástól lesoványodott, kimustrált oficirdinerek keserves nyögései, a hornist háromszori lefűvése, a kompagnietambur parádés üdvözlése és a linke szakács lekvárosdörölye szaggatása és a zupa főzéséhez készülődései közben jobb- és ballétre szenderült.

Az örökéletű kilencbeliek hű őrzése mellett nyugodjék békében!

Az elhunyt lelkiüdvé iránt folyó hó 12-én lesz az engesztelő gyászmise evéssel és ivással egybe-kötve, a Gedó-féle kerthelyiségben bemutatva a nagyszámú közönségnek.

Gyászolják üvöltő rokonai: Snapsz Péter, Strózsák György, Szalonna Izsák sógorok. Marsajncz Gábor, Ligenstücz Terka keresztszülők. Kerdájch Mariska, Fertig Balázs, Antreten Ferkó unokák. Lingsfront Etel, Gelengsübung Rózsi, Kapselschiesen Fáni, Nieder Kati, Knit Ilka unokanővérek. Löhnung Juci, Ausgang Sári, Hapták Panna testvérek. Granatmarsch Erzsi, Zuppa Leokádia, Zwiback Erzsi, Túrósudli Zsuzsi, Paprikás Náci az elhunyt kedvesei. Mannlicher Urbán após, Komiszkenyér Verka anyós.

Negyvenhatosok

1852—1918 között a császári és királyi „nemes és mindig szolgálatkész”²⁹ 46. gyalogezred volt a Város háziezrede.³⁰ Régebbi szegedi nótákban előfordul a *negyvenhatos baka*, az *inhóber* (Inhaber),³¹ azaz ezredtulajdonos után *szakszmáring* (Sachs-Meiningen), később *Fejérváry-baka* megnevezés.

Az ezred szolgált Lombardiában, Velencében, Veronában, Laibachban, Boszniában, Bécsben, az első világháború alatt Brassóban és Békéscsabán. Ezek a helyek, továbbá a porosz háború (1866), az *okopáció* (1878) és az első világháború harcai a szegedi nótakincsben, főleg Tömörkény elbeszéléseiben lépten-nyomon fölbukkannak. Hangsúlyoznunk kell, hogy Bartók Béla Békés megyeinek jelzett háborús nótagyűjtése jórészt szegedi illetőségű: a világosszöld kabáthajtókájukról *levelibéka* csúfnévvel illetett szegedi fiúk ajkáról terjedt el Békés megyében. Jegyezzük meg, hogy csúfságukért ők sem maradtak adósok: a citromsárga parolis csabai 101. gyalogezred katonáit *sárgarigó* néven emlegették.

A „negyvenhatnál” szolgált „tényleges” őrmesterként Tömörkény István, akinek páratlan értékű megfigyeléseket köszönhetünk: a szegedi fiak a régi közös hadsereg spártai fegyelmében is hogyan őrizték meg szülővárosuk lelkét, emberi vonásait. Itt nincs helyünk rá, de föltétlenül érdemes volna kidolgozni azt a képet, amely Tömörkény előadásában a szegedi negyvenhatosok sajátos kaszárnyai szókinéséből, játékaiból, mesemondásából és annyi más apróságból kikerekíthető. A magyar kutatásnak

²⁹ *A kraszniki csata* 136.

³⁰ Az ezred régebbi története *Amon von Treuenfest, G., Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 46. Feldzeugmeister Géza Freiherr Fejérváry de Komlós-Keresztes. Wien 1890.* Helytörténeti, néprajzi utalásai nincsenek. Világháborús története *Ajtay E., A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története. Szeged 1933. Hirn L., A negyvenhatosok fegyverben. 1914-1918. Szeged 1933.*

³¹ Egyszerű emberek 153.

egyébként is adóssága a katonaelet néprajzának kidolgozása. A Szegedi Napló vasárnap melékletének, a *Hüvelyk Matyi* állandó figurájának, *Elias Csamangó* címzetes negyvenhatos káplárnak ő adja szájába a katonaelet naívan találó, olykor mosolyogva könnyező bírálatát.

Ki felejthetné el a Lim vizén szűrő, máskor meg dőlőző, ismét máskor eltévedt fecskéket ajnározó, Boszniában senyvedő fiakat?³² A *tengeri város* Velencére emlékező világtalan tanyai hadastyánját?³³ A *Duna lánya* bécsi darvadozását: „a császár álmát őrző” szegedi legények látogatását egy szegedi hajósemer hajóján, amelynek *István királ* volt a neve.³⁴ A lenézett *Pétör kubikost*, aki lent Boszniában tanul meg írni-olvasni.³⁵ A *Valér földbe megy* kapitányát,³⁶ az öreg Müller ezredest, katonájának édesapját.³⁷ Tömörkény sohasem hallgatta el, hogy közöttük, általuk, az ő emberségükön is épülve lett íróvá.

1903 októberében a nemzetközi válságra való tekintettel a tényleges szolgálatukat kitöltött katonákat nyomban nem szerelték le. Október 6-án, az aradi vértanúk emléknapiján kora hajnalban koszorút találtak a Klauzál téri Kossuth-szobron, szalagján ezzel a fölírással: *Dicső emlékednek a visszatartott katonák*. A koszorút katonai karhatolommal vették le és a negyvenhatos kaszárnyába vitték. Az esemény nyomában kisebb zendülésre is sor került. Az ügyet nem sikerült, de talán nem is akarták tisztázni. Elég az hozzá, hogy az ország minden részéből engesztelésül koszorúk özönlöttek a szoborra. Szalagjaikat a múzeum őrzi.³⁸

Az ezred az első világháború idején az Isonzo és Doberdo poklában szerzett magának komor katonai dicsőséget. Ezt eposzi fönséggel Juhász Gyula énekelte meg:

Ó, ti fiúk, barnák, szőkék, ti Szegednek hősei, árvák,
Hol van a lant, a babér, mely dalol és koszorúz?
Északon és délen, keleten, nyugaton, e világnak
Minden tájékán siroto áll s nevetek!
Hány hant domborodik s jelöletlen hány rög enyészik
Szerbia bús terein s merre Galícia van,
Lengyel síkokon és a Doberdón, távol Isonzó
És Piave mélyén, messze kopár köveken!
Mint csöndben szunnyad s álmát álmodja a holt ott
— (elfáradt gyermek mostoha anyja ölén)
Hús Tisza partjáról, hol a szürke füzes szomorún leng,
Nagy jegenyék dala zsong, szőke akác mosolyog.
Hol Dugonics busong, Dankó muzsikál és méla Tömörkény
Darvadozik anyaföld csöndes eresze alatt.
Hol kis házak előtt, ha vasárnap alkonya barnul,
Úlnak a jó öregek, égnek a makrapipák
S várnak a szép eladók pötykén kivirulva az ablak
Százszorszépei közt és violái mögött,
S várnak néma, sötét sorban, siró szemmel feketében
Fájdalmas szüzek és bánatos édesanyák.³⁹

Vezércikkeiben magasztalja és gyászolja őket Móra Ferenc is.⁴⁰

³² Szegedi parasztok és egyéb urak. 214. A játékok menetéről más összefüggésben szólunk.

³³ A tengeri város 328.

³⁴ Jegenyék alatt 139

³⁵ Hajnali sötétben 40-48.

³⁶ Vizenjárók és kétkézi munkások 163.

³⁷ Új bor idején 478.

³⁸ *Kiss—Tonelli—Szigethy* 37.

³⁹ Negyvenhatosok. In memoriam 1918. Összes Művei II. 152.

⁴⁰ Szegediek a Höferben. SzN. 1916. márc. 15. Kötetben: Szegedi tulipános láda. I. 167. A hivatalos közléseket Höfer vezérőrnagy írta alá.

A szegedi legények hivatalos háborús babért nem kaptak. Legalább koszorúban nem, egyenként és levelenként bármennyi is jutott a kitüntetések közül. Legtöbb a minden arany- és vaskeresztek nél drágább fakeresztekből, melyeket gyöngéd bajtársi kezek sietős munkája állított kerek kis dombocskák fölé... A messze földeken korhadó durva fakeresztek és a Városban és a tanyákon egyre sokasodó gyászruhák beszéltek eddig legtöbbet arról, hogy Szeged a legderekből magyar hősök városa. Höfer eddig nem tudott erről.”

Höfer most a legnagyobb olasz offenzíva első napját a szegedi negyvenhatosok magasztalásával kezdi... „Bizonyos azonban, hogy ekkora dicsőséget nem adnak ingyen... Az elmaradó tábori levelek és a fájdalom szálaiból szövődött gyászruhák meg fognak sokasodni Szegeden és a szegedi határban.”

A katonai kitüntetésnek Tömörkény hallomása szerint *véremlék* volt a találó, bár általánossá nem váló tanyai neve. „Ami medáliát a katonaruhára akasztanak a balmellre, a szív fölé, annak kint való neve: véremlék.”

A szegedi honvédhuszárokról Molnár Ferenc haditudósítóként írt megragadó sorokat.⁴¹ Huszárjaink máig gondozott bukovinai temetőjéről egykori ezredorvosuk, Stanca Domokos emlékezett meg.⁴² Viselt dolgaikat, emléküket Szegeden még a jogi kar előtt álló loyasszobor is hirdeti.

Megemlítjük még, hogy a négyes huszárak emléktáblája a rókusi templom, az ötös honvédeké pedig a Fogadalmi Templom homlokzati falán látható.⁴³ A *Hősök Kapuja* a Város minden hősi halottjának emlékezetét őrzi. Emlékkel többek között *Mórahalmon, Tápén, Sándorfalván* is találkozunk. A megőrkített neveknek néprajzi, települési tanulságai is vannak.

⁴¹ Molnár F., Egy haditudósító följegyzései. Bp. 1916. Passim.

⁴² Stanca D., A dobbravölgyi katonai temető. Orvostörténeti Közlemények 64/65 1972, 244. Itt idézett háborús regényéhez sajnós, nem juthattunk hozzá.

⁴³ Nónay D., A volt m. kir. szegedi 5. honvédezred a világháborúban. Budapest 1931.

ESKÜVŐ, LAKODALOM

ELŐJELEK

A házasságra való előkészületet a lánynép világában sok színes hagyomány, praktika, bűbájlás jellemezte, amelyekbe olykor az édesanya is korán belesegített.

A fölserdülő lányt már *nem lehet az ágy alá gyugni*. Első vérzése után a régebbi időkben *Alsóvároson* az utcára néző padláslyukba, vagyis a *napsugár* közepére piros csövű kukoricát akasztottak. Gondos *tápai, gyevi* anya ilyenkor már megvásárolta lányának eljövendő kérője számára a jegykendőt.

Már máshol is említettük, hogy amelyik tápai lányhoz föltűnő sokan járnak, oda-
szoktak a legények, azt mondják: *vizes náluk a kapuködök*. A nagylányt a legények csakugyan kezdték *döngetni*, vagyis a házakba nyitni, udvarolni, *szelet csapni*. A szülők *beeresztették* őket, vagyis megengedték nekik, hogy lányukkal az ő jelenlétükben elbeszélgessenek. Amikor a lány borral kínálta meg a látogatóban lévő legényeket, akkor *poharat dütött* nekik. Ez Kálmány szerint ugyanabból a pohárból történt.

Természetes, hogy az ismerkedés, mulatság, szülői készülődés mellett a házasságban teljesedő életet szolgálta a szerelmi bűbáj: a balgaságában is annyira szimbólikus és költői mágia, amely szintén az egymásra találásra irányult, vagy legalább is biztató sejtelmeket ébresztett.

Az ígézet alól a szülők sem tudták kivonni magukat, hiszen amit *lánnyillendőség* néven emlegettek, és amelyre édesanyja figyelmeztetni, nevelni szokta a lányát, volta-képpen szintén összefügg a praktikával, ha az értelmére, részleteire már nem is mindig emlékeznek. Így nem szabad füttyülnie, mert akkor Szűz Mária sírva fakad. *Tápaiak* szerint az őrzőangyal elfordul tőle. Ha fésületlenül megy az utcára, megtépázzák a boszorkányok. Egymásratett lábával az ördögöt hívogatja. Nem szabad a lábát meg-söpörni, asztal sarkához ülni, mert nem megy férjhez. Nem szabad az ajtót becsapnia, mert a mennyország ajtaját csapja be vele maga előtt. *Nyalakodó*, vagyis csókolódzó lánynak eső lesz a lakodalmán. Ha tányérját nem törli kenyérral tisztára, rücskös lesz a mátkája.

Gyevi hagyomány szerint ha a lány varráskor hosszú cérnát fűz a tűbe, messzire megy férjhez. Ha eltöri a tükröt vagy sőtartót, akkor hét esztendeig nem akad kérője. Azt a lányt, aki evés után nem teszi helyére a széket, amelyiken ült, otthagyja a vőlegénye. Ahol eladó lány van a háznál, a szemetet nem szabad a küszöbön át kisöpörni, mert a kérők elkerülik a családot.

A *jeles napok* hagyományrendjében részletesen is szólunk, itt csak éppen emlé-
keztetünk arra, hogy a régi, titokban talán még a mai szegedi lány is meg szokta böj-
tölteni András és Luca napját, majd éjfélkor belenézett a tükrébe, hogy meglássa, ki
eped utána. *Tápai* lányok azért szokták Luca éjszakáján a tükröt a fejük alá tenni,
hogy álmukban meglássák a jövendőbelijüket. Ilyenkor egyesek almába is haraptak.
Karácsony estéjén a szegedi lány meghallgatta, merről ugatnak a kutya: onnan várta
a kérőt. Az éjféli misén mákoscsikot tett a szenteltvíztartóba. Aprószentek napján a

legények *mögödoricolták*, vagyis hajlós vesszővel megveregették, hogy egészséges legyen, mihamarabb férjhez menjen és gyerekeket szüljön. Szilveszter estéjén ólmot öntött, gombócot főzött, rostát forgatott. Farsangon táncolt, bálozott, lakodalmazott, tehát ismeretéseket szőtt.

A márciusi hóban, majd nagypéntek hajnalán szótlanul mosakodott meg a Tisza vizében, hogy elmúljon a szeplője, ne fogjon rajta sem a rontás, sem az igézés. Fürdés után a parti fűzek lombjai alatt fésülködött meg, hogy szép hosszú legyen a haja.

Húsvét másnapján a legények megöntözték, hogy egészséges, friss legyen, férjhez menve gyermekeket szüljön.

Pünkösöd szombatján, vagyis vigiliáján ismételten megmosakodott a Tisza vizében, hogy a baj, betegség elkerülje.

Átugrotta a Szent Iván tüzét, hogy mielőbb legyen kérője. Ugrás közben *összedanolták*, vagyis egygé bővílték azzal a legénnyel, aki kedves volt neki, vagy akinek ő tetszett.

A táncról, táncalkalmakról külön fejezetben szólnunk.

Lélekben is fölkészült a férjhezmenetelre. Kisasszony napjára elzarándokolt a radnai búcsúra, amely a szegedi parasztság körében valamikor íratlan előföltétele volt a házasságnak. Hazajövet a Város határában édesanyja, hozzátartozói, itthonmaradt lánybarátai menyasszonyi ruhába öltöztették, fölvirágozták és úgy vezették városrészenek templomába, majd a szülői hajlékba.

Idehaza egész éven át többször is kérte az alsóvárosi *Szerecsön Máriát*, hogy segítse a házasságra.

*

Tápén még a századforduló táján is ragaszkodtak ahhoz, hogy a lánygyermek életkoruk szerinti sorrendben menjenek férjhez. A megkért fiatalabbnak, akinek nénejeire még várnia illett, szülei ezt mondogatták: *teknyő alá borítunk*, magyarul nem adunk. Aki *möglánykodja magát*, vagyis a szokottnál kissé később kerül fejkötő alá, a tápaiak azt mondják: *ideje már, mint Pöre Vëra férhönmönésinek*. Verának csak kései kérője akadt. Amikor megkérdezték tőle, hogy igaz-e a hír, csak annyit mondott: *ideje már*. A szólás különben később teljesebb dologra is járja.

Szintén *Tápén* arra a lányra, aki özvegyemberhez ment férjhez, tréfásan azt mondogatták, hogy *szatyorhordozó* lesz. A szólás háttérére már nem emlékeznek.

Megemlíthetjük még, hogy arra a vőlegényre, férjre, aki valamivel alacsonyabb a párjánál, tréfásan azt szokták mondani, hogy belőle *a pokolba pulykapásztor lősz*.

KÉZFOGÓ, JEGYESSÉG

A *lánynéző*, *lánycérés* az eladó lánynak feleségül kérése. Ezt legtöbbször a *küvet*, *küvetasszony*, olykor *kérőasszony*, másként *gúgyú*, Újkígyóson, Pusztaföldváron, Apácán *gyúgyú*, Majdánban *gúgyúasszony*, tréfás nevén *gyalogsátán* szokta végezni: talpraesett fehérszínű, akinek ugyancsak fel van vágva a nyelve. Temesközben „hivatásos” *embörgúgyú* is akad, aki passzióból és keresetből vállalja feladatát. Szükség szerint azonban *gúgyúskodik*, *gúgyúskodik* a legény keresztapja, asszonytestvére, közeli rokona is.

A lánycérésbe, *gúgyúzni* induló követasszony megfordítja a kemence száján az előtét. A lánycéréshez érkezve nem a kezével, hanem a farával, fenekével csukja be az ajtót. Így *Alsóvároson*, Tápén, Sövényházán, Kisteleken, Majdánban. Nem szabad háttal fordulnia: a tápaiak szerint így a lány sem *farol*, azaz mutat majd a legényhez hajlandóságot. *Algyőn* válla lökésével hangosan csapja be az ajtót, hogy a nyomában leselkedő gonoszt visszariassza. A régi tápai *gúgyú* egy nyaláb *nagyhéjja* gyékénnyel állított be a lánycéréshez. Tudnunk kell, hogy a nyalábnak is *gúgyú* a neve.

Alsótanyán a kocsin érkezett *gúgyú* ostort is vitt a kezében, suhintott is vele, majd szintén a farával csukta be az ajtót. A kocsisal és a házasulandó legénnyel belépett a szobába. Hoztak egy kulacs bort is magukkal. Amikor az asztalhoz ültek, a követasszony a lánnyal töltetett. Ilyenkor természetesen szemügyre is vették. Ez volt az *első széknyel*. A városi szóhasználat szerint ugyanis a lánynak *hét* széknyelen kell átlesnie, amíg igazában asszonnyá nem lesz.

1. amikor a kérők nézik, 2. amikor vőlegényével „szemre” megy, 3. amikor az ágyáért jönnek, 4. amikor esküdni megy, 5. amikor a vőlegényes házhoz viszik, 6. amikor lányságát elveszti, 7. amikor első gyermeke megszületik.¹ Viharos múltú fehérszínűre is mondják tréfás-gúnyosan: *átlesett már a hét széknyelen*.

Ha a szobában a gyertya, lámpa csak pislog, nem világít rendesen, akkor máig azt mondják, hogy *lánynézésen ég*. Ugyanis így világítottak lánycérés idején, mert nem akarták, hogy a lány esetleges szépséghibái azonnal kiderüljenek. Mesélik, hogy az egyszeri lány *tyúkszőmű* volt, vagyis olyan rövidlátó, aki homályban, alkonyatban már csak foltokat lát. A kulacsot macskának nézte, és le akarta zavarni az asztalról. A kulacs feldőlt, a bor elfolyt, a házasságból pedig nem lett semmi.

Debreczeni János jegyezte föl a múlt század derekán, hogy lánynézés idején a legény végig fönn tartotta a kalapját a fején.

Régebben sok édesanya lelkére kötötte lánynézésbe induló fiának, hogy ne fogadjon el semmit, bármennyire kínálják is: *mög né öteszenek, né így, né ögye!* Így Tápén hallottuk, hogy ilyenkor a lány anyja olyan kaláccsal unszolta a legényt, amelybe galambszívet tört bele. Ezért mondják a fülig szerelmes legényre, hogy *mögöttették*.

A *gúgyút* eredményes szolgálataiért meg is szokták valamivel: kötővel, zsebkendővel, fejrevaló kendővel ajándékozni. Ez utóbbinak tápai neve *gúgyúkendő*. Varga

¹ Kovács 472.

János szerint a múlt században így tértek ki a kérők a felelet elől, amikor megkérdezték tőlük, hogy mit kapott a gúgyú jutalmul: *egy hétre hat napot, hetedik a rádás, az-az ráadás.*

Gyevi öregek még emlékeznek rá, ha a legény valamikor lánynézőbe ment, a botját szándékosan ott felejtette. Ha tetszett, akkor utána szaladtak vele.

A múlt században a tanyán előfordult, hogy a messziről jött kérőnek jelképes módon mindjárt tudtára adták, hogy mihez tartsa magát. Neki is, a lánynak is bort öntöttek. Ha mindketten ittak belőle, akkor kölcsönösen tetszettek egymásnak. Ha egyik sem akart inni, vagy csak az egyik nyúlt a pohárhoz, akkor a legény máskor már nem jött el.²

Régi *fölsővárosi* szokás szerint lánykérésnél a kérő távozása után a pohárban maradt bort az asztal alá szokták önteni, hogy a kérők máskor is visszajöjjenek.

A lányéknál ráartatásból nem mindig adnak határozott feleletet, még ha tetszik is a kérő. Azt mondják, hogy alszanak rá, a választ pár nap múlva megadják.

Ha a lánykérés sikerült, akkor a *sövényházi* kérők dalolva szokták a házat elhagyni. Most már a lány *nap alatt van*, azaz remélheti a közeli férjhezmenést.

A *jegykendő*, Palotás Fausztinnál *mátkakendő* az a drágább vagy olcsóbb kendő, *Temesközben* újabban hat zsebkendő, amelyet a kézfogón a menyasszony ad a vőlegénynek, aki ezt ettől fogva mindig magával szokta hordani, és belső zsebében elviszi az esküvőre is. Varga János szerint³ a múlt század derekán még a gomblyukba, lajbi-zsebre kötve viselte.

Az újasszony fejét általában ezzel kötik be legelőször. *Alsótanyán* azonban a kézfogóra a lány szülei lányuk számára is szoktak fejrevaló selyemkendőt vásárolni, hogy esküvő után először majd ezzel kössék be a fejét. Tréfásan *kötőfék* a neve, *Tápén* azonban az eljegyzéskor adott egyszerűbb jegykendőt a vőlegény az esküvő napján bal lábára szokta tekerni. Idekerül a csizmába az ezüst *máriahuszas*. Ez régi pénzdarab, amelyre a *Patrona Hungarica* van ráverve. Még szólunk róla.

A vőlegénynek az esküvő előtti este a *kendővivés* alkalmával a menyasszony másik selyemből való jegykendőt küld. Újasszony korában az ő fejét is ezzel kötik be.

A jegykendőt később is megőrzik és karácsonyestén évről-évre a megrakott asztalra régebben mindig oda került. Ha a gyereket megverték szemmel, akkor édesanyja a jegykendőt kötötte rá. *Tápén* a nyavalyatörős gyerek mellét kötötte át vele az édesanyja. *Földeákon* körülcsavarták vele, aki szúrásra panaszkodott. *Alsótanyán* a beteg gyereket édesanyja a gondosan megőrzött jegykendőbe szokta beletakargatni. Öreg *sövényházi* asszonyok szerint akit görcs fog, jegykendőt kell a derekára kötni, mindjárt meggyógyul. Orvoslás céljából régebben kölcsön is adták.

Tápén emlegetik, hogy egy lány, aki már jegykendőt is adott, *visszadobta a gyűrűt*, másként *kiadkozott* a legényen. Erre a sértett legény eljött hozzájuk, és a konyhában a szabadkémény alatt e szavakkal gyűjtotta meg a jegykendőt: *így égjön ki Mári a szömöd!* A lányt szülei nem eresztették ki a szobából, nehogy az átok megfogjon. Általános tápai gyakorlat szerint ha a legény meggondolja a dolgot, és a jegykendőt az eljegyzett lánynak visszaküldi, akkor egy bizonyos összeget kell elégtételként fizetnie. Ez a *szégyőnpénz*, amely a századfordulón 40-50-forint volt.

A lány is visszakérhette a jegykendőt, ő azonban nem tartozott fizetni. Ha a jegyesség fölbomlik, a pusztaföldvári, sándorfalvi legény a jegykendőt kapcának viseli. Utána így küldi vissza a lánynak.

A jegykendővel a menyasszony kötelezi el magát, viszont a *jegyűrű*, ritka névén *esküdőgyűrű*, továbbá a *jegykes* vagy *jegyicska*, olykor a *jegypéz*, régebben *Tápén* még egy szatyor szép piros *alma* a vőlegény ajándéka. A pénzen a *sövényházi* menyasszony régebben inget vásárolt a vőlegényének.

² Hasonlóan Palotás F., A mi parasztjaink. Szeged 1884, 10.

³ Varga J., Házassági szokások eleinknél. VU. 1872, 618.

Már évtizedek óta a völegény veszi a jeggyűrűt. Manapság két arany karikagyűrűt és mindjárt a kézfogótól kezdve viseli is a mátkapár. Régebben a *tápai* legény egyszerű ezüstgyűrűt vagy *tűzfejtű* azaz mozaikszerűen csillogó, barnaköves gyűrűt vásárolt a menyasszonyának, akinek először az esküvőn húzta az ujjára a pap. A völegénynek nem volt jeggyűrűje.⁴ Sajátos tápai hiedelem szerint az asszony csak sajátmaga húzhatja le jeggyűrűjét az ujjáról. Másnak föl sem szabad próbálnia, mert boldogságát, szerencséjét veszítené el a gazdája. Kálmánytól tudjuk, hogy *majdáni* hiedelem szerint az asszony el ne hagyja az ujján viselt gyűrűt, mert akkor a Boldogasszony elfordul tőle.⁵ *Sövényházt* szokás szerint a lánynak nemcsak jeggyűrű, hanem köves *késérőgyűrű* is jár.

A jeggyűrűt népünk is a bal kéz *neveletlen*, másként *gyűrűs* ujján viseli. Ősi hiedelem szerint, amelyet már Szent Izidor is emleget, és Kálmány a Temesközből jegyzett föl,⁶ ettől az ujjtól egy ér a szívbe vezet. Az így eljegyzett lány — Varga János följegyzése⁷ és a tápaiak szerint — *már nem eladó: rajta a foglaló*.

A jegykést a völegény ajándékozza a kézfogón a menyasszonyának. *Tápén* a cimborája, leendő keresztkomája hozza el. Innen az eljegyzésnek ritkán hallható tápai bicskavivés, bicskavivő neve is, amely itt külön történt egy héttel az esküvő előtt. Addig nem szabad kinyitni, mert ez szerencsétlenséget hozna a fiatalokra. *Alsótanyán* régebben a kézfogó után egy hétre lóháton vitte el a völegényt.

A jegypénzt a völegény adta hajdani kézfogókon a menyasszonyának. Menyasszonyi jegyajándékul olykor *jegyruha* is járta. A *tápai* völegénytől átnyújtott *jegy-papucs* volt sokszor a menyasszony esküvői lábbelije is: fehér a bőre és fehér bársony vagy selyem a feje. Ezzel szemben a menyasszony ajándéka volt a múlt században, *Tápén* manapság is a *jegyüng*, amelyet a völegény az esküvőn viselt. Országos analógiából következtetve régebben nyilván ki is varrta.

XVIII. századbeli tanácsi följegyzésekben előfordul a tápai *jegykötény*, *jegycsizma* és *jegyöv* is. 1750. *Terhes Ferenc és János mégh közülünk nőtelenek és az Szokásban vett Lakodalmakra költséget nem tettünk eögyebet, hanem Terhes Ferencznek megh vagyon Számára az jegykötény, egy pár jegy csizmára való pénz 7 Márjás és egy jegy öv 18 garasos, megh irt nőtelen Terhes Jánosnak pedig Számára mégh véve semmi nincs.* Egyébként már egyik sem él a tápai népemlékezetben.

Ha az *egyűrűzött*, *összemátkásodott*, tréfásan *mögkarikázott* lány tűt talál: lánya, ha pedig gombot: fia lesz.

Jegyességük idején egészen az esküvő utánig a fiatalok nem szívesen fogtak kezét senkivel sem, mert félték az érintéssel történő rontástól. A *tápaiak* attól tartogattak, hogy a rontó szándékú ember markában *vérfű* (*Sanguisorba officinalis*) van. Ehhez ugyanis az a hiedelem fűződik, hogy a zárat is ki lehet a birtokában nyitni. Jelen esetben azt a köteléket bontanák meg, ami a kézfogóval keletkezett.

A jegyesség hagyományvilágánál meg kell még jegyeznünk, hogy a jegykendő mellett régebben járta a *nyargalókendő* is.⁸ Még a lánynézés elején kapta a kérő ezt a piros kendőt. Kölcsönös, de nem végleges elkötelezést jelentett: a lány egyelőre nem fogad más kérőket, a legény pedig nem megy másik lány után. Ha megtetszenek később egymásnak, csak akkor kerül a jegykendő átadására is sor.

A nyargalókendőre *alsótanyaiak* még emlékeznek. Rendesen könnyű *tilorkendő* volt. Sok völegény a szép selyem jegykendőt nem akarván töretni, ezt vitte el zsebében az esküvőre. Ezt is gondosan megőrizték és a beteg gyereket később ebbe is beletakar-gatták.

⁴ Csak XV. századbeli szertartáskönyveink kezdenek beszélni a völegény jeggyűrűjéről is. Addig csak a menyasszonynak volt. *Kováts Gy.*, Házasságkötés Magyarországon. Budapest 1883, 29. *Tápén* talán még a hajdani liturgikus hagyományhoz ragaszkodtak még a múlt században is.

⁵ Boldogasszony 30.

⁶ *Kálmány* II. 219.

⁷ *Varga J.* 586.

⁸ *Kálmány L.*, Dalfejtő népszokás. Ethn. 1913, 250.

A *kézfogó*, Dugonicsnál *gyűrűváltás*,⁹ öreg alsótanyaiak ajkán *jegyváltás*, újabb uras szóval *eljegyzés* napjainkban is kisebb vendégséggel szokott együttjárni.

Debreczeni Jánostól tudjuk,¹⁰ hogy a múlt század derekán a vőlegényéknél főzött paprikást, továbbá boroshordót, kalácsot rúdra téve, akasztva legények vitték el a kézfogóra.

Debreczeni még azt is elmondja, hogy szülei hajlékában a kérők és a násznagyok mégegyszer maguk elé hívták a szégyenkező lányt. Az egyik násznagy ünnepélyesen megkérdezte: *Az Atya, Fiú, Szentlélökre kérlek, szeretőd-é ezt a jámbor ifjút? A lány: szeretöm. Sokszor így is: ha édosapám, mög édosanyám szereti, én is szeretöm. Így mondta valamikor a lány Tápén is. Erre gyűrűt váltának, kezet fognak. Az egyik násznagy megáldja őket, és azt kívánja, hogy a szerelmük végtelen legyen mint a gyűrű, és hogy egymástól csak az ásó-kapa válassa el őket. Ezután a legény jegyruhát ígért, amelyet néha — ha a leánynak már sok ruhája volt — nem fogadtak el, hanem kanca-borjút kívántak helyette. Olykor alkudoztak is.*

1936-ban halt meg 99 éves korában egy tisztas *feketeszéli* öregasszony. Simon-Jójjárt Sándorné Dobó Katalin. Édesapja keresztnéve után inkább *Máté Kata* néven emlegették. Ő mesélgette mindig: hogy akkoriban, tehát a múlt század első felében igen egyszerűen éltek. A libákat legeltette, amikor kérébe jöttek érte. Behívták és a gügyük megkérdezték tőle, hogy jó lesz-e a kérő. Erre azt válaszolta: hogy majd megmondja édoszüleje, meg édosapja. Ezek is odafordultak hozzá: mit szól a kérőhöz. Ha kentőknek jó, neköm is jó lösz — volt a lány felelete. Olyan gyermek volt az ifjú pár, hogy csak három hét múlva ismerték meg egymást. A kis menyecskének magukszotte kelengyéje volt, szép tulipántos ládába rakva. Hozományba még csak hasas tehenet kapott. Hogy e homéroszi élet még inkább kikerekedjék előttünk, további sorsát is el kell az ő szava után mondanunk. A tanyai feleségek akkoriban még éjjel mostak, főztek, kenyeret sütöttek, nappal kint a földön segítettek, télen szöttek, közben magzatokat szültek, mint a Bölcsesség Könyvének erős asszonya. Kata néni tizenegy évi boldog házasság után megözvegyült: urát megbokrosodott lovai ragadták magukkal. Férjének öccse, vette feleségül, akit bibliai korban temetett el.

Kálmánynak alighanem igaza van,¹¹ amikor — legalábbis a maga korának megfigyelt hagyományrendjéről szólva — azt állítja, hogy „sok helyen a magyar a kézfogást majdnem házasságnak tekinti. Ha egyszer a legény a leánnyal kezettfogott, akkor már az ő szólásuk szerint *elvötte*, a leány meg *férhönmönt*. Többször hallottam ily szajáni szólásokat: *Pali mögházasodott. Kit vött el? A Géra lányt vötte el, hónap hirdetik őket*. A palóc eredetű Pécskán pedig annyira a magáénak tekinti a legény a vele eljegyzett leányt, hogy még őrzi is: a leányos háznál hál. Őrzi, hogy más el ne szeresse, úgy tekinti, mintha már az övé volna, csak még nem szabad vele.”

Még a múlt században érvényesülő népi szokásjog alapján, ami a házközösség hajdani világából maradt, a férjhezment, tehát családból kivált lánygyermek kapott ágyneműt, ruhaneműt, bútort, tehát ingóságokat, továbbá: jószágot borjút, tehenet, mert ez a fiúgyermeket illette. Ingatlant nem *jussolt*. A szegény lány sokszor a dolgos két kezével ment férjhez, meg ami rajta volt. Tréfás gonoszkodással szokták mondogatni, hogy ennek a jussa: *két lánc kaszáló, közepibe kút*. Tápaiasan: *két lánc föld, aki a büdös tóra mén veggē*.

⁹ Jólánka II. 211.

¹⁰ EA. *Ipolyi-hagyaték*.

¹¹ *Kálmány* II. 211.

ESKÜVŐI ELŐKÉSZÜLET

A liturgiátörténeti kutatásokból ismeretes, hogy a tridenti zsinat előtt a házasságot a családban kötötték.¹² Az elhatározást később *in facie ecclesiae*, másként *ante fores ecclesiae*, az Egyház színe előtt is kinyilvánították. A Tridentinum szabályozta, kodifikálta a templomi esküvőt.

Nyilvánvaló, hogy a szegedi kézfogónak jellemzett régebbi ünnepélyessége, liturgikus verete idézi egyrészt a házasságkötés régi középkori, Tridentinum előtti módját, de a török idők paphiányát, illetőleg a licenciátusok, félpapok hódoltsági világát is, amikor az elhatározott, kézfogással megerősített, talán már el is hált házasságot csak később részesítette, részesíthette a pap szentségi áldásban. A mindjárt jellemzendő *beszözmés* is valamiképpen még ennek a maradványa.

A kézfogó liturgikus hagyománya fokozatosan lankad, csak lakomajellege marad meg. Az átmenetet sajátosan mutatja, hogy századunk elején *Alsótanyán* a kérő családja vitte a szükséges eledelket: egész, nagy fehérkenyeret, amelyet bent a Városon a kenyérsütőgetőknél vettek, továbbá egy kis hordó bort, kisebb bográcsban paprikást, kalácsot, süteményt, természetesen a hagyományos jegytárgyakat is. Egyébként még manapság is visznek legalább bort és kalácsot, bár a vendégséget már a lányok adják.

A múlt század derekáról maradt följegyzések (Debreczeni János, Varga János) tanúsítják, hogy a szegedi tájon is járta a *háztűznézés*, *háztűznéző*, amire már öregek is alig emlékeznek. *Tápén* nagyrítkán még előfordul, ilyenkor az eljegyzett menyasszony legközelebbi atyafisága látogatta meg a vőlegényeket. Tömörkény hallomása szerint a gúgyú vezette őket.

Népünk a hosszú jegyességnek nem barátja, a fiatalok nem sokáig járnak jegybe. Különösen régebben a házasságba a gazdasági, megélhetési szempontok is fokozottan beleszóltak. Így a gazdasszonyi munkára, helytállásra is nyomban szükség volt. Az esküvőt nem halogatták tehát sokáig.

Az *összeboronált*, *összekoméndált*, tápaiasán még *összetölt* jegyeseket a múlt században *mátka* *mátkák*, nótában, régi balladában főleg a menyasszony *jegybeli mátká*, a jegyespárt *mátkapár* néven is emlegették. Állapotuk a *mátkaság*. Amikor jegyessé válnak: *összemátkásodnak*, *émátkásonnak*, *összeédősödnek*. A szót még értik, de már csak inkább hiedelmekben emlegetik. Aki ételmaradékot hagy a tányérján, kenyérével nem törli tisztára, annak a fiatalnak *rücskös lesz a mátkája*. *Tápén* a jegyben járó legények *kendős* vőlegény neve is hallható.

A polgári házasság életbelépése (1895) előtt az egyházi házasságot és a vele járó egyházi anyakönyvezést az állam jogi érvényességűnek ismerte el. Bár az egyházi házasság azóta nem kötelező, a hagyományok erejénél fogva a parasztnép még napjainkig is ragaszkodik a templomi esküvőhöz is. Az egyházi és polgári esküvő párhuzamossága természetesen a hagyomány módosulásával, új képződményekkel járt együtt. Ezekre majd mindig utalunk.

¹² Veit, L. A., Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter. Freiburg im Breisgau 1936, 142.

Az Egyház megkövetelte, megköveteli a házasulandóktól a *tanulás* néven emlegetett jegyesoktatást, amikor is a fiatalok az imádságban, hitben való jártasságukról tesznek tanúságot,¹³ továbbá megismerkednek a házasság, főleg a gyermekáldás kérdésében vallott egyházi állásponttal. Amikor először jelentkeznek, akkor az ő szavukkal: *szömre mőnnnek*. A pap beírja a nevüket: *szőregiek, tanyaiak* szerint *beszömzi* őket, vagyis tudomásul veszi, hogy jegyesek.

„Aztán szömre is vótak mán — írja¹⁴ Cserzy Mihály — a pelébános úrnál, de nem akari őket beszömmedzeni.” Az esetleges házassági akadályok tisztázására szolgál a templomi *hirdetés, kihirdetés, Felsőtanyán kikiátás, Temesközben publikáció*, az esküvőt megelőző három vasárnap nagymiséjén. Mindenki bejelentheti a papnál, ha a házasulandók között *bontó* okról tud.

A hirdetéshez országszerte gazdag hagyományok és hiedelmek fűződnek. A szegedi nagytájról azonban inkább csak *Szajánból* és *Tápérről* vannak értesüléseink. Eszerint a menyasszonynak az első hirdetésen föltétlenül ott kell lennie, hogy majdan a tojás meg ne zápúljon, ha tyúkot ültet. Ha ilyenkor elmarad a templomból, akkor rossz gazdasszony lesz belőle, és csirkéje belefullad a tojásba.¹⁵ A tápaiak szerint a fiatal pár csak úgy lesz boldog, ha ott van minden hirdetésen, de legalább a legelsőn. Nagyon szégyelli mindkettő, amikor a nevét hallja. A lány e három vasárnap fehér szalagot font a hajába. *Csóka*i regula szerint is a fiataloknak ott kell lenniük, amikor a nevüket *ledobja* a pap. A szegedi tájjal közvetlenül szomszédos *Apátfalván* az első publikációra a szülők is elmennek. Úgy mondogatják, hogy Szent Anna asszony és Joachim is ott volt Mária hirdetésén.

Az Egyház a régebbi évszázadokban szigorúan megkövetelte a *szent idők* és *ünnepek* tisztas megülnését, és tiltotta a *méltatlan ünneplés, ünneprontás* minden megnyilatkozását. Ez a tilalom kiterjedt a lakodalom időpontjának megválasztására is. A korlátozások egyébként már a múlt században bomladozni kezdtek, de népünk tudatában, emlékezetében — ha nem is a hajdani kötelező erővel — máig élnek.

Az Egyház *szent időknek* tekinti a nagybőjti, azaz a hamvazószerdától nagypéntekig, archaikus szóhasználattal: húshagyótól húsvétig terjedő, a naptárban évről-évre váltakozó időszakot, amelyik a húsvéthoz való előkészületül, elmélyedésül is szolgál. Mindennek természetesen számos néphagyománybeli tükröződése is van. Kisebb a jelentősége az adventnak, vagyis a karácsony ünnepét megelőző négy hétnak. Méltatlan az Egyház tanítása szerint a legnagyobb ünnepek: karácsony, húsvét, pünkösd csöndjének *profán* megzavarása is.

Vannak azonban mind az egyházi, mind pedig a gazdasági évnek olyan szakaszai, amelyek bál, lakodalom tartására különösen alkalmasak. Ezek azonban napjainkban már korlátozottan kötelező erővel, csak lehetőség szerint hatnak.

Ilyen nagy alkalom volt a *farsang, nagyfarsang*, vagyis az esztendőnek vízkereszt (jan. 6.) napától húshagyó vasárnapig terjedő, váltakozó hosszúságú időszaka.

A farsang a tavasznak, új élet várásának ideje, amely minden népnél határtalan jókedvvel, féktelen mulatozással jár együtt. Mindezekről az esztendő jeles napjainál bővebben is szólnunk.

A legtöbb lakodalom még a múlt században is nagyfarsangra esett. Hogy a torlódásokat elkerüljék, az érdekelteknek meg kellett beszélniök a muzsikásokkal, leendő vendégekkel, hogy a farsangnak hányadik hétfőjén vagy szerdáján legyen a lakodalom. A tájékozódás kedvéért aztán *Alsóvároson, Földéákon*, de bizonyára még más helyeken is járta az *első hetfe, első szerda, második hetfe, második szerda, ... utolsó hetfe, utolsó szerda*. néven emlegetett esküvői időpont. Aki ilyenkor nem házasodott meg, pedig már ott lett volna az ideje: *kimaradt a farsangbul*, és élettárs helyett hamvazószerdán húzhatta maga után a tuskót. Ma már a nagyfarsangnak a lakodalmazásban alig van jelentősége. Ezt az életviszonyok döntő változása idézte elő.

Másik kedvelt időszak a *zöldfarsang*, ritka nevén *báránfarsang* húsvét és pünkösd között, *kistél* idején. Ezt a szót Tömörkény helyesen így¹⁶ magyarázza: „Most áll a kis

¹³ Régebben tudniok kellett a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, Tízparancsolatot, felsorolniok a hét szentséget.

¹⁴ Cserzy M., Kint a pusztán 19.

¹⁵ Kálmány II. 211.

¹⁶ Gerendás szobákból 95.

tél, így húsvétól kezdve május elejéig. Nem azért, mintha hideg volna, hanem mert munka nincsen.” Ilyenkor egyébként már vígan lehet sátor alatt is lakodalmazni.

Mind általánosabb lakodalmi időszakká válik a *kisfarsang*; újbor és Katalin (nov. 25) napja között. Ilyenkor a család már számot tud az esztendei munkáról adni, a termést már értékesíti és így az örömszülők a házasság, lakodalmi multság szép gondjaira nyugodtan mernek vállalkozni.

Manapság szinte kivétel nélkül *szombat* az esküvő, lakodalom napja. Ilyenkor érnek rá legjobban az emberek. A bomladozó parasztcsalád tagjai már a legkülönbözőbb foglalkozásokban keresik kenyerüket, csak hét végén lehet őket összegyűjteni. Még a századforduló táján viszont a pap megtette, hogy e napon nem vállalkozott az esketésre, mert féltette a lakodalmi mámor, álmoság miatt híveinek vasárnapi misehallgatását.

Szintén vallási megfontolások miatt nem volt pénteken és vasárnap sem esküvő. A pénteket és keddet népünk szerencsétlen kezdőnapnak tartja. Ezért tartja az *újkígyósi* példabeszéd: *olyan, mint a keddi mönyasszony*, azaz nem hívják semminek se, szerencsétlen sorsú. E napokon nem járt a legény a lányhoz sem. Valamikor be sem eresztették volna. Jellegzetes régi szőregi szokás volt, ha mégis beállított, akkor a lány fokhagymát rejtett a legény ruhájába. A csütörtök meg azért nem alkalmas, mert a lakodalom péntekre virradván, sok vendég nem nyúlt volna már ezen a napon húsételhez. Legföljebb *szőregi* özvegyemberek tartották e napon szűkebbre fogott esküvőjüket, illetőleg lakodalmukat.

Így maradt azután a *hetfe* és a *szërda*. Ezek voltak a szegedi népnek és temesközi kirajzásainak (Padé, Jázova) évszázadokon át a legkedvesebb, szinte maguktól érteződő lakodalmas napjai.

LAKODALMI ELŐKÉSZÜLET

Sütés-főzés

Lakodalmat régebben csak *újságkor*, azaz holdújuláskor, a tápaiak holdtöltén szerettek ülni, hogy a hold módjára a fiatal pár élete is teljesejék, gyarapodjék. Itt nyilván még ősi matriarchalis hagyományok érvényesüléséről van szó.

A lakodalomnak jelentős előkészületeihez tartozik az ételről, italról való gondoskodás. Hagyományvilágában két réteget, szinte gazdasági fokozatot különböztethetünk meg.

A régebbi még a parasztelel önellátó készségéből, a kölcsönös segítség szelleméből bontakozott ki, de nyilvánvalóan az emberi szegénység is befolyásolta. Nyomaival falun, tanyán még manapság is találkozunk, de most már nem annyira társadalmi kényszer írja elő, hanem az ajándékozás, hozzájárulás nagylelkű szándékából fakad.

A lakodalom méltó megülése, az ünnepi reprezentáció eredetileg csak a közösség: rokonság, szomszédság vállvetett erőfeszítésével volt lehetséges. Így a húslevesbe való tyúkot úgy hordták össze a leendő vendégek. Az ilyen aprójószágoknak *vágó* a jázovai neve. Ezek más-más korúak lévén, bizony sokszor nem egyenletesen főttek meg. A le nem vágott baromfi az újpárat illeti. Úgy adták össze a bort, lisztet, tojást, sőt a kenyeret, kalácsot is közös munkával dagasztotta, sütötte az asszony nép. A vacsora harmadik fogásául szolgáló finomabb süteményt, főleg rétest, bélest, az egyes *házak*, tehát meghívott háznépek asszonyai sütötték. Maga a lakodalmas ház jóformán csak a borról, kásáról és a paprikásnak való jószágról gondoskodott.

Hajdani vőfélyek meghívás alkalmával lelkére kötötték mindenkinek, hogy kést, kanalat pedig hozzon magával. Ez a felszólítás nekünk furcsának tetszik, pedig nagyon helyénvaló volt. A régi időkben még nemesi családoknak sem volt nagyobb vendégeskedéshez elegendő evőeszköz-készletük. Egyébként még pár évtizeddel ezelőtt is egy tisztas tápai lakodalomban a kanál volt az egyetlen evőeszközünk.

Voltaképpen a cudar szegénységgel függ össze a *szabadlakodalom* hajdani *sövényházi*, *tápai* hagyománya is. Ilyenkor a mátkapár bizony bevallotta, hogy nincs módjában az illendő hívogatás és vendéglátás. Aki megtisztelti őket, az vagy előre küld, vagy visz magával ételt, italt. Úgy is történt, hogy a vőlegény a vőfélyvel mégis kocsira ülve elment hívogatni, de megmondta, hogy csak szabadlakodalmat tud tartani. Ilyenkor mindjárt a kocsira is rakták az ajándékul kapott vendégségre valót.

Palotás Fausztin éppen száz éves *sövényházi* élmények alapján idézi föl a *gyalogvőlegény* alakját. A szóról ugyan más értesülésünk nincs, mégis annyira beleillik a hajdani feudális környezetbe, és egyrészt népünk magárahagyatottságát, másfelől a parasztgóg könyörtelenségét olyan klasszikus biztonnággal idézi, hogy föltétlenül hitelesnek fogadhatjuk el. A gyalogvőlegény tehát olyan vőlegény volt, aki nem tudott családi tűzhelyet teremteni a feleségének, és így esküvő után őt vitték haza a lányosházhoz. „A lányosháznál utcát fordít — írja¹⁷ Palotás — a vigasság, a lányok már a sortáncot is elvégezték, de a menyasszonyt nem öltöztetik föl selyemruhájába, nem búcsúztatják el a háziaktól, a

¹⁷ Palotás F., Az én édes otthonom. 42.

vendégektől, nem ültetik föl a festett kocsi, mert nincs ahová vigyék. Nincsen új otthona, nem fogadják szerető karok a völegény házában. Macska fekszik a tűzhelyen (azaz nem ég a tűz, nem készül a lakoma), nincs ott lakodalom meg vigasság! Hazamegy hát a legény, mintha csak akasztani vinnék. Szegény szorongva, búsan bevárja az alkonyt, virágos kalapját a szemére csapva, két legénypajtásával megindul a menyasszony háza felé. Az utcákon végig, amerre elhalad, minden ház előtt kinn állnak, gúnyosan súgják utána: szegény gyalogvölegény! Hát még ami a lagziban rá vár, olyan könnyfacsaró. A legutolsó apátlan, anyátlan legény nem adja erre a fejét. Rokonához, könnyűrölő hívekhez fordul: segítsenek rajta, nem lesz senki csúfja.”

Ennek a patriarchálisabb időszaknak jellegzetes ünnepi vacsorája volt első fogásként a *dercéshurkaleves*: birkabélbe töltött áztatott kenyér és derce, azaz finomabb korpa, amelyet húslevesbe főztek bele. Ha zsírban még külön kisütötték, akkor *birka-kóbasz*, *birkahurka*, *kinyérbóbasz*, Padén *kinyereshurka* néven emlegették. „Ennek utána asztalra adatik — írja¹⁸ egy tanyai vendégségről Tömörkény — egy csomó fehér sült kigyó, kire mindenki, kik vele nem ismerősek, idegenül néznek. Ez a birkakolbasz, mely azon szakácsi fufangból keletkezik elő, hogy tejes kenyérbelet töltenek birkabélbe, s azután megsütik. Aki szereti: annak igen jó étel.” Már nekünk nem volt alkalomunk enni.

Sok helyen pacallevés került asztalra. Főztek bele dercéshurkát is.

Ha marhát vágtak, akkor köménymagos húsleveset főztek, ebbe meg zsemleket szeltek. A kifőtt marhahúst utána tejestormással tálalták föl. Ezt követte a paprikás, majdpedig a keményre főtt, olykor mézzel ízesített köleskása, amelynek eredeti mágiikus-kultikus jellege kétségtelen: az emberi termékenységét akarja biztosítani.

A kását *Tápén* a *kásástál* néven is megkülönböztetett cseréptálba rakták. Forró vajjal, mézzel megöntözték, cimettel, vagyis fahéjjal ízesítették. Mint mondogatták: *mögbabozták*. Ez a szó is kultikus célzatokról tanúskodik. A szakácsasszony a kanál hegyével virágot, rozsmaringot, levelet is formált a kása tetejére. Voltak vendégek, akik annyira szerették, hogy más fogáshoz hozzá sem nyúltak. A *kásapéz* szedéséről később esik szó.

A kölesbe olykor birkahúst is főztek. Ilyenkor a paprikás elmaradt. Nyilván ez volt a legarchaikusabb lakodalmi húsétel a szegedi tájon.

A vacsora utolsó fogása volt a sütemény: a vendégektől hozott és felszolgálásig a mestergerendára dugott *köttesrétes*, *bélös*, és a nagyméretű *tutuperec*. A süteményekben átmeneti és helyi változatok természetesen adódhattak, de ezekről már nagyon keveset tudunk. Ilyen volt Padén a *gurábli* néven emlegetett, formákba szaggatott piskótaszerű sütemény, amelyet elsősorban lakodalmi ajándékba szoktak vinni.

*

Az utolsó 80-100 esztendő alatt alakult ki a lakodalom zártabb, modernebb étkezési rendje, ami nyilvánvalóan összefügg a paraszti áruterelés kibontakozásával, és a nyomában járó egyenletesebb vagyoni viszonyokkal. Az örömszülék elvileg már mindenről maguk gondoskodnak, nem számítanak az összehordásra. Sajátosan keverednek az új konvencióban természetesen a régi, hagyományos elemek (fontoskalács, húsleves, paprikás) az új polgári szállománnyal (pecsenye, cukrászsütemény, szódavíz).

A gazda, illetőleg örömapa a lakodalomra birkát, esetleg fiatal marhát, egyidős aprójószágot nevel. Ha nincs módja rá, akkor megbízható helyen, jóismerősnél, mérszárosnál gondoskodik róla. Régebben vigyáztak rá, hogy *egész* jószág húsa kerüljön asztalra, tehát hogy ne darabban, kilószámra vásárolják. Ha magának nem termett, tanyán beszerzi a finom bort is, amelynek nem szabad erősnek lennie, mert a korai ittasság megzavarná a tisztes lakodalmi együttlétet.

¹⁸ A Szent Mihály a jégben 369.

Bár a lakodalom csak a koradélutáni órákban kezdődik, mégis már *lakodalom-délben* is főzni szoktak a családtagok, násznagy, vőfély, messzi vendégek, felszolgálók, muzsikások számára. Ilyenkor az étlap: húsleves, paprikás, parasztkalács. Ha marhát vágnak, akkor a paccalves most kerül asztalra. Ezt sokan ritka ingyencsökkentésként eszik. *Padén* marhahúsleves, benne piritott morzsával töltött *táska*, paprikás. *Sövényházán* előfordult, hogy ilyenkor *pacalkocsonya*, *tejesbornyúkocsonya*, esetleg *állaskocsonya*, vagyis a marha négy lábából és fejéből készült és a piacon kellő mennyiségben hozzá vásárolt kocsonyahúsból került a nép elé. Sokszor ezt a lakodalomra virradó reggelen szokták fölteríteni.

Ami a vacsora ételeit illeti, az újabb évtizedekben tyúk- vagy pulykaleves járja, csöregemetélt tésztával. Emlékeznek a *lúdgegő* néven is emlegetett csigatésztára, de ez aprólékos munkálata miatt kezd kimenni a divatból. Ha fiatal marhát vágnak, akkor ebből fő a leves is.

Következik a bográcsban, *szakácsembőrfőzte birkapaprikás*, illetőleg *marhapaprikás*: színhús, amelyhez illetlenség volna körítést adni. Legföljebb savanyúság jár vele. A vendég választhat hozzá a foszlásra sült kalács vagy friss kenyér között. Polgáriasodó helyeken, különösen ha már nem endogám házasságról van szó, az idegen vendégek kedvéért is megjelenik a peccsenye, főleg pulykasült is.

Az utolsó fogás a sütemény, édesség, amely azonban már teljesen kiszorította a rétest és bélest. Minden meghívott család hoz magával tortát, amelyet vagy a cukrászdában rendelt, vagy már maga a fiatalabb gazdasszony, nagylány is kitűnően el tud készíteni. Minden család elé a maga tortája kerül. Századunk elején *Alsóvároson* még csak a koszorúslány rendelt díszes magas tortát, a tetején cukorból való fiatal párral. Ezt lakodalomba menet a koszorúslegény vitte a tenyerén.

Említsük még meg, hogy a század elején készült olyan menyasszonyi torta, öregek ajkán *tortáta* is, amely szintén toronyalakú volt, és a vőlegény foglalkozására utaló cukorbabák, figurák (kocsi, malom, mozdony, stb.) díszítették. Az *élet fája* ősi mennyegzős szimbolikájának volt ez kispolgári utánérzése.

*

A leves főzése, a kenyér és parasztkalács, esetleg peccsenye sütése a *szakácsasszony* feladata, akinek ugyan nem ez az állandó foglalkozása, de tudományáért igen megbecsülik és messzire is elhívják. A paprikást mindig *embőrszakács*, *szakácsembőr* főzi, akinek készségében még pásztorhagyományok élnek tovább. Itt is megemlítjük, azt a hamvazószerdai szokást, hogy aki a tuskóhúzó, kormos bográccsal „hamvazó” *tápai* legénybandából leghamarabb megnősül, a lakodalmán ebben a bográcsban főzik a paprikást.

A hajdani szakácsasszonyok *Tápén* mindent keresztvetéssel illettek, amihez csak hozzányúltak: nemcsak a felhasznált ételneműeket, hanem az edényeket, szerszámokat, tüzelőt, tüzet is.

A szakácsasszony olykor már egy héttel előbb odaköltözik, vagy legalábbis odajár a lakodalmas házhoz. Ha a lakodalmat szombati napon tartják, és ez mindinkább általánossá kezd válni, akkor előtte való vasárnap délután van *Tápén* a *tésztagyúrás*, vagyis a lakodalmi leves tésztájának elkészítése. A munka *kontyalávaló* bort ivogatva, jókedvűen dalolva folyik. A végén sokszor kisebb multság is kikeveredik belőle.

A *lakodalmi kenyér*, *lagzikalács* sütése különben nemcsak a családnak, hanem a nemzetség és szomszédság asszonyainak is szíves foglalatossága. A meghívottak küldenek hozzá lisztet, tojást, köcsögben tejet.

Ez már a lakodalmat megelőző napon történik. *Tanyán* a lakodalmi kenyeret lehetőleg a hagyományos borélesztővel sütik, ha egyébként a mindennapi életben már

nem is használatos. Régebben a városi kenyérsütőgető asszonyoknál vásárolták, mert a tanyán sokáig csak rozskenyérrel éltek. Illendő dolog volt, hogy ilyenkor tisztabúzából sült kenyér kerüljön az asztalra. Tápén a kalácstésztaból először a koldusoknak készült a *kúdústuborék*, *kúdúskalács*, *kúdúsperec*, amely briós formájú, kis fonott kalács. Az alamizsna ellenében a koldus imádkozott az egybekelendő házastársak boldogságáért. Sül még *perec*, briósra emlékeztető *gudúc*, tápaiasan *tuborék*, sövényháziasan *tuburék* is.

A lakodalmi előkészületekben sürgő-forgó, tápaiasan *sörpenyősködő* asszony-népnek, nemkülönbén az ott sündörgő gyermekseregnek pedig egész kemencével sül

Lakodalmi készülődés

az *elsőperec*, amely igen kapós. Tréfásan dulakodnak érte, hogy hozzájussanak. Aki ebből eszik, jó táncos lesz. Majd mindjárt a frissen sült kalácsból a menyasszonyos háztól ünnepélyesen, a később jellemzett *kendővivés* során kostolót visznek a vőlegényes házhoz is, de versengésből fordítva is. Tudnunk kell még, hogy szintén Tápén nagyobb *szakajtóperec* is sül a vőlegény és menyasszony számára. Erről a lakodalom szertartásainál szólunk bővebben.

Kláráfalván a vőlegényes és menyasszonyos ház asszonyai kölcsönösen küldenek a frissen kisült kalácsból egymásnak. Azé a dicsőség, amelyiké előbb készült el: *szere-lőmkalács* a neve.

A lakodalomban a darabokra szelt, rostába rakott, *lagzikalács* összefoglaló néven emlegetett pereccel, fölszelt fonatos kaláccsal sorba kínálják kint az utcán a lagzi-nézőket, a később még említendő *szűrösöket*, bent a lakodalomban pedig több ízben is a vendégeket. A násznép kínálását *Alsóvároson* egy alkalommal régebben maga a

vőlegény és menyasszony végezte. *Kláralfalván* esküvő előtt a felöltözött menyasszony az elébe kötött kötőből szokta végigkínálni a vendégeket.

Lakodalomban elmaradhatatlan a *magyaróskalács*, másként *vőfélykalács*, Alsótanyán *pöcsét*, Sövényházán, Tömörkényben élő ritkább nevén *szerelőmkalács*: a tetején szintén a tésztafőből formázott galambok. Apácán *kúcsoskalács*, Pusztaföldváron egyszerűen *kúcs*: tetején mogyoróalakú tésztagömbökkel tüzdelik tele. Célzata már elhomályosult, de a forma szívósan él: a házasság termékenységre akar utalni. Ez kerül a nászmenetet a templomba vezető vőfély üvegének nyakára, kulacsára. *Sövényházán, Tömörkényben* az esküvőről kijövet, ott a templomajtóban az újpár töri és osztja szét a násznép között. Máshol a vőfély kötelessége, hogy az esküvő után minél többen egyenek belőle. Jellemző, de egyébként érthető helyi fejlemény, hogy *Tápén* viszont a vőfélynek a kalácsot is, bort is kezdetlenül kell hazavinnie az esküvőről, és a násznagy elé tenni. Ez a kalácsot fölszeli, és a borral együtt minél több vendéget kínál meg vele. A pap és harangozó külön is kap több helyen, így *Pusztaföldváron* a templomi szolgálatért egy-egy üveg kaláccsal koszorúzott bort. Ennek az ajándéknak *korozsma* a *sándorfalvi, sövényházi, csanyteleki* neve.

Aligha tévedünk, amikor hangsúlyozzuk, hogy a *szegedi* mogyoróskalács, vőfélykalács a Székelyföldön és más vidékeken *szentjános*, a nyugati palócoknál *örömmorvány* néven emlegetett, középkori eredetű szentelt kaláccsal azonos, és eredetileg esküvői szentelmény, *eulógia* volt. Hajdanában még az oltár előtt elsőnek a vőlegény és menyasszony evett belőle, majd a násznép is követte. A kalács és bor gazdag *szejáni* hagyományvilágára még nemsokára külön is visszatérünk.

A menyasszony ágya

A *mënyasszony ágya*, olykor *mënyasszonyágy* eredetileg a menyasszony kelenygyéje, ágyneműje, átvett polgári nevein *staférung, kelengye*, amelyet a lakodalom előtti napon, de sohasem kedden és pénteken fölvirágozott paarsztkocsikon vittek el új otthonába, a vőlegényes házhoz. Ez az *ágyvitel, Tordán ágyhordás*.

Az édesanya már korán megkezdte serdülő lánya számára az ágynemű gyűjtését: tollat fosztott, vásznat szőtt vagy vásárolt. Gondoskodott a ruhatárától is. Régebben a virággal díszített *mënyasszonyláda* volt a kelenye megőrző helye.

Az ágyvitelnek ma már természetesen nincs meg a hajdani jelentősége, de falun, tanyán még ragaszkodnak hozzá.

A század első évtizedeiben *Alsóvároson* is járta, magunk is résztvettünk rajta. A lakodalom előtt való este, harangszó után kocsikon mentek az ágyért. Volt nagy dalolás. Megkerülték a házat, majd be akartak hajtani, a kaput azonban zárva találták. A másodszori kísérletnél hasonlóképpen. Csak a harmadszorra való megkerülés után eresztették be őket. A vőfély beköszöntötte vele jött seregét: a vőlegényt, néhány pergőnyelvű menyecskét és csintalan legényt, majd kikérte az ágyat. Leültették és kaláccsal, borral vendégelték meg őket. Annyi tréfát, pajkos célzást még a lakodalomban sem engedtek meg maguknak, mint most. Amit csak megfoghattak, ellopták az új pár számára. Majd kezdetét vette szójátékok fűszerével ízesítve az ágyért való alkudozás. A végén megegyeztek egy zacskó aranyban, ami a valóságban vadonatúj rézkrajcárosokat jelentett. A dunnát, párnát a vőlegény kötötte bele a lepedőbe. A kocsin is rajta ült. Más úton tértek haza. Régebben — mint Kovács János is megerősíti — a meginduló kocsi kerekéhez cserépfazekakat vagdostak, lövöldöztek, hogy a boszorkányokat elriasszák és így rontó szándékukat megakadályozzák. Hazaérkezve a vőfély megkönnyebbültlen jelenthette, hogy az első leckét, próbát szerencsésen kiállották.

Sövényházán a vőlegény néhány koszorúslegény és menyecske társaságában szokott az ágyért menni. Itt is minden fogható elcsennek. A házbüliek a kocsiba fogott lovak elé vályogot, fatuskót vetnek, az istrángot *végetlen* csomóra kötik, a kerékszőget kiszedik. Itt is más úton térnek haza. Az ágyhozókat a vőlegényes háznál pacalból és marhavérből, tehát a már levágott lakodalmi marha veszendőbb részeitől főzött különleges paprikás várta.

A menyasszony ágyáért arany gyanánt régebben *Szőregen* is egész zacskó 1 filléres rézpénzzel fizettek, amelyet a családtagok már előre összegyűjtöttek, készen tartottak erre a célra.

Hogy a tréfássá vált vásárlást valamikor komoly egyezkedés előzhette meg, bizonyítja egy *őszentiváni* jogszokás. Ha ugyanis a vőlegény a menyasszony ágyáért tréfából, nem tréfából akárcsak 1 forintot is adott, akkor nem köteles visszaadni, ha a felesége fiatalon, gyermektelenül meghal.

Szintén Őszentivánon ágyvitel közben valaki egy kisebb párnát ki szokott hasítani, és betollazza az ágyvivőket.

Majdánban alig akarják őket fogadni, nem érnek rá. Éppen tollat fosztanak, a menyasszony ágya még nincs készen. A vőfély leül a házküszöbre és várja a jó szerencsét. Nagy nehezen mégis megindul a beszélgetés. Találós kérdéseket kell a vőfélynak megfejtene. Majd a velejött nagyszájú asszonyok is belesegítenek a vitába. Végül lepedőt terítenek a szoba közepére. Ebbe kell belekötnie a vőlegénynek menyasszonya ágyneműjét. Résen kell lennie, nehogy a pajkos asszony nép őt magát is belekösse. Végre nekiindulhatnak, a kocsin dalolják:

Este viszik a menyasszony ágyát,
Elvesztötték a nyoszolya lábát.
Addig babám nem fekszől az ágyba,
Még mög nem lösz a nyoszolya lába.

Belovai Sándor közléseiből tudjuk, hogy *Algyőn* először a *menyasszonypárna* néven emlegetett tüskés párnákat nyomkodták az ágyért jövők kezébe. Csak amikor már jól összeszurkálták vele őket, akkor adták nekik a menyasszony ágyát, bútorát. Amikor a kocsi elindult, a kerekéhez rossz cserépfazekakat vágta, hogy az új asszonynak majd szerencséje legyen.

A *szatymazi* tanyákon a menyasszonyos háznál a kaput szalmakötéllal szokták átkötözni. Ezt kell elszakítaniok a lovaknak, hogy az ágyvivők bejussanak. A vőfély köszöntőt mond:

Szöröncsés jónapot adjon az ég Ura
Szálljon a szent áldás e ház lakóira.
E házból galamb párjához költözik,
Hosszú, boldog életet adjon az ég nekik.

A galamb párjának most jutott eszibe,
Hogy biz öneki nincsen pólyhös fészke,
Melyre hű párjához nyugodalmat leljön,
Mit volt mit tönnie, szépen fölkért engöm:

Szöröztek egy fészket néki, ha tőhetöm.
Azért tehát fejét szépen fölkérom,
Adják ki énnéköm a menyasszony ágyát,
Teljesítsék vőlegényünk kívánságát.

Mert nekik enélkül nyugodalmuk nem lösz,
Sokat nem beszélök, mert azt nem szeretöm,
Inkább amit kérnek érte, léfizetöm.
Dicsértessék a Jézus Krisztus.

Ezután hozzáfognak a rakodáshoz. Lepedőt helyeznek a földre, belerakják az ágyneműt. Az egészet a vőlegénynek kell átkötnie. A sántalan menyecskék azonban közelölkik, és őt próbálják az ágyneműbe hentergetni. Ha sikerül, a boldog házasság jelének tekintik. Itt is mindent, amit csak tudnak, ellopják a fiatalok számára, és a lakodalomban, vacsora idején a menyasszony elé hordják. Végül a vőfély így búcsúzkodik:

Köszönetet mondok e ház fejének,
A ház asszonyának, mindön vendéginek,
Hogy teljesítették az én kívánságom,
Sohasem volt neköm ilyen boldogságom.
Most Isten áldja mög a kedves szülőket,
Kívánom éljenek szép hosszú életet!

Sajátos módon *Tápén* az ágyvivés a lakodalom után történik.

Újkígyóson is a menyasszony ágyáért kerülövel, nem ugyanazon az úton szoktak menni. Ilyenkor illik ellopni az előtét és piszkafát is. Ennek erotikus célzata kétségtelen. Sajátos helyi szokás, hogy amikor a menyasszony ágyát viszik, bárkinek

joga van a kocsit megállítani és hátát a lőcshöz dörzsölni. Mint mondják, ez szerencsét hoz.

Kálmány följegyzése szerint¹⁹ *Szajánban* a lakodalmi kikéréssel egyidejűleg történt a konyha szabadkéménye alatt a menyasszony ágyán való osztozkodás amelyet sok tréfás huzavona után a *nyoszolyúasszony* szokott megváltani.

Visszaemlékezések szerint a múlt század utolsó évtizedeiben a *tápai* lány stáfirungja volt 5 szoknya. Ebből 1 ünneplő *mondol*, 2 szövet- és 2 kartonkötővel. Valamennyi felsőrésszel. Kapott még 6—8 alsószoknyát, 4 pöndölt, 2 vállkendőt, 1 aljaskabátot, néhány pár papucsot és számos fejkendőt. Ehhez jött még a menyasszonyi öltözet, amely akkoriban szövetszoknyából, szövet „tesónállóból” állott. Kapott még botost, zsebkendőt, gyöngyöt és természetesen ágyneműt is.

Az esküvőt, lakodalmat közvetlenül megelőzi az a nem általános mulatság, amikor a vőlegény legényéletétől, legénybarátaitól búcsúzkodik, hasonlóképpen a menyasszony is.

Tápén századunk elején *utolsó vasárnap*, tehát az esküvőt közvetlenül megelőző vasárnap, vecsernye után, a vőlegény a kocsmába, esetleg bálba menet *éköszönt* a cimboráitól. Olykor menyasszonya is vele volt. Ez nóta után lánybarátaitól csókkal búcsúzott el.

Szőregen, Tamásfalván az esküvőt megelőző este van a *legényhálló*. Ezen lányok nem vehetnek részt, csak a legénycimborák. Iddogálnak, tökcitera mellett darva-doznak.

Amikor a lakodalom előestéjén a *tápai* lányosháznál kisül a kalács, kóstolót visznek belőle, főleg fiatalok a vőlegényekhez. Ilyenkor viszik a jegykendőt is. Innen a szokásnak *kendővitel*, *kendővivés* neve. Menetközben ezt dalolják:

Jaj de sokat fáztam, fáradtam,
Mikor házasonni akartam.
Nem tanáltam kedvemre valót,
Csak az a szeretőm, aki vót.

Az igazi menyasszony nincs jelen, de olykor egy legény menyasszonynak, egy lány pedig vőlegénynek öltözik a menetben.

Lele József és Waldmann József részletesen jellemzi²⁰ a *kendővivők* viszontagságait.

Amikor a vőlegényesház ajtaján zörgetnek, a bentiek megkérdezik őket: *kik vagytok, hunnan gyüttök?* Felelet: *szerelöm útján gyüttünk.*

Találós kérdéseket is adnak föl nekik. Ilyen: *mikor tanálkozik a kendővirág, a búzavirág, mög a szöllővirág?* A lakodalomban, mert a fehér abrosz kendővirág, a kalács a búzavirág, a szőlővirág meg a bor.

Mindenki együtt van, de a vőlegény nincs sehol. Keresik. Előbb előhoznak egy siheder legénykét. Nem vállalják. Most egy bajszos házasesembert, akit a menyecskek mindjárt ki is csúfolnak:

Nem szeretőm én.
Kopasz a feje,
Nincs ölég esze.

Hoznak még sántát is, aki természetesen csak tréfából sántikál, de az sem kell.

Végre a vőlegény is előkerül, traktálják a kendővivők minden jóval. Eszegetnek. Itt is akad azonban tréfa. Így közönséges lócéklát seletekben, tésztába göngyölve kisütnek, és ezzel kínálgatják a vendégeket.

Közben átnyújtják a vőlegénynek a jegykendőt, édesanyjának, menyecske-estevéreinek selyemkendőt, a lányoknak pántlikát. Édesapjának, más férfiaknak zsebkendőt. Adnak még kalácsot, süte-

¹⁹ Kálmány II. 213.

²⁰ Tápé. (Szerk.: *Juhász A.*) 599.

ményt, bort, rozmaringot, végül tréfából sok papírral gondosan becsomagolt dobozt, amelyben semmi sincs, vagy esetleg egy szem paszuly, két szem tökmag.

Hamarosan táncra kerül sor, ezúttal csak nótászó mellett. Amikor azonban föl akarnak az asztaltól kelni, valamelyik tréfamester már összekötötte a szomszédok lábát egymással.

A lakodalmas ház

Ha a lakodalmat télen, farsangon ülik, — ez az újabb évtizedekben már alig fordul elő — akkor az egész házat föleresztik, vagyis a tisztaszobából, konyhából, kisházból kirakják valahova a bútorokat. Régebben a szükséges padot, asztalt a szomszédoktól, rokonoktól hordták össze. *Tápén* a házat ki is meszelték a lakodalom előtt.

Zöldfarsangon, nyáron, kisfarsangon az udvarban felállított hatalmas sátor alatt tartják a lakodalmat. Olyan kocsmárostól szokták kölcsönözni a padokkal és asztalokkal együtt, aki vásárokon, régi havibúcsúkon duttyánt, azaz alkalmi vendéglőt is állított. Késő ősszel, amikor már változandó az időjárás, kályhában, paprikaszárító dobben fűteni is szoktak alatta.

A sátor fő helyén tükör, alatta van az új pár és násznagyok helye. A homlokzat zöldágakkal, papírszalagokkal, fonalra fűzött cérnagurigákkal, olykor cérnára fűzött pattogatott kukoricával, be-dugdosott virágszalakkal, rozmaringgal van díszítve. Jut belőlük a sátor belsejébe a gerendák közé is. A sok cérnaguriga a menyasszony dús kelengyjét hivatott megvallani. Alkalmas, föltűnő helyen újabban még fölirat is: *Isten hozott*.

Öreg *tápaiak* úgy emlékeznek vissza, hogy régebben a sátort, a lakodalmas ház ablakait és minden alkalmas helyét rozmaringgal tűzdelték tele, ami tudvalevőleg a gonoszűző, egyben a múlhatatlan szeretet jelképe. Ezt viselte különben az emberráznép a kalapján, csizmaszárba dugva is. Mindenki kapott egyébként belőle, és a kezében tartotta.

A muzsikások a bejárat egyik oldalánál helyezkednek el. Asztal a vacsoraidőn kívül csak a násznagyok előtt van, hogy a tánc számára minél több hely legyen.

A lakodalomban meggyújtott gyertya, illetőleg petróleumlámpa mindaddig égve maradt, amíg csak magától ki nem aludt. Néha két-három napig is világított. Úgy vélték, hogy eloltásával a fiatal pár életét rövidítenék meg.

A lakodalmi multság alatt a sátorban, szobában vert port, szemetet nótaközökben besöprik az asztal alá. Utána főleg téli időben, többször is sóval hintik tele a szoba földjét, padlóját. Ennek nyilvánvalóan mágikus célzata is volt.

A lakodalmas ház kétféle. Amelyik a vőlegényt adja, az a *legényös ház, vőlegényös ház*, Szőregen, Tamásfalván *legénylakodalom*. Ez a jelentősebb, ide többen hivatalosak, itt van a nagyobb fényesség és öröm, számosabb fiatalok, teljesebb zenekar. A másik a *lányosház, menyasszonysház*, tápaiasan *lányhálló*, Szőregen, Tamásfalván olykor *lánylakodalom*. Az előbbi vendégeinek *vőlegényös násznép*, Szajánban *kérőnép*, az utóbbinak *ménnyasszonyos násznép*, Szajánban *ménnyasszonysháznép*, Tápén *lányhállós vendég* a neve. A lakodalomra összehívott vendégsereg a *lakodalmasnép-násznép*, deákos vőfélynynelven *frekvencia*. Olykor részletezve is: *asszonyos násznép, embőrnásznép*.

Mint már többször is mondtuk, régebben nem személy, hanem *ház* szerint szólt a meghívás, amelybe beleértették a meghívott házaspár minden *neveletlen* gyermekét, a vele élő apját, anyját, unokáját, béresét, szolgálóját. A házaspár gyermekeire — ha szüleivel együtt lakik és egykenyeres velük — szintén érvényes, az öregeknek szóló meghívás. Ha azonban már nem lakik szüleivel vagy már külön kenyéren élnek, akkor külön meghívás illeti. A legényfiak és nagylányok Alsóvároson, Tápén már előzőleg kijelölik azt az egyébként sokszor nem hivatalos lányt vagy legényt, akit a vőlegény köteles a lakodalomba párjukul meghívni. E meghívás elől való kitérés halálos sértés, különben azonban egyik felet sem kötelezi továbbiakra.

A meghívottak között vannak egyébként általában másodunokatestvéri fokig az örömapa és örömanya nemzetsége, továbbá a nászok, komák, ház-, tanya-,

olykor föld-, és szőlő-, szérűszomszédok, jóbarátok. Az atyafiságból azt is meghívják, akivel haragban vannak. Ha eljön: őszinte kibékülés következik, ha nem: a harag most már engesztelhetetlenné válik. A meghívások a legújabb időkben mind szűkebb körre korlátozódnak.

A meghívott vendégek mellett a parasztlakodalom hagyományos összképéhez hozzátartoznak a *lagzinézők* is, vagyis hívatlan, de a lakodalmas háznál, főleg a menyasszony indulására, illetőleg a vőlegényesházhoz való érkezésére összeseregülő népség, leginkább nők.

A menyasszony hazahozatala és a vacsora közötti időben egy *nóta* a lagzinézőké. Ilyenkor kint az udvaron a muzsikások nekik húzzák: a lagzinézők bejönnek, és egymással táncolnak, de sokszor a lakodalmas néppel is. Ez a *lagzinézők nótája*, amely az iratlan szokásjog alapján megilleti őket. Ha farsangon hó esett, az udvaron előre eltakarították a kedvükért, hogy legyen helyük táncolni. Közben megkínálják őket borral és lagzikaláccsal is. Ez utóbbit rendszeren rostában viszik ki hozzájuk. Csak utalunk a rostának a néphagyományban való bajelhárító szerepére. A kínálgatás természetesen az utcán maradtakra is kiterjedt. Tápén a Rákóczi marssal emlékeztetik őket, ha nótájuknak vége, hogy elmehetnek.

Egy régebbi feljegyzés szerint²¹ a tanyán „a lagzinézőknek bort is adnak ki, módosabb helyeken vödörben vagy köcsögökben, amelyekbe négy-öt darab nádcsvet tesznek, hogy mindenki kedvére szívhasson belőle. Annak a hívatlan vendégnek, aki a lagzinézők nótája után is bent ragad a lakodalomban, *szűrős* a neve. Titokban megszólják ugyan, de nem utasítják ki: elfér a többi között. Tápén azonban vacsora előtt a szűrösöknek marsot húznak: kívül tágasabb!

Módosabb *alsóvárosi* lakodalmakban még a század első évtizedeiben is járta, hogy rendőrt fogadtak az ajtóba, az ittas vagy izgága lagzinézők távoltartására. A rendőr örült a feladatnak, hiszen inkább vendégnek tekintették. Dolga sem igen akadt.

Alig hinné az ember, hogy ez a barátságossá, szinte tiszteletbelivé enyhült szolgálat az önkényuralom basáskodásának emlékezetét őrzi. „Ha külvárosi gazda — írja²² a múlt század ötvenes éveiről Reizner János — lakodalmat tartott, azt is be kelle jelenteni és az örömszülék kezeskedni tartoztak arranézve, hogy azon az éjjelen a szomszédos épületek ki nem gyúlladnak. De azért két rendőr a vigadók közt kellemetlenkedett reggelig. Lesett minden szót, élcet, ami a társaság körében elhangzott. A kémkedés valóban elviselhetetlen helyzetet teremtett.”

²¹ Tanyai lakodalom. SzN. 1896, 70. sz.

²² Reizner III, 89.

ESKÜVŐ, NÁSZNÉP

Az esküvő és lakodalom évszázados rendjét, menetét, játékát módosította, sőt megváltoztatta népünknel is a kötelező *polgári házasság* életbelépése (1895). Most már törvény írja elő, hogy ennek meg kell előznie a templomi esküvőt.

Azelőtt az egyházi szertartás már délelőtt, sőt reggel megtörtént. Vőlegény és menyasszony, továbbá násznépei külön-külön indultak újtukra, és megbeszélte időpontban csak a templom előtt találkoztak egymással. *Tápén* úgy illett, hogy a vőlegény és násznépe érkeztek előbb az esküvőre. A sekrestyében váraakoztak, majd a templomban eléje mentek a bevonuló menyasszonyos násznépnek. Esküvő után megint szétváltak, mintha semmi közük nem volna egymáshoz. Dél után mentek el, azután ünnepélyes menetben, szigorú szertartásossággal a menyasszonyért. A polgári házasság törvénye óta délelőtt, *ásotthalmiak* ajkán *esküdélelőtt* van a *polgári*, délután a templomi szertartás. Az elsöre a fiatalok nem öltöznek föl ünnepélyesen, és csak a tanúk, azaz a násznagyok vannak velük. Természetesen más az a napjainkban, szemünk láttára bontakozó gyakorlat, hogy falusiaknál, parasztoaknál is elmarad az egyházi esküvő, és a hagyományosan viselkedő násznép a díszbe öltözött menyasszonnyal, vőlegénnyel éppen olyan ünnepélyességgel vonul föl a házasságkötő terembe, mint azelőtt a templomba. Voltunk *Kisteleken* ilyen esküvőn: a vőfély még nem dolgozta át mondókáját és teljes egészében a hagyományos, templomi szertartáshoz igazodó versezetet mondogatta. Az emberek nem ütköztek meg rajta, így érezték — nyilván már csak átmenetileg — helyénvalónak. Az anyakönyvvezető most már éppúgy meghívják a lakodalmi vendégségbe, mint azelőtt a papot.

Sajátos fejleményekkel járt az utóbbi évtizedekben a polgári házasság a tanyavilágban, illetőleg a belőlük újabban alakult tanyaközségekben.

1960 őszén néhány héten belül voltunk lakodalomban, és pedig lányosháznál *Domaszéken* és *Tázláron*. Máshol már elmondtuk, hogy a tázlári bucka is alsótanyaiakból népesedett be. Mindkét helyen a polgári házasságkötést a lányosháznál azonnal követte a lakodalmi mulatság. Nagyjából meg is volt itt minden, még a menyasszony tánca is. Utána azonban a vőlegény kivált a násznépből és egyedül, azaz társaság, kíséret nélkül ment haza szülei hajlékába. Pár nap múlva azonban jött az egyházi esküvő, majd most már a legényes háznál megtartott igazi lakodalom. Ekkor már a menyasszony természetesen uránál és urával maradt.

Szokatlanak és esetlegesnek éreztük az egészet, de erősítették, hogy az újnak érezt kezdemenyezés már hagyománnyá kezd válni. Először arra gondoltunk, hogy talán a hatalmas tanyai távolságok magyarázzák ezt az új fejleményt: egy napba bajos beleszorítani a polgári házasságkötést, a menyasszony kikérését, majd a templomi esküvőt, sőt azután még a kárlátót is. Így aztán csakugyan nem sok idő marad a társas együttlétre, mulatságra. Így is sántít a hagyomány, de mégis valamiképpen érthető. Mindenesetre azonban nem ez a fő ok.

A legfontosabb ösztönzés az, hogy itt jómódú családokról van szó, amelyek polgáriasodásuk ellenére is, ki akarnak tenni magukért: ragaszkodnak a hagyományos, nagy vendéglátáshoz. Vegyük még hozzá, hogy Domaszéken egyetlen lány ment férjhez. A legényes házban megült lakodalom mindig mozgalmasabb, teljesebb, hagyományörzőbb. Most a lányosháznál is valami hozzá hasonlót szeretnének ünnepelni.

1968 őszen, szombati napon legényesházhoz voltunk hivatalosak egy *balástyai* lakodalomba. Megtudtuk, hogy előtte való szombaton a lányosháznál is volt már lakodalmi vendégség, hogy az ottani násznép is ünnepeljen. Rövid időre a vőlegény és menyasszony még az esküvőruháját is magáravette. Jelen voltak a vőlegény szülei, testvérei és násznagya. Vendégség után a vőlegény a maga hozzátartozóival, de a menyasszony nélkül, visszatért szülei hajlékába. Egyházi esküvő nem volt.

Most pedig a legényes háztól elmentek a menyasszonyért. A lányosháznál nem volt semmi ünnepi külsőség, csak borral, süteménnyel kínálták meg a vőlegény násznépét. Nem volt búcsúzkodás sem, csak kikérés. Ezután a polgári házasság megkötése következett. Utána a termelészövetkezet áldomással köszöntötte az ott dolgozó fiatalokat. Említésre érdemes még az is, hogy ezúttal a menyasszony szülei, testvérei, násznagya jöttek el a legényes házhoz lakodalmazni.

Az esküvő hagyományvilága, szimbólumrendszere tehát egyes külsőségeket (vőfélymondóka, lakodalmi virág, menyasszonytánc) nem számítva, módosabb tanyai népünknel is már lényegében a múlté. Elvesztette kozmikus jelentőségét, mert a régi mágius-szagrális világkép már nem áll mögötte. A mulatság hangulata inkább egy névnap, vagy termelészövetkezeti közös vacsora közvetlen, meghitt jókedvét idézte, semmint a régi lakodalmak megilletődött, érzelmi szélsőségek között hullámzó, főszege és vaskos megnyilatkozásait. Így az esküvő és lakodalom kultikus mozzanataitól megfosztva, polgári banketté üresedett, de kétségtelenül közvetlenebbé, melegebbé, maibbá is vált.

Népünk polgárosodásáról tanúskodik az *esküvői kép* is. Amíg a század elején az öregek még irítottak attól, hogy fényképet készítsenek róluk, mert ez hiedelmük szerint hamaros halálukat idézte volna elő, addig az utolsó félszázad alatt az esküvői és családi képek készítése egyetemessé vált. Tanyáról is bejönnek a Városba levéttetni magukat.

Olykor a menyasszonyi koszorútól övezve keretezik be és ágyuk fölé, a szoba falára akasztják. Csanádapácán *rakottkép* a neve. A halál hiedelemvilágánál bővebben is szólunk arról, hogy a megözvegyült férfi második felesége az esküvői képet vagy levétteti a falról, vagypedig kiszúrja rajta elődjének szemét.

A fiatalok az esküvő napjára meg is fürdenek. Ennek régebben kultikus színezete lehetett. A testi tisztálkodást reggel a gyónás, áldozás követte, illetőleg követi. Régebben ilyenkor megengesztelték szüleiket, de a többi családtagokat, még a fiatalabbakat, sőt a bérest, szolgálót is.

A parsztlakodalom még századunk első felében is sokat őrzött a barokk ünnepléses vonásaiból, a reprezentáció készségéből. A lakodalmasház szinte színében megváltozott, mesebeli királyi rezidenciává szépült ezen a napon, a vőlegény öröme napján, akit *sövényházi*, *temesközi* népünk ilyenkor máig *kiskirályfi*, *kiskirályunk* néven is emleget.

A lakodalom érzelmi végleteivel: az ünnepléses-szagrális és a groteszk-féktelen mozzanatok együttesével is megragadó.

Vőfély, lakodalmi tisztségek

Valósággal külön udvartartás kerekedett ki a menyegző és lakodalom alkalmi tisztségeiből. A násznagyok és vőfélyek, a principálisok és ország szolgálói, továbbá a koszorúspárok és a násznép szintén átéreztek, hogy itt egyszeri, soha meg nem ismétlődő eseményről, nagy ünnepről van szó. A kötött rend, a sok jelképes mozdulat és cselekedet szintén túlmutatott a hétköznapi megkopott világán.

Legelső közöttük a *vőfély*, aki napjaink átalakuló társadalmában, polgáriasodó viszonyok között is falun, tanyán foszlányaiban még őrzi a tisztességes hagyományt, a lakodalmi illendőséget. Gesztusai és dikciói sokszor már elavult formákat idéznek. Mégis ragaszkodnak hozzájuk, hiszen a fiatalok a legnagyobb emberi tradíciónak, az életnek folytatására és betöltésére szövetkeznek egymással. Erről még szó esik.

Kopasz Márton felsővárosi vőfély társával
(1870 tájáról, családi kép)

Kisteleki vőfélyek

A vőfélység személyes rátermettségen, leginkább a *poétás* természetén múlik. A poétás, poétázó embernek, vagy akár asszonyfélének nótás a kedve, mindenre tud kádenciát, tápaiasan *kátánciát*, vagyis mindenre azonnal kész nála a felelet, szellemes visszavágás. Bölcs humorával páratlan helyzetekben is fölatalja magát: ünnepélyes és dévajkodó egyszerre.

Rendszerint valami idősebb, tapasztaltabb vőfély mellett, kisvőfélyként kezdi még legényke korában. Inkább a célszerű szögényembörök rendjéből kerül ki, az örömapa általában egy mázsa búzával, vagy ennek megfelelő pénzzel jutalmazza. Gazdagabb fiak ritkán vállalkoznak rá, még ha kedvük, tehetségük volna is hozzá. Ezekből inkább násznagyok lesznek, akik kérdéseikkel, furfangos intézkedéseikkel, sokszor próbára teszik még a legfortélyosabb vőfélyt is.

Némelyek házasságukkal búcsút mondanak a kedves passzióknak. Ismét mások csak öregségükre

tudják abbahagyni. Ilyen volt az *alsóvárosi* Halász Kovács Máté,²³ aki félszázadon át, 1940 tájáig legalább másfél ezer menyasszonyt vezetett oltár elé, és szolgált a fiatalok lakodalmi tisztességét. Az ilyen vőfélyt éppen ezért a magánéletben is becsülik, szeretik, de tartanak fölívagott nyelvtől is.

A múlt század derekán híres alsóvárosi vőfély volt az aprótermetű *Csiribis* Jóska, akinek igazi nevére már nem is emlékeztek. *Felsővároson* Vetró Lőrinc jeleskedett. A századfordulón az *alsóvárosi* Vajas József, Rúzsza József, később a már említett Halász Kovács Máté, Barna Imre, a *tápai* Ördög Sándor, aki köszöntőit énekelve mondta, a *domaszéki* Németh Antal, Lakó Imre, a *mórahalmi* Pálffy Ferenc, Farkas Antal, a *balástyai* Molnár Pál és sok más.

Tudományuk forrása a szóbeli hagyomány és személyes rátermettség mellett a *vőfélykönyv*²⁴ volt, amelyet néha kívülről is megtanultak, de pályájukon legtöbbször teljesen átformálták.

A szegedi tájnak első ismert vőfélyes megnyilatkozása, emléke *Tar Benedek* házassági éneke, az *Adhortatio mulierum* (1541).²⁵ Inti benne a férfinépet a *Simon bíró* néven emlegetett, férjét kemény kordában tartó asszonyféléltől:

Bölcsnek ő mondási nekünk azt jelentik,
Hogy minden kazdagság atyátul hagyaték,
De az jó házastárs istentől adaték
És minden illetők nekik megáldaték.

Ez világnak semmi ő nagy kazdagsága,
Kinek házánál nincs jámbor házastársa;
Nincsen nyugodalma és nagy nyájassága,
Nincs baráti között semmi vigassága.

Csuda szép iletek egyes madaraknak
És vadon erdőben járó szép vadaknak,
Kiki mind hasonlót keres ő magának,
Publikán nem véski baglyot ő társának.

Tudjátok úgy illik ifjú aggal öszve
Mint az ikes sólyom az bagoly físzkébe,
És iltek akkor leszen egyességben,
Mikor il báránnyal farkas békességben.

Vigyétek esztökbe ifjak magatokat,
És úgy tanítsátok házas társatokat,
Gyakran üsse nékik sompálcza hátokat,
Hogy ők ne jargalják csak az piacokat.

²³ 50 esztendő — 1500 menyasszony. Nyugalomba vonult Alsóváros utolsó hivatalos hívogató vőfélye. Délm. 1941, 84. sz. *Papp Z.*, A vőfély. Délm. 1970, 248. sz. Halász Máté 1944 nyarán bombatámadás áldozataként halt meg.

²⁴ Szegeden az idők során számos vőfélykönyv jelent meg:
Vőfélyek kötelessége, mely a Lakadalmasoknak Mulatságokra kinyomtatott. Szeged, é. n. Grün Orbán.

A vőféli tisztségben eljárók kötelességei, mely forgolódók kedvéért készítette egy verselő. Szeged, 1875.

Huszár M., Az értelmes ifjúság legújabb vőfélykönyve. Szeged, é. n.
Legújabb alföldi vőfény-könyv. Összegyűjté: Több tapasztalt vőfény. Szeged, é. n. Traub nyomda.

Párducz V., Adai Vőfénykönyv. Szeged, é. n. Traub nyomda.
Alföldi vőfény-könyv. Írta *Vetró Lőrinc*, Szegednek szülöttje, több lakodalmak verselő vőfénye. Budapest, é. n. Rózsa Kálmán.

Bakó A., Alföldi vőfélykönyv. Szeged, é. n. Endrényi Imre. Második kiadásának címe: Alföldi vőfélykönyv. A legrégebbi hagyományok, szokások szem előtt tartásával a legújabb népszokásokhoz és polgári házassághoz alkalmazta *Bakó Antal*. Szeged é. n. Bartos Lipót.

²⁵ *Régi Magyar Költők Tára* II, 153. Vö. még *Waldapfel J.*, *Simon bíró és suskás*. MNY. 1937, 236.

Sietnek öltözni, piacra ha mennek,
Alá-fel ólálnak, ifjakat szemlélnék,
Szöm-hunyorgatással túlök jegyet vesznek,
Kiből örök szégyent magoknak ők lelnek.

Regulátok menyek, ti meghallgassátok, —
Uratoknak nevét úgy oltalmaztátok,
Hogy az éh keselyő ne szálljon reátok,
Gyakran kezetekben forogjon rokkátok.

Azt jól látjuk mostan, nincsen tisztességek
Az jámbor fírjeknek, nincsen böcsületek,
Mert az új menyeknek nincsen fejedelmek;
Ingyen majdan Simon bíró leszen bennek...

Ez éneket szerzék az Mező Szegedön
Szent Mihály havának legelső hetiben,
Ezeröttszáznegyven és egy esztendőben,
Az ki ezt szerzette, versben nevét tőtte.

Pálffy Ferenc mórahalmi vőfély (1910 tájáról, családi kép)

A még idézendő szertartásos szövegek mellett, már most utalunk előre az alkalmi rögtönzésekre, rövid rigmusolásokra is, amelyekben sok az egyéni lelemény. Íme néhány dikció Halász Máté ajkáról:

A násznép elindulásakor:

Madár száll a fatetőre,
Most mögyünk az esküvőre.

Aranybárány, aranykos
Esküvőre mögyünk most.

Piros rúzs borulóba,
Mostan vagyunk indulóba.

Menetdícsérő:

Piros rúzs pomádé,
itt mögy a szép paradé.

Sárgarépa csinált virág,
ez a sereg tiszta virág.

Párdícsérő:

Három icce köleskása,
A menyasszonynak nincsen párja.

Túl a vízön, mög innet,
Tégöd a konty mögillet.

Esik eső csakúgy szakad,
Egy legénynek szíve hasad.

Sárga patkó, réz a széle,
menyasszonynak kék a szöme.

Sárgadinnye, görög dió,
A vőlegény rúzsabimbó.

Böcsületös egy pár személy
Mindkettő sokáig él.
Éljenek holtuk napjáig,
Boldogságban mindvégéig.

Koszorúslányra:

Koszorúslány szerelme
Korpából van keverve
Minnél jobban keverik,
Annál jobban szeretik.
Koszorúslány, mög a vőfély,
Tündökölnék, mint a napfény.

Az esküvőről megérkezve:

Három falu, hat határ
a mi szívünk is egy mán.
Sem bíró, sem a pap,
minket el nem választhat.
Ásó, kapa választ csak el,
fekete föld hervaszthat el.
Itt az öröm, itt a haszon,
mögesküdütt a menyasszony.

Már a második világháború gondjait idézi:

Légy búven ellátva cukorral, zsírral, fával,
tudd fizetni adód, jó bő pótagóval.
Kerülje el házad, a háborús bomba,
Részeseülj biztos légótalomba.
Lögyön idegön túled a cifra kórság,
az életre túrés a legjobb orvosság.

A *vőfély*, de *Balástyán, Sövényházn*, a Temesközben: *Kláráfalván, Szajánban*, továbbá *Békéssámsonban* váltakozó névvel *ország szolgája*, a lakodalmak szertartásmestere. Gondoskodik arról, hogy a menyegzőn a régi tisztes hagyományok, szokások a maguk csorbíthatlan épségében érvényesüljenek. E tradíciók jelentésével már sokszor a násznép, sőt maga a vőfély sincs tisztában, mégis érzi, hogy ezeknek valamikor különös hivatásuk volt: hangsúlyozták az ünnepi esemény magasztosságát, a mátkapár oltalmára szolgáltak, a kedvező körülményeket mágikus eszközökkel elősegítették, a rontó szándékot pedig megakadályozták. A régi előírásokat tiszteletben kell tehát tartani. A vőfély a házasodásnak és lakodalomnak egyes mozzanatait versezettel, rigmusokkal kíséri, amelyek nemcsak gyönyörködtetni akarnak, hanem a költészet egyik ősi hivatásának megfelelően varázsló célzataik is vannak. A vőfély az érdekelt személyeknek: vőlegénynek, menyasszonynak, örömszüléknek szószólója. Ő áll helyt, ő beszél a menyegző hősei helyett. Ő az, aki intézkedéseivel és szavaival az események megfelelő lefolyását biztosítja, kultikus rendbe és egységbe foglalja. Bibliai párhuzamaival archaikus céltatok szerint Istent akarja idézni, hogy együtt legyen a fiatalokkal, akik az Ő dicsőségére szövetkeztek egymással. A vőfély szerepében tehát van valami a primitív mágusok és a középkori énekmondók hivatásából, feladatköréből.

Régebben, különösen a vőlegényes háznak, két vőfélye is volt: az *öregvőfély*, újkígyósi névén *magyvőfély*, és a fiatalabb *kisvőfély*, akik együtt hívogattak, a szolgálatot mindig megosztották, és a lakodalmi vacsora alatt *poétáztak*, öreges szóval *fakturáskodtak*, azaz szikrázó szellemességgel vitáztak, társalogtak egymással, meg a násznagyokkal. Máskor, főleg a *Temesközben* az *öregvőfély* tartott rendet a lakodalom sokféle tisztje között is, általában azonban a násznagy parancsolt nekik. A *kláráfalvi* lakodalomban a násznagy így hívja elő a vőfélyt szolgálatának teljesítésére: *hun az ország szolgája?* Ilyen volt több is.

A *tápai* és *hajdani gyevi* menyasszony különös szolgálatára a *táncmestőr* volt rendelve. Tápén a harmincas években még mi is találkoztunk vele. Már fiatal házasember, aki állandóan a menyasszony kíséretében volt: zsebkendőjénél fogva vezette, mindig figyelmeztette, hogy a küszöböt bal lábbal lépje át. Ő szedte le fejéről a koszorút és tekerte kontyba a haját. Erről a maga helyén bővebben is szólunk.

A *temesközi láncmestőr* a garázdálkodókat, és akik nem akartak táncolni, a násznagy parancsára tréfából láncra verte.

A *kuppantyús* valamikor a gyertyára vigyázott. Mindig idejében szedte el a hamvát, nehogy tűz támadjon.

A lakodalmi asztalt a *kutyaszénázó* takarította le.

A *dőghúzó* vezette, vonszolta ki a régi lakodalmakból a részegeket.²⁶

Valamelyik bornemissa családbeli a csapra vert hordót szokta kezelni, és a bort szolgálja föl dugótlán üvegekben az asztalra. Ezeket az üvegeket a *gyeviek* szerint azért nem szabad dugóval bedugni, hogy a házasság meddő ne maradjon. Itt szólunk arról a tréfás hiedelemről, hogy a menyasszonynak csak úgy lesz majd sok teje, ha a lakodalomban minél többször minél többet isznak a vendégek. A felszolgáló neve *csapos*, *csapláros*, *kulacsmestőr*. Az *udvaros* arra ügyelt, hogy a felfordult háztájék rendben legyen: ellátta a jószágot, vigyázott a tűzre. Ez a tisztség ritka volt.

Csak Tömörkény kéziratosszegedi tájszógyűjtéséből ismeretes, de más forrásokkal, öregek visszaemlékezéseivel nem tudjuk támogatni, hogy a hajdani szegedi lakodalmakban a rendre ügyelt föl és a gyerekeket tartotta kordában a *bánáti násznagy*, másként a *kunkapitány* is.²⁷

²⁶ EA. 2809. *Kálmány*.

²⁷ *Csefkó Gy.*, *Kunkapitány*. MNY. 1926, 269. Nem hoz szegedi adalékokat.

A vőfély címere a *vőfélyvirág*, a *vőfélykendő*, a felszalagozott *vőfélykalap* és a szintén fölpántlikázott *vőfélypálca*.

A vőfélyvirág a vőfély mellére, kalapjára, olykor pálcájára is tűzött, pántlikával ékesített, máshol már leírt színes művirág. Minderről a menyasszony gondoskodik. *Padén* a nagyvőfély a kalapján jobb felől viseli a virágot, a kisvőfély pedig bal felől. *Csókán* a vőlegényes ház vőfélyének virága, pántlikája kék, a menyasszonyos házé pedig rózsaszín. *Pusztaföldváron* egész esküvő és lakodalom alatt még fehér melleskötőt is visel.

Sövényházán, Tápén, de máshol is a vendéghívogatás azzal kezdődik, hogy a vőfély megjelenik a menyasszonyéknál és *kikéri* tőle a virágot:

Áldassék az Isten dicsőséges neve,
Ki idevezérelt e bizonyos helyre,
Melyre vőlegényem kívánja, hogy érjek,
Hogy itten magamnak címereket kérjek.

Kérem szeretettel hát kegyelmeteket,
Ne tartóztassanak sokáig engemet!
Szolgáltatásak kézhez azon címereket,
Mellyel megtiszttelek sok szép vendégeket!
Jónapot kívánok!

Amikor a menyasszony föltűzte neki, így köszöni meg:

Köszönettel veszem e szép ajándékot,
Mellyel felcifrázta az én ruháimat.
Adjon Isten érte ezerannyi jókat,
Holtod után pedig örök nyugodalmat.

Békesség adassék e házigazdának,
Ki ily személyt nevelt, de nem önmagának.
Áldás és békesség az édesanyának,
Mely tiszteletre vagyon leányának!

Most nyomban meg is szokta hívni a menyasszonyt az esküvőre. Csak ezután kezdődhet a vendégek, helyesebben a már említett *házak* hívogatása.

Ezzel szemben a Városban Kovács János szerint a virágok beszerzése és a vőfélyek felvirágozása a múlt század utolsó évtizedeiben a koszorúslányokra tartozott. Hallgassuk meg: „A vőfélyeket a nyoszolyulányok virágozzák föl a hívogatás napján, mely rendszeren a lakodalom napját egy héttel megelőző vasárnapon kezdődik.

A fölvirágozás napján a vőfélyek ünneplő ruhában és a dísz kedvéért pálcával kezükben megjelennek a menyasszonyos háznál, hova következőleg köszöntve lépnek be:

Dícsérjük a Jézust, az Úristen fiát,
Terjessze e házban az ő szent malasztját.
Engedelmet kérünk illő alázattal,
Hogy belépni merünk ilyen bátorsággal.
De mivel N. N. vőlegényünknek vagyunk küldöttjei,
Ki szép menyasszonyát tisztelettel kéri,
Hogy hétfőn mint illik katolikus szűzhöz,
Járulván buzgón az Oltáriszentséghez,
És aznap tíz órára szent eskütételre
Ott jelenjen meg a szent oltár elébe.”

Ezután kéri, hogy a nyoszolyulányok tűzzék föl nekik a virágot. A már egész halom virággal itt tartózkodó nyoszolyulányok most előlépnek és megkezdik a fölvirágozást, mely abból áll, hogy a vőfélyek kalapjára, annak karimáját átölelő *bóti virágot*, *csinált virágot* kötnek, és ezenkívül a mellükre a mándli baloldalára hasonló virág kerül tenyérnyi széles, bokáig leérő kék- vagy rózsaszín selyem pántlikával, kezükbe pedig egy citromba, régebben almába szúrt 40-50 cm hosszú rozsmaringágot kapnak.

A fölvirágozás után a nyoszolyulányok hazasietnek, mert a vőfélyek most ott kezdik meg a hívogatást. Amint kilépnek a menyasszonyos háztól — gonoszúzó célzattal egy-két pisztolydurranás jelzi ezt — azonnal a lányok lakása felé tartanak, és oda a következő rigmussal köszöntenek be:

Szöröncsés jónapot kívánunk Istentől,
N. N. vőlegényunktől jövőnk küldöttségből,
Engedjék meg, kérjük kedves leányuknak,
Mint szép menyasszonyunk nyoszolyúlányának,
Hogy ránk következő hétfőn tíz órára
Násznépünkkel jöjné az Isten házába.
És ugyanaznap délután két órára
Szintén megjelenni a vig lakomára,

Az új házaspárnak öröme napjára
S a többi ifjaknak nagy buzdítására.
Gondunk alá vesszük, mi is majd ott leszünk,
Addig is az Isten maradjon melvelünk.

Ezután következik a násznagyok, végül a házak meghívása. Ez Tordán így hangzik:

Jónapot! Hogy vannak, mint vannak, hogy szolgál az egészség? Örülök, örvendök, hogy friss jó egészségben találtam kegyelmetök hajlékát.

Dicsérom az Atyaistent, aki münket teremtött.
Dicsérom a Fiúistent, aki münket mögváltott.
Dicsérom a Szentlélek Úristent, aki münket mögszentölt.
Dicsérom a Szentháromságot, mert ú röndölte el a szent házasságot.
Dicsérom a Boldogságos Szűz Máriát, aki szülte a világ Mögváltóját.

Tisztölöm a háznak urát, asszonyát és egybelévő családját. Miáltalunk fölszólítja magukat N.N., ha nem vetik mög kegyelme hajlékát, mint ahogy ú sém vetötte mög a kegyelmetökét, szívesen elvárja kegyelmetöket egy pár tál ételére és egy pár pohár borára, az ú fia, leánya öröme napjára, úgy mint szombat délelött 10 órára. Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A mindszei vőfély hívogatója szinte szóról-szóra egyezik a tordaiéval, de ő a végén ezt is hozzámondja:

Nem vagyok én holló, hogy én itt maradjak,
Hogy én ezön háznál eledelre kapjak,
Hanem az utamban visszafordulok,
Az Isten oltalmába ajánlom Magukat.

Tápén a vőfély társaságában levő vőlegény efféle szavakkal külön is meghívja a családot: *nagyon szépen tisztöli kendtöket édösapám, édösanyám, mög én is, hogy az esküvőre, az esteli vacsorára, mög a további mulatságra egyék* (eljöjjen) *kendtök*. A lányosházhoz olykor a menyasszony egymaga, vőfély nélkül hívogatott.

A századfordulón még voltak — nagyon meghitt rokonok, barátok számára — tréfás hívogatók is, mint ez a tápai:

Fekete kánya, kanliba,
Gyék kendtök a lagziba.
Ha gyüm kendtök, lösz kendtök,
Ha hoz kendtök, ösz kendtök.

Újkígyóson, Tápén a meghívott házak legényeinek, nagylányainak külön meghívás járt, akik megnevezték, hogy a vőfélyeknek kiket kell még a lakodalomba párjukul meghívniok. *Szõregen* valamikor a vőfély hívogatta a családokat, két kardos legény a vőlegény, a nyoszolyúlányok pedig a menyasszony kortársait, cimboráit. Ha a *szõregi* család megköszöni a vőfély fáradozását, annyit jelent, hogy nem megy el a lakodalomba. Az ilyesimből könnyen támad egész életre szóló neheztelés. Ezért legföljebb csak gyász, beteg családtag, nagy szegénység miatt utasíthatják vissza a tisztos meghívást.

A *lakodalmi virág* föltüzése temesközi, így klárafalvi népünknel még megörizte egykori szertartásos menetét. Ennek *bokrétaköszöntés* a neve.

*Majdánban*²⁸ a lányosháznál a koszorúslányok nevében a vőfély így köszönti föl a virágot:

Dicsértessék az Úr Jézus neve,
Kivel töltsék be mindnyájunknak szíve.
Akinek búja van, fordítsa örömré,
Itt e házban ne legyen bús senkinek a szíve.
Éljen!

Egy kis csöndet kérek, a nyelvek nyugodjanak,
És a hegedűk is békével maradjanak.
Mert kipróbált nyelvem most indul szólásra,
Kérem figyeljenek csökély szavaimra.
Éljen!

Fölserkent már a nap piros hajnalára,
A mi menyasszonyunknak öröme napjára.
Föltűzték már neki a szűzkoszorút,
Amit az Úr Jézus neki is megadott.
Éljen!

Tisztelt násznagy uram, mi is megérkeztünk,
De mivel messze földről jöttünk, nem is sokat késtünk.
Az ékes kiskertből szép virágokat szedtünk,
Ezt az egyet is ágról szakajtottuk.
Éljen!

Meg is tiszteljük násznagy uramékat,
Hivassák be nekünk vőlegény urunkat,
Hogy tűzzük föl neki a szűzbokrétát,
Az ő menyasszonya szíve ajándékát.
Éljen!

Ó szép Szűz Mária, fordidd őket szerelemre,
Mert ez a két szív ma megy mennyegzőre,
Most ezt a két szívet ma teszik stólára,
Éltesse őket az Isten örök boldogságra.
Éljen!

Mégis megtisztelem násznagy uramékat,
Fogadják szívesen ajándékunkat.
Ajándékunk után menyasszonyunkat,
Menyasszonyunk után koszorús lányait.
Éljen!

A muzsikus is éljen, szívemből kívánom.
Nincs ezeknek párjuk hetedhét országon.
Mert úgy húzzák a nótát, hogy a legények lába
Ki ne bicsakoljon a lippenő táncba.
Éljen!

Násznagy uram, ha a lepecsételt levelet fölszakajtá,
Hogy mi a szerelem, azt is megtudá,
Násznagy uram, ha a fogát belemártaná,
Az üvegbe vélem, a kezét megcsókolhatná.
Éljen!

A beköszöntés után az egyik koszorúslány a vőfélyel a vőlegényes házhoz is elmegy. Útjának célját a vőfély így adja elő:

²⁸ *Francia József* gyűjtése.

Dicsérjük a Jézust, aki minket megváltott,
Mostani dolgainkban előre mozdított.
De nem könnyű az, amelyben mi járunk,
De csak nem lesz hiába minden fáradságunk.
Mert íme róla hoztam bizonyosságot.
Amint tetszik látni koszorúslányuk
Vőlegény urunknak hozott szép bokrétát,
Az ő kedvesének szíve ajándékát.
És ez alkalommal öneki átadjuk,
Kit mindnyájan pártolunk.

Éljen!

Mert béke és öröm szálljon a jelenvalóra,
Nehéz útunk fordul-e már jóra?
Mert szép menyasszonyunk koszorúslányától
Küldi vőlegényünk drága bokrétáját annak jeléül,
Hogy ő is kíván jönni, mert párja nélkül
Nem tud megnyugodni.
És általunk kéreti vőlegényét,
Hogy fogadja jó szívvel ezen küldeményét.

Éljen!

Ezután a koszorúslány a vőlegénynek föltűzi a virágot. Utána pedig a férfivendégek mellére kerül egy-egy egyszerűbb virág. Ezért kisebb összegű pénzt illik adni.

A násznagy a *köröszivizes, szentségös* keresztapa, másodsorban a bérmaapa szokott lenni. Csak akkor más, ha már ők nem élnek. *Tápén* a keresztfiának asztalt szokott venni, amelyet az Írás szerint fiak ülnek körül. A *násznagné*, vagyis a keresztanya veszi *Tápén* menyasszonnyá vált keresztlányának a menyasszonyi ruhát, paplant, de legalább a menyasszonyinget, amelynek ilyenkor *ménnyasszonykorozsma* a neve. Varga János hallomása szerint a *násznanya* a kérőnásznagy felesége volt, aki a menyasszonyt a templomba vezette és az örömanyt helyettesítette. A szót nem hallottuk. Említsük még meg, hogy a menyasszony násznagyának, házassági tanújának *Szőregen, Újkígyóson, Tamásfalván, Tápén* régen *fehérnásznagy, Szajánban* pedig *alprincipális* megnevezés is járja.

A násznagyot a lakodalomba régebben különleges meghívás illette:

Adjon az Úristen szerencsés jónapot,
Ki bennünket saját képére alkotott.
Ki bölcsen intézi a világ folyását,
Mennyei trónjáról hinti ránk áldását.

Mint követ léptem át e háznak küszöbét,
Hogy átadjam N.N. kérését,
Ki hétfőn délután szép menyasszonyával,
A házáséltre választott párjával

Kíván a törvény és vallás értelmében
Egybekelni a Szentháromság nevében.
Tisztelt násznagy urat fölkéreti velem,
Hogy az esküvőnél legyen végig jelen.

Az esküvő után szerény hajlékába,
Rokoni s baráti víg társaságába,
Egy pár pohár borra s egy kis vacsorára
Násznagy úrnak egész családját elvárja.

A násznagy kötelessége fogadni a lakodalomba érkező vendégeket, akiket a vőfély köszönt be. Pálcájával megkocogtatja az ajtófelet, illetőleg sátorfát: a muzika elnémul, a tánc is addig megszakad. A násznagy kezét fog velük, és bort önt nekik. Az asztalnál ő veszi át ajándékaikat. Esküvő,

illetőleg vacsora előtt neki nem illik táncolni. A vőfélyel együtt ő irányítja a lakodalom rendjét. Ő kezdeményezi vacsoránál az imádkozást, ő kormányozza a menyasszony táncát, neki engedelmességeknek a muzsikások. A lakodalom végén régebben az egész násznép zeneszóval kísérté haza.

A vőlegény násznagyát *kikérő, kérésnásznagy*, a menyasszonyét *kiadó* néven is szokták emlegetni. A menyasszony kikérésénél a kettő között nagy versengés folyt, amelyben a vőfélyek is résztvettek. Erről még külön is szólunk.

Jelvénye a *násznagyvirág*: fehér mirtusz vagy egyéb művirág, amelyet a mellére tűznek. Tápén egyik sarkánál fogva összehajtott fehér kendő is kerül alája. Ez a *násznagykendő*.

A menyasszony szolgálatára a lánybarátaiból, rokon lányokból kikerülő *koszorúslányok* állanak. Ők végzik a menyasszony öltöztetését, a férfivendégek fölvirágozását. A koszorúslegények és lányok összerendeléséről már szólottunk. Ilyenkor a lány szokott ajándékot venni, de *Tápén* a legény is. A legény gondoskodik viszont az esetleges fogatról.

A koszorúslányok a mátkapár közvetlen kíséretét alkotják. Egy asztalnál ülnek egymással.

A vőlegény szűkebb kíséretéhez tartoznak meghívott legénybarátai: a felvirágozott *koszorúslegényök, nyoszolyúlegényök, Pusztaföldváron komalegényök*.

A koszorúslegények sajátos *tápai*, de *Szőregen, Algyőn, Szajánban, Padén, Kisiratoson* és bizonyára a szegedi tájnak még más helyein is élő neve *kardoslegény, kardos*. A hozzájuk fűződő hiedelemvilágnak, illetőleg szerepkörnek nagyon reális célzata volt: a mágikus bajelhárítás, a fiatal párnak a rosszaktól való megvédése. Módosabb lakodalomban lóháton adták meg a kíséretet. A *tápai* lakodalomban a két, de olykor hat-nyolc felvirágozott sarkantyús csizmás, pántlikás kalapú kardoslegénynek az volt a kötelessége, hogy az új pár körül csapkodják a levegőt, de olykor egymást is. A kardjuk markolatán rozmaring volt.

Alsótanyán, jelesül Domaszéken még a múlt század végén is a nagylányokat fölkeresték, akik jutalmul felvirágozták őket, majd együtt tértek vissza a lakodalomba. Az ilyen legényeket a Temesközben *franciák* összefoglaló néven is emlegették.

Régebben, még a század legelején is az volt a *tápai* illendőség, hogy a vőfély előzetes meghívása mellett is az idősebb, tisztesebb vendégekért esküvő, illetőleg az újpár hazaérkezése után a vőfély parancsára fölvirágozott pálcájú *kardoslegényök* a hajlékukba mentek. Itt rövid versben ismételték meg az örömapa, illetőleg vőfély meghívását. Tréfásan mondogatták: *ha gyűn kentők, ősz kentők, kalánt is hozzék kentők!* A házbeliek már ünneplőjükbe öltözve várták, előbb azonban megkínálták őket valamivel. Utána ünnepélyesen vezették el a vendéget a lakodalomba. Megérkezve, a kardos beköszöntötte és bemutatta őket a násznagynak, násznépnek. Emlegetik, hogy ilyenkor akadt olyan idősebb ember, aki hajlékából indulás előtt a levegőbe lőtt, hogy szerencsésen járjanak. Voltak, akik ezt az újabb meghívást elvárták, különben otthon maradtak volna.

Tanyán, tanyaközségekben a vőfély a nagy távolságok miatt kocsin, olykor már motorkerékpáron szokott hívogatni. A vőlegényes ház vőfélyét a vőlegény hordozgatta. Ő azonban kint maradt a kocsin, nem ment be a meghívandó hajlékába.

MENYASSZONY, VÖLEGÉNY

A menyegzőnek és lakodalomnak a *mënyasszony*, öregesen, tanyaiasan *möny-asszony* az ékessége, ünnepi áldozata.

Esküvője napján mindig bal lábbal kell kilépnie, erre *Tápén* a táncmester folyton figyelmezteti. *Sövényházán* a bal karját ölti először a ruhába, bal lábára húzzák először a cipőt. Nem szabad tükörbe néznie, nem szabad dalolnia, nem szabad visszaneéznie. *Tápén* „virágzó nőnek” nem szabad közeledni feléje, nem szabad semmit elveszítenie, mert rontás származhat belőle és így a házassága boldogtalan lesz. Ezen a napon királylány. Udvarhölgyei, a koszorúslányok öltöztetik föl. *Sövényházán* a keresztanyjái a feladat. *Tápén* az öltöztetést a legközelebbi rokonok, női hozzátartozók végzik, akik ilyenkor mindenki másnak elállják az útját, nehogy szemverés, rontás érje. A *kiszombori* menyasszony régebben egy kis tükröt csúsztatott szintén a veszedelmek, ártalmak ellen a kebelébe. Vele volt az esküvőn. Csak akkor vette ki, amikor a fejét már bekötötték.

Esküvőre menet a menyasszonynak nem jó halottas néppel találkoznia, mert akkor ő is hamarosan meghalna. Ha eső esik, szomorú lesz az élete, régebbi magyarázat szerint házasesetében majd sokat fog koplalni. *Tápaiak* úgy tartják, hogy azért esik, mert a fiatal pár már előre *nyalakodós* volt, vagyis már *üsmeri* egymást. Nem szabad ilyenkor más menyasszonnal sem találkoznia. Régebben nagyfarsangon sokszor előfordult, hogy egy napra több lakodalom is esett. Ilyenkor szorgos gonddal ügyeltek arra, hogy a menyasszonyok útja ne keresztezze egymást, különösképpen pedig, hogy ne találkozzanak egymással. Ha a találkozást mégsem lehetett kikerülni, így templomi ki- és bevonulásnál, akkor az egyik menyasszony násznépe megállott, háttal állította és testével elfödözte a maga menyasszonyát, kendővel letakarták a fejét a szembejövő menyasszony tekintete elől, bár azt is éppen így védelmezték. Hasonlóképpen *Újkigyóson* is. *Sövényházán*, *Tápén* emlékeznek arra, hogy kettőslakodalom idején, amikor egyszerre két menyasszonyt hoztak egy házhoz: a két menyasszony fejét selyemkendővel takarták le. A templom előtt azután egyszerre rántották le róluk.

A menyasszonyon lehetőség szerint minden új legyen ezen a napon, tehát ami még kevés kézen ment át, amit rontás nem érhetett, amin ártó szándék még nem foghatott.

A fehér *mënyasszonyüng* és a régebben viselt *mënyasszonypöndöl* újonnan, mosatlan állapotban került rá. Az inget *Tápén* — mint mondtuk — a még élő keresztanya szokta venni, újabb korozsmába. Innen szép, archaikusan jellemző neve: *mënyasszonykorozsma*.

A menyasszonyruha sokszor szintén a keresztanya ajándéka. Mindenképpen az övé, ha keresztlánya árva, különösen ha már édesanyja nem él. A varrógép elterjedése után is jóideig *kézön varrták*. A fehér szín régebben nem volt általános. Olyan új

ruhában volt az esküvő, főleg szegényeknél, amelyet a menyecske később is föltűnés nélkül viselhetett. *Tápén* a századfordulón esküvőre sötét ruhába, sőt egyenesen feketebe öltözött, csak a vacsorára, menyasszony táncára öltött magára fehéret. A menyasszonyruhát nem jó kölcsön adni, mert rontás, boldogtalanság lehet belőle. A menyasszonynak a maga esküvői ruháján egy öltést sem szabad ejtenie, még ha ért is a varráshoz. Különben meddő lenne. *Békéssámszonban* nem szabad próbálnia sem, csak az esküvőre veheti föl. Sajátos hiedelem, hogy a varrolányok egy hajuk szálát titokban belevarrják a menyasszonyruha egyik részébe, hogy ők is minél hamarabb

Alsóvárosi menyasszony, vőlegény
(A Néprajzi Múzeum szíveségéből, ltsz. F 46 287. Keglovich Emilné fölvétele)

férjhez mehessenek. A fiatal lányhalottat máig menyasszonyruhába szokás eltemetni. Régebben sokan akadtak, akik menyasszonyruhájukat eltették halotti ruhának.

A ruhához hozzátartozott a *ménnyasszonykötő* is. *Tápén* ennek anyagából készült az első kontykendő, fityula. Polgárásszonyok súlyos selyem menyasszonykötőjüket, szoknyájukat a XVIII. században sokszor az alsóvárosi templom kegyképének, voltaképpen a Boldogasszonynak is fel szokták ajánlani, odaajándékozni.

A *ménasszonykoszorú*, másként *szűzkoszorú* mirtusból készül. Amíg a fátyol és koszorú a fején volt, a régi szatymazi ménasszony senkivel kezét nem fogott. Ha pedig lánygyermek után sóvárgott, ellopta azt a tűt, amellyel vőlegénye ingére a gombot varrták és koszorújába tűzte. A ménasszonykoszorút *Szöregen, Tamásfalván* főhelyre szokták a lakodalmi sátorban, helyiségben tűzni, amikor a ménasszony táncára sor kerül. Későbbi sorsáról még beszélünk.

A *ménasszonyfátyol*, Sövényházán *sáhér*, klárafalvi nevén *slájér* (Schleier) viselése népünknel csak újabban terjedt el. Aki a fátyolhoz esküvőre menet oda tud férkőzni és be tudja hasítani, az a szöregiek szerint megronthatja a ménasszonyt. Régebben csupán koszorút hordtak. A fátyolból egy darabot, a koszorúból egy szemét a felkontyolás alkalmával tűzre szoktak vetni, hogy az új páron semmiféle rontás ne fogjon. Amíg a virág ég, senkinek nem szabad belépnie az égetés színhelyére. Olykor a fátyolt és koszorút olyan közeli rokon lány fejére nyomják, aki már nagyon szeretne férjhez menni. Az újabb évtizedekben több felé lehet látni, hogy az esküvői képbe a fátyolt és koszorút is belekeretézik. A fátyolt *Apácán* a Mária-oltárra viszik el.²⁹

A *ménasszonycipő* és a régebbi *ménasszonypapucs* is vadonatúj. Esküvőre menet *Alsóvároson, Tápén, Pusztaföldváron, Apácán, Újkígyóson* ezüst máriahuszt, *Sándorfalván* ennek hiányában ezüst ötforintost tesznek a bal láb alá, hogy megvédelmezze, ha rontásba találna lépni.³⁰ Ezt a *kiszombori* ménasszony már kézfogója napján beleteszi. Ha a *szatymazi* ménasszony azt akarja, hogy majd fia szülessék, elcseni vőlegénye nadrággombját és cipőjébe rejti. A cipő tréfás elrablásáról még szó lesz.

A *vőlegény* rangja, megtiszteltetése a lakodalom hagyományrendjében hírül sem olyan jelentős, mint a ménasszonyé. Neki is lehetőség szerint újba kell öltöznie.³¹

A *vőlegényüng* a *magyarszentmártoniak, kistelekiek* ajkán *esküdőüng*, tiszta fehér, továbbá új, mosatlan. Régebben ki is varrták. Lehetséges, hogy a ménasszonyától kapta, innen hajdani *jegyüng* neve is. A *vőlegénygatya* szintén vadonatúj, mosatlan, fonákjául kell fölhúzni. *Tápén* még a közelmúltban is őrizgették, és ebben kíváncsoktak temetkezni.

A *vőlegényruha*, másként *esküdőruha*, szintén új. Ekkor vették föl először.

Külön kell szólnunk a *vőlegénycsizma* hiedelemvilágáról. Már említettük, hogy *Tápén* az eljegyzéskor adott egyszerűbb jegykendőt a vőlegény az esküvőre készülődvé, a bal lábára szokta tekerni. A csizmába kerül rontás ellen a már említett máriahúszas is. Lefekvés előtt régebben a ménasszony kötelessége volt vőlegénye lábáról

²⁹ Papp Gábor gyűjtése.

³⁰ Okát már nem tudják. A hagyomány még egy *contra obsessos daemonicos*, vagyis boszorkánynyomás ellen alkalmazott régi szentelménnyel függ össze, amely már az egyházi liturgiában sem él. A Háromkirályokat többek között az útonjárók oltalmazójaként tisztelték, a ménasszony pedig most indul élete legnagyobb, legnehezebb útjára. A napkeleti királyok ünnepén volt az arany, tömjén és mirha szentelése. Az aranyat szegényeknél ezüst máriás tallér helyettesítette. Ez a megszentelt pénzdarab természetesen nagy becsben állott a családban, nemzedékről-nemzedékre öröklődött és karizmatikus jellegét megtartotta akkor is, amikor a szentelmény az egyházi gyakorlatból már kivészett. Bővebben: Karácsony, husvét, pünkösöd 143.

Ha a ménasszony kilencedik lábanyomát az esküvő után fölszedik és azt kilenc halott vízében megmossák és a kilencedikkel eltemetik, akkor az újpárnak oda lesz a szerencséje.

³¹ A városi civis vőlegényfiának ruhabszerzéséről Cserzy Mihály ír a múlt század utolsó negyedében. Először elmentek a gombkötőhöz gombért és zsinórokért. Utána a szabót keresték föl. Vele együtt vásárolták meg a posztót. Most a szabó mértéket vett a legényről. Ezután az ötvösnél megrendelte kétféle öltözetre illő ezüst gombokat. Az ünneplő mentére, dolmányra, mellényre ezüstöt, hétköznapi ruhára pedig pakfongot. Most következett a csizmadia, szűcs, a kalapos, fehérneművarró fölkeresése. Cserzy M., Népviselet és népszokások Szeged vidékén. Ethn. 1906, 205.

a csizmát lehúzni. A *sándorfalvi* tanyákon azonban párjának fejéhez koccantotta, hogy ő, az asszony legyen majd úr a házban.

A fehér szalaggal, mirtusszal díszített *vőlegénykalap* régebben a templomi szertartást kivéve, mindig a fején maradt, hogy ezzel a kiváltságos helyzetét, illetőleg férji tekintélyét hangsúlyozza.

A vőlegény címere a fehér mirtusból készült *vőlegényvirág*, amely mindig a menyasszony ajándéka. A virágot az esküvő éjszakáján tűzben elégetik. Amíg ég, a szobába senkinek sem szabad belépnie. Manapság legtöbbször már csak egy ízt égetnek el belőle, a hagyomány azonban él.

Öregek emlékeznek még rá, hogy a vőlegény a múlt században sokszor szűrben esküdött. Posztónadrágja még nem volt mindenkinek, bizony ezt akárhányszor kölcsönkérték.

A vőlegénynek, menyasszonynak hallgatag méltósággal kell viselkednie: keveset beszélnek, illetlenség volna ezen a napon dalolniuk. *Sándorfalván* hozzátesszik: akkor majd sírós lesz a *család*, a születendő gyerek.

A vőlegény, illetőleg menyasszony szüleit a menyegző napján az *örömapa*, *örömanya* ünnepélyes megszólítás illeti. A menyasszony szüleit azonban, miután lányukat e napon elveszítik, Újkígyóson, Pusztaföldváron *szomorúapa*, *szomorúanya*, Szőregen, Tamásfalván, Gyulafalván *siralomapa*, *siralomanya*³² néven szólítják. Így nevezik a vőlegény megözvegyült apját, anyját is. Az örömszülők nem szoktak gyermekeik templomi esküvőjén jelen lenni. E tartózkodásnak nem tudják okát adni.

A lakodalmas menet

Amikor kocsifogatra is szükség volt, akkor már a lakodalom reggelén hozzáfogtak, főleg a menyasszonyos kocsinak és kerekeinek zöldággal, virággal való díszítéséhez, később az ostornak, szerszámnak felszalagozásához, fölkenődéséhez. Régi hagyomány szerint a menetben páratlan számú kocsival szabad elindulni. A menyasszony rendesen a harmadik kocsiban foglal helyet. *Sándorfalván* a menetnek útközben sehohsem szabad megállnia, így majd a fiatalok életében sem lesz baj, akadály. Az indulást mágikus mozzanatok is kísérték. Így lövöldöztek, borosüvegeket, cserépfazekakat dobtak Alsóvároson, Alsótanyán, Sövényházán, Sándorfalván és a szegedi nagytájnak még bizonyára más helyein is. Makó vidékén a lovak nyakába fokhagymakoszorút akasztottak. Maga a zajütés is ekkor volt a leghangsabb: eredeti archaikus célzata szerint a fiatalok boldogságára irigykedő rosszak, gonoszok távoltartására irányult. Sándorfalván meg is mondták, hogy mindezt a boszorkányok elijesztésére csinálták. Egyébként a muzsikában, hangos nótaszóban, kurjongatásban, a vőfélyi rigmusokban és hiedelmekben, a közösség túlradó ünnepelésében is mindig ez a tudattalanná, extatikusá vált szándék húzódik meg.

Tömörkény bizonyára megtörtént eseteket hallott,³³ amikor ezt írja:

„Szerelmes pusztai legény bosszúja lakodalmas kocsikat is fordított föl farkashájjal (lóvadító szerrel). Elég volt egy lécdarabon kitenni az útszélre olyan helyen, ahol az út mélységek, vízmosások és angyalhullások (homokbuckák) között haladt. Gyászmenet vált ott az ünnepi kocsisorból.”

Az esküvői felvonulásnak máig számos változata van, a paraszty gyalogszertől egészen az autós parádéig. Napjainkban már a tanyaiak is saját vagy kölcsönkért

³² Ez a megnevezés Majláthfalván csak az özvegy örömszülőnek jár.

³³ Munkák és napok 216.

autón mennek a templomi esküvőre. A gépkocsikat szintén felszalagozzák, kendőt is kötnek valamelyik kissé kiálló részére.

Emlékezzünk meg legelőször arról, ami már teljesen a múlté. Amíg a tanyavilág szorosabban hozzátartozott a Városhoz és egyházi ellátása is egészen a századvégig innen történt, a tanyaiak is bent esküdtek, éspedig származásuk szerint az alsótanyaiak az alsóvárosi, a felsőtanyaiak pedig a felsővárosi templomban. Ilyenkor a maguk városi házából, vagy rokonnak átengedett hajlékából délelőtt mentek a templomba és ide tértek vissza. Erre a célra szolgált régi források és visszaemlékezések szerint a *katonaszoba*, vagyis a katonák hajdani elszállásolására készült külön szoba, helyiség.³⁴ Ez sokszor üresen is állott. Lakodalomkor azonban itt öltöztették a tanyai menyasszonyt. Ha a vőlegény volt a tanyai, akkor innen mentek a városi menyasszonyért, majd pedig a tanyai lakodalmas házhoz. Ha viszont a menyasszony volt tanyai, akkor szabályosan elmentek érte városi szállására, és úgy vitték a városi vőlegényes házhoz.

Ha mindkét házasulandó tanyai volt, akkor a városi esküvő után násznépükkel együtt visszatértek a maguk szállására, délután pedig a vőlegény a hagyományos rendben elment a menyasszonyért majd utána vagy a Városban lakták el a lakodalmat, vagy mindjárt mentek ki a tanyai vendégségre.

Az esküvő gyalogszerrel történik még manapság is, ha a vőlegény és menyasszony egyfalubeli (Tápé, Algyő, Sándorfalva, Szentmihálytelek). Így volt ez régebben alsóvárosiak között Alsóvároson is.

Az alsóvárosi esküvő hagyományrendjébe azonban „uras” elemek is beleszőődtek. Ilyen volt a század első évtizedeiben a *fiákeres esküvő*. Először jobbmódúaknál tűnt föl, majd a társadalmi kényszer hatására szegényebbek is átvették. Akadtak azonban tehetős gazdák, akik mellőzték, bár módjuknál fogva megtehették volna. Nézetük szerint így a násznépnek csak kis hányada tudott az esküvői ünnepségen résztvenni.

Ilyenkor a fiákerokat, legalábbis a menyasszonyét szintén felvirágozták, a néha hálóval is letakart lovak csörgős szerszámjára fehér kendőt, az ostorokra pedig keskeny fehér pántlikát kötöttek. A menyasszonyt vivő fiáker szürke lovaira virágot is aggattak. A vőfély is ennek bakján foglalt helyet a hajtó mellett. A fiákerosokat az örömapa vagy megbízottja hazaérkezéskor kalácscsal, borral vendégelte meg.

Esküvő 1895 előtt

Említettük már, hogy az esküvő és lakodalom jellemzésénél különbséget kell tennünk a régi, polgári házasság előtti idők és az elmúlt majd egy század szokásrendje között. Az eltérések főleg a polgári és egyházi esküvő időpontjának egyeztetéséből adódnak: a polgári esküvőnek az állami törvény értelmében meg kell előznie az egyházi szertartást.

A régi hagyomány szerint a vőlegény és menyasszony, továbbá mindkettőjük násznépe délelőtt külön-külön ment az egyházi esküvőre. Csak a templom előtt találkoztak. Illendő volt mégis, hogy a vőlegény várakozzék itt egy kissé a menyasszonyra. Esküvő után a két násznép elvált egymástól és más úton ment vissza a maga lakodalmas házához.

Délután került sor a menyasszony hazahozására. Ha a menyasszony falubeli, azonos városrészbeli volt, akkor gyalog indultak útnak érte. Ha tanyára, más faluba kellett menni, akkor úgy szabták meg az indulás idejét, hogy még alkonyatra visszaérjenek a vőlegényes házhoz. *Csókán, Padén* ügyelnek arra, hogy a menyasszonyt ne a ház hátulja felől hozzák haza.

Az esküvői menet, majd a menyasszony *kikérése* a múlt század virágzó paraszti életrendjében még több volt eloregedett konvencionál: kötött rendjében, barokkos

³⁴ SzN. 1905. 246 sz. Beck Pista cikke.

reprezentációjában ősi emberi szorongások is felvillannak. Nézzük azonban Kovács és Kálmány nyomán az elmúlt, mai népemlékezetet meghaladó, történelembe süllyedt hagyományt közelebbről.

A *tordai* vőfély kikérő mondókája így hangzik:

Tisztelt násznagy uram!
Dicsérom az Atyaistent, aki minket teremtött.
Dicsérom a Fiúistent, aki minket mögváltott.
Dicsérom a Szentlelköt, aki minket mögszentölt.
Dicsérom a Szentháromságot, mert ű röndölte el a szent házasságot.
Tisztölöm a háznak urát, asszonyát és egybegyűlt családját.
Tisztölöm a főprincipális násznagy uramat és az összes vendégeit.
Tisztölöm a szép virágszálat, akit a mai szent napon a hit és szeretet aranyláncával egybekötöttek a mi kis királyunkkal.
E tisztölet után lépöm át a hajlék küszöbét, de nem a magam erejébül, hanem az Isten kegyelmibül.
Beszédömmel hosszú nem akarok lönni,
Mert minekünk mindjárt vissza köll mönni.
Nem kedvesködhetünk pénzzel, mézzel,
De azért nem gyüttünk mégsém üres kézzel.

Bort tölt és isznak:

De már násznagy uram tovább nem kertölök,
E rövid versömben komolyan beszélök.
Adják nekünk a szép menyasszonyunkat,
Hagy örvendözzük mög vele a mi kis királyunkat.

A menyasszony *kikérése* tehát a múlt században délután kezdődött, „ámde míg az sikerült — írja³⁵ Kovács a hajdani felsővárosi tisztességet idézve — többször kellett a vőfélyeknek érte fáradozni.

Először délután négy óra tájban indultak el a menyasszonyos házhoz a vőfélyek. Az első vőfély kezében nagy, két iccés borral telt palackkal, melynek nyakán pirosra sült fontoskalács díszlett, míg a másik vőfély telt kulacsot emelt, és ebből az úton sorba kínálhatta az ismerősöket.

Mielőtt erre az útjukra indultak volna, a násznagy elé állva így búcsúztak:

Tisztelt násznagy uram, mi ismét elmennénk,
Hogyha ez útunkban szerencsések lennénk.
Meglátogatnánk mi szép menyasszonyunkat,
Hogyha nem gátolnák meg mi szándékunkat.
Tehát kérjük szépen, hogyha kérésünket
Teljesítenék, s adnának nekünk egy üveget
Tele borral, s rajta illő lakattal,
Vagy magyarul mondva: egy fontoskalaccsal.

Ez első úttal kezdték meg a menyasszony kikérését, kinyerését a vőlegény részére. Útjuk megkezdésekor egyet-kettőt durrantott a pisztolyból a hősi elszántság és a menyasszony-elrablás ősi szokásának jeléül.

A menyasszonyos házhoz érkezve, *Őszentivánban* zárt kapura, bekötözött ajtóra találtak. Dulakodtak, végül mégis beeresztették őket. Ez nyilván a Városon is megvolt valaha. Azután a násznagy elé álltak. Hosszú kádenciáját a borospalack átnyújtásával a vőfély így végezte:

Vőlegényünk tőlünk küldött egy levelet,
Mely Krisztus testével lepecsételtetett.
És az ő vérével vagyon megírva,
Tessék násznagy uram, vegye és olvassa.

³⁵ Kovács J. 287.

Átnyújtotta a borral telt és kaláccsal övezett palackot, melyből a násznagy úr ivott egyet, de a levélre nem sokat hederített, hanem tanálgató mesét adott föl megfejtésül a vőfélynek. A vőfélyek nem tudták, vagy az illendőség kedvéért nem is akarták a kérdést megfejtetni, és így dolguk végezetlen tértek vissza a vőlegényes házhoz. Hamarosan azonban újra szerencsét próbáltak, most már kész volt náluk a megfejtés. Így emlékeznek nagyidejű *őszentivániai* (tiszaszigetiek) is.

Jutalmat kértek a fejtörésért:

Mostani kérésünk mi így fejezzük ki,
Hogy szép menyasszonyunk nyoszolyúlányai
Elhoznák mivélünk a szüzi bokkrétát
S vőlegény urunknak maguk adhatnák át.

Erre a nyoszolyúlányok — idézzük tovább Kovácsot — egész halom virágot összecsomagoltak, és a vőfélyekkel együtt elmentek a vőlegényes házhoz, ahol a vőlegényt és az egész násznép férfisereget fölvirágozták. Ezenkívül a násznagy meg a vőfélyek egy-egy kendőt is kaptak, melyet ez utóbbiak a mellükön lógó pántlikához kötöttek...

A fölvirágozás után a vőfélyek itt megtáncoltatták a nyoszolyúlányokat. Amíg ez a tánc folyt, addig fölkészültek a menyasszonyért menendő asszonyok is. Aztán megindultak, de erről híradással volt előbb a vőfély:

Most indulunk el a döntő ütközetre,
Melyre már én régen el voltam készülve.
De én azt is hiszem, nem vallok kudarcot,
Méltán kiállhatok bármily erős harcot.
Vitézim is vannak: egész asszonysereg,
Kikben biztos lehetek, hogy csatát nyerek.
El fogom hozni kedves menyasszonyunkat,
Vigasztalni vele vőlegény urunkat.

Ezek után öt-hat asszony társaságában elindultak a menyasszonyért. A vőfély most erélyes szókkal kérte ki:

De már násznagy uram tovább nem engedek,
E rövid versemben komolyan beszélek,
Hogy már adnák ide szép menyasszonyukat,
S tovább ne kínozzák vőlegény urunkat.

Az erélyes szóra aztán elkészült a menyasszony. A vőfély kézenfogta és vele a násznagy elé állva, hosszú versezettel búcsúztatta el szüleitől, rokonaitól, lánybarátaiktól, sőt a szomszédoktól is, így végezvén:

Az itt maradóknak kívánunk jókedvet,
Nekünk utasoknak boldog megérkeztet.

A menyasszony kezét csókolt szüleinek és a menet megindult. Újra durrogott a pisztoly, megkezdődött a kurjongatás: *iju-ju, ju, iju-ju, viszik a menyasszonyt!* Amerre haladtak, mindenfelől ezt rikkantották. Majd durrogott a pisztoly, míg végre megérkeztek a vőlegényes házhoz, ahol már izgatottan várták őket. A vőfély egyenesen a násznagy felé tartott és a menyasszonnyal megállva előtte, így köszöntött be:

Szerencsés jóestét násznagy uraméknak,
Végére jutottunk nagy, hosszú útunknak.
Nagy fáradozásunk nem esett hiába,
Mert egy drága kincset hoztunk e hajlékba.
Ím, itt a menyasszony, frissen megérkezett,
Tessék násznagy uram, fogjon vele kezét.

Sorban kezét fogtak a menyasszonnyal, aki a legény szüleinek, olykor a tisztesorú násznagynak is kezetsókolt. Aztán táncolt a vőlegénnyel vagy a vőfélyel...” Mint mondtuk, ez a hagyomány már a régebbi múlté.

A múlt század hetvenes éveinek *szajáni* esküvői menetét, a menyasszony kikérését Kálmány örökíti meg.³⁶ Részletes idézését részben a legarchaikusabb szegedi hagyomány megismerése, részben a későbbi fejlemények megértése érdekében szintén szükségesnek látjuk.

Esküdőre külön megy muzsikaszóval a vőlegényes háznép, külön a menyasszonyos. A háznépet *zászlós* vezeti.

A lakodalmi zászló rúdján régebben hosszú nyélre kötött *zsanérkendő*: kasmírból való, rojtosszélű, finom női fejkendő, az asszonyi sors jelképe. Kedvelik a nemzetiszínű zászlót is. Ez újabb fejlemény.

A zászló végére almát, citromot szúrnak, erre meg rozmaringot, pántlikát tűznek. A nászmenet élén viszi egy-egy rokonságból való fiatal férfi. *Padén* üveg a végén, benne paprikásvíz. Itt a szalag mellett szoknyát is tűznek rá. Ha kocsin vonulnak föl, a zászlós az első kocsin ül. Menés közben a zeneszóra olykor moztatni, táncoltatni is szokták. Így *Újkigyóson* a menyasszonyos háztól a templomig, innen meg haza, a vőlegényes házig. Az esküvőről hazaérve, a sátor végére, vagy a kapura tűzik ki.

A zászlóvitel *Tápén, tanyán* még elég általános, régebben a Városban is.

A zászlós jobb oldalán megy — írja tovább Kálmány — a *kardos*, bal oldalán a *láncos*. Kard helyett ma darab fát vagy ostort tart kezében a kardos, de nem felkötve, a láncos pedig nem visz már láncot a vállán, mint hajdan, hanem favillát vagy pálcát. Hármukat, vagyis a zászlóst, a kardost láncost követik a legények, ha vőlegényes a háznép. Köztük meg a virágos kalapú vőlegény, azután a leányok. A menyasszonyos háznépnél elsősorban a két nyoszolyúlány között a felkoszorúzott, síró menyasszony megy, utánuk a férfiak, legutoljára az asszonyok.

A fiatalok, többször az idősek is dalolva és táncszavakat kiabálva haladnak végig az utcán a templom elé, hol míg a pap esketni megy, táncolnak. Leginkább a menyasszonyra utaló táncszavakat hallani tőlük:

A menyasszony szomorú,
Mer a fejin a koszorú.

Ez az utca jaj de sáros,
A menyasszony jaj de csajhos!
Kerüljük hát a sarat,
Mer a mi menyasszonyunk émaradt.

Tágosságot nekünk is,
Ha még kicsik vagyunk is.

Adjuk hozzájuk Sebők Dénes újabb szajáni följegyzéseit:

Jaj de sokan néznek minket,
Áldja mög az Isten űket.

Fejünk fölött száll a fecske,
A menyasszony ki van festve.

Égy szöm búza égy szöm rozs,
Esküvőre mönyünk most.

Édősanyám gyújs világot,
Most hozik a gyöngyvirágot.

Szóregről:

A meszelő mög a horog:
Ez kő nekünk, nem a dolog.
Icca te!

³⁶ *Kálmány* II, 211.

Kovácséknál vótunk lányé,
Kaptunk is egy kéve szaré.
Kéve szaré, hat krajcáré,
Égy kis üveg pálinkáé.

Aki ide báméskodik,
Az is ide kévánkodik.
Icca te.

Az esküvés — folytatja Kálmány szajáni leírását tovább — rendszeren délben szokott történni. Délután a vőlegény násznagya elküldi az öregvőfélyt és a kisvőfélyt a menyasszonyos házhoz. A kisvőfély kezében üveg bort visz, és az üveg nyakán fonott kalácsot. Az öregvőfély megveregeti pálcájával az ajtófélfát, és ha bebocsájtják, megáll az ajtó küszöbén, beköszön: *dicsértessék a Jézus Krisztus!* Alprincípális uram köszönti a lány násznagyát. *Mindörökké amen* — a násznagy felelete.

Ezután a vőfély egyet előrelép és elkezdi mondókáját, melyben előbb a násznagy, menyasszony és a menyasszony szüleinek egészségéről tudakozódik. Azután beszél a Boldogságos Szűz Máriáról, kihez Gábrriel arkangyal küldetett, és kinek a lába alatt volt a hold, feje fölött pedig tizenkét csillagból álló korona. Majd elmondja, hogy az ő kis királyuk (vőlegény), a kis királynét (menyasszony) a templomban arany gyűrűvel eljegyezte, a pap pedig arany láncsal (stóla) összekötötte. Amikor kijöttek, a menyasszony megkérte a násznagyt, hogy bocsássa haza, meg akarja szüleinek köszönni, hogy fölnevelték. Minthogy pedig a násznagy nem török, sem pogány, hazabocsájtotta. Ő most arra kéri a násznagyt, mondják meg, hogy itt van-e. A násznagy biztosítja, hogy nem vesz el, mert olyan legényei vannak, ha kell, külső országba is elmennek a keresésére és előhozására.

Most a kisvőfélytől az öreg vőfély elveszi a kalácsot s a boros üveget. Az asztalra teszi e szavakkal: *dicsértessék a Jézus Krisztus! Itt van az üvegben Krisztus vére, Krisztus testével, vagyis a kaláccsal megpecsételve. Tessék fölszakítani és látni, hogy igaz úton járunk.*

Ekkor a násznagy kezébeveszi az üveget és a kalácsot, majd a nép között eldaldja, vagyis elkinálgatja és kijelenti, hogy most már elhiszi, hogy igaz emberek és jó úton járnak. Ha még egyszer eljönnek, a násznagy megmondja nekik, hogy hol találják föl a kiskirálynét. A menyasszonyos háznál tele-töltik a kiüresített üveget borral, kalácsot is akasztanak rá. A muzsikások három verset húznak, majd elbocsájtják a két vőfélyt.

Mintegy félóra múlva a vőlegényes háztól elindul az egész sereg. Közöttük a násznagy és a vőfélyek. A kisvőfély kalácsot visz a borosüveg nyakán. A menyasszonyos háznál már várják őket: ki kapával, ki villával, ki meg ásóval. A bejárat el van zárva, fa van keresztbe téve, és belülről ijesztgető szavakat hallatnak, hogy ide pedig ne jöjjenek, mert így és emígy tesznek. Elkezdődik a harc: ütik a földet.

Végre beeresztik őket, a két vőfély a szokásos ajtókopogás után bemegy a szobába és versel. Hátuk mögött becsúszik a vőlegény násznagya. A versben szó esik Noé bárkájáról, Ádámról, Éváról, és kérdezi, hogy ő, aki a menyasszonyt keresi, jó helyt jár-e? A menyasszony násznagya megmondja hogy jó helyt jár. Megtalálták a menyasszonyt, hanem *három zár* alatt találták meg. Ezért a vőfély olyan három találgató mesét kap föl, melyet az ő násznagyának kell kitalálnia.

Eddig Kálmány szajáni előadása.

Közbevetve szólnunk kell a szegedi táj *kúcs, zár* néven is emlegetett lakodalmi találókérdéseiről, amelyek tréfából vagy egy-egy akkurátus násznagy részéről olykor még manapság is elhangzanak. Ez régebben, mintegy az első világháborúig hozzátartozott a kiadó násznagy hivatásbeli kötelességéhez. Ezek természetesen más magyar tájakon sem ismeretlenek.

Bibliai ősképek Sámson készülő lakodalma (Bírák könyve 14, 12-14), amelyen harminc vőfély volt. Kiknek szóla Sámson: *talányt adok elétek, melyet ha nekem megfejtetek a lakodalmom hét napja alatt, harminc gyolcsinget adok nektek és annyi köntöst. Ha pedig meg nem fejthetitek, ti adjatok nekem harminc gyolcsinget és annyi számú köntöst. Kik felelének neki: add elé a talányt, hadd halljuk. És mondd nekik: az eből étek jött ki, és az erőből édesség eredt. És nem fejtheték meg három nap a kérdést...*

A találós kérdésekkel minden népnél eredetileg az idegenek tudományát, rátermettségét, választottságát akarták megismerni. Próbára tették, hogy méltó-e arra, hogy meghallgassák, maguk közé fogadják. A kérdéses eredeti ünnepélyességéből a lakodalmak tréfás feszültségében is föl villan valami. Megtörtént, hogy a menyasszonyt nem adták ki annak a násznagynak, illetőleg vőfélynek, aki nem tudott helyesen megfelelni. El is küldötték. Valaki aztán mégis megkönyörült rajtuk, ami szégyen volt, és rossz házassági előjelnek érezték.

A magyar lakodalmi találókérdések között sok a szentírási eredetű. Közvetítésükben a középkori vándordeákoknak, kéregető barátoknak volt nagy részük. Sokat összegyűjtött belőlük a *Szent Hilárius*,³⁷ Bod Péter kevéssé ismert műve. Mi itt természetesen csak olyanokat idézünk, amelyek a szegedi táj vőfélyei, násznagyai között forogtak:

Kána menyegzőben ki volt a menyasszony? Rebeka asszony. A vőlegény ifjú Tóbiás, a vőfély meg az öreg Kelemőn.

Ki vágott az anyján fát? A földből teremtett Ádám, amikor fát vágott.

Miért tetted az alsóvárosi torony tetejébe kakast, nem tyúkot? Mert a tyúk tojása leesett és összetörtött volna.

Hun nem vót az Úristen? Az utolsó ítéletön.

Mit csinál az Úristen, mikor az eső esik? Sarat.

Zebedus fiának ki volt az apja? Hát Zebedus.

Hány nap múlt el azóta, miután Ádám mög Éva a paradicsomba vót? Hét, mert egyik hét nap elmúlik, jön a másik.

Mé harapott Ádám az almába? Mē nem vót bicskája.

Milyen levest főzött Éva Ádámnak? Meleg levest (Pusztaföldvár)

Ki metszötte mög az első szöllőt? A szamár. Noé szamara megrágtá az egyik vesszöt. Észrevette, hogy ez többet termett.

Mölyik a Hiszökégy közepe? Az olvasó Hiszekegyet jelképező szemének lyuka, amelyet a zsinór-ra fűznek.

Mikor beszélt az embör a szamárral? Bálám próféta idejében.

Mit nem adhat vissza még az Úristen sē? Az asszony szüzességét (Szöreg).

Örök életnek kezdete, üdönnek végzete, ködnek közepe? Az ő betű (Mórahalom).

Kicsoda az, aki nyelv nélkül kiáltott? Ábel vére (Majláthfalva).

Mikor állott féllábon az Isten? Amikor virágvasárnap a számárra föl akart ülni (Sövényháza, Majláthfalva).

Mikó legéhesebb a pap? Karácsonykor, mert akkor három misét kell szolgálnia (Sövényháza).

A találókérdések után a *szajáni* vőlegény násznagya mondott verset. Elmondta, hogy a Három Királyt csillag vezette Krisztus urunk jászolóhoz. Krisztus Urunk a Három Királlyal kezét fogott, alprincipális úr, vagyis a menyasszony násznagya fogjon vele kezét. Kezét fogtak, és megejtették a három találgató mesét, majd kérték a menyasszonyt.

Amíg bent a kikérés és kiváltás történt, addig a konyhában az asszonyok a kémeny alatt a menyasszony ágya fölött osztozkodtak. Hosszú huzavona után a nyoszolyásszony váltotta meg.

Amikor már belegeyeztek, hogy *kiadják* a menyasszonyt, akkor elvitték öltözni. Ez sokáig tartott. Ekkor már le volt szabad ülni. Közben fiatal emberek öltöztek föl leánynak és vénasszonynak. Sorba bementek, és bemutatták őket, hogy ez a menyasszony. A *kérő nép* nem vállalta. Végre bejött a menyasszony, mire felállottak és kezdődött a búcsúzás.

A menyasszony búcsúzóját a násznagya vagy a vőfélye mondta. Ebben elbúcsúzott szüleitől, testvéreitől, háza népétől, majd szüleinek kezét csókolva útnak indult. Ekkor előbb táncoltak, majd ugrálva, táncolva mentek végig az utcákon.

Esküvő 1895 óta

Említettük már, hogy a polgári házasság a mennyegző ősi rendjét megbolygatta, de még több évtizeden át nem rombolta szét. Az állami követelmény olyanformán épült bele a hagyományba, hogy a délelőtt megkötött polgári esküvő után a kora délutáni órákban elmennek a lányosházhoz a menyasszonyt a szokott módon, szer-tartásosan kikérni, búcsúztatni. Innen azonban csak az egyházi esküvő után térnek a

³⁷ Bod P., Szívet vidámító, elmét élesítő, kegyességre serkentő Szent Hilárius. Szeben, 1760. Több kiadásban, még századunkban is megjelent.

menyasszonnyal haza a vőlegényes házba. Az új mozzanatokkal bővült hagyományt most a *tápai* esküvői menetben mutatjuk be.

A menetet még a múlt század végén is a lovon ülő *zászlós* nyitotta meg. Lovát szűnyogháló borította, ő maga folyton lebegtette a zászlót, amelynek végébe alma, ebbe meg rozmaring volt tűzve, az egész szalaggal ékesítve. A zászlóst szintén lóháton, esetleg csak gyalog táncolva, dalolva, kurjongatva hat-nyolc felvirágozott, sarkantyús csizmás, pántlikás kalapos *kardoslegény*, röviden *kardos* kísérte, akik kardjukkal, illetőleg kopjaszerű botjaikkal csapdosták a levegőt, de egymással is vívtak a nászmenet élén. Utánuk jött a két násznagy, majd sorrendben a vőlegény a táncmester kíséretében. Követték őket a koszorúslegények, majd a násznép, végül a muzsikások. Valamikor nem kísérték zeneszóval az esküvőre a násznépet, hiszen ez még délelőtt megvolt.

A menyasszonyos házhoz símán, akadály nélkül jutottak be. Itt a vőfély borát, kalácsát elkínálta. Ezt hamarosan pótolták. Ezután előadta népének szándékát. Ha várni kellett, akkor táncoltak egyet, a násznagyok a vőfélyvel vitatkoztak, esetleg most is találókérdéseket adtak föl neki. A csöndben állogáló vőlegényre valami lefátyolozott arcú, cifrán kiöltözött nőszemélyt akartak ráerőltetni. Ő azonban visszautasította.

A vőlegény kíséretéből valakinek közben kint vigyáznia kellett a menyasszonyos kocsira, nehogy tréfáskedvű házbeliek kiszedjék a tengelyszögeit.

A koszorúslányok végre bevezették a menyasszonyt. Szülei, keresztszülei, testvérei vették körül. A vőfély szavával megkezdődött a *búcsúztatás*, amelyet a vendégsereg fölállva, az emberek kalaplevéve hallgattak végig. Az ünnepélyes pillanatokban olykor még a férfiak szeméből is kicsordult a könny:

Szűnjék meg mostan a hegedük zengése,
És a sarkantyúknak némúljon pöngése.
Szép menyasszonyunk most kezdi búcsúzását,
Mielőtt elhagyná a jó szülők házát.

Én kegyes teremtőm, áldom szent fölséged,
Gondviselésödért hálát adok Néked,
Hogy engöm e házban engedtéül születni,
Kedves szüleimnek gyermekévé lönni.

Kik engöm nevedben szépen fölneveltek,
Mégóvtak a rossztól, jóra serkentettek,
Tápláltak, ruháztak, rám gondot viseltek,
Amióta élek, szívükből szerettek.

Mindig azt keresték, mi válik javamra,
Soha nem akartak ők semmit káromra.
Most, midőn a házáséletem fölvészöm,
Szent akaratodnak útjait követöm.
Áldást adnak reám, imádkoznak értem,
Hogy boldogságomra válják ez új életem.

Én Istenem, te is add áldásod rájuk,
Engedd, hogy beteljön mindön óhajtasuk.
Adj nekik szép hosszú és boldog életöt,
Áldásod kísérje minden lépésüket.
Lássák gyermekeik igaz boldogságát,
Holtuk után add mög lelkük koronáját.

Jó testvéreimet is áldd meg Istenem,
Kik eddig békében együtt éltek velem,
Közöttük napjaim boldogan teltek el,

Jóságukat soha nem feledhetöm el.
Több boldoggá űket én édös Istenöm,
S egykor országodba juthassanak velem.

Jó leánybarátim, nektök is kívánom,
Lögyetök boldogok ezen a világon.
Jóságtokért az ég áldjon meg Titöket,
Adjon majd nektök is szép páros életöt.

Most kik jelen vagytok barátim, rokonim,
Együttvéve alsó- és felsö szomszédim,
Nektök is köszönöm szíves jóságtokat,
Fizesse mög Isten fáradozástokat.

Végre mindannyian, ha vétöttem nektök,
Kérlek az Istenért, mindazt felejtsetök,
És küldjetök értem egy fohászt az égbe,
Hogy házasságomat vögye kögyelmébe.

Most pedig veletök az Isten maradjon,
Nekünk is szöröncsés megérkezést adjon.

Ezután a lányhálóból a templomba mentek. A menet egymásutánja így alakult: a kadosok után a legényesház násznépe, majd a két násznagy és táncmester, a menyasszony az első koszorúslegénnyel, utánuk a völegény az első koszorúslánnyal, majd a koszorúslegények és lányok rokonsági fokozatuk szerinti sorrendben, teljes, megilletödött csöndben. Ezután következett a menyasszony násznépe, végül a daloló ember-nép, gyerekek és muzsikások. Jegyezzük még meg, hogy a menyasszony előtt régebben egy családbeli fehérnép a menetiránynak háttal haladva söprüvel jelképesen söprötte az utat, hogy az esetleg odavetett rontást félreccsajpa.

Esküvö után, a templomból kijövet a menet sorrendje csak annyiban változott hogy a völegény és a menyasszony most már egymás mellé került, és természetesen az első koszorúspár is.

*

Magához a majláthfalviaktól *hitlététel* néven is emlegetett esküvői szertartáshoz füzödö népi hiedelmekről alig hallottunk. A menyasszony avatása, tápaiasan *beavatása* (introductio novae nuptae in templum) valamikor a lakodalom másnapján volt, azonban már emberemlékezet óta közvetlenül az esküvövel kapcsolatosan megtörténik. A pap még a közelmúlt esketési rendje szerint is gyertyát szokott a kezébe adni, és a sekrestyébe vezet. Ott elmondja az előirt liturgikus könyörgéseket, utána pedig visszavezeti a völegényhez, illetöleg násznéphez. *Tápén, Algyón* avatás után a menyasszony égö gyertyával a kezében, nyakán a napától kapott selyemkendövel, a völegény egyik közeli asszonyrokonának kíséretében háromszor megkerüli az oltárt. Menet közben a Miatyánkot és Üdvözlégyet szokta imádkozni.

Tápén az újpár ezután a papot közrefogva a Szüzanya oltárához vonul. Kis ideig magukban imádkoznak, közben a völegény legközelebbi asszonyrokonai, olykor egyedül a táncmester, háromszögletüre hajtott fehér kendöt szoktak a menyasszony vállára teríteni. Elöl lazán összefogják, és gombostüvel a menyasszonyruhához erősítik. Ez a *nyakbavalökendö*, öregek ajkán *napamasszonykendö*, mert a völegény édesanyja aján-dékozza leendő menyének. A kendöt idegen szem előre nem láthatja, csak ott a templomban veszik elő. A menyasszonyon marad ezután egészen addig, amíg a sortánc el nem kezdödik. *Sövényházán* a menyasszonyt a jegykendövel szokták leteríteni, amelyet a völegény hoz magával. Ez nyilvánvalóan a középkori szertartáskönyvekben *velatio* néven emlegetett mozzanatok felel meg, és még a Tridentinum előtti hazai házassági liturgia elnépiesedett maradványa.

Az is bizonyos, hogy esküvőre menet az *alsótanyai* menyasszony nyakába vetett fehér fátyol, majd a tréfásan *nyakló* néven is emlegetett és a vőlegénytől vásárolt fehér sál szintén e liturgikus *velum* emlékezetét őrzi. Valamikor nyilván szentelménynek tekintették, hiszen olykor még manapság is leterítik vele a pólyásgyereket, ha nyugtalan, sírdogál.

A liturgiából sarjadt régi hagyomány az esküvői szertartást közvetlenül követő *oltárkerülés* is: a vőlegény, menyasszony, násznép a szegedi nagytáj több templomában háromszor megkerüli a főoltárt. Ez a szokás a *feketebarátok* idejében, 1914-ig *Alsóvároson* is élt, sőt nyilvánvalóan ez volt az archaikus példakép.

A templomból kijövet a *sövényházi* újpárnak egyszerre kell átlépnie a küszöböt. Az hal meg először, aki ebben a másikat megelőzi. *Őszentivánon* ilyenkor régebben a levegőbe lőtt a násznép közül valaki. Az *alsóvárosi* újember alamizsnát szokott régebben osztogatni a kapuban ólálkodó koldúsok között. A *tápai, sövényházi, szőregi, deszki, majdáni, kiszombori* menyasszony ilyenkor aprópénzt, cukrot szokott szórni az odasereglett gyereknép közé, hogy — mint mondogatják — a szerelme mindig édes maradjon.

Kálmány följegyzése szerint *Szajánban* közvetlenül esküvő után előbb a menyasszony, majd a vőlegény násznépe a plébánia udvarára ment táncolni, de ebben sem a vőlegény, sem a menyasszony nem vett részt.³⁸ Az öregvőfély felköszöntötte a papot és háznépét, a kisvőfély, vagyis az ország szolgálja pedig ajándékot adott: egy üveg bort, meg az üveg nyakán lévő fonott kalácsot, amelyről más vonatkozásban már szólottunk. Adnak *Tápén, Algyőn* is, ahol azonban a bort misebornak ajánlják föl.

Föltételezhető, hogy e táncnak valamikor kultikus jellege volt, és rövid időre maga a pap is résztvett benne. Ne feledjük azt sem, hogy a *cinterem* néven emlegetett temető a régebbi századokban a templomot övezte, és gazdag hagyományvilága volt.³⁹

A falu népe és az uraság között olykor melegebb kapcsolatok is éltek. Híres színésünk, Kassai Vidor írja⁴⁰ *kiszombori* gyermekkorára, a múlt század negyvenes éveire visszaemlékezve, hogy „esküvők után a násznép zenével sorra járta az úri lakokat, és az udvaron táncoltak. Ilyenkor az úri nép közéjük vegyült, és Rónay János úr leányai, Mari és Lenka kisasszonyok úgy járták a csárdást a parasztleányekkel, hogy csak úgy ropogott. Táncolt ott akkor, aki csak akart, urak, parasztok, gazdatisztek, cselédség mind együtt.”

*

Mint említettük, a templomot az újpár és násznép más úton szokta elhagyni, és más úton tér vissza a vőlegényes házhoz. Így van vagy volt a közelmúltban is *Alsóvároson, Tápén, Sövényházán, Szőregen, Jázován, Tamásfalván. Újkígyóson, Pusztaföldváron* arra is ügyelnek, hogy visszamenet válasszák a hosszabb utat. Ez eredetileg nyilvánvalóan a nyomukban leselkedő, settenkedő gonosz távolytartását, megzavarását célozta. *Szatymazon* azonban már azt a lényegében hasonló magyarázatot adják, hogy az újasszony haza ne tudjon menni az édesanyjához, vagyis megszokják.

³⁸ Kálmány I, 163.

³⁹ Morvay P., A templomkertben, temetőben, halotti toron táncolás és a halottasjáték népszokásainkban. Ethn. 1951, 73.

⁴⁰ Kassai V., Életemből 19.

HAZAÉRKEZÉS

Tápén megérkezve a vőlegényes házhoz, a két első kardoslegény tánc lépésben odament a bejárathoz, kardját a magasban keresztbe szögezte. Ez alatt vonult be az újpár és az egész násznép.

Temesköz több falujában a kapuhoz érkeve, egy vízzel telt vödört kell a menyasszonynak feldöntenie, mert a *szőregiek, deszkiek, klárafalviak, kiszomboriak* szerint csak így számíthatnak majd a jó fejőstehénre. A szokás *Tiszaszentmiklóson* is él. Kiszomborban egyidejűleg tisztabúzáat is szoktak a menyasszony fejére szórni, hogy hasonlóan hulljon az újpárra az áldás egész életében. A magyarázatok természetesen már másodlagosak, az eredeti célt az asszonyi helytállás, termékenység.

Az otthon maradt asszony nép kezében égő gyertyával, *Újkígyóson* szükségből olykor csak meggyújtott kukoricacsutka fényénél fogadja a násznépet, ha még nem is alkonyodik. Varga János a múlt század derekán megörökítette,⁴¹ hogy az esküvőről új otthonába érkező menyasszonyt a vőlegény szülei megölelték, majd az udvarban egy meggyújtott szalmarakás füstje alatt vezették át, ezután a kutat kerültették meg vele, végül pedig a kötőjébe öntött búzával vezették körül a házban és a kamrában. *Sővényházán* a napa még a közelmúltban is karonkapta a menyasszonyt, s a konyhába vezette, ahol megkavartatta vele a tűzhelyen fővő kását. Kálmány szerint⁴² söprűt vetettek a menyasszony elé, amikor bement a küszöbön. *Sővényházán* ez már a kocsi-ról lelépő menyasszony elé került. A magyarázat már másodlagos: ha fölveszi, akkor majd szeret tisztogatni.

A vőlegény és menyasszony a ház ajtajában, küszöbén napjainkban is kettészakít egy peracet, ami annyit jelent, hogy kenyerüket ezentúl már meg fogják osztani. *Tápai* neve — mint láttuk — *szakajtóperac*. Itt a vőlegény belől lép a házküszöbön, és egyik lábát a küszöbre teszi. A menyasszony kívül marad, de egyik lábával ő is a küszöbre lép. Így törik, szakajtják ketté a peracet. Adnak belőle a mellettük állóknak is. A peracbe tréfából olykor zsineget is sütnek, a szakítás tehát nehezen sikerül. Van aztán ilyenkor nagy nevetés. A *tiszaszentmiklósiak* szerint így majd nem válnak el egymástól. Debreczeni János úgy látta, hogy ez a szertartás a múlt század derekán még olyanformán történt, hogy egy asszony nyújtott egy-egy darab kalácsot mindkettőjüknek. Belemártották az asszonynál lévő mézes findzsába, és kölcsönösen egymás szájába tették. *Klárafalván, Szőregen* az örömanya kis tálon mézzel együtt nyújtja be a peracet a fiataloknak, akik a letört darabot bele is mártják. *Tordán* az örömanya a kínálás után szándékosan földre ejti a tányért. A menyasszony sokszor utánakap.

A menyasszony — mint azt a *mórahalmiak* mondják: *koszorú alatt*, vagyis koszorúval a fején — az ajtóban várakozó ipának, napának kezét csókol, esetleg csak csókot ad, ők pedig átölelik, megcsókolják, majd bevezetik a házba, leendő hajlékába.

⁴¹ Varga J., Magyar házassági szokások eleinknél. VU. 1872, 586.

⁴² Kálmány I, 193.

Tápén most mondja ki először: *dicsértessék a Jézus, é d ö s a n y á m !* Körüljárnak vele, miközben az ételt megkavarja, megkóstolja, söprút nyomnak a kezébe, *Alsóvároson, Kiszomborban* meg göndörhajú gyereket ültetnek az ölébe. Tápén a már oda-készített subára szokták hasonló célzattal ültetni, vagyis hogy majd szép göndörhajú gyereket szüljön. A gyerek aztán almát,⁴³ Debreczeni szerint nyakravalót kap ajándékba. *Szatymazon* régebben a menyasszonnyal meg szokták a tanyát kerülni. *Deszken* hirtelenében cipót dugnak a hóna alá, hogy majd szép púpos kenyeret süssön. *Újkígyóson* fölnézték a szabadkéménybe is, hogy majd feketeszemű magzata legyen. Jelképesen olykor ablakot is tisztítatnak vele, hogy ne legyen álmos. Mindeme kezdő mozdulatok mágikus célzata nyilvánvaló.

Mi már nem láttuk, nem is hallottuk, de Debreczeni, majd Tömörkény még megörökíti⁴⁴ a következő illendőségi hagyományt:

„Jön az esti vacsora, amiben az újasszonynak nem sok gyönyörűsége telik. Most mikor a vőlegény anyja vagy apja a házban, vagyis a szobában van, föl kell állnia és csak akkor ülhet le ismét, amikor azok a szobából kimentek. Ez az öregek iránt való tiszteletet jelképezi. A napa azért leginkább a konyhában tartózkodik, hogy az újasszony leülhessen az asztal mellé. Ipa pedig az udvaron jár-kel a hivatlanok között, kínálván őket citromos borral és kaláccsal.” Debreczeni még azt is megjegyzi, hogy a menyasszonynak vacsoraidőig egy szál ingben kellett várakoznia a kamrában.

Térjünk azonban vissza a megérkező menyasszonyhoz. A vőfély így köszönti be:

Adjon az Úristen szerencsés jó estét,
S tartsa békességben e háznak vendégét!
Tisztelt násznagy uram, mi ismét megérkeztünk,
Most már elmondhatjuk, hogy sikerrel működünk,
Mert szép menyasszonyunk íme megérkezett,
Kérem, násznagy uram, fogjon vele kezét,
S fogadják be őt e szép társaságba,
Részéssék őt e szép mulatságba.

A násznagy kezét fog a menyasszonnyal, majd a vőfély a muzsikások felé fordul:

Most tehát zenészek, hegedűk zengjete,
Hogy menyasszonyunknak fülei csengjenek,
Mert most már mulathatunk, ahogy mi akarunk,
Mert most már véget ért legnehezebb dolgunk.
Kezdődjék hát meg menyasszonyunk tánca,
Hogy kiszakadozzon szoknyájának ránca!

A menyasszonyt eredetileg nyilván kultikus célzatú táncsal fogadják be urának nemzetségébe. Ez a *sortánc*, amely Tápén így megy végbe: a vőfély a násznagyok előtt beköszönti a vőlegényt:

Íme a vőlegény, köztünk megérkezett,
Tessék násznagy uraim, fogjanak vele kezét!

Leül a násznagyokkal szemben, a vőfély pedig a menyasszonyt a házból csipkés zseb-kendőjénél fogva a násznagyok elé vezeti. Őt is beköszönti, majd a kézfogás után parancsot ad a muzsikásoknak, hogy húzzák el a sortáncot. Először a vőfély táncol a menyasszonnyal, majd kérésére a násznagy felszólítja a táncmestert, hogy ő táncoljon a menyasszonnyal. Ez meg is történik. Egy-két fordulat után most ő áll a násznagyok elé, és kalapját megemelve kéri őket, hogy szólítsák föl a vőlegényt a sortánc eljárá-sára.

A vőlegény eleinte csökönyös, koccint a násznagyokkal, de táncolni nem megy. A násznagyok is pártját fogják, és különböző kifogásokkal igyekeznek mentetetni a

⁴³ Boldogasszony 22.

⁴⁴ Farsangon. SzN. 1899. 29. sz.

vőlegény húzódását: fáj a lába, pihen még, esetleg szomjas, innia kell. Végül mégis elhúzza a menyasszonyt, és szépen ünnepélyesen táncol vele.

Ezután a vőfély és a táncmester összefogódzva a koszorúslányokkal táncol. A násznagy elé jutva mindig megemelik a kalapjukat. Majd a koszorúslegényeknek engedi át a lányokat, a végén pedig az egész násznép táncra kerekedik. Ezeket is egyenként kéri föl és keresnek táncost a számukra. Ilyenkor a vőlegény testvéreit a menyasszony másnemű testvéreivel rendelik táncra. Nagyon számontartják, hogy a menyasszony rokonai ne maradjanak táncos nélkül, mert különben megsértődnének.

A tánc végén a *lányháló*, vagyis a menyasszonyos ház búcsúzkodó vendégeinek marsot húznak. Feltartott kézzel kísérik ki őket a kapuig, előbb azonban üvegeiket megtöltik borral. Ezután *szabad a tánc*: a vendég most már vacsoráig úgy mulathat, amint kedve tartja.

A táncot a tápaiak *kérőgetős tánc* néven is emlegetik a vőfély *kikérése*, vagyis táncra kérései miatt.

A *sortáncot* máshol vacsora után járják el, az *egész* hagyományt mégis itt, együttesen jellemezzük. Sok helyen már a múlté; összevegyült az újasszony táncával.

A *sortáncot* a múlt században *Fölsővároson* a vőfély, olykor a násznagy, táncmester felszólítására esküvői ruhájában, koszorúval, fátyollal a fején a menyasszony járta el a vőlegény nemzetségének férfitagjaival közvetlenül az urával való visszavonulás előtt. Ez volt a *kikövetés*. A táncot a vőfély kezdeményezte, majd a násznagyhoz fordult: *tessék násznagy uram N. N.-t kikövetni!* Erre a násznagy a megnevezett férfi nevét kiáltotta, aki pár fordulatot kötele volt a menyasszonnyal eljágni. A kikövetett táncosok pénzzel ajándékozták meg.⁴⁵

Ilyenkor más nem táncolhatott. A táncot a vőlegénnyel kezdte, majd ennek apjával, fitestvéreivel, egyéb férfirokonaival folytatta a vérségi kapcsolat sorrendjében. Tápén mint láttuk: vőfély, táncmester, vőlegény, apa és a többi.

A *sortáncnak* régebben több jellegzetes kísérő mozzanata is volt. Így *Fölsővároson* a tréfásabb asszonyok ujjaik közé három szál gyertyát vettek, és úgy nézték, hogyan táncol a menyasszony. Magyarozatuk szerint azt vizsgálták, hogy sánta-e. *Madarásztón* valamikor *sortánc* járásakor titokban tűt szúrtak a menyasszony ruhájába, amit illet megtalálni, és ezért félkezével folyton a ruháját tapogatta. A dudás, aki tudja, hova szúrták, kiabálja: ott, ott, vagy: nincs ott, nincs ott! Ajándékot is kapott a menyasszonytól; hogy helyesen kiabálva, nyomra vezesse. Ha aztán megtalálta a tűt, akkor jó varró lesz, ellenkező esetben nem.

*Szajánban*⁴⁶ a kisvőfélyvel szokott először a menyasszony táncolni, majd a násznagytól kérte táncra a vőlegényt, utána pedig az atyafiságot. Aki húzódozik, megfenegeti: *tánc vagy lánc!* Amíg a *sortánc* folyik, az *öregvőfély*, néha mások kezében is gyertya: úgy nézik a táncosok lábát, és megjegyzéseket tesznek a menyasszonnyra.

Az égő gyertya is mutatja, hogy a *sortáncnak* eredetileg kultikus jelentősége volt. A múlt század derekán jegyezte föl Debreczeni János, hogy a táncoló menyasszony köré égő gyertyákat raktak. Ehhez hasonlót örökít meg az *Ungarischer Simplificissimus*: a menyasszony körül a násznagyok fáklyákkal táncolnak.⁴⁷ A szokás gonoszúzó célzata kétségtelen. Eredetileg nyilván szentelt gyertya világított.

A *sövényházi vőfély* felszólítása:

Kéröm a tánc tizenhárom,
Nagy Jánost a *sortáncra* vagy *láncre* ajánlom.

⁴⁵ Kovács J. 292.

⁴⁶ Kálmány II, 213.

⁴⁷ Ipolyi A., Magyar mythológia II, 308.

Már vezette is hozzá a táncosnőjét. Ha nem engedelmeskedett, akkor a násznagy megláncoltatta. Csak váltságdíj ellenében szabadulhatott.

A sortánc végén az *őszentiváni* vőlegényt legénybarátai *beavatták* az embörök sorába: söprűvel megverték. Olykor meg is láncolták, kötözték a lábát.

Ezután mindenki a maga kedvére táncolhat a párjával. Közben olyan vendégek is érkeznek, akik az esküvőn nem voltak ott. A vőfély köszönti be a már elmondott módon őket.

Tápai vőlegény, menyasszony tánc közben
(1960-as évek)

Az esküvői vacsora, lakodalmi vendégség voltaképpen az új pár és násznép ünnepélyes együttevése, amely régebben felállással és a násznagy imádságával: a *Miatyánk* és *Üdvözlégy* elmondásával kezdődött. A *csókai* násznagy tréfás komolysággal sokszor csak ennyit imádkozott:

Látod Uram, hányan vagyunk,
Azt is tudod, mit akarunk.
Most és mindörökké. Ammen.

A vacsora végén nem volt általános az imádság.

Mindjárt melegebben itt említjük meg a vacsora egyéb ünnepélyes és szakrális hagyományait is. A *tápaiak* vacsora idején a *Kánai menyegző* történetét énekelték még századunk elején is:

Az igaz Messiás hogy együtt,
Sokféle csudákat köztünk tött.
A vizet is borrá tőtte,
A násznépet vendégölte
Káná mönyegzőbe.

Nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is ehítták vendégnek.
Út követik tanítványi,
Mint a tyúkot a fiai,
Káná mönyegzőbe.

Az első tál ételt főhózták,
Jézust is avvá mögkénálták.
Tetszött mindönbe az étök,
Csak a borba vót a vétök
Káná mönyegzőbe.

Szűz Mária hogy ezt möglátta,
Fogyatkozásukat mögszánta.
Fiam — mondja — borunk nincsen,
Azé sëmmi kedvünk sincsen
Káná mönyegzőbe.

Jézus hogy vigasságot tönne,
Szent Anyja kérése möglönne:
Parancsolá meríteni,
Kútbú hat vödröt tóteni
Káná mönyegzőbe.

A szolgálak nagy frissen sietnek,
Kútbú hat vödröt mögtótenek:
Jézus borrá változtatta,
Első csudáját mutatta
Káná mönyegzőbe.

Bort adták a násznagy kezibe,
Hogy adja a vendég elibe.
Násznagy a bort mögkóstolja,
Míngyá vólegényt kiáltja
Káná mönyegzőbe:

Mindön embör úgy mond, elsőbbet
Jó bort ad a vendég elébe.
De tē eddig is jót tartád,
és az alábbvalót hozád.
Kánán mönyegzőbe.

Míndnyájan az új bort kóstolják,
De jó, de jó, mind ezt kiáltják:
Jaj de jó bor ez az új bor,
Sokkal jobb, mint a régi bor!
Kánán mönyegzőbe.

Pétör társaival vígan van,
Köszönti poharát Andrásra,
Mög sēm törli a bajuszát,
Foly alá torkán szakálán.
Kánán mönyegzőbe.

Mátyás a poharat vigyázza,
Sokat kerül, nehezen várja.
Jakab elől el-elkapja,
Szomjas torkába fölhajtja.
Kánán mönyegzőbe.

Iskariotés hogy azt látta,
Hogy útet senki sem kínálja,
Kapja kondért háladásért,
Csak iszik a vólegényért.
Kánán mönyegzőbe.

Simon Bertalan azt mondja;
Tölts kulatsot, jó lösz hónapra.
Mert a jó bor hamar éfogy,
Jó lönne holnap majd egy korty.
Kánán mönyegzőbe.

Adja Isten mi is örüljünk,
Midőn lakodalmat hirdetünk.
Jó bor mellett duda nélkül,
Furcsa a tánc ugrás nélkül.
Kánán mönyegzőbe.

Elmönt a Szűz Mária haza,
Elmönt Szent Fia is utána.
Gyerünk hát mi is utána,
Ott vígadjunk mennyországba.
Kánán mönyegzőbe.

A muzsikások mögérköztek,
A vendégek kedvire töttek.
Úgy mögforgatták Magdolnát,
Mind elszórta a papucsát.
Kánán mönyegzőbe.

Dicsértessék Jézus szent neve,
És Szűz Mária fönn a mönnybe,
Itt és a magos egekbe,
Most és mindörökké.
Kánán mönyegzőbe.

Egyes helyeken olykor még napjainkban is megkövetelik, hogy vacsora alatt a muzsikások ezt az éneket eljátsszák.

Tápén halványan még arra is emlékeznek, hogy valamikor még a máshol idézett *Szent János áldását* is elénekelték. Lehetséges, hogy ez utóbbinak hangjánál vették a násznagy kezéből és költötték el a templomból visszahozott kalácsot. A szöveget más összefüggésben, a halotti tornál idézzük.

A tanyákon újabban a magyar himnusz éneklésével fejezik be a vacsorát. *Tápén, Újkigyóson* ez már közvetlenül a kezdő imádság után megtörténik. Egy *balástyai* lakodalomban (1968) az imádság már elmaradt, csak a himnuszt énekelték el a zenekar kíséretével.

Alsóvároson még a század elején is ügyeltek arra, hogy az asztaloknál páratlan számú vendég üljön, és minden asztalnál páratlan számú tál, tányér legyen.

Az újpár a koszorúslányokkal a násznagy asztalánál foglal helyet. *Csanyteleken* a fallal szemben, a tükörben nézőleg ültetik őket, eredeti megfontolás szerint nyilván a szemmelverés elkerülése végett. A leülő *sövényházi* menyasszonyoknak most ültetnek egy pillanatra gyereket az ölébe.

A vőlegénynek a századfordulón általában még a fején maradt a kalap, és *Tápén* egy tányérből evett a menyasszonnyal. Régebbi *alsótanyai* lakodalmakban a vacsorát étlen-szomjan kellett nézniök. Csak utána terítették külön helyiségben a számukra. *Sövényházán* legelőször a menyasszony szed ételt a vőlegénynek, neki meg az első koszorúslány. A menyasszonyt máig iparkodnak megtréfálni: lyukas kanalat, fából, nádból faragott kést, villát készítenek neki. Készítetik, hogy sokat egyék, mert csak így lesz majd a jószágtartáshoz szerencsájük. A *gyeviek* még azt is hozzáteszik, hogy így lesznek erős fiaik. Szerencsétlen házasságot jelent, ha vacsora alatt a sótartó feldől. A *sövényházi* újpár régebben nem ehett bicskával, nehogy a szerelmüket szétvágják.

A múlt században a *Városban*, de *temesközi* népünknel is élt az a hagyomány, hogy vacsora vége felé leborított edényben verebet vittek a násznagy elé, aki a földöt fölemelte és így a madár elszállott. Kálmány megjegyzése szerint ezzel talán „az elszállt boldogságra célzott.”

⁴⁸ Kovács J. 375.

Terjában a násznagy ilyenkor a menyasszonynak nagyon a lelkére kötötte, hogy urának engedelmeskedjék. Elpéldázta Ádámnak és Évának ama történetét, hogy az Úr a bűnbeesés után Éva anyáknak tálát adott. Az engedelmisség volt beletéve: a fehér-cseléd engedelmeskedjék az embernek.⁴⁹

*

Vacsora alatt egy kislíúval, kislánnyal lelopátják a menyasszony lábáról a cipőt. Nemsokára a vőfély kikéri a menyasszonyt táncra. Ha nincs meg a cipő, akkor a *ményasszony sánta*. A násznagy tartozik előkerestetni, majd megvásárolni. A vételár a muzsikásokat illeti. A szokás a szomszédos bánáti némettség körében is él.

A kiszolgálást a vőfély irányítja, ő köszönti be ékes rigmusokkal az ételeket. A *balástyai* násznagy állva hallgatja végig. Háta mögött nyolc-tíz kiszolgáló áll libasorban, hogy verseinek végeztével ők is a vendégek elé tegyék a tálakat.

Tápén a múlt században az ételhordókat kétfelől négy-hat, esetleg nyolc-tíz *gyertyás* kísérte égő, rendszeresen szentelt gyertyával a kezében. Ezek leginkább a kardos legények közül kerültek ki. *Temesköz* számos falujában a kiszolgálás a *franciák* dolga volt. *Alsóvároson* manapság a vőfély, továbbá a házbeliek, és olyan legények végzik, akiknek nincsen lányuk, azaz táncospárjuk, így tehát ráérnek segíteni.

A szegedi tájon általános volt, manapság azonban csak a Temesközben él az ételhordó legények fölavatása és eskütetele. Ez a vőfély feladata:

Tisztelt násznagy uram, ismét megjelentem,
Van már hadseregem, ezennel jelentem,
Most már kiállhatok a csatamezőre,
Törökkel, tatárral, véres menyegzőre.

Éljen!

Amíg ezt a tábort összeverbuváltam,
Szép magyar hazánkat egészen bejártam,
Voltam túl a Dunán, a bérces Erdélyben,
Nagy magyar Alföldön, Kárpátok tövében.

Éljen!

Zászlóm alatt van az egész ország népe,
A magyar ifjúság, nemzetünknek éke,
Székely testvéreink, a kunok és jászok,
Meglátják, hogy futnak tőlünk a kozákok.

Éljen!

Harcba a magyarnak sohasem volt párja,
A magyar katona Isten katonája,
Muszkát vagy németet ágyúval, puskával,
Tönkre ver a magyar egy szál pipaszárral.

Éljen!

E hős hadseregnek vezére én vagyok,
Lénungot, menázsit számukra én adok,
Ki hű katonám lesz, bőrét kitömetem,
A gyávákat pedig mind föbelövetem.

Éljen!

Mіндеgyik katonám magyar vérből való,
Hiszem, hogy egy se lesz közöttük áruló,
Harcban edzett hősök, akárcsak jó magam,
Vizsgálja meg őket, tisztelt násznagy uram.

Éljen!

⁴⁹ Világunk alakulásai 41, 43.

Ez a két dalia Attilának vére,
Az egyik egy kissé sántít tyúkszemére,
De már ez a másik talpig derék legény,
Kedvenc eledele a jó túrós lepény.

Éljen!

Ez a vitéz pedig Árpád unokája,
Ha szól a muzsika, rezeg a bokája,
Szereti a kártyát és boros üveget,
Az asztalukra ez hordja a kenyeret.

Éljen!

Ez a magyar itten Botond nemzetsége,
Sovány egy kissé, de van jó egészsége,
Tréfalkozni vele nem is igen merek,
Nyúl szívű a lelkem, azonnal pityereg.

Éljen!

Ennek meg az őse Kinizsi lehetett,
Mert amióta él, egyszer se nevetett,
Olyan savanyún áll mindig az orcája,
Míntha muszka császár volna a gazdája.

Éljen!

Ez Rákóczi fajta, elszánt kuruc gyerek,
Sokszor úgy elalszik, beköpi a legyek,
Él-hal a lányokért, persze csak titokban,
Kitűnően táncol maga a sarokban.

Éljen!

Ez Bátor-gyerek, meg is látszik rajta,
Akkora a feje, mint egy üres pajta.
Bajusza nincs még, de az is lesz mondhatom,
Ha lekvárral keni pofáját vastagon.

Éljen!

Ezt már nem is tudom, kinek maradványa,
Bajos felismerni, holló-e, vagy kánya?
Csak annyit látok, hogy kétöles a szája,
Bánom, hogy két zubbonyt nem húzattam rája.

Éljen!

Tessék megnézni ezt, milyen pofát vágott!
Pedig ő ette meg a konyhán a mákot.
Szépen vagyunk, öcsém, oda a becsület,
Nézd, itt a sok szép lány, szemedbe kinevet.

Éljen!

Hát te részeg disznó, így rukkolsz ki nékem,
Pedig tebenned volt minden reménységem,
Mikor mosdottál meg, talán a múlt nyáron,
Állj egy kissé hátrább, hogy senki se lásson.

Éljen!

Uraim! tehát most ismerik seregem,
Mellyel a törököt, franciát megverem;
Ha e sereg fölkel, régen meg van írva,
Nem vígad a magyar soha többé sírva!

Éljen!

Most bajtársak, ki-ki nyújtsa föl a kezét,
Mondjátok utánam a sereg esküjét,
Hogy szívvel-lélekkel hű katonak lesztek,
Nékem, vezérteknek engedelmeskedtek.

Éljen!

Az eskü ilyenformán hangzott: „Mi ezennel ünnepélyesen fogadjuk, hogy önkényt, minden kényszerítés nélkül a seregnek katonái lesziünk, éhen, szomjan, étkekkel és italokkal szolgálunk a vendégeknek, fővezérünk parancsait követjük, neki engedelmeskedünk. Ennek bizonyosságáért a muzsikusként fizetünk egy-egy forintot. Amen.”

Közeledvén a vacsora ideje, a vőfély szót kér a násznagtól, hogy a konyha készülődéseiről beszámoljon. Tréfás előadása a kulináris paradicsom, *slaraffia* archaikus európai látomásait, a szegények és éhezők vágyálmait idézi:

Szerencsés jó estét kívánok uraim,
E házban összegyűlt kedves asszonyaim.
S az itt jelenlévő ékes ifjúságnak,
Akikben öröme telik jó gazdának.

Éljen!

Szépen fölkérem e vidám társaságot,
Hagyják félbe kissé a szép mulatságot,
Amíg elbeszélem, ki vagyok, mi vagyok,
E királyi házban tenni mit akarok.

Éljen!

Párizst, Londont hét nap bejártam számaron,
A sötét Afrikát hét télen, hét nyáron,
Valamennyi négert nevééről ismertem,
Nekik a Szaharán paprikát ültettem.

Éljen!

Afrikából mentem Ausztráliába,
Alig fél nap alatt, fájt is lovam lába,
Áldott világ van itt, el se hiszik talán,
Sült malacok mennek az emberek után,

Éljen!

Ha egy kútat ásnak, borral szalad tele,
Túrós lepényből van a házak födele,
Szalonna-hídakkal kötik át a folyót,
És ami a legfőbb, nem fizetnek adót.

Éljen!

Hogy innen eljöttem, kilenc mázsás voltam,
De míg a tengerek hátán gyalogoltam,
Nagy cethalakra és fókákra vadásztam,
Bizony nem csoda, ha le is soványodtam.

Éljen!

Amerikában is megfordultam kétszer,
Ázsiát bejártam össze-vissza hétszer,
Voltam ebéden a kínai császárnál,
Ott aludtam el a feketekávénál.

Éljen!

Tehát, amint látják, sokat tapasztaltam,
Én a politikát nem könyvből tanultam,
Új hivatásomhoz alaposan értek,
Tisztelt násznagy uram, egy pohár bort kérek.

Éljen!

Most pedig uraim a konyhán szétnézek,
Megtekintem, hogyan készülnek az étek,
Szakácsunk mi mindent süt-főz vacsorára,
Ismét visszajövök karácsony napjára.

Éljen!

Ismét jelentkezik:

Tisztelt vendégsereg! Szót kérek, uraim!
Hallgassák meg sokatjelentő szavaim,
Tudom, önöknél is régen volt az ebéd,
Nem tesz kárt gyomrukban egy kis programbeszéd.

Éljen!

Künn jártam a konyhán, hol az étek főlnek,
Szakácsaink négy nap óta sürgölődnek;
Mindent kihordtak már az éléskamrából,
Cukrot, timsót, kámfort a Mózsi boltjából.

Éljen!

Hogy e fogyatkozást gyorsan helyrehozzam,
Tizenkét szekeret útnak indítottam,
Hogy Pestről hozzák el mind a fűszerszámot,
Adtam nekik útra egy-egy pénzes zsákot.

Éljen!

Aztán megnéztem a tömérdek fazekat,
Ústöket, tepsziket, kerek lábasokat,
Sorra kóstolgattam egy öles kanállal,
Elláttam jó bőven sóval, paprikával.

Éljen!

Hogy mi mindent főznek, fogalmuk nincs róla,
Kocsonyának készül tizenkilenc gólya,
Hízlalt verebeket forgatnak a nyárson,
Medvetalpat sütnek ébenfa-parázson.

Éljen!

Nyulaknak farkából főzik a paprikást,
A hajás krumplihoz fogadtak egy halászt,
A puliszkát pedig oláh papok gyártják,
A kásába a húst gőzhajók szállítják.

Éljen!

Barátfüle is lesz jól besavanyítva,
Tök sülve és fölve, kétfelé hasítva,
Fokhagyma olajjal, mártás vagy százféle,
De ki tudna sorra beszámolni véle.

Éljen!

Süteményünk is van túróval, lekvárral,
Jól megcukroztuk már százötven hambárral.
Szóval: ennivalónk elég két hónapra,
Csak az kell, aki az asztalra felhordja.

Éljen!

Sövényházán, Kisteleken azt a bort teszik a vendég családok elé, amit a lakodalomra ők hoztak magukkal. Természetesen az újpárt, szomszédokat is megkínálják vele.

Tápén a múlt században az ételhordókat két felől, négy-hat, esetleg nyolc-tíz *gyertyás* kísérte égő, rendszeren szentelt *gyertyával* a kezében. Ezek leginkább a kardos-legények közül kerültek ki.

Mint már mondtuk, a *Temesközben* viszont a *franciák* dolga volt a kiszolgálás.

Ilyenkor vizet csúfság lenne az asztalra tenni. Akik vacsorakor mégis inkább vízre lennének szomjasak, azokat a *Városban, Tápén* és a környező tanyavilágban *szamaras* néven emlegetett legény elégíti ki. Vizes köcsöggel körbe jár, miközben jelentgeti magát: *szamaras, itt a szamaras!* Ez még annak emlékezetét őrzi, amikor a tisztavizet szamarhúzta lajtokon hordták végig a Belvárosban.

*

Az ünnepélyes vacsora végeztével az örömszülék, családtagok, vőfély, kiszolgálók, muzsikások evésére kerül csöndben gyorsan sor.

A gevei vőfély a muzsikások vacsoráját így köszönti be:

Jóestét kívánok násznagy uramnak,
Akinek a háznál mindenre gondja van.
Szegény muzsikásokról levette a gondját,
Nem mondta meg, nekik mit ad vacsorát.
Ne féljeteK semmit, gondom lesz rátok.
Röviden megmondom, mi a vacsorátok.
Megvan nálunk a régi jó szokás,
Muzsikásoknak főztünk egy nagy üst répát.

Ha húst adunk nekik enni, bort is követelnek,
Mindig beszélgetnek, nem is hegedülnek.
Ha répát adunk nekik,
Még vizet sem kérnek, mindig hegedülnek,
Ne féljeteK semmit,
Főzők nektek répát eleget is,
Jól lakik vele a feleségetek is.

Most már kimegyek a konyhára,
A répának drága illatára.

Visszajön:

Amit az előbb mondtam,
Azzal már megbuktam,
Mert a gyerekek a répát mind elhordták,
Az üstöt is kikaparták.
De van sülttök, savanya paprika,
Amitől majd a primásnak égni fog a gyomra.
Most már kimegyek a konyhára,
A sülttök és savanyapaprika édes illatára.

Visszajön:

Jóestét kívánok násznagy uraméknak,
Amit az előbb mondtam, azzal is megbuktam.
Mert a savanyapaprikát elhordták,
A sülttököt a macskák összemajszolták.

Most már nincs mit tenni,
A muzsikásoknak húst kell adni enni.

A vacsorára behordott asztalokat ezután gyorsan kiviszik, hogy legyen a tánc számára hely. Csak a fal mentén elhelyezett padok, meg a násznagy előtti asztal maradnak helyükön. A szemetet, hulladékot a násznagy asztala alá söprik. Csak a lakodalom végén szabad kitakarítani.

Ezután *Tápén* újabb sortánc következik. A táncmestör, esetleg a vőfély név szerint megnevezve táncba rendeli az ülő vendégeket, vagy azokat, akik már nem kívánnak táncra kerekedni. Megnevezi táncosnőjüket is: özvegyasszonyokat, öreglányokat. Kitérni a felszólítás elől illetlenség.

A násznagy előtt *Alsóváros*on állandóan, egész éjjel ott van egy tál paprikás és kalács. Akinek kedve tartja, minden kérelem, illetőleg engedély nélkül ehet belőle. Csakugyan: sokan meg is kívánnak borkorcsolyának egy-két falatot.

Említettük már, hogy régebben, a múlt században a vacsora fogásai között ott volt a *kása*, *keménykása* is. Annak a borralalónak, amelyet a szakácsasszony állítólagos égési sebei miatt bekötözött kezekkel szedett, *kásapéz* volt a neve. Ez úgy történt, hogy a vőfély kíséretében hosszú fakanállal sorra bökdöste az *embörvendégöket*, vagyis a férfiakat, amíg „orvosságra” nem vetettek neki pénzt.

Tápén csatlakozott hozzá ételkavaró lapockájával a szakácsembőr is, aki groteszk táncmozdulatokkal utánozta a paprikásfőzés mozzanatait. Külön *húztak*, azaz csak nekik muzsikáltak, amikor táncra is pördültek egymással.

Nyilvánvalóan ebből a mozzanatból kerekedett a szegedi táj számos helyén a lakodalom egyik legmulatságosabb mozzanata, a *szakácstánc*: a vőfély vezérlete alatt főzőeszközökkel, cintányérként használt fődőkkel, fakanállal vert fazekakkal, bográccsal, kezükben kanállal, lapockával hadonászva felvonultak a szakácsok, kiszolgálók és muzsikászó mellett rögtönzésekben gazdag szilaj táncba kezdtek. *Csanyteleken* még szitában azokat a kanalakat, villákat is rázni szokták, amelyeket vacsora után a vendégek elől összeszedtek. Az *újkigyósi* bevonulás a Rákóczi nótája hangján történik.

A szakácstáncban mások nem szoktak résztvenni⁵⁰.

Vacsora után ismét megkezdődik, illetőleg folytatódik a mulatság, tánc. *Tápén* a vőfély kikérésére most is táncra parancsolja a násznagy a népet. Amikor már jó ideje táncol mindenki, a vőfély elkiáltja magát: *cigány, aki nem cserél!* Most mindenki azt keresi, választja, akivel legszívesebben táncol. Újabb parancs: *mindönki keresse meg a magáét!* Erre sok fehérség ellilán, nehogy ismét olyannal járja, akivel csak a vőfély parancsolta össze.

A menyasszony visszavonul, de hamarosan, olykor átöltözve visszatér. Egyes helyeken most következett a *sortánc*, amely lassan már egészen a múltba merül.

Mint hogy a sortánc alatt az illetékeseken kívül más nem táncolhatott, még a múlt század utolsó évtizedeiben is a fiatalság valami külön helyiségbe, esetleg a szomszédba vonult, hol főleg a *fordulj balha* játékkal szórakozott.

„E játékot — írja⁵¹ Kovács János — csak ha nagyobb számban jönnek össze, szokták játszani, mégpedig úgy, hogy egy zsebkendőt összefonva, egyik legény: *káplár* kezébe veszi azt. Most a szoba közepén egy kis székre ül valamelyik leány vagy legény, kire gyöngén egyet üt az összefont kendővel a káplár, fölkiáltva: *fordulj balha*. A széken ülő leány a kis széket megfogva, kissé fölemeli, de ülve marad rajta. Háromszor megfordul vele, majd hozzáhajol a káplár. Ennek fülébe súgja a jelenlévő legények egyikének a nevét. A káplár arra tart, ahol a megnevezett legény ül. Az összefont kendővel most ennek a hátára húz. A legény a kisszéken ülő lányhoz lép, megsókolja és helyébe a kisszékre ül. Az így leírt módon folyik a játék tovább, hol a legény választ leányt, hol megfordítva.” Megjegyzi még Kovács, hogy „a szemérmes leányzó ebben a játékban a választás által tudtára adta a legénynek, hogy szerettire való, és viszont a legény is a lánynak. Így rendesen első lépése, első eszköze volt olykor a *fordulj balha*-játék a házasságnak is.”

Csak akkor tértek vissza, amikor vége lett a szertartásos táncnak, és a vőfély bekiáltott hozzájuk: *szabad a tánc!*

A játék menetét, célzatait öregektől mi is így hallottuk.

Fölkontyolás, újasszonytánc

Éjfél körül a visszavonuló menyasszony fejről leveszik a fátyolt és a koszorút. Át is öltöztetik. Ilyenkor be szoktak hívni egy lányt és a fátyolt a fejére nyomják, hogy mielőbb férjhez mehessen. Majd bekötik a menyasszony fejét és elrejtik a vőlegény elől.

⁵⁰ A szomszédos, de más népi törzsohöz tartozó dorozsmai földön a szakácsember reggeltájban az üres bográcsot fülénél fogva nyakába akasztotta, két fakanállal verte. A muzsikások kísérték. A vendégek pénzt vetettek a bográcsba. Aki nem adott, bekormozta. Az összegyűlt összeget végül az újasszony kötőjébe öntötték.

⁵¹ *Kovács* 402.

Több lányt és menyecskét erőltetnek a párja gyanánt. amíg végre sikerül megtalálnia az övét, az igazit. Egyébként a menyasszonyi koszorúból — mint már mondtuk — egy szemet, a fátyolból egy darabot, a virágból egy ízt elégetnek, hogy semmiféle rontás ne fogjon az új páron. Pár emberöltővel ezelőtt el is égették, tűzre vetették az egészét. *Sövényházán* a vőlegényvirág és menyasszonykoszorú elégetése egyidejűleg történt, hogy „egyszerre” haljanak meg. Akadnak, akik menyegzős ruhájukat elteszik, de többé soha nem viselik. Utolsó kívánságuk gyanánt meghagyják, hogy ebben temessék el őket.

Amikor a *kiszombori* menyasszony fejének bekötésére került sor, lánycimborái égő gyertyával szokták körüljárni. A menyasszony oltotta el sorban egy kendő segítségével a lángjukat.

Tápén a kontyolás, főkontyolás, újasszonycsinálás a táncmestőr sajátos feladata. Zárt ajtó mögött, szentelt gyertya fényénél közvetlen hozzátartozói: kárlátóba jött keresztanya, lánytestvérek jelenlétében ő szedi le a menyasszony fejről a koszorút. A mirtusból egy szemet a zsebébe tesz. Ő tekeri föl a haját és köti rá a *fityula*, illetőleg *kontykendő* néven is emlegetett, megfelelően szabott selyemkendőt. A koszorúból egy szál mirtuszt a konty alá is rejt. Ilyenkor sem szabad tükörbe nézni.

Régebben akadt olyan táncmester is, aki e szertartás közben asszonymépet semmiképpen nem engedett be, mert attól félt, hogy tisztuló is akad közöttük. A menyasszony nyakát borral szokta megmosni, és csak ezután kötötte a fejére a kendőt, amelyen igazítani most nem szabad. A hagyomány lazulásával azonban egyes nyoszolyásszonyok mégsem tudják megállani, hogy ne símitsanak rajta. A tápai újasszony első kontykendőjét egyébként a menyasszonykötő anyagából szabták régebben.

Eközben a vőfély az újembert fosztotta meg a vőlegényvirágától. Ő is átöltözik, neki azonban senki sem segítkezik.

Algyőn Belovai Sándor tanúsága szerint a vőfély és a legszűkebb rokonság, leginkább az örömanya kíséri a fiatalokat ágyukhoz. Az örömanya egy karaj kenyeret vág a menyének, közben ezt mondja: *karajt vágok: fiad lögyön, möghámozom: piros lögyön, mögirdalom: bodor lögyön!* Majd leültetik egy székre, alája subát tesznek, ölébe pedig kisgyermeket ültetnek, hogy majd az ő magzata is bodor hajú legyen. Végül a vőfély borral mossa meg a nyakát, hogy helyi magyarázat szerint teste soha ne legyen ótvaros, ő meg mindig jókedvű legyen. Ha húzódoznék a házaselettől, akkor a fejét is megmossák borral.

A menyegzős ágy hiedelemvilágáról már nem sokat sikerült megtudni.

Tápén mindenesetre nagyboldogasszonyi virágot raknak bele, továbbá olyan mángorlófát, kötelet, amely karácsonyeste ott hevert a Jézuska ágyán. Gonoszúzó célzatuk világos.

Tordán a vőlegény feladata, hogy élettársának fejről a koszorút levegye, és hájból a csatokat kiszedje. *Alsóvároson* valamikor *koszorúasszonyok* kontyolták föl a menyasszonyt: mintegy befogadták őt a sorukba.

A *konty* régebben az asszonyi tisztesség jelképe és külső kifejezése volt. Innen van a jellegzetes asszonyi szólás: *mióta a fejemet bekötötték*, azaz *mióta asszony vagyok*. A *konty* poétás szójárás szerint *asszonyi korona*, de másként *bűfészök* is, mert most már vége a gondtalan lányéletnek. Ma már csak idősebb asszonyok viselik.

Kálmány *szajáni* értesítése szerint, amikor a menyasszony fejét bekötötték, az öregvőfély tréfás hangon a bibliai történetet idézte:

Minthogy most jókedvem van neköm,
A szerelöm tüze ösztönöz engöm,
Énekölnék nektök éggyet paradicsomrul,
Ádám apánkrul és Éva anyánkrul.

Égyször elgondolta az Úr,
Hogy sárbul Ádámot gyúr.
Ádámnak kivötte egyik ódalcsontját,
Amölybül alkotta Évát.

Midőn Ádám mán álmából fölhorkantott,
Éva mán akkor a szömibe vigyorgott.
A kertben egy fa virágzott,
Két piros alma rajta villángott.

Kégyó képibe az ördög a fán vagyon,
Mint kénál bennünket almával nagyon!

Éva az almát elvötte,
És égyet harapott belüle.
Kénáli Ádámot, hogy vögye el tülle,
Bíztati, hogy vögyön belüle,
Nem lösz baja tülle.

Mikor az angyalok az égbe tüzet raktak,
Akkor égy szikrát elugrasztottak...

Az új asszony fejének bekötése után urát a *sövényházi* koszorúslegények magasra szokták emelni. Régi *szőregi* lakodalmakban legénycimborái ilyenkor addig söprűztek, vesszőzték, amíg a házasemberek közé nem menekült.

A lakodalom klasszikus rendje, egymásutánja szerint csak most következhetett a *menyasszony tánca*, szabatosabban az *újasszony tánca*, másként *rëstatánc*, amely a felkontyolt, újabban csak kendővel bekötött fejű menyasszonyokra várakozik: a lakodalom vendégeivel, elsősorban a férfiakkal járja el.

Tápén az újasszonyt a vőfély csipkés kiskendőjénél fogva vezeti be, kétoldalán menyecskék, kezükben égő gyertyával, tánc lépésben. A násznagy előtt megállva, körül fogják. A vőfély az újembert táncra kéri, a gyertyás menyecskék és a koszorúslányok ilyenkor körül táncolják az újpárt. Egy óvatlan pillanatban azonban a vőfély kiszökteti az újasszonyt. A gyertyás asszonyok követik, de a sátor, illetőleg a ház kijáratánál égő gyertyájukat utánadobják a sötétben. Sebők Dénes tudósítása szerint a menyasszonytáncnál a *szajáni* vőfély három szál égő gyertyát tartott az egyik kezében. Minden fordulónál elfújta egynek-egynek a lángját.

A vőfély mégis előkeríti az újasszonyt, és ismét kikéri a násznagytól az újember számára. Közben a táncmester fölugrik az asztal tetejére és kezében rostát rázva, elkiáltja magát: *eladó az újasszony!* A többi már *Tápén* is úgy megy, mint a szegedi táj más lakodalmain.

A násznagy két egymásra helyezett cseréptányért — régebben rostát — szokott tartani a kezében, ezt hangoztatva: *eladó az újasszony, eladó az újasszony!* Aki meg akarja venni, azaz táncolni szeretne vele, pénzt vet az alsó tányérba. A násznagy ilyenkor fölemeli a borítékul szolgáló felső tányért. A pénzt régebben rostába hajigálták. A rosta mágikus jelentősége közismert. Az asszony nép viszont az új embert szokta egyidejűleg megvenni. Ez a *vőlegény tánca*, amely nem régi szokás.

A tányért többször is ki kell üríteni, sokszor több ezer forint is összegyűlik benne. Amikor az újasszonynak már nemigen akad vevője, akkor az újember nagyobb pénzösszeget hajtván a tányérba, kiragadja a lakodalmas nép közül. Ha azonban valaki nagyobb összeggel múlja fölül az újember pénzét, akkor az újasszony köteles a táncot tovább járni vevőjével.

Aki nem hajlandó az újasszonnyal táncolni, azt a szegedi tájon régebben általában mindenütt, a *klárafalvi* lakodalomban manapság is a menyezetről lelőgő lánchoz szokták kötni és zálogot vesznek tőle.

Szajánban a tánc Kálmány leírása⁵² szerint úgy történt, hogy a násznagy tányért tett az asztalra, köréje pedig gyertyákat, és kihirdette: *szabad a tánc!* Ekkor bárki tán-

⁵² Kálmány II, 214.

colhatott a menyasszonnyal, aki pénzt dobott a tányérba. Amikor a vőlegény úgy találta, hogy már mindenki táncolt vele, előlépett az ajtó mellől. Elkapta a menyasszonyt és a násznép kiabálása, jajgatása mellett elragadta.

A tánc végén a szegedi nagytájon mindenütt a násznagy az egyik tányért összetöri, és úgy önti a menyasszony kötőjébe, vagy nyújtja át a bennük lévő, sokszor tekintélyes összeggel: az újpár első keresetével az újembernek. A pajkosabb sándorfalvi legények Juhász Antal közlése szerint ezt kívánták: *ahány darab, annyi gyerek!* Klárafalván a pénzt az új asszony kötőjébe önti. Ez belemarkol és ad belőle a vőfélynek, muzsikásoknak. *Tiszaszentmiklóson* a tányért a menyasszony után hajtja. A *szőregiek, ószentivániak* szerint annyi gyereke lesz majd az új asszonynak, ahány darabra törik a tányér. *Padén* ezt hangosan kívánják is neki. A táncot régebben az asszonyok égő gyertyával a kezükben állották körül, gonoszűző céllal.

„Eladó az újasszony” (Tápé, Juhász Antal felvétele)

Tanyán olykor még mindig előfordul a *házkerülés* is: a menyasszonytánc után a násznép táncmenetben, muzsikaszó mellett megkerüli a lakodalmas házat.

Tápén az újasszonytáncal megvárják a kárlátósokat.

Az *újasszonytánc* anyagi haszna miatt napjaink polgáriasult lakodalmaiban is tartja magát. Előrehozzák azonban a sortánc helyére, nem sokkal vacsora után. A kontyolás elmarad, miután a parasztkonty már jópár évtizede mindenütt a múlté. A menyasszonyon olykor a polgári esküvőjén viselt ruha, fején hátrakötött pöttyös kendő.

Kárlátó

Hajnalban érkezik el a *kárlátó*, az egész szegedi nagytájon *kállátó*, *kálátó* ideje: a lányosház válogatott fiatal násznépe ellátogat a legényes házhoz. Számuk *Alsóváros*on mindig páratlan: 7, 9, 13. A férfiaknak kell eggyel kevesebbnek lenniök, mint a

menyecskéknek. Meglepetésszerűen kell beállítaniok. Megnézik, kérdezzetik az új asszonyt, majd meg is vendégelik őket. Kocsonyát, hideg paprikást kapnak. Utána táncra pördülnek. A férfiak a legényesház asszonyvendégeit húzzák el, az asszonyokat meg az idevaló férfiak viszik táncba. Az ő nótájuk a *kárlátósok nótája*. Ez a lakodalom leghosszabb nótája. Sok *farka*, azaz ráadása, meghosszabbítása is van. Amikor már jól kimulatták magukat, visszatérnek a lányosházhoz. Ez olykor más úton történik.

*Algyőn*⁵³ a vőfély éjjel után egyedül, világító lámpással a kezében elmegy a lányosházhoz, amelynek vendégeit a következő rigmussal hívja kárlátóba:

Adjon az Úristen szerencsés jó estét,
Küldje le a házra áldását, kegyelmét,
Kik itt egybegyűltek, legyenek boldogok!
Hogy miért jöttem én, ime beszámolok:
Kedves vőlegényünk, kit Isten éltesen,
Nem különben atyja küldtek ide engem,
Szépen felkéretik az egész háznépet,
Tegyék meg kedvükért azt a szívességet,
Jöjjenek házukhoz, ők most vígan vannak,
Mint új atyafiak, velük mulassanak!
Hogy el ne tévesszék valahogy a járást,
Elküldték velem a világító lámpást.

Megérkezve, seregét így köszönti be:

Szerencsés jó estét adjon az Úristen,
Tisztelt násznagy uram, örömmel jelentem,
Hogy mint egykor Mózes, Izraelnek népét
Vezetvén, érezte Isten kegyességét,
Száraz lábbal kelt át a Vörös-tengeren,
Népéből egyet se ért a veszedelem.
Választott népemmel én is megérkeztem,
Nem történt baj velünk, megőrzött az Isten.
Hanem, mivel bizony jó nagy utat tettünk,
El is fáradtunk és meg is melegedtünk,
Engedjék pihenni e vándor csapatot,
És osszák meg velük, amit Isten adott!

Kálmány szerint *Szajánban* a kárlátósok ajándékot is szoktak magukkal vinni: virágot, zöld ágat, fagallyra aggatott almát, szilvát, diót. Ez az életfa, amelyet azonban ők nem neveznek így. Kezükben még égő gyertya, továbbá bor, pálinka, rétes.

Bohóskodások

Már csak hírében él a *tyúkverő*. Szerencsére többen is megörökítették. Kovács János szerint⁵⁴ a lakodalomra virradó hajnalban két legény hatalmas rudat kapott a vállára, és a vőfély vezetésével muzsikaszó mellett bejárták a lakodalmi vendégek hajlékait, ahol aprójóságot, egy-egy szál kolbászt, sonkát akasztottak a rúdjukra. Amikor megtelt, visszatértek a lakodalmas házba, ahova közben a kárlátósok is megérkeztek. Emelkedett jókedvvel tovább folyt azután a multság.

A tyúkverő derús jelenetei közé tartozott az is, amikor a legények a vendégek hajlékából egy-egy ruhadarabot is elcsentek, és most magukra öltötték.

⁵³ *Belovai S.*, Algyői népszokások. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Szeged, 1948, 57.

⁵⁴ *Kovács* 292.

Kálmány ilyenek látta⁵⁵ a *fölsővárosi* tyúkverőt: az esküvőt követő napon hosszú rudat kendőztek föl, amelyre szalonnadarabokat, kolbászt, rossz meszelőt, lámpást akasztottak. Felváltva rossz bográcsot, lámpást, meszelőt is vittek magukkal. Akinek a kezében a meszelő volt, az a vizes bográcsból szentelte a körülötte lévőket. Egy másik legény pedig serpenyőben tüzet vitt. Így fölszerelve, a legényes háztól indultak a legény rokonaihoz, ahol azután tyúkokat vertek agyon, és a póznára akasztották őket. Ahol nem akarták, hogy tyúk vesszen, ott sonkát, kolbászt adtak nekik.

Jujuju, ujuju!
Ucca bizony mögérött a meggy,
Azon bizony rajta maradt egy!
Möntül jobban érik a meggy,
Annál jobban megy, megy, megy.
Möntül jobban kéri a lányt,
Annál jobban megy, megy, megy.

Hasonlóképpen már csak öreg tápaiak emlékezetében él a lakodalmi *kakasütés*. A kakast a menyasszony helyezte el a tőkén. Akinek bekötött szemmel sikerült lenyakznia, elsőnek volt joga a menyasszonyt megtáncoltatni.

Hajnalban, reggelre virradva a legényeken, fiatal házassembereken valami féktelen jókedv vesz erőt: bolondozni, alakoskodni kezdenek. Ilyenkor mondják a *tápai* lakodalomban: *kezd a fal is tökösönni*, vagy: *még a fal is csupa tök*.

Játékaik a század elején még a szegedi táj minden parasztlakodalomához hozzátartoztak, a tanyákon itt-ott még most is fölbukkannak. Ezek a hagyományok sokban egyeznek a *húshagyó* hajdani szokásaival. Eredeti mágikus célzatuk még manapság is fölvillan.

Mórahalom, de Alsótanya más részeiben is a legények, fiatal házassemberek vezért, bírót választanak, aki tréfás ítéleket hoz. Olykor *Kocor* néven⁵⁶ is emlegetik. *Tápén* gyékényből rögtönzött ruhába öltöztek, úgy bolondoztak. Láncot kötöttek a sátor tetejére vagy a ház gerendájára. Aki nem fért a bőrében, hozzákötötték.

Mórahalmon hallottuk, hogy az örömapa kocsját szétszedték, fölhorrták a kazonal tetejére, ahol táncra kerekedtek. Kurjongatva fölmásztak a háztetőre is, ahol napraforgószárra kötött szalmacsóvával megcsutakolták a kémény belsejét. Majd az ekét húzták ki a szín alól. Ha az örömapa óvatosságból már előre elrejtette volna, akkor a szomszédból hoztak másikat. Kisafával trágyáztak. Fiatal legényeket fogtak az eke elé, és jelképesen fölszántották az udvart. Búzaszemeket is vetettek, majd fogasoltak, hengereltek: néhány legény deszkára ült, a többiek meg húzták.

Más *alsótanyai* szokás, a *szerelempróba* szerint az újembert hajnalban néhány barátja megragadja és a kúthoz vonszolja. Itt a víz fölé tartják, közben az újjasszonyért szaladnak, hogy párját mentse ki szorult helyzetéből. Mint mondják, már többször előfordult, hogy az újembert akár tréfából, akár ittasságból a kútba ejtették.

Ószentiván jókedvű legényei a ház kemencéjét összedöntötték és pálinkát főztek, azaz gyújtottak meg a fenekén.

Szintén *Ószentiván* legényserege még a századforduló táján is elment a lepihent vendégekért és kiszedte őket az ágyból, közben teleszórta az egész házat, udvart szalmával, szárízékkal. A megkötözött vendégeket hosszú sorban kísérték vissza a lakodalomba.⁵⁷ Ez nyilván még a tréfás törvényszerzés, láncraverés maradványa volt.

⁵⁵ Szeged népe I, 107.

⁵⁶ *Kocor kapitány*, azaz Koczor János szegedi kihágási bíró, salamoni ítéleteiről volt híres. Számos tárgyalása, esete *Tömörkény* elbeszéléseiből, így *Halbőr Förgeteg János* sok hivatali ügyéből-bajából is ismeretes. *Békefi Antal* novelláskötete, „A bíró előtt” szintén őt örökíti meg. Fölbukkan *Móricz Zsigmondnál* is („A szegedi kufa”). Vö. még *Szigethy V.*, A régi Szegedből az újba. 257.

⁵⁷ *Andrásfalvy Bertalan* atlasz-gyűjtéséből.

Újkígyóson tepsivel, rossz vödörrel zajt csapva költötték föl és saroglyán hozták vissza régebben a vendéget. Tápén a hazaszökött vendégért, asszonyért is muzsikaszóval mentek és talicskába ültették, a férfiakat létrára fektetve hozták vissza a mulatságra. Az örömapa szalmakazlát szétrugdosták, háztartási eszközöket dobáltak a kútba. Lakodalom után kútásóval, községi tűzoltókkal kellett kiszedetni. Amikor a kölcsönvett bútorokat: asztalt, padot egyéb tárgyakat kocsin hazaviszik, a rajta lévő legények nótaszóval járják be velük a falut.

Sövényházán, Csanyteleken virradatkor az udvaron szalmából tüzet gyújtanak és az újpár, meg az egész násznép muzsikaszó mellett körül táncolja, átugorja. Egyik-másik jókedvű vendég fölmászik a fára vagy a muzsikásokat parancsolja föl, a többiek pedig táncolnak a fa körül. Ez még archaikus szegedi hagyomány, amelyet idevándorolt népünk még az anyavárosból hozott magával. Odahaza a tűzvész veszélye, illetőleg hatósági tilalmak miatt elsorvadt.

Kömpöcön, amelynek népe zömében sövényházi eredetű, a hagyomány oda módosul, hogy a lakodalom éjszakáján muzsikaszóval, hangos nótázással több alkalommal megkerülik a házat. Ugyanitt korareggel a vendégsereg zeneszóval szintén kivonul a szalmakazalhoz. Az embernép fölmászik rá, és alaposan megtapossa.

A temesközi *Tordán* az újpár meg a násznép a lakodalom másnapján kocsi-ra ül és hangos nótaszóval, muzsikások kíséretében bejárja az egész falut. A szokást Francia József örökítette meg. Véleménye szerint a környező szerbektől került át a tordai magyarság hagyományvilágába. Lehetséges azonban, hogy csak párhuzamról van szó. A kérdés megérdemelné az alaposabb interetnikus vizsgálatot.

Az újasszony reggeltájban még a századfordulón is megmosdatta, megfésülte nagy nevetgélés, tréfalkozás között a lakodalom férfivendégeit. *Alsótanyán* tréfából lóvakarót, síkálókefét is vittek utána. Szolgálatáért jutalom járt. „A *szajáni* menyasszony kezében — írja⁵⁸ Kálmány — törülköző, az egyik nyoszolyulányében vízzel telt tál, a másikében meg szappan. Most a menyasszony sorra járja a férfivendégeket, megvizezi kissé az ember arcát, megtörüli. Ezért az ember pénzt dob, s ha rokona a vőlegénynek, akkor a menyasszony megcsókolja. Ha nem rokon, tovább ereszti. Aki ilyenkor nem engedi magát megvizezni, biztos lehet benne, hogy valóban *mögmosdatik*: kap szappanozást, mosást, törülközést.”

A mosdatás a múlt század utolsó évtizedeit szomorúan jellemző trachomajárványok miatt hatósági orvosi beavatkozásra megszűnt, a fésülés azonban még egy ideig tartotta magát.

Lehetséges, hogy a mosdatás eredetileg a *mögcsudállás*, másként igézés, szemverés semlegesítését célozta. A fésülés viszont a kedveskedésnek archaikus, nekünk már igen szokatlan formája, amikor a fehérnép a férfi fejében *Molnár Anna*, vagy akár *Gyönyörű Bán Kata* módjára keres.

⁵⁸ Kálmány II. 214.

AVATÁS

Az újasszony *avatója*, beavatása — mint már említettük — a mennyegző, föltételezetten a nászéjszaka után mindjárt másnap volt. Liturgia-ellenesen — bár kényelemnek, gyakorlati megfontolásoknak engedve — kapcsolják össze már régóta az esküvői szertartással.

Debreczeni János a múlt század derekán még tanúja volt, hogy a friss menyecske több asszony kíséretében elment a templomba, hogy a pap most avassa be az asszonyok sorába. Hazaérkezve, tréfából a gerendára erősített láncra verték, ahonnan az ura váltotta le. Idekerültek a násznagyék is, akikért szintén megfizették a váltságot.

A *szőregi* újasszony a lakodalom másnapján keresztanya kíséretében ment el a templomi avatásra. A hagyományt mindenesetre még századunk első évtizedeiben is őrizte az az *alsóvárosi, tápai* szokás, hogy a fiatal pár a lakodalomból elment, szinte elszökött a reggeli misére. Innen a lányosházhoz mentek, ahol az újasszonyt elrejtették. Az újembernek meg kellett keresnie. Majd visszamentek a lakodalomba, ahol örömmel fogadták őket.

Ezzel a mozzanattal ért véget az újpár kultikus lakodalmi szerepe, színjátéka.

*

Ami a násznép vacsora utáni ellátását illeti, módosabb paraszthelyeken az újabb évtizedekben hajnalban a *kávésztás* is sorra kerül: hatalmas fazékban főzött fekete-kávéval szolgálnak föl porcelánbögrékbe töltve a vendégeknek.

A reggeli, Alsótanyán *hajnali*, rendszeren a vacsoráról maradt fagyos paprikásból, a máshol jellemzett marhaállásból főzött kocsonyából, esetleg fölmelegített vagy frissen főzött paprikásból áll.

Hallottunk arról is, hogy régi tanyai lakodalmakban reggelire oldalszalonnákat függesztettek a mestergerendára. Akkorát vágott belőle mindenki magának, amennyi jól esett. Nagy kenyereket is raktak a közelbe.

Apácán valamikor mézzel édesített köleskása és hatalmas üstben forralt, mézzel ízesített bor került ilyenkor a násznép elé.

Lassacskán a násznép oszladozni kezd: olykor már hajnalban, de reggel, sőt a nap folyamán is. A *hazamuzsikálás*, amelyre az örömapa kötelezni is szokta a zenészeket, amikor felfogadja őket, abban áll, hogy a vendég muzsikaszóval kísérteti magát haza. A vendég és családja ment elől, utána a lakodalom jókedvű legényserege dalolta és táncolta végig az utat, olykor megforgatta a szembejövő fehérnépeket. A menetet a muzsikások zárták be.

A vendég házának udvarán még egy kis tánc, áldomás, következett. Visszatérve a lakodalmas házba, más vendég hazakísérésére került sor.

Domaszéken a vendég hazamuzsikálásának *előkésérés* a neve. Az útbaeső tanyákba is be szoktak menni, és az ottani háznéppel táncolnak egyet.

Délben még sok helyen ebédet szolgálnak föl a megfogyatkozott, esetleg a rövid alvástól kissé fölfrissült és visszazállingózó násznépnek. A házbeliek már fáradtak, álmosak. Szeretnék, ha a vendég hazamenne. Hiába, nem akar mozdulni, sőt tréfásan védekezik: *hívatlan nem gyüjtünk, küdetlen nem mönyünk*. Az ilyeneket a tápaiak *palozsna* névvel illetik.

A régi nagy lakodalmak végén főzött és *kitolókása* néven emlegetett kása arra intette a vendéget, hogy már elmehet haza. Manapság is még néha előfordul, hogy jókedvű asszonyok nagy fakanállal készítetik haza a késedelmeskedő vendégeket. Ennek a döfködésnek is *kitolókása* a tréfás neve. Ez a szokás *Szajánban* is.

Újasszony pohara

Sövényházán a rákövetkező vasárnap az újpár s a legközelebbi hozzátartozói összegyűlnek, csöndes, meghitt vendégségre. Ez *Padén* már a lakodalom második napján megtörténik, itt *kontyáldomás* a neve.⁵⁹ Hasonlóképpen *Földeákon* is: a reggeli miséről visszaérkező újpár a násznépnek sorban *poharat töltött*.

Az újasszony ilyenkor telepohárral szokta sorba kínálni a megjelenteket. Ezek azután felköszöntik és minden jóval eláldják, az urával együtt sok örömnnek, egészségnek, kevés bajnak legyen a részese. *Kláralfván* az újasszony poharát mindjárt a lakodalom végén ellakják: az ünnepelt édes, cukrozott borral kínálja végig a násznépet.

Régebben az egész szegedi tájon, de *Földeákon* századunkban is az újasszonyt hét napig nem eresztik ki új otthonából. Mint mondják, hogy megszokják, eredeti szándék szerint: ne rontsák meg.

Valamikor *Alsóvároson*, *Szentmihályteleken* általános volt, hogy a fiatalok a menyegzőt követő vasárnap nagymise után ebédre az újasszony szüleihez voltak hivatalosak, de a soronkövetkező vasárnapokon rendre, a legközelebbi rokonok: nagynénik, házastestvérek, keresztszülék látták őket vendégül.

*

Az újasszony sorsa, helyzete a régi, patriarkális nagycsaládban nem volt könnyű. A napa volt a gazdasszony, ő főzött, sütött, mosott, dirigált. A menyecske csak segédkezett, a jószág körül és a kertben, mezőn dolgozott. Hallottuk régen elhalt öregektől, hogy egyes családokban, ahol makacsul őrizték a hagyományokat, addig nem ültetett asztalhoz, amíg gyermeket nem szült. Felszolgálás után ura mögé állott és úgy evett. Férje adta kezébe az ételrészét, tőle kért. Mi is ismertünk egy hitvesi szeretetben, szép egyetértésben megöregedett *mórahalmi* házaspárt. Az asszony sütötte kenyérből, a maga főzte ételből mindig a férj adott. A feleség nem is gondolt rá, hogy neki is teljes joga volna hozzá.

Ez a szigorú hagyományrend is megérteti velünk, hogy a fiatal házások miért törekedtek önálló, sokszor küzdelmes életre (gányósors, tanyai kivándorlás).

A jó házaselet próbája régi szegedi szólás szerint *hét tél, hét nyár*.⁶⁰ Másként: *majd éválik, ha hét kú söt mögösztök*. Ha a fiatal házaspár ennyi söt, illetőleg gubát együtt már elfogyasztott, ennyi ideig kibírta együtt, akkor már teljes az egyetértés. A fiatalasszony hiába ment szüleihez panaszra. Ezek folyton engedelmességre, türelemre intették.

⁵⁹ Juhász Antal szíves közlése.

⁶⁰ Példabeszédek II, 54. *Kovács* 472.

Egy *alsótanyai* monda szerint Szent Péternek a földön vándorolva, két oldal szalonna volt a vállára akasztva, két kés is bele volt szúrva. Mindenki vághatott belőle, akinek a házaséletben nem volt gondja, baja. Hiába járt-kelt azonban Szent Péter, nem szelhetett belőle senki sem.

Válásra, különélésre a régi parasztlelet kötött rendjében ritkán került sor. Aki panaszkodott a házastársára, így vigasztalták: *jobb rosszal, mint rossz nélkül*. Más változatban: *rossz a rosszal, de még rosszabb rossz nélkü*. Tréfásan: *olyan virágot szagulsz, amölyet szakajtottá magadnak*.

EGÉSZSÉG — BETEGSÉG

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A szegedi nép ősi, mágikus betegségszemlélete, és ehhez igazodó gyógyítógyakorlata napjainkban sem enyészett még el. Mielőtt azonban ennek vizsgálatához hozzáfognánk, tekintsük át a Város orvostörténetét, mindig különös tekintettel a néphagyományra.

Legrégibb forrásaink a XV. századba, *Kapisztrán János* († 1456) újlaki sírjához vezetnek bennünket, ahova segítséget, oltalmat keresve az a szegedi nép is elzarándokolt, amelynek körében a nagy franciskánus olyan szívesen időzött. A szenttéavatási pörhöz szükséges tanúvallomások számos szegedi zarándok gyógyulásáról számolnak be.¹

Így *Csellér Péter* megsántult felesége, *Erzsébet* mihamelyst fogadalmat tett a szent atya sírjához való útra, máris meggyógyult. *Olasz Bálint* vérfolyásban szenvedett. Ágyában már fordulni sem tudott, az Újlakra tett fogadalom azonban talpra állította. *Szűcs Imre* fiacskája, *Domonkos* kezére-lábára megbénult. A szomorú apa fogadalma után azonban teljesen rendbejött. Bár az apának sérve volt, mégis útra kelt. Újlakra érve azonban már ő is egészséges lett. *Molnár Péter* többbedmagával ment Újlakra, ahol elmondotta, hogy hétnapos kisfia keze-lába megbénult és hátragörbült. Húsa már rothadni kezdett, szopni sem szopott. Szülei könyörgésére mégis meggyógyult. *Bokor István* felesége, *Zsófia* fogadalmat tett, hogy öt éves nagybeteg fiacskájával Kapisztrán sírjához zarándokol. Erre a gyerek azonnal fölkel az ágyából. *Nemes János* fia, *Lőrinc* már haldoklott. Az anya keserves fájdalomában leborult a földre és úgy tett a szent barátnek fogadalmat. A gyermek azonnal fölépült, de a szülők a fogadalmat halogatták. Csak akkor teljesítették, amikor a fiúcska ismét megbetegedett. Hála azonban a szent könyörgésének, mégis életben maradt. *Bogár László* nyavalyatörésben szenvedett, amely napjában ötször is elővette. Egyszer az árokba zuhant, úgy mentették ki. Kapisztrán sírjánál ő is meggyógyult. Egy *Katalin* nevezetű özvegyasszony, aki a Szent Péter utcában — tehát Alsóvároson — lakott, vérfolyásból, *Ferenc deák* felesége, *Zsuzsanna* halálos betegségből, *Ilona* asszony és *Fáncsy Albert* benuulásból épült föl.

Kapisztrán *Fügedi László* szegedi várnagynak volt annak idején vendége. Onnan a várkapuból prédikált a szegedi népnek.

A várnagy tízéves fia, *Imre* betegségében megnémult, életéhez sem bíztak. Szülei fogadalmat tettek, mire a gyermek megszólalt, és kérdezte: mikor megyünk már Újlakra? *Osvald László* kisfia, *Beleck* is meggyógyult, hasonlóan *Szűcs Dénes* özvegyének, *Anasztáziának* fia is.

Klára özvegy 1461 karácsony napján különféle betegségek folytán esztét veszítette, megnémult, egyik oldala pedig megbénult. Jární, kezét emelni nem tudta. Így történt, hogy tűz mellé feküdt, ruhája pedig meggyulladt. Álmából rázta föl valaki. A szerencsétlen asszony most már kiáltozni kezdett: Szent Atya, Szent Anya segíts, elmegyek a sírodhoz! Kocsin el is vitték Újlakra, ahol teljesen meggyógyult.

Vizenjáró Lőrinc özvegyének nyavalyatörős fia, a klerikus *Ambrus*, aki már nyelvét is összeviszszá harapta, szintén rendbejött, *Barnabás* mészáros haldoklásában tett fogadalmat újlaki zarándoklatra. Föl is épült.

¹ Teljes latin szövege: Szeged reneszánsz kori műveltsége 111—126. Vö. még *Fügedi E.*, Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. Századok 1977, 847—894.

A Kapisztrán sírjához való zarándoklatok nyilván egészen a hódoltságig ismétlődtek.

*

Hadnagy Bálint, a budaszentlőrinci pálos kolostor szerzetese megörökítette a *Remete Szent Pál* közbenjárásának tulajdonított váratlan gyógyulásokat.

Közöttük volt egy szegedi vargáé is. (1490), aki váratlanul megvakult. Bizakodva tett fogadalmat Istennek és Pál remetének a szentlőrinci zarándokútra. Rákövetkező éjszaka egy szép aggastyán jelent meg előtte, fölszólítván őt, hogy késedelem nélkül induljon. A vargának úgy tűnt, mintha valóban fölkelte volna és követte volna az alakot. Reggelre kelve csakugyan indulni akart, amikor látását máris visszanyerte. Hálából a zarándokútra tett fogadalmát be is váltotta.

Hadnagy igen röviden még egy démonoktól megszállott szegedi asszony szentlőrinci gyógyulását is följegyezte.²

*

A hatalmas középkori pestisjárványok Szegedet sem kerülték el.

Mátyás király egyik 1473. évi oklevelében olvassuk, hogy megengedte Both László és Domonkos kunkapitányoknak, akik egyébként testvérek voltak, a hadjáratok és pestis következtében elnéptelenedett Csólyos szállása, Fehértó, Majos szállása és Kömpöc szállása kunpuszták betelepítését. A járvány nyilván a Városban is dúlt.

Az 1510. évi járvány szegedi emléke három latin nyelvű pestis-űző imádság, amelyet a hazánkban időző János bajor cisztercita Szegeden járva örökített meg. Följegyezte egy pestis-oltalmazó, szoptató Máriát ábrázoló szegedi kegykép fölírását is:

*mamillis tuis applica
o virgo tuam prolem
mater tota deifica
jam coeli posce solem.*³

Heltai Gáspár krónikája elmondja, hogy *vala pedig akkoron nagy halál Magyarországon. Ez okáért László király kiméne az erdőbe és mind oda vadásza. Onnét méne Szegeddé, Szegedről Csanáddá.*⁴

*

Szeged XVI. század eleji egészségügyi ellátásáról vallanak az 1522. évi tizedjegyzékben előforduló *Orvos* (3), *Borbély* 'felcser, foghúzó' (6), *Bába* (2), *Kenő* (1), *Jókezü* 'csontrakó' (1) *Pöszércés* 'füvesember' (1) vezetéknevek.

Szegedi származású *Kőrös* (*Fraxinus*) *Gáspár*, a századnak egyik legjelesebb magyar orvosa, aki Padova és Perugia egyetemén tanult. Hazatérve 1553-ban Sárvárott Nádasdy Tamás nádor háziorvosa lett. Itt füveskertet, patikát alapított: „a gyógynövényeket — írja⁵ méltatója, Bencze József — ő maga termesztette Sárvárott, ahol a vár közelében hatalmas gyógynövénykertet létesített, melyet Kerti István nevű kertész az ő irányításával gondozott. Csakhamar Bécsbe is eljutott a híre és szekérszám vitték-hordták a sárvári gyógynövényeket Bécsbe és Krakkóba. Gáspár doktor

² *Pásztor L.*, A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban. Budapest 1940, 100, 104.

³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 138.

⁴ A hódoltsági pestisjárványokról, amelyeket átvonuló török hadak hoztak be: *Reizner III*, 169.

⁵ Szeged reneszánsz kori műveltsége 75. *Bencze J.*, Emlékezés Szegedi Kőrös Gáspárra. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 14. Budapest, 1959, 79; [Nevéhez vö. „... mindig *Caspár Fraxinus Zegedinus*-nak írja alá magát.” Édesöccsét *Kőrös Pál*-nak írja. A *Kőrös* szó latin fordítása: *Fraxinus*. — *Magyari-Kossa Gy.*, Magyar Orvosi emlékek I. 243.]

nemcsak kitűnő gyógynövényszakértő volt, hanem nagy hozzáértéssel le is festette ezeket.”

Gazdag latin és szegedi tájszólásban írt magyar levelezése az Országos Levéltárból még megjelenésre vár. Itt-ott receptek, orvosi tanácsok is olvashatók benne.

Az alsóvárosi kolostor orvosi tevékenysége

A hódoltság idején jelentős volt az alsóvárosi barátok orvosi tevékenysége is, Könyvtárunknak eredeti, XV. és XVI. századi rétege szinte kizárólag hittudományi, hitvédelmi jellegű, de már ezekben a kódexekben, könyvekben is akadnak igen korai kéziratos, egészségügyi bejegyzések magyar nyelven, nyilvánvalóan a rendtársak házi használatára.

Így a ferences *Bartholomaeus Angelicus* enciklopédikus munkája, a „De proprietibus rerum” (Nürnberg 1483) az ásványok, növények, állatok tapasztalati leírását és gyakorlati hasznát, alkalmazását adja. Orvosi hatásukat a lapszéli jegyzetben az ismeretlen rendtárs magyarul summázza. Mi mai írással közöljük: *de vitro*: hályogot töröl az szemben az üvegor. *De Cynamono*: fahéj fekélyösséget [többit a könyvkötő levágta]. *De cucumere*: ugorkalével, töklével megmorzsolván ebsebről jó. Tökmag májának, veséjének, hólyagjának megrekedése ellen. Földi tök bélnek, vesének hasznos. *De diptanno*: mérgös seb ellen a diptanus fű gyükre. *De edera*: borostyán hurutás ellen. *De elitropio*: katángkoró fű leve a szemölcsöt eltörli és mérög ellen is jó, ha megisszák és dühös ebmarás ellen is jó.⁶

Ősi elv: fűben fában hagyta Isten az orvosságot. Ezt tükrözi a „Commentarius de stirpium historia” (1542), *Fuchsius Leonardus* híres botanikusnak munkája, amely már a XVI. században a kolostor birtokában volt.⁷ A gyönyörű ábrákkal ellátott műben magyar nyelven jegyezte be a növények népi nevét és a velük kapcsolatos orvosi tapasztalatokat több kéz. Így: a *kakukkterjék* levélével hályogos szemet kell mosogatni. Az olajban főzött *kapor* daganatra jó. A *szentjánosfű* a vérzést állítja el. A *gyalogfenyő* magja borban főzve hurut, továbbá szemkönnyezés ellen foganatos. A *farkasalma* gennyes sebet, golyó-okoza sérülést gyógyít. A *bársonyvirág* levében mosott fejsebből kipisztulnak a tetvek. A *vadmák* leve altatószer. Az olajban főzött *ruta* harmadnapos hideglelésről használ. — Fuchsius műve itt valósággal kolostori receptkönyvvé vált.

A könyvtár jellege a XVI. század második felétől megváltozik, és mindinkább alkalmazkodik a gyakorlati élethez. E változás oka egyszerű, egyúttal szükségszerű is. A hódoltság elején a művelt patrícius réteg, így az orvosok, továbbá a világi papok, más szerzetesek elhagyják Szeged városát, a kórházak, isptályok legfőljebb ha tengődnek tovább. Alapítványaik megszűnnek.

Az alsóvárosi barátok tartanak ki a szülővárosukhoz ragaszkodó egyszerű híveik között. Most már nemcsak pásztorai, hanem világi tanácsadói, sőt orvosai is egyúttal a szegedi népnek. Egyes rendtársak a beszerzett orvosi szakkönyvek alapján, meg a hosszú gyakorlat során tisztességre tehetek szert. Nemcsak híveik között, hanem messze vidéken is híressé váltak. Orvosló tudományukkal a török is élt. Ennek épületes bizonyossága az egri basának a szegedi bírákhoz és polgárokhoz írt parancsa:

⁶ *Bálint S.*, Alsóvárosi Glosszák. Egy szegedi nyelvemlék. MNy. 1961.

⁷ *Iványi B.*, Régi magyar növénynevek. NNy. 1933.

*Mi Mehemet passa Eger várának Helytartója.
Szegedi bírák és polgárok!*

Hadjuk és parancsoljuk. Fejetekeket szeretitek. Ez levelünk láttára, a Barátot mingyárst fölküldjétek, ki itt volt. Ha ott nincs, fölkeressétek, valahol leszen. Alája kocsit adjatok. Egy Inasnak nagyon jó nialvája van, azt gyógyítani.

Urat, papot ne késleltessetek, mert kárát valiótok.

Irtuk Egren, die 24. Aug. 1643.⁸

Fridrich Urbán, a rend XVIII. századi történetírója följegyzi, hogy a szegedi kolostornak a hódoltság idején hatalmas, 6 holdnyi kertje volt, tele gyümölcsfákkal és nyilvánvalóan orvosi füvekkel is. A *Csőpörke* mellett, a Barát, Délbáb [ez ma: Tisza Lajos], Szent Antal és Alföldi utca találkozása táján terült el. A kertet 1739-ben már földár tette tönkre.

Pestis, kolera

A XVIII. században lassan, nehézkesen kezd az orvosi és patikai gondozás is terjedni. Hatalmas feladat a sűrűn ismétlődő pestisjárványok (1708, 1715, 1738) elleni küzdelem. Egyfelől az orvostudomány fölkeszültségével és hatósági vesztegzárakkal, másfelől pedig a vallásos hit erejével, főleg fogadalmakkal iparkodnak távoltartani, korlátozni.

Nem orvostörténetet írunk, ezt *Csajkás Bódog* jeles könyvében⁹ már elvégezte. A népeleti, társadalomtörténeti, néplélektani mozzanatokat azonban — mint a legtöbb orvostörténeti szakíró — ő sem méltatta kellő figyelemre.

A szegediek ajkán leginkább *gugahalál, döghalál, mörigyhalál, mörigy* néven emlegetett pestis 1704-ben bukkan föl. A járványt a szerb határőrség, milícia hurcolta be Szegedre. Szerencsére nem volt nagyobb méretű, kevés áldozatát inkább a katonaság köréből szedte.

Az 1708-ban kezdődő nagy járványt Rákóczi Ferenc is megörökítette. Följegyezte azt az egykorú néphiedelmet, hogy megyénkbe egy csomó kenderrel egy leány hurcolta volna be. A szegedi vár parancsnoka az udvari tanácsshoz intézett levelében azt írta, hogy 1709. június 10-én délelőtt sötét föllegeket kergető erős szelet figyelt meg. Az ég elsötétedett, a levegőben rettenetes bűz terjengett. A szokatlan természeti jelenség utáni napokban néhány szerb lakos betegségről panaszkodott. Kiderült, hogy egy pék, akinek műhelye nyilván tűzbiztonsági okokból a Város kapuján kívül volt, éjszakának évadján loppal egy fertőzött faluban vásárolt lisztet. Egész családja megbetegedett, a szomszédjuk is. Harmadnapra a feleség kivételével a pestis valamennyiüket elvitte.

A várparancsnok azonnal szigorú vesztegzárat rendelt el. Segítségére volt a kiváló készültségű, lelkiismeretes új katonaorvos, Ausfeld Kristóf is. A Tiszának a mai gyermekklinika táján fekvő kisebb szigetén nyomban járványkórházat (lazarethum) építettek. Később itt emelte a Város népe a pestisbetegek egyik védőszentjének tiszteletére a Rozália-kápolnát.¹⁰

⁸ *Szederkényi N.*, Heves vármegye története. III. Eger, 1891, 263.

⁹ *Csajkás B.*, Szeged egészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944.

¹⁰ *Reizner III.*, 174.

¹¹ *Reizner III.*, 171; *Bálint S.*, Egy ismeretlen régi szegedi városkép. MFMÉ 1958/59, 191. Németül: *Ein unbekanntes altes Stadtbild von Szeged.* Zu einem Mariazeller Motivbild. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1965, 45.

A Város, illetőleg a szegedi vár népének háláját fejezi ki egy Máriacellben máig őrzött művészi fogadalmi kép.¹¹ Földrása:

MARIAE SZEGEDIANA CIVITAS SACRAT

Magyarul: „Máriának ajánlja Szeged városa”. A fölirat egyúttal kronosztikon is, vagyis a megfelelő betűk számértéke a felajánlás időpontját, az 1709. évet jelöli meg.

A Mária-alakot azok a szentek veszik körül, akiknek közbenjárását fertőző járvány idején különösen foganatosnak tartották: Sebestyén, Rozália, Antal, Rókus, Fábián. A képet magyarázó német szöveg fordítása: „A szegedi magyar vár eljegyi magát ezzel a képpel és ama kérelemmel ajánlja föl a legszentebb Szűzanyának, a Celli Máriának és az odafestett szenteknek, névszerint Fábiánnak és Sebestyénnek, Rókusnak, Rozáliának, Antalnak, hogy a körülötte még pusztító járványtól a jövőben védve legyen.” A festményen a vár és városkép is látható.

Ezekben az időkben veszi kezdetét a *radnai búcsújárás* is, amelyet szintén az 1709. évi járvány tett híressé. Ennek szegedi vonatkozásairól máshol szólunk.

Az 1738-ban ismétlődő, tartós vétség a Balkánról, a török háború során hurcolták

Szeged városának máriacelli fogadalmi képe (1709; a grazi Néprajzi Múzeum szíveségéből)

hazánkba. A tanács és várparancsnokság a járvány elszigetelésére, a fertőzés korlátozására mindent elkövetett. A templomokat, iskolákat, kocsmákat bezárták, a vásárokat és búcsúkat eltiltották. Misét kint a szabadban mutattak be. A járványt sokan égi harag jelének érezték, ezért mintegy engesztelésül különösen a káromkodókat, de egyéb vétkeket is a szokottnál szigorúbban fenyítették. A vallásos szorongás olykor helytelen túlzásokig ment. Így a tanács Harmos Anna „Calvin tévedéseit követő” asszonyt, Imre István feleségét fölszólította,¹² hogy vagy távozzék a városból, vagy „catholizáljon”.

A házak átvizsgálását több *visitor*, a betegek elkülönítőbe szállítását számos *trager*, *vespillo* végezte. Az orvosok és felcserék lóháton közlekedtek és onnan rendelkeztek. A vesztégárnál nemcsak a személyeket, hanem mindent, így a hatóságokhoz érkezett leveleket is parázsra vetett fenyőmaggal megfüstölték. Ezért később *füstölőpénz* járt azoknak, akik erre életük kockáztatásával vállalkoztak. Ennek nyelvezeténél fogva is igen tanulságos emléke¹³ a *tápaiak* egyik átszűrőált, csaknem a pörkölődésig füstös levele:

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Hogy a felséges, mindenható Úristen szerelmes szent Fiának drága szent vére hullása érdemeért, ezen csudálatos és mélységes ítélése között, őrizze és oltalmazza a tekintetes magistratust, szívünkben kívánjuk.

Vévén nagy böcsülettel az tekintetes, nemes magistratusnak hozzánk küldött böcsületes levelét, hogy minémű legjobb móddal az levelek az nemes városra tölünk és az nemes városról hozzánk transportáltassanak, melyre mi csekély elménktől más választot nem adhatunk, hanem az mint eddig volt, scilicet [ti] a nemes városi emberséges emberek minden napra szoktanak kijárni az lineáig, ahol az istrázsánk távulról letévén és ezután a nemes városi ember, az ki olyankor talál jönni, olyankor fölveszi és beviszi a nemes városra. Nemkülönb az hozzánk kiküldendő levelek is az tekintetes nemes magistratus jó rendeléséből és gratiájából az lineánkig hozassanak és ottan nádszába tévén és az strázsánk azután megfüstölvén, béhozza hozzánk.

Az fölső városon levelek letételére való házrul mi semmi dispositiót nem tehetünk, hanem az tekintetes nemes magistratus méltóztassék levele által megírni, hogy az fölső városon ki házához parancsoljuk, hogy az olyas leveleket vigyék, mivel az tekintetes nemes magistratus jobban disponálhat. És így, amidőn nemes városi ember kijönne lineánkig és a levelet kezébe távulról letévén, adnánk, azt is megparancsolnánk az tekintetes és nemes magistratus parancsolatából ennek az embernek, N.N. házánál tegye le azon leveleket, és a nemes városi kisbírák minden nap azon háznál, amikor lesznek oly levelek, elvihetik. Ezek után maradunk alázatos szolgálói és jobbágyi

Tekintetes nemes Magistratusnak

*Tápai bírák és esküdtek
ibidem, die 6-ta Augusti 1739.*

A bécsi marhakereskedők, mészárosok és embereik a vész alatt nem jöhettek vásárlás végett a szegedi földre, de a Dunáig eljuthattak. Amikor visszatértek Bécsbe, hatósági bizonyítvánnyal kellett igazolniuk, hogy helyi megbízottjaik által Szegeden és környékén felvásárolt jószágok a hajcsárok visszahagyásával úsztak át a Dunán.

Akadozott a szegedi nép ellátása is. A dorozsmaiak megtagadták a gabonaszállítást, a pékek nem tudtak kenyeret sütni. Felsőbb intézkedésekre a kiskun kapitány utasította a dorozsmaiakat, hogy meghatározott napokon juttassák kenyérgabonához a szegedi pékeket. Ez úgy történt, hogy a dorozsmaiak valamely tiszta helyen, esetleg magtárban, a búzát kiürítették zsákjaikból, azután eltávoztak. A mieink az árát ecettel telt edénybe rakták bele.¹⁴

A vesztégár megszűntével a gyanúsak ruháit elégették, de a tanács felöltöztette őket, kárukat a büntetéspénzekből térítette meg.

¹² Reizner III, 177.

¹³ Reizner III, 175.

¹⁴ Csajkás 211.

A járvány végtére mégis megszűnt: 1741. március 13-án öt katona dobszóval hirdette ki a Város „felszabadulását”. Szolgálatukért jutalmul egy-egy máriást kaptak. A Gyümölcsoltó Boldogasszony napján tartott Te Deum alatt a Dömötör-templom előtt 30 ágyút sütöttek el.¹⁵

E járvány maradandó emléke a fogadalomból épült *Rókus-kápolna*, majd a köréje települt, máig *Rókus* néven emlegetett új városrész, továbbá *Vasas Szent Péter* napja (augusztus 1), az egész Város régebbi fogadalmi ünnepe. Erről máshol, a jeles napokról szólva, bővebben megemlékezünk, hasonlóképpen a Sárlos Boldogasszony-napi hajdani fodormentaszentelésről a Rozália-kápolnában.

*

A járványok összefüggő bemutatása érdekében, időben kissé előrehaladva, folytatólagosan emlékezünk meg a múlt század *kolerajárványainak* néprajzi vonatkozásairól is.

Az első nagy hazai járvány (1831) Szegeden is fölbukkant. Akkori népi vélekedés szerint beregi tutajosok hurcolták a Városba. A gondos hatósági és egészségügyi intézkedések ellenére aránylag sok áldozata volt. A nép rettegésére való tekintettel a tanács betiltotta a halottakért való harangozást, közte a *lélőkvaltság* húzását. A céheknek is tilos volt a végtisztesség adásának az a módja, hogy elhunyt mestertársaikat a vállukra vett Szent Mihály lován vigyék ki a temetőbe.

Kovács János szerint¹⁶ kolera és más járványok ellen karácsonyi fokhagymát, diógereszt és és szentelt tömjént egybekötve hordtak az emberek a nyakukon. „Egy régi mondás — írja¹⁷ Tömörkény — azt tartja: sok disznó, sok lúd, semmi kolera, vagyis ahol a disznóhizlalás uralkodik, ott nincs ragadós betegség, mert ezt a helyet (búze miatt) elkerüli”. Ezzel szemben Reizner megállapítja, hogy a kolera a legtöbb emberáldozatot a disznóhizláló aklok közelsége révén, éppen Rókusról követele.

Pusztítóbb volt az 1866. évi járvány. „Az országos tavaszi fagykárók — írja¹⁸ Reizner — úgy a porosz-olasz háború az esztendő már ügyis emlékezetessé tévék. Ehhez járult harmadik sorscsapásul a cholera, mely a háború színhelyéről terjedt el hazánkban.”

Először a Kálvária-kápolnát jelölték ki kórházzul, 50 beteg számára, ez azonban kevésnek bizonyult. A nép egy része bizalmatlan volt a hatósági intézkedésekkel, patikai orvosságokkal szemben és szívének egyszerűségében inkább a hit erejében bízott. Egy hazánkban járó angol utazó, Patterson, éppen a járvány kellős közepén érkezvén Szegedre, ezeket írja: „Szegednek van egy katolikus kegyhelye, a Szent Rozália kápolna. Minthogy aratás ideje volt, a parasztság nem ért rá arra, hogy a vallási szertartásokon a munkaidő alatt vegyen részt. Ezért éjféle körmenetekben indultak a kápolnához, hogy a szent közbenjárását kérjék. E körmeneteken óriási sokaság vett részt, kimerülten ugyan a napégette mezőkön végzett fásasztó munka után, de mély vallásos érzületől ihletve.”¹⁹

¹⁵ Reizner III, 177.

¹⁶ Kovács 377.

¹⁷ A kraszniki csata 19.

¹⁸ Reizner III, 183; Érdemesnek tartjuk itt a „szögedi kufáról”, Móricz Zsigmond kedves asszonyáról, Balogh Ágnesről készült riportból idézni: „Jól emlékszők a kolérajárványra, amikor a halottakat csomóba hordták a Kálváriára. Ott feküdtek a kápolnába és mi gyerekek — lehettem vagy 6-7 esztendő — kőrösztülugráltuk, mög kitakargattuk őket. Mőgnéztük az arcukat, mög a szőmüket. Vót olyan, amőlyik ügön-ügön rosszalólag nézött ránk. De egyikünk sē kapta el a kolérát.” *Csányi Piroska: Ágnis ányó mesél. Délm. 1943. nov. 6.*

¹⁹ Patterson, J. A., *The Magyars. Their country and institutions*, I, London 1869, 130. kk.

Clinische Anekdoten
über die
Sanitäts-Beschaffenheit
der
Königlichen Freystadt Segedin.

herausgegeben
von
Martin Joseph Knie
der
Arzney Doktor.

J. Hopius Daniel
M 151

P e s t ,
gedruckt bey J. Michael Landerer , 1798.

Knie György könyvének címlapja (Prof. Imre József felvétele)

Szeged első közegészségi állapotrajzát *Knie György* városi főorvos készítette (1788).²⁰

Szerinte a Város hosszanti települését az is magyarázza, hogy a lakosság Tiszavizet kénytelen inni. A kútvíz élvezhetetlen, csak 1787 óta van három kút, amelynek vize iható.

A lázas betegségeket, hideglelést röviden jellemzi. A *tsömör* említésénél elismeréssel szól a javasasszonyok (Hexe) kenő és gázoló művészetéről. Magyarul említi a *pokolvart* (furunculus) is.

Kis műve végén leír egy különös esetet. 1787 júliusában egy fiatal, 25 év körüli kanász egy reggel a falkájánál megmerevedett: szájában a pipával, botjára támaszkodva, mozdulatlanul, de nyitott szemmel, lélegzetvétel nélkül. Pásztortársa csodálkozva figyelte, majd a járókelők segítségével földre fektette. Semmi életjelt nem adott magáról. Nem tudván vele mit kezdeni, hatósági parancsra kocsin orvoshoz szállították. Jó két óra múlva a merevség megszűnt, a legény nagyon elbágyadva tért magához, de csak dadogni tudott. Másnap a kanász *Knie* doktor kérdésére elmondotta, hogy életében most vette elő először a merevség (catalepsis, Staarsucht). Előtte valami vörösséget látott és saját kifejezése szerint *Mátyás király* tűnt föl benne. A legény összeszedvén magát, harmadnap visszatért a munkájához. Az orvos azóta nem hallott róla.

²⁰ „Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit der königlichen Freystadt Segedin.” Herausgegeben von *Martin Joseph Knie* der Arzney Doktor. Pest, gedruckt bey I. Michael Landerer 1788. Vö. *Reizner* III, 203.

A NÉPI ORVOSLÁS SAJÁTOSSÁGAI

A népi orvoslás szegedi világából első részletes adataink a boszorkánypörök irataiban maradtak fenn. E hagyományok és hiedelmek jórésze a szegedi népi orvosló eljárásokban szinte napjainkig megtalálható, amint erről főleg Kálmány és Kovács János adatközlései és a magunk vizsgálatai tanúskodnak. Ezekhez járul még Tömörkény értékes dolgozata a tanyai orvosságokról.

Az orvosi hangsúllyal történő kutatás — valószínűleg a gyakorló orvosok nagy elfoglaltsága és az anyag éppen általuk nehezen megközelíthető volta miatt — érdemleges eredményeket itt Szegeden sokáig nem tudott felmutatni. Most nem a szociológiai jellegű állapotrajzokra gondolunk, hanem arra a különleges tennivalóra, hogy a népi orvoslás jelenségeit orvosok örökössék meg tudományos céllal és hozzáértéssel. Ezen a téren sokáig jóformán csak Bedő Imre novellisztikus ízü füzetére²¹ és Berde Károly nagy munkájának²² szegedi adataira voltunk utalva. Megváltozott a helyzet Grynaeus Tamás kutatásaival²³, akitől eddigi szép publikációi nyomán a szegedi nagytáj orvosnéprajzi monográfiáját várjuk.²⁴

*

A népi orvoslás fogalma meglehetősen szövevényes, gyakorlata több forrásból táplálkozik. Leglényegesebb meghatározó vonása, hogy a modern orvostudomány módszeres gyakorlatával szemben hagyományokból merít. E hagyományok az embernek az életről, egészségről vallott régebbi, legtöbbször meghaladott szemléletét, felfogását tükrözik, azonban sokat megőriztek a népi tudás kiérlelt tapasztalataiból is, amelyeknek olykor ma is van némi értékük. A hagyományos népi felfogás szerint az ember pszichofizikai egység, a lélek és test kölcsönös hatásban áll egymással. Ezzel a felfogással magyarázható a népi orvoslás kétféle módjának kialakulása: egyik a pszichikai ráhatás, másik pedig az ilyen-olyan orvossággal való gyógyítás. A kettő sokszor keveredik is egymással.

Mondanunk sem kell, hogy amíg az orvossággal való gyógyításnak néha van reális, tárgyi alapja, addig a pszichikai ráhatások legnagyobb része ősi irracionális hie-

²¹ *Bedő I.*, A nép, a doktor, meg a patika. Szeged, 1936.

²² *Berde K.*, A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest, 1940.

²³ *Grynaeus T.*, Nadály és nadályosok. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 26. Budapest 1962; A fehértői gyógyító ember tudománya. Dóczy István gyógyító tevékenysége. 1956. EA. P. 9/1956; Népi orvoslás. In: Tápé története és néprajza 759.

²⁴ Megfordult még kezünkben Agócsi Jánosnak Szeged népi orvosló hagyományairól írt orvoskari pályadolgozata, amely részben a mi biztatásunkra és részben a mi adatszolgáltatásunkkal készült.

delmekből, tudatalatti ösztönzésekből és asszociációkból, folklorizálódott vallásos képzetekből ered, amelyeket a népi orvoslók szuggesztív egyéniségükkel kamatoztatni is tudnak. Eljárásaiknak különösen azon a szellemi fokon lehetett nagy hatása, amikor a betegségek okozóit még gonosz szellemekben, rontóerejű boszorkányokban keresték, akik fölött — mint hitték — a rendszerint mélyen vallásos, jámbor hírben álló javasnak „Istentől kapott” hatalma van. Ezeknek a javasoknak, akik leginkább imádsággal gyógyítottak, ráimádkozó, ráolvasó szövegeiben megtaláljuk az ősi magyar sámán elemeket, keveredve a középkori egyházi liturgia ma már csak töredékeiben felismerhető, elnépiesedett betegségmentő szövegmaradványaival.

*

Igen röviden szólanunk kell a szegedi boszorkánypörökben olvasható *téteményekről*, amelyeknek szívós fennmaradását főleg Kálmány közlései, de a magunk gyermekkori élményei és későbbi gyűjtőtapasztalatai is igazolják. E dokumentumokban a betegségnek már emlegetett archaikus felfogása villan meg. A baj eszerint a bibliai ősellenségnek, a Sátánnak, illetőleg az ördögre fölesküdünt boszorkánynak a műve.

A gonoszlélek legtöbbször kívülről kísérti meg az embert, hogy hatalmába kerítse, pusztulásra vigye. Ezért kell már a hajlékot is éjszakára megoltalmazni. Ennek módjairól, foganatosnak vélt eszközeiről az otthont jellemezve már bővebben is megemlékeztünk.

Szóba került a *szólatlan víz*, *szótalan hált víz*, azaz kintről még napvilágnál éjszakára szobába hozott víz is, amelyhez így éjszaka a gonosz, illetőleg-bübájos nem tudott hozzáférni, megrontani, sőt föl lehetett a praktikái ellen használni.

A szólatlan víz bajának lemosása, eltávolítása végett került a beteg fürdőjébe. 1731. *Parancsolta Szarvas Ferencnének, tudniillik: három pusztá szérűről füvet, három Miatyánkkal, három Üdvözléttel, három Hiszek egy Istent hozni és szólatlan vizet hozni. Abban mosófát és patikabéli szerszámmal megcsinálván, abban fürösztötte... Volt benne Szent Ilona Asszony pénze. Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt. Szentölt tömjén, istenfája, szentölt víz is volt benne, de igen kikenődött belőle, azzal kente volt meg...*²⁵

Veszedelmes akár fáradságtól, akár unalomból ásítani, azaz a tágra nyitott szájjal utat tárni a gonosznak. Ezért vetettek ilyenkor Kovács János szerint szájukra keresztet a régi szegedi öregek.

Nagyon kellett vigyáznia az embernek, hogy *rontásba* ne lépjen, hágjon.

A rontásnak, vagyis bajszerzésnek, betegség másra ragasztásának régi, névmágiás elnevezéseit is olvassuk. 1728. *Boszorkányok tálába hágott és azt a tálát meg köpdöste és kifakadozott és úgy rontotta meg.* 1744. *Az szép asszonyok tálába hágtál. Kérdezte az fatens, micsoda szép asszonyok tálába? Arra azt felelte: mi úgy szoktuk — úgymond — azt mondani, nem merjük mondani, hogy rontás.*²⁶

A *Szép asszony tála*, *Szép asszony tányérja*, *Szép asszony vize*, *Szép asszony mosdóvize*, *Rosszak tála* képzeteivel Kálmány temesközi gyűjtésében²⁷ még sűrűn találkozunk. Így este nem jó napáldozat után mosogató-levet, vagy gyerek vizét kiönteni, mert a Szép asszony odatartja a tálát, meg a kötőjét. Aki bele talál lépni, az a Szép asszony táljába hág, vagy a Szép asszony kötényébe esik és megbetegszik.

Más népi értelmezés szerint a бүбájosok vize a Szép asszony vize. Éjfélkor szóltanul szokta az asszony meríteni a kútból, de nem viszi be, hanem élőfa alá teszi. Otthagyja hajnalig. Ebből nézi meg azután a бүбájos a bajt, rontást, mert a vízben benne van, akit megrontott.

A betegséget, főleg bőrbántalmat, testi sérülést régebben pénzdarabbal kerekítették meg, majd eldobták, *éragsztották*. Az ilyen pénzen rontás volt. A baj arra ragadt rá, aki fölvette.

²⁵ Reizner IV, 491.

²⁶ Reizner IV, 532.

²⁷ Összefoglalva SzegSz. II, 374, 494—496.

1978 tavaszán a bánáti *Pusztakeresztúrra* érkezve, rövid időre megállottunk a faluban. Autónkhoz odajött egy izgatott asszony, közölvén hogy apró gyermeke nagyon beteg. Már telefonáltak ugyan a mentőkért Nagyszentmiklósról, mégis kért bennünket, hogy vigyük be mi, annyira rosszul van. Elmondta, hogy a gyerek ruhácskáját tegnap keresztül dobták a házon, de ott nem ásták el, mert hát „ne babonáskodjunk”. Ezért ismét ráadták a gyerekre. Az anya szerint betegsége csak még válságosabbá vált. Közben a mentők is megérkeztek, segítségünkre nem volt szükség.

A bűbájolással megrontott emberre, főleg gyerekekre azt is mondogatták, hogy *tétemény, cseleködet* van rajta.

Sajátos régi praktika volt a *küfőzés*: lecsapott mennykőnek, ennek hiányában kaszakőnek orvosló céllal való főzése. Erről a kozmogóniával foglalkozó fejezetben bővebben szólunk.

*

A népi orvoslás valóságosabb módja gyógyító füvek, kenőcsök, főzetek és fürdők használata volt. Egy részük még a középkori kolostori kertek gyakorlatából jutott a nép körébe, bár ennek ellenkezője is valószínű: ide meg részben valamikor parasztkertekből került. A kolostori patikák a klasszikus ókor orvostudományának számos receptjét őrizték.

Orvosi füvek, szentelmények

A szegedi nagytáj szegényparaszti munkamegosztásában az orvosi füvek gyűjtésére és árusítására szinte napjainkig leginkább dorozsmai egyszerű asszonyok vállalkoztak. Portékájukat legtöbbször talicskán tolták be hetipiacos napokon a Városba. Került bele konyhai edénysúrolásra alkalmas *széksó* is.

Orvosi füvet áruló asszonyok a hetipiacon. (MFM)

Már a XVIII. századtól kezdve mindig voltak, akik szűkösen ebből éltek. Sztriha Kálmán írja, hogy kocsin, gyalog elvitték más vidékekre is. Természetes, hogy alig volt dorozsmai ház, ahol garmadával ne lettek volna orvosságnak való füvek. Ezeket János és Pál vértanúk ünnepén (jún. 26.) a templomban is megszenteltették.²⁸

Legtöbb füvet, virágot a Maty és Tisza, továbbá az *Öregtiszta* szentmihályteleki partjain, széksós tavak mentén, zsombékokban találtak.

A szegedi piac dorozsmai füvesasszonyaival, készletükkel gondos tanulmányban Grynaeus Tamás foglalkozott.²⁹ Leírja küzdelmes életüket, orvosi és botanikai szempontból ismerteti füveiket. Megállapítja, hogy legnagyobb részük a legkiválóbb régi magyar orvosi könyvek javaslatai között is előfordul. Grynaeus eredményeire most következő felsorolásunk jegyzetanyagában folyton utalunk.

Népünknek a boszorkánypöröktől századunkig felbukkanó orvosi füvei, virágai, levelei, magjai, illetőleg ezeknek főzetei, kenőcsei:

anyafű (Herba Melissae officinalis): gyomorbántalmak ellen főzik;
anyalevél (Sennae Indicae): patikaszer hashajtónak;
anyaméhfű (Herba matricaria): patikaszer gyomorbántalmakról;
árvacsalán (Lamium orvala): főzete orrvérzésről, sülyről hasznos;
atracél (Anchusa officinalis): levele vágási sebre hasznos,³⁰ már Fuchsiusnál is, régi neve *ebnyelvű fű*;

beléndekmag, népiesen *bilindökmag*, *böléndökmag*: fogfájásról;

betonikafű (Stachys porticinalis). Tömörkény emlegeti.³¹

birsalmamag: emlőbántalmakról;

bodza: sokféle hasznos. A szárított bodzavirág főzete a *bodzatëa*: köhögésről isszák. A Szent Antal tüzet olyan bodzabéllel borogatták, amelyre kámforgolyót kapartak. A bodzafa összetemetélt és vajban pirított hancsával gyerek ótvarát kengették. Gallyainak héjával daganatot borogattak. A házak kerítésére pünkösdkor tűzött virágzó ágát eltették és ha valakit *szél* (hűdés) ért, megfüstölték vele.³²

cickefark (Achillea millefolia): főzete tüdőbetegeknek, vesefájásoknak;³³

citromfű: főzetéről a boszorkánypörökben olvasunk;³⁴

comborka (Mentha pulegium): régebben Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) a templomban szenteltették. Főleg hideglelésről javasolták;

dictametfű (ezerjófű?): a boszorkánypörökben bukkan föl;³⁵

diófalevél: főzete köhögésről használ;

dohánylevél: karácsonyi mézzel megkent dohánylevéllel nyillalást borogattak;³⁶

édősfa (Glycyrrhiza echinata); köhögésről;³⁷

ezörjófű (Erythraea purchella). Már Fuchsius emlegeti; Teája sok bajban hasznos: hideglelésről, köhögésről, mellbetegségről;³⁸

²⁸ Sztriha Kálmán 319. Eredetileg nyilván Szent Ivánnak, a templom védőszentjének ünnepén (jún. 24.).

²⁹ Gyógynövényárusok Szeged piacain. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 30. Budapest, 1964. Vö. még Timár L., Vadvirágok Szeged piacain. Az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karának Évkönyve. II. 1951, 109. Virágnevei népnyelvi forrásként alig használhatók.

³⁰ Kovács 391.

³¹ Tömörkény I., Tanyai orvosságok. Ért. 1907, 244.

³² Ért. 1907, 244., Kovács 301.

³³ Grynaeus 100.

³⁴ Reizner IV, 400.

³⁵ Reizner IV, 390.

³⁶ Kovács 389.

³⁷ Grynaeus 101. A botanikus Győrffy István *ördögódal* nevét is hallotta.

³⁸ Kovács 389, 392.

farkasalma (*Aristolochia clematitis*) Fuchsiusnál is. A tápaiak büdös levelét bolhák ellen ágyba rakták;

fehérüröm (*Artemisia absinthium*): gyomorbántalmak ellen;³⁹

feketenadály (*Symphytum officinale*): csonttörést borogatnak vele;

feketeretők: főleg vesekőről isszák a levét;

fodormenta (*Mentha crispera*): helyi szentelmény, amelyet Sarlós Boldogasszony napján (júl. 2.) áldott meg a pap. Hajdan járványos betegségek idején vették elő;

fokhagyma: általános gonoszúzó szer. Köhögéstről tejbe főzve, nátha ellen porrá törve felszippanntva, ecetben áztatva pedig torokfájásról;⁴⁰

főditök (*brionia*): vízibetegségről;

fülbeeresztő (*Sempervivum tectorum*): fülbántalmakról;

gyalogfenyő (*Juniperus minor*): magját Fuchsius borban főzve hurut és más bajok ellen javasolja;

gyömbér (*Zinziber officinale*) gyomorbajról;⁴¹

hárs: virágának főzete köhögéstről hasznos;

herbatea: gyógyító füvekből főzött tea. Tömörkény szerint meggyszáron főzött víz hasmenés ellen;⁴²

húnyor (*Polygonum lapathifolium*): a gyökeréből főzött lé vadhúsos sebekre hasznos;

kakukkfű (*Thymus serpyllum*): gonoszúzó, és közkedvelt tea;⁴³

kakukkterjék. Fuchsius szerint hályogról hasznos;

káposztalevél: fagyásra borítják, párolgó gőze szaggató főfájást orvosol;⁴⁴

katángkóró (*Cichorium intibus*), más neve *csattogófü*. Főzete gyomorbajról, köhögéstről hasznos;⁴⁵

kékliliom: felfőzött virágát köhögéstről isszák;⁴⁶

kényonyelv (*Plantago lanceolata*): köhögéstről;⁴⁷

kisdísznö (*Datura stramonium*): fürdője hasogatásról és daganatról foganatos;⁴⁸

kukorabárány (*Digitaria sanguinalis*): orrvérzést indít meg;

kutyaszöllő (*Solanum dulcamara*): zsugorodásról;

kutyatej (*Euphorbia cyparissias*), másként *kutyafűtej*: láz ellen;⁴⁹

lenmag: lisztte törve nők fájós mellére, daganatok érlelésére borítják;

levendula: borecetbe mártva fájó fejet borogatnak vele;⁵⁰

liliom: hideglelésről, sárgaságról törkölypálinkában áztatják;

lósóska (*Rumex acetosa*): megfőzött levével rühes testet dörzsölnek, hasmenésről, vérhasról isszák;⁵¹

mályva (*Alpea officinalis*) főzete görcsről, hasszaggatásról, tejbefőzött gyökere torokbajról, daganatokról.⁵² Gyökeréből hülés ellen fürdőt is készítettek;

³⁹ *Grynaeus* 101.

⁴⁰ *Kovács* 377, 390.

⁴¹ *Kovács* 390.

⁴² Ért. 1907, 244.

⁴³ *Kovács* János 392. *Grynaeus* 103.

⁴⁴ *Kovács* 392.

⁴⁵ *Kovács* 39. *Grynaeus* 100.

⁴⁶ *Kovács* 389.

⁴⁷ *Grynaeus* 104.

⁴⁸ *Kovács* 392.

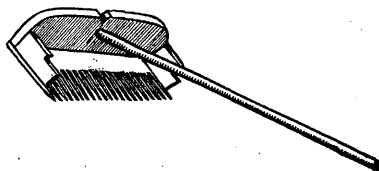
⁴⁹ *Kovács* 389.

⁵⁰ *Kovács* 391.

⁵¹ *Kovács* 392. *Grynaeus* 104.

⁵² *Kovács* 390.

őkőrfarkkoró (*Verbascum thapsus*): főleg köhögésről⁵³;
paprika: őrölte cukorbajosok eszik, vágott sebre szórják;⁵⁴
papsajt (*Malva rotundifolia*), másként *mályvasajt*: főzetével sebet mosnak;⁵⁵
pemetefű (*Marrubium vulgare*): teája tüdőbeteg orvossága;⁵⁶
petrezselyem: főzete vízbetegségről, vesebántalmakról jó;⁵⁷
pipacs: szirmaiból izzasztó teát főznek;
ruta (*Ruta hortensis*): Fuchsius szerint gutaütés, hideglelés ellen foganatos;
sáfrány: egyesek a sebre sáfrányos zsömlyt borítottak;
sárgarépa gyermekek gilisztája ellen;
sárgaviola: forrázatát nyavalyatőrésről javasolták;⁵⁸
székfűvirág (*Matricaria chamomilla*), más néven *székfű*, Szájában *székvirág*,
Tápén *párnácska*, közkedvelt népi orvosság köhögésről, hülérsről, gyomor-, és bélbántalmakról. Gyűjtésével leginkább szegénysorsú dorozsmai asszonyok foglalkoztak;⁵⁹

Székfűszedőfésű

szentantalfű (*Potentilla argentea*): zsugorodás ellen fürdőt készítenek vele;
Szépasszonyok füve: valami fűfajta. 1731. *Hanem egy dorozsmai ember bizonyos bolondító aliter szép asszonyok fűvét praescribálván néki, hogyha az vesztés meggyógyulna véle*;⁶⁰
tányéricsa, másként *napraforgó*: magjából főzött teát köhögésről, mellbetegségről tartják foganatosnak;
tengőri hajma (*Bulbus scillae*). Főzetét vizelethajtásra használják, sebet is szoktak vele borogatni. Tömörkény írja,⁶¹ hogy sok háznál egész cseréppel volt belőle, hogy mindig kéznél legyen;
torma: sok változatban készül borogatásnak, teának;
uborkamag: láz ellen használ az a lé, amelyben uborkamag ázott;
útifű (*Plantago media*): sebre borítják;⁶²
vadgesztőnye: főzete hasmenésről használ;
vadpaprika (*Vincetoxium laxum*): pálinkába áztatott száraz gyökere gyomorba-jokról, máj- és lépdaganatról jó;⁶³
vadrepce (*Brassica napus*): gennyes sebekre jó;

⁵³ *Grynaeus* 106.

⁵⁴ *Bálint S.*, A szegedi paprika 110.

⁵⁵ *Ért.* 1907, 244.

⁵⁶ *Grynaeus* 107.

⁵⁷ *Kovács* 391.

⁵⁸ *Kovács* 390.

⁵⁹ *Grynaeus* 107.

⁶⁰ *Reizner* IV, 441.

⁶¹ *Ért.* 1907, 244.

⁶² *Grynaeus* 108.

⁶³ *Kovács* 42.

varnyúkikirics (*colchicum autumnale*) belsőleg sérült tagra kötik egy fél dióhéjban;⁶⁴

vöröshajma: számos baj javasolt orvossága. Így szétnyomva és erősen megszóva vért állítanak el vele. Megsütve, jó melegen daganatra, kelevényre borítják rá. Borba főzve gyomorbajt orvosolnak vele. Orrvérzés idején szagoltatni kell;

zabszalma teája köhögésről foganatos;

zsálya (*salvia*): több bajt orvosol.

E füveknek, növényeknek a nagyobb foganatosság érdekében paraliturgikus, azaz szentelményszerű erőt is tulajdonítottak. Így az ünnepi, főleg karácsonyi és húsvéti eledelek maradványainak, többek között a karácsonyi méznek, diónak, fokhagymának, fokhagymakoszorúnak, a *kókonnya* néven emlegetett húsvéti tojásnak, továbbá bizonyos helyzetekben a kenyérnek (újkenyér), bornak (Szent János áldása). A néphit szentelményi karizmáját eltűlozva, sokszor föltétlen gyógyító erővel ruházta föl a Háromkirályok vizét,⁶⁵ balázsáldást, virágvasárnap barkát, nagyszombati szőlőveszszőt, Márk napján szentelt búzát, Sárlos Boldogasszony napján szentelt fodormentát, Nagyboldogasszony ünnepén szentelt virágot, főleg a comborkát. Ezekről a jeles napokról szoltunkban még bővebben is megemlékezünk.

Sokkal kevesebb az állati eredetű orvosságok, javaslatok száma. Legjelesebb a köpölyözésre használatos *pióca*, ritkább nevén *nadály*.⁶⁶ Orvoslásra a csíkos hátú, zöld hasú, csatakban élő fajtája a legjobb.

A magyar néphitben szinte egyedül áll a *Szent Tamás hája*, vagyis a Tamás apostol napján (dec. 21) ölt disznónak már a boszorkánypörökben is emlegetett hája, amelyről más vonatkozásban bővebben is megemlékezünk. Kenésre, húzogatóásra használták.

A parasztkertek, illetőleg javasok füveit kiegészítik, sőt az idők során felváltják az olcsóbb patikaszerke is, amelyeknek különleges, sokszor tájszólásbeli, mágikus színezetű megnevezései vannak. Az orvos — különösen tanyán, külvárosban — a szegénységnek szocialista napjainkig szinte megfizethetetlen volt, ezért fordult ezekhez a hasznosnak érzett medicinákhoz, csillapítókhoz, amelyekhez recept, népiesen *rece* nélkül is hozzájuthatott.

Fülbántalmak ellen a *csöngőolaj* (*oleum hyosciami*).

Fejfájásról szagolták a *tormaolajat* (*oleum synapsis*), bedörzsölésre volt hasznos a *tormaspiritusz* (*Spiritus synapsis*).⁶⁷

Gyomorfájásról a *kapitánycsöpp* (*spiritus aetheris Hoffmanni*), tápai nevén *hokmáncsópp*. Más orvossága a *ferencpálinka*, a sósborszesz egyik régebbi fajtája.

Szintén gyomorfájásról hasznos Tömörkény följegyzése szerint a *mádracsöpp mátracsöpp*: spiritusszal kevert édes ital.

Hűlésről jó a *fenyőolaj* (*oleum pini*) belélegzésre.

Köhögésről a *fiákerpor* (*pulvis gummosus*), tápaiak ajkán *fiákpör*, hasonlóképpen a *miseder* (szalmiáksó oldata), továbbá a *medvepor* (*extractum liquiriticum*), cukor alakjában *medveszarcukor*, tápaiasan *gigina*. A köhögésről való mentholos cukorkának *mádrapogácsa* a tápai neve.

Hektikáról a *büdösküvirág* (*sulfur pulveracum*) pálinkába keverve.

Reumáról a *büdösmájki* (*kaliun sulfuratun pro balneo*) fürdővízben; *repülőzsír* (*linimentum volatile*), tápaiasan *repülőgájsz* dörzsölésre.

⁶⁴ Kovács 390.

⁶⁵ A boszorkánypörökben a templomi szenteltvízhintőt is felhasználják orvoslásra. 1730. *Asperorium fáját az katlanba tévén főzte és abban három izben fejét megmosta*. Reizner IV, 464.

⁶⁶ Leginkább dorozsmaiak fogták és árulták a szegedi piacon. *Grynaeus T.*, Nadály és nadályolyosok 126.

⁶⁷ Tömörkény kéziratos szójegyzékéből.

Szemfájásról a *sēmmi* (solutio vini sul), szemhurutról pedig a *vidrapor* (Zincum sulfuricum).

Ijedelemről a *jakabcsöpp* (spiritus aromaticus parafinti). Hasznos a *bánatcsöpp* (aqua carminativa regia) is.

Fogfájásról a *koromolaj* (creosot) lyukas fogba, továbbá az *ördöggērēnda*, *ördög-gané*, *ördög-szar* (asa foetida) *ördög-szesz* (tinctura asae foetidae).

Hasgörcsről, puffadásról a tápaiak *szélfű* (fructus foeniculi) teáját isszák.

Huzatról a *cúgpor* (aszpirin).

Élősdiek ellen: *huszárzsír* (unguentum hydrargyri mitius) másként *cigányke-nyőcs*.⁶⁸

⁶⁸ A nevek orvossággal való azonosítását *Gergely Miklós*, *Gerle Jenő*, *Keszthelyi Béla* és *Takáts István* szegedi gyógyszerészek baráti szívességének köszönjük.

JAVASOK, ORVOSEMBEREK

Az orvoslásra, gyógyításra *terönni köll*. A népi javas nem lehetett, nem volt csupán szélhámos sarlatán, vagy lelkibeteg, depressziós idióta, mint sokan vélik. A sokat hánytorgatott üzleti számítás mellett, vállalt feladatára valamiképpen diszponált is volt.

Szegedi népünk a kuruzsló *boszorkány* és a *javas, javasasszony, orvosasszony*, illetőleg *orvosembőr* között mindig különbséget érzett. A javasok nemritkán némi hagyományozott, vagy orvosoktól ellesett kór- és patikaszerismerettel is rendelkeztek. Akárhányszor a vallásos népközösség életében is búcsúvezetőnként, jámbortársulatok előjárójaként szerepük volt. Mindenesetre szinte napjainkig az asszonyoknál a lelki ráhatás volt az uralkodó mozzanat.

Palika Örzse, Engi Tüdő Vince

A tápai *Palika Örzse* (1894—1966) elmondotta nekünk tudományának megszerzését. Orvosi készségét igazában a falubeli *Molnár (Bakter) Páltól* tanulta, örökölte, de korábban már édesanyjánál is látta.

Örzse néninek még lánykorában fájt a keze, tenyere. Tavasszal kezdődött, de még nyárderékon sem akart elmúlni. Egy híres, régi tápai énekesasszony, a jámbor Dugonyi Teréz tanácsára kereste föl Pali bácsit.

Tudom — révült el Örzse néni — péntöki nap vót. Mindönkit hazavert a kapálásbul az eső. Mógállok a kapuná, azelőtt még életömbe sē vótam náluk. Istenöm: bemönjek? Csak bemöntem.

Pali bácsi a szín alatt ült egy gyékényszékön. Ű kezdte el a beszédöt: úgy-ē fiam nem akartá begyünni! Tudom is én Pali bácsi, hát még nem vótam itt, mögbocsássék kend mán érte.

Bemöntünk a házba, a tisztaszobába. Ott vót egy kis házioltár, mellette egy pad. Pali bácsi erre ültetött, ű mög létérgyepölt az oltár előtt. Mógfogta a fájós kezemet, az ujjam végit. Mógszorította, de közbe imádkozott is. Nem telt abba tán egy perc sē, szörnyen belenyilallott, a fájás mög abba a min. tomba mögszűnt. Utána még imádkozott, majd mellém ült. Ezt mondta: fiam a kezed azē fáj, mē három olyanra tötted, olyanra emelled föl, aki nem érdemlötte mög. Az Isten azért adta rájuk a bajt, hogy okuljanak, térjenek mög, tē mög lēimádkoztad rúlluk. Ilyet többet nē csinálj. Most pedig *küencsedöt*. Küenc szombatot adok fő tüttel, penitenciával. Utána mögtudod, hogy neköd szabad lössz-ē betegre imádkozni vagy nem.

Éköszöntem Pali bácsitű, azían gyüttem hazafelé. Mán a sarkon kifakadt a kezem: végigfestötte az utcát. Annyi sok mindön kigyűtt, a Sátán is kitakarodott belüle. Azúta sē fáj.

Az utolsó szombaton Pali bácsi mögmondta, hogy mit imádkozzak a betegökre, de még azt is, hogy mit imádkozhatok. Úgy is lött. Ha kezemet nagybetegre töszöm, mögenyhül. A kisedök, ha rájuk imádkozok, föltétlen javulnak. Kelevényre nem szoktam imádkozni, mert ezt Pali bácsi mögtiltotta...⁶⁹

⁶⁹ *Bálint S.*, Népi hitvilág. In: Tápé története és néprajza 629.

A szegedi táj szakrális színezetű gyógyító hagyományainak klasszikus képviselője, összegezője *Engi Tüdő Vince* (1864—1922), akinek életpályáját bízattásunkra több éves odaadó kutatással, készütséggel Grynaeus Tamás örökítette meg,⁷⁰ törlesztvén vele a szegedi néprajzi kutatás egyik régi nagy adósságát.

A századforduló újságcikkeiben Tömörkény, Cserzy, Móra Ferenc, később Sz. Szigethy Vilmos tollából⁷¹ elmarasztaló, sőt megbélyegző céllal sűrűn felbukkan a „népbolondító” Tüdő Vince alsótanyai javasember neve. E beszámolók, inkább íté-

⁷⁰ *Grynaeus T., Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. MFME 1972/73, 155.*

⁷¹ Felsorolásuk *Grynaeus* 182. Legtanulságosabb közöttük egy névtelen beszámoló cikk: „A csodatevő alsótanyai Szűz Mária” (SzN. 1902, aug. 17. 196. sz.), amely elmondja, hogy valami írástudó tanyai ember ezt a hosszú írást hozta be a lap szerkesztőségébe:

„Szeged Alsótanyai Szűz Mária társulati imaházról mondanak hála köszönetet.”

Nem régiben készült Engi Vince tanyájánál egy kis imaházacskára a Szűz Mária társulata szaporodása végett, amelyben a mindenható Istennek erejéből, a Szűz Mária kegyelméből, a szentolvasó imádkozása és könyörgések folytán nyertek gyógyulásokat.

Néhányat felsorolunk névleg, mert nagy az örömük. A régebbiekről nem szólhatunk, mert nem vettük föl e csoda dolgokat. Igaz, hogy minden vasárnap és ünnep délután ájtatosság tartatik. Különösen pedig új hold szombatján jönnek a hívek imádkozni, úgy hogy vasárnap reggel a szent mise után mennek el, akit a szent Ferencz rendi lelki atya mond szent misét nyomorultaké és a betegeké. A lelki atyát úgy hozassuk misézni (Ezt az egyházi felsőség hamarosan megtiltja. B. S.).

Tovább kedves olvasóm írom a hála köszöntők neveit, kik orvosság nélkül és fizetés nélkül nyertek gyógyulást a jó Istenről imádságaik által:

Savanya Flóri 9 éves leánya siketségétől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Deák Balázsnak Julianna nevű leánya 1 és fél évig sebes volt egész teste, megtisztult. Hála köszönetet mond.

Ördög Pál fia, István hároméves bajjától nem mehetett, meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Bóka Vera 70 éves asszony 22 éves lábfájásából, aki sebekkel rakva volt, meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Gárgyán Viktor 39 éves asszony 6 évi szemfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Sebők Ferenc 26 éves legény szemfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Frank Imre 17 éves legény 10 évi betegségétől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kiss Vera 37 éves asszony 7 éves belső bajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Pap Sándor mellbetegségétől megszabadult, amelyben 4 évig szenvedett. Hála köszönetet mond.

Szarka Piros 18 éves lány 4 évi sebes nyakfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Lovászi Rozál 15 éves belső bajjától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Szélpál Éla (Ilona) 60 éves asszony 6 éves mellbajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kalmár János 15 éves fiú 4 évi szívbajjától, akit földhöz ejtett és a nyálhabot túrta a kínban, megszabadult a bajtól. Hála köszönetet mond.

Hajdú János kisgyermek szívbajjától megszabadult, amelyért szülei hála köszönetet mondanak László József fia, Béla 12 éves. Valami rossz sipogás volt benne, akit lehetett benne hallani. Nem tudom mit csinált, csak hogy meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Tandari Rozál 50 éves asszony 17 éves belső bajtól és görcszhúzástól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Már most tovább nem sorolom nevüket, számlálhatatlanok ezek. A jó Isten legyen veletek.”

Íme teljes szövegében — mondja a cikkíró — az írás, amelynek „valóságos kultúrtörténeti becse van.” Nyilvánvalóan olvasott, régi jámbor könyveket kedvelő parasztember fogalmazása, azonban aligha Tüdő Vincéé. A „gyógyulások” felsorolása nemcsak hálaadásból, hanem kegyes propaganda céljából is történt, de az ilyesmi egyházilag jóváhagyott, népszerű búcsújáró könyvecskékből sem hiányzik.

Talán meg szabad említeni, hogy apró gyerek korában e sorok írója is Tüdő Vince „páciensei” közé tartozott. Erről Grynaeus bővebben megemlékezik.

Sajnos, annak idejében, Tüdő Vince halála után kápolnáját lerombolták. Sem a kerületi esperesnek, sem a szegedi múzeumnak nem jutott eszébe, hogy „kultusz tárgyait” néprajzi, illetőleg jámborságtörténeti dokumentumként megmentse a szakkutatás számára.

Magunk őrizzük a tanyája, illetőleg kápolnája melletti régebbi *Tüdőkörösz*t maradványát, padláson porosodó feliratos részét, amelyhez 1965-ben jutottunk hozzá. Rávésve: AZ ISTEN DICSŐSÉGÉRE ENGI VINCÉHEZ E KERESZTET KÉSZÍTETTE PÁLFI ISTVÁN NEJE PAP RÓZÁL A TÖBBI KÖLCSÉGEKET A TÁRSULAT ADAKOZTA 1901.

A helybeli hagyomány szerint Tüdő Vince sokszor mondogatta volna, hogy áldott ez a kereszt és elkárhozik, aki pusztító szándékkal hozzányúl, vagy elvesz belőle. Meg is átkozta, aki a keresztnek

kezések mindig a társadalmi összefüggésekből kiszakítva, a kényszerű negatívumok számbavétele, tehát helyes valóságismeret nélkül történtek. Soha nem esett bennük egy árva szó sem arról, hogy milyen hagyománynak, illetőleg gyakorlatnak örököse, milyen funkcióknak és szükségleteknek hordozója Tüdő Vince.

Grynaeus ennek tisztázására, ember és környezet föltárására vállalkozott. Szigóján a paraszti utókor élőszavas hagyományaihoz ragaszkodván, munkája egyúttal jelentős néprajzi és orvostörténeti forrás. Előadásában belülről, magából Tüdő Vincéből, mint közösségi fenoménből indult ki és lehetőség szerint mindig a népemlékezetből jellemzi. Munkája nyomán egy hatalmas parasztszemélyiség összetett alakja bontakozik ki, amely kivételes szuggesztivitással hordozza magában a szegedi táj franciskánus színeződésű hagyományait, a hódoltságai vallásosság folklorizálódott maradványait, a boszorkányvilág helyi képzetkörét, főképpen pedig az archaikus gyógymódok ösztönös ismeretét és alkalmazását.

A Tüdőköröszét fölirata

Tüdő Vince Alsóvároson született, szüleit nyilván az Árvíz nagy társadalmi mozgalma sodorta ki Domaszékre. Ők is éltek keményen küszködő tanyai szegényparasztaik nehéz életét. Vince 1888-ban megnősült, a szintén tanyai Ördög Veronikát vette feleségül. Esküvőjük az alsóvárosi templomban volt. Négy holdnyi homokján főleg szőlőt és gyümölcsöt termelt, méhészkedett. Szorgos kortársai rossz néven vették hogy — kijelentése szerint — csak éppen annyit dolgozott, amennyi a megélhetéshez szükséges volt.

Vallásos buzgalmaival már korán kitűnt. Penitenciául szigorú, középkorias vezekléseket rótt magára. Megjelent volna neki Szűz Mária és gyógyító erővel ő ajándékozta volna meg. Tanyáján 1900 táján barátai segítségével a Boldogasszony tiszteletére vályogból kápolnát épített, amely egy nem jelentéktelen, mintegy két évtizedig tartó rajongó népmozgalom központja lett. Nemcsak a környék magyar parasztsága, hanem délvidéki németek, bunyevácok és szerbek is kereszt alatt zarándokáltak ide.

Tüdő Vince kápolnájában szívesen prédikálgatt, jámbor könyvekből olvasott és végzett különböző ájtatosságokat: újhold- és a Szent Anna-kilencedet, olvasót, litániákat. Mindig hangoztatta azonban, hogy a templomot, misét, gyónást és áldozás sem szabad elmulasztani.

Gyógyított is. Orvosságot nem adott, csupán imádkozott, kezét a beteg homlokára téve. Súlyosabb betegek hozzátartozóit — írja Grynaeus — arra kérte, hagyják ott nála a beteget, hogy ne kelljen naponként elhozni. Az ilyenekre, minden nap ráimádkozott, keresztet vetett rájuk és imádkozókat rendelt melléjük, akik vezekeltek helyette. Ezek részben a beteg hozzátartozóiból, részben környékbeli öregasszonyokból, illetőleg a tanyán élő koldus házaspárból teltek ki. A beteget és testi-lelki gondozóit rokonsága látta el étellel. A szegényebbeket Tüdő Vince a maga költségén ápolgatta. Tanyájának egyik nagyobb szobája több ágygal szolgált a betegeknek, akik kilenc napig tartózkodtak e „kórházban”. Az egész a középkori ispotályok világát idézi. Kétségtelen, hogy minden korszerűt-

bármit is árt. Egy *tápai* öregasszony, Nagy Andrásné, Domonkos Viktória lánykorában beteg édesapját többször kikísérte Tüdő Vincéhez, ott imádkozgattak előtte. Amikor megtudta, hogy a kereszt része nálunk van, fölkeresett és a kárhózzal fenyegetett meg bennünket.

lensége, együgyűsége mellett is egészségügyi funkciót töltött be, az akkori orvosi ellátás gyér volta, a városi kórházak messzesége, nem utolsósorban a szegény nép bizalma, betegségről vallott sajátos felfogása miatt is.

Az egyházi és világi hatóságok — a maguk szempontjából logikusan — Tüdő Vincét állandóan üldözték. Kérdés azonban, hogy igazuk volt-e, amikor kizárólag adminisztratív intézkedésekkel akarták a mozgalmat felszámolni. Grynaeus is méltán emeli ki Tüdő Vince világának elmaradottságát és szegénységét, de a korszerű egészségügyi és közművelődési intézmények messzeségét is. Ezért a tömegjelenség kezelése több okosságot, nagyobb türelmet érdemelt volna. Nagy kő esett le az illetékes hatóságok szívéből, amikor a „népbolondító” meghalt. Sajnos Tömörkény is, Móra is az ő személyében és működésében csak az érthetetlen elmaradottságot látta meg és ítélte el, pedig Tüdő Vince legalábbis személyiségének uralkodó szamaritánus vonásával mindenképpen számíthatott volna humánusabb megítélésre.

BETEGSÉGEK PARASZTI ORVOSLÁSA

A betegségek orvosi szemléletű előadására, csoportosítására megfelelő szakismertetek híján nem vállalkozhatunk. Ez nem is lehetett célunk. Ezért a könnyebb áttekinthetőség érdekében a betegségeket, sérüléseket, testi bántalmakat népi nevük, illetőleg szegedi kiejtésük szerint ábécé-rendben közöljük. (A gyermekszülésnél és az utána jelentkező női és gyermekbetegségeket, rendellenességeket orvoslásukkal együtt már az emberlét néprajzában kezdetén ismertettük.)

ÁRPA. Az orvosi nyelv is így emlegeti: a szemhéjon támadt gyulladás. Elmulasztásának legegyszerűbb archaikus szegedi módja az, hogy aki először észreveszi, leköpi. Úgy is el lehet mulasztani, hogy az, akinek árpa nőtt a szemén, három szem árpával háromszor megkerüli a kutat, majd beleveti e szavakkal: *akkó lögyön árpa a szömömön, mikor ezt kivőszöm.* Az *ószentivániak* szerint késsel többször kell feléje kaszáló mozdulatot végezni és közben e szavakat mondani: *árpát vágok, árpát vágok fehér ló seggibe.* A gyeviiek mondókája: *Kasza Pali, kaszáló, nem kő neköd kapálnod.*

Akadtak, akik a ráolvasás, ráimádkozás fogantosságában bíztak. A majdániak szerint akinek árpa nő a szemén, három reggel jobb kezének nevetlen ujjával vessen keresztet fölötte és mondja háromszor:

*Atyaisten mögteremtötte,
Fiúisten mögsemmisítötte,
Szentlélek Úristen mögszentölte.
Oszlassa el az Atyaisten,
Oszlassa el a Fiúisten,
Oszlassa el a teljes Szentháromság Isten!⁷²*

Öregek szerint az árpa úgy keletkezik, hogy az ember ennalót lát. Erősen megkívánja, de nem juthat hozzá, mert nem kínálják meg. Ezért főleg látogatóba jött gyerek, állapotos asszony föltétlenül kap belőle, nehogy árpa nőjön a szemén.

CUKORBETEGSÉG. Egyesek még napjainkban is fogantatos orvosságának tartják az őrlött paprikának naponta rendszeresen fogyasztott kávéskanálnyi adagját.

DERÉKFÁJÁS. Rontásként említve a boszorkánypörökben: 1728. *Molnár Miskáné-nak az derekát rontotta meg, hogy leánykorában hozzá nem ment.*⁷³

Szöregen jegyezte föl Kálmány, hogy akinek a dereka fáj, menjen el három hajnalban a templomhoz és imádkozzék el útközben 5 Miatyánkot és 5 Üdvözlégyet.

⁷² Kálmány III, 155.

⁷³ Reizner IV, 402.

Odaérkezve, még napkölte előtt a templom négy sarkához dörzsölje hozzá a derekát, mondván: *akkor fájjon az én dërëkam, mikó másszor is idedörögölöm!*⁷⁴

Magyarszentmártonban Kálmány úgy hallotta,⁷⁵ hogy a fájós derekat disznó csökével (levágott kan nemzöszervével) kell megveregetni.

Régi, Ferenczi Jánostól följegyzett tanács szerint, ha először zeng tavasszal az ég, hemperegj a földön, akkor majd nem fáj a derekad.

Fájó derékra olykor a gondosan megőrzött jegykendőt kötötték rá. Egyesek a *hetedik gyerök* nyomkodását vallották foganatosnak.

EBFING, másként *finghólyag*, *hörpencs*: nyelven támadt kis pattanás. *Tápaiak* szerint annak a nyelvén nő, aki nevetni kezd, amikor fingást hall. Úgy múlik el, hogy a „beteg” odaszól valakinek: *ëbfing kött a nyelvemön*. Erre ezt kell felelni: *ha kött, ma kött. Hónap ragadjon a Kis Örzse seggire!* Mindig olyan személyre kell ragasztani, aki napnyugatra van tőlük. Más, tápai eljárás szerint ezt kell mondani: *hörpencs nyött a nyelvemön. Ha kő, ma kő, hónapra akkora lögyön, mint a Dóra Luca segge. Pü, pü* (köpködnek), *mind ráragadjon!* Ezt háromszor kell elmondani, mindig más-más nagyfenekű asszony nevének említésével.

Ferenczi János följegyzése szerint: ha megszóltak valahol, akkor támad a pattanás a nyelveden. Ilyenkor túvel szürkáld meg a kötőd madzagát: a te pattanásod elmúlik és megszólód nyelvén nő.

EPEKŐ. Szegedi ajkakon *epékü*. Elhajtásra régebben étolajat ittak. Mások olyan eperfárról szedett levelet főztek, amelyen eper nem termett, csak barka. Főztek bele sárgarépmagot is és néhány hétig erről ittak.

Epehólyag-bántalmakról fekete-teretek levét szokták inni.

ÉGÉS. Égési sebekre hideg sarat, oltott meszet, esetleg zsír és meszes tejföl keverékét szokták borítani.

FEJFÁJÁS. Borecetbe mártott levendula borogatva jó orvosság. Mások káposzta leveleinek párolgó gőzével orvosolták a szaggató fejfájásban szenvedőket. Akadtak, akik reszelt retket ruha közé csavartak és a homlokra borították. Más tanács szerint vízben főtt árvacsalán levével kellett napkelte előtt háromszor megmosni a fejet, utána a vizet napnyugtára kiönteni. Voltak akik a fájós fejet három egymás után következő pénteken hasonló módon mosták meg.⁷⁶

A kukorabárány (*Digitaria sanguinalis*) hosszú nyúlványait a gyerekek összefogva az orrukba dugták (e sorok írója is) efféle szavakkal: *kukorabárány, ereszd el az órom vérit*, vagy másként *órom vére eredj el, kukorabárány ereszd el*. Boldogok voltak ha csakugyan vérezni kezdett. *Szõregen, Deszken* a felnőtt fejfájósok is szürkálták velük az orruk belsejét, amíg a vér ki nem serkent.⁷⁷

Idős *gyeviek* szerint, aki hamvazószerdán hamvazkodik, annak majd nem fáj a feje. Aki ott volt a szertartáson, összedörögölte homlokát azzal a családbelivel, aki nem jutott el a templomba.

FOG. Népi képzetkõre meglehetősen gazdag.

Népünk ajkán a *tejfog* más neve *csikófog*. Ha a *tápai* gyerekek kiesik a tejfoga, háromszor ezt mondatják vele: *egér, egér, kiséger, van-ë fogad hófehér? Adjál nekõm*

⁷⁴ Kálmány III, 154.

⁷⁵ EA. 2857.

⁷⁶ Kovács János 391.

⁷⁷ Kálmány III, 102.

vasfogat, én mög adok csontfogat! A kihullott fogat a kemence kuckójába dobatják vele.

A *szőmfog* tordai neve *csöcsfog*. A későnfejlődő zápfogat népünk is *bölcsességfog* néven emlegeti. A széles fognak *kapafog* a tréfás neve.

Még a századfordulón is eléggé elterjedt népies fogtisztító szer volt a szivarhamu, továbbá az égetett, porrátört marhacsont. A fogkefe, fogkrém használata még napjainkban sem általános.

Halált jelent, ha valakinek álmában kiesik a foga. Fűszállal nem jó a fogat piszkálni, mert rajta keresztül az ördög bújhat belé.

A foggal számos találó szólásunk függ össze, több közismert közülük. *Fogáhon veri a garast. Kimutatja a foga fehérjét. Ott hagyta a fogát. A félfogamra sē ölég. Beletörik a foga* valami vállalkozásba. A fogathullató gyereket azzal ugrasztják, hogy *kifingotta az anyja a fogát*. Kelletlenül ad valamit: *olyan szívesen adta, mintha a fogát húzták volna*. Sérteget: *olyanokat mond, hogy a kutya sē vömmé a fogára*. Kihullottak a fogai: *éhányta a fogát*. Elment a kedve valamitől: *évásta a fogát*. Szájtató gyerekek mondják a tápaiak: *mögolvási a béka a fogadat!*

A fogfájásnak még számos hagyományos népi orvossága tartja magát.

Akinek a foga fáj, tegyen tömjént bele. Olyan fával kell piszkálni a fájós fogat — Kálmány följegyzése⁷⁸ szerint, — amelyet körmenetek alkalmával a mozsárágyúból lőnek ki. A *gyeviek* szerint foganatos az eltett karácsonyi méz is. A fájós fogat olyan szilánkkal kell piszkálni, amelyet villámsújtotta fából vágtak.

Meleg hamuval, sóval kell borogatni, amelyet kendőbe fognak. A fájós fog oldalán a kar felső részére, az erőizmok tájára tormát kötnek, hogy kihúzza a fájást. Beléndekmagot tesznek az égő pipára, hogy belélegzett füstje szüntesse meg a fájdalmat.⁷⁹

A Holdnak való elajánlásról máshol szóltunk. Ha valakinek fáj a foga és zsályát lát, szakítson belőle, szagolja meg, és mondja: *zsálya, zsálya, akkor fájjon a fogam, mikor a tied*.⁸⁰ A gledicsia tövisével piszkált fogból kiáll a fájdalom, hiszen a néphit szerint Krisztus töviskoronája is ebből volt.

A fájós fogra fokhagymát, szivarvéget, koromolajat (creosot) tesznek. A *tápaiak* székfűvel és rozmaringgal párolják.

A régi *deszkiek* szerint aki mindig bal lábbal lép le az ágyról, annak nem fáj a foga.

A foghúzást még századunk elején is ősi hagyomány alapján, de már hatósági tilalom ellenére borbélyok végezték. Az ingó fogat a gyerek szájából sokszor úgy távolították el, hogy cernát kötöttek rá. A másik végét valaki megrántotta, és a fog kijött. Volt úgy, hogy ezt a kinyitott ajtó kilincsére kötötték, majd nagy erővel becsapták. A fogat csakugyan ki is tépte a tövéből. Voltak olyan régivágású öregek, akik kihullott fogukat zacskóban összegyűjtötték, és meghagyták, hogy koporsajukba téve, velük együtt temessék el.

Napjainkban már általános a fogorvosnál való foghúzás.

FÜLFÁJÁS. Közismert, még középkori füveskertekből eredő népi orvosság a *fülfű*, azaz kövirózsa (*Sempervivum tectorum*), *fülbeeresztőfü*, Alsótanyán *füleresztő*, Fölsőtanyán *fülbecsavaró*, *fülrózsa*, *fülvirág*, Apácán *fülbecsavarító*. Az alsóvárosi kolostor könyvtárában őrzött Fuchsius-féle füvészkönyvben: *Hazai zeöld Fwl fw*. Más írással: *Téli zöld*. Ismét más írással: *File Faios elem Fű*. Utána írva: *Hazakon terem is küsikla*. Más orvosság gyanánt (pro pedis inflammatione) említi Fraxinus Gáspár: *Si semper-*

⁷⁸ Kálmány I, 111.

⁷⁹ Ért. 1907, 241.

⁸⁰ Kálmány III, 159.

viva maior, quae tectis domorum semper et nascitur et vivit, non invenitur, recipiatur succus herbae. Húsos, szétdörzsölt levelének leve fülfájásról foganatos.⁸¹

Névetimológiai megfontolás alapján a régi *szőregiek* abból a tejből készült vajat, amelyet Szent Fülöp napján, vagyis május elsején fejtek, fülfájásról tartották hasznosnak: három csöppet csöppentettek belőle a fülbe.⁸² Érdemes megemlítenünk, hogy Fülöp a szőregi középkori bencés apátság védőszentje volt.

A fültömírgygyulladásnak *fülistráng*, a *tápaiak* ajkán *fülistoráng* a neve. Orvoslása úgy történik, illetőleg történt, hogy az ilyen beteggel kimentek a nyomásra, azaz legelőre és ott fáradt ló istrángjával megkeresztették: a férfi fülistrángját csődörével vagy paripáéval, a fehérsépet pedig kancáéval. Hasonlóképpen járnak el a részben tápaiakból települt *Őszentivánban* is.

Óreg tápaiak szerint használt a *szentkötél* is, vagyis az az istráng, amelyet az asztal alatt elhelyezett karácsonyi jászolra tesznek. A fülfájós beteget ezzel keresztetik és húzogatják meg.

GANCSÓ. Ferenczi János tudósítása szerint a gyermek hóna alatt keletkezett kinövés. Általánosabban: megduzzadt izomcsomó (inguin).

Hajdani *szőregi* orvossága: először kancsóval kell háromszor megkerékíteni. Ezután három szál tollal külön-külön háromszor szintén kerékíteni kell, közben 3 Miatyánkot és 3 Üdvözlégyet végezni, de a végükön *ament* nem szabad mondani. Ezt ráimádkozás követi: *az Atya teremtsön* (keresztet vet a gancsóra), *a Fiú gyűlöljön* (újra keresztet vet), *a Szentlélek Úristen tisztítson, hogy sömni tetemődbe sömni fájdalom né maradjon mög!* A gancsóra újra keresztet vet. Ezután „csöcsöskorsó — ez nyilván *radnai korsó* volt, melynek „réstásnak,” azaz szájánál kilyuggatottnak is kell lennie — fenekéről sarat kapart és ezt kereszt alakjában a gancsóra kente, mondván: *az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe müljön el!* Ezután a kezét a földhöz dörzsöli, hogy a fájdalom a föld alá süllyedjen.⁸³

A gancsóra *Tápén* meleg hamuban, vízben átforrósított a mennykövet helyettesítő kaszakóval kilencszer nyomnak keresztalakot. Szokták karácsonyi baltával is nyomkodni.⁸⁴

GÖRCS. Akit görcs fog, jegykendőt kell a derekára kötni. A Tiszában fürdő gyerek régebben zsineget, olykor piros kendőt kötött a bokája köré, hogy úszás közben meg ne fogja a görcs. Kapor és bogáncs leveléből és gyökeréből főzött tea, más javaslat szerint a mályva is használ.⁸⁵

Terescsényi György kubikosoktól *boszorkánygörscs* néven hallotta emlegetni a megfeszített munka okozta derékfájást.⁸⁶

GUTAÜTÉS. Másként *guta, guta szele*, röviden *szél*, régi boszorkányos szóval *Szépasszony szele*. Valamikor, még a múlt században a kerítésre kitűzött pünkösdi bodzaágat eltették, és ha a családban valakit szél ért, megfüstölték vele.

A szélütött embert és tagjait majorannából készített fürdőben orvosolták.

Akinek a szája félrehúzódott, *kübekházi* följegyzés szerint a *Szépasszony szele* érte.⁸⁷

⁸¹ SzegSz I, 484.

⁸² EA 2816.

⁸³ Kálmány III, 154.

⁸⁴ Grynæus Tamás gyűjtéséből.

⁸⁵ Kovács 373, 390, 391.

⁸⁶ Terescsényi Gy., Lesz ahogy lesz. 169.

⁸⁷ Gyermekijesztők 17.

Röviden máshol is említettük, hogy öregek úgy vélekedtek, — nyilván a pünkösöd csodájára gondolva — hogy a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert szél éri, megüti a szél az embert.⁸⁸

GYOMORBAJ. Sok hagyományos orvossága van, így olyan fürdőt kell készíteni, amelyben lapulevél és egyéb növények vannak. Katángkóró virágából kell teát főzni. Használ a borbafőzött vöröshagyma leve is. Borogatásra jó a gyömbérrel beszórt tormalevél. Hasonlóképpen a megfőzött, összetört, ruhára kent, törkölypálinkával meglocsolts bab is, főleg asszonyoknál. Szénné égetett és összetört szőlővesszőt kell lapulevélre hinteni.⁸⁹

A *gajiszta* néven emlegetett béléfereg okozta betegségben a gyerekek nyers sárgarépát, patikában árúsított gajisztacukort, másként *cicörcukort* (Semen Cinae conditae) adnak.

HASMENÉS. Tájszólásban *hasmönés*, tréfásan *hasmars*. Használ a lereszelt vadgesztenye főzete, Tömörkény följegyzése szerint tűzön pirított sajt,⁹⁰ szentjánoskenyérből vagy meggycsutkából főzött tea. Ezt *Kisteleken* feketekávé sűréjével is összefőzik.

HÁLYOG (katarakta), *kisorosziak* ajkán: *hálog*. Első szegedi említése 1510 táján az Alsóvárosi Glosszáokban: *halÿog*.

Kálmány jegyezte föl, hogy a *hályogkü* gyógyítja.⁹¹ Ezt kígyók fújják, egynek a szájában marad. Ha rátalálnak, rá kell kötni a beteg szemre.

Orvosolták ráimádkozással is. Egyik szövegét Ferenczi János közölte:

*Hasadj hályog a Jézus halálé, oszolg termés a Jézus Krisztus mönybemönetelié. Vér a vízre mönjön, sütétség a sárba mönjön, világosság ezön vaknak szömire gyűjjön! Istenigébül, Boldogságos Szűz Mária, Isten anyja azon tejjel mosogassa, kivel szent Fiát táplálta!*⁹²

Szöregi változatunkban a ráimádkozó jobbkezével a hályogot simogatta és mintha lemosta volna, kezét a földfelé vitte ezeket mondván:

Hiszök egy Istenbe, Jézus, Mária, Józsep a Tē szent nevedbe kezdöm ezt az imádságot, a Tē dicsőségödre és tüszületödre. Uram Jézus Krisztus, mikor a fekete földön járt és mönt, fenyűfa ágak között süjtíván szentségös szömeit. Kérdi a Boldogságos Szűz Mária az ű Szent Fiát, miért szomorkodván bánkódván? Vagyon a mi Urunk Jézusnak három szál virágja: eggyet szakajtok vérrül, másikat termésrül, harmadikat hályogrul. Vér és termés, hályog hasadozzatok és szakadozzatok errül az szömekrül.

Verbicai (egyházaskéri) változat:

*Midön elmönt a Jézus a jēruzsálömi kertbe, mögcsapta a száraz szöllög a szömit. Elötanálta a Boldogságos Szűzanyánk: ó szerelmes szent fiam, mi lelte a tē szentségös szent szömedet? Mögcsapta a száraz szöllög. Ó szerelmes szent fiam, tudok én arrul. Elmék a jēruzsálömi kertbe, szakajtok három virágot: a pirossat vérrül, a sárgát termésrül, a fehérét hályogrul. Mikor én ezt a három virágot lészakajtom, a tē szentséges szömödrül a hályogot léhasítom.*⁹³

Egy töről szakadt vele egy Polner Zoltántól följegyzett, *csanyteleki* bővebb változat:

*Krisztus urunk bemönt a szölöbe,
szent szömit mögcsapta egy szöllövenyige.
Szent szömitbü kicsordult három csöpp vérosség.
Krisztus urunk nagyszomorúan bemönt a szent templomba.*

⁸⁸ EA. 1810 Kálmány.

⁸⁹ Kovács 389, 390.

⁹⁰ Ért. 1907, 244.

⁹¹ EA. 2857.

⁹² Nyr. 1875, 138.

⁹³ Kálmány III, 157, 158.

Imádkozva möglátta Szűzanyánk Mária.
 Hun jártál tē szent fiam Jézus?
 Mi lelt?
 Mi bajod?
 Mért vagy olyan szomorú?
 Ó Szűzanyám Mária,
 hogyan vónék szomorú:
 bemöntem a szőlőbe,
 szent szömömet mögcsapta egy szőlővenyige.
 Szent szömömbű kicsordult három csöpp vérösség.
 Így szólt nagyszomorúan.
 Óh, szentségös szent fiam, Jézus
 Tudok én rula jó orvosságot,
 paradicsomkertbe három szép virágot:
 vérrül pirossat,
 termésrül termőttest,
 hályogrul fehéret.
 Teljes Szentháromság egy Isten ereje
 oszlasd az én szömömrül is a hályogot...⁹⁴

Mindehhez megjegyezzük, hogy öregek a szőlővesszőnek tavaszi metszésekor kicsorduló levét borogatva szemfájásról foganatosnak tartják. Üvegben is el teszik.

HIDEGLELÉS. Másként *hidegrázás*, *malária*. A folyószabályozás és az ártézi víz ivása előtt népközt nagyon gyötörte. „Ma váltóláznak mondanák — írja⁹⁵ Bitó János — de hála Istennek, legalább csak hírből ismerik ma már ezt a csúf betegséget. Hideglelés volt az igazában, mert az volt a fő benne, hogy két, három, négy naponként, aszerint kinél hogy, rájött pontosan reggel kilenc órakor az emberre a rettenetes hideg, és úgy rázott egy kerek óráig, hogy csak a fogunk is csattogott belé. Irgalmatlan rossz volt ez. A dolgunkat csak tettük azért úgy, ahogy, de bizony sokszor nem igen hívták azt semminek. Előfordult, hogy ki kellett feküdni a napra összehúzva magunkat, mert még a kezünk-lábunk is reszketett.” Ami nagyon kellemetlen, arra régi szegediek azt mondták: *kedves, mint a mindönnapi hideglelés*.

Öregek mái napig több fajtáját emlegetik.

A forróhideg — írja⁹⁶ Dugonics András — *melyet mások Hagymásznak neveznek, mely is a többi betegségek között legveszedelmesebb, hirtelen le-vette Mihált lábáról.*

A Tápén, Algyőn emlegetett *gyűjtőványhideg* váratlanul, de igen hevesen gyötörte az embert. Algyőn az ilyen betegről kelet felé fordulva háromszor meg szokták kérdezni: *kit leljön a hideg?* Erre a beteg napnyugat felé fordulva szintén háromszor válaszolt: *lelje a büdös anyját!* Erre el kellett múlnia.

A harmannapos hideg a beteget két napig békén hagyta, de harmadnap mindig elővette. Néha évekig eltartott. Akire rájött, az a kánikulában is fázott még a suba alatt is a napon. Paprikás pálinkát itattak ellene, minél erősebb paprika porát keverve a pálinkába.

A lóhideg jellemző vonása, hogy az ember nagyon éhes volt utána. Ellenszerűl a ló szája csurgását kellett inni, majd pedig hetvenhét szem paprikamagot keserű fekete-kávéban bevenni.

A másodnapos hideg minden második nap vette elő az embert.

A tolvajhideg a *tápaiak* szerint váratlanul tört az emberre. Más magyarázat szerint lassan kezdődött, lappangott, és sokáig gunnyadazott tőle a beteg.

Akit *Tápén* hideglelés kínozott, odaállott a szabadkémény alá és hangosan szólt:

⁹⁴ Erdélyi Zsuzsanna 1976, 153.

⁹⁵ Bitó J. 37.

⁹⁶ Radnai történetek 109.

vendégségbe hínak, de nem tudok, éküdöm a hideglelésömet! Kisgyereknél a küldést az anyja végezte.

Szegedi ponyvairatban⁹⁷ is megörökítette alsóvárosi, tápai ráimádkozás:

„*küsziklák repennek, halottak főtámannak, Krisztus urunkat mögfogták, Júdás elébe állították. Azt kérdi tüle: mit félsz, mit röszketsz, talán a hideg lel? Nem lel engöm, nem is kívánom. Azt sē lelje soha, aki az én keserves kinszenvedésömrü, halálomrú mögemléközik. Oh hajnal, hajnal, piros szép hajnal! Engöm vendégségbe hínnak, de én nem mögyök, éküdöm az én igyömet-bajomat, hideglelésömet. Aki ezt emondja, háromszó napfökötte előtt, mög három Miatyánkot, annyi Üdvözlégyöt, mög egy Hiszökégyet, utána ajálja fő Jézus utolsó fázásáé, kinszenvedésié, öt mélységös szent Sebeié, Szent haláláé.*”

Úgy is próbáltak tőle szabadulni, hogy kocsikereket gurítottak a szabadkémény alá, majd a kerékagyba kiáltották: *ezt mög ezt harmannapos hideg leli, vidd a pokol mélységös fenekire!* Aki mondta, az a beteg fején tartotta a kezét.⁹⁸

Akit *Szöregen* holdújuláskor lelt a hideg, keresztet vetett magára és ezeket mondotta: *új hód, új király, házastí a fiát. Engöm hínnak vendégségbe, de én nem möhetök, küdöm a hidegömet.* Ha fehérrép volt a beteg, akkor a hold nem a fiát házásította, hanem a lányát adta férjhez.⁹⁹

Régi *gyeviek* szerint a hideglelést a Boldogasszonynak kellett följánlani. Három hajnalban napkeletnek fordultak, és ezt mondták: *Boldogasszony, hozzád küdjük a hidegünköt! Néköd ajáljuk el, hogy Pistát hagyja el a harmannapos hideg!* Ha ezt valaki elmondotta, a gyerek meggyógyult.

Ha a gyereket kihányta a hideg, és pattanás vagy seb támadt rajta, akkor kilenc-félét kellett főzni: árpakását, paszulyt, borsót, lencsét, dióbelet, fűgét, szilvát, szentjánoskenyeret, köleskását. Amikor már a Boldogasszonyhoz küldötték a hideget, akkor ezt a főzetet napnyugatnak kellett kiönteni.¹⁰⁰

Kovács János hallomása szerint hideglelésről szentelt comborkából kellett teát főzni, és éhomra három napig inni. Mások szerint szentelt barka szeméből hármat kellett három nap egymás után elnyelni.¹⁰¹

Elmúlt a hideglelés, ha a beteg talált kenyérből evett.

Akit a hideg lelt, Kálmány följegyzése szerint¹⁰² azt tanácsolták neki, hogy a gyalogúton végezze szükségét, és fölpanklikázott bubákat szúrjon bele. Az útonjárók ráköpödték, és így elriasztották a hideglelést.

Ezerjófüvet nyersen leázattak és három órával a láz előtt három kanálnyit vettek be. A kutya-tejből három csöppet egy kanál vízbe téve nyeltek el. Olyan levét ittak, amelyben uborkamag ázott. Mások fehér liliom levelével készített ágyaspálinkát.

Kilenc égetett babszemet összetörve, vízbe téve kellett inni. Kilenc babszemet egészben kellett lenyelni, és amikor a hideg lelte, liszteszákkal kellett jól megveregetni, és észrevétlenül vízzel leönteni. Más változat szerint kilenc babszemet kellett a betegnek lenyelnie, utána rögtön ágybafektetni, és kilenc tárgyat rárakni. Kilencediknek szitát választottak.¹⁰³

Itták a paszuly összetört székleveleiből készült főzetet is.

Debreczeni János följegyzése szerint a bolhát türe kell tűzni, és vele 9 szem búzát visszafelé olvasni. Vagyis: a bolha kilenc, azután a búza lesz 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Ezután a búzát és bolhát vízzel kell leönteni. Ha a leszúrt vizet a hideglelés megissza, baját elveszíti.

Mielőtt az esztendőben először harapunk valami friss gyümölcsbe, ezt kell mondani: *újság hasamba, hideglelés pokolba!*

⁹⁷ Legújabb köszöntő ének a boldogs. szűz Máriához s a hideglelés és szemfájás imája. Összeszedte *Pető Mihály*. Szeged é. n. Traub.

⁹⁸ *Grynaeus Tamás* gyűjtése.

⁹⁹ A Hold 11.

¹⁰⁰ *Kálmány L.*, Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. 1917, 310.

¹⁰¹ *Kovács* 389.

¹⁰² EA. 2857.

¹⁰³ *Kovács* 388, 389.

Máshol szólunk bővebben arról, hogy a *paprika* szegedi gyökérverése, meghonosodása a hidegleléssel függ össze. A paprika a szegedi, illetőleg tiszai tájon eleinte nem fűszer, hanem orvosság volt.

A lóhidegről mondottakhoz vegyük még hozzá, hogy Kovács János hallomása szerint is a paprikamagból hetvenhét szemet kell pálinkába áztatni és arról inni, hiszen a hideglelés is éppen hetvenhétféle. Gyakori volt kilenc paprikamagnak kilenc napig való nyelegetése is. Elterjedt mái napig a paprikáspálinka is: a legerősebb örölt paprikát áztatják bele. Hideglelésről itták a reszelt tormán ázott vörösbort is.¹⁰⁴ A régi szegedi halászok ellenszerűl olyan forralt bort is ittak, amelybe cukor helyett jó erős paprikát szórtak.

Ferenczi Imre szajáni följegyzése¹⁰⁵ szerint a hideglelést úgy is el lehetett mulasztani, hogy a halotti torban a megholt számára külön eltett étellel ették meg a beteget.

HOLTTETEM. Népünk ajkán *hóttetem, hóttetöm*: daganatféle (atheroma). Kálmány följegyzése szerint halott ember csontjával lehet elmulasztani. Megkeresztezik vele a hóttetemet e szavakkal: *az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek a nevibe múljon el!*¹⁰⁶

Régi öregek mondogatták, hogy aki halottak napján földből dolgozik, azon hóttetem támad.

KELEVÉNY, másként *kelés*, öregek ajkán *kilis, daganat, gilva, támadás* (furunculus). Kálmány *szőregi* följegyzése szerint a gonoszlélek műve.

*Amikor Ádám mög Éva a paradicsomba járt, nagyon jó éltek. Az ördög mögírgyölte, hogy sémni bajuk sincs. Élopta a Szépasszony vizit, Ádámra öntötte. Ahuua csak rácsöppent, földagadt, ebbü van a támadás. Azúta a támadást csak Szépasszony vizinek mondják.*¹⁰⁷

Akinek testén kelevény támad, piros almával háromszor kerekítse meg, aztán dobja ki az almát az utcára. Aki fölveszi, a kelevény arra ragad. Mások szerint bicskával föl kell csípni egy kis földet, és elkerekíteni vele a kelevényt. Utána a földet vagy a fejen hajtják át, vagy a földre temetik e szavakkal: *mönj a fekete föld gyomrába!*

Egy régi *szajáni* ráimádkozás: *Miatyánk Isten, ki vagy a mönnyekbe, mögszentöltessék a tē szent neved, gyűjjon el a te országod, légyön mög a tē szent akaratom, miképpen mönnybe, azonképpen itt a földön. Rejtsd Uram, Teremtöm ezt a súlyos nyavalyát! Ezt kilencszer kell elmondani. Majd:*

Amint szerelmes Szent József mög nem nyugodott a szalma szörzsák pokróc alatt, nehéz körösztfá súlyos terhe alatt, úgy mög nē nyugodjon a tē tagodon ez a fájdalom, hanem tisztuljon a földbe! Ekkor kőgolyóval kilencszer kell körülkerekíteni a kelést. Kilencedszer a föld felé vinni a kezét, mintha a fájdalmat a földre húzná le. Ezt is kilencszer kell ismételni, majd így folytatni:

Szent Anna, Szent Joákim mög nem nyugodott a szalma szörzsák pokróc alatt, nehéz körösztfá súlyos terhe alatt: úgy mög nē nyugodjon a tē tagodon ez a fájdalom, hanem tisztuljon a földbe! Ekkor a a kőgolyóval kilencszer úgy kell körülkerekíteni a kelést, mint az előbb. Azután el kell mondani a Miatyánkot, Üdvözetet, Hiszekegyet, de mindig amen nélkül. Majd tovább:

*Ajánlom a Jézus Krisztusnak a keserves kénszenvedésé, tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent József tisztöletire, hogy a szentségös esedőzése által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent Joákim, Szent Anna tisztöletire, hogy a szentségös esedőzése által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom a Boldogságos Szűz Mária tisztöletire, hogy szent sugallata által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent Pétör, Szent Pál apostol és Istennek minden szentjei tisztöletire, hogy Jézus tisztítja el innét!*¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ért. 1907 242.

¹⁰⁵ Ferenczi I., Népi gyógymódok 281.

¹⁰⁶ Kálmány III, 155.

¹⁰⁷ Gyermekijesztők 16.

¹⁰⁸ Kálmány II. 113.

Nem tudjuk, milyen volt a *kék álló kelevény*, amelyet egy *Padén* följegyzett archaikus ballada¹⁰⁹ emleget: *eressz el, eressz el kék álló kelevény, mert lábamra dagad a kis karmazsincsizma...*

A *gilva* a kelevény egyik mérges, zöldbe játszó fajtája. *Alsótanyán* névmágiás *gilice* szóval is helyettesítik.

A benne lévő kemény gennycsomónak *vőgy*, egyik apró fajtájának pedig *vérgilva* a *tápai* neve.

A gilvát *Temesközben* régebben úgy orvosolták, hogy a jobb kéz gyűrűs ujjával oszlatták ezekkel a szavakkal: *az Atya rontson, a Fiú bontson, a Szentlélek eloszlasson*.¹¹⁰ *Tápén* ágyszalmával kerekítik meg, hogy elműljék. *Mindszenten* valamikor ruhába kötött meleg tehénszart borítottak rá. Ez megérlelte, majd kifakajtottá. Pénzdarabbal, krajcárossal is szoktak kerekíteni. Utána eldobják: arra ragad át, aki fölveszi.

Temesközi népünk hagyománya szerint¹¹¹ a támadásra három reggel, napkelte előtt a jobbkez nevetlenujjával keresztet kell húzni és ezt mondani: *Krisztusnak gyékényágya, kúpárnájja, tüskös lepedőjje, sajttalan kásájja, Jézus mondása: múljon el a támadása*. Mások hideg kést tesznek a keletkező támadásra. Olykor meg is keresztetik vele, hogy elműljék.¹¹²

Óföldrőken hallottuk, hogy a támadást három gerezd fokhagymával kerekítik meg, amelybe bicskával bevágták a kereszt jelét. Közben a Miatyánkot végzik, majd pedig a gerezdek színcurgásban ássák el.

Régebbi vélekedés szerint kilenc helyről kell egy-egy falat szalonnát kérni, mind-egyikbe egy-egy rövid nádszálát szúrni és a nádszállal együtt a szalonnát szépen kerekre vágni. Ezután mindegyikkel háromszor dörzsölve körül kell a gilvát kerekíteni, majd valamennyit kidobni a legközelebbi útkereszteződésre. Aki belehág, arra ragad a gilva.

Régebben a gyereket Aprószentek napján (dec. 28) mustármagért küldték a szomszédba. Itt nyírfavesszővel, vagy nyújtófával megvergették, hogy gilvás ne legyen. Erről bővebben még máshol is szólunk.

KÖHÖGÉS. Sok hasznosnak vélt orvosságát emlegetik. Régen a fehér kutyaszart felfőzték és köhögős beteggel itatták. Köhögésről jó a mézes torma, bodzatea, ezerjófű, a sárgafehér (kandisz) cukor és a gyömbér összekevert pora, égetett cukor leve, vöröshagymatea, nyers tojás sárgája cukorral és olajjal kikeverve, pemetefű leve, székfűvirág leve, főtt kukorica megcukrozott leve, amelybe olykor tojás sárgáját és táblaolajat is kevernek. Használatos a napraforgómagból főzött tea¹¹³ is. Az ökörfarkkóró, tányérca, kékliliom, székfűvirág, akác, bodza virágát is köhögésről főzik. Ezerjófű forrázata magában is hasznos. Jó a tejben főzött fokhagyma, amelyet három reggel éhomra kell megenni. A diófalevél főzete is. A zabszalmából főzött, sárgafehér cukorral ízesített tea is használ.¹¹⁴ *Tápaiak* szerint köhögésről jó a tejben főzött avas szalonna. *Újkígyóson* a vörös színű kukoricacsutkából főzött tea is járja. *Tanyán* a főtt sárgarépa leve is.

Jellegzetes gyermekbetegség a *szamárköhögés*. Elmúlik, ha samártejlet itatnak vele, a samár szájában megforgatott kiflit adnak neki. Két óránként egy kávéskanál-

¹⁰⁹ Kálmány II, 1, 169.

¹¹⁰ Kálmány III, 153.

¹¹¹ Kálmány II, 113; III, 153.

¹¹² Kálmány II, 218.

¹¹³ Kovács 390, 391.

¹¹⁴ Ért. 1907, 243.

lal számár nyálából itatják. Külvárosiak a gázgyár táján sétálnak vele. Marhafaggyús ruhát tesznek a mellére. Mindezek az „orvosságok” már természetesen a múlté, de még tréfásan emlegetik őket.

MÁDRA. Jelenti az anyaméhet, illetőleg fájdalmait, néha a női bántalmakat (globus hysteri) is. 1728. *A fatens meggyógyította: söprővel és lóganéjjal, málvával. Megtörvén, megkente inait, a söprőföldben megfőzte és benne megfürösztötte. És azután a lóganéját vajba tette és a mádráját vele felkötötte.* 1731. *Más nyavalyája nem volt Babarczi Imre feleségének, hanem a mádrája szállott le, és azt orvosolta. S midőn az háj elfogyott, nyálával is kente meg.*¹¹⁵

„Hogy mi voltaképpen a Mádra — írja¹¹⁶ Tömörkény — bajos megmondani, de leginkább az a nézet felőle, hogy a szívet szokta agyonszorítani... Furfangos és gonosz. Miért is neki ezen erős szavak mondandók: *Isten segítségével orvosollak, nem a magam erejéből: szívcsapkolás, nyilallás szakadt szívtől, oldalától, mint kis Jézus jászolkától. Ment kis Jézusom vashídon, elől találták Mádrát: Mádra hova mégy te é. Megyek szívet szorítani, vérét inni. De azt Mádra ne tedd! Menj a helyedre, ahova neked Jézus rendelte. Mennyei harangok szólnak: Mádra indulj, Mádra emelődj, Mádra feküdj Krisztus vérébe, Mádra feküdj Krisztus koporsójába, feküdj a magad szokott helyére. Megöllek az Atyának nevében.*”

Ezt a ráimádkozási formulát mi már nem hallottuk, de föltétlenül elnyűtt, régi szöveg.

Idős alsóvárosiak különbséget tesznek a *fehértádra* és a *feketemádra* között. Az előbbi enyhébb, az utóbbi fájdalmasabb. A fehértádra a patikában fehér színű (tinctura benzoid), a feketére pedig fekete színű (china tinctura) *mádracsöpp*, *mátra-csöpp* járja. Az utóbbi igen keserű.

Akire a mádra rájön, *Tápén* kiereszti a pendelyét és a helyét nyálas ujjával húzogatja meg.

NÁTHA. Régi boszorkányos nevén *Szépasszony köpködése*.

Ha valakinek náthája van, azaz *náthás*, és panaszkodni kezd, akkor arra ragad, aki szótlanul hallgatja. Ezért elhárításul ezt kell mondani: *a mi kemőncénk is abba repedt mög.*¹¹⁷

Egyesek a fejre meleg homokot kötnek. Mások tisztessé gőzét lehelték be. A száraz, porrátört fokhagymát hasonló céllal szippantották föl.¹¹⁸ A *tápaiak* hasznosnak tartják a fejnek fött krumplihajjal való párolását is. Más tápai javaslat szerint kékfestőrongy, vagy kék papiros füstjét kell fölszívni.

NEHÉZSÉG. Az epilepszia, nyavalyatörés neve népünk ajkán. Más megnevezései: *nehésségős nyavalya*, *nehésségöstörés*, *rossznyavalya*. Belekerült a szitkozódásba is. Tudja a fene: *tudja a nehésség!* Legyen neki rossz dolga, sora: *törje ki a nehésség!* *Törje ki a hétnehésség.* *Törje ki a nehésségős nyavalya.*

Kovács János tanúsága szerint¹¹⁹ a nyavalyatörősről a hajdani szegediek azt tartották, hogy az ördög, másként boszorkány csigázza.

Ha valakinek a testvérét nyavalya töri, eressen a maga nevetlen ujjából három csöpp vért, a beteg pedig igya meg. Így elmúlik a baj.¹²⁰

Amikor a *szőregi* gyereket a nyavalya törte, édesanyja az új hold felé fordult, és könyörgött hozzá.¹²¹ Erről a hold hiedelemvilágánál bővebben is megemlékezünk.

¹¹⁵ Reizner IV, 391, 474.

¹¹⁶ Új bor idején 394.

¹¹⁷ Gyermekijesztők 19.

¹¹⁸ Kovács 389.

¹¹⁹ Kovács 364.

¹²⁰ EA. 2857. Kálmány.

¹²¹ Kálmány III, 158.

Élő meggyfa ágát Kovács János szerint¹²² valamikor úgy hasították el, hogy azért az alsó vége ketté ne repedjen. Nehézségtörésre tartották fogatosnak: a beteget az ág körül háromszor oda- és visszaadták, majd elvezették. Ezután egy asszony egy derékkötőnek használt pántlikával a széthasított faágat összekötötte, és körülcsavarva e szavakkal hagyta ott: *az élő fa kiszáradjon, de a beteg mögmaradjon.*

Arról, akit a nehézség tör, *Tápén* a ruháját letépázzák, azt a határból kiviszik és élő fa tövében ássák el. Itteni szokás az is, hogy az ilyen betegre akasztott, vagyis öngyilkos legény koszorúját, esetleg villámsújtotta fa kergét, vagy a nagyharang köteléknek kóciát borítják. Roham idején egyesek élesztősoldattal mosogatták a beteg kezét.

Szintén tápai, máshol is idézett hagyomány volt, hogy mise után a sekrestyében vetkőző pap rárakta, vagyis rátartotta a miseruhát a nyavalyatörőre, utána pedig megáldotta.

Kálmány örökítette¹²³ meg azt a sajátos *szőregi* gyakorlatot, hogy a kiherélt kakas tőkének helyére varrt szerecsendiót kell összetörve, borba áztatva a beteggel megitatni.

NYAKFOG, újabb orvosoktól hallott nevének mandulagyulladás. Öregek még manapság is fáradt istráנגgal szokták nyomkodni. Ilyenért még az utcán is megállítják a kocsi. *Sándorfalviak* paripa abrakos tarisznyájával húzogatják. És főleg a karácsonyi törülközőt kell háromszor a gerenda alatt átfogni, majd a fájós helyet meghúzogatni vele. A beteg *tápai* gyerek a ház, vagyis szoba földjén ül, édesanyja meg a kemence patkán: úgy szokta a nyakfogát a gerenda irányában húzogatni, miközben ezt mondja: c, c, c!¹²⁴

Nyakfog orvoslása (beállított kép.
Grynaeus Tamás felvétele)

a földbe szúrva folytatta: *a fekete földbe, ott van a tē nyugpdalmas helyed!* Ezt hétszer kellett elvégezni.

Verbicán a ráimádkozó jobbát a nyilamlásra téve, egy lélegzetre mondotta el: *Óh édes Jézusom, mikor elindultá Jēruzsáliomba, lovad lába mögmarulván, szent kezeddal tapo-*

A nyakfogát éhnyállal nedvesített nevetlen ujjal is húzogatják.

NYILAMLÁS. Másként *nyilalás*: nyilaló, szúró fájdalom. Leginkább ráimádkozással orvosolták.

Régi *szajáni* eljárás szerint az imádságosaszony jobbában kést tartott a beteg fölött, ezt mondván: *Miatyánk Isten, ki vagy a mönnyégbe, mögszentöltessék a Tē szent neved, gyűjjön el a Tē szent országod, légyön mög a Tē szent akaratom, miképpen a mönnyégben, akképpen itt a földön!*

Te nyilamlás, fájdalom, betegség mit keresöl Tē ebbe az ártatlan testbe, mikor nékőd itten sēmmi nyugodalmas helyed sincsen!

Most a kést a nyilamlásra, szúrásra tette és a következő szavak kíséretében háromszor húzta rajta végig: *mönj el, mönj el, mönj el!* Ezután a kést

¹²² Kovács 390.

¹²³ EA. 2814.

¹²⁴ Györffy Györgyné gyűjtése.

gatván (ő is tapogatja a fájó részt). *Tapogasd mög ezön lánynak fejit, mejjit, hasát, hátát, mindön termő tagját!*¹²⁵

Tápai változat: *hóhérynyilallás, gyilkos nyilallás, vérynyilallás, görcsnyilallás: szálkás húsát nē szaggassad, szálkás testit nē szurkáljad. Jēruzsálemi Boldogságos Szűzanya nyerd mög neki (mondja a beteg nevét) előbbeni egészseit!*¹²⁶

Újabb szajáni változat: *Üdvözleý Mária, malaszttal teljes. Az úr van tēveled. Áldott vagy tē az asszonyok között, és áldott a tē méhednek gyümölcse Jēzus. Huva mégy te szűrás, nyilamlás? Elmögyök ēgy asszonyba. Nē mönj tē asszonyba, eredj a tūsökbokorba. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk bünösökért, most és halálunk óráján Amen.*¹²⁷

ORBÁNC. Más ritkább népi neve *folyosó*. Egyik fajtája a *Szent Antal tüze*.

Úgy próbálták gyógyítani, hogy olyan férfival csiholtattak rá kovából tüzet, aki-nek Antal a keresztnéve. *Deszken* ezt három Antal nevezetűnek kellett végeznie. *Szatymazon* régebben Szent Antal napján (jún. 13) elvezették a gyerekeket olyan házhoz, ahol Antal nevű ember élt. Ez hármat ütött a talpukra, hogy a baj elkerülje őket. Berde Károly úgy hallotta¹²⁸ Bunford Antal *szegedi* sirásótól és utcaseprőtől, hogy orbáncos beteg fölött Antal nevű embernek kell imádkoznia a gyógyulásáért, majd fűjön rá, vagy köpjön rá háromszor a beteg részre, vagy legalábbis is tegye rá a kezét.

Jó rá a bodzabél is, amelyre kámforgolyó van kézzel rávakarva.¹²⁹

A *tápaiak* az orbáncot *sülyfű, süfű* főzetével is borogatták. Valamikor kapós volt a madarászoktól babonából vásárolt vörösbegy, amelyet az orbáncos beteg fölé helyeztek, hogy a betegséget szívja magába. A madár elpusztul, a beteg azonban fölépül.¹³⁰

POKOLKELET, másként *pokolvar*: bőrbetegség egyik fajtája. Knie régi szegedi orvos szerint: *furunculus, ungarisch Pokolvar* (1788). Alsótanyán ismeretes a *fias pokolkelet* is.

Orvoslásának több régebbi mágikus módja van. *Alsóvároson* hallottuk, hogy egy földdarabbal színcsorgásban kell megkerékíteni, majd ugyanott ezt elásni, mintegy eltemetni.

Tápaiak szerint foganatos a *kényóhártya*, vagyis a levedlett kígyóbőr is: avas szalonnával keverve borítják a pokolkeletre. Kálmány kéziratosa hagyatékában¹³¹ olvassuk, hogy *temesközi* néphit szerint a szívárvány fölszívja a vizet, és a felhőkbe kerül. *Vörösbékák* hullanak belőlük, amelyek kettévágva, a pokolkeletre rászorítva, igen foganatosak.

Kálmány gyűjteményében néhány ráimádkozást is találunk. *Majdánban* jegyezte föl, hogy kilenc kenyérdarabot kell négyszögletesre vagdalni, nevetlen ujjal a pokolvarra keresztet vetni, és ezt mondani: *mikor az Úristen ezön a földön járt, tanált jámbor gazdát, haragos gazdasszonyt, gyékényponyvát, sajitalan kását. Ez a nyavalya ennek a lánynak úgy ne árthasson a testin, mint Krisztus Urunk nem maradhatott a klúgyon.* Ezután kilenc Úrangyalát kell végezni, de csak eddig: *ime az Úrnak szolgáló leánya.* Közben kenyérral kell a pokolvarat kerekíteni, minden Úrangyala alatt másik-másik darabbal végül keresztvetés következik.¹³²

A *tápai* beteg a színcsorgásban leguggol. Keresztet vet, bicskaheggyel föl-vág egy darabka földet a csorgásból. Ezzel kerekíti meg az óramutató járásával ellenkező irányban a sebet, közben ezt mondja: *pokolkelet, pokolkelet, mérges pokolkelet, Pokolbú gyütté, pokolba eredj, ornat többet vissza sē gyere!* Ezután a földet a háta mögé dobja. A szertartást háromszor kell megismételni, mindig más-más darab földdel.

¹²⁵ Kálmány II, 114.

¹²⁶ Györffy Györgyné gyűjtése.

¹²⁷ Ferenczi Imre közlése.

¹²⁸ Berde K., 221.

¹²⁹ Ért. 1907, 244.

¹³⁰ SzH. 1901, 54. sz. Cserzy.

¹³¹ EA. 2811.

¹³² Kálmány III, 152. Közölve még egy jelentéktelenebb szőregi változat is.

Egy Ferenczi Imrétől közölt *szajáni* ráimádkozás:
Üdvözlégny Mária, malaszttal teljes. Áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus! *Huvá mégy te hasogatás, fájdalom és pokolkelet. Elmögyök egy asszonyba. Nē mönj tē az asszonyba, eredj a tüssökborba.* Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk, bűnösökért, most és halálunk óráján, Amen.¹³³

RÁNDULÁS. Más neve *ficamodás, ficemödés, icemödés-ficemödés, (distorsio)*. Leginkább ráimádkozással orvosolták. A sok közül egyik régi, Ferenczi Jánostól följegyzett szöveg:

Midőn Márja Szent Józseppel számárháton járt, a számárnak lécsúszott a lába a hídrú, osztán kificamodott.

Józsep mondta Márjának, Márja mondta szent fiának, szent fia mondta ficamodásnak: mönjön helyre. Kimönést küdte Szent Anna Márjának, Márja küdte szent fiának, szent fia küdte helyre.

Ezután egy Miatyánk és egy Üdvözlét. Végre mondják: *Uram Jézus, vödd fő az én imádságomat a Tē szentségős szent Atyád elébe, hogy lögyön hasznos, valamint hasznos vót a Tē anyád, Márjának keresése.* Ez utalás a tizenkét esztendő Jézus keresésére.¹³⁴

Imádkoztak jószágra, főleg lóra is. Nagynénénkhez, Kónya Rozál imádságos asszonyhoz elég volt a sörényéből levágni, erre imádkozott rá. Imádsága:

*Úton mén a Szentasszony.
Szentasszonynak Szentgyermök a kezibe.
Szentgyermöknek szent körözt a kezibe.
Icemödés-ficemödés,
Inaknak, csontoknak helyibü kimönetele.
Küdüm Márjähon,
Mária küdi szent fiához:
Jézus küdi helyire.*

Háromszor kell elmondani. Végén Üdvözlégny, de ament egyszer sem szabad mondani.

REUMA, másként *rēhoma* ellen szénamurva levében kell fürödni.¹³⁵ Más javaslat szerint a reumás tagokat méhekkal kell csípetni. *Mindszentiek* valamikor a köszvényes, reumás betegeket derékig meleg tehéntrágyába ásták. Mellé ülve vigyázták, legyezgették, a szívére pedig nedves ruhát raktak. Egyesek *repülőzsírral* (linimentum volatile) keneketik a fájó részeket,¹³⁶ mások *íneresztőzsírral* (unguentum aromaticum) dörzsölik be.

RÜH. Bőrbetegség (scabies). A rühes testet lósóska megfőzött levével kell dörzsölni. Hasznos az is, ha rühes ember kenyérsütés után kemencébe bújik. Ha a gyerek rühes, akkor az abrakos tarisznyát verik az oldalához. Szokás tejfölös kékkövel is bekenni, majd a gyereket langyos kemencébe teszik, hogy az oldat megszáradjon rajta. Később ezt lefejtik róla.

Öreg tanyaiaktól hallottuk, hogy akit a farsangháromnapokban nem kínálnak, vendégelnek meg, rühessé válik.

SÁRGASÁG. A halál szorongásait idézi. Ezért is egészen archaikus, számunkra már egyenesen gusztustalan a népi képzeletvilága, akár keletkezésének képzelt okairól, akár orvoslási módjairól szól.

Ferenczi János följegyzése szerint aki halott fürösztővizébe lép, sárgaságba esik,

¹³³ Ferenczi I., Népi gyógymódok 294.

¹³⁴ Nyr. 1875, 178.

¹³⁵ Ért. 1907, 244.

¹³⁶ Ért. 1907, 240.

de az is, aki a halottra ablakon át benéz. Máig élő szokás, hogy temetésről, temetőből hazajövet a tor kezdete előtt sárgaság ellen kezét mosnak.

A régi *szőregiek* a sárgaságban szenvedő beteget kivitték a temetőbe és azonos keresztnevű halott sírjára vizeltették. Óreg *tápaiak* szerint sárgarépát kellett kilyukasztani, színcsorgásba tenni. A beteg egy hétig idejárt vizelni. Ahogy ez elszivárgott, úgy fogyott rajta a sárgaság.

Hasznos orvosságnak vélték, ha a beteg kilenc napig pálinkába tett kilenc tetűről ivott. Mások liliom száraz virágát áztatták törkölypálinkába.¹³⁷

SEB. Népünk sokféle orvosságát, írját emlegeti. Ezek leginkább a maga paraszti környezetében található meg.

Friss sebre pipának vagy szivarnak hamuját szokták rádörzsölni. Papsajt főzete sebet mosni jó. Az ökörfarkkóró három reggeli harmatra kitett szárának levét lobos sebre csorgatják. A megfőzött tisztessű törési és vágási sebre hasznos. Használ az akáclevél, eperfalevél, útifű is. Vadrepce virágából szappanos kovással pépet csinálnak, de nem vízzel, hanem nyállal hígítják, és gennyes sebeket gyógyítanak vele.¹³⁸ Az összevágott cickefarkkóró sebre jó. A zabszemeket avas szalonnába szúrkálják és meggyújtják. A lecsorgó füstös zsír égési sebnak orvossága. Vadhúsos sebeket a hűnyor gyökeréből főzött lé gyógyítja. Sebet keresetlen tárggyal kell megdörzsölni, hogy elműljék. Az atracél, zsálya zöld levele vágási sebekről jó. Ha valaki késsel, baltával kivérezte, mélyen megvágta magát, akkor a vágást örölt paprikával tömködik be, azután pedig átkötik, amíg be nem gyógyul. A paprika kezdetben csipi ugyan a sebet, azonban nem gennyesedik el és gyorsan beheged.

A *tallóseb*, tarló okozta seb mezítlábas ember talpán. Homokkal szokták beszórni: hogy ne fájjon. Kenegetik zsírral is.

Az ajakon keletkezett lázkiütést (herpes labialis) *tőpörtő* néven emlegetik. Ilyenkor tréfásan ezt mondják: *éloptam a papok tőpörtőjét*. A szólás magyarázatát nem hallottuk.

A kisgyerek arcán és haja közén támadt gyulladásnak, kisebesedésnek népünk ajkán is *ótvár* a neve.

Grynaeus Tamás jegyezte föl, hogy *tápai* hiedelem szerint akkor támad a kicsi bőrén, ha keresztanyja tisztulós állapotban látogatja meg. Havivérzéses ruhájának levéllel mosogatják. Ez már természetesen a múlté. Jó háziszser, ha az ótvart tejföllel borogatják. Kenegették összemélt és vajban megpirított bodzahánccsal is. Egyesek petróleummal, tyúkszírral esetelik.

A gyógyulóban lévő seb száradni kezd, *varasodik*, *varadzik*. Tréfás, már Dugonicstól följegyzett szólás¹³⁹ a mélyen, ijedten hallgató emberről: *hallgat, mint tetű a var alatt*.

SÜLY. Másként *sű*. Bőrbetegség: skorbut-féle. Foganatosnak tartották a csalán gyökeréből főzött levét, továbbá a *miseder* (szalmiáksó) oldatát is. A múlt században mégis leginkább ráolvasással igyekeztek orvosolni.

Verbicai változat: *Gyékényágy, kűpárna, haragos asszony, engödelmes embör: sű, hetvenhétféle sű! Úgy elpusztuljatok, mind ennek előtte vót! Szentök, szent angyalok úgy étisztíjjátok, mind ennek előtte vót!* Egy lélegzetre kell elmondani, közben a beteg ábrázatát símogatni.

*Hosszúhát*i változat szerint a ráimádkozó nevetlen ujjával a *sűhöt* elkereszteli Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevében mondván:

Atya őrontson +
Fiú szétbontson +
Szentlélek Isten

¹³⁷ Kovács 392.

¹³⁸ Kovács 390—393.

¹³⁹ Példabeszédek I, 141.

*Sëmmivé teremtsön+
Hetvenhétféle sű:
Fődbű gyütt, földbe mőnjön!*

Ament nem szabad mondani, háromszor kell ismételni, végül a földre keresztet vetni.

Archaikus a szőregi változat: *Uram Jėzus Krisztus, mondom a Tė szent nevedbe: Tők sű, makk sű, hályogsű, hetvenhétféle kögyetlen sű!*

*Kőrőszttőllek tégődet a Jėzus Krisztusnak.
Atyaisten+teremtsön,
Fiúisten+gyűllőljön!
Egész tetemődbe sű, kőszvény
Mőg nē maradhasson!*

*Az ű szent vėrivel, halálával
Mőnnyei harangnak hangjával,
Szűz Margit asszony szűzességivel,
Kőrőszttőlő Szent János arany gyűrűjivell!
Amen! +¹⁴⁰*

SZEMFÁJÁS. Több népi, házi, olykor mágikusan is átszínezett orvossága van.

Sokan vannak még manapság is, akik fájós szemüket saját vizeletükkel borogatják. Mások a szemhéjakat pálinkába mártott vászondarabbal símogatják végig. A szőlővesszőből tavaszi metszéskor kicsorduló lé fájós szemre jó. Hasonlóképpen a márciusi hó és a pirosbélű görögdinnye összegyűjtött leve is. A sárgadinnye szárított gyökerének porát fájós szembe fűjják.

Vėres szemre cukros tejben áztatott zsőmlét borítanak.¹⁴¹

Valamikor a rák gyomrában található *rákszöm*, az „Alsóvárosi Glosszák” szerint *rákkő* néven emlegetett kékesfehér lencseszerű anyagot dugták a szemhéj alá, hogy biztosan kivehessék, ha a szembe hullott valami. A gyerekek, ha valami a szemükbe hullott, effélet mondogattak: *Isten nyila belesőtt, Boldogasszony teje mossa ki belőle*. Ószentivániak ajkán: *gaz esőt a szömőmbe, Isten látta: kivőtte*.¹⁴²

Szegedi megnevezés szerint *tyűkszömű* az olyan ember, aki alkonyatban, esti szürkületben már nem lát rendesen. Ellenszerőül népünk a rendszeres paprikafogyasztást tartotta fogatosnak.

A kancsal emberre tréfásan azt mondják, hogy egyik szemével a *kertbe néz, káposztáskertbe néz*.

Az *igézet, ráimádkozás* szóval is emlegetett szemverésről (jettatura) itt nem szőnlunk bővebben, a gyerekágnál, gyereknevelésnél került rá sor. Itt csak annyit jegyzőnk meg, hogy népünk régebbi vélekedése szerint nemcsak emberfélét, hanem hasznos állatokat, pl. kiscsikót, sőt műveleteket, így a szappanfőzést, kenyérdagasztást is szemmel lehet verni.

Az árpáról, hályogról már külön szőlottunk, mégis idézőnk egy *szajáni* ráimádkozást, amelyet a szemnek minden bajában fogatosnak tarthattak:

Nevetlen ujjal vet a ráimádkozó magára és a fájós szemre keresztet, miután ezt mondja: *Mikor a Jėzus Krisztus Szent Pétőrral a földön járt, mőntek ěgy erdőségbe. Mőgcsapta a fenyűfa ága az ű szent szőmit. Aszongya Pétőrnak: Pétőr, eredj el Ágnis doktorhon, kėrjė tőlle háromféle virágot: vėrrű vőrőset, hályogrű fehéret, termėsrű termőttet! Valamint ahogy Krisztus urunk szőminėk használt a háromféle virágot, úgy használnjon a tē szömődnėk az én imádságom!* Ezután nevetlen ujjával körűlkeríti a fájós szemet, mikor pedig mindezt háromszor ismételte, elmond 1 Miatyánkot.¹⁴³

¹⁴⁰ Kálmány III, 153, 154.

¹⁴¹ Kovács 388, 390, 392.

¹⁴² Kálmány I, 76; III, 90, 289.

¹⁴³ Kálmány II, 112.

SZEMÖLCS. A *szümölcső*, más alakokban *szümölcs*, *szömölcső*, Dugonicsnál *szömörcs*, *szömörcső*, régi klárafalviak ajkán: *Szépaszony köpködése* néven¹⁴⁴ emlegetett szemölcs elimádkozásáról a Hold hagyományvilágánál szólunk részletesen.

Úgy is próbálják elmulasztani, hogy egy hibátlan piros almát kettévágnak. Az egyik felével valaki bedörgöli a szemölcsöt, majd színcsorgásba ássa el. A másik felét az eszi meg, akinek szemölcse van. Amikor az elásott alma elrothad, akkora a szemölcs is elmúlik.

Mások cérnával kötik el. Ezt is a színcsorgásba ássák. Amikor ott elrothad, a szemölcs is elszárad. Egy múlt századbeli adat szerint egy cérnaszálra annyi csomót kell kötni, ahány szemölcs van az emberen. Utána a cérnát szalonnabőrre kötve, el kell dobni. Mire a bőr elrothad, a szemölcsök is elmúlnak.¹⁴⁵

Harkakötönybe szakadt népünk a szemölcsöt pulyka levágott véres fejével szokta dörgölgetni, lefelé söpreni. Így hitük szerint elszárad. Régi *szőregiek* szerint lopott mosogatóruhát kell ráborítani.

A *Klárafalván* emlegetett *tüskős szömölcső* úgy múlik el, hogy keresetlen csonttal kell megdörgölni, majd a csontot vissza kell tenni, ahonnan fölvevük. Másodszor-harmadszor is így kell cselekedni, hogy a szemölcs elmúljon.

SZÍVBAJ. Anyjának nevetlen újjából eresztett három csöpp vért kell a beteg gyermekkel megitatni.

Szívasztma ellen a diófa megszártított levelét szokták szívni cigaretta módjára.

TÍFUSZ. Népünk ajkán *tirfusz*. Egyetlen népi orvosságát hallottuk *Tápén*. A *benedöki hajma* Szent Benedek napján (márc. 21) duggatott és Szent Bertalan napján (aug. 24) fölszedett vöröshagyma. A háztetőre fölrakva hét nap sütötte a napsugár, hét éjszaka pedig a harmat érte. Elteltével zacskóba gyűjtötték és főzetében a tífuszos beteg fejét, hasát mosogatták.

Nem árt tudnunk, hogy Benedeket és Bertalant a középkorban tavasz-, illetőleg őszezdő szentként tisztelték. Ünnepeket hajdanában a népi liturgia számontartotta. Ennek Göcsejben, Muraközben, talán még más helyeken is vannak nyomai.

TOROKFÁJÁS. Akinek a torka fáj, a szegedi nagytájon ezt mondogatta: *födanyám, torkom fáj, néköd panaszolom, gyógyidd mög, majd nem fáj!* Háromszor egymás után kellett elmondani, közben háromszor megcsókolni a kemencét, hiszen az is földből van. *Csókán* e könyörgés mellett még keresztet is vetettek a torokra, de ament nem mondtak. *Verbicán* imádság közben még *karácsonyi balta* fokával is megkeresztelték. *Szöregen* törülközővel ölelték át a kemencét, majd a torkot kötötték be vele.¹⁴⁶

Hasznosnak vélték még a fokhagymás ecetet, vagy a tejbefőzött mályvagöykeret, esetleg zsálya forrázatát tímsóval. Ezekkel nyilván öblögetni kellett.¹⁴⁷

Ferenci Imre följegyzése szerint¹⁴⁸ a *csókai* édesanya a karácsonyi fokhagymakoszorút megfőzte, ruhával körülcsavarta és torokfájós gyermek nyakára kötötte. Ezt a koszorút már a boszorkánypörökben is a rontás foganatos ellenszerének emlegették.

A virágvasárnap szentelt barka szemét a templomból hazajövet a család régebben torokfájás ellen nyelte. Szintén régen a Szent Iván tüzéből kikapart és eltett gyümölcsbe, almába harapott, akinek a torka fáj.

¹⁴⁴ *SzegSz.* II, 479.

¹⁴⁵ *Ipolyi-hagyaték.*

¹⁴⁶ *Kálmány* III, 150.

¹⁴⁷ *Kovács* 390.

¹⁴⁸ *Ferenci* i.m.

TOROKGYÍK. „Mondják — írja¹⁴⁹ Tömörkény — hogy torokgyík ellen akasztott ember kötele volt használatos.” Ezt a hóhér orvoságul adogatta el.

Hallottuk, hogy fehérszurokkal összekevert fagyút kendőre kentek, nyakra csavarták, erre pedig vizesruhát tettek. Más javaslat szerint forró vízbe terpentint csöpögtettek. Ezt kellett a betegnek belélegeznie.

TYÚKSZEM. Népünk ajkán *tyúkszöm*, *tyúkszeg*. Öregektől hallottuk, hogy elmulasztás végett kettéhasított békát borítottak rá.

A tyúkszemet el is lehet küldeni, másra ragasztani. Az olyan valaki, akinek tyúkszeme van, kocsin három személyt lát egy ülésen ülni, ezt mondja: *Uram Istenöm, de szorosán ülnek, az én tyúkszömem közéjük férne-é még?* Így aztán a tyúkszem ezek valamelyikére ragad.

Egyik virágfajta a *tyúkszömvirág*. Szajánban *tyúkszömöcsevirág*. Ha ennek nedve az ember kezét érinti, tyúkszem támad rajta.¹⁵⁰

VADHÚS: beteges húskinövés az emberi testen (hypersarkosis). A vadhúsos sebeket húnnyor gyökeréből főzött lével orvosolták.¹⁵¹

VAKTETŰ. Fagyásból származó viszketegség a kéz-, de főleg a lábfejen. Időváltozásra kiújul. Ilyenkor így mondják: *szánti* (szántja) *a vaktetű a kezemet*. Tápén a vaktetűs testrészt káposztalében szokták áztatni.

VESEKŐ. Népünk ajkán *vesekő*. Fogatos orvosságának a fekete retek levét tartották. Vesebántalmakról petrezselyem leve, mások szerint fehér cickefarkvirág főzete hasznos.

VESZETTSÉG, *veszöttkutya-harapás*. Valamikor a legfélelmetesebb betegségek közé tartozott. Kovács János régi példabeszéde szerint *veszöttkutya-harapás más világra talpalás*. Úgy tartják, hogy a kutya leginkább szomjúságtól vesz meg. Ezért adnak a házőrző kutyának a szegedi tájon is ilyen neveket: *Tisza*, *Sajó*, *Rajna*, *Száva*, tápai *Iboly*, vagyis *Ipoly*.

A nép szerint¹⁵² a kutyamarás után vagy kilenc nap, vagy kilenc hét, vagy kilenc hónap vagy kilenc év múlva tör ki az áldozaton a veszettség.

A *felsőtanyaiak* valamikor a veszett kutyát, macskát tűzre vetették, majd hamvát elföldelték. A füstjét beszívták, hogy ők maguk ne vesszenek meg. A szétfreccsenő vért lángoló szalmacsóvával égették el. Mint öregek mondják, a veszett marha, ló, disznó, magkoca ereje megnövekedik, és harapja, szaggatja, ami útjába akad.

A *kistelekiek* valamikor a veszett kutya elégetett szőrének hamujával szórták meg a harapás helyét: *kutyaharapást szőrivel*.

A régi *leleiek* a karácsonyi vacsorán evett kenyérből eltettek egy darabot és azzal ettették meg, akit a veszett kutya megmart. A *szőregiek* Kálmány följegyzése szerint¹⁵³ két karácsony közt font cernát varrtak az ingbe. Aki ilyen inget viselt, hitük szerint nem marta meg a veszett kutya.

Ebbe a képzetkörbe tartozik egy Sebők Dénestől följegyzett *szajáni* hiedelem is. Ha régebben valaki megjegyti a kutyától, a kutyát agyonverték. Utána elégették, közben odaállottak a füstjéhez. Ezután szert készítettek *istentehénkéjéből*, azaz szarvas-

¹⁴⁹ A kraszniki csata 246.

¹⁵⁰ Kálmány I, 112.

¹⁵¹ Kovács 392.

¹⁵² Kovács 378.

¹⁵³ EA. 2814.

bogárból, vadkenderből, meg kőrisbogárból. Ezeket pünkösdi hajnalán, napkelte előtt szedték. Megszáritották, mozsárban megtörték, a szita visszajáról kilencszer átszitálták. A készület alatt mindig imádkoztak. Papírba csomagolták, és eltették. Aki a kutyától megijedt, a porból egy késhegynyi kanál vízbe kevertek, és napkelte előtt megitták vele. Ez úgy meghajtotta, hogy valósággal „rázta a földet”. Akit nem bírt kihajtani, az biztosan megveszett.

A szegedi tájon is voltak olyan emberek, akik titokzatos tudományukkal állítólag meg tudták gyógyítani a megmárt embereket. Alakjukat természetesen a mondai emlekezet is átszínezi.

„A Stuhl orvosról — írja¹⁵⁴ Tömörkény — aki negyedik nemzedékre visszamenőleg élt, még ma is mondják, hogy bodzafavirággal gyógyította a megmárt embereket. Azután hallottam emlegetni bizonyos Hamsa családot, amely kihalt már régen. Ezek felől az tudatik mindmáig, hogy a gyógyítás titka a családban apáról-fiúra szállt... és ha ők akarták, nemcsak a gyógyításhoz értettek, hanem vesztetté tudták tenni az egész csürhét... Mindszenten él egy paraszti gazdaember, aki gyógyítja a veszett-seget... A neve: *Vesztett Sándor*. Van más becsületes neve is, de azon már alig ismerik.”

VÉRZÉS. A vérzés elállítására ősi soron hasznosnak tartják a pókhálót: a vérző sebre szokták borítani. Hasonló céllal taplót, szétnyomott és megszózott vöröshagymát is tesznek rá. Máshol is írtuk, hogy az elvágott és vérző testrészt őrölt paprikával gyógyítják. A vágást betömöködi vele és bekötve tartják mindaddig, amíg be nem gyógyul. A paprika ugyan csíp, de a seb nem gennyesedik el. Az eljárást orvosi kísérletek is igazolták.

Akik vért köptek, azokat olyan lével itatták, amelybe kakukfüvet, mézet és ecetet főztek bele.

Ha valakinek elered az orrávére, vöröshagymát szagol, vagy sós vizet szí az orrába. Ha nem használ, hátulról észrevétlen nyakonöntik egy vödör hideg vízzel. Árvacsalán kifacsart levélvel a homlokot kenik a vérzés elállítására.

A múlt század derekáról való följegyzés szerint az orrból eleredő vért nádkeresztre kell csöpögtetni. Ezt nyilvánvalóan ráimádkozás is kísérte.

A régiek a *vérfolyás* elkötésére orozva kelt görögdinnye szárát használták.¹⁵⁵ Kálmány jegyezte föl, hogy vérfolyása lesz annak az asszonynak, aki kedden, vagyis a *Keddasszony* napján mos.¹⁵⁶

VÍZIBETEGSÉG. A szervi szívbajnál fellépő vizenyősség. Petrezselyem gyökeréből főtt lével orvosolták. Éhomra kellett inni. Hasznosnak vélték a földitök földben lévő, megszáritott és lereszelt gumóját. Pálinkában áztatták és bedugott edényben hagyták tíz napig állani. Olykor erre az időre földbe is ásták. Utána éhomra itták.

ZSÉBRE. Nátly József említi először: „szájfájás a gyermekeknél.” A felpattogzott szájú, nyelvű gyerek *zsébrész*, a *tápaiak* ajkán *zsébrésős*.

Kálmány *szőregi* följegyzése szerint,¹⁵⁷ amikor a kisgyerek zsébrész, akkor kilenc bubát csinálnak, és a gyerek fejét megveregetik vele, amíg sírva nem fakad. Amikor a csürhe jön, a bubákat a disznókhoz vágják. Így múlik el a baj a gyerekről. Aki a bubákat esetleg fölveszi, arra ragad rá a betegség.

¹⁵⁴ Új bor idején 463; Sthul doktorról *Reizner* II, 204.

¹⁵⁵ *Kovács* 390.

¹⁵⁶ Boldogasszony 10.

¹⁵⁷ Ethn. 1917, 266.

HALÁL, TEMETÉS, TÚLVILÁG

KÉSZÜLŐDÉS A HALÁLRA

Népünk is jól tudja, hogy *halál ellen nincs orvosság*. Másként: *aki születött, annak halni is köll. A halál mindönkit lēkaszál. Mindnyájunkat ētakar az anyaföd. Aki meghalt: beleharapott a halál kutyája, lētotte a kanalat, mögrūgta a Szent Mihály lova, tápaiasan lēvetotte a Szent Mihály lova. Az élő ember még világit, a halottnak elaludt a gyērtýája. A jó halottnak sēmmi baja nincsen.*

Régi vágású népünk már életében készülődik az utolsó útra, különösen amikor túljut a delelőn: *hatvan felé, hazafelé*. Hogy épületes, azaz hívő halállal haljon meg, az öregje imádságaiban folyton kéri Istent: *nē hagyj münket, híveidet szentség nékü világbú kimúlni.*

Régi módi asszonyok zsebében még manapság is ott van a „Hét mőnyei szent zár,¹” Kálmány szerint² régebben a „Pápa-imádság” is. Mindkettő vallásos ponyvairat, amely mágikus célzatú imádságokat tartalmaz. Az a hiedelem, hogy aki magánál hordja, nem hal meg hirtelen. Még idejében alkalma nyílik a bűnbánatra, szentség fölvetélére. Ismertünk egy öreg, irástudatlan *szentmihályteleki* asszonyt, Némethné Papp Ágnest, aki századunk elején halt meg. A jó halál kegyelméért huszonkét-szer járta meg a radnai búcsút. Mindig vele volt a Szent zár is, amely halála előtt tizenkét nappal „mőgnyílt” előtte és ő bepillantott. Tudta már, hogy mi következik: feltisztalkodott, előkészítette már jó előre megvárnt halottas ruháját, elhívatta a szentségekkel a papot, majd utána rövidesen meg is halt.

Dunai Trészka század végén elhalt nagyhírű *alsóvárosi* imádságos- és énekesasszonyról rokonsága máig beszél, hogy mindig magával hordozta ő is a „Hét mőnyei szent zárat” és így kijelentődött neki, mikor jön el a halála. Kinyitatta az ablakot. Úgy tűnt neki, hogy *gyűn a sereg*, vagyis az angyalok és üdvözült szentek serege, hogy őt is elkísérje a Bárány trónusához. Már velük imádkozta a Jelenések Könyvének (5, 12, továbbá 7, 9-12) magasztalását: *Szent, szent, szent, szent a seregek Ura, Istené. Teljes az ég és föld dicséretével. Áldás, fényesség, bölcsesség, hálaadás, tisztölet, erő, erősség, a mi Urunk, Istenünknek.* Ezzel az angyali dicsérettel szokták régebben az alsóvárosi családok, manapság már csak öregek esteli, olykor hangos imádságukat befejezni.

Már máshol is említettük, hogy sokan a menyasszony-, illetőleg vőlegényruhájukat őrizgették erre a napra. Akadnak akik koporsajukat még életükben, javakorukban megveszik. Általában a padláson tartják. Kijelölik ruhájukat, melyikben temessék el őket. Tömörkény emleget³ egy asszonyt, aki már régen megcsináltatta halotti ruhá-

¹ A hét mennyei szent zárok imádsága, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus keserves kinszen vedéseinek és öt mélységes sebeinek emlékezetére, mind mostani s mind a reánk következő szerencsétlenségek eldvoztatásáért s a Purgatóriumban szenvedő lelkek kiszabadításáért lehet mondani. Legutolsó szegedi kiadása 1930, Traub. Már a barokk időkben ismeretes. Német nyelvű változatáról is tudunk.

² Kálmány II, 105. Mondaszerű tiszahőgyösi előadás. A nyomtatvány címe: *Három szép és ájtatos pápa-imádság a haldokló embernek utolsó órájában, melyek az örök üvősségre felelté hasznosak.* Szeged é.n. Az imádság már a *Gömöri-kódexben* (Nyelvemléktár XI, 317) is megtalálható. *Tímár Kálmán* megállapította (Adalékok kódexeink forrásaihoz. ItK 1926, 170), hogy a pápa-imádság forrása *Dionysius Carthusiensis* XV. századbeli karthauzi szerzetesnek, *Aureum Speculum animae peccatricis docens peccata vitare, ostentendo viam salutis*” c. munkája.

³ Homokos világ 147.

ját, szemfelelet. Olykor felöltötte magára és belefeküdt a koporsájába, melyet a kamrában tartogatott. Nem nevette ki érte senki, „komoly dolog ez.” A század elején még voltak olyan asszonyok, akik kifésült hajukat egész életükön át kispárnába gyűjtögették és meghagyták, hogy *akkor* majd ezt tegyék a fejük alá. Emlegetnek a századforduló tájáról bizonyos Dakáné nevezetű *tápai* öregasszonyt, aki minden hajaszálát gondosan összegyűjtötte. Egy radnai búcsújárása idején asszonytársai egy vállán talált szálat gyanútlanul szélnek eresztettek. Dakáné azzal szaladt utána, ha meg nem találja, vissza kell érte jönnie a másvilágról. Tápén az öregek ma is mondogatják, hogy az embernek *odaát* minden hajaszáláról el kell számolnia. Olyan jómódú polgárasszonyok is kerültek, akik lányaiknak, menyeeiknek megvették előre a gyászruhát, hogy a temetésükön majd ezt vegyék föl. Egy tápai öreg parasztasszony, Kozma Teréz első tsz-nyugdíját erre költötte.

A halálnak a szegedi néphit szerint is előjelei vannak. Hamarosan meg fog halni valamelyik családtag, ha a kutya nagy gödröt kapar és szűkül. Ha a tyúk kukorékol (az ilyen tyúkot baltával szokták lenyakazni). Ha a bútorok ropognak. Ha fehér galamb röpül át a házon. Ha *halálmadár*, vagyis kuvik tűnik föl a háznál és *huhukol*. Mint a régi nóta is mondja:

*Halálmadár, halálmadár szállott a ház falára,
Möghal innen, möghal innen valaki nemsokára.*

Ha holló száll keresztül a házon és *karrog*, azaz károg.⁴ Ha az ajtó kinyílik valaki után. Ha a ház kapuja előtt vakondtúrás van. Ha a pohár magától elreped. Ha valakinek álmában kiesik a foga. Ha fáj is, akkor közeli rokon hal meg. Ha álmában kenyeret süt, meszel, gödröt ás. Ha új házba költözik a család. Aki az új házban legelőször gyújt világosságot, az hal meg legelőbb.⁵ A kövér ember nem kell a halálnak. Amikor eljön érte, nehéznek találja. Meg-megrázza, azaz betegséget küld rá, hogy lesoványodjék. Akiben a halál *nyíla* van, meghal nemsokára. A haldoklónak a halál trombitál, de csak ő hallja.⁶

Amikor a beteg már nagyon *utolján van*, másként: *akinek a harangozó pénz az órába van, kiveri a halálhídeget*, sokszor tesz végrendeletet, testamentumot. Ez *Tápén* nem rokonok, hanem szomszédok előtt történik. A XVIII. századból fennmaradt egy polgárasszony végrendelete,⁷ amely egyaránt jellemzi a kor vallásos világát, de művelődési viszonyait is:

Az Tellyes Szent Háromság Neviben, Attyának, Fiúnak és Szent Lélek Istennek neviben Amen. Én alább írt Istennek kegyelmébül elmémbeül épp és egész, de testemben beteges, azértis, elsőben Istennek ajánlom Lelkemet és Testemet a Földnek gyomrában, ahonét eredetét vette, az kevés ingó és ingatlan Javaimról következő rendelkezéseket tészek et quidem:

- 1do. *Egy Borjas Tehenet nyári fiával edgyütt hagyom Kaszta Jánosnének.*
- 2do. *Tisztelendő Pater Franciskanusoknak temetésemért egy medő Tehenet.*
- 3do. *Tisztelendő Pater Piaristáknak Temetésemért és Misse szolgáltatásáért (secundum aestimationem) egy negyedfü Tinót.*
- 4to. *Boldogságos Szűz Anyánk és Sz. Ferencz Congregatiojára egy jó negyedfü Űszőt hagyok.*
- 5to. *Egy rugót Borjút hagyok Szent Péteri Évának.*
- 6to. *Szabatkán lévő szőlőmet hagyom a melly Istenben boldogult Uramtul marad, Puskás János fiainak, Ferenc és Markonak hagyok.*
- 7mo. *Item azon Puskás János maradékainak hagyok egy napi szántóföldet.*
- 8vo. *Nem külömben Puskás Andrásnak és Puskás Balásnak is egy napi szántóföldet.*
- 9no. *Nyolc napi szántó föld ezek kívül maradnak négy napi szántó föld secundum aestimationem hagyom Szent Antal Altárára Szent Missék szolgálatokra Istenben boldogult Uram és magam Lelkön-*

⁴ Hagyományok II, 197.

⁵ Kovács J. 374.

⁶ EA. 2852. Szőreg.

⁷ Tápay-Szabó G. 38.

kért. Másik 4 napi szántó földet pedig Szent Joseph Oltárára ugyan boldogult hőtvesem és magam Lelkeiért Sz. Missék szolgálatokra.

10mo. Huszta Ilona Leányainak két Aranyokat.

11mo. Lossoncz Örsének hagyok egy Aranyat.

12mo. Farkas Jánosnak hagyom Keresetben lévő engem illető Pusztát sok rendbéli tett szolgálattyaért.

13mo. Ami némő Pénz életem után fog maradni, tehát azon Pénzből ide való Ispítályra hagyok 25 Rhen.fkat az többi pedig adatassék Tisztelendő P.P. Franciskánusoknak Szent Missék szolgálatására.

14to. Nem köllömben a melly mente Császár Kataliné volt és nékem legálatott, aztat Tisztellendő P. P. Franciskánusoknak hagyom ugyan secundum aestimationem az ezüst gombokkal együtt és azon ára sz. Missékre apicaltassék.

15to. Az kopoit Meniémet hagyom Öregh Sárkányénak, az ezüst gombokon kívül, azon Gombok pedig eladattassanak és Sz. Misse szolgálottira adatossanak.

16to. Kávé szénő Szoknyámat hagyom Gyapjas Istvánnénl lévő Lakos Farkas Katalinnak.

17mo. Egy hosszú Párnát egy fő allul edgyütt hagyom Clara névő Leányzónak Item egy ködmeny Pruszliket.

18vo. Egy ingemet Szolgálónak hagyom Kovács Katának.

19mo. Item egy új ingemet Clara szolgálónak, az többi fehér ruhám adatassék a szegényeknek.

20mo. Banátban lévő szőlőimet hagyom Lossonc Ferenz kisebbik Uramnak, míg él, eő kegyelme halála után pedig legyen Kaszta Jánosnéé, mindazonáltal lelkeimről se feledkezzenek.

Melly utolsó fönt említett Csekély ingő és ingatlan lévő javaimról rendelésemet alább irt Ūri személyek előtt mindenkben helyben hagyom, approbalom és saját kereszt Vonásomalis meg erősítem.

Szegeden die 23tia 8bris 1743

+ Szent Péteri Éva

Hagynak valamikor az alsóvárosi templom kegyképére is. 1729. Az kék kamuka kötömet hagyom az boldoghságos Szüz képire. 1750. Egy gyölc s lepedömet hagyom havi Boldogh asszony Templomára oltártakarónak.

A legutóbbi időkig általános volt, hogy a jussból, hagyatékból olykor a béresnek, szolgálónak is hagytak egy-egy részt.

A halálos beteg legtöbbször maga kívánja a szentséget (gyónás, áldozás, utolsó kenet). Előtte öreg tanyaiak ünnepélyesen meg szokták követni, vagyis engesztelni házastársukat, gyermekeiket, cselédjeiket: most bocsássanak meg nekik, ha vétettek volna ellenük. A Szentségét régebben a pap ünnepélyesen vitte a beteghez. Egy asszony vagy gyerek égő lámpával lépkedett előtte. A járókelők letérdeltek, a pap a szentséggel megáldotta őket. A tápaiak ilyenkor ezt mondogatták magukban: *íme az Isten báránya, ki elvöszí a világ bűneit*. Ha az utolsó kenet fölvétele után a beteg mégis talpra áll, akkor tanyai hiedelem szerint élete végéig lábbeliben kell járnia, mezítláb nem szabad többé a földre lépnie. Mint mondják, elvétkeznék örökre: mintha a szentséget magát taposná meg. Az asztalt, amelyen a szentség állott, öregek nagy becsben tartják. Úgy vélik, hogy annak a papnak, akinek valamilyen okból a szentséget vissza kell vinnie, engesztelésül akkornap böjtölnie kell. Ennek az egyházi előírásokban tudomásunk szerint semmi nyoma.

A beteget nem szabad nagyon siratni, mint mondják: *visszasiratni*, mert akkor nehezen hal meg. Ha sokáig küzd a halállal, arra is gyanakszanak, hogy vár valakit, hogy haragosa van. Az illetőt ilyenkor elhívják, hogy megbéküljön a beteggel. Tápaiak szerint esetleg valakire vár, hogy meglátogassa. Varga János szerint a halálos beteget ágyastul hosszában a mestergerenda alá tolják, mert így könnyebben hal meg. Régi tápaiak csupán gyékényre fektetve tették a mestergerenda alá.

Hogy a beteg haláltusáját megkönnyítsék, kezébe égő, lehetőleg Gyertyaszentelő Boldogasszony napján szentelt gyertyát adnak. A tápaiak utána a gyertya alsó végét a földhöz koppantják, hogy porhüvelyének könnyű legyen majd az anyaföldben való megnyugvás. Ha már nem tudná megfogni, akkor háromszor megkerékítik vele. Így aztán nem tud rajta az ördög hatalmat nyerni.

AZ UTOLSÓ ÓRA

Tápén sok haldokló ilyenkor maga kívánkozik az anyaföldre. Mondogatja: *Iemék a földre, tögyetök lé a földre*. Természetesen gyékényt, pokrócot tesznek alája. Sándorfalván is így cselekszenek. Vigyáznak azonban — Juhász Antal följegyzése szerint, — hogy a mestergerenda alá kerüljön. Hasonlóan rendelkezik egyébként a szegedi Szentlélek Kolostor apácáinak szertartása is (1519). Azt a gyékényt, terítőt, amelyre a haldoklót ráhelyezték, utána három hajnalban ki szokták tenni a szabadba, hogy harmat szálljon rá, majd meghintik szentelt vízzel. Most már nyugodtan használhatják újra az élők is.

Máshol is említettük, hogy Tápén meghúztatják a haldokló csöndes kimúlásáért a *lélökváltság* harangját is. Amíg ez szól, szintén szenteltgyertyát adnak a kezébe. A *hírharang* már a halált jelenti be a falu közösségének: először meghúzzák a *lélökváltság* harangját, majd *minnyájával*, azaz valamennyi haranggal: hármat csendítenek férfinak, kettőt asszonynak, egyet gyerekeknek. Öngyilkosnak, vízbefúltak régebben nem harangoztak. Tápén még *nyugalomra* is szoktak harangozni esti Úrangyala-harangszó előtt a ravatalon fekvő halottért.

A haldokló fölött a hozzátartozók az időközben megérkezett *énekösasszony* irányításával ezt szokták imádkozni:

Atyaisten légy velünk, Fiúisten mellettünk, Szentlélek Úristen fölöttünk, Boldogságos Szűz előttünk, két koronás angyal két vállunkon, Krisztus szent kenete szívünkön, Krisztus szent teste nyelbünkön. Boldogságos Szűz ereje mindönkö velünk lögyön. Aki erősebb ennél, az árton nekünk!

Ó szentségös Szűz Mária, bűnösöknek pártfogója, most is viselj gondot reánk, ha együn végóránk mutatad Anyánknak magadat, kérd érettünk Fiadat, hogy adjon boldog kimúlást, mönnyben szent színe látását. Uram hallgasd mög könyörgésünk és a mi kiáltásunk jusson eléd!

A haldokló szószólója az *énekösasszony*. Ő imádkozik és énekel a nevében, ő könnyörög névadó patrónusához is, hogy utolsó küzdelmében siessen oltalmára. Amikor aztán végre *együn az üdö*, azaz beköszönt a halál, és a család tagjai tanácstalan megrendüléssel állják körül a most már *hidegágy* néven emlegetett betegágyat, az *énekösasszony* lesz a messzire költözöttnek szertartásmestere, aki a mágikus és szakrális hagyományok érvényesítéséről illendően és lelkiismeretesen gondoskodik. Szenteltvízzel hinti meg az ajtó kilincset, hogy a gonosz be ne merészeljen jönni a halott lelkéért. Az ablakot meg kinyitja, hogy a lélek szabadon szárnyalhasson Istenhez.

A *gyeviek* úgy tartják, hogy nem lenne nyugta a halottnak, ha a tükörben is meglátnák. *Sövényházán* a gyászoló családnak csak az elföldelés után jó csak ismét a tükörbe nézni.

A gazda halálát a szegedi táj több helyén máig megjelentik a jószágoknak is. *Tápén* ilyenformán: *farta ne, oda a gondviselőd!* A gyász jeléül a lovakat szabadon eresztik. Ezt *Jázován* a szomszéd végzi, miután a halott gazdát búcsúztatás után már kivitték a hajlékából. Említsük meg itt, hogy Dékány Péter polgár végrendeletében 30

lovát az alsóvárosi barátoknak hagyományozza (1720), ami egyúttal egy sajátos magyar középkori temetkezési szokás barokk utóéletét is bizonyítja. A méhek a *gyeviek*, *tápaiak* szerint a halott után akarnak repülni, de a családból valaki eléjük áll, és azt mondja nekik, hogy ne sirassák gazdájuk halálát.

Az énekösasszony a halott mellé égő szentelt gyertyát állít. Lehúzza az elhunyt szemeháját, Ha nem sikerül, rézpénzt rak a nyitva maradt szemre, mert ha „ránézne” valakire, az is követné a halálba. A testet kinyújtja, az állat felkötí, a kezeket keresztbe rakja, az ujjakra rátekeri az olvasót. Nyilván archaikus szegedi hagyományt mentett meg *Verbicán* Kálmány Lajos: a halott keresztszülő kezét összekulcsolják. Ha olvasni is tudott, akkor imádságos könyv kerül a keze közé. Az olvasót azonban, akár tudott írást, akár nem, ráfonják. Ha nem volt keresztszülő, akkor kezét két oldalt melléje fektetik, és imádságoskönyvét olvasójával együtt a bal hóna alá teszik.

Közben mások megállítják az órát, a tükröket letakarják, a tüzet kioltják. Gondoskodnak szenteltvízről is, amellyel — leginkább rozmaringszál segítségével — minden látogató *möglesztöli*, azaz meghinti a halottat.

Rendesen az énekösasszony, esetleg koldús, félkegyelmű dolga a halott füröszése és megtörlése is. A *tápaiak* szerint az arc, a két kéz és két lábfej okvetlenül megmosandó. Amíg a föld hátán fölül van a halott, egészen a temetésig mindennap meg kell mosdatni. *Algyőn* a szappant és a törlőruhát beleteszik a koporsóba. Egy megerősítésre szoruló *alsóvárosi* közlés szerint a halottmosó szappant elviszik a templomba és ott valami zugba rejtik el. A füröszővizet járatlan helyre, föltétlenül napnyugat felé kell kiönteni, elásni, mert aki belelép, sárgaságba esik. Mások szerint azt a vizet és fésűt, amellyel a halottat rendbe hozták, a ház tövébe kell elásni, mert aki belehág, meghal. Elmúlóban lévő *balástyai* hagyomány, hogy a halottfürösző szappant elteszik, hogy alkalomadtán fekélyes sebeket mossanak vele. A férőhalottat valaki megborotválja. A borotvát utána nyomban el kell ásni. A lányhalott haját *kieresztik*, azaz fonatlan hagyják. A halott *tápai* asszonyt máig kórora tekert hajjal temetik el.

Öltöztetés, virrasztás

Ezután következik a halottnak tisztos ünneplőbe öltöztetése. Asszony fejét *Tápén* először fehér, majd fölül fekete kendővel kötik be, olykor a megőrzött menyasszonyruháját adják rá. Mint mondogatják, ne maradjon hajadonfővel, ha *odaát* a fekete kendő leég a fejről: nyilván akkor, amikor a tisztítóűztől szabadul. A lányhalottat, *Sövényházán* a fiatal menyecskét is szintén a maga kész vagy hirtelen varrt menyasszonyruhájába öltöztetik. *Tanyán* is vagy fehér, vagy régebben világoskék ruhát szoktak ráadni. Hasonlóképpen menyasszonykoszorú kerül vénlányok fejére is. Befont hajukat előrevetették a mellükre. *Tápén* a legényt valamikor vőlegényingben, gatyában temették, vőlegényvirágos kalapját a vállára, leszögezés előtt pedig a hóna alá tették. A szegedi tájon általános, hogy a lány-, illetőleg legényhalott koporsójába rozmaringot is tesznek. Az a hiedelem, hogy befolyja a tetemet.

Egyik XVIII. századi végrendelet tanúsága szerint Horváth Örzse azt kívánja (1740), hogy vörös szoknyában és vörös harisnyában temessék el.

Tápén századunk közepén született meg és kezd erősödni az a szokás, hogy idősebb asszonyok fehér ruhában, fejükön fehér kendővel kívánják magukat eltemettetni. Úgy vélik, hogy a *fekete gyász* a tisztítóhelyen sokáig éget, míg a fehér ruhának az angyalok örülnek odaát.

A halott hóna alá nádkeresztet raknak, lábára harisnyát, és száналomból papucsot húznak, mert öregek hiedelme szerint a mennyországba ívelő híd tövissel van

kirakva. *Tápén* viszont egészen a legújabb időkig nem húztak rá semmit: mezítláb jött a világra, úgy is távozzék belőle. A koporsóba téve most eloldják lábujjait. *Alsótanyán* úgy vélik, ha a halott férj gatyamadzgját elöl kötik meg, az özvegy férjhez mehet. Ellenben, ha a kötés hátul történik, özvegyen kell maradnia. A halott derekát pántlikával kell átkötni. Ha ugyanis a paradicsomba jut, tudja hová rakni a virágokat, amelyeket az égben szed. A szalag eredetileg nyilvánvalóan valamelyik jámbor társulat kordája volt. Régebben ércpénzt tettek a markába, mert ennek fejében kelhet át a Jordán vizén.

Azt a ruhát, amelyben a halott meghalt, a régi *szőregiek*, *sövényháziak* koldusnak ajándékozták, de olykor a többit is. Így volt *Apácán*, *Sándorfalván* is. *Tápén* félkegyelmű kapja meg a halott férfi pipáját, dohányját. A ruha itt is szegényé, koldusé, félkegyelműé, azaz lelkeszegényé lesz. Ágyneműjét olykor a sírásó kapta. Miután napjainkban már igazi koldus nincs, a *sövényházi* halott halóruháját elássák a földben.

A felöltöztetett és fehér lepedővel leterített halott a gyékényen pihen, amíg koporsóját nem hozzák. A koporsóba helyezett halottat mindennel ellátják, amit földi életében magával hordott, illetőleg amire szüksége volt. *Alsótanyaiak* emlékeznek rá, hogy régebben a kedves ételéből tettek melléje egy tányérral. Odakerült még egy üveg bor is. *Tápaiak* melléje teszik az orvosságot is, amelyet már nem fogyasztott el. Ékszerket nem adnak a halottal, mert ezekre semmi szükség nincs a menyországban, ott már örök kincsek vannak.

A régi *tápaiak* a koporsóba tettek a halott mellé nagyboldogasszonyi füvet, úrnapi virágot, hétszer szentelt barkát, a haláloságánál meggyújtott szentelt gyertyát. Az *alsóvárosi* halott feje alá még a századforduló táján is olyan virágot tettek, amelyen az úrnapi sátorban a Szentség állott. A fiatal, de különösen a gyerekhalott koporsóját rozmaringszállal szokták telerakni. Ismeretes, hogy a nem hervadó rozmaring a néphagyományban a múlhatatlanságnak jelképe.

A halott végső rendelkezéseit is teljesítik, adósságait kifizetik, mert ellenkező esetben hazajár. *Alsóvároson* valakinek álmában a halottja megjelent és szemrehányásokkal illette, mert nem adtak vele zsebkendőt. Másnap az illető kiment a sírhoz, ahol egyet elföldelt. Most már a halott nyugodtan hagyta. *Tápén* a nagyfodros lüszterkötőt kérte egy halott öregasszony, aki menyének álmában megjelent. Ki is vitte és elásta a kereszt tövében. Tömörkény balladai novellája. „A lélek az Úr elébe megy” szintén ebből a képzetkörből merít.

Megemlíthetjük, hogy a koporsót régebben Szeged városában is asztalosok készítették. Később, de még a múlt században külön iparágga, *koporsós* mesterséggé fejlődött. A koporsósnak egész raktára volt, ebből választottak a hozzátartozók. Az olcsóbb koporsó fenyőből, a drágább diófából készül. Alján forgács, a fejnél forgáccsal töltött kispárna, azonkívül lepedő és szemfedő. A halott *sándorfalvi* lány koporsóját Juhász Antal följegyzése szerint világoskékre, a legényét pedig sárgásbarnára festették.

A ravatalozás egészen a legújabb időkig a háznál, bent a tisztaszobában, *Tápén* föltétlenül az asztal helyén történt. Az utcára néző padláslyukon fekete zászlót tűztek ki. Az énekössasszony naplemente után le szokta takarni a tetet, és most már nem engedi megnézni senkinek sem. Azután keresztet fektet a mellére, hogy a gonoszlélek éjszakának évadján ne vehessen erőt a halotton. Reggel azonban újra kitarja, megigazgatja, megmosdatja, megfésüli, majd imádságba kezd fölötte.

A vízbefúttat, öngyilkost, leginkább akasztott embert nem a háznál, hanem kint a hullaházban tették koporsóba. Ennek *hóttkomra* a *tápai* neve.

Mint mondtuk, ravatalnál éjjel-nappal gyertya ég. Ezt elfújni nem szabad. Ha nincs rá szükség, régebben a kemence elé tették. *Tápén*, *Algyőn*, *Sövényházán* az utcára

néző végablakba is égő gyertyát vagy lámpát tesznek, amely mindig ott ég, amíg a halottat ki nem viszik a temetőbe. Ha a gyertyából kimarad: részben halottak napján, részben a halott nevenapján gyújtják meg, és lelkiüdvösségéért az egész család imádkozik mellette. *Tápén* némely háznál végül a koporsóba teszik.

Régebben, amíg a halott a ravatalon feküdt, a háznál nem főztek, nem söprögettek. A család ellátásáról a szomszédok gondoskodtak. Olykor hozzájuk ment hálni is. Voltak *Tápén*, akik ilyenkor kint, fa alatt mosakodtak.

Sajátos hiedelem, hogy aki fél a halottól, az keresztbe tett két kezével rángassa meg a halott lábait. Ettől el kell a szorongásának múlnia.

*

A halottat a halál beállta után következő második, harmadik napon temetik. A közbeeső estéken *vérasztani* szokott féléjszakán át a nemzetség, szomszédság. A szokás a tanyákon, *Tápén* még virágozik, a Városban már pár évtizede eltűnt, mióta a halottat nem szabad a háznál felravatalozni. *Tápén* is már szintén kint a halott a temetői ravatalozóban, de otthonában éppen úgy virrasztanak, mint régen: egy szál gyertya világa mellett.

Ilyenkor az énekesasszony halotti énekeket énekel, imádságokat végez, így a halottak olvasóját: a halott lelkét Krisztus öt szent sebének oltalmába ajánlják vele:

Üdvözlégy Mária, malasztal vagy teljes, Úr vagyon teveled. Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a méhednek a gyümölcse, a Jézus. Jézusom, a te oldalad sebéért és az abból kifolyó drága szentvéred érdeméért légy irgalmas minden kimúlt híved lelkéhez. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádj Istent a megholt hívekért, hogy szent Fiad szenvedése és a te keserves hét fájdalmad által a purgatóriumból kiszabadulván, juthassanak az óhajtott mennyei boldogságba. Amen.

Az első tizedben Jézus jobb kezének, a másodikban bal kezének, a harmadikban jobb lábának, a negyedikben bal lábának, míg az ötödik tizedben szent szívének mély-séges sebeiért és az „abból kifolyó drága szent vére érdeméért” kérték a halott számára az üdvösséget.

Tápéról való a következő *Jedermann*-szerű, ponyvai eredetű virrasztó ének is. A *Lélek* és *Halál* párbeszédét közöljük belőle:

- Lélek:* Óh jaj félek! Igen rettegek:
Jaj mit míveljek, hova rejtezzek?
Mit látok?
- Halál:* Te akitől félsz, én Halál vagyok,
Ki minden rendet, ifjat és vénet
Levágok.
Hozzád is azért jöttem vesztédért,
Azért szót se tégy, indulni kész légy,
Velem mégy.
- Lélek:* Veled nem megyek, mert tőled félek,
Azért útatad, feltett célodat
Máshoz tedd.
- Halál:* Nálam kegyelmet, ne keress kedvet,
Azért ne késsél, hamar készüljél,
Jöjj, siess.
- Lélek:* Pár esztendeig, avagy csak félig
Rajtam könyörülj, reám ne készülj,
Kardoddal.
- Halál:* Sem nap, sem óra, sem egy minuta,
Nálam grácia nincs parula,
Meghalsz ma.

- Lélek:** De mit vétettem? Kinek mit tettem,
Hogy így lerongálsz? Semmit sem sajnálsz,
Kegyetlen.
A szent keresztség, ez a nagy szentség
Lemosá.
Miért hát nem nézed, miért nem tekéted
Szélid szépségem és gyöngeségem,
Óh Halál!
- Halál:** Én szépségeddel, gyöngeségeddel
Én nem gondolok, nem irgalmazok,
Csak menj el.
- Lélek:** Óh te kegyetlen! Ha engem nem szánsz,
Atyám szerelmit, hulló könnyeit
Bár sajnáld.
- Halál:** Atyád szerelmit, hulló könnyeit
Ingyen sem nézem, azt fel nem veszem,
Csak menj el.
- Lélek:** Testvéreim sírnak, látod jajgatnak,
Azért ne készülj, kérlek ne örülj
Vesztemen.
- Halál:** Sem egy, sem másra, nézek sírásra,
Reád karomat vetem kardomat,
Csak menj el.
- Lélek:** Ifjúságomat, virágzásomat
Ugyan tekintsd meg, óh kérlek szánj meg,
Ne ölj meg!
- Halál:** Nékem a virág olyan, mint fűz ág,
Előttem szépség, nincs semmi mentség,
Csak menj el.
- Lélek:** Óh, de mégis szánj, velem így ne bánj!
- Halál:** Mikor erődben, friss egészségben
Voltál életedben, volt módod benne,
Most menj el!
- Lélek:** Óh hadd készüljek, készen hadd menjek,
Ne siess hamar én végórámmal,
Óh Halál!
- Halál:** Irgalmat tovább, ne várj gráciát,
Halál poharát, mérges italát
Rád öntöm.
- Lélek:** Nincsen irgalmad, irgalmat ne adj,
Életben se hagyj, én már nem bánom.
Mert csak testemben, de nem lelkemben
Sérthetsz meg engem, mert magához vesz Istenem.
Amit kérsz, adok, ha csak adhatok,
Csak ne bánts!
- Halál:** Adomány nem kell, de halnod meg kell,
Király, vagy koldús, olyan mint adós,
Csak menj el.
- Lélek:** Ha adomány nem kell, vagyonom sem!
Óh megállj még, kevésbé s halld meg,
Mit kérek!
Kérlek kevésbé én rajtam késsél,
Hadd könyörögjek hív Teremtőmnek,
Óh Halál!
- Halál:** Nem most kellene jutni eszedbe
A megtérésed és könyörgésed.
Csak menj el!

Lélek: Istenem.
Óh én Istenem! Vegyed kedvedben
Én bűnös lelkem, néked szentelem,
Úgy légyen.

A virrasztásra gyülekező halottlátogatók nem szoktak köszönni, nem szokás őket a családtagok közül kikísérni. Útközben nem fognak kezét, hazaérkezve — a temetőből is — mindig megmossák a kezüket. „Nem lehet köszönteni — írja Tömörkény — se áldás, békességet, se jónapot kívánni nem lehet és valami nyomasztó, nehéz dolog nagyon, szótlanul lépni át a küszöböt.”

TEMETÉS

A temetésben, a halott utolsó földi útjában is volt valami ünnepélyesség. A nép-nél szinte napjainkig közösségi eseményről lévén szó, megvolt a maga rendtartása, és ehhez a család élő tagjai természetes kötelességgel, hagyománytisztelettel alkalmazkodtak. Különösen még az első világháború megszálásai előtt a család sokat adott arra, hogy a temetés minél ünnepélyesebben történjék. Egyrészt félt a megszólástól, másfelől pedig úgy érezte, hogy a halottnak ehhez joga van. Éppen ezért az *Isten nevében* való temetésre — ahol a fölmerülő költségekről a Város gondoskodott, a fehéringes, palásttalan, *tápai* szóval *kisüngös* pap pedig a kántorral éppen csak a legszorosabban előírt liturgikus ténykedéseket végezte — csak a legritkábban került sor. Inkább összeállott az egész atyafiság, hogy a *tüsztségös* temetésről gondoskodják. Sajátos régi hagyományként érdemes megemlítenünk, hogy újmiséis pap legelőször lehetőleg *isten-neves* halottat temetett.

A családtagok természetesen gyászba öltöznek, az asszonyrokonok fejére a gyászoló családtól vásárolt fekete selyemkendő, a lányok hajába, férfiak kalapjába pedig fekete szalag került.

A temetés, másként *végtisztólet*, *végtisztósség* rendszeren a kora délutáni órákban szokott lenni, hogy a tanyai rokonok is idejében hazaérhessenek.

A koporsó leszögezése előtt a családtagok ritkán szoktak csókkal búcsúzni halottjuktól. Ebben ősi szorongások lappanganak. Az énekesasszony, vagy a *halálmadarak*, vagyis a temetkezési vállalat emberei ráterítik a halott arcára a visszahajtott szemfödőt, amelynek szegedi ajkon *szömfödél*, *szentfödél* a neve. A boszorkánypörökben is szó esik róla. 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában, a szemfödélét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti, nagy szükség léssen.*⁸ Vannak asszonyok, akik meghagyják, hogy ünneplő selyem nagykendőjüket borítsák szemfedőül rájuk. A *deszkiek* a szemnél ki szokták vágni, hogy a halott lásson a másvilágon

Említsük meg itt, hogy a koporsónál vették a *fejfa* néven ismert sírkeresztet is, amelyről később bővebben is szólunk. A koporsós gondoskodott a ravatal mellé állított hatalmas gyertyatartókról, továbbá a halottas szoba fekete drapériájáról is, nemkülönben a halálkocsiról is.

Amikor a népi társadalom közösségi szelleme még elevebb volt, a gyászban az egész környék, a falu, tanyakörzet még a legnagyobb dologidőben is részt vett és megadta az utolsó tisztességet a halottnak azzal, hogy az *éneklés* néven emlegetett búcsúztatáson megjelent. Ilyenkor az énekesasszony gyertyát és fehér zsebkendőt szokott osztogatni a halott atyafisága, szomszédjai, barátjai között. A pap keresztjére, zászlókra, lovakra fehér kendőt kötöttek. Egyik ministráns vitte Alsóvároson a *kasz-taköröszt*, *kaszaköröszt*, *halálköröszt* néven emlegetett, hosszú, feketére festett rúdra

⁸ Reizner VI, 391.

szerelt, mintegy 20 cm nagyságú, lapos bádóg keresztet (corpus nem volt rajta). Erre is akasztottak kendőt. Kendőt kapott a kántor, de még az a ministránsyerek is, aki nem volt zászlótartó.

A búcsúztatás szövegét külön meg is szokták a kántorral beszélni. A kántor ugyan is a halott nevében névszerint idézi, megszólítja az összes hozzátartozókat: házas-társat, szülőket, gyermekeket, testvéreket, mindezek házastársait, együttesen a rokonokat, komákat, komaasszonyokat, szomszédokat és utoljára a „végtiszteletadókat.” Tápén belevették azokat is, akik a halottat betegágyában meglátogatták. A szerényebb temetéseken a kántorral a *Szentháromság énekét* szokták énekelteni. Özvegyasszonyok búcsúztatója gyanánt a *Ruth éneke* is sokszor hallható.

A halottas házból való temetés elmúltnak tekinthető korszakában, tehát pár évtizeddel ezelőtt az éneklés az udvaron történt. Amíg a koporsós nem adott feketé terítővel borított állványt, addig a koporsót a padon, vagy két egymással szembefordított karszéken helyezték el. Kálmány *temesközi* följegyzése szerint⁹ a pap előtt álló asztalt, amelyre a kézikereszt, tömjéntartó és szenteltvízhintő kerül, búcsúztatás után föl kell fordítani, hogy a halottat elijesszék, nehogy hazajáró lélek legyen belőle. Nyilvánvalóan ezért alakult ki ez a városi hagyomány, hogy ezt az asztalt a koporsós adta, nem pedig a család.

*

A szegedi tájon ma már szinte teljesen a múlté a *siratás*, vagyis a fájdalomnak ihletett kifejezése, amelyről pedig még a múlt századból több följegyzésünk van.

Egy *fölsővárosi*¹⁰ férjsirató:

Ó lelköm galambom, hű páram,
Hej csak még égyet szólnál hozzám!
Csak még éccő vetnéd rám mosolygó szömöd!
Hej de nem mondod többet: gyémántom, rubintom!
Ó hogy felejtselek el?
Hogy felejtsem el azt a sok szép szavad?
Nincs mán neköm sénkím e filágon!
Kinek panaszoljam el bajomat, búmat
Kedves galambom, jó párom!
Árva löszök én mán, ha aranyos is a kapufélfám!
Jaj de nagy árvaságra hagyta!

Egy *törökkanizsai* édesanya így siratta kisfiát:

(a háznál)

Jaj kedves kis fiam,
Gyönyörű madaram,
Jaj de kiszálltál mán
Az én karom alól!

(az úton)

Ugyan mőre mönnyek,
Hogy főtánáljalak.
Akárhun kereslek,
Séhun sē tanállak.

(a temetőben)

Jaj kedves kis fiam,
Gyönyörű madaram.
Nem látom arcodat,
Csak a sírhantodat.

⁹ EA. 2852

¹⁰ Kovács 29.

Egy *terjáni* lány édesanyja elhantolásánál így kesergett:

Jaj édös dajkám,
Mingyá hazaérsz mán.
Bemégy mán a házba,
Nem gyűsz tē mán vissza.
Jaj kedves dajkám,
Mingyá hazaérsz mán.¹¹

Egy *tápai*, 1960-ban följegyzett¹² sirató:

Kedves jó édősanyám, jaj de árván hagyott kend!
Mér is hagyott kend ilyen árván édös jó anyám?
Felejthetetlen jó anyám!
Mért is hagyott kend ilyen árván?
Sē édősapám most mán, sē édősanyám.
Kedves jó anyám, mit izenjek annak a kedves jó édősapámnak?
Jaj de árván hagyott kendtök itten engöm,
Édös jó anyám.
Most mán utoljára is ebúcsúznak kendtöktül
Kedves jó édősapám, édősanyám, felejthetetlen jó anyám!

Hogy a hagyományok, ha lappangva is, de milyen szívósan élnek, arról Matijevics Lajos *Gyula-falváról* (*Telečka*) való közlése is meggyőz bennünket. A falu Szajánból települt. A siratóval *Égető Rozália* panaszkolta fájalmát édesanyja halálakor¹³.

Azóta is gyermeki szívvel őrzí emlékezetében. Akárkinék el sem éneklí. Csak olyanok előtt ismételteti térdrehullva, akikről úgy érzi, hogy nem csúfságból faggatják:

Jaj, jaj kedves édősanyám,
Aranyos, jó anyám,
Jaj, de elhagytál bennünket árván.
Hatan elmaradtunk tőled,
Kedves édősanyám.
Jaj, csak még egyet szóljal hozzánk,
Kedves édősanyám.
Jaj mi lösz mivelünk,
Aranyos, jó anyám?
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj nekünk,
Kedves édös jó anyám.
Hova mönjünk?
Mörre mönjünk?
Tē tudod, az árváknak nincsen pártfogója,
Nincsen sēnkije sē.
Az egyik pofon veri,
A másik elrúgja,
Kedves édősanyám.
Jaj, jaj, jaj minékünk
Kedves, édös, jó anyám.
Gyertök ide, kedves testvéreim, a koporsóhon!
Öleljük mög édös, kedves, jó anyánkat,
Aki itthagytott bennünket.
Kedves, édös, jó anyám,
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj,
Jaj mi lösz velünk,
Aranyos, kedves, édös, jó anyám?
Gyertök testvérjeim,
Szóljatok anyámhon,
Nē hagyjon itt bennünket!
Kedves édősanyám!
Vigyél el bennünket!

¹¹ *Kálmány III*, 144.

¹² *Martin György* följegyzése Ács Györgyné Molnár Mária ajkáról.

¹³ *Matijevics L.*, *Égető Rozália* siratója. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 11—12, 253.

Mit csinálunk itt magunk?
Nem lösz aki mögfüstül,
Gondot visel rám,
Jaj, jaj, jaj, jaj,
Kedves, édősanyám,
Aranyos, jó anyám,
Vigyed el magaddal
A hat árváidat!
Jaj, ne hagyjál magunkra,
Kedves édősanyám!
Jaj minekünk,
Mi lösz velünk?
Aranyos, jó édös, kedves anyám!

*

A hatósági ravatalozás korszaka előtt, a búcsúztatás után megindult a menet a temetőbe. Tápén valamelyik szomszédasszony gyorsan ki szokta söpörni a szobát, ahol a ravatal állott; a szemetet a kocsiúton a menet, illetőleg a halott után szórta. Az esküvőre igyekvő népszép messze elkerüli a menetet, különben a menyasszony nem lenne hosszú életű.

Élen a halottnak olykor igen súlyos fakeresztjét Alsóvárosban mindig egy nagyerejű félkegyelmű vitte, akinek fáradságáért a keresztre kötött fehér kendő járt, és a torban megvendégelték. Utána — ha a halott valamilyen céhnek, illetőnek jámbor társulatnak tagja volt — a tagok égő fáklyával, a közönség zászlajával. Erre máshol még visszatérünk. A kántor útközben is szokott egy-egy liturgikus verset énekelni a szegény Lázárról, hogy a halott melléje jusson a paradicsomban.

A halottat valamikor a *Szent Mihály lován* vitték. Az elnevezéssel a lelkét akarták a mennyei seregek vezérének oltalmába ajánlani. Említsük itt meg, hogy régi *szőregi* hagyomány szerint a halottat Szent Mihály *kéri ki*, azaz ő a vőfélye.¹⁴ Ilyenkor Gábor angyalnál van a jó és rossz cselekedetek könyve, Mihálynál pedig a mérleg. A halott őrangyala egészen az elföldelésig a koporsó tetején ül. Kálmány még hallotta azt a hiedelmet, hogy a halott lelke átkozza holta után a testét.

A Szent Mihály lovát még a múlt században fölváltotta a *halálkocsi*, amelyet a *halálmadarak* kísértek. A meglett korú halottat fekete, a fiatalt pedig fehér ló húzta. A ló és ülés terítőjének színe is eszerint változott. A szerszám fejlődjére fehér kendőt kötöttek. Ez a kocsiat illette.

A *korozsmába* öltöztetett *gyerökhalott*, *kishalott* koporsóját hóna alatt a keresztanya szokta kivinni a temetőbe. A kisgyereket egyébként nem szokták siratni. Hitük szerint angyal, tehát a család mennyei pártfogója lesz belőle. Más hiedelem szerint a halott gyerek a sok könnytől lucsokba, ingoványba kerül, és így nem járhat az angyalokkal.

A boszorkánysággal vádolt Hisen Borbála vallja: 1728. *Mikor gyónt, az szentséget kivette az szájából és az egyház tövében az földbe ásta, mert nem is ment volna alá. Egyszer pedig az Krisztus testét kivette, és az Vak Lajosné leánya — megholt volt — a szájába tette és fölelevenedett. Csorba Rósa, Sánta Palkóné jelen volt, de nem tudták mit tört a szájába.*

*Az apáthi plébánostól, Csomorkányi Imrétül hallotta, hogy ha halva lenne a gyermek, úgy cselekedjék. Még akkor nem volt e félében.*¹⁵

Szegeden sem ismeretlen hiedelem, hogy azoknak az anyáknak, akiknek halott gyermekük van, Szent Iván napja előtt nem jó gyümölcsöt enni. A *verbicaiak* szerint az ilyeneknek gyümölcsöt kell dobni a Szent Iván tűzébe, a kishalott számára. Meg is kell nevezni, hogy kinek szánták.

*

¹⁴ EA. 2852

¹⁵ Reizner IV. 389.

A sírásásban, elhantolásban a gyászolók Szegeden nem vesznek részt, a koporsóhoz nem nyúlnak. *Tápén* régebben a férfihozátartozók szokták a sírt megásni. A göröngynek a sírba eresztett koporsóra dobása a mi tájunkon csak újabban, meglehetősen lassan terjed. Az *alsóvárosi* sírásó még a század elején is mást fogadott, ha akár vér szerinti, akár lelki rokonait: keresztszüleit, keresztyermekait, keresztestvéreit kellett volna elföldelnie.

Egy múlt század elejéről (1824) való, *Dorozsmáról* előkerült kéziratban¹⁶ olvasható a *sírsók éneke*:

Járd el az egész világot
Nem látsz oly hatalmasságot
Aki velem beszélhessen
Rám kevélyen tekinthessen

Sem király sem fejedelem
Sem a gazdag sem szerelem
Tudod pedig életiben
Hogy kérkődött elméjiben

Jer, tekints Réjám kevélyen
Én ástam le sokat mélyen
Oda, hogy csak annyit adnak
Hogy nyugodni békít hagynak

Katona vagy koldus süveg
Királyi jobb, cserép üveg
Mind romlandó maradványok
Rejátok hát földet hányok

Sok országok hódítói
Sok népek igazgatói
Kik tornyokat éghöz mérík
Itt egy szűk sírral beérik

Ti kik jók s hívek valátok
Titeket nem kísért átok
Nyugodjatok békeségben
Itt a földön s majd az égben

Azt már nem tudjuk megmondani, hogy éneklése annak idejében hozzátartozott-e az elhantoláshoz. Föltételezhetjük azt is, hogy a halotti torban adták elő, ahova *Tápén* ők is máig hivatalosok.

Az új sírt a gyászolók, de főleg a legközelebbi hozzátartozók olykor még napjainkban is háromszor megkerülik, ami eredeti szándék szerint nyilván a hazajáró lélek megtévesztésére szolgált. Ilyenkor a pap, kántor már nincs jelen. Közben imádkozni is szoktak: a fájdalmas olvasónak sajátosan módosult változatait. *Tápén* a sírhantolók is szerszámmal a kezükben részt vesznek a kerülésben.

Sándorfalván néhány évtizeddel ezelőtt mindhárom kerülésnél megcsókolták a halott sírkeresztjét, egyesek csak az utolsó fordulónál.¹⁷

A halálmadarak feladatköre régebben sokkal tisztesebb lehetett. Kováts Istvántól tudjuk, hogy a múlt század első felében Szegeden a *némöt halálmadár* olyan elszegényedett öreg mesteremberek sorából került ki, aki a céhtagok temetését a céh nevében intézte, ő hívogatott a temetésre. Az egyházi szertartás után német nyelvű búcsúbeszédet mondott, megemlékezvén a halottról: ki volt, mi volt, milyen idős volt, kik síratják. Magas kalapban járt, és vállravetett fehér fátyolt viselt.

¹⁶ Csongor Győző birtokában, az ő szivességéből.

¹⁷ *Ferenczi I.*, Egy temetési rítus párhuzamai és történeti összefüggései. Néprajzi Dolgozatok 18. Szeged 1965, 7.

A régi céhélet, illetőleg vallási társulatok — mint Alsóvároson a Szent Antal, Szent József, továbbá az Olvasós Társulat — hagyományrendjéhez tartozott az elhunyt tagokat illető végtiszteltetésadás, zászlóval, olykor fáklyásmenetben való felvonulás.

Eredetileg az efféle társulatokat éppen ez a belső szükségérzés hozta létre, hogy a léleknek *odaát* legyenek szószólói: részben a társulat szent, annyszor megtisztelt patrónusa, részben még élő társai álljanak helyt érte.

Alsóvároson a fáklyásokat máig lehetőleg olyan tagokból válogatják össze, akiknek Antal vagy József a keresztnévük. Szeretetszolgálatukért a hozzátartozóktól egy-egy szál gyertyát, régebben még fehér kendőt is kaptak emlékezésül. Asszonytag végtisztességén a fáklyát olvasótársulati asszonyok viszik.

A társulati férfihalott torára sohasem volt szokás az élő tagokat meghívni. Ezek maguk külön gyülekeztek, gyülekeznek saját költségükön valamelyik rendesebb bormérésben csöndes áldomásra, borozgatásra. Így gyászolták meg a felsővárosi vízimolnárok is elhunyt társukat. Boruk mellé azért a halottas házból küldeni szoktak túrot, kenyeret. Megtörténik, hogy a társulati tiszteltetést nemtagok is kívánják. Kérésük elől manapság sem zárkóznak el. Ilyenkor azonban a halott atyafiságától az áldomásra *síratópéz* dukál nekik. Ez manapság 200-300 forint, de adása mégsem kötelező föltétlenül.

Jellemző, hogy ez a régi kultikus-közösségi szellem laikus társadalmi formában a legújabb idő-kig élt a népkörök, temetkezési egyesületek tiszteltetésében is, de a szakrális tartalom már természetesen elhalványult bennük. A színes, ünneplésnek ható külsőségek mégis a megillető keretbe foglalták a halál kozmikus titkát, és így évszázados, megszentelt hagyományok életét hosszabbították meg. A szegedi egyszerű nép az első világháborút megelőző évtizedekben, különösen a *hajósegylet* néven emlegetett Szegedi Önszegélyző Hajósegyletbe lépett be nagy számmal, amely 1848-ban alakult.

Halottastánc

A legény-, illetőleg lanyhalott régebbi temetési menetének élén egy lány, illetőleg legény vitte menyegzős hangulatnak megfelelően a *szűzpárna* néven emlegetett, mirtuszkoszorúval díszített fehér párnáskát. A kjséretében lévő tápai legények és lányok kezében rozmaringszál, amelyet a sírba eresztett koporsóra vetettek. *Röszkén* a templom Mária-szobrának koronáját szokták levenni és ezt helyezik a szűzpárnára. A halott *újkigyósi* legény menetében menyasszonyi ruhába öltözött lány fehér párnán tányért visz. Ezen valamikor étel lehetett. Úgy vélik, ha eltörik, a legény elvette volna a lányt feleségül. *Temesközben* a legényhalott kalapját külön viszik, majd a sírban leborítva a koporsó fölé teszik.

Sajátos, napjainkra már kihalt szokás a *halottastánc*, amely abban az archaikus hiedelemben gyökerezik, hogy a házasulandó sorba serdült halottat ki kell házasítani, el kell lakni a menyegzőjét, mert ehhez személyes joga van.

Kálmány följegyzése szerint¹⁸ a múlt század derekán a nem népünkben települt *Pécskán* az egyházi szertartás után az ifjú halott sírjánál táncolt a fiatalság. Később a papság ostorozó szavaira kultikus táncukat a temető kapujánál, de még a temetőn belül járták el, majd odahaza megülték a lakodalmat. Egy másik múlt századbéli följegyzés szerint Csongrád megyében, ha legény vagy lány halt el, pajtásai megjelentek nemcsak a temetésen, hanem a toron is, ahol táncoltak és daloltak. Nem azért, hogy mulassanak, hanem azért, hogy ellakják az illendő lakodalmat. A *verbicaiak* szerint azért választanak a halottnak menyasszonyt, hogy a másvilágon legyen párja. Ismeretes volt *Tápen, Szőregen, Szajában* is a *szomorú tánc*. Kálmány még *haláltánc* néven¹⁹ is emlegeti. A halott lakodalmának még századunkban is voltak *Szegváron* nyomai. „Ha hozzávesszük — írja Kálmány — hogy a Szegedről származott Szajány lakosai előtt a halál táncz ma sem ismeretlen, azt kell következtetnünk, hogy hajdan a halál táncz Szegeden is szokás volt.”

¹⁸ Kálmány I, 192

¹⁹ Kovács 293; Munkák és napok 327.

Föltétlenül ez az ősi képzetkör ihlette a következő, Kálmány-közölte félnépi búcsúztatót is, amely kutatásaink szerint a szegedi tájon sem volt ismeretlen:

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Itt gyászpompával elkészült menyegzőmre, kedvesim.
Kiket ma elhagylak,
Istennek ajánllak,
Jézussal megáldlak.

Kedvébe estem az édes Jézus Üdvözítőmnek,
Kit születésem napjától választék jegyesemnek,
Azt ígerte nekem,
hogy ő kedvel engem,
Megjutalmaz egekben.

Sietek hát a szent hitre, a sötét gyászos földbe.
A muzsikának pengése lesz harangok zengése.
Az ágyam megvetve:
Sírom ki van szedve,
Nyugovásra készítve.

Örömatyám az én papom, mint jólelkű pásztorom.
Vőfély pedig és nászragyom itt éneklő kántorom.
A nyoszolyúlányom
Kapával az ásóm.
Ez az én lakodalmam.

Vendégeim éhes férgek, készen állnak a sírban,
Eledelőül engem várnak a sötét föld gyomrában.
Így hát kell búcsúzni,
Sírhoz közeledni,
Vendégimet táplálni.

Leteszem ott a fejmről a menyasszonykoszorút,
Mert hajmról leszedi azt földi féreg, aki rút.
Azután nyugodni,
Ítéletig lenni,
Itten fogok maradni.

Szűnik immár muzsikája lakodalmi pompának,
Vezet engem nyugovásra éneke kántoromnak.
Lelkem hát Istennek,
Testem pedig földnek
Hagyom s földi férgeknek.

Virgonc ifjak és szüzek, akik még itten éltek,
Tanácslom, hogy az életben az Istennek éljete.
Mert ma mi énelem,
Holnap én azt vélem,
Veletek lesz nem kétlem.

Isten hozzád kedves atyám, ki hozzám kegyes voltál,
Nem különben édesanyám, ki végemig dajkáltál.
Jézus legyen nektek
Éltetek s végetek,
Egekben vezéretetek.

Hozzatok tovább fordítom utolsó búcsúzásom:
Kedvelt, szíves testvéreim, kik őrzitek koporsóm.
Éljetek a hitben,
Teljes reménységben
És égő szeretetben.

Szólok végezetre nektek kik itten jelen vagytok,
Gyászkoporsóm mellett álltok, köszönöm fáradságotok.
Testem felvegyétek,
Sírba kísérjétek,
Értem esedeztetek.

A fiatal halottak szimbolikus kiházásításával együttjáró lakodalmi mulatságról adatok és megfigyelési lehetőségek híján nem szólhatunk bővebben.

Tor, etetés

Temetés után a halottasháznál még a közelmúltban is elmaradhatatlan volt a *tor*.²⁰ *Törökkanizsai, csókai* népünk ajkán a szerb *dátya* neve is járja.

A visszatérő gyásznépet az udvaron mosdóvíz, törülköző várta. Mindenki megmosta a kezét, *Sövényházán* az arcát is, még a kisgyerekek is, hogy sárgaságba ne essenek. A mosakodás kultikus célzata nyilvánvaló. Ezúttal Tömörkény magyarázata²¹ nem helytálló: „Mielőtt evéshez fognának, mindenki megmossa a kezét egyazon tál vízben, megtörülközik egyazon törülközőben. Talán abból az időből való ez a szokás, mikor még maguk végezték a sírásást és az elföldelést, és a munkáskezek elkeverődtek a földalátevés tisztelete közben.”

Nyáron az udvaron, télen pedig bent a házban az énekesasszony irányításával megterítették az asztalt, amelyre *Alsóvároson*, meg a belőle sarjadt *Alsótanyán* rendszeren kenyér, turo és bor került, tehát amihez nem kellett tüzet gyújtani. *Sövényházán* a szomszédban főzik meg a torban felszolgált ételeket. *Tápén* az első világháború előtt a torban vajon főzött paszulyleves, tejbeköles, turo, kenyér, bor volt a gyászolók előtt. Módosabb helyeken később már paprikás főtt, kalács sült.

A torban egy teríték mindig illetetlenül maradt. Ez volt a halott része. *Újkígyóson* le szokták teríteni, később koldusnak adták. *Földeákon* a kertben ásták el. Ferenczi Imre hallotta, hogy *Szajánban* eltették és hideglelős beteggel etették meg.²² *Algyőn* a halott tányérjára kenyeret és sót tesznek. *Temesközben* járta a *torpohár* is: az a pohár, amelybe a halotti torban az elhunyt számára a bort öntötték. Mint mondogatták: *a torpohár a Szentlélek pohara*.

A torban való kínálást a szegedi tájon nem jó megköszönni. A torból senkit sem szabad kikísérni. A vendégség alatt az énekesasszony vezetésével eléneklik a *kánai menyegző* történetét. Jámbor felfogás szerint ugyanis a lélek ilyenkor a mennyei Völgegyessel egyesül. A századfordulón az *alsóvárosi* énekesasszony egy üveg bort és egy kosár fölszelt kenyeret is maga elé vett, és elénekelte fölöttük a Szent János áldásáról szóló éneket:

Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A benne lakókat
Fordítsa vígságra...

Utána a borral és torkenyérrel sorra kínálta a torozókat, meg az ajtóra sereglett koldusokat.

²⁰ *Cserzy M.*, Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Ért. 1911, 252. Mindig csak akkor idézzük őket, ha előttünk ismeretlen jelenséget örökítettek meg: anyagunk itt is személyes átélésen és gyűjtésen épült föl.

²¹ Munkák és napok 443.

²² *Ferenczi I.*, Népr. Dolg. 18.

Gyermekkorunkból emlékezünk rá, hogy a torozók az énekesasszonnyal együtt ezt is énekelték:

Dícsértessék Jézus este léfektünkbe,
Dícsértessék Jézus röggē főkeltünkbe,
Dícsértessék Jézus jártunkba-keltünkbe.
Légyön szánkba és szívünkbe Jézus Krisztus neve,
Mindörökké ammen.

A tor végén Alsóvároson ezt énekelték mindnyájan:

Jézus tárházábú vöttük ezön jókat,
Amölyökrű mondunk hálaadó szókat,
Mer Isten kedveli a hálaadókat,
Szolgáltat azoknak továbbraolókat.

Hálát adunk Uram, hogy így jól tartottál,
Eledelt és italt búven szögáltattál.
Dícséret, dicsőség légyön az Atyának
És a Szentléloknak, áldott Szent Fiának,
Tüsztolet adassék Szűz Máriának.

Tápén a fő helyen a halott részére tányér, kanál, só és egy pohár víz. Külön szoktak teríteni a gyászoló családnak, atyafiságnak, jóbarátoknak, és külön asztalnál, esetleg külön helyiségben a toron imádkozgató, éneklő koldusoknak, félkegyelműeknek, továbbá a sírásónak és feleségének. Az ételeket először nekik szolgálták föl. Az istenes szándék az volt, hogy a halott lelkét a mennyek országában is terített asztal, menyegző várja. Régebben a nagytűzhelyre állították ilyenkor az égő gyertyát, nem az asztalra. *Verbicán* azt a gyertyát gyújtják meg az asztalon, amely a ravatalon fekvő halott fejénél égett.

Szõregi hagyomány szerint a torban a halott együtt eszik a torozókkal. Tor után, továbbá ha halottal álmodnak, a morzsalékot katlanba dobják, amikor nincs benne tűz. *Tápén* a tor morzsalékát napnyugta után abroszban levitték a Tiszára, beleszórták a vízbe a halak számára.

Ez a hagyomány régebben nyilván általánosabb volt. Ugyanis Balla Éva *domaszéki* nagyidejű jámbor énekesasszonytól hallottuk (1965), hogy a régi tanyai öregek a tor morzsalékát mindig hazahozták a Városra, és a Tiszába rázták. Az ura tora után ő is kendőbe gyűjtötte a morzsát, de a hazahozatalával késlekedett. A halálra következő kilencedik éjszakán azonban álmában megjelent neki a férje és kérdezte, hogy mi van a tor maradékával. Éva néni nyugtalan lélekkel várta a reggelt, hogy mulasztását jóvá tegye. A kendőt azonban már üresen találta, a morzsa eltűnt belőle.

*

A tanyai temetés a környezetadta körülmények miatt itt-ott eltér a végtisztesség hagyományos városi módjától: délelőtt van, hogy a messzire lakó atyafiság idejében hazaérhessen. Közvetlenül jegezzük meg, hogy a röszei halottat még a múlt század nyolcvanas éveiben is a Városba hozták ősink sírkertjébe. Rösze akkoriban még a palánki plébániához tartozott. A halottat a Rozáli-kápolna előtt búcsúztatták. Itt volt a szertartás, majd innen vitték ki az alsóvárosi temetőbe, mert vérség és hagyomány szerint Rösze népe ide kívánczolt temetkezni.²³

Ósi hiedelem szerint elveri a határt a jégeső, ha halottat visznek át rajta. „Sokfelé megesett — írja²⁴ Tömörkény — hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt, s hazahozattuk, a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó. Előtte

²³ A külterületi temetkezés rendje.” Szegedi Napló 1884, 14. sz.

²⁴ A kraszniki csata 237.

is, utána is haladt egy-egy kocsi vasvillás emberekkel, hogy valami esetleges támadást megakadályozhassanak.”

A hajdani tanyavilágban bizony az is megesett, hogy a szegényebbje ott a helyszínen pap nélkül temette el halottját, de a szertartás laikus része: fűrésztés, öltöztetés, virrasztás, ének és imádság nem maradt el. Azt a följegyzést, hogy ilyenkor tömjénnel rápipáltak volna a halottra, erős fenntartással kell fogadnunk. A pap és kántor természetesen nem megy ki a tanyába, hanem a tanyai, újabb tanyaközségi temetőben szokta a halottat elénekelni.

A tort a szétszórtan élő atyafiság miatt sokszor mindjárt az elhantolás után lakják el. Tömörkény századunk elején erről találó képet rajzol. Emlékeztetünk arra, hogy röviddel előtte kaptak csak a tanyai központok papot, templomot, temetőt. „Ott ülnek meg a tort az ég alatt, a kocsi tábor közepén... Nagykendőket szednek le a kocsi körül, azután a sok kocsijárás nyomán meglehetősen kopár mezőre terítik. Az asszonyok és az emberek körülülnek. Az emberek a kalapot leteszik, ami ritkaság, mert még otthon a házban is viselik a kalapot, csak ételkor nem. De mert itt is ennivaló következik, hát levették. Sipka csak két ember fején maradt: a fiatal házasság halott apjában, meg a testvérjében. Jelzésül annak, hogy ők a házigazdák és vendéglátók. Előbb kenyereket szedtek le a kocsi körül: az emberek karajokat vágta az asszonyoknak, mert náluk nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrózt szedtek ki a saroglyák szénájából. Etek és ittak békességesen. Nagyobb darab füstölthúsok kézzel-kézzel jartak. A félbolond gyerek, aki a harangokat szokta húzni, arra somfordált. Igen nagy darab kenyeret adtak neki, azzal elment...”

*

A toron kívül szórványosan *tanyákon, Tápén, Földeákon, Sándorfalván* ma is él az *ötetés*, másként *étetés*, vagyis a koldusok megvendéglése a rákövetkező szombaton a halott emlékezetére, lelkének üdvösségére. 1735. *Szegényeket nevezett ura lelkének könnyebbüléséért hatizben külön üdőben fogh tisztességesen és bötsületesen étetni és Ebédet adni.*²⁵ A szegények ilyenkor az ételmaradékot is megkapták. A *szombat* kultuszáról más összefüggésben emlékezünk meg bővebben.

Tápai hiedelem szerint éhes az a halott, akivel álmodunk. Ilyenkor a régi öregök éjszakára úgy hagyták az asztalt, ahogyan megvacsoráltak, nem szedték le. Mások éjszakára valami ételt hagytak az asztalon. Ismét mások a halott kedvenc ételét sírkeresztjének tövébe ásták *Alsóvároson* ilyenkor külön cipót sütöttek a koldus számára.

A halott lelkének üdvösségéért a miseszolgáltatáson, szegények megvendéglésén kívül arra vállalkozó énekesasszonnyal, vagy koldusasszonnyal még *ezer Úrangyalát* el szoktak végeztetni. Erről az elajánlásról már kódexeink is tudnak. Itt csak emlékeztetünk a halottak estéjének szegedi hagyományvilágára, amelyről a jeles napokról esik szó.

A már említett Husztáné Dunai Trészka mindig nagyon szeretett imádkozni. A halottakért, tisztítóhelyen szenvedő lelkekért való imádságát különösen fogatosnak tartották. Valakinek álmában elhalt fia jelent meg és azt mondta, hogy „nem möhet a sereggel”, mert nincs koszorú a fején. Végeztessenek el érte ezer Úrangyalát. Trészka néni *fogta föl*, azaz elmondását vállalta. Utána édesanyját a halott álmában megnyugtatta, hogy most már neki is van koszorú a fején, most már megüdvözült.

Temető, sír

A *temető* öregek tudatában máig szakrális térségnek számít, amit a körülárkolás, kerítés: a profán világtól való elhatárolás is kifejezésre juttat. Az öngyilkosokat, vízbe-fültakat, keresztleetlenül elhalt gyerekeket valamikor csak ide lehetett temetni, az árokba.

A régebbi évszázadokban Szeged városában is a temető, archaikus nevén *cinterem* a templom körül volt, így az alsóvárosi, palánki, továbbá a felsővárosi Szent György

²⁵ Kovács 295.

templom mellett. Az alsóvárosi cinterem csak a XVIII. század második felében (1776) tűnt el, amikor a mostani temetőt nyitották meg.²⁶ Egykorú szegedi végrendeletekben sokszor olvassuk, hogy odatemessék őket az alsóvárosi cinterembe. Ez abban az időben már nyilván tisztességes hagyománynak számított. Más városrészekben ekkor már nem volt cinterem. 1740. *Testemet... temessék Alsó Városi Czáteremben Anya Szent Egyháznak Szokása szerint.* Börcsök Ferenc így végrendekezett: *Akarom, hogy az holt testem az Tisztelendő Pater Franciscanusok Coemeteriumában az holl réghi szüelim feküsznek, el temessék, az meg holt testem az Templomban be vitessék és ottan két Szent Mise szolgáltsák.* (1748) Módra Gáspárné, Várady Erzsébet végrendelete: *Szederjes Mentémet és Szunyog hálómat alamishánjul, egy nagy Ládámat pedig Misékre hagyom. T. P. Franciscanusoknak. Az testemet is közönségesen, keresztényi mód szerint ugyan T. P. Franciscanusok Templom Kerítésében temettessék* (1766).²⁷

A mondai hagyomány szerint Dózsa Györgynek Temesvárról elhozott, gyolcsba burkolt fejét szintén az alsóvárosi cinteremben földelték el nagy tisztességgel. Erről máshol bővebben is szólunk.

Régi szokás volt még a XVIII. század végén is, hogy egyes temetések alkalmával *felnyitnának a kiásott sírokban a koporsók és a rokonok atyafiaiknak holt testeit kívánják megnézni.* Ezt azonban a tanács határozottan eltiltotta (1796).²⁸

Az elmúlt századokban temettek a templom kriptájába, földjébe is. Néhány sírkő, epitáfium még az alsóvárosi templomban, a szerb templom külső falán és másodlagos elhelyezésében a Dömötör-tornyon is látható. A legkorábbi, *Mihály fia István* (Stephanus Michaelis) sírköve (1561) az alsóvárosi templomból 1937-ben került elő. Addig frott lapjával lefelé fordítva padlóburkolatul szolgált. Ma már nem lehet eldönteni, vajon a templom földjébe hantolt sírt jelölt-e, amint ez középkori franciskánus templomoknál általános volt, és a hívek elmerengve, a halálra gondolva jártak rajta, vagy pedig a környező régi cinteremből hozták-e be kőpadló céljára.

*

Jókai Mór a nagyvíz (1879) alkalmával az alsóvárosi temetőről legendát hallott.²⁹ Már sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy mi belőle a néphagyomány és mi Jókai leleménye:

„Körülbelül most száz éve, hogy Szeged város porig leégett. Akkor is büszke szép magyar város volt. A lakosság sírva üldögélt házaiknak füstölgő romjai fölött, s azon sóhajtozott, vajh lesz-e még valaha Szeged olyan szép és olyan nagy, mint amilyen egykor volt?”

Ekkor egy jóslat keletkezett, mely szájról szájra kelve elterjedt az egész nép közt, s mind a mai napig is fennmaradt: *Akkor épül fel Szeged olyan naggyá és széppé, mint hajdan volt, mikor a halottak visszatérnek a városba.*

A nagy katasztrófa napján a dúló vízár felszaggatta az alsóváros temetőjében a sírhalmokat, s egyszer csak azt látta a töltésekre menekült népség, hogy a halottak jönnek vissza koporsóikban az elhagyott utcákra.

Most aztán szentül hiszi a nép, hogy a régi jóslat teljesüléséhez közelít.

Én is hiszem.

Isten segítsen rá bennünket!”

A *sír* a halott nyugvóhelye. Emlegetnek olyan gazdag tanyai embereket, akiknek az volt az utolsó kívánságuk, hogy a temetőben ne temessék őket előkelő helyre, csak a szegények sorába, oda is a legegyszerűbb szertartással és búcsúztatással. Lehetséges, hogy ebben nemcsak az alázat szándéka nyilatkozott meg, hanem a szorongás és ki-búvó keresése a gazdagsággal járó bűnök, gyarlóságok miatt.

²⁶ Reizner IV, 411.

²⁷ P. Kaizer N., A Szeged-alsóvárosi templom temetője. Szegedi Haviboldogasszony, 1925. 10. sz.

²⁸ Tápay-Szabó G. 37.

²⁹ Jókai M.: Magyarhon szépségei. Budapest 1956, 158.

A *sírkörösz*t, másként *fejfa*, *féjfa* régebben fából volt. A homlokzatára keresztet vagy szomorúfüzet véstek, esetleg mindkettőt. A módosabbak sírján *kükörösz*t. Újabbban a szabványba gyártott, olcsó *cementkörösz*t járja. Alsótanyán a nagylány sírkeresztjét menyasszonyi fátyollal is le szokták teríteni, amelyet időközönként meg is újítanak.

Már századunkban kezd terjedni a főleg fiatal halottak keresztjébe illesztett fénykép is. Ezzel kapcsolatosan hallottuk a következő történetet, amelynek több hőse máig él.

A harmincas években egy halasi földre telepedett jómódú *mórahalmi* gazdának leányát megkérte egy legény, aki először a tanyaszomszédjuk lányának udvarolt. A lány ott volt a lakodalomban is. Az újember lánynak maradt nénje szegényellette az újasszonyt, és a munkán állandóan hajszolta, még állapotos korában is. A menyecske vízkórba esett. Behozták a szegedi klinikára, de már nem lehetett rajta segíteni. Meghalt, eltemették. Keresztjén ott volt urának neve is. Fényképet is vágtak bele.

Szülei, testvérei Mindenszentek napján eljöttek a halott sírját megtisztelni. Megdöbbenek, mert a fényképen valaki kiszúrálta a halott menyecske szemét. Tudták, hogy kicsoda. Majdnem bíróság elé kerül a dolog, de a pap békéltető szavára az utolsó percben valahogy mégis elsímitották.

A következő tavaszon egy este eldurrant annak a lámpának üvege, amely a lakodalomban is világított. Ez nem jelenthet jót. Csakugyan kiderült, hogy az özvegy férj ki akarta cserélni a keresztet, mert a szomszéd lány csak ilyen föltétellel volt hajlandó férjhezmenni hozzá. Lányuk síri nyugalma érdekében a szülők végre beleegyeztek, hogy a régi kereszt megmarad, de a férj neve lekerül róla. Most alabástromképet tettek a sírköbe, de éles szerszámmal még ezt is összekarcolták.

Tápén hallottuk, hogy a halott asszony esküvői képét a második asszony kettévágja.

A sírra helyezett koszorú és virág csak a múlt században terjedt el, nyilván a pállánki német polgárság hatására. Kováts István önéletrajzában még azt írja, hogy a koszorút az ő gyerekkorában, tehát a múlt század első harmadában nem ismerték. A koszorú egyébként sokáig művirágból készült. Ez is az osztrák barokk hatására vall.

A koszorúval kapcsolatban csak egyetlen hiedelmet sikerült megörökítenünk: öreg tápaiak szerint nyavalyatörős betegre régebben akasztott legény, azaz öngyilkos koszorúját szokták helyezni, hogy meggyógyuljon, magához térjen.

Mint az ünnepeknél bővebben is elmondjuk, Mindenszentekkor kalácsot sütnek, az egyes darabokat a halotról meg is nevezik, majd szétosztják, illetőleg szétosztották a temető kapuja előtt összeseregglő koldusok között. Halottak estéjén annyi gyertyát vesznek, ahány halottja van a családnak. Egyszerre csak egy szálát gyújtanak meg, és csak egy halottjukra gondolnak. Addig imádkoznak mellette, amíg el nem lobban. Ezt végig megisméttlik. A közös családi imádkozást *Tápén* esti harangszóra kezdik. Ha nem tudják elvégezni, hajnali harangszó után folytatják, olykor egész héten át.

A halott sírjára helyezett égő gyertyát a tápaiak szerint nem szabad máséra áttenni, ott égetni, mert akkor annak a halottnak bűne, bűnadóssága, akinek sírjáról elvitték a gyertyát, a másik halott lelkére száll át.

Jellemző szokása a szegedi népnek (*Alsóváros*, *Alsótanya*, *Tápé*, *Szöreg*, *Földeák* és bizonyára még máshol is), hogyha valaki evés közben a kenyérből újabb darabot vagy falatot vág le anélkül, hogy az előbb leszeltet már megette volna, ilyen szólásra fakad: *éhözöm van*. Ha nincs senki sem távol, például katonai szolgálatban, akkor valamelyik elhalt családtagra gyanakszanak, és ilyenkor a koldusnak régebben külön alalmazást adtak, hogy név szerint imádkozzék a halottért.

Újabbban az a szokás kezd *Alsóváros*on kialakulni, hogy az elhunyt családtagok sírjára is állítanak karácsonyfát, virágvasárnap pedig barkaágot.

TÚLVILÁG, HALOTTLÁTÓK

A vallásos hit állandó hanyatlása ellenére is a halottkultusz elnépiesedett katolikus hagyományai máig elevennek mondhatók.

Ezek közé tartozik elsősorban a *gyászmise* végeztetése évfordulókon, illetőleg a halott nevenapján. Olykor álomlátás esetén is sor kerül a misemondatásra. Erről nem-sokára bővebben is szó esik. Célzata, hogy a *tisztuló, purgatórium*, Kálmánynak egy bizonytalan szőregi adata szerint³⁰ *szēręyina* néven emlegetett tisztítóhelyről a halott mihamarabb megszabaduljon. Öregek körében élő hiedelem: ha átfutó villanás, fény úúnik föl az égen, akkor is lélek szabadul a purgatóriumból. Ezt a célt szolgálták — főleg régebben — a halott lelkiüdvösségéért föl vállalt zarándoklatok is.

A szegedi halottkultusznak legrégebb, ismert följegyzése 1763-ból való. Az 1753-ban elhalt Szilágyi Mihály szegedi mészárosnak Bátán élt egy mostohabátyja. Ő maga 1763 február 17-én megjelent Dobszay Judit bátai asszonynak, és megkérte, hogy szóljon bátyjának: mondasson érte Szent Antal oltáránál négy égő gyertya mellett misét. Az asszony látomásával sietett Baboss Jánoshoz, a halott bátyjához, aki azonban hitt is, nem is a szavának. Varga János és Szántó Mihály tanítók társaságában elment az asszony hajlékába és követelte tőle, hogy esküvel bizonyítsa, amit állított. Az izgatott asszony fehér zsebkendőjével törölgette kisírt szemeit. Egyszerre azonban mintha valami érintette volna, a kendő lángbaborult. Most már az eloltott kendőt magához vette, majd Baján a barátok előtt elmondta az esetet, utána a misét is megrendelte: Szent Antal oltáránál négy égő gyertyával. A kolostorban a kendőt megőrizték, de az 1840. évi nagy bajai tűzvész idején ez is elpusztult.³¹

A középkori szakrális szimbólikában a templom bejárati része a *limbust*, Ábrahám kebelét jelképezi. Tápén *kúúsok színje* a találó neve. Régebben mindig itt szoktak, főleg gyászmisék előtt alamizsnát adni az idesereglett koldusoknak, akik ennek fejében az elhalt, tisztítóhelyen szenvedő lelkek szabadulásáért könyörögtek. Falán az átalakítás (1939) előtt a sírjában nyugvó Krisztus képe függött.

Az *alsóvárosi* templomban a bejárattól balra, de még a kórus alatt, jelképesen tehát a limbusban máig látható a tisztítóhelyen szenvedő lelkek oltára (1742). A kép talán még egy középkori festmény átdolgozása: a keresztfán függő Jézusnak kádba csorduló vérét a megváltás boraként nyújtják a szentek a purgatóriumban sóvárgó lelkeknek. Még manapság is szívesen szolgáltatnak halottjaikért a hívek misét ennél az oltárnál, a hagyomány azonban régen nyilvánvalóan sokkal elevenebb volt.

Az 1857-ben épült *földeáki* templom bejázatánál, közvetlenül a kórus alatt primitív parasztképek: a halott Krisztus „alászáll a poklokra,” ahol az őszövétségi lelkek Ádámmal és Évával az élen sóvárogva fogadják. Angyal lebeg fölöttük és kehelyből a megváltás vérét önti rájuk. A templomba igyekvő hívek máig megállanak a kép előtt és legalább egy Miatyánkot elmondanak halottjaikért meg a szenvedő lel-

³⁰ Szeged Népe III, 147.

³¹ A történetet P. Kaizer Nándor alsóvárosi házfőnök, rendtörténeti kutató jegyezte ki a bajai klostrom Historia Domusából. Szegedi Haviboldogasszony 1927, 7. sz.

kekért. A kultuszt a képpel együtt nyilván a XVIII. században ide települt alsóvárosiak hozták magukkal a régi (ófoldeáki) templomba, majd meg az újba.

A sajátos ábrázolásról később, más összefüggésben még írni fogunk.

A szentek egyességének tanítása, vagyis élők és holtak sejtelmes közössége, összetartozása valamikor erősebben élt az emberek hitében, képzeletvilágában, minden-napi életében. Erre már eddig is több példát említettünk. Az egyszerű nép a *látók*, *halottlátók* révén — akik különös lelki adomány föltételezett birtokában *mög tudják mozdítani a halottakat* — közvetlen kapcsolatot is iparkodott teremteni, és megnyug-vást szerezni kedves halottjainak másvilági sorsa felől. Ezért szinte napjainkig föl szokta halottlátó hírében álló embereket asszonyokat keresni.

Tápai vélekedés szerint csak hétfőn, kedden, szerdán tudnak *nézni*, mert csütör-tökön a halottak búcsút járnak. Péntek Jézus halálára, szombat Máriára emlékeztet, a vasárnap pedig a megváltás örömnépe.

*

Csak a múlt század utolsó évtizedeitől tudunk a „*csibai embőr*,” továbbá már szinte napjainkban a *lelei asszony* és a *szőregi embőr* híreről. A név elhallgatása nyilván névmágiás szorongásból is történt.

A csépai embőr

Az Alföld leghíresebb halottlátója Mészáros Mihály volt, a nép ajkán neve: *a csibai embőr* († 1927). A néphit szerint tudományát magától Jézus Krisztustól nyerte aki szegény utasember képében kereste föl beteg fekvő hívét. A Mester kijelentette neki, hogy hat napig el fog *rejtőzködni*, azaz halálszerű állapotba esik, miközben majd végigjárja a túlvilág tartományait: a mennyországot, tisztítóhelyet és a poklot. Úgy is történt. Az emberek csodájára jártak, az orvos nem tudta, mitévő legyen. Hiába szóltak hozzá, hiába rázták, nem ébredt föl, csak a hetedik napon. Elmondta, hol járt. Akárhogy kérdezték azonban tőle, hogy mit látott és mit tudott meg, azt mondta, hogy látomásairól nem beszélhet. Pokoljáró Tar Lőrincnek e kései parasztutódja ettől kezdve óriási hírnévnek és tekintélynek örvend: betegek kérik segítségét, élők érdeklődnek halottaik sorsa iránt. Sokszor egész kocsisorok állanak hajléka előtt. A *tápaiak* szerint egy plébánosnak azt mondta, hogy meghalt édesanyja a túlvilágon disznókkal eszik. A pap haragra gerjedt. A csépai embőr erre azt válaszolta, hogy életében még a moslékból sem adott a szegénynek, inkább disznók elé vetette.

Tápaiak máig emlegetik, hogy Sánta Kószó *Ágnyis szüzöreglány*, Tápai Pista kápolnájának gondviselője, *kápolnacsősz* egyszer meghívta magával az összes temető-beli halottakat a csépai emberhez. A lelkek örömmel mentek vele. A kocsin alig fértek, a lovak nehezen húzták őket. Mondta is a csépai embőr: jaj de sokan gyűttek!

A hiedelemről Tömörkény is megemlékezik,³² feleségével ugyanis kocsin szintén megjárta a múlt század végén Csépat. Csanyteleken egy kocsmánál megállottak etetni. „Beszélte a kocsmáros, hogy mikor a lovak úgy kiállnak, hogy egy nap nem bírnak elmenni Csépaig, az nem attól van, mint-ha a lovak rosszak volnának. Hanem némely utas mellé az összes halottai föltelepednek a kocsira, hogy vele menjenek. Néha negyven halott is fönt ül a kocsin. Hát a lovak persze nem bírják el a ter-het...”

„Erősen őszes, nagyhajú a csépai ember — folytatja Tömörkény — barázdált arcú, sovány. Homloka fölöttébb magas, mi a sovány fejet nagy juhászos hajjal különös formában mutatja. Rekedt hangon beszél, s hangján látszik, hogy nem tűri az ellentmondást... Hallgattunk. Az ember néha ránk-

³² Munkák és napok 174, 178. Vö. még: A csépai subás szent. SzN. 1893, 152. sz.

tekint az asztal mögül. Úgy mondatik, hogy ez úgy van, hogy mikor valaki így ül előtte, a háta mögött összes halottai megjelennek, s a csépai ember azokat sorról-sorra látja. Látja, hogy milyen sorsban vannak, látja korukat, hajuk színét, és annyira látja őket, hogy bizonyos esetekben a haláleset módját is meg tudja mondani...”

Engi Tüdő Vince

A Grynaeus Tamástól megörökített paraszti hagyomány szerint *Engi Tüdő Vince* (+ 1922) is látta a halottakat, álmódott velük. Azt parancsolta, hogy a gyászoló atyafiság fehér koszorút kössön, ezt vigyék el neki. Ott volt nála kilenc napig, rá is imádkozott. A megadott napon az érdeklődő rokonokat a kerítésen kívül küldte. Ezek látták, hogy fekete pár lótól húzott fekete kocsin négy hatalmas fekete, másvilági ember ment be a tanyába. Vince bácsi sorra mind a négyel megküzdött, kemény viaskodásban győzte le őket. Utána beszélt a halott sorsáról. Ha még szenvedett, akkor a szabadulását imádságot, misét, szegényeknek, koldusoknak alamizsnát rendelt. Azt is mondják, hogy egy elhalt, templomkerülő rendőr feleségét azzal vigasztalta, hogy az ura mégis megüdvözült, mert egyszer útközben egy állapotos asszonyt fölvetett a kocsijára és ez hálálkodva mondta neki: áldja mög a Jóisten! Szélpál István halála után lovai végképpen nem akartak bemenni az istállóba. Ott korholtak este az ajtóban. Vince bácsi a koszorúvivő rokonoknak azt mondta, hogy a gazda lelke ott szenved az istállóajtóban. Megnyugszik, ha hét *terhöt* visznek, vagyis hét alkalommal adnak alamizsnát egy földhözragadt szegénynek.

A lelei asszony

1943-ban halt meg hatvanadik életéve körül *Püspökele* (ma Maroslele) halottlátója, *Fehérné Bődő Róza*. Több gyermekes, hívő katolikus parasztasszony. Mint később mondogatta, még menyecské korában a nagyobb ünnepek előtt mindig elfeketedett a teste. Nem tudta a dolgot mire vélni, de egyszer olyan sugallatot hallott, hogy 35 éves korában valami nagy történik majd vele. Így is lett.

Éppen a konyhában beszélgetett egy asszonnyal, amikor angyal jelent meg neki. Az asszony csak a szavát hallotta, ő azonban látta is. Fölsóhajtott: édös Istenöm, hunnan is érdemöltem ezt? Az angyal így szólt: „Istentől posta jött hozzád!” Közölte vele, hogy az Úr a léleklátásra választotta ki. Rozália tiltakozni próbált, mert félt a meghurcoltatásoktól, börtöntől. Végül mégis megadta magát a személyes sorsának. Ettől kezdve meg tudta mondani, hogy a holt lelkek hova jutottak.

Grynaeus Tamás Palika Örzse híres tápai énekesasszonytól így hallotta és jegyezte föl Rozália választottságának történetét. Szegény hadiözvegy volt, öt gyermekkel maradt el az urától. Sokat kellett dolgoznia. Egyszer éppen kint kapált a földön, amikor délben Úrangyalára harangoztak. Kapájára támaszkodva az imádságot el is végezte, amikor odaállott elébe egy fényes alak. Se nem fölleg, se nem ember. Abból jött a hang: „dicsértessék a Jézus Krisztus! Elvégezted fiam? El. Kérlek az Úr Jézus meg a Boldogságos Szűz Mária nagy nevére: elvállalod-e, hogy segíts a tisztító tűzben szenvedő lelkeken? Az asszony megijedt: jaj, én semmi se vagyok!

Féltében elszaladt szegény haza. Bent a házban fényesség tündöklött a falon. Odament a bölcshöz, hogy kicsijét megszoptassa. Most olyan szépnek látta, mint a Kis Jézust. Nem mert odamenni hozzá.

Erre a fényes alak újra megszólalt: „tudom, hogy gyöngé teremtése vagy az Úrnak, de majd ad hozzá erőt, hogy a lelkeken segíthess.” Roza megijedt, nem szólt egy szót sem. Kiment a szobából, jajgatva kereste az édesanyját: „jaj édesanyám, jöjjön kend be, nézze meg a gyereket, meg a fényességet.” Ő azonban nem látott semmit, mert nem volt rá méltó.

Roza ismét hallotta a hangot: „vállald el, az Isten ad hozzá erőt. A lelkek szabadítására vagy kiválasztva.” Mentetgetődött: Nagy szegénységben kell a gyermekeit nevelnie, „Isten mindenhez ad erőt” — volt a szigorú felelet. Most már elvállalta. Egyszerre olyan lett minden tagja, hogy át lehetett látni rajta. Édesanyja azt hitte, hogy megzavarodott, amikor elmondta, hogy mi történt vele.

Ahogy kilépett az udvarra, látja ám, hogy a kapun ezer meg ezer lélek tülekedik befelé, elől édesapja. Mozogni se lehetett közöttük. Valamennyi összetett kézzel könyörgött hozzá: „segíts rajtunk, segíts rajtunk!” Visszament a szobába, a fényesség még mindig ott ragyogott. Kérdezte tőle: „mondod-e még, hogy nem szánod a szenvedőket?” Édesapjára gondolt, és most már mindent elvállalt. Az a *fényös valami* így búcsúzott tőle:

„Az Úr hatalma legyen veled,
A Boldogságos Szűz Mária őrizzen meg Téged,
Szent Mihály arkangyal vezérelje ügyedet.”

Ettől kezdve mindenkin tudott segíteni.

Más változat szerint még fiatalasszony volt, amikor egyszer elaludt: hét nap, hét éjszaka mély álomba merült. Amikor fölébredt, elkezdett a halottakról beszélni. A papok eleinte üldözték, majd becsukatták, de a börtönajtó magától megnyílt előtte.

Csak olyanról beszélt, aki már negyven napja meghalt, amikor hozzátartozói fölkeresték. A kétkedőket, csúfságkeresőket már előre kiküldte hajlékából, nem fogadta őket.

Mint mondják, egy lelei asszony elment hozzá, hogy meghalt édesapja felől tudakozódjék. Roza néni megnyugtatta, hogy nincs semmi baj, édesapja már megüdvözült. Hozzátette azonban, hogy egy fiatal katonát is lát mellette. Ez az asszony öccse volt, aki az első világháború alatt hadifogságba jutott és éhenhalt. Roza néni azt tanácsolta neki, hogy ez is üdvösségre jut, ha egy koldust megvendégel.

Egy embernek, aki nagyon siratta elhalt feleségét, Roza néni megtiltotta a sírást, különben az asszony egészen elmerül a könnyek tengerében.

Újabb hagyomány szerint a lelei asszonyt titokban Horthy Miklósné is fölkereste, amikor István fia repülőgép-katasztrófa áldozata lett.

Roza néni egész életében megmaradt szegénynek, két keze munkájából élt. Ajándékot nem fogadott el senkitől. Egyszer egy úriasszony, látva boldog egyszerűségét, ruhát szeretett volna cserélni vele.

*

Halottlátóként emlegetik a szőregi *Vidács Mihályt* is, aki jelenleg még élő ember. Egészsében véve már inkább külvárosi, kispolgári jelenség, akit spiritizta vélekedések is befolyásoltak. Működésének vizsgálataira már inkább a szociológia, mint a néprajz illetékes.

A hazajáró lélek

Olykor még napjainkban is sor kerül a *hazajáró lélek* emlegetésére. Úgy vélik, hogy a család valamelyik elhalt tagja ilyenkor visszatér egykori otthonába. Kálmány *szőregi* adatai szerint a hazajáró lélek olyan, mint az árnyék. Csak térdig lehet látni. Leveri az edényeket, de egy sem törik össze. Ha azt akarják, hogy a lélek hazajöjjön, főzik a ruháját, sírkeresztet tüzelnek. Van olyan is, aki ilyenkor kását főz a kereszt tövében.

A hazajáró lélekről szintén Kálmány több *tiszahögyösi* hiedelmet is közöl.

Az egyik odaült a kemence mellé. Nagykést vett elő, kenyeret szegett, evett. A gazda fia mindig sóprúval kergette ki a házból. Előbb azonban szegett magának egy karaj kenyeret, vitte a sírba. A nagykés nyele véres maradt utána.

Egy hazajáró lélek a karszékbe lyukat fúrt. Amikor beleült, ez mindig sivított. Elhívták a papot, aki megkérdezte, miért jár haza? A szomszédtól ellopott egy zsák tojást. Adják meg neki, akkor nem jár haza többé. Kérését teljesítették, de a következő éjszaka ismét megjelent. A pap újabb kérdésére azt mondta, hogy még mindig tartozik három tojással. Ezt is megadták, most már nem járt haza többet.

Tápai Pistáról mesélik, hogy egy emberrel gyalogosan Radnára iparkodott. Esteledvén, betértek egy tanyába szállást kérni. Az asszony meg az ura azt mondta, hogy szívesen adnak, ha itt mernek a vándorok maradni. Ők nappal csak eldolgoztatnak, este azonban a szomszédba mennek, mert itt olyan kísértetjárás: ajtócsapkodás, edényhajigálás van, hogy nem tudnak tőle megmaradni.

Pista bácsi csak szentelt gyertyát kért. Meggyújtotta, társával imádkozgatott mellette. Lefeküdtek, a másik el is aludt. A gyertya tovább égett. Ejjélkor elkezdődött a dörömbölés. Pista bácsi fölült az ágyban, és megszólalt: *mindön lélok dicsérje az Urat*. Utána háromszor is megkérdezte: mi a bajod, ki vagy, miért nem nyugszol a helyeden?

A lélek csak a *szólitást* várta: tizenhárom esztendeje hazajárok, senki nem segít rajtam. A padláson ott meg ott van egy rakás lopásból szerzett pénz. Kéri, hogy osszák négyfelé: feléből szolgáljanak misét, a másik felének felét adják a szegényeknek, a negyedik fertály pedig azé legyen, aki segít rajta. Pista bácsi még megkérdezte; kér-e még a lélek valamit? Mást nem.

Minden úgy volt, amint a halott elmondta, és minden úgy történt, ahogy a halott kérte. Pista bácsiék folytatták az útjukat Radnára, a búcsúra.

Visszatérve, megint bementek a tanyába. A család boldogan vendégelte meg őket, hiszen most már nyugodtan otthon lehettek. Pista bácsi a kapott pénzt kápolnájának fönntartására költötte.

Palika Örzse énekesasszonytól hallottuk azt is, hogy egy szegény magáramaradt *tápai* asszony szobájában lefekvés után hazajáró lelkek szótték a *bolondos* nevezetű nagy gyékényt, amelyen nappal az élők dolgoztak. Az asszony alighogy eloltotta a lámpát rákezdték. Ha meggyújtotta, abbahagyták. Örzse nénit is meghívta az asszony, hogy segítsen rajta. Éjszakára ottmaradt náluk.

Egyszerre kezdtek tologatni a gyékénybordát. Örzse néni megszólal: az Atyának, Fiúnak, Szent-lélök nevében. Amen. Adj Uram örök nyugodalmat neki! Ezután elimádkozta a Miatyánkot és Üdvözlégyet, majd így folytatta: akárki vagy te szenvedő lélok, eredj oda, ahun voltál, nyugodjál! Mindön este imádkozunk érted, csak ne háborogj, ne háborgasd ezt a családot!

El is ment, nem jött vissza többet. Misét mondattak, meg imádkoztak érte.

Rúzsza tanyavilágában beszélnek arról, hogy egy halott nem tudott a sírjában nyugodni. Meg-jelent hozzátartozóinak álmában és közölte velük, hogy húsvéti gyónását és áldozását elmulasztotta, ezért nem dicsérheti az Urat. Megszabadíthatják, ha elmennek Szabadkára a kéttornyú templomba, és ott meggyónnak, megáldoznak, továbbá tizenkét Úrangyalát elmondanak érette, és tizenkét kraj-cárt adnak tizenkét koldusnak.

Szintén *Rúzsán* hallottuk, hogy egy béres kedvezni akart a gazdájának és ezért szántás közben mindig künnebb rakta a határkarót. Meghalt. Az új béres már harmadik éjszaka hallotta a hangját: de nehéz, huva tögyem? Annyira megijedt, hogy azonnal jámbornak mondta a gazdát, vagyis fel-mondott. Hasonlóképpen cselekedtek a többiek is. Végül az utolsónak a gazda már két disznót ígért, ha megmarad. Ez azután meg is felelt a hangnak: odatödd, ahunnan legelsőbb évötted. Ezt vártam — szólt a hang. A hazajáró lélek most már nem háborgatta többé a tanyát.

Már a paraszti felvilágosodásra jellemző *fölsővárosi* szólás, amikor hazajáró lel-kekről beszélnek: *a rosszat a másvilágrú nem eresztik, a jók mög nem kívánkoznak vissza.*

JELES NAPOK

AZ ESZTENDŐ TERMÉSZETI ÉS LITURGIKUS RENDJE

A természet szüntelen körforgásában; tavaszi újlulásában és őszi pusztulásában, nyári gazdagságában és téli álmában az *esztendő* a legkisebb egység: *vót a világon egy cinőge. Annak vót 366 tojása, de olyanok mind, mint egy 24 akós hordó. Annak a haját még fejszével sē löhet szétverni. A magyarszentmártoni találóskérdés megfejtése: a cinege a világ nagysága. A tojás az esztendő. A hordó a nap 24 órája. Ezt nem lehet szétverni, mert az óra száma nem lehet kevesebb.*

Az esztendő paraszti élményében, a jeles napok szegedi hagyományaiban is éppen a természettel, vegetációval való meghitt kapcsolat tűnik föl leginkább. A paraszétélet és munka sikere hosszú évszázadokon át elsősorban a természettől, időjárástól függött. A jeles napokhoz fűződő szokások, hiedelmek és szertartások biztosítani akarják tehát a föld termését, a jószág egészségét és szaporodását, a fiatalok boldogságát, végső fokon az egész család boldogulását és jövőjét. El akarják továbbá háritani a szelleminek, láthatatlanul jelenlévőnek, folyton kísértőnek érzett ártalmat, rontó szándékot. Ez a mi szemünkben már gyermekeknek tetsző világgép elmúlóban van ugyan, de egyes mozzanatait, töredékei még manapság is fölwillannak.

Az egyházi év liturgikus rendje, adventtól-adventig terjedő időszaka voltaképpen az európai népeknek hosszú évezredekken kialakult szemléletéhez igazodik: az évszakasz a téllal kezdődik és az ősszel végződik. A tél eszerint mágikus előkészület és erőgyűjtés az esztendő nagy gyakorlati feladataira, a természet rendjéhez igazodó emberi munkára. Önkényes és sok tekintetben zavaró volna tehát az esztendő hagyományvilágát a naptár polgári rendje szerint újév napjától Szilveszterig tárgyalnunk.

Ma már a technikai civilizáció hódító útja, a munka szervezése mindinkább legyőzi a természet ellenkezését, és lassan elmossa, nagyjából kiegyenlíti az évszakok közötti különbségeket. A modern paraszétélet is sokszor győzedelmeskedik az időjárás kényszerúségein. Régebben, részben még a mai idősebb nemzedékek emlékezetében is, az évszakoknak sajátos jellegük, jelentésük volt, amely mind a munkán, mind pedig az ünneplés módján és célzatain visszatükröződött.

Ez a tradicionális világgép szemünk láttára töredezik. Kereteit ideig-óráig még összetartja a konvenció, belül azonban kezd kiüresedni. Nem kétséges, hogy lassan elmúlik, de nyilván új szemlélet, más szimbólika is sarjad majd belőle. A népelet látzólag szegényebbé válik, de idővel az ember bizonyára meg fogja találni a maga nagykorúságához illő és méltó konvenciórendszert, közösségi jelképeket.

Most pedig lépünk a szegedi táj hagyományvilágába, és éljük végig a szögedi nemzettel az esztendőt. Ne ítélkezzünk szigorúan a naív, sőt sokszor együgyűnek tetsző gesztusok, megnyilatkozások fölött. Néha elképpedünk, olykor mosolygunk is rajtuk, de meg kell éreznünk bennük a költészet megszépítő erejét, az élet teremtő optimizmusát is. Évszázadok során kialakult hagyományrendről van itt szó, amely-

ből a maga módján az embersors tisztelete, a munka és alkotás készsége, a közösségi lét öröme sugárzik.

Talán éppen a jeles napokon tükröződik vissza legszemléletesebben és leghívebben a szegedi nagytáj szellemi egysége, etnikai összetartozása.

A tél a paraszti hagyományban a karácsony és farsang ünnep köré, kultikus és gyakorlati célzatait foglalja magában. A kezdet, születés, elindulás mozzanatai nyilatkoznak itt meg előttünk. Az ünnepek liturgikus fölépítménye alatt, velük sajátos egységbe ötvöződve mindenütt megtaláljuk az emberi boldogulás ősi, primitív szándékát és formáit is.

A jeles napok Szeged-táji hagyományvilága

ADVENT 'úrjövét', öregek ajkán *advënt* azt a négyhetes előkészületi időszakot jelenti, amely az Egyház tanácsa szerint a karácsonyi ünnepeket megelőzi. Öregek szerdán és pénteken még nem régen is böjtöltek. Ezt valamikor *kisbűt* néven is emlegették.

Advent igazi népi hangulatát a betlehemezés, szegediesen *bötlehemözés*, *bötlehöm-járás* adta meg,¹ amely a múlt század második felében még gazdag változatokban virágzott. Azóta folyton hanyatlik. Az utolsó évtizedekben egészen elsorvadt, bár *Tápén* még 1959-ben is jártak betlehemet. Igen jellemző szokásuk, hogy menetközben, majd a házba lépés előtt kancsikával nagyokat durrantanak, aminek eredeti gonoszűző célzata kétségtelen.

A szegedi táj betlehemijátékának nincs feltűnő sajátossága, helyi íze. Legalábbis a rendelkezésünkre álló szövegek archaikus vonásokat nem árulnak el.

Kálmány a múlt század hetvenes éveiből közöl² két változatot, amely lényegében még a piarista karácsonyi dráma hagyományait őrzi, de álnépies, biedermeier átírása már kelletlenül érint bennünket. Ismerve a franciskánizmusnak a karácsonyi ünnepekhez való bensőséges vonzódását, föltételezhetjük, hogy már a régebbi századokban sem volt a játék Szegeden ismeretlen, sőt liturgikus szerepe is lehetett. Erre vall, hogy öreg tápaiak emlékeznek férfiaknak bent a templomban való betlehemezésére, ostonnal való durrogatására, közvetlenül az éjféli mise előtt. *Tápén* régebben házasemberek is jártak betlehemet. *Őszentivánban* a legelső betlehemezés mindig valamelyik hajnali misén került előadásra. Csak ezután indultak házról-házra. Pásztorjáték-ról később még szó lesz.

Nincs itt helye, hogy a hagyományról bővebben szóljunk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az egész adventi időszakban folyt. Alkonyat beálltával több csoport is járt házról-házra. A *kisiratosiak* készülődéseiről (1935) szabatós följegyzéseink³ vannak:

„A karácsonyi szent ünnep közeledtével a betlehemes játék megtanulása érdekében az öreg Szanda Gyuri bácsi összehítt bennünket, fiatalokat, oszt kimondta, hogy ki mi lesz. Amikor már tudtuk, hogy például én leszek az első subás, akkor Gyuri bácsi azt is megmondta, hogy nekem mit kell mondani. Én leírtam, oszt esténként tanulgattam a szerepet. Így tettem mind a legények.

Amikor már tudogattuk, akkor egy napon elmentünk Gyuri bácsihoz, oszt mondogattuk vagy két hétig. Mikor jól tudtuk, akkorra érkezett december tizedike is.

Legutoljára elkészítettük a betlehemi templomot keménypapírból meg színes papírból. Szépen kifaragtuk benne a jászolt, meg a búcsún vettünk kisbabát, amit belefektettünk. Az volt a Jézuska, a

¹ A szegedi táj betlehemezése, betlehemező szövegei *Kálmány L.*, *Koszorúk* II, 1-51; Közte néhány följegyzés máshonnan is. Továbbá *Kálmány* I, 99; II, 96; III, 128; *Kovács* 302; *Kovács F.*, *Iratosi kertek* alatt 167.

² *Koszorúk* II, 20-49.

³ *Iratosi kertek* alatt 167.

másikat meg Szűz Máriának csináltuk meg. Szalmát is tettünk a jászol mellé. Megcsináltuk még a három királyt is. Az egyiknek a képit subickkal feketére kentük, az lett a szerezsenkirály. A templomra még fényes csillagot ragasztottunk. Attól volt fényes, hogy ezüstpapírt tettünk rá, meg üveget apróra törtünk, oszt ráragasztottuk. Mikor ez minden készen volt, a subások szereztek zsákokat, hogy abba tegyük, amit kapunk.

December tizedikén elindultunk elsőb Nagyrátosra, ott végigjártuk az összes házakat. Minde-nütt bőségesen adtak ajándékot, mert nagyon tetszett, ahogy mondtuk. Innen Kisvarnyasra, oszt meg Nagyvarnyasra mentünk. Mindenütt vártak minket, mert tudták, hogy érdekes betlehemesek vagyunk. Ezután Tornyára bandukoltunk... Innen Szentpálra, onnét pedig Sofronyára mentünk. Onnan az ötvenesi birtokra, Zimándra, Kisjenőbe, Szentmártonyra meg Mácsára, onnét pedig gyüttünk vissza haza, Kisiratosra.

Mikor hazaértünk, éppen szenteste volt. A falut a *Tódás* végén kezdtük. Minden Házba bemen-tünk, ha megengedték. Az úgy volt, hogy a ház előtt előbb csöngettünk. Ha a gazda kigyütt, oszt beengedett, be mentünk. He nem, hát továbbálltunk egy házzal. Aztán elmondtuk, amit megtanultunk, elénekeltük a betlehemi dalokat. A háziaktól kaptunk sok pénzt, kolbászt, kenyeret, meg ha adódott, pálinkával meg borral is megkínáltak. Mikor az egész falut végigjártuk, hazamentünk Gyuri bácsihoz, oszt ott testvériesen megosztottunk, az enniavalót meg megettük jóízűen.”

A játékok közül Kálmány gyűjtéséből a múlt századi *törökbecsei* változatot mutatjuk be, amely rövidegében is érezteti egyrészt az ünnepi áhitatot, másfelől a túláradó paraszti jókedvet is:

Öten vannak. Két angyal, az egyik fején piros, a másik fején pedig zöld csákö. Fehérbe öltözve, oldalukon fakard. Három juhász ingben, gatyában és subában. A juhászok kintmaradnak a konyhában és lefekszenek. Az angyalok beviszik a betlehemet a szobába és éneklük:

Mennyből az angyal
Lejött hozzátok
Pásztorok, pásztorok,
Kik Betlehembe
Sietve menvén
Lássátok, lássátok.
Lássátok, lássátok.
Az Isten Fia,
Ki ma született
Jászolba, jászolba,
Az lészen néktek
Üdvözítőök
Valóba, valóba.

Hangosan mondják:

Glória, glória!

Öreg juhász:

Hallod pajtás, gomoja!

Angyalok:

Glória in ekszelzüö!

Második juhász:

Hallod pajtás, bakter türköl a toronyba!

Angyalok:

Glória in ekszelzüö!

Harmadik juhász:

Hallod pajtás, angyalszólás!

Angyalok éneklük:

Pásztorok, pásztorok,
Keljetek föl!
Örömet, örömet
Mondok néktek,
Mert született
Az Messiás,
Kit megjövendölt
Az írás.

⁴ Kálmány II, 96.

Öreg juhász fölkel és énekl:

Szaporán, szaporán keljetek föl bojtárok!
Az angyal, az angyal azt mondta, hallottátok:
Üdvözítőt im majd láttok, velem együtt imádjátok!

Második juhász fölkel és énekl:

Azt sem tudja gazdánk;
Merre menjünk?
Azért csak sürgesse,
Hogy siessünk.
Angyal szavát
Úgy értette:
Született kis Jézus
Betlehembe.

Harmadik juhász énekl:

Íme, amott látok fényességet,
Bizonyos angyali jelenséget!

Öreg juhász:

Eridj Bandi, nézd meg, ott vagyon-e?
Bízvást oda mehetünk-e?

Első juhász odamegy a betlehem elé, letérdel, benéz és mondja:

Ott vagyon bizonynal, már megnéztem,
Hogy odaértem, betekintettem.
Jaj, ott fekszik a jászolba,
Be vagyon takarva posztócskába.

Mindnyájan énekl:

Hej víg juhászok, csordások,
Serkendeznek a források!
De gyönyörű ez az éjjel,
Bár csak tekintetek széjjel!

Nézzetek Betlehem felé,
Micsoda fényesség lett?
Egy szép csillag amint szállott,
A pajta fölött megállott.

Egy csillag támadt Jákobból,
Föl is serkentem álmomból,
Mert álmomban láttam tüzet,
Mely jelenthet anyát, szüzet.

De régen is fúj már szele,
Ez tehát annak jele:
Hol született a Messiás,
Kit megjövendült az Írás.

Öreg juhász:

Ó te álmos Rebike,
Mit szunnyadsz a padkán,
Jobb volna ha farodat
Riszálnád a rokkán.

Az anyád is ott halt meg
A száraz padkácsán.
Karidom, karidom,
Nagyot ütök a farodon!

A három juhász táncol, az angyalok énekl:

Fújjad Istók a dudát,
Te meg Petri furulyát,
Húzz rá Makszus egy nótát,
Pöngesd hegedűd húrját!

Aki nevet bennünket,
Szívből imádjuk ötet.
Dicsértessék a Jézus.

Mikor kifelé mennek, a következőt éneklik:

Elindulának és el is jutának,
Szűz Máriának jónapot mondának.

A betlehemezéssel rokon, de annál egyszerűbb, rövidebb adventi játék volt az *angyali vigasság*, másként *kántálás*, *kóringyálás*, Majdánban *kólingyálás*, Törökbecsén *kóringálás*.⁵ Komolyabb és vígabb énekszövegekből tevődött össze. Egyszerűbb betlehemezésnek is fölfogható.

Félszázadnál már jóval régebben adventi estéken néhány gyerek házról-házra járva bekiáltott az ablakon: *möghallgatják-é az angyali vigasságot?* Másként: *szabad-é kántálni?* Ha megengedték, akkor először karácsonyi éneket énekeltek, majd valami vidám verszetet adtak elő. Amikor megjutalmazták őket, továbbmentek. Különös kedvvel mentek disznótoros házakhoz, ahonnan nyáron hurkát, kolbászt is nyújtottak ki nekik.

Érdemes idéznünk a játék legrégebb *szegedi* megőrkítését a múlt század hatvanas éveiből.

„Már pár héttel — írja⁶ Varga János — az első roráté előtt szervezkedik a kis társaság: négy, öt, legföllebb hat tagból. Leányok és fiúk elege, s advent első vasárnapja estéjén elkezdődnek a kántálások, s tartanak karácsony böjtjéig minden estén.

Esti hét órakor egy lámpával s a szükséges énekeket tartalmazó imakönyvvel fölfegyverkezve indul körútra a kis kántáló csapat, s a célbavett első gyertyavilágos ablak előtt körbe állva unisono köszöntenek a háziaknak eképpen: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Möghallgatják-é az angyali vigasságot? Ha megengedik, énekelni kezdenek:

Ávé Mária
Grácia pléna.
Így köszönté angyal
A szép Szűz Máriát,
Krisztusnak választott anyját.

Majd a *Csordapásztorok* közismert énekére kerül sor.
Ajándékot kapnak. Búcsúzóul ezt éneklik:

Adjon Isten jó éjszakát,
Küldje hozzánk szent angyalát,
Bátorítsa szívünk álmát,
Terjessze ránk szent áldását.

A házbeliek olykor meg is tréfálták a kántálókat: gyertyalángnál melegített garast dobtak nekik. Szolgálatuk után olykor nem kaptak ajándékot. Erre gúnyosan ezt énekeltek:

Adjon Isten jó éjszakát,
Hazatoltuk a talicskát.
Nem töttünk benne sémmit kárt,
Csak betörtük a két oldalát.

Sokszor ezzel is megtoldották:

Férhön mönt a reszelő,
Elvötte a meszelő!

Ha elutasították őket, a *magyarszentmártoni* gyerekek erre a csúfolódó verszetre kezdtek rá:

Mendikás koromba a kuckóba laktam,
A gatyám korcába egy tetűt tanáltam.
Mögfogván a lábát, kivetém a hóra,
Uccu pertikulus nem vagy a gatyába.

⁵ *Kálmány I*, 97, III, 122; *Kovács* 301.

⁶ *Varga J.*, *Szegedi kántáló gyerekek*. VU. 1867, 614. *Jankó János* nem hiteles illusztrációjával.

Most olyan mozdulatot tettek, mintha tetűt szórnanak a barátságtalan házbeliekre.⁷

Vagy:

Mosdik ám a kis prücsök,⁸
Házasodni készül.
Fűsülködik a kis légy,
Férhőn mönni készül.

A légy is csak csokolja
A prücsöknek száját.
A prücsök is nyalja-falja
A légynek orcáját:

Elvönnélek én kis légy,
Ha kicsi nem vonál!
Hozzad mönnék én prücsök,
Ha görbe nem vonál!

Nagyot hörcsen a hörcsög,
Vőfély akar lönni.
Odaugrik az ürge,
Párja akar lönni.

Ez a kettő mögtetszött
A vőlegényünknek.
Szólott is oszt a prücsök
Mind a kettőjüknek.

Szaladnak a vőfélyök
Násznagyot keresni.
A prücsök is csakhamar
A legyet zsebölni.

Mögvót a szent egyessé
Nagy hírbe gyűtt náluk,
Hogy ily dücső nemzetség
Csapja mönnyegzőjét.

Szécskó, darázs, szitakötő,
Száz borozdabillőgető,
Büregér, s több nőmös céhök
Bölcs násznagyok és vőfélyek
Vótak ott nagy parádéba!

A nyoszolyúk mind pillangók
A traktához mögjelöntek.
Mögkezdődött a multság,
Szólottak a trombiták.
Odaugrott a majom,
Mögjárta a polkát.

Gólya vót a székundás,
Kis béka a flótás,
Büdösbogár a brügös,
Szúnyog vót a primás.

Farkas vót a mézárós,
Hat ökröt lévőgott.
Amellé mög malacot
Ötvenet lérántott.

Kecske vót a szakácsné,
Jó gulyáshúst főzött.
Még az ebéd elkészült:
A trücsök elszökött.

Az éneknek vége lévén, most szavalva így végzik:

Bor, búza, békesség szálljon házatokra!
Egy garaskát kérnék az én markocskámba!
Adjátok ki hamar, hagy mögyök dolgomra,
Mert másutt is várnak a jó mézes borra.

Ha esetleg elutasították volna őket, akkor ezt énekeltek:

Égy éneköt mondanék,
Ha möghallgatnátok,
Hogy ez a ház röggelre
Szakadozna rátok.

Különös kedvvel mentek a disznótoros házakhoz, ahonnan nyárson hurkát, kolbászt nyújtottak ki nekik. Ilyenkor erre a rigmusra is sor került:

Úgy jóllaktam kásával, kásával,
Sárga tücsök lábával, lábával,
Szúnyog körösztsontjával,
Tetű oldalbordával.

Ne fekete, ne tüdő, ne tüdő,
Sárga paplanlepedő.
Ide addig nem feksző,
Még vőlegény nem lösző.

Lip, lop, lapatyom,
Adjátok ki a garasom!

⁷ Kálmány EA. 2817.

⁸ A tücsöklakodalomhoz vö. *Türóczi-Trostler J.*, A tótágast álló világ. Archivum Philologicum 1943.

A SZÁLLÁSKERESÉS az újabb évtizedekben terjedt el vallásos ponyvairodalmi ösztönzésekre a jámborabb asszonyok körében Alsóvároson, Tápén, Szőregen, tanúháza és bizonyára más helyeken is. Szövegei: énekei és imádságai kántori eredetre vallanak, dallamviláguk azonban népi.⁹ A szokásba itt-ott régi hagyományok is felciszítottak.

A hagyomány lényege, hogy a szálláskereső Szent Család tiszteletére kilenc család összeáll, hogy december 15-től karácsony estéig naponta fölváltva a Szent Családnak, illetőleg az ezt ábrázoló képek szállást adjanak. Esténként ájtatoskodni szokott a család és szomszédság előtte. A képet a tisztaszoba fő helyére állítják, meggyújtják előtte a mécses. Ez mindaddig ott ég, amíg a képet másik családhoz nem viszik. A házbeliek napközben is föl-fölkeresik a képet, hogy rövid fohászokkal üdvözlőjék. Másnap aztán ünnepélyes menetben más házhoz kerül. Az ájtatosság befejeztével a kép rendesen valami jámbor lélekhez jut, aki jövő adventig vigyáz rá. Végül egy sokgyermekes szegény családot ajándékoznak meg.

MIKLÓS (dec. 6.) ünnepe a legrégebb szegedi jeles napok közé tartozik, bár ősbibliai helyi hagyományai sajnos nem ismeretesek.

Csak a legújabb történelmi kutatások derítették ki, hogy Felsővároson a tatárjárás előtt Szent Miklós tiszteletére bencés apátság virágzott.¹⁰ Már most tudjuk, hogy Miklós püspök a középkorban részben a vízenjárók, részben pedig a kereskedők, továbbá a deákok védőszentje volt. Ismerve a középkor világát, a patrónus megválasztása már Szeged víziközlekedésének, kereskedelmének egykorú fejlettségére vall.¹¹

Az apátság a tatárjárás után nem támad föl. A XIV. században azonban a dominikánusok (1318) majd a török hódoltság után a minoriták ugyanazon a helyen, ugyanannak a Miklós püspöknek tiszteletére szentelik templomukat, ami a szegedi kultusz páratlan szívósságát tanúsítja. A templom régebbi barokk főoltárképe Miklóst a hajósok pártfogójaként ábrázolja. A kapu faragása pedig, a három arannyal telt zacskóval az adakozók, nagylelkű szentet állítja a hívek elé.

Elképzeltetetlen, hogy más vidékek, főleg pedig a legtöbb európai ország igen gazdag Miklós-hagyományaihoz hasonlóan Szeged népének is ne lettek volna hasonló hiedelmek. Ezek azonban az idők folyamán mind elsorvadtak, följegyzetlenek maradtak. Jellemző az is, hogy a búcsú napja már nem vált a barokk újjászületéskor népiünnepé, mint más szegedi templomoknál láthatjuk. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a vízenjáróknak új védőszentjük támadt Nepomuki Szent János személyében.

A szegedi gyerekektől is várvavárt *Mikulás* hagyományvilága országszerte újabb eredetű. Osztrák-cseh példára a múlt században vált általánossá. Elsősorban a bevándorló céhes polgárság terjesztette el hazánkban. Ma már csak töredékei élnek: a gyerekek fényesre tisztított cipőjüket Mikulás estéjén Szegeden is kirakják az ablakba és reggel ajándékot találnak benne. Az utcákon itt-ott feltűnő Mikulás-figurák manapság a játékboltok és cukorkaüzletek emberei.

A múlt század derekán azonban a szegedi szokás épebb volt, és még őrzött valamit a középkori Miklós-játékok atmoszférájából.

„Szép azt a Mikulást látni — írja¹² Varga János — hosszú fehér ruhában, széles szürke szakállal, fehér hajjal, láncsal, elől-hátul lelógó, misemondó aranyos ruhában. A nyelve egy rőfnyire kilóg. Aki ettől meg nem ijed, megijedhet attól a sok nyírfa-virgáctól, amit az ölében hord. Hogyne félne tőle a rossz, szófogatlan fiú, mikor a jó gyermekek is ugyancsak reszketve merik nézni, pedig az ő számukra is van egy garaboly a Mikulás karján, tele mindenféle jó dolgokkal.”

⁹ Szövege, dallama *Eckerdt László* följegyzésében. Jeles napok. A Magyar Népzene Tára. II. Budapest 1953, 385-388.

¹⁰ *Györffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország. I, 902.

¹¹ Ünnepi kalendárium I, 27.

¹² *Varga J.*, Adventi dolgok a népeletről. Mikulás. VU. 1867.

Megáll az ajtóban és rákezdi:

Rontom bontom csontom,
Csörgő börgő láncos táncos.
Jó estét kíván a Mikulás.
Itthon van-é Jóska, András?

A gazda felel:

Itthon vagyunk, szívesen látjuk,
Szánkat rátátjuk.
András, Jóska, álljatok sorba!

Bent a szobában a Mikulás mozgatja hosszú nyelvét és megsörgeti a láncot:

Rontom bontom csontom,
Csörgő, börgő láncsal jöttem.
Van-é rossz gyerek a háznál?
Van-é jó gyerek a háznál?
A jónak kaláccsal,
A rossznak virgáccsal.

Azután megint megsörgeti a láncot. A gazda pedig megköszöni a látogatást és megszeppent gyerekei nevében ő mondja, hogy jó gyerekek: tudnak imádkozni, keveset tanulnak, sokat esznek. A csizmájuk a konyhában szépen kitisztítva és a Mikulástól ajándékot várnak bele. Ez meg is történik. A csizma sok helyen éjszakára az ablakba kerül és reggelre ott telik meg ajándékkal — fejezi be jellemzését Varga János.

A ferencszállási gyerekek ablakba kitett cipőjébe gonoszúzó célzattal fokhagymát tesznek.¹³

LORETTÓI BOLDOGASSZONY (dec. 10.) tiszteletét már csak tápai jámborabb asszonyok tartják számon: valamelyik énekesasszony hajlékában összegyülekeznek és imádsággal, énekkel és a *lorétói létánia* elvégzésével mondanak dicséretet.

Az ünnepről és a hozzáfűződő egykori országos barokk hiedelemvilágról itt nem szükséges bővebben szólnunk, csak annyit jegyünk meg, hogy a kultusz még a török időkben bontakozott ki, később azonban a fenyegetettség elmúltával sorvadni kezdett.¹⁴ Ma már csak nyomaiban él. Ilyen jámborabb családokban a szombat esti mécs gyújtása a tisztaszoba Mária-képe előtt.

LUCA (dec. 13.) azaz Szent Lúcia nevenapja a Gergely-féle naptárreform előtt az esztendő legrövidebb napja, egyben a téli napfordulat időpontja volt.¹⁵ Kalendáriumi szólás szerint: *Lucának híres napja a napot rövidre szabja.*¹⁶

Évkezdő napnak számított, tele gazdag asszonyi kezdeményezésekkel és változatos tilalmakkal, amelynek hatása, következménye a népi mélytudat szerint azután az egész új esztendőben érvényesül. Most leghosszabbak az éjszakák, amelyeken a gonoszoknak, bűbajosoknak bőven van idejük arra, hogy téteményeikkel megrontsák az embereket, de a föld fiaiban is az elhárítás és előrelátás készsége is ilyenkor a legvénebb.

A szegedi nép Luca-hagyománya máig igen gazdag és változatos. Nincs az esztendőnek egyetlen más napja, amelyhez annyi hiedelem, szokás fűződne, mint ehhez. Ha mosolyogva, vonakodva is, még most századunk derekán is engedelmeskedik a nap sokrétű parancsainak, mágikus előírásainak.¹⁷ Ha egyben-másban, így a luca-

¹³ Horváth Anna kéziratos szakdolgozatából (1971).

¹⁴ Bálint S., Loretto és hazánk. Katolikus Szemle 1943.

¹⁵ Ünnepi kalendárium I, 70.

¹⁶ Mondókák az év napjaihoz. Nyr 1901, 344. Winkler Imre gyűjtése.

¹⁷ 1961-ben Luca napja szegedi hetipiacos napra esett. Most lévén az ideje, sokan kimentek a vásárállásra hízott disznót venni. Megdöbbenve tapasztalták, hogy hiába törekedtek. A tér kongott az ürességtől. A tanyai népek ugyanis nem akartak e napon kimozdulni a hajlékukból még eladni sem. A következő hetipiacon azután annál nagyobb volt a választék. A hagyomány szívósságára jellemző,

szék készítésében már tamáskodnak is, a nap hagyományrendszere máig elevennek mondható.

Lucaestén, Luca estéjin, azaz vigiliáján minden ajtót, ablakot zárva kell tartani, hogy a gonosz ne tudjon rajta bejönni. *Óbecsén* este őrködik a gazda a kapuban, ne-hogy valaki megfaragja a kapufát, mert ezzel a tehén hasznát is magának szerezne meg a búbájos. *Alsótanyán* kutyával őrztetik a kazlat, szénát, hogy rontó szándékkal senki meg ne lopja. Nem szabad ilyenkor semmit, így pénzt sem kiadni a házból, egyesek szerint kérni sem, mert a következő év nem lesz szerencsés.

Ha *Tápén* valaki kérni jön, szinte agyonkínálják lucapogácsával, hogy a végén elfeledkezzék szándékáról. A *kérő*, azaz elkért holmi sorsa az, hogy a búbájos a maga kemencéjébe tapasztja, vagy a szabadkéményébe akasztja. E fondorlattal hatalmas lesz azután a megrövidített ember tehenén, aprójószágán. Újkígyóson még nemrégén is a boltban nem vásároltak semmit sem. Régebben a fehérnépnek sem volt szabad kimennie otthonából, nem lehetett szomszédolnia sem. Valamikor a gazdasszony beült a kuckóba, hogy majd jó kotlósai legyenek. A *kiszomboriak* szerint¹⁸ aludnia is itt kellett éjszaka. Másnap meg szokták a kemence száját és az előtét tapasztani, hogy majd sok csirke legyen. *Ószentiváni* asszonyok bemeszelik. Itt nem engedték meg, hogy más házbeli asszony hozzádörgölőzzék a kemencéhez, mert a hasznot magával vitte volna.

Szatymazon a gyerekeket sem engedik szaladozni e napon.

Sajátos *földeáki* hagyomány szerint a Lucáig meg nem varrott ruhát a rendelő a varrónőtől hazaviszi és csak az ünnepek után hozza vissza neki.

Luca hajnalán, *Algyőn* már éjfélkor megszurkáják a tyúkokat piszkafával, aztán köleskását szórnak eléjük, hogy sokat tojjanak. Más asszony Luca estéjén leül, fon éjfélig, majd ezt mondja: *édös tyúkom tojj, koty, koty! Másé nē tojj, nē koty, koty.* Más gazdasszony meg az aprójószágokat egy kötéllel kerített, vagy bottal rajzolt körbe szórt eleséggel szokta megetetni, miközben ezt mondja: *a mi tyúkunk toj tojást, a másé mög kotkodál!* Ha Luca reggelén olyan kását szórnak abroncs között a tyúkoknak, amely disznólélsből kimaradt, akkor jövőre sokat tojnak. A *rábaiak* szerint tojást ezen a napon nem szabad eladni, mert egész évben szűkölködnének majd benne. Ugyanitt nem ülnek a kemence padkájára, mert a tyúk sem ül majd rendesen a tojáson. Általános a szegedi tájon, hogy ülőn szokták egy hosszú, áttüzesített bottal megdöfködni őket, hogy jó tojók legyenek. Luca napján varrni nem szabad, csak fejteni, mert különben bevarrnák a tyúkok fenekét és nem tojnének rendesen. Ugyanezért nem volt szabad a régebben még dohánykertészkedő *Szőregen csomózni*,¹⁹ vagyis a dohányleveleket csomóba kötni ilyenkor. Szintén *Szőregen* a gazdasszony egy kosárba szalmát tesz és egy jó darabig türelmesen ül rajta, hogy ülős kotlója legyen. *Algyőn* egy szakajtó kukoricát tesznek az ágy alá, ebbe pedig félmarék sót, apróra vágott cirokseprőt és egy gerezdekre bontott fokhagymát. Ebből kell a tyúkokat két karácsony között etetni, hogy jó tojók legyenek. *Algyőn* van, aki Luca éjszakáján elmegy a haragosa házához, és a fal tövét körülsöpri, hogy tyúkjai ne tojjanak.

Öreg *felsőtanyai* asszonyok Lucától karácsonyig abroszban szórják oda a kukoricát a jószágoknak.

hogy *Újkígyóson* még napjainkban is akadnak olyanok, akik ezen a napon a pénzbeszedőnek nem hajlandók a villanyszámlát kifizetni. *Krupa A.*, Újabb adatok az újkígyósi kalendáris szokásokhoz. Békési Élet 1977, 436.

¹⁸ Kiss M. H., Kiszombor 141.

¹⁹ Kálmány. EA. 2817.

Sajátos *rábai* szokás a *kotyolás*. Iskolás gyerekek a hajnali misét megelőzőleg tarisznyával a nyakukban egyik társuknál gyülekeznek, ahonnan egyúttal szalmát, vagy forgácsot visznek magukkal.

Amikor egy-egy kis kis csoport együtt van, elindulnak kotyolni. Házzól-házra menve, kéri a gazdát, hogy engedje be őket. Benn a magukkal hozott szalmára vagy forgácsra leülnek, és ezt kívánják a gazdának: *hizzon kendnek a disznaja, nagy lögyön a hájja, még nagyobb a szalonnája, még inkább a sonkájja, A ló jól csikózzék, a tehén jól elljék, a fejsze jól álljék a nyelibe, az ördög pedig maradjon a bűrbe!*

Ez a szokás a *palázolás* menetére emlékeztet. Nehéz föltételeznünk, hogy Rábéra ez a dunántúli szokás telepedett át. Sokkal valószínűbb, hogy itt egy elszigetelődött archaikus középkori gyökéretű hagyomány megőrzéséről van szó.

A *tápaiak* mesélik, hogy egy asszony a tilalom ellenére is kenyeret akart Luca napján sütni. Figyelmeztették, ő azonban így vágott vissza: Mire ideér az a *Lucapuca*, addig ki is sült az én kinyerem. A kenyerek azonban mind kővé váltak. A *gyeviek* szerint sem jó Luca napján sütni. Aki ez ellen vét, annak elmegy a haja. *Csanyteleken* is úgy tudják, hogy azoknak a fehérnépeknek, akiket nevenapján sütés, mosás, takarítás közben talál, nagy ollóval észrevétlenül levágja a haját. Az áldozat csak akkor veszi észre, amikor Luca fekete ruhás alakja már messzire ellibeggett. *Szőregi* hagyomány szerint²⁰ egy asszony éppen Luca napján mosta ruháját. Beszóltak hozzá, figyelmeztették, hogy milyen nap van ma. Istenadta Lucája — felelte — még ideér, kimosok! Csakugyan hozzáfogott a mosáshoz. Alig telt bele egy óra, nyílik az ajtó és egy rettenetes véres ember lép be rajta. Odaköszön: adjon Isten jó röggelt! Mosol fiam, mosol? Mosok ám! Jaj Jézusom, Krisztusom, mi lelte magát? Főlkapta az abroszt, megtörölte vele az embert. Közben vérré vált az egész mosóvíz. Az ember újra megszólalt: köszönd az Istenődnek, hogy mögtűrültél, mert különben halálának halálával haltál vóna mög! Kálmány *Szegeden* hallotta, hogy egy asszony ezen a napon mosott. Amikor a konyhára ment, hát látja ám, hogy Luca ott ül a tűzhelyen és a tüzet elrontotta. Kálmány más adata szerint Luca az ilyen gazdasszonyt elveri és a teknőt a fejéhez vágja. A *tápaiak* úgy mesélik, hogy egy asszony kérte a szomszédját, hogy mosáshoz segítsen neki vizet hordani. Ez emlékeztette, hogy Luca napja van. Mit ér az a *Lucapuca* — válaszolta emez. Egyet fordult és a mosóteknőben a víz vérré vált.

Régi *magyarszentmártoni* öregek szerint a Luca, másként *Lucapoca*, *Lucapuca* görbehátú vénasszony, mintha kenyér volna a hátán. Innen a helyi szólás: *olyan púpos a háta, mint a Lucának*.²¹

Kálmány *magyarszentmártoni* följegyzése szerint²² egy asszony Luca estjén font. Biztatta magát: még *Lucapuca* ideér, telefonja az orsáját. Tele is fonta, de egyszer az ablakon beszólt valaki: add ki az orsódat! Az asszony az orsót ijedtében ki is vetette. Kint a fonást mind egy szálíg letépték. Ráparancsoltak az asszonyra, hogy minden üres orsót tele fonjon, különben vége az életének. Iparkodott is az asszony, és valamennyi orsóra *gőtörítést* font. Így aztán az asszony élete megmaradt.

Sajátos, *Algyőn* élő hiedelem, hogy Luca napja után már nem szabad a még élő legyeket agyonütni, mert a következő évben a jószág is elhull a házból. A régi *apácaiak* e napon titokban iparkodtak a szomszéd tehenét, kecskéjét megfejni. A tejet üvegben eltették, majd vízkeresztkor szentelt vízből három cseppet öntöttek hozzá. Eltették, torokfájásról tartották foganatosnak. Hajdani *tápai* gazdasszonyok Luca éjszakáján a tejsköcsögöket árvaganéval fődték le, hogy majd jó föles tejet fejjenek.

Régebben a lányok Luca napján halat ettek, de nem ittak rá. Utána a kútba néztek, amelynek tükrén megláthatták jövődöbelijük képét. A *kömpöci* lányok éjszakára tükröt és fésűt rejtenek a párnájuk alá, hogy megálmodják: ki lesz a vőlegényük.

²⁰ Kálmány. EA. 2817.

²¹ Kálmány. EA. 2817.

²² Kálmány. 2817 EA.

Mások szerint Luca napján egy alku nélkül vett almába kell éhomra beleharapni. Ezt minden következő napon meg kell ismételni. Karácsony böjtjére essék az utolsó falat. A csutkáját vaktában kell az utcán elhajítani. Akit elér: az, vagy olyan nevű lesz az illető lány vagy legény mátkája. A lányok Luca napján ostort kezdenek fenni. Utána mindennap fonnak rajta valamit. A munkát karácsony böjtjén kell bevégezni. Az éjféltől misén arra a legényre kell észrevétlenül rácsapniuk, akivel elvétetni szeretnék magukat.

Nyilván délszláv közvetítésű mediterrán besugárzással, farsangra előmutató szokással kell számolnunk a *maruca* hagyományában, amely a *rábai, tiszaszigeti, majdáni* fiatalság körében napjainkban is él. Ezen a napon fognak három csomó kendert. A két szélső két legényt, a középső pedig egy lányt jelképez. Most a két szélső kendercsomót a földön egyszerre meggyújtják. Amelyik csomó hamarabb lángra lobbantja a középsőt, az a legény szereti jobban a megnevezett lányt. Így boronálják össze a lányokat és legényeket. Minden fiatal köteles a játékon megjelenni. Aki nem jön el, annak kapuja elé csúfságból törött edényt raknak.

Amikor a fiatalok már kedvükre kimókázták magukat, akkor három, fehér lepedőbe burkolt kakas-, esetleg kacsatollas, kacsafejű, hápogó alak jelenik meg és kéri bebocsájtását. E maskarának *maruca*, ritkábban *luca* a neve. Megjelenésük a tánc kezdetét jelzi, amely reggelig tart és ők is résztvesznek rajta.

Magyarcsernyén Luca napján a lányok fehér lepedőt borítanak magukra. Nyakukban olvasóval, kezükben vesszővel ellátogatnak azokba a házakba, ahol gyerekek vannak. Itt megkérdezik: jó-e a gyerek, szokott-e imádkozni? Ha a szülők rossznak mondják, akkor a *luca* megvesszőzi őket. Ha dicsérik, akkor diót, mogyorót, almát, aszalt szilvát kapnak ajándékba. Kálmány helyesen utal rá, hogy ez a falubeli németektől átvett szokás a bajor Perchta-kultusz temesközi fejleménye.

Ószentivánon egész nap zárva tartják a kaput, nehogy valaki bejöjjön és elvigye a szerencsét. Ha az ajtó mégis nyitvamarad és férfi lép be, akkor a hasas jószág hímet ellik, ha pedig nő, akkor nöstényt. Így tartják *Tápén* is. *Szórege*n rongyot akasztanak a fákra, hogy majd jó termés legyen, és hogy a férgeket, pókokat elriasszák vele.

Apácán Luca napján fokhagymával keresztet szoktak írni a kéménybe, ajtókilincsre, hogy a boszorkányok ne tudjanak bejönni. Az istálló ajtajára is keresztet írnak, hogy a boszorkányok ne bántsák a jószágot. A lovak kötelét a tápaiak szerint nem szabad ezen a napon csomóra kötni, mert megbetegednek. Nem szabad rájuk ütni sem, mert nehézkessé válnak. Kormos tukarccsal, azaz csutakkal kell őket megdörzsölni, hogy szőrük szép síma és fényes legyen. Különösen jól kell ezen a napon tartani az istállóbeli jószágot is. Az *ószentivániak* Andrásfalvy Bertalan adata szerint az istállóküszöbre keresztben fokhagymát és vöröshagymát tettek, hogy a boszorkányok ne tudjanak a jószághoz bejutni.

Nem jó most a földön feküdni, mert a bűbájosok megnyomná az embert.

Luca napján a Városban némelyek az ajtóhoz tett söprűbe kést szúrnak, hogy a boszorkányok ne tudjanak bejönni. Tizenkét dióhéjba vizet öntenek és az ablakba teszik. Amelyik dióhéj leghamarabb kiszárad, az a hónap lesz a következő esztendőben a legszárazabb és megfordítva.

A *tápaiak* szerint a bűbájosok Luca napján szokták a rontást: megbabonáztott szemetet, rongyot, szalmaszálat, más tárgyakat szétszórni az utakon. Aki fölvette vagy ráhágott, arra a rontás ráragadt. Gyanútlan gyerekekkel a fölvelt holmit földhöz vágatták és leköpdöstették, hogy megszabaduljon tőle.

A bűbájosok kipuhatólására szolgáltak régebben a lucagúgyúhöz, lucaostorhoz, lucasöprűhöz és lucaszékhez fűződő hagyományok.

A *lucagúgyú* bábúszerű gyékénycsomó, amelynek készítéséhez a *tápaiak* Luca estéjén szoktak hozzáfogni. Minden nap kötnek egy csomót egészen karácsony estéig.

Karácsony böjtjén kettőt kötnek, az egyiket nappal, a másikat pedig este. Mikor az éjféli misére beharangoznak, elkezdik a befűtést. Sok háznál azonban az istállóbeli jószágot előbb megcsutakolják vele. Mikor egy-egy gúgyút, azaz csomót bedobnak az égő kemencébe, arról nevezik meg, akinek a faluban boszorkányhíre van. Ha az illető csakugyan bűbajos, akkor meg is jelenik valami állat képében. Ha nem boszorkány, akkor a gúgyú egyszerűen csak elég. Mondják, hogy egyik helyen a negyedik gúgyú fűtésénél hirtelen egy vörös macska támadt a paráznál. *Tápén* egyébként úgy is mondogatják, hogy karácsony éjszakáján a bűbajosok a kemencébe menekülnek, és itt körülülik a tüzet. A gúgyú elégetése után egyes házaknál céklát dobnak ki az udvarra. Okát már nem tudják.

A hagyományt Kálmány *Szöregről* is említi. Itt a gúgyú szalmából készült. Ez mindenestre azt bizonyítja, hogy a lucagúgyú a szegedi tájon régebben általánosabb volt. A hagyománynak értelemvesztett fejleménye él *Mindszenten*. Itt mindennap készítenek egy-egy rongybabát. Karácsony estéjén kemencébe vetik őket, ahol a nagy melegben fölállanak. Ebből aztán az asszonyok jósolnak. *Magyarszentmihályi* hagyomány szerint egy asszony nem bírta a lucagúgyút egészen befejezni, mert karácsony estéjén megszaporodott. Egyszerre *lucaustorcsoörtögés* támadt, zörgettek az ablakon. Az asszony nem volt se holt, se eleven. A boszorkányok söprűn, piszkafán beugráltak a szobájába. Az egyik mondta: húzzuk ki a seggvéghurkáját [= végbelét], jó lősz mögsütni! A másik meg így szól: inkább a kisgyerököt süssük mög! A harmadik pedig ezt javasolta: szabjunk a hátából terhőlőszíjját! Így is történt: szabtak a hátából terhőlőszíjját. Ez azért volt, mert az asszony nem végezte be a lucagúgyú munkáját. A mondai történetet nyilvánvalóan a társadalmi közösség szorongása szülte: a bajelhárító hagyományokhoz híven kell ragaszkodni, különben baj, pusztulás következik.

A tápai *lucaustor* Luca estéjétől karácsonyestig sodorgatott ostor. Az ünnepek után feldugják az ereszet alá. Ha más jószága téved az udvarba, öregek ezzel tereletetik ki, hogy a szerencsét a kóbor állat ne vigye magával az udvarból. Ráütni azonban nem szabad.

A *lucasöprű* cirokból, vesszőből Luca estéjén készül. A *tápaiak* ezzel szokták felsöpörni az udvart és istállót, majd az istálló ajtajába állítani.

A *lucaszék* — mint tudjuk — Luca és karácsony napja között készített bűvös szék. Már Dugonics följegyezte²³ a lassúságot kifejező mondást: *úgy készül, mint a Luca széke*.

A lucaszéket régebben a legények szokták faragni, *Tápén* gyékényből is fenni. Luca napján fogtak hozzá, mindennap dolgoztak rajta, hogy éppen karácsony estéjére legyen készen. Elvitték az éjféli misére. Ráülve megláthatták a boszorkányokat, más hiedelem szerint a jövődöbelijüket. Kálmány adatai szerint²⁴ a lucaszéken a kórus alatt kell ülni, szentelt krétával kört kell körülötte vonni, kést tartani a kézben, hogy a körbe lépő boszorkányt le lehessen szűrni. A nép óvakodik a lucaszéken ülők közelébe menni, akik egyébként utoljára szoktak kimenni a templomból.

A *szöregiek* szerint a hozzávalót tizenhárom határ tizenháromféle fájából kell szerezni. Először a lapját kell megcsinálni, éspedig öregek szerint ötszög alakúra. Azután a lábak következnek. Az utolsó lábat éppen akkor kell beilleszteni, amikor az éjfélimisére harangoznak. Készítője a templomban az ajtó közelében rááll a székre, köréje kört húz. Innen meglátja az ajtón belépő boszorkányokat és így megtudja, kiktől kell tartogatnia. Hamarosan azonban menekülnie kell, mert a harmadik csöngetés után a boszorkányok kiragadnák a körből és széttépnek. Ezért a székevel hazaszalad és ott-hon a már előre befűtött kemencébe dobja. Igyekeznie kell, mert ha a szék a bűbajosok kezére jutna, hatalmat nyernének rajta.

Múlt századi hiedelem szerint, aki a lucaszékből maradt forgácsokat az ajtó keresztfájára rakja és a házat háromszor megkerülvén, benéz az ablakon: az asztalon kiterítve látja azt, aki az újesztendőben meghal.

²³ Példabeszédek I, 208.

²⁴ Kálmány II, 220.

A lucaszék hiedelemvilága a kincskereséssel is összefolyik. Az alsótanyai *Kancsalszékön* mesélik, hogy valamikor élt egy szegény legény, aki lucaszék készítésére szánta el magát. Karácsony estére meg is volt vele, majd öccsével kiment az egyik útkeresztezéshez. A széket a közepére állították, és akkora kört vontak köréje, hogy egy üres kocsi meg tudjon fordulni. Aztán szó nélkül a székre ültek, és várták, lesték, hol lángol majd föl a kincs. Éjfél előtt egy négylovas hintó vágatott feléjük. A lovak tüzet fújtak az orrukon. Amikor azonban a kör széléhez értek, megtorpantak. A hintóból emberek szálltak ki, és mindent ígértek a két testvérnek, ha kijönnek a körből. Ezek azonban rájuk sem hederítettek. Erre ijesztgették őket, majd kötelel dobáltak feléjük, ez azonban nem akadt rájuk. Éjfélkor aztán az emberek fölültek a kocsiira, s ahonnan jöttek, elvágattak. A két testvér belebetegedett az izgalmakba, hozzá még kincset sem találtak.

A következő évi időjárás kifürkészésére irányul a *lucakalandárium*. A Luca napja és karácsony között eltelt 12 nap időjárása a néphagyomány szerint a következő év 12 hónapjának időjárására utal, éspedig a délelőtti a hónap első, míg a délutáni a második felére. Ezt sokan föl is szokták jegyezni.

A család jólétének, ellátottságának érdekeit szolgálja a *lucapogácsa*, amelyet vagy már Luca estéjén kisütnek, vagy a napján, ebéd idején kerül az asztalra.

A lucapogácsa jó sok zsírral készül. Sütés előtt kis tollakat szúrnak bele külön-külön minden családtag számára. Akié sütés közben elég, hamarosan meghal. Ércpénzt is szoktak belesütni. A pénzt aztán vagy az eleséggel keverve a jószágoknak, főleg disznóknak adják, vagy pedig a legközelebbi vásár alkalmával a jószág vételárába fizetik bele, hogy szerencsájük legyen hozzá. Az is szokás, hogy a pogácsába rejtett pénzt koldusnak adják oda. Akadnak olyanok is, akik a templomi Szent Antal-perselybe vetik, szintén, hogy a jószágokhoz szerencsájük legyen. Legújabbban azonban azé lesz, főleg gyereké, aki éppen megtalálja.

Kálmánynak *Magyarkanizsáról* származó adata szerint, ahol nem sütnek lucapogácsát, ott a Luca bosszút áll: a gazdasszonynak kiveszi az eszét és kócot rak a helyére.

A lucapogácsa morzsájából a *tápaiak* a tehén elé, a ló abrakjába is szoktak szórní.

A nap *tápai* étrendjéhez régebben hozzátartozott a *lucakása*: tejben keményre főzött köleskása is, amelynek tetejére mézet és vaját csorgattak. Máshol köleskása leves főtt, utána pedig kukoricaganca, este olajoskáposzta.

A nap hagyománykincisébe kisebb mértékben egyházas mozzanatok is belejárzanak.

Nyilvánvaló, hogy az Egyház nem véletlenül helyezte szűz vértanújának, Luciának ünnepét erre a napra, hiszen a név a *lux* „fényesség” származéka. Érthető ebből az is, hogy Szent Lucához a szegedi tájon is szemfájások szoktak könyörögni. A *tápaiak* úgy tartják, hogy akinek a bőre kiütéses, vagy pattanásos, mossa meg az ablakra rakodó párával ezen a napon. Biztosan elmúlik.

A nép szorongó tiszteletében annyira megy, hogy lánygyermekének alig, *Tápén* pedig egyáltalán nem választja a Luca keresztnévet. Féltek, hogy az ilyen nevű újszülött hamarosan meghal: a Luca elviszi. A naptól a várandósok is tartogatnak. Akik mégis ezen a napon születtek, letagadják.

A *lucabúza* sarjztatása is ősi primitív természetvarázsló, vegetációs kultuszról szublimálódik szinte liturgikus hagyományra.

A lucabúza nem más, mint Luca napján csírátzatott és vízzel, *Algyőn* szentelt vízzel öntött búza. Akadnak olyan idősebb asszonyok, akik a szájukba vett vízzel táplálják. A gazdasszony lapos tányérban meleg helyen búzaszemeket kezd csírátzatni, amelyek karácsonyra kizöldülnek. A *tápai* asszony közben ezt mondja: *néköm kinyerem. jószágomnak legelője, ződ mezeje*. Ha a szára hosszúra nő, jó szalmás termés lesz. Ilyenkor Tápén kék szalaggal kötik át. Ebből a jövő termésre következtetnek, de rontásról is foganatosnak tartják. Így a beteg jószággal szokták etetni. Karácsonykor az asszonyok oltárt, templomi betlehemet is díszítenek vele. Egyesek odateszik a karácsonyfa alá, meg karácsony este vacsorakor az asztalra. *Rábén* ilyenkor még égő gertyát is állítanak közéje. Az ünnepek után a jószágoknak szagatják oda. A *szatymazi* gazdák vízkereszt napján földjeiken, vetéseiken szórják szét.

A lucabúza mediterrán jellegű, Adria-melléki hagyomány,²⁵ antik ősképe az *Adonis kertje*, amely jelenlegi tudomásunk szerint nálunk a katolikus délszlávok (horvátok, bunyevácok, sokacok) északabbra vándorlása következtében honosodott meg. Magyarországi elterjedése máig sem általános. Legelőször azokon a hazai helyeken, déli vidékeken tűnik föl, amelyek a franciskánus obszervancia szellemi hatása alatt állottak. A franciskánizmus a maga jellegzetes életközelségével megnyitotta templomait is a lucabúza előtt, odahelyezte a karácsonyi oltárra, és ezzel a hagyománynak liturgikus jelleget, szentelményi erőt tulajdonított, egyben azonban állandósulását, további virágzását, terjedését is biztosította.

Szintén a vegetációs indítékokkal függ össze, hogy Apácán és Újkígyóson Luca estéjén meggyfaágat vágnak és meleg helyen vízben tartják. Ha karácsonyra kizöldül: jó lesz majd az esztendő, férjhez megy a lány is.

Sajátos szegedi élményháttere van a *Luca szele*, másként *lucaszél* hagyományának. Ez a december hónapban olykor jelentkező szélvihar szegedi megnevezése. Öregék részben már szüleik elmondása nyomán máig emlegetik az 1863-ban pusztító lucaszelet, amely a tanyákon házakat temetett el homokkal, úgy kellett kiánsni őket. A Városban többek között a felsővárosi templom tornyának keresztjét és gombját sodorta le.²⁶

„Luca napján reggel 9 órakor egyszerre teljes sötétségbe borult a Város, az ég mintha megindult volna fölöttünk. Szörnyű süvöltés, recsegés hallatszott a magasból, percekig azt hitte mindenki, hogy összeszakad az ég a földdel és elvész a világ.” A szentanu még hozzá teszi, hogy az elképzelhetetlen erejű orkán nem tartott sokáig, de utána a fél város romokban hevert. Tömörkény így emlékezik meg²⁷ róla: „Hatvanháromban... Luca napján olyan szél járt, hogy a pusztából homokvölgyeket és homokhegyeket csinált. Egyfelől halomra hordta, másfelől vágásokat hagyott. Ma is beszélnek öreg emberek, hogy a szél ereje temérdek régi sírt, elfeledett, nem tudott világok rejtélyes nyomait bontotta föl, mert elhordta a csontokról a takarót.”

Nem lehetett célunk a Luca-nap szegedi hiedelemvilágának nagyobb összefüggésekben való szemlélete. Észrevehettük azonban, hogy a *kotyolás*, *maruca*, *lucabúza* helyi hagyományai tágasabb földrajzi és időbeli összefüggésekre: a szegedi folklór megőrzött középkori régiségeire, továbbá hódoltságai fejleményeire engednek következtetni. A *lucaszél* hiedelemvilága viszont autochtonnak, sajátosnak tetszik, de ugyanakkor föltételezi azoknak az ősi Luca-képzeteknek archaikus ismeretét is, amelyeket a téli napforduló táján felbukkanó és több közép-európai néptől retteggett női démonalak ihletett. Ennek egyébként elfeledett alakja áll a *lucaszék*, *lucagúgyú* jellegzetes hiedelemköre mögött is.

DISZNÓLÓ TAMÁS (dec. 21.) Tamás apostol névünnepe, Gergely pápa naptár-reformja óta (1582) a téli napfordulat csillagászati időpontja. A jelzős nevet Kálmány örökítette meg.²⁸ Ezen a napon vágott disznó hájával azonos a boszorkánypörökben *Szent Tamás hája* néven emlegetett bűvös szer. 1731. *Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt és szentölt tömjén, istenfája a szentölt víz is volt benne, de igen kikenekődött belőle, azzal kente volt meg.*²⁹ *Tápai* öregek máig úgy tudják, hogy a *tamási háj*, *Szent Tamás hája* különösen kelevényről hasznos. A Tamás napján ölt disznó háját szögre akasztják, olykor öt-hat évig is eltartják. Ha valakinek kelése, kelevénye van, a hájnak egy darabját szétörzsölik és a beteg testrészeire kötik. A szomszédok is eljárnak az ilyen házhoz kölcsönkérni.

²⁵ *Schmidt, L.*, Barbara- und Luciaweizen. Kultur und Volk. Festschrift für Gustav Gugitz zum achtzigsten Geburtstag. Wien 1954, 387. Vö. még *Dömötör S.*, Adalékok népszokásaink ismeretéhez. Karácsonyi asztal és Adonis-kert. Ethn. 1959, 345.

²⁶ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom 14.

²⁷ Rónasági csodák 188.

²⁸ *Kálmány EA.* 2817. A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 85.

²⁹ *Reizner IV.* 491.

Elhalt *alsóvárosi* öregektől hallottuk, hogy Tamás napján nem jó kenyeret sütni.

Egy asszony mégis sütni akart. Mondták neki, ne tegye. Akár Tamás, akár nem, ő nem bánja.

Eppen már kovászolt, amikor észrevette, hogy Tamás ott ül az asztalnál. Szigorúan nézett rá. Csak az asszony látta, más nem. Ijedtében a szomszédasszonyt hívta át, akinek elmondta, hogy mi történt. Át is jött, most ő fogott Jézus nevében a munkához. Nagy cipőt szakajtott a koldusoknak is.

Tamás most odaszólt az asszonnak: köszönd, hogy szomszédasszonyod Jézus nevében fogott a sütéshez, különben elvittelek volna.

Ezzel kapcsolatosan szükséges a *disznótor*, tápaiasan *disznóbál* hagyományvilágáról is röviden itt is szólanunk. Ez régebben kisebb lakodalommal is fölért, és reggelig, tanyán olykor több napig eltartott.

A szokásos fogások között elmaradhatatlan a *szárma*, vagyis a töltöttkáposzta. A sütemények mellett, hagyományörző családokban a gyerekeknek külön madáralakú fonatos kalács is készül, ami nyilván még a téli napfordulóhoz kapcsolódó primitív halottkultusz maradványa. Ennek Tápén *kispacsirta*, Mórahalmon *kisgalamb*, *pipicske*, Alsóvároson pedig *tubus*, azaz *kisgalamb* a neve. Tápén borsból, tanyán pedig szőlőmagból van a szeme.

Vacsora alatt olykor még ma is meg szoktak jelenni a tanyán a *kántálók*, ószentivániasan, rábai^asan *marucák*: jókedvű, medvetáncoltató alakoskodók, főleg legények, olykor azonban férfiruhába öltözött fiatal fehérnépek is, akiknek régebben nyáron hurkát, kolbászt nyújtottak ki. Kálmány följegyzése szerint³⁰ viszont Tápén a kántálók nyújtottak be rúdra erősített kecskefejet és ebbe dugták az étkeket. Természetesen be is engedték őket, hiszen elsősorban a családbeli legények, lányok meglátogatásához kerestek ürügyet. A felnőtt kántálókat asztal mellé ültették. Vacsora végeztével előkerült a a cítera, és elkezdődött a fiatalság táncmulatsága. Tréfásan mondogatják: *táncoljunk, hogy fő né keljön*. Tápén emlékeznek rá, hogy bördudást, tekerőst is hívtak a disznóbálba muzsikálni. Voltak olyan disznótorok, hogy a darvadozó népre rávirradt a kései decemberi hajnal.³¹

KARÁCSONY BÖJTJE (dec. 24.), szegediesen *karácsony büjtje*, ritkásan *karácsony szombaitja* a karácsonyi ünnep vigiliája, egyúttal Ádám és Éva nevenapja, nagypéntek mellett a szegedi nép körében a legszigorúbb böjti nap.³² A tanyán némelyek egész nap nem szoktak mást enni, csak kenyeret és nyers, savanyított káposztát olajjal. Ismét mások són, kenyéren, vízen böjtölnek. A böjt miatt éhes gyerekeket az *újkigyósiak* azzal szokták biztatni, hogy jutalmul majd meglátják az arany szekeret a mennyezeten. *Balástyán* ezüst csikókkal vigasztalják őket, amelyek a ház tetején nyargalnak. Ki is szokták küldeni őket, nézzék meg, vajon látják-e már a csikókat a háztetőn szaladozni. Régi *szőregi* hiedelem szerint meglátja az aranymadarat, aki a karácsony böjtjét megtartja: a madár beszáll a szobába és végigmegy a mestergerendán.³³

Aki e napon húst eszik, azt a *kömpöciek* szerint elviszi az ördög.

A nap hagyományai sokban egyeznek a Luca-napéval, tehát az új esztendőre céloznak. Így most sem szabad a házból semmit sem kiadni, a *jázovaiak* szerint hozni sem. *Újkigyóson* valamikor az utcáról hoztak be földet, illetőleg sarat, hogy majd annak idején a kotlós alá tegyék. A szomszéd kazlából loptak egy pár szalmaszálat, hogy majd szerencsések legyenek.

Régi *tápaiak* szerint az újszülött gyerekek nem szabad karácsony böjtjére kezeszeteletlenül maradnia.

Egész nap folyik az ünnepi előkészület: sütés-főzés, a karácsonyi asztal és az ajándékok rendezgetése.

Az asztal alá egy szakajtóban búzát, kukoricát, szalmát, takarmányt tesznek.

³⁰ Világunk alakulásai 43.

³¹ Varga J., Karácsony ünnepe. VU. 1873, 625.

³² Az esteről egyetemesebb összefüggésben Karácsony, húsvét, pünkösd 51-106.

³³ Európai párhuzamai Fehle, E., Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel 1955, 21, 37. — Van néhány erdélyi adatunk is.

Sokszor még só is kerül melléje. A *szankiak* már Luca estéjén bekészítik. Az *ószent-ivániaiak* mindezt födetlen fővel hordják be a lakószobába. Itt a búzát tejesfazékba teszik. *Kiszomborban* mindent a család legidősebb tagja készít elő. Mielőtt az asztal alá helyezné, háromszor tündet hajt. Mindezeket az ünnep nyolcadának végén, *Újkígyóson* már István vértanú ünnepén a jószággal általában éhomra etetik meg.

Törökkanizsán még ostort, vesszőket is tesznek a szakajtóra. Ezzel a vesszővel ütogetik meg Aprószentek napján a gyerekeket. Ezt a gyümölcsfavesszőt előre oda-készítik *Kiszomborban*, *Földeákon* is. Itt *ódóricsoló páca* a neve. A szakajtó mellé sok helyen odakerül a lószerszám is, tetejére pedig a gazda kalapja, sapkája, jegykendő, istráng, sulyok, nagykés, mosogatóruha. Mindez — családonként hol az egyiknek, hol pedig a másíknak foganatosságában bíznak — később a fájós testrészt, beteg jószág beborítására, meghúzóztatására szolgál. Így a *gyeviek* az ilyen kalapot fejfájás idején a fejre borítják. Egyébként az a hiedelem, hogy ezen az éjszakán az angyalok pihennek meg a szalmán, sőt magának a Kis Jézusnak is az a fekvőhelye. Innen *alsótanyai* neve: *Jézuska ágya*, *Ószentivánban Jézus ágya*, *Szatymazon*, *Ásotthalmon Jézus jászla*, *Tápén karácsonyi jászol*, *Kiszomborban jézuskafészök*. Más magyarázat szerint a Jézuska számára telepedik rá és eszik a takarmányból. Ahol ezt a készületet elhagyják, oda Kis Jézus nem tér be. Ha a karácsonyi szakajtót véletlenül feldöntik, régi hiedelem szerint a családnak egy álló esztendeig nem kedvez majd a szerencse.

Balástyán a Jézuska ágyára helyezett, párba kötött kukoricacsöveket újév napján morzsolták le: a szemeket jószágnak vetették, a csutkákat pedig gyümölcsfára akasztották.

Régebben az egész lakószobát telehintették szalmával, hogy annál hasonlatosabb legyen a betlehemi istállóhoz. Az ajtót *Alsóvároson*, *Törökkanizsán* kissé nyitva hagyják, hogy a Kis Jézus be tudjon jönni, ne találjon zárt ajtóra és zárt szívekre.

Karácsony estéjén nem szabad az asztalra könyökölni, mert majd nyomorultak, *könyekesek* lesznek a csirkek. Az asztal alá tett szalmából majd a kotló fészkébe is kell tenni, hogy a tyúk nyugodtan üljön a tojáson. A kukoricát lemorzsolva, az ünnepek után jószággal etetik meg. A szénát, szalmát a jószágok fekvőhelyére szórják. A *szőregiek* szerint nem pusztul majd a csirke, ha karácsony éjszakáján készítik elő a fészeknek való szalmát.

A *karácsonyfa* először 1860 táján bukkan föl Szegeden.³⁴ Azóta a társadalom minden rétegében általánossá vált. Egy ágát az ünnepek alatt sokan kiviszik a hozzátartozók sírjára. Egyébként vízkeresztig áll az asztalon, utána az ólba rakják, hogy a disznóknak ne legyen bajuk. *Sövényházán* az istálló gerendájára kötik föl.

A gyerekek valamikor, de *tanyákon*, *Rábén*, *Jázován*, *Újkígyóson*, *Apácán* még ma is *karácsonyi bárányt* is szoktak kapni ajándékba. Ezt a felnőttek székföldből formálják, báránygyapjút ragasztanak rá. Vékony fácskából vagy gyufából van a lába, borsból a szeme. Karácsony estéjén régebben az ablakba rakták. *Tápai* gyerekeknek azt mondják, hogy a Jézuska hajtotta nekik az ablakba. Manapság a karácsonyfa alá, a lucabúza mellé teszik.

Amikor az esthajnali csillag már feljött, kerül sorra a nap egyetlen igazi étkezése, a *karácsonyi vacsora*, amely kultikus-mágikus célatokban különösen gazdag. Alsótanyai öreg regula szerint ilyenkor minél több szemeset kell enni. Először megvizsgáljuk a vacsora kötött menetét, majd pedig egyenként az ételek és tárgyak hagyományvilágát.

³⁴ Első szegedi említése tudomásunk szerint: *Tisztelem én fajunkat eredeti szokásaiban, de ami szívnesemítő, azt a külföldről is szívesen utánzom. Ily utánzásra méltónak találnám én a karácsonyfák és ezek eszméjével egybekötött családi ártatlan örömek elsajátítását.* „A közelgő karácson-ünnepek.” SzH. 1861, 101. sz. A hetvenes években följegyzett egyik betlehemi játkban már karácsonyfával lépnek be a szobába. Koszorúk II, 29. Ez nyilván azt bizonyítja, hogy a karácsonyfa ekkor még újdonság volt. Ezért emelték ki. A karácsonyfáról nagyobb összefüggésben Karácsony, húsvét, pünkösöd 31.

A Fehértó környékének tanyavilágában a kútból tálban behozott vízben kezet mosott minden családtag. A vizet utána a háztetőre zúditották, hogy a gonoszokat elriassa, akik éppen ilyenkor a házbüliek megrontására törekszenek.

Régebben, elvétve még századunk elején is sok háznál puskaelövés előzte meg a vacsorát,³⁵ amelyet az udvarban a gonoszok elriasztására a gazda végzett. *Balástyán* háromszor lőttek egymásután. A hagyományörző gazdasszony ilyenkor mindent oda-készít, mert azt a vacsorát végig felállítás nélkül kell elkölteni. Ha az asszony fölkel, a *tápaiak* szerint nem fog majd a csirke kikelni. Ha pedig emberféle kel föl, akkor sok lesz a kakas. Aki közben fölkel, idős *szatymaziak* szerint az új esztendőben a másvilágra távozik az élők sorából, családja köréből. A karácsonyesti halottkultusz nyoma csillan föl egyébként abban a *tápai* hiedelemben is, hogy karácsony böjtjén, főleg éjszakáján nem jó beszólni valakiért az ablakon, mert akkor az új esztendőben a halál valakit kiszólit a családból. *Ferencszálláson* egy tényérről több kerül az asztalra, mint ahányan vannak. Minden ételből raknak rá az *ézőz* hozzátartozók, vagyis a család halott tagjai számára.³⁶

Szép tiszta abroszon ott van egy nagy szál égő gyertya (*Tápe*), amely addig ég, amíg az éjféle miséről haza nem érnek. Ekkor kiviszik az istállóba és megsímogatják vele a jószágot. Van ott az asztalon még lucabúza, vizeskancsó, benne piros almával. Egyes *tápai* családokban búzaszemeket is tesznek az abrosz négy sarkára. Imádkoznak, majd mézbe, ennek híján olykor cukorba mártott fokhagymát, dióbelet nyelnek. A *gyula-falviak* az almát is mézbe mártják. Egyesek ezt azzal magyarázzák, hogy majd így nem lesznek gilvásak. Eredetibb magyarázat szerint azért kell mézbemártott fokhagymát enni, hogy a földön pihenő ember álmában nyáron majd ne másszék a kígyó a szájába, *szatymaziak* szerint ne marja meg, vagyis a kígyó képében rejtőző gonoszlélek meg ne kísértse. Egyébként mindenből a családapa vesz először.

A megtört dió beléből *Szatymazon* először a gazda eszik, de azonnal megkínálja vele a többieket is. Ez kölcsönösen történik. Némelyik családban egy szép piros almát annyi felé vág, ahányan az asztalnál ülnek. Ezt eszik meg leelőször.

A következő fogás a leves (bab, köleskása, szilva, aszaltmeggy, cibere), mákos-tészta, amelyet Apácán mézzel locsolnak, esetleg guba, *Dombiratoson* gömölyés tészta is, majd *bagolytűdő* néven emlegetett aszalt alma, dió. A *tápaiak*, *tanyaiak* úgy tartják, ha vacsora közben valami kiesett a kézből, kanálból, nem szabad utána nyúlni, fölvenni: ez a halottaké. Kálmány szőregi följegyzése szerint dióbelet leelőször a beteg gyermeknek adnak. A haját megfűstölik, és egészséges gyerek udvarába dobják, át, hogy beteg gyermekük meggyógyuljon.³⁷

Vacsora után a *szatymaziak* egyszerre állanak föl az asztal mellől. A hulladékot, amelynek *karácsonyi morzsa* az összefoglaló neve, a szegedi tájon elteszik, és orvosságnak használják. Erről még szó lesz. *Algyőn* az elfogyasztott gyümölcs (szilva, meggy) magját olykor a gyümölcsfákra dobálják. A *leleiek* valamikor eltektek a karácsonyi kenyérből egy darabot, és azzal ettették meg, akit a veszett kutya megmart. A *szatymazi* családban a morzsát, hulladékot két karácsony között az asztal alá, Jézus jászlába öntik. Újév napján aztán a gazda ebből a kosárból, szakajtóból ad enni minden jószágának. Öregek jámbor hiedelme szerint az ünnepek alatt a Kis Jézus is megpihen benne.

³⁵ A városi tanács már a múlt század elején (1819) hiába tilalmazza: „bent a városban puskát ki lönni, ki vévén a veszedett állatokra, még Karátsony s új esztendő napján sem szabad, 1 arany büntetés alatt.” *Tűzi Rendszabások* 10.

³⁶ *Horváth Anna* szakdolgozatából (1971).

³⁷ *Boldogasszony* 28.

Sajátos módon folyt le a *szentvacsora* Rábén. Az öregek minden fogásból az első falatot félretették egy edénybe a jószágok részére, amelyet karácsony másnapján adtak nekik oda, hogy azok is részesüljenek a *szentvacsora* kegyelmeiben. Végül a gazdasszony leguggolt és kezét csipőre téve, háromszor körülszökdelte az asztalt, miközben folyton modnta: *koty-koty-koty*. Az egyik családtag röfögött, a másik nyerített, bőgött, hogy az utánzással felidézett jószág majd szapora legyen. Végezetül a gazda itt újra lövöldözött, hogy a gonoszt a háztól elriassza.

A használati és viseleti tárgyak közül a gazda kalapját *Rábén* arra használják fel, hogy tavasszal a költésre szánt tojásokat, majd a kikelt kiscsirkéket belerakják, hogy szerencsájük legyen hozzájuk. Ez a hiedelem régebben bizonyára az egész szegedi tájon egyetemes volt. *Tápén* a felpuffadt ló hasát szokták meghúzogatni a karácsonyi kalappal. A múlt században Szőregen is ilyen kalappal veregették a lovat, ha elállott a vizelete.³⁸ *Apácán* a báránybórsapka lépett a kalap helyébe. A gazda odateszi a karácsonyi asztalra a sapkáját, és rákönyökölve költi el a vacsorát. Ha lovának hasa fáj, ezzel ütögeti.

A régebben gondosan megőrzött *jegykendő* minden évben az asztalra került. Ha aztán a család tagjainak szúrása volt, rákötötték a fájó testrészre. Ha a gyereket megverték szemmel, a *tápai* anya valamikor ezt a kendőt kötötte rá. A *sulyok* szintén az ember, jószág fájó testrészének meghúzogatására való. *Sövényházán* évközben kint, az istálló mestergerendáján van a helye. Az istráng, alkalmi *tápai* neve *szenkötél*, arra szolgál, ha valakit a *fülistráng*, azaz fültömírigygyulladás vesz elő, megkeresztezik és meghúzogatják vele. Az a *nagykés* pedig, amely a szakajtón volt, arra való, hogy a régi tápaiak a tanuló tinó útját keresztezzék vele, hogy könnyebben beleszokják a járomba, és ne legyen semmi baja. Ezt mondogatták ilyenkor: *Atyának, Fiúnak, Szentlélők Istennek nevébe indítom*. Olykor az *ustornyél* is megfelelt e célnak.

A vacsora végén *Balástyán* a maradékot angyaloknak rakják felre egy tányérba. A gazdasszony ezt mondja fölötte:

Amit nekünk Isten adott,
Szívesen adjuk nektök angyalok.
Fogadjátok szögényös eledelünk,
Imádkozzatok Istennél érettünk.

Ezután keresztet vet magára, a családra, maradékra, Jézuska ágyára, hogy a jószág az új esztendőben egészséges legyen, a család szerencsésen éljen, együttmaradjon.

*

A karácsonyi ételmaradékoknak egész éven át különös erőt és fogamatosságot tulajdonítanak. Vegyük sorra őket.

A *karácsonyi alma* szép piros, egészséges alma, amelyet az ivópohárba, köcsögbe, meg az ázott kútba tesznek, és erről iszik, főz, mosakodik a család egészen újévig, esetleg vízkeresztig. Ez a szegedi tájon általános. Azért teszik, hogy egészségesek legyenek. Az almát végül a család közösen fogyasztja el, sőt a jószág ételébe is tesznek belőle. Egyes magyarázatok szerint már karácsony másnapján meg kell enni, hogy senkinek ne legyen nyakfoga, azaz mandulabántalma. *Harkakötönybe* vándorolt alsótanyaiak karácsony éjszakáján vetik a kútba, és újév hajnalán veszik ki. Annyi részre vágják, ahányan vannak a családban. Éhomra meg is eszik. Juhász Antal hallotta, hogy a régi *sándorfalviak* az almát János evangélista napján vették ki a kútból. Evése közben ezt mondogatták: *úton-útfélön szomjúságomba a szentjános alma jusson az eszömbé! Apácán* az almát az asztalról éjféλι misére való beharangozás után dobják a kútba. Újév napján déli harangszóra veszik ki, majd szétosztják. Mint láttuk, az alma

³⁸ Kálmány EA. 2817.

előfordul a fiatalok szerelmi varázslataiban is: a Luca napján fogyasztani kezdett almát karácsony böjtjén kell megenni. *Gyulafalván* a karácsonyi asztalról levett almát vödörbe teszik, letakarják, kézzel megfogják, és úgy itatják meg róla a jószágokat.

A karácsonyi méz maradékát foganatos orvosságnak tartják és elteszik. Így az oldalnyílást, oldalszúrást karácsonyi mézzel megkent dohánylevéllel szokták borogatni. *Szöregen* a fájós lábat,³⁹ *Alsótanyán* a gilvát, *Dombiratoson* a kelevényt valamikor vele kengették. A *gyeviek* szerint fogfájásnak is foganatos orvossága. A maradék mézet csak orvosságnak szabad használni, mert aki eszik belőle, megnémul, a *ferencszállásiak* szerint belehal. Ha valami évközben nem jut az eszünkbe, esetleg eltévedünk, akkor gondoljuk arra, hogy kikkel ettük most együtt a mézet, fokhagymát és diót: mindjárt emlékezni fogunk rá, tájékozódni tudunk. Így tartják a *kiszomboriak* is.

A karácsonyi dió előfordul már a boszorkánypörökben is. 1731. *Azon hordóbul, melyből elveszett az pénz, vigyen néki az fatens egy darabocskát, három karácsonyi diót, egy eleven keszeget és egy szántó lapos vasat.*⁴⁰ Járványok idején is foganatosnak tartották. Ismeretlen eredetű följegyzés szerint⁴¹ a karácsonyi vacsorán a dióbelet gyógyulás céljából legelőször a beteg gyerekek adják, a héját pedig megfüstölve olyan udvarba hajtják, ahol egészséges a gyerek. A diósórásról nemsokára még szó lesz.

A karácsonyi só borogatva nyilalásról jó.⁴²

A karácsonyi hajma már a boszorkánypörökben is szerepel. 1731. *Megértette Molnárné, hogy fokhagyma koszorúval akarták gyógyítani, mondá: nem olyan, hanem amely fokhagyma karácsonykor az tál alatt volt, kell orvosolni.*⁴³ Alsótanyán karácsonyi hagymát dugnak az új tehén szarvába, hogy ne fogjon rajta a rontás. Kovács János adata szerint, aki a karácsonyi fokhagymát, diógerezdet és szentelt tömjént a nyakába hordja, nem kell félnie sem a gonosztól, sem a járványoktól.⁴⁴

A karácsonyi morzsa a vacsora hulladéka, amelyet kendőbe, esetleg karácsonyi abroszba gondosan belekötve, összegyűjtenek, és a padláson, láda fiában el szoktak tenni. Sokféle használatos. Így a beteg gyerek fürösztővizébe teszik, hogy meggyógyuljon, főleg, hogy a morzsája, azaz bőrkiütése elmúljék. *Tápén* valamikor a himlős gyereket kilencszer fürösztötték benne. Szintén *Tápén* az ártalmak ellen füstölték, de olykor föl is főzték és a kelevényt mosták le vele. *Szankon* a felfőzött morzsával párolták a beteg gyerekeket. *Balástyán* az ünnepek után a szőlőre, *Sándorfalván* gyümölcsfák tövébe szórják. *Kiszomborban* az ételmaradékokat gyümölcsfa tövébe ásták el. Az *ószentivániak* János evangélista napján a gyümölcsfára szokták rászórni. *Felsőtanyán*, *Deszken* újév után a szőlőföldre rázzák. Egyes *deszki* családoknál elássák, hogy a föld férgei kipusztuljanak a kertből. *Jázován* elteszik, és tavasszal a kiscsirkéknek szórják oda, vagy pedig következő karácsonykor tűzbe vetik. *Törökkanizsán* megszáritják és a karácsonyi mosogatóba kötve, a padlásra akasztják. A tehén fájós tőgyét szokták vele megfüstölni, hasonlóképpen a megellett tehénét is.⁴⁵ *Alsótanyán* is a beteg jószágot füstölték vele. Újkígyóson még az ünnepek alatt meggyűjtják a morzsát és az istállóban megfüstölik vele a jószágot, azonban tettek is el belőle. Szükség esetén hasonlóan füstölték meg a megrontott vagy megellett tehén tőgyét. Amelyik csikó nem állja a vakarást, olyan vízzel kell régi *szőregiek* szerint megitatni, amelybe karácsonyi morzsát szórtak.

³⁹ Kálmány EA. 2817.

⁴⁰ Reizner IV, 504.

⁴¹ Kandra K., Magyar mythologia. Eger 1897, 236.

⁴² Kálmány EA. 2817.

⁴³ Reizner IV, 487.

⁴⁴ Kovács 377.

⁴⁵ EA. 991.

A *karácsonyi abrosz*, *Algyőn* régebben a *sütőabrosz* szolgál karácsony estéjén az asztal leterítésére, hogy a gazdasszony mindig jó kenyeret süssön benne jövőre. Fehér a színe. Sokan ebbe kötik és ebben teszik el a karácsonyi morzsát. *Tápén*, *Balástyán Szankon* ebből vetik a gabonát. Ugyancsak *Tápén*, *Alsótanyán* a beteg embert, jószágot szokták vele símogatni, betakarni. *Szőregen*, *Ószentivánon* valamikor át is kötötték vele. *Algyőn* az abrosz egészen karácsony harmadnapjáig az asztalon marad. János evangélista napján az udvarban minden jószágot erről etetnek meg. Évközben pedig a torokfájósok nyakát húzogatják meg háromszor vele. Az asztal alá helyezett szénát, szalmát, kukoricát hagyományőrző gazdaasszonyok a karácsonyi abroszból szekták a jószágnak odaszórni. Ezt *Kiszomboron* karácsony harmadnapján történik.

Tápai öregek emlékeznek még a *karácsonyi párna* hiedelemvilágára is. Karácsony estéjén varrott párnácskába szalmát és tollat tettek, és odahelyezték Jézuska jászolára az asztal alá. Eltették és a szúrástól kínlódó beteg hasára, oldalára szokták kötni.

A *karácsonyi szemét* karácsony és újév, egyes *felsőtanyai* családokban Luca és karácsony között felgyülemlett és az asztal alá söpört hulladék, szemét. Ezt ebben az időszakban nem szabad kiönteni, csak utána. Kertre, gyümölcsfára, szőlőre szokás ráhinteni. A szórást *Dombiratoson*, *Kiszomborban*, *Apátfalván* fiatalnak kell végeznie, hogy a fák sok és friss gyümölcsöt teremjenek. *Törökkanizsán* a tyúkolra, *Tápén* a kottlófészekre is szórják. *Apácán* a lánynak karácsony éjszakáján meg kell fésülködnie és kisöpörnie a szobát. Kiáll a szeméttel az ajtóba. Kutyaugatásra olyan irányban önti ki, amerre szeretné, hogy feleségül elvigyék.

Magának a söprűnek is olykor gyógyító erőt tulajdonítanak. Kálmány jegyezte föl⁴⁶ *Szőregről*, ha a tehenet megrontották a boszorkányok, akkor a *karácsonyi söprűt* kell elővenni és a ganéját ütögetni vele. A rontás, hitük szerint elhagyja a tehenet.

A *karácsonyi mosogató* a vacsora idején az asztal alatti szakajtóra tett és nyolc napig ott heverő mosogatóruha. Öreg *tápaiak* foganatos erőt tulajdonítottak neki: kelevény, szúrás helyének, vizeleti zavarok esetén pedig a szeméremtest borogatására szolgált.

A *karácsonyi szalma* alkalmazásáról már szó esett. Kálmány szerint⁴⁷ *Szőregen* a gyümölcsfára kötözte a gazda, hogy a jószágtartáshoz szerencséje legyen. A *dombiratosiak* a szénából kis csóvát kötnek és az istállóban a tehén jászla fölé kötik, hogy a vészt távol tartsa a jószágtól.

A múlt században a vacsora és éjféli mise között még felhangzott az *angyali vigaság*, másként *kántálás*. Erről már szólottunk. *Alsótanyán* ilyenkor szokta a gazdasszony a diót a szobában szétszórni, amelyet a gyerekek fürgén kapkodnak össze. Az a régi hiedelem, hogy így sok és eleven csirke kél majd a tavasszal.

Karácsony éjszakáján a régi szegedi nép éjfélig, az éjféli miséig, de sokszor egész reggelig virrasztani szokott. Az volt a hite, hogy az Úr ezen az éjszakán megáldja a teremtet világot, az emberiséget. Ezt ébren illik megvárni.

Tápén valamikor egészen éjféli miséig durrogtattak ostorukkal a legények.

A férfiak dióra szoktak kártyázni. Aki nagyon szeret a kártyázásban nyerni, *apácai* hiedelem szerint varrja bele a mellényébe a kártyát, és vigye el magával az éjféli misére. Ott a zsebet vágja föl. Mindig nyerni fog, de jól vigyázzon, hogy éjfélkor sohasem maradjon kívül a hajlékán, különben magukkal ragadják az ördögök.

Ha karácsony éjszakáján szép tiszta az idő, akkor a *tápaiak* szerint jó termés lesz. Ha délről fúj a szél, dögvést jelent. Ha sok apró csillag ragyog az égen, akkor a tanya-

⁴⁶ EA. 2817.

⁴⁷ EA. 2817.

iak jó kukoricatermést várnak. A régi *szőregi* nép Kálmány följegyzése szerint⁴⁸ úgy tudta, ha éjféλι mise idején az ég tiszta, akkor a szérű majd nem lesz tiszta, vagyis jó termés várható.

Éjfélkor egyes házaknál régebben a gazda elvágta egy kakasnak a nyakát, hogy az új esztendőben bővebb legyen keresete, jövedelme. Ha karácsony bójtje péntekre esett, akkor a régi Szegeden a házigazda éjfélkor botot ragadott és kiment az udvarra. Itt háromszor megforgatta és ezt kiáltotta: *ki innen, aki nem ide való!* Erre a kártékony férgeknek, leskelődő gonoszoknak mind el kellett takarodniuk a házból.

Kálmány örököltette meg azt a *klárafalvi* hiedelmet, hogy karácsony estéjén és karácsony napjának délelőttjén nem jó kitisztítani, trágyázni az istállót, mert a jószágba beleszik a dög. A szőregiek szerint az ünnepekben nem szabad vakarni a lovat, mert rühes lesz.

A *sándorfalviak* szerint a lovat karácsony éjszakáján emberkoponyából kell megabrakoltatni, hogy a következő évben szép kövér, egészséges legyen.

Éjfélkor *Újkigyóson* a béresnek éppen akkor kell megitatnia a kúthoz vezetett jószágot, amikor a templomban szentségre harangoznak. A vödörben a kútba dobott alma is benne van. Erről kell itatni. Ha azonban valamelyik ló az almába harap, akkor a bérest elviszi az ördög. *Apácaiak* szerint az éjfél a jószágnak is ébren kell megélnie, hiszen Jézus köztük született az istállóban. Előbb van a etetés, majd pontosan beharangozások az itatás. *Tápén* is fel szokták költeni éjféλι mise előtt az istállóbeli jószágot: megetetik, megitatják. *Kiszomboron* mindez mise után történik.

A *mindszentiek* úgy tudják, ha valakinek sikerül ilyenkor legyet fogni, tegye az eladásra szánt jószág fülebe. Annyiért veszik majd meg tőle, amennyire elsőre megszabta az árát.

Lassan elkövetkezik az éjféλι mise, szegedi ajkakon *éfélei mise*, *éféλι mise* ideje. A *ferencszállásiak* szerint előtte tartják a halottak a miséjüket. Ha élő téved közéjük, széttépik.⁴⁹ Ezért éppen éjfélre ajánlatos a templomba érkezni. A múlt században Kálmány még megörököltette⁵⁰ a *diószórás* régen kihalt hagyományát. Az éjféλι misére menők közé diót dobáltak a legények, és nagy kedvveléssel kapkodták össze. Egykor mise alatt a kórusról szórták a padban ülő hívek, főleg az öregasszonyok közé. Egyese azonban nem vették föl, mert azt hitték, hogy rontásból dobták el.

A fiatalság szokása a karácsonyesti vacsoráról néhány szál mákoscsíkot hozni az éjféλι misére és beletenni a szenteltvíztartóba. Ezt ma már csak tréfából teszik. Régebben azonban a lány a mise végén *csíkot húzott*, vagyis kivett egy szál tésztaát a tartóból. Ahány mákszemet talált rajta, annyi kérőt várt a farsangon.⁵¹ *Tápai* legények régebben tükröt hoztak magukkal és a mise alatt villogtatták. Az orgona dudaszérű, a *Kását főzött Túríné* dallamára improvizált közjátékára felajánlaskor és a mise végén a fiatalság táncformát dőbögött. Valamikor a misén dudáltak is.

Móricz Pál a század elején az akkori öregek visszaemlékezései nyomán novellisztikus színésséggel, de a reá mindig jellemző valóságstisztelettel örököltette meg a felsővárosi templom pásztorjarsását,⁵² közvetlenül az éjféλι mise után:

„A misemondó papok már távoztak az oltár mellől, midőn csodálatos hangszernek rivalgása sikolytott föl.

Csodálatos alakok dülöngéltek be a templomba. A nép kíváncsian, izgatottan sorakozott előttük. A felsőtanyai mezőkről, havas legelőkről jöttek a karácsony éjféλι szent miséjére ezen küldöttek. Virágokkal varrott subájukat szőrével fordították kifelé. Hájjal kent sziros hajuk a subára omlott. Kampós botjuk kopogott a templom kőpadlóján. A birkabórsüveg alól vihartól cserzett magyar arcok tekintettek szét. A felsőtanyai juhászok voltak ezek. A pásztorok karácsonyi adózását szállították be a Jézuska bölcsőjéhez. Jancsika bojtár vezette a hófehér báránykát és a mekegős kis gedácskát. A minorita páterek fráter szakácsa a sekrestyeajtóból leste őket. Vajon lészen-e olyan kövér az ajándék amilyen a tavalyi karácsonyi báránka és gedácska volt?

⁴⁸ EA. 2817.

⁴⁹ *Horváth Anna* szakdolgozatából (1971).

⁵⁰ *Kálmány I.*, 193, *Kovács* 315.

⁵¹ Hasonlóan *Kálmány I.*, 112.

⁵² *Móricz P.*, Régi szegediek karácsony éjszakája. SzN. 1904, 314. sz. Vö. még *Móricz P.*, A Kársz uraság kocája és egyéb elbeszélések. Budapest 1904, 17. Továbbá *Móricz P.*, Régi magyar élet 155. A pásztorok hajnali templomi dudálását említi még *Varga J.*, Karácsony ünnepe. VU. 1873, 625.

A juhászok pedig dudaszó mellett énekelték karácsony éjszakai alkalmi éneküket. Az orgona bűgását túlszívította a mekegő dudu, s az egész felekezet együtt énekelte a juhászok egyszerű énekét. Most a tömjén bódító nehéz illata helyett a pusztai széna jó szaga érezett a subákról. Dudakíséret mellett énekelték:

Nosza tehát hagyjunk, hagyjunk itt
Nyáját és csordát.
Betlehembe induljunk,
Muzsikákkal ballagjunk.
Fogd meg András a dudát,
Én fogok furulyt,
Menjünk Jézuskának köszöntésire,
De üresen ne menjünk, ne menjünk,
Ajándékot vigyünk:

Egy kis tarka gedácskát,
Fehér göndör báránykát
Vigyünk Jézuskának.
Ale, Alelujah.

Báránykával Jézushoz,
Menj be te előre,
Térdet hajtva üdvözzed,
Velünk együtt tiszteljed.

Áldását nyájunkra,
Malasztját szívünkre
Kérjed és mezőnkre.
Ale, aleluja.

Sírt a bárányka. Mekegett a gedácska. Sikoldoztak a dudák. Nosza zengett az ének is. Hajlongtak a kifordított subás pásztorok és a kegyes öregasszonyok karikában forogtak a templomban a szent örömejszakán, hogy a jászolban Jézuska született...”

Emlékezetben él még, hogy valamikor dudáltak *Tápén, Algyőn* és nyilván *Alsóvároson* is.

Tömörkény örökítette meg⁵⁸ a tanyai ember karácsony éjszakáját a századfordulótájáról.

„Állt a mezőkön néhol templom is, de messze van. Az út órákhosszáig tart oda kocsin. Emígy néhány tanyában, leginkább özvegy asszonyoknál oltárt csinálnak, a tiszta szobában. A környék asszonynepe imádkozni jár...”

Más az éjféle mise, karácsony böjtjének titokzatos éjjelén, amidőn a csillag kigyulladt, jöttek a napkeleti királyok, és feküdt a szénán a Jézus... Ilyenkor a sötét éjjelen fölgyúlnak az iskolában, a lombjukat veszített nyárfák alatt a szerény petróleumlámpák. A padokat kihordták az iskolából, s az embernevelésnek a homokbuckák közé bújt fészke egy éjszakára templommá alakul. Ha akadt pap, aki vállalkozott az útra és kiutazott a tanítóhoz, mise is van. Ha pap nincs, a tanító prédikál, beszédet mond, és közösen énekelnek, mert ez a nap ne múljon el ünneppé és ünneplés nélkül. Az iskola sarkán a kis harang, amely délben szól és esténként az Ürangyalát szokta mondani, most az éjszakai néma tájba éles hangjával bekiáltoz. Az emberek a tanyákban megindulnak... Ketten, hárman lépnek ki egy-egy tanyából, de a közön már megszaporodnak, mert most mindenkinek az útja egyfelé vág. Így haladnak. A gyerekek bukdácsolnak egy kicsit, ha nincs hó: a sötétben, ha hó van: a hóban. Jobb, ha hó van, mert a hó világít, és látni lehet mindent... Jönnek erről is, arról is, mire megtelik a ház, kezdetét veszi az ünneppé. Az állati bőrökbe öltözött tanyalukók mélyhangú éneke kihallatszik az alacsony födél alól az éji tájra. Kupacok mögött, árkok oldalában sovány téli nyulak figyelve ütik föl a fejüket.

Azután... azután pedig, hogy az énekek sokasága elhangzik, az ünneppé vége. Egy esztendő múltáig már nem lesz belőle több ilyen. Megint haladnak vissza a tanyák felé. A böjt napja elmúlt, letelt. Ha a kalács kisült, bizonyosan még meg is kóstolhatják otthon... Hazamenet is dúdolgatják:

Már az égi madarak
És erdei vadak
Ötet imádják
És magasztalják.”

Sándorfalván verebet szoktak a mise alatt elröppenteni.

Éjféle miséről hazamenve a *gyevi* gazdasszony régebben meztelen söpörte ki a szobát, hogy a bolhák, férgek jövőre elkerüljék a házat. Már említettük, hogy a *tápai* gazda miséről hazajövet az asztalon égő gyertyával kezében ki szokott menni az istállóba, hogy megnézzze a jószágot. Eredetileg ennek is mágikus gonoszűző célzata volt. A tápai lányok a vőlegényváró evangéliumi szűzek módjára szintén égő gyertyával

⁵⁸ Tömörkény I., A szent hét a homokon. Új idők 1907. 1. sz.

állanak ki a kapuba, és úgy kémlelik jövődöbelijüket. *Algyőn*, amíg a család odavan az éjféli misén, a lámpa égve marad. Mindezek a hiedelmek az ünnep fényzimbólikájával függenek össze. *Mindszent*en, akik otthon maradtak, az éjféli mise alatt söprűt kötnék, és föl is söpriük vele az udvart, a szemetet mindig maguk felé húzzák. Mint mondják, így sok tojás lesz.

A szegedi tájon általános volt, hogy a gazda a miséről hazaérve, lajbiját, pipáját a vacsoraasztalra tette, ahol reggelig maradt. Ezt a két karácsony között meg is ismételte. Ha aztán a jószágnak évközben valami baja volt, a hasát ezekkel veregette meg. Régi *szőregi* hagyomány szerint a gazda karácsony éjszakáján az udvarban tüzet gyújtott és átvezette rajta a lovát, hogy ne legyen ijedős.

A lucaszék képzetkörének múlt században élő, sajátos fejleménye volt,⁵⁴ hogy aki éjféli mise idején a temetőben kiáll a kereszttúra és olyan körből, melyet szentelt krétával húzott, meglátja az ördögöket. Ezek őt, amire akarja, megtanítják, csak eressze át őket. Ha kezdetlen végből készült kötővel valaki a templom nagy ajtaja mögé ül, és a kötőn átnéz, látja az ördögöket és boszorkányokat bejönni. Ha a mise előtt haza nem megy, az ördögök elviszik.

Az alsótanyai legény karácsony éjszakáján a bal lába kapcáját a feje alá tette, hogy megálmodja: ki lesz a jövődöbelije.

KARÁCSONY, másként *nagykarácsony* napján (dec. 25.) régebben csak a templomba mentek. Még a szomszédolás is elmaradt. Valamikor nem is főztek, hanem a karácsony előtti napokban előre elkészített és most a kemencében fölmelegített száрма volt ebédre, utána pedig kalács. Készült kocsonya is, amelyből már éjféli mise után is ettek. Ennek régi *szőregi* neve *angyali kocsonya*.⁵⁵

KARÁCSONY MÁSNAPJA (dec. 26.), egyúttal Szent István első vértanú ünnepe. A *szegedi* szűrszabók valamikor védőszentjüként tisztelték.⁵⁶

Előestéjén, azaz karácsony napjának délutánján mentek régebben a gyerekek István köszöntésére. *Pusztaszeren* a század elején az István nevezetűek ablaka alatt ezt énekelték:

Kinek ma föltetszett szép, fényes csillaga,
Úgy mint Szent Istvánnak holnap lesz a napja.
Kérjed Istenedet, terjessze ki karját,
Hogy bőven árássa az ő szent áldását.

Már minálunk a virágok szépen bimbóznak,
A mi árva vetéseink jóval biztatnak.
Élj, élj, élj, élj, sokáig élj:
Ó Szent István sokáig élj.
Isten tartsa, boldogítsa
Szent országába.

Ajándékot kapnak és ezt mondják:

Csörgetik a ládát,
Pénzt akarnak adni,
Ha pedig piszkafát:
El fogunk szaladni.⁵⁷

Újabb időkben karácsony másnapján van *Tápén* az *ódoricsolás*. Az összefüggések miatt azonban Aprószentek napján mutatjuk be.

KÉT KARÁCSONY KÖZE a karácsony estéje és újév, másként a *nagykarácsony* és *kiskarácsony* napja közé eső, dologtiltó időszak.

⁵⁴ *Ipolyi-gyűjtemény*.

⁵⁵ *Kálmány* EA. 2817.

⁵⁶ *Hilf* 107.

⁵⁷ Szövegváltozatai Tömörkény faluból. Jeles napok. A Magyar Népzene Tára II. 889. 890. sz.

Két karácsony között nem szabad kenyeret sütni, mosni, a szemetet a lakásból kivinni. Nem szabad ruhát kötélén szárítani, mert ez utóbbi esetben a családban halott lesz, a jószág pedig elpusztul az új esztendőben. *Temesközi* hagyomány szerint a lovat sem jó befogni. A régi *szőregiek* valamikor két karácsony közt fontak cernát. Belevarrták az ingbe. Aki ilyen inget viselt, nem marta meg a veszett kutya.⁵⁸ Szintén Szőregen két karácsony között sült kenyeret szoktak dobni arra a házra, amelyikbe villám csapott: a tűznek ki kellett aludnia. Azt is mesélték, hogy az ekkor készült fonásból kolbász lesz.⁵⁹

E nyolcad hiedelemvilága keveredik a Luca, karácsony böjtje, Szilveszter hagyományával is. Ez a mágikus telítettségű időszak más közép-európai népek hasonló képzetkörére gondolva, nyilván valamikor nálunk is egészen vízkereszt napjáig tartott, hogy az esztendő tizenkét hónapjának megfelelő, annak sajátosságait előre jelképező tizenkét nap kilegyen.

JÁNOS (dec. 27.) Szent János evangélista névnapja.⁶⁰ Halászbember volt, mielőtt a Mestert követte volna. Evangéliumának ősi szimbóluma a *sas*. Lehetséges, hogy a Város középkori címerében látható sasmadár⁶¹ az ő alakjára, illetőleg a tiszteletére szentelt Árpád-kori, első várbeli templomra utal. Máshól is szólunk a hajdani szegedi halászkunyhókra szögezett, kiterjesztett szárnyakról, amelyeknek oltalmazó hivatásuk volt. Lehetséges, hogy ez is János kultuszából sarjadt.

Az ünnepen történő liturgikus borszentelés a szegedi tájon már alig ismeretes. A belőle sarjadt hagyományok azonban annál gazdagabbak. A *Szent János áldása* nem más, mint a szentelt borral, jelenleg bármely borral, esetleg még a Szent János áldásáért könyörgő énekkel való ünnepélyes eláldás, áldomás: *igyuk mög a Szent János áldását, azaz hajtsuk föl búcsúzáskor az utolsó pohár bort. A szólást már Dugonics is följegyezte.*⁶²

A középkorban szentelt borral kínálták meg azokat, akik útrakelnek, búcsúzkodnak, hogy Szent János áldása az út veszélyeitől és kísértéseitől oltalmazza meg őket. Ezért itattak a haldoklóval is valamikor szentelt bort, aki olyan tartományba készült, ahonnan nem tért még meg utazó. A megmaradt szentelt bort azután a halotti torban itták meg a halott emlékezetére, lelkének üdvösségére. Még magunk is láttuk, hogy a régi szegedi halotti torokban az énekesasszony maga elé vett egy üveg bort és kosár fölszél torkenyeret, elénekelvén fölötte a Szent János áldását:

*Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A benne lakókat
Fordítsa vígságra.*

*Hogy a kised Jézus
Tőlünk szállást kérjön,
Istennek áldása
Mindég rajtunk légyön.*

Szent János áldásával kell a keresztúton, továbbá a malomba menni, mert ott a boszorkány legkönnyebben megronthatja az embert. A *Szent János pohara* egy mondát is ihletett,⁶³ amelynek nyilvánvalóan köze van a Don Juan-mondakörhöz, és népkönyvhöz, amelyről más összefüggésben szólunk.

⁵⁸ Kálmány EA, 2814.

⁵⁹ Kálmány EA, 2817.

⁶⁰ A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 88.,

⁶¹ *Darvasy M.*, Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Budapest 1940, 10, 29.

⁶² Példabeszédek II, 195.

⁶³ Hagyományok. II, 152. Borbély Mihály ajkáról.

A szakrális néphagyomány Jánosban nemcsak szentet, hanem nagytudományú bűbájost is látott, akinek — Jézussal és Máriával való bensőséges evangéliumi kapcsolata révén — különös erőt és hatalmat tulajdonított. Így többek között a boszorkányok is megszegyenülnek nevének hallatára. Kálmány írja,⁶⁴ hogy a boszorkányok és a boszorkányokat pártjukba vevő emberek János evangélista napjára haragszanak a legjobban. Ezért szokták a *szőregiek* a múlt században védekezésül ezen a napon, de máskor is mondani: *Szent János napja van ma, hónap is az lösz!* Másként: *ma van Szent János estéje, távoddzon túllünka gonosz!* A bűbájlás, rontás ellen tehát mindenkor az ő oltalmába kell ajánlanunk magunkat. Régi *szőregiek* olykor még hozzátették: *Szent János vére fussa körül a mi házunkat!*

Amikor e napon a *Szent János-pohár* ivására került sor, így is mondták: *Szent János napja van ma, hónap is az lösz, hónapután is az lösz! Szent János áldjon mög mindnyájunkat! Szent János vére fussa be a mi útjainkat! Szent János áldása lögyön mi lépésünkön, házunkon, családunkon, mindönünkön!* Ekkor az eláldó a poharat föl-emeli, kiissza. Most már ne féljen, nincs az a sötét, hogy el ne tudjon menni az ember.⁶⁵ Régi *szőregiek* úgy vélekedtek, ha bűbajosokról beszélgetünk, hogy ne ártsanak, utoljára ezt kell mondani: *ma van Szent János estéje!* Vagy ezt: *tű fülibe, tüzes vasnyárs a s...be! Disznósz... a zablája, kutyasz... az orrára! Szent János van ma. Ma is Szent János, hónap is az lösz!*⁶⁶

Mindezeknek a magyar hiedelemvilágban egyedülálló, páratlan jelentőségű dokumentumoknak birtokában Kálmány helyesen írja,⁶⁷ hogy János evangélista a világosság hőse, ősi napmitoszok örököse, akinek szegedi népünk nyilván még középkori hagyományok alapján olyan különös hatalmat, nagy erőt tulajdonít. Csakugyan ne feledjük, hogy a téli napfordulat archaikus időszakában vagyunk. János a sötétség, téli hideg zsákmányából kiragadott napsugarat: a világosságot és meleget, az új esztendőt hozza ismét a föld fiainak. Vele szemben a pusztítás minden hatalmának meg kell szegyenülnie. Szükségszerűen következik mindebből az a régi paraszti meggyőződés, hogy az emberek küszködő mindennapján, életén és halálán átsugárzik János oltalmazó ereje, páratlannak érzett segítő készsége.

A szegedi nép idősebbje és jámborabbja égháború, nagy zengés, villámlás idején ezt szokta ismételtetni magában: *és az Ige testté lön, és miköztünk lakozék.* Ebben a szokásban jellegzetes középkori hagyomány töredéke csillan föl. Mint ismeretes, a szöveg János evangéliumának elején fordul elő, amely misztikus hangzásával, titokzatos-ünnepélyes tartalmával szinte varázsszó lett. A középkorban nyári hónapok idején a mise végén gonoszúzó céllal mondták el, hogy ezzel a gabonáról, termésről a természeti csapásokat elhárítsák.⁶⁸ Ismeretes, hogy később, egészen napjaink liturgikus reformjáig minden mise az áldás után ezzel a szöveggel fejeződött be. Természetesen kevesen tudták, hogy ennek eredetileg mágikus célzata volt.

Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a hazai kutatás jelenlegi állása szerint a szegedi nép őrizte meg a középkori János-hagyományt a leggazdagabb változatokban, miközben számos archaikus képzetet is kapcsolott hozzá.

Végezetül következék itt egy, koldusoktól és gyerekektől máig hallható tápai *jánosoló* ének:

Elgyüttünk mán, adjon Isten jónapot, jónapot
János köszöntésödre, köszöntlek egészségbe,
János légy reménységbe.

Áldjad a Krisztusodat, hogy mögérte napodat,
János fényös napodat, János fényös napodat.

⁶⁴ Kálmány II, 220.

⁶⁵ Kálmány EA. 2813.

⁶⁶ Kálmány EA. 2813, 2816.

⁶⁷ Kálmány EA. 2816.

⁶⁸ Franz, A., Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. II. Freiburg im Breisgau 1909, 57, 86.

Valahány fűszál teröm a földkerekségön,
Annyi áldásokkal áldjon mög az Isten.
Valamönnyi csillag ragyog az egekben,
Annyi áldásokkal áldjon mög az Isten.

Szent János viszi hásfáját,
Útögeti, verőgeti édos nótáját.
Azt kívánom szívesen, hogy az Isten éltesse,
Több számos esztendőben is szöröncséltesse.⁶⁹

APRÓSZENTEK (dec. 28.), szegediesen *Aprószentök* napján, vagyis a Heródestől lemészároltatott bibliai csecsemők emlékünnepén a kisgyermeket *mustohármag* néven emlegetett mustármagért szokták küldeni a szomszédba. Itt aztán a karácsonyi asztal alól elővett nyírfavesszővel, ennek híján valami bottal megverik őket, hogy gilvásak ne legyenek, egészségesek maradjanak. Olykor megkérdezik azt is tőlük: *óderics gáborics, hányan vannak az Aprószentök?* Felelet: *száznegyvennégyezren (néha még hozzáteszik), mindön sarokba egy szakajtóval!* Földeákon is megtoldják: *még annál is többen!* Ennek megtörténtével a megvert gyerekek engesztelésül ajándékot kapnak.

Általánosabb, hogy ezen a napon korán reggel legények és fiúgyermekek szoktak járni még a századfordulón is házról-házra és *ódericsolnak, ódóricsolnak*, *Lelén sibiróznak*, vagyis a lányokat, menyecskéket, apró gyerekeket a magukkal hozott, *ódóricsoló bot, ódóricsoló páca* néven emlegetett, frissen levágott suhogós vesszővel megcsapkodták, miközben a fönti kérdést adták föl nekik. Fáradságukért ajándék: dió, mogyoró, ital járt. Régebben másnap — legalább is *Szőregen* — az asszonyok, lányok is el szoktak menni ódóricsolni.⁷⁰ A *tápai* férj hajnalban fölkelve, fekvő feleségének ódóricsolását még az ágyban végzi el. *Lelén* a jószágot is megvesszőzik.

Tápén a szokásnak színesebb változata él. Itt már karácsony másnapján elvégzik az ódóricsolást. Már kora reggel tele van az utca apró gyerekekkel. Kezükben, vagy a csizmaszárbába dugva fűzfavessző. Minden házba betérnek, ahol lány van. Előveszik a vesszőt és alaposan megütögetik vele a lányt, miközben ezt mondják:

Ódorics, dáborics, Aprószentök napja!
Járjál békivel, eredj Isten hírvél!
Adj Isten egészségödre, szaladj a kuckóba!
Nagyra nyőjjél!

Ajándékot kapnak, majd továbbmennek.

Másképpen történik a legények ódóricsolása. Már előtte való éjszaka nem alszanak. Valamilyik cimboránál virrasztanak, hogy nagyon korán zavarják föl az eladó lányokat. Elkezdik már négy óra felé a falu egyik végén és haladnak tovább a túlsóig. Már nincs náluk vessző, hiszen minden háznál akad valami söprű, vagy nyújtogató. Ezt kerítik elő, hogy a lányt megütögessék.

A legények a gyermekek mondókáihoz még a tápai dülőneveket is hozzásorolják, azonban szándékosan sűrűn eltévesztik és újakezdi, hogy az ütögetés minél tovább tartson. Ilyenformán:

Újföd, Kemös, Szomoja. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kendörös. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kemös, Ingenös. Nem jó van.
Újföd, Szomoja, Kemös, Kendörös, Ingenös.
Na hallá Istennek, most már jó van.

Ha a gazdasszony mégjől bírja magát, akkor azt is kihúzzák az ágyból és megveregetik. Havas időben szánkóval mennek dalolva az utcákon és behajtanak a nagylányok udvarába.

⁶⁹ Dallama és szövegváltozata: Jeles napok. A Magyar Népzene Tára II. 290. sz.

⁷⁰ Boldogasszony 27. Vö. még *Kálmány* II, 138.

Mint ismeretes, a korbácsolás az újesztendei szerencsekívánásnak különös fajtája. A zöldág a megújuló élet jelképe. Egyfelől a betegség szellemét akarják vele távozásra kényszeríteni, másrészt pedig analógiás varázslatnak tekinthető. Elhomályosult célja nőknél a termékenység, gyerekeknél a növekedés elősegítése: amint a fának is évről-évre új hajtásai vannak, éppen úgy gyarapodjanak, növekedjenek a megvesszőzöttek is. Az ószentivániak szerint az apró gyerekeket azért is meg kell ódoricsolni, hogy maguk alá ne vizeljenek.

Ha Aprószentek napján hó esik, akkor az aprójószág, ha pedig eső, akkor meg a gyereknép pusztul jövőre,⁷¹ a *kiszomboriak* szerint pedig himlőssé válik.⁷²

SZERELMES TAMÁS (dec. 29.) a *szerelmeskődök* pártfogója.⁷³ Aki ezen a napon bőjtől, megálmodja, hogy ki veszi el. Tükröt kell azonban a feje alá tennie.⁷⁴

SZILVESZTER (dec. 31.) a naptári év utolsó napja, amelynek hagyományai sok tekintetben összefolynak az újévi szokásokkal.

A gyerekeket *Algyőn* Szilveszter napján szokták mustármagért küldeni. Szintén gyevi szokás, hogy Szilveszter éjszakáján kimennek az ólhoz, megfogdossák a malacok fülét, hogy az újesztendőben szerencsések legyenek. Aki Szilveszter napján legyet fog, az apácaiak szerint szerencsés lesz az új esztendőben.⁷⁵

Szilveszter estéjének *bövedeste* az *Újkigyósi* neve. Ilyenkor van a templomban a *háladás*, vagyis az évvégi hálaadó istentisztelet, Te Deum. Ennek *bérösök vecsörnyéje* a *tápai* neve. Ugyanis régebben ilyenkor ott gyülekeztek a templom előtt azok a béressek, akik az új esztendőre új gazdát kerestek. Itt is fogadták meg őket. Ez máshol *Jézus nevenapján*, vagyis az újévet követő vasárnap történt.

Tápén valamikor ezen a napon, az esztendő végén *kitolókása*, vagyis keményre főzött köleskása került az asztalra, hasonlóan *Újkigyóson* is. *Alsótanyán* úgy tartják, hogy Szilveszterkor kerek tepsiben kerek kalácsot kell sütni, hogy az esztendő ezzel is kerek legyen. *Földeákon* újabban kenyeret sütnek, hogy egész kenyérrel forduljanak az új évbe. *Tápén* azért kell az éjfél megvárni, hogy talpon menjenek át az újesztendőbe. *Balástyán* ilyenkor az istállóban felköltik a jószágot és a karácsonyi takarmányt etetik meg velük.

A *szilveszterezés*, vagyis az éjfél utánig tartó polgári, városi jellegű mulatság, virasztás népünk körében eleinte inkább csak a fiatalság körében divatozott. A múlt század derekáról néhány jellegzetes rókusi adatot köszönhetünk Varga János buzgalmának.⁷⁶ Ő jegyezte föl, hogy akkoriban éjfélkor az óévet ezzel a rigmussal búcsúztatták:

Dicsértessék a Jézus Krisztus,
A Szűz Máriának szent neve.
Tizenkettőt vert az óra,
Dicsértessék egek Ura.

Lehúnyta a vén a szemét,
Dicsérjük a Jézus nevét.
Tormázzuk be a szemünket,
Hullassuk a könnyeinket.

Gyászoljuk meg halottunkat,
Üssük össze poharunkat!

⁷¹ *Kálmány EA.* 2816.

⁷² *Kiss M. H.,* Kiszombor 141.

⁷³ A napról Ünnepi kalendárium I. 111.

⁷⁴ *Kálmány EA.* 2809.

⁷⁵ *Miklya J.,* Csanádapáca 128.

⁷⁶ *Varga J.,* Szilveszterről új esztendeig. VU. 1869.

A lányok szita forgatásából következtek ilyenkor, hogy merről várják kérőjüket.

„Legények, leányok körbe ülnek — írja tovább Varga — a szoba közepén és a körön belül elég helyet hagynak a szita forgásához, hogy kényelmesen gurulhasson arra, amerre a lány óhajtása hajtja. Egy leány bemegy a kör közepére, a kész szítával és ott leguggolva fölemeli szájához, s félhangon suttogva hízeleg a jövődőlő kis szitának:

Tejszűrő szítka,
Szögön függő lelköm,
Mutasd még éneköm,
Mörrül gyün a kérőm.

Arra aztán megpördíti két ujjával a kis szitát és az egypárat egy helyen fordulva, nekilődul valamelyik legénynek.”

Főznek gombócot is. „Gyúr ki-ki három gombócot — írja még Varga — és mindegyikbe egy-egy kóródarabkát dug, elnevezvén egyiket egynek, másikat másnak. Egyet mindenesetre a választott nevére keresztel. A tűzhelyen lobogó láng mellett forr a bográcsban a víz, és a gombócos lányok kikapirult tekintettel állják körül a tüzet.” Amelyik gombócot a víz először fölvetette, az lesz a kérő.

Ólomöntés is volt. Ez itt-ott máig tartja magát. Éjfélkor így köszöntötték az új esztendőt:

Adjon Isten boldogságot,
Sok kétszerest, kevés zsákot.
Túrót sokat, kevés zacskót,
Kevés ládát, de sok bankót.

Valaki kontráz:

Adjon Isten békességet,
Parázsnyelvű feleséget.

A lányok Szilveszter éjszakáján a kakaskukorékolás irányából is következtek a kérőre.

Újév napjának hagyományvilága másodlagos, hiszen az évkezdet csak a XVII. században kapcsolódott véglegesen ehhez a naphoz. Lassan-lassan azonban már a decemberi, évkezdőnek tekintett napok szokásai és hiedelmei is áttelepültek újév ünnepére.

A szegedi tájon is általánossá vált hiedelem, hogy amit újév napján cselekszünk, ahogyan viselkedünk, vagy ami ér bennünket: hasonlóképpen lesz az egész esztendőben. Ennélfogva a család tagjai korán kelnek, az *újkigyósiak* kint mosdanak a kútnál, hogy lusták ne legyenek. Napközben nem fekszenek le, mert különben betegesek lennének. A *tápaiak* szerint e napon a fekvőbetegek is keljenek föl, mert különben az egész esztendőben a betegágyban ragadnak. Tartózkodnak az összeszólalkozástól, hogy békességben éljenek.

Szemeset: rizskását, kölest, kukoricát esznek, hogy sok aranyuk, ezüstjük legyen. A *földeákiak* a főttkukoricát szét is szórják a szobában. Csak disznóhús kerülhet asztalra. Lehetőleg orra is. Káposztát, szármát főznek, rétest, bélest sütnek, hogy sok legyen a bankópénzüik.⁷⁷ Az *újkigyósiak* kukoricát pattogatnak. *Törökkanizsán* örjalevest, fánkot esznek. Az újévet egész kenyérrel kell kezdeni, hogy mindig jusson belőle az asztalra. Ez Sövényházán éppen újév reggelére sült ki.

Újév napján kerülni kell a pénzkidást. *Apácaiak* szerint legfőljebb csak ajándékba szabad adni.⁷⁸ Ilyenkor semmit sem szabad kölcsönkérni, mert a *tápaiak* szerint majd az egész évben a család máséra szorul. Reggel a *kiszomboriak* szerint olyan vízben kell megmosakodni, amelybe sok aprópénzt vetettek. A kisgyereket is ilyenben

⁷⁷ Hasonlóan Kovács 375.

⁷⁸ Miklya J., Apáca 128.

fürdetik meg. Utána meghintik szenteltvízzel és háromszor azt mondják: *kincsökben gazdag légyön, lelke üdvösségöt végyön!*

Aki újév napján születik, nagy úr lesz. Ha újév napja péntekre esik, terméketlen lesz az esztendő. Aki ezen a napon elesik, azt az esztendő folyamán nagy bánat éri. Ha újév napján kétszer találkozunk valakivel, abban az esztendőben nem fogunk meghalni. Gyerekek eljárnak újévet köszönteni, rigmusaikért ajándékot kapnak.⁷⁹

Deszken, aki a leghamarabb fölkel, elmegy a kútra és vizet hoz. Amikor bejön a szobába, megkérdezik tőle, hogy mit hozott. Ő erre háromszor ezt mondja: *erőt, egészségöt, áldást, békességöt, szöröncsét!* Régi *őszentiváni* hagyomány szerint aki újév napján vizet hoz a kútról, a kapun két kannával beönt, hogy így ömöljön a pénz is be a házba.⁸⁰ Ha férfi lép be először a házba, akkor a család újszülött jószágai majd kanok lesznek, ha pedig nő, akkor nöstények. *Csolyospálosra* vándorolt alsótanyai családok ezen a napon a karácsonyi szalmával szoktak begyűjtani, amelyből a jószág is kap.

Alsótanyán régebben házas férfiak mentek dudaszóval újévet köszönteni.

JÉZUS NEVENAPJA az újév és vízkereszt közé eső vasárnap. Ma már ez nem él népünk tudatában. Régebben ekkor volt több helyen a cselédfogadás napja, hogy mintegy Jézus nevében és áldásával történjék a szolgálát. Az elszegődni akarók ilyenkor, amennyire csak telt tőlük, a legjobb ruhájukba öltöztek. Innen a feltűnően kiöltözött embert tréfásan jellemző szólás: *kiöltözött mint sz...s Pista Jézus nevenapján!* A Jézus nevenapja, Tömörkény szerint Krisztus nevenapja, manapság a szegedi tájon az alkalmazottak havi fizetési napját jelenti tréfás hangárnyalattal. A szegedésnek *Óbecsén* bitangvásár a neve. Itt újévkor tartják.

Ha ezen a napon süt a nap, a tápaiak szerint hosszú télre kell számítani.

Néprajzi érdekességként itt még megemlíjtük, hogy a Jézus nevének tisztelete, Jézus nevével való köszönést a franciskánus obszervancia, vagyis a szigorú regulájú ferenceség terjesztette el a katolikus világban.⁸¹

VÍZKERESZT (jan. 6.), szegediesen *vízkereszt*, másként *háromkirályok napja*, az Egyházban a napkeleti bölcsek látogatásának és Jézus megkeresztelkedésének ünnepe.⁸² Ez a kettősség a szegedi néphagyományon is visszatükröződik.

A *háromkirályjárás* a betlehemes játéknak önállósult és ehhez a naphoz kapcsolódó részlete. Három fiú csáköval a fején, fehérbe öltözve járt még a századfordulón is vízkereszt tájékán házról-házra. Egyikük csillagot tartott a kezében. E csillagnak hat ága volt, a közepét szitából csinálták. Hátral hagytak neki egy kis nyílást, hogy a belül elhelyezett gyertyát meggyújthassák. Bementek a házba és megkérdezték: *Be szabad-é gyünni a csillaggal háromkirályt köszönteni?* Ha engedelmet kaptak, akkor Kálmány följegyzése szerint⁸³ *Szőregen* így énekeltek:

Szent, szent és áldott Istennek Fia,
Kí ma született: váltságunk díja.
Egeknek harmatja, Szent Szűznek magzatja:
Krisztus Jézus, Krisztus Jézus!

Amikor a szobába mentek:

Gáspár ajánlja, örömmel adja aranyát, aranyát.
Evvel tisztöli és dicsőíti királyát, királyát.

⁷⁹ Szövegek Kálmány III, 141.

⁸⁰ *Andrásfalvy Bertalan* szíves közlése.

⁸¹ *Bálint S.*, A Napba öltözött Asszony. *Magyarságtudomány* 1942, 437.

⁸² Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 135.

⁸³ *Kálmány III*, 140. Egyéb szövegek *Kálmány II*, 98. *Koszorúk*, II, 47. *Kovács* 306.

Boldizsár is viszi, eleibe teszi tömjénjét, tömjénjét,
Evvel tisztöli és dicsóíti Istenét, Istenét.

Menyhárt is viszi, eleibe teszi mirháját, mirháját,
Evvel tiszteli és dicsóíti ég Urát, és Urát.

Az isteni gyerököt,
Ki ma kijelöntödött,
A három bölcsek előtt,
Dicsérjük és áldjuk Öt.
Szép jelünk, szép csillag,
Szép napunk támad.

A zsidók öt üldözték,
Bölcsek mögtisztölték,
Arany, tömjén, mirhával,
A szív imádságával.
Szép jelünk, szép csillag,
Szép napunk támad.

Kifelé indulva:

Elindulának és el is jutának,
Szűz Máriának jónapot mondanak.

A *földeákiak* templomi alamizsnájukat a napon az oltárra állított betlehemre teszik, követve a Háromkirályok ajándékolását.

Kevesen tudják, hogy a Gáspár, Menyhárt, Boldizsár néven emlegetett három napkeleti király régebben az utasok, útonjárók, vendégfogadósok védőszentje volt.⁸⁴ „Induljunk hát csak el — mondja⁸⁵ a hagyomány ismeretében Tömörkény, fogadósok sarjadéka — Gáspár, Menyhárt, Boldizsár nevében, kik szintén elindultak és jó sokáig utaztak, míg célhoz értek.”

Szeged egyik Víz előtti utcájának *Háromkorona* utca volt a neve, a benne lévő *Háromkorona* nevezetű vendégfogadó után, amelynek cégére a napkeleti királyok három koronáját formázta.⁸⁶ A név a Víz után a jellegtelen, semmitmondó *Korona* utcává (ma Hajnóczy utca) szürkült. A mai Klauzál-téren a Víz előtt volt *Háromkirály* vendéglő is.

A nap másik jellegzetessége a *vízszentelés*, amelyre különben már a vigiliáján sor kerül. E sokféle használt szenteltvíznek *Háromkirályok vize* neve is hallható. Már a boszorkánypörökben olvassuk: 1731. *Vallja, hogy segített az kezén Szent Tamás hájával, melyben istenfája, szentöltvíz, tömjén és háromkirályok vize volt.*⁸⁷ A vizet a régmódi nép máig sokféleről tartja fogatosnak. Amikor a *tápai, törökkanizsai* hívek régebben a szentelésről hazavitték, meghintették vele házuk összes helyiségeit. Ha valakinek fáj a feje, olykor még manapság is olyan vízből borogatják, amelybe előzőleg a Háromkirályok vizéből öntöttek. Betegek isszák is. Kenyérsütéskor néhány csepvet a tésztába is szoktak csöppenteni. *Tápén* a kútba is öntenek, hogy a jószág ne pusztuljon. *Csókán* a legidősebb családtag hozza a templomból a szenteltvizet. Először a kenyeret hinti meg vele, majd az egész házat, végül minden házbeli iszik belőle. Azért a pap házszentelése sem marad el. Ezt a vizet használják meghintésre, ha halott van a háznál. *Alsótanyán* a századfordulón a karácsony böjtjén eltett csíkmákból is raktak bele ilyenkor. Ezzel hinti meg legtöbbször manapság is a családfő a feltámadási körmenetet követő vacsorán a húsvéti eledeleket. Kálmány szerint a Háromkirályok vízzel szokták fölhinteni a Boldogasszony ágyát is.⁸⁸ Öntöttek azonban belőle az újszülött első fűrésztő vizébe is. Régebben állandóan volt belőle a tisztaszoba cserépből készült szenteltvíztartójában az ajtó mellett.

A régi *kiszomboriak* ezen a napon a kulcslyukba babszemet dugtak, a küszöbre

⁸⁴ Az elnevezés középkori gyökereiről, néprajzi hátteréről *Stolz, E.*, Zu den drei Mohren. Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde II, 336.

⁸⁵ A Szent Mihály a jégben 174.

⁸⁶ *Czímer K.*, Kaszinó 247.

⁸⁷ *Reizner IV*, 491.

⁸⁸ Boldogasszony 14, 18.

vagdalt fokhagymát szórtak a céllal, ha halottja lesz abban az esztendőben a családnak, a lelke üdvösségre jusson.

A szegedi tájon általános *házszentelés vízkereszt után* kezdődik. Ennek hajdan *koleda* volt⁸⁹ Dugonics András szerint a jellemző neve. Nyilván régi hagyomány, hiszen egy 1483. évi oklevél szerint a kalocsai egyházmegyében, tehát az akkor még hozzátartozó Szegeden is, vízkereszt idején virágzott a házszentelés.⁹⁰ A XVIII. században a napon a városházát is ünnepélyesen fölszentelték.⁹¹

A pap tudunkra *Alsóvároson*, de Szeged többi városrészeiben, tanyavilágában is, továbbá *Szöreg*en, *Deszken*, *Ószentivánon*, *Törökkanizsán*, *Pusztaföldváron*, *Kisszálláson* mindazokba a házakba betér, ahová meghívják. *Alsóvároson* a szentelést végző papot még pár évtizeddel ezelőtt is a tisztaszobában az asztalon feszület és égő szentelt gyertya fogadta. A szentelés nemcsak a család lakóhelyére, hanem az istállóra, ólra, mellékhelyiségekre is kiterjedt. Búcsúzásul a barát kezében levő kis kézi feszületet mindenki megcsókolta.

*Szöreg*en Kálmány idejében⁹² a házszentelő pappal együtt ment a kántor, a kurátor, a ministránsok és egy gyerek, akinek nyakában zsák lógott, karján pedig kosár. A szentelés végeztével ezt énekelték:

Hála neked Atyaisten,	Legfőképpen tartsd a gazdát,
Jóvoltodat mutasd itten,	Hítvesével ő magzatját,
E házaknak épületeiben,	Cselédjét engedelemben,
Mostani szentelésében.	Tartsd isteni félelemben.

A pap szolgálatáért manapság pénzajándékot kap. Ezt *Püspökletén (Marosletén)* a szentelőbe teszik.

Szenteléskor a hívek az asztalra búzát, a búzában néhol almát, máshol tollat tettek, hogy a terméshez és a jószághoz szerencsájük legyen.

FARSANG. A régi egyházi hagyomány szerint a farsang vízkereszt napjával kezdődik és hamvazószerdáig tart. Hosszúsága évről-évre változik és attól függ, hogy a márciusi holdtöltéhez igazodó húsvét napja mikorra esik. Ez a szabatos időrendi tárgyalást kissé megzavarja. A jeles napoknak a kalendáriumi rendbe való célszerű beillesztése érdekében úgy találjuk helyesnek, ha most mindjárt jellemezzük a farsangi időszak általános jellegét. Utána áttekintjük a január és február hónapokra eső jeles napokat. Végül pedig a február utolsójához érve, külön emlékezünk meg a *farsangháromnapok*, *húshagyó* neveken emlegetett három utolsó farsangi napról, amikor a vidám hangulat régebben szinte mámorra fokozódott.

A farsang eredetileg voltaképpen a tavasz elővarázslására és ünneplésére irányuló kultikus műveleteknek, viselkedésnek volt időszaka és ebből az örvendezésből máig is sokat megőrzött. E kozmikus ujjongás előtt az Egyház aszkétikus fegyelmének is meg kellett hajolnia.

Amikor az Egyháznak a tiltott napokra vonatkozó rendelkezése még elevenül hatott, a menyegzők, bálak, társas multságok, céhlakozások legnagyobb részét a farsangon tartották. Ebben az ünneplésben természetesen még a pogány szakralizmus hagyományai is érvényesültek. A szegedi nép lakodalmái régebben leginkább farsang idejére, főleg a farsang hétfői és szerdai napjaira estek. Volt *első hetfe*,⁹³ *első szerda*, *második hetfe*, *második szerda* és így tovább egészen a farsangvasárnapot megelőző hétfőig, amelyeknek megszokott neve *utolsó hetfe* és *utolsó szerda* volt. E megnevezésekre főleg az egy atyafiságon belül előforduló lakodalmak elkülönítése miatt volt szükség. A farsang három utolsó napján már nem volt lakodalom, hanem csak bál, illetőleg baráti, közösségi, céhbéli együttlét, vendégeskedés.

⁸⁹ Példabeszédek I, 278.

⁹⁰ Történelmi Tár 1899, 253.

⁹¹ Reizner III, 131.

⁹² Boldogasszony 26.

⁹³ Ennek más helyeken *regélőhétfő* volt a neve. Képzetköréről *Dömötör T.*, *Regélőhétfő*. Ethn. 1958, 313.

Öregek olykor a vasárnapokat is hasonlóképpen nevezik meg: *első vasárnap*, *második vasárnap* és így tovább. Az utolsó vasárnap jellegzetes neve a közismert *húshagyóvasárnap*, másként *farsangvasárnap*. Az egyházi szókincsben jártasabbak, templomjárók előtt természetesen ismeretes a farsangvasárnapot két héttel megelőző *hetvenedvasárnap* (septuagesima), az egy héttel megelőző *hatvanadvasárnap* (sexagesima), és magának a húshagyóvasárnapnak *ötenedvasárnap* (quinqüagesima) neve. A Lányi-kódexben előfordul a hetvenedvasárnapnak *kilenchagyó*, a hatvanadvasárnapnak pedig *hathagyó* neve is.⁹⁴

A farsangon való párvalasztásra, házasodásra számos szegedi szólás is utal. Így a zsörtölődő vénlányra, aki mindenen fölakad és folyton a világot vádolja, ezt mondják: *vén lánynak mindég kurta a farsang*. Aki nem ment ebben az időszakban férjhez, így biztatják: *a jó lány farsang után is elkel*.⁹⁵ Aki nem megy férjhez, nem házasodik meg, pedig már az ideje megvolna hozzá: *kimarad a farsangból*. Erre a szólásra majd még visszatérünk.

Varga János más kortársaitól föl nem jegyzett adatokkal örökítette meg a régi szegedi, közelebbről a *felsővárosi* és *rókusi* farsangot. Neki köszönhetjük a *cúcorka* alakjának megmentését.

Az első farsangi bál — írja⁹⁶ Varga — a *cúcorkás bál* szokott lenni. „A *cúcorka*, máshol *bubujka* éjfél felé rendesen fölkeresi a vízkeresztí vigalmat. A *cúcorkát* mindenhová be szokták eresztetni.

A táncolók észre sem veszik. Egyszer csak éjfél felé nyílik az ajtó, és jön be rajta földig lehajtott fejjel egy másfél öles szörnyeteg. A nyaka olyan vékony, mint a nyújtogató. Tán éppen abból is van. A feje pedig olyan kicsi, mint egy jó alma. Borzasztó ízé az a *cúcorka*. A nyaka tövére egy szoknya van akasztva, a feje menyecskemódra kontyra kötve. A derekától egy lepedő egész hosszúságában nyúlik alá. Nagy fránya csizmái csak úgy barnulnak ki alóla.

Amint belép az ajtón, ijedve szaladnak el a lányok táncosaiktól, amiért természetesen roppantul megharagszanak a legények a *cúcorkára*. Hamar körbe is kapják. Az egyik legény a többi helyett is ráförmed:

Szödté-vödté cúcorkája, hogy mertél tē idejönni? Láttad azt a vaslapátot, amelyikkel valaha még öregapám mérögette aranyait? Mindjárt azzal mérlek végig!
ráförmed:

A *cúcorka* aztán bolondos hajlongások közt védelmezi magát:

Sosē ripakodjatok rám! Nem hoztam én ide átkot, hoztam inkább boldogságot. Ami csak jó, ami csak szép, mind énnekem köszönjétek. A farsangot a harmadik határrúl én hoztam közétök.

Már most ha rövid a farsang, összeszidják:

Vesztél volna oda vele, ha csak ilyen kurtát hoztál. Mért nem hoztál már legalább olyan hosszúat mint a nyakad?

Ekkor a *cúcorka* hirtelen összerántja a nyakát, hogy kurta legyen. Mire aztán a legények nem szólhatnak többet ellene.”

Ezután táncra szólítják, válasszon magának a lányok közül. A *cúcorka* pedig olyan rátarti természetű, hogy mindig csak azzal a lánnyal táncol, aki leghamarább lesz menyasszony. „A cigányok ezután rárántanak a nótára, a *cúcorka* pedig „jókedvében lehányja magáról a fejét, nyakát, lepedőt és íme kimarad a ruha alól” egy ismerős legény.

E szokásoknak már csak nagyon halvány híre él.

Megemlíti még Varga, hogy a farsangi vasárnapokon a *kocalegény* tréfás névvel illetett serdülő fiúknak, meg kisebb lányoknak is van *citurás báljuk*. Ez a bál „előszobája” a másiknak. Vagy bajuszánál, vagy valami verekedésnél fogva a legény aztán kinő belőle.

A régi céhvilág *lakozás* néven emlegetett társas mulatságait Szegeden is a farsangon tartották.

A Város egyik érdemes történetírója, Varga Ferenc gyermekkorából, a múlt század első feléből megörökítette⁹⁷ egynek az emlékezetét:

⁹⁴ Nyelvemléktár VII, 330, 336, 337.

⁹⁵ Kovács 471.

⁹⁶ Varga J., Farsangi mulatságok. VU. 1869, 676. Vö. még *Tömörkény*, Farsangon. SzN. 1899, 29. sz.

⁹⁷ Varga F., A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése. Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1876.

„Még gyermekkoromból emlékszem a céhlakozásokra, melyek sokszor három, sőt több napokra is kiterjedtek. A gyönyörűen sujtásolt magyar nadrágba, ezüstkombos mellénybe, piros vagy sárga szattyánból készült sarkantyús magyar csizmába öltözött tizenkét hívogató mesterlegény, remekül kihímzett bőjjű borjúsájú patyolatingével és egyik sarkánál fogva feltűzött hófehér kötényével, fejükön zsinóros kalppal s kezükben citromba szírt fényes görbe karddal valóban festői látványul szolgáltak, amidőn harsogó zene kíséretében ujjongva, táncolva vonultak be a multság színhelyére, hol már a meghívottak által roppant mennyiségben összehordott étel- s itálműiek súlya alatt görnyedező asztal várta a mulatni vágyó vendégeket.”

E farsangi, *kompániabál* néven is emlegetett céhmultságoknak maradványa még a századfordulón is élő kispolgári *batyubál*. Valamelyik, rendszeren népkörül is szolgáló vendéglőbe az érdekelt családok ennivalót: süteményt, kalácsot, hideg sültet vittek magukkal. A borról, muzsikáról a vendéglős gondoskodott. Az ilyen farsangi batyubálnak Tápén *borbál*, Törökkanizsán, Ószentivánban máig *kompániabál* a neve. Az olyan farsangi bálnak, amelyen csak házaspárok vehetnek részt, Tápén, Verbicán *párosbál*, Jázován *embörpárosbál* a neve. A bál Verbicán Gyertyaszentelő napján, Jázován kövércsütörtökön szokott lenni. Padén, Tizsaszentmiklóson külön *asszonybál* és *embörbál* is van, amelyen csak asszonyok, illetőleg házas férfiak vehetnek részt. Az ószentiváni *legénybál* viszont kizárólag a legényeké, lányoké.

Most pedig, bejelentett szándékunk értelmében vegyük szemügyre azokat a szegedi jeles napokat, amelyek általában a farsangi időszakra esnek. Egyik-másikban sajátos módon felcsillan a farsangra jellemző tavaszvárás, előkészület képzelete is.

SZENT ERHARD (jan. 8.) Regensburg püspöke, a szegedi cipészek egykori céhének védőszentje.⁹⁸ Csak a szakma tartotta számon. Életének nincs olyan vonatkozása, amely a mesterséggel kapcsolatba hozható. Tiszteletét ezért nyilván nem is a cipészek, hanem általában a bevándorolt bajorok, délnémetek honosították meg Városunkban. Miután pedig a szegedi cipészek hosszú ideig németek voltak, és német burgereknek dolgoztak, érthető a régi közös szülőföld kedvelt szentjének kultusza.

Szent Erhard szakmai tisztelete a céhvilággal együtt egyébként teljesen elenyészett.

PIROSKA (jan. 18) napján régebben a *kiszombori* lányok piros kendőt szoktak a nyakukra kötni. Úgy vélték ugyanis, hogy így majd még abban az esztendőben férjhez mennek. Régi, már alig hallható időjárás-i regula: *Piroska napján ha fagy, negyven napig el nem hagy*.

ÁGNES (jan. 21) napján a *kiszombori* várandós asszonynak sós vízben kellett megmosdania, hogy magzata majd egészséges legyen.

VINCE (jan. 22) napjának időjárását különösen a szőlőművesek, bortermelők tartják számon. Ha ugyanis ezen a napon süt a nap és az eresz megcsordul, vagyis olvad, akkor jó bortermésre lehet számítani: *ha mögcsordul a Vince, tele lössz a pince*.

Hasonló mondókák egyébként más közép-európai népeknél is megtalálhatók.⁹⁹ A hiedelemnek névetimológiás háttere a *Vincentius* szó rokonhangzása a *vinum* "bor" szóval.

JÓRAFORDÍTÓ PÁL (jan. 25.), tápaiak ajkán *Jóraforduló Pál* közönségesen *pálfordulás*, azaz Szent Pál megtérésének napjához időjárás-i regula fűződik, ami nyilván

⁹⁸ *Hilf* 55. *Jenőfi* 38.

⁹⁹ *Schreiber*, G., Deutschland und Spanien. Forschungen zur Volkskunde. 22-24. Düsseldorf 1936, 58.

kalendáriumi eredetű: *ha fényős Szent Pál, mindön termés szépen áll. Apácaiak* szerint: ha szép, derült az idő, akkor még annyi hideg napra lehet számítani, amennyi az esztendőből eddig már eltelt.¹⁰⁰ Lassan múlik a tél, közeledik a tavasz. Mindenki az időjárást kémleli, és a gazda az elvetett mag jövőjére próbál belőle következtetni. Sajátos hagyomány él¹⁰¹ *Kláralfalván*: ezen a napon a lúd fenekét meg szokták piszkálni, hogy szaporán tojjon. *Sövényháziak* szerint palfordulás a tél jele.

GYERTYASZENTELŐ BOLDOGASSZONY (febr. 2.), szegediek ajkán: *gyertyaszentelő*. A katolikus egyházban Mária tisztulásának ünnepe,¹⁰² amikor Krisztust a világ világosságaként édesanyja a mózesi törvény értelmében bemutatta a templomban. Az e napon szentelt gyertya tehát Krisztusjelkép, amelyet már a Pray-kódex is emleget.¹⁰³

Öregek úgy tartják, ha szenteléskor nem alszik el a gyertya, akkor jó méztermés lesz. Ez utalás a gyertya viaszára. *Kiszombori* méhészek ezen a napon végigsöprik a kaptárokat, hogy bőséges méztermésük legyen.

Máig is alig van a szegedi tájon parasztház, ahol szentelt gyertya nem volna. Természetesen már inkább öregek gondoskodnak róla. Régebben felöltözve, szalaggal átkötve, olykor olvasóval körülcavarva a tisztaszoba falára akasztották. Újabban fiókban tartják. Nyári vihar idején szokás meggyújtani. Haldokló családtnak is kezébe adják, sokszor a testét is megkerékítik vele, mintegy elzárják a gonoszlélek elől. Ha meghal, ott ég melléte.

A szentelt gyertyát régebben más alkalommal is elővették. Így épülő házba is belefalazták. *Kiszombori* asszonyok a szentelésről hazaérve, a gyertyából egy csipetnyit a kilincse szoktak kenni, hogy mindig békesség legyen a háznál. Megveregetik vele a gyümölcsfákat is, hogy szépen teremjenek.

A régi öregek különösen fogatosnak tartották a hétszer szentelt, továbbá a *kilencedős* gyertya gonoszűző erejét. Ez utóbbi olyan szenteltgyertya, amelynek fényénél már kilenc kedden ájtatoskodtak. *Majsai* földre vándorolt népünk szerint a világ végén három napig sötétség lesz, csak a szenteltgyertya fényeskedik majd.

Gyertyaszentelő napját — mint szerte az országban, sőt Európában — időjárása miatt is számontartják. Az a regula, hogy ezen a napon inkább a farkas ordítson be az ablakon, minthogy a nap süssön. A medve ekkor bújik először ki a barlangjából, de ha süt a nap, akkor megijed az árnyékától és visszatér aludni. Ez annyit jelent, hogy még tovább is hideg várható. *Apácai* hiedelem szerint¹⁰⁴ amekkora jégcsapok eszhetnek ezen a napon, olyan hosszú lesz ősszel a kukoricacső.

Alsóvároson a legújabb időkig ősi hagyományok erejénél fogva ezen a napon szokott nagy áldomásívás mellett a *szűrűcsősz*, másként *szalmacsősz* fogadása lenni.

BALÁZS (febr. 3.) napján történik a templomban két keresztbetett égő gyertya között a hívek torkának Szent Balázs püspök nevében való megáldása. Játékossá fajult szokás volt a múlt században, hogy pajkos legények is *mögbalázstak* a gyanútlan gyerekeket: két bot közé tették a fejét, képen ütötték, vagy az orrát megcsavarították.

Tudjuk azt, hogy Balázs püspök a középkorban a diákok egyik védőszentje volt. Ennek emlékezetét őrzi a dunántúli *balázsjárás*. Hogy efféle néphagyomány régen talán itt Szegeden sem volt ismeretlen, abból következtethetünk, hogy a XVIII. században e napon iskolaszünet volt.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Miklya J., Apáca 128.

¹⁰¹ Kálmány EA. 1816.

¹⁰² A napról bővebben Ünnepi kalendárium I, 191.

¹⁰³ Zalán M., A Pray-kódex benedictioi. Magyar Könyvszemle 1927, 55.

¹⁰⁴ Miklya J., Apáca 128.

¹⁰⁵ Reizner III, 250.

Sajátos régi hagyományra emlékeznek a *gyevi* öregek. Balázs napjának hajnalán valamikor a szőlősgazdák szőlejük négy sarkából egy-egy vesszőt metszettek. Majd a négy szál vesszővel a birtokot körüljárták. Úgy vélték, hogy ezzel Szent Balázs megvédi termésüket a madaraktól. Ezt a hiedelmet Göcsejben is ismerik.¹⁰⁶ Nyilván középkori, hazánkban kialakult hagyomány megőrzéséről van itt szó, mert külföldi párhuzamokról nem tudunk.

APOLLÓNIA (febr. 9.) vértanú a fogfájósok védőszentje, mert kínvallatásának során a poroszló úgy arculütötte, hogy minden foga kiesett. Jámborabb tápaiak, tanya-iak fogfájás idején máig kéri a segítséget.

Érdekes, hogy Apollónia (becéző alakjaiban *Apolló, Polló, Pola*) a múlt században igen kedvelt szegedi női név volt, aminek nyilván az volt a célzata, hogy az ilyen nevű lányok védőszentjük gondoskodására keveset szenvedjenek a fogfájástól.

BÁLINT (febr. 14.) nevéhez a Városban semmiféle hagyomány nem kapcsolódik, keresztnévként is igen ritkán fordul elő Szegeden. Abból a körülményből azonban, hogy az 1522. évi tizedjegyzék legkedveltebb személynevei közé tartozik, sőt már ekkor családnévvé is vált, föltétlenül arra kell következtetnünk, hogy vagy liturgikus hagyomány, vagy néphiedelem fűződött hozzá.

A *mindszentiek* akár van hó, akár nincsen, az udvaron csíkot söprenek. Ott, ahova nem fér oda az aprójszág, de az ég madarai igen. A csíkra mindenféle gabonaszemet, aszalt gyümölcsöt szórnak a számukra. Olykor azonban fazékban rakják ki nekik.

Tudjuk, hogy Szent Bálint a nyavalyatörősök középkori patrónusa volt. Lehetőséges azonban az is, hogy a nyugat-európai néphagyományokhoz hasonlóan, hazánkban is a tavaszkezdő farsangi napok közé tartozott, amelyet különösen a fiatalság tartott számon.

ZSUZSANNA (febr. 19.) ószövetségi jámbor asszony névnapjához az a természeti megfigyelés fűződik, hogy ekkor már megszólal a pacsirta.

ÜSZÖGÖS SZENT PÉTER (febr. 22.) napja Szent Péter egyik titulusása (Cathedra S. Petri Antiochiae) utal, amelyet az Egyház a római pogány *Charistia* ünnepének kiszorítására rendelt. A magyar nevet Csefkó Gyula fejtette meg, aki rámutatott, hogy a középkori magyar fordítás föltételezhető *Szent Pétör ú székössége* a nép ajkán „üszögössége” lett és ebből bontakozott ki a későbbi furcsa képzetkör.¹⁰⁷

Ezen a napon az élemedett *szegediek*, főleg természetesen az asszonyok nem nyúlnak lisztbe, mert majd üszögös lesz a búza. Libát, tyúkot nem jó ültetni, mert üszögös lesz a tojás, vagyis megfeketedik és nem kél ki. *Padén* nem szabad kemencébe fűteni, hamuba belenyúlni.

A nap képzetkörének sajátos szegedi fejleménye az *üszögnap* hiedelemvilága. Az üszögnap a hétnek az a napja, amelyre abban az esztendőben Üszögös Szent Péter napja esik. Ezt egész éven át szerencsétlen napnak tartják: tyúkot nem ültetnek, semmiféle mezei munkába nem kezdenek, így nem fognak a vetéshez, aratáshoz ezen a napon. *Dócban* tudni vélik azt is, hogy ilyen üszögnapon született gazdának a búzája mindig üszögös marad, bármint küzd is ellene.

Mindszenten ezen a napon szemes gabonát és kukoricát visznek be a szobába. Föl szokták tenni a sublót tetejére a fészület és az örökmécs alá. A tálat, amelyben a

¹⁰⁶ Gönczi F., Göcsej. Kaposvár 1914, 235.

¹⁰⁷ Csefkó Gy., Üszögös Szent Péter. NNY. 1934, 17.

szemek vannak, úgy teszik oda, hogy a mécs rávilágítson. Úgy hiszik, hogy az üszög abban az évben a gabona- és kukoricatermést nem fogja megtámadni.

A napnak Sándorfalván *Széklábfűró Szent Pétör* neve is járja. A szó eredetére nem hallottunk magyarázatot.

Máshol is már említettük, hogy a befagyott és a *jégnevelés* segítségével mesterségesen is duzzasztott tiszai jégkérgen a révészek valamikor szalmacsóvával jelölték ki azt az irányt, ahol a kocsik a jégen biztonságosan közlekedhettek. Üszögös Szent Péter napja táján azonban a jég már lazulni, engedni kezdett. A csóvákat fölszedték. Ezzel is jelezték, hogy már veszélyessé vált a jégen való átkelés.

JÉGTÖRŐ MÁTYÁS (febr. 24.) napjához az országszerte ismert időjárási regula fűződik: *Mátyás ront, ha tanál* [= megolvasztja, megtöri a jeget], *ha nem tanál, csinál* [= ha nem talál jeget, akkor fagyot hoz]. Néhány kalendáriumi történetről, amelynek Mátyás is hőse, Üszögös Szent Péter, illetőleg Gergely és Benedek napjánál emlékezünk meg. Ha ezen a napon fagy van, akkor a *kiszomboriak* jeget olvasztanak, hogy majd a nyáron ne legyen jégverés.

A *gyeviek* az e napon tojt lúdtojást megjegyzik, mert ültetésnél szerencsésnek tartják. Más nézet szerint azonban a *mátyástojás* nem kerül a lúd alá. Azt hiszik, hogy úgyszólamint hiába, elvész a liba alól.

KÖVÉRCSÜTÖRTÖK, másként *zabálócsütörtök*, vagyis a hamvazószerdát megelőző csütörtök készíti elő a farsang végét. A szegedi tájon mindenütt számontartják: jó zsírosan főznek, folyton esznek, mert úgy vélik, hogy csak így számíthatnak bő termésre, kövér disznóra. *Alsótanyán* fánkot esznek. Vannak azonban itt olyan családok, ahol utána pénteken, szombaton megtartóztatják magukat. Úgy vélik, hogy zsíros gyomorral nem mehetnek át farsangvasárnapra. Ennek a pénteknek jellegzetes *alsótanyai, földedeiki* neve *soványpéntök*.

Jázován ezen a napon van az *embörpáros bál*, amelyről már szólottunk.

Sajátos, máshol is említett *tordai* hagyomány szerint a regruták régebben egész nap kísértették dudásokkal magukat a falu utcáin: bandástul meglátogatták mind-egyikük szüleit, akik bőségesen megvendégelték őket. Este még bál is következett.

A nap neve egyébként már Dugonics András jeles mondásai között¹⁰⁸ is előfordul: *nincsen ám minden nap zabálló csütörtök* (= több nap mint kolbász).

HÚSHAGYÓ, régi szegedi céhiratokban olykor *húshagyat*, a farsang utolsó három napjának ősi, középkori hagyományokra emlékeztető megnevezése. Másként *farsang-háromnapok*, röviden *háromnapok*. Egyenként így nevezik: *húshagyóvasárnap*, *húshagyóhetfe*, *húshagyókedd*, másként *farsangvasárnap*, *farsanghetfe*, *farsangkedd*. A Lányi-kódexben még a *húshagyószombat* is előfordul. A három nap egyébként valamikor a mulatozás, vendégeskedés, egyszóval a *farsangolás* ideje volt. A jókedv, bohózkodás vasárnap és kedden volt a legnagyobb. Nem dolgoztak, a munka mindenütt megállott. Vendégeket vártak és fogadtak. Batyubálba jártak, de — mint már mondtunk — lakodalmat ezeken a napokon nem ültek. A legények bolondozása már ekkor elkezdődött és hamvazószerdán ért a tetőfokára. Sok látványos céhes felvonulás is ilyenkor volt.

A néprajzi kutatás már régen megállapította, hogy a nagy évésekkel, dús lakomákkal, sűrű vendégeskedéssel, másfelől a mágikus eredetű alakoskodással a természetet is hasonló bőségre akarták rábírní. Finom sülteket és süteményeket: rétest, bélest, fánkot ettek. A farsangi fánkba jobbmódú helyeken a múlt század derekán ara-

¹⁰⁸ *Példabeszédek I*, 34.

nyat is rejtettek.¹⁰⁹ Alsótanyán úgy vélik, hogy akit ilyenkor nem kínálnak, nem vendégelnek meg, az rühessé válik.

Ismeretes az is, hogy a farsangi táncnak valamikor mágikus jelentősége is volt. Ezek a farsangi álarcos táncok, szokások, bálak eredeti célzatuk szerint a tavasz elővarázsolását, az élet folytonosságát, az ember és természet gyarapodását szolgálták.

Kovács János szerint¹¹⁰ a múlt század elején még megvolt Szegeden a *télkihordás* ősi képzetekben gyökerező hagyománya is. Ez abból állott, hogy egy vénasszonnyá formált rongyvázat levittek a Tisza partjára, és ott vagy meggyújtották, vagy pedig a folyóba lökték.

A húshagyó egykori gazdag hiedelemvilágából a *tápaiak* még emlékeznek arra, hogy ezeken a napokon virágcserepekbe kukoricát vetettek. Az első cserépbe vasárnap, a másodikba hétfőn, a harmadikba pedig kedden. Hogy milyen sorrendben keltek ki, aszerint kellett a kukoricát majd tavasszal korán, rendes időben vagy későn vetni. *Alsótanyaiak* szerint a kukoricát ilyenkor zsákban kell morzsolni, mert így majd a varjú nem látja kiszedni.

Tápén e napon süll az a kiscipó, amelyet szükség esetén vesznek elő: amikor valaki a vízbe fül. Erről bővebben a *nagypéntöki cipó* bemutatásánál szólunk.

Szintén *Tápén* húshagyókedden a kemencét kocsikötéllal a vállánál valamikor megkötötték és odaerősítették az ágy lábához, hogy a farsang el ne szaladjon. A tápai legények még a századfordulón is a lányosházaknál bolondozva felszántották az udvart, beszabadították a céklásverembe a tehenet, a rozmaringot más helyre ültették át. Rostélyon „halott” embert hoztak be, amelyet „elbúcsúztattak.” Gregorián hangnemben végigénekelték fölötte a hónapok neveit, ilyenformán: *januárius, januárius, februárius, januárius, februárius, március...* Így tovább decemberig.

Régi, még a Tridentinum előírásában gyökerező vallási hagyomány volt a farsangi egésznapos, engesztelő szentségimádás, amelyet a palánki Dömötör-templomban tartottak, és amelyre minden városrészből eljártak az idősebb asszonyok. A tradíció szívósságára jellemző, hogy e napokban a helyére épült Fogadalmi Templomban ma is felbukkannak külvárosi öregek, pedig már a régi templom, sőt voltaképpen maga az ájtatosság is a múlté.

Kedden a fiatalság még ugyancsak kibálozta magát, mert nagyjából az első világháborúig a zajos mulatságok hamvazószerdától egészen húsvét másnapjáig szüneteltek. A nagyböjti töredelemre emlékeztetve, még nemrégén is több helyen éjfél előtt, rendszeren 11 órakor meg szokták húzni a templomi harangokat. A *tápai* lányok ilyenkor panaszosan mondogatták:

Húshagyó, hun vagyó?
Engőmet itthon hagyó!

Amint a *jázovaiak* ilyenkor mondják: *szétharangozzák a bálát*. A harangozás azért nem történt éjfélkor, hogy még utoljára ehessenek a farsangi ételekből. Ugyanis a múlt század derekán még megették a húst, rétest, hogy aztán egész húsvétig ne vegyék elő. Engedmény csak annyiban volt, hogy a maradékot a nagyböjt *csonkavasárnap* néven emlegetett első vasárnapján egyes családokban még elfogyasztották. Az esetleg kimaradt rétest azután kivitték a piacra eladni.

A húsételekről a böjti eledelre való áttérést példázza a *Konc vajda* és *Ciböre vajda* küzdelme,¹¹¹ amelynek képzetköre, játékháttere régebben nyilván gazdagabb lehetett, meg is jeleníthették. Ez még a Breughel híres, Bécsben látható képén is megörökített középkori hagyományban gyökerezik. *Újki-*

¹⁰⁹ Varga J., VU. 1869, 676.

¹¹⁰ Kovács 317.

¹¹¹ *Türóczi-Trostler J.*, Cibere bán és Konc vajda. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958, 171. Európai összefüggések *Haberlandt, A.*, Das Faschingsbild des P. Brueghel d. Ä. Zeitschrift für Volkskunde 1933.

gyóson húshagyókedd estéjén a legöregebb családtag emlékeztetni szokott arra, hogy most küzd egymással a Sódar meg a Ciböre. Alsóvároson azt beszélik a nagyböjt kezdetén, hogy a Ciböre vajda legyőzte a Konc vajdát. Padén az éhes gyerekeknek böjt elején meg azt mondják, hogy Konc vajda elvitte az ennilót. A tápai gyerekeket a Ciböre vajdával ijesztgetik, aki fönt ül a padláson a szalon-nás rúd végén.

A múlt században a szegedi tájon ilyenkor általános volt, hogy azokat az edényeket, amelyekben eddig zsírral főztek, hamuval forrázták ki.

A húshagyókeddi, illetőleg hamvazószerdai *tőkehúzás*, *tuskóhúzás* farsangvégi legénymulatság volt, amely az első világháborúval enyészett el. Régiségére jellemző Dugonics Andrásnak a „szerencsétlenek” közé sorolt szólása: *hús hagyón tőkét húzattak vele.*¹¹² Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: „régenten azokkal az eladó leányokkal, kik fársangi napokon férjhez nem mehettek, mint valami szilaj kancákkal hús hagyó szerdán tőkét húzattattak a Magyarok.”

A szegedi hagyomány első tüzetes leírása Varga Jánostól¹¹³ származik: a maskarások húshagyókedden járnak. A menet élén két bekormozott képű, kiöltözött zászlós vitéz: az egyik lovon, a másik számaron. Utánuk fehérre mázolt ábrázattal a cigánybanda. „A cigányok után kifestett arcú, bajszos menyecskék, félrekontyú, pityókos öregasszonyoknak öltözött kópé legények, papírcsákós huszárok uniformis nélkül és megszámlálhatatlan ordítózó gyereksereg.”

A maskarás csapat *sződögetni*, *kolédálni* jár. Ahol nagylány lakik, ott megállanak és „éktelen lárma, ujjongások közt táncra kerekednek a ház előtt a kísérethez tartozó bajszos menyecskékkel és vénasszonyokkal. Egy apróra szedett csárdás után odaállit a két farkos huszármaskara a ház elé és a kicsődült házinépnek elmondja, miért jöttek:

Kelmetekért jöttünk mink egyenes úton, mint jó bolondokért, mind közönségesen. Andráséknál ütjük föl a sátorfánkat. Ha gyüttök: lösztök, ha hoztok: ösztök.”

Erre a gazda ad nekik tyúkot, kacsát. Ez annyit jelent: ott leszünk mi is! A koledált holmit azután fölvetik a hátul döcögő kocsira és egy házzal továbbállanak. Este aztán elkezdődik a bál. „Sok helyen szokásban volt a *kakasütés*. Húshagyókedd délutánján, vecsernye előtt összejöttek a fiatalok a templom mögött, és ott beharangozásig eltréfálkoztak.

Egy cövekhez lekötötték egy kakast a koledált baromfiakból és egy legénynek bekötötték a szemét zsebkendővel. Kezébe botot adtak és úgy vakon elvezették kétszer-háromszor a kakas körül. Azután visszaállították előbbi helyére, szemben a kakással és megindították.

A legény tapogatódva, óvatosan lépegetett a kakas felé és mikor már azt hitte, hogy közel jutott hozzá, botjával jót ütött a gondolt helyre. Nagy nevetés lett persze, ha egy lépéssel előbb ütött, mint kellett volna...

Ha valamelyik legény elütötte a kakast, vége volt a mulatságnak. Az áldozatot a bolond estén különös ünnepélyességgel tátalták föl.

Másutt a kakas helyett köcsögöt, vagy korsót állítottak ki. Erre már a gyöngébb szívű leányok is mertek vállalkozni.”

A mulatság a vecsernye kezdetéig tartott. Beharangozás után bementek a templomba. Végeztével elkezdődött a sok bolondozás.

Vacsora előtt csak tánc és főleg játék járta: *fordulj balha, komámasszony hogy a vászon, csömbe.* Majd a lányok fölterítették a vacsoraéhoz, amelyen sok tréfás köszöntő hangzott el:

Dékán Balázs házigazda
A lelki-testi malasztba
Térgyig járjon, mint a gazba.

A farsang köszöntése:

A farsangot most temetjük,
Gondunk tarisznyába kötjük,
Azt is a nyakába vetjük.

Az eszem-izom végén az egyik legény elkiáltja:

- *Ha a szömöm viszketne, ugyan Istenöm mit tönne?*
- *Rívást érözne!*
- *Ha a talpam viszketne, én Istenöm mit tönne?*

¹¹² Példabeszédek II, 287.

¹¹³ Varga J., Kurta farsang, hosszú böjt. VU. 1869, 86. Jegyezzük meg itt, hogy az ószentiváni legények maskarájukat pattogatott kukoricából fűzött láncsal is díszítik.

- *Táncot érzőne!*
- *Húzd rá cigány erre-arra, mindjárt ráugrok a falra!*
- *Edésanyám sopánkodik, hogy a a bolondozik, jujuju!*

Kezdődik a tánc, közben azonban egy-egy legény kisompolyog a kamrába, és ott maskarának öltözik.

Már a második nótánál megjelennek a délelőtti maskarák: a bajuszos menyecskék, a félrekonnyú vénasszonyok, meg a fakardos huszárok... Kifordított subás legények gurulnak a maskarák előtt be a szobába és egy-két táncoló párt nem ritkán leütnek a lábukról. A maskarák utánuk táncolva, ugrálva, természetes kötelességgel bukdácsolnak föl a heverő bundákba, amelyekből már alkalmilag kibújtak a legények. A bundákat aztán előveszik, elverik istenigazában. Azután keresik benne a szétvert ördögöket, de biz azoknak hült helyük...”

A maskarák aztán reggelig bolondoznak; kormos képükkel hozzáúrolódnak a tisztaképűekhez. Ijesztgetik a lányokat, akikre kormos csókot nyomnak.

„Szokásban volt régebben néhol, éjfél felé egy szalmával kitöltött emberalakot halottas énekekkel eltemetni. Ez is a maskarák dolga volt. A halott jelképezte a farsangot, és a maskarák csak a kertben ásták el, hogy a jövő évben közel érjék és ne kelljen rá sokáig várakozniok.”

Hajnal felé a maskarák egy-egy nagylány ablaka alá nagy rakás hamut szórtak. Különösen azokat tréfálták így meg, akiről tudták, hogy a fonásban nem voltak szorgosak. Tréfásan hamvaztak is. Volt azonban, akinek homlokát tiszta ujjal érintették. A korommal megjegyzett homlokú lány lusta, a legény pedig korhely, dologkerülő volt. Végülis reggel mindenki elment a templomi hamvazásra is.

„Sokon bizony keveset fog a hamu, mert jövő vasárnap már megint kirúg a hámból. Néhol szokás lévén még e vasárnapon a maradékot lebolondulni, hogy később ne jöjjön kedvük a táncra, mert a bőjti táncal letáncolják az almafa virágát, és szűken terem a gyümölcs.”

Így volt a múlt század derekán. Századunk elején Szatymaz és környékének tanyavilágában még virágzott a *farsangkeresés*.

Néhány hangszerekhez értő legény összeállott, muzsikálni kezdett, és már húshagyó vasárnap útnak indult. Mellettük két legény két talicskát tolt. Az egyikben kishordó bor, amelyből ivogattak. Ha kifogyott, mindig akadt olyan gazda, aki teletöltötte. A másikban vaskondér, fenékén parázzsal. Szemmel kísérték és vetettek rá giz-gaszt, szalmát, fadarabot, hogy lángoljon, ki ne aludjék. Olykor meg is kongatták.

A legénybanda megindult. Menetközben a szám mindig növekedett. Ugyanis minden olyan tanyába betértek, ahol legény, lány volt. Itt táncra kerekedtek, esetleg meg is vendégtették őket, majd a hozzájuk csatlakozó házbeli fiatalokkal másik hasonló tanya felé vették útjukat. Néhány legény hamarosan maskarába is öltözött. Volt, aki tuskót húzott. Volt vőfély, vőlegény, menyasszony. Ez utóbbi hasára párnát kötöttek, hogy állapotosnak tessenek. A vőlegény nagy neveltség közben sokszor leteperete, árokpartra fektette az álmenyasszonyt. Jelképesen szeretkezett vele. Kegyetlenül meghóglyózták azt a családot és hajlékát, ahol nem engedték be a tanyába a *farsangkereső* népet, és a vőfély hivatását elutasították. Ez azonban alig fordult elő. A farsangkeresők lányokkal, legényekkel, fiatal házassokkal állandóan szaporodva, olykor még száznál is többen voltak.

Este, tehát húshagyó vasárnap, hétfő és kedd este már előre eltervelt tanyában — ahol fiatalok is számosabban voltak — *kikötöttek*, azaz megállapodtak. Elkezdődött és reggelig tartott a *farsangkereső bál*. Alig aludtak ezekben a napokban valamit.

Mindezekhez csak annyit szeretnénk hozzátenni, hogy e játékos hagyományok a lakodalmi szokásokhoz tapadva, főleg a tanyákon elvéve máig fölbukkannak. Ilyenek többek között a kakasütés, tyúkverő, álhalott eléneklése. A farsang és lakodalom időszakának ősi egyezéséről már szólottunk, és kapcsolatukra a lakodalom jellemzésénél szintén rámutatunk.

Kálmány,¹¹⁴ Kovács János¹¹⁵ adatai és a magunk gyermekkori emlékei szerint a századforduló körüli évtizedekben bekormozott arcú, női ruhába, vagy egyéb maskarába öltözött, olykor lakodalmi menetet parodizáló legények vonultak föl *Alsó-* és *Felsőváros* utcáin. Kezükben rossz bográcsot kongattak, mások pedig sóprút szorongattak, amellyel megvergették az útjukba kerülő, ajtóban áll-dogáló fiatal fehérnépeket, és a körülöttük ugráncoló gyerekeket, a bogrács kormával pedig bema-szatolták őket.

Egyesek kötélre kötött fatuskót húztak maguk után. Olykor kiáltozták is: *ujjuju, vén ju, kima-radtam a farsangbú!* A tuskót végül tréfából olyan ház bejáratához húzták, kötötték, ahol eladó

¹¹⁴ Kálmány I, 104.

¹¹⁵ Kovács 318.

lányok voltak. Varga János tanúsága¹¹⁶ szerint a múlt század derekán nemcsak tuskót szoktak a bejárathoz, sőt a pitarajtóhoz kötni, hanem fatörzsököt, létrát, sütőteknőt, kecskelábat, nádkévet is.

Miután régebben a kiharangozással végződő húshagyókeddi bál után *Tápé* legényei hazakísérték a lányokat, előre megbeszélte helyen összegyülekeztek. Ott már az előkészített, gyékénykötéssel fölkanthozott, több húzóággal ellátott tőke várt rájuk, meg a „hamvazáshoz” szükséges kormos bogrács. Kora reggel maskarába, gyékényruhában *gyékényhuszárnak* is öltözve, olykor lakodalmi násznépet tréfásan utánozva, a „menyasszony” fejére tett fokhagyma-koszorúval megkezdődött a *tőkehúzás* a falu egyik végétől a másikig minden utcán. A tuskót más legények fűtykösökkel kísérték, hogy szükség esetén ezekkel segítsék ki a kátyúból. Havas időben szánkót is szoktak húzni, hogy a berugott és kidőlt legényt ezen hazavihessék. Közben daloltak, kurjongattak, panaszkodtak, hogy *kimaradtak a farsangbú*. Amelyik házban legény vagy eladó lány volt, nevükön szólítva, bekiabáltak nekik: *gyere ki, segíts a tőkét húzni*. A szembejövő, bámészkodó lányokat, gyerekeket a bográcsról lekaptak korommal „mögghamvazták”. Aki ebből a legénybandából leghamarabb megnősült, a lakodalmában ebben a bográcsban főzték a paprikáshúst. Végül lovasszánkót is kerítettek, amelynek gazdája minden legényt hazaszállított.

Sövényházán, Homokpusztán, amely nagy területen, szétszórtan települt, a maskarás legények, még a közelmúltban is, a tuskót kocsi, régebben ökrösszekér után kötötték. Ők maguk a kocsira ültek, és úgy járták be a falu széles határát, miközben a magukkal vitt kishordó bort nótaszóval megivogatták.

A *majdáni* legények a farsangi bál végén fatuskót húztak még századunk első évtizedeiben is a táncterem közepére és körüláncolták. Majd a falu utcáin vonszolták, közben a lánynépet „kormozták” is: korommal bekenték a homlokukat.

Jázován az időjárás szerint kocsi vagy szánkó után kereket szoktak kötni, amely földön csúszó tengelyen forog. A kerékre két talpon álló, *jancsibaba* néven emlegetett fabáb volt erősítve: az egyik legénynek, a másik lánynak öltöztetve. A szánkón, illetőleg kocsin legények foglalnak helyet és dalolnak. Az egyik harmonikán játszik közülük. Vannak olyanok is, akik madzagra kötött tőkét húznak és úgy járkák be a falut.

Kálmány örököltette meg a temesközi *Monostor* múlt századbeli hagyományait: hamvazószerdán egy embert rossz gúnyába öltöztetnek, nyakába fokhagyma koszorút akasztanak. A kezében madzagra kötve fazék. Ebben parázs, amelyre erős paprikát szórnak. Így füstöli, tömjénezni emberünk a házat. Akit megfog, bekormozza. Kísérete rossz tepsivel, locsolóval üt zajt.¹¹⁷

A tuskóhúzás emlékezete tudunkra még *Csanyteleken, Apácán, Térváron* is él, illetőleg élt.

HAMVAZÓSZERDA a nagybőjti időszak első napja. Más néven *bütfőszérda*, az álarcos felvonulásokra utalva pedig *bolondok napja*. Az előbbi már a Lányi-kódexben (1519) is előfordul.¹¹⁸ Az Egyház ezen a napon szokta híveinek homlokát a múlandóságra való emlékeztetésül meghamvazni. A *tápai* anya hazaérve a templomból, rádörgöli a homlokára tapadt *hamvazópörnyét* kisgyermekéi homlokára. A *gyeviek, leleiek* úgy tartják, hogy aki hamvazkodik, annak majd nem fáj a feje. Aki ott volt a hamvazáson, összedörgöli homlokát azzal a családbelivel, aki nem jutott el a szertartásra.

Ennek a szentelménynek népszokássá vált sarjadékai is voltak. Kálmány jegyezte föl,¹¹⁹ hogy *Szajánban* a múlt század második felében hamvazni jártak az emberek. Fazékban hamut és követ vittek. Házról-házra járva a behamuzott kövel dörgölték be a házbéliek homlokát. A szegedi legények régebben egy vödör vízbe kormot áztatnak és úton-útfélen járva azt a lányt, aki eléjük került, ebből a léből rossz meszelővel meghintették, *mögghamvazták*. Az ilyen lányról úgy tartották, hogy a következő farsangon férjhez megy.

¹¹⁶ Varga J., Bohóságok farsang után. VU. 1868, 115.

¹¹⁷ EA. 2816.

¹¹⁸ Nyelvelmélet VII, 336.

¹¹⁹ Kálmány II, 220.

Nem kell itt föltétlenül az egyházi szertartások kicsúfolására gondolnunk. A népiessé, sőt tréfássá vált szokás bizonyára a régi, török időkbeli paphiányban gyökerezik, amikor egyes szertartásokat laikusok is elvégezhettek. A szokás az egyházi hamvazás újjászületésével párhuzamosan, mint lappangó gyakorlat megmaradt, de a szakrális színezet most már elhalványodhatott, a tréfás mozzanatok pedig uralkodóvá váltak benne.

NAGYBÖJT, szegediesen *nagybűt*, beszéd közben *bűt* az egyházi évnek a hamvazószerdától húsvétig terjedő negyven napja, amely vezeklő jellegével valamikor előkészületül szolgált az ünnepek ünnepének, a húsvétnek méltó megülésére.

Ismeretes, hogy az egyházi előírások a régi népeletbe erősen belejártak és ebben a koratavaszi időszakban számos népszokást, kötelező közösségi hagyományt kezdeményeztek, illetőleg színezték. Vannak közöttük olyanok, amelyek még a középkor böjti fegyelmét idézik és amelyeket már régóta maga az Egyház sem ír elő híveinek, a nép azonban a maga szívós hagyománytisztetével ragaszkodik hozzájuk. Mindenestre az egész böjti hagyományrend korunk nagy gazdasági és társadalmi átalakulásában, világnézeti forrongásában feltűnő gyorsan pusztul és hovatovább a maga egészében a múlté lesz.

A régi idők böjti fegyelme a szegedi nép körében még a múlt században, sőt egyes nagyon elaggott öregeknél még napjainkban is igen szigorú szokott lenni. A nagyböjti napokon csak kenyeret, sőt és száraz növényi eledeleket ettek számos családban és csak egyszer ültek napjában asztalhoz. A tanyákon még legutóbb is akadtak olyan emberek, akik a halat nem számítva, csak növényi eredetű táplálékot vettek magukhoz. Még tejművel sem éltek. Nem zsírral, hanem olajjal főztek. Amint mondták csak olyant esznek, amit a harmat nevelt. Öreg hagyományörző tápaiak ezért mondogatták: *könnyű a bűt túrún, kinyérön*. A böjti eledel fajtáiról, fokozatairól a táplálkozásnál szólnunk bővebben.

A böjti fegyelem egyházi enyhítéséről tanúskodik Dessewffy Sándor csanádi püspök pásztorlevele (1891), amely már csak szerdán, pénteken, szombaton tiltja a húsvést.

Újkígyóson még emlékeznek rá, hogy voltak a faluban olyan idős emberek, akik a nagyböjt negyven napján csak negyvenszer ettek. Erre az időre lemondottak a pipáról, részegítő italról is. Ez utóbbiaktól való megtartóztatás a szegedi tájon az idősebeknél már nagyhétre, a fiatalabbaknál pedig csak nagypéntekre korlátozódik.

A penitencia régebben az öltözködésen is visszatükröződött: *Tápén* a nők sötét és egyszerű viseletén, a lányok violaszín pántlikáján.

Mulatozásról, muzsikáról és táncról a múlt században még szó sem lehetett. Ha mégis ünnepontásra vetemedett valaki, az a tápaiak szerint lerühesedett, gyümölcsfái pedig meddők maradtak.

Régebben olyan erős volt a paraszti közösség tilalma, hogy nagyböjtben a szegedi táj fiatalága: lányok, legények, újpárok, tápaiasan *újfarsangi mönyeescék* zajos, zenés mulatságon nem vehettek részt. A böjti vasárnapokat a szórakozás más fajtái töltötték ki. Már kora délután kimentek a Város szélére, így az alsóvárosiak a *nyomás* néven emlegetett legelőre, amely a mostani vágóhíd, illetőleg *futtató* néven emlegetett régi lóversenyter helyén terült el. A felsővárosiak gyülekező helye a *Gecemán, Gęcëmán* volt, nagyjából a mai Csillag tér és körtöltés közötti füves terület, *paskom*. Itt a legények *métáztak, dóléztak, csülkőztek*, a lányok labdáztak, daloltak. Később azonban együtt is szórakoztak, játszottak. Közös játékaik voltak a *kint a bárány, bent a farkas*, tápaiasan *bárányka*, továbbá a *csiga ide párom, az izgória-gárgária*, az *ustorozás* és egye-

bek.¹²⁰ Természetes, hogy együttesen is daloltak. A korai alkonyatban azután hazamentek. E nyomási multságoknak jellegzetes alakja volt a *dígó*, azaz a kiskocsijával megjelenő bosnyák cukorkaárus, aki saját készítésű cukrot, főleg *alvét* néven emlegett törökmézet árult.

Tápén a nagyböjt heteit, illetőleg vasárnapjait is sokan meg tudják nevezni: első a *csonkahét* és *csonkavasárnap* (Invocabit), második a *guzsahét* és *guzsavasárnap* (Reminiscere), harmadik a *nevetlen hét* és *nevetlen vasárnap* (Oculi), negyedik a *süket-hét* és *süketvasárnap* (Laetare), ötödik a *feketehét* és *feketevasárnap* (Iudica), hatodik a *virághét* és *virágvasárnap* (Palmarum). Ez utóbbiak különben már általánosabban is ismeretesek. A Lányi-kódex (1519) szerint *süketvasárnap*: *Mind Judicayg kyt parasz-tok syket vasarnapnak hywnak.*¹²¹

Somogyi Eleknel *keresztthét* és *keresztvasárnap*.¹²² Ezen a héten a *felsőtanyaiak*, *kömpöciek* nem szoktak tyúkot ültetni, mert a csirke belefut a tojásba.

A kora tavasszal fújó éles szélnek *büti szél* a neve. Ezzel függ össze infámis, lélekvesztő névesszavaknak megvető *büti boszorkány* elnevezése. A kócos, toprongyos, rosszkedvű fehérszínű népség is *olyan, mint a büti boszorkány.*¹²³

Most azokat a jeles napokat vesszük szemügyre, amelyek a naptárban általában hamvazószerda és virágvasárnap közé esnek. Utána a nagyhét és húsvét hagyományvilágát tekintjük át.

GERGELY (márc. 12.) napja körül még szeszélyes és hideg szokott az időjárás lenni. Olykor havazik is. Ilyenkor ezt mondják: *rázi a Gergő a szakállát*. A szegedi példázat szerint Gergely azt mondta Mátyásnak, ha olyan bent volna a neve a kalendáriumban, mint Mátyásé, akkor kifagyasztaná a borjút a tehénből. A *szőregi* hagyomány ezt még egy kissé bővebben tudja: ha Gergely ott volna, ahol Mátyás, olyat tenne, hogy az egész világon híre volna. A tehénbe belefagyasztaná a borjút, az asszonyba pedig a gyereket.¹²⁴

Ítéletidő volt az 1879. esztendő Gergely napjára virradó éjszakája is, amikor a petresi gáton át az *árvíz*, öreg tanyaiak ajkán *Gergő vize* Rókus felől előntötte a Várost.¹²⁵ Megkondukt a városháza öreg harangja, hirdetve a pusztulást.¹²⁶

A Rókus felől hömpölygő *nagyvíz* emlékezetét, betörésének irányát jelzik egyébként a rókusai *Gergely*, *Petresi*, *Árvíz*, *Föltámadás*, továbbá a mentésben buzduló *Pulz* tábornok nevét megörökítő utcanevék. Szólnak róla még a népdalok, ponyvahistóriák is. Ez utóbbiakra más helyen még visszatérünk.

Gergely napja egészen a legutóbbi időkig fogadalmi ünnepe volt a Városnak: az iskolák és hivatalok szüneteltek. Minden felekezeti háláadó istentiszteletet tartott. Voltaképpen ennek a napnak emlékezetét őrzi a *Fogadalmi Templom* is, amely Szeged népének 1880-ban tett fogadalmából épült. Ez úgy szólt, ha a Város romjaiból feltámad, templomot szentel majd a Boldogasszony tiszteletére.

¹²⁰ Leírásuk a Játék, játékszer c. fejezetben..., valamint a Szegedi Szótár megfelelő címszavainál.

¹²¹ Reizner IV, 488.

¹²² Somogyi E., Idvességes multság 123.

¹²³ Példabeszédek II, 33.

¹²⁴ Kálmány III, 177.

¹²⁵ Szemtanú leírása *Kákay Aranyos No 3.* [= *Mikszáth Kálmán*], Szeged pusztulása. Szeged 1879; *Jókai M.*, Magyarhon szépségei. Budapest 1956; *Lázár Gy.*, Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira. Szeged 1909; Legrészletesebben, de novellisztikusan *Szabó L.*, Szeged halála és föltámadása. I-III. Szeged 1929; Szeged városa 109; Gergely-napi darvadozás. Délm. 1927, 58. sz.; Természetesen még több más is, amelyeket itt fölösleges idézni.

¹²⁶ Föltételezt a hajnal 48.

Árvízi héber nyelvű emlékjel a régi zsinagóga falán

Az *árvízi harangszó* hajnali 3 órakor most is megszólal ezen a napon. A múlt század végén még „alig volt szegedi család, amely fönt ne virrasztott volna ezen az éjszakán, *mögvárni még a harangszót*, és szép erős hangjának mély bűgása földidézte a lelkekben a régi emlékeket a megpróbáltatás éjszakájáról.” — írja Tömörkény.¹²⁷

Lehetséges, hogy a nap archaikus szegedi hagyományaihoz hozzátartozik még a középkori diákhagyományokba visszanyúló, tavaszköszöntő *gergelyjárás*¹²⁸ is, amely századunkat csak palóc vidékeken érte meg. Dugonics András Erdélyben élő szokásként emlékezik meg róla, amikor *Gergely vitézeit* emlegeti.¹²⁹ Nem szól azonban arról, hogy Szegeden is virágozott volna. Ennek ellenére mégis föltehetjük, hogy a hagyomány népünkél sem volt ismeretlen. Újkígyós,¹³⁰ és a vele szomszédos Csanádapáca¹³¹ gányófalukban a múlt század hetvenes éveiben még ismerték. Ezt — mint annyi más hagyományukat — nyilván az anyavárosból, Szegedről hozták. Utóvégre föltehetőleg azt is, hogy valami falusi iskolamester tanította meg a gyermekeket a szokásra. Nehéz volna má már a kérdést tisztázni.

Az apácai hagyományt különben Kálmány így írja le: iskolás fiúk — fejükön kék csáköval és oldalukra fekete szíjjal kötött vörös karddal, fehérbe öltözve — járnak házról-házra Gergely napján. Azt mondják, hogy ők *Szent Gergely katonái*. A szokásos *Dicsértessék* köszöntéssel lépnek a szobába. Elöl a zászlótartó áll, hallgatagon tartva a lobogót a kezében, amely nem egyéb, mint sokszínű pántlikákkal és kendőkkel ékesített hosszú, vékony szálfá. A zászlótartó mögött állanak a vitézek — Apácán összesen hárman voltak — kardjukat összeütik, ami köszönést jelent és amit a *Maga Isten mondja* résznel és a végén megismételnek. Énekük — mint máshol is az országban — a következő:

Szent Gergely doktornak,
Hírös tanítónknak
Az ő napján,
Mint eleink szokták,
Mönjünk mi is, fiak,
Oskolába!

Madarak is jönnek,
Seregekkel együtt
Növekszenek,
És most kikeletkor,
Gyönyörű tavaszkor
Zöngedöznek.

¹²⁷ Tömörkény I., Kongj városháza öreg harangja. SzN. 1898, 61. sz. Népek az ország használatában 206. Rónasági csodák 49.

¹²⁸ Ünnepi kalendárium I, 251.

¹²⁹ Példabeszédek I, 145.

¹³⁰ Lócskay József följegyzésében. Nyr. 1876, 189.

¹³¹ Koszorúk II, 201. Figyelmet érdemel, hogy a szokás Hódmezővásárhelyen sem volt ismeretlen. MNGy. II, 315.

Egyéb állatok is,
Füvek, termő fák is
Megújulnak.
Tetszenek Istennek,
Nékünk hasznot tősznek,
Így szolgálnak.

Hát ti rossz gyermekök,
Itten mit hevertök
Egyetömbbe?
Ha nincs tanítástok,
Lősz mindön munkátok
Haszontalan.

Ha unalmas versünk,
Bocsánatot kérünk,
Édös atyánk!...

Maga Isten mondja,
És nyilván tanítja
Igéjével:
Nincs drágább adomány,
Mint a jó tudomány
Az embörnek...

Krisztus int titöket,
Úgy születöket
Hogy küldjenek...

Hogyha nem adhattok
Minekünk deákat
Házatokból,
Adjatok téntára,
Papírra, pännára
Valót!

Hogy Isten áldása
És szent áldomása
Házatokon
Maradjon mindvégig,
Világ végezetéig
Jószágotokon!

JÓZSEF (márc. 19.) Mária jegyese, Jézus nevelöatyja. Foglalkozása révén a szegedi ácsok, asztalosok céhének védöszentje.¹³² Helyi tisztelete tudunkra először az alsóvárosi templom főoltárának szobrán (1713), továbbá ismeretlen festötöl származó szép barokk oltárképén jelentkezik, amely legendájára, a kezében kizöldült száraz ágra is utal. Egyik, századunkban épült szegedi templomot szintén József tiszteletére szentelték.

József a legelterjedtebb szegedi férfinevek egyike. Sajátságos módon csak a XVIII. század második felében bukkan föl. Ennek oka az, hogy Szent József tisztelete spanyol ösztönzésre csak a barokk idökben válik általánossá. Elöször a Habsburg-ház férfitagjai viselték ezt a nevet, és az ő példájukra terjedt el az arisztokrácia közvetítésével mind szélesebb társadalmi körökben.

Láttuk, hogy József napja már a tavasz kezdetét jelenti.

Egy kalendáriumi eredetü szentencia szerint *József kedvessége, jó év kezessége*.¹³³ Vannak, akik nem iparkodnak házuk előtt és udvarukban a hó eltakarításával. Ha ezt valaki a szemükre veti, tréfásan így védekeznek: *nem vergödök vele, Szent Józsefet fogadom mög, majd elhordja ű*. Felső-tanyaiak szerint a cigány is azt mondja: Szent József után, ha pörölyvassal ütök is a földbe a füvet, akkor is kibújik.

Úgy vélik, ha ezen a napon szép az idő, akkor jó termés várható. Algyón a méhtartó gazda e szavakkal eresztí ki méheit: *Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevibe induljatok, rakodjatok, mindön mézet behordjatok!*

A napot az idősebb alsóvárosi és tanyai nép félünnepnek tekinti. „Szent József odakint — írja¹³⁴ Tömörkény — igen nagy tiszteletben van. Ez nem megy ugyan valami lármásan, de azért megvan a lelkekben. A kalendáriumban nincsen a nevenapja piros betűkkel írva, azonban annak tartatik. Nincsen ember, aki ezen a napon dologba állana. József napján a földet szerszámmal durkálni nem szabad. Ilyenkor csönd van és ünnep. A tanyák csöndesek, csak délután felé hallatszik erröl-arröl a gyermekek éneke. Szent Józsefet így éri minden nevenapján a tisztelet. Szobrot, vagy ilyesmit azonban nem állítanak neki.”

¹³² *Hilf* 46.

¹³³ Mondókák az év napjaihoz. Nyr 1901, 343. *Winkler Imre* adata.

¹³⁴ Gerendás szobákból 4; Vö. még Homokos világ 188.

A múlt század első felében voltak csikósok, csordások, gulyások, akik ezen a napon kezdték a szolgálatot.¹³⁵

BENEDEK (márc. 21.), szegedi ajkakon *Benedök*, a tavaszi napéjegyenlőség napja. Ezt azonban a néphagyomány leginkább mégis az időpontjában folyton váltakozó nagyhéttel és húsvéttal kapcsolja össze. Ez különben a középkori Egyház szimbólikus érzékét is mutatja, amikor a maga legnagyobb ünnepkörét, a nagyböjtöt és húsvétot éppen a tavaszkezdettel, a természet újjászületésével állította párhuzamba.

Az országszerte ismeretes mondáshoz: *Sándor, József, Benedök zsákkal hozza a meleget*, illetőleg *hosszúhúti változatához: Benedök, zsákkal hozd a meleget, gyűszűvel a hideget*¹³⁶ — a tápai nép a következő kalendáriumi magyarázatot fűzte: a hosszú tél után Szent Péter egy zsákba kötve elküldötte Sándorral a meleget a földre. Ment, mendegélt, de már nagyon elfáradt a meleg súlya alatt. Az országút szélén meglátott egy kocsmát, lerakodott és iddogálni kezdett. Egészen megfelekezett arról, hogy mi járásban van, Szent Péter már megsokallta a földi embereknek a meleg után való sóvárgását és elküldötte Jóskát, hogy Sándort keresse meg. Kereste, kereste, végre megtalálta a kocsmában. A bor mellett azonban ő is elfeledkezett arról, hogy miért küldték. Szent Péter már türelmetlenkedni kezdett és Benedeket küldötte utánuk. Ő is elakadt a kocsmában. Szent Péter csak várta, leste, mikor ér a földre a meleg. Lenézett az égből, de a jámbor vándorokat sehol nem látta. Nagyon megharagudott és Mátyást küldötte a földre, de most már korbácsot is nyomott a kezébe. Mátyás hamarosan rájuk akadt a kocsmában, mert nagyon jó kedvük volt és dalolásuk már messzire elhallatszott. Bement hozzájuk, mire szedték sátorfájukat és siettek a földre a zsák meleggel. Hirtelen nagy meleg lett, minden jég megolvadt. Ezért mondják rájuk az ismeretes szentenciát. A monda egyik változatát Tömörkény István is megörökítette.¹³⁷

Föltétlenül a bencés középkor liturgikus talajában gyökerezik a *benedöki hajma* tápai képzetkőre, amelyhez hasonló tudunkra csak Göcsejben él.¹³⁸ Ezt a hagymát ezen a napon duggatják és Bertalan napján (aug. 24) szedik föl. Utána a háztetőre rakják, ahol hét nap éri a meleg napsugár, hat éjszaka pedig a harmat. Ennek eltelével zacskóba szokták gyűjteni és a főzetével tifuzsos betegek fejét, hasát mosogatják.

GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY (márc. 25.) az angyali üdvözlés ünnepe. A szegedi eredetű Lányi-kódex (1519) *Testfogadó Boldogasszony* néven emlegeti.¹³⁹ Az ünnep középkori népszerűségét az is bizonyítja, hogy a szegedi származású Baratin Lukács zágrábi püspök szülővárosa iránti szeretetből Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére reneszánsz kápolnát építtetett¹⁴⁰ a Dömötör-templom mellé, a mai Szent Antal-kút táján (1501). A kápolna átvészelt a török hódoltságot. A XVIII. század elején még misézni tudtak benne. Jó ideig itt történik a Szent György napján évente megválasztott tanács ünnepélyes eskütétele. Később, a század dereka táján ismeretlen körülmények között a kápolna elenyészik. Maradványai a Kőtárban láthatók.

Az ünnep középkorba visszanyúló népi imádságrendjéről más összefüggésben emlékezünk meg.

Az Egyház tanítása szerint Mária ezen a napon fogadta méhébe Jézust, ezért az ünnepet szemzésre különösen alkalmasnak tartják. Az ilyenkor szemzett fákból nem jó másnak ágat adni, mert ezzel a termést is odaadnánk.¹⁴¹ Öszentiváni régi hiedelem

¹³⁵ Szabad királyi Szeged városának fensőbb helybenhagyással alapított cselérendje. Szeged 1848, 11.

¹³⁶ *Kálmány* III, 115.

¹³⁷ A Szent Mihály a jégben 314.

¹³⁸ *Gönczi* 242.

¹³⁹ Nyelvemléktár VIII 340; Az ünnepről bővebben Ünnepi kalendárium I, 268.

¹⁴⁰ *Reizner* IV, 90.

¹⁴¹ Nem lesz érdektelen a következő adat sem: *Göndöcs Benedek* plébános, korának híres gazdája, újkígyósi híveinek 1869. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján 2000 saját nemesítésű gyümölcsfacsemetét osztott ki örök emlékezetül. *Balogh, Florianus Augustinus*, Beatissima Virgo. Agriae 1872, 354.

szerint az asszony, ha ezen a napon urával érintkezik, megfogam és biztosan szül gyereket.

A kiszomboriak ezen a napon gyümölcsfáikról lemetszett gallyacskákat tüzelnek. Úgy vélik, hogy ezzel megakadályozzák a termés elférgesedését. Az itteni méhészek a röplyukakhoz is állítanak gallyakat, hogy fáikról a méhek majd jól mézeljenek.

HUGÓ (ápr. 1) napján szokták a *sándorfalvaiak* megjegyzni, hogy a cigány lova most már nem éhezik, azaz a mezők kezdenek zöldülni.

Április elseje egyébként a szegedi tájon is a felültetés napja, főleg a fiatalság körében. Ha sikerült valakit rászedni, ezt mondják neki: *április bolondja, május szamara*. Másként: *április bolondja, hónap lősz az utólja*.¹⁴²

FÁJDALMASPÉNTÖK a virágvasárnapot megelőző péntek (feria VI. post dominicam passionis septem dolorum B. Mariae Virginis). Jellegzetes franciskánus ünnep, amelyet jámbor alsóvárosi parasztasszonyok számontartanak. Tiszteletét az *alsóvárosi* templom gyönyörű *Hétfájdalmú Szűzanya* oltára, illetőleg szobra,¹⁴³ továbbá freskója, Kontuly Béla alkotása is élteti. Néphagyomány nem fűződik hozzá, barokk devóciójáról azonban adataink vannak.

VIRÁGVASÁRNAP és *nagyhét* rendszeren április elejére esik. Hagyományviláguk töredezik ugyan, de még elevenen emlékeznek rá, és az idősebbek közül sokan ragaszkodnak is hozzá.

Virágszombat a neve a virágvasárnapot megelőző napnak. Így emlegeti már a Lányi-kódex is.¹⁴⁴ E napon, de a *virághét*,¹⁴⁵ vagyis a virágvasárnap előtti hét napjain is névmágiás meggondolás alapján szokták az öregebb asszonyok a virágmagokat vetni.

Virágvasárnap népünk számára elsősorban a *barkaszentölés* ünnepe. A barkás fűzfaágat már előző nap piacon, vagy mostanában a templom előtt szokás megvenni. Régebben alamizna ellenében koldusok nyújtották át a templom ajtajában. Az ágakat *Felsőtanyán* ennekelőtte iskolás gyerekek gyűjtötték össze lassanként Gergely napjától kezdve egészen a mai ünnepig. Ajándékot kaptak érte. *Tápén* a barka mellett régebben olajfa (*Eleagnus angustifolia*) ágat is szenteltettek.

A templomból hazahozott szentelt barkából régebben a család minden tagja lenyelt egy-egy szemét, hogy egészséges maradjon. Régi hagyomány szerint¹⁴⁶ hideg-lelésről három szem barkát kellett három nap egymás után elnyelni. *Sándorfalván* keresztet szoktak a haldokló ember feje fölött a barkaággal rajzolni, hogy kimúlása nyugodtabb legyen. A *tápai* halott koporsajába is jut belőle. Sertésvész ellen az ölküszöb alá szentelt barkát tesznek. Mások a jószágokat vesszőzik meg vele. A vas-tagabb barkaággal a *deszkiek* egész éven át keverik a disznó ételét. A *kiszomboriak* a szentelt barkáról egy-egy rügyet letörnek és keresztalakban a ló, tehén homlokán szétdörzsölik, hogy a *nyila*, azaz villám elkerülje őket.

Úgy tartják a szegedi tájon, hogy a barkát nem jó bevinni a szobába, mert akkor sok légy lesz a nyáron. Ezért a padlásra teszik, vagy az ereszet alá tűzik. Ez a magyarázat már másodlagos. Az elsődleges célzat ugyanis az volt, hogy a házat kerülgető gonoszokat elriasszák vele, ezért tűzték föltűnő helyre. A gyakorlatnak sajátságos

¹⁴² *Kálmány II*, 209.

¹⁴³ Talán még középkori Vesperbild.

¹⁴⁴ Nyelvemléktár VII, 339.

¹⁴⁵ „1731. *Virághéten leszen esztendeje*”: Reizner IV, 488.

¹⁴⁶ *Kovács* 388.

kömpöci fejleménye, hogy — új templomuk leányegyház lévén, ahol nincs barkaszentelési szertartás — a templom előtti fűzfákról metszenek és visznek hajlékukba barkát. Szentelménynek érzik így is. *Alsóvároson, Földeákon* egy-egy szemet égetnek el belőle éghatáború idején, szentelt gyertya lángjánál, legújban a konyhatűzben is. *Tápén, Felsőtanyán* ezt régebben még odatartották a szabadkémény alá is, hogy füstje a rossz föllegeket oszlassa. *Sándorfalván* a barkát vihar, jégverés esetén előveszik, apróra összevagdadják. A konyhában felfordítják az asztalt, négy lábára ráteszik az apróra vágott barkát, majd meggyújtják és imádkoznak mellette.

NAGYHÉT. Egy XVIII. századi följegyzés szerint *sanyarúhét*¹⁴⁷ a szegedi tájon is hosszú időközön át a testi, lelki tisztálkodásnak, a háztájék felújításának, tehát a tavasz méltó fogadásának ideje. Tanyán, falun még manapság is kimeszelik a házat, kirakják a napra az ágyneműt, ünneplő ruházatot, rendbe teszik a szerszámokat. Sajátos régi, már alighanem kihalt *gyevi* hagyomány, hogy a gazda az udvaron összegyűjti minden munkaeszközét és imádkozik fölötte. Ha lehetséges volt, a földeken a századforduló táján még csak a nagyhét első három napján dolgoztak. Mint mondtuk, főleg a házkörüli munkára, nagytakarításra, meszelésre, szellőztetésre, a téli ruha átváltására, az ünnepi eledelek előkészítésére került sor. A férfiak meg szoktak nyíratkozni, az öregebbek még gyónni is.

A nagyheti tisztálkodásra a szegedi középkorból is van néhány jellegzetes liturgikus adatunk. A premontrei apácák helybeli kolostorában élt az oltárok nagycsütörtöki megmosása, amely nyilván a nagyhétre népszokásainkban máig annyira jellemző *lustratio* megnyilatkozása. Ezt a kolostori szokást hazánkban máshonnan nem ismerjük.

Az apácák oltármosásával kapcsolatban volt a szegények lábának megmosása¹⁴⁸ is: *az portás anyé szegényt keressen, mennye atyafiu (=apáca) vagyon. Minnyán begyűlvén és a szegényeket behíván tegyenek mandatumat (=végezzék el a lábmosást). Böjtbén másodsombaton minden atyafiu az ő szegényének vizet töltsön kezére, és minden szegénynek egy-egy pénzt vagy fillért adjonak. Mikor nekék osztják, minden szegénynek meg kell békélni (=csókolni) a kezét, és az után valami emmi-valót és innyavalót kell nekik adni. Az fejedelem tedék magának anyne szegényt hívasson, mennyet akar.*

Nagycsütörtök este még a századfordulón is számos tápai családfő megmosta gyermekjei lábát.

Tápén a nagyheti gyász jelül a templomi zászlókról leszedik az asszonyok a selymet és esetleges fölírást. Csak a rúdja meredezik a templomban. Ez a szokás nyilvánvalóan a nagycsütörtöki liturgikus oltárfosztás (denudatio altarium) népi sarjadéka.

A nagyhét hangulata a régebbi, századunkban már nem élő szegedi gyerekjátékokon is átvillant. Nagyszerdán, nagycsütörtökön, nagypénteken a *szőregi* gyerekek a templom körül *pancilusozni* szoktak,¹⁴⁹ azaz *pancilus* néven emlegetett, gyékényből font ütővel ütik a fűszálakat, és kiáltozzák: *Pancilus Pilátus mért verted mög a Jézust?* E hagyományt, amelynek országszerte számos változata él, már Dugonics András¹⁵⁰ megörökítette: „A gyermekek főképpen Szegeden irtalmatlan pattanásokkal verik a földet nagypénteken gyékénnyel, és azt mondják, hogy Pilátust verik, ki Urunkat Jeruzsálemben felakasztatta.”

Ennek a hagyománynak sajátos, a *jeremiásvecsörnye* néven emlegetett délutáni templomi siralmakhoz tapadó hajtása, hogy amikor a pap a *Miserere mei* kezdetű

¹⁴⁷ *Somogyi E.*, Idvességes mulatság 128.

¹⁴⁸ Nyelvméltár VII, 343.

¹⁴⁹ *Kálmány III.*, 142.

¹⁵⁰ Példabeszédek I, 208.

zsoltár után annak jeléül, hogy a templom kéripitja Jézus halálakor kettéhasadt, megüti könyvével az oltár lépcsőjét: a *csanádapácai* nép botokkal esik neki a padoknak és egy kis ideig üti őket. Mint mondják azért, hogy ilyenkor Pilátus is szenvedjen, amiért elárulta Krisztust.¹⁵¹ Lehetséges, hogy e szokásoknak még a középkorba visszanyúló liturgikus gyökerei vannak. Gondolhatunk azonban gonoszüzésre, a tavaszi vegetációt késleltető démonok megfélemlítésének csökevényeire is.

NAGYCSÜTÖRTÖK. Képzetköre szegényes. A már szigorúan böjtös eledelkből álló esti étkezésnek alsótanyai neve *úrvacsora*, utalással az Utolsó Vacsora időpontjára. A régi szegedi polgári, úri családokban háromféle zöld került asztalra: sóska-leves, spenótfőzelék, végül tükörtojás salátával, esetleg galambbeggyel. E táplálkozási hagyomány föltétlenül német eredetű és a *zöldcsütörtök* (Gründonnerstag) képzetkőréhez kapcsolódik. Népünkhöz nem jutott el.

Nagycsütörtökön *Rómába mönnek*, azaz elnémulnak, *tizzaszentmiklósiak*, *padéiák* szerint *megsüketülnek* a harangok. A gyerekek régebben kereplővel jártak *Padé* utcáin, és minden háznál bejelentették a delet és az esti harangszó idejét. Húsvét reggelén szolgálatukért tojást kaptak ajándékba.

Hajdani, máshol is röviden említett *kecskeméti* tréfás néphagyomány szerint¹⁵² a híros városban még csak békességgel túrik a harangok római útját, mert a református atyafiaké itthon maradt. Szegeden bezeg már nemegyszer gyűtottak föl valamelyes putrit, hogy meglássák, haza tudnak-e harangjaik hamarjában jönni, amikor itthon baj van: tűzvész támad, meghal valaki.¹⁵³ A hiedelmeknek a törzsökös szegedi hagyományvilágban nincs nyoma.

NAGYPÉNTEK napjának szegedi hagyománykincsében archaikus tavaszkezdő képzetek, szokások keverednek az egyházi liturgia érzelmes átélésével. Nagy emberi önmegtagadással, böjttel is a régi nép érdemessé akarja magát tenni a mennyeinek érzett jutalomra, a természet áldására.

Varga János följegyzése¹⁵⁴ szerint a múlt század derekán hajnalban három óra felé a legények „sorkukorékolással” költötték föl a fürdéshez az alvókat. E szokásba nyilván belejátszott az evangéliumi hagyomány is: megszólalt a kakas, amikor Péter a Mesterét megtagadja.

Nagypéntek hajnalán a Város épkezláb népe még a múlt században is a Tiszán fürdött, illetőleg mosakodott meg azzal a céllal, hogy a tél baját, betegségét e jelképes tisztálkodással lemossa magáról. A szokás megvolt a tanyákon is, ahol az emberek fürdése, lovak úsztatása szikes tavakban, vízjárta semlyékeken történt. A hagyományt Temesközbe vándorló népünk is elvitte magával. *Gyulafalván*, a mosakodás kint a gulyakútnál történt. A beteg kisgyermeket is lemosták a vízben, hogy a baj így múlték el róluk. Kálmány jegyezte föl¹⁵⁵ *Táperől*, hogy a veszedelmes fekély, mások szerint minden látható-láthatatlan baj elmúlik, ha nagypéntek hajnalban, amíg nem járnak, a Tisza vizében lefelé mossák. Kovács János szerint¹⁵⁶ a lányok is lementek szótlanul megfürdeni a Tiszában. Abban a hiszemben éltek, hogy így majd nem fog rajtuk semmiféle rontás, igézés. Fürdés után a fűzfák lombjai alatt fésülködtek meg, hogy hosszú legyen a hajjuk. Ugyanezért fontak még a századfordulón is gyékényt a hajukba ilyenkor az *őszentiváni* lányok. A fürdésnek ma is élő, csökevényes maradványa az, hogy odahaza kint a kútnál, a szabadban mosakodik a család. Úgy vélik, hogy ahol bent a szobában mosdanak, ott sok bolha lesz abban az esztendőben.¹⁵⁷

¹⁵¹ *Szentkereszty T.*, Pilátusverés Csanád-Apácán. Ethn, 1905, 60.

¹⁵² Hornyk-Album. Kecskemét 1894, 73.

¹⁵³ Karácsony, húsvét, pünkösöd 221.

¹⁵⁴ *Varga J.*, A húsvéti ünnepekre. VU. I 71, 196.

¹⁵⁵ *Kálmány EA.* 2810.

¹⁵⁶ *Kovács* 319.

¹⁵⁷ *Már Kálmány I.*, 110 is.

Ilyenkor hajnalban történik a féregüzés is. *Alsóvároson* és a tanyákon a gazdasszony még a közelmúltban is szóltanul kisöpörte a ház összes helyiségeit, és a férgeket: legyet, bolhát, tetűt, egeret jelképező szemetet kivitte az útra és a kocsinyomon túl öntötte el. Valamikor a fiatal gazdasszony korahajnalban anyaszült meztelen körülfutotta az egész tanyát, hogy ezzel mindenféle ártalmat távoltartson. *Sándorfalván* az asszony ma már ezt egyszál ingben végzi. Megállnia nem szabad. Más változat szerint meztelen kellett a tanya helyiségeit kisöpörnie. A szeméttel azután titokban a harmadik szomszédba kellett elszaladnia. Régimódi *tápai* asszony ezen a napon nem veti föl az ágat, nem teszi rendbe a fekvőhelyet. Öreg *sövényházi* asszonyok szerint a nagypénteken földre csöppentett vízből bolha lesz.

Nagypénteken egyébként teljes a csönd. A tűz kialszik, mert különben leégne a ház, a tükröt fekete kendővel takarják le. Aki mégis belenézne, a *kömpöciek* szerint sárgaságba esnék. Nincs most tűz a kovácműhelyben sem. *Ásotthalmiak* szerint azért nem szabad e napon dohányozni, mert ez rágyújtással jár együtt. Úgy járnak-kelenek, mintha halott volna a háznál.

A böjt is ezen a napon a legszigorúbb. Reggeli nem volt. Délben is régebben csak olajjal készült ételeket: törött paszulyt, káposztát, gubát, halat ettek, amelyeket már nagycsütörtökön megfőztek. A *kömpöciek* szerint, ha most tizenhárman ülnének egyszerre asztalhoz, néhány napon belül meghalna közülük valaki. Sokan kenyéren és vízen böjtölnek. Öreg *kiszomboriak* még századunk első évtizedeiben is csak marosvizet ittak ezen a napon. Mint mondogatták: lelkük olyan tiszta legyen, mint a folyóvíz. *Szatymazon* ekkoriban még akadtak olyan öregasszonyok, akik három szem búzán és egy ital vízen tartották a böjtöt. Nagypénteken a hagyományörző férfiak nem szoktak dohányozni, bort inni, feleségükkel hálni. Délután — főleg, ahol gyerekek vannak — a szabadban tüzet raknak és kukoricát pattogtatnak. Ez eltéve — Kálmány hallomása¹⁵⁸ szerint — hideglelésről jó.

Öregek emlékezetében máig él a *nagypéntöki kenyér* híre. Ez nyilvánvalóan a középkori nagycsütörtöki eulógia,¹⁵⁹ vagyis az Oltáriszentség emlékezetére szentelt kenyér elnépiesedett, nagypéntekhez tapadt maradványa, és sajátos alkalmazása.

Nagypénteken nem égvén tűz, tehát a szegedi tájon kenyeret sem szoktak sütni ezen a napon. Csak akkorát dagasztottak, mint egy libatojás. Később megszáritották, eltették, és akkor vették elő, amikor valaki vízbe fulladt. Ilyenkor a közepét kifúrták és égő szenteltgyertyát állítottak bele. A vízre eresztették, és ahol a gyertya befordult, hitük szerint ott kellett a holttestet keresni. *Algyőn* úgy tudták, hogy a holttest oda is úszott, ahol a kenyeret, benne a hétszer megszentelt égő gyertyát a vízre eresztették. Öreg *szőregiek* szerint, aki a nagypénteki kenyérből evett, azt a háborúban nem érte fegyver.

A szokás Bornemisza Péter szűkszavú tanúsága szerint¹⁶⁰ még a középkor paraliturgikus hagyományaiból sarjadt: *mintha ki vízbe hal, tányérra viaszgyertyát gyújtanak. És ott megaluszik, ahol fekszik.*

Bár a katolikus egyház a nagypénteket sohasem ünnepelte pirosetűs ünnepként, a régivágású emberek mégsem dolgoztak ezen a napon. Egyedül csak a jószág-herélésre került szükség szerint sor. A *szőregiek* szerint a most herélt jószág könnyen kiheveri a műtétet.¹⁶¹

A régi *földeáki* asszonynép az ünnepre szánt, de meg nem varrt ruhát nagyhéten, de különösen nagypénteken a világért nem hagyta volna a varrónőnél. Magukhoz

¹⁵⁸ Kálmány EA. 2816.

¹⁵⁹ Francz I, 263.

¹⁶⁰ Bornemisza P., Válogatott írások. Összeállította és jegyzeteket írta Nemeskürty István Budapest 1955, 202.

¹⁶¹ Kálmány EA. 2816.

vették és csak húsvét után vitték vissza. A szokást talán a ruháitól megfosztott és mezteleonné szegényített Jézus evangéliumi képe ihlette.

Maga a nagypénteki szakrális áhítat régebben már nagycsütörtök éjszakáján elkezdődött, amikor Jézus Olajfák hegyén való virrasztásának emlékezetére az egyes városrészek hívei a maguk templomától a Városon keresztül énekszóval, egymást felváltva vonultak a Kálváriára.¹⁶² Erről máshol bővebben is szólunk.

Az első szegedi *Kálvária* a XVIII. század folyamán épült a régi palánki temető felé, a mostani árvaház táján, akkor még szőlők között. A kápolnát az agonizáló Jézus tiszteletére emelték. Van egy néphagyományként fennmaradt adatunk¹⁶³ arra, hogy egy szegedi népmisszió a barokkra annyira jellemző szenvedéllyel *jezsovita* papok kilencágú korbáccsal ostorozták magukat, hogy a bűnösökért vezekeljenek. Valószínűleg az első Kálvária ennek a látványos misszióknak lett a gyümölcse.

A kápolnát a Víz romba döntötte. *Halmay Andor* barokkos tervei nyomán az árvízi könyöradományokból épült újjá (1882), 1966-ban azonban halálra ítélték, lebontották.

A régivágású alsóvárosi paraszttasszonyok még pár évtizeddel ezelőtt is, miután a feregűzés és mosakodás hajnali szertartását elvégezték, mindjárt a templomba mentek. Egész délig, sőt délután ismét ott voltak. Ebédfőzésről ma nem kellett gondoskodniuk. Itt már órákkal a papi szolgálat elkezdése előtt a maguk orális hagyományai szerint énekeltek, imádkoztak. Leginkább a középkori franciskánus passiómisztika világát, érzelmes humanizmusát¹⁶⁴ idéző Mária-síralmak hangzottak föl számos változatban az ajkukon. Szövegeik barokkos fogalmazásban a ponyván is megjelentek és nyilván még középkori énekhagyomány ismételt átköltései, az Ómagyar Mária-síralom egyenes örökösei. Jézus és Mária párbeszédét megosztva, felváltva szokták énekelni a tápai férfiak és asszonyok. Mindezekről még máshol is szólunk, itt csak egyetlen szöveget idézünk:

Ki sír oly keservesen, hol vagy csillagom,
Sötét, zivataros éjben szép gyöngyvirágom.
Mária vérkönnyet sírva ezt zokogja, ezt kiáltja:
Hol vagy csillagom?

A lilium gyászba borul, hol vagy csillagom,
Két arcára vérharmat hull, szép gyöngyvirágom.
Kérdi égtől, kérdi földtől, kérdi a gyászos felhőktől:
Hol vagy csillagom?

Jajjal telik meg az utca, hol vagy csillagom,
Kínt hoz a bánat postája, szép gyöngyvirágom.
Jön a násznép a gyászsereg, a vőlegény halvány, remeg.
Hol vagy csillagom?

Jön a szűz lelkek jegyese, hol vagy csillagom,
A mennyország vőlegénye, szép gyöngyvirágom.
Hőszin vőlegényköntöse vérrel, porral van keverve,
Hol vagy csillagom?

Vőfélyek a vad hóhérok, hol vagy csillagom,
Násznép a kegyetlen zsidók, szép gyöngyvirágom.
Kesereg az örömanya, jegykendőt nyújt Veronika.
Hol vagy csillagom?

¹⁶² Nagypénteken. SzN. 1886, 93. sz.

¹⁶³ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 50.

¹⁶⁴ Magyarországon — írja Kardos Tibor — a misztériumjáték francia-német típusával szemben az olasz típus, magyarosan a devóciós játék válik uralkodóvá. Csaknem egyidejűleg itáliai keletkezésével, megjelenik magyar földön. A húsvéti, nagypénteki prédikáció egyes részei közé beékelte drámai passióról van szó, mely az Újszövetségnek ezt az érzelmileg megindító, megrázó részét teljesen az Anya és Fiú földi tragédiájában oldja fel, a bibliai történetet a legnagyobb mértékben emberiesíti." *Kardos T.*, A magyarországi humanizmus kora. Budapest 1955, 349; Vö. még *Kardos T.*, Régi magyar drámai emlékek. I. Budapest 1960, főleg 84—109, 313—390. Továbbá Karácsony, húsvét, pünkösd.

Szent kezén a jeggyűrűje, hol vagy csillagom,
Hóhér lánca és kötele, szép gyöngyvirágom.
Völegényi bokkrétája a vérző töviskorona,
Hol vagy csillagom?

Menyegzős zászló a kereszt, hol vagy csillagom,
Melyet szent vér pirosra fest, szép gyöngyvirágom.
A völegény nehéz útja vérrózsákkal van megrakva,
Hol vagy csillagom?

Megy már a menyegzős ágyra, hol vagy csillagom,
Kínhalálra, keresztfára, szép gyöngyvirágom.
Jegyajándék, mely kincset ér: a szent testből kiömlő vér.
Hol vagy csillagom?

Sír, zokog az örömanya, hol vagy csillagom,
Halvány a völegény arca, szép gyöngyvirágom.
Fizeti a jegy aranyát, lelkét Atyjának adja át.
Hol vagy csillagom?

Hozzád jöttünk keseregve, hol vagy csillagom,
Lelkünk égi völegénye, szép gyöngyvirágom.
Hozzád jöttünk, ő vezess be a mennyei dicsőségbe.
Hol vagy csillagom?

Amen.

A hagyomány a papság szűk látóköre és közönye miatt *Alsóvároson* az első világháború után elenyészett, *Tápén* azonban még szinte töretlenül él.

Az új liturgikus rend nagyheti népi hajtásaival még nem találkoztunk.

Inkább a polgárság körében élő szokás, hogy a Város templomaiban levő szent sírokhoz délután folyamán rendre elzarándokolnak. Az *Úr koporsaja* néven emlegetett nagypénteki templomi szentsírral kapcsolatosan a szegedi tájon is él az ország-szerte ismeretes szólás: *az Úr koporsaját se őrzik ingyen*, azaz a munkát, szolgálatot jutalmazni illik. A sír körüli díszörség állása valamikor céhes, illetőleg jámbor társulati kiváltság volt. A hozzáfűződő néprajzi hagyományok már nem jelentősek. *Tápén* mindenestre az *Úr koporsaját* rozmaringgal, e koratavasszal is elérhető örökzöld virággal, vagyis a szeretet, szerelem ősi, virágénekeinkben, nótáinkban sűrűn előforduló jelképével szokták díszíteni. Kálmány a *Temesközben* jegyezte föl a múlt század második feléből, hogy a hívek nagypénteken és nagyszombaton az *Úr koporsaja* előtt fekvő *kis Jézusnak*, azaz a feszületnek tojást visznek.¹⁶⁵ Ez a hagyomány még a középkorba nyúlik vissza. Már szó esett róla, hogy a nagyböjtben valamikor a tojás fogyasztása is tilos volt. A paraszti háztartásban aztán a tojás a húsvéti ünnepekre jól fölszaporodott, A papnak nagyböjti, nagyheti szolgálatáért az *Úr koporsajához* a pénz mellett tojást is vittek. Ez nem volt ugyan egyházjogi előírás, csak tisztességes hagyomány (laudabilis consuetudo).¹⁶⁶

NAGYSZOMBAT, HÚSVÉT. Voltaképpen szintén az archaikus tavaszi tisztálkodás, megújulás készségének és az ősi, szakrális pogány hagyományt jelentős mértékben szublimáló liturgiának kettősségét tükrözi.

Ismeretes, hogy a római egyház nagyszombati liturgiája a közelmúlt években megváltozott, illetőleg visszatérőben van az ősbibb rendhez, a középkori formához.

¹⁶⁵ Kálmány II, 209.

¹⁶⁶ Lechner, M.-L., Beichteier. Ein Beitrag zum kirchlichen Abgabewesen und zum Ostereierbrauchtum. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 1958, 244.

Mint látni fogjuk, a szegedi, de általában az egész magyar katolikus néphagyomány laikussá vált népszokásként megőrizte ezt a középkori, napjainkban ismét restaurálódó rendet, vagyis a feltámadásnak húsvét hajnalán való megünneplését; a liturgikus *ludus paschalis* ihlette a *jézuskeresés* népi hagyományait, amelyekről mindjárt bővebben is szólunk. A népelet ugyanakkor alkalmazkodni volt kénytelen az újkori előírásokhoz, így a délelőtt végzett liturgiához és nagymiséhez, bár ezeken az ünnepre való készülődések miatt alig vett részt. Így Alsóvároson a reggeli tűzszentelésre csak az öregasszonyok vittek szőlőjükből vesszőket, amelyeket szertartás alatt a tűzbe tartottak. Az így megszentelt venyigéket aztán a szőlőnek, esetleg szántóföldnek négy sarkába ásták el. Ez a szokás még középkori liturgikus gyakorlat nyomait¹⁶⁴ őrizte meg.

Amikor a harangok hazajönnek Rómából, azaz újra megszólalnak, mindenféle nagy lármát csapnak, zajt ütnek. Így *Alsóvároson* rossz bográcsot verve, a ház minden zegét-zúgát gyorsan bezaladozva a gyerekek ezt kiabálták: *kégyók, békák szaladjatok, mögszólaltak a harangok!* Varga János a mondókának a múlt század derekáról még bővebb, verses változatát¹⁶⁸ jegyezte föl:

Kígyók, békák szaladjatok,	Kígyók, békák szaladjatok,
Mögszólaltak a harangok.	Itt tovább nem maradhattok.
Tücskök, férges, bogarak	Mögszólaltak a harangok.
Soha itt ne lássalak.	

A *tápai* gyerekek még a századfordulón is csengő- és kolomprázással kerülték meg a házat, miközben mondogatták:

Kényók, békák szaladjatok,
Húzik a mönnyei harangot!

Kálmány följegyzése szerint¹⁶⁹ a *terjániak* viszont ezt szokták mondani: *Szent János vére fusson körül a ház környékin, hogy ne ártson semmiféle vesződelöm. Az újkígyósi asszonyok ilyenkor szokták gyorsan kisöpörni a ház helyiségeit, hogy megszabaduljanak a férgektől. Kiszomborban a ház tövét söpörték körül.*

Ebben az ünnepélyes-mágikus zajütésben a bajelhárítás szándéka, az emberi éberség és gondoskodás készsége érvényesül.

A nagyszombat este tartott föltámadási körmenet nyilvánvalóan egy archaikus tavaszkezdő szokásnak, a határjárásnak szublimációja, az ember közvetlen életterének: otthonának és mezejének, a zsendülő határnak mágikus körbe foglalása, a gonoszok ártalmának kizárása a közösségi kozmoszból. Ebben a szemléletben gyökeredik egyébként a *búzaszentelő* és *úrnapja* hagyományvilága is. E hit szerint a feltámadt Krisztus hatalmát megjelentik a földnek, megfenyegetik és megszégyenítik vele a gonosz szellemeket, amelyektől a természeti csapások erednek.

Mint mondtuk, ez a körmenet a középkorban húsvét ünnepének hajnalán történt. Laikussá vált, gazdagabb fejleményeivel már csak a Székelyföldön találkozunk. Nyomai azonban felcsillannak napjainkban is az *alsóvárosi* feltámadási körmenetben: a négy világtáj irányában szentségi áldásban szokták részesíteni a Várost és a processzió térdeplő résztvevőit, akik áldás közben panaszos éneklő hangon ezt mondják: *Jézus, Jézus, Jézus, Mária Mária, Mária*. A nép mondai, oknyomozó magyarázata szerint ez a hagyomány még a török időkbe nyúlik vissza.¹⁷⁰ Kétség-

¹⁶⁷ *Dankó J.*, A húsvéti isteni szolgálat a régi egyházban. Esztergom, 1872, 10. Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 266.

¹⁶⁸ *Varga J.*, A gyermekvilág húsvétja. VU. 1868, 179.

¹⁶⁹ *Kálmány EA.* 2816.

¹⁷⁰ *Bálint S.*, Hódoltságkorabeli népszokás a Szeged-alsóvárosi föltámadási körmenetben. Ethn. 1931, 97.

telen azonban, hogy a határkerülés maradványa. Az ihletett felkiáltások eredeti, nagyon is reális célzata az volt, hogy az emberek megújuló életére és munkájára törrő gonoszt messzire riasszák.

A szabadságharc idején a bácskai *Goszpodince* (Boldogasszonyfalva) ostrománál a szegedi honvéd zászlóalj azt kívánta, hogy a támadásban a legelső legyen. Úgy is történt. Éppen nagyszombat napja volt, és a rohamra induló csapatban felhangzott az ének: *Föltámadt Krisztus ez napon!* Erre az egész zászlóalj *alleluja* harsogása közben véres közelharccal be is vette Goszpodince sáncait.¹⁷¹

Tápén, Pusztaföldváron a nők, még a legöregebb asszonyok is, a föltámadt Krisztus tiszteletére tiszta fehér ruhában vesznek részt a körmeneten. A menyecskék menyasszonyi ruhájukat öltik magukra, a lányok is fehérben, hajukban fehér pántlika. *Sándorfalván* azt tartják, hogy majd annál több gyümölcs terem, minél többen mennek el a család tagjai közül a feltámadásra. A régi *kiszomboriak* tisztára szokták a lábukat mosni és csak úgy mentek a körmenetre. Mint mondogatták, így lehet majd üdvösségre jutni.

A szertartásból hazatérve a vacsorán már húsvéti eledeleket esznek, előbb azonban a családfő, lehetőség szerint a templomban e napon szentelt vízzel meghinti őket. Ez a szegedi tájon mindenütt általános. *Tápén* egyúttal a házat is megszentelik vele. Az *újkigyósi* gyerekeknek édesanyjuk ilyenkor egy darab főtt kolbászt nyújt e szavakkal: *a torkod majd nem lősz fáj!* Az eledelekhez egyébként még visszatérünk.

A szegedi tájnak is sok helyén máig él, főleg az asszonyok körében nagyszombat éjszakáján, illetőleg húsvét hajnalán a *jézuskeresés*, amely a középkori liturgikus húsvéti misztériumdrámának¹⁷² laikussá vált maradványa, és amelyhez részben a határkerülés intenciói is hozzátapadtak.

A dráma voltaképpen annak a szüksézávú evangéliumi jelenetnek (Márk 16, 1—7) feloldása, amikor a szent asszonyok kenetükkel Jézus sírjának látogatására indulnak. Itt azonban az angyal közli velük a feltámadást. E templomi latin misztériumjátékának népi utóélete tükröződik a jézuskeresésben.

Tápén a jézuskeresésre éjfél után gyűlnek össze a hívek a temetői kápolnában. Énekelnek, imádkoznak, majd megindulnak a templom felé. A szokás a múlt század második felében még a Városban is virágzott. Ez a Kálvárián az összes városrészek részvételével történt, ahova énekelve mentek-jöttek. Biztos tudomásunk szerint a mai napig ismeretes még *Algyőn, Sövényházán, Szőregen, Csanádapácán, Újkigyóson, Mindszenten, Padén*. Jellegetes apácai mozzanat, hogy az egész falut megkerülik. Az énekszó hallatára ágyukból sokan fölkelnek és kimennek a keresztet megcsókolni.

Akadnak még az öregek között, akik a régi nagybőjti előírásokhoz és hagyományokhoz ragaszkodva csak húsvét napján nyúlnak a hüseledekhez, miután reggel a templomban megszentelték őket, és így a katolikus tanítás szerint szentelménnyé, archaikus népi felfogás szerint pedig mágikus telítettségűvé váltak.

Ismeretes, hogy a bárány felajánlása az Ószövetségben az ősi emberáldozatot váltja föl. Az Isten Báránya-szimbólum vallásos felfogás szerint Krisztus áldozati halálát fejezi ki. Erre emlékeztet a *húsvéti bárány*,¹⁷³ vagyis az ünnepi ebédnek régebbi jellegzetes fogása juhtartó népünk körében. *Tápén* ilyenkor föltétlenül hófehér abrosz kerül az asztalra. Sajátos szegedi hagyomány volt, hogy a régi *rókusi* birkavágók, helyi nevükön *cincárok*, az ótestamentomi zsidók módjára (Exodus 12, 7) a leölt

¹⁷¹ Reizner J., A régi Szeged. I, 222. Novellisztikus feldolgozása: Nagyszombati processzió; Nagy S. (*Senex*), Ötven év. Szeged 1909, 105.

¹⁷² Zalán M., A Pray-kódex föltámadási szertartásai és misztériumdrámája. Pannonhalmi Szemle 1927, 97.

¹⁷³ Katona L., A húsvéti bárány. Irodalmi tanulmányai. II, 259.

barány vérével meg szokták kenni az ajtófélfát, hogy az ő elsőszülöttjeiknek se legyen bajuk.

A legrégebb húsvéti eledetek közé tartozik a *tojás*, amely az életnek, újjászületésnek, a keresztény világban Krisztus halottaiból való feltámadásának ősi szimbóluma. Már említettük, hogy a régi böjti regula valamikor a tojásfogyasztást is tiltotta. Most húsvétkor már ehhez is hozzá lehetett nyúlni. Ismeretes, hogy az aprójószág éppen koratavasszal tojik legtöbbit.

A húsvéti szentelt főtt tojáznak szegedi öregek ajkán *kókonya*, *kókonya* a neve, amelyet a XVI. század legelején már a Sándor-kódex is ezzel a szóval emleget, és egyúttal a középkor szellemében értelmezi is¹⁷⁴ Kálmány *temesközi* adata¹⁷⁵ szerint a kókonyát az ember kétfele vágja: felét megeszi, másik felét a feleségének adja, ha eltéved és eszébe jut, hogy kivel ette meg, rátalál a helyes útra. Miután a tojást akár a templomban, akár a családban meg szokták húsvétra szentelni, a héját nem vetik szemétre, hanem a káposztaföldre, kerti veteményekre szórják, *Tápén, Földeákon* az aprójószággal etetik meg. *Kömpöcön* tűzbe vetik. Egyes *alsótanyai* családokban a szőlőföld négy sarkába ássák. A húsvéti tojást főleg a gyermekek számára a gazdasszonyok a szegedi tájon is börzsönnyel befestették és díszítést is karcoltak rá.¹⁷⁶ Ez már erre régóta nem szokás.

A gyerekek az ajándékba kapott húsvéti tojással régebben játszani is szoktak. Kálmány örökölte meg, hogy a piros tojással *koccintanak*, *Szajánban* pedig *cucliznak*.¹⁷⁷ Fölszólítják egymást: *koccintsunk, cuclizzunk!* Erre a gyerekek tojásuk hegyét összeütik. Akié eltörik, az a vesztes és oda kell adnia a győztesnek a maga tojását. Varga János a tojásütésnek sajátosabb változatát¹⁷⁸ is említi: „Egyik fiú tart a markában egy piros tojást olyan formán, hogy a mutató és hüvelyk ujj között csak egy kis rész látszik ki. A másik fiú aztán ebbe egy krajcárt beleüt élével. Ha a pénz megáll a tojásban, akkor a tojástartó fizet az ellenfélnek egy krajcárt. Ellenkező esetben a lehulló pénz a tojás gazdájáé lesz.” A szokás még a középkorban gyökerezik, számos európai párhuzamát ismerjük.¹⁷⁹

A *sonka* jellegzetes húsvéti eledellé válása nyilván abból a körülményből adódott, hogy a karácsony előtti disznótor aprólékait a besózott szalonna, felfüstölt kolbász és sonka kivételével, húshagyóra a család már elérte. Most azután a sonkát, kolbászt is elővehette. A sonka inkább vacsoraétel, amelyhez először nagyszombat este nyúlnak. Félreteszik délutáni vendég, olykor húsvéthétfői locsolkodók számára is. Miután ezt is érte szentelt víz, régebben a csontját nem vetették kutyának, hanem palántás ágyra, gyümölcsfára kötötték. Idősebb *tápai* asszonyok fájó torkukat szokták vele keresztetni. Mások az ereszet alá, ajtó fölé dugták. A *kömpöciek* elássák, hogy a földet oltalmazza. *Földeákon, Makón, Battonyán* a sonkacsont az ólajtón lóg, hogy a disznók kövérek legyenek. Kálmány szerint¹⁸⁰ a *terjaniak* az asztal alá, ünnepek után pedig a palántás ágyba szokták tenni férgek pusztítása ellen. *Magyarszentmártonban* a húsvéti sonka csontját vízbe vetik, hogy a békák messzire elkerüljék a falu határát.

¹⁷⁴ Nyelvemléktár II, 215. Vö. *Trócsányi Z.*, *Kókonya*. MNy. 1912, 29. A húsvéti tojást jelentő vallon *cocogne* szóból. Bővebben Karácsony, húsvét, pünkösöd 293.

¹⁷⁵ *Kálmány EA.* 2809.

¹⁷⁶ *Kovács* 312. Vö. *Cs. Sebestyén K.*, Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. Ért. 1913.

¹⁷⁷ *Kálmány II.*, 210.

¹⁷⁸ *Varga J.*, A húsvéti ünnepekre. VU. 1871, 196.

¹⁷⁹ *Pessler, W.*, Handbuch der deutschen Volkskunde II. Potsdam, é.n. 268; *Moser, H.*, Osterei und Ostergebäck. Bayerisches Jahrbuch f. Volkskunde 1957; *Domokos Pál P.*, Dies concussionis ovorum. Ethn. 1974, 383.

¹⁸⁰ *Kálmány EA.* 2816.

A *kiszomboriak* legtermékenyebb gyümölcsfájuk tövébe ássák, hogy kocájuk majd szerencsésen minél több malacot fialjon.

A húsvéti kolbásztól már röviden szóltunk. Most még csak Kálmánnak azt a nyilván külső hasonlatosságra született adatát¹⁸¹ idézzük, hogy nem csíp meg bennünket a kígyó, ha először a szentelt kolbászból eszünk.

A szentelt vízzel meghintett *üreskalács* és *fontoskalács* is máig elmaradhatatlan húsvéti eledel, amelynek a Sándor-kódex tanúsága¹⁸² szerint már a középkori magyar néphagyományban kultikus jelentősége volt: *az húsvéti kenyérhöz sajt és tej, tikmony, tiszta tészta, környül tésztából koszorú módra kell csinálni, meg kell sütni, meg kell szentöltni, egymásnak kell benne küldözni.* A Sándor-kódexnek itt most nem közölt egyházas értelmezése nyilván másodlagos és az ősi, népi gyakorlatot próbálja magyarázni.

A húsvéti kalács hagyományerejénél különben azt is figyelembe kell vennünk, hogy hosszú időközön át, mintegy a századfordulóig népünk a farsang, illetőleg húshagyó után most húsvétkor süthetett először zsírral, vajjal, tejjel, tojással, tehát állati eredetű ízesítővel. Jellemző, hogy most, az ünnepekben a mindennapi kenyér helyett ezt eszik a sonkához, tojáshoz. Morzsája is tiszteletben részesül, nem rázzák a szemébe. A *gyeviek* szerint búzatermésükön nem lesz áldás, ha rátaposnak. Egyes *alsótanyai* családokban a húsvéti morzsalék a szentelt sonkacsonttal a *szappanyos* néven emlegetett, elhasznált nagyobb edénybe kerül, amelybe a szappanfőzésre való egyet-mást (tőpörtő, avas zsiradék, nagyobb csontdarab) gyűjtik. Ehhez még jó tudni, hogy a fővésben levő szappant féltik a szemveréstől.

Húsvét vasárnapján még a múlt században is kötelező volt az Egyháznak a méltatlan ünneplésre vonatkozó régi tilalma. Ez abban nyilvánult meg, hogy a templomozást kivéve, a család odahaza, csöndben ünnepelt. Akadtak olyan helyek, ahol ezen a napon nem is főztek. Beszélnek olyan öregekről is, akik nagycsütörtök este óta, most ebéd idején ültek asztalhoz. Közben szigorú böjtöt tartottak.

HÚSVÉT MÁSNAJPA, más nevén *húsvéthetfe*, a fiatalság ünnepe, a tavaszi bálak, zajos, zenés mulatságok egykori kezdete. Ezen a napon szokásos a játékos *locsolkodás*, tápai nevén *öncsölődés, löncsölődés, öntöződés*, amely eredetileg kultikus-erotikus célzatú volt, és az asszonyi termékenység előidézésére, biztosítására szolgált. Az első világháború előtt már korán hajnalban, virradat előtt elkezdték a bandákba verődött legények az összes ismerős lányosházak fölkeresését. Ez újabban a délelőtti órákban történik. Kétlovas kocsin, a két világháború között a Városban fiákeron, dalolva szoktak menni, amelyet a lóval együtt sokszor fel is virágoztak. Régebben a lányokat a kútnál vödörrel öntözték le, de olykor még ma is loccsintanak rájuk egy-egy kancsó vizet. *Újkígyóson* még rostát is tartottak a legények a lány feje fölé. Ezen keresztül is öntöttek rá vizet. Ma már a *szagosvíz*, más néven *rúzsavíz, ötkolm* járja. A locsolkodásért italt kapnak és virágot: jácintot, nárciszt tűznek a mellükre, kalapjukra. Fiúgyerekek is fel szokták az ismerősöket, rokonokat keresni, akiket szagosvízzel hintenek meg. Ajándék jár nekik érte. A szegedi tájon is mondtak valamikor, nyilván kántori eredetű, köszöntő verseket:

Szöröncsés jó röggelt kívánok e házba,
Oh, én is mint egy holló gyüttem a munkába.
Láttam és tanáltam égy szép virágszálra,
Engödelmet kérök a möglocsolásra.

¹⁸¹ Kálmány EA. 2809.

¹⁸² Nyelvelmléktár II, 215. Vö. Népünk ünnepei 227.

Mert elértük húsvét második röggelit,
Láttuk locsolódni az ifjak seregét.
Mi is ezt a példát akarjuk követni,
Ezt a szüzet rózsavízzel megönteni.¹⁸³

Még jellegzetesebb *mindszenti* változat a századfordulóról:

Szöröncsés jóröggelt kívánok,
Vigan örvendőzzünk.
Föltámadt Krisztus e napon,
Ki a zsidókkal jó tanácsot tartott.

Főserkent már a nap sötét homályából,
Mit jövendölt Jézus bölcsek mondásából,
Midőn az asszonyok koporsajához möntek,
Jószagú balzsamot, drága kenetöket vittek
Húsvét másnapjára.

Kérem a gazdasszonyt, gazdát,
Hogy hajadon lányuk szép piros orcáját
Rózsavizemmel möglocsolhassam.

Egy *rókusi* magyarázó hiedelem szerint a locsolkodás annak emlékeztetere történik, hogy amikor a jeruzsálemi asszonyok és szüzek nem találták meg sírjában Jézust, összeestek és úgy kellett őket ájultságukból föllocsolni.

Dombiratos egykori dohánykertész faluban viszont úgy tudják, hogy amikor Jézus föltámadt, az asszonyok elmentek keresni, de nem találták a sírjában. A zsidók, akik ott voltak a sír körül, leöntöttek vízzel őket, nehogy elhíreszteljék Jézus feltámadását. Az asszonyok azonban annál inkább hirdették, újságolták, hogy Jézus feltámadt.

Nem nehéz főleg ez utóbbi anekdotikus előadásban a *Cornides*-kódex (1514) teljesen egyező történetét¹⁸⁴ fölismernünk, de nyilván a rókusi is ebbe az összefüggésbe tartozik. György Lajos helyesen utal rá, hogy itt a *risus paschalis* hazai megnyilatkozásával van dolgunk.¹⁸⁵ A nagybőjti szomorúság után szinte kötelező szónoki konvencióvá vált, hogy a húsvéti prédikációban meg kell nevetetni a jámbor hallgatóságot. Az elmondott példa, exemplum lehetőleg mindig összefüggött a feltámadás valamelyik mozzanatával.

Ismeretes, hogy a húsvéthétfői evangéliumi szakasz (Lukács 24, 13-35) az emmausi tanítványokról szól. Ez Európa számos országában az *emmausjárás* kialakulásához vezetett, ami voltaképpen a kultikus határkerülésnek nagyrészt már elvilágiasodott megnyilatkozása.¹⁸⁶ A szegedi hagyományból Emmaushoz kapcsolódó, mindjárt hozzátéhetjük: a magyar folklór világában egyedülálló szokást ismerünk Varga János közléséből.¹⁸⁷ Sajnos, más szegedi forrásból eddig nem sikerült igazolni. Ismerve azonban Varga megbízhatóságát, hitelesnek kell tekintenünk. A *komakulacs* emlegetése a fehérvasárnap, vagyis az ország más vidékein máig élő *mátkálóvasárnap* képzetkörére utal.

„A komakulacsal rendesen vőfélyviselt legények járnak házról-házra vendég-hívogató komolysággal, ha valamelyik tehetősebb gazdának eszébe jut, hogy jó barátai terített asztalához húsvétkeddre vagy a legelső vasárnapra, azaz fehérvasárnapra *Emmaus*-ba beinvitálja.

¹⁸³ *Kálmány* III. 143. Szóreg.

¹⁸⁴ *Nyelvemléktár* VII, 139.

¹⁸⁵ *György L.*, *Világjáró anekdoták*. Bp. 1935, 16; vö. még *Horváth C.*, *Pomerius*. Bp. 1894, 97. Itt utalás van Káldi György egyik szentbeszédére is, ami azt bizonyítja, hogy ez a húsvéti szónoki hagyomány még a barokk időkben is élt. Káldi prédikációi megvoltak az alsóvárosi kolostor könyvtárában.

¹⁸⁶ *Népiünk ünnepei* 214.

¹⁸⁷ *Varga J.*, *Húsvét után koma-kulacs, béke-kosár*. VU. 1870. Egy profán verselmény mintha még az emmausjárást idézné; *Beck Pista*, *Hogyan mulattunk Felsőtanyán? Visszaemlékezés az 1886 évi húsvéti ünnepekre*. Szeged, 1903.

A hívogató legény verseígy hangzik:

Koma küldi komának,
Húzzon egy jót magának.
Ha jót húzott magának,
Küldje odább komának.
S ha nem kéne magának,
Küldje vissza komának.

Ez annyit jelent, hogy aki ivott belőle, az eljön Emmausba. Aki pedig nem ér rá, az ne igyék.

A legény ujján vagy a botján rovással számolja, hány teríték legyen az asztalon. Az emmausi vendégek aztán bor és kalács mellett eldarvadoznak.

Ebéd után a legöregebb vendég tele pohárral a kezében ezt éneкли:

Mikor Jézus föltámadott,
Emmausba látogatott
Vendégségbe.
Egy poharat tele töltött,
Házi gazdára köszöntött
Szívességgel.

A jó példát eltanuljuk,
Nagy szívesen gyakoroljuk
Mink is itten.
A kondért csordultig töltjük,
Házigazdára köszöntük:
Éltesse a jó Uristen!

Most tehát a legöregebb vendég köszönt tele pohárral, majd a gazda dalolja el az éneket. A második szakasznál azonban a *házigazdára* szót mindig valamelyik vendég nevével helyettesíti. Az *emmausi pohár*, azaz a gazdára éneklés és áldomásívás valamennyi vendégnek kijár. Legvégiül kissé ázottan ezt dalolja a társaság:

Kerek a kétgarasos,
Sé hossza, sé vége.
A mi jókedvünknek is
Csak úgy legyen vége.

Varga még megjegyzi, hogy a szokás már az ő idejében is erősen hanyatlóban volt.

HÚSVÉT KEDDJÉN, népünk nyelvén *húsvétkeddön* régebben a fehérszínűek is elmentek ismerős férfiakat meglocsolni. Az ő joguk egy hétig tartott, és a múlt században még alaposan vissza szokták adni a kölcsönt. Jázován a férfiak tréfából kint a tőzre ülve, várják a locsolkodó fehérszínűt.

A húsvétra következő első pénteknek hajdan *ebijesztő péntök* volt a neve. A szó gyermekkorunkból a fülünkbe cseng, de jelentése már nem. A „büntetések” között idézi Dugonics ezt a szólást: *elért az ebijesztő péntökre*. „Húsvét után — írja¹⁸⁸ — a legelső pénteket a magyarok ebijesztő pénteknek mondják. Erre hamar eljutván az ebek, azon gondolattal vannak, hogy ismét az elmúlt negyvennap böjtje érkeztek.”

ZÖLDFARSANG — KISTÉL. Szegediesen *zödfarsang*, a húsvét és pünkösd között eltelő időszaknak neve. Ilyenkor ugyanis a nagyobb dologidő fölkerüléséig, még szoktak menyegzőt, lakodalmat ülni.

Tömörkény Kistélen néven örökítette meg¹⁸⁹ az évszakasz másik tanyai nevét, amelyet mi már nem hallottunk:

„Most áll a kistélen, így húsvétól kezdve május elejéig. Nem azért, mintha hideg volna, hanem mert munka nincsen. A télnek nem a hideg a nevesebb tulajdonsága, hanem a munkahiány. Így ez az

¹⁸⁸ Példabeszédek I, 28.

¹⁸⁹ Gerendás szobákból 95.

idő is, amidőn a földben való dolog szünetel, szintén télnak neveztetik, de merthogy rövidebb annál, kistélnek. Most igen nagy csöndességek vannak a határban. A szőlőt már kinyitogatták, s amúgy földi munka majd csak a jövő hónap elején lesz. Úlnak az emberek a tanyaházakban, s nézik az eget, hogy vajon mit hoz a jövendő.”

GYÖRGY (ápr. 24.) a szegedi esztendő egyik legjelesebb napja.

Ismeretes, hogy Szent György a középkorban a katonák, lovagok, vitézek védőszentje volt. Mondai hagyományairól Tömörkény is írt.¹⁹⁰

Polgárőrségi zászló Szent György képével (MFM)

Szent György vitéz, akinek alakját különben maga az Egyház is legújában a legendák világába utalta, küzd meg archaikus középkori felfogás szerint a sárkánnyal, akinek karmai közül kiszabadítja a szűzet, a tavaszi természetet, és gyermekjátékaink tanúsága szerint elhozza a jó meleget.

Lovának díszes szerszámzata miatt választották talán már a középkorban céhük védőszentjének a szegedi szíjjártók.¹⁹¹ Nyilván Szeged nagyjelentőségű középkori lótenyésztése is az ő oltalma alatt állott. Névnepje a *kikelet* ünnepe, amikor a jószágot évszázadokon át bűvös szertartások között hajtották ki a nyári legelőre.

Még a múlt században is Szent György napján állottak a pásztorok, kocsisok, cselédek szolgálatba. Ezen a napon voltak a városi tisztújítások, és így pirosbetűs ünnepnapnak számított. Ettől kezdve az esti harangszó Szent Mihályig 8, a hajnali pedig 4 óraker történik.

A nap gazdag hiedelemanyaga már a boszorkánypörökből kitűnik. 1728. *Szent Luca napján szokták a teheneknek hasznát és a gabona virágját, szőlő hasznát Szent György-nap tájban szokták közönségesen elvenni, és a vendégségekben szokták megenni, innya, pogácsát sütni. Az ördögök szintén úgy esznek, isznak a boszorkányokkal belőle.*¹⁹²

A múlt században följegyzett hiedelmek virágjában mutatják be a nap mágikus jelentőségét.¹⁹³ Ha Szent György előtt fehér pillét foghatsz, tedd a nyakravalódba, és viseld ott: egész esztendőn át szerencsés leszel. Szent György napja előtt ne vigyél a házba zöld levelet vagy virágot, mert csirkéd mind belefutad a tojásba. Az apácaiak úgy vélik, hogy e nap előtt még nem jó az ágynemüket szellőz-

¹⁹⁰ Tömörkény I., Mária-legendák Szegeden. Ethn. 1909, 372; A Szent Mihály a jégben 154.

¹⁹¹ *Hilf* 105.

¹⁹² *Reizner* IV. 383, 392, 393, 397, 399.

¹⁹³ A források közelebbi megjelölése SzegSz. II, 486.

tetés végett a napra kirakni, mert valaki megbetegszik a családból.¹⁹⁴ Ha a nap előtt fogott gyíkkan háromszor meghúzogatód a torkát, akkor majd nem fáj a tied. Szent György előtt fogott ürge bőréből készült pénzeszacskóból nem fogy ki a pénz. Ha ezen a napon zeng az ég, a földön kell henteregni. Így a nyilalás, derékfájás, nyavalyatörés elkerüli abban az évben az embert. Ha még Szent György előtt megzendül az ég, akkor az apácaiak szerint jó termés várható.¹⁹⁵ Különösen annak a fünek van orvosi ereje, amelyet Szent György előtt szednek. Szép lovai lesznek, aki Szent György nap előtt fogott vakondok bőrével simogatja őket. Szerencséje lesz a *fölgyeviek* szerint annak a legénynek, embernek, aki e nap előtt fogott ürge farkát tűzheti a kalapjára, sapkájára. Szent György előtt kakukkfüvet szednek és kifőzik vele azt a fazekat, amelybe a tejet szűrik. Így több vaj lesz.

Szent György hajnalán, napkelte előtt fűzfaágat törnek le, és azon keresztül nézik a csordát. Azt tartják, hogy a boszorkányok ilyenkor meztelen járnak a csorda körül. Fokhagymafüzért és nyirfaágat tűznek az istállóajtó fölé, hogy el ne vigyék a tehén hasznát.

Jellegzetes szokás a *harmatszödés*, másként *harmathúzás* is. 1728. *Szent György, azután Szent Iván napján és Szent György éjszaka 11 óra tájban mindnyájan összegyűlven... (a lepedőt) a gabonák fölött vitték és húzták, annak harmatját szedték és fazekakba töltötték, kiki magáét hazavitte és aztat téstába töltik és azzal dagasztanak. Most is vagyon belőle kamrában az földön fületlen fazékban.*¹⁹⁶ A hiedelmet ma is emlegetik. A leleiek szerint a bűbájos ilyenkor ezt mondja magában: *mind az enyüm, mind az enyüm.* Vagy ezt: *fele az enyüm, fele a tied!*

A *kinyérsütögetők*, azaz házikenyeret sütő és piacon áruló felsővárosi asszonyok körében még a múlt század végén is járta, hogy a kovászba Szent György-nap előtti harmatot és búzaszentelőkor megszentelt búzaszálakat tettek,¹⁹⁷ hogy a kenyér minél szebbre keljen meg.

MÁRK (ápr. 25.), másként *búzaszentelő* napjára legrégebb szegedi adataink a boszorkányégetés esztendejéből (1728) valók. A tanácsi jegyzőkönyvben ezt olvassuk: *a szűrőknél (= szérű) lévő és Szent Márk Napján leendő Búzák szenteltetésnek deservialó bé vetett földhöz még edgy darab hozzá adatik, úgy hogy minden Esztendőben az olyan földet lehessen változtatni.* Hiedelemvilága egyik 1731. évi boszorkányvallomásban föltűnik: *vallja, hogy Babarczy menyét gyógyította, vajjal kente és Szent Márk napján kötött búzakoszorúval kötötte.*¹⁹⁸

A búzaszentelés ősi, palánki színhelye az egykori temetőnél, a mai árvaház táján volt. Innen a mai Zoltán utcának vízelőtti *Búzaszentelő utca* neve. Az *alsóvárosiak* a temető egyik bevetett részében végezték a szentelést, amely legújabbban már a templomban történik.

A hívek közül sokan a maguk földjéből is szoktak vinni búzát a szentelésre, amelyet aztán jószágaikkal etetnek meg. A zsebben mindenféle elvetendő magokat is visznek, illetőleg vittek magukkal a jó termés reményében. Előbb már szó volt a régi kenyérsütögető asszonyok szokásáról, a szentelt búzaszálak kenyérbe sütéséről. Gazdasszonyok is szoktak ilyen búzaszálakat a komlóba aprítani.

Amíg a *búcsú*, vagyis a szentelési szertartás tartott, régebben nem fogtak semmiféle mezei munkához. *Tápén* szentelés alatt sok koszorút készítenek a templom zászlóira, keresztsjeire. Nyolc napig ottmarad rajtuk a templomban. Utána leveszik és a szántóföld négy sarkába rejtik jégverés ellen. A koszorút betegnek a feje alá is oda szokták tenni. Egyes családoknál máig szokásos a szentelt búzát kenyérkosárban is tartani.

¹⁹⁴ Miklya J, Apáca 128.

¹⁹⁵ Apáca 128.

¹⁹⁶ Reizner IV, 408.

¹⁹⁷ Kovács J., A kuruzslás és varázslás eszközei a szegedi boszorkánypörökben. Ethn. 1898, 250.

¹⁹⁸ Reizner IV, 472.

Egy régi, ma már nem élő paraszti hiedelem szerint Márk napján könyörögnek a papok a teljes búcsú kegyelméért mindazok számára, akik húsvétra meggyóntak.

A *Márk* keresztnév ma már igen ritka, de a belőle képzett, nagyon elterjedt *Márki* szegedi családnévről következtetve, régen általánosabb lehetett.

MÁJUS ELSEJE, öregek ajkán olykor *első május* már a rómaiaknál a tavaszi virágzás, zsendülés örömnépe. A föld termékenységének római istennője *Maia* volt, akitől a május hónapot is elnevezték. Bár a magyarság legfőbb tavaszi ünnepének mindig is a pünkösdöt tekintette, számontartotta mellette a május elsejét is. A *majális*, azaz a szabadban eltöltött májusi vigasság, kirándulás főleg a biedermeier időkben vált jellegzetes urbánus, polgári hagyománnyá. Mint ismeretes, 1890 tájától kezdve a marxista munkásság is világszerte legnagyobb ünnepének tekintti.

Aligha tévedünk, ha május elsejének szegedi kezdeteit a céhes polgárság német eredetű hagyományait keressük, amelyeket a napóleoni háborúk idején alapított polgárőrség fejlesztett Városunkban. Ezt a nézetünket az is igazolja, hogy hiedelmekben a nap nagyon szegény.

Beck Pista, a Város kipusztult hagyományainak derék, megbízható hírmondója írja le,¹⁹⁹ hogyan ünnepelte a szabadságharc előtt a szegedi polgárőrség az alsóvárosi nyomáson a májust. A polgárőrökön és családtagjaikon kívül hivatalosak voltak rá a céhek, továbbá a palánki német és rác kereskedők is családostul.

Sátor alatt tábori misét szolgáltak. Az egyházi zenéről Erdélyi Náci és cigánybandája gondoskodott. A gyalogos és lovas polgárőrség teljes parádében vett részt rajta. Utána az ebéd következett, részben duttyán-szerű sátorban, részben a szabad ég alatt. „Szolga-fákra akasztott nagy bográcsokban főtt a híres szegedi paprikás, mert a mulatságra egész ökröt levágtak. A süteményeket pedig, mint a lakodalmakra és céhlakozásokra, vagy mint a batyubálra szokták, egész nap nagy kerek tepsiben hordták a polgárrasszonyok, nevezetesen a jó fontos kalácsot, túróslépényt, százzrétű bélest, fángot, csőregét. Ászkrokra rakott 10 akós hordókban csapraverve állott a szegedi siller.”

A hosszúranyúlt ebéd után Erdélyi Náciék a szárazfán a *jópálos* nevezetű, szegedi verbunkos férfitánc nótáját kezdték játszani. Erre az egész őrsereg táncba fogott. Természetesen a párosra is sor került.

Este az asszony nép hazament, a derék polgárőrök azonban *kárlátó* címén még másnap estig is elmulatoztak.

Egy másik, a múlt század második harmadának végéről származó följegyzés²⁰⁰ elmondja, hogy „Szegeden, hol a májust még mindig a régi szokás szerint szokták megünnepelni, ismét láthatók voltak tegnapelőtt a zöldágak a házak ablakai előtt. Jobb és rosszabb hajnali zenére ébresztette föl a lakosokat álmukból. A lakosság egyrésze jókor reggel sietett a népkertbe, Újszegedre, melyet első május még alig talált tenyészetének ily gazdag pompájában. Délután a dalárda és zenekar a közönség mulattatására felváltva működött.”

A szervezett munkásság a múlt század végétől kezdve egészen 1945-ig szintén Újszegeden, leginkább a Kállay-ligetben ünnepelte, ami a polgári hagyomány szívósságát mutatja.

A *májusfa* állítása a szegedi tájon alighanem inkább csak a céhes iparosságra volt jellemző. Innen vette át imitt-amott a nép is, de nem vált általánossá. Előző este szalagokkal és virágbokrétaival ékesítve, a legények az eladó lányok ablakai alatt állították föl. Kovács János szerint²⁰¹ olykor már csak a kerítések, kapufélfákra, ablakokra feltűzött ágacska helyettesítette a májusfát. *Szajánban* a májusfát előző este szokták odaállítani, ahol eladó lány van.²⁰² Innen egy hét múlva muzsikaszóval viszik el. A tanyán olykor máig előfordul a májusfaállítás.

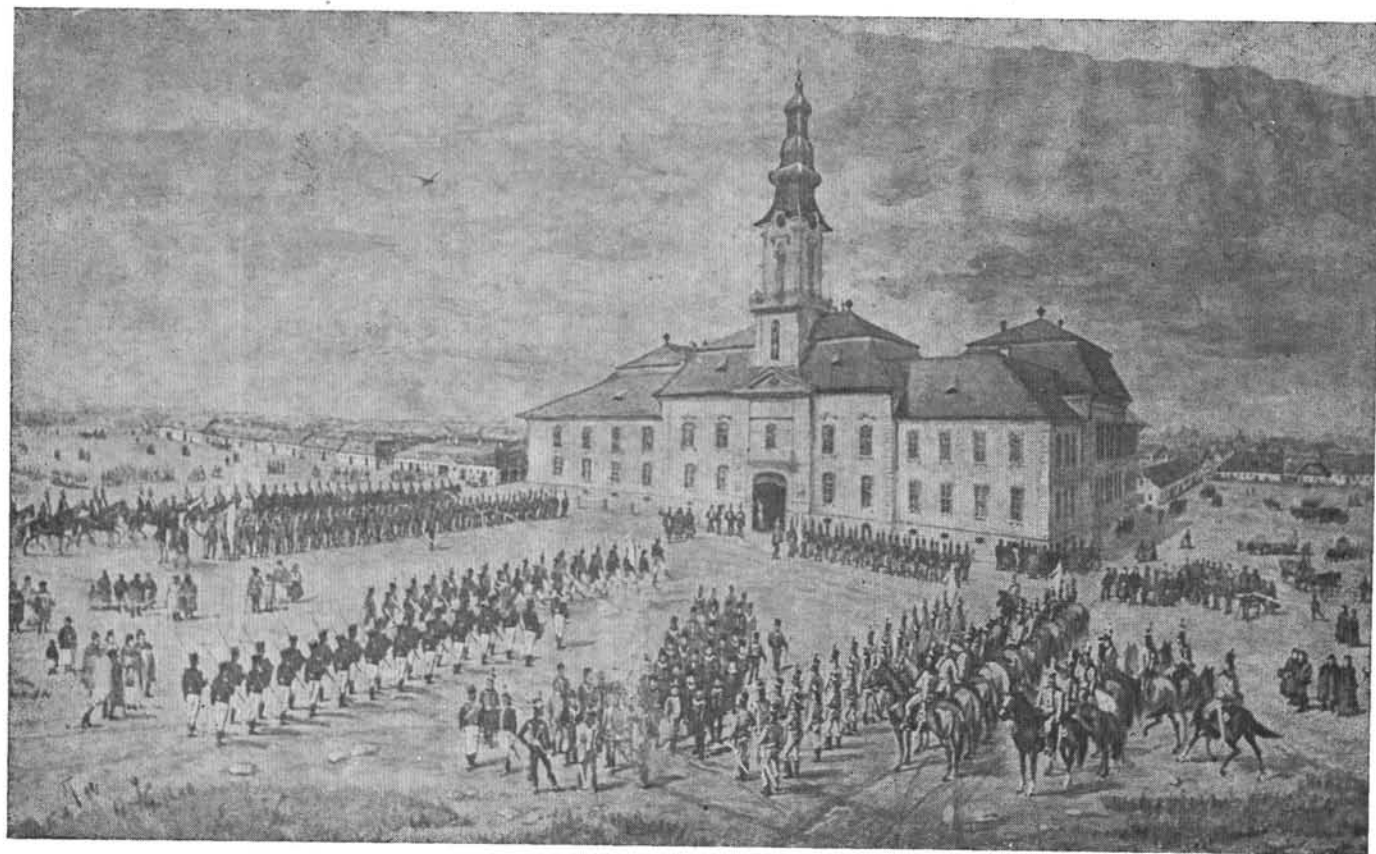
Május elseje a kalendáriumban Fülöp és Jakab apostolok névünnep. A régi *szőregiek* azt a vajat, amelyet ezen a napon köpültek, fülfájásról tartották foganatos-

¹⁹⁹ Beck P., Polgárőrségi majális 48 előtt. SzN. 1898, 110. sz.

²⁰⁰ Szegedi Híradó 1866, 35. sz.

²⁰¹ Kovács 317

²⁰² Kálmány II 210.

Polgárőrségi fölvonulás a napóleoni időkben (Tóth Molnár Ferenc irányításal készült festménye az árvíz után)

nak.²⁰³ Talán nem érdektelen itt megjegyeznünk, hogy Szőreg középkorban virágzó bencés apátságának Fülöp volt a védőszentje.

A napnak népi szövelemzésből származó *sándorfalvi* hagyománya, hogy május elején korán reggel éhomra vizet kell inni, hogy az ember mája megújuljon.

Egy régi hiedelem szerint,²⁰⁴ ha május elsején föl nem díszítették bodzával a házat, akkor betelepedett a boszorkány. Ez nyilvánvalóan átvitel a pünkösdi hagyományvilágából.

FLÓRIÁN (máj. 4.) római katonatiszt, a latin Dunatáj vértanúja, a tűzbiztonság közép-európai védőszentje. Régebben a szegedi *sörfőzők*, *fazekasok* [égető kemence], *tűzoltók*, *kéményseprők* patrónusa volt, akik nevenapját még századunk elején is misével, áldomással ünnepelték meg. A városháza harangját egy 1818-ból származó intézkedés értelmében egészen a legutóbbi időkig hajnali 3, déli 12, délután 3 és este 9 órakor a Szentháromság és Flórián tiszteletére húzták meg.²⁰⁵

Belvárosi sörraktár (Sulkovszky-ház) oromzatán Szent Flórián szoborral (*Századunk elejéről, MFM*)

Az oromzat nagyított képe

²⁰³ EA. 2816. Kálmány.

²⁰⁴ Kálmány EA. 2816.

²⁰⁵ Kovács 374.

A borivó Szegeden a sörnek tréfásan lekicsinylő régi neve: *flóriánvíz* volt.²⁰⁶ A mai szemklinika helyén állott a XVIII. és XIX. században a városi sörház, amelyből később kaszárnya lett. Ezt öregek *sörházkaszárnya* vagy *flóriánkaszárnya* néven emlegették.²⁰⁷

A Víz előtt a Város több házának homlokzatán oltalmazó célzattal Flórián-szobor állott. A Múzeumban látható belőlük.

A *Flórián* keresztnév népünknel ritkán előfordul. Ennek származéka a régi szegedi *Fóris* és újabb *Fóryán* családnév és a *Flóri* és *Folóri* becézőnév.

FAGYOSSZENTÖK, vagyis *Pongrác, Szervác, Bonifác* napja (május 12-14.) táján a szegedi népi tapasztalat is hideget, sőt fagyot jósol. Öreg tanyaiak szerint a garabonciások valamikor el tudták úzni a fagyosságok haragját: könyvükből *rálóvastak* az időre. A mindszentiek úgy tudják, hogy e szentek úgy fagytak halálra: nyomorult betegeket a maguk ruhájába takargattak bele. Ezek megmaradtak, ők azonban belehaltak a névünnepeükön hirtelen támadt hidegbe. Ferencszállási mondóka:

*Szervác, Pongrác, Bonifác: mind a fagyosságok,
Hogy a szőlő é né fagyjon, füstöljenek kendők!*²⁰⁸

PACHOMIUS (máj. 14.) egyiptomi remete. A híres Pachomiustól, a keleti szerzetesség atyjától való megkülönböztetésül, esetleg vulgáris latin szóelemzésből inkább *Posthumius, Posthumus* néven emlegetik. Miután korábbi életében takács, illetőleg kötélverő mesterséget folytatott, a szegedi kötélverő céhnek a XVIII. században ismeretlen előzmények után — egyébként igen ritka — védőszentje lett.²⁰⁹ Sajátos módon tiszteletének külföldi párhuzamaira eddig még nem sikerült bukkannunk.

NEPOMUKI JÁNOS (máj. 16.) a barokk Szegednek is kedvelt szentje. Tisztelete mindjárt már szentté avatása után (1729) virágozni kezdett. Életének és vértanúságának különösen két gyümölcsöztethető mozzanata van.

A gyónási titok áldozata volt. Alig lehetett Szeged sokfelől összeverődött új lakosságának is időszerűbb keresztény kötelessége, mint ezzel a példaképpel kapcsolatban mások jóhírének tiszteletben tartása, vagyis a kölcsönös bizalom légkörének, minden társadalmi élet feltételének biztosítása.

Másfelől Nepomuki Szent János vértanúságának körülményeiből (a Moldva folyó vizébe ölték) itt Szegeden, a tiszai élet főfészkeben az is érthető, hogy a vízenjárók, hídon, kompon átkelő utasemberek, fuvarozók védőszentje lett, mint régebben a Háromkirályok, Szent Miklós és Szent Katalin, akiknek jámbor népszerűségét éppen a friss élmény erejénél fogva háttérbe is szorította.

Egy híres szegedi halász, Bitó János önéletrajzában (1930) elmondja,²¹⁰ hogy halasbicskáját „az öreg Sziráki — akiről mint ismeretes, Mikszáth Kálmán írt novellát — készítette remekbe, 16 pengő forintért. Az egyik oldalára rá volt vésvé Nepomuki Szent János, a vizek védőszentje, a másik oldalon egy ponty és az én monogramom. Statner vésnök véste rá 4 forintért. Ettől a bicskától meg nem váltam volna világért ha útra keltem, mert föl volt szentelve. A felsővárosi plébános úr, Orbán Jácint szentelte föl és úgy ragaszkodtam ehhez a bicskához, mint valami talizmánhoz. Ha baj fenyegetett, csak a zsebembe nyúltam, megmarkoltam és mindjárt éreztem, hogy könnyebb a lelkem, velem van az én védőszentem a bicskára vésvé.”

²⁰⁶ Reizner I, 166.

²⁰⁷ *Tömörkény I.*, Apró dolgok. SzN. 1912, 285. sz. Vö. még Gerendás szobákból 4. *Reizner* III, 122.

²⁰⁸ *Reizner* III, 459. Vö. még Rónasági csodák 165. A névről LTnK. VII. 861.

²⁰⁹ *Horváth Anna* szakdolgozatából.

²¹⁰ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom 109.

Szeged templomaiban oltárt emelnek a tiszteletére. Az alsóvárosi templom oltárképe *Hautzinger* József bécsi festő kiváló alkotása (1722).

A kor jámbor szellemében egy magas korlátokkal kerített köztéri szobrot is állítanak a Nepomuki Szent tiszteletére a Palánk és Felsőváros között, a sóház szomszédságában, amelyet csak az 1879. évi árvíz sodort el.²¹¹ Pontos fekvése már nem is határozható meg. Nevenapján felvirágozták, szívalakú lámpáját kilavígtatták, *A koplaló*, vagyis a fuvarosok várakozó helye volt ezen a téren és így János mintegy a koplalósok, fuvarosok védőszentje is lett, akik beülvén a sarki kocsmába, ökrüket, szekereket kint magára hagytán, ezt dalolták:

Kis szekeres, nagy szekeres,
Mindég a kocsmára keres,
Még ű a kocsmába tanyáz,
Ökrire Szent János vigyáz.

Az is megesett, hogy a koplalósba szerelmes lány a Szent szobrát borító virágfüzérekből vitt haza bájolás céljából.

A szobrot a hatvanas években megújították, mert különösképpen egy, az egész Várost pusztító jégeső Felsővárost megkímélte. Ezt a Szent közbenjárásának tulajdonították. A Víz után lebontották, mert utcát nyitottak a téren keresztül, A szobor a Város istállójába került a már pár évvel ezelőtt lebontott Szentháromság szobor mellé. Mondogatták is az emberek tréfás gúnyval: „Krisztus is istállóba született, a szentök sē szēgyölhetik ott magukat. Aztán ezután olyan küszentöket állítunk föl, akik előtt nem köll majd imádkozni.” Ezzel az új köztéri szobrokra céloztak, amelyekkel a Víz után benépesedtek a Város terei.

Egy másik felsővárosi, kisebb Szent János szobor még századunk első évtizedeiben is a Dugonics- és Kossuth utca kereszteződésénél álló öreg barokk ház sarokfülkéjében volt elhelyezve. A ház lebontása után a Múzeumba került. Ezt a szobrot nyilván még abban az időben állították, amikor az *Eugénius árkán*, vagyis a Várat, illetőleg Palánkot körülvevő, mintegy 19 m széles, mély vízzel telt sáncon átívelő gyaloghidak és kiskapuk egyike még éppen idetorkollott. Többi két szobra a XVIII. században a szegedi hídfőnél, a régi fahíd és a déli várkapu szomszédságában, továbbá a Boszorkányszigeten is állott.²¹²

A szentnek a határban is többfelé máig találkozunk szobrával, így a tápai komponál, továbbá Dorozsma és Sándorfalva alatt a Fehértől közelében, és Szentmihályteleken a Maty hídjánál. Valamennyinek jámbor rendeltetése világos. A dorozsmai templom előtti szobra (1811) népművészeti remekmű.

Megemlíthetjük, hogy Szeged-vidéki búcsúsok, amikor kompon, hídon kelnek át, az ő litániáját szokták imádkozni. Tápén a szent ünnepének nyolcadájában a *Szent Jánost járják*, vagyis körmenetben megkoszorúzzák a szobrát.

Ismeretes néhány tréfás néphagyomány is. Tápén az a hiedelem, hogy a kőszent, *ha* meghallja az éjféli misére hívogató harangszót, lemegy inni a Tiszára. Szentmihályteleken régebben sokszor előfordult, hogy jókedvű legények a nevenapján muzikaszóval szokták felköszönteni, de máskor is muzsikáltak a tiszteletére.

²¹¹ *Giovanni [Kovács János]* Az eltűnt Szent János. SzH. 1882, 35. sz.

²¹² „Ha megindulnék Szegedről a Tisza vizén, akkor a szárazföld tapodása nélkül is elmehetek Alexandriába mindenkor vízen. Innét pedig egész Amerikában, Affrikában, sőt Indiákban is, és úgy intézhetném az utazást, hogy négy esztendő alatt egész a földnek kerekességét megkerülhetném Szegedről mindenütt a vízen és ismét Szegeden ugranék ki az vár alatt való Nepomucénos Szent János képénél, vagy ahol tetzene, ha mingyárt a Boszorkányok Szigeténél is.” *Kiss István*, Jeruzsálemi utazás. Róma 1958, 111. — Az alsóvárosi klostrom hajdani szerzetesének szentföldi útinaplójáról van itt szó (1766).

Szőregi, ószentiváni öregek *Ganétaposó Szent János*, *Ganétaposó János* néven is szokták emlegetni, mert a múlt században az ő nevenapja körül taposták a ganét, trágyát tőzeggé.²¹³

Most az esztendő utolsó változó időpontú ünnepeinek felsorolására kerül sor, a hozzájuk fűződő hiedelmekkel együtt. Mint ismeretes, áldozócsütörtök a húsvét utáni negyvenedik, pünkösöd meg az ötvenedik napra esik. Majd szentháromságvasárnap és úrnapja is hozzájuk igazodik.

KERESZTJÁRÓ NAPOK, népünk ajkán *körösztyjáró napok* az áldozócsütörtököt megelőző három nap (*feriae rogationum*), amelyet a katolikus egyház más-más templomokhoz, esetleg útszélei keresztekhez irányuló körmenetekkel szokott megünnepelni. Céljuk az elemi csapások elhárítása, a föld termésének biztosítása. A három templom Városunkban az alsó-, bel- és felsővárosi templom, ahová a ráérő idősebb hívek, főleg asszonyok az egyes városrészekből kereszt alatt sereglettek össze. A szegedi tájon régebben addig nem fogták a jószágot munkába, amíg vége nem volt a körmenetnek, amelynek hajdani neve Somogyi Elek szerint: *körösztyjáró búcsú*. Öregek olykor még szintén így emlegetik.

ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖK, vagyis Jézus mennybemenetele napját a hívek pirosbetűs ünnepként tartják számon, de néphagyomány alig fűződik hozzá. Az alsóvárosi gazdák ezen a napon misét szoktak mondatni a kedvező termésért. Utána áldomást isznak. E hagyománynak talán még középkori gyökerei vannak. Szeged ugyanis ekkor még a kalocsai egyházmegyéhez tartozott. Már most Kalocsa egykorú rituáléjában²¹⁴ előfordul, hogy ezen a napon körmenetet tartottak a vetések megoltalmazására, ami nyilván áldomással végződött.

Ferencszállásiaiak szerint az akkor megivott bor vérré válik az emberben.²¹⁵

PÜNKÖSD ünnepe népünk tudata szerint igazában a tavasz teljesedése. Már vigiliája, vagyis *pünkösöd szombatja* is félünnepnek számít. A múlt században ezen a napon még általános volt apraja-nagyja között a Tiszában való fürdés. Ha ez hajnalban történik, elkerüli a fürdőzőt minden betegség. Régebben a tiszai partfürdőket ezen a napon nyitották meg.²¹⁶ A lányok is megfürdöttek ilyenkor a Tiszán. Se menet, se jövet, se fürdés közben egy szót sem szóltak, abban a hiszemben, hogy így nem fog rajtuk semmiféle rontás, igézés. Fürdés után pedig a füzek lombjai alatt fésülködtek meg, hogy hosszú legyen a hajuk. Egyesek szerint a kifésült haját a fűzfa ágára kell kötni.²¹⁷ Mindez már a régmúlté. Aki pünkösöd szombatján este megfürdik, az a régi *szőregiek* szerint mindig piros,²¹⁸ azaz egészséges lesz, a *tápaiak* szerint pedig nem lesz fakadékos.

Régi *szőregi* hiedelem szerint pünkösöd éjszakáján a boszorkányok karikában szoktak táncolni. Ez a karika a *boszorkányok tánchelye*.²¹⁹ Itt még a fű sem zöldel ki, meg van égve. Aki belelép, gyógyíthatatlanul megbetegszik. A bűbájosok pünkösöd hajnalán is szoktak a *szőregiek* szerint harmatot húzni. Ez a *boszorkányok vize*.²²⁰

²¹³ Kálmány EA. 2814.

²¹⁴ Magyar Könyvszemle 1888, 6.

²¹⁵ Horváth Anna szakdolgozatából (1971).

²¹⁶ Az ünnep széleskörű hagyományairól Karácsony, húsvét, pünkösöd 336.

²¹⁷ Új bor idején 251.

²¹⁸ EA 2816. Kálmány.

²¹⁹ EA 2816. Kálmány.

²²⁰ EA 2813.

Piros pünkösdi hajnalán a szegedi nagytáj népe — (*Tápé* kivételével, amely úrnapján díszít) — zöld ággal: fűzzel, de főleg bodzával ékesíti föl a házatáját, különösen a kerítést, ablakot, de régebben a vízimalmokat, bögöshajókat is. Ez a *bodzás*. A díszítés *Őszentivánon* a legények dolga és a lányosházakra is kiterjed.²²¹ Varga János még látta, hogy emellett pünkösdi rózsából font koszorút is akasztottak a kapura, ajtófélre. *Csólóypálosan* azért tűzik ki az ágakat, hogy — mint mondogatják — az 4sten haragja, vagyis a mennykő elkerülje a házat. Az ünnepek után régebben ezeket a bodzaágakat eltették, és ha valakit *szél*, azaz szélhűdés ért, megfüstölték vele. Az *újkigyósiak* a pünkösdi hajnalán szedett bodzavirágot foganatos orvosságnak tartják. A kiszomboriak a zöldágakat pünkösdkor nyíló virágokkal is megtűzdelik.

Ugyancsak a *kiszomboriak* az ünnepen kenyeret szoktak elégetni. Hamuját a gabonaföldre szórják, hogy az aratás gazdag legyen. Szerencsés lesz, aki pünkösdi hajnalán születik.²²² Pünkösdi rózsát szoktak szórni ilyenkor a mosdóvízbe, hogy egézségesek legyenek.

Az ünnep legszebb hagyománya a *pünkösödés*, amely napjainkban már csak Tápén és elvétve a tanyákon él, de a század elején még Alsóvároson is ismerték.

A szokást először egyébként Dugonics András²²³ említi:

„Értem még magam azt az üdőt, melyben a fiú- és leánygyermek legzebb ruhájokba öltöztvén házrul-házra jártanak és apró táncolások között eképpen énekeltek:

Mimi mama, Mimi mama, piros Pünkösdi napja.
Hónap léssen, hónap léssen a' második napja.
Andorjás bokrétás, Felesége jó táncos.
Az Ura sejem-szál, a' szolgája arany szál.
Bim-bom bukó-ruca! mire virracc hónap?

Később Miskolczi István, a Város literátus aljegyzője a *Regélő* lapjain (1834) a szokást bővebben is leírja:

„Hat leányok tiszta fehér nyak-kendővel, olyan ing-vállal és köténnyel, fejeken virág-koszorú, jobbjokban liliom-levelek és párosan öszve fogódzva (legidősbik 12, legfiatalabbik 7 esztendőse lehetett) ilyen képpen játsszák szerepeiket. Jobbjokban levő liliom leveleket lógázva minden mesterség s bizonyos mérték nélküli hangon, de még is érthetőleg, imígy énekeltek mindnyájan:

Megjelent a pünkösdi napja
Mellyet Krisztus ígért vala
Mídon mene mennyországba
Mindenek láttára.

A pünkösstnek jeles napján
Szent lélek Istent küldötte
Meg-erősíteni szívöket
Az apostoloknak.

Tüzes nyelveknek szöllása
Úgy mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejekre
Nagy hirtelenséggel.

Ezen ének után lépett a leányok legidősbike, és szinte zöld liliomát lógázva imígy énekelte:

Minekünk adattassék szent lélek malasztja,
Mellytől árnyékozatték a szüzek virága,
Mídon ötet Gabriel üdvözölve áldta,
S testbe öltözött ígét keblébe fogadta.

²²¹ *Andrásfalvy Bertalan* szíves közlése.

²²² EA. 2810. *Kálmány*.

²²³ Etelka II, 260.

Szűz anyától született Krisztus istállóba,
Kint, és halált szenvedve jutott koporsóba,
És magát megjelentvén feltámadásába,
Tanítványi láttára méne mennyországba.
Pünköst napján szent lelkét Isten elküldte,
Az apostolok szívét megerősítette,
És szent igéjit azok lelkébe öntötte.
Hét féle ajándékot akkoron vevének,
Hogy minden nyavalyákat által élhessenek,
A szenvedés óráján el ne csüggedjenek,
Hanem mindent Istenért jó szívvel tűrjenek.

Ez után a 2-dik leányka lépett elő, és azon képpen forgatván kezét nem énekelt, hanem ezen verseket mondá el:

Ó te örökkéig pirosló szép rózsa,
Kit az égi dongó ámbár megmardosa,
Vérével megmosa mindeneknek ura,
Hogy légy hazas társa. —

3-dik leány verse azon képpen elő adva:

Egy kis fehérségben tulajdon Istenség:
Hiszlek, hogy jelen vagy, ó te drága szentség,
Szentséges Istennek csudálatos volta
Adámnak vétkéért maga fíját adta.
Kelj föl úr Istennek választott serege
Föltetszett már néked egek fényessége.

4-dik leány versei:

Én gyenge rózsácska vagyok,
Ezt szavaimból halljátok,
Friss éjszaka járok
Édes szülőimnek kellemes kertjében
Úgy kinyíltam én is, mint viola szépen.

Pünkösdi lányok 1900 tájáról (Kovács János nyomán)

5-dik leány versei:

Légyen földeteken gyümölcs, bor, és búza,
Az új Messiásnak kibimbózdott ága,
Júda nemzetségnek királyi pálczája,
S király-koronája.
Az Isten áldása szálljon ezen házra
Mint régenten szállott az apostolokra.

6-dik leány versei:

Ezt királynénak nevezik; fehér fátyol fedi el képét, s leginkább a legfiatalabbik szokott lenni, és ettől még mindig ezen verseket hallottam:

Én kicsinyke vagyok,
Nagyot nem szólhatok
De még is Istennek dicséretet mondok.

Ezek után egyik kilép a többiek közül, s a királynéhez ezen verseket mondja:

A Karsai rózsza kihajlott az útra
Szedje föl királyné arany koszorúba.

Végre párosan öszve ölelkezve, és lassú táncz-forgás között imígy énekelnek:

Mi van ma, mi van ma, piros pünköst napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja
Andreás
Bokrétás
Felesége jó tánczos
Jól megfogd, jól megfogd a lovad kantárát,
Hogy el ne tipossa, tapossa a pünkösti rózsát.

Ez után megajándékozta ismét párosan elmennek.

A pünkösödést azóta is sokan följegyezték,²²⁴ Kodály Zoltánt kórusmű alkotásra ihlette. Itt még egy ritka, nem idézett, Palotás Fausztintól följegyzett változat²²⁵ következik:

„Még egy évtized előtt egész nagy leányok jártak mind Szegeden, mind Tápén — honnan nagy csoportokban bejöttek Szegedre is — pünkösödlni, de napjainkban már elvétele találkozunk itt-ott olyan 6-7 éves kicsi leányka-csoporttal, amely pünkösödlni jár. Ezek egyszerűen saját ünneplő ruhál ikba öltöznek most, míg a múltban szép bíboros ruhát viseltek, egy pedig, a királynő, csinos, fényős koronát is hordott. A csoportban is mindannyian szép rózsakoszorút hordtak a fejükön természetevirágból.

Dicsértessék a Jézus Krisztus — köszöntéssel léptek be a házakhoz. Szabad-e pünkösödlni? S ha igent mondtunk, szép csöndes hangon kezdték az éneket:

A pünkösödnék jeles napja
Szentlélek Isten küldötte
Erősítse mi szívünket
Az apostoloknak.

Ekkor egyszerre átcsapva a magasabb régiókba:

Üdvözlégy, áldott légy
Te szentséges Atya
Ábrahám atyának
Kedves áldozatja.

Mely együttes éneklés után a „szóló” részek következnek (a legnagyobb):

Kóstolván kóstoltam
Egy harapás almát,
De mihánt elnyeltem
A halálnak horgát...

²²⁴ Varga J., Piros pünkösöd napján. VU. 1871, 275; Kálmány I. 195; Kovács 296.

²²⁵ Palotás F., Pünkösödölés. Szegedi Képes Naptár 1880.

rögtön közbevág a legkisebb:

Én kicsike vagyok
Nagyot nem szólhatok.
Mégis az Istennek
Dicséretöt mondok.
Hej cintus, cintus
Fehér tulipántos
Szüleim kertjében
Gyöngé vessző vagyok
De nyílni akarok!

Ezután a bíborral, koronával ékített királyné énekel, miután a csoport valamennyije elénekelté magánrészletét, mely részletek nagyobbrészt egyházi énekekkel vagyítottak, mint az e kis közlésből is kitudnik. A dallam szinte egyházas, de hallgassuk a királynét:

Egy kis fehérségbe
Tulajdon istenség
E lakó elembe
Volt egy drága szentség
Szentségös Istennek
Csudálatos volta
Ádámnak vétkiért
Maga fiát adta.
Királyné pálcája
Szálljon erre a házra
Az Isten áldása,
Mint régönten szállott
Az apostolokra.

A magán-énekrészek után kettős ének következik. A két „karfogó”, kik a királynét karonfogva vezetik, énekel egy hosszabb egyházas dalt, különböző dallammal, így végezvén:

Öt árpakenyérenk hat kosár morzsája
Áldjon mög az Isten borral és búzával!
Bor, búza és gyümölcs fürgetegbe lögyön,
Mint páva a högyön szépen tündököljön!

Ekkor aztán mintha már maguk is megúnták volna a monoton énekeket, nekividultan összefogózva énekelnek és táncolnak:

Mi van ma? Mi van ma?
Piros pünkösdi napja!
Hónap lősz, hónap lősz
A második napja,
András bokrétás
Feleségös, jó táncos
Az ura selyömszál
Jómaga aranyszál.
Jól möghúzd, jól möghúzd
A lovadnak száját
Né tipödjé né tapodja
A pünkösdi rúzsát.

Megállnak egy kissé, aztán ismét dalol az egyik:

A pünkösdi rúzsá
Kihajlott az útra,
Szödjé föl a királyné
Kösse koszorúba...

A legutöbbit dalt folytatva, az előbbi lassú, csak simán forgásból álló táncot a friss váltja föl a dallal egyetemben:

Ugorjatok lányok,
Ha léányok vagytok.
Hadd csörögjön, hadd pörögjön
Sári sarkantyútok.

Pörögne is ha volna. Úgy megforgatják, ugratják egymást, hogy alig bírják a táncolás után ki-
mondani a dicsértessék a Jézus Krisztust, mely után néhány krajcár vagy hatos dukál nekik a mulatta-
tásért.”

Kodály Zoltán Pünkösdlőjének számos szöveg- és dallamotívuma szegedi eredetű.

Pünkösdsnek, a Szentlélek ünnepének különös középkori bizonyossága, hogy párt-
fogása alatt állott a premontrei apácák szegedi, valószínűleg felsővárosi monostora,
amely számos híres magyar nyelvű kódexünknek (Apor-, Lányi- és Szegedi-kódex)
volt ihletett műhelye.

Pünkösöd napjára szokott Szeged népe a félegyházi határban lévő *Ferencszállás*
szentkútjához elzarándokolni. Vannak alsótanyaiak, akik ugyanebben az időben a
Baja melletti *Mária-könnye* (Vodica) szentkútját keresik föl.

PÜNKÖSD MÁSNAPJÁN a *szatymazi* gazdasszony valamikor levette a tehénről a
kötelet és végighúzta a mezsgyén, hogy tehene majd bőven tejljen. A kötelet olykor
még a zínscorgásba is felakasztotta.

SZENTHÁROMSÁGVASÁRNAP, vagyis a pünkösdre következő első vasárnap már
régóta nem jeleskedik eleven ünneplő hagyománnyal.²²⁶ A Szentháromság tiszteleté-
nek még a középkorba visszanyúló külső nyoma és emléke a Szentháromság utca
(Platea S. Trinitatis).

A tridenti zsinattól is ihletett barokk művészet a Szentháromság ábrázolásának
sajátos formáit teremti meg. Közép-Európa, főleg pedig a volt habsburgi monarchia
barokk városképéhez uralkodó elemként tartozik hozzá a főtéri Szentháromság-szo-
borcsoport, amely egyrészt katolikus hitvallás akar lenni, sokszor összefügg azonban
az egykori pestisjárványok szorongásaival is. Legtöbbször fogadalomból, engesztel-
ésből emelték.

A szegedi Szentháromság-szobrot a Palánkban, a mai Széchenyi tér délnyugati
sarkában *ex voto*, tehát fogadalomból Kárász Miklós horgosi földesúr állíttatta, mert
a hagyomány szerint ártatlan béresét hirtelen haragjában agyonütötte.²²⁷ A szobor
annyira szívéhez nőtt a Város hívő népének, hogy többször is megújították. Így leg-
utoljára 1854-ben. Később, 1873-ban Kis Dávid dúsgazdag szegedi polgár kérésére,
aki palotáját ebben az időben építtette, más helyen való felállítás kötelezettsége mellett
eltávolították. Az áttelepítés költségeire a Palánkban Tokár Mária, Juhász Gyula
nagynénje 528, Felsővároson Tóth Mihályné Kocsis Viktória 276, Alsóvároson pedig
Ördög Ferencné Németh Rozália 232 forintot gyűjtött. A felállítást azonban a Város
vezetősége folyton halogatta, a szobor pedig lassan tönkrement. Jámbor öregeknek
még századunkba is átnyúló vélekedése szerint az 1879. évi árvíz ennek a hanyagság-
nak volt a büntetése.²²⁸ A millenium évében emelt és most a Dóm téren látható szob-
rot, Köllő Miklós alkotását, a népi közvélemény sürgetése hozta létre.

Sajnos, az ősi szoborról ábrázolás nem maradt ránk, csak az évszámokat is jelző feliratait örö-
kítette meg Oltványi Pál.²²⁹ Az egyik oldalon *LAUDETUR ET SUPEREXALTATUR SANCTIS-
SIMA TRINITAS* (= dicsértessék és magasztaltassék a Szentháromság), a másik oldalon *DEVS PA-
TER DEVS FILIVS DEVS SPIRITVS SANCTVS* (= Atyaisten, Fiúisten, Szentlélekisten), a
harmadik oldalon *HIC VNVS IN ESSENTIA TRINVS IN PERSONIS, AB OMNI CREATV-
RA SINE FINE ADORETUR* (= egy lényegében, három személyében: minden teremtmény által
örökké imádtassék). Az évszámok 1734-et adnak ki, kivéve a másodikat, amelynek számösszege 1684.

²²⁶ Bővebben Ünnepi Kalendárium I. 293.

²²⁷ *Móricz P.*, A Kárász uraság kocája 7.

²²⁸ *Reizner* II. 284.

²²⁹ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 164.

Szentháromság (kerámia, átmérője 60 cm, egy alsóvárosi ház homlokzatáról; Lantos Miklós felvétele)

Ez talán Kárász születési éve volt. E régi föliratok mellé a szobor 1854. évi restaurációja alkalmával új is került: *PIO IX. P. M. ECCLESIAM DEI, FRANCISCO JOSEPHO I CAES. ET REGE APOSTOLICO MONARCHIAM AUSTRIACAM FELICITER ET GLORIOSE REGNANTE, VETUSTATE RUINATAM LOCO MOVIT ET RESTITUIT PIETAS SZEGEDIENSIVM 1854. ALEXANDRO CSAJÁGHY DIOCESIM CSANADIENSEM ANTONIO KREMINGER PAROECIAM PALANKENSEM PROVIDENTE, SUB CONSULE CIVITATIS GEORGIO WÖBER FATIGIUS MICHAELIS KREBSZ CIVIS 1854*(= amikor Istennek egyházát IX. Pius pápa, az osztrák monarchiát I. Ferenc József császár és apostoli király áldással és dicsőséggel kormányozta, e régi, pusztulásnak indult szobrot megújítva, más helyre tette át a szegedi hívek kegyelele. A csanádi egyházmegyének püspöke ebben az időben Csajághy Sándor, a palánki plébánia lelkésze Kreminger Antal, a város polgármestere Wöber György volt. Krebsz Mihály szegedi polgár fáradozásai által 1854-ben). A szobornál állították föl különben hosszú időközön át az egyik úrnapi oltárt.²³⁰

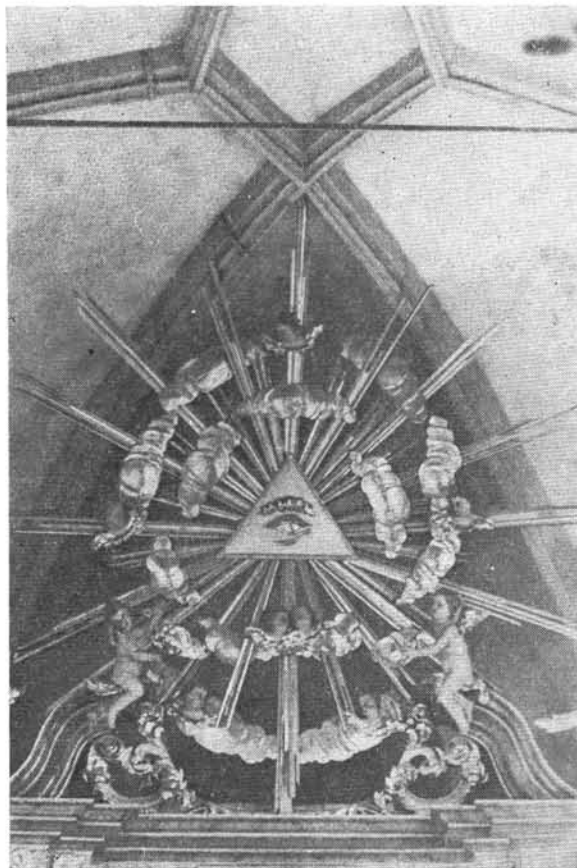
A Szentháromság-szoborról több, részben még ma is élő szólásunk van. *Mögteröm mindön a Szentháromság lapossán.* Ezt Csaplár Benedek szegedi piarista, érdekes népnyelvi gyűjtőnk így magyarázza: „a szegedi tág piacon, melyen a Szenthárom-

²³⁰ Oltványi 163.

ság szobra van. E mondattal felelnek a szegedi lakosok a szűk termést panaszó tanyaiaknak alkudozás közben.” *Mindön újság mögteröm a Szentháromság tüvibe.* Ezt öreg alsóvárosiak máig emlegetik: sok újságot lehet hallani a városháza tájékán. Ugyanis vasárnap délelőttöként az egész város embernépe, férfilakossága részben még ma is itt találkozik egymással, hogy kibeszélgesse magát és híreket halljon.

A palánki Szent Dömötör templomban valamikor *Szentháromság-társulat* is²³¹ működött, amelynek az összes szegedi céhek testületileg is tagjai voltak. Valamennyi zászlajának egyik oldalára szinte kivétel nélkül a Szentháromság képét festették, a másikra pedig természetesen a céh védőszentje került.²³² A társulatnak a templomban külön oltára is volt.

Alsóvárosban az ősi Szentháromság utcában, a templom közelében Szentháromság-kápolna is állott (1721),²³³ amely később elenyészett. A helyi hagyomány erejére mutat, hogy egyik legkorábbi tanyai kápolnánkat, az alapító családról elnevezett *zákányi* Lengyel-kápolnát (1842) szintén a Szentháromság tiszteletére szentelték. Oltárképe Nagy Ferenc szegedi festő egykorú alkotása.

Istenszem az alsóvárosi templom főoltárának oromzatán (1713; *Singer Ferenc fölvétele*)

²³¹ *Oltványi* 155.

²³² *Reizner* III, 452.

²³³ *Oltványi* 162.

A Szentháromság egyik jellegzetes, barokk ábrázolása, a háromszögbe foglalt *istenszem* látható a felsővárosi templom homlokzatán és az alsóvárosi templom főoltárának felső részén is. Ez a jelkép szakrális népművészeti motívumként hamarosan de legkésőbb a XIX. század elején kikerül a templomokból és föltűnik a szegedi, majd a környékbeli nép hajlékán is. A házak utcára néző végén oromfalán nemcsak díszítés okáért, hanem azért is alkalmazták, hogy a bennük lakókat az isteni teljesség megoltalmazza a gonoszlélek kísértéseitől, rossz emberek szándékától. Föllelhetjük különben utcaajtókon, kapukon, kemencék előttén, régebben a vízimalmokon is a díszítést, amelynek *napsugár*, öregek ajkán *Isten szöme* a neve. A díszítésről még más vonatkozásban is szó esik.

ÚRNAPJA, vagyis az Oltáriszentség ünnepe ahhoz a kevés jeles napunkhoz tartozik, amelynek megülésére már a szegedi középkorból is vannak adataink. A szegedi premontrei apácák rendtartásául (ordinarium) írott *Lányi-kódex* (1519) úrnapját több helyen *szentvérnep* néven²³⁴ emlegeti. Ez a máshonnan nem ismert elnevezés nyilván ama szegedi vérző ostya (hostia cum stillis sanguinis) emlékezetét őrzi, amelyről Laskai Osvát a középkor végének híres franciskánus írója tesz említést.

Az ereklye szegedi főünnepe, búcsúnapja természetesen úrnapja volt. Ismerve ugyanis a késő középkor úrnapi körmeneteinek fényes fölvonulásait, ereklyék körülhordozását, sőt olykor profán elemek beiktatását is, a szegedi úrnapi körmeneteknek nyilván ez a szentvér ereklye lehetett a jámbor büszkesége, legnagyobb, legtiszteltebb látványossága, amelyen az egész Város résztvett, beleszámítva természetesen a kolostorok népét is. Mindebből érthető tehát az ünnepnek helyben kialakult *szentvérnep* elnevezése.²³⁵ Csak röviden említjük meg, hogy az ereklyének a török hódoltság során nyoma veszett. Híre, emlékezte azonban olyan nagy lehetett, hogy még kétszáz esztendő múlva is ihlethette Hogger Jánosnak témában, áhítatformában annyira középkorias alkotását (1742), amely az alsóvárosi templomnak a tisztítóhelyen szenvedő lelkekről elnevezett oltárán látható, és amely a szőlőajtóban vérrrel verejtékező Krisztust ábrázolja. Sebeiből kiömlő vére a kereszt lábát átölelő kádba folyik. A körülálló szentek kagylóval merítenek belőle és a tisztítóhelyen szenvedő lelkeknek nyújtják.

Az Oltáriszentség egykorú szegedi tiszteletét idézi föl az a gótikus pasztofórium-töredék²³⁶ is, amely a várbontásnál került elő. Nem lehetetlen, hogy a szentvér ereklyét is éppen ebben őrítették. Bizonyos, hogy a szegedi szentvért kultusz a fenyegető középkori eretnekségekkel szemben, amelyek tagadásba vették Jézusnak az Oltáriszentségben való jelenlétét, illetőleg az átlényegülés titkát, a katolikus hittételt is érzékletesen hangsúlyozta. A tápai templom szentélyének töredékekben máig ráánkmaradt középkori apostolfreskói körülvevették az Oltáriszentség színében köztük tartózkodó mesztert, tehát az Utolsó Vacsora szimbólikus képe tárult a hívek elé. Mindez mutatja az Oltáriszentség virágzó szegedi kultuszát, közte úrnapjának fényes megülését a középkor végén.

Következő adataink a XVII. század utolsó évtizedéből származnak,²³⁷ tehát közvetlenül a török utáni időkből. Az alsóvárosi kolostor egykorú kéziratos följegyzése szerint úrnapján reggel 6 órakor harangoztak, majd zsolozsma és a templomban csöndes mise következett. Közvetlenül utána körmenet a Várba, ahol nagymise és német prédikáció volt, nyilván a katonák számára, mert akkor még nem volt a Városnak német lakossága. Ennek végeztével a körmenet a Palánkban felállított úrnapi oltárokhoz vonult. Az ünnepség a kapitány házánál, vagy esetleg a prófontháznál (*apud Domum Capitanei vel apud Domum profiani*) elhangzott magyar prédikációval fejeződött be. Lehetséges, hogy úrnapjának a várban való ünnepélyes megülését a népelekezet ihlette. A szentvért ugyanis a középkorban a várbeli Szent Erzsébet-templomban őrítették. Bár az ereklye ekkor tudunkra már nem volt meg, a templomot pedig török mecsetté alakították, és nem lett belőle többé katolikus szentély, a hagyomány mégis szívósnak mutatkozott.

²³⁴ Nyelvemléktár VII, 235, 357.

²³⁵ *Bálint S.*, Szentvérnep. MNY 1955.

²³⁶ Képe: Szeged városa 20.

²³⁷ *Somogyvári Hetény* O.F.M. kéziratosa hagyatékból.

Az úrnapi búcsú Alsóvároson a következő, tehát az ünnep nyolcadába eső vasárnap volt. Forrásunk elmondja, hogy a 7 órai harangszó után zsolozsma, majd csöndes mise volt, végül a körmenetre került sor. A négy úrnapi oltár rendre Gábor deák, Pálfi János, Sárkány János házánál, az utolsó pedig a templom kapujánál állott. Az úrnapi búcsú nagymisével és magyar szentbeszéddel fejeződött be.

Már a barokk időköt idézi az az úrnapi rendtartás, amelyet a Város 1724. évi tanács jegyzőkönyve örökített meg: *Úrnapiján a solemnis processión böcsületes céhek között és nemes város s úgy tekintetes hadi rend között ilyen rendtartás observáltatott. A céhek előtt egynéhány pár deákokcskák saját zászlójukkal mentek. Az böcsületes céhek közül pedig akiknek zászlójuk még nem volt, előre mentek. Utánuk zászlós céhek közül először gombkötők, azután a szabók, szűcsök, csizmadiák és legutóbb az mészárosok. Kik után oskolabéli deákok. Azután tisztelendő páter franciskánus uraimék szokásuk szerint kereszteltek. Utánuk pedig tisztelendő klérus az Úr testével. Az umbellát négy böcsületes városi ember vitte éppen be az várba, az holotti szent mise után nemes fendrich (= zászlós) uraiméknak kezekbe adván... prefektúrára említett umbellát vitték az holott utolsó szent áldás után meg embereinknek resignáltak. Granatéros compania pediglen mindenütt előre aperte menvén, minden szent áldás után tüzet adott. Ezek után prefektúrán (= városházán) vala az magyar prédikáció is. A fegyverben lévő 12 purger ember az Úr testét fegyveresen parókiabéli templombul éppen az városkapuig kísérték, az holott 8 halapártos káplárok helyekbe állván, az egész processión által umbella mellett mentek. Prefektúrában pedig benedictio után megint az fegyveres purgerek említett káplárok helyett umbella mellett állván, éppen parókiabéli templomban, az honnét indult vala az processio, kísértették. Amidön pedig a rác templom mellett ment volna a processio, azok is az Úr testének tiszteletére harangoztak és így szépen és csöndesen vége lett a processiónak.*²³⁸

Mint látjuk, ez az ünnepélyes, hitvalló barokk hódolat egyesítette az egész szegedi társadalmat a céhes polgárságot és várbeli katonaságot, diákokat és minden városrész híveit. A tiszteletadás a görögkeleti lakosság részéről sem maradt el.

A múlt század első felének úrnapi búcsúin a polgárórség díszruhás tagjai is résztvettek, s „egyetlen hadi tetteikkel, szép sortüzelésökkel az ünnepély magasztosságát emelték” Az ünnep hangulatához még a századforduló táján is hozzátartozott a Rozália-kápolna mellett fölállított mozsárágyúkból való lövöldözés is. Ez a puskaművesek hagyományos tiszte volt. A kilőtt faszilánkkal fájós fogat szoktak régente piszkálni.²³⁹

Az *úrnapi búcsú* néven is emlegetett ünnepélyes körmenet magán úrnapiján csak Palánkban tartották. A többi városrészekben a rákövetkező vasárnap volt. Ezt régebben *kisúrnapija* néven ismerték. Az egyházi előírások értelmében a négy, virággal, zöld ággal díszített, olttárral ellátott úrnapi sátornál a körmenet megáll, és a pap áldást oszt. Felállításuk, éresítésük régebben egy-egy család, illetőleg jámbor társulatok hagyományos joga volt. A zöld ágat a Tisza füzeseiből, a virágot kertekből szokták összehordani. Sokan a földjükön kötnek búzából és mezei virágból koszorút és a sátor falára akasztják. A szertartás után ezt kérik vissza. Ugyanis a virágokat sokszor nagy tolakodás közben a hívek között szokták kiosztani. Az úrnapi virágot régebben beteg fürdőjébe tették. *Tápén az úrnapi koszorú* álmatlan beteg feje alá kerül, hogy pihenni tudjon. Alsóvároson a halott feje alá a koporsóba még a közelmúltban is olyan virágot, fűvet tettek, amelyen a sátorban a Szentség állott. A tápaiak akasztanak belőle az istálló horgfájára is. A *földeákiak* az úrnapi sátorból hozott fűvet fölteszik a háztető alá, a gerendára, hogy a villám bele ne csapjon a házba. Főzetét a tápaiak gyerek, beteg fürdőjébe, a *gyeviek* pedig üvegből a felfúvódott tehén szájába öntik. Szintén a gyevi asszony a kenyér „begyulladása” esetén három helyről kér úrnapi ágat. Ezt egy nagy üst vízben fölforralja, majd kilenc lében megmossa belőle a süttöknőt, lapockát, szitát, keresztvesszőt. A levét mindannyiszor napnyugta felé önti ki. Végül az így megmosott szerszámokat szentelt vízzel is meghinti. Az úrnapi ágat a *szankiak* szőlejükbe viszik ki. A kiszomboriak a körmenet útvonalát szénával szokták meghinteni. A szertartás után széthordják és a jószággal etetik meg. Az úrnapi széna a beteg állatok megcsutakolásához is használatos. Így elmúlik a baj, seb róluk.

²³⁸ Reizner J., Úrnapi körmenet Szegeden 1724-ben. SzH. 1872, 66. sz.

²³⁹ Kálmány I, 111.

Úrnap körmenet Tápén (1940 körül, Benedek László fővétele)

Sajátos módon valamikor úrnapján is zöld ággal díszítették a házakat. Ez a hagyomány már csak Tápén él. Az ágat utána a tetőre vetik, hogy harmat érje, majd a padlásra kerül.

Úrnapja a szegedi szőláskincsbe is belekerült. Ha sokan jelennek meg valahol, azt mondják rájuk, hogy *kirukkoltak, mint úrnapján a dëákgyerökök*. Valamikor ugyan is az egész Város diáksága résztvett az úrnap bűcsún. Ha valakinek valami hiba van az öltözetén, arra régebben azt mondták: *föľtözött mint úrnapkor a dëákgyerök*. Az egykorú magyarázat szerint az egyszeri diákgyerek szépen felöltözött, de mivel csizmája nem volt, mezítláb kellett a körmeneten résztvennie.

ORBÁN (máj. 25.), népiesen *Urbán* napját főleg a szőlősgazdák tartják számon, mert a májusvégi kései fagyok sokat árthatnak a virágzó szőlőnek. Ezért mondják tréfás-bosszúsán a tanyaiak, hogy azt is agyon kellett volna ütni, aki Orbánt beletette a kalendáriumba. Egy *Szőregen* följegyzett hagyomány²⁴⁰ szerint, amikor a kalendáriumot csinálták és a szenteket belerakták, Orbán a kocsmában mulatott. Későn ment haza. Kérdezte, hogy az ő neve hova került. Amikor megtudta, hol van, azt mondta,

²⁴⁰ Kálmány III, 176.

hogy miért nem tették a tél közepére, akkor bele tudta volna fagyasztani a borjút a tehénbe, az asszonyba pedig a gyereket.

Orbán a szegedi kádár céhnek volt a védőszentje, mert a bort idéző kehellyel szokták ábrázolni.

MEDÁRD (jún. 8), a szegediek ajkán *Mérdádus* alakban is. Azt tartják, ha nevénapján esik az eső, utána negyven napig esős időszak várható. Ha a nap süt, hideg tél várható. Ha nem esik, de szükség volna esőre, akkor a gyeviek szerint egy nagy kakast e napon meg kell fürdetni, hogy hamarosan zápor kerekedjék.

A gyeviek a *Legyes Margit* hiedelemvilágát Medárd napra hozzák előre. Ezen a napon osztják a legyeket. Elűzésük végett papírlapra kell írni a következőket: *MA VAN MEDÁRD NAPJA, INNEN LEGYÉK TAKARODJATOK!* E lapokat azután a gazdasszonynak éjfél tájban mezítelenül kell azoknak a helyiségeknek ajtajára írni, amelyeket legjobban járnak a legyek.

MARGIT (jún. 10.) Szent István királyunk unokája, Skócia királynéja. Népünk ajkán *Legyes Margit*.

Máig élő — egyébként a szent legendájából ismereteink szerint nem magyarázható — hiedelem szerint ezen a napon csukva kell tartani az ajtót, ablakot, hogy minél kevesebb légy legyen a háznál. A magyar-szentmihályi és monostori nép hiedelme szerint²⁴¹ Margit asszony a legyek királynéja, és ezen a napon minden konyhába beereszt egy kötővel. Úgy lehet védekezni ellene, hogy e napon mise idején a szántóföldről hozott földet kell a házban szétszórni. Így majd nem lesz légy.

Nem lehetetlen, hogy e hiedelmek eredetileg Antiochiai Szent Margithoz (júl. 13.) fűződtek, aki gonoszűző középkori hagyományainknak ismert alakja volt.

ANTAL (jún. 13.) Szegeden is a hívek körében a legnépszerűbb szentek egyike, öregek *Csudatévő Pádvai Szent Antal* néven szokták emlegetni. Különös tiszteletben tartják az *alsóvárosi* és *röszkei* paprikatermelők.²⁴²

Napját a régivágású parasztok máig pirosbetűs ünnepként ülik meg. Ezen a napon nem jó dohányföldeken dolgozni, szőlőhegyen lépni, még a gazdájának sem. Okát magyarázatát már nem tudják. Nem jó lisztbe nyúlni sem, mert aki ezen a napon bele-nyúl, azt kiveri a *Szent Antal tüze*. Még rántást sem készítenek. Olyan ételt főznek, amelyhez nem kell liszt. A Szent Antal tüze egyébként az orbánc egyik fajtája, amelyet sokszor az anyarozzsal kevert gabona okozott.

Ez a hiedelemcsoport nyilván még Remete Szent Antal később elhalványodott középkori kultuszából tapadt a páduai szent népszerű alakjához. Ismeretes a szakku-tatás előtt, hogy a XI. században alapított *antonita* szerzet a betegápolás mellett arról is gondoskodott, hogy anyarozstól megtisztított gabonát, kenyeret juttasson a népnek.²⁴³ Később erre már nem volt szükség, de az orbánc jellegzetes, középkorból származó mágikus neve megmaradt.

Akit a Szent Antal tüze kiver, úgy próbálják gyógyítani, hogy olyan férfival csiholtatnak rá kovából tüzet, akinek Antal a keresztneve. *Deszken* ezt a szertartást három Antal nevezetűnek kell elvégeznie. *Szatymazon* Szent Antal napján elvezetik a gyerekeket olyan házhoz, ahol Antal nevű ember van. Ez hármat üt a talpukra, hogy elkerülje őket a Szent Antal tüze. *Kisteleken* a beteg arcára vörös kendőt terítenek és erre csiholnak rá.

²⁴¹ Világunk alakulásai 40.

²⁴² A paprika szentje. SzN. 1891. 161. sz. Vö. még *Bálint S.*, A szegedi paprika 46.

²⁴³ *Magyary-Kossa Gy.*, Magyar Orvosi Emlékek. III, 13.

A betegség neve szólássá is vált. Akinek bortól kipirosodott az arca, arra is mondják: *kiverte a Szent Antal tüze*. Így tudja már Dugonics András,²⁴⁴ de ismeri Móra Ferenc²⁴⁵ is.

Szatymazon Szent Antal napjára learatnak három kereszt rozst, hogy jó termés legyen. *Tápén* találó *szentantalcipó* néven emlegetik a nem kötelességből, hanem jó szívűségből, nagylelkűségből nyújtott rendszeres támogatást. Ilyen a szülőknek háza- gyermekeik életének megkönnyítésére adott állandó segítsége.

A szent névnapján alsóvárosi, templombeli oltárát a *Szent Antal kenyere* néven emlegetett cipókkal rakják meg, amelyeket a hívek a régebbi évtizedekben koldusok, szegények számára ajánlottak föl. Megáldásuk után vagy egészben, vagy főszeletelve kerültek szétosztásra. Napjainkban nyomorgó szegénység már nincsen, ezért mindenki kap belőle, aki a tiszteletadáson részt vesz.

A *szentantalkönyv* a szent tiszteletére szerkesztett ájtatossági mű, amelynek a *gyeviek* babonás erőt is tulajdonítanak. A család távollévő, főleg harctéren, fogságban sínylődő tagjának sorsára szoktak a könyv forgatásával következtetni. A művelet előtt imádkoznak belőle. Ezután a könyvbe egy kulcsot úgy helyeznek el, hogy csak a feje lássék ki belőle. Most a könyvet és benne a kulcsot zsinórral átkötik. Két szemközti álló személy összeérinti jobb kezének mutatóujját, ide kerül a kulcs. Most kérdezik: *imakönyvem, mondd mög neköm, él-é még a fiam?* Ha a könyv balra billen; él, ha jobbra: már meghalt. A kísérletet felajánlás (néhány gyertya a szent templomi szobrára, pénz a perselyébe) is kísérni szokta.²⁴⁶

Szent Antal kenyere (Horváth Dezső felvétele)

²⁴⁴ Példabeszédek II, 185.

²⁴⁵ Ének a búzamezőkről I, 151.

²⁴⁶ *Belovai Sándor* közlése.

Tömörkény idejében a nagylányok az alsóvárosi templom Szent Antal-szobrához is eljártak „*kérőé*” könyörögni.²⁴⁷ Erről a házasságnál bővebben is megemlékezünk.

IVÁN (jún. 24.), másként *Körösztlő Szent János*, tanyaiak ajkán olykor *Búzavágó Szent János* napja a nyári napfordulat időpontja, amelyet a maga módján minden nép számontart. A *Szent Iván tüze* napszimbólum, és a hozzá fűződő hiedelmek, szokások voltaképpen a napmelegnek, tűznek tisztító, gyógyító, termékenyítő erejébe vetett hitben gyökereznek.

A *fölsővárosi* tűzugrálást a múlt századból legrészletesebben Kálmány²⁴⁸ jellemzi:

„Szent Iván estéjén magas helyre: töltésre, dombra tüzet raknak, és pedig ha szalmából, akkor a boglya alját, ha rőzséből vagy vesszőből rakják, akkor a tetejét gyűjtják meg. Azután átugrálnak rajta. Ugrálás közben almát, cseresznyét dobnak a tűzbe — olykor ágastul és garabolyostul — s a legények így biztatják egymást:

Né félj pajtás, ugord át!
Nem süti mög a pófád.

A kislányok a következő dalt dalolják:

Zód erdőbe jártam,
Tófa tüzet raktam.
Addég rakosgattam:
A kötőmre pattant.
Raktam a kosárba,
Vittem a vásárba.
Kérdik a vásárba:
Mi van a kosárba?
Rókabúr-é, kutyabúr-é?
Patiza tojása.

A nagylányok ezt dalolják:

Virágos szent János,
Éccakád világos.
Még előtted löszök,
Tüsztoletöt töszök.
Csak addég világos
Lősz, osztán homályos.

Ekkor belevetik a tűzbe a gyümölcsöt:

Hajtsuk, hajtsuk
A cseresznye ágát!
Most éli szép világát.
Hagy szakajtsunk a szépibű,
Szeretőmnek: Kis Pétörnek a szívibű!

Aki a Szent Iván tüzét átugorja, öregek hite szerint nem lesz rühes, tetves, bolhás. Aki megtapossa, annak a *vaktetű*, vagyis a fagyásból származó viszketegség nem szántja fel a talpát. A tűzön áthajtott jószág egészséges marad. A tűzbe hányt és kikapart gyümölcs eltéve, torok- és hasfájásról jó. A tüzet ökörfarkkóroval, Tápén sulyfűből, peremizsből, istenkorbácskájából és egyéb növényekből kötött csomóval is, amelynek ez esetben *babozó* volt a neve, meg szokták csapkodni. Utána *mögbabozták*, vagyis meglegyezték vele a kerti veteményeket, hogy penészesek ne legyenek, sokat teremjenek.²⁴⁹ Olykor azonban saját magukat is, hogy egészségesek maradjanak. *Sövényházán*

²⁴⁷ Munkák és napok 147. Vö. még: Szent Antal és a szegedi lányok. SzN. 1899, 295. sz.

²⁴⁸ *Kálmány* I, 106.

²⁴⁹ *Kovács* 376.

a jószágot is áthajtották a tűzön, hogy egészségesek legyenek. Az eszköznek más neve szentivánsóprű. A Szent Iván tüzeit átugró legény még abban az esztendőben megnősül, a lány pedig férjhezmegy. Talán említésre érdemes, hogy a tüzet *Őszentivánban* 1957-ben még ugrották. Szegeden is ismeretes szólás: *hosszú, mint a szentiványi ének*.

A század elején még szokásos volt, hogy az ünnep elején gyerekek járták tudomásunk szerint *Alsóváros, Tápé, Földeák* utcáit, ajkukon ezekkel a szavakkal: *híntésék kentők almát, ha nem: pedig hajmát!* A házbeliek anélkül, hogy megtekintésükre kijöttek volna, a kerítésen keresztül vagy az ünnepre érő szentiványi almát, egyéb gyümölcsöt, vagypedig aprópénzt szórtak nekik ki. Az ajándékokat gyermeki mohósággal felkapkodták, majd versüket hangoztatva, tovább haladtak. A *földeákiak* úgy tartják, hogy a gyerekeknek szórt almával voltaképpen a család elhunyt gyermekeit vendégeklik meg.

A *verbicaiak* szerint²⁵⁰ Szent Iván napja előtt nem jó a gyümölcsöt késsel vágni, mert akkor abban az esztendőben sok jégeső lesz, meg *nyila*, azaz villámcsapás. A Szent Iván tüzebe szerintük azért kell gyümölcsöt dobni, hogy az angyalok vegyenek belőle, vagy akinek kishalottja van, annak a számára. Meg is kell nevezni, hogy kinek szánták.

Általános vélemény szerint Szent Ivánra *szakad mög a búza tüve*, tehát aratásra már alkalmas. Szerencsés lesz az az ember, aki — Kálmány följegyzése szerint — Szent Iván éjszakáján a búzában alszik és meghallja a búza tövének felszakadását.²⁵¹

Kálmány *Magyarszentmárton* szegedi eredetű népének ajkáról jegyzett le egy különös legendát. Eszerint Keresztelő Szent János kétszer született. Másodszor Szent Dorottya szűz szülte a világra.

JÁNOS ÉS PÁL (jún. 26.) napján *Alsóváros*on, azonkívül tudunkra még *Tápén Sándorfalván*, a bácskai *Óbecsén* gyertyát szoktak a templomban szenteltetni, amelyet égháború idején gyújtanak meg.

Óbecse a XVIII. század második felében kihelyezett szegedi barátok gondviselése alatt állott.

Szent János és Szent Pál római testvérpár volt. Együtt szenvedtek vértanúhalált (362). Tudomásunk szerint a liturgiátörténeti kutatás még nem derítette ki, hogyan kapcsolódott az ő személyükhöz a szertartás. Lehetséges, hogy az ünnepükre rendelt breviáriumi szöveg is ihlette: *Olajfák és világitó szövétnékek ők ketten az Úr előtt. Hatalmuk van az eget elzárni föllegekkel és megnyitni kapuit, minthogy az ő nyelvük a mennyország kulcsává tétetett.*²⁵² Ehhez tegyük még hozzá, hogy ünnepnapjuk a forró, égháborúkkal veszélyes kora nyárra, az aratás idejére esik, ami érthetővé teszi a *vihargyertya* néven is emlegetett szentelménynek az ő alakjukkal, pártfogásukkal való kapcsolatát.

A szegedvidéki kultusz ősi forrása az alsóvárosi franciskánus templom, ahol a múlt században még a Város, továbbá a környező faluk és tanyák jámbor asszonynepe is résztvett az ünnepélyes szertartáson. A templom előtt mézesbábosok és gyertyaöntők sátrai, ahonnan a hívek a család gyertyáit beszerezték. Manapság *Sándorfalván* virágzik a szertartás leginkább, a napot félünnepnek tekintik. Sajátos fejlemény, hogy itt egy-egy doboz gyufát is megszenteltetnek. Ez a *szentölt gyufa* csakis a szentelt gyertya meggyújtására szolgálhat.

LÁSZLÓ KIRÁLY (jún. 27.) tisztelete leginkább a helybeli céhek körében élt. Így ábrázolásbeli (ikonográfiai) sajátossága: sujtásos díszmagyar öltözte miatt a *gombkötők*, a kezében levő bárd miatt pedig a *mészárosok* választották egyik védőszent-

²⁵⁰ Kálmány EA. 2816.

²⁵¹ Kálmány EA. 2816.

²⁵² „Isti sunt duae olivae et duo candelabra lucentia ante Dominum: habent potestatem claudere coelum nubibus et aperire portas eius, quia linguae eorum claves coeli factae sunt”.

A mészáros céh zászlaja Szent László képével (MFM, *Hernádi Oszkár fölvétele*)

jükké.²⁵³ Az alsóvárosi templom barokk főoltárán (1713) Szent István királlyal hódol Mária, a Szögedi Segítő előtt. Neve törzsökös parasztságunk körében elég ritka, aminek talán névmágiás háttere van: nem akarnak lusta, dologkerülő gyermeket. Ugyanis a László személynév *Laci* alakja a nyári lankasztó forrásra utaló szólásokban a szegedi nép körében is él. Aki nyáron lustálkodik, elernyed a melegtől, kellenül dolgozik, arra azt mondják: *nyakába ült a Laci*, másként: *nyakába ült a Laci a körtvével*. További változatok: *áruli a lacikörtvét*, *nyakába ült a lacikörtve*. A *laci-betyár* eredeti szegedi jelentése 'piacon lézengő, legföljebb csak rövid alkalmi munkára vállalkozó naplopó'. Ezek valamikor a mostani „Bérház” (Széchenyi tér 11.) helyén állott, négy utcára nyíló, árkádos *lacikonyha* körül hajtották magukról a legyet és várták a jószerencsét. A múlt század végén a hajléktalanok, csavargók éjszakai menedékhelyének a közúti híd alatt *laci szálló*²⁵⁴ volt a tréfás-irónikus neve. Tanyán használatos a *laci ház*, ama nyári konyhából és belőle nyíló szobából álló egyszerű melléképület megnevezésére, amelyben eredetileg csak nyáron laktak. A tanyaalakulás kezdeti szakasza volt ez, télire még bejöttek a városba.

PÉTER—PÁL (jún. 29.) az aratás kezdő időszaka. Emiatt sűrűn emlegetik, de ősi hagyományok, illetőleg hiedelmek nem fűződnek hozzá. Tréfásan meg szokták jegyezni: hogy édesapjuk szegény ember lehetett, hogy kettőjüknek csak egy névnapot tudott szerezni.

Szent Péter a szegedi mondai hagyománynak is közismert alakja, a földön vándorló Krisztusnak kísérője, mintegy az emberiség képviselője Isten oldalán. Erről a szegedi mondavilággal foglalkozó fejezetben esik bővebben szó.

Ezen a napon szokták régebben megülni a jórészt szegedi néptörzsből települt *Földeák* faluban a *rúzsalkodalom* ünnepét. Eredete a múlt század derekán a szegedi származású Oltványi Pál helybeli plébános alapítványára megy vissza és célja szerint a fiatalok vallásos buzgalmának ébrentartását szolgálta. A templomatyja a falu leányai és legényei közül három jóravaló párt kiválasztott. Ezek az

²⁵³ *Hilf* 97.

²⁵⁴ SzN. 1892, 116. sz.

ünnepecserején az oltár előtt foglaltak helyet. Utána a plébános alkalmas beszéd kíséretében imádságoskönyvvel, olvasóval és az alapítvány kamataiból származó pénzüsszeggel jutalmazta meg őket. Ezután a templomatyja a piactéren felállított díszes sátorhoz vezette az ünnepeket. Az egész falu ott volt, hogy megnézzék, az idén kik voltak méltók arra, hogy *rúzsaményasszony* és *rúzsavőlegény* legyen belőlük. Majd megszólalt a muzsika, elkezdődött a multság, a rúzsalakodalom, amelynek az esti harangszó vetett véget. A szokásnak csak helyi, egyházi gyökerei voltak, igazi hagyománnyá nem erősödött.

Szent Péter a *szegei* lakatoscéh védőszentje volt, mert kezében a menyország kulcsával szokták ábrázolni. Eredeti foglalkozása miatt a halászok is patrónusul tisztelték.

SARLÓS BOLDOGASSZONY (júl. 2.), vagyis Mária Erzsébetnél való látogatásának napja a jámborabb asszony népnek máig kedvelt ünnepe. Első említése az 1726. évi tanácsi jegyzőkönyvben: *Sarlós Boldogh Asszony Te Deum Laudamuskor 4 forint 53 dénár*. Ez az adat azt mutatja, hogy bizonyos fénnel ülték meg.

Ezen a napon a Város és a környék faluinak, tanyáinak templomaiban máig fodormentát (*Mentha crispa*) szoktak szenteltetni. *Szatymazon*, *Tápén* az asszonyok sarlóval metszik le a tövéről és úgy viszik a templomba. Tápén a betegek teát főznek belőle, amelyet nem cukorral, hanem mézzel szoktak édesíteni. Köhögésről is fogatosnak tartják. Mária nagy útjára emlékeztetve a *tápaiak* fájós lábat szoktak vele párolni, a *sövényháziak* pedig borogatni. Régebben a halott koporsójába is szokták tenni a Nagyboldogasszony napján szentelt comborkával együtt. Ezen a napon valami keveset az asszony is arasson, hogy a jószág el ne pusztuljon. Ekkor tették régebben a szobába a *búzaborona* néven emlegetett fonott gabonát,²⁵⁵ amely egész éven át ott maradt. Hasonlóan megőrzik a mai napon szedett fodormentát is.

Az ünneplés valamikor, még az első világháború előtt is egyetemesebb volt. Ezen a napon az egykori palánki Szent Dömötör-templom előtt álló Rozália-kápolnában nagymise közben történt az ünnepeyes *fodorméntaszentölés*, amelyen az egész Város és környék buzgóbb népe papjainak vezetésével kereszt alatt vonult föl. Ez a szentelmény tudunkra egyedül áll a katolikus liturgiában. Kialakulásának szegei körülményei sem ismeretesek. Adatok híján egyelőre helybeli szertartási fejleménynek kell tekintenünk. Mai tudásunk szerint mindenesetre helyi, illetőleg Városunkból szertesugárzó hagyományról van szó, amely még a XVIII. század pestisjárványai ellen való védekezésben, szakrális-mágikus bajelhárításban gyökerezik. Erre utal, hogy a szentelés eredetileg egy pestis-védőszentnek, Szent Rozáliának kápolnájában ment végbe. Ez a virágzó közösségi kultusz az első világháború, majd utána a Rozália-kápolna lebontása következtében enyészett el.

A szabadságharc idején azokat a szegei honvédeket, akiket más fegyver híján csak kaszával tudtak fölfegyverezni, *Sarlós Boldogasszony regementje* néven²⁵⁶ emlegették.

Nyilvánvaló, hogy az ünnepnek a szegei vallásos néphagyományban való megtisztelt helye magyarázza, hogy Vedres István a szegei kertészekből települt és a róla elnevezett *Vedresháza* patrónájának Sarlós Boldogasszonyt választotta. A búcsúnapon, vagyis az ünnepre következő vasárnap szegei kolostorokból fölkért szerzetesek méltatták a dolgos élet tisztességét.²⁵⁷

²⁵⁵ Kálmán EA. 2807, 2814.

²⁵⁶ Móricz P., Három történet. SzH. 1912, 6. sz.

²⁵⁷ A szárazon, vizen Istent ő fölségét munkáiban szemjélő, és leborulva ditsérő keresztényeknek. Így szóllott: Sarlós Boldog Asszony napján 1827 Eszt. Vedresházán P.Sz.V.M. Szegeden, Nyomtatott Grün Orbán betűivel. [Szerző: P. Szakátsy Vitus Minorita]; Riczó Bonaventura, Az emberi tehetségnek tüköre. Hirdettetett Vedresházán Sarlós Boldog Asszony napján 1830-dik eszt. Szeged.

KÁRMELHEGYI BOLDOGASSZONY (júl. 16.), népiesen *Kalmárhögyi Boldogasszony*, *Kármelus Szűzanya*, *Kapullárés Boldogasszony* napját csak jámborabb asszonyok tartják számon, bár a tiszteletére szentelt és *skapuláré*, *kapulláré* néven emlegetett vállruháat, a kármelita szerzetesrend lelki kiváltságaiban való osztozkodás jelképét népünk idősebbjei körében aránylag sokan viselik.²⁵⁸ A *tápaiak*, de *városiak*, *alsóvárosiak*, főleg asszonyok, az ünnepet megelőző kilenc napon át összegyülekeznek a Kármelhegyi Boldogasszonyról elnevezett temetőkápolnában. Mindig legalább kilencen kell lenniök. Kedvelt imádságuk a *hétörömű olvasó*, amely Mária hét örömét foglalja magában. A kilenced ideje alatt az ájtatoskodók egymás között ezer Úrangyalát osztanak föl és magányosan mindenki elvégzi a vállalt részt. Magára az ünnepre vigiliaböjttel is készülnek. Az ünnepi misén a pap megáldja a jobb kézben magasra tartott skapulárékat. Ezt, bajban, szükségben meg szokták érinteni.

Lehetséges, hogy ez a tápai kultusz a radnai búcsújárással, illetőleg annak kisu-gárvászával is összefügg. Az ottani kegykép ugyanis a Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja.

ILLÉS PRÓFÉTA (júl. 20.) napján a szegedi néphit szerint bármilyen szárazság volna is különben, az esőnek esnie kell. Ez a hiedelem az ótestamentom ismeretes előadásán²⁵⁹ alapszik: Illés könyörgésére eső hull az égből. Ha még *möndörög* is ezen a napon, akkor hemperegni kell a földön, hogy a hátunk ne fájjon.²⁶⁰ A *sövényháziak* tréfásan így fenyegetik meg az ünnep előtt a forróságot: *jaj neköd kánikulla, ha Illés próféta a nyakadat mögmossa!* Népünk a napot félünnepnek tekinti. Nem jó sütni, mosni. Illés kedvelt szegedi keresztnév.

A szegedi nép mitikus Illés-tisztelete nyilván még a középkori folklór televényéből táplálkozik. Számolni kell azonban pravoszláv, sőt bogumil ihletésekkel is. Erről a mondavilágnál külön és részletesen emlékezünk meg.

Felsőtanyán égháború idején meggyújtják a szenteltgyertyát, megkeresztezik, azaz keresztet vetnek az égre és ezt mondják: *Atyának, Fiúnak, Szentléloknak Istennek. Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lent köztünk.* Az egészet szükség szerint többször is elmondják.

Megemlíthetjük még, hogy egyik szegedi törzsokról sarjadt falunak, a dohánytermelő *Csanád-apácának* múlt század derekán épült templomában Illésnek hatalmas arányú képe látható, ami nyilván egyrészt a prófétának, mint az időjárás egyik patrónusának szorongó tiszteletére, másfelől pedig a szegedi hagyományok erejére mutat rá.

MÁRIA MAGDOLNA (júl. 22.) napjának hagyományai leginkább a naptári közelségben levő Illés próféta képzetköréhez kapcsolódnak. Ünnepén sem mosni, sem sütni nem jó. Az a hiedelem, hogy ezen a napon esnie kell az esőnek, mert Mária Magdolna is hullatta bűnei miatt a könnyeit. *Felsőtanyai* hiedelem szerint Illés ilyenkor meglátogatja Magdolnát és kérdezi tőle, hogy mit csinál. Magdolna azt feleli, hogy a nevenapját ünnepli. Illésnek erre eszébe jut, hogy ő a magát elfelejtette megülni. Hamarosan el is köszön e szavakkal: *elmögyök az ég aljára gurgulyázni* vagyis égháborút támasztani.

A Magdolna népünk körében igen ritka keresztnév, aminek nyilván névmágiás háttere van: nem akarják, hogy a leánygyermek élete a régi Magdolnáéhoz legyen hasonlatos.

²⁵⁸ Bővebben Ünnepi kalendárium II, 249.

²⁵⁹ Királyok I. 16, 29. II, 2, 12.

²⁶⁰ *Kálmány*, EA. 2862.

JAKAB (júl. 25.). A régi szegedi juhászok Szent Jakab apostol éjszakáján a csillagok állásából következtettek a jövő évi időjárásra. Nyilván ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy a szomszédos *horgosiak* az Orion csillagképet *Szent Jakab pálcája* néven emlegették. Nem lehetetlen, hogy e hiedelem halvány visszfénye Compostelai [= *campus stellae*] Szent Jakab középkori magyar kultuszának. A legendából ismeretes, hogy csillagok derítették föl a jámbor hívek előtt a szent sírját, a középkor egyik leghíresebb búcsújáróhelyét. A *tápaiak* úgy tudják, ha Jakab napján északról fúj a szél, akkor hideg tél lesz. Ha alszél fúj, enyhe, lucskos tél várható. A Szegedről kirajzott *szankiak* szerint a nap délelőtti időjárása megfelel a karácsony előtti, a délutáni pedig a karácsony utáni időjárásnak. Ezen a napon nem jó mosni, sütni. Régebben a nyomtatást ezen a napon kezdték meg. Egyik ezidőben érő almafajtának *jakabalma* a szegedi neve, amely talán még egy középkori szentelménynek, a Szent Jakab napján megáldott almának emlékezetét őrzi,²⁶¹ bár ez a hazai liturgikus hagyományból egyelőre nem mutatható ki.

A szegedi kalaposok egykori céhének Szent Jakab volt a védőszentje. E titulushoz az a középkori előzménye, hogy az Egyház a Compostelába, Szent Jakab sírjához zarándokló hívek jellegzetes, kagyló-díszes kalapját induláskor áldásban részesítette a bottal és tarisznyával egyetemben.

Az egykorú vallásosságot, helybeli áhitatformákat a múlt század első felében népiratokkal is szolgálta Grün Orbán szegedi nyomdója. Egyik, ma már igen ritka kiadványa „A Szent Jakab Apostolnak Lelki Kegyes Katholikusok’ Házi Áldása” (1834),²⁶² amely a házbelleket Isten oltalmába ajánlja, és amelyet a tisztaszoba falára akasztottak föl.

KRISTÓF (júl. 25.) tisztelete már szinte teljesen a múlté. Alakja *temesközi* népünk epikai hagyományai²⁶³ között élt.

Kálmány *Szövegen* lejegyzett mondája szerint, amikor Krisztus Urunk a földön járt Szent Péterrel nagyon elfáradtak. Egy folyó mellett ültek le. Átmentek volna rajta, de nem tudtak, mert csónakot nem láttak. Éppen arra ment Szent Kristóf, aki először Pétert vitte át, aztán visszajött Jézusért. Amikor a folyó közepén vitte, megszólalt: mintha az egész világot vinném, olyan nehéz vagy. — Éppen most azt viszed. — volt a válasz. Amikor átérték a vízen, Jézus megkérdezte tőle, hogy meg van-e már kereszelve? Még nem vagyok. Erre Jézus így felelt: a te neved lesz Szent Kristóf. Neki adta a föld kulcsát, Péternek pedig a mennyországát.

A rokon, de kopottab *szajáni* hagyomány így hangzik: Amikor Krisztus Urunk Péterrel a földön járt, a Tiszán akartak átmenni, de nem volt sem csónakjuk, semmijük sem. Hát egy óriás járt a Tiszán. Mondta neki Jézus, hogy először vigye át Pétert. Az óriás megneheztelt, hogy ő akár tizenöt embert is át bír vinni, nem akar eggyel kullogni. Pétert aztán vitte a vízen. A Tisza közepéről azonban kivetette a partra: Péternek majd kitörött a nyaka. Aztán visszament és Jézust vette föl. Vitte, aztán egyszer megszólalt: ejnye te magad olyan nehéz vagy, mint más tizenöt! Jézust letette a Tisza szélére. Az óriás mindjárt meghalt. A lelkét Jézus a köpönyege alá rejtette.

Régebben a szegedi nép is babonás képzetekkel szötte át Kristóf alakját. Olyan imádságot intéztek hozzá, amelynek segítségével kincset lehet találni. Innen a régi Dugonics-följegyezte szólás²⁶⁴ a gazdag emberre: *sokszor elmondta Kristóf imádságát.*

²⁶¹ A Jakab napi almaáldásról *Franz, A., Die kirchlichen Benedictionen I, 377.*

²⁶² Hasonló német szövegezés *Geistlicher Haus Segen des Heil. Apostels Jakobi. Közli Andree-Eysn, Marie, Volkskundliches. Braunschweig, 1910, 102.* Ebből esetleg arra következtethetünk, hogy az imádságot németek hozták magukkal a Városba és itt magyarosodott el.

²⁶³ *Kálmány II, 148, III, 173.*

²⁶⁴ „Szent Kristóf imádságáru az tartották régenten, hogy ki azt mindennap reggel ajtatosan elmondja: azon nap pénzre talál, de üdövel ezen gondolatnak módja megváltozott, el is múlt.” *Példabeszédek I. 161.*

Nagy Dezső közöl a Szeged népéből kirajzolt *Majláthfalváról* egy kéziratot,²⁶⁵ amely a kincásók Kristóf-imádságát, a kincskeresés mágiikus módjait tartalmazza. A szöveg nyilvánvalóan német népkönyvből való fordítás.

ANNA (júl. 26.), népiesen *Szent Anna asszony* a szegedi tájnak és népnek máig a legtiszteltebb bibliai alakjai közé tartozik. Ennek már a középkorból több jelentős nyoma, illetőleg emléke van. Ilyen a *kiszombori* templomnak talán még a XIV. századból származó igen szép *Mettertia-freskója*, vagyis Szent Anna, Mária és a Kis Jézus együttes ábrázolása, továbbá *Algyő* gótikus eredetű templomának Anna-titulusa. Hogy tisztelete népünknel már ekkor általános lehetett, bizonyítja az a kéz alakú ereklyetartó, amelyet a szegedi szabó céh számára a XVI. század első felében szegedi ötvös készített, és amelyet jelenleg a dubrovnikai székesegyház kincstárában őriznek.²⁶⁶ Tudvalevő, hogy a szabók Szent Annát már a középkorban védőszentjükül tisztelték.

Meg kell említenünk, hogy Szent Anna kezének szegedi kultusza még századunk elején is virágzott. Ezzel a ponyvairodalomban is fennmaradt imádsággal szokták volt főleg az asszonyok köszönteni:

*Óh áldott Anna, szent anya, köszöntelek tégedet szívem belső hajlékából és örvendezek azokon a malasztokon, melyekkel Téged a mindenható Isten szent keze által fölékesített, midőn azon édes onokádat gyakran hordozád, megigérte, semminemű kérésedet meg nem veti... Tehozzád járulok azért nagy bizalommal, igaz ájtatossággal és szívbéli reménységgel, csókolván szent kezedet. Óh tégy részessé engem az én buzgó és alázatos kérésemben, és engedd, hogy én a Te szent kezedet itt és holtom után pedig örökké csókolhassam. Amen.*²⁶⁷

Tisztelete a középkor végén a szegedi premontrei apácák, benignák körében is élt. Ő az asszonyi munkában, a mindennapi élet szürke kötelességeinek teljesítésében, a család és rászoruló emberek szolgálatában való érdemszerzésnek példaképe:

*Assunt Annae sollemina
haec nobis dant solatia,
nam nobis eius filia
inclita tulit gaudia.*

Ez a himnusz hazai emlékeink között csak Szegedről ismeretes. A Szegedi-kódex egykorú dallamát is megőrizte.²⁶⁸

A képzőművészeti emlékek közül figyelmet érdemel még az alsóvárosi templom barokk oltárképe, ismeretlen mester XVIII. századi alkotása, amely Szent Annát gazdasszonyként és édesanyaként ábrázolja. Nyilván középkori hagyomány alapján a magyar szabók céhe a régi palánki Dömötör-templomban oltárt emelt (1770) a tiszteletére. Védőszentje volt a németzabók és kádárok céhének is.

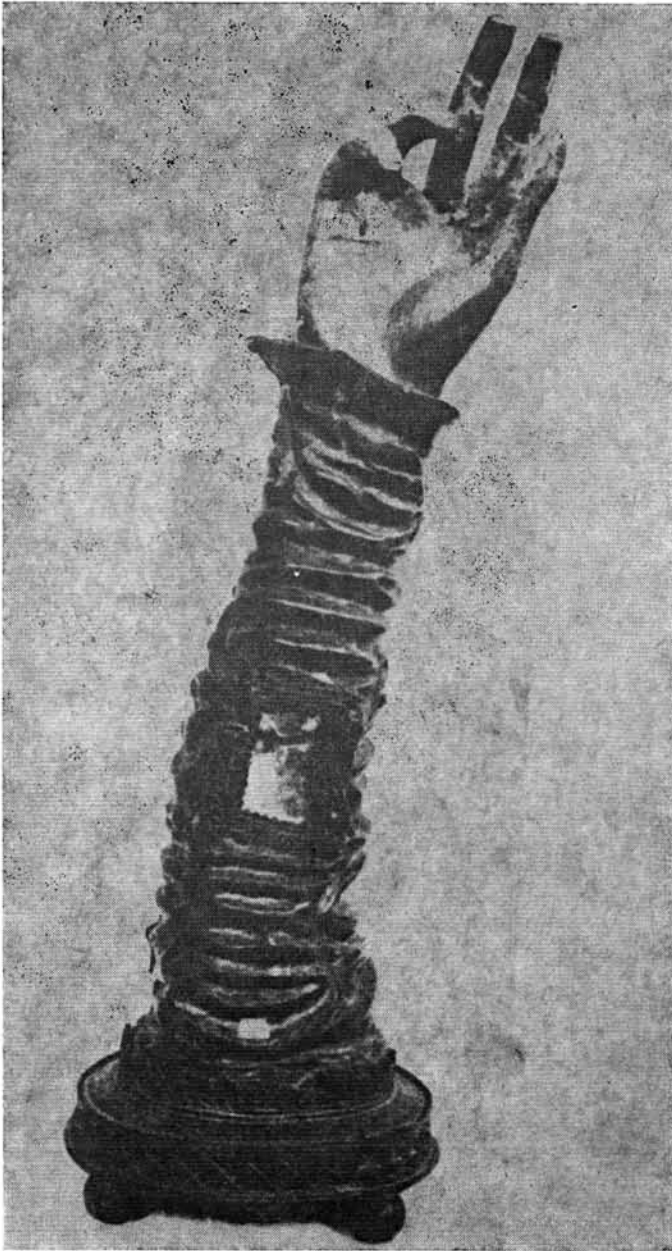
Régen a szegedi asszonyvilágnak volt legkedvesebb szentje: magtalanok, áldott

²⁶⁵ Nagy D., A kincskeresők Kristóf-imádsága egy újabb varázskönyvünkben. Index Ethnographicus 1960, 95. A kéziratot a szegedi Somogyi-könyvtár őrzi.

²⁶⁶ Szeged városa 25, 27. Vö. még *Mihalik S.*, A raguzai dóm szegedi ereklyéje. Szépművészet 1940. Ünnepi kalendárium II. 95.

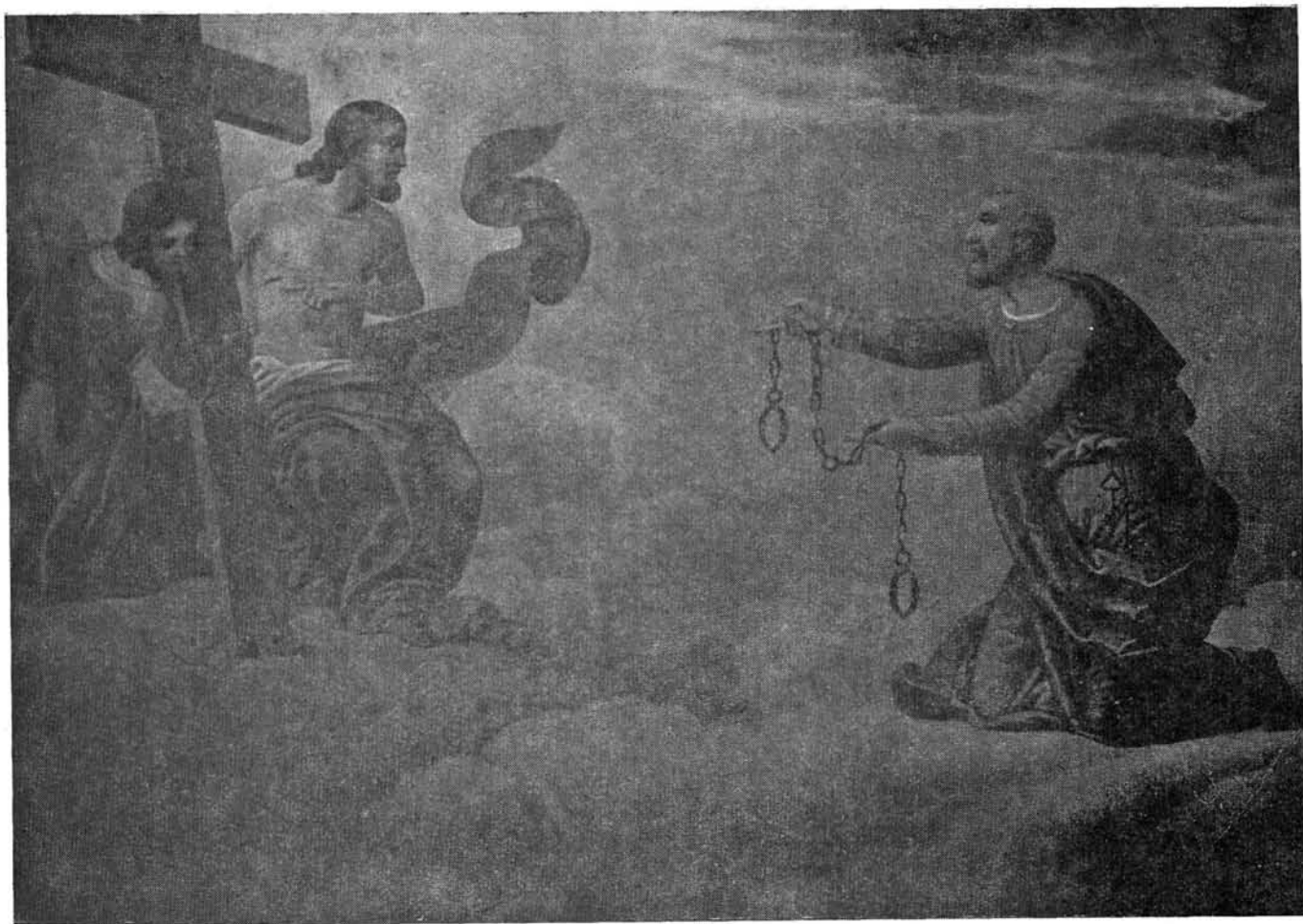
²⁶⁷ Ennek kultikus és néprajzi hátteréről, európai összefüggéseiről *Kleinschmidt, B.*, Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Gesichte, Kunst und Volkstum. Forschungen zur Volkskunde. 1—3. Düsseldorf 1930, 393; Marxista szemlélettel világít a kérdésre *Lajta E.*, A nagy Szent Család ikonográfiája. Művtört. Ért. 1954; A magyar szakrális ponyvairodalom számos terméke magasztalja Anna kezét. Így: *Szent Anna Asszony csudatevő keze*. Nyomtatta Burger Zsigmond Szegeden. É.n. (1860 tájáról).

²⁶⁸ *Radó, P.*, Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XX. Budapest 1945, 15; Mindezekről bővebben Szeged középkori műveltségéről, népeletéről szóló, megjelenésre váró munkánkban esik szó.

A szegedi szabó céh Szent Anna ereklyéje (1532)

állapotban levők pártfogóul tisztelték. Pünkösöd után gyermekáldásért, könnyű szülésért kilenc kedden böjtöltek. A böjt nagyjából éppen névünnepével fejeződött be. A hagyomány erejére jellemző, hogy akárhány *tápai* várandós asszony manapság is titokban megböjtöli a keddet, és főtt ételt sem eszik Anna asszony tiszteletére.

Vasas Szent Péter oltárképe a Csillagbörtön egykori kápolnájában *(Ulrich Ferenc fölvétele)*

A Szent Annának szentelt *kedd* egyébként évszázadokon át, még századfordulónkon is asszonyi dologtöltő nap volt. Erről a hét napjainak jellemzésénél még bővebben szólunk.

Mindezek alapján nem csoda, ha Szent Annát a szegedi tájon *Keddasszony* szómágiás néven is szokták emlegetni.²⁶⁹ Ez az elnevezés Katona Lajos helyes véleménye szerint még a középkor végének jámborságában gyökerezik.²⁷⁰ Ez az időszak volt ugyanis az Anna-kultusz fénykora. Külön napot is szenteltek a tiszteletére éspedig a keddet. A Keddasszony képzetkörébe nyilván valami régi mítikus, nem föltétlenül jóindulatú, rettegve tisztelt női alak jellemvonásai is beleszövédték, aki megbünteti azokat az asszonyokat, akik az ő napját, a keddet nem tartják tiszteletben. Ugyanakkor azonban a Keddasszony Szent Anna módjára meg is segíti a benne bizakodó, gyermekáldásért, könnyű szülésért könyörgő asszonynépet. *Szöregi jámbor öregasszonyok* még a múlt század végén is *újhód keddjén* misét mondtak Anna asszony tiszteletére.²⁷¹

VASAS SZENT PÉTER (aug. 1.) napja a főpostol börtönbilincseiből való szabadulásának ünnepe. A szegedi középkor *Kepegyontó Szent Péter* néven²⁷² is emlegette.

Említésre érdemes, hogy a szomorú hírességű szegedi békét (1444) ezen a napon kötötték. Hogy hűségesen megtartják: Ulászló királyunk az Evangéliumra, a török pedig a Koránra esküdött. Már pár nap múlva, Domonkos napján (aug. 4.) megszegték. Estére kelvén hatalmas földindulás rengette meg a Várost, házak dőltek össze. A lehangolt nép ebben Isten ujját látta.

A máig álló alsóvárosi gótikus, Havi Boldogasszony tiszteletére szentelt templomot a XV. század utolsó évtizedeiben egy Árpád-kori, egykor Johannita templomból építették újjá, amelynek nyilván Vasas Szent Péter volt a védőszentje. Egykori kultuszáról közelebbit nem tudunk, később azonban két évszázadon (1738—1938) át volt a Városnak fogadalmi napja.²⁷³

Az 1738. évi pestisjárvány, népiesen *gugahalál* idején a szegedi betegek elkülönítője (lazarethum) a mai rókusai templom táján, akkor még lakatlan területen állott. A vész augusztus első napján szűnt meg, és ezért a Város népe a barokk időkre jellemző módon megfogadta, hogy Vasas Szent Péter napját 100 esztendőn át a legnagyobb ájtatossággal fogja megünnepelni.

Még Szeged Szeged Várossa marad — mondja²⁷⁴ egy régi prédikáció — *kiss Asszony havának* (= augusztus) *első napját megelező napon mindnyáján böjtöllyenek. Ugyan Kiss Asszony havának első napján pedig, úgymint Vasas Szent Péter napján, az egész Városnak lakossai, akiktől lehet, egy díszes*

²⁶⁹ Az anyag legnagyobb részét összegyűjti Boldogasszony.

²⁷⁰ Az anyag értékeléséhez *Katona L.*, *Kedd asszonya*. Ethn. 1905; Vö. még *Róheim G.*, *Kedd asszonya*. Ethn. 1913; *Kleinschmidt* 138; *Pásztor L.*, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest 1940, 162; *SzegSz.* I, 707.

²⁷¹ *Borbély Károly* [= *Kálmány L.*], *Nagyboldogasszony ünnepei*. Ethn. 1912, 291.

²⁷² *Nyelvemléktár* VII, 359.

²⁷³ *Jászai G.*, *A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged 1905, 5; *A pestis jellemzése Csajkás B.*, *Szeged egészségügyének története a XVIII. században*. Szeged 1944, 199.

²⁷⁴ *Egyházi Beszéd*, mellyet nemes szabad Szeged királyi városa fogadott ünnepén Vasas Szent Péter napján az ösze sereglett keresztény híveknek mondott *Gál Bernardinus Szer. Sz. Ferentz Minorita Szerzetbéli Áldozó Pap*. 1815. Szegeden. Nyomtatott Grün Orbán betűivel. Később a szerző prédikációgyűjteményében is megjelent: *Búza Kalászkok* IV. Szeged 1818, 172. Még egy hasonló prédikációt ismerünk: *Keresztényi oktatás*, mellyet Vasas Szent Péter napján nemes szabad királyi várossa fogadott ünnepén a rókusai szentegyházba sereglett ajtatos híveknek tartott *Tzink Flórián Szeraficus Szent Ferenc minorita szerzetbéli áldozó pap*. 1810. esztendőben. Szegeden, nyomt. Grün Orbán betűivel. Ezek a történeti bevezetéssel is ellátott prédikációk egyúttal szegedi népkönyveknek számíthatnak.

rendben vett Butsujárással ezen fenn álló Kápolnához, akár minemű viszontagságos idő legyen, zengedező énekléssel, buzgó imádsággal, illendő tisztelettel Szent Missére és két nyelven hirdetendő Isten Igéjének hallgatására esztendőnként egyben gyülekezzenek, seregessen meg jelennyenek, hogy Isten ő szent Felsége, valamint buzgó Eleinknek könyörgésekre megszüntette a mirígyes dög halált, úgy ez után is mindenféle veszélyektől, de kivált e féle tsapástul oltalmazza meg Nemes Városunkat.

Az ünnepet a Város népe az első világháborúig meg is tartotta, miközben a fogadalmat 1838-ban újabb 100 esztendőre megújította. 1938-ban a templom akkori, a néphagyomány és a Város múltja iránt érzéketlen papja már nem gondoskodott a meghosszabbításról.

Az ünnep, illetőleg fogadalom emlékezetét két évszázadon át a rókusi Vasas Szent Péter utca (új nevén Zöld Sándor u.), továbbá az új rókusi templom homlokzatának a szentet és Rókust együttesen ábrázoló domborműve tartotta fenn.

A laikussá vált néphagyomány napjainkig emlékezik az ünnepre. Sok öregasszony akad, aki máig megbőjtöli a nap vigiliáját. A tanyán, tehát Szeged kirajzott népe körében az öregek alig dolgoznak, a napot félünnepnek tekintik. Egy jellemző hiedelem szerint a pajtában tűz üt ki, a jószág pedig elhull, ha e napon méltatlanul ünnepelnek.

PORCIUNKULA (aug. 2.) a Ferenc-rend bölcsőjének, a *Porziuncula* (=osztályrész) nevezetű assisi kápolnának búcsúnapja, amely a pápától már igen korán különböző kiváltságokban részesült. Ezeket a búcsúkedvezményeket az idők folyamán e napon a világ összes franciskánus templomaira kiterjesztették.

A *Porcinkula-búcsú* csak a jámbor öregektől és régebben Szent Ferenc világi hívekből álló harmadrendjétől számontartott ünnepnap.²⁷⁵ Hogy a szegedi jeles napok között mégis megemlítsük, annak oka, hogy régebben erre a napra még a távolabbi környékről is számos zarándok jött a templomba, ami még nyilván hódoltságos hagyományba nyúlik vissza. Első szegedi említése a boszorkánypörökben: 1731. *Tavaly Portiuncula napja tájban az bizonyság akkoron is Csipkekötő asszony nyálával megkenvén, azonnal egészségére hozattott a bizonyság.*²⁷⁶

A zarándokok közül sokan megvárták a havibúcsút is.

HAVI BOLDOGASSZONY (aug. 5.). Az alsóvárosi templom búcsúnapja, egyben az egyházi év három főünnepé mellett a Városnak és a szegedi táj népének legnagyobb ünnepnapja.²⁷⁷

Az ünnepről, a búcsúhagyományokról más, nagyobb összefüggésben, a vallási életnél szólunk.

URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA (aug. 6.) napján a szőlőt szokta az Egyház megáldani.

A szentelmény már a Pray-kódexben előfordul. Nyilván a nap régen feledésbe ment liturgiájának népies hajtása, laikussá vált következtetése, hogy a *deszkiek*, de régebben a szegedi táj más részeinek népe szerint is ezen a napon kezd a szőlő érni, tarkulni, színében változni, Az evangéliumi hasonlat szerint maga Jézus is szőlőtő, aki a tábor hegyén elváltozott színében. Mondanunk sem kell, hogy a nép tudatában ezek az összefüggések már nem élnek, csak maga a megsonkult hiedelem.

LÓRINC (aug. 10.) napján a fa növekedésében megállapodik, és a néphiedelem szerint abban az esztendőben már nem fejlődik tovább. Általános, de inkább csak tréfásan hangoztatott nézet, hogy ettől a naptól kezdve már nem jó dinnyét enni, mert *Lőrinc belesőtt*, azaz már nyálkás, túlérétt.

²⁷⁵ *Egyszerű emberek* 204. Eredetéről Ünnepi kalendárium II, 146.

²⁷⁶ *Reizner* IV, 472.

²⁷⁷ *Munkák és napok* 249.

Lőrinc máig élő ritka család- és személynév. Öregek *lőrinc* néven emlegetik a rendőröket, mert egy sokat olvasott régebbi szegedi élcslap, a *Hüvelyk Matyi* állandó rendőrfigurája volt: *Lőrinc, a város cselédje*.

Lőrinc volt a szegedi tímárok *céhpatrónusa*. A ritka választás okát nem ismerjük, sem ünneplésének hajdani körülményeit.

KLÁRA (aug. 12.), öregek ajkán *Kalára* napjához az a jellegzetes *kiszombori* hiedelem fűződik, hogy az eladólányok tetőtől talpig mosakodjanak meg, és tisztálkodjanak föl ezen a napon, majd derekukra kössenek fehér övet. Így hitük szerint jövendőbelijük majd tisztességes ember lesz.

Ez a hagyománytöredék nyilvánvalóan az alsóvárosi klostromból kisugárzott Szent Klára-kultusznak elnépiesedett maradványa, amelyhez bővebb adatokkal sajnós, nem rendelkezünk. Mindenesetre vagy jámbor, Szent Klára tiszteletére rendelt társulat (confraternitas) női tagjainak ünnepélyes felővezéséről, vagy pedig lánygyermek testi, lelki veszedelmek ellen Szent Klára szerzetesi ruhájába való ajánlásáról van szó. Ez színes szertartással járt,²⁷⁸ de nyilvánvalóan még II. József korlátozó intézkedései következtében megszűnt, és csak népszokásként élhetett tovább. Számot vehetünk régi hazai liturgikus fejleménnyel is.

Hogy a *kláraalma* néven emlegetett almafajtának van-e köze a naphoz, illetőleg Szent Klára tiszteletéhez, adatok híján nem tudjuk eldönteni.

NAGYBOLDOGASSZONY (aug. 15.) az egyházi ünnepkörben Mária mennybevételének ünnepe. A Lányi-kódex *Nagyasszony* néven emlegeti.²⁷⁹

Kálmány följegyzése szerint²⁸⁰ a *szőregiek* Nagyboldogasszony vigiliáján nem fontak. Úgy vélték, hogy kolbász lesz belőle, és a másvilágon majd a nyakukba akasztják.

Az ünnepen a szegedi tájon általános a *virágszentelés*, így a napraforgó, ökörfarkkóró, de főleg a *comborka*,²⁸¹ más néven *mentavirág* (*Mentha pulegium*) XVI. százdból származó szegedi följegyzés szerint *Boldogasszony mentája*. Régebben Tápén még *olajfa* (*Eleagnus angustifolia*) ágát is tettek a csokorba. Mint mondják, a haldokló Mária meghagyta, hogy olajágat vigyenek előtte. Együttes mai nevük *nagyboldogasszonyi fű*. Leginkább halottak koporsójába szokták az idősebbek tenni, hogy hitük szerint Máriához hasonlóan, azok is dicsőségre jussanak. Tápén az új ház fundamentomába is jut belőle. Tettek a tápaiak az új pár ágyába, csecsemő bölcsőjébe is. Akad olyan tápai asszony, aki szentelés után a virágot három nap, három éjjel a háztetőn tartja, hogy a nap meg a harmat érje, mert így még foganatosabb. Főzetét valamikor hideglelésről is itták. Tápén a beteg gyereket, beteg testrészt (fogat, fület) párolni, a beteg jószágot pedig itatni szokták vele. Szintén Tápén ágyaspálkába is szokták rakni.

Ez a liturgikus hagyomány még a szegedi középkorba nyúlik vissza, és nem függ össze a bevándorolt németység barokk jámborságával.

Tápén ismeretes a *Mária koporsaja*, vagyis az a virágból rögtönzött koporsó, amelyet az asszonyok az ünnep vigiliáján a temetőkápolna oltára előtt készítenek, és ájtatoskodva virrasztanak mellette. A virágot három nap múlva széthordják és szentelménynek tekintik.

Kálmány jegyezte föl²⁸² ezt a *szőregi* találókérdést: *hun magosabb a föld az*

²⁷⁸ Rituale Romano-Seraphicum Ordinis Fratrum Minorum. Parisii 1931, 503.

²⁷⁹ Nyelvemléktár VII, 365; Bővebben Ünnepi kalendárium II, 172.

²⁸⁰ EA. 2814.

²⁸¹ Így Kovács 388 is.

²⁸² Kálmány III, 192.

égnél? Ott, ahol Máriát eltemették. A néphit szerint ugyanis a Boldogasszonyt a mennyországban is tisztos temetésben részesítették. Csak azután került Fia mellé. Jellemző *tápai* hiedelem szerint ezen az éjszakán megnyugodnak azok a tisztítóhelyen szenvedő lelkek, akik életükben tisztelettel voltak a Szűzanya iránt.

Furcsa szokást örökölt meg²⁸³ *Szőregről* Kálmány, kakast Nagyboldogasszony napján kell herélni. A helyére varrt szerencsió szerencsét hoz. Különösen nyava-lyatörés esetén tartják összetörve, borba áztatva és megitatva fogatosnak.

KÉT BOLDOGASSZONY KÖZE, vagyis a Nagyboldogasszony és Kisasszony napja közötti időszak a szegedi néphit szerint is vállalkozásokra különösen kedvező. Régi sándorfalvaiak ekkor készítették a kenyérsütéshez szükséges komlóélesztőt. Azt tartják, hogy az ilyenkor ültetett tyúk összes tojásait kikölti, és csirkéit fölneveli. Az ekkor tojt tojásból legjobb tarhonyát és télire levestésztát készíteni.

RÓKUS (aug. 26.) a XIV. században dühöngő döghalál betegeit ápolta nagy önfeláldozással. A legenda szerint sokakat meggyógyított. Teljes elhagyatottságban halt meg. Kutyával szokták ábrázolni, amely a hagyomány szerint egyedülletében a sebeit nyaldosta.

Szent Rókus szegedi tiszteletét, amelyről már Vasas Szent Péter napjával kapcsolatban is szó esett, a róla elnevezett *Rókus* városrész és kápolna, majd templom neve őrzi.²⁸⁴ Alakja már rajta van azon a fogadalmi képen is,²⁸⁵ amelyet Szeged városa az 1709. évi pestisjárvány idején Máriazellbe küldött. Ott látjuk az alsóvárosi templom főoltárán is (1713). 1731 december 11. napján kelt végrendeletében Szűcs Albert confrater 16 forintot hagy *P. P. Franciscanusok Templomában építendő Szent Rochus Tiszteletére Altarra*. A terv azonban nem vált valóra.

A régi Szegeden, tanyákon sűrűbben előforduló Rókus keresztnév háttérben az a névmágiás megfontolás áll, hogy az újszülött megmenekedjék mindennemű, de főleg járványos betegségtől.

ISTVÁN (aug. 20.) magyar király ünnepének régi, részben már elenyészett szegedi hagyományai is vannak. Védőszentje volt a *csizmadiák*, *magyarszabók* céhének.²⁸⁶ A titulus választását bizonyára az is magyarázza, hogy templomainkban több magyarruhás-csizmás barokk szobrával találkozunk. Így az alsóvárosi, továbbá régi palánki és rókusi templomban. A szegedi szabású csizma elejének, pontosabban felső részének szívalakú bevágását a céhvilágban *Szent István-vágás* néven emlegették.

A Szent Korona hazatérését (1790) Szeged városa a *koronazászló* néven emlegetett új lobogó szentelésével tette emlékezetessé. Egyik oldalán angyal ajánlja a szét-tárt kezű Boldogasszony oltalmába a koronát. Alatta verszet:

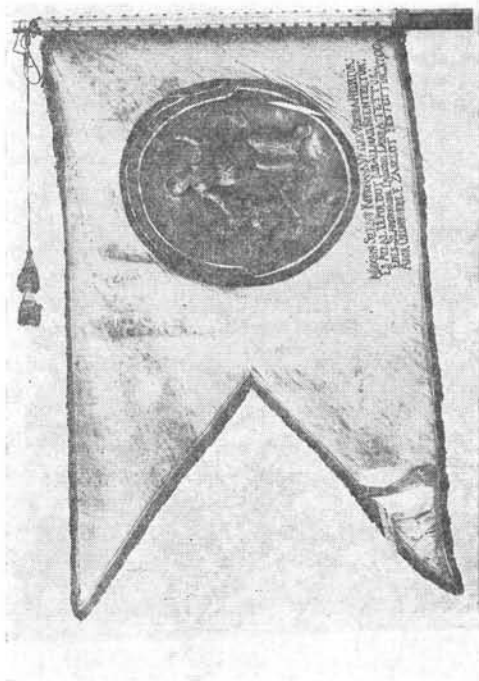
MIDÓN SZENT KORONÁNK VÉGRE VISSZANYERTÜK
ÉS LEOPOLDOT KIRÁLYYÁ SZENTELTÜK
ÉDES SZABADSÁGUNK ERŐSEBB LÁBRA TETTÜK
AKKOR ÖRÖMÜNKRE E ZÁSZLÓT FESTETTÜK
1790

²⁸³ EA. 2814.

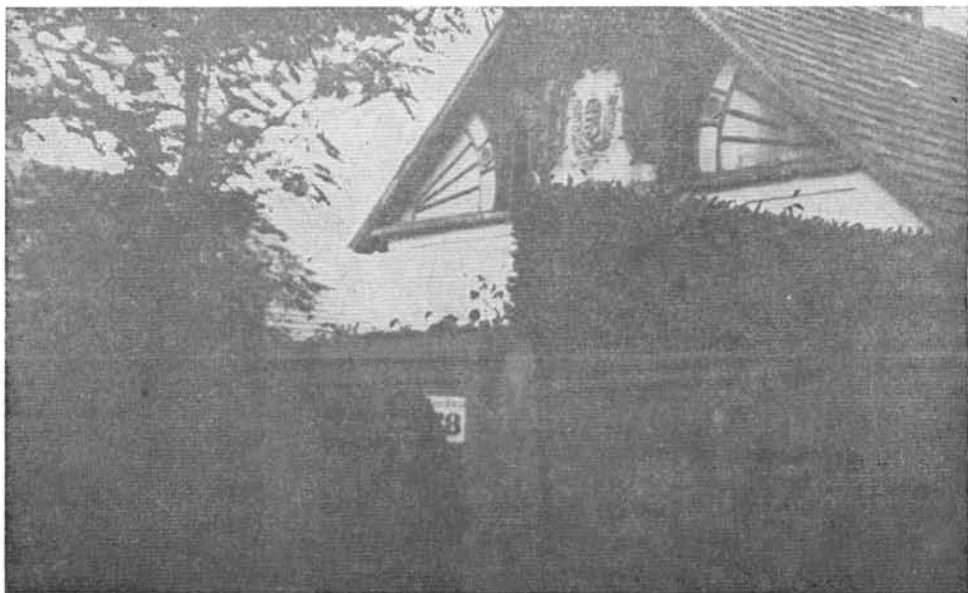
²⁸⁴ *Bálint S.*, Rókus. MFMÉ 1957, 165.

²⁸⁵ *Bálint S.*, Egy ismeretlen szegedi városkép. MFMÉ 1960, 192.

²⁸⁶ *Reizner III*, 468.

A Város koronazászlaja (MFM)

Röszkei koronás házvég (1936)

A másik oldal közepén Szeged címere, fölötte tizenkét pajzson a magyar birodalomnak és a hajdani tartományoknak, továbbá a római szent birodalomnak címerei is láthatók.²⁸⁷

ROZÁLIA (szept. 4.) a XVII—XVIII. században a szegedi nagytáj vallásos népének bensőséges tisztelt alakja, az egykorú járványos betegségek kiemelkedő védőszentje. Neve az újabb időkig *Rozália*, régies alakjában *Rúzsália* a legkedveltebb szegedi női nevek közé tartozott.²⁸⁸ Ezzel a szent segítségét is iparkodtak megnyerni, hogy az ő nevének viselőit oltalmazza meg a bajtól, járványos betegségtől.²⁸⁹

Kápolnája a régi Dömötör-templom előtt, a nagy pestisjárványt követő esztendőben (1739) épült.²⁹⁰ Valamikor, a múlt században az ünnep vigiliáján a város jámbor népe itt ájtatoskodott, és átvirrasztotta az egész éjszakát. Járványok idején különösen látogatták, így az 1866. és 1872. esztendőkből.²⁹¹

A Rozália-kápolna jelentőségére jellemző, hogy amíg — nagyjából szeptember 2—12. között — a szegedi búcsúsok Radnán voltak, addig idehaza minden este ájtatosság volt benne, amelyet itthon maradt énekes asszonyok vezettek. Ez a lelki zárándoklat egyúttal a kápolna búcsúnapijának és az ünnep nyolcadának is időpontja. Ebből következőleg nem lehetetlen, hogy a szegedi Rozália-kultusznak a radnai búcsújárással való összefonódása még az 1709. évi délvidéki nagy pestisjárvány idejében történt, amely Radna jelentőségét igazában megalapozta. Erről más vonatkozásban is szó esik.

A kápolna volt színhelye egészen lebontásáig, tehát századunk harmadik évtizedéig, vagyis a mai Dóm tér kiépüléséig a Sárlos-Boldogasszony-napi fodormenta szentelésnek, amelyről már szó volt. A tanyai lelkipásztorkodás kialakulása előtt (1894) a palánki plébániához tartozó tanyavilág halottait kocsin a kápolna elé hozták,²⁹² a pap itt szentelte be őket, és innen vitték azután a városi temetőbe.

KISASSZONY (szept. 8.) napja Mária születésének ünnepe. Jámbor hagyománynak máig hódolva, sok tápai asszony az ünnep hajnalán kimegy a Tisza partjára napköltét várni. Az időt az olvasó és az *Úrangyala-koszorú*, vagyis 12 Úrangyalából álló és *Mária 12 csillagú koronája* tiszteletére végzett imádság elmondásával szokták eltölteni. Mint mondják, akinek „érdeme van rá”, az a fölkelő napban megláthatja Máriát.²⁹³ Sugarai rózsát szórnak. Ez a látomás nyilvánvalóan a *Napbaöltözött Asszony* Jelenések könyvebeli képzetköréből merít, amelyhez újabb fejleményként adódhatott a rózsaeső mozzanata. Van olyan asszony is, aki Mária alakja mellett bölcsőt is vél látni.

Kisasszony napja évszázadokon át, egészen 1918-ig a szegedi nép radnai búcsúnapja, amelynek emlékezetét máig melegen őrzik. A szegediek búcsújárásáról először a boszorkánypörökben (1744) esik szó: *midőn ezen most folyó esztendőben Kisasszony napján Radnára az búcsú kedviért igyekeztek vala menni*.²⁹⁴ A radnai búcsújárás népréleti sajátosságairól más vonatkozásban még megemlékezünk.

²⁸⁷ Reizner III, 110.

²⁸⁸ Reizner IV, 468.

²⁸⁹ Rozália pestisvédő kultuszának áttekintése Rittsteuer, J., Rosalienkult im Burgenland. Burgenländische Heimatblätter 1954, 102.

²⁹⁰ Reizner III, 174.

²⁹¹ Patterson, J. A., The Magyars. Their country and institutions. I. London 1869, 130. skk; Vö. még Reizner III, 184.

²⁹² SzH. 1874, 118. sz.

²⁹³ A hagyományt egyik prédikációjában kifejti Telek J., Tizenkét Tsillagú Korona I, 169.

²⁹⁴ Reizner IV, 532.

MÁRIA (szept. 12.) nevenapjához nem fűződik hiedelem. A Város múltjában azonban a naphoz kapcsolódó eredeti vallási hagyomány mégis nyomot hagyott.

Kicsit messziről kell kezdenünk. Bécszet 1683. szeptember 12-én mentette föl Sobieski János lengyel király a fenyegető török ostrom alól. Ezzel kezdetét vette Közép-Európa felszabadulása, a félhold uralmának hanyatlása. Ezt a kor jámbor vallásos felfogása Mária közbenjárásának tulajdonította. A pápa a napot Mária nevének szentelte. Gyorsan kibontakozott Passautól kezdve le egészen Sotin szerémségi falucskának kegyképéig a *Mariahilf* jellegzetes dunavölgyi kultusza, amelynek rövid jellemzése is messzire vezetne bennünket. Elégdjünk itt meg annyival, hogy a Mária-tiszteletnek ezt az új, bajor-osztrák hajtását a német bevándorlók magukkal hozták a XVIII. század folyamán hazánkba is.²⁹⁵

A szegedi német polgárság jámborságából emelkedett a XVIII. század derekán a *Segítő Mária*-kápolna (Maria Hülf Capelle) a mai Hősök kapuja táján. A kápolna a XVIII. század végére elenyészik ugyan, de emlékezetét a szegedi magyarság ajkán a *Segítő Boldogasszony út*, az árvíz után pedig *Boldogasszony sugárút* (ma: Április 4 útja) megőrizte.²⁹⁶

MÁTÉ (szept. 21.) napja, illetőleg hete a régi szegedi nép hagyományvilágában a búzavetés hasznos időszaka volt.

KOZMA ÉS DAMJÁN (szept. 27.) két őskeresztény vértanú. Orvosok voltak. Éppen ezért a szegedi borbély céh, amely tudvalevőleg orvoslással, főleg sebészettel és érvágással is foglalkozott, védőszentjeiként tisztelte őket. A napot a szegedi borbélyok és fodrászok még századunk első felében is megünnepezték.

MIHÁLY (szept. 29.) egyházi tanítás szerint a mennyei seregek vezére, aki majd az Utolsó Ítélet harsonáját megfújja. Ő az emberi cselekedetek mérlegelője, a halottak másvilági útjának kísérőtársa. Mindezek a mozzanatok a középkor és a régivágású parasztnép tudatában Mihály arkangyal tiszteletét, tekintélyét igen nagyra növelték.²⁹⁷

Mihály középkori kultuszának emlékezetét a szegedi tájon *Szentmihálytelek* falunév, továbbá az ő tiszteletére szentelt gótikus *tápai* templom őrzi. Óreg falubeliek szerint, amikor a kutyafejű tatárok támadták meg a népet és mindenki menekülni próbált, Mihály arkangyal a templom tetejéről megfenyegette kardjával az ellenséget, mire az fejvesztetten elfutott.

Temesközbe szakadt népünk is szívesen választotta templomának védőszentjéül Szent Mihályt (Magyarszentmihály, Jázova). Kálmány idejében a jázovai bűcsű volt temesközi fiatalságunknak nevezetes ismerkedési alkalma.

Kálmány *Szajánban* jegyezte föl angyalról szólva, de Mihályra érte a következő legendamesét:

Az Úristen leküldte szent angyalát, hogy egy ikreket szülő asszony lelkét hozza föl neki. Az angyal elgondolkodott, mi lesz akkor ezekkel az ártatlanokkal, ki viseli gondjukat. Az asszony is könyörgött. Az angyal visszament az Úrhoz, aki szófogatatlanságáért keményen megfeddette. Visszaküldte a földre, hogy huszonegy éven át ott keresse meg kenyerét. Az angyal ember formájában egy öreg paphoz állott be udvarosnak, azaz háziszolgának. A pap nagyon megszerette mert hűségesen szolgált.

A huszonegyedik esztendőben a pap vásárba ment vele. Láta ám, hogy egy ember fazekat lopott. Az angyal elmosolyodott, pedig mosolygását, addig senki sem látta. Mentek tovább. Most egy koldussal találkozottak, aki megható szavakkal könyörgött alamizsnáért. A szolga kinevette.

A pap csizmát akart vásárolni. Előtte azonban két ittas embert láttak a sátorban mulatozni.

²⁹⁵ *Beissel, St.*, Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte. Freiburg 1913, 100; *Schreiber, G.*, Deutsche Mirakelbücher. Forschungen zur Volkskunde. 31/32. Düsseldorf 1938, 82; Ünnepi Kalendárium II, 272.

²⁹⁶ *Cs. Sebestyén K.*, Szegedi utcák. Szeged 1928; *Péter L.*, Szeged utca nevei. Szeged 1974, 107.

²⁹⁷ Hagományvilágáról Ünnepi Kalendárium II, 296.

Mondogatták egymásnak : áldjon meg az Úristen! A szolga erre térdet-fejet hajtott. A pap csak elbámult. Mentek tovább, hintó jött velük szemközt: püspök ült rajta a testvérel. A pap levette a kalapját, a szolga azonban rájuk sem hederített. Majd megvették a csizmát, a szolga ezen is mosolygott.

Hazaérve a pap vállatára fogta, így aztán szépen elmondotta, hogy a fazéktolvajon azért mosolygott, mert rá gondolt, hogy föld lopja a földet, hiszen az ember porból lett. A rimánkodó koldust azért nevette ki, mert annak sok pénze volt, álnokul áltatta tehát a jószívű embereket. A borívó cimborák Istent dicsérték, fölöttük angyal lebegett. A püspök előtt azért nem hajtott térdet, mert az öreg papnak, most már bevallotta, hogy ő Isten angyala, neki is őrangyala. Bevallotta azt is, hogy engedetlensége miatt kellett neki a földi életet élnie. Megköszönte a pap jószágát, megjósolta azonban neki, hogy a csizmát már nem szaggatja el, mert tovább nem él. Ezért mosolygott. A pap harmadnapra csakugyan meg is halt, maga az angyal vezette az Úr trónusához.

A halottkultusszal függ össze az a *szőregi* hiedelem, hogy a halottat Szent Mihály, a mennyei vőfély kéri ki. Annak a lécekből összerótt, hordozható állványnak, amelyen régebben a koporsót a sírhoz vitték, a szegedi tájon is *Szent Mihály lova* a neve. Innen a halál bekövetkeztét körülíró *tápai* szólások: *mögrúgta a Szent Mihály lova, lévetötte a Szent Mihály lova.*

Szent Mihály napja az őszi napéjegyenlőség tájára esik, ott áll a tél kapujában. Érthető tehát a szólás: *fél, mint a cigány Szent Mihálytul, azaz a tél közeledésétől.* Ehhez Dugonics még hozzáfűzi,²⁹⁸ hogy a cigányok Szent György napját nem adnák száz Szent Mihály-napért. A régi *felsőtanyai* juhászok úgy tartották, ha Mihály napján összefekszik a birka, akkor nagy tél lesz. Ha pedig szét, akkor meg enyhe. *Apácaiak* szerint egészen karácsonyig szép, enyhe időre lehet számítani, ha a fecskék még itt érik Szent Mihály napját.²⁹⁹

E nap a gazdasági évek nevezetes őszi fordulója. Valamikor eddig legelt a Szent György-napkor kieresztett marha a pusztán. Sokszor eddig szolgáltak a gulyások, csikósok, béresek. Ekkor volt a híres szegedi őszi vásár. Ilyenkorra már megforr az új bor, innen a tanyaiak ajkán olykor hallható *Borszűrő Szent Mihály* elnevezés. Kezdődhet a *kisfarsang*, vagyis a lakodalmazásnak őszi, Katalin napjával záruló időszak. A Szent Mihály alakjához fűződő kozmogónikus mondákról és halotti hiedelmekről más összefüggésben emlékezünk meg.³⁰⁰

FERENC (okt. 4.) rendalapító helyi tisztelete inkább a *Portiuncula* (aug. 2.) egy házias ünnepéhez és az alsóvárosi templomhoz kapcsolódik. A céhvilágban a szegedi *némőtszabók* védőszentje volt,³⁰¹ mert Ferenc posztókereskedő fiának született.

A *sándorfalvi* határban egyik dülőnek *Szentferenc* a neve, egykori útszéli szobor után. A közeli *Dóc* faluban mesélik, hogy egyszer egy juhász ráborította a szűrét és azt mondotta neki: ha szent vagy, vigyázz rá. Ő meg elment három napig mulatni. Amikor visszajött, a szűrnek természetesen már csak hült helyét találta. A szobrot erre összezúzta, amiért három évig raboskodott. Egy másik hagyomány úgy tudja, hogy a szobor alatt nyugszik Attila király.

TERÉZIA (okt. 15.), másként *Trézia* napján öregek szerint nem jó mosni, sütni, ami régi, közben kihalt kultuszra utal.

Ismeretes, hogy Nagy Szent Teréz tisztelete a Habsburg-dinasztia révén honosodott meg hazánkban. Nevét Mária *Terézia* királynő tette páratlanul népszerűvé a XVIII. század folyamán.

Az alsóvárosi templom előtti Mária-szobor (1752) egyik egykorú mellékalakja Terézia volt.

²⁹⁸ Példabeszédek I, 147.

²⁹⁹ Apáca 128.

³⁰⁰ Szent Mihály alakjával összefüggő *szatirikus* félnépi verszet: Miért nincs német a mennyországban? *Kálmány* III, 303.

³⁰¹ *Reizner* III, 467.

LUKÁCS (okt. 18.) evangélista a régi céhvilágban a *mészárosok* egyik szegedi védőszentje,³⁰² minthogy evangéliumának az áldozati ökör a jelképe.

VENDEL (okt. 20.) a gazdák, pásztorok, főleg a *juhászok* védőszentje. Legendája szerint ír királyfi volt. Rómába zarándokolt, majd a Rajnavidéken remeteként őrizte egy uraság nyáját. Tholey apátjaként hal meg a VII. század legelején. Főleg vész idején szoktak hozzá könyörögni. Tisztelete aránylag új, csak a XVIII. században bukkan föl a dél-német barokk hatására, és talán csak a nyugati birkaajták meghonosodásával egyidőben terjed el, amelyeknek eleinte bevándorolt pásztoraik is voltak.

Tiszteletének első szegedi nyoma, hogy a XVIII. század derekán a piaristák *zákányi* tanyájukon Szent Vendel-kápolnát állítottak.³⁰³ Az alsóvárosi templom máig álló Szent Vendel-oltára 1777-ben épült. A kép *Gruber Antal* bécsi festő alkotása. Hátlapján ez olvasható: *Irattatott Bécsben Daka Gáspár, Makra* (olvashatatlan nevek) *és egyéb böisületes gazdák szögénségös kötségeivel. A. D. 1777.*³⁰⁴ Jóságvész idején az alsóvárosi gazdák szinte napjainkig itt szoktak misét szolgáltatni. A *tápaiak* jószágaik egészségéért Vendel-nap előtt kilencedet, azaz kilenc napi ájtatosságot szoktak végezni.³⁰⁵

Vendel ritka szegedi keresztnév. Rókuson, illetőleg Rókusnak egykori *Juhászváros* nevezetű részén, a mai Szatymazi utca környékén a Víz előtt Vendel utca is volt, amely a régi rókusi juhászok védőszentjének, Vendelnek egykori szobráról kapta a nevét.

SEVÉRUS (okt. 22.) a szegedi takácsok céhének³⁰⁶ védőszentje. Ravenna püspöke a IV. században élt. Világi életében takács volt. Helyi kultusza századunkra teljesen elenyészett.

DÖMÖTÖR (okt. 26.) a régi, esetleg még a XI. században épült *palánki*, belvárosi templom védőszentje. Szent Dömötör a keleti egyház közkedvelt alakja, vitézek, katonák patrónusa.³⁰⁷ Középkori szegedi kultuszáról a templomtípuson kívül semmit sem tudunk, de elsősorban nyilvánvalóan Városoltalmazó hivatása volt. A XVIII. században *juhászok* védőszentjeként tűnik föl. Miután a juhászságnak balkáni kapcsolatai a török hódoltság idején elevenek voltak, lehetséges, hogy Dömötör újkori magyar kultusza, ismerete a balkáni ortodoxia ihletével is erősödött. Szegeden a *dömötörözés*, vagyis a juhoknak a legelőről való behajtása után tartott pásztoráldomás a palánki templom búcsúnapjával is összefüggött.³⁰⁸

A pusztai juhászok, pásztorok zászló alatt vonultak a búcsúra. A zászlóvivő után jöttek a tanyai kapitányok, öreg gazdák. Utánuk felbokrétázott juhászegények terelgették az ajándék fehér bárányokat, a menyecskék pedig ropogósra sült fonatos kalácsot és szőlőt hoztak. A menetben a juhászok többi hozzátartozói is részt vettek.

³⁰² *Hilf* 97.

³⁰³ *Reizner* III, 291; Hazai kultuszáról Ünnepi kalendárium II, 384.

³⁰⁴ Szeged városa 69.

³⁰⁵ A napjainkban is eleven és asszonyi közösségekben virágzó tápai kultusz tápláléka az a népkönyv, amelynek összeállításáról, újrayomtatásáról Nyinkó Mihályné, Terhes (Palika) Erzsébet énekesasszony gondoskodott: *Dicsőséges Szent Vendelnek a dögvész elleni Pátrónus tisztelete. Új lenyomat. Ima-énekeskönyvecske. Szeged é.n. (1940). Nagy Mihály könyvkereskedő kiadása. A könyvecske énekeinek legnagyobb részét egyébként Orosz István (1838—1922) jászkladányi szentember költötte.*

³⁰⁶ *Hilf* 111; Ünnepi Kalendárium II, 396.

³⁰⁷ *Sántha Gy.*, A harcok szentek bizánci legendái. Budapest 1943, 27; Szeged reneszánsz kori műveltsége 11.

³⁰⁸ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 174; *Kovács J.*, A régi jó időkből. Szent Dömötör napja. SzH. 1893, 255. sz.

A Dömötör-templom előtt a céhek várakoztak zászlóikkal. Amikor a pásztorok menetét meglátták, a templom küszöbén álló főbíró címeres botjával — amelyre az *Isten báránya* is rá volt faragva — jelt adott és megindult a magisztrátussal együtt a puszták népe felé. A zászlóvivő tanyai kapitányt megölelte, majd megfordulva, a pásztorokat a templom felé vezette. A plébános teljes díszben, fényes segédlettel, baldachin alatt várta őket. Amikor a menet a küszöbhez ért, a plébános a *Magnificat anima mea* éneklésébe kezdett. A nép maga is énekelt, miközben bevonultak a templomba.

A mise és prédikáció után a plébános átvette a juhászok ajándékát, a bárányokat. Az ünnepi ebédhez a pásztorok bürgepaprikással járultak hozzá, amelyet ott főztek ők maguk a templom udvarán. A túrós lepényről, rétesről, bélesről a juhásznék, a borrról pedig a borbírák gondoskodtak. Az ebédnél ott voltak a Város vezető emberei. Az ételeket menyecskek és lányok szolgálták föl, akiket a juhászlegények dudaszóval kísérték a konyhából az ebéd színhelyéig. A barokk világra annyira jellemző ünnepélyes *Tafelmusik* polgári változatára kell itt gondolnunk.³⁰⁹ Ebéd után szintén dudaszó mellett táncrea pördült mindenki, olykor még a papság is.

Ezzel a vidám ünnepséggel függ nyilván össze a Dugonics-följegyezte szólás is: *neki mindnapp Dömötör napja vagyon*,³¹⁰ vagyis mindig részeg.

A búcsú költségeihez egyébként maga a Város is hozzájárult. Az 1725. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *Szent Dömötör napján Nemes Város ebédet adván, ebédre költ el 11 forint 37 dénár*. Az összeget később 100 forintban állapították meg. A juhászok mulatságát különben 1835-ben szüntette meg az akkori, már a jozefinizmus ridegségében nevelkedett plébános.

Egy biedermeier hangulatú verszet,³¹¹ egyébként *Jéger József* palánki tanító szerzése, így emlékezik meg a búcsúról:

Jó napot báránykám, hova olyan gyorsan?
Én Szegedre megyek, majd vígadok ottan.
Hallottam, hogy ott ma Szent Dömötör napját
Üli a szép város, úgy mint templom napját.
Ezt hogy megértettem, igen megvidultam,
És azonnal mindjárt útnak is indultam.
Oda jutván pedig köszöntést is teszek,
Danolva, a paprikásból egy jót eszek.
A teli kancsót vígan rá emelem,
Ímígyen egy-két versem eléneklem:
Éljen Szent Dömötör temploma, pásztor
Ó véle mind magyar, mind német bujtárja.³¹²
Farkastól legelő nyájunk már ne féljen,
A nemes tanács pedig sokáig éljen.
Éljenek a drága érdemes vendégek,
Eszteendőre is jó paprikást ígérnek.
Nosza rajta dudás, fújj egy pár víg nótát,
Mindnyájan kiálthassuk veled, hogy: Vivát!

A városrész pátronusára, de a vitézi élet hajdani védőszentjére mutat, hogy a palánki polgárőrség magyar gyalogszázadának 1806-ban készült hadi zászlaján Dömötör képe látható a következő verszet kíséretében:

Nagy vitéz Dömötör, kérjük alakjaid
E palánki gyalog csoport, hív bajnokid:
Légy gondos vezérünk, ha szükség kívánja,
Mert javáért Szeged mindenét főlshánja.³¹³

³⁰⁹ A duda szakrális cselekményekben régebben sokszor szerepel, így *Szabolcsi Bence* közlése szerint a ferrarai S. Vito apácakolostor zenekarában. Az is föltehető, hogy amikor Szegeden Dömötör napján dudaszó mellett adták föl az eledeleket, talán még a régi főúri lakomák fogásnótáinak polgári maradványairól van szó. Bővebben a szegedi népzénéről szóló fejezetben.

³¹⁰ Példabeszédek II, 190.

³¹¹ *Könyves J.*, Szent Dömötör temploma. SzN. 1890, 162. sz.

³¹² Azaz magyar és német káplánja.

³¹³ *Reizner III.* 112; *Berei Farkas András* verszete.

A szegedi görögkeleti, szerb mesteremberek úgy váltják meg a katolikus ünnepeken való részvételt, hogy a Dömötör-templom javára 40 forintot és az ünnepen céhkasszájuk jövedelmének harmadát ajánlják föl.³¹⁴

Szent Dömötör ősi, palánki templomát lebontották, hogy a Fogadalmi Templomot emeljék a helyére. A helyi hagyományok erejére azonban jellemző, hogy a Fogadalmi Templom fölszentelése Szent Dömötör napjának vigiliáján (1930 október 25.) történt. Vigasztalásul megmaradt az Árpád-kori *Dömötör-torony*, hazánknak egyik legszebb kora gótikus emléke. Homlokzatába falazva látható a várbontásból kimentett *Kőbárány* (Agnus Dei), amely még a XII. század román stíluskorszakára utal. Mint mondtuk, ez a jelkép ott szerepel a Város ősi címerén is és így szerencsés módon emlékeztet a szegedi múltra, de a szegedi pásztorkodás évszázados hagyományaira is. A keresztelőkápolnává átalakított toronyban Aba-Novák Vilmos megőrkítette Szent Dömötör freskóképét is.

A Szent emlékeztet, egyben a régi Palánknak ezeréves hagyományait őrzi még a Fogadalmi Templom egyelőre befejezetlen Dömötör-kápolnája.

SIMON-JÚDÁS (okt. 28.) apostol nevenapjára, egyúttal a mindinkább hűvösödő időjárásra utal a már Dugonics Andrástól is följegyzett szegedi szólás: *mögérközött Simon Judás, jaj mán néköd pőregatyás!* Ismeretes egyébként, hogy a másképpen *Tádé* néven is emlegetett apostol az evangélium szerint Jézusnak unokatestvére volt. Tisztelete a barokk Bécsben bontakozott ki,³¹⁵ és onnan elég lassan sugárzott szét Közép-Európába, elsősorban a városi polgárság körébe. A reménytelennek látszó ügyekben szoktak hozzája könyörögni. Szeged első Tádé szobrát századunk derekán fogadalomból állították föl az alsóvárosi templomban.

MINDENSZENTEK (nov. 1.), szegedi kiejtéssel *Mindönszentök* napját a halottkultusz jellemzi, bár a liturgia szerint eredetileg nem erről van szó. Tudnunk kell, hogy az egyházi év során a *küzdő egyház*, vagyis az élő hívek közössége ekkor üli meg a *dicsőséges egyház*, vagyis a szentek, majd közvetlen utána a *szenvedő egyház* ünnepét, vagyis a halottak, tisztítóhelyen szenvedő lelkek emléknapját.

A szegedi tájon egészen a legújabb időkig a hagyományörző családok ezen a napon fehér üres kalácsot szoktak sütni. Régi szegedi polgárasszonyok mézzel vonták be a tetejét. Jellegzetes alsótanyai alakjában fonadék, amelyet perecebe foglalnak bele. Ez a *Mindönszentök kalácsa*, másként *kúdúskalács*, Alsótanyán *mindönszentkalács*, amelyet délután sírjaikhoz igyekezve a temető kapujában várakozó koldusoknak osztogattak azzal a kéréssel, hogy ők is emlékezzenek meg a család halottairól. A koldusok könyörgését a régi szegedi hagyomány különösen fogatosnak tartotta. A *Tápén* sült brios formájú kis fonottkalácsnak *kúdústuborék*, máshol meg *gudúc* a neve, amelyet nemcsak ezen a napon nyújtanak át a koldusoknak, hanem a lakodalmi kalácstésztaból is először ez készül el a számukra. *Földeákon*, továbbá Kálmány adatai szerint *Szajánban* ilyenkor lisztet, gabonát, főzeléket is szoktak ajándékozni a szegényeknek.³¹⁶ A templomba viszik, onnan történik a szétosztás. A koldusoknak szánt kalács, alamizsna a halott megvendégelésének módosult, keresztényi változata.

Kálmány szerint³¹⁷ a múlt század végén ezen a napon a *szőregi* koldusok a következő éneket énekelték a temetőkapuban:

³¹⁴ *Bánkúti I.*, A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században. FA XIV. Budapest, 1962. 165.

³¹⁵ *Gugitz, G.*, Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs. II. Wien 1950, 138.

³¹⁶ *Kálmány II.*, 210.

³¹⁷ *Kálmány III.*, 145.

Elindultunk a szent helyre,
A szomorú gyászos kertbe.
Vigasztalást ott sem veszünk,
Könnyes szemmel hazamegyünk.

Már most Te eleidbe jöttünk,
Keresztfád előtt könyörgünk:
Tekints az megholt hűvekre,
Kit teremtetél képedre.

Mert mindnyájunkért meghaltál,
Az keresztfán megváltottál,
Szent lelkedhez szorítottál,
Nékünk üdvösséget hagytál.

Óh siralom, óh fájdalom,
Hogy a holtakról kell szólnom,
Az Úristen maga tudja,
Holtakat hogy szabadítja.

Sok lakóhelyei vannak
Az Úristen országának,
De nem tudjuk merre vannak
A megholtak hogy kínlódnak.

HALOTTAK NAPJA (nov. 2.). Ősi felfogás szerint a nap alkonyattól másik alkonyatig tart. Érthető tehát, hogy Mindenszentek napjának estéjét népünk már *halottak estéje* néven emlegeti. Ilyenkor a halottak emlékezetére egy, régebben két óra hosszáig szóltak a harangok. *Tápai* hiedelem szerint ez idő alatt nyugszanak, megpihennek, nem szenvednek a lelkek a tisztítóhelyen.

Ásotthalmon éjszakára asztalt szoktak teríteni a hazatérő lelkek számára, az ételket másnap koldusnak adták.

A temetőből hazajövet a család tagjai összeülnek és kis gyertyát kezdenek égetni. Rendre annyit gyújtanak meg, ahány halottjukat számontartják. Egy-egy mellett addig imádkoznak, amíg el nem ég. Utána másik halottjukért újabb gyertyát gyújtanak. Olykor ez a közös imádkozás az egész halottak hetében megismétlődik.

Annak a hétnek, amelyikbe halottak napja is beleesik, népünk ajkán *halottak hete* a neve. Ilyenkor a régi öregek nem szoktak a földben dolgozni, földmunkát végezni. Helyette öröltettek, kukoricát morzszoltak, szalmát hordottak a szérúból. Ez a hagyomány napjainkban a lehetőségek szerint már csak halottak napjára korlátozódott. Jellemző régebbi hiedelem, hogy aki halottak napján földben dolgozik, azon *hóttetöm* (atheroma) támad. E kegyeletes tartózkodásban eredetileg a halottak, hazajáró lelkek haragjától való szorongó félelem nyilatkozott meg.

A szegedi halottkultusz általánosabb megnyilatkozásairól, teljes képzetköréről más helyen szólnunk.

HUBERT (nov. 3.) középkori hagyomány nyomán a vadászok védőszentje. Ismeretes, hogy legendája a dunántúli regölés kibontakozását is elősegítette. A napot népünk nem tartja számon, de a Városban élő polgári vadásztársaságok úgy vélik, hogy annak a vadásznak nem lesz szerencséje, aki ezen a napon otthon ül. Ki kell mennie vadászni.

E hiedelemben nyilvánvalóan nem a középkori hazai kultusz továbbéléséről, fejleményéről, hanem bécsi, katonatiszti hagyomány átvételéről van szó.

KÁROLY (nov. 4.) személynévként viselése a szegedi társadalomban elég ritka. Csak a XVIII. század nagy pestisjárványai nyomán bukkan föl. Borromei Károlyt Szegeden is járványok idején hívták segítségül. Ennek emlékezetét a barokk Rozália-kápolna egykori társpatronátusa őrzi. Népszerűségben nem mérkőzhetett Rókussal és Rozáliával. A névadásnak különben kezdettől fogva dinasztikus háttere is volt.

IMRE (nov. 5.), régiesen *Emre* keresztnévet a szegedi tájon már legrégebbi adataink szerint is kedvelték. Az 1522. évi tizedjegyzékben a nevet 32-en viselték.

A naphoz csak egyetlen szűkkörű hagyomány fűződik. A szegedi csizmadiák — szükségét érzvén a céhvilág megszűnése után is a szakma társadalmi összetartozásának — századunk elején Imre herceget választották pártfogójukul, akinek magyarruhás, csizmás alakja az alsóvárosi templom barokk főoltárán látható. Ünnepeén szintén ebben a templomban misét hallgattak, majd közös ebéden vettek részt. Mint máshol már említettük, a csizmadiacéh egykori védőszentje István király volt.

LÉNÁRD (nov. 6.), másként *Lénhárd* a szegedi kovácsok régi védőszentje.

Mint ismeretes, Lénárd a bajor-osztrák szakrális tájnak egyik legnépszerűbb, kiváltképpen tisztelt szentje: többek között a kovácsok, bilincsből szenvedő rabok, továbbá a jószág patrónusa.³¹⁸ Tisztelete a Dunántúl nyugati magyar vidékeire is átsugárzott. Kultuszára a vastárgyak felajánlása különösen jellemző.

Adatok híján nem állapítható meg, hogy Lénárd szegedi szakmai tisztelete visszanyúlik-e a középkorba, vagy csak a hazai céhesség barokk újjászületése idején karolt fel. Annyi bizonyos, hogy a kultusz századunk elején teljesen elhalványodott.

Ekkor néhány kovácsmester szégyenletesnek találta, hogy más iparágaknak még megvan a régi védőszentjük, akiknek nevenapját misével, közös lakomával tisztelik meg. Már azt sem tudták biztosan, hogy az ő patrónusuk kicsoda. Utána járván azonban a dolognak, a múzeum egyik régi, szakadozott céhzászlaja alapján mégis sikerült megállapítani, hogy Lénárd az ő védőszentjük. Ettől kezdve egészen a negyvenes évek végéig minden esztendőben a patrónus ünnepeén valamelyik szegedi templomban misét mondtak, amelyre a múzeum régi zászlaját is kiköltöztették. Este pedig a mesterek a családtagokkal, legényekkel, az ipartestület vezetőivel és a misemondó pappal ünnepi lakomára gyűltek össze.

Lénárd a szegedi kovácsok mondai hagyománya szerint igen jeles kovácsmester volt, aki azonban két nagy hibájáról, a részegeskedésről és káromkodásról nem tudott leszokni. Történt egy alkalommal, mikor éppen egy szamarat akart megpatkolni, hogy a földön vándorló Jézus Szent Péter kíséretében odaért a műhelyéhez. Jézus kérte Lénárdot, engedje meg, hogy segítsen neki. Amikor ez megtörtént, egy baltával lecsapta a szamar lábát és úgy patkolta meg. Utána visszaillesztette a helyére. Tökéletesen odaforrott, még a vágás nyoma is eltűnt. Ezután elköszöntek Lénárdtól és folytatták tovább az útjukat. Amikor a másik láb patkolására került sor, Lénárd éppen úgy cselekedett, ahogyan Jézustól látta. Ő azonban hiába erőlködött, a levágott láb nem akart visszaforradni a helyére. Utánuk futott tehát és szemrehányást tett a rossz példáért. Jézus erre visszament, Lénárdot szelíden megdorgálta részeges és káromkodós természetéért, majd biztatta, hogy imádkozzék, mire a láb újra éppé vált. Lénárd ezután magabaszállott és istenfélő életre szánta magát. Szent, mégpedig a kovácsok védőszentje lett belőle.³¹⁹

MÁRTON (nov. 10.) napjához a szegedi tájon már csak időjárásiregulák fűződnek. A *tápaiak* szerint ha Márton napja lucskos, nem lesz fehér karácsony. Mások úgy vélik, amilyen a Márton, olyan lesz a tél.

Hogy azonban a nap szegedi képzetköre valamikor gazdagabb lehetett, arról egy régi följegyzés (1725) tanúskodik: *Csorda Pásztornak Húsvétul fogvást Szent Márton napjáigh egy pár tehéntül Alsó és Felső Városban három garas egy kenyér és egy pénz Bocskor pénz. Palánghban pedig egy pár Máriás, egy Kenyér és a Bocskor Péz.* Ez az adat mindenesetre arra a — főleg Dunántúl napjainkig élő — hagyományra utal, hogy Márton napja valamikor Szegeden is a gazdasági évnek egyik őszi sarkköve volt. Ismeretes egyébként, hogy a Pannónia területén született Márton püspököt a középkori Magyarország egyik védőszentjeként tisztelte.

³¹⁸ *Andree, R.*, Votive und Weihgaben des katholischen Volks in Süddeutschland. Braunschweig 1904, 40.

³¹⁹ A mondát Lénárd nevének említése nélkül följegyezte *Kálmány EA.* 2801.

ERZSÉBET (nov. 19.), szegediesen *Szent Őrsébet asszony* napjának nincsen hiedelemvilága. Tisztelete azonban még a szegedi középkorba nyúlik vissza. A franciskánusok várbeli gótikus templomának ugyanis Magyarországi Szent Erzsébet volt a védőszentje.

A századunk elején épült újszegedi templom titulását inkább Erzsébet királyné emléke ihlette.

KATALIN (nov. 25.) ünnepe az új borral kezdődő *kisfarsang* utolsó napja, amelyen túl valamikor sem bál, sem pedig lakodalom nem szokott lenni egészen nagyfarsangig. A nap táján tartott *katalinbál*, tápaiasan *utolsóbál* a rákövetkező advent miatt régebben farsangig az utolsó zajos multság volt.

Szent Katalin vértanúságának eszköze a kerék volt, ezért azután a szegedi vízimolnárok, bognárok a céhvilágban hivatásuk mennyei pártfogójaként tisztelték.

A szegedi víziélet hatalmas hagyományainál fogva érthető, hogy Katalint a Város régebben védőszentjéül tisztelte. Deményi László piarista nyomtatásban is megjelent beszédeggyűjteményének (1742) egyik prédikációját Szent Katalinnak szenteli, akit Szeged városa pátronájaként tisztel³²⁰ és akinek nevenapján „őseink szokása és rendelete szerint” magasztaló beszéddel illik hódolni. Ennek az ősi kultusznak megnyilatkozása, hogy a XVIII. század elején szegediekből benépesedő Szőreg szintén az anyaváros védőszentjét, Katalint választotta templomának oltalmául.

Nyilván a helybeli Katalin-hagyománynak áldoz a szegedi piarista gimnázium is, amikor *Sponsabo te mihi in fide* címen Szent Katalinról iskoladrámát ad elő (1744). Tudunk arról, hogy később is a gimnázium növendékeinek nyilvános vitatkozását Katalin napján rendezte, ami voltaképpen régi hagyomány. Tudjuk ugyanis, hogy a középkorban Katalin a pogány bölcsekkel való disputája miatt az egyetemi hallgatónak, deákoknak védőszentje volt. Szegedi deágyerekek középkori Katalin-játékáról szóló szűkös adatunk, hogy a Szegeden tartózkodó Zsigmond lengyel herceg jutalmat ad 1500 táján a Katalin napi köszöntőknek (*recordantibus*).³²¹

Katalint Jézus a legenda szerint menyasszonyául választotta. Ezért tekintik az eladólányok országszerte megértő pártfogójuknak. Az újkigyósiak ezen a napon meggyfagallyat tesznek egy vízzel telt üvegbe. Meleg helyre rakják, a vizet többször felfrissítik. Karácsonyra szépen kizöldül. Ez a *katalinág*.

A szokás őseredeti formájában az egyelőre még távoli tavasz megidézésére, siettetésére irányult. Később az egyházi szimbólika hatására a Jesse vesszejének képzetköre, a karácsonyra való készület, majd pedig a farsangon eljövendő földi vőlegény várása is belejárt. A katalinág sarjadztatása a szegedi tájon régebben általános volt.

Apácai időjárás regula: ha *Kata kopog, karácsonyig lotyog*, vagyis ha Katalin napján fagy, akkor karácsonyig lucskos lesz az idő.³²²

ANDRÁS (nov. 30.) napja még nem nagyon régen országszerte, így a szegedi tájon is a szerelmi varázslat időpontja volt. Főleg lányok mesterkedtek azon, hogy kipuhatólják, ki lesz a kérőjük, milyen lesz a vőlegényük. A hiedelemkörnek András napjával való szabatos, európaszerte ismeretes összefüggését a kutatás még nem tudta megfejteni. Nyilvánvalóan évekzöld hagyománynak sajátos, egyébként középkori fejleményéről lehet csak szó.

A múlt századból való följegyzés szerint, ha a *szegedi* lány megbőjtöli a napot, akkor megálmodja, ki lesz a vőlegénye. Ha András éjszakáján a lány megfordítja a párnát, szintén megálmodja, hogy ki veszi el. A *gyevi* lánynak azt a tanácsot adják, hogy bőjtöljön, este mosakodjék meg, de ne törülköz-

³²⁰ *Lugosi D.*, Szent Katalin, Szeged védőszentje. Szegedi Havi Boldogasszony 1932, 8. sz.

³²¹ *Divéky A.*, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Budapest 1914, 75.

³²² Apáca 128.

zék szárazra. Lefekvésnél fordítsa meg háromszor a párnáját e szavakkal: *párnámat rázom, Szent Andrást várom, mutassa mög a jövődöbeli párom!* A századforduló táján a *felsővárosi* lány ólmot öntött. Ha az ólom baltát mutatott: ács, ha csónakot: hajós, vagy super kérést várhatott. A *rábaiak* szerint azok a lányok, akik böjtölnek, majd lefekvés előtt kalapot és nadrágot tesznek a fejük alá, álmukban meglátják a jövődöbelijüket. Ha a *szőregi* fiatalok éjjel idején belenéznek a gémeskútba, akkor meglátják benne, hogy ki szereti őket.

A *jázovaiak* szerint *András zárja a hegedűt*, vagyis András napjával vége a zenés mulatságnak, kezdődik az advent.

Az időszerű disznótorok miatt a napot öreg tanyaiak *Disznóölő Szent András* névvel is illetik.³²³

András napja a kalendárium szerint ott áll a gazdasági év végén és az újnak fordulóján. Hagyományvilága azonban már határozottan a jövődö, kezdődő új esztendő felé mutat. Az idő kereke megint fordult egyet s az embereket új reménységre, bizakodásra, készületre ösztönzi, akár az élet folytonosságáról, akár a munka érdekeinek szolgálatáról van szó.

³²³ Az esztendő szegedi jeles napjainak bemutatott szokásanyaga, hiedelemvilága lényegében már a múlté, és így voltaképpen lezárt egésznek, máris történelmi dokumentumnak tekinthető. A képet elsősorban a magunk, kisebb részben környékbeli tanítóképzős tanítványaink gyűjtése, megfigyelése nyomán rajzoltuk meg, amelyet természetesen számos archaikus, már a történelmi néprajz körébe tartozó vonással tett még teljesebbé Varga János, Kovács János, főleg pedig Kálmány Lajos fáradhatatlan buzgalma.

A HÉT NAPJAIHOZ FÜZŐDŐ HIEDELMEK

Az esztendő ünnepei, jeles napjai a hetek és napok rendjéből, a hét napjainak egymásutánjából emelkednek ki. A napoknak a *hét* egységébe foglalása még az ókor hagyományain, részben a Biblia előírásain alapszik. Kálmány jegyezte föl³²⁴ a következő találókérdést: *hány nap múlt el azóta, mióta Ádám mög Éva a paradicsomba vót? Csak hét, mert az egyik hét elműlik és gyün a másik.* A szegedi tájon is ismeretes alliteráló gyermekmondóka: *hetfe hetibe, kedd kedvibe, szerda szerelmibe, csütörtök csü-ribe, péntök pitvarába, szombat szobájába, vasárnap Isten házába.* Törökkanizsai változata: *hétfőn hevernek, keddön kevernek, szerdán szerelmetöskönnnek, csütörtökön csücsörögnek, péntökön pityörögnek, szombaton szomorkonnak, vasárnap imádkoznak.*³²⁵

A hét napjainak nemcsak az ünnepektől, jeles napoktól függően, hanem önmagukban is megvan, megvolt a maguk szegedi hagyomány- és hiedelemvilága. Töredékesen máig él és hat közülök akárhány. Az Egyház szándéka volt annak idejében a hét napjainak különböző titulusokon való megünnepeltetése, elajánlása. Ezekből a liturgikus tradíciókból és előírásokból azután számos néphagyomány sarjadzott.³²⁶ Nyilvánvalóan az egykorú jámborsági divatoknak engedelmeskedett a szegedi származású Baratin Lukács zágrábi püspök (1510), amikor a tőle épített palánki Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna alapítványában kikötötte,³²⁷ hogy vasárnap a Szentháromság dicsőségére, hétfői napokon a halottakért, kedden az előljárókért, szerdán a Mindenszentek, csütörtökön az Oltáriszentség, pénteken Krisztus kínszenvedése, szombaton Mária mennybevétele tiszteletére történjék a misemondás. E napok szakrális szolgálata, mintegy munkamegosztása közül a vasárnapé, csütörtöké, pénteké, szombaté — részben barokk ösztönzésektől is erősítve — jámborabb öregasszonyok között megérte a XX. századot. Keddre később Szent Anna, majd századunk legelején Szent Antal, szerdára pedig Szent József tisztelete került.

HÉTFŐ, szegedi ajkakon *hetfe* a hét első napja. Szerencsés dolog hétfőn nagyobb munkába kezdeni (házépítés, aratás, hordás, cséplés), gügyúnek lányt keresni, házasodni, lakodalmazni. Ezen a napon fogták be a *tápaiak* a tinót, csikót, hízóba a süldőt, fogadták a munkásokat, napszámosokat.

A régi céhiratokban a *henyélőhétfő*, *heverőhétfő*, *kékhétfő*, *korhelyhétfő* neveken előforduló *Blaumontag* büntetendő dolog.

³²⁴ Kálmány III, 189.

³²⁵ Kálmány III, 100.

³²⁶ A hét napjainak nagyvonalú, több helyen szórványos magyar adatokat is értékesítő feldolgozása Schreiber, G., *Die Wochentage im Erlebnis der Ostkirche und des christlichen Abendlandes*. Köln-Opladen 1959. A könyv hiányaiból kiderül, hogy a magyar nép milyen gazdag hagyományokat őrzött meg a hét napjairól; Vö. még *Vilkuna, K.*, *A hét és napjai*. Ethn. 1958.

³²⁷ Reizner IV, 91; Hazai analógiák *Pásztor L.*, *A magyarság vallásos élete* 84—91.

A húshagyóhétfő, farsanghétfő, húsvéthétfő hagyományait a jeles napok között mutatjuk be.

KEDD, a szegedi szólásokban is előfordul. *Keddől szérdáig*: rövid ideig. *Hónapután, kiskeddön, bornyúnyúzó péntökön*: soha. *Újkigyóson járja: olyan mint a keddi menyasszony*, azaz nem sokat ér, nem hívják semminek sem.

A kedd nem szerencsés nap. Öregek szerint nem jó tehát valamit kezdeni, így építkezésbe fogni, lányt kérni, lányhoz járni, lakodalmat ülni, sütni, mosni. Aki kedden mos, forró vízbe teszi a Boldogasszony kezét. Az ilyen asszonynak a tyúkjá véres tojást tojik, magának pedig vérfolyása lesz. A kedden mosott ruhában baj éri az embert, így beleszap a villám. Aki kedden vet, nagyidejű *tápaiak* szerint számíthat arra, hogy a jég elveri a termését. Akinek a foga fáj, az kedden ne is mosakodjék, hogy a fájdalma mihamarabb véget érjen. A kisgyereket kedden nem jó fürösztetni, csak vizes ruhával ledörzsölni, különben fejfájós lesz. Máshol éppen kedden kell a csirkét ültetni, hogy kikeljen. *Padén* éppenséggel kedden szokás esküdni, hogy az új pár élete *kedves* legyen. Egyesek szerint kedden szabad ugyan munkát kezdeni, csak befejezni nem. Így lesz majd *kedves* neki. Ezért vitték, Kálmány följegyzése szerint, valamikor Szegeden a gyereket keddi napon először az iskolába.³²⁸ Mindezek a tilalmak egyébként már erősen tünedeznek.

A napot a *Keddasszony* szómágiás névvel illetett Szent Anna tiszteletére szokták jámborabb öregasszonyok elajánlani. Erről részben Kálmány nyomán már az Annanapnál és a születés régi hagyományvilágánál szövelünk, csak annyit említünk itt meg, hogy *Szöregen, Ószentivánon* az újhold keddjét Kálmány idejében különösen neki szentelték. Hozzá kellett könyörögni, böjtölni, kilenc kedden át gyermekáldásért, könnyű szülést.

A *kilenc keddet* az utolsó félszázadban mindinkább szűkülő, manapság már öregasszonyokra korlátozódó körben Szent Antal tiszteletére is fogadják.³²⁹

A *húshagyókedd* hagyományairól a jeles napok között esik szó.

SZERDA, szegedi ajkakon *szërda* a hétfővel együtt egészen a legújabb időkig parasztságunknál lakodalmas nap volt. Ennek a farsangról, illetőleg lakodalomról szólva adjuk magyarázatot.

A kettős ünnepeket követő szerdának *forgószërda* a neve. Ez szerencsétlen, asszonyi dologtöltő napnak számít. Magyarítani nem tudják, de nem sütnek, nem mosnak, mert a jószág megkergül. Az ellene vétőt *szél*, vagyis szélhűdés éri. *Padé* öregasszonyai szerint még a vizet sem jó ezen a napon elönteni.

A *hamvazószërda* hagyományai a jeles napok között kerülnek bemutatásra.

Sajátságos, hogy az európai szakrális hagyomány a szerdát a Szentléleknek és nem Mindenszenteknek szenteli, mint Baratin Lukács alapítványából kitetszik. Talán helyi liturgikus fejleménnyel van dolgunk. Jámbor asszonyok — mint már említettük — szerdán újabb Szent Józsefet dicsérik.

CSÜTÖRTÖK az Utolsó Vacsora emléknappja. Így tartják ma is az öregek. A XVI. században eléggé elterjedt Szegeden a *Csütörtök* családnév.

A nap hiedelemvilága szegényes. Egy *alsótanyai* mondaszerű hagyomány szerint csütörtökön nem jó fészkelődni. Szűz Mária egy csütörtöki napon fészkelődött, de

³²⁸ EA. 2816.

³²⁹ Adataink legnagyobb, egyébként még tőlünk is hallott részének forrása Boldogasszony 9.

bújkálnia kellett a fiával. Minduntalan felakadt. Akkor mondta, hogy átkozott legyen az az asszony, aki csütörtökön kibontja a haját.

A *kövér-, csonka-, nagy-, áldozócsütörtök, úrnappa* hagyományairól a jeles napoknál külön szólunk.

PÉNTEK, szegediesen *péntök* részben megtisztelt, részben szerencsétlennek tartott nap. Erre példabeszédek is utalnak. *Péntöki öröm, vasárnapi öröm. Péntöki nevetés, vasárnapi rívás.* Ide illik Dugonics egyik mondata is, amellyel a reménytelen beteget jellemzi: *úgy elérte testjét a sok péntök, hogy több szombatjait nem reméllhetne.*³³⁰ Gyerekjátékból, a napok visszafelé sorolásaként: *szita, szita péntök, szerelőmcsütörtök, dobszërda.*

Pénteken nem jó semmi új munkába, vállalkozásba kezdeni. Ezért sokan a pénteken esedékes aratást csütörtökön pár kaszavágással kezdik meg. Nem jó adni-venni, mert nem lesz rajta szerencse. Pénteken a legény régebben nem szokott lányhoz, még a mátkájához sem járni. Aki pénteken kerül betegágyba, nem kél föl belőle. Pénteken éhomra tüszszenteni nagy veszedelem. A pénteken sült kenyér keletlen marad. Ha újév napja péntekre esik, terméketlen lesz az esztendő. Pénteken nem jó sütni, mert a kenyér *parázs*, azaz silány lesz. Nem jó mosni sem, mert a víz vérré változik,³³¹ a *kömpöciek* szerint a ruhába belescap a villám. Egy rokon mondat a radnai búcsújárás bemutatásánál idézünk. Idős tápai asszonyok úgy tartják, hogy pénteki napon nem jó ruhát vasalni, mert leég a ház. Ehhez tudnunk kell, hogy valamikor parázs volt a vasalóban. Ellenben öreg *tápaiak* szerint a megrontott jószágon pénteki napon lehet igazán segíteni. A *terjániak* is úgy vélték,³³² hogy a dohány alá pénteken kell szántani, de ültetni is.

Kálmány följegyzése szerint³³³ a *szőregiek* a múlt században még úgy vélték, hogy az emberből imádsággal kiűzött gonosz azt kívánta, hogy öblítetlen edénybe, vagy *péntöki sóprú*, vagyis ezen a napon kötött sóprú hegyébe bújhasson. Azért szokták az új edényt kiöblíteni, a sóprú hegyét pedig elvágni. Egyébként pénteki napon nem szoktak sóprút kötni.

A húsfélétől való pénteki tartózkodást még a századforduló táján is nagyon komolyan vették. Így a tanyán péntek reggel tányérba öntött nyers tejet ettek: kenyeret törtek, morzsáltak bele és evőkanállal fogyasztották. Cukrot nem tettek bele. A péntek máig is leginkább *tésztaölvő* nap. Régebben sűrűn került hal is az asztalra. Vacsorára még tehetősebbek is csak sós-paprikás kenyeret ettek. Mint mondogatták: *kinyeret mög a bélt.*

Péntek volt évszázadokon át a koldusok kéregető napja. A szigorú hatósági tilalmak ellenére, olykor még manapság is fölbukkannak ezen a napon, de már nem imádkoznak, énekelnek, csak kéregetnek. A koldulás hagyományvilágáról más összefüggésben bővebben is szólunk.

SZOMBAT Szűz Máriának szentelt nap, a tápaiak szerint *kisvasárnap*. Tiszteletére régebben általános szokás volt, hogy ezen a napon az asszonyok, még a legidősebbek is fehér kötőbe jártak és fehér kendőt kötöttek a fejükre. Ebben szoktak ilyenkor a vecsernyére, lorettói litániára is menni.

Öregektől különösen tisztelt az *újságszombat*, vagyis az újholdra eső szombati nap. Valamikor egy-egy kis közösség délután összejött valamelyik jámborabb asz-

³³⁰ Etelka. I, 200.

³³¹ Kovács 374, 375.

³³² EA. 2816.

³³³ EA. 2814.

szony házában, hogy ott együtt végezzék az olvasót, és Mária tiszteletére énekeljenek. Sok családnál szokás volt ezen a napon a Mária-kép előtt való mécsgyújtás is, ez a *szombati mécs*. „El ne felejtsetek — írja egyik elbeszélésében³³⁴ Tömörkény — szombaton a Boldogasszony képe előtt meggyújtani a mécseset.” Régen, egyesek Tápén ma is *szombatot tartanak*, vagyis kenyéren és vízen böjtölnek Mária tiszteletére. A szegedi tájon egyébként a szombat régebben böjti napnak számított, és így vajjal, olajjal zsíroztak. Szombat este ősi *tápai* hagyomány szerint az öregharang szól Úrangyalára.

Aki szombaton hal meg, az öregek hite szerint hamar fog üdvözülni. Aki szombaton vált fehérműt, az a *szőregi* hagyomány szerint ne féljen a betegségtől. Előbb vessen magára keresztet is, mert akkor Mária térdenállva könyörög érte Jézus előtt, hogy búnei bocsánatát elnyerhesse. Világos, hogy e hiedelem a mennyegzős ruháról szóló evangéliumi példabeszédnek, és a karmelita skapuláré-kultusznak sajátos fejleménye. Szombaton egyébként ki kell sütnie a napnak, hogy Mária beszáríthassa a Kis Jézus fehérműjét. „A pénteki szomorúságok után — írja Tömörkény³³⁵ — Szűz Mária a könnyektől nedves kendőjét szombaton szárítgatja.”

Szombaton nem jó fenni, mert Kálmány följegyzése szerint³³⁶ szombaton fonták azt a kötelet, amelyikkel Jézust a kőoszlophoz kötötték. Ekkor Mária megátkozta azt, aki ezen a napon font. Más magyarázat szerint a rosszak elviszik az orsáját.³³⁷

Sajátos régi, *Tápén* máig előforduló szokás az *ötetés*, vagyis a koldusok megvendégelése a halotti toron, vagy a legközelebbi szombaton a család halottjának emlékeztetése, lelkének üdvösségére. Ilyenkor a maradék is őket illeti.

A tápai fiatalok szombaton szoktak a paphoz *szömre mönni*, vagyis házassági szándékukat a papnál bejelenteni.

Tanyákon sokféle, még manapság is csak szombat délig dolgoznak. „Kint a mezőkön úgy szokás az — írja³³⁸ klasszikus hitelességgel Tömörkény — hogy szombaton délután megszűnik a földben való munka. A szőlőben, gyümölcsösben sem dolgoznak. A szombat délután már valahogy beletartozik a vasárnapba, mert akkor már a rávaló készülődések folynak. Az udvart felsöprik, hogy az ünnepre tiszta legyen. Az asszonyok meszelnek. Az alföldi tanyák azért olyan fehérek mindig, mert a faláról szombaton délután eltüntetik azt a piszkot, ami esetleg a héten át rákerült. A lányok vasalnak, kötöt, fejkendőt, pántlikát, hogy másnapra készen álljanak. Az ember széjjelne az szerszámait között. Ami hibás, azt kijavítja. A baltát, metszőollót megköszörüli és dohányt vág, ha van miből.”

„A semlyékről — írja³³⁹ máshol — behozzák a kaszát és gereblyét, hogy helyén álljon... A kocsit is ilyenkor szokás megkenni, és halzsírban is most részesül a szerszám. A lovakat a tóra vezetik fürödni. Ha nincs tó a közelben, megmosatnak, s a tehén szeméből is eltüntetik egész heti sírása nyomait.”

Mi is hallottuk, hogy *Felsőtanyán* még századunk elején, amikor szombaton délből elhangzott a pusztai harangszó, a szőlőben dolgozó gazda munkásaival együtt a homokra térdepelve elimádkozta az Úrangyalát. Utána minden munka megszűnt: még a darabban maradt sort sem kapálták, kötötték végig. A csószok külön kötelessége volt, hogy minden késlekedőt, magát a gazdát is kikergessék a szőlőhegyből. Akit a *domaszéki* csósz szombat délután a szőlőben ért, annak hét szál gyertyát kellett följárlania a hegygazdáság miséjére.

Megmosakodnak, feltisztálkodnak. A gazdasszony néhol manapság is kisüti a kalácsot, túróslepényt. Ezt frissiben fogyasztják. Régebben számos családnál a vasárnapi ebédet is ekkor főzték meg, másnap csak melegíteni kellett.

³³⁴ Bazsarózsák 171.

³³⁵ Vizenjárók 94; Ugyanilyen hiedelmek a németeknél és franciáknál is élnek: *Schreiber* 215.

³³⁶ Boldogasszony 25.

³³⁷ *Kovács* 374.

³³⁸ Egyszerű emberek 259.

³³⁹ Munkák és napok 127.

VASÁRNAP. A hetedik napot régebben Szeged népe is a munkától való teljes tartózkodással ülte meg. Öregek ma sem dolgoznak szívesen.

A vasárnap méltó megülesét Szeged város főbírája a XVIII. század elején (1720) így³⁴⁰ szabályozza: *Isten ő szent felsége dicsőségére és szent nevének felmagasztalására ülő ünnepeket, vasárnapokat, akármelyik karban és rendben levő emberek megülneni és megtartani Istennek és az anyaszentegyháznak parancsolatja szerint köteleztetnek. Azért akik által hágiák, a szokott törvényes helyen elsőben három forintra, másodsor négyre, és harmadszor minden kegyelem nélkül öt forintra büntetettnek. A külső helyekről való szekerek minden eladandó jószágával — ha csak kegyelmes császár és koronás király urunk őfelsége közönséges szolgálatjára nem lesznek — az felülnevezett ünnepeken és vasárnapokon, míglen az isteni szolgálat el nem végződik, tudnia illik tizenkét órának előtte be ne bocsátassanak.*

A vasárnapi misehallgatást a múlt században még igen szigorúan vették, és bizony, aki a fiatalabb családtagok közül elmulasztotta, tányérját az ebédnél megfordítva találta. Ünneplő ruhában mentek a templomba. Ha valakinek valami új holmija volt, vasárnap öltötte először magára. A serdülőknak az evangéliumról, prédikációról is be kellett számolniuk. Éppen a mise időszaka miatt megszólták, aki vasárnap dél előtt az utcán dalolt, vagy éppen muzsikáltatott magának. A tilalom valamikor nyilván erősebb volt.

Az első világháborúval halt ki az a hagyomány, hogy külvárosi férfiak nagymise után a város-háza előtt összegyülekeztek, munkást fogadtak a következő hétre. Időt szakítottak a Tisza megtekintésére is, majd valamelyik kiskocsmában megittak egy italt. Déli harangszóra hazaértek, hogy a család együttesen üljön az ünnepi ebédhez. A lányok, legények korzóztak. A szegedi korzónak ezekben az időkben még tőrülmetezett népi, utánozhatatlan szegedi hangulata volt. A fiatalok is iparkodtak természetesen a kellő időben haza.

Általában húsvétól Mindszentekig vasárnap délután kiültek a ház elé és a szomszédok csoportba, détába gyülekezve, *détáztak*, azaz meghitten elbeszélgettek munkájukról, elmúlt időkről, elhalt emberekről. A fiatalok tánchelyeken szórakoztak. Az esti harangszó azonban végét vetette a mulatságnak.

Tömörkény úgy találja,³⁴¹ hogy tanyai vasárnapon „a felhők egészen fehérek és itt-ott bárányok formájában legelnek az égi mezőn. Szép ez is ilyenkor nagyon. Kékebb mint máskor, vidámabb, a szemnek kedvesebb, mint egy nagy templom kupolája szeretettel borul a mezőkre e napon, amidőn nyugalom, csönd és békeesség uralkodik. A tavak is, ezek mind az ég csodálatos kékségét mutatják, még a mély kutak vize is, és ha a tehén nagy szemére tekint az ember, e fényes, fekete golyóban is ott látni a vasárnapi két eget.”

„A földművelő ember — írja³⁴² máshol — vasárnap délelőtt elmegy valami olyan helyre, ahol a szomszédokkal, környékbeliekkel találkozhat. Ez a hely a templom előtt, néha pedig a bormérésben van.” Előző időkben, amikor még a tanyán nem épültek templomok, olyan tanyában gyülekeztek, amelyben *miseszoba* volt. Erről szintén Tömörkény fest³⁴³ igen szemléletes képet: „Nem igen jár kocsi az utakon, ellenben gyalogosan sétálnak a népek a közökön át. Az asszonyok színes ruhákban, selyem kendővel, feketében az emberek, és vállukon viszik, két fülével összeakasztva, a ragyogó fényesre kefélt ünneplő csizmát, mit csak akkor húznak föl, ha a tethely közelébe érnek. A tethely valamely módosabb tanya, hova pap jött ki a Városból, és misét mond, de sőt prédikációt is tart. Mert nem nagyon ritka az olyan tanya, ahol Isten tiszteletére külön szobát építettek, és oltárt is állítottak bele. A szoba falát fehérre meszelték, István első szent királyunk könyörgő képét beleakasztották, és az oltárt a Szűz Anya nevére nevezvén, elébe járnak egyszerű hódolattal, és a csizmáját a vállán viszi a tett helyéig az ember, hogy mikor elébejárul, azon a csizmán az út porának, a fű harmatának nyoma ne mutatkozzék. Más esetekben nem papot vitetnek ki, hanem kimegy Alsóvárosról a *remötegyerők* és prédikál. Egy fiatal legényke ez, paraszti sorból, de úgy tud beszélni az asszonyoknak, hogy nagyon szívesen hallgatják.” A ritka tanyai miséket délután sokszor követte misebál. Az összegyülekezett fiatalok az olykor bizony jelentős távolságok miatt nem ment *elő*, azaz haza ebédelni, hanem délutánra is együttmaradt az estig tartó táncmulatságra.

³⁴⁰ Reizner IV. 328.

³⁴¹ Munkák és napok 128.

³⁴² Népek az ország használatában 13.

³⁴³ Munkák és napok 128.

„Vasárnap délután — szintén Tömörkényt idézve³⁴⁴ — azért szokás a tanya sarkára menni, hogy forgalmat lehessen látni. Az úton haladnak ide s tova az emberek, asszonyok. Szomszédolni járnak, az ismeretség és barátság fenntartása szempontjából, s köszönnek egymásnak barátságosan. Ünneplő feketében vannak az emberek, lassan lépdelnek, míg suhanva haladnak a tanyai barna leányzók gyorsan, mint a tűnő szarvas... Az emberek megállnak, s látván, hogy meztítláb vagyunk, megkérdezik, hogy ugyan jobb-e így, mint meztítláb? Meg más egyéb, különféle tréfák történnek. Szögi Ferenc az-iránt érdeklődik, csakugyan itt jár-e a határban a Rudolf, mert azt mondják, hogy itt jár, s nemsokára meghozza a magyarok szabadságát.”

A vasárnap született gyerekből okos, szerencsés ember válik. Az 1522. évi egyházi tizedjegyzék *Dominicus* nevezetű polgárai valószínűleg vasárnap születtek.³⁴⁵ Aki vasárnap hal meg, öregek hite szerint mindjárt üdvözl.

Régebben vasárnap jószágot nem öltek, disznótort nem tartottak, még a csirke nyakát sem vágták el.

A méltatlan ünneplés szegedi képzetköréhez tartozik, hogy aki vasárnap varr, annak lelkén öltögetik halála után a tűt.³⁴⁶ Vasárnap nem jó fát vágni, faragni, mert az ember Isten fiába vág bele. Nem jó vasalni sem, mert aki a ruhát fölveszi, a *klárafalviak* szerint meggyullad rajta.³⁴⁷ A régi öregek vasárnap nem szívesen fogták lovukat kocsiba.

A *csonka-, első-, farsang-, fehér-, fekete-, gúzsa-, húshagyó-, húsvét-, kereszt-, nevetlen-, pünkösöd-, süket-, Szentháromság-, virágvasárnap* hiedelemvilágáról az esztendő jeles napjai között esik kellő részletességgel szó. A *kántorvasárnap* a szegedi céhíratokban fordul elő, és azt a negyedévenként ismétlődő kántorböjtöket követő vasárnapot jelenti, amikor a céhek tagjai kötelesek voltak a *kántormise* néven emlegetett ünnepi misén résztvenni. Az *újságvasárnap* a hónapnak ama vasárnapja, amelyre a *holdújság*, azaz holdújulás esik. Régebben számos, máshol tárgyalandó hiedelem, ájtatosság fűződött hozzá. A *vásárvasárnap* olyan vasárnap, amelyre országos vásár esik. Az újabb emlegetett, tréfás hangulatú *művasárnap* kormányrendelettel hétköznapra áttett vasárnap munkaszünet.

³⁴⁴ Barlanglakók 273.

³⁴⁵ Schreiber 53.

³⁴⁶ Kovács 371.

³⁴⁷ EA. 2816.

A HITÉLET NÉPI HAGYOMÁNYAI

A szegedi hitélet számos paraszti, népi jellegzetességet őriz. Egészében beletartozik népéletünknek abba a részébe, melyet a művelt köztudat újabban *népi katolicizmus* néven emleget, és amelynek helybeli nagy hírmondói Kálmány Lajos, illetőleg Móra Ferenc és Juhász Gyula.

Szeged ama katolikus etnikai tájcsoportjaink (palócság, csiki székelység, Somogy egyes tájai) közé tartozik, amelyek egyrészt a hitújítás, másfelől a hódoltság, nyomukban a paphiány következtében középkorias hitüket, szakrális megszokásikat megőrző népszízetekké váltak, ahol a Tridentinum szigorú, szabványosító rendelkezéseit, így a római liturgia előírásait csak évszázados késéssel lehetett végrehajtani.

Kialakult tehát e tájakon — főleg a plebejusi franciskánizmus ösztönzésére — a szakrális népi önellátás, benne az orális, vagyis nemzedékről-nemzedékre öröklődő élőszavas hagyományozás készsége, a középkori, de most már elnépiesedett liturgia tisztelete. Megőrzésében énekesasszonyok, halottsiratók, búcsúvezetők, koldusok jeleskedtek, de később az írás-olvasás lassú terjedésével a szakrális ponyvairodalom is kiveszi belőle a maga nem csekély részét.

Ez a „népi” vallásosság egészen századunkig erősebbnek, megtartóbbnak bizonyult az elvi következetességgel terjesztett tridentinus követelményeknél. Az egyházi tekintély és népi hagyomány elfért egymás mellett, de egyébe csak ritka kevesekben ötvöződött a hitnek, kultusznak, emberi magatartásnak az a népi és templomi kettőssége, amelynek összehangolására papi pasztorációs gyakorlatunk általában nem törekedett. Ha óhatatlanul találkozott vele, akkor nem tudott mit kezdeni, sokszor elítélte. A jelenség a hivatott tudományszakokat, így sokáig a néprajzot sem érdekelte különösebben. Nem csoda tehát, ha erről a gyermeknek tetsző, gazdag egyszerűségű, ihletett világképről már csak töredékek: családban öröklődő archaikus imádságok, népdalként bújdosó gregorián dallamok, templomi famennyezetek, naív ábrázolások, a szentelményekkel oltalmazott élet és munka tisztelete, az ünnepek haldokló népi liturgiája adnak hírt.

*

A következőkben rendre bemutatjuk templomaink, kapornáink társadalomtörténeti és néprajzi vonatkozásait.

Szólunk a papság, alsóvárosi barátok, paplakodalom (primicia), mise- és szentégek, harang, keresztállítás, paraliturgia, angyal- és ördöghit sajátos helyi hagyományairól, hiedelemvilágáról. Rámutatunk a hagyomány közvetítőire: szentemberek, énekesasszonyok, koldusok világára, az archaikus imádságrendre, kisebb közösségekre, társulatokra.

Hosszabban szólnak a szegedi táj szakrális népeletének reprezentatív megnyilatkozásáról, az alsóvárosi havibúcsúról, továbbá a radnai búcsújárásról. Röviden utalunk Szentkút (Petőfiszállás), Vodica (Máriakönyve), Hajós, Töröktopolya, továbbá Újkígyós, Toronya, Pálinkáserdő apokrif, egyházilag el nem ismert kultushelyeire.

SZAKRÁLIS IGÉNYEK

Templom

A *templom*, ünnepélyesen *Isten háza* a vallási kultusz színhelye. Dedikációjában, azaz védőszentjének, titulusának megválasztásában legtöbbször sajátos helyi, társadalmi és gazdasági körülményekkel is összefüggő szakrális igények, koráramlatok is tükröződnek.

A szegedi templomok közül legrégebb volt a palánki, belvárosi *Szent Dömötör-plébániatemplom*, amely talán még a bizánci kereszténység térítő tevékenységéről tanúskodik.¹ Századunk első negyedében bontották le, emlékéit a koragótikus toronymaradvány őrzi. Helyére került a még szóbakерülő Fogadalmi Templom.

Dömötör a keleti egyház leghíresebb katonaszentje, akitől a hívek elsősorban városuk, szülőföldjük oltalmazását remélték. Hazánkban, így Szegeden is egyúttal a juhászok ősi védőszentje volt. Szegedi búcsúnapját (okt. 26.), pásztoraink egykori hódolatát a jeles napoknál tárgyaljuk.

Cs. Sebestyén Károly kutatásai szerint a fölsővárosi *Szent György-plébánia-templomot* a XII. században építették. Átvészelte a török hódoltságot. Templom jellege a XVIII. század végén szűnt meg, a szomszédos templom minoritáinak nem volt érdekük fenntartása. Elenyészett a környező cinterem (temető) is. Utána iskola, sőt rövid ideig színház lett. Fölsőváros vízipuskáit és a derest is ott tartották a bejáratában. Utolsó tornyos maradványait századunk legelején bontották le, a *Szent György téri iskola* épült a helyére. Fölsővárosi öregek máig emlegetik, hogy ők még a *tornyososkolába* jártak.

A templom egykori Mária-szobrát Körösi Ferenc felsővárosi polgár mentette meg a pusztulástól. Mondája az alsóvárosi kegykép legendájának változata, illetőleg alkalmazása: ezt is a vízből halászták volna ki. Körösitől Somogyi Julianna örökölte, aki mennyasszonyi ruhájából varratott Máriának köntöst. Később több rokon család birtokába jutott. A hagyomány szerint valamennyien hosszú életet éltek. Századunk elején a múzeumba került.²

A középkori templom alapítása a szegedi vár építésével függhetett össze, hiszen *Szent György* a vitézek, katonák, várnépek védőszentje volt. Lovának kantárdíszé miatt a szegedi szíjjártók ősidőktől fogva patrónusként tisztelték.

A szomszédban virágzott a bencések *Szent Miklós*-apátsága, amely egyetlen adatunk bizonyosága szerint 1125-ben még állott, de a tatárjárás után aligha született újjá. Miklós püspök a vízenjárók és kalmárok nagyhírű patrónusa volt. Évszázados szegedi tiszteletét a XVIII. században Nepomuki *Szent János* váltotta föl.

A bencések után 1318—1529 között dominikánusok következtek. A hódoltság alatt a templom ismét romokban hevert. A XVIII. században minoriták építették

¹ Építéstörténeti bemutatás Cs. Sebestyén K., Szeged középkori templomai. Szeged 1938 Gazdasági és társadalmi jelentőségükről: Szeged reneszánsz kori műveltsége 7, 8, 21-63.

² *Tömörkény I.*, Mária-legendák Szegeden. Ért. 1909, 160.

újjá. A Tanács szigorúan kikötötte (1744), hogy az ősi Miklós-titulust meg kell őrizni és az új templomot a romokra kell építeni. Mindvégig, egészen a hagyományos tiszai élet elmúlásáig a szegedi vízenjárók, halászok temploma volt.

A román kori Szent Péter-egyházra épített alsóvárosi *Havi Boldogasszony* búcsújáró templomra csak utalunk, mert a *havibúcsú* hagyományvilágánál bősegesen szólunk róla.

A franciskánusok mariánus rendtartományához tartozó várbeli *Szent Erzsébet*-templom a kőmaradványokból következtetve gótikus stílusban épült. Itt hallgatta az 1433-ban átutazó *Bertrandon de la Brocquière* burgundi lovag az istentiszteletet, amely szerinte kicsit magyaros volt. Ez a megjegyzés Karácsonyi János szerint magyar népekekre utal, amelyeket a hívek énekeltek. Itt azonban föltétlenül sokkal többről és lényegesebből: a XV. századi laikus mozgalom szegedi nyomairól, talán már az obszervancia, vagyis a szigorú rendtartású ferencesség ihletéséről, a magyar nyelv liturgikus alkalmazásáról van szó.³

Biztosra vehetjük, hogy itt őrizték azt a szentvér-ereklyét, amelyről igen röviden Laskai Osvát emlékezik meg.⁴

A templom körül folyt le az 1444. évi szegedi országgyűlés. Ulászló király augusztus 1-én, Vasas Szent Péter ünnepén a török követséget itt az egyház cintermében, templomkertjében az országgyűlés színe előtt hallgatta meg. Mint ismeretes, a tárgyalások 10 évi fegyverszünet megkötésével végződtek. A törökök váratlanul azt kívánták, hogy a magyarok a szentvérré esküdve fogadják az egyezés megtartását. Ezt a miénk megtagadták és a király esküje az evangéliumra történt.

A templom a török időkben meszet volt, a XVIII. században bontották le.

Több egyházi épületünket, emlékünket jámbor elhatározás, fogadalom hozta létre.

Ilyen volt a középkori *Gyümölcsoltó Boldogasszony*-kápolna, a szegedi származású Baratin Lukács zágrábi püspök alapítása (1501),⁵ amely átvészelt a török hódoltságot. A XVIII. század derekán bontották le.

Fogadalomból épült a pestisjárványok emlékeként a palánki *Rozália*-⁶ és a róla később elnevezett városrészben a *Rókus-kápolna*, amelyekről több vonatkozásban is megemlékezünk. Rókusról azonban itt még külön is kell szólnunk.

A régi rókusi pestiskápolna helyén épült templom századunk elején lebontották és a mai neogótikus egyházat emelték a helyére.⁷ A múltra csak a bejárat fölött elhelyezett, Rókust és Vasas Szent Pétert ábrázoló emlékmű emlékeztet. Az első világháború után elenyészett a Péter ünnepére (aug. 1.) fogadott búcsú, amelyet az egész város egyszerű népe mindig számontartott. A jeles napoknál erről is bővebben szoltunk.

1954 augusztusában egy szokatlan természeti jelenség megmozgatta a lakosságot. A templom kertjében álló, Zsolnay-műhelyből származó Mária-szoborra (1909) akasztott és már szinte porrá száradt úrnapi virágkoszorú egyik ága kizöldelt és

³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 25.

⁴ *Quarto hoc idem probemus exemplis innumeris, sic ad orationem beati Gregorii pape panis fuit mutatus in carnem. Et nunc temporibus nostris in plerisque ecclesiis ostenditur hostia cum stillis sanguinis: sicut in abbazia Bathe et civitate Cassoviensi, similiter in civitate Zeghedieni.* Gemma Fiedl. Hagenau 1507. Sermo LXI. Magyarul: boldog Gergely pápa imádságára a kenyér testté változott. A mi korunkban is több templomban is mutogatnak vérző ostyát. Így a bátai apátságban, Kassa és Szeged városában.

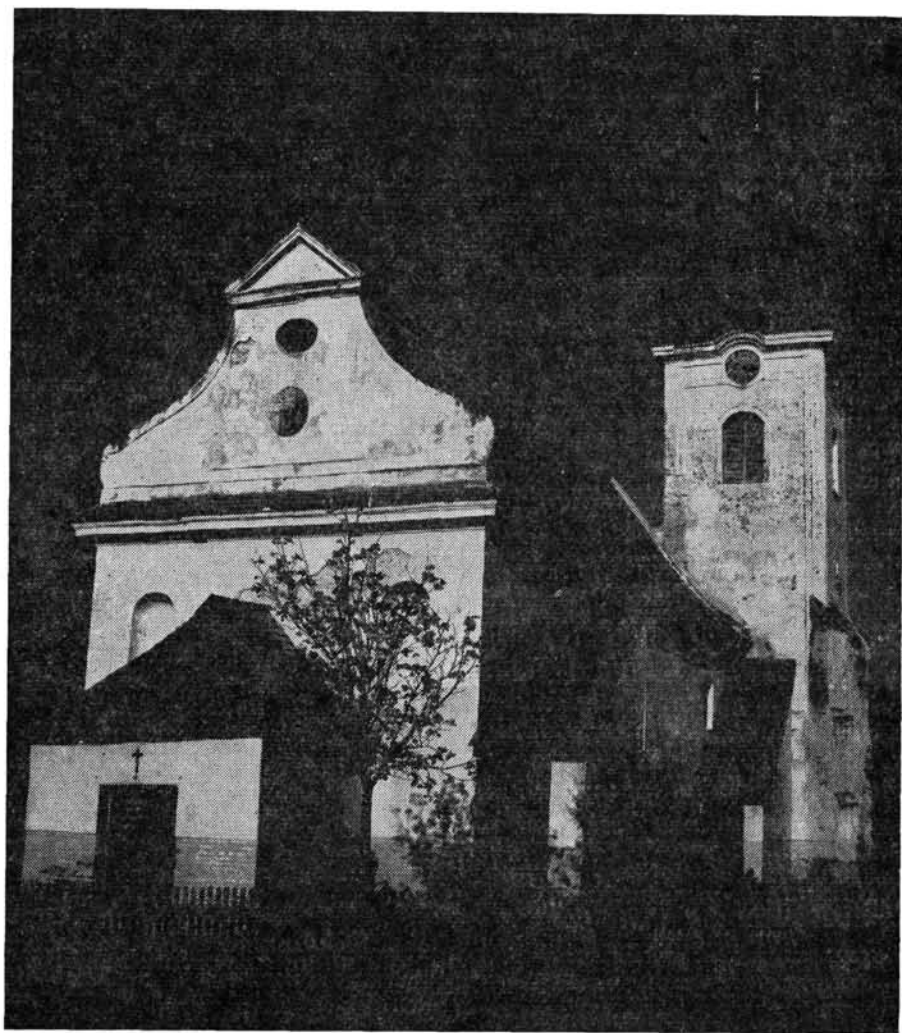
⁵ Alapítólevele Reizner IV, 90. Baratinról Szeged reneszánsz kori műveltsége 80. A XVIII. század első felében itt volt a Szent György napján megválasztott új magisztrátus eskütetele. Kovács 84.

⁶ Jellegzetes fodormenta-szenteléséről más összefüggésben szólunk.

⁷ *Jászai G.*, A Szeged-rókusi rk. plébánia. 1905.

bimbózni kezdett. Egyszerűbb emberek csodát emlegettek, a papság azonban bölcs intelemmel közbelépett és a koszorút eltávolította a szoborról. Virágok azonban azóta sem hiányoznak róla.

A XVIII. századi pestisjárványok idején a halottak különös pártfogója, *Kármelhegyi Boldogasszony* tiszteletére emelt és az árvíz után újjáépített tápai temető-kápolnának⁸ a maga idejében a még említendő *Tápai Pista*, igazi nevén Miklós István (†1895) volt a lelke, aki haláláig ott remetéskedett mellette. A barokk időkből tudunk arról, hogy sok hazai falu, város a határában levő fogadalmi kápolnánál remetét tartott és látott el. Számára szegényes, de gondtalan életet biztosított, hogy a nép testi-lelki boldogulásáért, betegség és járvány eltávolztatásáért imádkozzék,

A tápai templom a bővítés (1940) előtt (*Dugonics Ferenc fölvétele*)

⁸ A kápolna megérdemelné a népi műemléki védelmet.

penitenciát vállaljon. Miklós István színes paraszti személyiségében volt ebből a hajdani vezeklő, népéért helytálló vallásos típusból is.

A kápolna a falu hajdani vallásos világképét főleg ereklyetiszteletében és búcsújáró készségében, tehát két középkorias vonásban tárja elénk. Szakrális emléktárgyaink jórészt Tápai Pista szentföldi (1865) és római, itáliai (1888) zarándokútján gyűjtötte össze, jól ismervén a népi vallásosságnak az érzékelhető kultuszhoz való hajlandóságát a jámbor érintés (sacralis contactus) folytán történő emberi megkönynyebbülés és lelki feltöltődés igényét. Tudjuk, hogy az ereklyegyűjtés a középkorban királyi, főúri passzió volt, mert mágikus erőt tulajdonítottak neki.

A szentföldi „ereklyék” egy embermagasságú, üveggel borított kereszt belső vájataiba vannak beleillesztve: *Kármelus hegyéről való csigák. Betlehemi búza karácsony másnapján. Jézus tömlőcéből való kő. Krisztus sírjáról való virág. Karmelus hegyéről való kő, hol Illés próféta lakott. Olajfák hegyéről való koszorú, hol Jézus mennybement. Olajfába helyezett kő, melyről Krisztus teste a keresztről levétetett. A getszemáni kertből való olajfa és virág. Lázár sírjából való kő. Ampli (?) mártír fejéből való ereklye. Onnan való kő, hol Szent Ilona Krisztus keresztjét megtalálta. A kereszt közepén Krisztusfej körül tövisből font korona, mely Krisztus sírján megszenteltetett. A Szentír templomból való szentelt gyertya. A jeruzsálemi pálmafa kereszt és levelei. Krisztus születése helyéről való mag. A getszemáni kertből való virág.* [Valamennyi Miklós István kézírásával, majd ez a szöveg következik]: *tiszteletben tartatnak ezen szent ereklyék, melyek Krisztus Urunk koporsóján megszenteltettek. Kik ezen ereklyéket olvasni óhajtják, gondoljanak azon szent helyekre és Krisztus Urunk szenvedésére. Melyeket én magammal hoztam a Szentföldről, úgy mint Miklós István Antal harmadrendű 1865. évben áprilisban Tápéra. Egy Miatyánkot, egy Üdvözlőket a purgatóriumban szenvedő lelkekért mondanak el a hívek, kik ezt óhajtják.*

* A római, itáliai ereklyék: *Szent Klára koporsójából való fa. Szent Ignác koporsójából való kő. Betlehemi jászóltól való kő (S. Maria Maggiore! B. S.). Veneziából való kő, Szent Márk koporsójától. Szent Agnes sírjából való kő. Szent Fülöp és Jakab sírjából való kő. Constantinus császár templomából való kő. Szent Ágoston templomából való kő és kép, mely könnyezett és sírt. Szent Péter sírjától való virág. Szent Pál oszlopából való fa, melyhez ki volt láncolva.*

A kápolna oltárképe a híres passzau *Mariahilf*-kegykép hazánkban is igen elterjedt családjához tartozik, keretbe foglalt gazdag ezüst fogadalmi tárgyakkal, olvasókkal, apró keresztekkel. A falon *Máriaradna*, *Turbék*, *Tersatto* kegyképeinek másai, továbbá Szent Antal-kép, amelyet kis emblémákban csodatettei koszorúznak. Több remekbe faragott parasztkorok faszobor, amelyet a jozefinista pasztoráció nyilvánvalóan a templomból tettek ki számos ájtatossággal egyetemben, amelyeknek laikus utóéletét itt a kápolnában Tápai Pista, később pedig az asszonyok, utolsónak Kószó Örsébet, édesapja keresztneve után Palika Örsze (1894—1966) őrizgette. Az idő azonban már alighanem eljárt fölötte.

*

A hazai barokk városképnek jellegzetes eleme a *köröstyút*, Krisztus kínszenvedésének 14 jelenetével (stáció), majd ezeknek ünnepélyes lezárásául a *Kálvária*, amely rendszeren külön kápolna is egyúttal. Városunkban a legelsőt a mostani Bólyai utca táján emelték, ahol a XVIII. század derekán még szőlők voltak. Hamarosan kikerült azonban a hajdani palánki temető tájára, a mai Úttörő, régebben Kálvária térre.

A kolera idején — mint máshol már említettük — járványkórháznak rendezték be.⁹ Az árvíz döntötte romba. Az újjáépítés idején közadakozások maradványaiból festői barokk kápolna került a helyére, amelyet 1965 körül lebontottak. Parasztkorok berendezése sajnos eléggé szétszóródott.¹⁰

⁹ *Oltványi P.*, A szegedi plébánia 156.

¹⁰ Az újabb, árvíz után épített, művészi igényű kápolnát 1965 táján lebontották. Oltára a bányai Máriakémet búcsújáró templomába, parasztkorok fészülete pedig helyi magángyűjteménybe került.

Még a századforduló táján is Szeged egyszerűbb népe városrészenként fölváltva, kereszttal felvonulva, a gyereknép zászlócskákat lobogtatva virrasztott és ájtatoskodott benne a nagypéntekre, nagyszombatra és húsvétvasárnapra virradó éjszakákon. Harmadnap hajnalban énekelve járták be a Várost. Mindez nyilvánvalóan még középkori hagyomány és pedig a határjárás helyi fejleménye volt.

A kápolnában a Víz előtt nagybőjti időben hetenként kétszer is, nyilván szerdán és pénteken misét szolgáltak, esténként pedig a hívek gyűltek ájtatosságra össze. Sajnos egyéb néprajzi sajátosságokból egynél többet már nem sikerült megörököstünk. A kálváriajárás alkalmával a stációk tövében szedett füvet betegségről tartották fogatosnak: a szobát szokták vele megfüstölni, hogy a keresztfán felmagasztalt Jézus könyörüljön a betegekben és hártsa el az ártalmakat a ház lakóiról.¹¹

A XVIII. század német polgári bevándorlói a passzai *Mariahilf* kegyképben tisztelt Szűzanya oltalmába ajánlották magukat. A kultusz sajátosságaival, hazai virágzásával itt nem foglalkozhatunk, egy készülő munkánkban talán sor kerül rá.

Elég legyen itt annyi, hogy a palánki Segítő Boldogasszony (Maria Hülf Cappel) kápolnát a mai Hősök Kapuja táján ismeretlen körülmények között állították, de még ebben a században elenyészett. Emlékezetét a *Segítő Boldogasszony* út, az árvíz után röviden *Boldogasszony* sugárút (ma Április 4 útja), szomszédságában pedig egy Segítő Boldogasszony-patika őrizte meg. Oltárképe a Dömötör-templomba került, majd ennek lebontása után sokáig hányódva-vetődve magángyűjteményben mégis megmaradt. Jellemző, hogy a képtípus régi palánki magyar polgárcsaládokban is öröklődött. A vajdó asszony nép ágya fölé akasztották, hogy születését e lelki ráhatással megkönnyítsék.¹²

*

A török pusztítás után a szegedi homokvilágban csak a XVIII. század második felében került a pusztán sor a piaristák zákányi tanyáján a *Szent Vendel*-kápolna építésére, amely azonban hamarosan tönkrement. Figyelemre méltó a titulus, amely a merinó juhok meghonosodásával függ össze. A szegedi Vendel-kultuszról a jeles napoknál bővebben is szólunk.

Szintén Zákányban épült 1842-ben Lengyel Jozefa alsóvárosi tanítónő költségén nyilván fogadalomból *Szenháromság* tiszteletére a családról elnevezett *Lengyel-kápolna* az alföldi tanyavilágnak alighanem legelső temploma. Erről más vonatkozásban már szó esett.

Az ástothalmi *Tálasné-kápolnát* Szabó József fazekas (tálas) özvegye, Rieger Klára emeltette *Jézus Szent Szíve* tiszteletére (1898).¹³

A mende-monda szerint fogadalomból, illetőleg engesztelésből épült volna, mert a köztisztületben álló szegedi polgárcsaládnak egyik tagja állítólag Rózsa Sándor orgazdája volt. Ez természetesen csak mondai hitelességre tarthat számot!

A máshol méltatott Tüdő Vince domaszéki kápolnáját a hatóság bontotta le.

A nagyvíz után, 1880-ban a Város tanácsa és népe megfogadta, hogy életben maradásáért való hálából a *Magyarok Nagyasszonya* tiszteletére templomot emel. A *Fogadalmi Templom* építése évtizedekig késett, mert nem tudtak a helyében megégyezni.¹⁴ A *rekonstrukció* a Városháza mögött hatalmas teret hagyott erre a célra. Ez volt a napjainkban már beépített Püspöktér, erre emlékeztet a mai Püspök utca is.

¹¹ SzN. 1886, 93. sz.

¹² *Jeddi Emil* baráti közlése.

¹³ Az alsótanyai asszony pap. SzV. 1912, 69. sz. A riport nyilván újságírói fantázia szüleménye. Tudomásunk szerint a népi emlékezet nem ismeri.

¹⁴ Szeged városa 132, 166; *Varga J.*, Adatok a Fogadalmi Templom építéstörténetéhez MFMÉ 1972/73, 7.

Gondoltak arra is, hogy a Dugonics térre, a Kárász utca déli tengelyébe építik. A Boldogasszony sugárút és a Szentháromság utca északi összeszőgellése, a mai Hősök kapuja tájéka is szóba került.

A modern város szégyelleni kezdte az ódon Palánkot. Lázár György polgármester a Dömötör-templom lebontása mellett kardoskodott. Barátai, hívei, hivatalnokai természetesen egyetértettek vele. Varga Ferenc helytörténetíró, palánki plébános (†1907) azonban nyíltan hangoztatta, hogy éltevel is ellenáll ennek a szándéknak: az első csákányütés, amelyet a templom falába vágtak, őt fogja halálra sujtani. Mellette állott Pálfy Ferenc polgármester is (†1905). Haláluk után az érzéketlen új plébános idejében már nem volt akadálya a bontásnak. Az egyszerűbb nép Isten büntetését látta Lázár megbénulásában, Jászai plébános hirtelen halálában és a Fogadalmi Templom Egyesületet közvetlenül irányító Ivánkovits Sándor városi főszámvevő öngyilkosságában.

A pusztulás fájdmát kétségtelenül enyhíti a Dömötör-torony kibontása, amelynek megmaradásáért a hivatali és egyházi hatóságok véleményével szemben Móra Ferencnek és furcsa módon a baloldali közvéleménynek kellett kemény harcot vívnia.¹⁵

A Fogadalmi Templom 1914—1930 között épült föl. A főoltár mögött körívben haladó kő domborművek az árvíz egyes mozzanatait örökítik meg. A szentély egyik stallumán ezt a bibliai szöveget olvashatjuk: RENATA AQUA ET SPIRITU SANCTO vagyis: újjászületett a vízből és a Szentlélekből.

A templom egyúttal püspöki székesegyház (dóm) is. Terén vannak a *Szegedi Ünnepi Játékok*.¹⁶

Az újszegedi, Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templom nevét az magyarázza, hogy az árvíz után az újszegedi ligetet a királynéről hivatalosan Erzsébet-ligetnek nevezték el. Ez azonban, sem pedig Újszegednek hasonló eredetű Erzsébetváros neve soha nem került bele a népi nyelvhasználatba. Erzsébet királyné tragikus halálát a kegyelet részben a máig megjelölt ligetbeli emlékfák ültetésével, részben — mint a monarchia több városában — templom építésével iparkodott emlékeztetessé tenni. Amikor tehát az újszegedi templom titulusának megválasztására sor került, a királyné keresztnéve nyomán a mi Szent Erzsébetünk lett a védőszent. Ezt az újszegedi virágkertetek a rózsacsoda miatt is találónak, magukénak érezték, amiről a templomba hordott rengeteg virág is tanúskodik évközben, de főleg a búcsú napján.

Az újabb évtizedekben épült móravárosi (Szentkereszt fölmagasztalása), Petőfi-telepi (Jézus Szent Szíve) és tarjáni (Szent Gellért első csanádi püspök) templomok a helyi néphagyományba nem épültek bele.

Szeged szabad királyi város egészen 1945-ig kegyura volt a *tápai, kisteleki* (István) *mórahalmi* (László), *balástyai* (Antal), *szatymazi* (István), *röszkei* (Antal), *ásotthalmi* (Jézus szíve), *domaszéki* (István), *zákányszéki* (Szentháromság), átmenetileg a *szőregi* (Katalin) templomnak is. A védőszentek megválasztását leginkább a nemzeti érzés magyarázza, különös helyi kapcsolatok nincsenek. Kivétel Tápénak középkori és Szentmihályteleknek új Mihály arkangyal- és Röszkének Szent Antal-titulusa. Mihálynál régi patrónus föltámasztásáról van szó, Antalt pedig azért választották mert a szegedi nagytáj paprikatermelő népe őt tekinti védőszentjének.

Magához a templomhoz számos, részben közismert szegedi szólás fűződik. Aki elszegényedett és koldusként a templom elé kellett állania, hogy alamizsnáért könyö-

¹⁵ Rerrich B., A szegedi templomtér. Budapest 1932. Benne Móra F., Templomtéri víziók.

¹⁶ A kiterjedt irodalomból Lugosi D., A szegedi szabadtéri játékok története. 1931-1937. Budapest. 1938.

rögjön: *templom alá jutott*. Rokon vele: *ögyünk, szépek Palánkba a nagy házak, templom alatt a kúdúsok*, azaz vígadjunk, ne törődjünk a holnappal. Ha mindenünket el is pazaroljuk, koldulásból is megélhetünk. A békesség kedvéért megteszem ezt vagy azt csak azért, *hogy a faluba maradjon a templom*. Tréfásan komoly figyelmeztetés, ha valaki nem kellő illendőséggel öltözve jelenik meg, vagy nem megfelelően viselkedik valahol: *csiba, ki a templombul, ha nincs olvasód*. Más változat szerint: *ki kutya az anyaszentegyházbu*. Tápén így is: *ki kutya az anyaszentegyház pallásárú*. Élő tápai szó hagyomány szerint egyik régi szigorú plébános, a szegedi származású Szilber Gyula (†1905) e szavakkal utasította ki a kóruson rendetlenkedő legényeket a templomból: *Aki vasárnap kocsmában tölti az időt, abba a templomba jár, ahun üveggel harangoznak*. Tréfás megjegyzés, ha két jóbarát ritkán találkozik egymással: *én nem járok a templomba, té mög nem jársz a kocsmába*. Van nagy nevetség, ha éppen templomjáró mondja borivónak, vagy fordítva. Vállalkozásainkban ne legyünk kicsinyesek: *ha akar, lögyön templom, minek az a kápolna*.

Kálmány néhány régi babonás hagyományt is följegyzett, amely a templommal kapcsolatos. Mi ilyeneket már nem hallottunk. Hajdani szöregiek szerint, akinek a dereka fáj, az menjen el három hajnalban a templomhoz, ott imádkozzék, majd dörzsölje a derekát a templom négy sarkához, mondván: *akkó fájjon az én derékam, mikó újra idedörzsölöm*.¹⁷

Harang, harangozás

A sokszor személynek érzett, szentekről elnevezett, föl is szentelt *harang*¹⁸ a közismert középkori szólás szerint hívja az élőket, siratja a holtakat, megtöri a villámokat. A deákban első személyben: *vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*. A *harangszó* népünk idősebb nemzedékeinél nagy tiszteletben részesül, mert gonoszúzó hatalmat tulajdonítanak neki.

Ha az alsóvárosiak akár gyalog, akár kocsin akarnak hajlékukból kimenni, de közben megszólal a hajnali harangszó: megállanak és megvárják a végét még akkor is, ha már kinyitották volna a kaput a fogat előtt. Hasonlóképpen ha harangoznak, amikor a tápai vendég távozni készül, addig nem hagyja el a házat, amíg a harang el nem némul.

Nagyszombat hagyományvilágánál bővebben is szólunk arról, hogy amikor a harangok visszajönnek Rómából, azaz ismét megszólalva hirdetik a feltámadás örömet, akkor a gyerekek is éktelen kolomprázásba, zajtűzésbe fognak, hogy ezzel a férgeket, kártévőket elűzzék a háztól. Ha az egér, svábbogár nagyon elszaporodott a faluban, akkor a régi tápaiak egymásután három újholdvasárnap, amikor misére harangoztak, a férgek parancsoltak, hogy távozzanak.

A pusztító égháború, jégeső eloszlátására, messzire úzására valamikor bent a Városban is meghúzták a harangokat. Amint mondogatták: *vihar elé harangoztak*. A harangozó 1723-ban szövegezett hatósági esküjében ünnepélyesen kötelezte magát, hogy „háborgó fölők alkalmatosságával” mindig harangoz.

¹⁷ Kálmány III, 159.

¹⁸ A harang hazai művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozásaihoz máig alapvető: Kovács M., A harang. Budapest 1919. Újabb áttekintés Patay P., Régi harangok. Budapest. 1977. Vö.: Franz, A., Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. II. Freiburg 1909, 40. skk. Mintaszerű monográfia bő séges német nyelvű összefoglalással Bringéus, N.-A., Klockringinnsgeden i Sverige. Lund 1958. Európai összefüggéseket is érint. A mi hazai hagyományainkat — elsősorban a magyar kutatás mulasztásából — nem is említi. A tanyai viharharangok hagyományvilágának feltárásán egykori tanítványunk, Varga Ferenc domaszéki római katolikus lelkész buzgólkodott.

Viharharang (Domaszék, Grynaeus Tamás fölvétele)

A harangozás rendje, a *viharharang imádsága* Makra Ferenc zákányszéki földműves, búcsúvezető elmondásában, Grynaeus Tamás és Varga Ferenc szíves készséggel átengedett közös gyűjtése nyomán:

Uram Jézus segíj mőg Az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében Majd a fölleg felé fordulva, *amen* nélkül Miatyánk, Úrangyala. Ha hosszú ideig kell harangozni: a Szentháromság olvasója is. Általában azonban az Úrangyala után ez végzendő:

Ó Szent János, Szent Pétör, Szent Pál apostolok, Illés próféta, Szent Mihály főangyal! Lögyetök az Úr Jézus Krisztus előtt kegyes közbenjárónk és szószólónk, hogy a mostan támadt égiháborúnak méltóztasson az Úr Jézus Krisztus parancsolni, hogy mőgcsöndesödjék és elszejjelödjék.

Ó Szentlélek Úristen, ki pünkösöd napján a nagy zúgással, tüzes lánggal szálltál alá, sém házban, sém erdőben, sém mezőben kárt nem tevél, kérlek téged, tartsd mőg a tē istenségödnek jósága által a mi házainkat, mi magunkat, jószágainkat, gabonájainkat, szölleinket, kertjeinket, mindönnemű vetéseinket, hogy a káros zápor, küesötül, tüzesö, mennyköütéstül és háborgó förgetegnek vesződelmitül szabadon, csöndes békességben szüntelenű mögmaradhassunk.

Oszlassa el az Atyaisten, + oszlassa el a Fiúisten + ezután kerekíti a föllegeket ezt mondván:

Környéközzön mőg az Atyaisten, környéközzön mőg a Fiúisten, környéközzön mőg a Szentlélek Úristen

Innen kezdve gyorsabban, szinte hadarva kell mondani: 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, *sëmmi. Múlassa el az Úr Jézus Krisztus ezön ártalmas felhőket, nekünk nē árthassanak. A mi Urunk Jézus Krisztus által* (amen nélkül!). Ha nem akar csöndesedni, akkor az egészet előlről kell ismétlni.

A hagyomány a tanyai szőlőhegyekben, tanyaportákon, tanyai iskolák udvarán álló harangok megszólaltatásában manapság is töretlenül tartja magát. A tanyai harangokat felajánljuk, a főntartó család, szőlőhegy után meg is nevezik: *Ámbitus-harang* (Domaszék, állította az Ámbitus-Kovács család), *Tüdőharang* (a szentember Tüdő Vince kápolnája előtt állott, ma már nincs meg), *Nagy mátyáshögyi harang*. Egyik domaszéki harangláb csúcsán jellemzően a Sárkányölő Szent György vasból kovácsolt alakja látható. A harangok mellett ott áll a *harangbódé*. Alóla húzzák szakadó eső idején a harangot, amelynek szerte a katolikus Európában, már a középkorban hatolmas viharúzó erőt tulajdonítottak.

A harangoknak századunk első felében miséjük is volt, de ennek nem mindig rendelték meghatározott napot. Nyáridőben évente egyszer valamelyik alsóvárosi barát, később tanyai pap misézett mellette, amelyen természetesen a környék tanyai népe ünneplőben vett részt. Utána vendégség következett, amelyet a gazda, vagyis a harangoszlop földjének tulajdonosa adott a szomszédok, meghívottak számára. Ezen régebben a *toronyalji* urak, vagyis a Város vezetői is sokszor megjelentek.

Volt olyan viharúzó tanyai harang is, amelyet a *gazdaság* néven emlegetett hegyközség gondozott. A közösségből kikerülő, fölként gondviselője a *harangatyja*, megszólaltatója pedig a hegy csősze, vagy valami szegényember, akinek szolgálata fejében joga van évente egyszer, leginkább ősszel *koléddáni*, vagyis a környék tanyáin gyűjteni. Főleg búzát, pénzt szoktak neki adni. Olykor azonban valamelyik családtag, iskolánál a tanító harangoz. Tiszteiségükért ajándék jár, de ez nem kötelező.

Öreg tanyaiak még századunk elején is sokan hazaköltöztek, *begyűttek a Városra*. A harangszó kedvéért leginkább az alsóvárosi templom közelében vásároltak házat. „Ahol — írja¹⁹ szépen Tömörkény — nincsen lárma és csilingelés. Ahol még, ha nem is ismerik egymást, köszönnek egymásnak a járókelők. Ahol a torony hangjai beszélnek hozzájuk: most keljetek, most egyetek, most feküdjetek. Mélyen zúgva bűgják: holnap ünnepre készüljete. Vékonyan csengik: szálljatok magatokba, készüljete az elmúlásra, mert íme most is egy, aki megérett arra, távozik a nyugalomnak csöndes éjjelébe, közanyánk ölébe...”

A templomi harangok megszólalnak Űrangyalára, vagyis figyelmeztetnek az Űrangyala-imádság elvégzésére éspedig Szent Györgytől Szent Mihály napjáig hajnali 4, délben, este 8, Szent Mihálytól Szent Györgyig hajnali 5, délben és este 7 óraker. Tápén szombat estig Űrangyalára az *őregharangot* húzzák meg. Harangozni szoktak az elmúlt évtizedekig a misék előtt félórával, negyedórával, majd beharangoztak a mise kezdetén. Harangoztak mise alatt *szentségre*, vagyis Űrfelmutatásra. Ilyenkor régebben a buzgóbb tápaiak, — ha nem lehettek ott a misén — a templom felé fordulva letérdeltek.

Az egykori kecskeméti néphagyomány úgy tartotta,²⁰ hogy a hírös városban még csak békével tűrik a harangok nagycsütörtöki római útját, mert a református atyafiaké mégis itthon marad. Szegeden már nemegyszer gyűjtottak föl valami kisebb putrit, hogy meglássák, haza tudnak-e harangjaik hamarjában jönni, amikor otthon baj van, esetleg tűzvész támad vagy meghal valaki. Ennek a hiedelemnek a szegedi hagyományvilágban nem találtunk nyomára.

¹⁹ Barlanglakók 373.

²⁰ *Hornyik*-Album. Kecskemét 1894, 73.

A városházán nagy helyi események emlékezetére harangoztak. Így a töröktől való felszabadulás emlékére elrendelték, hogy hajnali 3 órakor mindenkor megszólaljon a harang.

A hagyomány úgy tudja, hogy a török elleni döntő támadás az alsóvárosi barátok harangjának ebben az időben történt jeladására kezdődött. A tanács 1818-ban elrendeli: *a városházánál levő új harang iránt oly rendeltetések tételnek, hogy az minden nap délben 12 órára, délután 3 órára, este takarodóra 9 órára és hajnalban 3 órára meghúzatasson a Szent Háromságnak és Szent Flóriánnak tiszteletére, hogy e város az éhségtől, döghaláltól, háborúi viszontagságoktól és tűztől megoltalmaztasson.*²¹ A városházi harangozásnak ez a rendje századunk negyvenes éveinek végén enyészett el. Jellemző módon a törzsökös szegediek a városházi harangszóra is megemelték kalapjukat.

A városháza harangjának árvízi mondjáról Ferenc Józsefnél, mint a hagyomány mondanálhósnél emlékezünk meg.

Átokházi hagyomány szerint a vadvizek alatt olykor megszólalt egy elsüllyedt templom harangja.²²

Nagy ünnepélyességgel búcsúztatták, megsiratták az első világháború idején ágyúöntés céljából elrekrivált harangokat. „A harangok utaztak — örökíti meg²³ Tömörkény — a harangok elmentek, más tornyok harangjaival együtt. Ezúttal nem képletesen, mint mikor a nagyhéten Rómába szállnak, s helyettük fakalapáccsal verik a gyerekek a fatáblát. Most ágyúnak mennek el a harangok, s nem Rómába, hanem, úgy lehet, Róma ellen. És amelyik nem fért ki a toronyablakon, azt fönt a toronyban verték széjjel darabokra. A haldokló harangok jalkiáltása volt hát az a toronybeli láрма.

Nem volt hirdetve a távozásuk, mégis, a templomok lábánál a népek nagy tömege gyűlt egybe, nézni az ágyúöntőbe való végleges elutazásukat. Azaz, hogy nem is végleges. Visszajöhetnek még újra harangnak. Negyvenkilencben, a szenttamási tábor megostromlása után, Damjanich az ottani harangokból verette azokat az igen ritka szenttamási katonai érdemkereszteket. Tudtommal csak egy valódi példány maradt meg belőle, az itt van a városi múzeumban, a többit a magyar zászló lehajlása után megint csak harangnak öntötték, s felakasztották a rókusi templom tornyába. Gondolom, elment most ez a harang is, hogy a reze, ezúttal már negyedszer, változtatson formát.

Úgy kísérték ki a harangokat a népek a vasútra, mint a menetszázadokat szokás. Mintha emberek volnának ezek a rézdarabok, amelyek eddig beszélni tudtak, és a tornyokból szóltak az emberekhez, most pedig elnémultak egy darabig, hogy azután a szavuk mennydörgéssé változzon.”

A templomi harangozással több szólás összefügg. Délben harangoznak: *levesre harangoznak, húzzák a levesmarsot*. Esti harangszó előtt a ravatalon fekvő halott tisztességére harangoznak: *nyugalomra harangoznak* (Tápé). A kocsmás ember *abba a templomba jár, ahun üveggé harangoznak*. Aki fontoskodvamond el valami jelentéktelen hírt, ismert dolgot, a tápaiak ezzel hűtik le: *nagy csuda, mégsé harangoznak*. Szegeden is járja: *szögény a klastrom, maga harangoz a pap*. Ami soha nem térül meg: *majd mögfizeti a nagyharang*. A tápaiak gyerek előtt ezzel intenek óvatos beszédre *szól a harang*. Tordán *bilicsöt húznak, bilicsre harangoznak* annyit jelent, hogy a Bilics-familia ajándékozta haranggal Úrangyalára harangoznak.

Találós kérdések így írják körül a harangot: *parton ülő Pétörkének kinn a lödörögője*. Más: *olyan bocskorom van, ha égyget lépök vele, az egész város möghallí*.

A tréfas városi, polgárius hagyományhoz tartozik, hogy a szegedi szobrok közül Széchenyi és Deák keresztet vet, Vásárhelyi Pál megemeli a kalapját, az ellenzéki Kossuth viszont csak azért is a fejére csapja, Rákóczi lova pedig fölnyerít és várja az abrakot, *ha* meghallja a déli harangszót. A tápai Szent János szoborról mondják, *ha* karácsonykor az éjféli misére hívogató harangszót meghallja, lemegy a Tiszára inni. Utána az egész esztendőre ismét elfoglalja a helyét.²⁴

Az idősebb embernép a harangszó hallatára olykor még ma is megemeli a kalapját. „A Városon — írja²⁵ századunk elején a tanyaiak tisztelettudó viselkedésével ösz-

²¹ Reizner I, 166.

²² A kraszníki csata 151.

²³ A kraszníki csata 265.

²⁴ Életrekelt szobrok. Ethn. 1928, 188.

²⁵ Főretget János mint közérő 216.

szevetve Tömörkény — az emberek minden alkalommal kiszedik a fejükből a kalapot, ellenben ha Isten tiszteletére délben zúgásnak, kongásnak indulnak a harangok, akkor a kalapok e fejeken maradnak, mintha oda volnának kötözve. Kitudhatatlan nép a városi nép és valóban nem lehet megmondani, hogy miért is laknak ilyen helyeken emberek. Vajon emberek-e ezek?”

Tréfás harangutánzókat népünk is emleget. Ferenczi János följegyzése szerint a gazdagnak az öregharang így szól: *mente, dolmány*, a szegénynek csak a kisharang húzza: *ringy-rongy*. A tápai harang szegényhalottnak ezt kongja: *ringye-rongya*, gazdagnak: *bunda-bunda*. Csókán a nagyharang szava: *úrnak-úrnak*. A kis csöngettyűé: *szögénnek-szögénnek*. Nagymásodiké: *décbunda*. Mindé a nagyharang kivételével: *ringy-rongy*. A szőregi kisharang: *cékla, karaláb! cékla, karaláb!* a középsőé: *jó nóta, papnak vót! jó nóta, papnak vót!* Nagyharang: *harangozó is részt vött benne, kántor is! harangozó is részt vött benne, kántor is!*²⁶

E tréfás hangutánzókból is kitűnik a halott tisztességéért és nyugalmaért való harangozás kultikus jelentősége, amelynek eredeti célja nyilvánvalóan a gonoszok elriasztása. A gonoszoké, akik a lelket a jámbor hit szerint maguknak akarják megszerezni és kárhozatra juttatni.

Tápén *hírharang* néven emlegetik azt a harangszót, amellyel bejelentik, hogy a faluban meghalt valaki. Felnőtt férfit három, asszonynépet két, gyermekhalottat pedig egy csendítés illet. Ez a bejelentés a csengő hangú *lélökváltásgharang*, majd az összes többi harang, tehát *minnyájának* megkondításával történik.

Öngyilkosnak régebben nem harangoztak. A tanyai harangot régebben újra fölszenteltették, ha gondatlanságból öngyilkosnak, vízbefűltnak harangoztak vele.

Annak a harangszónak, amely a tápai halottat, illetőleg temetési menetet a háztól a temetőig kíséri: *késérőharang* a neve.

Déli vagy esti harangszó után a ravatalon fekvő módosabb alsóvárosi halott tisztességére rendelt hosszabb harangozás volt az *égyórás*.

A harang „a kis halottakkal könnyebben bánik el — elmélkedik Tömörkény —, ellenben az öreg halottat hosszan és szomorúan siratja. Az onnan van, mert az öreg halottak lelkének hosszabb ajánlás szükségeltetik. De meg oda tekintély szempontjából is a hosszú harangszó kell. Ha Kutyurkák kis fia meghalt, elég annyit kiáltozni szét a háztetők fölött: Kutyurka Gáspár, Kutyurka Gáspár, Kutyurka Gáspár. Ellenben meghal, teszem azt öreg Bíró András (úgy is eleget élt már), akkor másképp szól a harang, a lélekcsöngettyűvel egyetemben: Öreg Bíró András uram möghalt. Adj Neki Uram Isten Örök Nyugodalmat. A nagy betűk itt azt mutatják, mikor kettőztet a harangozó a kötéllel.”

Manapság már nagyjából eltűnt a halottért való harangozásnak hagyományos, gazdag rendje. Még mindig megszólal azonban a *lélökharang*, vagyis az a temetői kisharang, amelyet a halott lelkének üdvösségéért csöndítenek a búcsúztatás és elhantolás között.

Az idősebb nép a harang részeinek, kellékeinek is mágikus-szakrális erőt tulajdonít. A tápaiak szerint nyavalyatörős betegre a nagyharang kötelének kócát kell rákötni. A tápai hagyomány arról is tud, hogy a jószágot rontás ellen úgy kellett megvédeni, hogy a kötőfékjébe a harangkötélből fontak néhány szálat.

Ha a kofa vagy kereskedő a nagyharang köteléből vagy akasztott ember ruhájából vág és árusító helyén rejti el, Debreczeni János gyűjtése szerint, minden portékáját áron fölül is el tudja adni.

A szegedi nagytáj új települései a közösségi élet jelképének és oltalmának érezték a harangot. Templomépítésről — a gyökérverés gondjai miatt — egy ideig még nem

²⁶ *Kálmány* III, 97, 291.

lehetett szó, de keresztet, harangot mihamarabb állítottak. Ismereteink szerint olykor már magukkal is hozták új lakóhelyükre.

Amikor *Szaján* népe a szabadságharc idején hazamenekült Szegedre, harangjait a temetőben ünnepélyesen elföldelte, még keresztet is állított följük. Amikor földült falujába visszatért, első dolga volt a harangok kihantolása és megszólaltatása.

Kömpöc tanyaközség első lakosai (1852) szétvert sövényházi, anyási dohánykertészek voltak. Harangjukat először belevetették a kútba, hogy ne jusson idegenek kezére, majd pedig éjszakának évadján kihúzzák, és titokban elhozták új lakóhelyükre.

Harkakötönyben, a halasi pusztára szakadt alsótanyai népnek is nagyon hiányzott a harang. Először iskolát építettek (1925), hogy olykor mise is lehessen benne. Utána mindjárt harangra gondoltak, hogy hívogasson a misére, megszólaljon Úrangyalára, továbbá tűzvész és viharok idején, de jelentse azt is, ha meghalt valaki.

A hajnalban, délben, este történő harangszó az időt is jelezte a hajdani egyszerű emberek számára: mikor keljenek, egyenek, imádkozzanak, mikor lássák el a jószágot. Életük odakint nem az órához, hanem a napjáráshoz, harangszóhoz igazodott.

A harkakötönyiek a költségeket úgy adták össze, a haranglábat egyik ember faragta ki. Maga a harangszentelés misével és közös, nagy áldomással járt.

Útszéli kereszték

Ősi hagyomány országszerte utak mentén, de főleg útkeresztveződéseknél a *körösz* állítás.

A szegedi tanyavilágban is sok keresztel találkozunk, amelyet valamelyik pusztára települt ős hálából állíttatott, hogy munkájával a futóhomokon meg tudta vetni a lábát és élhetése lett. Gondozásáról, állítójáról ma sem feledkeznek meg, s a kereszték sokszor tájékozódásra, dűlőrészek szabatosabb megnevezésére is szolgálnak. Így a feketeszéli *Bábakörösz*, *Pappistakörösz*, a nagyszéksői *Börscökkörösz*, a híres javastól emelt bojárhalmi *Tüdőkörösz*, a győriszéki *Géraörzsekörösz*. A Juhász Gyulát megihlető, (:A tápai Krisztus) faluszéli *Hódélonkakörösz* Hódi Ilonkától, a Maty parti *Vadlibakörösz*, egy Vadliba csúfnéven emlegetett gazdától állított kereszt, a szőregi *Szépjézsuskakörösz* és még számos más.

Úgy gondoljuk, hogy ez a keresztállító szokás valamiképpen a középkori nemzeti templomoknak, monostoroknak népi sarjadéka: a család földjén emelkednek, oltalmazó célszabak, felajánló jellegük tehát nyilvánvaló. Legtöbbször éppen az útfordulóra, útkeresztvezésre állítják őket, ami természetesen nem véletlen. Ebben a gonoszúzó szándék elhalványult képzelet is lappang, hiszen a néphit szerint a rosszak, bűbajosok éppen itt, a keresztúton leskelődnek különös éberséggel az emberek megrontására.

„A tanyák világában — írja²⁷ Tömörkény — emlékek nem igen szoktak lenni, azt csak az Isten tiszteletére emelik kereszt formájában. Nem valami sűrűn, mert nem is igen tehetik. Drága dolog az, mert kőből kell építeni, és a kövek igen messze vannak. A mester is drága, akit hozatni kell, hogy a köveket rendesre kifaragja, egybe szerkessze és szép betűkből rávéssze a nevét annak, aki állíttatta. Alkalmas és erős kerítés kell köréje, hogy ne dörgölődjön hozzá a barom, és holdvilágtalan sötét éjszakákon neki ne menjen kerékaggal az arra haladó kocsi.

A régiebb, egyszerűbb észjárású öregek nem így gondolkoztak. Fából állíttattak keresztet az utakra. Bizonyára úgy szolgált az eszük, hogy nem nézi azt az Isten, hogy kőből van-e a kereszt vagy fából, hanem tekinti a jó akaratot. Ebben van is valami, igazság szerint ennek így is kellene igaznak lenni, de a földi életben másként formálódnak ki az ügyek, mint a gondolatokban, mert a fakereszt kidől, ha elkorhad az alja, és csúnya az nagyon, ha ott az útszélen hever. Vagy ha nem

²⁷ Gerendás szobákból 4.

A tápai Krisztus

(Előtérben a Szerző egyik tápai adatközlőjével; Moldován Domokos fölvétele)

dől is ki mindjárt, de félre billen. Más esetben egy karja letörik. A rászögezett vékony, bádogból való Jézusalakot letöri valamely szögéről a szélvihar, akkor az a baj. Ha vasbádogból való, akkor megrozsdásodik, és úgy pusztul el, mert hiába szögeznek az eső ellen deszkát fölébe, az is csak elpusztul, mert a deszka nem maradandó. Vagyis, hogy nem jól van ez így sehol sem, mert bosszantó az, ha csúfság válik a tiszteletadásból. Vagy kőkereszt kell oda, vagy semmi...”

A tanyai kereszt fölszentelése ünnepélyesen a helyszínen bemutatott misével és prédikációval, utána pedig vendégséggel történt. Régebben a keresztállítás évfordulóját is egyes családok hasonlóan meg szokták ülni.

„És azon túl — írja²⁸ más helyen Tömörkény — mindenek, kik arra járnának, kalapot emelnek ott, az asszonyok, leányok keresztet vetnek magukra és az oszlop árnyékába jár fohászkodni a szenvedő. Azontúl a tájéknak elvesz a régi neve, nem neveztetik többé Szillaposnak, hanem annak a helynek, ahol Mihály Mihályék keresztje áll.”

Kutasi Ödön tanyai tanító arról értesít²⁹ bennünket, hogy az új keresztnek keresztapát, keresztanyát is szoktak választani. A királyhalmi, most ásothalmi *Irodasoron* Farkas Imre és felesége, Csóti Gyapjas Julianna keresztet állított (1910). Kereszt-szülei Volford István és Vőneki Veronika. A tudósítás sajnos, nem szól a kötelességeikről.

A kőkereszt és a köréje kerített kis virágoskert ősi hagyomány, népi szokásjog értelmében az egyházzal, azonban telekkönyvi átírássra, egyéb írásbelimegegyezésre nem szokott sor kerülni. Ezt a tisztesség is tiltja. A kereszt gondozása a családot, jelesül az eladólányt illeti. A kertben virágot ültet, továbbá minden nyári szombaton és jeles ünnepeken csokrot köt, és a feszület lábához helyezi. Mindenszentekkor gyertyát szoktak rajta gyújtani a család elhalt tagjainak emlékezetére. Egyes családok nagy ünnepeken sem feledkeznek meg a gyertyagyújtásról.

²⁸ Jegenyék alatt 162.

²⁹ *Kutasi Ö.*, Keresztszentelés a tanyán. SzN. 1910, 131. sz.

PAP, BARÁT

A *pap* mint a miseáldozat bemutatója, a közösség szószólója, régebben szinte mágikus tiszteletben részesült. Úgy tartották, hogy éjjeli misén fölismeri a boszorkányokat, szertartásaival a gonoszokat hátrálásra tudja kényszeríteni. Gyerekek, felnőttek találkozás közben megcsókolták a cingulusát, illetőleg kordájának bojtját, és áldását kérték. Meséinkben sokszor pap segít a tanácstalan embereken, így a beszélő koponya máshol már idézett történetében.

Egyik múlt század derekán gyűjtött rövid mesénkben³⁰ a papnak *ördögfogó agár* a neve: Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy fiatal király, ki midőn vadászott az erdőben, egy szarvasra bukkant; a szarvast üzve, házra talált. Itt egy ideig hallgatódzott, azután benyitván, egy föld alatt levő üregbe jutott, ahonnan nézte, miként kínozzák az Ördögök az ottlévő lelkeket.

Midőn az Ördögök meglátták, nekimentek, de a király ezt mondta:

— Isten segíts meg!

Ekkor az Ördögök arra kérték, hogy haza menve, senkinek föl ne fődözze a pokol hollétét.

— Jó, — felelt a király — ha egy zsák aranyat adtok, meg hazavisztek, akkor megteszem.

Ekkor egy Ördög a királyt egy zsák arannyal a hátára vette s hazavitte.

Midőn a király háza előtt voltak, a király agarai elébe futottak.

— Mik ezek? — kérde az Ördög.

— Ezek az én Ördögfogó agaraim! — mondá a király, mire az Ördög ijedten hajítá le válláról a királyt és a zsákot, azután futott, míg a pokolba nem ért, s ott elbeszélte, hogy vannak a földön Ördögfogó agarak; ezóta az Ördögök a papokat s egyéb Isten szolgáit *Ördögfogó* agaraknak nevezik.

Az elnevezés még a középkori szimbólikus szemléletben gyökerezik, és forrása nyilván valami szószékről hallott példa, exemplum. A papi buzgóság, különösen a dominikánusoké — nemhiába *Domini canes* néven is emlegették őket — úgy jutott szemléletes kifejezésre, hogy a kutya nyulat, azaz lelket üldöz. Alatta rendszerint ez a magyarázó felírás: *non sibi, sed Domino*, vagyis nem magának, hanem urának.

Nagy tisztességnek érezték, ha valaki papfiat nevelt. Úgy tartották, hogy annak az asszonynak, aki az elkoppantott gyertyát lánggra tudja fűjni: papfia lesz.³¹ Házszen-teléskor a papot a szőregiek leülésre készítették. Utána a gazdasszony ült a helyére, hogy hitük szerint sok csirkéje legyen.³² Szájában az esküvő után előbb a menyaszszony, majd a vőlegény násznépe a pap udvarában táncolni szokott egyet, miközben a vőfély a papot felköszöntötte.³³

Alsóvárosi hiedelem szerint a papnak, ha már a halálos beteget életben nem tudta ellátni, és a Szentséget vissza kellett vinnie, azon a napon böjtölnie kellett. Szintén alsóvárosiaktól hallottuk, hogy a bűnös pap még be nem megy misézni, hétszer föl-

³⁰ *Ipolyi A.*, Népmesegyűjteménye 502.

³¹ *Kovács* 375.

³² Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya 27.

³³ *Kálmány II*, 212.

ajánlja szeretőjét az ördögnek. Tápaiak a káromkodó gyereket így ijesztgetik: *megállj, évágja a pap a nyelvedet!*

A pap személyéhez fűződő szólásokban sok a humor, illetőleg társadalmi kritika. A kapzsi ember: *telhetetlen, mint a papok zsákja*. Aki szeret uraskodni: *uradzik, mint a pap kutyája*. Fölületesen takarít: *csak ott söpröget, ahon a papok táncolnak*. Tréfás átkozódás: *fene a papodat, kár volt megkeresztelnie*. Játékos fenyegetőzés: *papod, kántorod nē lögyön!* Egyedül Isten a jó: *jobb az Isten száz papnál*.³⁴

Szintén Dugonicsnál: *Beszél a barát, alamizsna a vége*.³⁵ Másként: *barát zsák, kántor torok nehezen telik*.³⁶ Aki elfogad valamit, de nem kérdezi meg, hogy mivel tartozik érte: *barátgarassal fizet*.³⁷ Ismeri — nyilvánvalóan szegedi éveiből — Mikszáth is.³⁸

Aki nagyon tele van valami mondanivalóval és folyton arról beszél: *tele van, mint kántor allelujával*.

A barát, vagyis franciskánus, régi szegediek ajkán *franciskányos* szerzetes, különös tiszteletben állott hívő népünk körében. Ennek nyilván nem csak az oka, hogy sorsában a hódoltság alatt is megosztozott és nem csupán lelki malasztal vígasztalta, hanem orvos híján két évszázadon át gyógyította. Mellette állott a délvidéki, temesközi, majd homoki kirajzásokban. Hajdani népünk bőven élt a barátok exorcizmusával, különleges áldásaival is.

Rendi hovatarozása szerint a szegedi nép is az idők folyamán különbséget tett a szigorú regulájú *cseribarát*, *cseri falábúbarát*, *szürkebarát*, és az enyhébbé váló *feketebarát*, továbbá a legújabban a *vörösbarát*, végül a felsővárosi *mënorita* között. Aki nem vállalta a regula 1900 táján elrendelt szigorítását, az ő szemében *ëmaradt barát* lett. A fölszentelt szerzetes a *mësemondó barát*, *barátpap*, a laikus testvér pedig hajdani szegediek ajkán *parasztbarát*. A *klastrom*, *barátklastrom*, öregek ajkán *kommen*, azaz konvent feje régen a *pagazda*, *gárgyán*, újabban *házfönök*, *főúr*.

A kegyesrendi paptanároknak népünk ajkán *pihárista*, *pilárista* volt a nevük.

Az alsóvárosi *barátokhoz*, *kolostorhoz*, templomhoz fűződő mondákat, legendákat, hiedelemvilágot más összefüggésben mutatjuk be.

Tápai tréfás találókérdés: *mi a különbség a barát mög a hurka közt?* A hurkát a két végén, a barátot meg a derekán át kötik meg.

A fapapucsban járó barát körülírása: *fán jár, nem madár, kötél van a dërekán*.

Kálmánynak köszönjük egy ritka érdekességű, egyházi gyökéretű találókérdés³⁹ följegyzését: *az az embör, ami nem embör, bemönt abba a kertbe, ami nem kert. Úgy mögütötte azt a madarat, ami nem madár, egy küvel, ami nem kü, hogy mingyá lëesött a fárul. Az a fa, ami nem fa*. Megfejtése: pap, temető, bőregér, kőkereszt darabja, keresztfa. Katona Lajos ehhez ezt a XVI. századbéli kéziratoss latin bejegyzést közölte⁴⁰ a *Gesta Romanorum* 1494. évi, az esztergomi főegyházmege könyvtárában őrzött példányából: *homo non homo, videns non videns, percussit, lapide non lapide, avem non avem, super arbore non arbore*.

A *paplakodalom*, *paplagzi* az újmiséss pap ünnepélyes bevonulása a templomba, a *primicia* és utána vendégség.

Egy múlt századi szegedi újsághír szerint⁴¹ az újmiséssért processzió szokott menni

³⁴ Példabeszédek és jeles mondások II, 28, 33.

³⁵ Példabeszédek II, 8.

³⁶ Példabeszédek II, 108.

³⁷ Példabeszédek I, 126.

³⁸ Szent Péter esernyője. Budapest 1910, 17.

³⁹ Kálmány I, 163.

⁴⁰ Katona L., Homo non homo. Ethn. 1900, 190.

⁴¹ SzH. 1867, 67. sz. Vö. még SzH. 1882, 10. sz.

a templomból a zöldággal díszített szülői házhoz. Itt kézvezetője fölszólította, hogy el lévén jegyezze az Anyaszentegyháznak, Üdvöztönk intésére válják meg atyái házá-tól és siessen új hajlékába. Előbb azonban csókolja meg szülei kezét, és köszönje meg a nevelésüket. Ezután a koszorúslányok felvirágozták, majd az egész násznép a temp-lomba kísérté. A primicia, vagyis újmise után a szülői háznál, sokszor lakodalmi sátor alatt díszbéd következett, majd muzsikaszó mellett a fiatalság tánkra is pördült.

Egy alsóvárosi paplakodalom, Kéri István Xavér (1902—1979) franciskánus újmiséje századunk húszas éveiben így folyt le:

Egy tavaszi vasárnap reggel fél 9 órakor a templomból eljöttek érte rendtársai, és világi papok, továbbá zászló alatt jámbor társulatok, népkörök. Felvirágozott kapu várta őket. A tartomány-főnök üdvözölte az örömanytát és Istennek szentelt gyermekét, majd mindenki könyörgött és imád-kozott.

A szülői házban öltöztették misemondó ruhába, amelyet a koszorúslányok még gyöngy- virággal, fehér szalaggal is földíszítettek. Hasonlóan két segédkező rendtársát is.

Az alsóvárosi templom szentélyének egyik oldalán örökzöldből formált kereszt, a másikon pedig szintén örökzöldből szív. A kereszt alatt az újmiséis völegény, a szív alatt pedig az örömanya. Az örömapa a háborúban maradt.

Újmise, illetőleg áldásosztás után következett felvirágozott sátor alatt a *paplakodalom* 250 terítéssel. Az érkező menetet a sátor előtt egy *bérmatestvér*, gyerekkori pajtás fogadta, aki két szalaggal átkötött babékoszorút nyújtott át: *életed legszebb napjára Kéri Xavér*

Az újmiséis ült a főhelyen. Ebéd végén a papság eltávozott, de az ünnepele ott maradt.

Most jöttek csak a muzsikások. A vendégek tánkra pördültek. Éjfélkor az egész násznép zeneszóval kísérté a közeli kolostorba, felvirágozott cellájába az újmisést.

Kedden az örömanya harminchat szegényt hívott meg vendégségbe, akik imádkoztak az új- misésért.

Csütörtökön felvirágozott kocsi vitte ki Xavér atyát Szentmihálytelekre, nagyanyjához. Az ő házából mentek át körmenetben a kápolnául szolgáló iskolához, a nagy sokaság miatt azonban az áldozat földíszített *misésátor* alatt történt. Utána a tábori oltárt elvitték, és a sátor alatt cimbalom szavára itt is megkezdődött a tánc.

Úgy intézték, hogy az újmiséis először egy elhagyatott, *istenneves* szegényt temes- sen. Xavért a sírásó fogadta. Az összesereglett koldusokat az örömanya torozáskép- pen szintén megvendégelte.

Régebben a Város tanult fiai közül sokan mentek papi pályára. A szegénysorsúak szentelésük előtt jómódú és jámbor asszonyt választottak ki maguknak *körösztanya* gyanánt az idősebb rokonok vagy ismerősök közül. Olykor ezek maguk is ajánlkoztak különösen, ha nem volt gyermekük. Az ilyen asszonyok aztán gondoskodtak a föl- szentelendő pap szükségleteiről (ruha, fehérmű, bútor, kehely), továbbá a lakodal- máról — a *paplakodalom*, *paplagzi* költségeiről — is.

A *papkörösztanya* és férje, a *papkörösztapa* újmise alatt a pap szüleivel együtt a szentélyben foglalt helyet. Az első áldásban is együtt részesültek a vérszerint való szü- lőkkel. Ezentúl a pap mindig keresztanyjának, keresztapjának tisztelte őket, ők meg keresztfiuknak hívták. Miséiben, imádságaiban holtuk után is megemlékezett róluk. Az ilyen keresztzülőket *oltárkörösztanya*, *oltárkörösztapa*, ritkábban *oltáranya*, *oltár- apa* néven is emlegették, a papnak pedig *oltárkörösztfij*, ritkábban *oltárfij* neve is jár- ta.⁴²

A szokásnak árva gyermekeknél különösen nagy volt a jelentősége. A tisztas ha- gyomány századunk első évtizedeiben még virágozott, de olykor napjainkban is elő- fordul.

A múlt században még az ezüst- és aranymisés papok is választottak a jubileum emlékezetére keresztapát, esetleg keresztanyát maguknak.⁴³

⁴² A papkeresztzülőkről röviden néprajzi vonatkozások nélkül szól a felsővárosi minorita Gáll *Bernardinus*, Búza Kalászok IV. Szeged 1818, 220.

⁴³ Tóth János aranymiséjéről SzN. 1878, 49. sz. Vö. *Baráczius J.*, Szentbeszéd Debreczeni János egri apát-kanonok úr aranymiséjére. Szeged 1908. A főpapot elkísérté az egri főegyházmege több

Az újmisék ünnepi költségeit a XVIII. században még a Város fődözte.⁴⁴ Nyilván, azzal a meggondolással, hogy ez a közösségre áldást, szerencsét hoz.

A *ministráns*, tápaiasan *minister* a misemondó papnak segédkező fiúgyermek. Öltözékének hajdani neve *klerika*. 1758. *Négy klerika két posztóból közönséges*. Teme-tés alkalmával régebben neki is járt egy fehér kendő.

Mise, Oltáriszentség

A miseáldozat, röviden *szentmise*, *mise*, egyházi tanítás szerint az Utolsó Vacsora, illetőleg a Kálvária áldozatának vérontás nélkül való megismétlése, amelyen a pap az előírt szertartási rend szerint a kenyeret és bort Krisztus testévé és vérévé változtatja és ebben a híveket is részesíti.

Öregek még a századfordulón is ismertek egy nyilván még a mise végén, de már kántor közre-működése nélkül, továbbá már kisebb közösségekben háziájtatosságokon énekelt allgorikus mise-magyarázatot, amelynek a Pray-kódex tanúsága szerint, már középkori egyházi előzményei is vannak. Ez a *Krisztus zsoltára*, *vagyis vérben mondott szentmise*:

Már beteljesedett halljátok jó lelkek,
Kik elaludtatok most fölserkenjetek.
A szentáldozatnak, sőt egész misének
Vége van, mindnyájan már hazamehettek.

A szent öltözetbe én akkor öltöttem,
Midőn a fölszentelt sekrestyébe mentem:
A Szűznek méhébe, hogy testbe öltözzem,
Ruháimról embernek lenni ismertettem.

A szent Introitust én akkor mondtam,
Hogy emberi hangon első szót szólottam.
Ez világra jövén keservesen sírtam,
És, hogy ember vagyok ezzel megmutattam.

A Kirieeleisont ártatlanok mondták,
A Glóriát angyalok találták,
Midőn születettni Isten Fiát látták,
Imádás kedvéért az eget elhagyták.

A Szentleckét mondta János útmutatónk,
Magamtól mondatott az Evangéliom,
Mert én azért jöttem, az volt minden célom,
Hogy hirdettség a szent evangéliom.

A Kredót a nép mondta, Sanktust a gyermekek,
Virágvasárnapján, midőn bevezettek
A városban, rövid énekkel tiszteltek.
Benediktus: áldott vendégnek neveztek.

A Konsakrációt csütörtök estére,
Tanítványaim között magam vittem végre,
Midőn a kenyeret valóságos testre,
A bort változtattam valóságos vérre.

szegedi születésű papja is: Baráczius szendrői esperes, Sándor Imre kisújszállási lelkész, Pálffy János aszalai és Kiss János kőteleki plébános. Debreczeni ez alkalommal több alapítványt tett: 10 ezer koronát négy törekvő szegedi iparos, 10 ezer koronát a piarista gimnázium egy-egy növendéke, 5 ezer koronát az alsóvárosi apácaiskola számára. Később még festői tiszteletdíj 20 ezer koronát az építendő Fogadalmi Templom Benczúr Gyulától megfestendő főoltárképére.

⁴⁴ Reizner III, 132.

Az Úrfelmutatást a vitézek tették,
Midőn szellememet ég felé emelték.
A felállt kereszten a rézkígyót nézték,
Ámbár nézésüknek hasznát nem vehették.

Mementót hasznosan a lator mondotta.
Okos volt, mert holtig a hasznot hajtotta.
Élőkért, holtakért szavát nem nyugtatta,
De mivel, hogy nem volt pap, ő azt nem tudta.

Pater nostert magam két ízben mondottam,
Atyámnak lelkeket midőn ajánlottam,
Ellenségeimért midőn imádkoztam,
Minden engedelmet részükre koldultam.

Agnus Deit mondták, kik a kereszt mellett
Által menvén, buzgón verték a mellüket,
Mivel, hogy én bennem láttak istenséget,
Látván, szánták-bánták bűneiket.

Menjetek, készen van a véres áldozat,
Vér, költött vér nélkül szabadulástokat
Nem eszközölhettem, vérrel záratokat
Feltörtem, megnyertem szabad utatokat.

Egyébként Alsóvárosban mise végén a *feketebarátok* idejében még ez az ének hangzott el:

Áldj mög minket Atyaisten,
Áldj mög minket Fiúisten,
Áldj mög minket Szentlélek Isten,
Háromságban egy szent Isten.

Hasonló énekes könyörgés:

Áldj mög minket Jézus
Kik itt egybegyűltünk,
Szent áldásban, kérünk, légyön részünk.
Ne hagyj minket, híveidet
Szentség nekű világú kimúlani.

Öreg tápaiaktól hallottuk, hogy „ördögösre” azaz epileptikusra mise végén a pap *rárázta*, nyilván fölé tartotta a levetett miseruhát, majd áldást is adott a betegre. Ez a hozzátartozók kérésére történt.

A misének népüktől is megkülönböztetett, megnevezett fajtái: *háromnapos* (missa sollemnis), *énekös* (missa cantata), *csöndes*, Tápén *seppögös* (missa recitata), *nagy-* (plébániai mise), *orgonás* (az orgona is szól rajta), *harangos* (ünnepélyes, harangzúgással kísért gyászmise, Tápé), *koporsós* (olyan gyászmise, amikor a templom hajójában jelképes fekete koporsó, *tumba* is föl van állítva. A mise végén ennél végzi el a pap az *absolutio* (azaz föloldozás szertartását), *első* (kora reggeli mise), *dédák* (az a csöndes mise, amelyen iskolába járó diákok együttesen szoktak résztvenni), *szagos* (a legkésőbbi, vasárnap déli mise, amelyre kiöltözött, jószagú fiatal fehérmépek nagy számmal jöttek. Tréf.), *tábori mise* (kint a szabadban, rögtönzött oltárnál végzett mise). Meghatározott naphoz, ünnephez vannak kötve: az *éféli mise*, másként *éfélei mise*, majd hajnalban a *pásztorok miséje*. *Csonkamise* a nagypénteki mise, *hajnali mise* adventi hétköznapokon. A céhvilág, céhek miséi az évnegyedenként bemutatott *kántormise*, másként *offertoriumos mise*,⁴⁵ amelyen a céhek ünnepélyesen, zászlaik alatt vettek részt. Külön volt a céhpatrónus tiszteletére bemutatott *patrónusmise*,⁴⁶ megnevezve is: *flóriánmise* (fazekasoké), *urbánmise* (kádároké).⁴⁷

⁴⁵ A Szürszabó céh irataiból. 1828: „*Offertoriumos mise számára 1 font gyertyáért 2 forint 30 krajczár.*”

⁴⁶ Uo. 1832: „*Egy Patrónus Miséért 7 forint, ministereknek és orgonanyomóknak 48 krajczár.*”

⁴⁷ Céhirataikból.

Alsóvároson a vasárnapi korai *elsőmise* általában az öregeké, továbbá a gazd-asszonyoké, az ünnepélyes prédikációs *nagymise*, hajdani nevén *öregmise* Alsóvároson a gazdáké, legényeké és eladólányoké volt. Misék végén még századunk elején is egy hatósági szolga, esetleg rendőr már várakozott, hogy a kijövő hívek előtt *kidobolja*, vagyis dobszó jelzésével kihirdesse a közérdekű hatósági rendeleteket.

Még elbeszélgettek, majd a férfiak betértek valahova, közeli bormérésbe egy ital borra, vagy jóidőben beballagtak a városháza elé, hogy más városrészek embereivel is elbeszélgessenek ügyeikről, bajaikról, munkagondjaikról. Ennek ősi hagyománya volt, amint a már megmagyarázott szegedi szólásból is tudjuk: *mindön újság mögteröm a Szentháromság tüvibe*. A legények és lányok — ha teheték — szintén fölsétáltak a korzóra. Déli harangszóra azonban mindenkinek otthon kellett lennie. Voltak alsóvárosi kocsmárosok, akik egyenesen fölszólították az elszórakozott vendéget a hazatérésre, hogy a hozzátartozók ne várjanak hiába, ne legyen családi békétlenség. Inkább jöjjenek később, délután vissza.

Valamikor számos alsóvárosi család akadt, ahol délben leborítva találta tányérját a megterített asztalon az a családtag, aki a vasárnapi misét elmulasztotta. Ha a család akadályozva volt a misehallgatásban, legalább egy tagja mégis résztvett rajta. Az öregeket sokszor azért is megbecsülték, hogy a templomot nem mulasztván el, az egész családjáért helytállottak és boldogulásáért imádkoztak. Idős tanyaiak, leginkább a mindennapos misehallgatásért költöztek *haza*, vagyis az alsóvárosi templom közelébe.

Hazatérve a miséről, régebben így köszöntek be: *misehallgatásunkba részesödjék az is, aki nem vót ott*.

A *mise* a szegedi szóláskincsbe is belekerült. Kovács János örökölte meg e tréfás szóbeszédeket: *kismise, nagymise, lögyön vége egyszerre*, másként *mise, mise, vecsörnye, lögyön vége egyszerre*.⁴⁸

Az *áldozás* a szentostya, másként Oltáriszentség befogadása rendesen a mise keretében. A vételét megelőző szentségi böjt öregek körében az újabb pápai enyhítések ellenére is a régi: éjféltől áldozásig ételtől-italtól szigorúan tartózkodnak.

Idősebb tanyaiak miséről hazajövet egy falat kenyeret esznek, egy korty bort isznak, és csak utána fognak a rendes evéshez. Ez még talán a hódoltság kényszerű lemondásaival összefüggő hagyomány, ugyanis Csólyospálosra települt népüktől hallottuk, hogy régebben egyes jámborabb tanyaiak újhold vasárnapján kora reggel kimentek az eperfa alá. Itt imádkoztak, majd egy karéj kenyeret és egy ital bort vettek áhitatosan magukhoz. Mise, áldozat híján így emlékeztek az Utolsó Vacsorára, illetőleg a mise titkára.

A tápai anya áldozásról hazajövet kisgyermekének szájába szokott lehelni, Kálmány szerint csak arcukra lehel.

A boszorkánypörök irataiból kitűnik, hogy sokan áldoztak abban az időben az Egyház tanításaitól és fegyelmétől eltérve szentségtörő módon, sőt a szentostyát babonás célokra is fölhasználák. Így Kökényné azt vallotta,⁴⁹ hogy „vagy négy esztendeig sem gyönt, az szentséget pedig kiköpte mikor felvette az keszkenyöbe. Mert soha nem mehetett alá, mióta abban az életben, a boszorkányságban vagyok.” Azt is vallotta, hogy „valaki emberben kárt tett, senki le nem ül az utcában, és a szentséget sem nyelheti el.”

Dancsó Jánosné, Hisen Borbála⁵⁰ azt vallotta, hogy „mikor gyönt (és áldozott) az szentséget kivette a szájából és az egyház tövében az földbe ásta, mert nem is ment volna alá. Egyszer pedig az Krisztus testét kivette, és az Vak Lajosné leánya — megholt volt — szájába tette és fölelevenedett. Csorba Rósa, Sánta Palkóné jelen volt, de nem tudták, mit tött a szájába. Az apáthi plébánustól

⁴⁸ Kovács 476.

⁴⁹ Reizner IV, 388.

⁵⁰ Reizner IV, 384.

Csomorkányi Imrétől hallotta, hogyha halva lenne a gyermek, úgy cselekedjék. Még akkor nem volt e féltében. Szent Antal napján, Szent Dömötör oltára háta mögött az Tisza felé, a karó tövében egy papíroskában tette az földre, de eddig is kisöprötték.”

Tóth Erzsébet azt mondotta,⁵¹ hogy „a szentséget sohasem nyelte el, hanem kivitte és elvette imide, amoda. A papnak gyónásban meg nem vallotta, hogy boszorkány.”

Kálmány közléséből ismerünk⁵² egy Borbély Mihály ajkáról lejegyzett eucharisztikus mondat:

Vót egy embör, aki nagyon pogány hitön élt, a felesége pedig nagyon istenfélő asszony vót. Mindön nap eljárogatott a templomba imádkozni és mikor az az üdö vót (húsvét táján), mög is gyönt.

Az ura kérdözte tüle: mé jár ú a templomba?

Én nem tudom azt máskép kimagyarázni, minthogy az embör Istennek mén szögálni.

Mit ad a pap neköd, amé elmégy a templomba?

Nem tudom én kendnek azt mögmutatni. Nem olyan, hogy azt hazahozzuk.

No, ha még éccör émégy a templomba, amit kapsz a paptú, azt hazahozzad.

Az asszony, mivel nagyon félt az urátul, éccör csakugyan, mikor émönt gyónni, az ostyát hazavitte az urának. Az ura aszonta neki: no, hát majd möglátom én, evvel mögüdvözül-é az embör.

Kimönt az erdőbe, kivitte magával, főkötötte egy ágra. Elmönt ötven lépésre, rálútt, de a golyó az ú két szömit lútte ki. Üsmerösök vezették haza.

Othon könyörgött a feleséginek, hogy bocsásson mög neki. Most mán éhiszi, hogy mé járt a templomba, ú sē lösz pogány. Éggyütt jártak a templomba, a felesége vezette. Az embör aztán szentéletű lött, mögnyerte a két szöme világát.

Gyónás

A *gyónás*, régebben *gyovónás*, (confessió), vagyis a papnál végzett bűnvallomás az egyház parancsa szerint húsvét táján kötelező.

A gyóntatószéket, apácai öregek ajkán *gyovóntatószéköt* a XVI. században *konfesszorszék* néven emlegették. Így találjuk Fraxinus Gáspár gyónásról szóló anekdótájában, amelyet máshol mutatunk be. A gyóntató papnak itt *gyóntó* a neve.

Jellegetes régi példabeszéd: *minthogy betegös papot imádjak, inkább gyónatlan halok mög*, azaz nem rimánkodom sokáig senkinek. A *kigyónik* jelentése: szakít valami bűnnel, káros szokással. 1734. *Kötekedvén Károlyi Péával, hogy boszorkány volna. Mondván Károlyi Péla: ha az voltam is, kigyóntam én már abbul.*⁵³ Néha ma is használatos: nagynehezen kigyónt az ura a részöögösködésből. A *gyóntat* viszont 'faggat' jelentésben is használatos: nagyon gyóntatott a bíró: hogy vót, mint vót. Ez a jelentésárnyalat magyarázza a Szegeden írt Lányi-kódex *Kepegyóntó Szent Péter*, azaz Vasas Szent Péter ünnepének nevét is. Ilyenkor, augusztus elején vették számba tizedszedés céljából a hívek kepebe rakott gabonáját.

A boszorkánypörökben olvassuk, hogy a bűbajosok csak képmutatásból gyóntak. 1728. *Az ura és az ördög azt javaslották neki, hogy az volna az igaz hit és igen jó élet. És azt is meghagyták neki, hogy ne gyónjon. Ő mindazonáltal háromszor is gyónván, a pap elúzta előle* (az ördögöt).⁵⁴

A gyónás végén paptól kijelölt engesztelő elégtételnek, rendszerint elvégzendő imádságnak *penetencia* az archaikus népi neve.

Öregektől sokszor hallottuk, hogy az emberek valamikor kimentek a csillagos ég alá, és ott egy fának gyónták meg a bűneiket. Ez a hagyomány nyilván a török hódoltság paphiányával is kapcsolatos.

⁵¹ Reizner IV, 406.

⁵² Hagyományok II, 153.

⁵³ Reizner IV, 500.

⁵⁴ Reizner IV, 384.

Még a század elején is szokásban volt, hogy a család húsvéti gyónásra készülődő tagjai megkövették egymást: így a szülők fölserdült gyermekeiket, öregek a fiatalokat is. Olykor azokat is fölkeresték, akiket érzésük szerint megbántottak. Tápén gyónás előtt a fiatal szokta idősebb családtagoktól kérni a bocsánatot.

Angyal — ördög

Népünk a paraliturgikussá, népszerűvé vált szentelményeknek vagyis megszentelt, természetfölötti hatásokat közlő jeleknek, tárgyakkak, így a szenteltvíznek, virágvasárnapi barkának, úrnapi virágnak, boldogasszonyi fűnek is elsősorban ördögűző erőt tulajdonítottak. Ezekről az esztendő hagyományvilágánál szólunk bővebben.

A fehérszínűnek nem illik fütyülni, mert régi klárafalviak szerint az ördögöt hívja.⁵⁵ Akik pappal álmodik, annak az ördöggel van baja, tehát oltalomra szorul.⁵⁶

A tánc az ördög szerzeménye. Szegedi Lőrincnél olvassuk: *nem különben látja az táncot, mintha ezer ördög ülne az torkán*. A szőregi, tápai lányok *misére való ruhában* még a századfordulón sem mehettek tánchelyre.

Az élet küzdelmeiben, az ördög incselkedéseivel szemben az *angyalok*, *örzőangyalok* is segítségére vannak a hívő embernek.

Angyal szól abból, aki eltalálja és megmondja, hogy tanácsstalanságban mi a tenivaló, helyes megoldás. Ha zajos társaságban pillanatnyi csönd támad, megszólal valaki: *angyal szállt a fejünk fölött*.

Az őrangyal vigyáz az alvó gyermekre. Amikor mosolyog, akkor az őrangyalával játszik. Ott virraszt az alvó ember ágya fölött.

Sok változatban ismeretes népünk körében is az angyalokhoz intézett archaikus esti imádság:

Én lefekszök én ágyamba,
Testi-lelki koporsómba.
Mellém töszöm karomat,
Misemondó két gyertyámat.
Őrizd angyal a lelkömet:

Egyik őrzi éfélig,
Másik őrzi röggelig,
Harmadik utolsó órámig. Amen.⁵⁷

Ha Szőregen valakinek a jobb füle csöndül, ezt kell mondania: *édös őrzőangyalom, maradj a bal vállamon!* Így eltávolítja az őrzőangyal a szerencsétlenséget.⁵⁸ A tápaiak ilyenkor viszont ezt mondogatják: *uram Jézus, segíts mög, távoztasd el a gonoszt tüllem!* Az angyal is figyelmezteti az embert, hogy legyen résen.

Öregek hite szerint kenyérsütéskor az angyalok is ott vannak a kéményen. A kenyér béle és felső héja közötti üreg az *angyalfekvés*, tápaiasan *angyalhely*. E hiedelmek eucharisztikus ösztönzése valószínű. Mindezekről más összefüggésben is megemlékezünk.

Az adventi és karácsonyesti kántálásnak *angyali vigasság* neve is járta. Öreg szőregiek ajkán az éjfél mise után fogyasztott kocsonyának *angyali kocsonya* a neve.

Kálmány kéziratoss gyűjtésében olvassuk, hogy a halott őrangyala egészen elföldeiség a koporsó tetején ül. A halottat Mihály arkangyal kéri ki, ő a vőfély.

⁵⁵ Boldogasszony 30.

⁵⁶ EA. 2801. *Kálmány*.

⁵⁷ Az alsóvárosi születésű *Ádók Istvánné Csonka Viktória* földéaki asszony ajkáról.

⁵⁸ EA. 2854. *Kálmány*.

Az angyalok, főleg Mihály a szegedi táj kozmogónikus mondáiban is föltűnnek. Erről máshol szólunk bővebben.

Szegedi néphit szerint a kísértetek kevély angyalokból váltak.

Az ördögöt, sátánt az öregek részben a vallás tanítása, részben a néphagyomány alapján létezőnek tekintik. Tartogatnak, bár nem félnek tőle. A hozzáfűződő szólásokból is kitűnik, hogy az ördög a bajnak, viszálynak, pörpatvarnak okozója az emberek között. Ezért mondják, hogy a rossz ember *ördögnek adta a lelkét*. Másként: *annak már ördögé a lelke*. A komisz, összeférhetetlen emberben *hét ördög lakik*.

A boszorkánypörökben bőven olvasunk az ördöggel való szövetségről, a hit megtagadásáról.

Kökényné vallja, hogy az *ördöggel vagyon szövetsége és cimborálása az gonosz lelkekkel, ördögökkel*. Megfogadta, hogy a szent keresztségről lemond. Meghagyták neki, hogy ne győnjön. Ő mégis háromszor győnt, de a pap elkergette.⁵⁹

Hisen Borbála vallomása szerint az ördögnek tett eskü így hangzott: *Atya, de nem atya. Fiú, de nem fiú. Atya de nem atya. Isten téged úgy segítjen, de nem isten. Megtagadod az Istent, teljes Szentháromságot, Boldogságos Szület angyalokkal, mártirokkal. Azután bakot, azaz bakkecske képében megjelenő ördögöt kerültek*.⁶⁰

Rózsa Dániel is *megtagadta az Istent, a szenteket is, hátrahagyta a szegényeket, Boldogasszonyt is megtagadta*.⁶¹ Felesége, Széll Zsuzsanna is hasonlóan cselekedett. *Az imádságot visszamondta, amint az ördög parancsolta nekik mondani*.⁶²

Megtagadta az Istent Borbola Ferenc, Csikós Jánosné, Szanda Katalin is. Ez utóbbinak a Miatyánkot kellett visszafelé elmondania.⁶³

A halálos ítélet szavai: *mivel ezen jelen álló gonosztevő személyek és boszorkányok az mindenható teremtő Istent, Boldogságos Szűz Máriát, Istennek minden szenteit megtagadván, s az szent keresztségről lemondottak, leesküdvén az keresztény hitről, Istennek szent parancsolatját és anyaszentegyháznak szentségeit félre tévén és letapodván, az pokolbéli sátánnal örökös hűsége és szolgálata szövetkezvén, nekik örökös hűsége és szolgálatra adni magukat, hogy soha az Krisztus urunktól rendeltetett igaz hitre visszatérni, sem az isteni parancsolatit tovább meg nem tartani, hanem örökké nekik engedelmeskedni... nem félemlettek. Azért is élő törvények szerint más gonoszoknak rettenő és félemlő példájukra, az igazaknak tovább való megmaradásukra elevenen tűzre sententiáztattak. Tűzre, tűzre*.⁶⁴

A Faust-motívum, vagyis az ördöggel kötött szerződés tűnik föl a szegedi *Feketeház* mondájában. Itt írta be egy könyvbe két úr a múlt század hatvanas éveiben azoknak a nevét, akik az új hitre tértek, vagyis nazarénusok lettek. Aki áttért, 5 forintot kapott. Két alsóvárosi ember is odament. Az ajtóban vitatkoztak, ki lépjen be előbb. Az egyik mégis benyitott. Az ujját meg kellett vágnia és a kicsorduló vérral kellett a nevét aláírnia. A másik a kulcslyukon leste, hogy mi történik odabent. Láttá azt is, hogy az öt forintot az egyik úr egy nagy fekete kutya szájából vette ki, amely az asztal alatt feküdt. Még azt is látta, hogy a társa egyik lábával Jézus, a másikkal pedig Mária képét taposta. Erre ő nem ment be. A történetet a szőregiek is emlegették, szerintük egy Börcsök nevezetű ember írta alá.⁶⁵

Ha elveszett valami, az apácaiak szerint *az ördög ül rajta*. Ilyenkor a felsővárosi gyerekek hajdanában ezt kiabálták: *add elő ördög! Sē nē ögyél, sē nē igyál, még elő nem adod!*⁶⁶

Az ördög mindig résen áll az emberek megrontására, de az égi oltalom ellenében

⁵⁹ Reizner IV, 381.

⁶⁰ Reizner IV, 393.

⁶¹ Reizner IV, 407.

⁶² Reizner IV, 413.

⁶³ Reizner IV, 439.

⁶⁴ Reizner IV, 448.

⁶⁵ EA. 2801/254. Kálmány.

⁶⁶ Kálmány I, 76.

nincs hatalma. Ez a tanulsága Borbély Mihály történetének is,⁶⁷ amelynek szintén templomi példázat a forrása:

Mönt Krisztus Urunk Szent Pétörrel az országúton. Éccő láti ám Pétör, hogy hajti az agár a nyulat, de nem bíri elérni. Nézd Uram, Teremtóm, mingyá eléri mán! Dehogy éri Pétör! Az a nyúl lélök. Bünös vót, mikó möghalt. Az agár mög az ördög, de nem bíri éfogni.

Mikó mán jó mögzavarásza, szétveti Krisztus urunk a lábát, a nyúl mingyá odamönt a lába közé, így osztán mögmentődött.

Az ördög és az ökörbőr történetéről a mesehagyományoknál emlékezünk meg.

⁶⁷ EA. 2861/254. *Kálmány*.

KATEKIZMUS, IMÁDSÁG

Nyilvánvalóan még a középkor szegedi világa, szakrális kultúrája tükröződik azokban az utolsó pillanatokban föltárt, tápai néphagyományban megőrzött gregorián dallamokban is, amelyek még a magyarországi liturgia *Tridentinum* előtti sajátosságait tükrözi. Ismeretes, hogy a tridenti zsinat erősen, következetesen centralizáló szelleme nem tűrte, felszámolta a liturgia helyi fejleményeit, országonként és tájanként virágzó jellegzetességeit és az új *Rituale Romanum* használatát tette szigorúan kötelezővé. Így azután az előírt liturgikus gyakorlat elől a régi sokszor parasztsorban volt kénytelen bujdosni. Számos elnépiesedett mozzanatát a szakrális népelet karolta föl, illetőleg őrizte meg. Erre sok példát lehetne felsorolni, bár a jelenség még tüzetes és rendszeres vizsgálatra szorul.

Más összefüggésben is rámutatunk, hogy a tápai húsvéti népének- és szokáshagyományban a liturgia paschalis, azaz ünnepi istenszolgálat számos középkori eleme hanyatló erővel ugyan, de megérte korunkat. Olyan elemek ezek, amelyeket a régi templomi kultusból a jozefinista racionalizmus, olykor kényelmesség, a XX. században pedig a kispolgári szellemű pasztoráció egyenesen pusztulásra ítélt.

A keresztény oktatásnak, a hitigazságok számokhoz kapcsolásának, asszociálásának elnépiesedett, családban öröklődő megnyilatkozása a *katekizmusi ének*.⁶⁸ Szegedi Farkas Antal mórhalmi gazdálkodó ajkáról lejegyzett változatában angyal oktatja imígyen a gyermeket:

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda az eggy? Eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a kettő? Kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a három? Három három pátriárka, kettő Mózes kőtáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a négy? Négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda az öt? Öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a hat? Hat a hat kűvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a hét? Hét a hét szentség, hat a hat kűvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a nyóc? Nyóc a nyóc boldogság, hét a hét szentség, hat a hat kűvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, eggy az eggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

⁶⁸ A katekizmusi ének műfajának összefoglaló áttekintése Scheiber S., Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. Budapest, 1949, 7-16.

LELKI TEJ,

az az:

A' Római, és Magyar Nemzeti
Katekizmusból ki szedett

KERESZTÉNYI TUDOMÁNY,

melly

A' Tej nélkül szükölködő Kisdedeknek lel-
ki táplálásokra Kérdésekbe, és Feleletek-
be foglaltatott.

*Mint Kisdedeknek a' Krisztusban tejet adtam
innotok, nem vastag eledelt. 1. ad Cor. 3.*

*Fiam, ifiúságodtól fogva vedd bé a' tudományt,
mint a' ki szánt, és vét, úgy járully ahoz;
és várjad az ő jó gyümölsét.
Eccl. 6.*

S z e g e d e n,

Nyomt. GRÜNN ORBÁN' betűivel.

1 8 1 0.

Katekizmus (A Szerző birtokában)

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a kilenc? Kilenc a kilenc angyali kar, nyóc a nyóc boldogság, hét a hét szentség, hat a hat küvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, éggy az éggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, micsoda a tíz? Tíz a tízparancsolat, kilenc a kilenc angyali kar, nyóc a nyóc boldogság, hét a hét szentség, hat a hat küvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, éggy az éggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, mi a tizenéggy? Tizenéggy a tizeneggyezör szűz, tíz a tízparancsolat, kilenc a kilenc angyali kar, nyóc a nyóc boldogság, hét a hét szentség, hat a hat küvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, éggy az éggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Mondd mög neköm őrangyalkám, mi a tizenkettő? Tizenkettő a tizenkét apostol, tizenéggy a tizeneggyezör szűz, tíz a tízparancsolat, kilenc a kilenc angyali kar, nyóc a nyóc boldogság, hét a hét szentség, hat a hat küvödör, öt az öt érzékönység, négy a négy evangélista, három három pátriárka, kettő Mózes kútáblája, éggy az éggy Isten, aki lakozik magos mönnyekben.

Rokon vele a barokk eredetű ponyvából ismert *órainádság*,⁶⁹ mely még a közel-múltban is főleg betegeknek, magányos öregeknek kedvelt énekelt ájtatossága volt:

Egy az óra, egy az Isten az égben,
Aki lakik fönn a magas egekben;
Egekben, mennyekben, lakozzon mi szívünkben.

Két órakor hiszünk hit, reménységben,
Bűnös lelkünk és a gyarló testünkben;
Örülünk, örvendünk, testünknek ne kedvezzünk.

Három óra éppen annak a jele,
Hogy egy Isten vagyon három személyben:
Atya, Fiú, Szentlélek, téged szeretlek.

A négy óra éppen annak a jele,
Hogy Máriát négy angyal vitte a mennybe;
Örültek, örvendtek, midőn mennyekbe értek.

Az öt óra éppen annak a jele,
Hogy milyen volt Jézus Krisztus öt sebe:
Kikelttek, vértettek piros rózsákká lettek.

A hat órát éppen arra gondoljuk,
Hat órakor támadt fel a Jézusunk;
Megnyílt koporsója, midőn feltámadta.

A hét óra Jézus Krisztus hét szava,
Mit szívéből szent Atyának bocsájta;
Keresztről, szívéből, kínszenvedéséből.

A nyolc óra a nyolc boldogság célja,
Hogy érjünk föl nyolc égen mennyországba:
Nyolc ég nyolc ajtaja legyenek kinyitva.

Kilenc óra angyalok kilenc kara,
Kilenc órakor volt Jézus halála;
Kilencet elverte, életét bevégezte.

Tíz óra Isten tíz parancsolatja,
Mózes könyve és táblája mutatja:
Tíz római számban mind föl vagyon írva.

⁶⁹ A legszebb és legújabb énekek Szűz Máriához. Szeged é. n. Engel Adolf (Burger). Szent Albert imádsága és éneke. Alkalmazva minden szent helyre zarándoklók számára. Budapest 1884. Rózsa Kálmán és neje. A „Nyújtsd ki mennyből” dallamára.

A tizenegy óra annak a jele,
Munkások vitettek ki a szőlőbe,
Ki volt a szőlő ura? Maga az Isten Fia.

Most már itt jön a szép tizenkét óra,
Jézus Krisztus tizenkét tanítványa:
Végvacsorájával, a húsvéti bárányal.

Ebből áll a tizenkét óra jele,
Mikor mennyit vert Jézus a szívünkbe
Gondoljunk azokra, minden órapontra.

Akármikor ütne a mi végóránk,
Ezt kiáltja szívünk, lelkünk és a szánk:
Mária, Mária, vigy föl mennyországba.

Ez legyen szónk, szánkknak utolsó vége:
Dicsértessék Jézus Krisztus szent neve.
Egekben, mennyekben, mindörökké. Amen.

Felajánlás formájában prózai szövegezésben:

A 12 órai imádság,⁷⁰
melyben a keresztény ember magát Istennek és
kiválasztott patrónusainak kegyes gondviselésébe
ajánlja és általok segítséget kér a pentienciára.

Óh én Jézusom! az első órában ajánlom magamat Jézus, Mária, Szent Józsefnek, hogy szívem bűntől megtisztulva, holtig neked szolgáljon.

Óh én Jézusom! a második órában ajánlom magamat az én őrző szent angyalomnak, hogy szent tanításait jobb fülemben híven őrizzem.

Óh én Jézusom! a harmadik órában ajánlom magamat a teljes Szentháromságnak, hogy csodálatos drága titkait erősen higyjem.

Óh én Jézusom! negyedik órában ajánlom magamat a négy evangelistáknak, hogy a négy utolsó dologról szüntelen emlékezzem, mert bizonytalannal meghalok és ítéletre kell mennem; ha megjavulok bizonyosan üdvözülök, egy halálos vétekel úgy elkárhozok mint ezerral.

Óh én Jézusom! az ötödik órában ajánlom magamat a mi urunk, Jézus Krisztus öt mélységes szent sebeibe, hogy ellenségeim fegyvere meg ne találjon.

Óh én Jézusom! a hatodik órában ajánlom magamat szerafikus szent Ferencnek, hogy akik gyalázatokra törekszenek, mint lelki barátimért imádkozhassam.

Óh én Jézusom! ajánlom magamat a hetedik órában a Boldogságos Szűznek hét fájdalmába, hogy gyötrelmes fájdalmai örömet okozzanak bánatom napjaiban; ha búbanatban vagyok akkor tudom, Jézus közel van hozzám, és kiségit bajaimból.

Óh én Jézusom! a nyolcadik órában ajánlom magamat páduai Szent Antalnak, hogy az elvesztett ártatlanságomat szent Antal könyörgése által visszanyerjem.

Óh én Jézusom! a kilencedik órában ajánlom magamat a kilenc angyali karoknak, hogy az én temetésemre és minden ember, de legjobban az elhagyott szegények temetésére megjelenjenek a kilenc angyali seregek.

Óh én Jézusom! a tizedik órában ajánlom magamat a tízezer mártíroknak, hogy a tízparancsolatot híven megtartsam, mert ha csak egyet megvetek is, nem üdvözülhetek.

Óh én Jézusom! a tizenegyedik órában ajánlom magamat a tizenegyezer szűznek, Szent Orsolya szűzzel együtt, hogy tizenegyezer lélek szabaduljon ki a keserves purgatóriumból.

Óh én Jézusom! a tizenkettedik órában ajánlom magamat a tizenkét apostolnak, hogy szent tanításait híven kövessem, az új testamentumban, hogy igazán higyjem, hogy valóban Jézus Krisztus szentséges szent szájából tanulták és a mártírkoronát az által nyerték meg, amelyet mi is megnyerhetünk, ha akarjuk.

Ajánlom magamat Jézus szentséges szent szívébe, az én őrző szent angyalom, választott szent patrónusaim, dicsőséges Szent Anna, Szent Joachim, Szent Terézia, Szent Otília, szeméink orvosa, Szent Rozália, ki a döghalál ellen orvosság, Szent Zsuzsánna ördög ellen erős bajnok, Szent Margit,

⁷⁰ Balástyai kéziratos paraszti másolatból.

bűnösökért esedező Szent Pál remete, bűnnek meggyőzője Szeráfikus Szent Ferenc, Szent Bertalan, akinek nevezésétől is meggyógyulnak a betegek, kérlek alázatosan, édes választott patrónusaim, érettem Isten előtt esedeztetek.

(Itt mindenki a maga választott szentjeit nevezze meg és kérje, hogy érette esedezzenek.)

Polner Zoltán gyűjtéséből⁷¹ ismeretes egy teljesen elnépiesedett, tömörebb, élőszavas változata, amelybe más közismert szövegelemek is beleépültek:

Uram Jézusom Krisztusom,
Most Hozzád folyamodok nagy Isten,
Halhatatlan Isten,
Szent Isten...
Éhun gyün a Jézus,
Lelkömlátó Jézus,
Lelköm mögtisztító Jézus,
Békesség, szállásadó Jézus...
Égy órákó ajánlom magamat Józsefnek, Máriának.
Két órákó ajánlom magamat én mögőrző angyalomnak.
Három órákó ajánlom magamat a Szentháromságnak.
Négy órákó ajánlom magamat a négy evangélistáknak.
Öt órákó ajánlom magamat a Krisztus Jézus öt mélységős szent sebebe.
Hat órákó ajánlom magamat Szeráfikus Szent Ferencnek.
Hét órákó ajánlom magamat a Boldogságos Szűz Máriának hét fájdalmába.
Nyóc órákó ajánlom magamat a Pádúai Szent Antalnak.
Kilenc órákó ajánlom magamat a kilenc kar angyaloknak.
Tíz órákó ajánlom magamat a tízezör mártélok közé.
Tizenégy órákó ajánlom magamat Szűz Szent Orsolának tizenégyezör szűz közé.
Tizenkét órákó ajánlom magamat a tizenkét szent apostolnak...
Eleven ostya Ūristen,
Néköd ajánlom lelköm,
Fekete földnek testöm.
Tüled várom örök éltem
Édös Jézusom. Amen.

Kálmány szegedi úttörése⁷², majd a magunk kísérlete⁷³ után csak napjainkban fordult elsősorban Erdélyi Zsuzsanna,⁷⁴ a szegedi tájon pedig Polner Zoltán⁷⁵ céltudatos gyűjtőmunkájának, dokumentációjának eredményeként a kutatás figyelme ama különös, nem szigorúan egyházas imádságok felé, amelyeket az írástudatlan nép élőszavas hívő hagyománya leginkább a családi életben belül őrzött meg. Az eredetileg nyilván épebb szövegek az évszázadok során, hosszú nemzedékek hagyományozódásában a népköltészet lélektani törvényszerűségei szerint megkoptak, olykor homályossá, szaggatott előadásukban balladaszerűvé, tartalmukban pedig lírai ihletettséggé váltak. Leginkább Jézus kínszenvedéséről, Mária keserűségéről, a Grálszerűen felfogott Oltáriszentség misztériumáról szólnak. A megszokott: dicsőítő vagy könyörgő értelemben nem is tekinthető imádságnak, inkább felsorolásnak, földkezésnek, szinte ígésnek, a Fiú szenvedésében való azonosulás és osztozás szenvedélyes készségének, a szorongó emberi egzisztencia megnyugtatójának. Alaphangjuk, vezérmotívumuk tehát Krisztus embersége, földi élete, vérének hullása, illetőleg mindezeknek hangoztatott „drága ára” és foganatossága a hívő ember megnyugtatójára, aki a földi lét

⁷¹ Polner gyűjtéséből ismeretes élőszavas változat. Elmondta a törökbecsei születésű, de Szegeden élő Török Istvánné Vörös Katalin (1899), aki harangozó édesapjától tanulta.

⁷² Kálmány II

⁷³ Népünk imádságai. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1937.

⁷⁴ Erdélyi Zs., Hegyet hágek, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest 1976. Úttörő munka nagy értékű bevezetéssel és jegyzetekkel.

⁷⁵ Polner Z., Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged 1976. Tájunkra nézve úttörő munka,

nyomasztó paraszti elhagyatottságában, másfelől a hódoltság viharaiiban, illetőleg a feudális kiszolgáltatottság rettegései között keres vigasztaló erőt.

Nehéz volna korukról, jámborságtörténeti sorsukról, alakulásukról folyamatosan beszélni, a kutatásnak itt még ugyancsak akad munkája. Ne keressünk azonban bennük pogánykori hagyatékot, bár ösztönzésükben van valami a primitív ember evokatív készségéből. Úgy véljük, hogy tematikájuk a középkor utolsó századainak, valami paraszti gótikának kövülete, tükröződése. Elsősorban franciskánus ihletettségükre utalunk. Az *obszervancia*, tehát a Poverellót különös hűséggel követő ferenceség humanizmusával, az emberré vált, meghurcolt, megfeszített Krisztus példájának felmutatásával, az azonosulás egzaltált igényével meghatározó hatással volt valóságos népeletünkre.⁷⁶

Számolnunk kell még bennük, illetőleg egy részükben, főleg a ráimádkozásokban a liturgikus áldások folklorizációjával is, amelynek a középkor televényében olyan szerteágazó hajtásai voltak. Tekintetbe kell vennünk — már csak az obszervanciával való időbeli közelség miatt is — azokat a párhuzamul kínálkozó bájoló imádságokat, amelyeket főleg Tardoskeddi Szerencse Benedekné ajkáról közölt Bornemisza Péter (1577). Ezek a ráimádkozások az ember szellemi nosztalgiáinak, de az egyéni tudatnak is a dogmatikus fölépítmény alatt meghúzódó „pogány” rétegeit, mágikus tartományait villantják meg előttünk. Meg kell vizsgálnunk: mi tartozik ezek mellett még az obszervancia itáliai sugallataihoz, így a *lauda* költői világához, továbbá annak az eretnek gyakorlatnak egykorú egyházas visszatükröződéséhez, amely anyanyelven foglalta versbe, esetleg ritmikus prózába a vallási tételeket, bibliai jeleneteket. Itt-ott mintha a balkáni kolindák hangja is fölcsendülne bennük. Mindezeket a jelentős kérdéseket még a jövő kutatásának kell tisztáznia.

Utalnunk kell a folklorizálódott, élősztavas hagyományá vált — kódexeinkben egyébként hiába keresett — Grál-legendára. Bizonyára nem véletlen, hogy e naív imádságainkban annyiszor emlegetett, angyaloktól fölszedett, Szegeden ereklyeként is tisztelt szentvér a késő középkor hazai művészetének is variációkban gazdag, gyakori ikonográfiai témája.

Ezekben az imádságokban a bensőséges, gyermetegül megőrzött, illetőleg gyermeteggé egyszerűsödött vallás nem tételekben, hanem költői képekben nyilatkozik meg. Nem elemez, nem részletez, hanem sommáz, és a megváltott embersors legvégső, szinte eszkatologikus követelményeit keresi. Talán nem véletlen, hogy még alsóvárosi gyermekkorunkban is különösen tisztelték azokat a koldusokat, akik a Miatyánk mellett efféle imádságokkal könyörögtek áldást a ház népére.

A következő kis szegedi antológia Kálmány Lajos, mi magunk és Polner Zoltán gyűjtéséből való.

ÉN KILÉPŐK ÉN HÁZAMBUL
Föltekintők magos mönnybe.
Ott látok egy kis kápolnát:
Kívül aranyos, belől irgalmas.
Abba vagyon Krisztus urunk,
Térgyig vérbe, könyékig könnybe.
Előtte áll két próféta.
Mönjetők el most próféták
A fekete föld színire.
Hirdessétök mindenkinek:
Ó Évának fiai,
Eztmög illik hallani,

Jézus előtt állani,
Térgyet, fejet hajtani...
Kaifásnak udvarába
Küoszlophon kötöttették,
Vasustorral ostorozták
Tüvisökkel koronázták.
Óljed óljed az embört!
Én nem ölöm:
Ítélem.
Éhun gyünnek angyalok,
A mönnyei szép ászlók,

⁷⁶ Szeged reneszánsz kori műveltsége 31-33.

Kik poklokat főtörték,
A szent vérit fősződtek.
Ötezör mondom,
Hatezör, mondom,
Hétezör, mondom,

Bizonyomra mondom:
Hogy aki ezt napjába
Háromszor elmondja
Vélem gyün az
Örök dicsőségbe.⁷⁷

Domaszéki változata:

ÉN KIMÖNÉK ÉN AJTÓMON,
Föltekinték magos mönnybe,
Ott látok egy kalastromot.
Abban vagyon hét szent oltár,
Hetedikön Szent Pétör szent misét mondja.
Ott hallgatja Boldogságos Szűzanyánk,
Mária,
Szent térgyin térgyepöl,
Szent könyekin könyeköl,
Szent könyvibü szent zsoldtárát olvassa.
Még akkó mögfogták, boldog Bötlehömbe jára(!).
Én vagyok a keserves gyerököd.
Mönj el szerettöm Szent János,
Hirdesd ezt az imádságot.
Aki eztet este-röggel tiszta szívbül emondja,
Nem vetöm sē pokolra, sē porgátérom tüzibe.
Bevitetöm szentökkel szent országomba,
Örök dicsőségömbe.⁷⁸

JÉGÖN MÉN EGY MADÁR de nem madár,
Szárnyas kisangyalka.
Szárnya alatt szent ótár,
Szent ótárba igaz hit,
Igaz hitbe Boldogasszony.
Kitekint a napkeletre.
Ott látott egy aranyos házat,
Kívül aranyos, belől irlalmas.
Abba jártam térgyig vérbe,
Könyékig könnybe.
Aki ezt este, röggel emondja:
Hét halálos büntül mögmenekszik.⁷⁹

KIMÖNVÉN SZÉP JÉZUS
Paradicsomkertbe.
Hogy háromat lépvén
Möglátják a zsidók.
Utána futának
Botokkal, lándzsákkal
Kergették, bevítették
Pilátus házába,
A nagy törvényházba.
Ottan azután nagy
Kinokkal kínozták,
Szentségös szent kezit
Vasszöggel luggatták,
Szentségös szent fejit
Tüvissel koronázták.
Möglátja Szűzanyja:
Ó, fiam, szent fiam,
Szentségös szent fiam!

Szentségös szent lábod
Vasszöggel lukajtták,
Szentségös szent kezed
Vasszöggel lukajtták,
Szentségös szent fejed
Tüvissel koronázzák.
Ó, Szűzanyám, dajkám!
Nem ögyebeké;
A szögenyöké, a boldogoké.
Aki ezt emondja,
Háromszor napjába:
Nem hagyom
Purgatériumba,
Hanem beviszöm
Atyámnak házába,
Vélem uralkodik
A paradicsomba.⁸⁰

⁷⁷ *Kálmány* III, 299. Szőregen kéregető szegedi koldus ajkáról.

⁷⁸ Szekeres Imréné Kiss Etelka 80 éves parasztasszony (1961.)

⁷⁹ Kántor Istvánné Kéri Julis (1861—1930) alsóvárosi asszony ajkáról. A kezdő szó eredetileg „égön” volt.

⁸⁰ *Kálmány* III, 144. Ószentiván.

KERTJE, KERTJE
 Paradicsom kertje
 Négy szögletbe négy angyal,
 Közepibe szent oltár,
 Szent oltárba Benedök,
 Benedökbe mennyrőzsa.
 Kelj fő szép Szűz Mária:
 Jézust mögfogták,
 Körösztre feszítették,
 Három szöggel mögszögezték,
 Három helyre elvitették.
 Három helyrű három csöpp vér kicsöppenvén,
 Angyalok által fölszödetvén,
 Arany tányérbe tötetvén,
 Isten elé vitetvén.
 Jöjj el hozzám Szent Illés próféta,
 Hozd el azt a szent kenetöt,
 Mellyel a mi Urunkat,
 Jézus Krisztust mögkenetölték.
 Kend mög az én házam négy szögletit,
 Szívemnek a környékit.⁸¹

AJÁNLOM EZT
 az égy Miatyánkot
 A Krisztus Jézusnak szüvié
 A szüve rejtökié,
 Högyös tör szüve átaljárásáé,
 Bününk bocsánatáé.
 Szerethesselek tégöd,
 Dicsóíthesselek,
 Áldhassalak,
 Imádhassalak.
 Ó, Jézus, Mária, József,
 Joákim és Szent Anna,
 Jöjjetek segítségömré,
 Fogadjatok atyafiságtok közé.
 Mennyben kakasok szólának,
 Máriát kiáltának.
 Kelj fő, Mária, kelj fő,
 Mer mögfogták szent fiadat.
 Körösztfára feszítették,
 Három szöggé föszögezték.

Valahány csöpp vére écsöppent,
 Az angyalok föszödték,
 Szent kehölybe rejtötték,
 Szűz Mária elébe vitték.
 Szűz Mária azt mondja:
 Aki eztet este-röggé emondja,
 Hét halálos büntü mögmenekszik.
 Ágyamba lépök,
 Istent említök.
 Isten ada neköm
 Három örzö angyalt.
 Ki háza, ki háza?
 Szent Benedök háza.
 Kú küszöbje, vas ajtaja,
 Tömény az ablaka.
 Jézus, Mária, Szent József,
 Neve lögyön rajta.⁸²

ÉN LEFEKSZÖK ÉN ÁGYAMBA
 Úgy mint testi koporsómba.
 Kerülj, köröszt,
 Örizz, angyal,
 Sörkents föl, szép Jézus!
 Uram, Isten.
 Vess körösztöt
 Fejem alá
 Öt ujjaddal,
 Öt mélységös
 Sebeiddel,
 Ezör angyaloddal.⁸³

Kálmány Magyarszentmártonban jegyzett föl egy *sátánüzö* imádságot:

HAJNAL, HAJNAL
 Szép piros Hajnal,
 kiben Márja elnyugszik,

⁸¹ Elmondta Juhász Istvánné Gera Anna, Sándorfalva (1954).

⁸² Deszk. *Polner* 154. A mórahalmai születésű Kispéter Ferencné Nacsa Rozália ajkáról.

⁸³ *Kálmány* III, 148.

Világ tüle kezdetik,
 Pokol tüle töretik.
 Ablakomon Mária,
 Ajtómon szent neve.
 Gyűj be Szent Pétör, Szent Pál!
 Házamba van az oltár.
 Szent ótáron szent abrosz,
 Az alatt van
 Három őrzőangyal.
 Egyik őriz, másik vigyáz,
 Harmadik éjjeli álmomba
 Fősörkent.
 Mönj el Sátán, mönj el,
 Mert fejem van neköm:
 Fejem a názareti Jézus,
 Aki mögfelel az én
 Szögény bünös lelkömért.
 Amen.⁸⁴

Hubert György felsővárosi tímármester számadáskönyvében (1835)⁸⁵ olyan imádságot olvashatunk, amely már a szakrális mágia körébe tartozik: Istent mintegy kényszeríti, hogy az ördögöt szorítsa rá az elveszett holmi, illetőleg tolvaj előteremtésére:

Én édes Istenem, légy irgalmas és kegyelmes nékem, szegény bünösnek. Halld meg te nagy yha talmú Isten, amit Te nekem (itt a tárgyat, jószágot megnevezi) a te jóvoltodból adtál, amelyet tőlem az tolvaj ellopott. Én akarom, hogy azon tolvaj az enyémet visszahozza és nekem tulajdon kezembe visszaadja.

Én esküdtetlek Tégedet a te hatalmasságodnak minden ereje által, hogy parancsold az ördögnek, hogy nekem azon tolvajt, az ördög álnoksága által azon jószágunk hozza vissza, térítse elő. Azt az jószágomat pedig minden sérelem nélkül.

Én esküdtetem az ördögöt az Isten minden ereje és hatalmassága által, hogy az az tolvaj oly igazán hozzám jöjjön köteleesen, valamint igaz, hogy te szent keresztfán meghaltál. Melyhez segít-meg az Isten minden szentje az Atya + és Fiának és Szentlélek Istennek nevében. Amen.

Ismét három Miatyánk, három Üdvözet, háromszor napfölkelt előtt.

Írtam Hubert György 1835 Esztendő Mártzius.

A nyavalyatöröst a régi hiedelem szerint az ördög vagy a boszorkány csigázza. Ezért a tápaiak szerint ez a betegség *nem Isten nyavalyája*.

Már idéztünk egy ördögre papancsoló, mágikus jellegű imádságot lopott jószág, tulajdon visszaszerzésére. Szintén Hubert György kézírásában maradt ránk *egy imádság, mely által a tolvajt meg lehet állítani*:

Óh én édes Jézusom, botsásd meg nékem az én vétkeimet, hogy én Tégedet ezen hathatós igék által készeríteni akarlak, hogy az én ellopott jószágom: NN, amelyet ezen tolvaj éntőlem ellopott, visszatérjen hozzám. Valamint igaz, hogy Te Isten vagy és az jót megjutalmazod és az gonoszt megbünteted, valamint igaz, hogy az keresztfán miérettünk meghaltál, valamint hogy Te Betlehemben rongyos istállóban e világra születél, valamint igaz, hogy Te Szűzmáriának, a Te anyádnak emlőjét szoptad, oly igazán ez az tolvaj ellopott jószágommal álljon meg és az helyről se mozduljon meg, még én ötet meg nem fogom és meg nem kötözöm. Melyhez segítsen meg az Atyaisten és Fiúisten és Szentlélek Úristen Amen.

Ezután mondj el 3 Miatyánkot, 3 Üdvözetet háromszor. Ez imádság után nyomba találja az tolvajt.

Egy szőregi *Tolvajmögállító* Kálmány följegyzésében:

Hajnali szép Szűz Mária
 Arany mezőbe,
 Arany székibe,

⁸⁴ EA. 2809. Kálmány

⁸⁵ Mészáros Lajos ny. pénzügyigazgató tulajdonában, az ő szívességéből.

Arany haja ki van eresztve:
Uraknak,
Tolvajoknak
Kezüik mögkötésire!⁸⁶

Mikor valamit ellopnak, és a határból még nem vitték ki, foganatos dolog elmondani.

Nem volt ismeretlen a középkori eredetű, ponyván közvetített, kincskereső *Kristóf-imádság* sem. Dugonics egyik példabeszéde így jellemzi a gazdag embert: *sokszor elmondotta a Kristóf imádságát.*⁸⁷

⁸⁶ EA. 2810.

⁸⁷ Nagy D., A kincskereső Kristóf imádsága egy újabb varázskönyvünkben. *Index Ethnographicus* 1960, 95. A Majlátfalváról származó kéziratot a Somogyi Könyvtár őrzi.

SZENTEMBEREK, KOLDUSOK

A szegedi táj három híres, távolabbi vidékeken sem ismeretlen, szinte klasszikus szentembere *Böhö Ferenc*, *Tápai Pista*, *Tüdő Vince*, akik a franciskánus *nuova pazzia* paraszti megtestesülésének, kései magyar hírmondójának tűnnek előttünk. Életalkításukban, viselt dolgaikban különös egyvelegben jelentkezik a sámán-hagyomány és keresztény színeződésű démonológia, továbbá a középkori legendavilág és barokk népkönyvek ihletése. A vallásos átélés még sokat megőrzött bennük a mágia archaikusabb világképéből is.

Böhö Ferenc igazi nevét nem ismerjük. Mint Sebők Zsigmond írja,⁸⁸ jeruzsálemi királynak nevezte magát. Folyton jövendőlgette a világ pusztulását, amit közeli időkre közölt vele Gábor arkangyal. Esztendőn át egyebet sem tesz, mint folyton a tanyai keresztetekhez járt, és ott imádkozik. Sorra járja a mintegy tíz mérföldes kálváriát, ami rendszeren egy hétig tart. Mikor elvégezte, újra elől kezdi... Éjjel, nappal, zimankóban, hév nyárban mindig kálváriát jár és süvegét még a legcsikorgóbb hidegben sem teszi a fejére. Ott lóg használatlanul a hátán.

Ha olyan helyre téved, ahol a nép összecsoportosul, prédikálni kezd neki. E beszédeiben egy saját külön tíz parancsolatot köt a nép szívére: ne pipálj, hajadat ne nyírasd, subickos csizmában ne járj, tükörbe ne nézz, vasalt ruhát ne hordj, bajuszodat ne pödörd, selyemszoknyát föl ne húzz, vasútra ne ülj, möringos asszonyt ne tarts.

Akik ehhez nem tartják magukat, a halál *beszüretöli* őket a pokolba.

*

Tápe szülöttje *Miklós István* (1838—1895), másképpen *Tápai Pista*, névmágiás szorongásból *Fütyü Pista*, *Temetői Embör*, aki a múlt század utolsó évtizedeiben messze földön ismert szentember volt. Az elmondandókat a tápai nép előadásából merítjük, amely már természetesen hajlik a mondaiás színezésre, egyúttal azonban jellemző módon világítja meg e szentembereknek a kortárs népközösségben és az utódok emlékezetében elfoglalt helyét.

Tápai Pista árva gyerek volt, korán béresnek kellett állania. Fialat korában összeférhetetlen, káromkodós, tolvaj természetéről volt híres. Egy este éppen tarhonyát főzött, amikor egy öreg ember jelent meg előtte, aki arra kérte, hogy ne káromkodjék többet. Pista durva szitkokkal felelt a tisztas öreg kérésére. Az aggastyán, aki a helyi legenda szerint nem volt más, mint Isten angyala, másnap is megjelent. Most is arra kérte, hogy imádkozzék, sőt a szolgálattal is hagyjon föl. Adott neki egy könyvet is. Ez volt a *matika*, amelyből mindenféle dolgokat elő tudott olvasni. A segítségével ott termett, ahol akart. Ezzel utazta be a messi szenthelyeket: Rómát, Lorettót, Jeruzsálemet. Mint mondják, Turinban Kossuthnál is megfordult.

Pista megfogadta a tanácsot, bár még imádkozni sem tudott. Egy elhagyott pincében húzta meg magát, ahol Szent Antal megtanította imádkozni, sőt a matikából írni-olvasni is. Később egy hétig *elrejtőzött*, vagyis önkívületi állapotba esett. Közben a gonosz is többször megkísérettette, de Istvánon már nem tudott hatalmat venni. Életét ezentúl az imádságnak, zárandóságnak, munkának

⁸⁸ *Sebők Zs.*, A jeruzsálemi király. SzN. 1885, 150. sz.

Tápai Pista kápolnája

szentelte. Szeretett feszületet, szent szobrokat faragni, olvasót készíteni, házakat kifesteni. Ha úgy jött a sora, még babáskodott is. Munka közben mindig derűs volt, szent énekeket énekelt. Említettük, hogy a madarak szavát is értette. Alsóvároson belépett Szent Ferenc harmadik rendjébe, ettől kezdve barátságában járt. A temetőkápolna mellett húzódott meg. A jelesebb napokon ő végezte a kápolnában a litániát, az ő vezetésével imádkozták az olvasót. Először tanított is, vagyis intelmeket rögtönzött. Jámboreságának hamarosan híre futamodott. Különösen betegek keresték föl nagyszámban.

Hallottunk egy alsóvárosi sántának született lányt emlegetni, akinek *sántaságát elimádkozta*. A balgataq teremtsnek első útja nem a templomba, hanem a tánchelyre vezetett, erre ismét megsántult.

Amikor Tápai Pista gyógyulásért imádkozott, jobb kezét a betegre, a balt pedig a maga fejére tette. Csodálatos gyógyításainak emlékezete a faluban most is él. A fiatalabb nemzedékek már táltosként is emlegetik.

Viselt dolgait, amint ezek Tápé mondavilágában élnek, a maguk egészében hozszadalmas volna itt elmondani. Egyik szellemi utódának Palika, igazi nevén Kószó Örszének (1894—1966) folyamatos előadásából mégis kiragadunk néhány jellegzetes részletet. Mintha a népmese és a középkori *vita*, vagyis szentek épületes szándékkal elmondott élete és legendája (*vita Sanctorum*) elevenednének meg bennük:

Annyira mönt a hatalma — mesélte szinte révületben Örzse néni — mint a foggal születött tátosnak. Olyan vót, hogy föl is lebbent. Ezt kilesték. Egy alkalmmal hatan vótak, beszélgettek. Ű vót a hetedik. Egyször aszongya nekik: halljátok-é, most mán nē társalogjunk tovább. Mönjetök haza mert énneköm röggelre Rómába kő lönnöm. Úgy hitták: öreg Meszes, Meszes Pistának az apja, az is ott vót a társaságba. Nagyon kíváncsi embör vót. Hátramaradt, lēhúzódott a bokorba, hogy mög-lesse Pista bácsit. Ez tudta ám, hogy lesik, dehát nem szólt oda nekik. Ez vót aztán a bizonyítéka, hogy mökkora tudománya vót, mer az Isten hát úgy áldotta mög.

Kigyüitt, bezárta a kápolnát. Az udvaron éccő csak meglebbent. Egy felhő ereszködött lē, mán vitte is. Ezt az öreg Meszes látta: egy kis bokorfelhő ereszködött lē, aztán vitte. Röggelre mán Rómába vót.

Nahát ott a kápolnába az a sok emléktárgy, azok a cédulák, mind ű hozta űket. Hozta a micso-dátú, a pápátú azt a sok írást. Rajta vót a pöcséte, hogy mikó nyomta rá, mög mindön. Ez bizonyítja, hogy ű csakugyan Rómában járt. Ezé mög azé.

Emlékezetes volt a *péliföldszentkereszt*i búcsújárása is. Amint Örzse néni mesélte, Pista bácsi hat vagy hét barátjával télidőben zarándokolt ide, Esztergom közelébe. Abban az időben még nem volt vonatjárás. Hazajövet a nagy hófúvásban eltévedtek, csak Pista bácsinak nagy érdeme mentette meg az embereket a pusztulástól.

Nohát aztán möntek — emlékezett Örzse néni — möntek. Egyször csak harangszót hallottak, mintha valami kápolnába harangoztak volna. Fényösség vezette oda űket. Bemöntek, éneköltek, mint a búcsúok szokták. Úgy látták hat szál gyertya is ég az oltáron.

Odabent mög is melegödtek, hisz nagyon átfáztak. Vót ott egy embör. Aszonta, hogy ű a segröstyés. Kérték engedje mög, hogy ott a kápolnába mögaludjanak. Mög is engedte. Rengeteg báránybürt hozott alájuk, rájuk mög olyan vadbüroket. Elaludtak.

Mikó vérradni kezdött, Pista bácsi fölkel, hogy az ű hajnali imaóráját évégezze. A többieket is aztán szépen fölköltötte. Az előtött gyertyák maguktú gyulladtak mög az oltáron.

Lassan kivilágosodott. A segröstyésnek mögköszönték a jóságát. Ez mögmagyarázta nekik, hogy möre mönjenek. Csak most vötték észre, hogy a segröstyésnek farka van. Elindultak.

Mán jól elhaladtak, amikor az egyik kíváncsi embör, alighanem az öreg Meszes, visszanézött. Visszanézött de a kápolna mán összeomlott, farkasok játszottak a helyin. Hát farkas vót a segröstyés is. Pista bácsi olyan csudát tött, hogy egy farkasverömbé vezette űket, de az ű érdemié kápolna lött befüle. Ott háltak, ott imádkoztak, az a farkasembör segített rajtuk.

Na aztán szöröncsésen hazaértek. Pista bácsi tudta, hogy az öreg Meszes visszanézött. Csóválta a fejit: hát minek is nézté vissza!

Tápai Pista viselt dolgairól még több vonatkozásban szölünk.⁸⁹

*

⁸⁹ Főleg a radnai búcsújárásnál.

Az alsóvárosi eredetű, de a domaszéki Bojárhalomra szakadt *Engi*, ragadványnevének *Tüdő* család sarjadéka; neve a kettő egyesítésével *Engi Tüdő Vince* (1864—1922) a szegedi nagytájnak híres szentembere. Életét újszerűen értelmezve Grynaeus Tamás örökítette meg máshol is már idézett kiváló tanulmányában.⁹⁰

Orvosi *tudománya* és vallásos intelmei miatt az egyszerűbb szegedi: tanyai, városi nép mellett a távolabbi környék bunyevácai, németjei, sőt szerbjei is fölkeresték. Főleg Mária-ünnepeken egész kocsitábor állott tanyája körül. A vidéki nép a szomszédos tanyákban kapott szállást. Tanulatlan, szegénysorsú parasztember volt. 4 láncnyi, főleg gyümölcsösből és szőlőből álló tanyabirtokán gazdálkodott. Sokszor kellett fogadnia napszamosokat, mert a földmunkára alig jutott ideje. Nem aggódott a holnap miatt. Istenben bízik — mondogatta —, és csak annyit dolgozik, amennyi a megélhetéséhez éppen szükséges. Valami belső megragadottsággal egyrészt örökölte a hódoltsági licenciátus hagyományt: imádkozó és oktató készséget, az alsóvárosi templom lelkiiskoláját, másfelől azt a középkorias szemléletet, hogy a betegség bűnnek következménye, a gonosznak műve és imádság, böjt, kemény önmegtágadás, penitencia az egyetlen orvossága. Erről más helyen, az egészség-betegség szegedi hagyományait bemutatva már megemlékeztünk. Itt apokaliptikus, Utolsó Itéletől ihletett világgépéről szólunk, amely többé-kevésbé korának parasztnépére is még jellemző volt.

E, már népünk világában is anakronisztikus hitlélménynek legjellegzetesebb vonása az engesztelés, amely a fogadalom, bűcsújárás, önmegtágadás szenvedélyes készségében, továbbá az emberi *szó* archaikus felfogásába, az imádság, ráimádkozás közvetlen foganatosságába, az eskü félelmetes érvényességébe vetett hitben nyilvánul meg. Nem véletlen, hogy éppen a tőle szerkesztett és ponyvai nyomtatványlapon kiadott, más összefüggésben már idézett *igeimádság* is ezt a szakrális szómágiát tükrözi.

Vallásához, egyházi előírásokhoz, szentelményekhez kételkedés nélkül ragaszkodik és tanyai körülményeihez képest meg is tartja. Egyes egyházi személyekről lehetett nagyon lesújtó véleménye, de a papi karizma, így a kiszolgáltatott szentségek abszolút értéke és érvényessége felől sohasem volt kétsége.

Engi Tüdő Vince tanyáján híveinek segítségével kis kápolnát épített. Ide gyülekezett közös ájtosságvégzésére a környék asszonynepe, de számos *embör*, azaz férfi is volt közöttük. Előtte tisztelői útszéli keresztet is emeltek,⁹¹ ahol a Vince bácsitól penitenciába adott imádságokat végezték. A ha-

⁹⁰ Sokrétű jellemzése *Grynaeus T.*, *Engi Tüdő Vince — A legenda és a valóság*. MFMÉ. 1972/73, 155.

⁹¹ A hagyomány szerint megtiltotta, hogy keresztjét bárki is elmozdítsa a helyéről. Meg is átkozta volna, aki erre vetemedik. Egy darabja mégis 1965 tavaszán a tanya padlásáról e sorok írójának gyűjteményébe került. Erről egy tápai öregasszony, Domonkos Viktória tudomást szerzett. A dologban még az év őszén fölkeresett bennünket. Grynaeusnak szó szerint elmondottuk, hogy ekkor mi történt:

„1965 szeptember első szerdáján egy reggel éles, idegetes csöngetés riasztott meg. Két ünneplősen öltözött tápai parasztasszony állott az ajtóban. Az idősebb vagyis Domonkos Viktória ellenséges hangon szólt rám: Én vagyok-e az a Bálint Sándor? Mondtam neki, hogy idáig még én voltam.

— Akkó magánál van a Tüdő Vince köröszkje?

— Egy része csakugyan nálam van.

— Magával az ördög incselkedik, majd a pokolba jut.

— No — mondom — addig is kerüljenek beljebb, mondják meg, hogy is gondolják.

„Viktor néni ez után, mintha a másvilág követasszonya lett volna, nagyon szigorú hangon előadta, hogy ő gyerekkorában sokszor kikísérte beteg édesapját Tüdő Vincéhez, aki olyan imádságokat szabott nekik, amelyeket az ő keresztje előtt kellett elvégezni. Többször is hallotta tőle, hogy áldott az a kereszt. Elkárhozik, aki pusztító szándékkal hozzányúl és elvesz belőle. Meg is átkozta, aki a keresztnek bármit is árt.

Az öregasszony nagyon ünnepélyesen figyelmeztetett, vigyázzak, nehogy Tüdő Vince átka meg-

gyományra igen jellemző, hogy halála után még jó ötven évvel is tartottak a helyén *imaórá*t, de év-közben mostanság is akadnak messzebről való magányos emberek, akik a kereszt helyén imádkoznak. Szótlanul jönnek, szótlanul távoznak.

Tüdő Vince a hagyomány szerint kápolnáját több ízben is térden csúszva háromszor megkerülte, hogy állítása szerint az íncselkedő gonosz lelkeket ezzel a szertartással távoltartsa. A *kilencedők*, azaz kilenc napon át végzendő ájtatosságok közül különösen kedvelte a Szent Anna-, Szent Ferenc-, és lourdesi kilencedet. A lorettói litánia elmondására főleg *újságszombaton*, vagyis a holdújuláshoz legközelebb eső szombaton került sor. Délután kezdték, de belenyúlt az éjszakába is. Hajnalban a népet elbocsátotta, lelkére kötvén a vasárnapi misehallgatást, olykor még a papnál, esetleg személyes ellenségénél végzendő gyónást, áldozást is.

Sokszor fordultak hozzá, hogy halottjaik túlvilági sorsáról tudakozódjanak. Emlegetik, hogy a kéredezett halottakról álmodott, álmában beszélt velük. Megálmodta, hogy hol vannak. Fehér koszorút kellett a halott számára kötni, elvinni Tüdő Vincéhez. Kilenc nap múlva a fehér koszorúból beszélt, elmondván a halott túlvilági sorsát. Egy emlékező szerint a koszorúra rá is imádkozott. Az utókor Tüdő Vincét táltos tulajdonságokkal is felruházta, aki a halott lelkéért a gonoszokkal is kész volt megharcolni.

Akadtak Szeremlére szakadt alsótanyaiak, akik még félszázaddal halála után is több éven át látni vélték a vodicei búcsún.⁹²

*

A koldus, szegedi ajkakon *kúdus*, névmágiás szorongásból *kúduska*, népünk öregjeinek tudatában, az evangélium tanítása nyomán Krisztus barátja, mása, másfelől azonban bűbajos tudomány hordozója is, akinek az alamizsnálkodással kedvében kell járni. Imádságát, könyörgését — mint látni fogjuk — különösen fogatosnak tartották.

A szegénygondozásnak első ismeretes szegedi, az európai vallásos, felebaráti gyakorlattal egyező intézménye a Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kápolna és ház, amelyet Mízsér János építtetett újjá a rászorulóak számára (1434). A középkor végén beginaházak is voltak Szegeden a betegek, elesettek gondozására.⁹³

Zsigmond lengyel herceg följegyzéseiből tudjuk, hogy Szegednek a XVI. század legelején fürdője is volt. Nagyon valószínű, hogy ez valamelyik szegedi ispótyához tartozott, és más hazai városok példájára rituális hivatása (*balnea animarum*) is lehetett. Egyes végrendelkezők alapítványt tettek, hogy haláluk után vagy haláluk évfordulóján a város szegényei itt megfürdőjének, és utána torban megvendégléjék őket.

A szegedi premontrei apácák rendtartásából (1519), amelyet irodalomtörténetünk *Lányi-kódex* néven tart számon, kiderül, hogy a szegényeket is gondozták. A nagycsütörtöki oltármosással kapcsolatos kolostori hagyomány volt a szegények lábának megmosása is. *Az portás* — olvassuk — *annyé szegényt keressen, mennyé atyafiú (=apáca) vagyon. Mingyán begyűlvén és a szegényeket behíván tegyenek mandatumot (= mossák meg a lábukat). Böjtbén, másodszombaton minden atyafiú az ő szegényének vizet töltjön kezére és minden szegénynek egy-egy pénzt vagy fillért adjonak. Mikor nekik osztják, minden szegénynek meg kell békélni (csókolni) az kezét és az után valami enniavalót és inyivalót kell nekik adni. Az fejedelem (= apátnő) pedig magának anyye szegényt hívasson, mennyet akar.*⁹⁴

Adataink ezután egészen a XVIII. századig nincsenek. A boszorkánypörökben fölbukkan a *kúdusbíró* neve. 1728. *Nemrégén előhozakodtak a nagy szárűzságtul és Istennek nagy ostora vóna az .Mondá Kovács Pál, koldusok bírāja, hogy nem Istentől van ezen szárazság, hanem török országra adták el az esőt a boszorkányok.*⁹⁵ A koldus-

foganon rajtam. Egy kis magyarzkodás után a beszélgetés megenyhült. Búcsúszánál mindkét aszszony letérdelve, könnyhullatva csókolgatta, lelkendezve símogatta az emléket, amelyet ebben a pillanatban magam is szinte a Megváltó keresztjéből valónak éreztem."

⁹² Grynaeus 172.

⁹³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 27.

⁹⁴ Nyelveléktár VII, 243.

⁹⁵ Reizner III, 197; IV, 375.

bíró a koldusok ügyeit intézte, rendet tartott közöttük. Joga volt az idegen kéregetőket a Városból kitűzetni.

Az újjászülető Szeged társadalma felkarolja a szegények gondozását. Középkori romjaiból föltámad az alsóvárosi ispotály,⁹⁶ a mai Borbás utca nyugati torkolatában. Lázár István végrendeletében (1740) búnei bocsánatára az ott élő koldusok számára egy ökröt hagyott. Losoncz Ferencné Ötvös Ilona végrendeletében (1741) így intézkedett: *Idevaló Ispitályra hagyom Száz Rhen. forintokat id est fl. 100. úgy ezen Summa elocáltassék és Interesse (kamata) minden esztendőben hat forint szegényeknek fizetessék, melyek tartoznak minden hólnap egy olvasót lelkemért elmondani.*

1753-ban városi szabályrendelet intézkedik a szegények ügyében. Eddig az ispotály lakói is kijártak a Városba koldulni. A hatóság csak azokat táplálta, akik teljesen leestek a lábukról. Mostantól kezdve az ispotály lakóinak szigorúan tilos volt a koldulás. Alapítványokból, büntetéspénzekből való részjuttatásból, esetleg a dézsmajövedelemből tartották el őket. Minden elismert koldus bádogtáblácskát kapott a Város címerével, amelyet koldulás alkalmával a ruháján tartozott viselni. Csak szombaton volt szabad kéregetni, mindenkinek abban a városrészben, melyet kijelöltek a számára. A renDELETEH csatolt névjegyzékből kitűnik, hogy ebben az időben Felsővároson 24, a Palánkban 11, Alsóvároson pedig 24 koldus volt.

A reformkor humánus szemléletét joggal botránkoztatta meg a koldulás ténye és a koldusok visszataszító állapota. Erről egy, a Pesti Hírlapban Osztróvszky József tollából megjelent nyílt levél is beszámol: „Megrázzák az ember szívét a sűrű néptömeg közt minden hatodik-hetedik lépésnél feltűnő, s nem ritkán undorító jelenetek. Midőn itt egy földön fetregő félmeztelen nyomorultnak jajgatásai, ott egy vagy néha két ép, a dologra termett ember által taligán vont bénának kiáltozásai, tovább egy szinte ép által vezetett vaknak rekedt éneklése sértik a fület, vagy a minden sarkon, útfélen kéregető koldusok, de többnyire csak kolduscondrákba öltözött dologkerülők és tekergők lármája és szemtelenségig menő tolakodása kínozza a jövő- s menőket. E kellemetlen jelenetek vásár idején túl is napirenden vannak... Hetenként szombaton szabad a koldulás.”

Osztróvszky buzgólkodására 1841-ben *szegényápoló egyesület* alakult,⁹⁷ amelynek tagjai önkéntes adományaikkal akarták a koldulást megszüntetni és a szegényeket istápolni. Lassanként azonban a hagyományos koldulás, vagyis az alamizsna fejében való imádkozás és eláldás lábrakapott, és csak a két világháború között enyészett el.

A koldulással egyidejűleg jelentkező *kéregetés* abban tért el az igazi koldulástól, hogy a kéregető nem imádkozik az alamizsnáért, csak kéri, és egyszerűen, eláldás és hálálkodás nélkül megköszöni.

A koldusnak kijárt az a tisztelet, amely koránál fogva megillette, tehát tegezte a magánál fiatalabb, esetleg tekintélyes paraszti adakozót, az pedig kendezte, magázta.

A koldulás történhetett házról-házra járva, templom és temető bejáratánál üldögélve, hetipiacos napokon, a Város szélén, az utak mentén is, ahol az otthonukba iparkodó tanyaiak, falusiak adományára várahoztak. Piacon a kofák és termelők között is kéregettek. A havibúcsúra messze vidékek koldushada szokott összeseregleni. Jóságvásárlásokon a koldusemberek ott settenkedtek az egyezkedő felek körül, mert a vételárból egy-két forint az ő markukat is ütötte, sőt az egyezséget megpecsételő áldomásívásban is résztvettek. Erről máshol már bővebben szóltunk.

*

A koldus személyéhez számos jellegzetes szólás fűződik. Közismert: *szégyöllős kúdnúnuk üresen marad a tarisznyája*. Kisebb jövedelem elmaradása még nem nagy baj: *egy ház nélkül a kúdús is mögél*. Már késő reggel van, ilyenkor a *jóravaló kúdús*

⁹⁶ Csajkás 159.

⁹⁷ Reizner, A régi Szeged I, 45. Osztróvszky József levele Pesti Hírlap 1841, 38. sz.

mán a harmadik faluba jár. Tréfás megelőzés, amikor magyarázni próbálnak valamit, amivel mi is tisztában vagyunk: *üsmerjük a falut, belejárunk kúdulni.* Átkozódásban is, olykor tréfásan: *segítsön rá az Isten a kúdusbotra.* Dombiratosi átok: *a zsiros-bögre verje föl a mellye kanalát.* (mellcsontját). Mint mondják, a koldusok valamikor bögrét akasztottak a nyakukba. Ebbe vetett azután a gazdasszony egy-két kanál zsírt. A bögre menés közben oda-odaütődött a koldus melléhez.⁹⁸

Aki anyagilag tönkremegy és mások irgalmára szorul: *templom alá jut, kúdusbotra jut.* A koldusnak botjára nemcsak öregsége, beteges állapota miatt volt szüksége, hanem a kutyák távoltartására is. Az ellopott koldusbotot galambjárónak kell fölhasználni, hogy az új galamb megszokják a háznál. Mások szerint azért kell elcsenni, hogy minden jószág otthonos legyen. Koldusbottal szokták megvergetni annak a kisgyerekek talpát, aki nehezen kezd járni. Ezt rendszeren maga a koldus végezte, aki ezért még külön alamizsnát is kapott.

A koldusnak a halott kultuszban való jelentős szerepéről, továbbá a *kúduscipó, kúduskalács, kúdústuborék* célzatairól a halálról szóló fejezetben emlékezünk meg bővebben.

A házról-házra való koldulás leginkább pénteki napokon, tanyán, olykor lovas-taligán közlekedve történt. Régebben tekerő, bőrduda hangja mellett a koldusemberek énekeltek is, főleg Jézus haláláról, a halottak szenvedéseiről. Egy tápai kéregető-ének:

Áldja meg az Isten
E háznak gazdáját,
Tartsa mög háznépét,
Gyermököt, jószágát.
Ki az özvegy árvát
Sajnálja és szánja,
Légyön annak mönnybe
Terített asztala.

Ó te háziasszony,
Sajnáld mög a szögényt!
Adj neki, ha löhet,
Csak egy falat segélyt.
Vissza adja neköd
Azt az egek Ura,
Hogyha bejutsz egyszer
Magos mennyországba.

Tartsa mög az Isten
Ezen házigazdát.
Adj neki bő termést,
Adj neki bő áldást.
Adj neki, ha löhet,
Míndönbül öleget.
Majd ad a szögénynek
Égy kis segődelmet.⁹⁹

Alamizsna gyanánt pénz, enivaló járt a koldusnak. Disznótor után az alsóvárosi gazdasszonyoktól bélszírt, az órjának a faroknál levő szalonnás részét, továbbá kóstolót kapott. Máshol is említettük, hogy valamikor a vízimadarak bővében egy-egy madár is jutott nekik.

Régebben szokásos volt a koldusnak átnyújtott alamizsnát előbb megcsókolni. Ritkán előfordult, hogy alamizsna nélkül küldték el, akkor ezt mondták neki: *Isten*

⁹⁸ Tóth Béla könyvtárigazgató baráti közlése.

⁹⁹ Polner 289, 144. sz. Molnár Ferencné, Révész Rozália (*1897) ajkáról.

hírivē járják kend! Rövidebben: *Isten hírivē*. Elvárták, hogy az alamizsna fejében a koldus imádkozzék, mert az így végzett Miatyánkot, Üdvözlégyet, továbbá a családért, jószágért, termésért való könyörgését különösen fogatosnak tartották. Betegért külön is szoktak vele imádkoztatni.

Hallottuk emlegetni, hogy Rúzsá Sándor külön koldust istápol, aki mindig érette imádkozott.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Susi Bindis volt a ragadványneve.

KÖZÖSSÉGEK

A népi vallásosságnak van valami középkorias és közösségi jellege. A társadalmi és szakmai társulatok, így a céhek is mennyei patrónust választottak maguknak, részben munkájuk megszentelésére, részben szakmájuk oltalmára. A védőszent képével díszített zászlaikat bent a templomban őrizték, alatta vettek részt az egyházi körmeneteken, céhfelvonulásokon. Sokszor emeltek külön oltárt, kápolnát, képmást a tiszteletére. Ünnepét nagy fényvel, a *patrónusmise* névvel illetett isteni szolgálattal ülték meg. A szent patrónus életében, esetleg vértanú halálában volt valami mozzanat, amely a mesterségre emlékeztetett. Ezekről más vonatkozásokban bővebben is szólunk. Itt csak egyszerűen felsoroljuk őket. A szegedi céhpatrónusok:

Asztalosok, ácsok: Szent József
Bognárok, kerékgyártók: Szent Leó
Borbélyok, felcserek: Szent Kozma és Damján
Cipészek: Szent Erhard
Csizmadiák: Szent István király
Fazekasok: Ádám-Éva, később Szent Flórián
Káddárok: Szent Orbán
Kalaposok: Szent Jakab apostol
Késesek: Szent Kilián
Kovácsok: Szent Lénárd
Kötélverők: Szent Pachomius
Lakatosok: Szent Péter
Magyarszabók: Szent Anna
Németszabók: Assisi Szent Ferenc
Mészárosok: Szent László, Szent Lukács
Szíjjártók: Szent György
Szűcsök: Szent Bertalan
Szűrszabók: István vértanú
Takácsok: Szent Szevérus
Timárok: Szent Lőrinc.¹⁰¹

Sajátos módon Szeged városában számos olyan iparág, foglalkozás virágzott amely nem tömörült céhekbe. Nem volt céhük — mint az ország más részein — a halászoknak, hajósoknak, hajóácsoknak, molnároknak, fuvarosoknak, faragóknak, így a zsindevágóknak, talicskakészítőknek, szappanfőzőknek, disznóvágóknak, birkavágóknak, másként cincároknak, természetesen a pásztoroknak és a földműves parasztoknak sem. Polgárjogukra, török időkben kemény körülmények között kialakult hagyományaikra hivatkozva ellenszegültek minden hatósági szervezésnek. A kor szellemében, továbbá a társadalmi reprezentáció és szakmai tisztesség érdekében mégis szükségesnek érezték, hogy laza, de céhszerű társulásban éljenek és legalább saját zászlajuk legyen.

¹⁰¹ Patronátusaikról az Ünnepi kalendárium megfelelő helyein.

Igy a felsővárosi halászok „sohasem voltak — írja¹⁰² Tömörkény — céhben. Céhládájuk nem volt, de zászlajuk volt, mert az alatt tartoztak együvé. Még ünneplő ruhájuk is formára volt csinálva: molnárszín posztó, meggyzsin bársonygallérral. Még templomi superlátjuk is volt, selyemsátor, amit templomjáráskor a felsővárosi minorita barát fölé tartottak.” A múzeumban őrzött zászló egyik oldalának közepén az angyalos magyar címer. Főírása: SZABAD KIRÁLYI SZEGED VÁROS HALÁSZ TESTÜLET ZÁSZLÓJA 1882. A másik oldalán csónakon evező halászok. Főírása: ISTEN ÁLD MEG A HALÁSZT 1882.

A hajósok is, főleg temetési tisztességükre gondolva, 1848-ban megalapították a Szegedi Önszegélyező Hajósegyletet, amelyet a városban *hajósegylet* néven emlegettek. Nemcsak Tisza után élő tagjai voltak, hanem más egyszerű, szegénysorsú emberek is. Ha egy tag elhalálozott, az élő tagok 20 krajcár hozzájárulást fizettek, viszont az elhalt tag hozzátartozói 60 forint temetési költséget kaptak. A temetésre fáklások kíséretében kivitték az egylet zászlaját is. A tagok zászló alatt résztvettek a felsővárosi egyházi körmeneteken is.

A múzeum a hajósok két lobogóját őrzi. A régebbi egyik oldalának felírása: HAJÓS TÁRSULAT 1876. ISTEN VELÜNK. Középen Nepomuki Szent János áll vízparton, vízimalommal. A másik oldalán: ISTEN VELÜNK 1876. Középen kép: tiszai bögőshajó. A másik zászló szövege: SZEGEDI ÖNSEGÉLYEZŐ HAJÓSEGYLET 1890. NEPOMUKI SZENT JÁNOS ŐRIZZ MINDEN VESZÉLYTŐL. A másik oldalán Jézus és tanítványai hajón, a háborgó tengeren. Főírása: KELJ FÖL URUNK, MERT NÉLKÜLED ELVESZÜNK. MIT FÉLTEK KICSINY HITŰEK? A kép sarkán Szeged címere.

Szabadipar volt a disznóvágóké is, mégis illendőnek tartották, hogy a céhek módjára Páduai Szent Antal patronusként tiszteljék, és ünnepét közös misével, vendégséggel megüljék. A védőszent-ről egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a középkorban a sertéseket főleg orbánc ellen Remete Szent Antal oltalmazta. Patronátusát a névegyezés alapján később Pádua franciskánus szentje vette át. Ennek magyarázatára máshol, a jeles napoknál visszatérünk.

E rövidre fogott bevezetésből is kitűnik, hogy a céheken kívül dolgozó társadalom is szükségét érezte, hogy a szabadiparoknak részben közösségi jellege, részben megkülönböztető jele, jelvénye, ünnepe legyen. Ezért választottak ők is védőszentet, tiszteletére szenteltettek zászlót, hogy társadalmi összetartozásukat, továbbá a halálban való sorsközösségüket méltó kifejezésre juttassák. Külön kápolnájuk, hordozható patrónus-szobruk, társulati jelvényük nem volt. A kellő időben a céhek módjára ők is saját zászlójuk alatt vonultak föl a társulat élő és megholt tagjaiért mondott misére, utána szeretetlakomának tetsző közös vendégséget tartottak. Résztvettek az ünnepi körmeneteken, zászló alatt kísérték utolsó útjára az elhalálozott tagot, torát külön ők is megüjték. E társulatokból mégis mindenkor hiányzott a céhes fegyelem és ellenőrzés, nem volt kötelező a kölcsönös segítség, bár mindig jóindulattal voltak egymás iránt. Inkább a közös emberi sors, a munka és halál ünneplése, mint a gazdasági érdek fűzte össze őket.

Alsóváros vallási társulatainak is ez az önállóság volt a polgári vonása, sajátos szegedi jellemzője. Alapjában természetesen a templomi kultusz és kolostori kultúra archaikusabb világa is éltette, kiegészítette.

A kultuszközösségen kívüli, de szakrális igényű társulás első biztos alsóvárosi nyomai a török időkben bukkannak föl. Megalakult és II. József virágzott a *kordaviselők* (confraternitas cordigerorum) társulata (1653), amelynek tagjai a barátok módjára kordát, vagyis vezekelővet viseltek ruhájuk alatt és állapotbeli köteleességeik előírt kevés imádsággal való megszentelésére, tehát szinte a minimum vállalására, ugyanakkor bizonyos lelki önállóságra kötelezték magukat. A kordás mozgalomnak a hódoltság szörvényaiban, a licenciátusok, másként félpapok működésében volt megtartó jelentősége. Ez a szegedi klostrom esetében — Vásárhely és Makó reformátusságát nem számítva — Csongrád, Csanád nyugati, Torontál és Bácsbodrog északi vidékeinek társadalmi irányítását jelentette.

A XVIII. század elején, 1722 táján alapított alsóvárosi *Kisasszony Társulat* reguláit ismerjük,¹⁰³ de későbbi működéséről, hatásáról semmi hírünk nincsen. Nyilván ez volt a még említendő olvasótársulat őse.

A franciskánus *harmadrend* a XVIII. században virágzott, írásos főljegyzéseink nem maradtak róla. Később tengődött, csak a rendi reform (1897) nyomán született újjá. Alsóvároson 1914-1950 között működött. Tagjai elsősorban szegényebb parasztok, munkások, így varrónők, paprikahasítók, alkalmazottak, nyugdíjasok köréből kerültek ki. Egyszerű evangéliumi életmódra kötelezték magukat. A szekták terjedését feltartóztatták ugyan, de életeszményük a polgárosodó, gazdagodó városrész vallási konvenciójának már idegen volt.

¹⁰² Rónasági csodák 166.

¹⁰³ A szegedi Kisasszony Társulat. Délvidéki Szemle 1944.

A *Szent Antal Társulat* (Congregatio Thaumaturgi S. Antonii) 1673 után kezdett Alsóvároson működni. A középkorban Remete Szent Antal a mezőgazdaság nagy patrónusa, az anyarozs okozta orbánc (Szent Antal tüze), továbbá a jóságbetegségek mennyei orvosa. Kultuszának csökevényei hazánkban még itt-ott még ma is élnek, névazonossága miatt azonban egészen a páduai szentre ruházódtak át. Ebben természetesen nagy része volt a barátok lelkipásztori opportunizmusának. Ezt az átváltási folyamatot itt nincs módunkban részletezni.

Az agrár előzményű Antal-szimbólum ihleti az alsóvárosi gazdák patrónusválasztását is, mely különösen a paprikatermelés mind általánosabbá válásával ereszt egyre mélyebb gyökeret. Ő a paprika szegedi társadalmának védőszentje.

Kultusza azonban a XVIII. századtól kezdve Szent Józsefnek, a családfői és atyai méltóság, továbbá a jó halál barokk patrónusának tiszteletével is társul. Ettől kezdve Antal és József a legnépszerűbb alsóvárosi keresztnevekké is válnak egyúttal. A Szent Antal Társulat hasonló tiszteletadással ünnepli meg József napját is, amelyet egyúttal egyik tavaszkezdő terminusként is számontart.

A Szent Antal Társulat szabad, bizonyos tekintetben autonóm közösség, amelynek nincsen előírt, jóváhagyott szabályzata, ájtatossági rendje, nincsen külön lelki vezetője. A belépés teljesen önkéntes volt és társulatban már bentlévő rokonok, komák, szomszédok biztatására, illetőleg példájára történt. Egy-két tisztségviselője inkább csak primus inter pares, aki az elkerülhetetlen, legszűkebbre szorított adminisztrációt: tagdíjak kezelését látja el. Csak a szolga kapott évi összeget, régebben 50 koronát. Ennek fejében a tagdíjakat beszedte, a haláleseteket a tagoknak hírül adta és a fáklyásokat összehívta. Úgy emlékeznek, hogy amikor zászlószentelés adódott, ünneprontásnak tartották a muzsikaszót, ami polgári egyesületeknél ilyenkor nem marad el.

Lehetséges, hogy a társulat működése, vállalt feladatköre valamikor gazdagabb, színesebb volt. A ma élő, jórészt már elaggott tagok és a magunk emlékezete szerint Szent Antal, illetőleg Szent József napján az élő és elhalt tagokért misét mondatnak, ahova a tagság a társulat zászlaja alatt régebben az elnök hajlékából, később a zászlót őrző alsóvárosi népkörből, a legújabb évtizedekben csak a sekrestyéből vonulnak be. Mise után a pap vezetésével Szent Antal, illetőleg Szent József oltárához mennek és itt közösen imádkoznak, könyörögnek. Utána egy kis áldomás és meghitt elbeszélgetés valamelyik közeli kocsmában, mostanában a sekrestyében. Azelőtt valamelyik vendéglőben vendégség, közös ebéd is volt, továbbá koldusok, szegények megajándékozása. Szent Antal napján van még *Szent Antal kenyérről* való gondoskodás is. Valamikor a tagok feleségei sütötték és templomban hordták össze a szegények, koldusok számára. Most péknél rendelik és leginkább a kolostorban elhelyezett szeretetház gondozottjainak juttatják. Jegyezzük itt meg, hogy a háborúk alatt a társulati vendégség mindig elmaradt, de a mise, alamizna nem.

A társulat zászló alatt vonult föl a feltámadási, búzaszentelői, úrnapi, búcsúnapi (Havi Boldogasszony, aug. 5.) körmeneteken, nagyszombaton és úrnapián az Oltáriszentséget a társulat fáklyásai is kísérték. Búzaszentelő legtöbbször köznapra esvén, addig nem fogtak mezei munkába, amíg a szertartás végbe nem ment.

A körmenetek zászlós felvonulási sorrendje a második világháborúig: alsóvárosi népkör, iparosok, vasutasok, mezei társulat, Szent Antal Társulat, fehérlányok (márialányok), olvasóistársulat, papság, majd egyházközségi tagok, esetleg értelmiségiek, hivatalviselők, végül a hívek, férfiak és nők vegyesen. Egyes rendszertető gvardiánok ezeket szerették volna elkülöníteni, de nem sikerült. Megemlíthjük itt is, hogy alsóvárosi szertartási különlegességként, egyúttal azonban a középkori határjárás maradványaként, a feltámadási körmenetben a hívek a világtájakra adott négy szentségi áldás alkalmával egyszerre fölkiáltottak: *Jézus, Jézus, Jézus, Mária, Mária, Mária!*

Voltak régebben, még az árvíz előtt olyan felvonulások is, amelyeken a városrészek együtt reprezentáltak. Így nagypéntek éjszaka és húsvét hajnalán a „körösz-tők”, vagyis a hívek összetartozó csoportjai egymást felváltva mentek a Kálváriára. Úrnapián a palánki (belvárosi) zenés, mozsárgyús körmenetre. Hasonlóképpen Sárlos Boldogasszony napján fodormentaszentelésre a palánki Rozália-kápolnához, Vasas Szent Péter (aug. 1.) napján a rókusi templomba, augusztus 5-én pedig az alsóvárosi havibúcsúra.

Sajátos helyi szokás volt, hogy a „víz” előtt Mindenszentek délután évenként váltakozva, a városrészek hívei zászló alatt felvonulva, más-más városrész temetőjében végeztek a halottakért együttes könyörgést.

Az első világháború előtt az egyes városrészek Radnára igyekező búcsújai papjaik vezetésével ünnepélyesen indultak a palánki templom elé, majd innen most már együtt Radnára.

Visszatérve a Szent Antal Társulat működésére; a szentek egységének, vagyis élők és holtak vallás-hirdette közösségének kifejezése a társulat halottjainak való középkorias tiszteletadás. Lényegében az efféle társulatokat éppen ez a belső szükségérzés hozta létre: a léleknek legyenek szószólói: részben a társulat szent, annyszor megtisztelt patrónusa, részben még élő társai álljanak helyt érte.

Az alsóvárosi gazdáknak másik hasonló tömörülése a múlt század negyvenes éveiben alakult Szeged—Alsóvárosi római katolikus mezőgazdák egyesülete, népi nevén *mezeitársulat*. Hasonlók más városrészekben, Palánkban, Rókuson is működtek. Ezekről nem tudunk. Nyilvánvalóan a reformkor szülöttjei és eredetileg főleg Alsóvároson az okszerű gazdálkodás érdekében kezdetben hatósági támogatást is élveztek. Kibontakozásukat a szabadságharc, majd az abszolutizmus akadályozta meg.

A mezeitársulat 1945-ig fennállott és számos kisebb gazdavédelmi ügyben (szérű, legelő, útjavítás) a hatóságoknál eredményesen járt el, de nagyobb, átfogóbb, állandósult egyesületi programja nem volt. A folyton kísérletező, munkával szüntelenül elfoglalt alsóvárosi gazdaembernek céltudatos társaséletre nem maradt ideje, így a társulati együttlét télen, ünnepeken inkább egy kis kötetlen beszélgetés, találkozás alkalmául szolgált. Helyiségük a két világháború között a Pálffy utcai Vőneki-ven-déglő volt.

Jellemző a város hagyományainak erejére, hogy a Szent Antal Társulathoz jóval fiatalabb mezeitársulatot is szinte csak fogadalmi ünnepe: áldozócsüdtörtők forrasztotta igazi közösséggé. E napon zászlajuk alatt az öreggazda, vagyis elnök Földmives utcai házából, később a vendéglőből az alsóvárosi templomba vonultak, a jó termésért ünnepi misét mondtak, utána a népkörben társadalmi eseményszámba menő vendégségben vettek részt, amelyen a *toronyalji urak*, azaz a város vezetői is megjelentek. Külön védőszentjük nem volt. Hagyományrendjük lényegében egyezett a Szent Antal Társulatával, kivéve ennek halottkultuszát.

Föltűnő a fogadalmi ünnep megválasztása. Gyökerei föltétlenül még a középkorba nyúlnak vissza, amikor Szeged városa a kalocsai érsekséghez tartozott. Ennek hajdani rituáléja szerint emlékeztül, hogy Krisztus kivezette tanítványait az Olajfák hegyére, áldozócsüdtörtőkön a mezőkön liturgikus körmenetet tartottak.¹⁰⁴ Minden körmenet eredeti indítéka a mágikus, illetőleg a szakrális jellegű körülmény, a gonosz ártalmának távoltartására. Ez esetben a fejlődő vetés felajánlása, a Jézus előtt e napon megnyílt ég oltalmába. Ennek az intenciónak számos paraszti megnyilatkozása él manapság is az ország több vidékén. Alsóvároson tehát egy középkor után lappangó, illetőleg összeg zsurorodott liturgikus hagyományról lehet szó.

Az asszonynépet Alsóvároson is — mint szerte az országban, falun és városban egyaránt — a máig virágzó *olvasós társulat* szervezte szinte autonóm vallási közösséggé, amely minden hónap harmadik vasárnapjának első, kora reggeli miséjét az élő és elhalt tagokért ajánlja föl. Utána a templom előtt történik a *titokváltás*. Ezt a *koszorúfej* néven emlegetett vezetőasszony végzi. Ugyanis a társulat *koszorú* néven emlegetett kisebb egységekbe csoportosulva azelőtt élőszóval, újabban szentképeken ábrázolva minden tag az olvasónak egy-egy titkát (hittitkát) kapja a következő váltásig naponkénti elimádkozásra.

¹⁰⁴ Karácsony, húsvét, pünkösd 331.

Régebben — századunk elején — össze is gyülekeztek az idősebb, egy koszorúba tartozó szomszédasszonyok, akiknek már estefelé a ház körül nem volt dolguk, ama társuk hajlékában, ahol nyugodtan imádkozhattak, énekelhettek. Valaki fölolvastott, főleg a „Makula nélkül való Tükör”-ből. Ez leginkább Mária-ünnepek vigiliáján, továbbá szombati napon történt. Ilyenkor fehér kötényt kötöttek maguk elé és fehér kendőt a fejükre. Meggyújtották a Boldogasszony tiszteletére a *szombat mécsőt* is. A dolgozó, elfoglalt család örült, szinte áldásnak tartotta, ha volt egy állandóan templombajáró, imádkozgató öreg tagja, aki mondogatta is: én mán csak így tudok segíteni.

BÚCSÚJÁRÁS

A búcsújárás, zarándoklat a hitbeli bűnbánatnak, vezeklésnek és elégtételnek, az emberi megnyugvás keresésének archaikus megnyilatkozása. Kivonulás az otthoni környezetből, ahol minden a munkára, mindennapi feladatokra és kötelességekre emlékeztet, lelkierő gyűjtése a további helytállásra. Mint ismeretes, a zarándoklat nemcsak a kereszténységben, hanem minden nagy vallási rendszerben megtalálható.

A búcsújárás legtöbbször közösségi megnyilatkozás. Egy-egy falunak, városnak hívősege régi fogadalom, esetleg évszázados hagyományok nyomán évről-évre elzarándokol egy vagy több kegyhelyre, ahol a maga, de az otthonmaradottak számára is égi segítségért és kegyelemért, emberi boldogulásért könyörög.

A betegség hagyományvilágánál már megemlékeztünk a szegedi népnek 1460 táján Kapisztrán Szent János újlaki sírjához való tömeges zarándoklatáról,¹⁰⁶ továbbá egy szegedi vargának Remete Szent Pál budaszentlőrinci ereklyéihez való magányos vezeklő útjáról (1490).¹⁰⁶

Bizonyos, ha nincs is rá forrásbeli tanúságunk, a mi népünk is biztosan megfordult a középkor végén Váradon Szent László, Csanádon Gellért püspök sírjánál, továbbá Bátán, ahol a híres Szentvér ereklyét őrizték. Idehaza a Városban hasonló ereklyét tiszteltek, amelyről más helyen emlékezünk meg.

Számosan jártak búcsút Rómában, és léptek be az ottani Szentlélek-társulatba.¹⁰⁷ Tudunk Szegedi Miklós aacheni zarándokútjáról (1499) is.¹⁰⁸

Tudjuk, hogy a búcsújárás a barokk időkben valósággal újjászületett, és most már nemcsak messze földre, híres ereklyékhez, hanem csodatevőként emlegetett hazai Mária-képekhez, szobrokhoz is zarándokoltak. Ezek olykor híres külföldi kegyképek másolatai, utánköltésai. A följük emelt templomoknak, kápolnáknak sokszor volt tájképző hatásuk is. Néprajzi, népeleti sajátosságaikkal a kutatás csak újabban kezd komolyabban foglalkozni.

A szegedi nagytájnak szakrális népeleti központja hosszú időközön át az alsóvárosi templom, de beletartozott majd két évszázadon át Máriaradna vonzási körébe is. Vékonyabb barokk szálak fűzték még Máriacell,¹⁰⁹ Mátraverebély,¹¹⁰ Makkosmária¹¹¹ kultuszhelyekhez.

¹⁰⁶ Szeged reneszánsz kori műveltsége 111-124. Vö. még: *I. Mazuran*, Čudesa Ivana Kapistrana-Miracula Ioannis de Capistrano. Ilok. A. D. 1460. Historijski Arhivu Osijeku. Fontes Historiam Esse. kini et Slavoniae spectantes. 4. Osijek 1972.

¹⁰⁶ *Pásztor L.*, A magyarság vallási élete a Jagellók korában. Budapest 1940, 104.

¹⁰⁷ Szeged reneszánsz kori műveltsége 44.

¹⁰⁸ *Iványi B.*, A szegedi dominikánus rendház története (1318—1929). „Credo” 1935, 81.

¹⁰⁹ *Bálint S.*, Egy ismeretlen szegedi városkép. MFMÉ. 1958/9, 191. Uő: Zu einem Mariazeller Motivbild. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1965, 45.

¹¹⁰ *König K.*, Hatszázéves ferences élet Szécsényben. Vác 1931., 224.

¹¹¹ Kegyeképek barokk mását az alsóvárosi templom múzeuma őrzi.

A havibúcsú

Az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom búcsúnapja augusztus 5. A *havibúcsú* rangja a törzsökös szegedi nép nyelvi és vallási tudatában mindjárt az esztendő három fő ünnepe után következik.

„Nagy ünnep — írja¹¹² Tömörkény — a *Havi*. Ez valóságos időpont, egy darab sarokkő az idők folyásában, melynek napját mindenki tudja és ismeri. Miként egyes, régebbi események idejét úgy szokás meghatározni, hogy a *nagyvíz* előtt, vagy a nagyvíz után történt-e, akként a Havi napja is útjelző karó az élet nagy homokjain, s a dolgok, miket az emlékezet megőriz, körébe csoportosulnak, Ez meg ez az eset például Havi napján történt, emez két héttel előtte, míg emez ismét négy nappal utána. Ez az emlékezés onnan támad, hogy Havi napján mindenki megmozdul, aki él, hogy járuljon a Fekete Mária elé. Augusztus ötödikén van ez az eset, a dinnyeérésnek is ez a napja. Ha tőlem kérdik, mikor érik a szabad földben termett dinnye, röviden mondom rá: Havikor, mert ezt úgy tudom egészen apró gyerekkorom óta, mert minket éppúgy levittek akkoron oda, mint ahogy mi most levisszük a mi apróságainkat. Majd ők az övüket ismét le fogják vinni idővel...”

A búcsújárás a török időkben, a XVII. század folyamán bontakozott ki. Úgy érezzük, hogy a templomot nem csupán a hozzáfűződő csodák, legendák avatták zarándokhellyé, hanem különleges történelmi sorsa és földrajzi helyzete is: a táj megpróbált népét oltalmazta meg a szétszóródástól. Megőrizte a hitet, de a magyar nyelv édesanyjai erejével is. A Délvidékre, főleg a Temesközbe, szokottabb nevén Bánátba, majd a homokra települt népünkben tartotta ébren a szegedi származásának tudatát. Ez az összetartozás elsősorban a népi hagyományban élt.¹¹³ Alig tudunk róla, hogy a kapcsolatot az egyházmegyei lelkipásztorkodás különösebben erősítette, tudatosította volna. Ezzel Kálmány és Tömörkény sem volt egészen tisztában.

Sajátságos, hogy a havibúcsú néprajzával, szülőföldi sajátosságaival a régebbi kutatók közül sem Dugonics és Vedres, sem Kálmány és Kovács János nem foglalkozott tüzetesen: mondanivalójuk csak néhány odavetett mozzanat megörökítéséből áll. Ezekre azért természetesen mindig hivatkozunk. Íróinkat, költőinket, művészeinket azonban annál inkább megragadta a havibúcsú világa.

*

A havibúcsúra való készülődés a földrajzi távolság szerint néhány nappal előtte megkezdődött. Idehaza frissen meszelték a házvégeket, kitakarítottak és minden szállás- és ellátásbeli előkészületet megtettek az érkező rokonok, vagy akár ismeretlenek fogadására is.

A búcsújárás régebben legtöbbször gyalogszerrel történt, de kocsin, újabb időkben természetesen vonaton, bérelt autóbuzson is. A századfordulón *búcsúhajók* is jártak: kitűzött kereszttel, zöld ággal földíszített, lóvontatta fahajók, régies nevükön *luntrák*, amelyeken az alsó Tiszavidék, a *Léntség*¹¹⁴ népe jött az ünnepre.

A halasi véreink a búcsúra igyekezve a század elején így énekeltek:

Óh Te ékes Havi Szűz! Szép Szűz Mária!
Hozzád repül a mennybe szívünk imája.

¹¹² Munkák és napok 249.

¹¹³ Ilyen értelemben, az alsóvárosi templom és havibúcsú révén Szeged egy kiterjedt szakrális tájnak is szíve, amelybe beletartozik a Város messzebbre rajzott, máshol már faluként is felsorolt és jellemzett népe, de természetesen a vele szomszédos más jellegű magyar helységek (Dorozsma, Félegyháza, Majsza, Csongrád, Királyhegyes, Apátfalva, Horgos, Zenta, Csantavér, Magyarkanizsa (de Szabadka, Bajmok bunyevácai, Óbessenyő bolgárjai, Újszentiván, Kübekháza németjei is. Minderől a templomról készül a nagyobb munkánkban bővebben is szólunk.

¹¹⁴ Ezt a földrajzi elnevezést *Tömörkény* örökítette meg.

Havibúcsú (*Századforduló, MFM*)

Áve, áve Szűz Mária,
Szegec csillaga!
Téged megyünk köszönteni
Havi Szűzanya,
Szép Szűz Mária.

Óh szegedi virágszál tekints mireánk!
Anyai szent áldásod óh add mireánk!

Áve, áve Szűz Mária,
Szegec csillaga!
Téged megyünk köszönteni
Havi Szűzanya,
Szép Szűz Mária.¹¹⁵

Rövid ájtatosságra országos szokás szerint minden útjukba eső templomba, kápolnába, temetőbe betértek, útszéli keresztelnél, szobroknál tiszteletet tettek.

A közeledő ásonthalmi, tanyai búcsúok, amikor először tűnik szemükbe a templom tornya, térdreborulva szokták köszönteni Máriát. A század elején a toronyban gyerekek őrködtek és a templomhoz érkező keresztet harangszóval fogadták. Barát is kiment eléjük és pár szóval köszöntötte őket.

Tudjuk, hogy az archaikus vallási gyakorlatban minden hitrendszer szinte előírta a kultikus célzatú mosakodást, tisztálkodást. A legtöbb kultushely mellett találkozunk szentkutakkal, csodatevő hírben álló forrásokkal, amelyek a töredelmes embert hite szerint tisztára mossák és most már méltóvá teszik az újjászületésre, a szentélybe lépésre, a szentségek vételére is.

Az alsóvárosi templom közelében a vízelőtti Pútyi utca környékén, a Délibáb (ma: Tisza Lajos) és Szent Antal utca keresztezése táján terült el a *Csőpörkető*, vagy röviden *Csőpörke*, amelyben a még elmondandó legenda szerint a török időkben mintegy nyolcvan esztendeig, 1630 tájáig rejtőzködött Mária képe. Innen került volna vissza a főoltárra.

Ezzel a tó vize a népi áhitat lélektana szerint mindörökre megszentelődött. Amíg a víz után a tó medrét föl nem töltötték, az érkező búcsúok először a vízben megmosakodtak, ünneplőjükbe öltöztek, és a legtöbben égő gyertyával a kezükben mentek a templomba Mária megtisztelésére. Régebben sok asszony fehér fejkendőben járta meg a búcsút, még öregek is.

A tó elenyészésével, feltöltésével egyes búcsú hívek a Tisza Lajos (régebben Délibáb) utca 50. számú ház kútját mint a Csőpörke utolsó maradványát, szokták még a két világháború között is fölkeresni. Itt szoktak volt néha egész *körösztök*, vagyis egy-egy helyről érkező búcsúok, a búcsú előestéjén egészen elalvásig imádkozgatni, énekelni a kút körül, hajnalban pedig mosakodni, majd a vízből orvosságul magukkal vinni. Régebben a gazda teknőket, nagy tálakat készített ki a számukra, amelyeket vízzel telimerítettek. A hívek pénzt is vetettek a kútba, vagy a kút mellé. Ezt a ház gazdája koldusoknak adta oda. Mosakodás közben az Úrangyalát vagy az Üdvözlőgyet imádkozták. A búcsúok, leginkább a szabadkai bunyevácok tele üvegjeiket bemutatták a Kegykép, különösen a könnyebben hozzáférhető *Szerecsőny Mária* előtt is, miközben gyertyát égettek mellette. Szegediek Felsővárosról, Rókusról, a környékbeliek pedig a szomszédos falukból és természetesen Szabadkáról is megjelentek évközben is kútnál, hogy szemfájások, lázbetegség számára merítsenek belőle egy-egy korsóval.

A Csőpörke eltűnével megszűnt a *búcsúkörösztég* szertartása is, amelyet más kegyhelyek (Radna, Vodica, Pálósszentkút, Mátraverebély) analógiájára bizonyára nálunk is gyakoroltak.

Hogy a havibúcsún a *templomalvás* is virágzott, arról nagyidejű alsóvárosi öregek tájékoztattak fiatal korunkban bennünket. Ez abban állott, hogy a vigiliáról a búcsú napjára virradó éjszakát hangos imádkozással, énekszóval bent töltötték el, miközben a fáradtak ott dőltek el a templom kövére. Akik nem fértek be, a kolostor

¹¹⁵ *Vorák József* lejegyzése után.

udvarába, valamikor legalábbis a cinterem kerítésén belül, tehát Mária közelében iparkodtak rövid pihenőre térni. Jámbor hitük szerint álmukban méginkább kitérültek a malaszt befogadására, égi sugallatok megszívülésére. A tisztaságot emlegető papi ridegség azonban később kizárta őket a templomból.

Már emberemlékezet óta szállás helyett sokan a templomot övező gyöpre szoktak telepedni. Gyertyafénynél imádkoztak, énekelgettek, majd késő éjszaka ott a fűvön merültek rövid álomba. Virrasztásukat, pihenőjüket Juhász Gyula is megleste:

Az öreg templom fűvellő tövében
a nyári éjben ott hevernek ők,
parasztkok barnák, csöndes és komoly nép,
mint hajdan őseik, a bessenyők.

A vén zsolozsmát egykedvűen morogják,
az anda hold hint rájuk terítőt,
a közel temető mellett a kősza
komondorok jelentik az időt...

Éjjél után már imbolyog a gyertya.
Szekérvárában szundít a sereg,
Fekete Mária palástja rajtuk
és ajkuk bűvös ígétet remeg.

Már alszanak, már messze, messze mentek
és míg a Göncöl szekere görög,
ők ázsiai rónákon robognak.
Emese álma ez: mély és örök.

Hajnali ébredéskor — mint mondtunk — ismét a Csöpörke vizében mosdottak meg, illetőleg ettől frissültek fel. De már kissé előre is mentünk.

Amint tehát már szó volt róla, az érkező keresztek a *nagyvíz* (1879) előtt a Csöpörkében feltisztálkodva mentek a kegykép köszöntésére. Azóta egészen századunk közepéig kialakult az új hagyomány.

Az egyes keresztek, amelyek érkezésük sorrendjében ünnepélyesen, énekszóval vonultak Mária színe elé, harangzúgás fogadta és kísérte. Itt vezetőjük érzékeny, megindultságtól akadozó hangon köszöntötte, miközben sokan el is sírták magukat. Utána énekszóval a sekrestye folyosóján át távoztak és másik keresztnak adták a helyüket.

Egy-egy falu *körösztalja*, csoportja olykor évtizedek óta mindig ugyanannál a közeli parasztháznál szállott meg. A gazda *Isten nevében*, vagyis ellenszolgáltatás nélkül fogadta be őket, sőt olykor meg is vendégelte valamennyit. Csak annyit kért tőlük, hogy imádságaikban, könyörgéseikben róla és családjáról is megemlékezzenek. Ez természetesen így is történt. Régi tanyai hiedelem, hogy Mária arra a házra néz szívesen, amely búcsúsnak, zárandoknak szállást adott.

Voltak, akik egy-egy idősebb, ismeretlen búcsúst szólítottak meg a templom előtt azzal, hogy szívesen befogadják szállásra, vendégségbe. Ezért is imádság járt viszonzásul. Ebből olykor több nemzedékre szóló, meghítt kapcsolat is támadt. Az ilyen, keresztiüktől elszakadt búcsúsok is azonban szigorúan tartották magukat a közösségük rendjéhez: együtt virrasztottak, a maguk miséjén vettek részt, és együtt áldoztak. Így követelte ezt meg a penitencia, illetőleg a közösségi hagyomány.

Szokásos volt a havibúcsúra vállalt egyéni töredelem, önmegtágadás is.

Századunk első felében egy lelei (maroslelei) cselédlány szolgált a Belvárosban. Gazdait kérte, hogy engedjék el a havibúcsúra, kereszt alatt szeretne rajta résztvenni. Ezek gyanútlan jóindulattal bele is egyeztek. Gondolták, hogy csak pár-órás távollétról lesz szó; majd csatlakozik szülőfaluja keresztjéhez, amikor a közbeeső templomokban megpihenve, ájtatoskodva átvonul a Városon. A lány váratlanul eltűnt, és csak három nap múlva jött vissza. Az történt ugyanis, hogy hazagyalogolt Lelére (mintegy 19 km), ott csatlakozott a kereszthez, amellyel csakugyan elzarándokolt Alsóvárosra. A bú-

csú után a kereszttel visszament a falujába, átadta a csókot hozzátartozóinak, majd gyorsan sietet vissza szolgálni. Így érezte búcsújárását érvényesnek, igaznak. Gazdái megbékéltek e magyarázatra.

Még manapság is akadnak tápai asszonyok, akik *éhnnyálon* járják a havibúcsút. Ez annyit jelent, hogy mindaddig nem vesznek magukhoz ételt, italt, amíg a búcsút meg nem járva, el nem nyerve, hajlékukba haza nem érkezők.

A szabadon álló, körüljárható főoltár kegyképét a múlt században a jámborabb hívek térdencsúszva kerültek meg. A gyógyulásért sóvárgó betegeket hozzátartozójuk, illetőleg keresztbeliek a kegykép elé vitték, és ott imádkoztak érettük, majd az oltár körül hordozták. Ismeretes volt az *offer, buba, viaszbuba* néven emlegetett viaszformák felajánlása, oltárra helyezése is. Ezekből oltárgyertyát öntöttek.

A buba a búcsús baja, bánata, vágyakozása szerint formázott emberi testrészeket: kezet, lábat, szemet, fület, szívet (ezt nemcsak szívbetegségről, hanem emésztő bánatról is felajánlották), jószágot, házat, gyereket, békát, amely a szenvedő asszonyi méhet jelképezte.

A kegyképet a hívő nép régebben valósággal élő jogi személynek tekintette, amelyre a barokk időkben végrendeleteiben is gondolt. 1729. *Az kék kamuka kötömet hagyom az boldogságos Szűz Képi-re. 1740. Szöld válomat 36 ezüst karikákkal és Fekete Selyem Ketényemet Boldoghságos Szűz Mária Képeinek PP. Franciscanus Templomában lévőnek hagyom.*¹¹⁶

*

A templom múzeumában XVIII. századbéli rézkarclapot őriztek, amelyet még láttunk. Kétféle fölírása volt: Az egyik: +I+N+R+I+VERBUM CARO FAC-TUM EST ET HABITAVIT IN NOBIS. Magyarul: *Názáreti Jézus, zsidók királya. Az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék.* Illetőleg a másik: S. MARIA IN CONCEPTIONE TUA VIRGO IMMACULATA FUISTI. Vagyis: *Mária fogantatásodban szűz maradtál.* Az apróbetűs szöveglap alig tett ki egy négyzetcentimétert.

E papírlapocskák nyelése már emberemlékezet óta kiveszett a jámbor gyakorlatból. Külföldi, főleg osztrák és bajor párhuzamokból¹¹⁷ azonban kétségtelen, hogy a havibúcsún is szentelményként vették a hívek magukhoz. Itteni kiosztásuknak körülményei már nem ismeretesek. Német források szerint enni, inni, aludni nem tudó gyerekek, továbbá mennyasszonyoknak, vőlegényeknek, házasoknak javasolták.

*

Az egyes keresztek vagyis egy-egy falu búcsúsai misét mondattak a főoltárnál. Költségeihez az otthonmaradt hívek is hozzájárultak, sőt olykor azoknak a faluknak népe is, amelyeken jöttükben áthaladtak. A maguk miséjén vettek részt és ezen áldoztak meg. Rendesen az ő kántoruk énekelt a mise alatt. 1904-ből való följegyzés szerint misét mondatott, hajnali 3 órától kezdve: Martonos, Zenta, Csantavér, Félegyháza, Pálmonostora, Majsa, Tömörkény, Szaján, Ludas, Földeák, Lele, Szőreg, Horgos, Makó, Magyarkanizsa, Szabadka népe. 1957-ben a következő helységeknek volt miséjük: Szank, Domaszék, Majsa, Kübekháza, Kistelek, Lele, Cegléd, Isaszeg, Zákányszék, Tápé, Királyhegyes, Csólyospálos, Forráskút, Mórahalom.

A búcsúnap hajnalán a múlt század utolsó évtizedeiben zenekar járta be az egész Város, így ébresztvén ünnepre a lakosságot. Mozarak is dörögtek. Reggel nyolc órakor Szeged minden harangja megszólalt és egy egész óra hosszáig zúgott. Ez később elmaradt. A körmenet útját régebben zöld ágakkal, levelekkel díszítették. Ezeket a hívek nyilván hazavitték magukkal, bár erre adataink, följegyzéseink nincsenek.

¹¹⁶ Régi végrendeletekből.

¹¹⁷ Lexikon für Theologie und Kirche. III. Freiburg i. Breisgau. 1931, 804. *Esszettel* címszó.

Az ünnepi nagymisé lehetőség szerint mindig infulás főpap celebrálta. Amióta Szeged egyházmegyei székhely, azóta legtöbbször a főpásztoros, maga a püspök. Nagymise után a század közepéig megindult a körmenet, népiesen *kerülés*,¹¹⁸ amelyen fölvonult minden kereszt, továbbá a helybeli papság, egyházi és társadalmi egyesületek, a múlt század végén a díszruhás polgárrökök, negyvennyolcas honvédek is. Ott volt élén a polgármesterrel a Város magisztrátusa, végül a csoportokba nem tartozó hívek.

Legtöbbször nyomban déli harangszó után kezdetét vette egymás után az egyes kereszteknek a kegyképtől való ünnepélyes búcsúzkodása, *elköszönése*: az egész búcsúnak talán legmegkapóbb, a szívek legmélyéről fölszárnyaló megnyilatkozása. Távozó és helybeliek, ismerősök és idegenek összeölkezve könnyeztek, sirtak, átkarolták és csókolgatták a búcsúkeresztet.

A búcsúsok útjukat hazafelé rövidebb idő alatt szokták megtenni, hogy a hitük szerint elnyert lelki ajándékokat, kegyelmeket sérelem nélkül, csorbítatlanul adhassák át övéiknek, akik már a falu határában várakoznak rájuk. Miután ebben az időtájban nagy a forróság, szárazság, boldogok, ha megázza érkeznek haza. Ezt a Szűzanya szeretetének, gondoskodásának tulajdonítják. Sajátos kizombori hagyomány, hogy az asszony a havibúcsúról hazaérkezve az út porát régebben az ölben lerázta, hogy a hívőkat a vész elkerülje.

*

A búcsú természetesen nemcsak lelki vigassággal, hanem ünnepi vendégeskedéssel járt együtt. Az alsóvárosi családok ugyancsak kitétek magukért: vendégül látván a búcsúebéden tanyai, falusi, más városrészbeli rokonaikat, barátait, de akárhányszor megszólított ismeretlen búcsúsokat is. A koldusokat is bőségesen ellátták, olykor még asztalhoz is ültették. Szomorú volt az a család, amelyikre ezen a szent napon nem nyitott ajtót senki. Egy ilyen ebéden ismerkedett meg Móricz Zsigmond Rúza Sándor-regényének egyik forrásával, Ágnes néniével is.

Akinek nem volt senkije, nem akadt meghívója, az a *duttyán* névvel illetett alkalmi vendéglőben evett, tehetségéhez képest meletet. A szó még török eredetű.

A Szentháromság utca szárazbejáratos polgárházainak udvarát — főleg a Szivárvány és Rákóczi utca közötti szakaszon — konyhahelyiséget is belealkudva — vendéglősök bérelték ki a búcsú két napjára. Az udvarban sátrat emeltek, és asztalt padot raktak bele. Itt a polgári izlésnek megfelelően cigánybanda muzsikált. Ezekben inkább a belvárosi úri népség szórakozott, amely a búcsút már inkább látványosságnak tekintette. Megfordult bennük tudomásunk szerint Tömörkény, Cserzy Mihály Juhász Gyula, Aba-Novák Vilmos, Móricz Zsigmond is.

Egyszerűbb igényeket elégítettek ki a *lacikonyhák*, amelyek a kolostor déli részénél, a Barát utca közelében helyezkedtek el. Általában nem voltak sátor alatt, asztal, pad is csak hírmondóként akadt. Itt szabadtűznél készült néhány étel, mint húsleves, paprikás, szárma (töltöttkáposzta), főttkukorica, amelyet a búcsúsok vagy talpon állva, vagy fűbe heveredve fogyasztottak el. Itt halmozták föl eladásra a tanyai termelők is hatalmas dinnyehegyeiket. A lacikonyhánál nem volt muzsikaszó, régebben azonban mindig akadt egy-egy bőrdudás, így a híres *Bukusza Ignác*, akiről máshol bővebben is szólnunk.

A búcsú délutánján, Vecsernye után kezdődtek el a *havibálak*, alkalmul szolgálván a sokfelől összesereglett környékbeli lányok, legények ismerkedésére. Itt mindig parasztbanda muzsikált.

A KEGYKÉP LEGENDÁI. A legjellegzetesebben ezekben érezzük a helyi környezet és hagyomány erejét. Tudomásunk szerint a nemzetközi legendairódalomban, a mondai vezérmotívumok között nincs mása, ami föltétlenül a helyi tradíció ihletése mellett szól. A legendát különben Ordinánsz Konstantin népkönyvhöz illő épületes hangon¹¹⁹ így adja elő:

Az 1552. esztendőben néhány alsóvárosi ember „a szent képet összegöngyölgetve, a mi kertünk mellett lévő tótsába, vagy motsárba a melly mind a mai napig ki nem száradván tsöpörkének nevezetik — egészen bemártotta és a víznek fenekére elmerítette. Remélvén, hogy kedvező alkalmatossággal azt onnét majd ismét fölemelheti, és megtisztogatván az előbbeni díszes helyére ismét visszahelyez-

¹¹⁸ Személyes élmények alapján leírja *Móricz Zs.*, Róza Sándor a lovát ugratja. I, 352. Vö. *Bálint S.*, Móricz Zsigmond a Róza Sándor írása közben. Kortárs 1967 IX, 1398—1401.

¹¹⁹ *Ordinánsz* 28-31.

Olcsó kifőzés a havibúcsún (1900 körül, MFM)

heti." Ez nem következett be, a kép elveszett. „Majd szintén 80 esztendő elmúltak, hogy ama drágó mennyei gyöngy az iszapos mocsárnak fenekén eltemetve feküdt, midőn mintegy 1630-dik esztenda táján egy némelly Török vitéz lovának úsztatása, a vagy itatása kedvéért, azt a többszer említett tsöpörke tavához vezetné. Alig hogy a szélibe ért, midőn a barom megrezzennév, hirtelen vissza ugrott és semmi ösztönzésre eleinten a vízbe bémenni nem akart. Végteére mégis megarkantyúztatván, a vízbe beugrott. De mihelyst azon helyre ért a ló, ahol a szentséges kép elrejtve feküdt, legottan két első lábával térdre esett... egyik körmének patkójával a szentséges képet sérelem nélkül kirántotta. Ezt meglátván a Török, legottan az iszappól hamarjában megmosta és elálmélkodván annak gyönyörű és mint egy mennyei szépségén, tüstént a Conventbéli Patereknek átaladta ezen szavakkal: *Íme a keresztények anyja és asszonya, melyet a vízben találtam. Vegyétek ezt magatokhoz vissza.*

A legenda magyarázza a kegyképnek ritka régi, *Rejtött Mária* nevét is, amelyen régen elhalt alsóvárosi öregek ajkáról még hallottunk.

Mint látjuk, a legenda már azokat a barátságosabb körülményeket is tükrözi, amelyek a török és a szegedi nép között a hódoltság későbbi idején kialakultak.

Az eredetmonda egyéb, jól-rosszul ismételt változatai mellett nyomtatékosan kell utalnunk az épületes ponyvairódalom számos, leginkább Ordinánsz Konstantin alapszövege nyomán készült, *ad notam* énekelhető verses földolgozásaira is, amelyeket az egyes keresztiek népe még századunk elején is a búcsú éjszakáján való virrasztása közben énekelt. A szövegezésből, újraköltésből a századforduló két nagyhírű szentembere, a jászladányi Orosz István¹²⁰ és a jászárokszállási Varga Lajos¹²¹ is kiveszi a maga derekas részét, amikor ezt az epikai hagyományt is versbe foglalta. A nyomtatvány így szöveggönyvül szolgált a búcsúvezetőnek, aki egy-egy sort előénekel, a hívek közössége pedig megismételte, mintegy nyomatékozta.¹²²

¹²⁰ Legszebb és legújabb énekfűzet a szegedi csudálatos Szűz Mária képe előtt. Kiadta *Orosz István* Jász-Ladányban. Budán 1887. Nyomatott Bagó Márton és Fiainál. Új kiadása 1888, 1889. Orosz a múlt század nyolcvanas éveiben többször is elzarándokolt a havibúcsúra. Vö. *Bálint S.*, Egy magyar szentember. Budapest, 1942, 87, 169.

¹²¹ Égi Gyöngyök. Új ima- és énekfűzet. Írta *Varga Lajos* Jász-Árokszálláson. É.n. Egri nyomda.

¹²² Egyéb, havibúcsúra készült ponyvakiadványok a teljes felsorolás igénye nélkül:

Buzgó Énekek a Havi Boldog Asszonyhoz és a Kis Jézusról. Pest 1862. Bucsánszky Alajos „Javított” kiadása: Budapest, 1898. Rózsa Kálmán **Énekek A boldogságos Szent Szűz tiszteletére.** Összeállította Kránicz János. Nyomatott Czapik Jenőnél Szegeden. É. n.

Három buzgó ima és egy szent ének a Havi Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Ájtatos keresztény hívek számára. Nyomatott és kapható Fürtös Testvéreknél Szegeden. É. n.

Legszebb és legújabb énekek a Havi Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Kiadta Pap Imre Majsa. Engel Adolf (azelőtt Burger) műintézete Szegeden. É. n.

Legújabb énekek a Szegedi Szűz Máriához. Összeírta és kiadta *Kapcsó István*. Szegeden 1884. Nyomatott Burger Zsigmond és Társánál. Későbbi szabadkai (Schlesinger Sándor) impresszuma is van.

Legújabb énekek minden szent helyre. Szeged, 1904. Traub B. és Társa.

Legújabb öt szent énekek Havi Boldog Szűz Mária tiszteletére. Összeszedte *Pap Imre* Kun Majsán. Nyomatott és kapható Fürtös Testvérek nyomdájában Szegeden. Báró Jósika utca 8. sz. É. n.

Legújabb szent énekek a Szegedi Szűz Máriához. 2. Óh Szűz Anyám özvegy, árva lettem. 3. Mária ékes rózsá, látván szerelmes Fiát. 4. Jöttünk e szent helyre buzgó szeretettel. Összeszedte és kiadta *Kapcsó István* Bács-földvári lakos. Arad, 1881. Nyomt. Réthy L. és Fia. Újabb lenyomat Arad 1879.

Legújabb szent énekfűzet Havi Boldogasszony napjára szegedi templomban. És a rablók által szívetől megfosztott leány búcsújárása Nagy Mária-Céllben. Összeírta és kiadta Oláh István Nagy-Kikindán. Traub és Tsa. Szeged. É. n.

Öt igen szép ének a Havi Boldogasszony tiszteletére és más ájtatos énekek Isten Igéihez. Kiadja *Szeles Orsola* Isten hív szolgálénya, Szőregyi lakos. Szeged 1876.

Szent Anna virágoskertje. Havi Boldogasszony emléke. Legújabb énekkoszorú. Szeged, Engel (Burger) nyomda. É. n.

Szent Ferenc és Havi Boldogasszony Mária legszebb éneke.

Kiadja *Lócskai* Ferenc H. és é. n. Újabb lenyomatát kiadta Rigó Gábor félegyházi búcsúvezető.

A többi legenda már inkább mondai közhelyek alkalmazása, adaptációja. Így a zentai csaában. (1697) a *Szegedi Segítő* vízi győzelemre Savoyai Jenő herceget, Egy török vitéz később Szegedre vetődvén, betért a templomba is, majd „mély fohászkozással elbeszéllette, — írja¹²³ Ordinánsz —, sőt esküvéssel bizonyította, hogy ugyan ezen itt leábrázoltatott Asszonynak megjelent képét szintén ilyen formában az említett Zentai veszedelem előtt, valamint ő úgy más több Török vitéz bajtársai a levegőben fölemelkedve látták, ki is az ő egész Táborokat iszonyú rémüléssel betölteni látszatott, ellenben a keresztényeket... bajnok megtámadására gerjesztette.”

Mária megoltalmazza a hagyomány szerint a templomot a leégéstől, a Várost pedig a tűzvészektől.

Ismeretes, hogy a búcsújáróhelyek kegyképeitől sokszor készülnek másolatok, átköltések, amelyeket régebben az eredetihez is hozzáérintettek, hogy annak szakrális telítettsége mintegy átjárja ezeket is. Ez áll a *szentkép* néven emlegetett apró, imádságoskönyvbe tehető másolatokra is.

A mi alsóvárosi kegyképünkről ismereteink szerint kevés nagyméretű másolat készült; vagy már elpusztult, vagy az utódok értetlensége miatt elkallódott. Két szép barokk másolat, illetőleg változat mindenesetre a sekrestyében még látható.

Szentkép a havibúcsúról (*Százaforduló, gyűjteményünkben*)

¹²³ Ordinánsz 41.

A tápai templom 1940 táján történt bővítésénél és felújításánál kegyetlenül tűnt el az ottani másolat, amelyre még jól emlékezünk. Mint az idősebb falubeliek emlegetik, egy Börcsök Örszebet nevű tápai asszony a századforduló táján egy éjszaka kiment az udvarra, ahol levelet sodort eléje a szél. Írás is volt benne: a Havi Boldogasszonynak az a vágyása, hogy festesse le és a tápai templomban helyezze el az ő képét. Így is történt.

Mint mondtottuk, a kegyképről készült apró, leginkább búcsúfiának szánt szentképeket a hívek eredetileg hozzáértették (contactus sacralis), vagy legalábbis ott a helyszínen a szintén ajándéknak való olvasóval, éremmel, mézeskaláccsal együtt megáldatták. Így tehát a jámbor néphit ezeknek is kegyelmi erőt tulajdonít, illetőleg tulajdonított, amely alkalmoszerű megcsókolásukban is kifejezésre jutott.

Ismereteink szerint legrégebb az a szentkép, amelyet Hogger János szegedi „képiró” legendás körülmények között készített. György nevű fiacskáját „nehéznyavalya” törte, az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Kétségbeesett szülei a félholt gyermeket elhozták ide a templomba, és érette misét mondtattak a kegykép előtt. A beteg a följegyzések szerint még abban az órában meggyógyult (1752).

A hálás apa elhatározta, hogy a kegyképet lemásolja, majd rézbe metszve közrebocsátja. „Azonban — mondja¹²⁴ a csodatörténet — valahányszor szemét az említett szentképre élesebben függesztette... mintegy fényes tükör ütközött szemeibe. Ekkor egyik oldaláról, egyik szegletéről a másikra fordulván, végre leült. Elővévén festékeit s rajzoló szerszámaikat, azt ismét másodszor, harmadszor is megpróbálta lerajzolni. Mind haszontalanul... A szentséges képet hó fejrésű fényesség elfogván, a képirónak szemét egészen elnyomta, sőt könnyeinek özönével elborította.”

Hogger mélyen elszomorodott, hiszen Mária, akit annyira tisztelt, „most méltatlannak találta ötet arra, hogy angyali szépségű drága ortzáját lemásolhassa, és ezáltal az ő tiszteletét öregbítse.” Másnap ismét eljött a templomba, és most az evangéliumi vak koldussal fölkiáltott: Uram, engedd meg, hogy lássak! Szemei megnyíltak, és mostmár csakugyan sikerült munkáját bevégeznie. Sajnos, egyetlen lapja sem maradt ránk.

A híres Budai rézmetsző Binder-családnak több művészi értékű szentképet köszönhetünk. A *Tizenkét Tsillagú Korona* Binder Fülöptől metszett kezdőlapja szintén a mi kegyképünket örökíti meg, Mária életének legfőbb eseményeivel koszorúzva.¹²⁵

Az utolsó évszázadban megjelent szentképekre kár szót vesztegetnünk, mert legtöbbször közönséges silány tömegportékák. Kiemelten kell azonban szólnunk Buday György *Boldogasszony búcsúja* c. fametszetes könyvéről,¹²⁶ képsorozatáról (1931), amely a havibúcsú paraszti világát, eleven középkorát balladai ihletettséggel, belső együttérzéssel állítja elénk.

A templom tövében nevelkedett Bordás Ferenc szintén fametszetekkel illusztrálta a palánki Berczeli Anzelm Károly *Fekete Mária* c. misztériumjátékát (1938): legendák és népmesék alsóvárosi öröksége, a búcsújárás elégtétele rezdül meg bennük.¹²⁷

Sajnos, sem Budainak, sem Bordásnak könnyen önállósítható illusztrációiból nem készültek külön lapok, imádságoskönyvekben és otthonok falán élő, eszméltető szimbólumok. Voltaképpen mindkettőjük öntudatlanul, de ösztönös érzéssel a régi-módi ponyvairatok címlapjának fametszet-hagyományait támasztják új életre. E metszetek — mint ismeretes — fölkeltek az érdeklődést és summázzák a mű tartalmát még az írástudatlan emberek számára is.

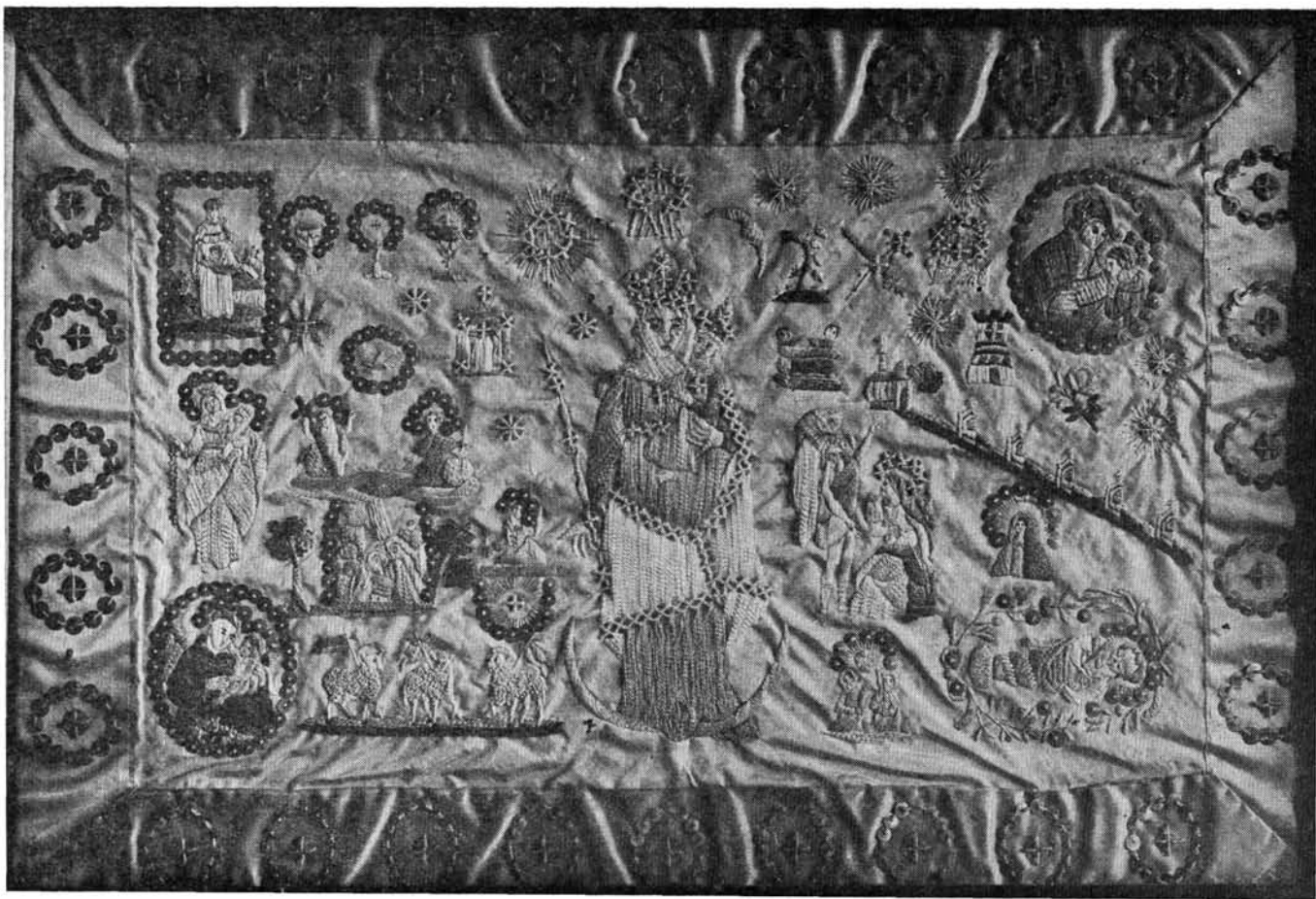
Más nagy búcsújáróhelyeken is előfordul, hogy a személyes áhítat a kegykép mellett kiválaszt magának templombeli más ábrázolásokat is. Ilyen a mi templo-

¹²⁴ *Ordinansz* 51.

¹²⁵ *Pataky D.*, A magyar rézmetszés története. Budapest 1951, 85.

¹²⁶ *Buday Gy.*, Boldogasszony búcsúja. A Szeged-alsóvárosi Haviboldogasszony-napi búcsú emlékezete. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged 1931.

¹²⁷ *Berczeli A. K.*, Fekete Mária. Misztérium 7 képen, *Bordás Ferenc* fametszeteivel. Budapest 1937.

Menyasszonyruhára hímzett alsóvárosi kegykép vallási szimbólumokkal (XIX. század eleje, szerző tulajdonában)

munkban a *Fekete Mária*, népiesen *Szerecsön Mária* kórus alatti képe, amely Juhász Gyula márványtáblára vésett költeménye (ex voto 1974) révén már hazánkban művelt, humanista köztudatába is belekerült:

Ősi templom árnyas szögletében
Századoknak füstje és pora
Lassan lepte be s ő mély sötétben
Néz jövőbe hét törrel szívében:
Magyarok Asszonya.

Háború és béke váltakoztak.
És jött és ment nemzetek sora,
Nyarak búzát, telek havat hoztak,
Ő csak nézett, a Fiát karolva:
Magyarok Asszonya.

Hű zarándok messze, messze tájról,
A lábain országút pora,
Vigaszt várva hozzájött s a távol
Múltakból gyászt és jóreményt világol
Magyarok Asszonya.

A Fekete Mária

S jöttem én is, e szomorú költő
Bús magyarja, hú zarándoka,
Mít adhatnék, csüggedt, árva költő:
E dalt hozom, mint könnyét a felhő,
Te feketén is vigaszt derengő
Magyarok Asszonya!

Mindjárt a bejárattól jobbra tisztelt, gyönyörű barokk keretbe foglalt kép a częstochowai híres bizánci Mária-kép másolata, szabad átköltése, Morvay András szegedi festő alkotása (1740),¹²⁸ amely hangulatával még a török idöket idézi. Nem csoda tehát, hogy a Csöpörke legendáját sokan — írók is — erre az oltárképre ruházzák.

A Fekete Mária képe napjainkban is inkább magánajtatosságra hívogat. Tömörkény szerint az ő idejében az egész Városból idejártak a lányok vőlegényért könyörögni. Még századunk első évtizedeiben is a jámborabb hívek kéréseiket névtelenül írták föl melléje a falra: Ó Mária, könyörülj a szomorúságomon! Boldogságos Szűzanya, hagyasd abba az urammal az ivást! Máriácskám, ne feleljek ma az iskolában!¹²⁹

A templom előtt állott és tiszteletnek örvendett egy Szeplőtelen Fogantatás szoborcsoport is, amelyet — nyilván régebbinek helyén — a szegedi nép fogadalmából és Tóth József szenátor áldozatkészségéből 1752-ben emeltek. 1948-ban lelkipásztori nemtörődömségből ment tönkre. Fölrásának magyar fordítása: „Dicséret legyen az Atyaistennek, tisztelet a Szűzanyának, az Örök Bölcsesség leányának, a Szentlélek jegyesének és Magyarország oltalmazó Asszonyának. Június 21. Szűzanya, a szegedi nép állította Neked e köveket. Kér, hogy vedd jószívvel fogadalmát. Mindezek 40 évi búcsúval járnak együtt. 1752.

Telek József följegyzése szerint egy másvallású katona e szavakkal fogta rá 1780 táján a fegyvert: Meglátom, hogy a katolikusok istenasszonya (dea Catholicorum) meg tudja-e védelmezni magát. Megsebezte. Letörte ugyan a Szűzanya karját, a visszapattanó golyó azonban megölte. A legenda más változata úgy tudja, hogy a katona éhes volt, és ezért e szavakkal fordult hozzá: Asszony adj kenyeret! Miután kérése nem teljesült, rálőtt a szoborra. A golyó Mária áldástosztó jobbát ugyan letörte, azonban visszapattanván a katonát megölte. A vakmerőség emlékezetére e kezét nem illesztették vissza, hanem csak a csonka karra függesztették. Dugonics hajdani elnevezését is megörököltette: *Csonka Szűz oszlopa*.¹³⁰

Radna

RADNA, más nevén *Máriaradna* a hajdani Délvidék, Bánát kimagasló jelentőségű búcsújáró helye, amely távolabb még a tiszántúl, a szegedi nagytáj, továbbá Bácska sok nyelven beszélő jámbor népét is két évszázadon keresztül igézete alatt tartotta.¹³¹

¹²⁸ *Lugosi D.*, A Fekete Mária festője. Szegedi Új Nemzedék 1935, 250.

¹²⁹ *Tömörkény*nél olvassuk a híres dohánycsempész Netu Márton feleségének fohászzkodását az üldöző fináncok megszegyenítésére: „*A kocsiülésből az alsóvárosi ősi templom felé tekintvén Netuné, fölfohászkokdik: Óh Fekete Mária, segíts a pogányok ellen!*”

¹³⁰ *Jeles történetek* I, 128.

¹³¹ A radnai búcsújóránhelyről írott, leginkább hitbuzgalmi jellegű művek szinte áttekinthetetlen sokaságából csak néhányat emelünk ki, amelyek a ponyvairodalomnak is forrásul szolgáltak:

Nemorosa Opacitas relicens seu Genuina Historica sacratissimae imaginis Beatissimae Virginis Matris Gratorum. In Sacra Radnensi Aedicula Fratrum Minorum Observantium S. P. Francisci Provinciae Bosniae Argentinae... Budae 1765; *Világos Berkes-hegy* avagy Máriaának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe, melly Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken naprul napra Isteni Malasztokkal világosodik. Temesvár 1773; Számos későbbi kiadás, így Vác 1796. — A szegedi nép radnai búcsújárásáról szól fölünyeskedő hangon, de néhány hasznos megfigyeléssel *Varga*

Mi itt nem vállalkozhatunk a radnai kultusz hiánytalan ábrázolására, csak azokat a mozzanatokat, sajátosságokat emeljük ki, amelyek a szegedi népnek régebben *radnászkodás* néven is emlegetett búcsújárását jellemezték.

Radna története a török időkbe nyúlik vissza. Franciskánusok építettek itt kis kápolnát. Híveik a megfogyatkozott magyarság mellett főleg balkáni katolikus bevándorlókkal gyarapodtak.

A hagyományok szerint 1668-ban történt, hogy egy jámbor aggastyán, aki életét szüzességben töltötte, bizonyos Virchnossa György a radnai kápolna számára egy Mária-képet ajándékozott. Ezt az olcsó metszetet, amely a Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja, eredetileg egy olasz vándorkereskedőtől vette magánajátosság céljaira. A Kép hamarosan csodatevő hírbe került és nem sokára a latinság jelképe lesz iszlám és az orthodoxia között.

A kegyhely híre a török felszabadulás után különösen az 1708. évi pestisjárvány idején nőtt nagyot. Ez Aradon igen sok áldozatot követelt. A hagyomány szerint¹³² egy asszony is belebetegedett. Már három napja halálán volt amikor egyszerre csak magához tért. A körülállóknek azt mondta, hogy a járvány, vagyis Isten büntetése nem fog addig elmúlni, amíg az aradi hívek a radnai Képet nagy búcsújárással meg nem tisztelik. Ez meg is történt és a följegyzések szerint a járvány megszűnt. Radna ezután híveivé avatta az Alföld és Bánát magyar, német, bunyevác, bolgár, román, szlovák népét.

Radna népszerűségét tehát a XVIII. század elejének pestisjárványai alapozták meg. Nem véletlen, hogy a szegedi nép radnai búcsújárása Rozáliának, a pestisjárványok barokk patrónájának (szept. 4.) nyolcadába, Kisasszony napjára esett.

Első szegedi nyomát a legutolsó boszorkánypör (1744) vallomásai között találjuk meg. Amikor Fóris Gergelyné, Dóka Ágneszt bűbájossággal vádolták, Vecsörnyés Márton 38 éves tanú ezt vallja: *midőn ezen most folyó esztendőben Kisasszony napján Radnára az búcsú kedviért igyekeztek vala menni, akkoron Dóka Ágnes hívta az fatenst égett bort innya Csorba Dórihoz, mondván: fiam az keresztanyádnak útravaló pénzt adnál, értvén az keresztanya néven magát Dóka Ágneszt.*¹³³

Szegedi céhközösségek is megfordultak a XVIII. században Radnán. Ekkor még zenekar kísérté ki a búcsúsokat a Városból, és a hazatérőket is így fogadták.¹³⁴

*

A kutatás még nem méltatta figyelemre, hogy Dugonics András műveinek földrajzi hátterében miért foglal el Radna, továbbá a szomszédos Világos, Solymos akkora helyet. A magyarázat egyszerű: szülővárosának Radna-élményében ő is osztozott. Már gyermekkorában megjárta Radnát.¹³⁵

Így érthető, hogy amikor Etelkájához, illetőleg Jólánkájához anyagot gyűjtött, 1787-ben érett fővel is széttekintett a szegediektől annyiszor emlegetett, mondáikban, legendáikban is élő tájon. A *Radnai történetek*¹³⁶ erről így számol be: „Midőn én Urunknak 1787dik esztendejében Etelka neve-

J., Búcsújárások és magyar népiünk. VU. 1871, 31, 355, 367; Igen jól tájékoztat kritikai igénnyel *Magyary P.*, Máriaradna és a Boldogságos Szent Szűz kegyelmes képének története. Temesvár 1902.

¹³² Ünnepi kalendárium I, 400.

¹³³ *Reizner* IV, 532.

¹³⁴ *Reizner* III, 132.

¹³⁵ *Dugonics A.*, Radnai történetek. Szeged 1810. Grün Orbán. Dugonics munkája igazi népkönyvvé vált, eljutott a társadalom legszélesebb rétegeihez, amelyek valósággal szétolvasták. Unikumnak tekinthető példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, még a piaristák központi könyvtárának sincs meg. Klasszikusnak tekinthető népszerűségére misem jellemzőbb, hogy Szegeden 1843-ban Grün Jánosnál szintén Szegeden új kiadásban, de már *névtelenül*, a Világos Berkeshegy elbűvölően együgyű fametszeteinek felhasználásával jelent meg. E sorok írójának birtokában lévő, alighanem szintén egyetlen példánya egy paraszthajlék mestergerendájáról került elő.

¹³⁶ *Bálint S.*, Az Etelka és Máriaradna. Dugonics András írói műhelyéből. Vigilia, 1968, 812.

zetű könyvemnek írássához fogni akartam, szükségesnek tartottam, hogy Világos Vára és annak egész környékét meglátogassam, mivel ezen könyvemnek nagy darabja ezekre a tájakra szabódott. Elmentem tehát édes Öcsémmel, Ádámmal, és ennek leányával Terézszel, és minék utánna Világos várul lejöttünk, Radnát is meg akartuk látni.” Éppen ekkor épült a radnai új templom a régi helyen.

Ismeretes, hogy a radnai kegyhely szomszédságában emelkednek Világos és Solymos várának romjai. A hozzájuk fűződő régi szegedi mondák, népi legendák elmondására nemsokára sor kerül. Most még maradjunk Dugonicsnál, aki a radnai tájnak szakrális barokk atmoszféráját a néphagyomány ihletésére regényesen vetítette vissza a magyar előidőkbe.

Már *Etelka* megfordul Világos várában, sőt a regény egyik rokonszenves asszonyhősének is *Világos* a neve. Különösen gazdag azonban a *Jólánka* Radna-dokumentációja.

„Az egész Országbul össze-szokott Világosra gyűlni a Tartományak Eleje. Minden esztendőben szinte oly szer-tartással ment végbe a Bárány-áldozat, mint mikor azt *Etelka* áldozta fel, és egy-szeris-mind a Magyarok-Istenének nevét megörökösítette.”¹³⁷ Az élményforrás nyilvánvalóan korának radnai búcsújárása.

A szomszédos várban az eltévedt Gyulafi egy remetét talál, aki nem más, mint „Árpád fia, Jelek. Második neve Iván. Ezt akkor kapta, amikor megkeresztelték.”¹³⁸ A harmadik nevet ez a vár ragasztotta rá, mely ide építettett, holott ennek előtte a Solymok szállottak és fészkeket raktak.” Innen a vár neve: *Solymos*.

Gyulafi a remete várából széttekint: „Azt a gyönyörű Környéket, melyet Maros vízének csavargása mosogat, azokat a sűrű, homályos, és valami szent hallgatással tele-tellett Erdőket, melyeket az kedvezni kívánó gondos természet (a vízen túl) szeméibe tüntetett; elegendő-képpen nem csudálhatta.”¹³⁹

Úgy meg-teccett pedig néki ennek a tájnak hejheztetesse: hogy már akkor eleve elgondolhatná: minő neheze fogná kerülni; ha ettül a vidéktül meg-kellene válnia.”

Most menjünk az íróval Szegedre. Uszubu vezér érdemeinek jutalmául kapja Szeged városát. Leánya *Radna*, akit *Etelka* mindig nagyon szeretett. Gyula vezér fia, Gyulafi számára feleségül kéri: hat ménlovat és kétannyi méneskancát küld nászajándékba. A lakodalmat Világoson akarják megülni.

Iván, azaz Solymos Szegeden Radnát megtéríti és a Mária nevet adja neki. Mária-Radna, bár kedves neki Gyulafi, mégis a menyország jegyesének érzi magát. Solymos tanácsára *Lippa* nevezetű nénéhez megy, aki már keresztény „és abban a városban lakott (a Maros vize mellett), melyet (eme Kis-asszonnak ékes nevéül) máig-is Lippának hívnak a régiséget-meg-böcsülő Magyarok.”¹⁴⁰

Radnát nénéhez utaztában egy vadkan halálra sebzí.¹⁴¹ „Szánták őtet az Erdők, szánták a Madarak-is. Ezek az-ótáulfogva igen szomorúan énekelnek ezen a vidéken. Az erdők pedig (minden szürkületkor) különös fekete gyászba öltözni láccattatnak.”

Uszubu bosszút forral Iván ellen. Zoltán pedig márványoszlopot emeltet Radna emlékezetére. A helynek ezután *Radnai-högy* lett a neve.

A hercegisasszonyok megfogadták,¹⁴² hogy „mivel Radnának oly kedves lakása vala Szegeden, ők-is (Radnának el-vesztette napján) minden esztendőben le-fognának menni Szegedre, azután osztán, a Szegediekkel (a történt dolognak emlékezetére) csoportosan Radna högyére gyülekezni, és ott (annak koporsója mellett) siránkozni-is.”

„Radnának meg-dücsöfítesse, hamar el-terjedt az egész Országon...”¹⁴³

Minden esztendőben (nem csak ekkor, hanem az esztendőnek minden részeiben) nem csak a körül-belől-lévő Magyarok; hanem a távul-lakó Erdélyi Székelyek-is Radna högyére gyülekezni; itt énekelni, ide-tova szomorúan járni és kelni, és annak a hasonlíthatatlan Szűznek siralmas esetét magok között (bánkódva) el-beszélni szokták.

Völt, a többi között, a Napnak egy esete, melyre a Szegediek (ugyan-azon Radnának meg-dücsöfítesse végett) csoportosan a Radnai högyhöz gyülekeztenek. Ennek a fel-szentelt helynek minden részszei erősen meg-valának-világosítva. Fákat daraboltak némelyek. Mások rakásba hordották és rakták a hasábokat. Némelyek gyalog-fenyőnek száraz veszszeibül csóvát güzsolván, azt a rakások alá szúrták, és így: az ágakkal egygyütt, a hasábokat-is lángra kénszerítették.”

„Ezek-után a Maros vízének e szélén, nagy csoporttal sétáltak; és szerte-szélyel énekeltek-is. A sok énekeknek egygyikét szorgalmatosan meg-tartotta, és hozzánk bocsátotta a gondos Régiség. Ennek foglalványza ez vala:

¹³⁷ Jólánka I, 29.

¹³⁸ Jólánka I, 84.

¹³⁹ Jólánka I, 106.

¹⁴⁰ Jólánka I, 132.

¹⁴¹ Jólánka I, 135.

¹⁴² Jólánka I, 138.

¹⁴³ Jólánka I, 139.

Magyarok Istene! Tégödet kérünk:
A mirigy-járvántul ódd magyar vérünk.

Vitéz Bajnokinkat tarcsd erősségben.
Gyöngé Aprainkat neveld épségben.

Magyarok hibáit nézd-el kegyesen.
Azok szűk határit vidd-ki csendesesen.

Élelmünk szükségét válcsd-föl bőséggel.
Homokink sivánnját termékenséggel.

Népes Vitézinket tölcsd-bé kenyérrel.
Miáttok a zsellért tarcsd róna-térrel.

Piros vért ne lássunk Honnyunk keblében.
Vessen az Ellenség maga hejében.

Ódd tüzes meny-kötül sátorainkat.
Vizek áradttátul gabonáinkat.

Adgy hosszas Életöt Fejedelminknek,
Velük egygyet-értést Bölcs Röndgyeinknek.

Gyámolícsd a Kádárt ítéletében,
Hogy igazat mondgyon Magyar ügyében.

Támaszsz bátor szívet Vitézeinkben,
Röttögő félelmet Ellenségeinkben.

Ezt az egész esti üdöt illetén éneklésekben és idetova-járkálásokban töltötték az ide-érkezett Magyarok, főképpen pedig a Szegediek, kik büszkélkedtenek-is abban: hogy azt a Radnai Szűze ennekelőtte Szeged-városában tisztelték.¹⁴⁴ Ugyan-azért: Radnának esetét leginkább a Szegediek siratták.”

*

Radna azonban Dugonics számára nemcsak költői élményforrás, visszamerengés volt. Ennek bizonyosága egyetlen épületes szándékú műve, az említett *Radnai történetek*, amely a barokk *Mirakelbuch* gazdag európai műfajának¹⁴⁵ is jellegzetes hazai megnyilatkozása.

Előszavában *a szegedi búcsú-járókhöz* fordul, hiszen az ő kedvükért írta meg könyvét. „Valahányszor — írja — Pestrül Szegedre (Szűnnapjaimban) le megyek, oh minő szívörömmel látlak benne tekét: midőn össze-csoportosodva harangoknak szózatyaik alatt Öcsémnek ablakja előtt ezrenként mentek Radnára, vagy onnét itt-hon-hagyott cselédeiteknek (= családoknak) nagy örömökre vissza lépdeltek.

Én akkor gyakran gondolkodtam imígy magamban: óh! ha ezen jó ájtatos Polgár-társaink úgy tudnák a Radnai Történeteket, amint én tudom; úgy tudnák azokat a Radnai kegyelmeket is, melyeket Mária mindennek ugyan, de fő-képpen a Szegedieknek osztogatott: bizonynyára nagyobb örömmel és talán kevesebb fáradsággal járnák azokat a tizen-öt mértföldeket, melyek Szeged és Radna között elterjedve vannak.”

„Tik voltatok tehát azon ösztöneim arra, melyekkel e könyvemnek elkészítésére iparkodgyam. Előtökbe fogom adni I.-szer: a Radnai Kápolnának eredetét. II.-szor: a Radnai szent Képnék elejét (!). III.-szor: Azokat a számtalan kegyelmeket, melyeket a Szegedi lakosok (más emberekkel egyetemben) a Boldogságos Szűztül (érdömök szerint) valósággal vettek. Vegyétek jó szívvel irántatok való szorgalmatosságomat. Tapasztalni-is fogjátok: hogy, ha azon szívvel olvassátok könyvemet, amellyel én szerzettem: bizonynyosan a Boldogságos Szűznek tiszteletére töreködni fogtok, és tőle na-

¹⁴⁴ Jólánka I, 141.

¹⁴⁵ A barokk *Mirakelbuch* műfajáról *Schreiber G.*, *Deutsche Mirakelbücher. Forschungen zur Volkskunde* 31/32. Düsseldorf, 1938. A gazdag hazai emlékanagy még a számbavételjig sem jutott el.

gyobb kegyelmeket nyertek. Nem is ögyébb az én kívánságom. Éllyetek ajtatos Búcsú-járók, és (néha-néha) a Radnai Boldogságos Szűznek szent képe előtt, érettem egy fohászzkodást tegyetek...”

1809-ben öccse családjával Dugonics még harmadszor is elzarándokolt Radnára. Bizonyára azért, hogy régi jámbor élményeit fölfrissítse, egyúttal anyaggyűjtését a helyszínen kiegészítse és szem besítse...

A Radnai történetek igazi népkönyvvé vált, eljutott a társadalom legszélesebb rétegeihez, amelyek valósággal „szétolvasták.”

*

Mint láttuk, népünk radnai búcsújárása a XVIII. század első felében kezdődött el, és azóta egészen az első világháború kitöréséig, Kisasszony napjára minden évben megismétlődött.

A szegedi búcsúok száma a múlt század derekán még elérte a négy-ötezret, de még kedvezetlenül az első világháború előtt is ezer körül járt. Íratlan, már Kálmánytól megörökített törvény volt, hogy legények, lányok addig nem léphettek házasságra, amíg nem voltak a radnai búcsún. Nem is remélhették, hogy addig házastársat kapnak. Ismertünk még öregeket, akik egész élő életükben máshol nem jártak, csak Radnán. Egyesek el is dicsekedtek vele. Az olyan embert, akire nem tudtak más jót mondani, így jellemezték: *szeregi a meggyet, vót Radnán, jól táncol, szépen fordul.*

A szegedi nép radnai búcsújárását hosszú időközön át a palánki Szent Dömötör plébánia irányította. Itt választották meg érdemes, rátermett férfiak köréből a búcsúelőjárókat. Erről a polgármestert is értesítették.¹⁴⁶ 1864-ben „igazgató előjáró” az alsóvárosi Vér András lett, a „rendező előjáró Benák János (*Felsőváros*), Lehotay Imre (*Paldnk*), Csordás János (*Rókus*), Dékány Antal (*Alsóváros*), Engi József (*Alsóváros*), Nacsa János (*Alsóváros*). Mórítz György (*Rókus*) „a gyámoltalanok és betegek gondnoka” lett. 1884-ből is van híradásunk. Ekkor az elhunyt Engi József helyére a századcleji öregektől is emlegetett alsóvárosi Rúzsa Imre került, helyetteseül pedig Csamangó Gáspárt és Rác Józsefet választották meg. „A szertartás végzésénél szükséges bizalmi férfiaknak pedig megválasztottak: Oltványi Ferenc, Berta Ferenc, Hajdú Balázs, Dobó Imre.” Sokáig szokásban volt, hogy a búcsúsokat egy fiatal pap is elkísérte, aki „a valláserkölciség fölött örködik, és időnként szentbeszédek által¹⁴⁷ a búcsúsokban az áhitat és töredelmesség szellemét ébreszti, fölújítja és éleszti.”

*

A radnai búcsúok távollétének ideje alatt idehaza, Úrangyala-harangszó után minden este összejöttek gyertyás menetben, zászlókkal, kereszt alatt az egyes városrészek jámborabb hívei, főleg asszonyok a Dömötör-templom előtt álló Mária-szoborhoz, 1896 óta pedig a helyére állított új Szentháromság-szoborhoz. (Ennek viszontagságos, de népünk lelkivilágára annyira jellemző sorsát a jeles napoknál, Szentháromság vasárnapjának hagyományvilágánál adtuk elő. A régi Mária-szobor különben a felsővárosi Szent György térre került, most a gyevi temetőben áll.)

Eredetileg a Rozália-kápolnában ajtatoskodtak, de a hívek sokasága miatt kikerültek a csillagos ég alá, a Dömötör-templom elé. Kedvezőtlen időben természetesen visszaszorultak a kápolnába. Legutolsó vezetőjük Bozóki Mihályné rókusai énekesasszony volt.

Itt énekeltek, imádkoztak az olvasót, búcsúzóul pedig a Rozália-kápolnában énekeltek a lorettói litániát.

Utalunk még arra is, amit Szent Rozália ünnepénél (szept. 4) és szegedi kultuszánál elmondottunk.

Meg kell még jegyeznünk, hogy az első világháború, továbbá a Rozália-kápolna lebontása után ez az összejövetel valósággal lelki zarándoklattá vált, és a felsővárosi Szent György téren álló, előbb említett Mária-szobornál tartották meg a hagyományos időpontban, nyolcadban. Később, de a két világháború között ez lassanként elenyészett. Az alsóvárosi templomban ugyanebben az időszakban Kisasszony napján *radnai búcsú* is volt, amely a húszas években a radnajor szegedi és környékbeli nemzedékeket egyideig idevonozta, de a havibúcsúval természetesen nem versenyezhetett. Az új kezdemény már nem tudott gyökeret verni és a harmincas években szintén elsorvadt.

*

¹⁴⁶ Mária Radnai Búcsú Emlék. Szegeden 1864, 4.

¹⁴⁷ Nyomatásban is megjelent *Jakobovits Gy.*, Mária a tengeren utazók csillaga. Egyházi beszéd mellyet az Isten dicsőségére, a Szent Szűz tiszteletére, a radnai búcsúok lelki épülésére elmondott Radnán. Arad 1853. A szerző felsővárosi minorita volt.

MÁRIA RADNAI
BÚCSU EMLÉK.

Szegeden, 1864. Kapható Bába Imrénél.

Ponyvanyomtatvány (Szerző birtokában)

Aki Radnára készült, ünnepélyesen megkövette hozzátartozóit, fölkereste nyílt haragosait, mert könnyű lélekkel akart útnak indulni. Egyesek olyan fogadalmat tettek, hogy egész búcsújárásuk alatt nem vesznek főtt ételt magukhoz. Akadtak tápai öregasszonyok, akik menőben mezei virágot szedtek, a radnai templomban elrejtették. Majd hazahozták és szentelménynek tekintették: megsímogatták vele a fájó testrészt, teát főztek belőle. Bizonyos Kutyka Panna nevezetű tápai öregasszony mindig közvetlenül a Maros vize mentén zárandokolt Radnára.

Az egyes városrészek és szegedi tanyák búcsúnépe szeptember 2-án a palánkⁱ Dömötör-templom előtt gyülekezett, misén vett részt, majd útnak indult. Mint már említettük, régebben akadt fiatal pap, aki résztvett e gyalogos zárandoklaton. Általában azonban csak a Város határáig, vagyis a tápai kompig, majd a Víz után az újszegedi kamaratöltésig kísért el. Itt a híveket megáldotta és útnak bocsátotta őket. Ha velük tartott, akkor „bevett szokás szerint” még szentbeszédet mondott: 1. A Maros partján, 2. Csanádpalotán, 3. Pécskán túl, 4. a glogováci kálváriánál, 5. Radna alatt „a keresztnél,” 6. szeptember 7-én Radna és Lippa között a Maros partján; visszajövet 7. Makó alatt, „a püspöki tanyánál,” 8. végre mielőtt Szegedre érnének.

A búcsún elől mentek a férfiak a búcsúkeresztrel, utánuk az asszonyok, lányok. A lányok a hajukat kibontották, ám a tápaiaknak helyi hagyományként a fejüket asszony módra be kellett kötniök. Ha a kendőt a szél lesodorta, penitenciára ítélte őket a búcsúvezető. A szegedi városrészek egyesültek, a Városból kirajzott tanyák és faluk népe is csatlakozott hozzájuk. Útrainduló imádságuk voltaképpen a középkori *benedictio peregrinorum* magyar átköltése. Csak néhány mondatot idézünk belőle:

A békességnek és vigasztalásnak útjára vezéreljen bennünket a mindenható és irgalmas Isten és Ráfael angyal kísérijen minket útunkban, hogy békességben, üdvösségben és örömmel térjünk vissza hazánkba...

Úristen, ki Izrael fiait száraz lábbal vezetted és ki a három mágusoknak a csillag által tehozta mútattál utat, alázatosan kérünk, nekünk is adj szerencsés utat és csöndes időt, hogy a te szent angyalod vezérése által azon helyre, melyre igyekezünk, az örökélet partjára eljuthassunk.

Úristen, ki Abrahámot, a Te szolgádat a kaldeus Úr földjéből kihozván minden zárandokságában és útjaiban megőriztetted, kérünk, hogy szolgálódat és szolgálóidat megőrizni méltóztassál. Légy nekünk előkészületeinkben tanácsadóink, útjainkban vigasztalásunk, hévségben árnyékunk, esőben és hidegben takargatónk, fáradságunkban nyugodaljunk, ellenségeink ellen pajzsunk...

Öregek, betegek sátoros kocsin követték őket. Ide rakták fel a gyalogosok ünnepelő ruháját, elemózsiáját is. Gyakran előfordult, hogy három-négy idősebb asszony a kocsiderékban elhelyezkedve, kis közösségben imádkozott, énekelt. Kocsisuk rendszeren családbeli volt. A tanyaiak vittek magukkal tarhonyát, egy nagy rozskenyeret, jó nagyra kanyarított disznólabát. Máig élő, böllért biztató szólás disznótorban: *akkora sonkát vágjon, hogy Radnát is mögjárhassuk vele.* Vagyis jó nagyot. Bográcsot is raktak a kocsira. Radnán vetek birkát és szállásukon birkahúsos tarhonyát főztek belőle. Ezt öregek máig *radnai paprikás* néven emlegetik, de hozzáfűződő sajátos hagyományról már nem tudnak.

Búcsúsaink betértek minden útbaeső templomba, és a paptól áldást kértek. Megháltak Makón, Csanádpalotán, Pécskán és Aradon, ahol harangszó fogadta őket, és már megvoltak a rendes szállásaik, másként *hálláshelyeik.* Olykor meg is vendégelte őket az említett helységek népe. Már várták őket. Nagy fazekakból merítették szét nekik a meleg ételt. Száraz eledel természetesen volt a tarisznyában, a kocsin kendőbe kötve is. A helybeliek szívességük fejében csak annyit kértek, hogy a búcsúsok ajtosságukban emlékezzenek meg róluk. A délelőtt inkább az imádságé volt, a délután pedig az éneké.

Útközben a *köröszet, körösztalja*, vagyis a búcsús közösség énekelt, imádkozott.

A délelőtt az imádságé, könyörgésé, a délután pedig inkább az éneké volt. Útszéli keresztelnél és temetőknél megfelelő imádságokat és énekeket végzett.

Déli harangszóra elmondották az Űrangyalát, majd ezt énekeltek:

Óh Szűzanyánk, tekints reánk,
Hisz Te vagy a mi pátronánk.
Nézd kegyesen seregedet,
Mely most, délben áld Tégedet.

Mint ragyog a nap az égen,
Teljes teli fényességben,
Te úgy ragyogsz mennyországban,
Királyi szép trónusodban.

Ne hagyj néped, sőt oltalmazd,
S a gonoszt tőlünk távoztasd.
Védelmezz a bűntől minket,
Juttasd egekbe lelkünket.

Ebéd, illetőleg déli pihenő előtt a búcsúkeresztet földbe szúrták, a zászlókat küllőszerűen köréje fektették, majd a búcsúnép térdencsúszva megkerülte. Közben ezt énekelte:

Könyörülj Istenöm én bűnös lelkömön,
Szánakodjál immár szomorú szívemön.
Haragodnak mennykövét, élő, högyös törét,
Vödd vissza vétkeim büntető eszközét.

Rendesen ilyenkor szokott a búcsúvezető egy abroszt is kiteríteni. Erre dobták a búcsúsok, de sokszor az idegen járókelők, nézők is filléereiket misepéznék.

Az énekősembőr kemény rendet tartott. Szorgosan ügyelt arra, hogy a férfiak és nők külön térjenek álmra. Ő szabta meg a pihenés idejét, többször elrendelte a szigorú hallgatást.

Az *Alsóváros*on, *Tápén*, *Újkigyóson* de másfelé is máig élő mondai hagyomány szerint egyszer hirtelen nagy égháború érte utól a búcsúsokat. Nagyon megrettentek. Erre az énekősembőr felszólította őket, hogy álljon ki a seregből az, akin pénteken mosott ruha van. Egy csakugyan ki is állott, mire a vihar elcsöndesedett.

Őreg radnai búcsújárók mesélték, hogy egy asszonyt megszállott az ördög és nem akarta elhagyni. Úgy esett, hogy kalácsot süített. Valamiért felbosszankodott és a kalácsra ezt mondta: ördög bújék bele. Meg is történt. Evett a kalácsból és ezzel az ördög őbeléje bújtt. Radnán alig tudták kiimádkozni belőle.

*

Ha a nép elfáradt, akkor *kisszéköt csinált*, vagyis lepihent a földre. Ilyenkor a búcsúvezető rendszerint valami épületes történetet olvasott nekik a könyvből.

A radnai búcsúvezető alakját a palánki születésű Czapik Gyula, későbbi egri érsek diákkori személyes élmények nyomán¹⁴⁸ ilyennek jellemzi:

„Szeged vallásos népeletének minden évben visszatérő jelentős mozzanata volt a szegediek máriaradnai búcsújárása. Ennek élén több, mint negyven esztendeig egy vallásos, egyszerű szegedi polgárember, a Benák bácsi állott. A búcsúk megszervezését a szegedi plébániák tudtával és felügyeletével ő végezte. Az úton mint egy parancsnok dirigált. A résztvevőknek egészségéről, ellátásáról gondoskodott, de főképp legendássá vált ősrégi vastag imádságoskönyvből a lelki foglalkoztatást is ő irányította. Valósággal elpasztorálta a búcsúsokat. Programszerűen állította be az énekeket, jámbor törté-

¹⁴⁸ Czapik Gy., Zarándoklatok és búcsújárások ügyét rendezte... — Congregatio Concilii, Egyházi Lapok 1936, 293.

neteket olvasott fel nekik a pihenők alatt, az út hagyományos helyein: keresztelnél, néhány útbaeső templomban rendszeres ajtatósságot rendezett számukra. A búcsújárásra a templomból indultak, pap vezette ki őket az újszegedi határig. Radnán is pap várta őket a határnál és visszajövet egyházi pompával fogadták a búcsúsokat, akik elé a fél város ünnepélyesen kivonult. Sőt az otthonmaradtak számára is pasztorális eseménnyé avatták a búcsújárást. Távollétük nyolc napja alatt minden este összejöttek a hívek a régi Rozália-kápolnában és ott olvasót imádkozva könyörögtek az útonlevők lelkileg és testileg szerencsés zarándoklatáért. Annyi igaz, hogy bizony egy ilyen Szegedről Máriaradnára tett gyalogos zarándokút nem volt fáradság nélkül és tagadhatatlanul alapos önmegtagadást jelentett, akár bűnbánati jellege, akár hálaadó jellege, vagy kérő jellege volt az egésznek.”

A tápaiak búcsúvezetője sok éven át Tápai Pista volt.¹⁴⁹

Se szeri, se száma azoknak a szegedi nyomdákban és másutt készült, *istoria* néven emlegetett félnépi radnai énekeknek és könyörgéseknek, versbe foglalt és szintén énekelte legendáknak, amelyek a kegyhely eredetéről szólnak, és a *Radnai Szűzanya* dicséretét zengik. Sorukat — mint láttuk — Dugonics András nyitotta meg. Nézzünk egyet szemelvényesen belőlük:

Arad vármegyének legkisebb helyén,
Hol őserdő díszlett a Berkesnek hegyén
Állt a kis kápolna éppen Radna felett,
Melyben Máriának századokra fénylett
Csodatevő képe. Bizonyoságot tevő,
Hogy az Istenanya igazi jóltevő.

Történt, hogy egy ádáz spáhi
Dühösen lovával neki kezd rohanni
S újra fel akarta a kápolnát gyújtani.
Lovastól a kőbe, mely mint a viasz lágy lett,
Mint a légy a mézbe rögtön belelépedt.
E kő a lópatkó ilyen nyomatában
Látható máig is a templom falában.

Végre a pogányok midőn kiűzettek
A mi országunkból, a buzgó jó népek
Mindent elkövettek, hogy a kis kápolna
Mind nagyságban s hírben bőven gyarapodna,
Azért hozzá fogtak s a Berkeshegy felett,
Csakhamar szép templom fényben emelkedett...

Ezerhétszázkilenc amidőn íratott
És dögmirigyhalál pusztítá Aradot,
S a népség szörnyen megrémülve vala,
Mert naponta száz meg száz ember meghala.
Brumer Anna asszony szinte három napig
Amint gyötrődött és buzgón imádkozik,
Halálforma álom lepte meg szemeit.
S már azt gondolták, hogy végzé küzdelmeit,
Midőn felébredt és a körülállóknak
Azt mondja, hogy addig öl a döghalálnak
Pusztító ereje, míg a város népe
Szent processióban nem járul a képhe!
S amint ezt kimondá, meghalt csendességben,
El szenderedvén mint gyermek olyan szépen.
Betölt ezen hírrel rögtön egész város.
Összegyűlt a népség, és im az ajtatos
Processió, indult a kegyelmes képhez,

¹⁴⁹ Utolsó kívánsága szerint Radnán temették. Ezt egy ponyvairat is megörökítette:
Legújabb szent énekek a Radnai Szűz Máriához. Szeged é. n. Ebben: *Búcsúzó versek Mtklós István Antal Szent Ferenc III. rend elnöke temetése alkalmára.*

S folyamodtak buzgón a Szűz védelméhez.
Mire visszajöttek megszűnt a döghalál,
Dühe áldozatot többé már nem talál...¹⁵⁰

*

Gál András és Anna hű hites társaknak,
Kik Szegeden laktak, s kedves lányoknak
Története pedig így volt: hogy a kislány,
Ki két éves nem volt, egyik május napján
Elyelt egy gombostűt, sokáig kínlódott,
Bár sok doktor által mindjárt orvoslódott.

De könnyebbülést az ártatlan nem ére,
S már kimondották a doktorok fejére
A halált, midőn a kesergő hű szülők,
Kik különben voltak katolikus hívők,
Elmentek az égi biztos orvoslóhoz:
A radnai Szűznek dicső oltárához.
És ím a kis leány három hetek múlva,
Rettentő bajból meg lőn szabadulva.

*

Sok búcsús nép járta azóta e helyet,
Hol számtalan ember nyert égi kegyelmet,
S hogy némi fogalmunk nekünk is lehessen
Mindazon csodákról, melyekkel kegyesen
Megáldott e helyen az ég több társunkat,
Elmondjuk kutatván sok oly írásokat,
Melyek pecsét alatt bizonytságot tettek,
Hogy itt hajdan és most, milyen csudák estek.
Először számtalan látták ott fényleni,
A templomot, s mint egy égi tűzben lenni.
S hallának éjjente dicsérő éneket,
Pedig a templomban senki sem lehetett.
Bizonyára égi hangok voltak azok,
Máriát dicsérték ottan az angyalok.
Tanúbizonytságot tettek erről többen,
És le is van írva több jó szent könyvekben.¹⁵¹

*

A bánáti Torda¹⁵² plébániatemplomának Historia Domus-ában olvastuk, hogy 1847 pünkösdjén a falu búcsúsaival a *mi Jánosunk* néven ismert fiatal néma orgonafűjtató — aki gyermekkoldusként vetődött Tordára —, szintén elzarándokolt Radnára. Megérkezve térdencsúszva iparkodott a Szűzanya kegyképéhez. A lépcsőkön hozzálépett nyitott imádságoskönyvével egy Csongrád megyei, nyilván szegedi asszony és Jánost e szavakra készítette: *Boldogságos Szűz Mária, hallgass mög engöm!* Nem sikerült neki. De az asszony csak ösztökölte tovább. A fiú könnyekben tört ki, amikor a könyörgést minden erejét megfeszítve ki tudta mondani.

Búcsútársai, de az embersokaság is csodálkozva halmozták el csókkal, ajándékokkal. Most már szépen meg tudott a gvardiánnak gyönni, és áldozáskor tisztán mondotta: Uram, nem vagyok méltó... A csodát a barátok eskü alatt írásba is foglalták.

A híre megelőzte Jánost. Falujában egész sereg ember várta. Szépen köszönt nekik: *dicsértessék a Jézus Krisztus!* Miután senki sem tudta a vezetéknevét, a plébános *Szóló János* néven vezette anyakönyvbe.

Tápai Pista gyógyításaira emlékezve, öreg falubeliek máig mesélik, hogy egy alkalommal, amikor a tápaiakkal búcsún volt Radnán, egy néma kislányt hoztak eléje, hogy imádkozzék rá. Pista

¹⁵⁰ Egy alsóvárosi, múlt században írt kéziratok énekeskönyv nyomán.

¹⁵¹ A számos megverselt ponyvaszövegből: *A radnai csodatevő képnek eredetéről való történet.* Írta: *Dékány Julcsa* Szegeden. Szeged é. n. Traub.

¹⁵² Szegediekből települt, vö. Szögedi Nemzet I, 241.

A radnai csodatevő képnek eredetéről való történet.

Írta: Dékány Julesa Szegeden.

Rakt. sz. 4 Kapható: Traub B. és Társánál Szegeden. 1871.

Ponyvanyomtatvány (Szerző birtokában)

bácsi először is felszólította azokat a bűcsúsokat, akik örültek volna, ha a kislány megszólal, hogy térdencsúszva menjenek le vele a Maros partjára. Ez meg is történt, bár egyesek már alig tudták vonzólni magukat. Itt Pista bácsi elővette a *matika* néven emlegetett titokzatos könyvét — talán az *Arany Korona* volt — kezét pedig a kislány fejére tette. Sokáig imádkozott, majd rászólt: *a Názáreti Jézus nevében kérlek, szólalj mög!* A kislány hangosan így szólalt meg: üdvözlégy Mária, imádkozzál

érettünk. Pista bácsi a gyermek szüleivel ismét térdencsúszva ment vissza a templomba, hogy Mária képe előtt hálát adjanak.

A dolognak a búcsúszok között villámgyorsan híre ment. Számptalan beteg kérte, hogy imádkozzék fölöttük is. Ez két éjszaka folyt, szinte megszakítás nélkül.¹⁵³

A tápaiak betegekért többször végeztek búcsújárás alatt, de betegágy mellett manapság is a *betegök olvasóját*:

Hiszekegy. 1 Miatyánk. 3 Üdvözlégy. Közben: *Mária betegök gyógyítója könyörögj érettünk.* Mindegyik Üdvözlégy végén: Dicsőség. Miatyánk.

Utána litániaszerűen:

*Üdvözlégy Mária, süketök hallása
Üdvözlégy Mária, némáknak szóllása
Üdvözlégy Mária, vakoknak látása
Üdvözlégy Mária, sántáknak járása
Üdvözlégy Mária, betegök gyógyítója
Üdvözlégy Mária, bélpoklosok mögtisztítója
Üdvözlégy Mária, hihetetlenök fölvilágosítója
Üdvözlégy Mária, bűnösök mögtérítője
Üdvözlégy Mária, gonosz lélok légyőzője
Üdvözlégy Mária, mindön nyomorultak, betegöknek, szívbajosoknak mögorvoslója.*

Mária malasztal vagy teljes...

Mária segíts, ó segíts mi rajtunk, kik hozzád sóhajtunk,

Mária segíts rajtunk: mögtérhessünk, möggyógyulhassunk testben és lélekben, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Az egész imádságot hétszer ismétlik.

Mint említettük, pihenő alatt, majd odahaza az épületes történetek mellett előkerültek magáról a radnai templomról, továbbá a táj sejtelmességéről szóló, nemzedékről-nemzedékre hagyományozódó mondák is.

Népünknek Kálmánytól följegyzett hagyományai¹⁵⁴ szerint egy öreg bűnös koldus, kit bűneiből nem oldoztak föl, száraz ágat szűrt le Radnán a hegyen és a Marosból térden csúszva hordott vízzel öntözte mindaddig, míg ki nem zöldült a száraz fa. Ez bűneinek bocsánatát jelentette.

Azt is mondogatták a hajdani szegediek, hogy Radnán még 1849 után is abban a hitben szűrtak le száraz ágat, hogy amikor az kizöldül, akkor újra lesz Magyarországnak királya. Mint mondták, a fa a koronázás évében csakugyan ki is sarjadt. A monda azonban még tovább is ment: Kossuth számára is szűrtak le egyet. Ez a fa is ugyanakkor kihajtott, Kossuth azonban nem jött haza.

Radnán valamikor egy ember vetett, zsákja azonban büntetésből kővé vált. A három zsák minden évben kisebb lesz, egyszer majd el is sülyyed.¹⁵⁵ A monda a szegedi tanyákon máig él.

A közeli solymosi várba olykor a fiatalabb szegedi búcsúszok ki is rándultak. Az öregek ezt nem vették jónéven. Aki ugyanis szerintük odament, az nem üdvözül, szőregiek szerint pedig haszontalan a búcsújárása. Régi tápai búcsúvezetők is tiltották keresztjük népét a *tündérok vára* megtekintésétől.¹⁵⁶

Valaki a vár belsejéből egy csomó vadpaprikavirágot hozott magával. Itthon nem ismerték, tetsettek nekik és így mindenki szeretett volna belőle. Amikor azonban megtudták, hogy honnan való, elhajították, mert az üdvözülésről nem akartak lemondani.

Világos váráról pedig az volt a Debreczeni Jánóstól megörökített szegedi hiedelem, hogy ott egyszer szemérmetlen mulatozás történt, és Isten a vigadozókat kővé változtatta. Aki oda elmegy, nem jön többé vissza.¹⁵⁷

E fajtalan népek a tündérek voltak, akik férfit ölni is szoktak. A *szőregiek* szerint valamikor ott éltek a régi temetőben (a középkori bencés apátság romjai között), majd amikor az itteni lakosság megsokasodott, Radnára távoztak. Itt nem messze volt a váruk, még a madár sem járt arra. Aki odament, annak semmit sem ért a *radnászkodása*. Volt ott egy kút is, abban úszkált a *magyarszentmártoni* hagyomány szerint egy aranykácsa. Ez is tündér volt. A tündérek fajtalanul éltek. Ha valami szép

¹⁵³ Néhány jellegzetes, bár nem népünkön esett radnai miráculum: Egy magyar szentember 89.

¹⁵⁴ *Kálmány II*, 172.

¹⁵⁵ *Ipolyi-hagyaték*.

¹⁵⁶ In: Tápé 675. *Katona Imre* gyűjtése.

¹⁵⁷ *Ipolyi-hagyaték*.

legényt elkaphattak, addig el nem eresztették, amíg meg nem halt. Elcsigázott áldozataikat a kútba vetették, ahonnan a Marosba jutottak. Ezért aztán Isten kőnek változtatta őket; éppen tizenketten ültek az asztalnál. Ma is így vannak, mintha ennének.¹⁵⁸

Amikor búcsúaink megpillantották Radna tornyait, térdre estek, majd énekelve köszöntötték. Beérkezve megcsókolták a templom földjét. Sokan sírtak örömlükben. Kezükből égő gyertyával vonultak Mária köszöntésére, a *Radnai Kép* elé. Utána mindjárt emlemlendő kápolnájuk tövében pihentek meg. Majd elszállásolták magukat, meggyóntak, *keresztútát jártak*. Sokan külön penitenciát is vállaltak magukra. Jámborabb *tápai* búcsúsok a templomból térdencsúszva mentek le a Maros vizében megmosakodni. Kultikus célzatát már Dugonics fölismeri: „Láttam ötöt Radnán, midőn oda érkezett, hogy a Maros vizében cudarságát lemossa. Bár fulladott volna bele a gonosz.”

A radnai kegytemplom környéke tele van fogadalmi keresztekkel, szobrokkal, kis kápolnákkal, amelyeket az egyes radnájáró faluközösségek emeltettek. A szegedieknek a milleniumi esztendőben följánlott Szent István-kápolnája különösen szép volt.¹⁵⁹ 1944 őszén a háborús események során elpusztult. A mi népünk különleges ájtatosságait itt végezte. *Viaszbuba* néven emlegetett offereikkel, vagyis kérésüket jelképező és a kegyképnél elhelyezett viasztárgyaikkal magányosan is visszatértek a templomba.

Tömörkény, aki mindenben annyira egy volt népével, szintén megjárta¹⁶⁰ a század legelején Radnát:

„Jó pár hete Radnán gyűszmélve, a búcsúsokkal följutottam az őz hegyekre, ahol viaszbábokból való egyszerű adományait az elérhetetlen magasba áldozat gyanánt nyújtja a nép. Volt ott közönség sok mindenféle fajta, egész néprajzi kiállítás. Fekete bihariak, papucos svábok, kövér, bácskai bunyevácok, fehér posztóba öltözött bessenyői bolgárok, akiknek asszonyai máig is a hegyes orru sárgacsizmát viselik piros bőrrrel fejelve. Nagy tömeg nép, mégis rend mindenütt, a világi bajlódások itten eltűntek... A nép húzódott fölfelé, por volt és énekek sokasága. Zengtek belé az ívek és a lépcsők. S a számtalan sok ódon lépcsőkön négykézláb, meg térdén másztak föl a hit vérezői, mert véresek valának a térdek és ronggyá szakadoztak az ünneplő asszonyszoknyák ezen áldozattétel és vezeklés alkalmával.

Lihegve, fejüket lehajtvá és tenyerükről könyökükre ereszkedve pihentek meg olykor a lépcsőkön és pergett róluk a víz az izzadságos, füledt helyen. A bizalomnak és a hitt helyre való fölsóhajtnak csudálatos képe ez.”

Öregektől mi is hallottuk, hogy a sárga fejkendős bolgár asszonyok égő gyertyával rakták körül magukat és térdepelve úgy imádkoztak.

Kisasszony napján minden *köröszt* a maga miséjén vett részt. A szegedieké déli harangszókor kezdődött. Utána nyomban elköszöntek a Kegyképtől és indultak haza. Ha azonban Kisasszony szombati napra esett, akkor régebben mindjárt a vasárnapot is Mária nevenapjaként Radnán ünnepelték meg búcsúaink.

Az ünnepi szentbeszéd a hívek sokasága miatt több nyelven — külön-külön: magyarul, németül, szlovákul, bolgárul, bunyevácul, románul — kint a szabadban, magaslaton hangzott el. A dombiratosiak között az a hiedelem járta, hogy aki víz magával egy kódarabot a prédikációra és itt hagyja, teljes búcsút nyer.

Sajátos, bár az ország más tájain sem ismeretlen szokás, hogy azok, akik először zarándokoltak ide, nemük szerint megkérték valamelyik idősebb, Radnán már megfordult búcsújárójukat a *búcsúkörosztás, radnai körösztás* kiszolgáltatására. Ez azután a templom szenteltvíztartójából, vagy a kolostor kútjából *mögkörosztólte* őket, vagyis vizet hintett rájuk ilyenféle szavakkal: *én tégöd mögkörosztóltek, az Isten áldjon mög, szentöljön mög, hogy lögyél a Krisztus dücsőségire, Szűz Mária tüsszöletire.* Hyen-

¹⁵⁸ Valamennyi hagyomány EA. 2811. *Kálmány*.

¹⁵⁹ Szegedi kápolna felavatása Radnán. SzN. 1896, 207. sz. sz.

¹⁶⁰ Förgeteg János 260.

kor új nevet is kaptak, rendszeren a „keresztelő” személynek keresztnevét. Ez volt a *radnai név*. E hagyományban nyilván archaikus névmágiás képzetek is szóhoz jutottak: a fiatal búcsús megszabadult bűneitől, a gonoszlélek hatalmából, amely csak régi nevén ismerte.

A keresztszülőtől ez alkalommal ajándékozott *radnai korozsma* megáldott szentkép, érem, olvasó, imádságos könyv volt. Ezután a *búcsúköröszta*, *radnai köröszta* és a *búcsúkörösztfij*, *radnai körösztfij*, illetőleg *búcsúkörösztonya*, *radnai körösztonya* és *búcsúkörösztlány*, *radnai körösztlány* között meghitt kapcsolat keletkezett, és ennek megfelelően szólították is egymást. A későbbi esküvőre, lakodalomba, a radnai keresztszülék is hivatalosak voltak és tanúságot tehetek arról, hogy búcsújárásukkal a fiatalok méltóvá lettek a házasság szentségére.

A búcsúsok közben megvették a *búcsúfia* néven emlegetett ajándékaikat otthonmaradt családtagjaiknak, rokonaiknak, szomszédjaiknak, keresztgyermeküknek. Ezeket a barátok megáldották.

Legáltalánosabb volt az imádságoskönyvbe való *szentkép*, amely a radnai kegyképet és templomot ábrázolta. Ezt a pap ott megáldotta. Egyesek hozzá is érintették az oltárhoz, amelyen a kegykép trónolt. A nagyobb méretű kép falra, suglót tetejére került. Ez a *radnai kép*. Valamikor imádkoztak, fohászkodtak előtte. Sok családban máig kegyelettel őrzik. Volt közöttük fametszet, *tükörkép*, azaz üvegfestmény (Hinterglas), gyöngyházberakás, olajnyomat, majd olcsó üvegaru is. Erről a tisztaszoba jellemzésénél már szóltunk.

Hoztak megáldott imádságoskönyvet, olvasót, érmet, mézeskalácsot is. Különös szakrális erőt tulajdonítottak a Radnán vásárolt és Szegeden, a szegedi határban emelt útszéli keresztnek, amelyeket régebben marosi lápokon, hajókon hoztak a városba. Ilyen keresztet állítottak föl 1840-ben a zákányi pusztán. Melléje került a mostani Lengyelkápolna.

*

A kolostor kútjából merített *radnai víz* befogadására szolgált a *radnai korsó*, tápaiak ajkán *radvai röstás*, mert a szája rostalyukak módjára volt áttörve. A hazahozott víz népies szentelménynek számított, amelynek ereje öreg tápaiak tudatában és mágiikus gyakorlatában a korsóra is áthatolt. Amikor pl. a gyerekeket kurácás, vagyis ellés után fejt tejjel vendégelik meg, akkor — ha még akad belőle — máig ebből a csöcsös radnai korsóból vizet is locsolnak rájuk, hogy majd a tehén teje is olyan bőven ömöljön, mint most a víz.

A *máriapéz*, vagyis a tápai olvasótársulat misére, gyertyára, más jámbor célokra őrizgetett pénzecskéje régebben olyan bögrébe került, amelyet a *koszorúfej* Radnáról hozott. A búcsúfiába hozott *radnai pohár*, *radnai bögre* ott díszelgett a suglót tetején. Rá volt festve a templom és kegykép. Az orvosságot ebből itatták a beteggel.

A gyerekek számára hozott *radnai füttyürü* (cserépfüttyülő) eredeti célzata szerint bizonyára gonoszűzésre szolgált. Ilyenkor olykor a korsók fogóján is volt.

Búcsúaink hazainduláskor ágat törtek a templomot övező fákról, bokrokról. Ez volt a *radnai ág*. Lányoknak még nem dukált ilyen ágtörés. Felzöldágták a tarisznyás kocsikat is. Elejükre radnai keresztet tűztek. Az ajándéknak szánt és zsinigre fűzött korsókat, füttyürüket, a sátor tetejére kötözték. Tápai asszonyok megszenteltett kakukkfűvet is hoztak, amelyet a Boldogasszony ágyába tettek.

Az utat hazafelé hamarabb tették meg, hogy a nyert kegyelmet, búcsút lehetőleg sértetlenül, bűn nélkül osszák meg várakozó hozzátartozóikkal.

A Mária nevenapjára¹⁶¹ hazaérkező búcsúsokat a Város határában, az újszegedi kamaratöltésnél várta a család, továbbá a rokonok, szomszédok, legények, ismerősök sokasága. Egyesek hozzátartozóik elé Kiszomborig is elmentek.¹⁶² A búcsúsok e szavakkal csókolták meg őket: *imádságunkba, búcsújárásunkba részesüljön az is, aki oda nem vót.* Másként: *imádságomba részeltelessen az Isten.* Az illendő válasz: *úgy engedje az Isten.*

Itt a lányokat menyasszonynak öltöztették föl, mirtuszkoszorút tettek a fejükre, és kezükbe virágcsokrot, Tápén rozmaringszálat adtak. A ruhájukat is teletűzdelték virággal, apró koszorúval. Mondogatták nekik: *té mán férjhön möhetsz, vótá Radnán.*

Elhalt öregektől még hallottuk, hogy valamikor sok lány elvitte magával minden ruháját, néha négy-öt rendet is, de csak az újakat. Ez a hagyomány talán a radnai *leányvásár* hajdani, föltételezett virágzását is megengedi. Lehetséges azonban, hogy csak a ruhák megáldásáról, rontás ellen való megszenteléséről volt szó, amelynek itt a kegyhelyen különös erőt tulajdonítottak.

A legények mellükre *vőlegényvirágot* kaptak, de olykor őket is fölvirágozták. Emlegettek egy alsóvárosi legényt, akinek valahogyan nem jutott virág. Szégyenében lemaradt a többiektől és a Boszorkányszigetnél ladikon átkelve, egymagában tért haza a szülői házhoz.

Radnajoró lány (*Századforduló*)

¹⁶¹ Szept. 12. Vö. Jeles Napok...

¹⁶² Kovács 324.

Radnajoró legény (Századforduló; a Néprajzi Múzeum szívésségéből, ltsz. F 46 365. Keglovich Emilné főlvétele)

A magasra tartott radnai ágakat is teleaggatták koszorúval. Akinek véletlenül nem volt ága, annak a karjára akasztották a virágkoszorúkat.

Talpai Mihályné jeles szegedi művirágkészítő szakmai visszaemlékezése szerint a díszítések között volt a színes virágokból, rózsából, nefelejcsből, szekfűből, gyöngyvirágból kötött *radnai bokréta*, szakmai nyelven *biedermeier-csokor*. Tetején picinyke galamb, csőrében apró nefelejcskoszorú. Arasznyi széles lecsüngő szalagján *Isten hozott* felírás. A lány öltözékéhez tartozott a blúzra tűzött, mirtusz- és gyöngyvirágból álló számos „gésacsokor”, amely olykor az egész ruhát beborította, néha még a cipőre, papucsra is jutott belőle.

A lány fejére került a hátul nyitott, mitruszból készített tornyos *radnai koszorú*, amelynek két oldalsó, mirtusszal megrakott csüngőjét a hajba is belefönták.

Az asszonyokat mind e dísz már nem illette, őket élővirággal várták.

Az öltöztetés és felvirágkozás után harangzúgás közben megindult az ünnepélyes menet a hídon, majd az Oskola utcán. A polgári nép ugyancsak megbámulta őket.

Érdemes itt idéznünk¹⁶⁸ egy nem mindenütt szabatos, de színes hírlapi beszámolót is:

...ünnepelőbe öltözött hozzátartozóik a búcsúsok elé vittek minden szükségeset, hogy mire a Városba érkeznek, ne lássék rajtuk a hosszú út pora. A hídra már valamennyien szépen felöltözködve

¹⁶⁸ Megjöttek a búcsúsok SzN. 1905, 223. sz.

érkeztek. Az öregebbek, asszonyok és legények feketében, a leányok legtöbbször fehérben és rózsaszínekben. Hanem ez utóbbiak ruhájából alig látszott ki valami. A kezükben élő- és művirágokból készített szebbnél-szebb virágcsokrok, szélesen lelógó szalagokkal, a szalagokon *Isten hozott* és hasonló fölírások. Egyiknek az édesanyja, testvére, vagy nénikéje, másiknak meg a kedvese vitte a virágos üdvözlőt. A módosabbaké csak úgy tündöklött szép pompájában, sőt akárhányé fátyollal is be volt vonva a por ellen. Még a legszegényebbe sincs virág nélkül. Ha egyebet nem, hát mezei virágokból font koszorúkat hoz magával a búcsúhelyről. Azonban a legények sincsenek minden dísz nélkül.

A hídon biztonság okáért nem egészen egy csoportban, hanem rajosan érkeznek. Így nem csoda, hogy mire a menetnek vége és a bagázsias szekerek következnek, jó félóra is belételek. Hat óra elmúlt és még mindig hallatszik az üdvözlés, a *dicsértesség a Jézus*.

A Dömötör-templomban megtartott rövid hálaadás után a búcsúsok városrészenként is szétoszlottak. Még a maguk templomába is betértek, ezután jutottak hajlékukba, ahol meghitt vendégség várta őket.

A búcsúsok a radnai ágat nagy tiszteletben tartották, a ráakasztott virágokkal együtt. A tisztaszoba ablakába tették. Szentelménynek tekintették, főleg a betegnek készített fürdővízbe raktak belőle.

A századforduló táján nagylány le is szokta magát fényképeztetni. A mirtuszkoszorúval övezett képet bekeretezték, és a szoba falára akasztották.

Tápai öregek a kenyeret máig Radna felé fordulva szegik meg.

Más búcsújáróhelyek

Az első világháború után megszűnt a nagyemlékeztető radnai búcsújárás. Radna Romániához került. Az alsóvárosi barátok a rendtartományuk gondozása alatt álló *Verebély* és *Gyúd* kegyhelyekre irányították a szegedi föld jámbor híveinek figyelmét. Ezek egészen más, távoli szakrális tájakat fogtak össze, megközelítésük azonban egyházi szervezéssel, *búcsúsvonatok* indításával nem jelentett nagyobb gondot és fáradságot. Közvetlenségükből, emberi melegségükből mindenesetre sokat vesztek. A papok, értelmiségi vezetők nem mindig szolgáltak épületes példával, a penitencia készségével. Amíg a „parasztk” a vonaton is énekeltek és imádkoztak az olvasót, addig ők a másik kocsiában az utazás „unalmát” sokszor kártyázással, anekdotázással, tehát jelen esetben megbotránkoztató szórakozással töltötték el.

A hagyományból már csak töredékek maradtak meg: fölvirágozták, zöldággal díszítették a vonatot, de legalábbis a mozdonyt. A kegyhely állomásán elővették a búcsúkeresztet, zászlókat. Sok asszony fehérkendőt kötött ilyenkor a fejére.

A hagyomány szellemében folyt le továbbra is a szentkúti, és vodicsai, a szegedi tanyavilág legnyugatibb peremeiről olykor még a hajósi búcsújárás.

SZENTKÚT. Alsóvárosi, tápai, szőregi, tanyai népünk gyalogszerrel, kocsin, vonaton szőrványosan ma is fölkeresi pünkösdi ünnepére és Kisasszony napjára a röviden *Szentkút* néven emlegetett ferenccsállási szent kutat, Kiskunfélegyháza közelében, amely *Pálósszentkút*, újabb nevén *Petőfiszállás* tanyaközséghez tartozik. A kultusz régebben természetesen sokkal mozgalmasabb volt.¹⁶⁴

A legenda szerint a hódoltsági időkben még templom állott a kút közelében. A népnek azonban a török elől menekülnie kellett. A templom elpusztult. Hogy a török a Szentséget meg ne gyalázza, a hívek menekülés közben egy közeli kútba rejtették. Ennek emlékezete később is fennmaradt. A szét-szóródott, pap és templom nélkül maradt hívek, egyszerű pásztorok hosszú időközön át ehhez a kúthoz jártak ajtatoskodni, amelyet az ostyában rejtőzködő Isten hitük szerint egykor megszentelt. Egy gaz-

¹⁶⁴ Főleg a *futóhomok*: Szeged, Félegyháza, Majsa, Halas, Kecskemét színmagyar tanyai népe keresi föl Pünkösdi és Kisasszony ünnepén. A híres jászladányi szentember, *Orosz István* is megfordult itt különös belső élmények, és külső körülmények között. Hosszadalmassága miatt sajnos itt nem lehetett idézni; Egy magyar szentember 119.

Szentkútról szóló ponyvanyomtatvány (Szerző gyűjteményéből)

dag ember azonban oktalan gögjében betömte a kutat, amely azonban minden reggelre kitisztult, ki-
lökte magából a behordott földet.

A másik, inkább emlegetett legenda szerint 1791-ben történt, hogy itt a pusztán az egyik pásztor
éjféli tájban erre terelte a nyáját. Egyszer csak ismeretlen forrásra akadt, amelyből fényesség sugárzott
ki. A fényességben a pásztor Máriát pillantotta meg, és az angyalok énekét hallotta. Látomásának
hírére mindenfelől jöttek zarándokok az erceskéhez, amely a jelenés után is megmaradt. A hatóságok
a forrást be akarták tömetni¹⁶⁵, de csak egy káromkodó természetéről hírhedt ember vállalkozott a
munkára. A forrás azonban kihányta magából a földet, sőt nagy kúttá szélesedett.

Más legendákat is emlegetnek. A szentkút úgy keletkezett — mesélte Goróf Julis *tápai* asszony
— hogy egyszer a földjének gazdája, aki ott lakott, észrevette, hogy víz serkedt föl rajta. Csodálkozott,
hiszen a héten nem is volt eső, a kút is messze esett hozzá. Ellapátolta. Másnap azonban még több
víz fakadt a helyen. Hát, ha az Isten hagyta, én is hagyom. Én szét nem hanyom — mondta az ember.

Egyszer látja ám, hogy egy mankós koldus megy az úton, aki észrevette a forrást és odament,
a botot szépen a földbe szúrta és mosakodni kezdett. A gazda alamizsnát küldött neki, hozzá is fogott
az evéshez. Majd tovább akart menni, de a mankót nem tudta kihúzni; gyökeret vert, kiszöldelt, maga
pedig meggyógyult. A forrás mind lejjebb haladt, oldalát pedig kikövezték. A mankóból hatalmas
kétágú fa lett. Még most is látszik. Ennek lenyesett szálkait a *csólyósi* búcsúsok fogfájásról használ-
ják: a fájós fogat bökdösik vele.

A *Tömörkényiek* viszont úgy tudják, hogy egy gazdag földesúrnak volt egy nyomorék lánya, aki
csak mankóval tudott járni. Egyszer a mai szentkút helyén vezetett el az útja. A mankója hirtelen le-
szaladt a földbe, amelyet ki akartak ásni, de forrás fakadt körülötte. Amikor a földesúr meghallotta
hogy a kútat szentnek nevezgetik, trágyával betömte. Reggelre azonban kihányta a trágyát és újra
tisztá víz fakadt benne. Ez többször megismétlődött, sőt a víz tükrében Mária képe is megjelent. Ez a
földesurat, de az ellenkező papokat is megrettentette, és most már ők sem akadékoskodtak.

¹⁶⁵ 1791. A Ferenc Szállási nyilasok között lévő kútnak ell semmisítése, mely a köznép között
Szent Kút nevezetik s bálványoztatik, Ttetes Feő kapitány Úr meghagyásából determináltatott. A fél-
egyházi tanács jegyzőkönyvéből. Tálasi István baráti közlése.

Az a hiedelem, hogy a tisztalelkűek pünkösdi éjszakán meglátják a Szentlelket a Szentkút vizében.

VODICA. Az újabban *Máriakönnye* néven emlegetett, Baja melletti *Vodica* kegyhelyre elsősorban Alsótanya Bácskával szomszédos népe szórványosan zarándokolt el kocsin, a pünkösdi ünnepekre. Sajnos, olyan jellegzetesebb hagyományt, hiedelmet, szokást nem ismerünk, amely a mi népünk körében született volna és élne a vodicai kultusról.

HAJÓS. Egy kisebb tájnak: Kalocsa, Kiskőrös, Halas vidékének katolikus magyarjai, bunyevácai, szlovákjai, közöttük Tázlár, Harkakötöny, Csólyospálos, Kéleshalom¹⁶⁶ szegedi sarjadékai is Nepomuki Szent János ünnepére *Hajós* faluba szoktak zarándokolni. A templom Máriát ábrázoló kegyszobrát még az első német telepesek hozták ide.

TOPOLYA. A temesközi katolikus népnek: németeknek, de főleg a mi szegedi véreinknek Szeged és Radna mellett a múlt század derekán fölbukkanó kegyhelye *Török-topolya*, röviden *Topolya* Nagyikikinda közelében. A kultusznak nincs nagy földrajzi kiterjedése, de a környék jámborabb népe máig számontartja.

A földhözragadt magyar és német zsellérekből települt, uradalmi dohánykertész falu 1850 táján iskolát épített, amely egyúttal imaházul is szolgált. Ebben néhány iskolás gyermek 1854 decemberében több alkalommal Máriát vélte megjelenni.¹⁶⁷ Tanítójuk, Lengyel Antal is megerősítette látomásukat. A jelenések a vallomások szerint 1855-ben többször megisméltődnek. A sok közül itt csak egyet idézünk.

Horváth József törökbecsei szabómester „hit alatt” ezt mondotta: láttam a Boldogsági Szűz Máriát féltestyi nagyságban, fején koronával és ennek hegyén egy kereszttel. Mintegy három ujjnyira Mária mellett tündöklött egy kehely, és benne a szent ostya félkerekségben. A kereszt mellett egy virágszál volt, de minő, azt nem tudom megmondani.”

Az eseménynek természetesen híre futamodott. A hirtelen összefutott népsokaság száma a följegyzések szerint elérte a tízezret. Csodás gyógyulásokat is emlegettek. A máig virágzó kultusz tudomásunk szerint nem jutott el a hivatalos egyházi elismerésig.

Egy Szegeden megjelent ponyvafüzet¹⁶⁸ így énekel a topolyai Szűz Máriához:

Íme hozzád jöttünk Istennek anyja!
Tégedet köszöntünk Topolya csillaga!
Óh Istennek szent Szülője!
Légy lelkünk mennybevivője.
Topolya fényes csillaga árváknak vagy édes anyja.

¹⁶⁶ Kéleshalom kis részben szegedi eredetű búcsúsait századunk derekán sok éven át a szegedi származású, magát a boszorkányként elégetett Rúza Dániel főbíró sarjadékának valló *Rúza Balázs* (1940—1974) énekesember vezette. Unokája, az *etnográfus* Bárh János személyes élmények alapján értékes dolgozatában örökölte meg búcsújárásukat.

¹⁶⁷ A jelenés leírása *Berecz Imre*, A topolyai lelkészség és búcsújárásának története. 1854. Bölcs papi ember írta, a művecskét elkobozták a hatóságok. Könyvritkaság, nem kerülhetett a kezünkbe. Részletesen idéz belőle *Balogh, Augustus Florianus*, Beatissima Virgo Maria. Agriae 1872, 580.

¹⁶⁸ *Legújabb Ájtatos Énekek a mostani kinyilatkoztatott Topolyai Szűz Mária tiszteletére.* Nyomatott Ungar Ferenc költségen. Szeged 1855. Grün János. Német nyelven, a jelenés verses földolgozásával: Wunderbare Sachen, welche in neuester Zeit in Topolya geschahen. Pesth 1856. Alois Bucsanszky.

Mindezekről *Berecz S.*, Banatska Topola kegyhelyének története. Boldogságos Szűzanyánk jelenései, csodás gyógyulások. Stara Kanjiza 1934. Hitbuzgalmi érdekű, de némi forráskutatásra épülő munka.

Messziről utaztunk ezen szent helyre,
Sokan ide jöttünk tiszteletedre;
Áldj meg minket óh Mária!
Úr Jézusnak szülő anyja!
Topolya fényes csillaga árváknak vagy édes anyja.

Nem sajnáltuk érted fáradtságunkat,
Örömmel áldozzuk utazásunkat;
Óh csudálatos drága kép!
A kit szemlél a búcsús nép.
Topolyai szűz Mária, légy mindnyájunk gyámola.

A füzetünkben közölt befejező imádság: *Óh anyánk Boldogságos Szűz! ki mi érettünk bűnös fiadért (leányidért) a mennyekből mintegy árnyék Topolya helységében kinyilatkoztál, térdet fejet hajtvá imádunk (!), hogy bűnös gyermekeid vétkeit megbocsátva, holtunk után a Mennyekben veled együtt lehessünk, az Atyának, Fiúnak, és Szent-Lélek Istennek nevében. Amen.*

A szegedi nagytáznak két távolabbi helységében, a békési *Újkígyós* és a csanádi *Tornya* (Turnu) falukban a millenium táján két Mária-látást is rebesgettek. Előljáróban utalunk arra, hogy a vidék ekkoriban agrárszocialista mozgalmaktól, aratósztrájkoktól volt hangos. A nép lázadás és belenyugvás végletei között keresett megoldást.

ÚJKÍGYÓS.

Egy „fölvilágosításra” szánt ponyvafüzet elmondja,¹⁶⁹ hogy Tóth Erzsébet újkígyósi lány egy szombat este, vagyis Szűz Mária napján összeesett. Az orvos vérszegénységet és hisztériát állapított meg. Ezzel környezete nem elégedett meg, ráimádkoztak. Őrszike lázasan Máriát és Gábor arkangyalt emlegette. A körülállók azt hitték, hogy látja is őket.

Felgyógyulása után a lány környezetének áldozata lett. Ő is hinni kezdte, hogy látomásai voltak. Feszületeket, olvasókat osztogatott, ő áldotta meg őket. Szentelt vizért is hozzája fordultak. Bűnbánatot hirdetett. Kijelentette, hogy egyik szombati napon Mária újra megjelenik. Nagy sokaság jött össze, de hiába. A füzet ezután kenetes, oktató hangon szól az álcódók ellen.

A látomást a környék idősebb népe máig emlegeti, de bővebbet már nem tud róla mondani.

TORNYÁNAK nagyobb híre támadt. Emlékezetét több ponyvanyomtatvány,¹⁷⁰ egy üvegkép¹⁷¹ és egy könyv is őrzi.¹⁷² Egy fölényeskedő újságcikk így számol be¹⁷³ róla:

„Tornyán történt meg néhány nappal ezelőtt, hogy egy tíz éves libapásztor lány, *Dusik Őrszike* a mezőn egy fűzfa alatt elaludt s mikor fölébredt, azzal a hírrel rontott haza szüleihez, hogy álmában megjelent előtte Szűz Mária és csodálatosabbnál csodálatosabb dolgokat súgott a fülébe.

Egyszerre híre járt a faluban, majd meg az egész vidéken a bámulatos esetnek s azóta búcsújáróhely lett ez a fűzfa, melynek árnyékában Őrszike égiekről álmodozott.”

¹⁶⁹ Az új-kígyósi csuda, vagy miképen jelent meg Szűz Mária Tóth Erzsikének. Írta: Egy öreg lantos. Nyomtatott Lepage L. könyvnyomdájában B-Csabán. é. n. (1897).

¹⁷⁰ Legújabb szent énekfüzet és egy történet a tornyai 8 éves kis lány előtt megjelent égi jelenetről. Összeszedte: *Pethő Mihály*. Ára 4 krajcár. É. n. Szeged. Traub.

¹⁷¹ A Néprajzi Múzeumban.

¹⁷² Gyűjteményünkben. Szövege: Boldogságos Szűz Mária megjelenése Tornyán 1896. évi június 19-én Dusik Őrszike előtt. Erscheinung der heiligen Jungfrau Maria in Tornya am 19. Juni. 1896 inaintea fetitiei pazitoare de gasta Ersike Dusik. Czudar Mihály tulajdonjoga. Lengyel Lipót lithographia műintézete Arad. A fölírásból kitűnik, hogy Tornyának a magyarokon kívül német, sőt orthodox román búcsúsai is voltak. A képet — mint Pálinkáserdőnél mindjárt megtudjuk — Tömörkény is látta.

¹⁷³ Búcsújárás egy fűzfához. A nép babonája. SzN. 1896, 187. sz.; Továbbá: A tornyai Szent-szűz kápolnája. SzN. 1897, 31 sz. Említi Iratos, Mácsa, Szentmárton, Újpanát, Glogovac (Óthalom), Újkígyós búcsúsait. A téli nagy hidegben sem maradnak el.

Szerbek, németek, románok sőt nagyszámmal magyarok is családotul zarándokolnak el a „szent” fűzfához. Volt olyan, mikor százakra ment a búcsúsok száma. A cikk végül a szolgabíró közbelépését sürgeti és határozatlansággal vádolja a plébánost.

A jelenésnek Kopcsó István „bács-földvári lakos” személyében nyomban verse-lője is akadt:

Messze, messze jár már híre a Tornyanak,
Búcsúképp a népek messziről bejárnak,
Megjelennek ottan fiatalok s vének,
Sok százak ajkiról hangzik el az ének.

Kívül Torna szélén, árok partja mellett,
Dusik Örzse kislány libái legelnek.
Az árokpart mellett Dusik Örzse játszik,
Hol egy csipkefa van, még később virággik.

Ott, ahogy időzött egy pénteki napon,
Hol a csipkefa van az árokoldalon,
Megjelent előtte, mellette a fának,
Szentséges alakja a Szűz Máriának.

Hogy pedig előtte megjelent a minap,
Megjelent előtte már húsz pénteki nap.
Búcsúképpen járják e helyet a népek,
Sok százak ajkiról hangzik el az ének.

Én is megjelentem, mutatták a helyet,
Hol megjelentődött az égi jelenet,
Koszorút tettek rá, fölötte zöld ággal,
Kunyhónak volt szöve, kirakva virággal.

A hely körül hívek, akik jelen voltak,
Énekeltek és ott szépen imádkoztak.
A kislány a helynek éppen szembenézett,
Hol állva, hol pedig meghajtva a térdet.

Fél tizenegy óráját volt pénteki nap,
Közélállók mondták, hogy megrezzent a lak.
A kislány a jelenlevőket felkérte,
Hajoljon meg minden jelenlevő térde.

A kislány azt mondta, Szűz Máriát látta,
Kék volt a ruhája, fényes koronája.
Ellenkezőt tőle hiába is kértek,
Próbálták, hiába volt, amit ígértek.

Mondják, azóta már egy pénteki napon,
Tudja Isten hányan, sokan voltak nagyon,
Mikor szólt a kislány, hogy itt a jelenet,
Tömjénként felettük halvány köd lebegett.

Több ember vallja, hogy idején az ének,
Volt eset, hallatszott kunyhótól az ének.
És hogy azon helyen többször lángot láttak,
Mikor odamentek semmit sem találtak.

Elég jól már ez is, kedves keresztények,
Hogyha megtekintjük odafenn a képet,
A kis kápolnában, ott az oltár felett,
Csuda. Isten csudája az mindenek felett.

Mert reggeltől estig jégcsap mutatkozik,
De esttől reggelig nem látszik, elmúlik.
Reggel napkeletkor női és nagyobbodok,
De naplementekor elmúlik, nem látszik.

Kérlek bűnös lélek, tiszteld Szűz Máriát,
Adja mindnyájunknak az ő szent áldását,
Utolsó óráinkban senkitől sem féljünk,
Jézus és Mária akkor légyen velünk,
Mert a Szent-Háromság adjon és engedjen,
Tőlünk dicsértessék mindörökké. Amen.

Bizonyos, hogy Tornya a századfordulón rövid időre vallási népmozgalmat idézett föl a tájon, ami kezdetleges kápolna építésében is megnyilatkozott. A mi tanyai, tápai népünk is fölkereste.

1978 tavaszán egy jó óráig időztünk Tornyán és kerestük az események emlékezetét. Hallottuk, hogy Lukács plébános könyörtelen eréllyel, megszegyenítés szándékával hajtotta végre a világi és egyházi hatóság utasítását. Mint mondják a fakápolna deszkáiból disznóolat ácsoltatott, azonban a mondába hajló hagyomány szerint a sertések mind elhullottak belőle.

A falu délkeleti részén a kút máig megvan. Gondozzák: iható, szenteltvízül máig sokan hordanak haza belőle. Mellette kis nyílt, bódészerű primitív fafülke. Benne egy helybeli parasztasszonynak lelkéből lelkezett naív képe, amint a Szűzanya megjelenik Örsikének. Előtte oltárszerű álvány állandóan frissen szedett virágokkal. Az egyik asszony azt mondta, hogy aki nagyon lelke szerint, csöndességben akar imádkozni, idekiváncsozik. Olykor egy-egy vidéki is fölkeresi. A mellette lévő gépállomásnak nincs útjában.

Örsikéről már nem tudtak semmi biztosat. A zaklatások elől a család a faluból ismeretlen helyre költözött.

PÁLINKÁSERDŐ az átokházi erdőség egyik külön megnevezett része. 1897-ben egyik fa hegyében libapásztor lányok többször is látni vélték Szűz Máriát.

Tömörkény úgy is hallotta,¹⁷⁴ hogy a „fa hegyében a gonosz látszana lenni. Ismét mások vélik a pusztai asszonyok közül, hogy ott mindketten jelen vannak és Boldogasszonyunk csatákat vív a gonosz ellen népek jobbulására. Vannak, valóságosan vannak akik látták. Komoly, megállapodott korú tisztas gazdaemberek, akik meghaladták Isten kegyelméből a hatvan évet, persze anélkül, hogy valaha hazugságon kapattak volna. Asszony is van, aki látta. lány pedig tömérdek. Ezek által a földi népeknek üzeneteket küld. Más részről pedig a gonosz van ott, kaszás csonthalál képében, másrészt pedig a kukoricás útján az asszonyok előtt rettenetes ember emelkedik ki a földből és pajzánkodik, hogy az asszonyok eltelnek rémülettel és arra nem mernek menni.”

Tömörkény — előtte a csépai halottlátót is meglátogatva — rászánta magát, hogy a helyet fölkeresi. „Az erdő sarkának legszélső három fája közül a közből való magas jegenyenyár. Az oldala tele pusztavirágból font koszorúkkal. Előtte néhányan térdelnek. A hangulat hirtelen megcsap valamennyiünket: im, a pusztában egy koszorús fa... Odább fordulunk s leszállunk egy bányafórman ásott kút mellett, amelyen látszik, hogy nem régen ásták. Lépcsők vezetnek le a vízhez...”

Ameddig a szem ellát, a máskor néptelen térségeken alakok mozognak. Némely része távozóban, más része most jön ide a fához. A tanyaházak előtt elhaladóban látni lehet ilyen ezret is. De ennek az oldalát nem látni, hogy milyen színű. Végig van koszorúval rakva. Közben kendők, továbbá szenteltvíztartó, azután szentképek. A pécskai (tornyai) Mária-látás színnyomatos képe is oda van akasztva: fehér tanya előtt zöld mező, áll középütt árok, két liba kutat benne. Az árok innesső oldalán térdel egy kislány, a túlsó oldalán áll a Mária, mindketten fehérben. Nyomatta színben valaki Aradon, a nevét elfeledtem. A tulajdonjoga Czudar Mihályé.

A nyárfa előtt szabadkai bunyevácok térdeltek, akik a közeli szállásokról jöttek át... Akármit beszéljünk, itt, ha más nincs is, de templomi hangulat van. Senki a csöndet zavarni nem meri... Közben egy halovány, ragyavert arcú, kekesbe játszó szürke szemű leány jött oda.

¹⁷⁴ *Munkák és napok* 60, 66.

Ilyenkor — mondja — úgysem látják, akárhogy akarják. Csak éjszaka látszik mikor a sokaság itt van.

Ez, aki szólt, libapásztor leány. Egyike azon elsőknek, akiknek a Mária mutatkozott. Téveteg nézésű, az arca egészen fehér... A leány hozzám jön. A jelenlevő népek közt egyetlen vagyok aki pantalon hord.

Nézzé az úr — s nyújt egy füzetdarabot — ebből az egész történelmet kiolvashati.

A nyújtott füzetből látom,¹⁷⁵ hogy a Pálinkáserdő Máriáját nem én fődöztem föl. Meg van már írva. Őt pénz az ára. Ilyenformán kezdődik: „Ezen Szentséget legelsőbb látta Dobó Örzse leányka, továbbá egy Dudora nevű leány, hogy több nevet nem említek, annak oka, hogy ezt az írást azonnal éjszaka nyomdába adtam, de azért név nélkül is tökéletesen igaz mindez.” Beszél aztán sok mindent. Nézem, hogy ugyan ki szerkesztette ezt a történelmet. Hát bizony ismét a Czudar Mihály nevét találok rajta...”

A kiadványt igen megviselt állapotban a tanyán még sikerült megszerezniünk. A történetet Czudar csakugyan nyilvánvaló üzleti céllal, szenzációhajhászással, zagyván, de mégis a középkori legendákra emlékeztetve üttötte össze.

Mintha a Boldogságos Szűz lett volna a fán, karján a kis Jézussal, csillagoktól környezve. A Szűzanya tiszta fehér ágyban feküdt, két kezét a mellén összekulcsolva.

Egy Ilovai Franciska nevű leánynak jelenéskor két csillag szállt a két vállára. Sokan látták, hogy megnyílt az ég és egy zöld meg egy piros csillag leszállt rá. Még a ruhája is zöld és piros lett. Kint az erdőben pedig látott gyönyörű ékességet.

Sok nép verődött össze. Minden nap új jeleket láttak a fán. A történetek előadását egy *szegedi ének* zárja le:

Szűz Mária jelenését hogy megérhettük,
Drága nevét megengedte, hogy köszönthessük
Őt aranyos betűből áll Mária neve,
Már szegedi határban zeng drága kegyelme.
Oh egeknek lilioma, szép Szűz Mária,
Szegedi föld határának ékes csillaga...

¹⁷⁵ Legújabb megjelenése Boldogságos Szűz Máriának Szeged-alsóvégi Átokháza tanyán, az iskola közelében lévő Pálinkás erdőben, a szeged szabadkai határszélén. Írta: Czudar Mihály.

NYELV, BESZÉD

Az ö-zés

A nyelv az emberi szellem közlési vágyának legtermészetesebb kifejezőeszköze. Egyúttal azonban költői anyag és alkotás is, amelyben a kisebb-nagyobb közösség szavának teremtő, ihlető ereje, egyben emberi összetartozása jut páratlan kifejezésre.

A népnyelv, tehát a szegedi népnyelv is gazdag múltnak, hatalmas szellemi és gazdasági észleléseknek tükröződése. Nem csak a népnyelv kiejtésbeli, nyelvtani különlegességeire, hangsúlyozásának tájbeli színeire, megőrzött, elszigetelődött régiségeire gondolunk. Ennek tisztázása a nyelvtudomány feladata. A népnyelvnek itt bennünket inkább az élete, az a szerepe érdekel, amelyet a szegedi nagytáj emberközösségében betölt.

A szegedi nyelvnek más tájak magyarja számára legföltűnőbb vonása az ö-zés,¹ azaz köznyelvi e-féle hangok átváltása (embör, szöm, öszik, ezör). Ennek vizsgálata is inkább a nyelvtudományra tartozik.

Az újabb nyelvtörténeti kutatások szerint az Alföldnek, nagyjából a Csepelsziget, Nagykovács, Hódmezővásárhely, Szeged, illetőleg a Dunántúlnak a Drávavidék—Balaton vonala közé eső délkeleti része a középkorban ö-ző tájszólásban beszélt. A hódoltság bomlasztó, pusztító hatására ez a nagy összefüggő nyelvi egység részekre, szigetekre töredezett és csak szórványosan maradt meg Somogy, Ormánság, Sárköz, Kalocsa, Kecskemét, Nagykovács, Halas, Vásárhely, Makó tájékán. Ilyen archaikus nagy népsziget Szeged is. Mindenesetre az a magyarság, amely közöttük nem ö-ző tájszólást beszél, általában a török után, a XVIII. század folyamán települt más magyar vidékekről közéjük. Így ékelődött a szegedi táj hajdani nyelvi egységébe Dorozsma, Majsa, Félegyháza, Horgos jász, részben palóc népe. Már régebben beolvadt Földeák kisebb részben palóc eredetű lakossága.

Szeged városának a hódoltság után folyton terjeszkedő törzslakossága a Temesközbe vándorlásával az ott élő kisebbségi magyarság nyelvének uralkodó ö-ző jellegét adta meg.² Népünk már régebben közvetlen földrajzi kapcsolatot teremtett Makó, Vásárhely református, hasonlóan ö-ző népével, a múlt század második felétől kezdve pedig nagy homoki kirajzolásai révén Halas és Kecskemét, sőt Kalocsa vidékének más gyökérszerű, de szintén ö-ző lakosságával.

Az újabb kutatások kezdik tisztázni azokat az összefüggéseket, amelyek a szegedi tájszólás és a *debreceni, kassai, nagyszombati* tanácsi jegyzőkönyvek, céhlevelek és egyéb iratok ö-ző nyelve között a XVI. század harmadik negyedében mutatkoznak. Ez föltétlenül annak a török elől elszármazó szegedi írástudó polgárságnak, literátus rétegnek hatása, amely a főnti városokban telepedvén meg, anyanyelvének szülőföldi

¹ Az ö-zésről újabban *Bálint S.*, Szegedi Szótár. I—II. Budapest 1957; *Péter L.*, Az ö-zés kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások I. Debrecen 1952; Vö. még *Bárczi G.*, A történeti nyelvjáráskutatás. MNy. 1947, 81.

² *Vöő I.*, A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere. Bukarest, 1975. 67-87.

izeit egészen a század végéig megőrzi, sőt az ottani írásbeli gyakorlatban, irodalmi életben is érvényesíti.³ Lehetséges, hogy ezzel a hódoltsági; szegedi, délvidéki elvándorlással keletkezett a *szenci*⁴ és *abauji*⁵ ö-ző nyelvjárásziget is.

A szegedi népnyelv irodalmi forrásaiból, így a XVI. századi írástudóinkról, továbbá hódoltsági és barokk időbeli sorsáról nagyobb összefüggésben a Szegedi Szótár (Bevezetés) és „Szeged reneszánsz kori műveltsége” emlékezik meg.

A szegedi nyelv tudatos megfigyelése, irodalmi alkalmazása a főlsvárosi Dugonics András föllépésével kezdődik. Sajnos, az ő gyűjtői tevékenységéről és stílusának, nyelvkincsének szegedi gyökereiről eddig kielégítő tanulmány nem készült. Különösen az *Etelka* tanulságos számtalan szegedi provincializmusa és szócsoportja miatt. A *Példabeszédek* és *jeles mondások* között is bőven olvashatunk ma is élő helyi szólásokat. Ma már sajnálhatjuk, hogy a XIX. század fordulójának nyelvi és szellemi megújódása folyamán érlelődő köznyelvünkre Dugonicsnak nem lehetett jelentősebb hatása. A modern magyar nyelvhasználat irodalmi és elméleti úttörői, a nyelvújítás irányító munkásai nem merítettek kellő ihletést az ö-ző tájszólás színesebb, zeneibb, melegebb hangszíneiből. Ezzel pedig elkerülhettük volna a mai irodalmi és köznyelvnek az e-szerű hangok túltengésével annyiszor jelentkező egyhangúságát.

Az újabb kutatás mutat rá Kazinczy körének, egyes tisztántúli nyelv művelőknek elfogult szemléletére, hűzódásuknak ösztönösebb okaira. Úgy látszik egyes protestáns írók az ö-zés terjedésében — írja⁶ Benkő Lóránd — a katolikusok nyelvi előnyomulásának nyomát látták,⁷ nyilván az ö-zés kelet-dunántúli és Szeged vidéki jellege miatt. Tanulságosak ebben a vontakozásban Földi János megjegyzései, aki Dayka ö-ző tervezetéről szólva, ezt írja Kazinczynek: „Te pedig, barátom ne engedd magadat az ilyenek által eltsábítani. Ezt egyedül magadnak írom, fogjuk köz erővel a dolgot, nehogy a pápista magyarság, a kiké mindazonáltal nem a legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, és a nyelvben is, mint egyebekben is, törvényt osszon.” A mai kutatások ezzel szemben azonban éppen az ö-zés archaikus gyökérzetére és annyi református tájunkon, városunkban való virágzására mutatnak rá.

Ismeretes, hogy Dugonics a népiség fölkarolásával irodalmi irányt teremtett, ő maga is a magyaros iskola klasszikus úttörője. Ennek országos jelentőségéről és viszontagságairól itt nem szólnunk. Csak röviden arra utalunk, hogyan határozta meg szülővárosának szellemi életét, főleg pedig az utána következő nemzedékek nyelvi érdeklődését és munkásságát.

Említésre méltó az alsóvárosi kolostor viszontagságos életű, érdemes szerzetesének, Takáts Raphaelnak (1749—1820) igen ritka szótára (1791), amelyet szakirodalunk *Toldalék* néven tart számon. Tájszavainak tekintélyes része máig él a szegedi népnyelvben.

Dugonics hatása alatt lát munkához nyelvjárásunk kitűnő korai kutatója, Nátly József (1801—1871) is, aki sógorával, Maróthy Mátyás (1791—1850) literátus szegedi mérnökkel összefogva a nyelvújítás túlzásaival veszi föl a küzdelmet. Külön értekezésben a nyelvi megújulás fő forrásául a népnyelvet ajánlja. Tovább megy azonban a tanácsadáson, mert mindjárt máig mintaszerű szegedi tájszógyűjteménnyel is előáll.

A megalakult Magyar Tudományos Akadémia nyelv művelő programjába, később a Nyelvőr és a Tájszótár gyűjtői közösségébe Csaplár Benedekkel az élükön a szegedi nyelv piarista bűvárai is számosan kapcsolódtak bele.⁷

³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 92.

⁴ Szenc, Réte, Magyarbél, Boldogfa, Sárköz, Pusztafödemes, Királyfa, Zonc, Hegysúr, Fél, Jóka, Éberhard. *Kovács László* szlovákiai kutató még néhány falut is ideszámít; *Kulcsárné Sz. Zs., Ö-zés a Pozsony vidéki szenei nyelvjárásban.* MNy. 1978, 229.

⁵ *Szemkő A., Egy abaujmegeyi ö-ző nyelvjárás.* Nyr. 1904. *Nyirkos I., Az abauji Pusztafalu ö-zése.* Magyar Nyelvjárások 5. Budapest 1958.

⁶ *Benkő L., Az ö-zés irodalmi nyelvi szerepéről.* MNy. 1956, 278.

⁷ *Gáldi L., A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.* Budapest 1957, 250-268.

Sok, igen használható népnyelvi anyagot találunk a modern szegedi szépírók, így főleg Tömörkény, Cserzy Mihály és mások műveiben. Móra Ferenc szókinccse részben lírai jellege, részben a félegyházi és szegedi nyelvhasználat közötti ingadozása, az őzésben annyiszor feltűnő bizonytalankodása miatt, csak óvatosan, népünk szóállományából kiindulva használható föl. Móricz Zsigmond Rúzsa Sándorról szóló regényeinek szegedi tájszavai, szólásai a mi, akkor még kéziratosságyűjteményünkől származnak.⁸

A szegedi hírlapírás a magyar újságtörténetnek alighanem legszebb, legismertebb teljesítménye közé tartozik: erkölcsi puritánság, és odaadó népszerűtetet büszke tudatossággal vállalt provincializmus és európai látókör az irnitudás klasszikus egyszerűségével, a „célszörü szögény embörnek” és szavának szeretetével, irodalmi kultuszával nyilatkozik meg bennük. Csak néhány név: Nagy Sándor (1836—1919), Mikszáth, Palócz László (1859—1932), Gárdonyi, Móricz Pál (1870—1936), Tápay-Szabó László (1874—1941), Terescsényi György, Sz. Szigethy Vilmos (1877—1956), Magyar László (1900—1970) és még olyan sokan osztoznak a Város nyelvi ígétében: a tömörség, érzékletesség, nyelvi ihletettség művészetében.

Mint láttuk, Szeged irodalmi élete, nyelvi virágzása már a XVI. században bontakozik. Ettől kezdve a szegedi népnyelv szavai és szólásai, ízei és fordulatai szüntelenül gazdagítják irodalmi stílusunkat, Szegedi Lőrinc és Tar Benedek színes szólásai, Dugonics hatalmas nyelvi hatása, Kálmány Lajos népköltési anyaga a szegedi szónak mind szélesebb területet nyitnak meg a magyar nyelvformálás világában. Mikszáth stílusa elsősorban a szegedi népnyelv hatására válik tömörré, élővé. Fiának vallomása szerint Gárdonyi „a rövidszavú észjárását” itt tanulta meg. A *Göre Gábor* ö-ző tájszólása is szegedi benyomásokból épült föl. Lehetséges, hogy elsősorban a szegedi származású, illetőleg a szegedi népnyelv iskolájában nevelkedett írók: Mikszáth és Gárdonyi, Tömörkény és Móra hozzák az elbeszélő irodalmi nyelvet az élő, beszélt nyelv meghitt közelségébe.

⁸ SzegSz. I, 15; *Bálint S.*, A Rózsa Sándor műhelyéből. Móricz Zsigmond születésének 90. évfordulóján. Tiszatáj 1969, 658.

SZÓMÁGIA

A nyelvnek a nép érzése szerint bizonyos körülmények és föltételek mellett máigikus ereje van. Innen az eskü, fogadalom ünnepélyes komolysága is. Ez a fölfogás lényegében az imádság lélektanával rokon, továbbá abban a primitív képzeletvilágban gyökerezik, amely a kimondott szónak erőt, sőt kényszerítő hatalmat tulajdonít.

Ezért van az, hogy régivágású öreg szegedi parasztok máig megborzadnak, ha átkozódást, különösen anyai átkot hallanak. Így ha valakit *fenével ötetnek*, azt hiszik hogy az átok megfog. Ezért nagy idejű tápaiak még arra a fiatalra is keményen rászóltak, aki a jószágot fenével etette, szidalmazta. A húsát ugyanis egyszer majd ember eszi meg, akit így a fene, vagyis szörnyű bőrbetegség könnyen kikezdhet.

Innen van az is, hogy jámborabb lelkek valósággal szenvednek, ha Istent *míveltetik*, azaz Isten csúffátott nevével káromkodnak és trágár cselekedeteket tulajdonítanak neki. A káromló szóval ugyanis Istent gonoszul mintegy odaigézik, aki méltó haragját nemcsak a bűnösön töltheti ki, hanem azokon is, akik kénytelen-kelletlen hallgatják, sőt csapásaival bosszút állhat a családon, nagyobb közösségen is. Ezért engesztelésül a társadalom szigorúan büntette a káromkodókat.

Különös módon Tápéről már a XV. századból van írásbeli följegyzésünk.⁹ A Kapisztrán János újlaki sírjánál 1460 táján megörökített csodatörténetek között olvassuk, hogy egy Mihály nevezetű tápai legény szüntelenül káromolta Istent, Szűz Máriát és a szenteket. Megrettenve és kétségbeesetten már el akarta magát pusztítani. Hiába könyörgött János testvér sírjánál, hiába imádkozták rá a papok a feje fölött az Evangéliumot. Továbbra is állhatatos bizalommal könyörgött a szent baráthoz lelkének nyugalmáért, amelyet azután el is nyert. Ebből világosan kiténik, hogy Mihály tudatában a kimondott káromló szó, átkozódás úgy élt, mint amely meg is fog. A legény úgy érezte, hogy magára idézte a mennyország népének haragját, ítéletét. Erre a szorongásra talált a sírnál enyhületet.

Régebben országos törvények is büntették, de helyi rendelkezésekkel is tilalmazták. Így a városi tanács és a várparancsnok abban a rendeletében (1720) amely a közerkölcsöt a tisztas élet érdekében szabályozza, többek között azt is lelkére kötötte a népnek, hogy ne káromkodjék: *Az Úr Isten ellen való nagy káromkodások magyar nyelven atta teremtette nemkülönbén rác nyelven magok szokásuk szerint és ezek által az Úristent haragra gerjeszteni keményen tiltatnak. Akit pedig len effélékben tapasztaltanak elsőben az templom előtt 50, másodsor 100 pálcával megvertettenek, harmadszor pedig len minden személyválogatás nélkül 12 Forintra megbüntettenek.*¹⁰

A tanácsi jegyzőkönyvek sok ilyen büntetésről számolnak be. Így 1720-ban *minthogy Kocsis János és Kátai Miska civiseink Isten és világ törvényeit megvetni és általhágni, hogy tudniillik: „Istennek nevét Hiába ne vegyed!” Bizonyos csel-csap és mintegy trágár beszédeket Isten Ó szent Fölsége személye megsértésére előhozni, másoknak megbotránkozására nem félemlédtek. Azért, hogy az illetén rossz beszédektül mások is magokat óvják és oltalmazzák, másoknak példájára egyik-egyik 2-2 forintokban marasztaltatnak. Nemkülönbén Osgyániné bizonyos rossz istentelen szitkaiért 2 forintra büntettetik.*

Osgyániné azonban nem foglalta magát jóba. 1722-ben már újra találkozunk a nevével: *Osgyáni Istvánné Kérdő Anna már ennek előtte is rossz istentelen nyelvességért — ki is nem gondolván Isten és világ törvényeivel, sem azoknak büntetésével — rútol káromkodott. Amint ennek előtte is bizonyos bűntetést szenvedett most ismét reiterálta (megismételte). Jóllehet ugyan más büntetést is megérdemelne,*

⁹ Szeged reneszánsz kori műveltsége 121.

¹⁰ Kovács 333.

mindazáltal bizonyos okokra nézve pro hinc et nunc (itt és most) 12 forintokra büntették, és oly föltétel-
lel, hogy egy hét alatt letegyje. Másként 100 pálcával megverették. És ha többször az istentelen nyelves-
kedésben és káromkodásban tapasztaltatik, az ura hátára kötöttevén hóhér által kicsapattatik.¹¹

Máshol már utaltunk rá, hogy azt a halászt, akinek száján a vízen káromkodás csúszott ki, ki-
rakták a ladikból és erre az alkalomra kizárták a halászatból, tehát a részesedésből is. Idéztük azt a
régii hajós rendszabást is, amelynek értelmében a hajóra káromkodós természetű legényeket nem sza-
bad fogadni.

Szómágiás hátterű az is, hogy a villámlásnak az ősi magyar *istennyila* helyett egy-
szerűen *nyila* az alsóvárosi, tanyai neve: *lőcsapott a nyila*. E szemlélet szerint ugyanis
Istennek neve hallatára eszébe juthat, hogy méltó haragjában többször lesújtson földi
bűnös gyermekeire.

A csirkéket, galambokat pusztító kányának *pétör* a tápai neve. El akarják ugyan-
is kerülni, hogy igazi nevének kimondásával odaidézzék. A hajdani tápai halászok a
veszedelmes tiszai örvényt *Szent Pétör vize* körülírással illették, hogy ezzel csilla-
pítsák.

Hallatlanná veszik, ha valaki arról beszél, hogy náthás. Az átragadást ezzel a ki-
jelentéssel kell elhárítani: *a mi kemöncénk is abba repedt mög*. Az asszonyon *rajta van*,
de azt retteg kimondani, hogy a tisztulás.

A kereszteletlen gyereket nem emlegetik leendő nevén, mert a gonoszlélek meg-
hallgatja és még ideje lehet a megrontására. Éppen ezért régebben *Nemtudomka* néven
nevezgették.

A kisgyermeket szívesen illetik gyöngéden ócsárló jelzővel, *te csúnya, te kis för-
telmes*. Tápén még így is: *te kis szemét*, hogy a halál, betegség messzire elkerülje, ne
találja érdemesnek arra, hogy meglátogassa. A magyar parasztembernek Szegeden is,
máshol is *házacskája, tehéncéje, földescskéje* van, hogy ezzel a már szerénykedéssé ko-
pott, mágikus eredetű kicsinyítéssel a gonoszok kártevő érdeklődését távol tartsa.

A szó mágikus erejébe vetett hit különös teljességben a *ráimádkozás, ráolvasás*
hagyományában élt. Régi szemléletű népünk a kárt, bajt, betegséget szellemi valami-
nek, a gonosz művének érzi, amelyre rá lehet parancsolni, távozásra kényszeríteni.
A ráimádkozások szövegében legtöbbször biblikus képzetek is megcsillannak, ami
egyrészt azt bizonyítja, hogy ősi gyakorlat alakult át, keresztény elemekkel gazdago-
dott, másfelől pedig a középkori liturgia gazdag egzorcizmuskészlete sokszor kövült
meg a néphagyományban.

Egyébként az egyházi gyakorlatban is különleges nyelvhasználat, szinte külön
rituális nyelvezet alakult ki. Az imádság, vallásos ének nyelve általában nem azonos a
szegedi tájszólás hangzásával: részben régieskedő, részben közeláll a művelt köznyelv-
hez. Ez bizonyára hatása a Káldi-féle biblia dunántúli tájszólásának, illetőleg más vi-
dékről való papok irodalmias nyelvhasználatának. Úgy tűnik föl, mintha népünk
imádkozó szavait ilyenformán ünneplőbe öltöztetné, hogy így hite szerint magasz-
talása, könyörgése annál méltóbban jelenhessen meg Ura előtt. Így nem hangzik táj-
szólásban az evés előtti ismeretes imádság: *Mindeneknek szemei* Tebened bíznak Úr-
isten. Vagy énekben: *Bemegyek* szent templomodba.

A beszédnek ezt a kettősségét máshol is megfigyelhetjük. Sajátságos dolog ugyan
is, hogy a nép más tájról származó ember, úrféle beszédmódját, pontosan, „urasan,”
bár enyhe gúnnyal adja vissza.

Mindebben még nem volna baj, hiszen a nyelv ünneplő készsége, illetőleg játékos
kedve nyilatkozik meg benne. Sokkal fájdalmasabb azonban az iskola, a hírközlés
munkája és hatása. Az ebből származó kettősség a művelt, helyesebben félművelt köz-
szellem kényszerítő hatására oda fajul, hogy paraszti anyanyelvét a fiatalja kerüli.

¹¹ Tápay Szabó G. 59.

A köznapi beszéd színezése

NYELVI FORMULÁK. Térjünk azonban vissza a szegedi népnyelv törzsökös világába. Ha a nyelv a közösség szellemi teremtménye, alkotása, fokozottan áll ez a nép nyelvére. Ennek egyik jellegzetes vonása, hogy bizonyos normákat és formákat kötelezően előír az egyén számára. Ezeknek a formuláknak megfelelő alkalommal való kimondása öntudatlanul is kötelező, eltérő fogalmazásnak helye nincs; elmulasztása pedig a paraszti illendőség sérelme volna. Így a házba érkező vendég és a házbeliek között a beköszönés után a következő párbeszéd hangzik el:

- *Hogy vannak?*
- *Köszönjük kérdését, mögvagyunk. No, üljön le!*
- *Nem fáradtam el!*
- *Nemcsak az ül le, aki éfáradt.*
- *Kérdözzék mán, mé gyüttem!*
- *Majd mögmondod, ha akarod.*

A *hogy vagy?* udvariassági kérdésre, különösen utcai találkozás alkalmával tisztességadás, kedv, hangulat szerint változatos felelet járja: *Mögvagyok. Köszönöm kérdését. Tudja a jó Isten, minék kérködjek vele. Sēhogysē, hálá Istennek. Jobban is lehetnék. Éhogy ē. Csak vagyok. Még ēgy kicsikét. Mint a többi gróf. Mint a szögény grófok a gazdag városba. Virágjába, mint a rohadt tők. Mint hal a szatyorba. Össze-vissza, mint a hetipiác. Mögvagyok a többi közt.*

Amikor valaki tovább már nem ér rá és menni akar, akkor efféle szólásokkal marasztalják: *hónap is nap lösz, a gyüvő hétbül ēgy nap sē múlt, nem hajt a török.*

Bizalmasabb közlésnél e közbeszúrt szavakkal kérik a titoktartást: *embörségöd előtt mondom.*

A táplálkozási illendőség nyelvi formularendszeréről ott emlékezünk meg.

A köszönés szokott, olykor már elmúlóban lévő formulái: *jó röggelt, jó napot, jó éccakát.* Változatok: *pálinkás jó röggelt, szöröncsés jó napot, nyugodalmas jó éccakát.* Öregek hozzáteszik: *aggyon Isten.* A fiatalok már: *kévánok.* Régi formák: *dicsértessék a Jézus, sék a Jézus, dicsértessék,* amihez megtisztelésül hozzáteszik a napszaknak megfelelő köszönést. Az elköszönés, búcsúzás formái: *Isten áldjon mög, Isten hozzátok* Újabbán már: *vizontlátásra.*

A fiatalabb az idősebbnek, a fehérség a már kissé idősebb férfinak, járókelő a ház előtt álldogálóknak, ülőnek előre köteles volt köszönni. Ez utóbbi esetben azonban az idősebb köszönés helyett efféleképpen kérdez oda: *mögálltá? Mögültetők? Mire végződ? Ritkábban: löhet-ē?*

A köszönés falun, tanyán máig kötelező. Megilleti az idősebb idegent is. Algyón még nem régen is megrángatta a fülét annak a felnőttnak is az idősebb, aki elmulasztotta a köszönést.

A gyereket régebben arra szoktatták, hogy minden járókelőnek előre köszönjön:

dicsértessék a Jézus! Mint más vonatkozásban bővebben is fejtegetjük, még a múlt században is úgy vélték, hogy a *szögedi főd*, a szegedi ember világa addig terjed, ameddig idegeneknek is ezzel a formulával köszöntek oda.

A szervusz, népünk ajkán *szerbusz* szóval való bizalmas köszönés öregeknél még ma sem általános. Inkább az *embörnép*, vagyis a férfiak között terjedt el, az egykori közös hadseregben való szolgálat nyelvi emlékeként. „A legények pedig — írja századunk lelegején Tömörkény — a szobába gyülekeznek, és azt mondják egymásnak: szervusz. Ezt a katonaságnál tanulták el egyesek és hazahozták. Kezet is fognak, ami azelőtt nem volt szokás.” Ez magyarázza, hogy a kezet fog és *szerbuszol* egyet jelent. Ez azonban nem föltétlenül jelenti a tegeződő kapcsolatot. *Nagyon szerbuszolt a miniszter a munkásokkal.*

Öreg alsóvárosiak szavajárása szerint ami nem sokat ér: *nem híjják szerbusznak* sē.

SZÓLÁSOK, PÉLDABESZÉDEK, KÖZMONDÁSOK

A népnyelvben valami friss természetesség, találó megfigyelés ragad meg, ami a mondanivaló művészi kifejezéséhez elsősorban a környezet adta lehetőségeket hívja segítségül.

A nem jószívűből adott ajándéokra szokás mondani: *száraz kéztű szakadt*. Főzni kellene: *ē kéne zavarni a macskát a tűzhelyről*. A fázós macska ide szokott húzódni. Azt a családtagot, aki elkésik a közös evésről: *balkézzē várják*. Aki reggelig mulat a kocsmában: *kalap alatt hál*. Máshol bővebben is írunk róla, hogy a férfiember régebben a kalapját még a szobában sem vette le. Aki okosan tud hallgatni: *bölcsesség vizit vőszí a szájába*. Aki nem szeret dolgozni, várja a jószerencsét: *csak az eget nézi*. Főlakasztották: *tarogján mönt a sírba*. Öngyilkos lett: *erőszakkal mönt az Isten nyakára*.

A népnyelv sokoldalú ötletessége, kifejező ereje, szemléltető képessége a hasonlatokban is megnyilatkozik. Eredetüket alig lehet tisztázni. Sokszor valami szokatlan, egyszeri eset vált tipikus hasonlattá. A részleteket már elfelejtették, de a csattanó megmaradt.

Dicsekvő emberről mondják: *neki is két óralika van, mint a szögény embör malacának*. A lusta embör: *pattan, mint hathetes hamuba a szikra*. A házsártos ember: *olyan, mint az ördögkötötte rokka*. A kényes ember: *kinyúlt kilenc kutya hosszára*. Természetesen még sok más.

Népünk nyelvi tudatában, nyelvhasználatában számos szólás az átélt múltra, sokszor régmúlt évszázadokra emlékeztet.

A *kutyafejű tatárok* könyörtelenségét idézi a *nem hajt a tatár*, vagyis ráérünk, nem kell annyira sietni. Kérdőszavakba van tréfásan beleszöve: *mi a tatár?* Hasonló a *tudja tatár*: én bizony nem tudom.

A kunok évszázadokon át szomszédságunkban éltek, sokan bele is olvadtak a szegedi népbe. Aki mohón, egyhajtókára sokat iszik: *kunul iszik*. Az alattomosan lapító kétszínű emberre máig mondják az alsóvárosiak: *kunhitű*. Nyilván hajdani, Dugonics hallotta szegedi példabeszéd volt a kemény, rátarti emberekre: *oly kevélyen sétálgatnak föl és alá a sikátorban, valamint a kunok komondora a Csorva homokon*.¹² Tudnunk kell, hogy Csorva a Városnak hosszú évszázadokon át pusztája volt, amelyen a kunokkal közös legeltetési jogot élvezett.

Messziről jött embertől öregek szokták kérdezni: *mi hír Budán?* Ez a kifejezés még nyilván a középkorból maradt fenn. Dugonics későbbi bővebb változatát is hallotta: *mi hír Budába? Némöt van a várába*.

A török világot idézi: *ráérünk, nem hajt a török*. Messzire ment, nyoma veszett: *ēmönt ipiliomba*. A hódoltság idején *imperium* a királyi Magyarországot jelentette.

¹² Bővebben Példabeszédek.

A *kuruc embőr* makacs, szigorú, nem enged a maga igazából. A veszedelmes, inséges időszaknak máig *kurucvilág* a neve.

A több évszázados Habsburg-uralom, amelyet Bécs mintegy összefoglalóan jelképez, népünk szóláshagyományaiban is nyomot hagyott, Már Dugonics följegyezte: *sokat végeznek Bécsben, de elrontják az égben*. A mai népnyelvben: *évézlik Bécsbe, érontik az égbe*, vagyis a földi hatalmasok népnomorító szándékaikkal sokszor szégyent vallanak.

Számos mondai háttérű szólás él a boszorkányvilág, továbbá a bűbajos hiedelmek, babonák köréből még a mai népnyelvben is. Eredeti jelentésük sokszor már elhomályosult, de titokzatos, mágikus gyökérzetüket érezni. Szerencsénkre a szegedi boszorkánypörök (1728) forrásnyaga lehetővé teszi, hogy legalább két évszázadot áttekinthessünk. A vádlottak vallomásai, nyelvi megnyilatkozásai és a mai szegedi köznyelv szólásai, hiedelemháttére között sok meglepő hasonlatosságot, sőt egyezést találunk.

Egészen ősi képzetvilágban gyökerezhet az *öszik-izsik rüla*, tápai változatában *öszik-rág* (valakit) szólás: mindig a nyelvéen hordoz, elrágalmaz, végső fokon tehát megrontani törekszik. Ehhez Fokos Dávid meglepő votják és vogul párhuzamokat idéz.¹³ Egyik votják ráolvasás ezt mondja: „Ha izzó kövön, izzó vason keresztül birok menni... ellenséges, vést hozó szellem: akkor ehed meg, ihasd meg ezt az embert.” Egy másik: „Amidőn a tejútát táncolva, taposva rajta... teljesen megettet megittad... akkor edd meg, idd meg ezt az embert.” Ide tartozik a szegedi boszorkánypörökben előforduló *mögösz*: boszorkány tudománnyal elpusztít. 1731. *Ez (kislány) nem csak meg van rontva, hanem meg is van éve. Ha előbb hívtatok volna, segíthettem volna rajta*.¹⁴ Manapság is arra az anyára, aki méhének magzatját elvéteti, elemészi, Tápén ezt mondják: *mögötte a gyerekit*.

Az önző, csak magára költő, mással nem törődő ember tápai szójárás szerint *mindönt a maga hasára keny*. Ez még talán a bálványra kent pogány ételáldozat emlékképe. Nyilván összefügg vele, amit annak mondanak, aki kínálásra vonakodik enni: *ögyé, vagy a hasadra kötöm!*

A boszorkánypörökben is előforduló praktikák értelme századunkra természetesen már jórészt megszeldült, illetőleg módosult. A *nyakán van, nem tudja lerázni a nyakáról* szólás akkor használatos, ha kellemetlen, rosszkor jövő vendégről van szó, akinek jelenlétéhez még jó képet is kell vágni. A boszorkányhit szerint a bűbajos ráül alvó áldozatának nyakára, és vagy a vérét szívja, vagy pedig megnyergeli és ellovagol rajta a Szent Gellért hegyére. 1731. *Karácsony előtt circiter három héttel a fatens fiát az boszorkányok megnyomták hétszer hol holló, hol disznó, kutya és más képekben*.¹⁵ Itt nyilván lidércnyomásos álomról van szó, amely ellen még századunk elején is Alsóvároson úgy védekeztek, hogy fokhagymakoszorút akasztottak éjszakára a rosszul alvó nyakára.

Kocsonnyája: áldozata valakinek. Ma is mondják: *ez a gyerekek is az apja kocsonnyája, mindég ütötte-verte az ártatlant*. A boszorkányok a pörök anyaga, de a néphit szerint is áldozataikat beteggé nyomoríthatták, idegzetüket annyira tönkretették, hogy úgy reszkettek, mint a kocsonya. Egy Kókainé nevű javasasszony 1737-ben úgy megrontotta Balogh Jánosné gyermekét, hogy behalt. A kislány torára jövő Kókainénak Balogh Jánosné ezt mondotta: *jüttél kocsonnyádra?*¹⁶ Kókainé semmit sem

¹³ Fokos D., *Eszik-izsik rüla* Nyr. 1940, 26.

¹⁴ Reizner IV, 487.

¹⁵ Reizner IV, 469.

¹⁶ Csajkás B., 13.

felelt. Úgy tett, mintha nem hallotta volna. 1744: *Az lányod Lantos Margit kocsony-nyája.*¹⁷

Szele: oka, bajszerzője valaminek, ilyenféle kifejezésekben: *az én káromnak is ű a szele.* A levegőben repülő boszorkány forgószelet, puszító vihart támaszt, és szele nyomán baj, kár keletkezik. 1728: *Esztendeje pünkösöd tájban egy nagy forgószelel támadván, abban levő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtől fogvást a szemvilágától megfosztatott.*¹⁸ Idetartozik még a névmágiás eredetű *Szépasszony szele* kifejezés is, amely nem más, mint szélhűdés. Ismeretes, hogy a *szépasszony* szó a boszorkányt helyettesíti. Egy *kübekházi*, Kálmány följegyezte hiedelem szerint Szép-asszony szele érte azt az embert, akinek a fele félrehúzódik.¹⁹ Ebből a képzetkörből az ország többi részéről is ismerünk példákat. Érdemes még ehhez hozzáfűznünk, hogy *szőregi* hagyomány szerint a boszorkányok nappal forgószelelben járnak.²⁰ Ha szél támad, beleülnek. Úgy lehet őket meglátni, ha szitába visszajáról nézünk bele. A szitával, az egykori sámándob paraszti utódával való bűbájlást idézi a szegedi népnyelvben is: átlát a szitán, vagyis mesterkedéssel, furfanggal nem lehet megtéveszteni. Nyilván a *Szépasszony szele* képzetköréből sarjadt a nagy családi pörpatvart jelentő szólás is: *nagy forgószelel vót náluk.*

A rosszindulatú, komisz, összeférhetetlen ember *kutyazsírra kenyekszik, kutyazsírra van mögkenyeködvé.* A kutyazsír a szegedi boszorkánypörökben emlegetett bűvös szer. 1728: *A zsír ott állott a hordó alatt, ha azzal megkente...mindjárt lóvá lett. Azt lózsírbul, kutyacsontbul, zsírbul csinálták. Elevenből is kivették.*²¹ A szólás alak-és jelentésváltozata a fősvény, hamis embert jellemzi: *kutyahájja van mögkenyekedve.* Kopott változata: *mindön hájjá mög van keneve,* vagyis furfangos. Fősvény: *kutyazsírra van mögkenve a bugyellárisa.*

A harmatot elveri előle: megelőz valakit a haszonszerzésben, lány szüzességének elvételében. A mai szólás csak a boszorkányhiedelmekből érthető meg. A bűbajosok más földjén Szent György éjszakáján harmatot húztak, hogy a föld hasznát, továbbá a termését megevő tehené tejét megszerezzék e praktikával maguknak. 1728: *Szőlőkben és búzáknak lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták, korsóba szedték.*²² Öregek a bűbajosok harmathúzását máig emlegetik.

Az olyan emberre, akinek föltűnően sok tejet ad a tehene, azt mondják: *tán még a kútágast is mögfeji.* A ma már tréfássá enyhült szólásnak valamikor félelmetesebb volt a képzetháttere. A boszorkányok ugyanis a néphit szerint meg tudták a kútágast, a tejesedényeket tartó ágasfát, ujjast, azaz kabátfélét is fejni, és ezzel más tehenének hasznát maguknak megszerezni. 1728: *Az ujjast is megfejték, megfűrték.*²³ Bűbajosok vitték el a tejet: *mögsopták a tehenet,* vagyis elapadt.

Aki esztelenül dűl, pusztít, tönkretesz mindent, ami útjába akad, arra ezt szokták mondani: *nem nyöl fű a nyomába.* Ez is valamikor a boszorkányok rontó tudományához tartozott. 1728: *Ahol Rózsa Dániel, Borbála és a fatens leült, ottan nem nyöl fű.*²⁴ Megronthatták, megbüvölhették a füveket is. Ennek szólásbeli nyoma: *jó fűre hágott,* vagyis dorbézolt, szabdalányokkal mulatott.

Akit dorgálásban részesítünk, keményen megintünk, annak *mögmoszuk a fejit.*

¹⁷ Reizner IV, 531.

¹⁸ Reizner IV, 432.

¹⁹ Gyermekijesztők 17.

²⁰ Kálmány II, 220.

²¹ Reizner IV, 419.

²² Reizner IV, 317. Ehhez utalunk Szent György napjának hagyományvilágára is. Vö. Tombáczi János meséi 614.

²³ Reizner IV, 402.

²⁴ Reizner IV, 416.

Ez is boszorkányművelet volt. 1728: *Megcsalták őt a boszorkányok, a fejét megmosták és azután mintegy megbolondult és úgy adta magát közikben.*²⁵

Ha elakad a szavunk, ma már egész gyanútlanul mondjuk: *mintha mögkötötték vóna a nyelvemet.* Eszünkbe sem jut, hogy valamikor ez is tétemény volt.²⁶ 1728. *Ha az ördögök le nem kötötték volna az nyelvét, mint elsőben, midőn bíró úr házánál volt, kimondotta vóna.*²⁷ Szájról is: 1728. *Az száját úgy megkötötték, hogy nem is szólhatott tegnap, mikor fürösztelni vitték.*²⁸ Nyilvánvalóan ennek a képzetkörnek a fejleménye: *fő van vágva a nyelve,* azaz őszintén, sőt gorombán megmondja az igazat.

Ha valaki rossz fát tett a tűzre, kimutatja a foga fehérjét, arra öregek manapság is ezt mondják: *kigyugta a zászlót.* 1728: *Bemenvén hozzája Kerela (boszorkány), a zászlóval által ütötte a fátens s az gerendába függesztette és kényszerítették, hogy álljon közikbe.*²⁹ Régi alsóvárosi hiedelem szerint a boszorkányok házán piros zászló leng, de ezt csak a beavatott, a bűbájos látja meg. Más magyarázat szerint: a boszorkányok csak akkor szokták kidugni házukra a piros zászlót, ha hasonló bűbájos közeledik feléjük. Kálmány *magyarszentmihályiaktól* halotta,³⁰ hogy amikor a boszorkányok összejönnek, akkor mulatoznak, dorbézolnak. Van fejedelmük is. Az öreg Varga beszélt, hogy amikor ő még legény volt, kileste őket. Úgy tizenegy óra után ment haza éjszaka. Levetette a gatyáját, keresztülbújt rajta, vagyis az egyik gatyaszáron. Meglátta minden házon a piros zászlót, ahol boszorkány volt.

Talán még a hajdani boszorkányképzetekkel is összefügg a *bakja van* valaminek, vagyis bővében van, amikor mások szűkölködnek. *Bakja vót a vásárban a marhának. Gyere, ott van a bakja a szép szállónak.* A szokatlan bőséget mintha a kecskebak képében ugrádozó, fajtalanokódó ördög varázsolná oda. A szólás jelentése napjainkra természetesen már megszélidült.

Világos, hogy más, egyébként köznyelvivé vált szólások előzményei a szegedi boszorkánypörök anyagában is megtalálhatók. Ezeknek számbavételét részben már Kertész Manó elvégezte. Ilyenek: *mögkötö magát,* vagyis csökönnyössé válik, nem áll kötélnek. Újabb tápai változatban: *mögkötö magát, mint a némöt ló. Rákötö magát:* ráerőszakolja magát, főleg a lány a legényre. Bűbájos lánypraktikákat máig emlegetnek.

Aki önzetlen fáradságáért, derekas munkájáért csekélységet kap viszonzásul, méltatlan ellenszolgáltatásban részesül, arra Szegeden azt mondják, hogy *kigyugták a szömit.* Alakváltozata: *kitürülték a szömit.* A szólás azonban valamikor félelmetes téteményt rejtegethetett, amelynek jellege a szövegekből nem állapítható meg pontosan. A bűbájosok talán megvakították, talán elkápráztatták áldozataikat. 1728. *Kerela mondotta, hogy dugják ki Csamangó János fiának szemét, de a fátens nem engedte, hanem erejét vették el. Dohár Katinak is a szemét kidugták Kőkényével.*³¹

Bár a szegedi boszorkánypörökben nem fordul elő, mégis ebből a képzetkörből sarjadt a Dugonics közölte 'ármánykodik, bűvös erővel odavon' jelentésű szólás: *főzi a kapcát.*³² Ennek a szólásnak országszerte ismert rokonsága van. Ide tartozik ez is: *odamosták a lábát,* vagyis bűbájos praktikával odaédesgették a házasulandó

²⁵ Reizner IV, 398.

²⁶ A kötéshez fűződő szólások országszerte gazdag változatokban ismeretesek. Kertész M., Szólasmondások. Budapest 1922, 77.

²⁷ Reizner IV, 395.

²⁸ Reizner IV, 382.

²⁹ Reizner IV, 476.

³⁰ Gyermekijesztők 3.

³¹ Reizner IV, 412.

³² Etelka I, 438.

legényt a lányhoz. Jelentésmódosulás: mindig oda van valahol (így a kocsmában), csak otthon nem szeret lenni.

A *lóvá tesz* szóolás manapság elámitást, félrevezetést jelent, és van valami derűs árnyalata. Az a szerencsétlen áldozat azonban, akit a boszorkányok *lóvá tettek, mögnyergeltek*, azaz büvös kantárjukat a fejéhez vágják; kénytelen volt túrni, hogy a boszorkány — már természetesen a hiedelmek szerint — ráüljön, és oda vitesse magát, ahova éppen akarja. Rendesen a Szent Gellért hegyére. 1728: *Borbála Kökényné képében Kántor Pál fiát vitte el lónak. A boszorkánynak: a kantárja pedig csak egy darab szijaeska volt, hol szemét, hol pemét, hol macska, hol mit kaphatott, szintén olyan paripa vált belőle, mint az valóságos ló. És közöttük olyankor egy sincs rút vagy vén személy, hanem mind szépnek látszik.*³³ A hiedelemhez, illetőleg szóláshoz egész kis mondanakör is képződött. Így a boszorkány eszén túljáró kovácslegény maga változtatja lóvá, sőt meg is patkolja a búbájost, akiről reggel kiderül, hogy a gazdasszonya. A hiedelem hátterével magyarázható a szónak tanyai 'föülülmül' jelentése is. *A Mári nénin mán jó éjárt az üdö, de még a nagylányokat is mögnyergeli a táncolásba.*

A rosszul viselkedő gyereket inkább mást csak öregek ajkán élő szóval *mögazsagol*ik, azaz megverik. Az *azsag* alapszó a szegedi népnyelvben már nem él. Régebben a pizskafát, pemetöltöt, tehát a kenyérsütéshez használatos egyik eszközt jelentette, amelyen a boszorkányhiedelmek szerint a búbájósok a Szent Gellért hegyre nyargaltak. A szó a szegedi boszorkánypörökben is előfordul. 1728: *Az ura mellé hol söprút, hol pedig azsagot vagy más valamit tett, midőn elment éjjel közikben a boszorkányoknak.*³⁴ Itt tehát az *azsag* a boszorkány külső alakját öltötte fel, hogy jámbor urát megtévevessze.

A toprongyos, kócos, rosszkedvű fehérség *olyan, mint a büti boszorkány*. A szóolás nem fordul ugyan elő a szegedi boszorkánypörök vallomásaiban, de nyilván már akkor is élt a szegedi népnyelvben. „A böjti boszorkányok — írja³⁵ kissé tudakosan Dugonics, akinek édesanyját az utókor hibásan boszorkánynak híresztelte — nagybőjtben a Szent Gellért hegyére éjszakánként sűrűn nyargaltak. És így a nyargalásban borzas haját nyertek,” Dugonics jeles mondásai között olvassuk a boszorkánynak ezt a szorongásból fakadt körülírását: *Gellérthegyi búbájós*. Egyéb névmágiás megnevezése: *égetnivaló, tűzrevaló, búbájós, búbájós*.

Ha a gyerek valami csekélységért társára panaszkodik, a felnőttek ezzel a tréfás szólással próbálnak neki elégtételt szolgáltatni: *majd hátul kössük a sarkát!* Dugonicsnál: *tüstént farodhoz kötöm sarkadat.*³⁶ Az országszerte ismeretes szólást O. Nagy Gábor részben a szegedi boszorkánypörök anyaga segítségével fejtette meg. A saroknak, lábnak hátrahúzása, összezusgorítása, és ezzel a járás megakadályozása *tétemény* volt. 1733: *Dóka Ágnes az egészséges gyermeken kezeit végighúzta, a gyermek lebetegedett, és harmadnapra mind a két lába alfelihez zsusgorodott.*³⁷

A hajdani látványos kínzások, testi büntetés, emlékezetét a köznyelv, de a szegedi népnyelv szólásai is őrzik. Hangulatuk természetesen már megenyhült.

A régi kínzások egyik eszköze volt a *csiga*.³⁸ A vádlottat elesigázták, hogy vallo-mást, hozzájárulást csikarjanak ki belőle. 1728: *Ennek előtte circiter 6 vagy 7 esztendőkkel a boszorkányok hozzája jártak csigázni és kényszeríteni, hogy álljon közikbe.*³⁹

³³ Reizner IV, 399.

³⁴ Reizner IV, 390.

³⁵ Példabeszédek II, 33.

³⁶ Példabeszédek I, 27.

³⁷ Reizner IV, 532.

³⁸ Kertész M. 224.

³⁹ Reizner IV, 376.

Mögnnyút: elpáhol. *Harapófogóval sē löhet belüle a szót kivönni*: állhatatosan hallgat. *Körömszakaditág tagad. Rásüt*: tüzes vassal megbélyegez, most: ráfog, gyanúsít. Talán ez is: *alöonti a forót*, vagyis hirtelen kínos zavarba hoz valakit, „befüt” neki. *Nem viszi ē szárazon*: meglakol érte (tréfásan is). *Möghurcol*: elrágalmaz. Régebben szégyenszemre, *világ csúffjára* végighurcolták a bűnöst a városon. Olykor utána derült ki, hogy ártatlan. Nyilvánosan úgy is megszégyenítették, hogy kikötötték, *kipöllöngézőték* a városháza előtt álló, *pöllöngér* néven emlegetett szégyenoszlophoz. Mai jelentése módosult: a világ szájának ad át.

A *szabadságharc* eszmevilágához, Kossuth tanításához való hűségre, majd pedig egyáltalán a makacs következetességre utal a nálunk sem ismeretlen szólás: *nem enged a negyvennyócbú*. Aki konokul ragaszkodik a régi hagyományokhoz, arra tréfálkozva, mégis elismerve mondják: *negyvennyócas embör*. A fiatalabb nemzedékek fölszabadultabb viselkedésük miatt tréfásan így védekeznek az öregek előtt: *kiszáradt a szégyönfa még negyvennyócba*. Olyan emberre, aki hirtelen eltűnt, és többé soha nem tért vissza, ezt mondják: *ömönt, mint Kossuth*.

A szabadságharc után hírhedté vált szegedi *betyárvilág* emlékezetét több szólás is őrzi. A bűnöst utoléri a büntetés: *a Jóisten kiröndöli a betyárnak az akasztófát*. Konok összeférhetetlen a természete: *betyárhít van benne*. Aki nem tisztességes útonmódon éli világát; *betyársággā keresi a kinyerit*.

Aki eltűnik a helyéről, és észrevétlenül, búcsúzkodás nélkül távozik, arra öreg alsóvárosiak ezt mondják: *möglépött, mint Dugonics*. A szólás az író szegedi szobrával kapcsolatos, amely nem volt mindig a mostani helyén, a róla elnevezett tér közepén. Az árvíz előtt még a szélén állott, közvetlenül az egyetem épülete előtt. A szobor átköltötetése annyira megragadta népünk nyelvi képzeletét, hogy Dugonics maga is hőse lett egy szegedi szólásnak.⁴⁰

*

A népnyelvnek legnagyobb remeklései közé tartoznak a közmondások a paraszti életbölcsetségnek színes fogalmazású, csattanó tömörségű kifejezései. A közmondást a közösség szinte kötelező érvényű igazságnak fogadja el, amelyet az egyénnek nem illik megföllebezni. Sok vitát vág ketté, nem egy pörpatvart oszlat el egy-egy idejében alkalmazott találó példabeszéd. *Ha akar, lögyön templom, minek az a kápolna*: elhátározásainkban ne legyünk kicsinyesek. *Füstöl a kémény, de nem tudjuk, mi főj alatta*: a látszat csal. *Annak adja az Isten az olvasót, aki nem tud rajta imádkozni*: annak van vagyona, aki nem tud vele élni, csak ül rajta. *Mindön koszos malac tanál magának dörgöldzöfüt*: minden zsák megtalálja a maga foltját. *Teremtő vóna, csak Mögváltó lögyön*: nem elég tervezgetni, ábrándozni, valóra is kell váltani, amire szükség van.

A népköltészet peremének műfajai

Joggal sorolhatjuk az ihletett népnyelvi alkotások közé a következőkben bemutatott műfajokat, melyek a szavak mesteri játékáról, pattogó ritmusáról és elnagyolt szövegezésük ellenére szerkesztő ösztönről vallanak.

HÍRVERSEK. Népünk nyelvi humorára igen jellemzőek ama falubeli, vőfélyféle verselőktől származó rigmusok is, amelyek egy-egy találó sorban valami furcsa, „egyszeri” esetre vetnek rövid, éles pillantást. Inkább csak emlékeztetik velük a falu népét, amely úgyis ismeri a hiteles személyi hátteret.

⁴⁰ Péter L., Möglépött, mint Dugonits. Ethn. 1974, 523.

Kömpöc, Sövényháza, Beodra bemutatásánál már olvashattunk ilyeneket.⁴¹ Most itt még a szintén szegedi törzsekből származó *kisiratosi* gányósarjadékok hasonló nyelvi hagyományaiból⁴² idézünk:

Kisütött a holdvilág Lackó Janiéknál.
Üstben főzik a céklát Tóth Antaléknál.
Nyársan sűtik a halat Varga Janiéknál.
Farral gyün ki a tehén Dani Janiéknál.
Három cigány hegedül Sebők Jóskaéknál.
Pockot fogott a kutya Öze Janiéknál.
Zsákkal mérik a diót Búza Pistaéknál.
Elromlott a rádió Búza Antiéknál.
Énekölik a himnuszt Sarusi Jóskánál.
Kénálgatják a nagylányt Basa Mihályéknál.
Zsákkal lopik a dohányt Burga Pistaéknál.
Kukurékul a kakas Bari Antiéknál.
Összeverték a kotlát Hallai Janinál.
Mögfiadzott a macska Kovács Andráséknál.
Fiadzik mán a kutya Tóth Margitéknál.
Szabik mán a bő gatyát Torma Piroséknál.
Borotválják az embört Borbély Ilkáéknál.

A FALUCSÚFOLÓK is ide sorozhatók, amelyek nyilván szintén vőfélyi eredetű tréfás nagyotmondások. Kálmány Szőregen jegyezte föl⁴³ a múlt század végén:

Jászság, Kunság jártomba szarkák káromkonnak,
A berényi malomba verebet patkolnak.
Szöged mellett Dorozsmán baglyok furulyálnak,
Töltésön a sok gyikok bugyitancot járnak.
Tibetön a takácsok nadrágot fejelenek,
Szögváron mög a szűcsök ködment köszörülnek,
Vásárhelyön a rántottát vasvállal hányják,
Kígyóson a gombócot gereblyével tolják.
Tápén a gyékénycsillát pásztortának híjják.

„Volt alkalmunk — írja⁴⁴ Kálmány — megfigyelni az ily költést. Lőrincfalva lakosai az uraság kénye-kedve szerint változnak. Egyik megy, másik helyébe jön, s e szerint kell változni a gyermekek ajkán is a lakosokat gúnyoló versnek. Ily lakás-cserélés után nemsokára írtam le e gúnyolódót:

Váci mögási,
Pap papoli,
Ugri átugri,
Bögő bögzői,
Borbé borotváli,
Kántor éléneköli,
Némöth nézi,
Darázs mögcsípi,

Csincsák csináli,
Szíveri mögveri,
Kontér kotyogtati,
Köles mögkavari,
Maruzs folyik,
Rúza kinyílik,
Biacsi nagy csacsi,
Legszöbb embör Kis Laci.

Görbe möggurgulyázi,
Pakai mögvakari,
Márkit fómártik,
Király legnagyobb úr,

⁴¹ *Dömötör Á.*, Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből. MFMÉ. 1972/73, 185. Itt utalunk még egy szajáni, magyarázatlanul hagyott töredékre is. *Kálmány* III, 82.

⁴² Iratosi kertek alatt 203. A gyűjtő sajnós, nem utalt az esetek hátterére.

⁴³ *Kálmány* III, 82. Tibet = Kübekháza.

⁴⁴ *Kálmány* III, 273.

Varga mögmari,
Pálinkát üvegbe dűti,
Sövény mögsózi,
Sirovica sír.

És így szedték a gyerekek egyik utca nevét a másik után a mellé mondott szóval rímbe. Csak arra vigyáztak, hogy a név a mellé mondandó szóval rímeljen, és kívánt az új lakosokat olyanoknak ne mondja, amilyenek nem... E néhány sorból látjuk, hogy a gyermekek elő- és utórímezésre törekszenek, s leginkább a névszót veszik figyelembe, ahhoz mértén faragják a rímet és a legritkább esetben vannak tekintettel a személy tulajdonságaira.”

TALÁLÓS MESE ~ TANÁLÓSKÉRDÉS. Ilyen fajtájú nyelvi játékból számos érdekes, ötletes él a szegedi nép körében is, amely tudvalevőleg éles megfigyelésnek költői formába rejtése, valamely tárgynak körülírása, hasonlóság keresése elütő dolgok és fogalmak között.

„A népköltés legtöbb ága — fejtegeti⁴⁵ Kálmány — inkább kedvtelőül, mint észfejlesztőül szolgál a népnek. Az észfejlesztők között első helyet a tanálgató mesék foglalják el. Kötekedő kedvből adják föl ugyan, de megfajtásokkal sokszor ugyancsak foglalkoztatják az észet. Felosztásunkat követve nehezeknek a *tárgyat leírókat* kell neveznünk. Leírónak mondjuk azokat, amelyek a tárgyat képekben írják le, és ezek a legnehezebbek. Ilyen a következő:

Elú mögyön nádula,
Keze-lába korcsolya,
Szőr maga, szőr nadrágja,
Szilágyi bárson szakálla?

Itt a kecske ember képében van élénk állítva: van neki keze, lába, nadrágja... Más példa: *Parton hó, völgybe víz, rúzsza nem virít, harminckét testvér nincs égyütt?* Az öregember haja, szeme, arca, foga.
A mi alsóvárosi gyűjtésünkéből:

Úton mén a tipe-topa,
Hátán van a gile-gonya.
Szöme négy, füle négy,
Körme pedig huszonnégy.
(Juhász a számaron)

Fölültem a zörgökére,
Émöntem a morgókára.
Vöttem lukaskát,
Beletöttem a vöröskét.

Odamönt a szőröske,
Úgy mögvágtam a lapáttal,
Belefordult a pörnyébe.

(Fölült a kocsira, elment a piacra, vett fazekat, húst tett bele, odament a macska, ez aztán kikapott).

Ehhez a típushoz idézünk még *Alsóvárosról*, Kéri Julis ajkáról, majd *Magyar-szentmártonból*, végül *Kisiratosról* egy-egy jellegzetes prózai példát:

Eccör egy lánynak a testvérjít befogták rabnak. Mindég járt a bíró nyakára, hogy engedjék ki, mert a testvére nekü nem élhet, nincsen sénkije sē. Aszonták neki, hogy kieresztik, ha olyan kérdést tud kilenc úrnak tönni, hogy nem tanálják ki. Na jó van, evvel émönt haza.

⁴⁵ Kálmány III, 311.

Vót nekik egy hasas lovuk. A lány kihalította a hasát, kivitte belüle a csikót, mögfözte, mögsütötte. Vágott egy nagy hantot, ezt fővitte az udvaron egy fára, föl az ágak közé. Ű maga a hant alá ült, ott övött a csikóhúsbú.

Újra emönt a bíróhon, ott aztán föladta a kilenc úrnak a kérdést: Öttem süttet, föttet, világra nem születtet, földön fölül fa tetejibe, föld alatt. Tanálgatták mind a kilencen, de nem gyűttek rá, hogy mit övött a lány.

Így aztán a legény kiszabadult.⁴⁶

Égy embört elítéltek, — szól a *magyarszentmártoni* kérdés. — Kú közé rakták, hogy majd ott möghal. De a lánya égygetértött a kúmvissel, hogy hagyjon annyi helyet, ahun mögszoptati az apját. A lány amőre csak mönt, mindönütt hajtogatta: az apámnak anyja löttem, sirat engöm a fiam: az anyámnak az ura.

Kérdözték az urak: hogy mondhat olyat, hogy az apjának anyja lött? Aszonta a lány, mögmondja, ha az apját kieresztük a börtönbú. Mikó kieresztötték, mögfejtötte: az apjának anyja lött, mer szoptatta, mikor a kú között vót. Az apja mög a fia lött, de az apja az ű anyjának ura is vót.⁴⁷

„Dohányfűzeskor — írja⁴⁸ *kisíratosi* hagyományként Kovács Ferenc — mindenki örül egy-egy nehezebb találós kérdés megfejtésének. Ha viszont senki sem tudja kitalálni, megtörtént, hogy a kérdező csak bizonyos ellenértékért hajlandó a megfejtést elárulni. Ez az oka, hogy a faluban megfejtetlen találós kérdések is élnek. Például Tóth Mari néni mondja, hogy fiatal korában, az 1910-es években adta föl egy legény dohányfűzés közben az alábbi találós kérdést:

Lovagolni kurta farkún, paripa körme tetején,
Akit nem bír mög a háta, járjon a fején.
Amott ül égy sárgarigó égy létörött ágon,
Fejtsétök mög, ha tudósok vagytok a világon.

A legény rövidesen katonának ment, a háborúban meghalt, s kérdése a mai napig megfejtetlen maradt.”

„A *leírók* közé soroztuk — folytatja Kálmány — azokat is, melyekben a tárgy jellemző vonásait látjuk egymás mellé állítva, leírva. Ezek már sokkal könnyebbek a megelőzőknél, mivel a képes beszéddel nem kell bajlódunk, csak oly tárgyat kell keresnünk, melyre a vonások ráillenek. Ilyen a *mög is sütik, mög is főzik, még sē őszik mög?* Hurkának a cövekje. *Hun szokás mögszegni a kinyeret?* Ahol van. *Három hótúbú égy elevent hogy csinálnak?* Könnyen: a három halott az acél, kova, tapló és az eleven a szikra.⁴⁹

Sokkal egyszerűbbek és könnyebb megfejtésűek a *tárgyat elmondók*, melyek a feleletet a kérdésben a hangzók rövidítésével, elsietésével adják meg. *Tónaludátusz:* Tón a lúd átúsz. *Juális ménis, sikuton poris:* juh áll is, mén is, sík úton por is... Ezeknél a tárgyra nem is kell gondolnunk, csak a kérdés hangzására vigyáznunk.

Ebbe a csoportba osztottuk be azokat a tanálgatásokat is, melyekben a megfejtésnél nem az egész kérdésre, csak egy szóra kell gondolnunk, mert ezen fordul meg a kérdés. Ezeket *szón fordulóknak* nevezhetjük. *Mé csinálták ezt a templomot?* Pénzért. *Mit csinál az Űristen, mikor az eső esik? Sarat.*”

Föltűnő, bár természetes, hogy találós kérdéseink között sok bibliai tárgyú akad. Ez nyilvánvalóan az alsóvárosi barátok hatására utal, akik kéregetés idején az ajándékot szívesen viszonzták egy-egy találós kérdéssel. A katekizmusnak e tréfás formáját, a baráthumornak jellegzetes megnyilatkozását a hívek is szívesen vették emlékezetükbe: *Hány nap múlt el azóta, hogy Ádám mög Éva a paradicsomban vót?* Hét, mert egyik hét nap elmúlik, jön a másik. *Hun nem vót még az Űristen?* Az utolsó

⁴⁶ Szép változata Borbély Mihály ajkáról. Hagyományok II. 156. Töredékes Kálmány I., 163.

⁴⁷ Hagyományok 102.7.

⁴⁸ Iratosi kertek alatt 11.

⁴⁹ Ezekre leginkább régi lakodalmban, a násznagy és vőfély közötti versengésnél került sor. Ott idézünk bővebben is belőlük. Jelentős olvasmányieredető forrásuk a „Szent Hilárus,” *Bod Péter* műve. Vö. még Kálmány I., 161.

ítéleten. *Mi van a mennyországban bűnös embőr kezecsinálása? Az Ur Jézus öt sebe. Hamarabb születtem, mint az apám. Hamarabb szoptam, mint az anyám. Én törtem mög öreganyám szüzességét. Ábel. Az apja Ádám, nem született. Az anyja, Éva nem szopott. A földbe, melyből az Úr Ádámot formálta, őt temették először.*⁵⁰

A CSALIMESÉKKEL főleg meséért könyörgő, regnáló gyermeket tréfálják meg. Kálmány gazdag gyűjtéséből idézünk néhányat:

Vót, hun nem vót...
Fönyergöltem a fakót.
Elmöntem egy kerek erdőbe.
Ott vót jó tűz, jó víz.
Jót ittam, jót melegödtem,
A fakót a fejem alá töttem.
Dél felé fölébredök,
Uccu nyerög!
Hun a fakó?
Talán bizony mögötte a farkas?

Elmöntem egy kis sűrűbe,
Mögráztam egy csipkefát.
Úgy hullott rúla a dió:
Majd agyonütötte
A mogyorót.
Odagyün egy öregasszony:
Uccu láncos Pista!
Mít szödöd tē itt a csicsókát,
Cellert, répát?
Nem neköd ültették az uborkát!

Nyergelöm a fakót, ugrok a deresre,
Nyargalok a mesék elébe.
Möntem, möntem, möndögéltem,
Égy nagy erdőségre értem.
Rám estelődött.
Kipányváztam a nyergöt,
Fejem alá töttem a derest.

A nyergöt évítették a farkasok, a derest ehordták az egerek. Égy tarisznya mákot vöttem a vállamra, mögént útnak indultam.

Möntem, möntem, möndögéltem,
Tanáltam egy nagy fát, arra főmöntem.
Azon vót egy rudasfa,
Annak a tetejibe vót egy rossz szoknya.

Mindnyáji ráncán vót egy zseb, abba szöbbnél-szöb mesék vótak. Válogattam őket. Aztán egy szél támadt, majd lēfútt rúla. Égyet ékaptam, de nagyon kurta vót.

Ha szél nem lött vóna,
Az én mesém is hosszabb lött vóna.

(Szaján)

Vót a világon egy embőr mög egy gyerök, hideg vót nagyon. Aszongya az embőr: gyerünk fő fiam a pallásra szántani! Szántanak, szántanak, tanáltak egy lādát. Szántsuk fiam, szántsuk, majd mögtanáljuk a kúccsát! Szántottak, szántottak, oszt mögtanáták a kúccsát is. Kinyitották a lādát, benne vót egy kurtafarkú egér. Észaladt az egér, észaladt a mese is.⁵¹

(Torda)

⁵⁰ Török Károly Csongrád megyei gyűjtéséből. MNGY. II, 361.

⁵¹ Kálmány II, 153, 154. Vö. még Kálmány I, 157-161. III, 185-197.

KIOLVASÓK. Egyik gyerek sokszor értelmetlen szavakkal is keveredő, ritmikus mondóka segítségével megállapítja, *kiolvassa* a tervezett játékban résztvevők sorrendjét, főleg hogy az utolsó szótag kimondásával kit illet az elsőség, majd ismételve: ki lesz a legutolsó, akié a legkedvezőtlenebb feladat. Csak néhányat idézhetünk:

En-te-ti-nusz,
Szó-re-ke-ti-nusz,
Szó-re-ke-tika,
Ola-bola-bam-busz.
(*Felsőváros*)

Szöm eggy,
Szöm kettő,
Szöm három,
Szöm négy,
Szöm öt,
Szöm hat,
Szöm hét,
Szöm nyóc,
Szöm kilenc,
Szöm tíz.
Kulláncs,
Dóra dobsz,
Szíve kávéja,
Arany pite,
Lotty!

(*Felsőváros, Tabán*)

Égy szöm,
Két szöm,
Három szöm,
Négy szöm,
Öt szöm,
Hat szöm,
Hét szöm,
Nyóc szöm,
Kilenc szöm,
Tíz szöm.
Kulláncs!
Ha én madárka vönék,
A fődre is lészállnék.
Onár, bónár,
Szabó Pétör, Szabó Pál.
Zöd ága,
Zöd levele,
Piros bora,
Borajtéka.
Ángyom tudja,
Ki né mondja!
Én, én tudom,
Majd kimondom:
Raj!⁵²

(*Tápé*)

Ó kőkút,
Körü-körü
Sürög-forog

Tarka-barka,
Vágott farkú
Jércetyúk.⁵³

(*Szőreg*)

Jó járnak a mónárok,
Mē jó nyár jár rájuk.

(*Alsóváros, Törökkanizsa*)⁵⁴

Pipakupak, papkalap.

(*Alsóváros*)⁵⁵

Néhány újabban gyűjtött⁵⁶ *tápai* kiolvasó:

Án dun desz,
Deszundári desz,
Kopla kopla, vicska,
Ördög vigye
Ezök közül ezt.

⁵² *Kálmány* I, 78, 79; Vö. még *Kovács* 437.

⁵³ *Kálmány* III, 98; Máshol sem ismeretlen, föltehetőleg iskolamesteri eredetű.

⁵⁴ *Kálmány* III, 98.

⁵⁵ *Kálmány* III, 94-96. *Kovács* 440.

⁵⁶ Lele József kéziratoss gyűjtéséből.

Ögyedöm, bögyedöm, pimpolára
Szól a rigó rokoncára.
Cérnára, cinögére,
Hiss ki liba a mezőre!

Pad alatt pad alatt
Föd alatt,
Sárga csikó
Nyerög alatt.
Lófuttató, juttató,
Nem vagyok én félnyakú.
Isten kovácsa vagyok,
Réz pácával kongatok:
King, kong, Szabó Pál,
Té ereggy ki,
Té humjál!

MONDÓKÁK, SZÓHABARLATOK. A szavak játékának ritmikus öröme szülte azokat az akárhányszor értelmetlen, de mégis kellemesen hangzó, olykor pajzánkodó, sebesen mondandó szövegeket is, amelyeket nemcsak gyermekek, hanem jókedvű felnőttek is szívesen mondogatnak.

Tréfás *alsóvárosi* vendégségbe hívó:

Én általam, kendtök által,
Gyék kendtök a résön által.
Ha hoz kendtök:
Őszik kendtök,
Ha nem hoz kendtök:
Nem őszik kendtök.

A hét napjainak más vonatkozásban is idézett felsorolása:

Hetfe hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csűrjibe,
Péntök pitvarába,
Szombat szobájába,
Vasárnap Isten házába.

Ide tartoznak a nyilván tanítómesteri eredetű szóhabarlatok, amelyeknek sebesen való elmondására bíztatják egymást, miközben könnyen beletörik a nyelvük.

Möguntam gyönyörű Győrnek
Győr várába laktomat.
Mert a Duna, Rába, Rábca
Rákja rágta lábomat.

(Szőreg)

ÁLLATHANG-UTÁNZÓK. A nyelvi játékok közé tartoznak végül és meghitt természetközelségről tanúskodnak a Kálmánytól nagy számban megörökített hangutáNZók.

Fecske: csöcsit, csöcsit, a farát.
Gyere be, gyere be, főzzél galuskát,
Túrúval galuskát,
Vajjal tésztát,
Zsírral levest,
Olajjal kápisztát!

Galamb: Ó, ó, ó, közös jószág
Sosé vót jó!

Gém: Nyers, nyers!

Pacsirta: (fölfelé szálltában): Főmék az Istenhön bornyú-
pásztornak!
(leereszkedőben): Lēejtöttem bunkósbotom,
Lēgyüvök érte.

Sárgarigó: Csörösnye, meggy, dió,
Magyaró de jó!

A SZEGEDI NYELV JÖVEVÉNYSZAVAI
(Függelék)

A szegedi népnyelvnek is bőségesen vannak idegen jövevényszavai, amelyek természetesen művelődési folyamatokat, szellemi és gazdasági hatásokat is találóan tükröznek. Ezek részben a köznyelvben is élnek. Mi inkább csak azokat idézzük, amelyeket általában szegedi táj ismer. Meghonosodásuk okaira és körülményeire lehetőség szerint esetenként bővebben szólnunk.

Legtovább, hosszú évszázadokon át érvényesült a hazai deákos műveltségnek szavakban is érzékelhető befolyása. Elsősorban az egyházi kultúra, de a paraszti közélet terén is számos latin szó honosodott meg. Csak a ritkébbakat, jellemzőbbeket soroljuk föl. Ilyenek: *advent* ~ *advént*, 'karácsony előtti időszak'; *ájér* ~ *zajer* a szélmolnárak nyelvén: 'hajnalban támadó könnyű szél', *apetitus* ~ *epetus* 'étvágy', *árkus* 'iv, (papír)'; *áziom* 'asylum', *ceremória*, *cinteröm* 'templom körüli temető' (kihalt szó); *daménom* 'dominium, nagyobb földbirtok'; *dátom* 'ajándék, adomány'; *déta* 'dieata, országyűlés, a szegedi népnyelvben szomszédok vasárnap délutáni közös beszélgetése, összeülése'; *dezentor* 'desertor, gézengúz'; *egzekúció* 'adóvégrehajtás'; *egzáment* 1. 'iskolai vizsga', 2. 'diákok vakációja'; *egzisztál* 'van, létezik'; *emines* 'kiváló'; *familia*, *famulus*, *foktom* 'factum, tett, megvalósítás'; *frekvencia* 'gyülekezet, ünneplő közösség'; *fundamentom* 'alap'; *funtus* 'fundus, háztelek'; *glória*, *grácia*; *ipiliom* 'imperium, királyi Magyarország, messze táj'; *inspektor*; *instácia*; *istramentom* 'eszköz, tárgy'; *invitál*, *kalkuláció*, *kánisz máter* 'kutyafaját'; *királyi komiszáros* 'királyi biztos' (Ráday Gedeon, Tisza Lajos); *kánikula*, *katédra*, *komédia* 'látványosság', *koméndál*, *komma*; *komplamentom* 'udvarias meghajlás'; *kompléta*, 'délutáni zsolozsma'; *konfesztor* 'szent hitvalló'; *kontrektus* 'szerződés'; *konvent*; *kommen* 'kolostor, szerzetesház'; *korda* 'öv', *kurátor* 'templomatya'; *lénia* 'vonal, vonalzó'; *lukszus*, *makula* 'szenny'; *missió* 'prédikációs lelkigyakorlat'; *modérál* ~ *modorál*; *náció* 'fajzat'; *nóblis* 'előkelősködő'; *passió* ~ *pásszó* 'Krisztus kínszenvedése'; *passzió* 'szenvedély, időtöltés'; *passzus* ~ *paksus* 'járlatlevél'; *pauza* 'szünet'; *penetencia* 1. 'töredelem, 2. 'gyötrelmes állapot'; *porció* 1. 'adó', 2. 'adag', *processzió* ~ *prosekcio*; *profesztor*; *protekcio*; *publikáció* 'élőszóval való hatósági hirdetés'; *purgátérom* 'tisztítóút'; *régnál* 'erősödik, állhatatosan könyörög'; *régula*; *rekrivál*; *rektor*; *réparál*; *répétál*; *rétérál* 'hátrál'; *rezedencia*; *rézovál* 'renovál'; *salláriom* 'járandóság, tiszteletdíj'; *sentencia*; *spekuláció* *stáció*; *statáriom*; *stóla*; *szekvesztrom* 'hatósági zárlat ingatlanra', *szenátor* ~ *szinátor*; *szerbusz*; *taksa*; *titulus* ~ *titula*; *tortúra*; *turpis*; *tútor* 'falusi közgyám'; *urbárium*; *vakáció*; *viloncia* 'pörpatvar'; *virguya* 'mérőrúd'; *virtus*; *vizitáció* 'katonai sorozás'.

A középkor végén több kun szó, főleg név került át a szegedi népnyelvbe: *Öttömös*, *Szatymaz*, *Csőngöle*, *Zákány*, *Garga*, *Törtel*, *Csertán*, *Buzgán*, *Kerepes*, *Mízsér*, *Nyögér*. A *boza*, vagyis a kölesből erjesztett ital a kunoktól került át hozzánk. *Fraxinus* Gáspár, híres XVI. századi, szegedi származású orvos leveleiben többször is emlegeti. Egy szegedi gyermekmondóka értelmetlenné vált szóhasználatának egyik része: *tengőri herebere*. Helyesen: *tengele hele bele* 'Isten erejével, segítségével'. Ilyen még a *kapacsali-macsali* indulatszó, amelyet századunk elején alsóvárosi öregektől hallani lehetett. Így ijesztettek rá tréfás komolysággal csintalan gyerekekre. A töredék nem más, mint a kun Mi-atyánk végződése: *boka csalli*. Értelme: 'ez erős' (vagyis az Isten), ami Mészáros Gyula szerint szabad átkötése a protestáns szövegváltozatnak: *mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség*.

A másfél százados hódoltság emlékezetét számos török jövevényszó is őrzi. Ezek olykor délszláv közvetítéssel kerültek nyelvünkbe. Ilyenek: *alvét* 'törökméz', *asztorka* 'zsakfajta', *bagaria* 'kidolgozott bőrfajta', *bas* 'hajórész', *betyár*, *bosztán* 'konyhakert', *buja* (vászon), *csalma* 'süvegfajta', *csámesz* 'hajóféle', *csárda* 'hajókunyhó, kocsmá'; *csolák* 'hibás szemű, kajla', *dili* 'hőbortos', *dütt्यान* 'vásári lacikonyha', *emeng* 'török tisztviselő, emír', *fosztán* 'posztókermel', *futa* 'ruhakelme', *iplik* 'külső varrás a csizma sarkán', *késza* 'erszény', *kila* 'régi súlyegység', *kuti* 'dobozka', *limány* 'örvény', *mahomet* 'otromba nagy', *mazur* 'tönkrement ember', *oka* 'régi súlyegység', *papucs*, *serbetkocsmá*, *simindzsia* 'pékkemence', *szarahó* 'várerődítési szolgálattal tartozó', *szatt्यान*, *szárma*, *szekszénás*, *zisk-színás* 'títas', *szicsán* 'kéneseő', *Tabán* [ált.] városrész', *tarhonya*, *tombác* 'malomrés'. Mint látjuk leginkább a tárgyi világ, gazdasági élet szavai vertek gyökeret.

A szerb, délszláv jövevényszavak már a hódoltság idején meghonosodhattak, de a XVIII. század folyamán a palánki szerb polgárság, kereskedővilág, bunyevác bevándorló nép is átadhatta őket. Ilyenek a teljesség igénye nélkül: *abronyica* 'vízhordó rúd'; *búger* 'régii négykrajcáros pénzdarab'; *cérkó* 'pravoszláv templom'; *cicvara* 'tejfölből, tojásból készült omlettszerű étel'; *csetnik* 'bácskai dísznő-fajta'; (új) *dángubáz* 'kényszerű tétlenségben tölti az időt' (hajós, fuvaros); *débëlla* 'lomha, nagytestű fiatal fehérnép'; *dërgovác* 'vásári vagy házaló kereskedő, kupec'; *domëntát* 'állvány a bögőshajón'; *doszta* 'elég'; *garaboly* 'egyfűlű kézikosár'; *góhër* 'szőlőfajta'; *kázsél* 1. 'szerbül beszél', 2. sebesen, hadarva beszél'; *kukora (bárány)* 'Digitalia sanguinalis'; *ludj* 'főzeléknek való tök'; *matak* 'a halászok farhámjának egyik része'; *móva* 'kalákában végzett munka'; *paprika*, *poszmat* 'trágya'; *poszora* 'hagymamártás'; *próbaszëtyu* 'próbaszerencse'; *sëtyëra* 'szerető' (gúnyos); *sumár* 'fiatal parti erdő'; *sëvëjëdna* 'mindegy'; *szurutyka* 'savótól még el nem választott aludttej'; *tányërica* 'napraforgó'; *tëráj* 'rajta, gyerünk', *tërájgat* 'irányít, helyes útra térít'; *uszkucsil* 'eltűnik, megszökik'; *uzmi* 'borra-való', *vëcsár* 'zajos házimulatság', *vótká* 'pálinkafőzésnél az első lepárlás eredménye'. Kihalt szavak: *csobán*, *bács*.

Igen jelentős természetesen a szerb nyelvi hatás azokban a sokszor sziget fekvésű vajdasági falukban, amelyek etnikailag a szegedi tájhoz tartoznak. Ennek rendszeres vizsgálata sürgős feladat volna.

A német jövevényszavak a XVIII. századtól kezdve találnak helyet népünk szókincsében, amikor megnyílik az út a nyugati, elsősorban az osztrák-bécsi művelődési hatások, iparos vándorlások előtt is. Ezek a mindennapi élet, háztartás, ételkultúra, ruházat, lakásberendezés, ipari élet polgári-sultabb vonásain tükröződnek vissza. Forrásuk, közvetítésük igen változatos. Résztvesz benne a céhélet, az elmagyarosodó palánki polgárság, katonáskodás, üzleti nyelvvel a kezdetben németül beszélő zsidó kereskedővilág, végül pedig a modern kispolgárság és alvilág osztálynyelve. A német jövevények között latin, francia eredetű szavak is bőven akadnak.

A céhélet szavai között minden szakmának természetesen megvan a maga szókincsé, amelyet nemcsak idegen iparosok, hanem vándorló magyar mesterlegények is meghonosíthattak. Hosszadal-masságuk miatt bemutatásukra itt nem kerül sor, hiszen a mesterségek részletes jellemzésénél ügyis találkoznunk velük. Hasonlóképpen a katonai, konyhai és kártya műszavakat is a maguk helyén külön ismertetjük, minthogy ezek is inkább a szakmai nyelvhez tartoznak. Itt csak néhány általánosan jellemzőt mutatunk be. Olyant, amelyik a szegedi köznyelvben is járja, esetleg csak járta.

Közszavak a polgári, mindennapi életből: *ajriktum* 'polgári lakásberendezés', *atrec* 'cim'; *ek-cájg* 'polgári evőeszköz'; *farba* 'nem nyerő szín a kártyában'; *flanc* 'oktalan fényűzés, főleg ruházko-dásban'; *frajla* 'urasági szobalány, fölfelé züllő fehérnép'; *gájsicc* 'utcai pécéárús'; *gálánt* 'divatosan öltözött'; *gránic* 'országhatár'; *hausznek* 'háziszolga, léhűtő cseléd'; *matralistabót* 'fűszernagykeres-ke-dés'; *placc* 'üres térség'; *pramonát* 'alsóvárosi templomkert'; *purger* 'német polgár'; *rajcsúr* 1. 'ka-tonai lovaglóliskola', 2. 'tánciskola'; *raszti* 'pihenő (menet, munka közben)'; *silt* 'cégtábla'; *stand* 'nap-számósok, fuvarosok várakozó helye'; *szatler* 'kocsifényező'; *tajcsol*, 1. 'német módon táncol', 2. 'egy helyben toporog'.

A közlekedés világából: *dëlézsanc*, *parti* 'vasúti pályamunka'; *pasasër* 'személyszállító gőzhajó'; *randzsër* 'rendezőpályaudvar'; *rospont* 'forspont'; *sifontház* 'hajózási hivatal'.

Az üzleti élet köréből: *abalda* 'dohánybevéltő'; *akcis* 'szeszadó'; *avizál* 'értesít'; *azlag* 'kíra-kat'; *bangorót* 'tönkrement ember'; *cëndzár* 'ügynök'; *deferenc* 'különbség'; *finánzia* 'pénzügyigaz-gatóság'; *firma* 'cég'; *interes* 'kamat'; *kalició* 'óvadék'; *kapitárospéz* 'tőkepénz'; *kontó* 'hitel'; *krakk* 'csőd'; *kuncsaft* 'vevő'; *licita* 'árverés'; *profit* 'haszon'; *rezi* 'üzemköltség'.

A felsővárosi cigányok nyelvéből is átkerült néhány szó a szegedi külváros, alvilág szókincsébe: *lácsó* 'gavallérosan költekező ember'; *dëvla* 'Isten'; *dadë* 'öreg'; *kár* 'membrum virile'; *kula* 'excre-mentum'; *roma* 'cigány'.

Orosz jövevények: *dokument* 'igazolvány'; *davaj* 'előre, rajta'; *karasó* 'helyes'; *kulák*.

NÉPI KOZMOGÓNIA, TERMÉSZETISMERET

A természet, nagytermészet, vagyis a természeti világ, világegyetem a tételes vallás mellett archaikus tisztelettel, megilletődéssel tölti el a szegedi táj emberét is, amint ez szólásaiban, hasonlataiban, szimbólumaiban, mondáiban és mesei világképében is kifejezésre jut. Jellemző, hogy öregek szintén a természet szóval illetik a férfi spermáját is.¹ Ebben valahogyan a létnek a természettel való naív-költői azonosítása, összefüggése csillan meg.

A természet világaról való szegedi hagyomány bemutatása előtt föltétlenül szükséges a kozmogónikus, tehát a világ keletkezéséhez, az ember teremtéséhez kapcsolódó naív mondákról is szólunk.

Népünk kozmogónikus hiedelemvilága több rétegből: archaikus, biblikus és népszerű természettudományos képzetekből tevődött össze. Az archaikus elemek főleg mesében, kisebb részben mondáiban bukkannak elénk.

A VILÁG ÉS EMBER TEREMTÉSE

A Biblia világteremtésről szóló előadása népünkhöz részben a szószéken, iskolán, részben az apokrifok és bogomil képzetek élőszavas szűrőjén jutott el. Az Ószövetség szűkszavú történeteit kevesellették, ezért már a legrégebb időkől fogva átszőtték mesei szálakkal, folklorizálták. Másfelől nehezen fért az egyszerű nép fejébe, hogy miért van a világban annyi rossz, amikor a Biblia Istene jó és mindenható.

Erre egyes szekták, főleg a manicheusok, majd a középkor folyamán hazánkba is behatoló bogomilok azt válaszolták, hogy Isten tiszta szellem lévén, nem teremthette az anyagi világot, amely az ő megítélésük szerint a szellemi szféránál alacsonyabb létsíkon foglal helyet.

Így érthető tehát, hogy a szegedi, bogomil hatásokkal is átszíneződött kozmogónikus hagyomány szerint a világteremtésben az ördög, sátán is részt vett. Ezek a képzetek, amelyeket Kálmány Lajosnak igazán az utolsó órákban sikerült összegyűjteni,² nyilvánvalóan még a középkori folklórban gyökereznek.

Lássunk először is egy teljesebb előadást. Strausz Adolf bogomil ihletésű bolgármondája szerint³ kezdetben még sem föld nem volt, sem ember. Mindenütt vizek, Isten és a Sátán még együttélt egymással. Egyszer azt mondta Isten: teremtsünk embert és földet. Igen — felelte a sátán — de honnan vegyünk földet? A víz alatt van a

¹ Így a boszorkánypörökben, Koncz Sára vallomásában is. 1728. *Számtalanszor közösködött az ördöggel. Szintén olyan magva van neki, mint a világi embernek, de még attul teherbe nem esett... Az természet szintén így elmegy az gonosztul, mind az fatenstul.* (Reizner IV, 400.)

² Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban. Szeged 1893, 9. Keleti párhuzamok: *Munkácsi B.*, A szegedvidéki magyar világteremtési regék változatai. Ethn. 1894, 264.

³ *Strausz A.*, Bolgár néphit. Budapest 1897, 5.

föld! Szállj alá és hozzáal valamennyicskét föl. Ebből lett azután a Föld, amelyet három cethal tart. *Terjániak* szerint minden harmadik esztendőben a másik oldalukra fordulnak. Ilyenkor a Föld megrezeg. *Magyarszentmihályon* már négy cethalat emlegetnek. Amikor földindulás van, a cet játszik — mondják a magyarszentmártoniak.

E bogumil hagyomány szerint Isten és a Sátán együttesen teremtette a világot. A monda a mi népünk emlékezetében már módosult, de a lényeges mozzanatokat megőrizte. A magyarszentmihályiak szerint,⁴ mikor Isten a világot teremtette, az Ördög a részeg ember lelkét kérte tőle. Azt mondta, hogy amelyik ember egyszer megrészezszik, annak a lelke legyen az övé. Az Isten előre látta, hogy a részeg ember a halálos ágyán megtér. Így nem egyezett bele, hanem azt válaszolta, ha egy kötél homokot felhoz a tenger fenekéről, akkor odaadja neki a részeg ember lelkét. Az ördög csakugyan le is ment a tenger fenekére, de nem bírta homokot fölhozni. Így aztán nem is kapta meg a részeg ember lelkét. Hasonló magyarszentmihályi monda szerint a Lidérc mindent hoz az embernek, gazdaggá teszi. Egy embernek is volt, de már félni kezdett tőle és ezért szomszédja tanácsára a tenger közepébe küldötte, hogy hozzon neki egy kötél homokot. Ezt a Lidvác nem tudta megtenni.⁵

Amikor az ördög embert akart teremteni, kiformázta, de nem bírta talpra állítani. Akkor odament az Isten, megrúgta Ádám talpát: *kelj föl Ádám!* Ádám megmozdult. Megint megrúgta: Ádám fölült. Harmadszor is megrúgta: *kelj föl Ádám!* Ádám fölkelt.

A *gyeviektől* még úgy is hallottuk, hogy a világ megteremtése után az Úr meg a Sátán együtt gyönyörködött a teremtett világ szépségében. Ekkor a Sátán meglátta az embert a paradicsomban. Elfogta a gyűlölet, és Urának megcsúfolására maga is Ádámhoz hasonló emberalakot rajzolt a porba. Illésnek nevezgette és költögetni próbálta: *Illés, kelj föl!* A poreMBER azonban meg sem mozdult. Az Úr erre megszólalt: *Illés, kelj föl, hajigáld mög azt, aki téged alkotott!* Illés nyomban fölkelt és az Úr parancsára villámokkal dobálta meg a Sátánt. Ettől kezdve van villámlás és mennydörgés. Ezért mondogatják a gyeviek égháború idején: *Illés csatáz a Sátánnal.* Általános mondás ilyenkor a szegedi tájon: *zörög már Illés.*

A *terjáni* hasonló de rövidebb hagyomány szerint Illést az ördög csinálta, de Jézus ébresztette föl. Megrúgta, úgy kelt föl. Szintén a *terjániak* szerint Illést meg Énokot Lucifer formálta ki, de nem birt nekik lelket adni. Úgy adott aztán az Isten. Rálehelt és mondotta: *állj lábra Illés, kelj föl!* Akkor aztán menni kezdett. Föl is vitte őket az égbe, hogy onnan lövöldözzék a rosszakat.⁶

A szegedi néphagyomány az emberiség történetében három korszakot különböztet meg: a múltat, vagyis az óriások, az embernél tökéletesebb lények korát, a jelent, azaz az emberek korát, és a jövőt, másként a törpék és ítéltlenek korát. Az óriások kora a teremtéssel kezdődött és a vízözönig tartott. Két korszakra oszlott. Az első volt a boldogság kora, amikor a föld lakói még szállani is tudtak. Ádámnak és Évának szárnya is volt, amíg nem vétkeztek.⁷ A második a bűnbeesésé, ettől fogva folyton sorvadnak.

A sátán *demiurgos*; vagyis az ő anyagi világot létrehozó tevékenységéhez tartozik a ló, malom, dohány, pipa, kártya, kocsmá, légy és bolha teremtése is.⁸ Amennyire használ tehát az embereknek, annyit árt is. Ezekről más vonatkozásokban emlékezünk meg, hasonlóképpen a földművelés (szántás, vetés, búza) archaikus hitvilági hagyományairól is.

Mondavilágunkban a demiurgos szerepében a Sátán, Lucifer helyett már sok-

⁴ EA. 2809.

⁵ Világunk alakulásai 6.

⁶ Uo. 11, 12.

⁷ Uo. 33.

⁸ EA. 2952. *Kálmány*

szor Noé, Szent Péter jelenik meg.⁹ Így Nőé nevezi meg a bárkából kieresztett állatokat.¹⁰ Szent Péter az oka, hogy a Tisza görbe és hogy a fában görcs van. Kíváncsiságával számos okkereső mondánknak hőse.

Külön, kissé részletesebben kell még továbbá is szólnunk Ádám teremtésének Bibliától ihletett mondájáról. Az *ószentivániak* úgy tartják, hogy a mi világunk előtt volt már egy *kisvilág*, de rosszak voltak az emberek és Isten elvette tőlük.¹¹ Elvesztek, csak Ádám maradt meg. Ádám a vízből kiszabadult a partra Istenhez, aki egy oldalcsontját kivette: Éva lett belőle. A régi *szöregiek* szerint földet vett a markába, belefűjt és ebből lett az ember.

Éva teremtését a *verbicai* monda így adja elő: mikor az Isten Ádámnak az oldalbordáját kivette, hogy majd abból teremti meg Évát, Szent Péter kutyája is ott volt. Amikor az Úr letette a csontot, hogy majd sárral betapasztja helyét, a kutya fölkapta és elszaladt vele. Péter utána kapott, de csak a kutya farkát kapta el. Azt mondta az Úristen: ha az elszaladt a csonttal, legyen a kutya farkából az asszony. Így aztán abból teremtette meg az Isten Évát.¹² Így tudja a *magyarszentmártoni* monda is, de itt Éva macska farkából teremtődött.¹³ Ezért olyan vigyázó és állhatatlan az asszony, mint a macska.

Hasonló a *majdáni* monda is,¹⁴ azzal a megtoldással, hogy amit az asszony meghall: mindegy, akár a kutya farkára kösse az ember, akár az asszony nyelvére.

A bolgár monda szerint¹⁵ Éva az ördög farkából teremtődik, de a kutyával is akadnak európai párhuzamok.

Más *magyarszentmártoni* változat¹⁶ úgy tudja, hogy az ördög kövekkel hajigálta Jézust, amikor Évát teremtette. Jézus így szólt hozzá: eredj innen sátán, mert meghalsz. Az ördög erre azt mondta, hogy ő is van olyan, mint az Isten: ő is tud olyat teremteni. Az ördög közelebb ment, hogy az asszonyt megnézzé. Jézus azonban ráimádkozott; meghalt a gonosz.

Amíg őszüleink nem vétkeztek, addig egész testüket köröm borította.

Mielőtt Ádám és Éva további mondai sorsát nyomon kísérnénk, szólnunk kell az angyalokról is.

A néphit angyalai egyébként tükrözik az egyházi tanítás jószívű szellemlényeknek, de a Biblia és az apokrif legendák angyalalakjainak kemény vonásait is. Ez utóbbiak összegyűjtését Kálmánnak köszönhetjük, mi már csak töredékkal egészíthetjük ki. A Bibliának ez a naív epikai felfogása, a mesei föloldásnak, illetőleg kiegészítésnek készsége már népünkénél is a múlté.

A néphit szerint a kevély angyalokból váltak a kísértetek. Amikor az ég zörög mint a nyárfalevél akkor ők szabadosan rázkódnak, megjártsszák magukat. Az *Ószentivániak* szerint annyira büszkélkedtek, hogy az Úr parancsára Mihály arkangyal hajigálta le őket az égből. Isten hirtelen azt mondta: Amen. Egy nem bírt tovább esni. Van, amelyik lábánál fogvást csüng. A másíknak félig van kint a feje a földből. Amikor az ember megbotlik, ne szitkozódjék, mert talán éppen bennük botlott meg. Ha a szidalmat nem hagyja abba, még a lába is elromlik.¹⁷

A *magyarszentmihályiak* úgy tudják, hogy amikor az Úristen Illést, vagyis az

⁹ Uo. 13.

¹⁰ Uo. 13.

¹¹ EA. 2809. *Kálmány*

¹² *Kálmány* III, 179. Vö. még *Dänhardt* I, 114.

¹³ Világunk alakulásai 23; EA. 2814.

¹⁴ *Szeged Népe* III, 179.

¹⁵ *Dänhardt* I, 114.

¹⁶ EA. 2814.

¹⁷ EA. 2809; Világunk alakulásai 29.

embert megteremtette, Lucifer odaszólt Mihálynak: hová ment az Atyaisten? Vagyunk már elegenden, minek ez az emberi nemzet? Lucifer harcot kezdett. Mihály azonban az Úristen után kiáltott segítségért. Az Úr így szólt: addig hulljatok, amíg én az én amenomat ki nem mondom! Illés hányta is le őket. Az Úr szavára mindenki ottmaradt, ahol az amen találta. Kálmány szerint az iszlám hatása, hogy Lucifer haragszik az ember teremtéséért.¹⁸

A *magyarszentmártoniak* gnosztikus színezetű előadása szerint amikor a kevély angyalok mondogatták, hogy ők már többet tudnak, mint az Atyaisten, hiszen embert is bírnak már formálni, amint az Úr is kiformálta homokból, agyagból, Isten erre mondotta nekik, hogy élesszék föl. Azt felelték, hogy nem tudják. Akkor az Atyaisten rálehelte és parancsolta: kelj föl, üldözd a te teremtőidet! Illés hajigálta is le őket mindaddig az égből, amíg az Úr azt nem mondta: amen. Kit hol ért közülük az amen, ott maradt. Illés azóta is hajigálja, mennykövekkel sújtja őket, de sokszor elér másokat is, mert a gonosz angyalok a jó emberek mellé húzódnak.¹⁹ A monda yevi változatát már a világ teremtésénél idéztük.

Az első emberpár paradicsomi életéről és megkísértetéséről legbővebben a *szőregi monda* szól. Eszerint az Úr meghagyta Ádámnak és Évának, hogy minden gyümölcsből szabadon ehetnek, csak egyhez nem szabad nyúlniok. Éva anyánk azonban állhatatlan volt, az Isten parancsolatát megszegte. Amikor az almába beleharapott, mindjárt eszébe jutott a tilalom. Elkezdtek pirulni, szégyelték és fügefalevéllel fonták körül magukat. Isten haragja elől a fügefafa alá húzódtak. Ott volt egy tál leborítva. Éva anyánk a kígyó csábítására fölemelte a fődöt: a tálban volt a világ tükre. Ebben meglátta jövendő minden sorsait. Ezután az Úristen benyitott a paradicsom ajtaján és kiűzte őket. Éva anyánk azonban nagyon megszerette a „kovártélt” és első szóra nem akart kimenni, csak bújkált. Az Úr aztán elküldötte az angyalt, aki a tálból kihúzott egy irtózatos tüzes kardot. Ekkor ment ki Éva anyánk a paradicsomból.²⁰

A *terjániak* szerint amikor Éva asszony megette az almát, Isten bement a kertbe és kérdezte, hogy hol vannak. Ádám meg Éva nem akart előmenni: Uram szégyeljük magunkat! Fügefalevelekkel fonták magukat körül. Isten adott Évának egy tálat, amelybe az engedelmesség volt beletéve. Azután adott még neki kész vetést, hogy élhessenek. A tálat felnyitották. Az volt beletéve, hogy a fehérccseléd a férfinak mindig engedjen, mert ha a férfi keze alatt lett volna, az almából sem evett volna.²¹

Az *ádámcsutka* akkor keletkezett, amikor Éva evett a tiltott almából. Majd megfulladt tőle. Ádám is beleharapott, ekkor Éva az ő gégejéhez kapott, hogy ne egye meg mert ő is majd megfullad tőle. Ádám éppen le akarta az almát nyelni, ahogy azonban Éva odakapott a gégejéhez, a csutka megakadt a torkán. Azóta látszik az Ádám csutkája.²²

A *magyarszentmihályiak* úgy vélik, hogy amikor az Öregisten plántálta a paradicsomot, Lucifer is ott volt. Neki adta a magokat, hogy vesse el őket. Lucifer csakugyan el is vetett minden magot, csak a tiltott gyümölcs magját nem. Ezt a nyelvé alá tette.²³

Az Úristen azt is meghagyta Lucifernek, hogy a magokat hova vesse. Minden helyen volt is mag, csak egy helyen hibádzott. Hát innen hun a mag? — kérdezte az Úristen. Ott van Uram, Teremtőm! Nincs ott, hanem nyújtsd ki a nyelvedet! Kinyitotta, csakugyan ott volt a mag. Dugd le a földre! Lucifer úgy is tett. A mag kikelt, de nem nőtt meg. Uram, Teremtőm, nem nőtt meg: áldd meg, akkor majd megnő!

Az Úristen csakugyan megáldotta, meg is nőtt. Ádámnak meghagyta, hogy annak a gyümölcséből nem szabad ennie. De Lucifer addig beszélt neki, amíg nem ettek belőle. Az Úr utána azonnal kikergette Ádámékát a paradicsomból.

¹⁸ Világunk alakulásai 28.

¹⁷ Uo. 25.

²⁰ Uo. 40.

²¹ Uo. 41.

²² Uo. 41.

²³ EA. 2809.

A *magyarszentmártoniak* szerint amikor a kígyó Ádámot és Évát megcsalta, a Boldogságos Szűz megátkozta, hogy ne menjen, csak másszék és mindig a föld porát egye.²⁴ A *terjániak* úgy mondják, hogy vétkezik, Mária elfordul tőle, aki kígyót lát és nem üti agyon, mert Istennek átkozott teremtménye a kígyó, mióta az ördög ennek képében csalta meg az embert.²⁵

A *paradicsom* a földön volt, de a *szóregiek* szerint a bűnbeesés után az ébe szállt. Most is ott látszik: a csillagok a *paradicsomfák* módjára szinte hajlonganak.²⁶

²⁴ Világunk alakulásai 39.

²⁵ Uo. 44.

²⁶ Uo. 43.

A VÍZÖZÖN

A vízözön Kálmánytól gazdag változatokban megörökített hagyományvilága napjainkban már csak foszlányokban él.

A *magyarszentmártoniak* úgy beszélték,²⁷ hogy a vízözönig óriások éltek a földön. Ezek fán termettek. A *szöregiek* többet is tudtak²⁸ róluk: vaddal, tojással éltek, át tudták a Tiszát lábalni. Fajtalanságuk miatt a vízözönben múltak el a tündérekkel együtt. *Szajáni* hiedelem szerint viszont az óriások akkora gonoszságba merültek, hogy az Úr Józsuát szólította föl, írta ki őket. Egy nap alatt nem tudott volna velük elbánni, ezért Isten a kedvéért megbosszabbította a napot. Így aztán ki is pusztította őket.

Noének megjelentődött, hogy víz által pusztul el a világ, ha az emberek vasasztalról esznek. Ezt Noé hírlelte is. Fiai egyszer kimentek kapálni. Hirtelen nagy eső kerekedett. Nem tudtak leülve enni, ezért a három kapát nyelével a földbe szúrva, összehorították és erről ettek. Akkor jutott elkésve az eszükbe, hogy mit cselekedtek. A vízözön csakugyan bekövetkezett. A monda *terjáni* változata²⁹ szerint az Úristen meghagyta Noének, hogy amikor vasasztalon eszik, akkor nyomban rakodjék a bárkába. Történt, hogy kimentek aratni. Az eső szünet nélkül esett, a kenyерüket nem tudták hova tenni. Nem tudtak mást csinálni, összetettek három sarlót, és a kenyерüket arra rakták. Nyomban eszébe jutott Noének: itt az idő, most eszünk a vasasztalon. Rakodjunk hát a bárkába. Amíg rakodtak, addig is mindig esett az eső.

Noé bárkájának készítését a számos helyi változatból³⁰ először a legbővebb *magyarszentmártoni* hagyomány szerint idézzük: amikor az Isten megparancsolta Noének, hogy csináljon bárkát, Noé nem akart rá vállalkozni. Majd küldök én Neked egy embert — mondotta az Úr. Isten naponta angyal képében meg is jelent és mutogatta Noének, hogyan készítse a bárkát. Ezt egy szöregi találóskérdés szerint gróférfából faragta, mert az nem ül el a vízben.³¹

Noé háromszáz esztendeig dolgozott rajta. A felesége nagyon kíváncsi volt, hogy merre jár, de Isten megtiltotta, hogy senkinek ne mondja, hát Noé még a feleségének sem szólt. Végére a felesége testvérei készítettek Noének italt, amelyiktől elaludt.

Amikor az álomból fölébredt, Isten parancsolatáról megfeledkezett: a feleségének elbeszélte, hogy az erdőnyílás között a tenger partján épít egy házat, mert olyan víz jön, hogy az egész földön eltörül a népet.

Másnap reggel Noé kiment a bárkához, letette a holmiját. Amikor a baltáját szokás szerint a fába vágta, a fa koppant. Megijedt, mert a fa azelőtt nem ütött zajt. Észrevette, hogy ő vétkezett. Imádkozott az Istennek, könyörgött az ő bűneiért. Akkor egy angyal ment oda, adott neki egy gombolyag fonalat, és megparancsolta, kösse meg a végét, és vigye, eressze. Noé neki is indult, azután eresztette. Az angyal eloldotta a fonalat, így aztán húzódott Noé után. Mikor már Noé egész leeresztette a gombolyagot, akkor látta, hogy húzódik utána a fonal. Hét esztendeig bolyongott az erdőben, mert

²⁷ EA, 2811.

²⁸ *Világunk* alakulásai 51.

²⁹ *Kálmány* III, 182.

³⁰ *Világunk* alakulásai 52.

³¹ *Kálmány* III, 192.

nem tudott visszamenni. Akkor ismét megjelent neki az angyal és megmondta neki, hogy ez Isten büntetése volt, mert a feleségének megmondotta, hogy bárkát készít.

Noé feleségének testvérei fölkeresték, hogy mit csinál. Tűnődtek, hogy ilyen dolgon töri a fejét annyi idő óta, aminek hasznát nem veheti. Ki is gúnyolták érte, majd összepiszkolták a bárkát. Mind addig mentek nézni a többi emberek is a bárkát, hogy Noé kénytelen volt otthagyni.

Akkor Isten olyan fekélyt eresztett a népre, amiből meg nem gyógyulhattak semmi módon egészen addig, amíg véletlenül egy ilyen beteg a bárkában lévő csúnyaságba bele nem keverte magát. Beleesett, miáltal azonnal meggyógyult. Az emberek most a bárkát teljesen kitisztították, mert orvoságnak hordták.

Azután csakugyan elkövetkezett Istennek ígért büntetése, a vízözön. Angyal által jelentette meg Isten Noénak, hogy most már rakodjék a bárkába, de atyjafiai akkor is kinevették, hogy kibujdosott az erdőbe közülük lakni. Azt is megparancsolta Noénak, hogy más senkit be ne vegyen a maga családján kívül.

Amikor Noé bement a bárkába, a felesége a testvéreit meghívta, hogy menjenek ők is velük. Amikor a víz már olyan volt, hogy lábalni alig lehetett, odasiettek, de Noé nem eresztette be őket. Tőle még csak bementek volna, de oroszlán volt a segedelmére. Látván, hogy Noé küzd, az oroszlán állott az ajtóra és így nem mehettek be a bárkába.

Isten azt is megparancsolta Noénak, hogy csak az olyan állatokból vigyen be, amelyek a vízben nem élnek meg. Az éger, amikor a lyuka tele volt vízzel, kijött, és Noé tudta nélkül a bárkára mászott. Amikor Noé meglátta, hogy a bárkát rácsálja, lehúzta a kesztyűjét a kezéről, odavágta hozzá. A kesztyűből macska lett, amelyik azóta az ártalmas férgeket pusztítja, az egeret is. *Terjáni* változat szerint az ördög bízta az egeret, hogy rágja ki a bárkát. Már kezdett a víz befolyni, amikor a kígyó észhezért, s a farkával bedugta a lyukat, miközben ezt mondta: az én képemben van a világ megcsalva amikor Ádám vétkezett. Hogy ez a sok állat, Istennek teremtménye el ne vesszen, mégis bedugom a lyukat. Be is dugta, a macska pedig megette az egeret.

Magyarszentmihályi változat szerint Noé észrevette, hogy a szolgáló kimaradt a bárkából. Mérgeben ezt találta mondani: hozzon már az ördög. Az ördög a lánnyal azonnal a bárkában termett, nem is akart kimenni, sőt magát a bárkát is kifúrta. Noé a lyukat próbálta mindennel bedugni, de nem sikerült neki. Erre lecsapta az ördög nevetlen ujját, avval dugta be. Most már nem folyt tovább. A fában található gyomó, görcs nem más, mint az ördög nevetlen uja. Azért nevezik így, mert Noé nem tudott neki hirtelenében nevet adni.

Amikor a víz apadni kezdett, a bárka a *Rororát* hegyen állott meg.

A *szőregiek* szerint a bárka készítése közben Isten megparancsolta Noénak, hogy senkinek meg ne mondja, mit csinál. Noé nem is árulta el, hogy hova jár. A melléktartományban volt egy nagy erdő, ennek közepében egy nagy hegy, annak a tetejében csinálta Noé a bárkát. Amikor a bárka készült, már akkor mindenféle állat odajött, de csak ők láthatták, ember nem láthatta.

Az Úristen Noénak azt is megparancsolta, hogy még a feleségének se szóljon a munkájáról, és amikor elindul dolgozni, minden reggel mosdjon meg. Ha nem mosdik meg, akkor nem halad vele. Ment is a munka jól. Senki nem tudta, hogy Noé hova jár. Az ördög mindenáron meg akarta tudni, hogy Noénak mi a szándéka. Eljárt a feleségéhez beszélgetni, attól is kérdezte. A felesége sem tudta, csak annyit tudott, hogy amikor napkelte előtt elindul, mindig megmosdik. Az ördög erre azt tanácsolta az asszonynak, hogy tegye el a mosdóvizét. Úgy is történt. Noé mosdatlanul ment bárkát csinálni. Ahova csak szöveget ütött, mindenütt csöpögött — mondják a *verbicaik*,³² de *Tápén* mi is így hallottuk. Emellett még amikor hozzáfogott a munkájához, egész hazáig hallatszott a kopogás. Az ördög meg az asszony mehetett nyomról-nyomra. Már nem messzire voltak, amikor az Úristen angyalt küldött Noéhoz, hogy azonnal mosdjék meg, ha mással nem, akkor a vizeletével, különben vége a munkának. Noé így is tett. Erre nagy kód ereszkedett. Akik keresésére indultak, nem láttak a ködtől, megtévedtek. A felesége ezután is minden reggel eltette a mosdóvizet és így Noé kénytelen volt mindig a vizeletével megmosdani. Most már az ördög látta, hogy hiába, akkor babonáságot készített a feleségével: árpából meg komlóból. Azt tanácsolta az asszonynak, hogy itassa meg Noéval és így majd nem tudja a bárkát elkészíteni.

A bárka építését háromszor félbe kellett Noénak szakítania, mert az ördög zaklatta. Így száz esztendőbe került, amikor a bárka elkészült. Ekkor negyven nap, negyven éjjel szüntelenül szakadt az eső, és így mindenféle állat, amelyik a vízben nem élhetett meg, a bárkához iparkodott. A népek még akkor is lakodalmaskodtak. Noé most az állatokból beszédet a bárkába, a legyet azonban kihajtotta. A légy most odarakodott száraz helyre az ereszet alá. Mondta neki, hogy légy, itt légy! Így maradt rajta a légy. Így is hívjuk azóta. Noé nem akarta beereszteni, de beszökött. Az elefánt füle alatt kígyó képében, *verbicaik* változat szerint felesége árnyékában szökött be. A bárka majdnem kilyukadt. Most vette észre Noé, hogy valami ellenség van benne. Kutattak utána. Meg is találták, de akkor a kígyó már kifúrta a bárkát.

³² EA. 2809.

Amikor észrevette Noé, hogy a víz apad, hollót eresztett ki, meg galambot. A galamb össze-viszsa kódorgott, majd visszament a bárkába. Amikor már jól lepadt a víz, Örményország hegyein állott meg a bárka. Noé ismét kieresztett egy galambot, amely most már olajfa ágat hozott a szájában. Noé tudta, hogy a víz jól apad és kiment a bárkából. Amikor az állatokat kieresztette, rájuk adta a nevüket: ez kutya, ez meg macska. Azóta mindegyiknek az a neve.

Noé nézelődött, szedgelődni kezdett. Vesszőket gyűjtött, hogy megjegyezze velük a víz apadását. E leszűrt vesszőkből támadt a szőlő. Így lett aztán Noénak szőlőskertje.

Amikor kimentek a bárkából, Istennek hálát adtak, aki megígérte nekik, hogy többé vízőzönnel nem bünteti meg őket. Ezért adta az égi szivárványt. A pipát meg azért rendelte, hogy a világ majd tűz által véssz el.

Az Írás mondja: *és Noé földművelő ember lévén, kezdé a földet megmunkálni és szőlőt ültete* (Mózes I, 9, 20). Ez a szűkszavú előadás az apokrifoktól is ihletve, a szegedi néphagyományban mondává színesedett.³³

Már említettük Noé szőlőskertjének keletkezését. A tőke azért fagy el olyan könnyen, mert az öreg, világtalan Noé kérte fiait, hogy vigyenek neki szőlővesszőt, ő majd megáldja, hogy ne fagyjanak el. Ezek azonban csúfságból bodzaágot vittek neki, amelyen szintén apró bogyók vannak.³⁴

Szőregi hagyomány szerint³⁵ Noé a borba hatféle állat vérért keverte: az oroszlánét, tigrisét, medvéét, disznóét, majomét, galambét. Éppen ezért a részeg ember is ennyiféle természetű.³⁶

³³ A Noé-hagyományok forrása: Világunk alakulásai 49-64.

³⁴ EA. 2809.

³⁵ Kálmány III, 180. Az italozásnál bővebben is elmondjuk.

³⁶ Heller B., Ethn. 1909, 369 (könyvismertetés).

A VILÁG VÉGE

Egy már elhalt öreg tápai ember mondotta, hogy a világ fő *elementoma* a tűz, levegő, föld meg a víz. Ez még a középkori természetszemlélet maradványa.

Kálmány jegyezte föl³⁷ azt a dohányzást elítélő nézetet, hogy miután az emberek szájukban tüzet hordoznak, tűz által vész el a világ. Énok fogja meggyújtani ez eget, földet.³⁸ Majd — a monostoriak szerint — keleten meggyullad a tenger és a tűz nyugatnak megy. Minden csúszó-mászó állat siet a tűz elől, de hiába.

A levegő volt — írja Kálmány — az első, amely a föld lakóinak megtagadta a szolgálatot. Nem szállhattak. Azután a víz ártott nekik. Az óriások kora a teremtéssel kezdődött és a vízözönig tartott. Erről már szólottunk. A jövőben a tűz pusztítja el őket.

E három korszak emberi népét egybefoglalva találjuk eme *szőregi*, illetőleg *felsőtanyai* hagyományunkban: amikor az Óriásnak a lánya kiment a városból a pusztába, látott egy szántó embert négy ökrön szántani. Ez a lány csak hat éves volt, és megfogta a négy ökröt, az embert meg az ekét, beleszedte a kötőjébe, bevitte az apjának, mondván: nézd csak kedves apám, milyen szép kis bogarkák ezek, nini! Mondja neki az apja: ó kedves kislányom, majd miutánunk ezek lesznek a világban. Minden uralkodó ezekből fog támadni. Ereszd ezeket a szegényeket, hogy menjenek tovább. Utánuk még jön egy világ, amikor ezek is el fognak múlni, és jönnek a Törpék és ezek élnek majd egy darabig.³⁹

A világ végének ismertetőjele lesz az *apácai* hagyomány szerint Illés és Jónás eljövetele.⁴⁰ Eszerint az ördög Jónást teremtette, meg Illést. Amikor Krisztus Urunk teremtette az embert, az ördög is teremteni akart. Kettőt is egyszerre, de szándéka nem ért semmit. Jézus belelehelt a szájába és felküldötte őket az égbe, hogy onnan lövöldözzék a gonoszokat. Mikor azonban a világ el akar veszni, ismét lejönnek a földre. A jeruzsálemi kapuban megölik mindkettőt. Ott fekszenek majd tizennégy napig halva de azután ők is feltámadnak.

Népünk jeleket vél a csillagokból is kiolvasni. Ezekről azonban majd a *Sántakata* hagyományvilágánál esik szó. Csak utalunk a pipálás, dohányzás apokaliptikus, világégéshez vezető bűnére: amikor mindenki pipál, akkor vész el a mindenség.⁴¹

A tűzözön előtt eljön az *Antikrisztus*⁴². Amint a *majdániaiak* tartották, először mi emberek pusztulunk el a Föld hátáról tűz által. Utánunk jönnek a törpék. A pusztulás előtt tizenkét esztendővel az ember se nem születik, se nem hal. Erről tudja meg a nép, hogy az Antikrisztus már csakugyan megszületett. Tizenkét éves lány szüli, tizenkét

³⁷ Világunk alakulásai 69.

³⁸ Uo. 72.

³⁹ Uo. 66.

⁴⁰ Uo. 68.

⁴¹ Uo. 69.

⁴² Uo. 69-73.

éves korában már uralkodik: csudákat tesz, aranyos hintón jár és harminc éves koráig uralkodik széles ez világon. A nép sírva szalad utána, mert nagy lesz a szükség, de éhen senki nem hal, mert az Antikrisztus kenyeret osztogat. Akinek azonban kenyeret ad, pecsétet nyom a homlokára.

Amikor elmegy, Jézus akkor száll le dicsőségben a földre. Ő csak kis darabokat osztogat, de ez a kis darabka kenyér nagyon sokáig tart. Aki az Antikrisztus kenyerét elfogadja, annak nem adnak a kicsiből, a Jézuséból.

Ekkor elkezdődött az ítélet, tűz által lesz vége a világnak. Amikor a világ elmúlik, törpék uralkodnak utána.

A *terjániak* szerint az Antikrisztus eljövételének idején sátorok lesznek. Esik majd a kénköves eső, meg *csattog*, azaz mennydörög. Az Antikrisztus népei hívják az embereket majd a sátorukba. Ezek olyanok, népünk előadása szerint, mint a nazarénusok. Aki bemegy: van ott étel, ital, mindenféle. Bent a csattogást nem hallják.

Az Antikrisztus azt akarja, hogy mindenki higgyen benne, de ezt nem éri el. Végül eljön a Jézus, aki mindenkinek, aki nem ment be a sátorba, cipót oszt. Ezzel a nép jól is lakik.

Ehhez Kálmány még hozzáfűzi, hogy *Terjánban* és a *Madarásztó* környékén az a hiedelem, hogy az Antikrisztus meg is született már, csak uralkodásra még nem jelentkezett. Úgy vélik, hogy a világ Krisztus után kétezer évig nem állhat, mert Isten csak ezret ígért, a másikat már nem adja meg. Ezt a nép a nazarénusok föllépéséből következtette, akiket eleinte az Antikrisztus követőinek tartott.

A *verbicaiak* viszont úgy tudják, hogy a világ végén hét esztendeig olyan termés lesz, hogy a gabonát nem tudják hová tenni. Hét esztendőnek utána azonban se nem születik, se nem hal, se nem terem. Csak árpa terem, mert az volt az első kenyér. Ezután megszületik az Antikrisztus és *elreggeti*, lelakolja a kutakat, és megismerteti magát, hogy ő az igazi Isten. Aki hisz neki, annak ad enni-inni. A maga népével amazokat kővel veregeti. Amikor azonban az Úr beelégzik vele, akkor lejön Énok és meggyújtja az eget, földet. Énok meg Illés pusztítja el az Antikrisztust.

A hitűkhöz ragaszkodó embereket Kálmány más *verbicai* följegyzése szerint szintén Illés meg Énok menti meg. Eszerint, amikor a világ meg akar égni, az Antikrisztus mindenféle csalárdsággal csalja meg a népet. Ezt mondogatja: én vagyok Krisztus! Kenyeret osztogat meg mindent, hogy neki higgyenek. Így lesz ez egy darabig. Aztán Illés meg Énok az Antikrisztust legyőzi. Most lép majd az igaz Isten lábra, az Antikrisztus meg a limbusba kerül, átok alatt lesz. Amikor ez a nép elpusztul a világról, az idétlen gyermekek fognak talpra állani és az övék lesz a világ.

A Szentírás szerint is ketten harcolnak az Antikrisztus ellen. Ezeket az egyházatyák szintén Illéssel és Énokkal azonosítják. Szerintük is Illést és Énokot szintén megölik, testük temetetlenül hever. Az Antikrisztus hatalma tetőpontján híveivel az Olajfák hegyéről az ég ellen tör, de a *szegeði* hagyomány szerint is most már Krisztus teszi tönkre, amikor az ég felhőiből eljön eleveneket és holtakat megítélni. Parancsára most gyújtja meg a feltámasztott Énok az eget és a földet. Mint a *monostoriak* mondják: keleten meggyullad a tenger és nyugatnak megy. Minden csúszómászó állat siet a tűz elől, de hasztalan, mert utoléri.

Öreg *felsőtanyaiak* szerint a világ végén csak annyi ember marad életben, amennyi egy szárazmalom alatt elfér.

A világ vége, az emberiség pusztulása után a földön majd az idétlenek uralkodnak, akik ma még földalatti üregekben, hasadékokban laknak, és a mi világunk örömeit, kínjait nem ismerik.⁴³

⁴³ Uo. 74.

Amikor az első emberek teremtődtek, *magyarszentmihályi* hagyomány szerint tanácsot tartott a három isteni Személy, hogy melyik kor emberei legyenek a legrosszabbak. Az egyik azt mondta, hogy az eleje, a másik szerint a közepe. Az Atyaisten meg kimondta, hogy a legutolja legyen a legrosszabb, mert akkor nem sajnálja elveszíteni a világot.⁴⁴

A szegedi tanyák népe szerint a világ végén három napig sötétség lesz. Csak majd a hétszer szentelt gyertya világít.

⁴⁴ EA. 2809. *Kálmány*.

NAP, HOLD, CSILLAGOK

A természet legcsodálatosabb alkotása, szinte föltétele népünk szemében is a *Nap*: a fénynek és melegnek éltető, oltalmazó forrása. „A régi szegedi nép háza — írja⁴⁵ Kovács János — mindig napkelet felé tekintett, és ágyát is úgy helyezte el, hogy annak fejtől való része kelet felé irányuljon, és így soha nem feküdt le másképp, mint fejjel napkelet felé. Épp ezen ősi szokáshoz való ragaszkodás okozta, hogy Szegeden mindenki arra törekedett, hogy házának homlokzata a fölkelő nap felé fordultan építessék.” Ezért került tehát házának homlokzatára, kapujára, vízimalmokra, kemencék előtájára a *napsugár*. E díszítésnek egyházi barokk fogalmazása is az archaikus napkultusznak továbbélése.⁴⁶

A Nap hajdani tisztelettudó *szőregi* megszólítása: *napapám*.⁴⁷ A Föld: *födanyám*. Tömörkény említi,⁴⁸ hogy a régi szegedi emberek „kalapot szoktak előtte emelni szép, tiszta és kedves hajnalokon.” *Felsőtanyán* így szólnak oda a Napnak: *jó röggelt adjon Isten!* A betegséget régebben a hajnalnak ajánlották, hogy mulassza el.

Jellemző az a Kálmánytól *Magyarszentmártonban* megörökített *sátánűző*, amelyben archaikus népi és egyházi szimbólika vegyül egymással:

Hajnal Hajnal
Szép piros Hajnal,
Kiben Márja elnyugszik,
Világ tüle kezdetik,
Pokol tüle töretik.
Ablakomon Mária,
Ajtómon szent neve.
Gyűjj be Szent Pétör, Szent Pál!
Házamban van oltár.
Szent ótáron szent abrosz,
Az alatt van
Három őrzőangyal.
Égyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik éjjeli álmomba
Fősörkent.
Mönj el Sátán, mönj el,
Mert fejem van neköm:
Fejem a Názáreti Jézus,
Aki mögfelel az én
Szögény bűnös lelkömé.
Amen.⁴⁹

⁴⁵ Kovács J. 345.

⁴⁶ Erről itt nem szólhatunk. Vö. *Sacra Hungaria* 70

⁴⁷ EA. 2810. *Kálmány*.

⁴⁸ A kraszniki csata 113.

⁴⁹ EA. 2810.

A Napot az égen a *szőregi* öregektől *Napvezető* néven emlegetett csillagkép vezeti. Előtte jár a Napnak.⁵⁰

A napfoltokat sokféleképpen magyarázzák. A *magyarszentmihályiak* szerint ember van benne, aki széttekint az egész világon. A városiak, vagyis a szegediek, továbbá *magyarszentmártoniak* asszonyfejet látnak benne. Az *ószentivániak* szerint Mária van benne, meg a Kis Jézus. Ezt a szemléletet talán a Jelenések Könyvében *Napbaöltözött Asszony* alakja ihlette. Másként: Jézus feje van benne, ő vezeti, kormányozza a Napot (Magyarszentmihály). Ismét más magyarázat szerint félkenyér látható benne.⁵¹

A boszorkánypörökben olvassuk, hogy a bűbajosok napbanézéssel iparkodtak az elveszett jószág nyomára jutni. 1730. *Lőrök Marianna vallja, hogy leánykorában Besztercebányán Mogyori József közönséges gazdaembernél szolgálván, az tanított a ötet az napba nézni: hogy fehér makkot megtörvén, annak olajával szeme fényét megke-nte és az gyenge napba nézvén, annak sugárjai megmutatják, ha valakinek valami eltévelyedett marhája, jószágga vagyon. Másik helyen: az Nap megmutatja bötük szerint, hol vagyon olyan elveszett jószág.*⁵²

Jámbercra b *tápai* öregasszonyok még a közelmúltban is *Kisasszony* (szept. 8) hajnalán ki szoktak menni a Tisza partjára napköltést várni. Hitük szerint a fölkelő Napban meg lehet Máriát látni. Talán innen a régi *szőregi* hiedelem is: a hajnal Mária lakóhelye, ott pihen benne.⁵³

A kuruzslók fürdővizét a múlt században olyan helyen szokták előnteni, ahová nem süttött oda a Nap. Kovács János írja,⁵⁴ hogy a régi *szegedi* javasasszonyok ráolvasásaikat így kezdték: *dicsértessék a Nap járása, dicsértessék a fényös Nap, dicsértessék a ragyogó napsugár.*

Sándorfalvi, gyevi szójárás szerint *nap alatt van* már az a lány, aki kiszemelt menyasszonya valakinek.

A régi *gyevi* gazdák igyekeztek, hogy még napkölte előtt kiérjenek búzát vetni. Amikor a Nap éppen feljött, a vetnivaló búzával telt zsákokat oda szokták ütogetni a Földhöz.

A Napot tréfás városi szójárás szerint minden áldott hajnalban szlovákok, más-ként románok tolják nagy rudakkal a helyére. Ha fényesen süt akkor meg román asszonyok sikálták ki (Tápe).⁵⁵

A Nap *főkel, halad, delel* az égen, *süt, forró nyárban hét ágra süt*, ha kis nyári felhő takarja el: *kupakol, este áldozik, léáldozik, fahögybe ér, tréfásan vajasára ér.* Másként a *térváriak* szerint: *oda jár mán a nap, ahun a kúdús a vajjal elbukott. Szőregi változata: ott mén mán a nap, ahun a kúdús a vaját előntötte.* Mondai háttéréről a csillagoknál esik szó. Öregek között élő hiedelem, hogy a Napra csak azt szabad mondani, hogy *léáldozik*, azt nem, hogy *lémén*. A Nap ennek hallatára azt mondja: *eredj tē lē a poklok fenekire!*⁵⁶ A leáldozó Napot Kálmány *temesközi* hallomása szerint a mokus eszi meg.⁵⁷ A *tordaiak* viszont úgy tudják, hogy a Napot cigánygyerekek húzzák le az égről.

Napáldozat, napszállat, naplēmönt, naphajlat, alkunyat, tápaiasan *napáldozás* után öregek szerint már nem jó a házból semmit kiadni, mert különösen a gyerekek elvész

⁵⁰ A csillagok 25.

⁵¹ EA. 2810.

⁵² *Reizner* IV, 463, 466; *Kovács J.* 346.

⁵³ EA. 2810.

⁵⁴ *Kovács* 347.

⁵⁵ EA. 4810.

⁵⁶ EA. 2810. Magyarszentmárton.

⁵⁷ EA. 1810.

az álma. Hajdani *szőregiek* szerint a napáldozat *szent óra*: ilyenkor nem jó enni, vacsorálni, lovat ellátni.⁵⁸

A *markaláb*, másként *markoláb* a Napot és a Holdat eszi, és ezzel okozza a nap-és holdfogyatkozást. Amikor a világosságot megemészti, lassan újra kiadja. A *markaláb* olyan, mint a papagáj, és a *Napkelet fáján* tartózkodik. Ha *napfogyatkozás* idején a *markalábmadár* körmével nem tartaná a *Nap koszorúját*, a hajdani *szőregiek* szerint leesne az égről.⁵⁹

Ahogy a pap felmutatja a szentostyát, éppúgy fénylik a Nap is a világnak. A *Napkelet fáján* van az oltára, ott áldozik. Világbíró Nagy Sándor a világ végén meg akarta nézni. Az ördögöket megnézhetette, de a *Napkelet fáját* mégsem láthatta, mert Isten nem engedte. Akkor igen, ha az asszony állatoktól tisztán tartja magát. Ott, ahol a Nap jár, tenger van, ott áll a *Napfája* is. Sándor csak bement és a fát megölelte, megcsókolta. Megkérdezte tőle: hazajut-e még. A szentséges fa azt jövendölte neki, hogy esztendő múlva meghal. Az gyilkolja meg, akinek legjobban bízuk.⁶⁰

Diószegi Vilmos a *markaláb* eredetével, elterjedésével foglalkozva⁶¹ az itt felsorolt régebbi adalékok mellett idézi Péter Lászlóné *szőregi* anyaggyűjtését is. Ebből kiderül, hogy a hiedelemre máig hasonló értelemben emlékeznek: a *markaláb* eszi a Napot és Holdat, más magyarázat szerint árnyékot vet rájuk.⁶²

Régi *hívogatók* a *szejáni* gyerekek ajkán, amikor a Nap föllegek közé bújik:

Daru, daru, mönj föl égbe:
Hujjants éggyet a Jézusnak,
Hogy adjon melegöt, a darunak teleköt,
Minékünk mög melegöt.

A *Kópé* a városi gyermekek hajdani világában ijesztő lény volt. Ha hirtelen felhő fődte el tőlük a fénylő Napot, akkor a játékot nyomban abba hagyták, és táncolva, ugrándozva, tapsikolva fordultak feléje és ezt mondták: *gyűjj fő Kópé, mönj le hideg Isten kapujárú!* Más: *gyűjj fő Kópé kopogtatni, arany zászlót lobogtatni!*⁶³

A *gyevi* gyerekek hívogatója: *süss fő nap Isten kapujába!*

Naphívogató Szent Györgykor:

Süss föl nap, Szent György nap,
Kertöm alatt egy kis bárány majd mögfagy!
Terítsd le a köpönyegödet,
Adjon Isten jó melegöt,
Happ!

Erre a gyerekek leguggolnak, mintegy a földre csalogatják a Napot.

⁵⁸ EA. 2810.

⁵⁹ *Kálmány L.*, A hold nyelvahagyományainkban 14.

⁶⁰ EA. 2810.

⁶¹ *Diószegi V.*, A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzása. Az égitestet evő mítikus lény, a *markoláb* elterjedtségének tanulságai. Népi Kultúra, Népi Társadalom I. (1968), 217-251.

⁶² A *markaláb* etnokulturális elemzése során Diószegi a szegedi táj jellemző adalékait is megvizsgálja és palóc eredetűnek találja. Szerinte azok a jász, illetőleg palóc rajok adták át népünknek, amelyek az Alföld újjátelepülésével szomszédságunkba kerültek. Mi főképpen a dokumentációra törekedvén, eredetkérdésekkel nem foglalkozunk. Az átvételt nagyon lehetségesnek tartjuk. Diószegi-nek egyik, Szabó Dénes állítólagos információjából származó állítását azonban helyre kell igazítanunk: a bánáti *Szeján* szinte teljes egészében szegedi eredetű. Diószegi kiváló tanulmányának szegedi tájat érintő fejtegetéseiben még több kisebb korrekció akadna, főleg településtörténeti fogalmazásainál. — Képzetháttérét már elfeledve *alsóvárosi* tréfás szólásként járja: *évitte a markaláb* vagyis elveszett, nincs meg.

⁶³ *Kálmány I.*, 193; III. 110, 195; *Kovács János* 344.

Egy másik, szintén *szajáni, felsőtanyai* hívogató így hangzik:

Hozd ē fiam a horgot,
Hagy rántom lē a Napot!
Hozd ē kúdús a Napot,
Adok ēgy rossz kalapot.

Terjáni változata:

Hozd ē kúdús a Napot,
Adok neköd selyömkalapot.⁶⁴

Ez és az előbbi mondóka Kálmány szerint is nyilván összefügg azzal a már idézett, napnyugtát körülíró szólással, amelyben a koldusról és vajról van szó, az összetartozó részletek azonban már kihullottak a népemlékezetből. Kálmány egyébként azt gyanítja, hogy a daru a tűzistennek, vagyis a Napnak madara.

Idézzük végül a Naphoz fűződő jellegzetesebb szegedi szólásokat. Ne henyélj, fogj valamihez: *mire néződ a napot?* Akinek arcát a tavaszi nap kissé megsütötte, azt *mögkapta a nap*. Forrón süt: *jól ide bámult a nap*. „A tűző nap fogalmának — írja⁶⁵ Tömörkény — ez a rendes, megszokott kifejezése. Van benne valami igazság. Mikor ez az olykor kedves, olykor rettenetes égi szörnyeteg szinte rámered szörnyű forróságával a világra.” Ilyenkor népünk *Tarhonyaszárítócsillag* néven is emlegeti: a frissen készült tarhonya gyorsan szárad a forró melegnél.

A személyként tisztelt *Hold*, népünk ajkán *Hód* archaikus hiedelemvilágát Kálmány örökítette meg.⁶⁶ Néhány adattal nekünk is sikerült még kiegészítenünk.

A Holdnak van *udvara*, azaz karikája és *szarva*. A holdudvar lehet kisebb, nagyobb. Ha kicsiny, akkor eső nem várható. A nagy udvar szelet jelez. Ha a sarva lefelé áll, eső lesz. A régi pákászok szerint,⁶⁷ amikor *kótyagselymöt hány* a holdvilág, vagyis rózsás ködök imbolyognak a csillagos éjszakában, akkor szép meleg napok következnek.

Találós kérdés: *hány font a Hold?* Csak egy, mert négy negyedből, *fertályból* áll.

A Hold előtt is csillag jár, amelynek a *szőregiek* szerint *Hódvezető* a neve.

A Hold feltáiról Kálmány jegyezte föl azt a *szőregi* hagyományt, hogy *visszasz-esött*, és a nép úgy találta, hogy öreg ember térdepel benne. Amikor meg a Maros partjára esett a Hold, egy nagy, fehér szakállú ember — mintha imádkozott volna — térdepelve tartotta. Amikor aztán fölemelkedett, az öreg is eltűnt a *szőregiek* szeme elől.

Kláralfalviak szerint két *cigánygyerök* osztozkodik a Holdban. Meg is látszik amint kapdosnak. Jó idéznünk azt a *szőregi szerb* hagyományt is, amelyet szintén Kálmány örökített meg. Eszerint a Holdban Kain és Ábel látható. Kaint, mert testvérét agyonütötte, az Isten megátkozta, de azokat is, akik példáját követik. Hogy a testvérgyilkosság többször elő ne forduljon, intő például a Holdba tette őket. Ábel fekszik, Kain pedig szalad mindenki szeme láttára.⁶⁸

A szegedi nagytájon legáltalánosabb hagyomány szerint azonban a Holdban *Dávid*, meg *Cicölle*, másként *Cicëlla* táncol. Több mondánk is magyarázza a Holdba jutásukat.

⁶⁴ EA. 2810.

⁶⁵ *Tömörkény I.*, Száraz meleg, Szegedi Napló 1905, 202. sz.

⁶⁶ *Kálmány L.*, Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelv-hagyományainkban. Bp. 1887. Továbbiakban: A Hold.

⁶⁷ *Lakatos K.*, A régi szegedi halászkok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

⁶⁸ A Hold 16.

Kübekháziak szerint Cicölle meg Dávid azt kérte az Istentől, hogy mindig fiatal maradjon, soha ne öregedjék meg: Cicölle táncolhasson, Dávid meg hegedülhessen. Az Úristen nem tudta máshova tenni, hogy fiatalágukat megőrizték, odatette tehát őket a Holdba. Így aztán, amikor a Hold *mögújul*, megújul Cicölle is. Azóta Cicölle csakugyan mindig táncol, Dávid meg hegedül. Meg is látszik, de nem jó belenézni. Megvakul, ha valaki éppen akkor néz bele, amikor a hegedű húrja elpattan.

Szöregiek is úgy mesélték Kálmány Lajosnak, hogy a Holdban Dávid muzsikál, Cicölle meg táncol. Dávid előtt asztal is látszik. Az Úr azt kérdezte Cicéllától meg Dávidtól, hogy ami legkedvesebb, megadja nekik. Cicélla azt mondta: táncolni, Dávid meg: muzsikálni. Cicélla elfelejtette még azt is kérni, hogy mindig fiatal maradjon. Meg is vénült már, csak a csontjai vannak. Zörögnek. Ezt hallani is, amikor a babiloni toronyban táncol.

Cicélla előregedett, nem látott. Mégis fölment az Istenhez és kérdezte, hogy mekkora a diófa levele. Mondták neki, hogy akkora mint a tenyere. Hála Istennek, amikor még én láttam, akkora volt, mint egy szakajtó. Amikor pedig akkora lesz, mint a cse-reznyeafa levele, akkor vége lesz a világnak.

Kálmány ír arról a *madarásztói* hagyományról is, hogy három ember muzsikál a Holdban, de megnevezni már nem tudták neki.

Andrásfalvy Bertalan *ószentiváni* följegyzése szerint: Keresztelő Szent János Jézust kereszteli a Holdban.

Szöregi öregek azt ismondták, hogy a fogyó holdat Cicélla takarja el.⁶⁹

Más hiedelem szerint Dávidot meg Cicéllát az anyjuk elküldte a templomba. Ők azonban a kocsmába mentek, ahol három lány, hat legény táncolt, Dávid pedig muzsikálni kezdett nekik. Hazatérve, az anyjuk megátkozta őket.⁷⁰ Ez az *ünneprontás* képzetkörének kozmikus térségbe vetítése.

A hiedelmet Szeged költőifiai is megörökítik. A „Tiszai tájak”, Juhász Gyula verse így idézi:

Emlékek holdvilágos ablakán át
Nézem a messzi, áldott Tisza táját.
Az égi nyájak lassan elterülnek,
S a holdban Dávid lassan hegedülget.⁷¹

Terescsényi György verseskötetének címe: Dávid hegedűje.⁷² A címadó költeményben, amely a virrasztó ember szorongásairól, kérdezgetéseiről szól, ezt olvassuk:

S nem jött felelet, a szíve felett
Atgördül a Göncöl, az égi batár,
Lelkében kigyulladt sok távoli csillag,
Dávid hegedűje halkán muzsikált.

A Szíriusz égett s a végtelenségét
Végig teleszórták titkos figurák,
És úszott a hold, a néma, a holt,
Dávid hegedült s figyelt a világ...

Holddal szemközt ne vizej, mert a *tápaiak* szerint fölszálkásodik a körmödnél az ujjad, hólyag nő a nyelveden. Másként: baj éri az embert.

Ha két holdat látunk: háború lesz. Ha a Hold visszaesik, a *szöregiek* szerint feje-

⁶⁹ Péter Lászlóné gyűjtése: *Diószegi* 222.

⁷⁰ EA. 2810.

⁷¹ *Juhász Gy.*, Késő szüret. Bp. 1918, 94.

⁷² *Terescsényi Gy.*, Dávid hegedűje. Szeged 1922, 44. Vö. még *Scheiber S.*, Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. Bp. 1949, 65.

delem jövetelét jelzi. Amikor Ferenc József először járt a városban, akkor is visszacsúszott a Hold.⁷³

A *hódújulás*, másként *hódújság*, röviden *újság* ideje a szegedi néphit szerint is szerencsével, boldogulással jár. Ilyenkor legjobb lakodalmat is tartani.

Amikor az újholdat először megpillantjuk az égen, verni kell a zsebet, hogy szaporodjék benne a pénz. Ha azonban üres, akkor egész hónapban szűkében leszünk. Az újság ne érje ülvé az embert, mert akkor, abban a hónapban nem lesz friss.⁷⁴ Ha ilyenkor esik az eső, akkor a *tápaiak* szerint az egész hónap esős lesz. Öreg *apátfalviak* az újhold láttára megemelik a alapjukat.

A Holdat népünk régebben azzal tisztelte meg, hogy újság idején hozzáfordult egészségért, betegségének, ügyének-bajának elmulasztásáért. E ráolvasó hagyomány öregek körében még ma sem tűnt el egészen.

Jószerecséért folyamodik a régi szegedi könyörgés:

Újhód: új király!
Adjál neköm jó heteket,
Jó hetekben jó napokat,
Jó napokban jó órákat,
Jó órákban jószőröncsét,
Azután mög jó egészség!⁷⁵

Jámborabb, idős *csólyosiak*, alsótanyai ivadékok ilyenkor így fohászknak:
újjja mög a jó Isten mindön tagomat, porcikámat!

Amikor öreg *tápaiak* először veszik észre az újholdat, letérdepelve ezt mondják:
újhód, új király, hínnak engöm vendégségbe. Én nem möhetök, de eküdüm mindön látható és láthatatlan igyemet, bajomat! Ezt abban az esztendőben minden újságkor meg kell ismételni. Egyidejűleg a kezükkel odanyúlnak, ahol a testükön fájdalmat éreznek, szenvednek.

Ha a gyereket rossz nyavalya, *nehézségtörés* gyötörte, a *szőregi* anya e szavakkal fordult az újholdhoz: *Újhód: új Király! Az én gyerökömet a nehézség töri. Tē vagy a Ráadó, tē vagy az Evövö: vödd lē rúla.*⁷⁶ Ezt három héten át kell ismételni.

A *fogfájást* ószentivániak szerint ezzel a térdepelve végzett, háromszor ismételt könyörgéssel lehet elmulasztani: *Újhód: új Király. Tégöd köszönteleg eleven foggal, döglött féröggel. Az én fogam akkor fájjon, mikó kégyót, békát öszök.*⁷⁷

Szegedi változata: *Újhód: új Király! KöszöntelegTégöd ezön üdvözlettel, hogy a fogfájást háritsd ē tülem!*

A csólyosiak viszont így könyörögnek: *Újhód: új Király, Háromkirályok: vótatok-ē Krisztus születésin? Vótunk. Fájt-ē a fogatok? Nem. Adja a jó Isten: az enyüm sē fájjon!*

Szemölcsről való klárafalvi ráimádkozás: *Újhód: új Király! Apró marhácskáim vannak, Isten uccsē eladom!* Más klárafalvi változat: *Akinek szömöcsöje van, hód iránt fa alá áll. Háromszor mögkenyi a szömöcsöjít zsírral, aztán mondja: Újhód: új Király, házasi a fiát. Hínnak lakodalomba, de én nem mēk. Eküdüm a fiamat: müljon el a szömöcsöm!*⁷⁸

Régi alsóvárosiak szerint amikor az ember legelőször látja meg az újságot, megmarad abban a nyomban, nem mozdul, majd ezt mondja: *Újhód, új Király, tégöd köszönteleg* (a Holdra néz): *amit látok: nyöjjön* (a földről port vesz föl, megszórja vele a

⁷³ EA. 2810.

⁷⁴ Grynaeus Tamás gyűjtéséből.

⁷⁵ A Hold 9; még mi is hallottuk.

⁷⁶ Uo. 9.

⁷⁷ Uo. 10.

⁷⁸ Uo. 12.

szemölcsét, de nem szabad ránéznie:) *amit nem látok: múltjon*. Más alsóvárosi változata: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűz Anyám! Hinnak a lakodalomba, de nem möhetők: eküdüm a szümöcsömet* (közben a kezével elsöpri magától a szemölcsöt).⁷⁹

Hideglelésről való régi *Újszõregi* könyörgés: *hód: új Király házassít a fiát. Engõm hinnak vendégségbe, de én nem möhetők: küdüm a hidegõmet*. Ha könnyebb betegsége van, az utolsó sort így szokta fölcserélni: *Ügyemet, bajomat küdüm*. Ha lány a beteg, akkor a Hold nem a fiát házassítja, hanem a lányát adja férjhez.⁸⁰ Ilyenkor a szöveg Vörös Róza szõregi imádságosasszony ajkán így alakult: *...engõm is hinnak koszorús-lánnak* (koszorúslegénnek), *de nem möhetők...*

Ha a kislánynak sebes volt a feje, az anyja ölébe vette, szalonna fölsejével megkente, úgy ment a Holdnak: *Újhód, új Király: férhõn adta a lányát. Engõm is híjjon lakodalomba! Én nem mék el, eküdüm a sebõmet*.⁸¹

Alsóvárosi eladó lányok újságkor így szoktak térdepelve a Holdhoz fordulni: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűz Anyám, mutasd móg az én mátkám!*⁸²

A *hódújulás* idején született ember szerencsés lesz. *Öreg alsótanyaiak* szerint a szőlõmetszést ilyenkor kell megkezdeni, mert *sóska*, vagyis a zsõnge szõlõtõke ágvégen fejlõdött kaccs, apró levél csak így fejlõdik, gyarapodik szépen. Ha a munkakezdõ Szent József napja és a holdújulás abban az esztendõben nem esik össze, akkor jelképesen már a megelõzõ újholdkor meg kell egy-két tőkét metszeni.

Az újhold idején meszelt házba õregek hiedelme szerint betelepszik a svábbogár. Úgy lehet kiirtani, ha holdtõltekor a ház elõtt elmenõ üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni.

Ha újhold péntekén valakinek a kilencedik lábanyomát fölszedik, meg tudják vele rontani az illetõt. A boszorkánypõrök iratai között olvastuk, hogy Széll Zsuzsanna rontása nyomán a nyavalya minden *újságban* kiújul.⁸³ *Öreg földékiak* szerint lelkünk, vérünk annyszor újul meg, ahányszor a Hold.⁸⁴

Hódtõtyin, azaz *telehód* idején jó lakodalmazni, tyúkot ültetni, disznót hizóba fogni, fölfújt pofával mákot vetni.

A szegedi tájon általános hiedelem szerint csak *hódfogytán* jó takarítani, meszeli, mert akkor megfogytakoznak a házban a férgek. Nem jó esküvõt tartani. Nem jó nyíratkozni sem, mert akkor nem nõ ki a haj.

Kálmány *szõregiektõl* hallotta,⁸⁵ hogy egyszer karácsony éjszakáján leesett a Hold és gurult az utcán, mint a szita. Amikor fölment, *rebõgött*, mellette egy csillag volt. Ha föl nem bírt volna menni, elveszett volna a világ.

*

A *csillag, csillagos ég* szegedi képzetkörét, hiedelemvilágát Kálmánynak régi pásztorok, vízenjárók, öreg parasztok, tehát szabadban élõk, virrasztók ajkáról sikerült még akkor megörökítenie,⁸⁶ mielőtt földmívesként nem kerültek állandóbb földél alá.

Nagyon sok: *annyi mint csillag az égõn*, olykor a józan, rendes ember is kirug a hámból: *néha még a csillag is mögszalad az égõn*.⁸⁷ Kedvez neki a szerencse: *szõrõncés*

⁷⁹ Bálint S., Adalékok a szegedi néphithez. MNy. 1933. 175.

⁸⁰ A Hold 11.

⁸¹ Uo. 11.

⁸² Bálint 175.

⁸³ Reizner IV, 431.

⁸⁴ EA. 2810.

⁸⁵ EA. 2810.

⁸⁶ Kálmány L., A csillagok nyelvahagyományainkban. Szeged 1893. A továbbiakban: Csillagok.

⁸⁷ Különféle magyarok 27 is.

csillag alatt születött. Fennhordja az orrát: vizsgálja a csillagot. Jól tud hazudni: lőhazunná a csillagot az égrű.

A csillagok állásából, járásából népünk koros nemzedékei időjárásra következtetnek. Ha téli éjszakákon a csillagok szépen ragyognak, az idő keményre fordul. Ha nyáron sűrű csillagos az ég, hamarosan eső lesz. Ha a csillag sűrűn hull, szél támad.

A régi szegedi juhászok Szent Jakab (júl. 25) éjszakáján a csillagok járásából jósltak a következő évi időjárásra. A középkor egyik leghíresebb, magyaroktól is fölkeresett zarándokhelye volt a spanyolországi *Compostela*, azaz *Campus Stellae* vagyis csillagok mezeje. A legenda szerint Jakab apostol állítólagos sírjához juhászokat vezéltek először a csillagok. A mi hiedelmünk alkalmasint még középkori hazánkban sem ismeretlen hagyománynak töredéke.

Ha karácsony éjszakáján sok a csillag az égen, az ószentivániaiak szerint jó esztendő következik.⁸⁸ Aki kilenc este kilenc miatyánkot elmond, aztán kilenc csillagot megolvasson, meglátja a mátkáját.

Minden embernek megvan a maga csillaga. Ha csillag hull le, akkor meghal valaki. Azt is szokták mondogatni, hogy ilyenkor lélek szabadul a purgatóriumból. Mint mindjárt látni fogjuk, ezt a hiedelmet a szőregiek a csillagszaladáshoz kapcsolják. Régi pákászok azt is megmondták, hogy ember vagy asszony csillaga hullott-e le.⁸⁹ A csillagokra nem jó ujjal mutogatni, mert ha az illető eltalálja a maga csillagát, akkor ez lehullik, ő maga pedig nemsokára meghal.

„Találtam Szőregen — írja⁹⁰ Kálmány — olyan emberre is, ki megkülönbözteti a csillaghullástól a *csillagesést*, jobban mondva, *szaladást*. Mikor a csillag nem tűnik el, hanem csak megszalad, akkor a purgatóriumból szabadul meg egy lélek. Ilyenkor imádkozni kell. Ha pedig a csillag akkorát szalad, hogy nem látszik többé, ami csillaghullás, akkor meghal valaki.”

A néphagyomány a csillagokat emberi, természeti tulajdonságokkal, olykor szakrális vonásokkal ruhazza föl és emberies mondákat, hiedelmeket fűz hozzájuk.

Máig egyike a legismertebb csillagképeknek a Nagymedve csoport, népi nevén *Göncölszekér*, *Magyarországi Göncölszekér*, *Nagygöncölszekér*, más nevén *Döncölszekér*, *Döncöl szekere*, *Döncő*, *Döncör*. Emlegették *Szent Péter szekere* néven is. Több szólás is fűződik hozzá. Nagyon nehéz: *olyan nehéz, mint a Göncölszekér*. Fölösleges: *ötödik kerék a Göncölszekéren*. Nagyralátók: *ők akarják magok hajtani a Göncöl szekerét*.

A *Kisgöncölszekér*, *Szőregen Törökországi Göncölszekér*, másként *Krisztus szekere* a Kismedve csillagkép, Általánosan ismeretes hét csillaga közül a három első csillag a *Rúd*, illetőleg az *Ökörök*. Mindegyik csillagot pár Ökörnek számítva, hat Ökör van befogva. A négy utolsó csillag a *Szekér*, ami egyben a kerekeket is jelenti. Krisztus Urunk innen szórta le mindenfelé a szalmát. A szalmaszórásból visszamenet nagy kátyúba jutott, és eltörött a szekere rúdja, azóta görberudas a Kisgöncölszekér. Gajgonyai magyarzat szerint a szekér árpakenyérrel, cethallal és morzsalékkal volt megpakva, amikor feldőlt.⁹¹

A *Nagygöncölszekér*, másként *Magyarországi Göncölszekér* a Nagymedve csillagkép α , β , γ , δ csillaga. Mindegyik csillag egy-egy *Kerek*, a szekér többi része nem látszik. Az ϵ , ζ , η csillagok egyesek szerint az *Ökör*, mások szerint a *Szekér rúdja*, ismét mások szerint a *Rúd*, és *Ökör* egyszerre. A középső Ökör mellett van az Alkor csillag, amelynek többféle népi neve van: *Ustoros*, *Cigánygyerök*, *Hüvelypici*, Magyar-szentmártonban *Olágyerök*. Ehhez a majdániaiak azt a hiedelmet fűzik, ha egyszer fölbukik

⁸⁸ Csillagok 6.

⁸⁹ Lakatos, Ethn. 1910.

⁹⁰ Csillagok 8.

⁹¹ Csillagok 20.

az Ökrök előtt, akkor elvész a világ. A szöregiek szerint a Hüvelypici a szekérbe fogott középső ökörnek füléből hujángatja: *cselő, hajszt!* Szöregi hagyomány szerint Szent Péter vak lovon járt, és ki akart térti a *Részögembör* elől, de ez mégis összeakaszkodott vele és ledörgölte Péter szekérének egyik oldalát: a szalma leszóródott, a rúd meg eltörött.

A Göncölszekér Illés profétáé, azon hordja a villámokat. Illést meg Jónást Isten az égbe ragadta a gonoszok lelövöldözésére: Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás pedig tolja, úgy dörögnek.⁹²

A régi szegedi pákászok a Göncölszekér rúdjának fordulásából meg tudták mondani, hogy az éjszakának melyik órája következett el.⁹³

A *Tejút*, szokottabb nevén *Országút*, Felsőtanyán *Juhászok útja*, *Jézus útja*, azaz a Via Lactea csillagcsoporthoz is számos hiedelem fűződik. A Tejút keletkezését a régi *oroszlámosi* nép így magyarázta: Árpád apánk egyszer az édesanyjával álmodott, akinek emlőiből megeredt a tej. Amerre a tej ment az égen, arra ment Árpád apánk is a seregével. Az a tej látszik az égen, ezért Tejút a neve.

Alsótanyai magyarázat szerint a lelkek az Országúton jutnak föl a mennyekbe. A jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek, a rosszak meg az elhajlason a pokolba jutnak. Kálmány mellékesen említi, hogy a félegyháziak szerint a jó lelkek ezen járnak a búcsút. Jézus is járt rajta, amikor Jeruzsálembé ment. Ezt egy *szöregi* változat szerint Jézus szórta. A szöregi hagyomány úgy tudja, hogy Szent Péter a Göncölszekéren elment szalmát lopni, de a *Csősz* (Vega) rajtaérte. Péter erre sebesen hajtani kezdte az Ökröket, a szalma pedig elszóródott. Azóta látszik az égen az Országútja. Más magyarázat szerint a *Részögembör* elől akart kitérti, úgy szóródott szét a szalma.⁹⁴

Az Országút közepén látható csillagkép a *Szent Domonkos kertje*. Ezt olvasó keríti, két csillagból áll a kapuja, Domonkos vigyáz rá. Az ő rendjében született a Máriát magasztaló rózsafűzér-ájtatosság. Mikor kertjének virágai hervadoznak, akkor az emberek erkölcstelen életet élnek. Ilyenkor sírva mondja Domonkos, hogy elhervadnak a virágai.⁹⁵

A *Részögembör* a Cepheus Szeme csillagkép. A gajonyai hagyomány szerint amikor Krisztus Szent Péterrel vándorolt, az Országúton találtak egy *Nyúveskutyt*. Ez nyilván a Deneb α Cygni. Péter befogta az orrát, elkerülte. Krisztus csak ment a rendes úton. Amint tovább haladtak, látta, hogy egy *Részögembör* dülöngél az úton. A *Kocsma*, ahol mulatott, a Cassiopéa α , β , γ , κ csillaga. Káromkodik, de éktelenül. Krisztus messzire kitért előle. Péter nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze az Urat. Látod Péter, az a Nyúveskutya senkit se bánt, de az a disznó mindenkivel kiköt, az elől ki kell térti. Azóta látszik az az út az égen, amióta kitért Krisztus a *Részögembör* elől. Ez az égen a *Krisztus Urunk kitérése*, másként *Szent Pétör kitérése*, vagyis az Országútnak a Cepheus szeménél való elhajlása. Innen a példabeszéd is: *még az Isten is kitér a részög embör elől, Krisztus is kitér a részög embör elől*.⁹⁶

A *Szűrű* a Hattyú Orra körül látható kis csillagcsoport. Innen lopta Szent Péter a szalmát, amely az Országúton elszóródott. Klárafalvi változat szerint viszont a *Cigány* lopta a szalmát, de a Csősz észrevette, és azóta mindig megy utána, hogy elfogja.⁹⁷

A *Kaszás, Kaszások, Három Kaszás*, teljes nevükön *Kaszáscsillag* az Orion δ , ϵ , ξ csillagai.

A szöregi hagyomány szerint a Kaszások hatan vannak. A három első *Magyar-*

⁹² Csillagok 18; Világunk alakulásai 68.

⁹³ *Lakatos* i. m.

⁹⁴ Csillagok 13.

⁹⁵ Uo. 25.

⁹⁶ Uo. 16.

⁹⁷ Uo. 16.

kaszás. Úgy oldalról vannak a *Cigánykaszások*. Ez a három mindig elébe akarna vágni a Magyarkaszásoknak, de nem bír. Mások szerint a Magyarkaszások mellett a három *Marokverő*, másként *Gyűjtő* látszik. A környező apróbb csillagok a *Rudasok*, és ezek körül a *Vontatók*. A Kaszásokkal jár a *Sántalány*, másként *Sántakata*, vagyis a *Sirius*-csillag is.

Kata tehát a Kaszásokkal szokott járni. Valamikor nem volt sánta, csak amikor a Három Kaszás kiindult a faluból és ő utánuk vitte az ételt, akkor sántult meg. Az utolsó Kaszás elejtette a szerszámát, Kata meg behágott. Azóta ballag sántikálva a Kaszások után, de utolérni nem tudja őket. Ha egyszer mégis utolérné, akkor vége lenne a világnak.⁹⁸

A Kaszás csillagkép más, szintén Kálmány Lajostól följegyzett neve *Szent Ilona pácája*,⁹⁹ viszont a *Mária pácája* megnevezést mi hallottuk Újkígyóson. Horgoson *Jákob pácája*.¹⁰⁰

A gazdasági életet, emberi munkát idézi a *Halászcillag*, röviden *Halászsok* is, amelyet a gyeviék emlegettek. E csillagképek az Andromeda β , δ és a Pegazusok α , ξ csillagai. A Halászcillag a gyeviék szerint akkor látszik tisztán, amikor a halász éjjel halászni megy. Ha a kecés addig meg nem fogta a halat, míg a halászcillag fönt van az égen, azután halászhat.

A Halászcillag után megy a *Pálínkásasszony*, meg a *Halficsér*. Amikor a Ficsér eljut az ég aljára, északnak fordul, de nem tűnik el, mert már akkor megrakodott.

A *Háló* a Delphin α , γ , δ , ϵ , és a Kisló α , β , γ , δ csillagai a Háló csomói, a közöttük lévő homályos csillagok pedig a Háló lyukai. Más neve *Kiskörösz*, főleg a Delphin α , β , γ , δ , ϵ képletei. Magyarszentmártoni neve *Gombolyítócsillag*: az *Olágyerők* gombolyítja benne a kócot.¹⁰¹

A *Fiastyúk*, olykor *Csirkéstyúk* csillagkép a Pleiades része. Amikor Krisztus Urunk — hallotta Kálmány Lajos — meg Szent Péter a földön járt, találtak egy tyúkot. Kérdezte Péter, hogy micsoda az. Tyúk — válaszolta Krisztus. Azt mondta Szent Péter: jó volna fölvenni. Föl is vitte, elültette, ki-köttette a csirkéket. Krisztus Urunk meg eleresztette kaparni. Azóta mindig ott is legel az égen a Csirkéstyúk.

Szőregi hagyomány szerint amilyen napon, mondjuk hétfőn legelőször meglátjuk ősszel a Fiastyúkot akkor mindig ezen a napon vessünk s ültessünk az egész következő esztendőben.¹⁰² Őreg dóci dohánykertészek úgy tartották, hogy a dohány akkor növekszik igazán, amikor már *főnnjár a Fiastyúk*, vagyis látni az égen, mintegy júliustól kezdve.

A fennhéjázó, öntelt ember azt hiszi magáról, hogy *ű* ültette a *Fiastyúkot*.¹⁰³

A *Sántakúdus* a Nyilasban látható, szekéralakú öt csillag rúdcsillaga, a többi négy csillag pedig a Sántakoldus taligája. Népünk hagyománya szerint a Sántakoldus valamikor boldogan élt feleségével, a *Szépasszony*, vagyis a Skorpió α csillaggal, de ez hűtlen lett hozzá. Sajnálja a feleségét, megy utána, de minden sietése hasztalan. Taligáját nem akarja elhagyni, mindig maga után húzza, viszont a Szépasszonynak nincsen terhe.¹⁰⁴

A *Tévelygő juhász* az Atair α Aquilae, más neve *Cigány*. Szőregi hagyomány szerint a *Juhász* elaludt az *Erdőben*, miközben nyája odébbállt. Amikor fölébredt, a *Birkákat* nem látta. Szaladt az *Országút* felé. Szent Péterrel is találkozik, aki szintén

⁹⁸ Uo. 21.

⁹⁹ Uo. 21.

¹⁰⁰ EA. 2810.

¹⁰¹ Csillagok 9; EA. 2810.

¹⁰² Uo. 11; EA. 2810.

¹⁰³ Példabeszédek II, 62.

¹⁰⁴ Csillagok 23.

az Országútra küldi. A Juhász szüntelenül a Birkák nyomában van, de nem tudja őket utolérni, mert az országút elhajlásánál a Birkák port is vernek.¹⁰⁵

A *Birka* az Aquila csillagcsoport egyik részlete.

A *Paradicsomkert* a Korona csillagkép. A kör két egymástól legtávolabb eső csillaga a *Paradicsomkert kapuja*. Többi csillagait népünk fáknak tekinti, amelyeknek rezgését is vélik olykor hallani. Azt is mondják, hogy a Paradicsom eredetileg nem az égen volt, hanem a földön, és a bűn elkövetése után jutott csak oda.

Más szőregi neve *Mária kertje*, *Apostolok csillagja*: a kör csillagai az apostolok, a középső csillag pedig Jézus. Kissé másként *Krisztus urunk asztala*: ez a csillag arra emlékeztet, amikor Jézus a tanítványait megvendégelte. Olyan szép koszorúban vannak. Ott látszik a tizenkét csillag, az a tizenkét tanítvány. A tizenharmadik pedig Jézus.¹⁰⁶

A csillagot Felsőtanyán, Magyarszentmártonban, Újkígyóson *Rúzsáskert* néven emlegetik. Ez is a népi jámborság képzetkörére utaló megnevezés.

A *Koszorúcsillag* hét csillagból áll. Kálmány nem határozza meg, de följegyezi róla a következő szőregi mondát: amikor Szűz Máriát József eljegyezte, akkor koszorúzták meg vele. Azért hívják Koszorúcsillagnak.¹⁰⁷

A *Kiskörösz*t csillagkép más nevei a már említett *Háló*,¹⁰⁸ továbbá Magyarszentmártonban *Gombolyítócsillag*, Szőregen *Fűrúcsillag*, *Fűrú*.¹⁰⁹

Az *Esthajnali csillag*, *Esthajnalcsillag*, *Hajnalcsillag* a Vénusz. Csaplár Benedek ennek és más, erősen ragyogó csillagoknak *Mönyecskeszömű csillag* nevét is hallotta. A régi időjövendölésekhez tartozik az — írja¹¹⁰ Tömörkény — hogy hideg lesz másnap, ha előtte való este nagyon fényesek a csillagok. Fényük ilyenkor csillog, reszket, játszik. Olyan, mintha pajkosan kacshintana, hasonlítván ebben a menyecskeszemhez.”

Nyilván azonos vele az ószentiváni *Ökörkereső*, felsőtanyai *Ökörlegeltető* is. Ha este eleresztik az ökröket legelni — mesélték az ószentivániak Kálmánynak — amikor az Ökörkereső feljön, akkorra *mögfeksz*ik a marha, mert már jóllakott.¹¹¹

A *Napvezető* és *Holdvezető* csillagról, amelyeket Kálmány közelebről nem határoz meg, már a Napnál, illetőleg Holdnál szólottunk.

Nem sikerült a következő csillagképeket meghatározniuk:

Báránycsillag. Kálmány szőregi adata szerint¹¹² pásztorok vitték e magányos csillagot a betlehemi Jézusnak.

Báránykeresőcsillag. Amikor a magyarszentmártoni juhászok meglátták feljönni, elmentek bárányaikat számbavenni.¹¹³ Felsőtanyán *Báránylegeltetőcsillag*.

Hajnalemelő. Dugonics emlegeti: *minden csillagzatban. de fő-képpen a Hajnal-emelőben mög-láthatod Etelét*.¹¹⁴

Háromszentkirály. Ószentivánon hallotta Andrásfalvy Bertalan.

Jézus köröszije, *Jézus koporsaja* Újkígyóson ismeretes.

¹⁰⁵ Csillagok 10.

¹⁰⁶ Uo. 24.

¹⁰⁷ Uo. 24.

¹⁰⁸ Uo. 5.

¹⁰⁹ EA. 2810.

¹¹⁰ A Szent Mihály a jégben. 301.

¹¹¹ Csillagok 10.

¹¹² EA. 2810.

¹¹³ EA. 2810.

¹¹⁴ Etelka II, 407.

Juhászbót Dugonics Andrásnál: *a Kaszás, a Fias Tyúk, a Juhász-bót és más ezeknek útjukon járó csillagzatok sokkal alább jártak.*¹¹⁵ Szőregiek szerint hat csillaga juhaszbót módjára helyezkedik el. Innen a neve.

Juhászok vezércsillaga. Amikor az égen föltűnt, a békéssámsoniai szerint akkor keltek a juhászok.¹¹⁶

Juhászpásztor. Kálmány csak annyit jegyzett föl róla,¹¹⁷ hogy hat csillagból álló csillagkép: négy a juhász, kettő a gamó. Szőregi hiedelem szerint *jelőnségnek van az égön*: a betleheimi jászolhoz igyekvő juhászokra emlékeztet.

Kakas. Dugonics emlegeti:

A gönczöl szekerét éj-félkor vizsgálván,
A fűré csillagnak hat fényét számlálván,
Kakast, fias-tyúkot rengekben találván.¹¹⁸

Kétárvacsillag. Kálmány Lajos nem határozta meg, de egy szőregi mondát mégis följegyzett róla: *egy kis gyerök mög egy kislány emaradt az apjuktól mög az anyjuktól. Siratták apjukat, anyjukat, egymás mellett möntek mindég. Amöre möntek, vad gyümöcs-csel éltek, úgy élősködtek, nem adott nekik sënki sëmmit. Az Isten aztán magához szólította őket. Ott látszanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köll egymást.* Nyilván azonos velük a szintén Kálmánytól följegyzett *Kisgyerök és Kislány* csillagkép is.¹¹⁹

Kócsag. Lakatos Károly pákászoktól hallotta.

Körösztcshellag. Meghatározása nem sikerült.

Lólopócsillag. Késő éjjel fölbukkanó csillagkép. Ilyenkor lehet lovat lopni, mert a gazda mélyen alszik (*Szőreg*).¹²⁰

Mónárszömücsshellag. Csaplár Benedek örökítette meg: alig pislog, homályos.¹²¹

Ökörshöm, Ökörshömcsshellag hajnalban látható apró csillag. Kálmány hallotta Szőregen.¹²²

Ökörvezető. Kálmány nem határozta meg, de följegyezte róla azt a néphagyományt, hogy a betyárokat kalauzolja: hol vannak, merre kell a jószágot hajtani.¹²³ Felsőtanjai neve *Ökörhajtó*.

Pároscsillag. Felsőtanján számontartott, két csillagból álló csillagzat.

Piroska. „Amelyik csillagnak a nevét nem tudta — írja¹²⁴ a pákásról Lakatos — annak maga adott nevet. Elmutogatta, hogy az a szép fényes a *Tündér Ilona*, ott az a másik a *Piroska*, emez meg itt a *Kótyag*, azaz *Kócsag*.”

Sántakaszás. Lakatos emlegeti.¹²⁵ Nyilván a Sántakoldussal azonos.

Szépasszony szöme. Terescsényi György ír¹²⁶ róla néphagyomány alapján: „megtalálta a göncölt, a fiastyúkot, a sántalányt, a kaszásokat, a szép asszony szemét.” Talán a *Szépasszony* csillagról van szó.

¹¹⁵ Jólánka II, 115; EA. 2810.

¹¹⁶ EA. 2810.

¹¹⁷ EA. 2810.

¹¹⁸ Ulisses 56.

¹¹⁹ Csillagok 25.

¹²⁰ EA. 2810.

¹²¹ Magyar Tájszótár I, 1472.

¹²² EA. 2810.

¹²³ Csillagok 10.

¹²⁴ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

¹²⁵ Uo. 83.

¹²⁶ Merre van napkelet? I, Budapest 1936, 183.

Tündér Ilona. Utalunk a *Piroska* csillagnál mondottakra.

Az *Üstökös* — kivált, ha piros a feje és sárga a selyme — háborúság, kárhozat közeledését jelenti. A pákászok *Kótyagoscsillag* néven is emlegették, mert olyan szép csóvája, farka van neki, mint a kócsagnak.

Láttuk, hogy a csillagok a szegedi hagyományban élőlények. Emberi életet élnek, úgy dolgoznak, viselkednek, mint a föld fiai. Ezt már Kálmány is észreveszi.¹²⁷ Így jelennek meg Borbély Mihály egyik meséjében is,¹²⁸ melyet máshol ismertetünk.

¹²⁷ Csillagok 3.

¹²⁸ Hagyományok II, 41.

FÖLD

A *Föld*, népünk ajkán *Föd*, kedveskedve *anyaföd* archaikus szemlélete különösen a *Födanya* kultuszában jut kifejezésre.

Ha valakinek fáj a torka, ezt kell mondania: *Födanyám, torkom fáj! Neköd panaszkodom, gyógyidd mög!* Ezt háromszor kell ismételni, közben háromszor meg kell csókolni a kemencét, hiszen ez is földből van. Ha valamelyik gyerek — még Debreczeni János följegyzése szerint — a földet veri bottal, azt kiáltja neki a másik: *nē verd jó anyád hasát, nagyon fáj az annak!*¹²⁹ Fölsőtanyán máig: *nē verd nagyapádat!*

A tápaiak bicskával csipnek egy kis földet, ezzel szokták elkerekíteni a kelevényt, daganatot. Utána a földet vagy a fején hajtják át, vagy a földbe temetik e szavakkal: *mönj a fekete föld gyomrába!*

A föld termőereje a *föd zsrjja*, amelyet a régi öregek szerint a búbajosok el tudtak rabolni, meg tudtak kaparintani a maguk számára. Katona Ferenc vallja, hogy *bika fejét megtöltötte Farkas Ádám más ember szántóföldről elvitt földdel és az maga szántóföldéhez tette, hogy az hasznát elvihesse.*

A boszorkánypörökben följegyzett *harmatszödés, mezsgyeszödés* hiedelemvilágát tréfás komolysággal máig emlegetik.

Kökényné vallomása szerint *mikor a harmatot és más föld zsrját elveszik, Rósa úrnál szokták megsütni és megenni és az útra vinni ezen kenyeret, pogácsát. De más igazi embernek vagy boszorkány cselédjének nem szoktak adni és nem élnék vele.*¹³⁰

Dancsóné szerint a boszorkányok *hitették, hogy Törökországra bolháért adják a gabonát, halat, az gabonát Ráczországra.*¹³¹

Szabó István szabadkai boszorkánygenerális Szent György napján a gabonaföldön harmatot húzott, korszóba gyűjtötte, és a termékenységet ennek előtte hét esztendővel eladta.

Szántó Mihály is így vall, hogy *szőlőkben és búzákban lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták korszókba szedték. És az tisztéknek adták, hová tették azok, nem tudja, Szent György nap előtt egy héttel Ismét Szent György napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtökét megfűrtak és csapot tettek beléje, és mindnyájan, háromezren eleget ihattak belőle. Azután a héjját rátették és elmentek.*

Tóth Ádámné szerint *Szent Lucza asszony és karácsony napján legtöbb bájosságot szoktak végbevinni. Szent György napján még többet. Akkoron a gabonán által húzzák a ruhákat, és azon harmatot belőle kifacsarván korszókba, termékenységet úgy szokták ők elvenni. Azt pedig a főtisztek kezében adják.*¹³²

Borbola Ferenc arról vall, hogy *Szeged, Bács vármegye földzsrját eladták egy akó pénzért adták el, 6 forintja jutott. Későbbben török ördögöknek adták el... Szent György nap között a harmatot a gabonáról, azt zsrnak csinálják, ki főz vele, ki kenekedik. De mivel az ő felesége nem olyan életű, ő csak belé töltögetett egy-egy csöppet az dagasztóvízbe. Hajnalban szokták szedni.*¹³³

¹²⁹ EA. *Ipolyt*-gyűjtemény.

¹³⁰ Reizner IV, 389, 418.

¹³¹ Reizner IV, 390.

¹³² Reizner IV, 383, 393, 397, 399, 408, 418.

¹³³ Reizner IV, 417, 418.

Halottak hetében nem szabad olyan munkát végezni, amely a föld bolygatásával jár.

Öregektől hallottuk, hogy nem szabad a termőföldben nőtt gatz, gyomokat szidni, hiszen igazában ezek a Föld édes gyermekei. Amit az ember vet bele, az csak *mustoha*. Kálmány Lajos majdáni följegyzése szerint a *Fődiembörök*, *Fődembörök* feketék, a *hetedik föld* alatt élnek, zürzavaros időben jönnek elő. Olyanok, mint a kisgyermek. Szemük tüzes, a homlokukon van. Csak fél kezük, fél lábuk. Ők okozzák a víz járását.¹³⁴

Fődröngés idején, így 1911-ben sok helyen az egész család a földet csókolgatta.

¹³⁴ EA. 2812.

IDŐ, IDŐJÁRÁS, TÁLTOSHIT

Az *üdő* a mulandóság és időjárás képzetait idézi föl a parasztemberben is. Múlik az idő: *üdő telik, nap halad, éjár rajta az üdő mint az öreglányon. Az üdő éjár, sēnkit nem vár.* Dugonics Andrásnál: *szolgál ugyan az üdő, de nem várakozik senki-re.*¹³⁵ Jellegzetes Dugonics másik mondása: *magyar volnék, ha üdő lönne hozzá.*¹³⁶ Nyári forróságban, kint a napon dolgozó emberek, aratók szokták tréfásan mondogatni: *de jó üdő jár a botoslegényökre.* Aki feltűnő sokat ásit, odaszólnak neki: *jó nyulászó üdő lössz.*

Már a következő esztendő időjárását találgatják Jakab, Mihály, Luca napjának, karácsony estéjének és újévnek időjárásából meg más természeti jeleiből. Ezeket a jeles napoknál soroljuk el. Az égitestekhez, természeti jelenségekhez fűződő időjárás regulákról előbb szóltunk.

Népies időmegjelölések napszakonként: *sütét hajnalba, hajnalba, korán röggel, röggel, röggeldön, frustok felé, frustok után, harmat száradtjára* (amikor a harmat felszárad), *délelőtt, féldélben, délben, ebéd előtt, ebéd után, délután, uzsonnakor, este felé, estendő, öregeste, éccaka, éccakának évadján, éfélkor.*

Az esztendő hangsúlyozott részei: *disznóvágáskó, ádvēntba, karácsonykó, két karácsony közt, farsangon, bűtbe, husvétkó, zöldfarsangon, rakodáskó* (paprika ültetéskor) *pünkösdkó, kapáláskó, aratáskó, hordáskó, havikó* (havibúcsú, augusztus 5. táján), *szüretkó, kifsarsangon* (újbor és Katalin napja között).

Az idősebb nép az esztendő napjait az egyházi kalendárium szerint emlegeti: *a kisfiam pálfordulásra születött. Gyertyaszentölő után való nap vót az esküvőnk. Édősanyám, nyugodjon, fájdalmas péntökön halt mög. Szent György-napi vásár, havira mán mögérük a görögdinnya, dömötörhétön hajtottak be a juhászok.*

Nem kell bizonygatnunk, hogy az időjárásnak a parasztleletben, szabadon dolgozó emberek: pásztorok, vízenjárók világában különösen nagy a jelentősége.

Erre szólásaink, közmondásaink is utalnak. *Az üdő a gazda,* vagyis munkánkat elsősorban az időjárás szabja meg. Hidegre válik: *fogdosi az üdő, foga az üdő, befoga az üdő, kint háll az üdő.* Enyhülni kezd: *engedi az üdő, möggyöngül az üdő.* Tavaszodik: *nyílik az üdő, kinyílik az üdő.* Kitisztul: *nekiborotfálkozik az üdő.* Eső után felszárad a föld és dolgozni lehet rajta: *főszikkad az üdő.* Változékony: *rángatós az üdő.* Időváltozást érez a beteg, beteg testrészt, jószág: *üddt éröz.* Arra fordul a jószág, ahonnan a szél fúj: *üddnek fordul.* Mindjárt esősre, viharosra változik az idő: *gyүн az idő.* Alkonyodik: *barnul az üdő.*

A *levegő* önálló hiedelemvilággal a szegedi tájon nem dicsekedhet, kapcsolódik a szél képzetköréhez.

¹³⁵ *Etelka* II, 215.

¹³⁶ Példabeszédek I, 82.

Légi tűnemény a *délibáb*, Kálmány följegyzései szerint még *délibába*, *délibátor*.¹³⁷ Ezek aligha tartoznak a szegedi ember archaikus szókincséhez.

„Írók írják, költők verselik — fejtegeti¹³⁸ lényegét en helyesen Tömörkény —, a nép pedig, amely előtt tavasztól őszi minden napfényes alkalommal ott van, amely naponta látja a tűneményt, *napárnyék* néven nevezi, és a *délibáb* szóról nem is ismeri. Pár órájárással odább *napárnyék* néven már senki sem tiszteli. Melyik hát az igazi? Mincképp magyar, de alighanem ezé a kocsisé — akitől az író a szót hallotta — az igazibb, mert ennek értelme is van magyarul. Amazt, a *délibáb*ot, a *déli babát* a lighanem a törökök hagyták emlékül, akik az afrikai pusztákról ide fölvergődve, itt ismét meglátták azt a tűneményt, amely náluk ott hecs. Szóval tovább voltak itt, sem hogy mikor eltakarodtak, szó ne maradt volna utánuk.”

Máshol¹³⁹ meg így ír: „A *délibáb* álom, a föld álma. Magyarul nem is *délibábnak* nevezik, mert ez rácul van. Az igazi magyar paraszti neve: „*földpára*.”

A haszontalan foglalkozású ember *délibábon* aratást keres. Aratás idején Tápén így biztatják a késedelmeskedő kaszást: *gyün a délibáb, hozi az ebédöt*.

A *délibáb* a puszták eltűrése után, a tanyavilág kialakulása ellenére, olykor még manapság is látható. Szintén Tömörkény mondja, hogy „a *délibáb* a nap ősfoglalkozásai közé tartozik, és nap-nap után pusztul. A városi földeken, a tanyavilágban már nyoma is alig van. Sűrűn vannak a tanyák, sok a fa. Ezek között erejét fejteni nem bírja, legföljebb, ha egyes, ritkás tisztásokon a messziből némi üszó vizet mutat.”

Lakatos Károly megemlékezik a régi szegedi halászosoknak egy képzelet-szülte ragyogótollú madaráról is, amely csak akkor tűnt föl, amikor *délibáb* ereszkedett le a vizek rónájára. Lakatos úgy véli, hogy ezek a madarak voltaképpen csirkék voltak, amelyek hatalmas rajba verődve, megzavarodva a szokatlan fényjátéktól: céltalanul, zsit-cngva csapongtak a hullámok fölött.

A *szél* Kálmány hallomása szerint az eső komája. A régi öregek a szelet kannak, az esőt meg nősténynek tartották.

A szelet egyik, nyilván archaikusabb magyarázat szerint sárkányok okozzák, és földöntúli erők lappanganak, küzdenek meg benne.

Ha erősen fúj a szél, Kálmány följegyzése szerint¹⁴⁰ azt szokták mondani, hogy a vak koldus kihúzta a szénadugót a lyukból és nem látja bedugni. Addig mindig fúj, amíg a lánya oda nem megy. Más magyarázat szerint ha nagy szél fúj, akkor a vak koldusnak elhajították a kalapját. Ő az, aki ködmöne ujjával a szellyukat bedukja. Dugonics¹⁴¹ szerint „azt a szelet, mely észak és kelet felől fúj közép helyen, vak Tamásnak nevezik mindenütt.” A *magyarszentmártoniak* szerint *Tamásrul*, *Vak Tamásrul*, vagyis észak felől addig fúj a szél, amíg a *Vakembőr* szénával be nem dugja a lyukat.¹⁴²

A boszorkányokat azzal is vádolták, hogy a halat szélért adták el. 1728. *Halakat szélért adták el*.¹⁴³

Az átkeresztényiesített magyarázat szerint a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert *szél*, azaz szélhűdés, *guta szele* éri, üti meg az embert.¹⁴⁴

Öreg *tápaiak* pünkösdi szombatjának széljárásából következtettek. Ha ilyenkor keletről fúj, akkor jó termést vártak, ha nyugatról: háborút, ha délről: dögvészt, pusztulást.

Szél lesz: ha asszony hajtja a lovat, ha napáldozatkor vörös az ég alja, ha a

¹³⁷ Szeged Népe I, 206.

¹³⁸ A Szent Mihály a jégben 406, 407.

¹³⁹ Melegségben. SzN. 1911, 192. sz.

¹⁴⁰ Kálmány hagyatékából. EA. 2810.

¹⁴¹ Példabeszédek II, 271.

¹⁴² EA. 2810.

¹⁴³ Reizner IV, 418.

¹⁴⁴ EA. 2810.

számár ordítózik vagy a földön hentereg, ha a borjú ugrándozik, ha a liba csapkod a szárnyával.

Lakatos jegyezte föl a vízenjárók hiedelemvilágából, hogy a bagolyhuhogás szélvihart jelent. Megjelentette szerintük a *dilimadár*, a *szélkiáltó*, de *kiugatta a farkutya* is. A golya a szél irányát jövendőli meg. Hogy merről jön az *anyjárú kereködött fürgeteg*, azt az orrával adta tudtára a víziembernek. Ha orral napnyugatnak vagy délnek fordult, akkor teremtett lélek nem mert volna csónakra szállani. Ilyenkor vagy a Dunáról kerekedett fürgeteg, vagy a meg nem határozott *muszkaszél* kezdett fújni.

Szólások, példabeszédek is bőven akadnak, egy részük a köznyelvben is járja. *Nem mozog a levél, ha nem fúj a szél. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fúj. Bolond lukbú bolond szél fúj. Szél ellen nem löhet hugyozni*: egy ember a dolgokon, közfelfogáson, adott helyzeten nem tud változtatni. *Sebős, mint a szél*: igen gyors. *A széltül is félti*: nagyon félt valakit. Dugonicsnál kissé másként: *a szélnek se hagyjuk megfújni*.¹⁴⁵ *Szél a tél*: a telet metsző hideg szél még zordabbá teszi. Kissé szokimondóbban: *szar a hideg szél nélkül*. Találós kérdés: *mit csinál a szél, amikor nem fúj?* Bedugták a lyukát.

Népünk a szélnek több fajtáját emlegeti. Enyhe a *szellő*. Északi a *fölszél*, durván *kurvaszél*, északkeleti a *tápai szél*, nyugati a *dorozsmai szél*, déli és esővel jár az *alszél*, hátba kap bennünket a *hátszél*. Élesen, barátságtalanul fúj a *savanyaszél*, amint a balástyaiak emlegetik. Öreg felsőtanyaiak úgy tudják, hogy a hideg északi szél *anyáru*, a „meleg déli pedig *apáru* fúj. Tömörkény szerint¹⁴⁶ az *ékesszél* „oda-kint csak egyfelől fúj, itt meg minden sarkon másik kapja oldalba az embert, mint az ék.”

A régi szegedi szélmolnárok erősség szerint így különböztették meg a szeleket, felhőket: az *ájer*, *zajer* hajnalban támadó, könnyű szél. A *bokrosszél* egyenetlenül, szakaszonként fúj. A *farkasfelhő* veszedelmes, pusztító szelet hoz. A *szélfölleg* nem jár esővel.

A szélvésznek, orkánnak *tátorján*, *tátorjanszél*, a szélviharnak, ciklonnak *forgószél* a neve.

A régi boszorkányhit szerint a forgószélben boszorkányok táncolnak, akik meg is rontják az embert. 1728. *Mikor Borbola Ferenc palánki Mariula bábával forgószélben táncolt, Hisenné bűbajos Megháld Jutkát megrontotta*.¹⁴⁷ Kálmány szőregi följegyzése¹⁴⁸ szerint úgy lehet őket meglátni, ha visszajára fordított szitán át nézünk oda. Szintén a régi *szőregiek* a forgószélbe kést szoktak belevetni. Mint mesélték, egy kanászyerek becsukott bicskát vetett a forgószélbe. A rosszak a bicskát kinyitották, így aztán a gyerekek lábába meredt. *Magyarszentmihályon* beszéltek, hogy egy lány a forgószélbe nagykest vágott. A boszorkányok azonnal megrontották érte.¹⁴⁹ *Felsőtanyai* öregek még a századfordulón is kaszát vágtak azokba a keresztetekbe, kévékbe, amelyeket a forgószél megbolygatott, sodrani kezdett. Közben éktelenül káromkodtak: a szelet szidták. Így aztán *mögfogták* a forgószelet.

A forgószélről a boszorkánypörökben többször is szó esik. 1728. *Esztendeje pünkösöd tájban egy nagy forgószél támadván, abban lévő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtül fogvást a szeme világátul megfosztatott*. A forgószélből fölvert porral rontottak is. 1728. *Ez eset ennek előtte négy héttel történt, mert meghintették*

¹⁴⁵ Jeles történetek I, 342.

¹⁴⁶ Célszerű szegény emberek 72.

¹⁴⁷ Reizner IV, 390.

¹⁴⁸ Szeged Népe II, 220.

¹⁴⁹ Gyermekijesztők 8.

a küszöb előtt porral, melyet a forgószélből fölvelt és ilyen szokat mondván: én is Lucifer hírével bémegek és Masa Geczinét meg fogom rontani. Amint rajta is történt.¹⁵⁰

A július végén, Krisztina napja (júl. 24) táján támadó forgószél alsótanyai neve: *Krisztinaszél*, amely a homokon régebben nagy károkat okozott.

A *Luca szele*, *lucaszél* hagyományairól és hiedelemvilágáról napjánál bővebben szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy már kihalt szegedi hiedelem szerint Luca napján négy *anyaszél* fúj minden órában másfelől. Ebből valamikor a jövő év megfelelő szakaszainak időjárására következtettek.

Az esővel nem járó erős szélvihar a *zellefelle*. Mondják készülő hózivatarra is.

„Azt az időt nevezik így — írja¹⁵¹ Tömörkény — mikor jön a Duna felől a sok nagy terhes fölleg (a nyugatról jövő felhő szokott itt esőt hozni), azután jön a szél, zúgatja a jegenyéket, ijedten cserreg a szarka, a kutya álmos, a puszta felől az égiháború dörrenései hallatszanak, minden esőre mutat. Azután pedig nem lesz belőle más semmi, csak porvihar, amely feldönti az összes tejeskőcsöögöket és lefekteti a homokra a fiatal fákat.”

A *förgeteg* pusztító szélvihar, amely esővel, illetőleg hóval jár együtt. Ez utóbbi esetben *hőförgeteg* a neve.

*

A vihart a *tátosok* támasztják, de az eső ajándékaért is ők közdenek meg egymással: mindegyik a maga hazájába, falujába akarja vinni a felhőt, illetőleg elhárítani róla a jégesőt, égiháborút. Tömörkény hallomása szerint amikor a kutyák hirtelen, ok nélkül ugatni kezdenek, akkor táltosok mennek a levegőben.¹⁵² Azt is mondják, hogy a nagy zivatarban sárkányt visznek a táltosok.

A táltos foggal született gyerekből lesz. Ki kell törni a fogát, hogy később rá ne ismerjenek és el ne vigyék az öreg táltosok. Más magyarázat szerint aki nagy foggal jön a világra, arról azt mondják, hogy a Szépasszony ágyában született és táltos lesz belőle. A dóciak szerint az ilyen gyerekért hét éves korában nagy viharban eljönnek a táltosok. Édesanyja csak úgy tudja megmenteni, hogy a lába közé kapja. Hét év múlva azonban újra eljönnek érte. A gyerek most már nagyocska. Anyja nem veheti az előbbi módon oltalmába, és így a táltosok elragadják.

A mesemondó Tombác János szerint is a táltosok olyan fiúgyermekből válnak, akik foggal születtek. Ezért régebben a bábaasszonyok egyik legelső dolga volt, hogy belenyúlt az újszülött szájába. Ha fogat talált, mindjárt ki is vette. Megtörtént azonban, hogy benne felejtették.

A táltosnak született gyereket 7, 14 és 21 éves korában a többi táltosok el akarják vinni. Óriási nagy sötét, földig érő felhő jön érte, csattog a villám. A gyerek anyjához szalad, aki szoknyájával leborítja. A vihar közben fákat csavar ki, a háztetőket lesodorja, a gyereket mégsem tudja elragadni. Így menekül meg 14 éves korában is.

Amikor az egyik ilyen 21 éves lett, éppen szénát gyűjtött a Tisza partján. Jó erős vasvillával a vontatókat rakosgatta. Az anyja ott volt a közelében, mert már érezte, hogy megint jönnek a fiáért. Nagy vihar támadt, de lányok is lévén a közelben, szégyellt az anyja szoknyája alá bújni. Hadakozni kezdett a vasvillával. Hamarosan a Tisza vizén folyt a küzdelem, a legény nem merült el. A vihar a túlsó parton csöndesedni kezdett, mert szerencsésen megvívott velük. A táltosok nem bírták magukkal vinni. Visszafelé már nem tudott fölülmaradni a Tiszán. Egy halász hozta át a ladikján. Akkor vette észre, hogy négyágú villájának csak egy árva ága maradt meg. A táltosok ezután békén hagyták.

Tombác Jánosnak egyik jellegzetes meséjét egészében nem idézzük, csak a táltoshiedelmeket emeljük ki belőle.

Keserves dolog a táltosnak gyalog járnai, úgy hajtani a viharokat. Ezért szüksége van sárkányra, ezt nyergeli meg. A mesehőst, a félszörnyű Kiskutya Gyurkát, aki a szegedi földön született, birka-pásztornak fogadta meg egy dorozsmai gazda. Akármint vigyázott is, minden nap híja támadt a

¹⁵⁰ Reizner IV, 390, 391, 432.

¹⁵¹ Rónasági csodák 93. EA. 2801. Verbica.

¹⁵² Jegenyék alatt 73.

nyájnak. Észre sem vette, hogyan tűntek el. A harmadfüteleki legelőn volt egy emelkedés, *Kinyérdomb* néven emlegették. Ez nyílt meg, egyik napon maga Gyurka is a mélységbe esett. Barlangban találta magát, ahol egy fényes kő világított. Szép kristálytisza víz a közepén, a sarkokban három sárkány aludt. Néha odacammogtak a kőhöz: megnyalták és ittak a vízből. Gyurka már három napja remegett a barlangban és nagyon megéhezett. Ő is hasonlóan cselekedett. Úgy érezte, hogy soha életében így nem lakott jól.

Az egyik sárkány fölébredt, megismerte Gyurkát. A többiekkel együtt föl akarta falni, de a legény könyörgésére további bírák reményében az egyik a farkára ültette, és földobta az emberi világra. Gazdája kegyetlenül elverté.

Nemsokára egy garabonciás deák, más nevén *táltosgyerök* állított be a tanyába és tejet kért. Az ilyenektől a sárkányok nagyon féltek. A deák elkezdett szimatolni, még a tejről is megfélemedezett. A szag után odament Gyurkához és kérdezte tőle, hogy hol találkozott a sárkányokkal? Biztatta, hogy ne féljen: azok az ő lovai voltak, csak elvesztette őket.

Gyurka nagynehezen elmondta, hogy s mint történt. Ezután együtt bementek Dorozsmára, ahol a deák három kötőféket vásárolt. Innen a Kenyérdombra vették útjukat. Itt Gyurka vállára a garabonciás két kötőféket vetett, majd könyvet vett elő, és olvasni kezdett belőle. Erre a dombtető megnyílt, az egyik sárkány kidugta a fejét. A deák azonnal kötőféket vetett a nyakára, jó szorosra húzta. A végét Gyurkának kellett tartania. A garabonciás hasonlóképpen még kétszer lapozgatott a könyvében és a másik két sárkány is hamarosan a hatalmába jutott.

Amikor a három sárkány össze volt kötözve, Gyurkának föl kellett ülnie az egyik szélsőnek a hátára, a deák pedig a másikéra. Vágtatni kezdtek. A sárkányok a garabonciás parancsára hatalmas porfelhőt támasztottak, ebben indultak meg. A táltosgyerek napkeletnek hajtotta őket. Mindig azt mondta a sárkányoknak, hogy tenger fölött mennek, különben városokat, fákat mindent elsöpörtek volna. A tengert persze fenéig fölforgatták és rettenetes hullámokat vertek.

Napkeletre érve meghúzták a kötőfékszárat, a sárkányok megszedültek, és így baj nélkül ereszkedtek a sziklák közé. Rengeteg táltos fogadta őket. Mind meg akarta a táltosgyerektől vásárolni a lovakat. Kettőt el is adott, tömérdek pénzt kapott értük. Egyet meghagyott magának. Gyurkát gazdagon megjutalmazta: „neköd köszönhetöm, hogy neköm is van olyan lovam, hogy a viharokat könnyen tudom hajtani. Arra mögyök, amőre akarok. Nem énnéköm köll gebeszködni mög erőlködni, hogy a vihart föl bírjam hajtani, amőre parancsolja a parancs, vagyis az élet... A sárkánylovammal tudom a vihart hajtani.”

Gyurka egy zsák aranyt kapott a táltosgyerektől, aki porkocsit rajzolt neki. A zsákkal együtt ebbe ültette bele. A kocsi Gyurka kívánsága szerint porfőllegben röpítette gazdája udvarába. Egy-kettőre ott is találta magát a tanyában...¹⁵⁸

Az égháború, égzöngés, villámlás, mőnnydörgés archaikus szegedi hiedelem szerint úgy keletkezik, hogy a viaskodó táltosok összeütik kardjaikat. *Az istennyila* ennek a szikrája.¹⁵⁴

A táltosok régi szőregiek szerint is lovukon, a sárkányokon járnak, amikor jön a vihar, zeng az ég. Amikor szemközt villog az ég, akkor a törökországi meg a magyarországi táltos készül viaskodni. Égzengéskor a kardjukat összeütik és irdalják egymást. Akinek jó szeme van, nézzen oda. Ha megnyílik az ég, megláthatja, hogy irdas a táltos keze a kardvágásoktól, meg hogy mint jön a táltos a sárkányon.¹⁵⁵

A magyarszentmártoniak szerint ilyenkor esőért verekszenek a táltosok. Mindegyik a maga országába akarja vinni a felhőt. Amelyik erősebb, az lesz a nyertes. Lovuk is van: a sárkány, amelyet azzá változtatnak, amivé éppen akarják. Helyi monda szerint egy gazda fogadott egy szegény embert, aki sokat tudott, de csak hallgatott. Nem kívánt semmi bért, az ételért szegődött el. Egyszer nyomtatáskor a gabonát fordították, amikor hirtelen szaladó eső támadt. Az ember odaszólt a gazdának: a felhőből táltos jön, bika lesz belőle. Ő is bikának változik, majd pedig tülekednek. Kérte a gazdát hogy a másiknak csak a horgasínát üsse. Ha ő győz, akkor nem lesz a határban semmi veszedelem, jég, de ha a jövevény marad fölüli, akkor nagy szélvész, zivatar támad. Ezután megvívta egymással, a gazda segített, így aztán győztek is. A szegény ember nem fogadott el ajándékot a gazdától. Ígérte, ha baj lesz, máskor is eljön segíteni.¹⁵⁶

A szegedi dohánykertészekről alapított *Pusztaföldvár* hagyománya szerint¹⁵⁷ egyszer az aratók

¹⁵⁸ Tombác János meséi 489.

¹⁵⁴ Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. 1917, 264.

¹⁵⁵ Uo. 264.

¹⁵⁶ Uo. 262.

¹⁵⁷ *Diószegi V.*, A sámánhit emlékei 345.

között egy legény dolgozott, aki búslakodott. Kérdezték tőle, mi baja. Hogyne búsúlnék, amikor amoda jön egy nagy fekete felhő, *zamankó* (vihar), de ne féljenek, mert ő most utoljára megvív a táltosokkal. Ha legyőzik, akkor mindig rájárnak, ha pedig nem bírnak vele, akkor többé nem fél tőlük, mert ő is olyan lesz, mint ők. Most fehér bika lesz, a felhőből pedig füstös bika válik. Ha a füstös lenne az erősebb, akkor üssék a csüdjét, vagy a lába élét.

Alighogy kimondta, eltűnt. Nemsokára látták az emberek, hogy a két bika összecsapott. A fehér maradt fölül, a füstös nagy bűgással az esőbe menekült. Már nem látszottak, de még mindig hallották a csattogásukat.

Régi *tápai* vizenjárók szerint amikor *zuhatagok*, vagyis ézengéssel járó nyári felhőszakadások jöttek, sárkány is volt bennük. A *Nagyfa* táján is volt ilyen *sárkánykigyó*, elvitte a táltos. Olyan nagy szél volt, hogy a fákat kitekergette. Egy halász szigonyral akarta a sárkánykigyót megszünteni, mert azt gondolta, hogy hal. Amikor látta, hogy nem az, *möggépszódozott*, vagyis képzelődésében megmerevedett, majd pedig ott a csónakjában meghalt.¹⁵⁸

A tápai néphagyomány már táltosként emlegeti szülöttjét, a környék hajdani híres szentemberét, a *Tápai Pista* néven idézgetett Miklós Istvánt (1838—1895).¹⁵⁹

Pista korán árvaságra jutott. Édesapja halálos ágyán meghagyta a rokonoknak, hogy vigyázzanak a gyerekre, mert foggal született. Gondviselője csakugyan szentkötelet tartott kéznél. Ez olyan iştiráng volt, amely karácsonyeste az asztal alatt, a „Jézuska ágyán” hevert. Ezzel kötötték Pista gyereket nyári égháború idején az asztal lábához, hogy a táltosok ne ragadják magukhoz. Így őrizték hét esztendő koráig, ezután kisbéresnek szegődtették.

Legénykorában *elrejtőzött*: hét nap, hét éjjel aludt. Ekkor jutott a táltostudomány teljes birtokába.

Egyszer egy szombati napon rokonaival, Nagyembőr Antalékkal bejött a Városba. Ezek búzát adtak el, ő meg festéket vásárolt. Amikor kifelé indultak, a tápai vámnál megszólalt Pista bácsi: azonnal húzódjatok le a zsilipbe, mert hatalmas fölleg közeledik onnan Dorozsma felől. Szétnéztek, de Pista bácsi már hirtelen el is tűnt a kocsiról, nem látták seholsem. Antal bácsiék csakugyan lehajtottak a zsilipbe, amely úgy-ahogy megvédte őket. Szörnyű nagy vihar, *tátorján* kerekedett. Szakadt az eső, Nagyembőreket is majdnem kivetette a zsilipből. Egyszerre csak kisütött a nap. Előbújtak. Látták ám, hogy Pista bácsi nagyon megviselten kerül elő. Olyan beteg lett, hogy mozdulni sem tudott. A táltosokkal, egy másik ellenséges táltosbandával verekedett meg, megvívott velük. Legyőzte őket, és így Tápé faluja is megmaradt. Odahaza Nagyembőr Kata ápolta. Három napig *szülésvesén* tartotta, amiben az égadta világon semmi sincs. Szárazon pírítják meg a lisztet, picike sót, paprikát szórnak rá. Ez állította Pista bácsit talpra. Más változat szerint egy hétig tejet itattak vele.

Mondják azt is, hogy aratás idején egyszer kint járt a földek között. Odament egyik ismerősehez és kérte, hogy keresztessen, mert mindjárt vihar lesz. Ez csak elámult, mert az égen tenyérszerű felhőt sem látott. Mégis megfogadta a szavát. Pista bácsi segített neki a kévét keresztbe rakni. Mikor elkészültek, a gazda megkínálta. Szépen eszegettek. Utána fölállt, körülnézett, eltűnt. Csakhamar egy bokorfelhő kerekedett. Olyan vihar tört ki, hogy mindent szétszört. Azoknak a keresztkeknek azonban, amelyeket Pista bácsi rakott, semmi bajuk nem lett.

A keleti táltost — mint mondtuk — a szegedi néphit sokszor egynek veszi az európai garabonciással. Mégis van némi különbség közöttük.

A garabonciások felsőtanyai hagyomány szerint bűvös könyvükből jó termést tudtak a földekre olvasni. Tejjel éltek. Arra a gazdára azonban, aki kérésükkel elutasította őket: jégesőt, fagyot, tűzvészt, betegséget olvastak. El is halmozták őket mindennel, hogy csak olvassák el róluk, földjeikről a fagyoszentek haragját. Ha mégis fagy következett, azt hitték, hogy valamivel megsértették a garabonciásokat, és ezért bűvös, elhárító tudományukkal bosszúból nem éltek.

Amikor zimankós az idő, akkor a garabonciások sárkánnyal nyargalnak a levegőben Szerecsőnyország felé.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Összeférhetetlen táltosainkról 264.

¹⁵⁹ A magunk gyűjtéséből, *Diószegi* kiegészítéseivel.

¹⁶⁰ *Kálmány* I, 198.

Tombác János szerint a garabonciás köszönés nélkül szokott betérni a házakhoz, hogy tejel kérjen. Kimentet sem köszön, mindjárt el is tűnik. Történt azonban egyszer, hogy a garabonciás deák letette a könyvét, a gazdával pedig kiment az időt nézni. Hirtelen elkiáltotta magát: valaki kinyitotta a könyvet. Beszaladt a házba. Csakugyan, a gazda kisfia odahajtott a könyvben, ahonnan a vihart tehetet kiolvasni. A garabonciást csak nagy nehezen tudták megbékíteni.

A villám, villámcsapás, másként *úrharagja, istenharagja, istennyila*, mágikus szorongásokból rövidült alakjában *nyila, ménkű*, Szegedi Lőrincnél: *mennyütő kő* (1575). Tömörkény hallomása szeint a *szarzsménkű* lecsap ugyan, de nem gyújt, nem éget. A *hajderménkű* csak szólásból ismeretes: *úgy forog mint a hajderménkű*, vagyis sebesen,

Ha *villámlik, vellámlik*, tápaiasan *vellámszik, csattog, méndörög, möndörög*, akkor bele kell vágni a fejszét a földbe. Ilyenkor nem jó a kisszéket felfordítani, mert leüt az istennyila. Azt az asztalt viszont, amelyen utolsó kenet alkalmával már szentség volt, felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.¹⁶¹ Ha tavasszal, főleg Szent György napja előtt hallod, hogy mennydörög, hemperegj meg a földön: nem fog abban az esztendőben fájni a derekad.

A tápaiak szerint belecsap a nyila a pénteken mosott ruhába. Ez a történet számos változatban ismeretes a szegedi nagytájon. Ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy aki nagypénteken mosott ruhát vesz magára, azt megtalálja az istennyila.

Az égiháboru biblikus ihletésű hiedelemvilága Illés próféta nevéhez kapcsolódik. A képzet már kozmogonikus mondáinkban is föltűnik. A kevély angyalokat Illés vetette le az égből. Azóta is mennykövekkel hajigálja őket.

A *Göncölszékér* Illésé. Ezen hordja a villámokat. A hiedelemből következik, hogy Balástyán, Szatymazon, amikor égő szenteltgyertyával keresztet vetnek a háborgó égre, ezt mondják: *Atyának + Fiúnak + Szentlélek-Istennek, Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lenn köztünk*. Az egészet szükség szerint többször is elmondják.

Kálmány följegyzése szerint¹⁶² *égcsattogás* idején boglya vagy fa alá nem jó állani, mert az ördög ott incselkedik Illés prófétával. Egy vadász a fa alá állott. Látta, hogy egy mezitelen gyerek ki-kiugrik, amikor az ég csattog és csapkodja a fenekét. A vadásznál volt egy üveggolyó, belelőtt. A gyerek, aki maga a gonosz volt, fölfordult. Illés most odament a vadászhoz, megkérdezte, hogy mit kér, amiért lelőtte a gonoszt. Azt szeretném megtudni, meddig élek, és milyen halállal halok — mondta a vadász. Eredj a szomszédodhoz — mondotta neki Illés — a gazdához, és nézd meg, milyen halállal hal meg. Azután gyere vissza. El is ment. A gazda az ágyban feküdt: az ördög állott a fejénél, az angyalok pedig a lábánál sírtak. Egyszer csak az ördög elkapta a gazdát és magával vitte. A vadász visszament Illéshez, és elmesélte, mit látott. Most eredj a másik szomszédhoz, egy szegény asszonyhoz: nézd, milyen a halála. A vadász elment oda is. Angyalok állottak a fejénél, majd elvitték. A vadász visszament Illéshez és mondogatta, hogy az asszonynak milyen szép halála volt. No, neked is olyan haláloed lesz, ha még tizenkét évig olyan szándékban leszel, mint idáig voltál — mondta neki Illés. A vadász csakugyan még tizenkét évig élt és szép halállal halt meg.

A liturgikus színezetű hagyomány szentelményekkel is védekezik az égiháború ellen. Mondanunk sem kell, hogy az archaikus és szakrális képzetek keverednek itt is egymással. Jámborabb asszonyok hétszer, különösen János és Pál (jún. 26) napján szentelt gyertyát gyújtanak meg. Erről a gyertyáról a jeles napoknál bővebben is megemlékezünk.

A szentelt barkát ilyenkor szentelt gyertya lángjánál szokták meggyújtani és a szabadkémény, vagyis a ház egyetlen födetlen bejárata alá tartották, hogy a villámot elűzze, ne találjon be a hajlékba.

A régi földéakiak az úrnapi virágból kötött koszorút a háztető alá tűzték, hogy a villám elkerülje hajlékukat.

¹⁶¹ Uo. I, 115.

¹⁶² EA. 2862.

Természetesen foganatosnak érzik az imádságot is. Jámbor öregek az Úrangyalából röviden e szavakat ismételve: *és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék.* Szőregen, Tamásfalván ezt mondják: *és az Ige testté lőn, köztünk lakozék: most és életünknek fogytán, halálunk óráján!* Szokták ilyenkor az Úrangyalát is imádkozni. Tápén ezzel a módosulással: *és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék. Szentlélek ereje köztünk harmatozzék!*

Tanyaiak szerint olyan valakinek kell kilenc áldást adni az ítéletidőre, aki nem az olvasón, hanem a tíz ujján számolja az Üdvözlégeket. Csak akkor foganatos, ha a vihar még nem érkezett a határba.

Alsótanyai gazdák, öreg családfők viharban olykor még ma is, kimennek a kertbe és szőlőbe. Ott imádkoznak termésükért, kezük munkájának megmaradásáért mindaddig, amíg az égháború el nem múlik. Akadtak tanyák, ahol az egész család ott térdelt sorban egymás mellett az ereszet alatt és mindaddig imádkozott, amíg a villámlás, mennydörgés meg nem szűnt.

Domaszéken a közelgő, de a határba még be nem érkező viharra rá is szoktak imádkozni. Ilyenkor szembe kell fordulni a fölleggel, a hüvelyk és nevetlen ujjakat összeérintve, de ráimádkozás közben ament nem szabad mondani:

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe múljon.

Atyaisten, állítsd mög, Fiuisten oszlasd el, Szentlélek Isten gázdold el.

Elovasom, elimádkozom kilenc mezőbe, kilenc pusztába, ahun só, kinyér nem teröm, embör, állat nem jár. Miatyánk (amen nélkül).

Az egészet háromszor kell elismételni.¹⁶³

Tudomásunk szerint már nem él az az igen nagy erejű, Isten előtt kedves Imádság, melyet a déli tizenkét órára való tsendítéskor kell mondani, sőt égháború ellen is igen hasznos:

Sötétség lett, midőn Jézust fölfeszítették volna a Sidók és kilenz óra tájban felkiáltta Jézus, nagy szóval mondván: én Istenem, én Istenem, miért hagytl el engem? És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét.

Kiáltván Jézus, nagyszóval mondá: Atyám, a Te kezeidbe ajánlom az én lelkemet.

És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét. A maga Fiának meg nem engede Isten, hanem mindnyájunkért közbe adá ötét.¹⁶⁴

Öreg alsóvárosi asszonyok égháború idején sütőlapáttal is szokták a konyhaajtóból keresztetni a földeket. A hagyomány az eucharistikus kenyér kultuszának népi fejleménye. Mások fejszét vágtak bele a földbe, Kiszomborban az ereszet csorgásába. Ezt sok helyen karácsonyeste a Jézuska ágyára teszik. Olyanok is akadtak, akik a tűzhely vaslábasát kihajították az udvarba: lábbal kellett fölfelé állania, hogy a táltos lova fölbukjék benne. A vízelőtti Felsővároson azt az asztalt fordították lábaival fölfelé, amelyen már Szentség állott (utolsókenet idején).

Foganatos a *harangszó is*. A pusztító égháború, jégeső eloszlására, messzire üzésére valamikor bent a Városban is meghúzták a harangokat.

Ez a hagyomány tanyai szőlőhegyeken, tanyaportákon, tanyai iskolák udvarán álló harangok megszólaltatásában manapság is töretlenül tartja magát. Mindezekről a népi hitélet bemutatásánál bővebben szólunk.

A *dóci* templom előtt volt két harang. Ezekkel is a vihar elé szoktak harangozni. A hagyomány szerint a táltosok azt mondták, ha ez a két *kiskutya* elkezd ugatni, akkor a hangjukon ők nem tudnak áthaladni.¹⁶⁵

Jegyezzük meg végül, hogy a villám-okozta tüzet öregek szerint csak tejjel lehetséges oltani. Régi *szöregiek* úgy vélték, hogy arra a házra, amelyet a villám fölgyjűjtött, két karácsony között sült kenyeret kell dobni.

A mennykő, vagyis meteordarab kék színű és mindenféle rontást elmulaszt. A leesett mennykővel a pokolvart vagy egyéb sebet visszafelé hétszer kell megkerekí-

¹⁶³ Tanítványunk, Varga Ferenc domaszéki lelkész gyűjtéséből.

¹⁶⁴ Jó illatú rózsás-kert. Szeged 1826, 150.

¹⁶⁵ Varga Ferenc gyűjtéséből.

teni, mert *hét gonosz* van a világon, közben egy Miatyánkot és Üdvözlégyet elmondani, de ament nem szabad mondani.

Kálmány továbbá *Magyarszentmártonban* hallotta,¹⁶⁶ hogy a mennykövet nem lehet szétverni, tűzben nem ég el. Ha hét szál selyemcérnával hét csomót kötnek az ököl nagyságú mennykőre és odateszik a tűzre, sem a kő, sem a cérna nem ég el, de ezt csak egyszer szabad megpróbálni, különben az egész házat fölégetné.

Kálmány szerint¹⁶⁷ a *szajániak* a mennykövet fel szokták főzni, és bajok orvoslására használják, így szoptatós asszonyok csecsfájása ellen. Ez a *küfőzés* már a boszorkánypörökben előfordul. 1737. *Akkoron látván, hogy egy fazékban egy darab követ főzött említett Molnár Ilona: tudakozván mért cselekedne. Felelte fatensnek, hogy... egy kis mesterséget csinálók.*¹⁶⁸

Régi *tápaiak* a villámsújtotta fának fogatos erőt tulajdonítottak: szétdarabolták, hazavitték. Küszöb alá tették, házra, istállóra, ólra tűzték.

A *felhő, földhő*, szokottabb szegedi nevén *fölleg*, ritkább szóval *borulat*: esőt hozhat.

A *báránfölleg, esőfölleg, hófölleg, jégfölleg, szélfölleg* a szegedi tájon is ezeken a neveken ismeretes. A *kapával vágott fölleg* szaggatott, apróra töredezett felhőzet, amely összetömörülve nyáridőben esővel szokott járni. A *tarjagos fölleg* nagy terhes felhő, amely esőt, vihart hoz.

A *vaclúdhátfelhő* emlékezetét Lakatos Károly örökítette¹⁶⁹ meg:

„A tiszamenti halászosok és vadászok meteorológiája szerint, ha olyan vaclúdhátfelhők látszanak a nyugati égen, akkor nagyon sok eső jár. És csakugyan, ez már többször bebizonyosodott. Így az 1870, -71 és -72. esztendőben ily tengeri sósvízű gőzökkel teljes felhők sokszor voltak láthatók. Aztán lett is eső annyi, hogy majd kiöntötte az embert az odvából.”

A *gatyafenék* apró nyári fölleg, amelyből azonban mégis eső kerekedik. Hasonló a *subagallér* jelentése is.

Az eső *esik, szentölődzik, szömörkél, szakad, dül, zuhog*. Fajai: *sebős eső* (=gyors), *csöndes eső* (=lassú), *zuhogó eső* (=szakadó), *szaladó eső* (=hamarosán elmúlik és kiderül), *jeges eső, álmos eső, havas eső, szitáló eső, hetes eső, országos eső, áztató eső, birkamosó eső* (=aprószemű), *bokor eső* (=tápaiak ajkán nyári zápor, amely csak kis területet ér), *záporeső, harmateső* (=kisebb nyári korareggeli eső). Erre szokták mondogatni: *őregasszony tánca nem tart sokáig*. Szelídséggel sokszor többre mehetünk, mint erővel: *a harmat eső jobban mög-járja a szomjú földeket* — jegyezte föl Dugonics.

Ha nagy nyári borulatból nem lesz a várt eső, csak szélvihar, akkor ezt tréfás bosszúsággal *szegedi eső, majsai eső, kisteleki eső, némöt eső* névvel illetik.

A nép tapasztalata szerint eső lesz: ha a tyúkok, verebek a porban, galambok a vízben fürdenek, ha bűzlik az árnyékszék, ha nappal álmos az ember, ha a fecskék alacsonyan szállanak, ha dél felől erősen hangzik a nesz, így vonatzörgés, ha szemtelenül csípnek a legyenek, ha a tyúkok *kúpolnak*, azaz csoportba verődnek, ha az embernek viskét a füle, ha száraz a tenyere, ha halottal álmodik, ha alszél fúj, ha a hangyák feltűnően nyüzsögnek, ha az égő gyertya faggyúja jobban csordul, ha a macska nyalogatja magát, ha füttyül a vízikígyó, ha föllegben áldozik a nap, ha nyári éjszakán sűrű csillagos az ég, ha a hold szarva lefelé áll.

Az összegyűjtött esővizet mosáshoz különösen kedvelik. Abból azonban öregek szerint nem jó mosni, amely mennydörgés, villámlás kíséretében esett.

¹⁶⁶ Ethn. 1917, 265.

¹⁶⁷ Kálmány II, 417.

¹⁶⁸ Reizner IV, 512.

¹⁶⁹ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből 302.

A jó, kiadós esőnek nemcsak a föld, vetés örül, hanem a béres is. A példabeszéd szerint *hetes eső, háromas ünnep: bérősdallás, gazdamorgás*. Változata Dugonics Andrásnál *hetes eső, háromas ünnep, jó gyomor: gazda morgás, béres alvás, komondor*.¹⁷⁰

Találós kérdés: *mit csinél az Úristen, mikor az eső esik? Sarat. Mért esik az eső? Mert létrán nem jöhet.*

Kislányok kiállanak¹⁷¹ a jó nyári esőre és ezt szokták mondogatni:

Ess eső, meleg eső!
Búza bukorodjon,
Zab szaporodjon,
Árpa rozoggyon.
Az én hajam olyan lögyön:
mind a csikó farka!
Még annál is nagyobb:
Mind a Tisza hossza!

Nyári esőben a szőregi kislányok az udvaron forogtak és hajukat húzogatva mondogatták: *esik eső, meleg eső, nyölj hajam, nyölj!*¹⁷²

A szárazság az alföldi nyár egyik nagy természeti csapása.

Az eső elmaradása régi mágikus vélekedés szerint boszorkányok lelkén szárad, ők *kötik el* jó pénzért, akár idegen országba is. 1728. *Mondá Kovács Pál, koldusok bírása, hogy nem Istentől van ezen nagy szárazság, hanem Törökországra adták el az esőt a boszorkányok*.¹⁷³ Szántó Mihály vallja, hogy *Rósa Dániel hozzámment volt és egy tökbén ördögös practica eső kötését, elvitte és a Tiszába vetette. És mondotta Rósa: ha oda nem veted, rosszul fogsz járni. Éjszaka tíz óra tájban bele is vetette.*

Szó van az eső visszatartásáról is. 1728. *Az esőt az idén elkötötték. Eleven embernek a fejét az elmúlt tavaszon mindnyájan Szent György napján elássák és úgy kötik el az esőt*. Más vád: 1728. *Az esőt föleresztették az égbe és elhullasztották*.¹⁷⁴

Katona Ferenc vallomása szerint¹⁷⁵ *azon fejezet, melyet az elmúlt Szent György napkor elástak Kettőshalomnál — Reszkén való rác gyermek, mintegy tizenhárom esztendő gyermek feje volt — annak tökből adtak fejet. Élt azután circiter két hónapig. Aztat pedig azért csinálták, tették, hogy eső ne lehessen.*

Borbola Ferenc azt vallja,¹⁷⁶ hogy száraz marha fejét az elmúlt Szent György nap havában ásták el Katona Ferenc szántóföldébe. Azután meg egy ló fejét dorozsmai földek végében. Akkor ezt is, hogy szárazság legyen. Bika fejét fővénnyel ásták el, hogy szárazság legyen.

A fő vádlott Rósa Dániel vallomásában¹⁷⁷ olvasni: *az esőt és az halat Szent György napján éjszaka tizenegy óra tájban, Matyparton hét esztendőre adták el Törökországra egy akó pénzért. A szegedi határt — jutott egyből-másbul kétszáz — aztat ugyanazokkal elkötötte. Feleségének minden akótul nyolc poltura járt. Harminc akótul is, melyet elmért a vendégségben. A fatens osztotta el. Borbólának kétszáz forint jutott.*

Az esővarázslásról napjainkra már csak néhány morzsalékos adatunk van. Tavasz esti éjfék után a *tordai* gazdasszony elszürvén a tejet, a fejét kimossa és vizét felönti a háztetőre. Ha ezt többször is megteszi, nyáron jó esőkre számíthat. Amikor nyáridőben már nagyon elkelne az eső, akkor a *gyeviek* megfognak egy kakast és jól leöntözik, megfürdetik. Valamikor nyilván agyon is ütötték.

A *szivárvány* a *jázovaiak* bibliai ihletésű hagyománya szerint¹⁷⁸ Isten ajándéka, *kijelentése*. Mint már idéztük, amikor Noé kijött a bárkából, szemébe tűnt a szivárvány, amiről megtudta, hogy a világot Isten többé nem veszi el vízzel. Ezért mondja¹⁷⁹

¹⁷⁰ Etelka II, 10.

¹⁷¹ Kálmány III, 290. Szőreg.

¹⁷² Uo. II, 91.

¹⁷³ Reizner IV, 375.

¹⁷⁴ Reizner IV, 411.

¹⁷⁵ Reizner IV, 416.

¹⁷⁶ Reizner IV, 418.

¹⁷⁷ Reizner IV, 408.

¹⁷⁸ Világunk alakulásai 64.

¹⁷⁹ Munkák és napok 173.

Tömörkény egyik alakja: „amöddig szivárványt láthat az embör, nem lösz vége a világnak.”

Ha a tavaszi ég szivárványának piros színe erősebb: sok bor, ha pedig a zöld: sok búza lesz.¹⁸⁰

Kálmány följegyzése szerint¹⁸¹ a szivárvány szívja föl a földről a vizet, amely innen a felhőkbe kerül. Ezekből hullanak a *vörösbékkák*, amelyek kettévágva, rászorítva elvágják a pokolkeletet.

„Ha sok szivárvány jár — írja¹⁸² Lakatos Károly — szárazságot, vizek fogytát jövendölte belőle a rétlakó hálövetők tudománya, merthogy a szivárvány elszívja a vizet a földtől. Azt is mondják, hogy a sárgaság a szivárványban sok németet jelent.”

A nyári reggeleken keletkező *harmat* hiedelemvilágából kiemelkedik a máig emlegetett *harmatszödés*, *harmathúzás*, amelyről bővebben Szent György napjának hagyományainál emlékeztünk meg.

A régi öregek nagyjöjtnben csak olyan ételt ettek, amelyet a *harmat nevelt*, tehát növényi eredetű táplálékot.

A koratavaszi *hidegharmat* még nem azonos a dérrrel, amelynek különben *cigányharmat* a tréfás neve. A fehér ködszerű *mészharmat*, Tömörkénynél *lisztharmat*: a növény: paprika, borsó, uborka levelét megkeményíti, és fejlődésében hátraveti.

A fűvön, virágon gyöngyöző harmatot főleg nótában *gyöngyharmat* néven emlegetik:

Betyárlégény bújosdik az erdőbe,
Azt sē tudja, mikor ér a végire.
Nyárfalevél dērēkalja, párnája,
Gyöngyharmat a takarózdó dunnája.

Aki üdén, fiatalosan szép: *olyan mint a gyöngyharmat*. Üssön beléd az istennyila: *simogasson mög a gyöngyharmat, amik a fákat hasigati* (tréfás).

Ha a harmatcsöpp vörösbe játszik, akkor *vérharmat* a neve.

A *harmateső* — mint láttuk — kisebb nyári korareggeli eső. A harmatot körülíró tápai találóskérdés: *hód elejti, nap főkapja*.

A *dér* és *köd* képzetköréről nincs ismeretünk. Csak annyit hallottunk, hogy a köd a tanyaiak szerint *söpörni* szokta a virágzó gyümölcsfákat.

A *hó* szegedi hagyományvilága igen szegényes. Amikor a gyerek kérdezi, hogy miért, honnan esik a hó, ezt a feleletet kapja: *kiszakadt az angyalok dunnája*. A hajdani télkihordásról, a hóembernek a Tiszába döntéséről a farsangi szokásoknál emlékezünk meg. Tömörkény utal rá, hogy valamikor a gyerekek szétvetett lábbal, kinyújtott karral belefeküdtek a hóba: *Krisztust csináltak*.¹⁸³

A nagyon fehér: *fehér, mint a hó*. Aki hoppon maradt, az már Dugonics szerint¹⁸⁴ is: *kimaradt, mint kutyaszar a hóbú*. Soha: *majd ha fagy, hó lösz nagy*. Másként: *majd ha fagy, hó lösz nagy, répa teröm: vastag, nagy*. Tápai találóskérdés: *tiszta fényös születésöm, lucskos-sáros temetésöm*. Kisíratosi változata: *szép fehér a születésöm, csupa sár a temetésöm*. Ugyanonnan: *vízre esik: eltörik, küre esik: nem törik*. Más: *a nagy méhkas sűrűn rajzik, ha nap süti, mind elázik*.¹⁸⁵

Szegedi megkülönböztetés szerint a ritkásan szállongó hópehely a *pillehó*. Finom, porszerű a *porhó*. A *tűhó* Tömörkény szerint¹⁸⁶ ritkás és igen apró. Ha a földre ért, az összes havak között ez a legszilárdabb. A láb alatt ropog.

¹⁸⁰ Kovács J., 376.

¹⁸¹ EA. 2811.

¹⁸² *A régi szegedi halászkok jelképes madarai*. Ethn. 1910, 83.

¹⁸³ A kraszniki csata 488.

¹⁸⁴ Példabeszédek I, 196.

¹⁸⁵ Iratosi kertek alatt 226.

¹⁸⁶ Célszerű szegény emberek 124.

A márciusi hó, másként *báránymosó hó*, koratavasszal szállingózó hó, havaseső. Ha a lányok megmosdanak benne, majd szép tiszta lesz az arcuk, bőrük.

A hatalmas téli hófúvás régies neve *hósvány*. Annak a fénynek, amelyet kint a pusztán a legborultabb éjszakén is a hó vet, *hóvilág* a tanyai neve.

A jég fajait Tömörkény¹⁸⁷ így sorolja föl: „van vékonyjég, van kérögjég, van bürödzés (=egészen vékony jég), van hínárjég, van vérjég. Ez a legkülönb, mert ez olyan sűrű, mint az üveg.” A *jégfölleg* tarjagos, hőmpölygő nyári felhő, amelyből jég is hullhat.

Ha *jégeső* esik, ki kell vetni a szabadba a sütőlapátot, meg a fejszét, akkor majd eláll. *Padén* a sütőlapátot színcsorgásba állítják. *Szatymaziak* szerint a baltát ilyenkor élével fölfelé kell kitenni, mert így a fölleg kettéoszlik, és a jégverés elmarad.

„Amelyik határon halottat szállítanak keresztül — tudósít¹⁸⁸ Tömörkény — annak a határnak természet elveri a jég. Sokféle megese, hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt, és hazahozattuk, [= be a Városba, Szegedre], a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó, s előtte is, utána is haladt egy-egy kocsi vasvillás emberekkel hogy valami esetleges támadást megakadályozzanak.”

Hogy nyáron ne legyen jégverés, a kiszomboriak jeget olvasztanak, ha egyébként Jégtörő Mátyás napján fagyos az idő.

Nyilván szintén a jégverésre vonatkozik a boszorkánypörök egyik szűkszavú megjegyzése: 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában a szemfedelét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti, nagy szükség léssen.*¹⁸⁹

Nekivágtak, nekivágnak gyalogosok is a Tisza jegének. Hiába a tilalom, a szerencsétlenségek emlékezete.

„A parti ember — írja¹⁹⁰ Tömörkény — mikor hídnak kezdi használni a jeget, azért nem megy vaktában neki. Mert ez nem olyan egy darabtól összeállott jég, hanem úgy foltozódik egymáshoz, ahogy a jegek fölülről úszkálnak... No most már mindezeket szépen ki kell tanulni, hogy melyik az erősebb, melyik a biztosabb. Így válik a próbálgatók nyomán az út kanyargóvá.

Három lány az útra tér. Lehet, hogy az úton még el lehetett volna menni, de hajnal volt és köd, és aki elől ment, rossz felé lépett... Eltűnt, meg fölbukott... A víz a leányt a jég oldaláról beszívta, magához vette, homokos ágyba beletemette. Levitte azon sokak, ezrek és tízezrek közé, akik az időök végtelen folyamán mind így szálltak alá a vizek rejtelmes tömegébe.

A jég pedig, miután érte így halál történt és áldozat hozatott, másnap a vízen lassan megindult...

Tömörkény itt nem a maga érzéseit, hanem a nép szorongásait, az elégtétel és engesztelés balladai sejtelmét, a természet archaikus szemléletét fejezte ki.

¹⁸⁷ Napos tájak 162.

¹⁸⁸ A krasznyiki csata 237.

¹⁸⁹ *Reizner* IV, 391.

¹⁹⁰ Hajnali ködben 176.

MESEMONDÁS

A NÉPMESÉT GAZDAGÍTÓ MOTÍVUMOK

A szegedi népmese gyökérzetében bizonyára egyidős a magyar népmesével. Sajnos, hiteles helyi meseszövegek csak a múlt század folyamán meginduló tervszerű gyűjtés óta állanak a kutatók és érdeklődők rendelkezésére. Csupán mellékesen, odavetve, következtetések alapján tudunk arról, hogy a mesemondás a mi tájunkon is ősi hagyomány.

Legenda és exemplum

A népmese szegedi múltjában több, eddig kevésbé méltatott forrással és ösztönzéssel kell számot vetnünk, így azzal az epikai hatással, amely főleg az alsóvárosi franciskánus templom szószeréről, illetőleg a kéregető alsóvárosi barátok ajkáról évszázadokon át áradt népünk tudatába. A *legenda* és *exemplum* középkorias világa megihlette mesélőkedvét.

Ha valaki a templomban isteni szolgálat idején elszunnyadt, azt a tápaiak szerint *körűfogják az ördögök*. A már többször emlegetett Tüdő Vince is úgy tanította híveit, hogy aki imádság közben elalszik, azzal a gonosz incselkedik. Azt is mondogatta, hogy az ördög állatbőrre írja azoknak az embereknek nevét, akik nem kellő komolysággal imádkoznak.

A szólás egy középkori példázattal függ össze, amelynek elnépiesedett mesei fejleményeit hazánkban alighanem a szegedi táj őrizte meg legtöbb színes változatban. Nyilván Kálmány mesemondója, Borbély Mihály előadása szerint:

A templomban vót az angyal mög az ördög. Az ördög mindég írja a bivalybűrre, aki szundikált. Egy embörnek olyan érdeme vót, hogy mindönt látott: jót is, rosszat is. Az ördög olyan sokat fölírt, hogy nem fért a név a bivalybűrre. Akkor beleakasztotta az egyik szélibe a körmit, a lábával a másik szélit belefogta a fogába, hogy majd mögnýújja, hogy tudjon rá írni.¹

A történet forrása egy kora középkori, hazánkban Szent Márton püspökhöz kapcsolódó példázat, amelyet az Érdy-kódexben (1527) olvashatunk.²

¹ EA. 2801. Nyomatásban *Ortutay Gy.*, Magyar népmesék. III. Budapest, 1960, 301. A magyar, illetőleg hazai változatokat felsorolja *Scheiber Sándor*, *Fabula* 1959, 270.

² Olvastatik — írja az Érdy-kódex — Szent Bereckről ilyen példa, hogy mikoron Szent Márton pispek misét mondana egy időben, Szent Bereck ki vala Szent Márton pispek diakonosa, láta pokolbeli ördögöt ülven az oltár megett és írnya. És mikoron az ördögnek elfogyott volna hárgyája, (hárgyája), akará az erdeg az hárgyát fogával kihúzni, hogy többet írhatna reá. Mikoron az erdeg az hárgyát húznája, az hárgya elszakadt és az erdeg igen öté (ütötte) fejét hátra az fő falhoz. Melyet látván Szent Bereck, kezdé nevetni. És mikoron Szent Márton pispek kérdenéje, miért nevetett volna, megmondá neki Szent Bereck nyilván. Megkérvdén Bereck az ördögöt, mit írt volna. Felelé az erdeg, hogy az hévságos igéket írnája, melyeket az emberek szentegyházban beszélnek. Úgy mond Szent Gergely ha az öres (üres) igéről okot kell adnonk, az utolsó napon, meg kell mértéklenünk, mennye gonzságok következnek az sok szólásból. Nyelvelmértár V, 262.

Tombác János szövegére³ csak utalva, idézünk még egy balástyai változatot is, amelybe más középkori elemek is beleszövődnek:

Az ördög húsvét napján szokta nézni, vizsgálni, hogy ki megy telhetetlenül bezabálva a templomba. Mondogatja is; ez is az én töltött zsákom, ez is az én töltött zsákom. A nevüket aztán ökörbőrré írja föl. Fölírja azokat is, akik a templomban nevetgélnek.

Egyszer egy szegény juhászlegény is elment a misére. Ennek a legénynek olyan érdeme volt, hogy láthatta az ördögöt meg a téteményeit, mégsem nevetett rajta. Most is látta, hogy több név már nem fér a bőrré, tele lett. Az ördög erre megfogta fogával, aztán nyújtotta, tágitotta. A bőr hirtelen elszakadt, az ördög meg a fejét belevágta az ablakpárkányba. Erre a legény mégis elnevette magát, az ördög pedig az ő nevét is fölírta a bőrré.⁴

A *risus paschalis*, azaz húsvéti mosolykeltés még középkori prédikációs hagyomány: a nagybőjti szomorúságok után a papnak húsvéti szentbeszédében meg kell mosolyogtatnia híveit. Mi is hallottuk — máshol idéztük is már — azt a szószékről átvett magyarázatot, hogy a feltámadt Krisztus először azért asszonyoknak jelent meg, hogy beszédes természetükkel gyorsan elterjessék a csodálatos esemény hírét.⁵

Szintén prédikációs hagyományban gyökerezik és a *Szent János áldása*, másként *Szent János pohara* néven máig emlegetett áldomással⁶ függ össze az az Európa-szerte ismert történet, amelyet Kálmány Borbély Mihály ajkáról jegyzett le:

Volt két büszke vőfély. Odajártak hívogatni. Amikor a temetőn mentek át, megláttak egy koponyát, amelyet hányavetiségből szintén meghívtak a lakodalomba. A koponya megszólalt, és a meghívást elfogadta. A két vőfély most nagyon megijedt és a paphoz fordult tanácsért, aki ezt ajánlotta nekik: ha az a bizonyos eljön, úgy fogadják, mint a legelső, legkedvesebb vendéget, Tányért, kanalat készítsenek neki, továbbá bort és borospoharat. Külön asztalhoz ültessék, és valahányszor inni akarnak, mindig mondják: igyuk meg Szent János poharát.

Másnap a koponya meg is jelent, a vőfélyek beköszöntötték, mint első vendéget. A többi is a pap tanácsa szerint történt. Amikor a lakodalomnak vége lett, az a bizonyos is meghívta a vőfélyeket vendégségbe. A két legény újra elment a paphoz, aki azt javasolta, hogy a meghívást el kell fogadni, különben majd ő is kimegy körmenettel velük a temetőbe.

A temetőben is először Szent János poharát itták meg. A koponya megszólalt: szerencsétek, hogy körmenettel jöttetek ki, meg hogy a Szent János áldását köszöntöttétek rám. Menjetez haza, máskor ne bolygassátok a halott nyugalmát. A két legény mégis hamarosan meghalt.

Telek József († 1773) franciskánus az alsóvárosi havibúcsúnak több éven át volt ünnepi szónoka. Egyik prédikációjában⁸ Mária magasztalására ezt a történetet mondotta el:

Sába királyné kíváncsi lévén Salamon bölcsességére, festett, csinált rózsák közé tett egy igazi rózsaszálat is. Vajon Salamon meg tudja-e mondani, melyik a sok rózsza közül az igazi? Salamon ránézett a csokorra, majd méhet hozatott és elengedte. A méh körülszállotta a virágokat és az igazin pihent meg. Éva lányai közt is sok nagyon szép volt, de mégis Mária a legszebb. Rajta állott meg az Úr kegyelme.

Telek a példázatot nyilván a prédikációs közvagyonból merítette. Heller Bernát⁹ Telek példázatát nem ismerte, de Dugonics hasonló motívumával kapcsolatban ő hívja fel a figyelmet a Salamon-mondára, amelyet egyébként Calderón is felhasznált. Csereinek virágróbbán számos rózsza közül egy múrózsát kell fölismernie szaglász, tapintás nélkül, csak pusztán látásból. Cserei kaptárt szerez. A méheket a rózsákra

³ Tombác János meséi 559.

⁴ Az irodalomból *Wildhaber, R.*, Das Sündenregister auf der Kuhhaut. FFC. 163. Helsinki 1955. *Bálint, S.*, Das Sündenregister auf der Kuhhaut. Erixoniana I, 40. *Rasmussen, H.*, Der schreibende Teufel in Nordeuropa. Zender Festschrift I. 455.

⁵ Karácsony, húsvét, pünkösöd 292.

⁶ Ünnepi kalendárium I, 97; Don Juan alakjához is szokták kapcsolni.

⁷ Hagymányok II, 151.

⁸ Corona Mariana I. Csillag. III. Beszéd.

⁹ *Heller B.*, Magyar mese- és mondalelemek egyetemesebb kapcsolatban. Ethn. 1909, 219.

ereszti, a csinált virágra egyik sem száll rá.¹⁰ Dugonics aligha mérített idegen forrásból, sokkal inkább az élőszavas, talán éppen szegedi szószéki hagyományból.¹¹

Máshol, a születésnél idézzük a keresztlehetlenül elhalt *Lelköcske* üdvözülésének legendameséjét, amelyet ismereteink szerint sem a hazai, sem az európai folklór még nem örökített meg.¹²

Kálmány több parasztkörnyezetbe helyezett, máshol már idézett temesközi története Mihály arkangyalról, Szent Kristófról és másokról¹³ szintén az egyházi folklór világát idézi.

A mi ismereteink szerint társtalanul áll két, orthodox kolindákra emlékeztető, töredéknek tetsző legendamese, amelynek sem hazai, sem idegen változatáról nem tudunk. Az egyiknek *Keresztelő Szent János* a hőse, még Kálmány gyűjtötte Magyar-szentmártonban.¹⁴ A másik *Tamás apostolról* szól. Ezt mi jegyeztük le Alsóvároson.¹⁵ Lássuk az elsőt:

Keresztelő Szent János kétszer született. Másodszor Szűz Szent Dorottya szülte a világra.

Mikor az Úr Szent Péterrel a földön járt, Szűz Szent Dorottyától kért szállást. Meg is háltak, majd Keresztelő Szent Jánoshoz indultak.

János pap volt. Éppen akkor volt falujában a búcsú. Megérkeztek. János a kertjég mutogatta az Úristennek: nincs abban egy szál gaz sem. Az Úr azonban egy szál gatz elejtett. Amikor visszafordultak, már térdig ért. János elröstellte magát, és ki akarta szakítani. Ahogy szakajtott volna, nem tudott tovább menni, mert kezében a gaz égni kezdett. Így aztán az Atyaisten ment a templomba, Szent János képében ő szolgálta el a misét. A nép nem is gondolta, hogy ki volt a misemondó.

Amikor Péterrel kijött a templomból, a szent kapu is kinyílt. Jánosnak a lángokban már csak a szíve látszott. Péter megszólalt: Uram, Teremtóm, ne hagyj elföldelni. Az Úr ezért megparancsolta neki, hogy a szívet vegye föl és tegye a tarisznájába.

A búcsúnap elteltével visszafordultak, ismét Dorottyához mentek szállásra. Másnap reggel, amikor az Úristen kiment a szobából, Dorottya kinyitotta a tarisznját. Kivette belőle a szívet, de hirtelen kinyílt az ajtó. Ijedtében a szájába kapta, lenyelte. Megfogant, és így ő szülte meg ismét Keresztelő Szent Jánost.

Az alsóvárosi Tamás-története:

Éppen vasárnap volt, amikor az Úr Jézus Péterrel a földön vándorolt. Elfáradtak, bementek egy házba, ahol Tamás élt. Tamásnak szép szőleje volt. Sokat fáradozott vele, minden örömét benne lelte. Nem túrt meg benne egy szál gatz sem. Ahogy beszélgettek, Tamás háta mögött hirtelen egy hosszú szál gaz burjánzott föl. Buzgóságában kiszakította, mire az Úr megparancsolta neki, hogy most már az egész szőlőt irts ki, mert vétkezett a vasárnap szentsége ellen. Jézus a szőlővesszőkből tüzet rakatott vele, őt meg a lángok közé ültette. El is hamvadt, Tamásnak csak a szíve maradt meg. Ezt Péterrel a tarisznájába rakatta. Vándoroltak tovább. Seholy háza, pedig már nagyon elfáradtak. Egyszer mégis egy tanyához értek. Szegény házaspár lakott benne. Volt egy szép, jóra való nagy-lányuk is. Az Úr Jézus szállást kért tőlük. A gazda jószívvel hívta be a vándorokat. Péter a tarisznját a fakilincse akasztotta, majd leültek pihenni, beszélgetni. A lány egyszerre valami jó szagot érzett, ami Tamás szívéből áradt feléje. Belélegzette, és azon nyomban meg is fogant tőle. Másnap megköszönve a szíveslátást, Jézus meg Péter továbbvándorolt.

A lányt szülei tisztességesnek nevelték, és nagyon elszomorodtak, amikor látták, hogy micsoda szegényt hozott rájuk. De megtörtént, hát megtörtént.

Jezusék kilenc hónap múlva haladtak visszafelé. Újra betértek a gazdához. A lánynak már éppen eljött az órája. Az Úr Jézus kiküldte Pétert, nézze meg, hogy mit lát az égen.

Péter először kutató látott. Valaki bele akarja magát majd ölni. Jézus újra kiküldte, most meg akasztófa tűnt a szemébe, megjelentve, hogy mi vár az újszülött magzatra. Harmadszorra is kiküldte Péter most a megnyílt eget látta. Jól van — mondta az Úr — Tamás most már újra megszülehet. Úgy is lett. A lány a Boldogasszony ágyában (gyerekágyban) halt meg, mindjárt meg is üdvözült.

¹⁰ A virágpróbáról van szó.

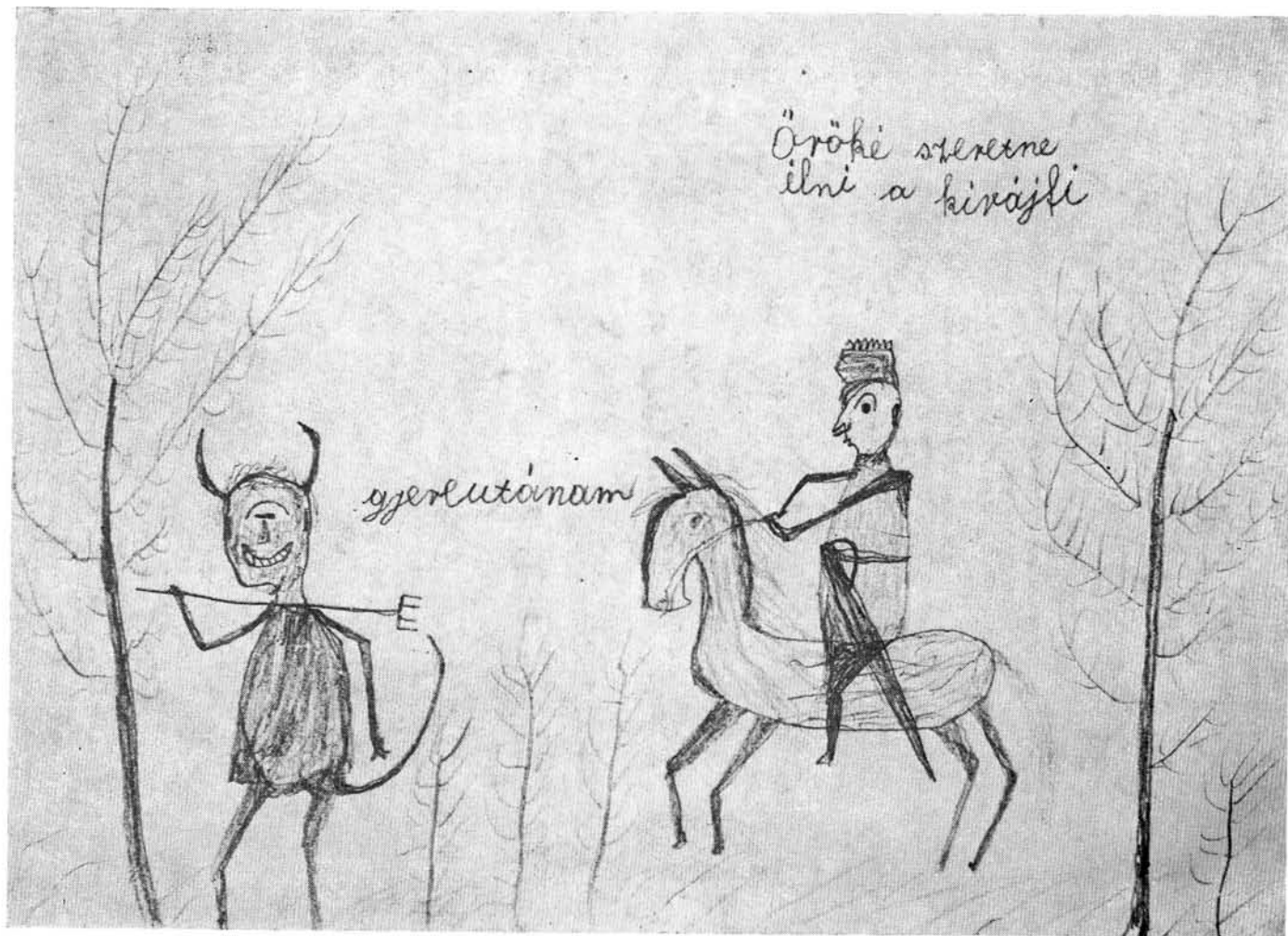
¹¹ *Dugonics A.*, Cserei, egy honvári herceg. Szeged, 1808, 94. Sokat hangoztatott követelmény, hogy egyszer sor kerüljön Dugonics egész irodalmi munkásságának folklór szemléletű elemzésére.

¹² *Lelköcske*. Idézve még Tombác János 696.

¹³ *Kálmány II*, 150. III. 139-151.

¹⁴ EA. 2801.

¹⁵ Ábrahám-Ködmén Józsefné Márki Piroska ajkáról (1974.)

Örökl étre vágó királyfi (Tombác János rajza, Lantos Miklós fölvétele)

Az egyházi hagyományt, olykor az apokrifok világát idézik Kálmány gyűjtéséből, kisebb részben a magunk hallomásából azok a természetmagyarázó (A haramiák és a Szentcsalád, Mióta rakják keresztbe a búzát? Krisztus arca a búzaszemen), sokszor példázatnak tetsző epikumok is, amelyek főleg a földön vándorló Jézus és Péter, olykor Szűz Mária, Mihály arkangyal alakjához fűződnek. Ezekből alkalmas helyen (kozmogónia, mezőgazdaság) elég sokat közöltünk. Itt csak egyet idézünk belőlük: a lusta legénynek és az ügyes lánynak¹⁶ már teljesen paraszti, helyi környezetbe ültetett históriáját:

Mikó Krisztus urunk Szent Pétörrel a földön utazott, aratók kerültek az útjába. Odaköszönt hozzájuk, oszt vizet kért. Vót ott egy eladó lány, olyan tizenhat-tizennyóc esztendő. Nagyon szívesen fogadta őket, mint utasokat. Fókapta a korsót, szaladt friss vízért, avval kénálta mög őket. Szépen mögköszönték, avval továbbmöntek.

Mönnek, möndögélnek, de Pétörnek nem mönt ki a lány az eszibú: Uram, Teremtóm, mit adjunk annak a lánynak, hogy olyan jó friss vizet hozott? Asszongya Krisztus urunk: Várjál, Pétör!

Avval csak möntek, beértek a város szélire, előtanáltak egy nyáját. A pásztor egy körtefa alatt feküdt a hűvösben. Kitátotta a száját, várta, hogy majd a szájába esik a körte. Asszongya neki Szent Pétör: kelj föl barátom! Minek keljek fő? De csak kelj föl, oszt úgy ögyé! De bizony a pásztor nem kelt fő.

Mönnek be a városba, asszongya Szent Pétör Krisztus urunknak: Uram Teremtóm, mit érdemöl ez a legény, mikor olyan lusta? Csak éppen azt várja, hogy a körte a szájába essön. Hát azt a lányt — felelte Jézus — aki nekünk azt a jó friss vizet hozta! De Uram Teremtóm, hogy gondolod? Nem érdemli mög, mikor az a lány olyan friss, ez mög olyan lusta.

Jaj, Pétör, ez is lusta lögyön mög a felesége is lusta lögyön, akkó hogy élnek mög? De így osztán mögélnek.

A táj középkorias epikai hagyományának legérettebb megnyilatkozása az *örök-életre vágyó királyfi*, amelyet Tombác János ajkáról örökítettünk meg. Honti János e mesetípust kelta eredetűnek találja. Ír hittérítő szerzetesek terjesztették el az európai kontinensen. Nem sok változatát ismerjük. Legbővebben az ír, flamand, francia hagyományban él, de horvát, lengyel variánsai is akadnak.¹⁷ Nálunk csupán a szé-kelyföldi és Szeged vidéki nép ismeri. Szegedi első följegyzései a múlt század közepéről valók.¹⁸ Ez nyilván igazolja a mesének régi helyi gyökereit. Eredetileg barát-exemplum lehetett.

Tombác meséje különös ötvözet. Fölvillan benne a *Legenda Aurea*, illetőleg az *Érdy-kódex* példázata az idő múlásáról. Egyik epizódja mintha Pokoljáró Tar Lőrincnek a tisztítóútzben szenvedő lelkekről való látomását idézné.

A török mesevilág

Adatok, párhuzamok, utalások híján reménytelen vállalkozás volna arról beszélni, hogy a *török* mesevilág páratlan gazdagsága, műfaji változatossága, az előadásnak és alkalomnak keleties révülete hogyan ihlette, színezte a szegedi nép mesemondó készségét. Hogy azonban ilyen kapcsolat virágozhatott, egyes kozmogónikus mondatmotívumok mellett, Solymossy Sándor nyomán egy meseformulára utalunk. Amikor a vándorló mesehőst megkérdezzük: *hol jársz, hol kelsz, amerre még a madár se jár?* — a szegedi mesehős más magyar tájakétól eltérően így felel rá: *kelők-járok, hajt a nyomorúság*. Ez a formula főleg a balkáni népeknél ismeretes. Szegeden is, nálunk is nyilván török hatásra vert gyökeret.

¹⁶ Kálmány II. 1, 43; középkori előzményeiről Wesselski, A., Märchen des Mittelalters. Berlin 1925, 65, 214.

¹⁷ Tombác János meséi 39, 688. Vö. különben Honti J., Mesék és mítoszok a halálról és halhatatlanságról. Ethn. 1934, 34.

¹⁸ MNGY XIII. 132, 503.

Alig kétséges, hogy Borbély Mihály egyik meséje, a *Vérojtó, Kalapfojtó* még török maradvány.¹⁹

Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azt is, hogy magyarnak érzett sajátosságok, keleti gyökerekből sarjadt mesemotívumok a szegedi nép hagyományában is meglepő gazdagsággal fordulnak elő. Ezeket az összefüggéseket a tudományos igényű kutatás csak korunkban tárta föl és mutatott rá az ázsiai nomád népek szellemi világképével való kapcsolatukra. Sajnos, hazai folytonosságukat a vizsgálat adatokkal nem tudja alátámasztani, bizonyítani. Ismerve azonban a népemlékezet páratlan szívósságát, az íratlan hagyományok őrzésének meglepő példáit, helytálló az a föltételezés, hogy itt lényegükben századokon át fenntartott összetartozásokról lehet csak szó.

Barokk népkönyvek

A barokk időkben magyarul is megjelenő európai népkönyvek: *Hét bölcs mester, Árgirus, Salamon és Markalf, Gesta Romanorum* és még mások olyan történeteket adnak elő, amelyeknek mesejellege vitathatatlan. Ezek jeles mértékben belegyökereszték a mi szegedi népünk epikai tudatába is, és sokszor váltak eleven ihlető hagyománnyá. Megjelennek Borbély Mihály²⁰ és Tombáczy János mesemondásában is. A szegedi ponyván, Grün Orbán helybéli nyomdász kiadásában is több mese látott napvilágot, így az *Árgyélus királyfi* (versben), *Stilfrid és Bruncvig*.²¹

¹⁹ *Istvánovits M.*, Egy folklóre-szüzsé kialakulása Euráziában. *Ethn.* 1964, 178. Vö. még *Berze Nagy J.*, Magyar népmesetípusok. I. Pécs 1957, 472.

²⁰ *Hagyományok* II, 125, 193, 194. A hét bölcs.

²¹ Erről más összefüggésben még bővebben is szólunk.

DUGONICS ÉS A SZEGEDI MESEHAGYOMÁNY

Ismeretes, hogy a népmese iránt való tudatos hazai érdeklődés szerény nyomai a XVIII. század végén mutatkoznak, de hírül sem vetekedhetnek a népdal, közmondás és népnyelv egykorú lelkesült és eredményes kutatásával. Amíg a felvilágosodott Bessenyei mély megvetéssel fordul el a mesétől, addig Dugonics és Csokonai már szeretetére, figyelmére méltatja. Rendszeres gyűjtésre azonban még egyikük sem gondol.

Dugonics András már helyes érzékkel veszi észre a mese pihentető hivatását is,²² amikor ezeket írja: „Etelka magához hívatta azokat a leányokat fonyóba, kik Budán mesézni legjobban tudanak. Tündér Ilonát, a Hamu-pipókét, a Lidércet, a Tátos lovat, a Fehér macskát, néha éjjél utánig is hallgatta. Alig várta osztán, hogy a hajnal hasadgyon. Alig várta, hogy a mesékkel Eteléhez mennyen és unalmas hosszú óráit azon jóízűen hallott meséinek el-elbeszélőkkel meg-kurtíthassa.”

Nem véletlen, hogy Gaal György (1783—1855), a pesti egyetem egykori hallgatója, Dugonics rajongó tanítványa adta ki Bécsben az első komoly igényű magyar mesegyűjteményt. Gaal elhatározását legalább annyira ihlette Dugonics András, mint a Grimm testvérek példája.

Dugonics példabeszédei és jeles mondásai között olvassuk: *hazugabb a kis Ilus fiánál*. Úgy gondoljuk, hogy a hozzáfűzött magyarázó jegyzet a legkorábbi följegyzett szegedi mese,²³ illetőleg összefüggő mesetöredék:

„Kis Ilus fiának ezek voltak a leghíresebb hazugságai. Először azt találta valaki öelötte mondani, hogy a nyulat szalautában elfogta. Kis Ilus fia ezt csudálkozásra méltónak lenni nem mondotta, mivel maga a futó nyulat simogatni szokná, sőt midőn kedve tartaná, farkán fogva maga előtt üzné, még anyjának udvarába nem vinné. Ezt maga Kis Ilus igaznak lenni mondotta. Másodszor, midőn egy lovas katona azzal kérkednék, hogy Pirók lova oly szaladású lenne, hogy ha egyszer sarkantyúba venné, bár záporosan esnék is az eső, se magára, se lovára egy csöppet esni nem hagyna, mert kardját is úgy tudná forgatni, hogy azzal a csöppeket mind elhárítaná. Ezt Kis Ilus fia nem tagadta, hanem a katonától csak azt kérdezte, ha vajon arról a Pirók lováról lenne-é beszéd, melyet ő tegnap sebes futásában megpatkolt.”

Dugonicsnál is előfordul „a kevélynek szava járattyai” közt a *Királyfia Kis Miklós* névre való utalás.²⁴ Azt azonban nehéz volna már eldönteni, hogy eleven hagyományról van-e itt szó, vagy régi példabeszédes könyvekből való kimásolásról.

²² Etelka II., 241.

²³ Példabeszédek I. 261.

²⁴ Példabeszédek II, 84. Vö. *Tarnóc M.*, *Királyfia Kis Miklós* alakja régi irodalmunkban. ITK 1967.

A gyűjtés kezdetei

A szegedi elbeszélő hagyomány, főleg mesevilág iránti céltudatos érdeklődés Ipolyi Arnold közvetlen hatására a múlt század derekán bontakozik. A szegedi piarista gimnázium nagyérdemű tanára, Csaplár Benedek Ipolyi Arnold mitológiai kutatásának támogatására, anyaggal való ellátására diákjaiból mesegyűjtő közösséget szervezett. Messzire kiemelkedett közülük Debreczeni János, aki édesapját, Debreczeni Ferenc alsóvárosi csizmadiamestert is megnyerte az ügynek. A diákgyűjtők között ott volt Bakay Nándor, a későbbi híres költőgyáros, Szluha Ágoston, Wéber Károly, a kiváló érzékű Vilcsek Jakab és mások.²⁵

Ismeretes, hogy az Ipolyi rendelkezésére álló meséket, így a szegedi anyagot is Kálmány Lajos rendezte sajtó alá. Sajnos, a mesék inkább tartalmi kivonatok, szinte regesztának tetszenek. Ipolyit kizárólag a mesemotívumok érdekelték, az előadás helyi, egyéni ízeit hiába keressük bennük. „Az a népi mesemondó hang — írja²⁶ Kovács Ágnes —, amelyet Arany János nyomán Arany László és Gyulai Pál maguk is használtak, s az általuk szerkesztett Magyar Népköltési Gyűjtemény gyűjtőitől is megkivántak, az Ipolyi által gyűjtött vagy gyűjtetett szövegek nagyrésznél hiányzik. A kiadásuk körül első alkalommal folytatott megbeszélések, levélváltások tartalmát nem ismerjük. Föltehető azonban, hogy Kálmánynak is tudomására hozták a gyűjtemény szerkesztői, hogy a szövegek irodalmibb, népibb formában való átdolgozása kívánatos lenne. Kálmány nekifogott tehát, hogy Ipolyi meséit „megírja”. Mesét írni adott szöveg alapján, a közfelfogás szerint egyike a legegyszerűbb stílusgyakorlatoknak. Ennek a felfogásnak természetesen körülbelül annyira van igaza, mint annak, amely azt tartja, hogy olyan verset írni, mint Petőfi Sándor, akárki tud. Hiába volt Kálmány egyike a legjobb népmesegyűjtőknek, aki anyagát és a terepet, ahol dolgozott, úgy ismerte, mint kevesen a néprajzi gyűjtők közül, mesemondó nem volt, mint voltak Kriza János, Arany László, Benedek Elek vagy Berze Nagy János. A mesék átsztilizálása a befektetett hallatlan munka ellenére sem vezetett kielégítő eredményre.”

Kálmány átírásai a szegedi nép színes beszédkultúrájának még az átlagát sem érik el. Ez halhatatlan gyűjtői érdemből természetesen mit sem von le.

Kálmány Lajos munkássága

Kálmány mesegyűjtő pályája egyébként a *Koszorúk* megjelenésével (1877) kezdődik. Csanádapácán káplán, de papi hivatása Pusztaföldvárra is átviszi. Mindkét falu, sőt a szomszédos Újkígyós is a szegedi magyarságból rajzott ki, ahol a dohánytermelő nép körében a mesemondásnak nagy kelete volt. Kár, hogy ekkor még nem ismerte föl a mesegyűjtés elsőrangú sürgősségét: eleven és gazdag hagyományt örökíthetett volna már itt meg.

²⁵ Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerkesztette Kálmány L. MNGY XIII. Budapest, 1914. A szegedi vonatkozásokról VIII-IX.

²⁶ Kovács Á., Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteményében. NÉ. XXXVIII. Budapest, 1956, 227.

A „Szeged népe” köteteiben (1881, 1882, 1893) mind növekvő jelentőséghez jutnak az elbeszélő műfajok: ballada, monda, mese. Gyűjtőterülete fölöleli az egész szegedi néprajzi tájat: a Várost, a tanyavilágot, Temesközt. Kálmány eddigi meseanyaga egyelőre korának gyűjtői felfogását, egyoldalú irodalmi szemléletét tükrözi: kizárólag magukat a szövegeket örökíti meg. Semhol semmi utalás a mesemondó egyéniségére, a társadalmi környezetre, a mesemondás körülményeire. Legfőljebb a népnyelvi sajátosságok megrögzítésére és a lehetőség szerinti szabatos lejegyzésre van gondolja.

Kálmány Lajos

Módszere, szakmai készsége, gyűjtői jósorsa a „Hagyományok” két kötetében juttatja nemcsak néprajzi, hanem magyarságismereti szempontból is klasszikus anyaghoz és eredményekhez.²⁷

Az első kötetnek, főleg a temesközi Magyarszentmártonból, Egyházaskérről (Verbica) származó meséi (Köles, Csinosom-drága, Kígyóbőrű Kámán Sára: Világ-szépasszonya és mások) a szegedi mesemondásnak legarchaikusabb rétegeit és összefüggéseit tárják föl. Kár, hogy még itt sem tudunk meg semmit az emberi környezetről, atmoszférikus sajátságokról. Ihletett előadóikat sem ismerjük. A lejegyzések itt már szinte a mesemondók előadásával azonosak.

Borbély Mihály

Megváltozik a helyzet a második kötetben, amely korlátozottságai ellenére is korszakjelző a magyar népmese gyűjtés történetében: Borbély Mihály meséinek kiadásával ugyanis Kálmány a modern, társadalmi szellemű mesegyűjtésnek magyar úttörőjévé válik.²⁸

²⁷ Új, tudományos értékű kiadása *Katona I.—Bori J.*, Pingált szobák. Borbély Mihály meséi, Kálmány Lajos gyűjtése. Hagyományaink. VI. Újvidék, 1977. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Katona Imre. Borbély Mihály életrajzát Bori Imre írta, a kiegészítő gyűjtés Beszédes Valéria munkája.

²⁸ Úttörő érdemeinek méltatása *Ortutay Gy.*, Halhatatlan népköltészet. Budapest, 1966, 175.

Borbély Mihály (1882—1953) a szegedi néptörzsökből kirajzott Egyházaskér, népies nevén Verbica faluban volt juhász, majd gazdálkodó. Itteni család sarja, bár Beodrán született, amelynek magyar népe szintén szegedi eredetű. Fiatal korában Bácskába került, Moholon nősült, de hazakivándorolt szülőföldjére.

Kálmány még nem ad teljes emberi portrét Borbélyról. Bevezetőjének legérdekesebb része az, amelyben a mesei tulajdonjogról szól. „Meséket jegyezgettem más alkalommal, és oly meséről került föl a szó, melyet le akartam írni. Emberem szabadkozott, pedig el is mondta nagyjából. Kezdttem faggatni, s arra a kérdésemre: talán nem jól tudja — válasza az volt, hogy tudni tudja, de nem az ő meséje. Erre már kíváncsi lettem, hogy érti ezt: nem az ő meséje. Mikor mesélgetni szoktunk, ezt nem én szoktam mesélni — felelte —, hanem egyik társam. A magyarnak nemcsak nótája hanem meséje is van. Az a mese, melyet ő szokott mesélgetni a hallgatóknak, az az ő meséje... Így értendő a címül adott „Borbély Mihály meséi.” Meséinek egy részét saját bevallása szerint egy horgosi, pontosabban hosszúhátú eredetű öreg juhásztól tanulta.

Borbély Mihály és felesége (*Bori Imre nyomán*)

Egyéniségét egy Szegeden élt unokaöccse, Borbély Mátyás jellemzése alapján még a következő vonásokkal egészíthetjük ki. Mint említettük, juhász volt, majd gazdálkodott és fuvarozott. Megfordult Feketető, másként Cernabara faluban is.

Számos gyermeke volt. Igazságszerető, önérzetes ember, akit az élet ugyancsak megpróbált. Egyszer nagy indulatában beverte egy cernabarai gabonakereskedő ablakait, mert úgy érezte, hogy az a mérésnél megcsalta. Máskor az uraság kasznárját vágta végig az ökörhajtó ostorral, mert hebehurgyán parancsolgatott neki. Hirtelen, lobbánékony természetét máig emlegetik. Feleségével, gyermekeivel keményen bánt.

Világembőre volt: amíg baleset következtében meg nem sántult, nagyon szeretett táncolni, vőfélykedni, mulatni. Már egész fiatalon híres mesemondó, aki saját szavai szerint egy hétig is tudott *hazudozni*. Borbély Mátyás is tudta, hogy a *pap*, a mesemondó lányának emlékezete szerint a *költő*, azaz Kálmány Lajos napszámot fizetett neki a mesélésért. Téli időben különösen sokfelé hívták mesélni. Unokaöccse szerint kortársai közül még a verbicai Papp József és a magyarcsernyei Márton István is ki-tűnő mesemondó volt. Ezekről nem maradt ránk semmi.

Bori Imre, illetőleg Katona Imre értesüléseiből tudjuk, hogy az analfabéta Borbély édesanyja imádságos asszony volt, aki vallásos ponyvairatokból, népkönyvekből — mint amilyen a közkedvelt *Aranykorona*, *Makula nélkül való Tükör*, *Hét bölcs mester* — nemcsak olvasni, de gyermekeinek mesélni is szeretett. Ez magyarázza különben nem templomjáró mesemondónknak vallásos hangvételét, megjegzéseit, egyházas történeteit. Így az imádság erejét példázza *A mánglis pince*. A halottak tisztelétére tanít a már idézett *Beszélő koponya*. Az Oltáriszentség erejéről szól *A visszafelé sült puska*, amelyet máshol idézünk. Gyermeteg csodákról esik szó több apró történetében: *A rázarénus* (= nazarénus), *A háládatlan gyermek meg a béka*, de olykor meséinek egy-egy utalásában, epizódjában is. Mint Katona Imre is²⁹ észreveszi: „meséi tele vannak babonás-vallásos elemekkel. Meséi sokszor hiedelemközeliek, illetőleg legendás vonásokkal rendelkeznek. Nagy szerepet játszik nála a *megváltás* gondolata, így az elég tragikus befejezés az ő vallásos szemszögéből nézve valójában megdicsőülés, ille-tőleg üdvözülés.”

Más összefüggésben igen röviden már idéztük *Az elátkozott tizenkét gyermek* meséjét,³⁰ amely az égboltnak emberi módon élő, munkálkodó csillagait eleveníti meg:

Égy kislány tizenkét elátkozott bátyját keresve találkozik a csillagok anyjával, köszön neki: Jóestét, adjon Isten öreganyám!

Adjon Isten kislányom, neköd is! Hun jársz, hun kelsz, mikor még a szárnyas állat se járhat titen?

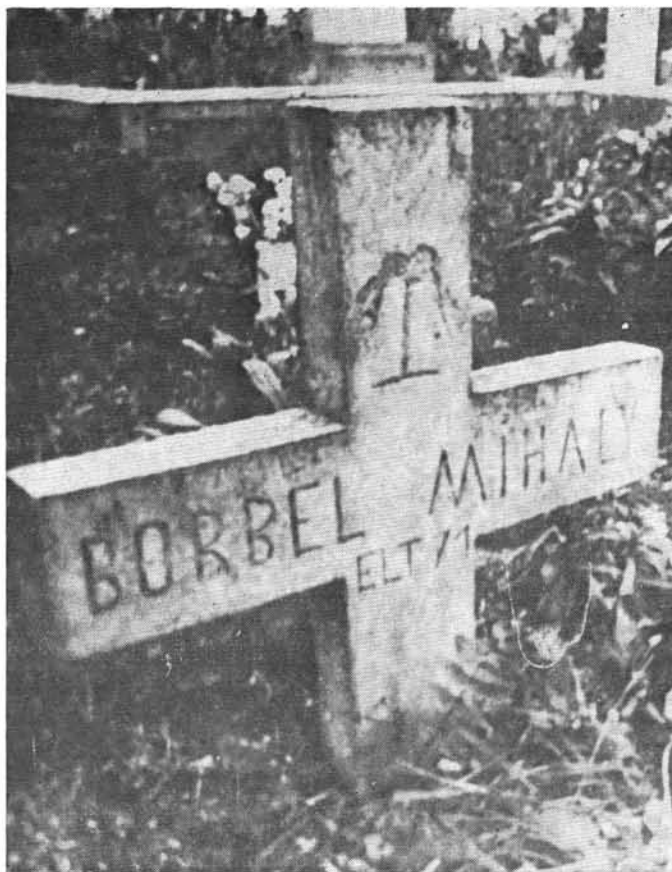
Járok, kelök öreganyám — mondta a kislány — mert az édósanyám elátkozott tizenkét testvérömet. Főláldoztam értük az életömet, hogy addig mék, még csak fő nem tanáлом őket is. Nem hallotta-e kend hírüket?

Én nem hallottam, lányom, — a csillagok anyja mondja —, ha csak az én fiam nem hallotta, az *Esthajnali csillag* (Vénusz), mert az legkorábban el szokott mönni. Az mán elmén, mikor bealkonyodik. Vagy pedig a *Döncölszékér* (Nagymedve) fiam nem tud felüle, mert az mán kilenc órakor elmén. Vagy pedig a *Csirkéstyúk* (Fiastyúk) lányom, mán az tizenegy órakor elmén. Vagy pedig az *Ökörkereső csillag* (bizonytalan csillagkép) fiam nem tud felüle valamit, mert mán az egy órakor elmén. Vagy pedig a *Háromkaszás* (Orion) fiam nem tud valamit, mert azok mán fél kettőkor elmönnnek, vagy pedig a *Sánta lányom* (Sánta Kata, Sirius) nem tud valamit, mert az mán két órakor elmönt, és visz nekik vizet.

Egyik hazatérő csillag sem tud a tizenkét testvérről. A kislány ezután ismét útnak eredt. Talátkozott a Napnak, majd a Holdnak, végül a Szélnek anyjával, de ezek sem tudnak róluk semmit. Csak a Szélnek a leánya tudja, hol vannak. Haramia lett belőlük. Húguk hét esztendeig, hét hónapig, hét hétig, hét napig, hét óráig és hét percig mög hét minutáig böjtöl érettük, és így megváltja őket. Hazatérnek édesanyjukhoz, aki örömeben összeroskadt. Miután a fiak az átoktól megtisztultak, meghaltak. Harmadnapra édesanyjuk is meghalt utánuk.

²⁹ Pingált szobák 377.

³⁰ Kissé megrövidítettük.

Borbély Mihály sírja (Bori Imre nyomán)

Borbély mesemondása egyébként a magyar prózai epikus hagyománynak minden műfajára kiterjed. Egyik legjellegzetesebb meséje *A pingált szobák*. Mintha a hajdani képmutatókat, képmutogatókat is idézné, akik búcsúkon, vásárokon egy-egy „szenziót” rúdra erősített, váltogatott képekkel is szemléltettek.

Tombác János

1901 január 11-én a szegedi tanyavilágban, az őszeszéki kapitányságban született. Neve a legjellegzetesebb, még a török időköt idéző szegedi családnevekhez tartozik.³¹ A szegedi népnyelvben régi tájszóként is előfordul. A hajdani vízimalom egyik fontos alkatrészét, azt a vastag fenyőszálat jelentette, amely hajó híján a malmot tartotta a vízen. Belekerült a szegedi példabeszédbe is: *egy tombácon faragnak*, vagyis egy szándékon vannak, egyet akarnak.³²

³¹ XVI-XVII. századi adatok alapján. Vö. Szegedi Nemzet I. [MFMÉ 1974-75/II] 81, 95-96, valamint 162.

³² Példabeszédek I, 63.

A Tombáczok fölsővárosiak, bár Alsóvároson is akad belőlük. A múlt században jeles, olykor dúsgazdag hajóácsok, hajósgazdák, vízimolnárok is akadtak közöttük. Biztosra vehető, hogy mesemondónk ősei is vizenjárók voltak, de a folyószabályozás, gőzhajózás megfosztotta őket hagyományos életmódjuktól. A család szegényebb ágai kénytelenek voltak a múlt század derekán népesedő tanyavilágban szerencsét próbálni. Az apa, György (1869—1947) már kint, Felsőtanyán született. Ennek édesanyja (János apai nagyanyja) Vlasics Veronika. Apai ágon elmagyarosodott, katolizált szerbek ivadéka. A dédanya, — szegedi szerb polgárrasszony — még nem tudott magyarul. A férje, Vlasics János a körtöltés alsóvárosi szakaszán gátőr volt, családi visszaemlékezés szerint mulatós, dicsekvő, hatalmas szerelőkédvvel megáldott ember, aki gyermekeivel nem sokat törődött.

János édesanyja Ábrahám-Fúrú Veronika (1876—1949) törölmetszett, ősi alsóvárosi magyar sarjadék. Szülei a Víz előtt még bent a Városban laktak, de a nagy katasztrófa után nemsokára tanyára, éspedig Feketeszélre sodorja őket is a megélhetés gondja. A családban már nem emlékeznek rá, hogy a két fiatal hogyan talált egymásra. Házasságukból tizenkét gyermek származott. Kilenc megérte a felnőtt kort. A mi Jánosunk negyediknek született. Mesemondó talentum egyedül neki adatott.

Nehezen éltek Őszeséken. Szegénysorsú szellérek voltak, másnak dolgoztak. Minden álmuk, vágyuk az volt, hogy a *maguk szögényei* lehessenek, önálló életet kezdjenek. Erre a dorozsmai földön hamarosan alkalom is nyílt. A múlt század legvégén (1890), jó pár évtizeddel a szegedi határ nagyrésznéek fölszántása után, de annak ösztönző példájára a dorozsmai járásokat, pusztákat is feltörlik és felosztják a jogosult redemptus-ivadékok között. Sokan azonban nyomban megváltak az őket illető földektől. A szórványosan kihúzódo dorozsmai, falubeli szegény parasztok mellett valóságos népvándorlás indul meg Alsó- és Felsőtanya szellérségéből és törpebirtokos népéből a dorozsmai határba.

Így került át Tombácz György is családjával az Őszesékkal, illetve Szatymazzal szomszédos Zsombóra. Ennek is Ménősjárás nevezetű határrészebe, ahol pár hold homokot venni is tud. Mellette kapásnak is elszegődik. A *kapás* sokgyermekes szegény tanyai családból származó fiatal házasember, aki jómódú tanyai gazda, vagy városi úri polgári birtokos homoki szőlejebe szegődik. Itt lakásul szerényebb tanyaház épült a számára. Ehhez kisebb darab földet szerzett, kialakított bért kapott, jöszágot is tarthatott. Mellette még maga kevéske örökföldjén, bérletén is tudott gazdálkodni.

Később a közeli Lápastón vernek gyökeret. Itt kezdett a János gyerek iskolába járni. Jeles eredménnyel végezte el mind a hat osztály, csak magaviseletével volt állandó baj. Mint mondotta, egyrészt mesei megoldásaiból is kitetsző igazságszeretetért, félénkebb társai érdekében való bátor kiállásáért, de eleven természetéért és csintalan-ságáért a tanítója sokszor megverte.

Czékus Frigyes egyébként tanyai népművelésünk érdemes alakja volt. Fölsimerte a gyerek okosságát, továbbá az akkor divatos iskolai agyagmintázásban (slőjd) való feltűnő ügyességét. Édesapjával beszélt is, hogy taníttatni kellene, szakiskolába járattani. A családnak azonban erre nem volt módja. Készsége azonban rajzolgató kedvében, meseformáló tehetségében mégis kibontakozhatott.

A kis János már 11 éves korában kenyérkereső. Édesapja kispásztornak szegődött. Szolgált többek között a bűbájosnak híresztelt Nagypál Antalnál is. A semlyékeken, tarlókon jöszágot legeltetett. Szolgálatáért ellátás mellett egy öltözet ruha és egy választási malac járt neki.

A pusztai élet, pásztorság egész életére bevésődött szívébe, lelkébe. Meshősei szinte kivétel nélkül pásztoremberek, főleg juhászok, hűséges társukkal, a kutyával. Meséiben a királyoknak a juhászok a legjobb barátai, ők segítik ki az országot a bajból. A kutya is mesei alakká válik mellettük.

A serdülő János az első világháború idején már bandában aratott a zombolyai Csekonics uradalomban. Utóbb kaszás lett. Télidőben hol béresként, hol meg kocsi-ként szolgált, eljárt napszámba is.

1918 őszén kitört az őszirózsás forradalom, utána tavasszal kikiáltják a Tanácsköztársaságot. Harcteret megjárta bátyjával, Györggyel beállott a Vörös Hadseregbe. Tüzérnek sorozták, harcolt a csehek ellen, eljutott Eperjes alá. Csapatát később a románok ellen vezényelték. A Tanácsköztársaság összeomlása után gyalog jött haza szülei hajlékába, Lápastóra.

1919 őszén már ismét napszámba jár, majd tanyásnak szegődött. 1924 farsangján

házasodott meg, Kálmán Mária Magdolna átokházi lányt vette feleségül. Öt gyermekük született.

Később a *Márták* dűlőjében 2 holdon vetette meg a lábát: tanyát épített, szőlőt, gyümölcsöset telepített. Napszámba is eljárt, Wagner Adolf szegedi gimnáziumi tanár, országos hírvé homológus szatymazi modern gyümölcsösében dolgozott. Itt kitanulta a szemzés, sípolás, metszés, párosítás, oltás magaskiskoláját. Rátermettségét oklevél is tanúsítja.

A két világháború között a szegényebb homoki gazdák a szegedi piac hallatlan olcsósága miatt Zsombórról, Szatymazról, más szomszédos helyekről termésüket: almát, körtét, barackot, dinnyét Tiszántúlra, Csanádban, Békésbe hordták a maguk kocsiján. Az aratással, csépléssel már megvoltak, az őszi munkával még várhattak. Lassan mindenki talált magának állandó szálláshelyet, ismeretséget.

János bácsi is eljárt egészen Mezőkovácsházáig, Tótkomlósig. Az összecsendült gyereksergnek mindjárt mesélni kezdett, de a felnőttek is örömet hallgatták, miközben egyetmását sikerült gyorsan elmérnie. Amikor először járt Tótkomlóson, véletlenül éppen a bíró házánál kérdezősködött, hogy lovát bekötheti-e az istállóba, ő pedig megéjszakázhat-e mellette. Csak az asszony volt otthon, aki kérésébe beleegyezett. Hazaérkezvén az ura, János bácsival beszédbe elegyedett, meghívta vacsorára is. Hamarosan a vendégé lett a szó, mesélésbe fogott. Ott az asztalnál virradt rájuk, amikor befejezte. Innen paplanos ágyba került. A bíró és családja kérlelte, hogy ezentúl mindig náluk szálljon meg, de okvetlen mesével jöjjön ám.

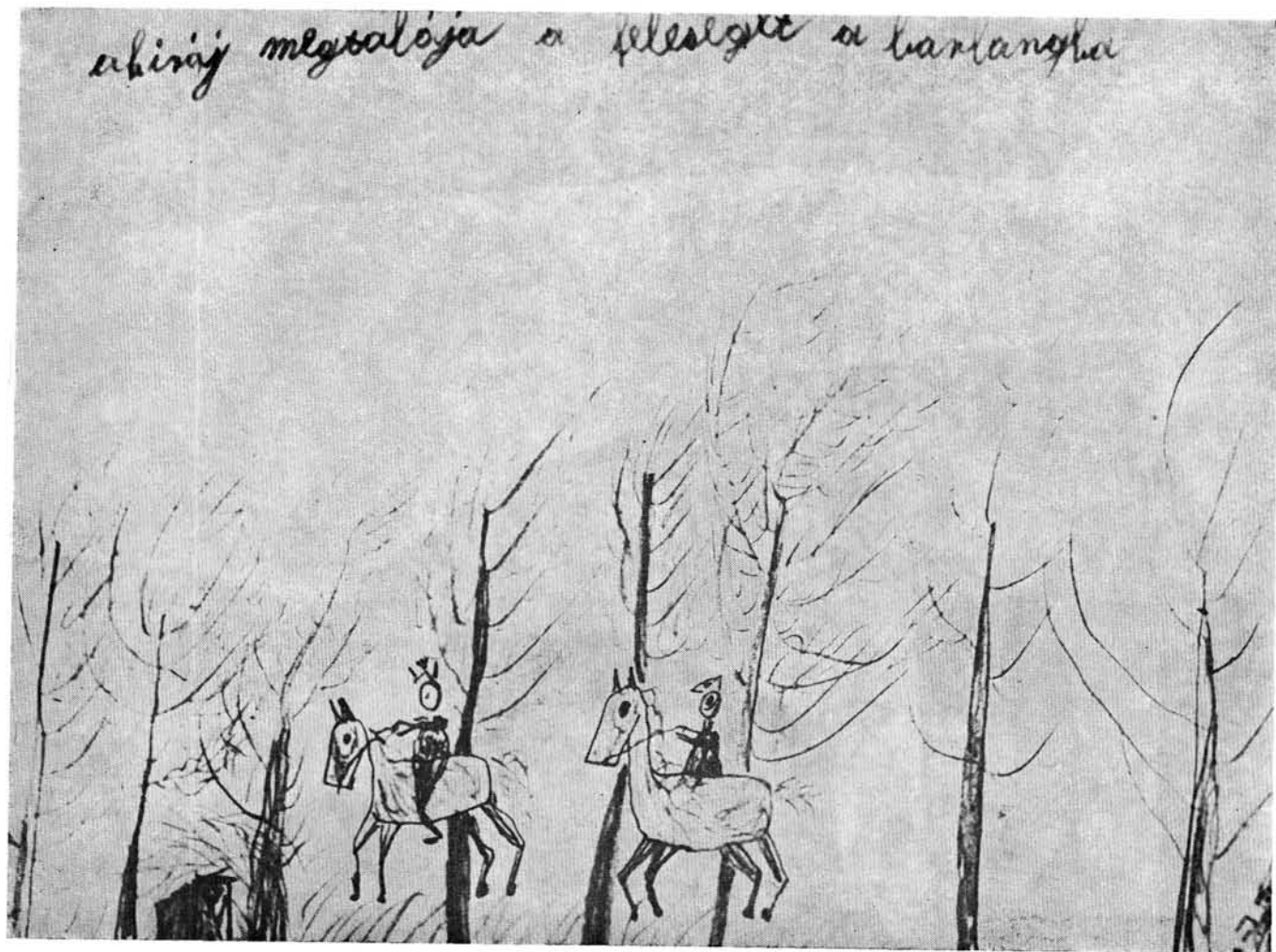
A felszabadulást követő földosztás során 4 holdat kapott egy kapástanyával együtt. Ennek fejében lemondott a Mártáknál lévő 2 holdjáról. Tapasztalatai, egyéni rátermettsége következtében minőségi fokon termelt szőlőt, modern almafajtákat, újabban földiepret. Sokáig résztvett a tanyaközség társadalmi életében is. Tizenkét esztendeig Zsombó tanácsagja (1950—1962) és a tanyájával szomszédos Wesselényi iskola szülői munkaközösségének feje. Ezt a tisztségét különösen szíven viselte. Az odajáró gyermekekkel egyenként is sokat törődött.

Élete utolsó másfél évtizedében a szívével sokat betegeskedett. Többször szorult kórházi kezelésre. 1974 december 22-én, vasárnap este közelben lakó leányának látogatására indult, útközben azonban hirtelen szívroham végzett vele. Meséinek annyira várt megjelenését³³ már nem érthette meg.

Mindig szeretett olvasni, még öregedő napjaiban is. A regényeket unta, mint mondogatta, sokat, gusztustalanul szerelmeteskednek bennük, és fölöslegesen szaporítják a szót, alig történik bennük valami. Egész olvasó parasztságunkra jellemzően a könyv szerzőjét, címét nem tartotta meg ő sem a fejében. Ezzel voltaképpen a népköltészet kollektív szelleme jut önkéntelenül is kifejezésre: az alkotás elsőbbsége. Az alkotó nem igényli magának, hogy nevét emlegessék. Mindent elolvasott, ami a kezébe akadt. Egyszer úgy leptük meg, hogy Arany Toldi-triológiájában mélyedt el. Mint mondta, már sokszor végigolvasta, de a költő nevét nem tudta megmondani, életéről sem tudott semmit.

Kétségtelen, hogy a tanyai iskola könyvtárából talán már gyermekei révén olvassatta Benedek Elek meséit és az Ezeregyéjszaka valamelyik ifjúsági kiadását. Ponyva-füzetek is megfordulhattak a kezén: Zsigfrid, Genovéva szívreható története, Hét bölcs mester, amelynek századunk legelején még a vásári ponyva legkapósabb darabjai közé tartoztak. Ponyvaolvasmányairól érdeklődve bizonytalan általánosságoknál nem tudott többet mondani. Könnyen lehetséges, hogy az ő ponyvai eredetű meséit nem föl-

³³ Tombác János meséi. Gyűjtötte és a bevezetéseket írta: *Bálint Sándor*. Lektorálta: *Kovács Ágnes*. Jegyzetekkel ellátta: *Dömötör Akos*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. Szerkesztette Ortutay Gyula. XVII. Budapest 1975.

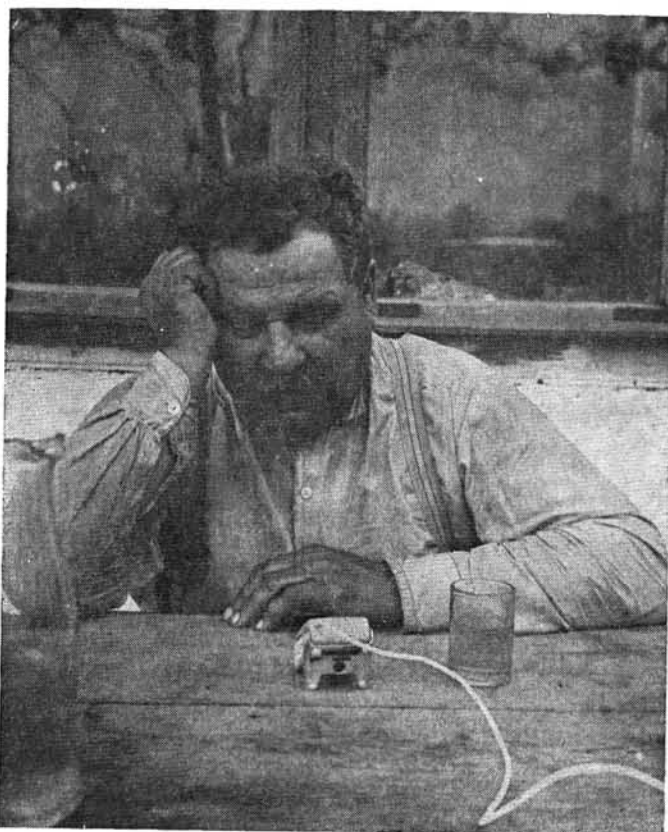

Genovéva (Tombác János meseillusztrációja, Lantos Miklós fölvétele)

tétlenül személyes olvasmányként vagy családi, baráti körben hangosan felolvasott és emlékezetbe vésett nyersanyagként vette birtokába, hanem máris folklorizálódott fogalmazásban, élőszavas közvetítéssel jutottak el hozzá.

Többször előfordult, hogy ismert, klasszikus magyar népmesének (Égigérő fa, Nap és Hold kiszabadítása) az ő szájából való előadására, újraköltésére lettünk volna kíváncsiak. Ilyenkor mindig azt mondta, hogy ezek már könyvben is benne vannak. Olvasta is őket. Ilyeneket tehát nem mesélt, csak amit a maga fülével hallott, illetőleg ő „komponált” össze.

Jellemző, hogy a klasszikusnak mondható, ünnepélyes mesekezdet — hol volt, hol nem volt — a maga költői túlzásaival és a hasonló vőfélyes befejezést hiába kerestük nála. Nyilvánvalóan már a rádió hatása, hogy helyettük nyomban a hallgatóság-hoz fordult és azonnal belevágott a mesébe. Csak alig-alig, inkább foszlányokban bukkannak föl nála a megszokott meseformulák (hol jársz, hol kelsz?; köszönd, hogy öreganyádnak szólítottál) a hármas tagolódás, illetőleg fokozás, és több efféle. Összemossa őket az előadás hatalmas sodrása. Feltűnő az is, hogy meséit, boszorkánytörténeteit az idő- és térbeli messzeség és határtalanság tisztelete mellett is milyen szívesen köti szülőföldjéhez, a maga korához, sőt a saját személyéhez. Hőseinek nevét hirtelenében, egész ötletszerűen választja meg, sokszor valami urasnak érzett név (Álmos, Ákos, Emma, Ildikó) után.

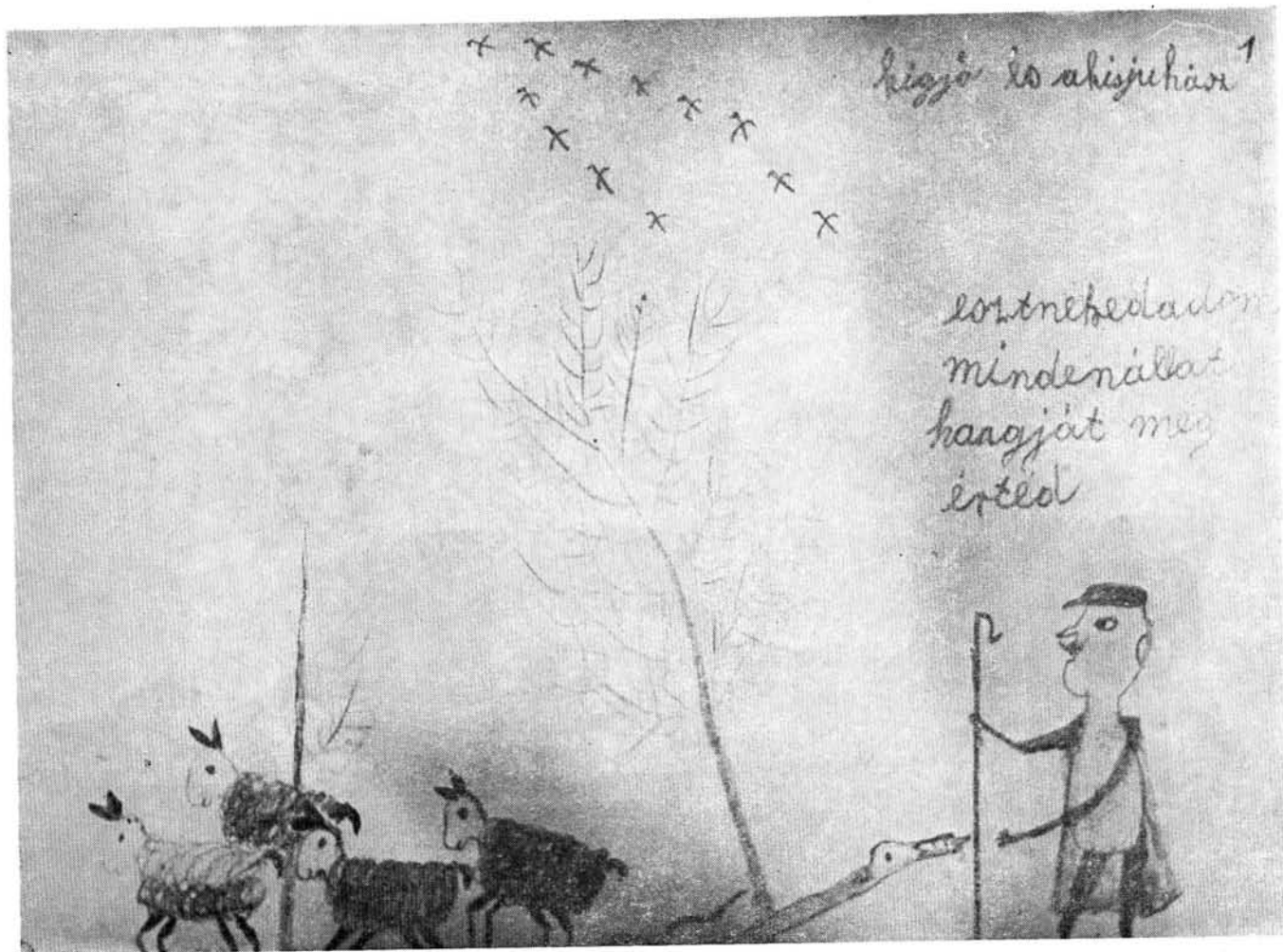
Tombác János mesemondás közben (*Juhász Antal fölvétele*)

Emlékezik rá, hogy apró gyermekkorában édesanyjától hallott először meseszerű okulásul mondott kis történeteket. Már tudatosan emlegeti Sárkány János elagott juhászembert, Rúzsa Sándor egykori barátját. Sűrűn megfordult Tombáczék hajlékában, ahol meg is vendégelték. Ezért mintegy hálából a gyerekhadnak mesével kedveskedett. Mondogatta, hogy már az iskolában, óraközi szünetekben, illetőleg nyáridőben pásztorgyerek korában mesélgetett köréje sereglett társainak. Az első világháború idején már napszámba járt: szőlőmunkát végzett, aratott. Itt az idősebbek is fölfigyeltek rá. A kicsiknek szürkén, feléből-harmadából elmondott meséit öregebbeknek szépen kikerekítve adta elő, és így hamarosan a felnőttek is őt kívánták hallgatni. Mesélni szokott kórházi, klinikai betegágyán is. A kórteremnek különböző tájakról, más-más társadalmi környezetből származó beteget, sőt a ráérő ápolónők is várták az estét, hogy megszólaljon.

„Megkérdeztük tőle: meséi miként születnek?” (Tombácz János és a Szerző; *Juhász Antal felvétele, 1964*)

Egyszer megkérdeztük tőle, hogy meséi miként születnek, támadnak a fejében. Elmondta, hogy nem mindig alszik el egyhamar. Olykor éjszaka is hirtelen fölébred és nem jön álom a szemére. Ilyenkor eszébe jut valami mesei ötlet és utána már könnyen jön a többi. Hasonlata szerint amint tavasszal az *embör* hozzáfog a munkájához, már előre bölcsen tudja, hogy őszig mi fog történni, mint kell neki helytállnia. Mondanivalóját előtte való éjszaka is átgondolta, amikor bennünket várt. Többször is előfordult azonban, hogy azonnal, minden különös belső készüllet nélkül belefogott egy hirtelen eszébejutó mese elmondásába. Főleg ha már az egyiket befejezte, de még volt idő másikkhoz is.

A kígyó és a kis juhász (Tombác János meseillusztrációja, Lantos Miklós felvétele)

Tombácz János egészen a rádiónak, majd televíziónak a tanyán való nagyobb térhódításáig, tehát a közelmúlt évtizedek villamosításáig, messze környéknek volt téli mesemondója. A korai alkonyat idején már gyülekeztek a tanyájában: szoba, konyha megtelt hallgatósággal. Felesége a kemencében tőkmagot pirított, vagy nagy fazékban cukorral ízesítve szemeskukoricát főzött a vendégek számára. Hallgatás közben ebből *csömögéztek*. Megtörtént, hogy a hosszú éjszakákat egyvégtében átmesélte, és a kései virradat még együtt találta a darvadozó társaságot. Hogy közvetlenebb legyen a hatás, olykor a jelenlevők egyéni sorsát is beleszötte a mesemondásába. Egyik-másik bóbiskoló vendégre ráütött, mintha a mesehős tette volna.

Még a hatvanas évek derekán említette, hogy unalmas óráiban olykor rajzolgatni is szokott. Kérdezte, készítsen e meséihez rajzokat. Bízattuk a munkára. Mindig megkérdeztük, valahányszor fölkerestük, hogy van-e már rajza. Hol azzal válaszolt, hogy nem ér rá, hol meg hogy a munkában elnehezedett a keze: majd télen. Hiába, a rajzolgatásból nem lett semmi.

1971 karácsonyán újabb szívrohammal a szegedi kórházba került. Állapota válságosnak látszott, de erős szervezetével a betegségből elég gyorsan kilábalott. Az orvosok még több hétre bentfogták. Az eleven természetű embert a kényszerű tétlenség kissé megviselte. Itt nem akadt hallgatósága, mint már azelőtt többször, amikor klinikán feküdt. Unalmában most kezdett rajzolni, mintegy negyven illusztratív jellegű naiv rajz került ki a keze alól.

Bár Tombácz János okosságával, kritikus szellemével ugyancsak kinőtt a maga világából és környezetéből, otthona, életmódja mégis a régi tanyai honfoglalók tisztaságát, igénytelenségét, egyszerűségét őrizte, bár anyagi körülményeinél fogva már ő is polgáriasabbá tehetné. Mindennél többre tartotta azonban a bölcs szemlélődést, még a gazdagodás, boldogulás egyébként jogosult kívánalmainál is. Bár mindig a kemény munka jutott neki osztályrészüi, mégsem lett rabja, semmivel nem hajszolta magát. A bőség vágya nem emésztette, végig megmaradt a maga mértéktartó, szinte személyesnek mondható egyszerűségében, a szellemi függetlenség magatudatlan birtokában.

Mesemondása Szeged paraszti világának fabulában való tükröződése, alighanem hattűdája is.³⁴

³⁴ Tombácz Jánosról *Bálint S.*, Tombácz János tanyai mesemondó. Délmagyarország 1964, 144. sz. *Zsigmond M.*, Mese és valóság. Nők Lapja 1964, 34. sz. *Horváth D.*, A mesebeli János. Délmagyarország 1969, 70. sz. *Horváth K.*, Nincs mese? Élet és Irodalom 1975. 14. sz. A gyűjteményről *Katona I.*, Népköltészetünk huszonnegyedik órája. Gondolatok Tombácz János meséiről. Tiszatáj 1976, 66, *Dömötör Tekla* ism. Ethn. 1976; *Scheiber Sándor* angol nyelvű beszámolója Fabula 1976-79.

A SZEGEDI MESEMONDÁS

A népmese egyetemes költői szándékaiban, nemzetközi összefüggéseiben, szerkezetének és világerzésének meglepő egyezéseiben nem könnyű külön magyar jellegzetességekről, nemzeti vonásokról vagy akár helyi, szegedi sajátosságokról beszélni. A nyelvi kifejezés jellegében, az előadás stilizáló és megjelenítő eszközeiben, módjában azonban föltétlenül érziünk mindig valami táji, sőt egyéni vonást. Ezt a formaadást, a stílris és hangulati elemeket, környezeti háttérrel viszont jogosan mondhatja minden nép, sőt egy népen belül minden táj, illetőleg minden ihletett mesemondó a magáénak, költői birtokának.

A szegedi népmese is ismeri az állandó jellegű, a maguk helyén mindig visszatérő, ismétlődő kifejezéseket, amelyeknek *formula* a nevük. Mint tudjuk, a formuláknak az előszavas (orális) népköltészetben különös jelentőségük van, mert a földézés, reprodukálás megkönnyítésére szolgálnak, és a mesemondásnak bizonyos állandó, szinte ünnepélyes jelleget adnak. Ezeknek elhagyása a mesét éppen hagyományos közösségi, társadalmi vonásától fosztaná meg. Ez Tombácz Jánosnál már szinte teljesen hiányzik.

Most a szegedi mesékben fölbukkanó formulákat vesszük szemügyre, amelyek egyébként máshol sem hiányoznak.

Már a bevezető mondóka kiragadja a hallgatót a mindennapok megszokott világából, amikor a mese színhelyét, a szegedi mesetájon is efféle módokon jelöli meg: *hetedhét országon túl, az üveghögyekön túl, a korpakazonon innen*, még szokatlanabban: *innenön-innen, a tunnanon túl*. Sokszor kezdődik valami tréfás ünnepélyességgel. Borbély Mihály egyik meséje így kezdődik: *Hun vót, hun nem vót, az innen innent, a tunnan tunnat, az üveghögyekön is tunnan vót, a korpakazonon pedig innen vót. Ott vót egy nagy högy. A högy tetejin vót egy nagy fenyőszál. A nagy fenyőszálon vót egy kisebb fenyőszál. A kisebb fenyőszál tetejin vót egy tű. A tű tetejin vót egy rossz szoknya. Annak a hetvenhetedik ráncából szödöm elő az én mesém.*

A mesevégződésnek is megvannak a maga helyinek érzett formulái. Amikor a mesehős sok viszontagság után végre elnyeri élete társát; ezt mondja: *én a tied, té az enyüm, ásó, kapa, mög a nagyharang választ csak el égymástú.* A mesevégződés legtöbbször felénk is már csak ennyi: *igy vót, vége vót, mese vót.*

A komoly, ünnepélyes mesei előadásnak népünk körében is sokszor tréfás, sőt vaskos a befejezése, hogy a hallgatóságot ezzel mintegy visszalentítse a mindennapi világba.

Egyik verbicai mesénk a lakodalom földézésével kezdődik; *szól a zene, tizenkét banda. Én vőfély vótam. Jártam én is, úgy táncoltam. Tökhajbú vót a sarkantyúm. Tisza, Duna, Száva, Dráva zsákba vót kötve, egy kőmadzaghon vót támasztva, vasrúddal vót bekötve. A sarkantyúm tökhajbú vót. Kihasztottam a zsákot, évitte az egész vendégségöt a víz. Én aztán jó úszó vótam, a mőnyasszonyt mög a vőle-gényt kirántottam a vízbű. Azok oszt éltek sokáig. Ha mög nem haltak, most is élnek.*³⁵

Egy újkígyósi mesének ez a vége: *nagy örömmel hazamőntek. Az öreg király möghalt, nekik hatta az országát. Jancsi a testvéreinek keresött egy nagyon szép királylányt. Nagy lagzit csaptak, faggyút iprikáltak, anná világoltak. A Tisza mög a Duna ott volt az ajtó háta mögött egy zsákba bekötve. A királykisasszony nagyon tüzesen táncolt, a papucskájával kirugta a zsákot, évitte a víz mindnyájukat. Puntum, eddig vót!*³⁶

³⁵ Hagyományok I, 23.

³⁶ Nyr. 1874, 234. A mesét a fiatalon elhunyt Lócskay József papnövendék gyűjtötte.

Egy magyarszentmártoni mesének ritmikus a befejezése: *mögesküdtek, csaptak lakodalmat.*

*Vót lé mög leves,
A szürke ló a szügyivel toltá.
Vótak hercegek, grófok, nagyülepű tótok.
Róka, macska tamburált,
Sándor, Pétör táncolt.
Egyiknek vót cipellője,
Szamárbürbü kikészítve.
Aki eztet így ē tudja mesélni,
Kap egy pohár bort.³⁷*

Ismeretes, hogy a mesemondás nemcsak szellemi, hanem élettani, testi szükséglet is. A gyermek sokszor csak akkor alszik el, ha mesélnék neki. Katonák, kubikosok nehéz munka után lepihennek és éppen a kimerültség miatt nem tudnának azonnal álomba merülni. Van úgy, hogy a munka: dohánycsomózás, tollfosztás, kukorica-fosztás, hajdani halhasítás szürke egyhangúságát kell a mesemondónak előznie. Láttuk, hogy ilyeneknek Kálmány szerint olykor még napszámot is fizettek. Majláthfalvi népünk ajkán a *fabulás embör* sokat beszél, szeret beszélni, de hozzá is költ. Tordai hallomásunk szerint a *fabulaság* egyszerre jelent költészetet, költői kitalálást, mesét.

Alkalmi férfiközösségekben valaki tehát mesélni kezd. Aki mesét tud, annak kötelessége a mesemondás. Addig kell folytatnia, amíg mindenkit álomba nem ringat. „A kaszárnyaélet — írja³⁸ a szegedi világban benneélő Tömörkény — voltaképpen mindenütt egyforma... Mese van mindig búven és mondója is akad. Ha a mostani eszemmel vagyok akkor köztük, egy-két kötetre valót össze lehetett volna szedni. Van abban furfangos, tündéres, királyfias, meg a vastagabb katonafantázia termékeiből való.”

„Velük járó érdekes sajtáság — folytatja Tömörkény —, hogy mesét világosság mellett nem mondanak. Ahhoz mindig bizonyos félhomány, szürkéség, misztikum szükségeltetik. Az asztal mellett, lámpa alatt például lehetlenség mesélni. S ha ég is a lámpa, s ha ül is alatta valaki az asztal mellett az vagy levelet ír, vagy a ruháját varrja, vagy borotválkozik, míg a mesemondó és közönsége a hosszú szoba homályosabb részébe húzódik. Leginkább elhever az ágyon, tisztességtudóan előbb ráterítve a takaródzó pokrócot, hogy el ne keverjék. Így mindenki külön álmodozhat a mesemondó beszédjén, építheti hozzá gondolatait, ahogy akarja. Csöndben pipázva így ejtőznek az emberek. Ha valaki bejön az ajtón és látja, hogy mesélés van, elhelyezkedik valamelyik üres ágyon és szóvalan beáll a hallgatóságba. Üres ágy mindig van. Arról gondoskodik egyfelől a kórház, másfelől az áristom. A mese aztán tart, mert ez kedves mulatság. Van eset rá, hogy még a rendes lefekvésű idő után is folyik. A lámpát már eloltották, mindenki az ágyában és a mesemondó beszél. Olykor mese közben mondja: csont! Amire felelik a még ébrenlévők: hús! Ebből a mesélő meggyőződik, hogy van még, aki hallgatja. Mikor aztán egy közbevetett Csontra senki sem mondja rá többé a Húst, ő is elhallgat.” A meséből olykor másnap estére is maradt.

Ezt a hagyományt Kálmány is említi. Öreg sövényháziaktól hallottuk, hogy az egyszeri katona azt írta haza a szüleinek: küldjenek neki mesét. Nem tud mesélni, azonban társai nem engedik el neki sem a mesemondást.

A magunk részéről is megerősíthetjük a mesemondásnak ezt a szegedi gyakorlatát, de hozzátehetjük, hogy a századfordulón még a kubikosoknál is így volt. A nehéz napi munka után kunyhójukban, szállásukon lepihenve, rákezdt valaki a mesélésre. Különösen egy *Kiscsicsa* ragadványneven emlegetett kubikos mesemondó készségét dicsérték, aki egyébként Móraváros fia volt. Szükség esetén azonban mindkinek mesélnie kellett, ha rákerült a sor. A mi gyerekkori mesemondónk is egy írástudatlan alsóvárosi kubikosember, Kántor István (1860—1931) volt.

Kálmány írja,³⁹ hogy a Szegedről kirajzott temesközi magyarság körében, „kivált

³⁷ Hagyományok I, 13.

³⁸ SzN. 1903, 24. sz.

³⁹ A Hagyományok bevezetéséből.

a múltban, amikor még sokan ültettek dohányt, dohánycsomózáskor nagyon kapós volt a jó mesemondó. Keresve keresték, mert a dolgozó, de a mesére is hallgató közön-séget mulattatta. Ahol ily ember volt, oda szívesen mentek dolgozni. Így alkalmakkor aztán a mesemondónak ki kellett rukkolnia: mentül szebb meséket kellett mondania.”

A család körében öregek meséltek gyerekeknek, unokáknak, de a felnőttek is szívesen hallgatták. A korán esteledő téli napokon a darvadozás egyik meghitt fajtája volt ez. A tanyákon korán feküdtek, későn keltek — írja⁴⁰ máshol Tömörkény —, mert télen szokás kiheverni a nyárnak alig pihenéses, erős munkáját, amikor úgyszól-ván az este egybeolvad a virradattal. Télen, ólmos föllegek idején, ha korán sötétedett, a lepihenés idejét inkább a sötét szobában várták, ülvén a padkán a búboskemence körül. Ez a *darvadozás*, a mesemondás ideje. Ilyenkor a sötétben nőnek meg a mese-mondás különféle beszédeiben a táltosok, boszorkányok, szakállas farkasok, a Süvöl-tő manó és a Fanyúvő óriás.”

A mesemondás tanyai hagyományairól, az áthagyományozás jellegzetességeiről Tömörkény a század elején még máshol is hírt ad. Ezt a folyamatot örökíti meg *A tanyai ember Ág Illése*.⁴¹ Elmondja, hogy Szluha Ágoston, aki a múlt század ötvenes éveiben Csaplár Benedek mesegyűjtő diákközös-ségéhez tartozott, jogász korában hallgatta aratás idején az alsótanyaiak mesélését. Egy alkalommal azonban rákerült a mesemondásban a sor. „Szluha gondolkodott is, hogy miféle mesét mondjon, de nem tudott egyet sem. De aztán hirtelen eszébe jutott, hogy nem feledte el még Homéroszt, hiszen itt van a fejében teljes egészében az Iliász.

Elmondta, hát nekik részletesen, dús jelzőkkel a lányesetet, a háborút, Patroklosz halálát, Ák-hillész bosszúját, Hektor halálát, mindent úgy, ahogy kellett. Az emberek könyörögve szóltak neki: jaj de szép, ugyan mondja el mégégszer, mire is az emberek a mese csodálatosságában elszenderültek, s ő is a tanyai ágyába szabadulhatott a tarlóról.

Két napig azután nem juthatott ki a kazal tövébe a népek közé, mert más egyéb dolga volt. Harmadnap estenden kiment megint mesét hallgatni. Már szólt a mese, mikor mellük heveredett. Egy ember fekve a tarlón, mesélte Homérosz Iliászát. Úgy, ahogy történt. De nem volt már abban sem görög, sem trójai, hanem ottan magyarok és törökök hadakoztak szigorúan a vár körül, s a szép ma-gyar szüzlány elrablásán kezdődött a lélekveszedelem. A falovat is kieszelték a magyarok és a legelső magyar harcos csakugyan itt is megölte a Hektor nevezetű török huszárt. Ez a vége a mesének, mint Homérnál is, és a szenderedő emberek, a fejük alját keresvén, elmerengve mondták: Sok kemény magyar katona volt köztük, de egy sem volt olyan vitéz legény, mint Illés, az Ág Illés.”

Manapság a hagyománynak a tanyán már nyoma sincs. A civilizáltabb, dolgos alsótanyai földművesek egyenesen lenézik a mesélést: már paraszti passzióznak, dorozsmai szokásnak, tehát elmaradottságnak minősítik. Szerintük ugyanis már csak a dorozsmaiak tudnak és szeretnek mesélni. Ebből a szempontból nyilván szerencse, hogy Tombác János a szegedi tanyavilágból a dorozsmai földre került át, ahol páratlan tehetsége szabadon bontakozhatott.

Az ötvenes években mindenestre találkoztunk még néhány mesemondóval: Pusztaszeren (Papp János 1956), Dócban (Lele János 1954), Csöngölén, továbbá a bánáti Tordán (Sípos József) és Csókán (Korponai Antal), de magnetofonunk még nem volt.

Figyelmet érdemel Katona Imrének 1940 tájáról szegedi egyetemi hallgató korá-ból származó, később is kiegészített kötetnyi tápai meséje, amelynek mielőbbi meg-jelenését szívesen várjuk.⁴² Juhász Antalnak van még a közelmúltból néhány magne-tofonra vett csöngőlei meséje.

⁴⁰ A kraszniki csata 83.

⁴¹ Ethn. 1914, 97.

⁴² *Katona I.*, Prózai epikus hagyományok. In: Tápé 643-669. Összesen, mintegy 230 szövegről tesz említést. Ebből néhányat közzé is tett. Egyes szövegek már az Ortutay Gyula kezdeményezte Tápé-szeminárium közleményeként is megjelentek. Délvidéki Szemle 1942, 341, 393, 438, 484, 533. Vö. még Tündérmesék Tápéről. Gyűjtötte és közreadja *Katona I.* Szeged 1977. „Mini” kiadás.

A szegedi nagytáj epikai hagyományvilágából Kovács Ferenc kisíratoson,⁴³ Vő Gabriella⁴⁴ romániai és Penavin Olga⁴⁵ jugoszláviai, Bánátból származó gyűjteménye is merített.⁴⁶

⁴³ Kovács F., Iratosi kertek alatt. Bukarest 1958, 15-102. Összesen 21 mese. Mint máshol rámutattunk, Kisíratost (Dorobanti) jórészt Szegedről kirajzott dohánykertészek alapították (1818). Népe máig ősi szülőföldjének ő-ző tájszólásában beszél. A kötet meseanyagát németül ismerteti *Dömötör Á.*, Fabula 1976, 123.

⁴⁴ Vő G., Többet ésszel, mint erővel. Bukarest 1969. A kötetben Omor (*Rovanița Mare*), Ótelek (*Otelec*), Aurélháza (*Raut*), főleg pedig Csákova (*Ciakova*) és Magyarszentmárton (*Sammartin Maghiar*) falukból találunk epikumot. Ezeknek magyar népe, illetőleg magyar kisebbsége a múlt század elején odatelepült szegedi gányósarjadék. E faluk szegedi kapcsolatairól máshol már szövegeztünk.

⁴⁵ Penavin O., Jugoszláviai magyar népmesék. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XVI. Budapest, 1971. A változatos gyűjteményben ő-ző, szegedi eredetű Ludaspuszta (*Ludoš*), Csóka (*Čoka*), Hetény (*Tamásfalva, Hetin*), Magyarszentmihály (*Mihajlovo*), Padé (*Padej*) falukból is találunk anyagot. E helységekről máshol már szintén szövegeztünk.

⁴⁶ Itt felsoroljuk még a Kálmány kéziratok hagyatékából közzétett meséket: Ortutay Gy.—Katonai I., Magyar Parasztnépmesék. I—II. Budapest, 1951—1956. I: 16, 38, 49. szám. II: 22-29, 31-41. szám. Ortutay Gy., Magyar Népmesék I—III. Budapest, 1960. III: 139, 140, 142, 143, 148, 155-157, 159, 160, 162, 164, 165, 172, 173, 209, 211, 214, 215, 224, 245-248, 250, 260, 276, 313, 314, 335, 352, 356, 359-361, 363, 364, 369, 376, 377, 381-383, 387, 389, 395, 401, 411, 412/3-5. szám.

TÖRTÉNETI MONDÁK

HELYI GYÖKEREK

A szegedi tájnak és népnek is megvan a maga történeti mondavilága, epikai hagyománykincse. Országszerte ismert mondák helyi változatai mellett számos olyan hagyománnyal is találkozunk, amelyek a szegedi múltból és sorsból sarjadtak, amelyeket tehát a szegedi világ ihletett és a genius loci szólal meg bennük naiv szépséggel, költői erővel.

Rendszeres föltárásuk, tudatos gyűjtésük voltaképpen Dugonics Andrással kezdődik, majd Kálmány Lajossal teljesedik. Akadnak már ugyan előzőleg följegyzett mondáink is, ezeknek megörökítését azonban csak kedvező véletleneknek köszönhetjük.

A múlt század elejének romantikus, múltba néző magatartása, később pedig a bontakozó folklorisztikai érdeklődés jelentős mértékben hozzásegített a szegedi mondavilág tüzetesebb megismeréséhez is. Olykor azonban már nehéz eldönteni, hogy a legutolsó évszázadban lejegyzésre kerülő mondák, főleg pedig a török hódoltsághoz és alsóvárosi templomhoz fűződő hagyományok közül melyik az olvasmány-ihletű, és melyik tekinthető az egykorú néphagyomány töretlenül élő, íratlan megnyilatkozásának.

A középkori hősköz és eseményekhez fűződő szegedi mondai hagyományok folytonosságát legfőljebb csak Toldi, Mátyás király és Dózsa György személyénél lehet föltételezni. Valószínűnek látszik, hogy a többiekénél, de részben az említettekénél is a XVIII. század barokk és a XIX. század elejének romantikus történelemszemlélete, a kezdődő népoktatás, az olvasás készsége, a népkönyvek terjedése is hozzásegített egyes mondák folklorizációjához, esetleg az élőszavas gyakorlat fölerősítéséhez és így újabb helyi, szegedi változatok kialakulásához. A részletkérdések tárgyalására egyébként az egyes mondáknál kerül sor.

Hősköz, eseményekhez kapcsolódó szegedi mondák

ATTILA. A hun király viselt dolgaival egy szegedi piaristának, Fiala Jakabnak „Szegedis” címen írt latin eposza foglalkozik (1735), amelyben az Isten kardjáról, Szeged városának Attilától való alapításáról is szó esik.¹ Már ő is föltételezi, hogy a hun főváros Szeged helyén vagy környékén feküdt. Dugonics ezt az Etelkában meg is jeleníti. Az ő nézetében Priskos rhetor följegyzései alapján később több, kritikai szemlélettel dolgozó történetíró (Salamon Ferenc, Reizner János), továbbá a „Láthatatlan ember” írója, Gárdonyi Géza is osztozik.

¹ A szegedi Attila-hagyományról először *Fiala J.*, *Ars orandi cum Szegedinos libris quatuor. Budaë 1735; Szegedi fővárosáról Etelka I, 202.*

Bizonyos, hogy a XIX. században már elevenen él az a helyi Attila-monda, hogy királyi sátra a mai Széchenyi tér 13. számú későbarokk ház helyén állott, s a ház erkélyén látható, páncélos vitézt ábrázoló vasdombormű voltaképpen Attila király kép-mása. A hagyományt Tömörkény szövegezésében közöljük:

A szegedi piacon állt valami száz év előtt egy fogadó s bormérés. Ez nem kisebb emberhez, mint Attilához, a hunok királyához volt címezve, két t-vel és egy l-lel, bár Attila nevét soha még magyar ember nem mondta Attilának. A fogadó helyén állott valaha, régen, egykoron, hajdanán Attila sáto-ra. Vagyishogy innen kormányozta a kerek világot. Igazán érdekes, hogy micsoda naivitásokból származnak az ilyen mondák, amik később hitté válnak, s az Attila dicsőségén fölleskesült régi magyarok sokszor elidőztek azon a helyen, ahol egykor az Isten Ostorának fejedelmi sátora állott. A hie-delem bizonyosságát az adta, hogy amikor a fogadót építették, a földben találtak egy jókora vastáblát, rajta sisakos férfifejjel. Hát lehetett ez más, mint Attila? Nem lehet más, s a vastábla mint címer ékes-kedett a fogadón. A múlt század első felében lebontották a földszintes épületet, de Attila képe oly tiszteletben részesült akkor is, hogy az újon épült emeletes háznak az erkélyébe beleépítették. Most is ott van, s a népek tisztelettel tekintenek föl rá.²

Tápaiak szerint királyi sátra a közeli Óthalmon állott.

A gyálai néphagyomány így ismeri Attila kardjának történetét:

Mikor Átillának a kardja leesött az égből, bódéjával, azaz markolatával esött lefelé. Annyira lémönt, hogy nem láthatta mög sénki sē. A király gulyásának hároméves jószága, vemhős jószága sántított. Nézi, hát látja, hogy folyik a vére. Vörös a kard is. A botjával kiásta, Atillának átaladta. Evvel vót Átillának olyan ereje, hogy az egész világon körösztülmönt. Az Űristen avval ajándékozta mög. A kardot vele égygyütt eltemették. Ma is keresik, de nem tanálhatik mög.³

Szintén Kálmány jegyezte föl azt a hiedelmet, hogy Attila fán termett, mint a gomba. Sajátos tápai hagyomány szerint Attila király zömök, fekete, *bikaszömű* ember volt. Mindazok, akik rá emlékeztetnek, az ő ivadékai, leszármazottjai.

ÁRPÁD. Az Árpád fejedelemhez fűződő mondák általában népiskolai, irodalmi eredetűnek tetszenek, tehát úgy folklorizálódtak. Szegedi vonatkozásban mégis hang-súlyoznunk kell, hogy az Anonymus nyomán kibontakozott honfoglaló hagyomány szerint az első országgyűlés színhelye a közeli Szer. A nagy esemény emlékezetét a középkor folyamán az Árpád-család patrónájának, Szűz Máriának szentelt szeri ben-cés apátság is ápolhatta. A legújabb kutatások ugyan kétségbevonják a szeri ország-gyűlésről szóló hagyomány hitelességét, ez azonban a monda gyanútlan világát ter-mészetesen aligha fogja befolyásolni.

A szeri pusztta birtoka és használata a hódoltság korától egészen a múlt század végéig megoszlott Szeged és Kecskemét között. Ebből a körülményből azután a mille-nium idején versengés támadt, melyik várost illesse az emlékmű állításának nemes kötelessége. Az országgyűlés történetírói szakvélemények alapján a Szeged vonzási körébe tartozó *Alsópusztaszer* (Sövényháza) mai nevén *Ópusztaszer* mellett döntött, azonban Kecskemét városa sem hagyta magát: a maga területén, *Felsőpusztaszeren* külön emeltetett az *ezredős esztendő* emlékére turulmadaras obeliszket.

A század elején Szegeden *Pusztaszeri Árpád Egyesület* néven polgári jellegű tár-sadalmi mozgalom alakult, amelynek célja Árpád és a millenium kultusza, továbbá

² Az Attila képmásának vélt vas domborműről először 100 (= *Szabó Mihály*), Az Attila kocs-ma. Népregei adatok Szeged történetéből. SzH 1860, 65-67. sz.; *Kovács J.*, Szegedi emlékek 16-19 Hajnali sötétben 411; *Szabó Zs.*, Attila szegedi lakhelyét jelzi a Széchenyi-téren egy vastábla a kapu fölött. Szegedi Új Nemzedék 1940, 67. sz.

³ Az Isten kardjáról *Kálmány* III. 303. Egy kiszombori változat *Hagyományok* II, 163. Mesemo-tívumként a gomba-hiedelemről EA. 2809. Dócban úgy tartják, hogy az egyik útszéli kereszt alatt van Attila sírja. SzegSz. II, 486. *Szentferenc* címszó. — Mesemotívumként Tombác János egyik meséjébe (Genovéva) is belekerült.

a néphagyományok romantikus hevületű ápolása volt. Főleg a népviselet és magyar táncok szolgálatán buzgólkodott. Az egyesület kezdeményezte a szeri országgyűlésnek minden év első szeptemberi vasárnapján való megünneplését. Az első világháború előtt a Kossuth-kultusz ápolását is összekötötték vele. Az ünnepségek, amelyet népi demokráciánk is számontart, a környékbeli kocsikon odaérkező nép ajkán *árpádbúcsú*, *szobori búcsú* a jellemző neve. Ez esetben nyilván a mondai hagyomány népi, társadalmi igézetéről is beszélhetünk.

Alsóvároshoz tartozik egy ősi kertség, a *Balagító*, régiesen *Ballagító*, amelyhez az *Etelka*⁴ ezt a mondai névmagyarázatot fűzi:

Árpád a honfoglalás után Szegeden mulatozva, a Tisza kiöntésein vadászgatott. Egyízben egy hattyút ejtett el egyik nagy rétséges tónak kellő közepén, s mert se csónak, se talpak, se tutajok jelen nem voltak, egyik szolgálja, kinek szavajárása „ballagok” volt, s ki ezen okra nézve közönségesen nem másnak, hanem Ballaginak neveztetett régi magyarainktól, ez a szegény szolga béballagott ugyan a vízbe, de soha többé ki nem ballaghatott. Elyelte a tó, és magába eltemette az iszap. Mind az által ennek a magyar szolgának nevével nem nyelhetette mégis annak a torkos tónak telhetetlen iszapja, mely összefonnyadt testét eltemethette. Fennforog még most is örökös neve, ha nem másutt is, legalább a szegedieknél, itt e mai napiglan azt a tót, melybe az a Ballagi belehőlt, Ballagi-tónak nevezik. A tón túl azt a helyet, melyben a hattyú eltemettetett, Hattyúsnak mondták a régi magyarok, a mostaniak pedig Hattyásnak.

Más adatok híján nehéz eldönteni, hogy e magyarázatban Dugonics tudákos névelmezéséről, vagy az ő idejében hallott helyi népmonda megörökítéséről van-e szó. Ez a mondai hagyomány népünk körében egyébként ma már csak ritkán ismeretes.

Nyilván szintén újabb eredetű, esetleg régebbi hősnék Árpád névével való helyettesítésével alakult az égi kozmosz egyik jelenségét magyarázó monda, amelyet Kálmány örökített meg, és amelybe nyilván Csaba királyfinak és Emese álmának képzetkőre is belejátszott:

Árpád apánk az édesanyjával álmodott, akinek az emlőjéből mögeredt a tej, és végigfolyt az égön. Ezt híjjuk Tejútnak. Arra mönt Árpád apánk is a serögivel.

szent István. Azok a mondák, amelyek első királyunk személyéhez kapcsolódnak, s amelyeket Kálmány gyűjtött Temesközbe sodródott népünk körében, csak részben illeszthetők bele a róla képződött mondai vilásképebe, legendakörbe. Ezt a sajátos jelenséget kétféleképpen magyarázhatjuk. Vagy olyan mondai archaizmusok megőrzéséről van itt szó, amelyeket a magyar nép valamikor országszerte ismert, de elsovadt vagy elsovasztották, mert nem lehetett beleilleszteni a *kegyes király* történelmi képzetkörébe, egyházi és nemzeti kultuszába. Számolhatunk adaptációs lehetőséggel is: más hajdani mondahősök viselt dolgait ruházták István királyra.

Szent István királyi elhivatottságát példázza az a szőregi monda, amelyet Kálmány örökített meg:

Mikó Szent István gyerekek vót, a tengör partján kavicsokbul várat csinált. A király arra mönt szolgáljaival együtt. Nem köszöntek neki. Mögharagudott, hogy ű mán várban van, ű a vár ura, mégsé köszönnek neki. Milyen ostobák — mondogatta — az embör mellett emönnök, osztán nem is köszönnek neki. A király kérdözte tüle, hogy mit mondot. Ászondom, hogy én is csak király vagyok a magam várban.

Egy másik, Deszken följegyzett monda a Szent Jobbhoz költ magyarázatot, amelyből egyébként a király emberfölötti keménysége is kitűnik:

István király Babilonba utazott az édesanyjával, aki úgy tanálta, hogy a babiloni tornyot még maga az Isten sém dütheti össze. Szent István ezön annyira mögbosszankodott, hogy az édesanyját pofowágta. Utána mögröntent: maga vágatta lē a kezit. Ez van mög még most is.⁵

⁴ A Ballagító mondája Etelka I, 217. Vö. még Kovács J. 483. A tejútról: Csillagok 13. A szeri országgyűlés hiteléről Györffy Gy., Pusztaszer. Műemlékvédelem 1959, 193.

⁵ A két monda lelőhelye Kálmány III, 302.

Csak emlékeztetünk rá, hogy a Roland-énekekben Nagy Károly a császári trónon, a legünnepélyesebb nyilvánosság előtt üti ellentmondó feleségét arcul.

TATÁRJÁRÁS. Emlékezetét Szegeden is az ismert mondóka helyi változata őrizte meg: *Kata, Panna gyertök elő, emönt mán a kutyafejű tatár.* E szavakkal csalogatták volna elő búvóhelyükről a tatárok a magyar fehérnépeket.

A mondóka bővebb tápai kifejtése: Hát az úgy vót, hogyhát átgyüttek a Tiszán a kutyafejű tatárok. Oszt akkó mán a Tiszába kiabálták:

Gyertök elő, Kata, Panna, Roza! Elmöntek mán a kutyafejű tatárok. Aztán akkó szödték össze, akit csak mög bírtak fogni. Akit mögtanáltak, el bírták kaparítani. Még az ablakon is beszóltak:

Gyertök ki Kata, Panna, emöntek a kutyafejű tatárok! Két testvér mög a poszmatba (trágyadombba) elásta magát. De csak mögtanálták őket. Ezt a két egytestvért is évítették a kutyafejű tatárok.

Mikó tatár fogságba estek, ott nem ismerték föl egymást. Egy idő múlva mögesküdték (házasságot kötöttek), aztán visszagyüttek az anyjukhoz, de közbe möglött a kis családjuk. Kimönt az új házaspár főzni a kalánvert galuskát, az anyjuk mög közbe énekolte:

Lányomnak a lánya, fiamnak a fia,
Fiamnak a fia, lányomnak a lánya.

Rágyüttek a fiatalok, rögtön azt kérdözték: anyám, mié énekolte ezt? Hát nem meröm mögmondani, hátha egymástul el is váltok. De aztán csak emondta: Ezt tērátok a kutyafejű tatárok hozták. Tē a fiam vagy, tē mög a lányom. Aztán néztek egymásra, ēfogta őket a rémület. Osztán most mán ebbe bele köll nyugodni, hogy űk olyan nagy veszélybe vótak, hogy nem űsmert rá egyik a másikra, hogy űk egytestvérok. Az anyjuk mög nem akarta mögmondani, hogy mié énekolte ű ezt.⁶

Egy múlt század derekán följegyzett mondai történet az *Ábrahám-Fúrús* szegedi család gazdagságát hozta a tatárjárással összefüggésbe. A kor tudakos stílusában átírt történet szerint a Fúrús család tagjai a tatárok elől a Városon kívül egy boglya tövét ben vonták meg magukat. Egyszer egy lovas közeledett feléjük, aki keresztény módon rimánkodott ételért. Meg is kínálták. Evés után lefeküdt, de nemsokára hét pogány lovas közeledett a boglya felé, és a vendéget megadásra szólította föl. Ő azonban szá-jában két hegyes törrel lóráülve, a tatárokra tört. Sikerült is legyőznie őket. Utána Fúrúséktól elköszönt, akik a lemészárolt pogányok pénzén meggazdagodtak.⁷

A mondánál számot vehetünk török hódoltsági történet visszavetítésével is.

TOLDI MIKLÓS. Már Dugonicsot is ihlette a szegedi Toldi-hagyomány: Miklós viselt dolgait a Város mondai tudatára jellemző módon Mátyás király idejébe, illetőleg a hódoltság korába helyezi. A mondának egyik, Kálmánytól megörökített verbicai változata a Kinizsi-hagyománynak is több elemét magábaolvasztotta.

Mindezeknél nagyobb jelentőségű Debreczeni János följegyzése:

Toldi gyermekkorában Budán a királyi konyhán szolgált. A szakácsné vízért küldte a Dunára. Miklós két háromakós hordót kapott föl, és azt hozta tele vízzel. Erejének híre Mátyás királyhoz is eljutott, aki vitézei sorába fogadta. Hamarosan főtisztviségre emelkedett.

Egyszer a királynál volt vacsorán. Az asztal körül olaszok hetvenkedtek. Toldi hiába nyomkodta véresre a király lábát, hogy bátorságot öntsön beléje, ne féljen tőlük. Ezt Mátyás zokon vette.

Máskor az olasz katonák fölingerelték. Erre mindkét szúrújába huszonöt fontos követ tett és lebegtetésével a földre terítette őket. Bevádolták a királynál, aki Miklóst éhhalálra ítélte, börtönbe záratta. A szakácsné azonban könyörületből a kulcslyukon kenyérdarabocskákat dugdosott be neki és ezzel megmentette Toldi életét.

Történt, hogy egy török vitéz garázdálkodott az országban. Mindenkit megölt, aki szembefordult vele. Elbizakodottságában mise idején az oltárra ült és az égő gyertya lángjánál gyújtott pipára.

A király nagyon elszomorodott, hogy nincs, aki a törököt megalázza. Mostmár fáj neki Toldi pusztulása. A szakácsné azonban megvígasztalta: Toldi még él.

A király néhány emberével tüstént elment Toldi börtönébe, ahol a csont és bőr Toldit nagy szo-

⁶ Tápé 668.

⁷ A monda forrása MNGy. XIII, 473.

moróságban találta. Megkérdezte tőle a király: Toldi, lehetne-e, mint egykor? Lehetne idő múlva! — felelte Toldi. Toldit ezután joltartották. Három hét múlva ismét kérdezte a király: Lehetne-e már? — Lehetne! — volt a felelet. Toldi most a király fölszólítására szétnézett az istállóban lévő lovak között. Farkuknál fogva földre terítette őket, de alkalmas lovat nem talált. Ezért megkeresték az ő szemétdombon tengődő lovát, amely csakhamar fölerősödött. Miklós bement a királyhoz, és jelentette, hogy parancsára készen áll.

A király másnap a templomba ment vele, ahol az oltáron büszkélkedő pogányra mutatott. Toldi úgy találta pofon ütni, hogy menten a földre gurult.

Majd megegyeztek abban, hogy a Duna szigetén küzdenek meg egymással. Toldi a maga csónakját visszalökte a partra, hiszen elég egy csónak is annak, aki majd életben marad. Megállapodtak, hogy fegyvereiket eldobva előbb a török nyomja le küzdő felének fejét. Ezután egymással kezét fogtak, hogy megbocsátanak egymásnak. A viaskodásban végül Toldi maradt fölül.⁸

Mint látjuk, mondai változatunk olyan mozzanatokat is megőrzött, amelyek Ilosvai Selymes Péter szövegéből, eseménysorából hiányoznak. Ezek Solymossy Sándor szerint a *chansons de gestes* nyugat-európai hatását, ismeretét tükrözik. E hagyományt egyrészt Compostela zarándokai, másfelől cisztercita szerzetesek közvetíthették népünk archaikus epikai tudatába.⁹ Csak éppen megemlíthetjük, hogy Szegedtől nem messze, a Maros mentén, Egresen épült egyik legnevezetesebb apátságuk, II. András nyugvóhelye.

A szegedi Toldi-hagyományból századunkban már csak ez a hajdani mondai háttérből érthető szólás él: *töngődik, mint Tódi Miklós lova a szemétdombon*, vagyis nehezen, keserves gondok között él.

MÁTYÁS KIRÁLY. A szegedi Mátyás-mondák egyik legrégebbi rétegére jellemző, hogy garabonciás tudománnyal felruházva, szinte boszorkánymesterként tűnik föl előttünk.

Van „ördögös kiskönyve”, amelyből három ördög ugrik ki a szolgálatára. Parancsára ezek hozzák el a török szultánt és legkedvesebb feleségét Budára, ahol Mátyás király megvendégeli, majd visszaviteti őket.

A *szajániak* is tudnak a bűbajos Mátyás király könyvéről, amellyel magához olvasta az ágyukból, akiket csak akart. Elment a törökökhöz, de senki nem látta. Muzsikált nekik, mégsem vették észre. Keresték, de nem találták. Egyszer csak elárulta magát: az muzsikál, most nektek, akitől annyira félték. Meg engedte fogatni magát, de reggel már hiába keresték, megint nem találták. Amikor végülis megölték, akkor mondták: szúrjad, szúrjad, most szürod a magyarok mindön igazságát. Szózat hallatszott az égből, hogy a harangok szóljanak, mert meghalt Mátyás király, oda az igazság.

Ebből a mondai képből Mátyásnak mítikus, még a paraszti középkor ihletében fogant alakja tűnik elénk, szemben a Mátyás-mondák túlnyomó részének anekdotikus, racionális, sokszor már a felvilágosult abszolutizmust is tükröző világával.

Egyik mesévé szélesedett, erősen átstilizált szegedi mondában, amelynek a később még sorra kerülő *Kis Kampó* a hőse, Mátyás királynak van egy „gyönyörűséges holdas lova, mely éjjel, amerre ment vele, bármily sötétben, az egész tájat megvilágította. Hadjáratában kimondhatatlan szolgálatára volt, s még megboldogult édesapjának is, kitől ő örökségben kapta.” Ez a motívum talán még a középkori Szent László-monda Szög lovának képzetköréből tapadt Mátyás alakjához. A ló azonban eszünkbe juttatja Kráľjevic Márkó *Sarac* nevezetű lovát is, ami esetleg a délszláv epika világára, Hunyadi János és Mátyás király délszláv mondakörével való meghittebb kapcsolatra is utalhat.

Szintén egyetemesebb távlatokba, a középkor világába kívánczik az a Kálmány gyűjtéséből származó *verbicai* monda, amely Mátyás királlyá választását adja elő:

⁸ Debreczeni János mondai adatai Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. MNGY. XIII, 474-479. Toldi viselt dolgairól, fegyverzetéről, szegedi vonatkozások nélkül Jeles történetek. I. Pest 1794, 26-58, 83, 129, 146, 153. A mesébe forduló verbecai változat Hagyományok I, 151.

⁹ *Solymossy S.*, A Toldi-monda keletkezése. ItK 1921. 22.

Mátyás király azelőtt béres volt. Egyszer álmában angyal jelentette neki, hogy ő lesz a király. A gazdájának hat ökre volt. Amikor szántott, mindég csára hajtotta az ökröket. Egyszer is, amikor a gazdájával szántott, elkezdett az eső szitálni.

Azt mondja a gazdája:

— Jó volna már frustukulni, de mindenütt sár van!

Avval Mátyás megfordította az ekét, a vasra tette a kenyeret, a tarisznyát meg a tézlára akasztotta. Tíz óra körül lehetett az idő, azt mondja a gazdája:

— Ma királyválasztás van. Hallod-e Mátyás, még te is lehetsz király!

— Akkor leszek király, mikor az ostor nyele kizöldel.

Belemennek a másik barázdába, kizöldelt az ostor nyele. A barázda közepén fejére szállt a korona, és hogy Mátyás az ostorral csapott az ökrökre, akkor ütődött félre a kereszt a koronán. Azóta is úgy áll.

Este ahogy beértek, jöttek is érte, vitték az ország házába. Mindjárt megtanult írni, olvasni. Ő lett a király.

Mikor átvette az ország kormányát, mivel ő szent volt, az Úristen neki szárnyat adott. Nem is volt olyan igazságos király sem azelőtt, sem azután, nem is lesz.

Mikor hat ökrön szántogatott az egyik, a másik meg két ökrön, odament, akinek hat ökre volt.

— Szántogat kend, öreg?

Megáll az öreg, két ökrét elvitte, odaadta annak, aki két ökrön szántogatott.

Megy tovább, látja, hogy a parasztember hat lovon szánt, mindjárt mondja:

— Jónapot adjon Isten, öregapám!

Két lovat mindjárt kifogott, odaadta a szegénynek.

Mátyás király palotáján annyi ablak van, ahány nap van az esztendőben.¹⁰

Ez a röviden előadott, szinte klasszikus telítettségű szöveg kopottsága ellenére is voltaképpen Mátyás királynak egész archaikus mondai jellemrajzát magában foglalja. Olyan mozzanatokat tartalmaz, és nagy, inkább csak sejtető vonalakban olyan hagyományokat fűz egybe, amelyek inkább a szomszédos népek Mátyás-mondáinak gazdagabb, részletesebb változataiban maradtak ránk.

Először is hangsúlyozza népi származását. Béres a ruszinoknál, szlovákoknál, sőt egyes ritka magyar változatokban is. A kizöldülő száraz fa, ág, bot meggyőzi a kételkedőket, hogy ő az ég választottja. Ismeretes, hogy ez a legősibb, leghatásosabb mondai motívumok közé tartozik. A korona a fejére száll, azaz ő örökli. E szó fordításából, átköltéséből a szomszédos népek mondai hagyományaiban az angyalok megjelenésének mozzanata képződött ki. Mondánk azt is megmagyarázza, hogy a kereszt miért görbe a magyar koronán.

Mátyás hirtelen, sugallatszerűen sajátítja el az írást. Ez is középkorias mozzanat, csak szenteknek és garabonciásoknak sikerült.

Mondánk szerint Mátyás király szent volt. Az Úristen szárnyat adott neki, tehát abba a mondai halhatatlanságba költözött, amelyről különösen a szlovén néphagyomány annyi magasztos változatban emlékezik meg.

Mátyás egyengeti a gazdag és szegény közötti nagy különbségeket, tehát tulajdonképpen a mondai aranykor eszményi egyenlőségét szolgálja. Erről megint a szlovén hagyománynak van sok mondanivalója.

Végül szükséges hangsúlyoznunk, hogy *Verbica* (Egyházaskér) a Szeged népéből-kirajzott legrégebb (1785) temesközi faluk közé tartozik, és a jórészt idegenajkú környezetbe az anyaváros archaikus hagyományait is magával vitte. Ezt a körülményt az is föltűnően hangsúlyozza, hogy itt élt Kálmány Lajos híres mesemondója, Borbély Mihály is.

A verbicai monda — meggyőződésünk szerint — annak bizonyosága, hogy a szomszéd népek mitikus Mátyás-hagyományainak igen régi magyar forrásai, archaikus párhuzamai is voltak.

¹⁰ Mátyás bűbajos tudományáról *Kálmány* III, 303. Szaján. Éjszaka világító lováról MNGy. 478. Szeged. A verbicai szöveg *Ortutay-Katona I.*, Magyar népmesék. II. Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó 1956, 316.

A legkorábban följegyzett anekdotikus Mátyás-mondáink közé tartozik az a palástjáról szóló *szegedi* történet,¹¹ amelyet nyilván az eleven néphagyomány nyomán Heltai Gáspár örökített meg. Arról van benne szó, hogyan ajándékozta meg a szegedi országgyűlés idején (1465) királyi palástjával a palánki Dömötör-templomot:

Ím az gyűlés pünkest mást napján vala,
Szent Demeter templomában benn vala,
Ajtatos nagy misét meghallgata,
Nagyuraknak sokasága udvart álla.
Mise után uraknak király monda:
Szent Demeternek vagyon hitvány ruha,
Emlékezetre neki offerálok,
Az érdemes szentnek jobb köntöst adok.
Mindjárt szép felső ruháját levoná,
Ajtatoságból azt oda adá,
Hogy misemondó ruha szép belőle,
Mely hatvanezer forintot megérne.
Ez lenne mindéltig Szent Demeterben,
Az isteni szolgálatban Szegeden.

A palást, egyébként a firenzei takácsművészet alkotása, nyilván még a hódoltság elején került a barátok birtokába. Máig Alsóvároson őrzik.

A helytörténeti kutatásnak eddig még nem sikerült igazolnia azt a már XVII. században felbukkanó szegedi mondai hagyományt, hogy az alsóvárosi templom építése is Mátyás király nevéhez fűződik. Ennek a szívós szegedi hiedelemnek kései gyümölcse, hogy a környező tér az árvíz óta Mátyás király nevét viseli. A hagyomány elvességét még az is erősíti, hogy a bautzeni Mátyás-emlék másolatát a templom oldalfalára helyezték (1930).

Miután Mátyás-mondáinknak még nincs monografikus teljességű földolgozása, nehéz megmondanunk, hogy a szegedi tájon ismert, illetőleg gyűjtött mondákból mi tekinthető helyi fejleménynek, esetleg megőrzött régiségnek. Mindenesetre emeljük ki a *cinkotai kántor* Borbály Mihály ajkáról¹² származó változatát:

Vót egy gazdacigány, azt írta a háza végire: nincs sömmire sömmi gondom. Mátyás királ möglátta, hogy mi van a cigány házára kiírva. Elővette a cigányt: hogy mertél ilyent kiírni ilyen szűk esztendőben? Ha nincs gondod, majd adok én — gondolta magában. Akkor adta föl: No cigány, ha ki nem tanárod, még én visszagyűvök, hogy hun a világ közepe, akkor vége az életödnek! Mög hogy én mit gondolok? Hogy én mijön állok? A cigány nagy gondságba esött. Sē inni, sē önni nem tudott a nagy gondtul. Möglátta a cigány béröse, kérdözi: uram mit búsulsz tē? Űgsē segítsz tē azon! Dehogy nem segíték in! No, ha segítész tē a bajon, neked adom a lányomat feleségül, mög ha möghalok, neked adom az egisz vagyonomat!

Visszaérközött Mátyás királ, akkor a cigánybérös kilépett a cigány elébe. Akkor kérdözi a cigánytul Mátyás királ: nohát cigány, hun a világ közepe? Mögverte a cigány a lábával a földet, aszongya: itt van uram, itt. Hát a másikat, hogy mit gondolok én? Azst gondolja király ifilsége, hogy a gasz-

¹¹ Anekdotikus mondák. Modern elméleti alapvetés *Kardos T.*, A trufa. Filológiai Közlemények 1955. 134-137. Heltai Gáspár története *Reizner I.*, 76. Megtréfálja az előtte hajlongó, ajándékra váró vásári komédiást, számító csizmadiát. *Hagyományok I.*, 145.

¹² Borbály Mihály ajkáról: Mátyás és a tapasztalatlan fiatal bíró. A cigánybérös. Megvizasztalja az öregeket és elszomorítja a fiatalokat. Vöröshagymán kapáltat az urakkal. *Hagyományok II.*, 131. Egyéb közlések: A kakas és Mátyás király. Itt a történet Mátyás alakjához való kapcsolása nyilván egészen új fejlemény. A király és Kampó. *MNGy.* XIII. 484, 479.

Kálmány kéziratok hagyatékából: Mátyás király hazajárt (Tömörkény). Mátyás király és a számadó bojtár (Magyarszentmárton). A kapzsi pap és Mátyás király. A francia és Mátyás király várnagya (Szeged). Hogyan ajándékozott Mátyás király (Kiszombor). Mátyás király és a sikárfüves (Szaján). Mátyás király dologra taníttatja saját testvérét (Verbica). Mátyás király meg a gyomorhajos.

Penavin O., Mátyás-mondák a Vajdaságból. *NK.* 1959, 107-115. Az 1., 2., 6. és 7. monda Csókáról való följegyzés. A falu magyar népe többségében szegedi ivadék. Kovács Ágnesnek a közléshez fűzött megjegyzései joggal mutatnak rá magyar Mátyás-hagyományaink gyűjtésének nagy hiányaira és mulasztásaira.

dájával beszül, pedig csak a bíressével. Akkor mondta: no ha ki nem tanárod, hogy én mijön állok, vége az életödnek. A cipő talpán uram, a cipő talpán. Igaza vót, azon állt. Így a cigánybérös feleségül kapta a gazdacigány lányát, később pedig az egész vagyomját.

Ismerjük Móra Ferenc írói művészetében az *epikai hitel* nagy jelentőségét. Legtöbb novellájának, történetének van forrása. Ő maga hol az írott, hol az íratlan, azaz népi hagyományból merít: szinte csak új változatot teremt. Mátyás királynak a szegedi tájon viselt mondai kalandjait, bölcs ítélezéseit számos művében költötte meg. Kérdés, mennyiben merített az élőszavas paraszti előadásból, amelyet környékbeli ásatásai során annyiszor volt alkalma meghallgatni. Hiteles népi adatok, bizonyítékok hiányában mégsem merjük állítani, hogy Mórát akár Mátyás-történeteiben (A gyevi törvény, A dorozsmai varjú), akár a török idők költőien naiv szegedi képeiben (Balázs a bürgével, Tápai diplomaták) a helybeli folklór ihlette volna.

DÓZSA GYÖRGY. A *parasztkirály* föltétlenül ott volt a történeti mondavilág régi szegedi hősei között.¹³ Nem tudjuk, milyen körülmények között fogadta fiává a szegedi főbíró, mindenesetre azonban Verancsics Antal szerint Szapolyai János *végezetre osztán fejét viteté neki, és Szegeddi kildé ajándékon az szegedi fejbírónak, kinek Pálffy Balázs neve vala. Mely Pálffy Balázs hites atyja vala nekie*. Szerémi György még hozzáadja, hogy „ott ragaszkodtak hozzá és Szegeden az ő fejét mint ereklyét tartogatták, mások pedig kinevették.”

Hogy Dózsa alakja mélyen bevésődött a szegedi népemlékezetbe, arról Kálmány tanúskodik: „Nyomat találtam, de csak nyomat Dózsáról szóló dalnak is, mely ezelőtt pár évtizeddel nem volt ismeretlen. Lejegyezni egy sorát sem jegyezhettem le, mert akik tudták, elhaltak, akik pedig hallották dalolni, csak a tartalmára emlékeztek. A dal Dózsát — kit a nép Rákóczinak tart, a Dózsa nevet elfelejtette — mint a nép szabadítóját magasztalta, kit azért mert a szögény embörnek jót akart, az urak elfogtak, eleventen megsütöttek és hogy jobban égjen, olajba mártottak.”

Egyébként a följegyzett forrásokból nem dokumentálható, de a Juhász Gyula költői látomásában is fölsejtlő szegedi hagyomány úgy tudja, hogy Dózsa fejét a bíró lánya gyorsba takargatta és az alsóvárosi barátok támogatásával nagy tisztességgel temette el. A halott parasztkirályt így a szegedi anyaföld fogadta méhébe. Az alsóvárosi temető a régebbi évszázadokban egyébként ősi hagyomány szerint a templomot fogta közre és *cénterem* néven emlegették.

Juhász Gyula versei építik azután ezt a szegedi Dózsa-hagyományt a magyar forradalmi köz tudatba.

Dózsa fejét itt adták át a földnek,
Mikor megjárta már a zord bitót.
De hallgat róla most a csöndes őskert,
Magyar titok. De még beszélni fog.

¹³ Dózsa György szegedi vonatkozásairól Reizner J., A régi Szeged. II. 23. Vö. még Márki S., Dózsa György. Budapest, 1913, 499. Baróti D., Dózsa feje. Délmagyarország 1951, 41. sz. és ItK. 1970, 634. Péter L., Dózsa György és Szeged. Tiszatáj 1972, 22. — Kálmány II, 190. = szajáni nyomairól.

Bizonyára nem lesz érdektelen a szintén temesközi Padén született és nevelkedett Kenedi Géza visszaemlékezéseit közölnünk, amelyeket a szakkutatás eddig még nem méltatott figyelmére: „Azon a vidéken születtem és nevelkedtem, ahol az 1514. évi parasztlázadást vérbe fojtották és Dózsát elégették.

Emlékszem rá, hogy gyermekkoromban egyik este nagyszerű vörösség jelent meg az égen Csanád felé, ami tőlünk északra van. Az északifényről akkor még a parasztnép nem tudott szinte semmit. Az emberek kiszaladtak az utcára, faluszélére, felmáztak a házak tetejére (én is oda) és találgatták, hogy mi lehet az a nagy égés? A torontáli sikon óriási messzeségekre el lehet látni, kivált a ház tetejéről, de magva még nem volt annak a vörösségnek. Egy öreg paraszt azonban így vélekedett:

Isten ótalmazzon, talán megint a kurucok jönnek, vagy a fekete sereg?

Noha a magyar szájhagyomány — fájdalom — nagyon fősvény, az 1514. évi fölkelés emlékéből mégis megőrzött legalább ennyit.” Kenedi G., Írások és tanulmányok. Budapest, 1916, 136.

A monda továbbregzésére jellemző, hogy egyesek Alsóvároson már úgy is mesélik, hogy Dózsa fejét a templom oldalfalában helyezték el, és amikor eljön az ideje, majd meg is találják.

A török hódoltság szegedi hőseinek emlékezetét több monda őrzi. Sajátos módon ezek a XX. századi népmélekezetben már nem élnek, de a múlt században még sikerült, olykor több változatban is megőrkíteni őket.

KIS KAMPÓ hajdani szegedi mondahős.¹⁴ Igazi nevén Alonso Peres spanyol lovag, aki Losonczy Istvánnal derekasan kitett magáért Temesvár védelmében. Előtte Tóth Mihály szegedi főbíró vállalkozásában is résztvett, amikor a Várost a török kezéből vissza akarták hódítani. Vedres István úgy tudja, hogy a szegedi Óthalom tájékán Kis Kampó sikerrel ütközött meg a várbeli törökök fölmentésére jövő budai Kappan béggel. Ez azonban nem volt elég a baj elhárításához, mert a részeg hajdúk nem siettek a támogatására.

Kis Kampót mindenestre a szegedi nép évszázadokon át megőrizte emlékezetében, sőt ősibb mondai, hitregei képzetekkel (jéghideg test, tűzokádás, búvós tudomány) is felruházta. Népszerűségét az is mutatja, hogy népünk Mátyás királlyal emlegette együtt. A monda legszínesebb változatát Debreczeni János jegyezte föl:

Az alacsony termetű, vastag lábszárú Kampó Temesvárott lakott, Budára a királyhoz járt ebédre.

Elváláskor Mátyás király mindig süvegelte őt, miért is a királyné kérdezi férjét, vajon micsoda oknál fogva tartja oly nagy tiszteletben e hitvány embert? A király felelet helyett felszólítja Kampót, mutatná meg emberségét a királyné előtt.

Másnap eljövén Kampó ebédre, a palotaajtó kinyitásakor felsőállkapcáját az ajtó felső részébe, alsó állkapcáját pedig a küszöbbe akasztá, s a királyi terembe tüzet okáda. A királyné rémületében székebe hanyatlott, de csakhamar Kampó ölében termett.

Ugyanezen időben történt, hogy a törökök Szeged felső részébe betörvén, azt pusztítani kezdték. Kampó a hírülvívő alsóbbrendű tálostól csak azt kérdezé: hol szöktek be?

S miután ezt megtudta, csakhamar útban termett szinte táltos lovával és rettenetes kardjával. Midőn Szöregnél jött, a törökök már rémülni kezdtek. Minthogy a Tiszán akkor még híd nem volt, az élébemenő kompot pedig már nem győzte várni, azért mikor ez a Tisza közepére ért, az innesső partra ugratott, hol egy öregasszony által figyelmeztetett, ha a tetőtől-talpig páncélba öltözött első török vitéz legyőzi, a többiekkel könnyen elbánhatik.

Kampó megtalálván az öreg banya által mondott vitézt, köldökön szúrta keresztül. Legnagyobb vitézüik elestével a törökök fehér zászlót tűztek föl, de Kampó arra mitsem ügyelt, mert:

Nem jöttem én — mondá ő — egy ember haláláért háborúba!

Azért mindaddig kaszabolá őket, míg ki nem fáradt. Ekkor Kampó tüze kardja hegyére kendőt. Nem mintha ő akarna kegyelmet kérni, hanem hogy kegyelmet akar adni az eddig életben maradtaknak. Erre a törökök éljent kiáltának.

Ezután átment Kampó a Tisza túlsó partjára — hol most Újszeged van — pihenni. Alváskor azonban egy török katona fejét vevén, azt a basának vitte, ki is őt ezen vitézhez nem illő tettéért felmagasztaltatta. Így halállal végezte éltét a jégtestű Kampó táltos.

Egy újabb változat, amelyet Kovács János örökített meg, ősi mondai közhely hőseként mutatja be Kis Kampót, és egy később még említendő török, *Hóbiárt basa* nevét is belekölti a történetbe.

Jellemző Kis Kampónak a szegedi utókorban, néphagyományban való népszerűségére, hogy *Kampó táltos* néven a mesei hagyományban is szerepel.

¹⁴ *Kis Kampó* pusztá nevének eddigi ismereteink szerint először *Vedres I.* örökítette meg: A haza szeretete, avagy nemes Szeged városának a törököktől való elvétele. Szeged 1809, VIII. Az öthalmi csatáról szintén *Vedres*, Tanátszáza. Pest 1799, 16. Debreczeni János változata: Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye 477. Romantikusán túlszínezett mesei változata Csaplár Benedek anyagából uo. 104-118. Stilizálnak tetszik Kovács János szövege is. *Kampó* alakjának novellisztikus, de a helyi néphagyományhoz eléggé ragaszkodó modern átköltése *Móra F.*, Kis Kampó. Délm. 1928, 136. sz.

AZ ALSÓVÁROSI DISPUTA. A török hódoltság idején Szeged városának története sokszor egyezik az alsóvárosi templom és kolostor múltjával. Ennek gazdag mondatai közt, máshol említendő búcsújáró hiedelmeit és legendáit elsősorban a hódoltsági néphagyomány ihleti.

Történeti adatok is igazolják, hogy a hitújítás korában az alsóvárosi templom birtoklásáért a katolikusok és protestánsok kemény harcot vívtak. Egy Melanchtonnak írt levél (1545) elmondja, hogy Abádi Benedeket, a híres könyvnyomtató prédikátort a szegedi török különösen kedveli és támogatja. Egy vita alkalmával a basa hallgatásra kényszerítette a barátokat, akiket úgy néz, mint megannyi bohócokat (fiorio). Azzal is fenyegetőzött, ha nem viselik csöndesen magukat, rövidesen kiűzi őket a Városból. Erről egy egykorú német röplap is megemlékezik.¹⁵

A helyzet azonban megváltozik, mert a török később (1562) a barátoknak ítéli oda az addig közösen birtokolt templomot.¹⁶ Az emlékezetes esemény hamarosan belekerült a mondai hagyományba. Az idők folyamán több változat keletkezett,¹⁷ de az alsóvárosi népemlékezet is napjainkig megőrizte a hírét. Ezt az élőlészavas készséget az időközönként írásbafoglalt és olvasott variánsok is bizonyára táplálták.

A legrégebb ismert változatot Telek József egyik havibúcsún elmondott prédikációjában (1726) olvashatjuk: „Ezen Libanus havából a Havi Boldog Asszony szentséges emlőiből úgy harmatozott szüntelen a bölcsesség harmatja, hogy tsak egy tanulatlan Frater is az 1545. esztendőben Kódi, Abdram, Achmed, Mechmet Török Basák előtt legyőzte a tanult eretnek Doktorokat, kik ezen Havi Boldog Asszony templomát tellyességgel el akarták vala foglalni s tulajdonítani.”

Az utalás tömör, szűkszavú. Telek nyilván föltételezi, hogy a történet részleteit szegedi hallgatósága még jól ismeri.

Dugonics a történetet már Szegedi Kis István személyével is összekapcsolja (1794), vagyis a helyi népmondát a maga leleményével gazdagítja, fejleszti tovább. Előljáróban pontosan elmondja Kis István életét, egyetemi tanulmányait. A többi már igazi monda. Wittenbergai deákoskodása után:

Egy esztendő múlva visszajöven Szegedre, legelső volt, ki Szegeden a Reformata hitet szórogatta és a Török Basától a Havi Boldog-asszony templomát kérte az új Isteni szolgálatnak végbe vitelére. Kérték más felől a Barátok is. Végteére Kis Istvány a Török előtt teendő vetélkedésre hívta a Barátokat és kérte a Basát, hogy annak engedné a templomot, ki a vetélkedésben nyertes lehetne. Kis Istvánnak esze, tanulása nagy vala. Nem vót tehát csuda, ha a Barátok hatalmas szavaitól egy kevéssé tartottak. Sokáig vetélkedett mind a két fél, midőn egy Fráter fel-állván azt kérdezte Kis Istványtól, hányan lennének a Nagy Proféták? Erre négyet mondván Kis Istvány, úgy mint Ezekhielt, Dánielt, Jeremiást és Izaiást. Hozzáadta ezekhez a Barát Fráter Mahometet is és így a Nagy Proféták számát ötre terjesztette. Ez meg-tettszvéen a Török Basának, a Havi Boldog-asszony templomát a Barátok számára engedte... A Reformátusokat pedig Szegedről el-tiltotta. Kis Istvány észre vevén, hogy hazájában Proféta nem lehetne, a Szegediekre rugván bocskorának porát, elméne Tasnádra.

Az esemény és a benne fogant monda távolabb is ismeretessé vált. Nagykőrösi változatát a XVIII. század végén Balla Gergely örököltette meg az ottani nép ajkáról:

¹⁵ Abádi Benedekről és a német röplapról *Borovszky S.*, Csanádvármegye I. 283.

¹⁶ *Reizner IV.*, 157.

¹⁷ A változatok forrásai *Telek J.*, Tizenkét csillagú Korona II, 413. *Dugonics*, Jeles történetek I, 114. *Balla G.*, Nagykőrösi krónika, Kecskemét, 1856, 44. *Ordinánsz* 70.

A múlt század derekáról maradt ránk az első, közvetlenül a nép ajkáról lejegyzett változat: Csaplár Benedek egyik diákja, Weber Károly örököltette meg. A szöveg átirat, regesztaszzerű, csak magának az eseménynek megőrkítésére szorítkozik. A fráter azt kérdezi benne, hogy Mohamedet a proféták vagy az apostolok közé kell-e sorolni.

A változatokat Kovács János előadása zárja le, amely Ordinánszot követi. *Kovács* 485. A végén még ezt olvassuk: „A templom csúcsáról levétetett a kakas, és több mint 300 esztendő kellett hozzá, hogy Szegeden ismét egy templom tornyán ékeskedjék... A barátok ajándékából az alsóvárosi templomról levett kakas újból megaranyozva most az új református templom tornyán ragyog.” Kovács állításának hitelességét más forrásokból nem sikerült megerősítenünk.

Szegeden a calvinisták templomát a pápisták el akarván foglalni, meg nem engedték, mivel ott a török basa parancsolt mind a kettőjüknek, sokat untatván a pápisták a török commendánst, végtére azt találták fel, hogy egymással disputáljanak, és a ki egyik a másikat megnyeri, azé lesz a templom, mivel a római hiten valók azt állítják, hogy annak előtte az övék lett volna, most pedig a reformata vallást követők bírják. Ugyanúgy lett a dolog: a reformata prédikátor és egy barát összeállván, a török basa hallatára kérdi a barát, hány fő próféták voltak, arra azt felelte a prédikátor: kettő Mózes és Christus, arra azt mondotta a barát nem igazán mondja, mert három volt, Mózes, Christus és Mahomet, azt meghallván a török azt mondotta: no te igazabban szólasz, azért tiéd a templom. Így hallottam ezt a casust (esetet) szava hihető emberektől és nem az históriákból olvastam, azért a kinek nem tetszik maga lássa; de igaz az, hogy a barátok bírják a reformátusok templomát mind e máj napig Szegeden.

A franciskánus Ordinánsz Konstantin a mirákulumos népkönyv barokk hagyományainak szellemében foglalva össze (1830) az alsóvárosi búcsújáróhely és kegykép legendakörét, mondánkat a következő érett változatban fogalmazza meg:

Midőn a szóbeli versengés legnagyobb tüzzel mind a két rész között folytatódnék, elő áll talán a konyha szolgálatából egy némelly írás tudatlan együgyű Szerzetes Fráter, és a Predikátor Úrnak szeme közé tekintvén a vetekedést félbe szakasztja, mondván: Nem így Uram! hanem felely meg nékem ezen kérdésre: Hányan vannak az Evangélisták? A Predikátor, ki magát a legfontosabb kérdéseknek megfejtésére alkalmasnak és elég tudósnak ítélte, nem kevés nehezettel vette a föltett kérdést, és bizonyos büszkeséggel, és megvetéssel szöba se akart a szegény tudatlan Fráterrel állani. Azonban sürgetik őket a Bírák, hogy felelne: Ha nem tudad, úgy mond a Prédikátor, — négyen vannak az Evangélisták, úgymint Máté, Márk, Lukács és János. Hát így szöll az együgyű Fráter: hol van az ötödik Evangélista? Erre a Présikátor kereken tagadgya, hogy ötödik Evangélista is lett volna. De a tudatlan Fráter semmit sem tágítván: Ha olly tudós, s bölts ember vagy — úgy mond — hol van az ötödik *Recsep* nevezetű Evangélista: a melly kérdésére a Prédikátor egyedül hangos nevetéssel és hahotával felelni elégnek tartotta. Azonban a Török Bíráknak felettebb megtetszett az együgyű Fráternek unszolása; ugyan azért Ibrahim Basának felkelése után a Bírák is fölkelvén ülésekből, a Templomnak igaz, és örökös birtokát törvényes végzéssel a mi részünkre végképpen elítélték, mondván: *Ne fély Pap Gazda! Tiéd a Templom!*

A mondát Mikszáth, Gárdonyi és Palotás Fausztin novellái is megörökítették.¹⁸

HÓBIÁRT BASA, másként *Hubiárt basa*, *Hóbajárt basa*, az egyetlen török, akit Szeged népe máig név szerint emleget.¹⁹ Neve történeti forrásokból nem mutatható ki. Először Vedres István egyik művében, majd a Felsőváros egyik részeként, illetőleg utcájaként bukkan föl. 1836. *A Habijárt utzába*, 1838. *Lakóházán Felső Városon, Habijárton*. Állítólag itt volt a török temető is.

A szegedi élő néphagyomány úgy tudja, hogy a szegedi menyecskék a köztük legyeskedő basát papucsuk sarkával verték agyon. Ehhez nem árt tudnunk, hogy régebben a pörlekedő szegedi fehérnepek, kofák, — ha már szóval nem győzték — papucsuk sarkával szókták verni, papucsozni egymást. Egyébként tudjuk, hogy a papucs, Szeged viseleti különlegessége, városunkban török hagyaték.

Tömörkény is az eleven néphagyományra utal, amikor Hóbiárt basáról szól:

„Bent a Városban a Hóbiárt basa utcája, a felsőrészben, az egykori halász- és hajósfertályban. Arra járt-kelt valaha az a neves török úr, ott volt valahol az utca végén a szilléri szőlőkben a nyári nyaralója. A szájhagyomány szerint ez a jeles basa nagyon szeretett a felsővárosi menyecskékkal barátságos viszonyba elegyedni, minél fogva a halászok egyszer agyon is találtak verni. — No, az Isten nyugtassa szegényt, régen volt ez is.”

Móra Ferenc a történetet novellisztikusan kiszínezi. Szándéka volt Hóbiárt basáról regényt is írni. Erre azonban nem került sor.

¹⁸ Mikszáth K., Az ötödik próféta. Pesti Hírlap, 1888, 102. sz. és Szeged könyve II, 154; Gárdonyi G., A török Salamon. SzH. 1897, dec. 17.

¹⁹ Az ő mondai alakja a XVIII. század végén került írásbeli megörökítésre. Vedres emlegeti. Kovács János változatára, Kampóval kapcsolatban az imént utaltunk. Tömörkény szövegváltozata: A kraszniki csata. 115. Móra novellája: Hóbiárt basa meg én. „Szeged” 1923, 27. sz.

BALOGH BENEDEK, „ki születésre szegedi fi,²⁰ de a városnak az ozmánok birto-
kába kerültével Füleken nevelkedett. Mind erejére, mind vitézségére nézve elhíre-
sedett.

Tudtára esvén egy alkalommal, hogy egyik ozmán követ a magyarországbeli várak megtekinté-
sére küldetett ki. Midőn ez idestova egyedül járkált, agyonveré, s követségi levelét magához véve, ru-
hába átöltözködék. Így méne be a szegedi várba, hol nemcsak a legszívesebben fogadtatott, de pénz-
zel, s ajándékokkal is megtiszteltetett, sőt török kíséretet is nyerve, ezt övéinek rabságába juttatá.”

RÚZSA ISTVÁN mondáját²¹ a piarista Ugróczi Ferenc örökítette meg:

„A török világban szokásban volt a szabad nyereségre való vitézkedés. Mindenütt találtak
olyan virgantz véru emberek, a kik a Hazánkban lakozó Török ellenséget, a hol s amiben tsak lehe-
tett, pusztították és károsították; — ezek közül való volt ama nevezetes Rósa Istvány, is a ki ifjú le-
gény korában, az Attya juhait őrizvén a Martonosi határ szélén, az ott lévő forrásnál (melly ő tőle
azután Rosa forrásnak neveztetett) egy korán reggel ottan mosakodó Török vitézt, kinek nyerges
paripáját addig féken tartotta, kardját kihúzvány agyonvágott... A Török derék paripájára felka-
nyarodott és így szabad nyereségű Lovaggá lett... Itt volt ő a Szentai ütközetben is. Hét nyíllövést
kapott, mellyek közül négyet, a mint mondják, unokái húztak belőle, de hármat el kellett fűrészelni,
s haláláig testében hordozá. Egy hegyes tört is szerzett magának... Illyétén írást nyomtatott bele: ez
a fegyver kié volt, kié most, kié lesz. Ebé volt, enyim most, ebé lesz... Vagy hazám szabadsága, vagy
halál. 1704. Eb kéri, eb adja cordéba.”

JA KUM HASLIA MERTZILIA.²² A szegedi magyarságnak a felszabadító sereggel
való találkozását, népünknek a német nyelvben való járatlanságát egy régi, ma már
kihalt szálásmagyarázó monda örökítette meg. E szelíden ironikus szólás a követ-
kező: *ja kum Haslia Mertzilia* és jelentése 'niksztájcs, nem tudok németül'.

Midőn felső Magyarország — így szól a mondai magyarázat, Szabó Mihály följegyzésében —
a keresztények hatalmába visszaesett, a szegediek várva várták a szabadítókat. Szóhadomány szerint
a német sereg tartá főnn magának a dicsőséget, hogy a lefelé vonult magyar hadaktól különválva, ő,
legyen Szeged elfoglalója. Szegeden egy németül tudó embert sem lehetett azon időben találni. Úgy
hogy a titkos követeket senki sem értette meg. Előálltak a polgárok és kérdezték a német követeket:
Jön-e a császár? Jön-e a nádor? A követek fejet ráztak. Jön-e Pálffy, Eszterházy? A követek mindenre
nemet intettek, míg végre az egyik felkiáltott közülük: Ja kommt Hausler und Mertzili. A polgárok
elkacagták magukat a német szó fölött és midőn csakugyan bejöttek a németek, egész komolysággal
mondogatták egymásnak: ja kum Haslia, Mertzilia. S mai nap kérdezzük meg a trefás tanyai pórt,
vagy halászt, ha vajon tud-e németül, megfelel rá az egyszeri szóval: ja, ja kum Haslia, Mertzilia.”

Így találkozott volna Szeged népe a német világgal. A mondát egyébként Móra
Ferenc is feldolgozta és azt gyanítja, hogy a történetet Szabó Mihály költötte volna.
Erre azonban semmi bizonyítékunk nincs, bár a népi eredet, helyi hagyomány javára
sem tudjuk más forrás hiányában a kérdést eldönteni.

A MEGTALÁLT PECSÉT. A török hódoltság után a Város középkori kiváltságai-
nak elismerése kockán forgott. A tanács és a lakosság mindent elkövetett polgári
jogainak megőrzése, biztosítása érdekében. Nagyok lehettek az akadályok, hogy
igazságos ügye ellenére görbe utakat is kénytelen volt megjárni. Ugyanis valakinek
eszébe jutott egy hamisított pecséttel való mesterkedés a XVIII. század elején.
A Város tanácsa bizonyosságul egy 1200-as évszámú pecsétet mutatott föl, amelyet
a hódoltság idején *Kopasz* szegedi bíró vetett volna a Tiszába, hogy ne kerüljön

²⁰ Alakját Vedres említi, de mondáját nem közli. Szövegünk forrása *Miskolczy I., Szeged törté-
nete*. Regélő, 1837, 317. Innen vette át *Palugyay I*, 186.

²¹ Forrás *Ugróczi F.*, A zentai ütközet Szeged 1816, 54. Ismétli *Miskolczy* 330.

²² 100: Népregei adatok Szeged történetéből. SzH. 1859, 19. sz. *Móra* feldolgozása: Szegedi
tulipános láda I, 22.

a török kezére. Ezt most egy *Miladin* nevű rác halászember halásztta volna ki a Tiszából (1704), és vitte a főbíróhoz. Mindenesetre III. Károly 1719. évi kiváltságsevele ezt a pecsétet hitelesnek ismeri el.

Hallgassuk meg most Vedres Istvánt, a mondai hagyomány megörökítőjét, aki verses munkájában a megszembélyesített Szegeedet így szólalaltatja meg:

A Bíró: kit éltes emberim kopasznak
Mondtanak, s kit midőn Törökök vontzolnak
A Tiszán keresztül, könyvező szemekkel
Néze, s üszögimtül repedő szívével
Bútsúzván, zsebébül petsétem ki-rántá,
Tisza mélységébe e szókkal hagyítá:
„Kedves Szeged város! Itt hagylak hamvadba,
„Tartsd fel reménységed nyomorult sorsodba;
„Hogyha a Hóld szarvát kereszt letőrendi;
E tzimert a Tisza néked ki-vetendi.
„Addig is fődözze létét mély árjával,
„Betsét viszsza nyerje üdőnek folytával.
„Többet nem tehetek. E tiéd itt hagyom,
Rabságba nem viszem kintsedet.”²³

A koholmány nyilván tanult emberektől származik, mert erősen emlékeztet a velencei doge gyűrűjének mondájára. Mindenesetre rávilágít azokra a kemény küzdelmekre, próbatételekre, amelyek elé a *neoacquistica comissio* kegyetlen világa állította a Város magisztrátusát. Olyan nagy emberi érdekek forogtak kockán, hogy minden eszköz jogosultnak tetszett, ha sokat küzdött magyar lakosságának boldogulásáról volt szó. Ilyen megfontolással kell mérlegelnünk a következő mondát is.

A KÖBÁRÁNY²⁴. A XII. századból származó, Isten bárányát (Agnus Dei) ábrázoló román stílusú domborművet legvalószínűbben a Várban lévő középkori templom kapubejárataról (timpanon) falazták a török időkben a szegedi Vár falába. A várbontás után a múzeum raktárába került, onnan meg 1930-ban a középkori Dömötörtoronyba illesztették néhány más kőfaragvánnyal együtt. Ott hirdeti Szeged városának Árpád-kori virágzását, polgári múltjának folytonosságát.

A Szeged és Dorozsma, illetőleg német loyagrend között a kun puszták birtoklása miatt dúló pörben (1721) mindkét fél tanúkat mozgósított. Így került sor a Kőbárány, szegediesen *Kűbárány* néma bizonyágtételére is. Ezért kellett a Város ellenségeinek mondai hagyományt költeniök a Kőbárány dorozsmai eredetéről. Bede Mihály, kecskeméti szenátor vallomása szerint az *minémű kőből faragott bárány nagyon szegedi bástyában, aztat Dorosmárul vitték a törökök oda*. Lótos János, szegedi lakos úgy vall, hogy Dorozsmának *temploma is volt, amint most is a bástyában lévő kőből faragott bárányból is kitészik, akit mindenkoron hallotta öreg emberektől, hogy török dorozsmai templomból hozatta és kőfalba tétette*. Karácson Péter makai tanú nagyatyjától hallotta, hogy *Dorozmán is egy templom volt, és abban a templomban bárány kép faragott kővön volt, és akkor régi időben egy ember azt próféciázta és jövendölte, hogy ezen kőbárány, mint címere Szeged városának a közepében fog tétetni, amint is címere*. Ezzel szemben más tanúk híret sem hallották a dorozsmai templomnak és a Kőbárány Szegedre való vándorlásának.

²³ Más változat szerint, amikor a török feladta (1686) Szeged várát és az egyezség értelmében Temesvárra vonult vissza, akkor magával hurcolta a Város főbíráját és előkelőbb polgárait. A főbíró útközben elvesztette Szeged régi pecsétjét, amelyet mindig magánál hordott. Ezt fogta azután ki Miladin halász a Tiszából. *Reizner* I 175. Vö. még *Varga* 111. „A város jelenlegi címere a XVIII. századbeli hamisítványok egyik legérdekesebb példányát reprezentálja. Érdekességét növeli az, hogy a készítettöket vezérlő tendencia egészen célt ért: a hamis címer királyi hitelesítést nyert. Szeged címere mint ilyen, bizonyára egyedül áll a magyar városok címerei között.” *Dudás Gy.*, Szeged címerei. Turul 1889, 186; *Vedres* előadása Tanátszáza 12; A monda modern, novellisztikus feldolgozása *Magyar L.*, Vadonatúj öregpecsét. Délm. 1933, 290. sz; Vö. még *Gerő D.*, Szeged város pecsétjének romantikus története. SzN. 1926, 66. sz.

²⁴ Történetéről *Reizner J.*, Régi Szeged II, 40, 158, 200. Emlegeti *Dugonics*, Etelka II, 215. Legújabbban: Szeged városa 11.

Nem vitás — bár ennek bizonyítása nem tartozik ide — a Kőbárány föltétlen szegedi eredete. A hagyomány az öregpecsét mondájával egyetemben rávilágít azokra a késhegyig menő birtokjogi küzdelmekre, amelyeket Szeged városának a kor feudális hatalmasságaival meg kellett vívnia, hogy népének jogos érdekeit, jövő fejlődését biztosítsa.

GERENTSÉR GYÖRGY. Szintén a Városnak határpöreivel függ össze az a más-honnan nem ismert monda, amelyet Tápay-Szabó László örökített meg.²⁵

Szeged történetéből tudjuk, hogy a szomszédos Szabadka városával is nagy volt vita a határrendezés körül. Végülis 1750 táján megegyezéssel a Kőrös ér lett a közös határ. Ezzel szemben a napoleoni időkbe helyezett monдай hagyomány úgy tudja, hogy a Város egyik huszár fia, Gerentsér György annyira kitüntette magát a háborúban, hogy a király megkérdezte tőle: mi a kívánsága, teljesíteni fogja. A királytól csak azt kérte és meg is kapta jutalmul, hogy szülővárosának határát egyetlen lépéssel kiterjeszthesse.

Éppen ekkor volt Szeged és Szabadka között a határpör. György vitéz két nagy lécből gólyalábat csináltatott, és ezzel mérte ki azt a három öl széles lépést, amellyel Szeged városának határát előretolta.

RÁKÓCZI²⁶. A török uralom alól való szabadulás nem jelentette a magyar nép álmainak teljesedését. Nemzetünk szabadságszeretete Rákóczi Ferenc alakjában és fölkelésében öltött testet. Szeged népe Rákóczit különösen a szívébe fogadta, és sajátosképpen az ő alakját ruházta föl messianisztikus vonásokkal. Messzire bújdosott, de nem halt meg. Ő lesz a szabadító, aki szeretett népe számára elhozza az időknek egy bizonyos teljességében az aranykort. Föltételezhető, hogy előző, halhatatlanul élő mondahősök, így nyilván Mátyás király, majd Kálmány Lajos szerint Dózsa György alakját is az idők folyamán Rákóczival cserélte ki a szegedi monda-örző hagyomány.

A halhatatlanul élő, messzire távozott Rákóczit a szegedi nép mindig hazavárta. Hitt abban, hogy még visszatér az országba. A Kálmánytól följegyzett szegedi hagyomány²⁷ ismeri Rákóczi táltoslovának különös patkóját, amely egyébként nemzetközi vándormotívum:

Rákóczi lovának olyan patkója volt, hogy más lónak olyan nem volt. Mindjárt rá lehetett ismerni a patkó nyomára, Hogy ne arra keressék, amerre ment, reá ne találjanak, megfordította a patkókat a lova lábán. A német el szerette volna fogni, de nem bírta, amikor kiment Törökországba. Orsován már nem lóháton, hanem hintóban ment. Ott majd elfogták, de túljárt az eszükön. Hosszú haja volt, lenyíratta, pedig szép haja volt. A bajuszát is leborotváltatta. Sem bajusz, sem hosszú haj, olyan volt, mint egy pap. Orsován megállították a hintóját. Kérdezték, hogy nem-é-e Rákóczi? Mikor megnézték, látták, hogy sem bajusza, sem hosszú haja, továbberesztették, azt mondták, hogy pap.

Rákóczi azonban nem marad örökké távol. Hazatérését majd jelek árulják el. Osztrovszky József, a Város egyik kitűnő fia, szabadságharcunk jelentős szegedi alakja írja:

²⁵ Szeged régi családjai. Szeged, é. n. 357.

²⁶ Rákóczi szegedi kapcsolatairól, fölklör vonatkozások nélkül Varga F., II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kurucvilág. Szeged 1906.

²⁷ A közölt mondák Kálmány L., Hagyományok II, 159, 213. Bálint S., Régi Szeged vidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról. Ethn. 1953.

Mintha az *Isten kardja* motívum csöndülne föl a Kálmánytól följegyzett hosszúhátú, szabadságharc idejébe ültetett népdalban, amelyben a kard feltalálásáról van szó:

Vótam én mán Becse alatt tábörba,
Ott akadtam a Rákóczi kardjára.
Ez a kard, ki a rácot lévőgja,
Magyar hazát halálíg oltalmazza.

„Hogy Rákóczi visszajövetelének rendíthetetlen hite él az alföldi magyar népben, erről többször is volt alkalom meggyőződni. Így többi között az 1844. év tavaszán egy barátommal Terváron valék, hol birtoka volt. A község lakói tősgyökeres magyarok. Említett barátom — lévén az egyedüli úri birtokos ott — valahányszor Szegedről, ahol lakott, átrándult Tervárra, az ottani előkelő gazdák, minthogy szerették, egy kis bizalmas beszélgetésre meg szokták látogatni. Ekkor is néhány gazda jött oda. Szép idő lévén az udvaron pipaszó mellett folyt a beszélgetés. Esthajnal felé a legelőről beteretl lovak között néhány márciusi csikó is volt. Ezeket Kisguczi József községbeli tehetős gazda meglátva, azt mondá: nézzük meg, van-e a csikóknak *lófoguk*? Erre megvizsgálván a csikók száját, úgy találták, hogy mindegyiknek lófoga van, amin nagyon örülni látszottak. Kisguczi pedig mintegy diadalérzettel beszélt el, hogy az előző héten több térvári gazdatársával vásárban lévén Zentán, a bácskai gazdák mondták, hogy náluk az idén a csikók mind lófoggal ellettek. Mikor aztán megnézték saját csikajukat, hasonlót tapasztaltak, és íme — úgymond — *hála Istennek*, ezeknek is lófogaik vannak.

Kérdésünkre pedig, hogy mi különös van abban, ha a csikóknak lófoguk van? — mindnyájan csodálkozni látszottak azon, hogy ilyet még kérdezni is lehet — Kisguczi azt válaszolta: hát az urak nem tudják azt, hogy Rákóczi, mikor elbújdosott, azt monda: ne búsuljatok, visszajövök még. Akkorra várjátok, mikor a csikók lófoggal ellenek. *Azokon verjük majd le a németet.*

S mily csudás találkozás a véletlennek — fűzi hozzá Osztrovszky — a szabadságharcban ugyane csikókon aratták a dicsőséget huszáraink.” Ezt a mondat Kálmány Lajos Temesközben nem hallotta, de idézi a szegedi világgal szomszédos Kiskunfélegyházáról, ahol a múlt század ötvenes éveinek végén szintén ismerték.

Osztrovszky 1848 őszéről még a következő, nagyszerűen jellemző beszélgetést jegyezte föl:

„1848-ban midőn Kossuth Szegedre volt menendő, egy alsótanyai 80 éves agg parasztgazda jelent meg e sorok írójánál ezzel a kérdéssel: igaz-e uram, hogy Kossuth Szegedre jön? Igaz — felelém. Hát aztán az úr ismeri-e Kossuthot? Hogyne, igen jól ismerem. Mire az öreg ama szánakozó mosolylyal, amely az avatatlanul szemben a biztos tudást jellegzi, mondá: dejszen uram, nem Kossuth az, aki jön, hanem Rákóczi Ferenc. Megjegyzésemre pedig, hogy Rákóczi már 110 éve meghalt Törökországban, az öreg egész lényében átszellemülten viszonzá: de uram, nem halt meg Rákóczi. Krisztus urunkról is azt mondták, hogy meghalt, pedig ma is él és mindörökké élni fog. Rákóczi sem halhat meg, mert őt is az Isten küldötte népének, hogy azt szabadítsa meg. Mikor kibújdosott az országból, megfogadta, hogy visszajön még. Most hát eljött. Hanem hát az urak hadd nevezzék Kossuthnak, de azért Rákóczi az. Ily erős hittel szemben persze nem volt mit felelnem. Az öreg pedig e szavak után: hát csak azért jöttem be a tanyáról, hogy ezt megmondjam — minden jót kívánva eltávozott.”

RÚZSA DÁNIEL, szegedi ajkakon *Rúzsza Dani* a vád és hagyományok szerint a szegedi boszorkányok kapitánya (magister sagarum) volt.

Oltványi Pál, aki a múlt század első felének íratlan szegedi néphagyományát kitűnően ismerte, és közvetlen családi emlékei sokszor nyúlnak vissza a XVIII. századba, a vádirat és hagyomány felhasználásával, a megdöbbenő ítélet és a „nemes” tanács elmarasztalásával így jellemzi²⁸ őt: Rúzsza Dániel 82 éves szegedi polgárt — aki azelőtt e városnak szenátora és főbírája, illetőleg országgyűlési követe volt — és ennek 50 éves nejét Széll Erzsébetet azzal illeti a vád, hogy Rózsa kapitánya volt a boszorkányoknak, kik 50 év óta bűbajos mesterségükkel, és az ördög segítségével hét esztendeig elvonták a szegedi határból az esőt és harmatot, és ezt, valamint a Tiszában lévő halakat másfél akó pénzért évenként eladva, roppant nagy kárt okoztak felebarátaiknak... A vádlott az ördöggel evett és ivott is, és Isten helyett annak engedelmeskedett, a nemes tanács igazságérzetből őt máglyára ítélte, és meg is égetette, mint boszorkányt. Hogy magánosan ne menjen a túlvilágra, nejét is hasonló büntetésben részesítette...

Két fia volt. Az egyik István, kint a tanyán kezelte a gazdaságot, másik Sándor, a városházánál, mint tisztviselő szolgált. Ez azonban nem volt képes befolyását érvé-

²⁸ A monda megtalálható *Oltványi P.*, A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája 132; Rózsa Dánielt teljesen a maga írói képzeletére támaszkodva próbálja jellemezni *Aba I.*, A szegedi boszorkányok. Bp. 1963; a szegedi boszorkányégetésről jó összefoglalás *Oltvai F.*, A szegedi boszorkányégetés. Somogyi-könyvtári műhely 1978, 19.

nyesíteni, hogy atyját és anyját a szégyenletes haláltól megmenthesse... Az égetés után István a város urait színlelt örömeiben nagy vendégségre meghívta a tanyára. Ott meg is jelentek, és a gazda vendégeinek — midőn ezek jó étvággal megették a bográcsban bevitt paprikáshúst — azt a kérdést tette föl, hogy ízlett-e nekik az ebéd. Amikor ezek dicsérni kezdték, kijelentette, hogy a bográcsban kutyahús volt. Ha ők édesatyját máglyára ítélték, ő viszont jutalmul kutyahússal vendégelte meg őket. A megszégyenítést titokban akarták tartani, de természetesen mégis híre ment. Ezentúl a nép a vendéglátó ivadékait *kutya Rúzsa* néven emlegette. Oltványi szerint a betyár Rúzsa Sándor nem ebből a családból származott.

Nem tudjuk, hogy a már előbb bemutatott Rúzsa István török kori mondahős rokonságban volt-e Rúzsa Dániellel. Keveset tudunk egy másik mondai hagyományról is. Eszerint a Dugonics-utca 9. számú ódon barokk polgári lakóház Rúzsa Dánielé volt. Ez a mondatöredék napjainkban is él, de megörökíteni nem örökítette még senki sem.

MÁRIA TERÉZIA, öregek ajkán *Mária Trézia* Ferenc József mellett egyetlen Habsburg- király, akire a szegedi nép elevenen emlékezik. Neve egy tápai szólásban is él. Régi, jómódú gazdára, akinek őseit nyilván az *urbárium* juttatta kedvezőbb körülmények közé, ezt mondja: *könnyen beszél, hagyott neki a Mária Trézia.*

Egy babonás, szöveg szerint nem ismert esküfajtnak, amelyet még a múlt század végén is hamistanúzás ellen éreztek foganasosnak, *Mária Terézia-eskü* volt a neve. Sajnos, ennél többet nem is tudunk róla. A szegedi Vár egyik XVIII. században épített kapuját régebben *Mária Terézia kapu* néven emlegették.

Bakay Nándor Újszegeden nevelkedett híres szegedi kötélverő mester (1833—1902), aki gimnazista korában Csaplár Benedek diákjaként Ipolyi Arnold számára gyűjtött népköltési anyagot, egyik kissé terjengős visszaemlékezésében gyerekkori hallomás után az újszegedi *Királica*, *Krállica* dülőnevet Mária Terézia szegedi látogatásával hozza kapcsolatba.²⁹ A királynő egyébként nem fordult meg Városunkban.

A Királica állítólagos, de adatokkal egyelőre nem támogatható hajdani neve *Királynéerdő*, *Mária Terézia-erdő*, volt, a Bécsből hozott és odatelepitett fehérnyárfák után, amelyeket régi újszegediek Bakay szerint *máriatréziafa* néven is emlegettek. A monda a dülőnévből indul ki, és azt állítja, hogy a királyné Szabadkáról — amelynek egyideig *Mária Terézia városa* volt a neve — jött át hozzánk, és feldiszipített *pontonérhajón* megjelenve a helyszínen, a királicai földeket Szeged városának ajándékozta. Egyidejűleg igazságot tett a *lajmás* néven emlegetett sóhordók között is, akik kegyetlen sorban éltek. Amikor mindezeket elintézte, magyar, román, szerb muzsikaszóra elkezdődött a tánc.

A monda itt nyilvánvalóan Mária Teréziának azt az intézkedését tükrözi, amellyel a Bánátban visszaállította (1779) a vármegyei rendszert, megszüntette a katonai igazgatást, és Szeged népe előtt is megnyitotta a kirajzás délkeleti útját.

JÓZSEF CSÁSZÁR. A *kalapos király* trónörökös korában megfordult ugyan Szegeden,³⁰ de mondai hagyomány — egy fogadósnéval való sablonos szerelmi mendemondát nem számítva — nem képződött a személye körül.

Tudjuk viszont, hogy József császár kedvelt mondahőse volt a bánáti németségnek, amely a felvilágosult, bölcs, népszerűtő uralkodónak ugyanazokkal a mondai jellemvonásaival ruházta föl, mint a magyarok Mátyás királyt, vagy mint a franciák IV. Henriket.

²⁹ Az esküről SzN. 1893, 161. sz. A Mária Terézia-kapuról *Vajna Károly*: Régi hazai büntetések I. 196. A királynő szegedi látogatásáról *Bakay N.*, Mária Terézia Szegeden. A Szegedi Napló Karácsonyi Könyve. Szeged 1899, 67-79.

³⁰ A szegedi Aranypávában megszálló kalaposkirály futó szerelmi kapcsolatából eredt volna egy, a múlt század szegedi közéletében jelentős szerepet játszó család. *Czimer K.*, A szegedi Kaszinó 172. Szerzőnek ezt az állítását a XX. században élő utódok társadalmi nyomására később „minden alap nélküli kőszá mendemondának” kellett minősítenie.

Éppen a német szomszédtság, egymás mondakincsének kicserélése magyarázza, hogy József császár alakját a szajáni magyar néphagyomány³¹ is ismeri és Mátyás királyra jellemző vonásokkal ruházza föl:

Mikor József császár az országba gyüjt, mönt, bemönt, egy kis faluba. Ęmönt a községházba, kérdözte, hogy a ki bírö. Vöt ott egy fiatal embör: én vagyok a bírö! De fiatal bírö van ebbe a községbe! — mondta József császár. Láttá, hogy mindönféle röndetlenül van és így szölt: nem bírónak való ilyen fiatal embör! A bírö azt válaszolta, hogy mögfelel ú mindönnek. Feleljön mög a kérdösömre három nap múlva, mikö visszagyüvök: 20 szép, 30 erös, 40 okos.

Hazamönt a fiatal bírö. Törödött, vergödött, gondoskodott. Nem is övött, sénkinek nem parancsolt. Az apja mondta neki: a cselödök nem dögznek, miön vergödsz, miön gondoskods? Valami tégöd bánt, mond mög a bajaidat, hogy segítsek rajtad, hátha segíthetök! Akkor a fiatal embör mondta, hogy mi a baja neki. Itt vöt egy úr a községházán három napok elötte. Aszonta, ha mög nem fejtöm, hogy húsz szép, harminc erös, negyven okos, akkor ěcsap. Hogy fiatal embör nem bírónak való: tapasztalatlan, próbálatlan. Aszongya az apja: e nem nagy baj. E fiam sëmmissë, hocide a bíröpácát! Akkor oszt ú mönt be a községházába az öreg.

Harmadnap után az úr is mögjelönt. Láttá az öreg, hogy a császárřa van döga. A császár mög azt láttá, hogy nem e vöt harmadnap elötte a bírö. Kérdözte: maga a bírö, fejtse mög, amit három nap elötte mondtam: húsz szép, harminc erös, negyven okos.

Aszongya az öreg: húszéves koromba szép vötam, harmincba erös, teljes vötam, negyvenig möggazdagultam. Húsz mög harminc az ötven, mög negyven az kilencven. Ígyhát az öregembört nem nézik semminek, mikor a kilencvenet möghaladja. Azt mondta a császár: öreg, maga a bírö! Fiatal embör nem bírónak való, mert tapasztalatlan, tudatlan.

KOSSUTH LAJOS. Egy röviden már említett tápai monda szerint, Szegeden jártában kísétált Tápéra, nádpalcával a kezében. Gyerekek játszottak kint a falu szélén. Cserjegeket vagyis megkövesedett iszapot feszegettek és várfalat raktak belöle. Megkérdezte tölük, mit építenek. Várat! Ezután sorba ráfektette öket és botjával a fenekükre ütött, mondván: emlékezzetek arra, hogy itt járt Kossuth apátok. A gyerekek odahaza boldogan mesélték, hogy Kossuth apjuk emlékezetül rájuk vert.

Ha valaki társaságból észrevétlenül távozott és többé nem tért vissza, arra az alsövárosiak azt mondják: *ëmönt, mint Kossuth*.

Kálmány hajdani szegedi búcsúoktól hallotta, hogy Radnán a szabadságharc után abban a hitben és reménységben szúrta a földbe egy száraz ágat, hogy amikor kizöldül, Kossuth hazajön. A koronázás évében csakugyan ki is sarjadt, de Kossuthot hiába várták.

A Rákóczi-mondákról szölvá utaltunk már arra, hogy a szegedi parasztnép Kossuth alakjában a halhatatlanul élö és ismét eljövendö Rákóczi személyére vélt ráismerni.³²

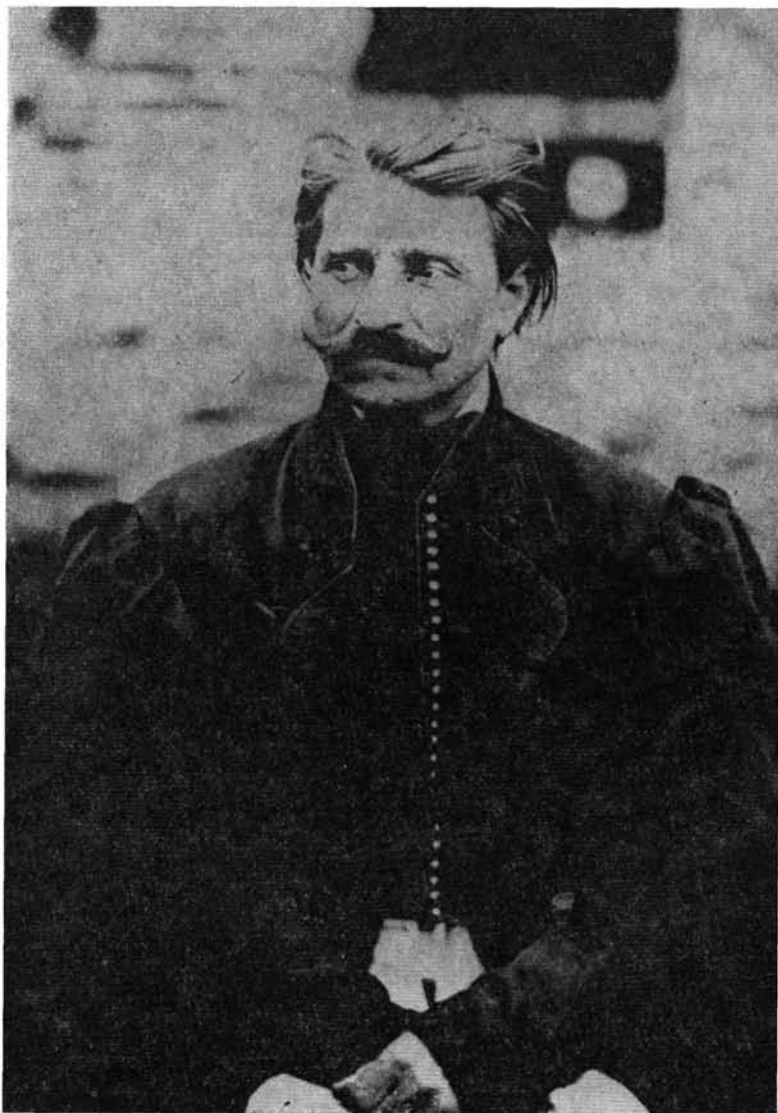
RÚZSA SÁNDOR. A *betyárok csillaga* Alsöváros szülöttje (1815—1878).³³ Apja András, csikópásztor, édesanyja Kántor Erzsébet. A család a boszorkánymesterként elégetett Rúzsa Dániel föbíröt, a Város országgyüjtési követét ösének tisztelte, és a gyilkos ítélet miatt szüntelenül élt benne az elégtétel, söt a bosszú vágya. Másfelöl Szeged parasztpolgárságában mindig ott élt a társadalmi emelkedés és biztonság nosztalgijája is. Éppen Rúzsa Sándorról tudjuk, hogy egész életében perzekütör,

³¹ A közölt monda lelöhelye Hagyományok II, 202. Hasonló, de Mátyás királlyal kapcsolatos kerekébb történet Borbély Mihály ajkáról. Hagyományok II, 131. József császárról szölvö délvídeki német mondat közölt legújában *Diplich, H.* — *Karasek-Langer A.*, Donauschwäbische Sagen, Märchen und Legenden. München 1952, 27-31.

³² Kálmány II, 72

³³ Hiteles életrajza még nincsen. Értékes adalékok *Edvi Illés K.*, Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1924. április 19- május 8. *Markó A.*, Az igazi Rúzsa Sándor. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár eredeti okmányai alapján. Magyarság 1927. január 16- március 6. *Dömötör S.*, A betyáromantika. Ethn. 1930. Különnyomatban is. *Szabó F.*, A dél-alföldi betyárvilág. Gyula 1964. *Békés I.*, Magyar ponyva Pitaval. Budapest 1966. Felsorolásaink sehol sem tartanak számot a teljességre.

pusztai csöndbiztos szeretett volna szülővárosában lenni. Ilyen ígérettel ejtette Ráday Gedeon is verembe. Érdekes itt idéznünk egy kisteleki hagyományt,³⁴ amelyet közlője állítólag a betyár tulajdon szájából hallott, éppen az 1850-es évek elején: „Ha fölségös uram, királyom a szívembe látna, levenné a fejemről az átkot. Ha engem szabaddá tesznek, rövid idő múlva senki nem mer itt garázdálkodni.” A társadalmi rend szolgálata nem adatván meg neki, az erkölcsi világrendnek sajátosan értelmezett, de az ő számára egyedül lehetséges reparációjával vett elégtételt magának. Szinte a népmesék meglevenedett hőstét látta a nép benne, aki a szegényember leg-

Rózsa Sándor (régí fénykép)

³⁴ Vicsay L., Kistelek története. Kistelek, 1929, 34.

kisebb fiának módjára elnyeri a maga királyságát: megbünteti a bűnös hatalmasokat és oltalmazza, megsegíti a maga különös, betyárerkölcsével a rászorulókat. Rúzsa Sándornak ezt a jellemvonását vette észre regényében Móricz Zsigmond és a még említendő Robert Neumann is, és tárgította, emelte szinte eposzi magasságokba.

Alakját, életét, viselt dolgait szinte áttekinthetetlen gazdagságban szőtte át az élőlészavas mondai hagyomány, meg a belőle sarjadt krajcáros ponyvairodalom, kalendárium, de annyi nagy írói alkotás is.

A ponyvai igényű ábrázolások inkább ifodalomalatti rétegekben, az olvasni kezdő falusi és külvárosi társadalom körében voltak népszerűek. Azokban a rétegekben, amelyek még eleven emlékeznek az élőlészavas hagyományra is, ugyanakkor azonban akkori osztályhelyzetük naiv élményénél fogva ők is várnak a szabadtó, igazságosztó hősré: Kossuthra, Rúzsa Sándorra vagy éppen Rudolf királyfira. Voltaképpen ezt az eleven népi nosztalgiát ragadja meg és bontogatja egyetemesebb esztétikai és erkölcsi igénnyel, alkotói küldetéssel Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, továbbá az osztrák Robert Neumann regénye is.³⁵

Paraszi visszaemlékezés szerint, amelyet öregektől gyermekkorunkban még magunk is hallottunk, burokban született, ezért a golyó nem fogta. Nem tűrte, hogy jelenlétében a teljes nevét kimondják.

Tombác János mesélte, hogy Rúzsa Sándor barátjának, Sárkány Jánosnak lakodalmára igyekezett. Egy pásztorgyerek az udvaron elhujántotta magát: János bácsi, gyün Rúzsa Sándor, gyün Rúzsa Sándor másodmagával. Amikor beérkezett, mögfogta a gyerekeknek a kezét: hogy hínnak engöm fiam? A gyerekek bátran mondta neki: Rúzsa Sándor bácsi! Na most akkó lévőtte azt a kancsikát, léakasztotta a nyakábú Rúzsa Sándor. Elkezdte a gyereket vágni, mint a répát. Hát persze, hogy a szögény gyerekek ordított, sivalkodott, de sénki nem merete védeni, mer akkó annak is baja lött vóna. Na kérdöm, hogy hínnak engöm? Aszongya aztán a gyerekek, zokogva: hát Rúzsa Sándor bácsi! Akkor újból ütötte, ahogy csak bírta. Mőgén mőgkérdezte: hát kinek hínnak engöm? Az apád itt vót, ott vót! Aszongya aztán a gyerekek: hát nem tudom. No jó van fiam, azt akarom, hogy nē tudd. Ekkor aztán eleresztötte a gyereket. Fiam, az én nevemet sosē tudd, de sénki sē tudja, hogy engöm hogy hínnak, de azt sē, hogy én hun járok. Most tudod-é, hun vagyok én most fiam? Nem tudom. No látod, fiam." Végül a gyereket engesztelésből megajándékozta.³⁶

„Nincs nevem — írja Móricz Zsigmond ebből a hagyományból merítve, — neköm nincs nevem! Se éjjel, se nappal, soha sincs nevem!” A Csöpögtető csárdában Móricz szerint ismeretlenül így formé a nevét emlegető vendégekre: „Ide ügyeljenek! Ha mégeccő valaki kimondja azt az igét, hogy Rúzsa Sándor, annak az utolsó perce lösz!”³⁷

Megszólítása, főleg emlegetése: *Sándor bácsi, gazda, nagyparaszt, kögyelmes paraszt*. Ebben nyilvánvalóan névmágiás szorongások is lappangtak: Rúzsa Sándor is, az emberek is tartogattak az odaigezéstől.

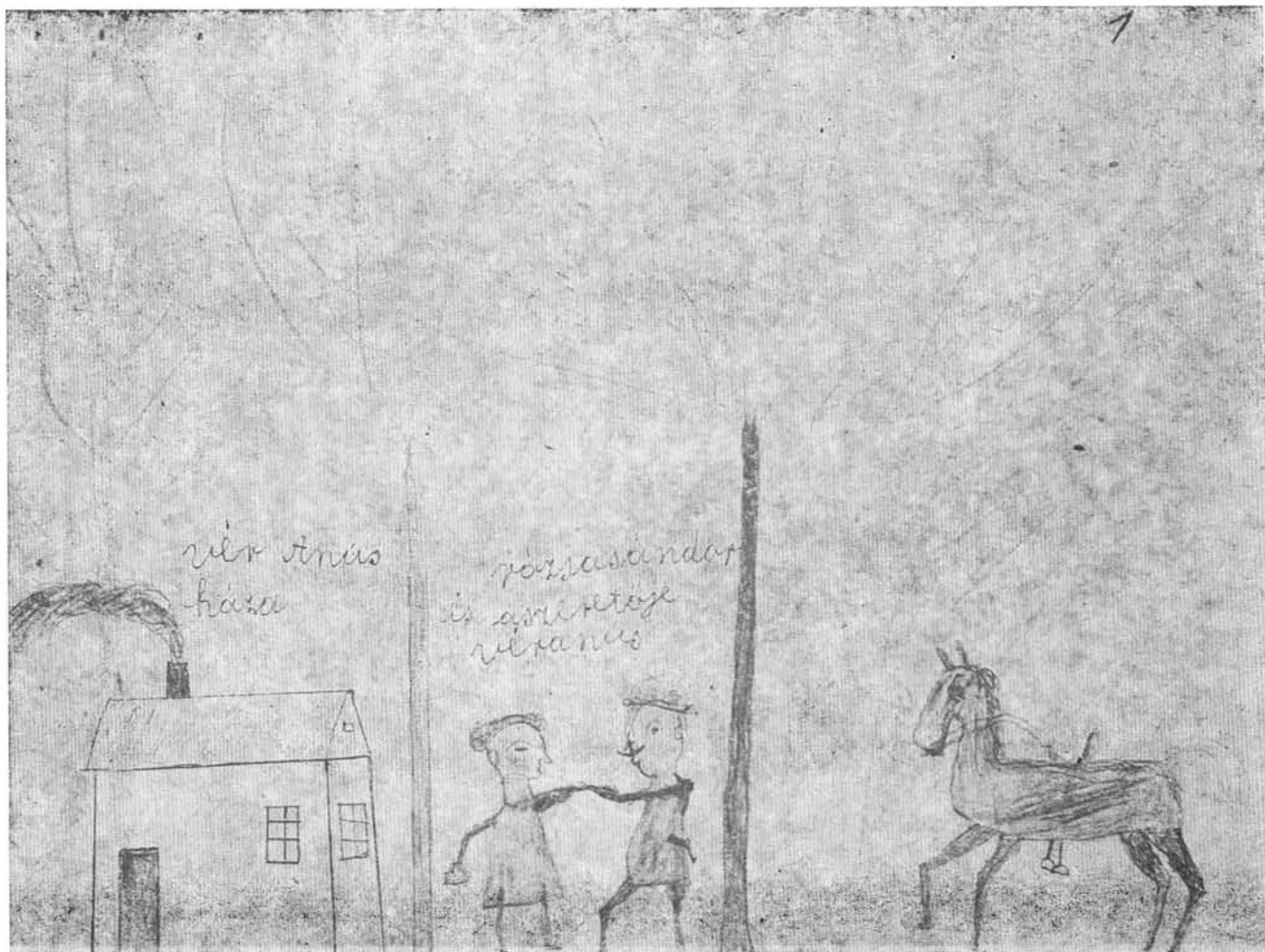
A maga módján betyár léte is ragaszkodik a valláshoz. Egy bizalmas rendőrtisztí följegyzés³⁸ szerint „ezt az elátkozott embert, akitől az egész környék retteg, még senki sem hallotta káromkodni, sőt azt sem tűri meg, hogy mások az ő jelenlétében káromkodjanak. Környezetétől megköveteli, hogy minden pénteken böjtöljenek. Ezen a napon a dohányzást sem engedi meg. Ajándék nélkül soha sem távozott szegény ember tőle, sem feleségétől. Utolsó falat kenyereket is megosztják a szegényekkel.

³⁵ *Jókai M.*, Lélekidomár (1889, kritikai kiadás Sándor István kiváló gondozásában); *Tömörkény I.*, Betyárlegendák. Szeged, 1898; *Bálint S.*, Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged 1961; *Krúdy Gy.*, Rúzsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében. Budapest, 1923. Új kiadása: 1971; *Móricz Zs.*, Rúzsa Sándor lovát ugratja. Budapest, 1941. Rúzsa Sándor összevonja a szemöldökét. Budapest, 1942. *Neumann, R.*, Die Freiheit und der General. Wien-München-Basel 1958. Verlag Kurt Desch.

³⁶ Tombác János 649.

³⁷ *Móricz I.*, 83, 128, 288, 298.

³⁸ *Dömötör S.*, 22. Rúzsa koponyájáról *Lenhossék Mihály* híres antropológusunk megállapította, hogy nincs benne semmi aljasságra valló elem. *Herman O.*, A magyar pásztorok nyelvkinse. Budapest, 1914. 29.

Tombác János rajza Rúza Sándorról (Lantos Miklós fölvétele)

Reggel mindaddig nem fog hozzá semmihez, nem eszik, nem iszik, amíg nem meg mosakodott, és amíg nem imádkozott. Mindennap imádkozott.”

Ezt Móricz paraszti forrásától, Ágnes nénitől is többször hallotta.

Már a negyvenes években hírhedtté válik, de nem kerül kézre. A szabadságharc idején Kossuth Lajostól kap amnesztiát, amelyet állítólag Jókai Mór juttat el hozzá.³⁹ Legényeivel ott küzd Damjanich táborában. Majd ő is bűjoszni kényszerül, és igazában most kerekedik félelmetes hírű betyár belőle. Fejére hatalmas díjat tűznek ki, de a nép részben még mindig szabadsághősként, Kossuth barátjaként tiszteli, rejtegeti.

Élőszavas alsótanyai visszaemlékezés szerint szorongatott helyzetben is mindig föltalálta magát. Egyszer az üldöző pandúrok elől lovát a rétbre csapta, maga pedig egy szénagyűjtő gyerek kezéből kiragadta a villát és maga is gyűjtőgetni kezdett. A pandúr még meg is kérdezte tőle, nem látta-e Rúzsa Sándort. Nem is hazudott, amikor mondotta, hogy nem. Máskor egy drótostóttal cserélte el a ruháját meg a ládáját. Bitanggá vált lovát a pandúrok bekötötték a Város istállójába. Rúzsa Sándor arra jött és megkérdezte, honnan van itt annyi ember? Megmondták neki, hogy Rúzsa Sándor lovát nem tudja senki sem megülni. Ő majd megpróbálja. Katonaember volt, ért a lóhoz, szeretne ráülni. A lovat csakugyan elővezették, a nép pedig hitetlenül várta a tót próbálkozását. Csodálkoztak aztán rajta, hogy nem vetette le. Egyszer csak Rúzsa Sándor kinyargalt a kapun, nem is látták többé. Akkor világosodott meg előttük, hogy a betyár volt a maga személyében.

Sokszor tartózkodott a szegedi földhöz tartozó Csorván, komájánál, Katona Pálnál, akinek Kiszgazda Pali volt a csúfneve. Benne is, feleségében is megbízott.

Egy nyári este már sötéttel érkezett a tanyába. Nem akart zavarogni, hanem egy közeli búza-táblában pihent le. Pali az istálló végénél üldögélt. Egyszer csak nyulat látott a semlyéken szaladni. Beszölt a fiának a puskájáért. Lőtt is a nyúlra, de éppen Rúzsa Sándor irányába, aki azt hitte, hogy az életére tör. Felelősségre vonta. Pali tiltakozott, ő csak a nyulat akarta eltalálni. A betyár mégis rátámadott, de Pali hirtelen összefogta Sándor subáját, amely belül meg volt rakva fegyverekkel, így aztán sikerült neki Pali bal karját átlóni. Kiszgazda fia a szomszédba szaladt segítségért, de ott félreértették. Azt hitték, hogy Palinak Betyár nevű bikája vadult meg.

Rúzsa Sándort így megkötözték, és a pusztázókért szaladtak. Pali felesége, Masa Ágnes baltával homlokon vágta a betyárt. Így aztán megkövetelte a Sándor fejére kitűzött vérdíjat. A szomszédék megrettentek. Ha tudták volna, hogy Rúzsa Sándorról van szó, a világért nem mentek volna Kiszgazda segítségére.

A bíróságon Ágnes égre-földre, a szeme világarra esküdözött, hogy a vérdíj őt illeti. Meg is kapta. Nem örülhetett neki sokáig: a lánya hirtelen meghalt, ő pedig megvakult, nem látta hát többé az eget és a földet.

Az elfogott Rúzsa Sándor rettenetes haragjában fenyegetőzni kezdett: kérje Csorva népe az Istent, hogy ő ki ne szabaduljon, mert akkor egész Csorva fölmege az égbe.⁴⁰

Halálra ítélték, de Ferenc József kegyelmet adott neki, és így börtönbe jutott, azonban Rudolf királyfi születésének öröme amnesztiában részesült. Miért kegyelmezett meg a király neki?

Vastag István 79 éves sövényházi, Kutyanyak dűlőbeli gazdától hallottuk (1965), hogy amikor Ferenc József a múlt század ötvenes éveinek legelején járt először Szegeden, híre sem volt még a vasútnak. Visszatérőben fogatán nagy kísérettel Félégyháza felé haladt, amikor Sövényházán a ménesjárás megmozdított csödérei — azt már nem tudta megmondani, hogy ezeket kik zavarták meg — a kocsit majdnem fölborították. Sándor jött betyárjaival a segítségére. Ferenc Jóska embere, aki mellette ült, előkapta a fegyverét, hogy Rúzsa Sándort lelője, a király azonban lefogta a kezét. A betyárok egészen Félégyházáig kísérték Ferenc Jóskát, ahol Rúzsa Sándor elköszönt tőle. Csak annyit kért, hogy legyen gondja mindig a szegény népre.

³⁹ Ezt sokan kétségbe vonják. Szamosújvárott 1876-ban a fegyházat meglátogatván, Rúzsa Sándorral is elbeszélgetett. Emlékeztette a betyárt az amnesztialevélre, amelyet ő vitt el neki. *Vita Zs.*, Jókai Erdélyben. Bukarest 1975, 199.

⁴⁰ Szabó Mátyás gyűjtése.

Ugyemben kérem meggyőztetésre,
 sa main - Rosa Sándor 8108
 gabális és a törvényháza
 nek kért beírásom várja juss,
 hogy irásom valahán ezzel úgy
 nédemek Müller János, Úr
 Nyilván Jan 23 858

Csaba István

Maja Agnes
 név alatt
 János Árpád
 pléban

Masa Ágnes vallomása (részlet, a szerző birtokában)

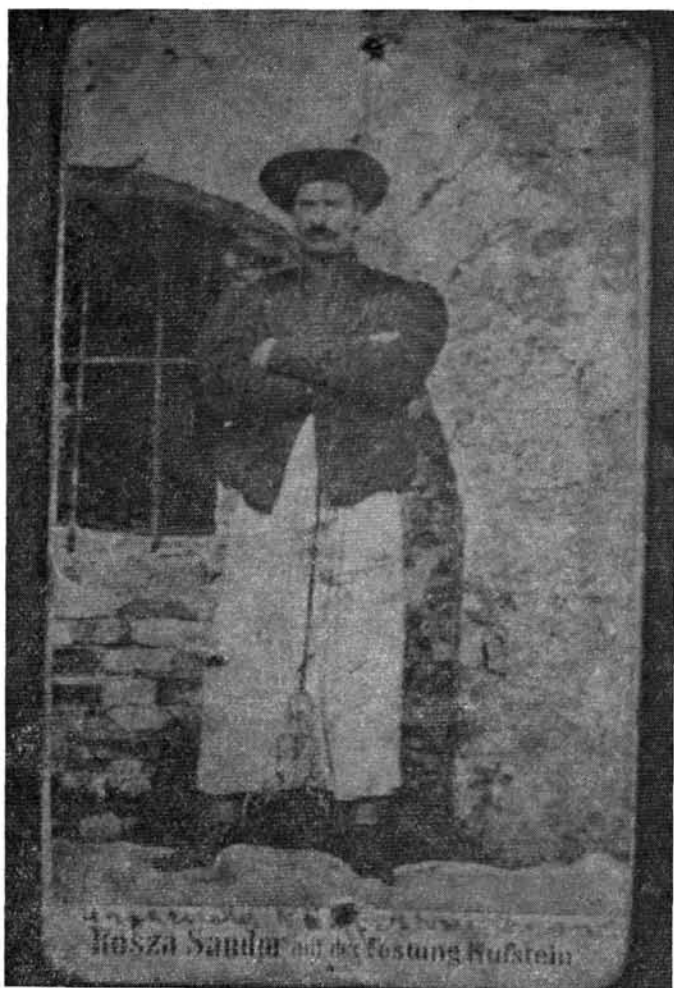
Később Rúzsát megint elfogták, örökös rabságra ítélték, majd Kustin (Kufstein) várába zárták. Már tizenhét esztendeje raboskodott, amikor Baronka grófnő is, aki már akkor kommunista volt, idekerült. Sándor lett itt a szolgája. Amikor a grófnő kiszabadult, Rúzs Sándor arra kérte, hogy mondja meg Ferenc Jósának: emlékezzék meg arról az emberről, aki valamikor Félégyházáig elki-sérte.

A király nem is feledkezett meg róla. Még akkor este bevitték hozzá a subáját, kieresztették. Avval bocsátották el, hogy őfelsége a bécsi állomáson várja. Itt megkérdezte tőle, hogy tovább is be-tyár számít-e lenni. Sándor ígérte, hogy jóba foglalja magát. Erre a király pénzzel ajándékozta meg. Idehaza a felesége, Veszeka Julcsa mindennap várta.

Az öreg Vastag, aki élő életében olvasással nem sokat bajoskodott, e találko-zásról — akár olvasásból, akár hallomásból — aligha Krúdy említett regényéből értesült. Az anarchista Baronka grófnőt — ismerve Krúdyt — semmiképpen sem hagyta volna ki különő hőseinek galériájából. Nyilvánvaló, hogy a sövényházi mondánál vagy helyi képződményről vagy előttünk ismeretlen ponyvai, kalendáriu-mi szöveg folkorizálódásáról beszélhetünk csak.

Minden magyar regényolvasó tudja, hogy Krúdy mennyire ismerte a Ferenc József-korabeli Magyarország iratlan történetét, minden romantikus mendemon-dáját. Regényének egyetlen utalásából sem derül ki, hogy az eseménynek mi a forrása. Olvastán azonban az a benyomásunk, hogy Krúdynak mégsem saját lele-ménye, hanem eleven, nemesurak körében kerekedett hagyományból merít.

Krúdy a történetet úgy adja elő, hogy az uralkodó alföldi, jázsági útjáról 1850 nyarán érkezett Szegedre. Hallgassuk meg:

Kufsteinban (régi fénykép)

„Négy fekete csödör volt Ferenc József kocsija elé fogva. A leggyorsabb kocsilovak, amelyek az udvari istállókban találhatóak.” Az uralkodó éppen a tisztelgő küldöttségeket fogadta, amikor egy poros, négylovas útihintó fordult be a városba. Bach főminiszter jött rajta, azzal a hírrel, hogy Rúza Sándor összeesküvést sző Ferenc József ellen: azonnal el kell hagynia Szeged városát.

„Bach intézkedésére az első kocsin egy Lobkowitz herceg nevű őrnagy utazott, aki szőkés-vörös arcával rendkívül hasonlított Ferenc Józsefhez. Ha valakit elfognak, legyen az a herceg... Az őrnagy kocsija után következtek a szokásos előfogatok, az ulánusokkal, zsandárokkal. Aztán egy szakasz lovas. Majd Ferenc József Grünne főhadsegéd társaságában...”

Rúza Sándor — folytatja Krúdy — azóta várta Ferenc József-et, mióta a hűvös hajnali szellő végiglehelte a pusztán. Ez rendszerint éjfél után szokott történni. Azt mondják a pásztorok, az időnek kezd amolyan éjfél utáni szaga lenni.

Ötödmagával várakozott Rúza Sándor egy ákácfa erdőben, amely némely helyen megragadt a pusztai homokban. A kiránduláshoz a legjobb legényeit válogatta össze.

Délután négy órára járhat az idő. Odakünn a síkság fölött a júniusi nap. Az erdő szélén feltűnik az első utazókocsi. Négy jó pejmen a hintóban, benne Ferenc József, aki útközben változtatott a megállapított kocsirenden. Talán nem akarta nyelni az útiport, amelyet az előtte haladó kocsik fölverték.

A síkság szélén, mint valami örült felleg; talpra állott bizonyos legelőmènes, és egyenesen végigfutamodott a pusztán, Ferenc József kocsija elé... Az összeütközés a megvadult ménessel elkerülhetetlennek látszott.

Ferenc József egy pillanat alatt ledobta sarkig erő köpönyegét, és arra készülődött, hogy egy vakmerő ugrással odakint terem a hintóból. A császáron még mindig a díszegyenruha volt, melyben a küldöttségeket fogadta Szegeden.

„Ebben a másodpercben a közeli erdőben feketeinges lovasok nyargaltak ki, akik karikás ostoraikat kibontva gondolkodás nélkül a közelgő ménes elé vetették magukat... A középső lovas... ki nyújtotta azt a hosszú karját, amelynek tán párja sem volt Dorozsmától Szegedig, aztán ezzel a vitorlával meglengette a kezében tartott hurkot, hogy az elrepült, mint az istennyila.

Egyenesen a szemköztjövő vezércsődör nyakába. A csődör felágaskodott a hurok érintésére, aztán még vadabb elszántsággal vetette magát előre — egyenesen Ferenc József hintájáig — ott fogta le rohanásában az a rettenetes kéz, amely a hurok végét tartotta.

Ferenc József állva maradt a hintóban, amikor ezt a pusztai jelenetet néhány lépésnyire maga előtt szemlélte.

A rövidnyakú ember azután intett a legényeinek, a nyeregbe úgy ugrott fel, mint a tornász a bakra, és árvalányhajas kalapját megemelte Ferenc József hintója előtt... A betyárok tempósan haladtak a császár kocsija mögött, mint valami önkéntes kíséret... Az a félvad, bolondos lovaglás, amit a puszták fia, Ferenc József hintaja mögött rendeztek, legföljebb úgy tűnt föl, mint valamely kétségbeesett hőstett, amelyet vakmerő emberek, akiknek semmi veszténivalójuk nincs: megreszkíroznak a nagy kísérettel, fegyveres emberekkel utazó császár mögött...

Város tornyai tünedeznek föl a távolban, mint valami csodálatos megváltás. Az az elől lovagló, sohasem engedő, széleskötésű ember, aki mintegy ősvilági kentaur ül a ló hátán, aki egy másodpercre sem veszi le a hideg, firkészdő tekintetét, a feléje szegeződő puskacsőről, sem Ferenc József feléje forduló arcáról — most valamit kiált a hintó után:

Rúzsa Sándor üdvözlí fölségödet!

Sándort később elfogták, és a budai császári országos törvényszék elé állították. Halálra ítélték. Csak annyit kért, azt írják meg Ferenc Józsefnek, hogy ő volt az, aki legényeivel Szeged és Félégyháza között a kocsiját kísérte. Nemsokára staféta hozta Bécsből, hogy az uralkodótól kegyelmet kapott. Később a börtönből is szabadon bocsátották.

Hazajövet Budán Andrassy Gyulának fölüzent, hogy Kufsteinből keresi Rúzsa Sándor. Azt kérte tőle, hogy tegye meg zsandárnak a szegedi földeken. A gróf ezt meg is ígérte, de mégsem teljesítette.

Eddig Krúdy Gyula.

Robert Neumann osztrák író Rúzsa Sándor-regénye szinte egyidőben íródott Móriczéval. Semmi nyoma, hogy Krúdy ábrázolását ismerte, Móriczcal pedig találkozott volna, és így nem is tudott magyar íróársai szándékáról.

Neumann nagypája falusi kocsmáros volt hazánkban. A betyárvilágról szóló személyes visszaemlékezéseit a már Bécsben született apró unoka kíváncsian hallgatta. A harmincas évek elején Rúzsa Sándorról szóló regény írására szánta magát. 1935-ben Budapesten járva, dokumentumokat gyűjtött tervezett műve számára. Ekkor már Londonban élt, ahova a fenyegető hitlerizmus kényszerítette. Rúzsa Sándor-regényét 1938—39-ben angolul írta. Páratlan sikere volt, megjelent Amerikában is. Lefordították norvég, finn és dél-amerikai spanyol nyelvre. A Metro-Goldwyn filmet akart készíteni belőle, de a háború idején az amerikai vezérkar a magyarbarát filmet nem tartotta időszerűnek.

A regény németül először Svájcban jelent meg (1944). Ezt követte egy angol olcsó kiadás. Csak 1958-ban jelent meg a regény végleges német fogalmazásban.⁴¹ Sajátos módon még egy kiadónak sem jutott eszébe, hogy magyarul is megjelenesse.

A korról való diagnózisa egyezett Móriczéval: a zsarnokság és embertelenség apokaliptikus szörnnyetege ellen minden módon védekezni kell. Védekezni nemcsak a politikusok és hadvezérek körmönfont okoskodásával, szívtelen számításáival, hanem a mondák és legendák hőseinek küldetéstudatával is. Akár Móricznál, Neumann szemében is Rúzsa Sándor ilyen Parsifal-szerű *reiner Tor*, gyermekét hős,

⁴¹ Az íróról és regényéről személyes értesülések alapján *Krammer, J.*, Ein deutscher Rúzsa Sándor-Roman. Robert Neumanns „Die Freiheit und der General.” Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Philologica V, 47.

választott valaki volt, aki ösztönös, kegyelemszerű igazságérzésében és konvencióellenes magatartásában inkább példaképe népének és a szabadságnak, mint akár Kossuth Lajos, akár a többi híresség. Ez mindkettőjük regényében világos kifejezésre jut.

Nem méltatjuk az egész regényt, csak Krúdy és a sövényházi monda osztrák párhuzamául idézzük, amit Neumann Rúzsa Sándor és Ferenc József találkozásáról mond. Az osztrák író motiválása érettebbnek, regényszerűbbnek tetszik a balladaszerű magyar változatoknál:

Amikor a beteg betyár értesül, hogy az ifjú Ferenc József hazánkba készül, elfogására határozza el magát. Embereivel mindent megbeszél. Ő majd lövéssel ad jelet, hogy társai mikor jöjjenek támogatására. Akkor, amikor ő a császárt a hintóból maga mellé ragadja a nyeregbe.

Az országjáró Ferenc József Szegedre igyekezve, a tiszai kompot elhagyva, nyitott hintójára akart szállni. A parton egy magányos lovas várakozik: Rúzsa Sándor.

Csodálatos szép volt az ég. A betyár elsütötte pisztolyát, a levegőbe lőtt, mondván: Magyarország szabadságáért, Kossuthért, az elrejtett koronáért! Az uralkodó ezt a maga üdvözlésének gondolta, és Rúzsa Sándor a magyar nép ünneplőben megjelent képviselőjét érezte. Oda is szólt neki magyarul: köszönöm önnek, nagyon örülök!

Sándor a szavakat nem hallotta. Készült az uralkodó elbrablására, de embereit hiába kereste, nem látta az ünneplő seregben, ezek ugyanis duzzogtak rá. Figyelmeztetésük végett másodszor is a levegőbe lőtt. Erre a most már fölfeljövő katonai kíséretből valaki elkialtotta magát: Rúzsa Sándor! A többiek harsogva ismételték. A császár és a betyár „hallgatott — írja Neumann —, valami ritka feloldottságban, ritka egyedülletben egymással.” Rúzsa Sándor az uralkodó megtört arcára tekintett. Olyan mozdulattal szólt oda neki, amellyel egy egész életet feladott: ne féljen! Az uralkodó csak akkor ébredt magára a bűvöletből, amikor egy odarohanó főember Sándorra förmedt: el innen, nyomorult!

Ferenc József így megmenekült, a megvasalt betyárt pedig kétszáz zsendár kísérte börtönbe. A császár hősi magatartásáról szóló történet — valószínűleg Neumann költői nagytitka okán — az osztrák iskolai olvasókönyvekbe is belekerült.

Ott állottunk Móricz Zsigmond regényciklusának bölcsőjénél.⁴² Az író sokat beszélgetett művének szándékairól és kompozíciójáról. Sajnos, a trilógia harmadik kötetének megírására, amely éppen a nagyparasztnak szabadságharc utáni viselt dolgait örökítette volna meg, Móricz váratlanul bekövetkezett halála miatt már nem kerülhetett sor. Szó esett róla, hogy Rúzsa Sándort szembesíteni fogja a császárral. Bizonyos, hogy a már megírt műnek egy előbbi fikciója: Maradék Pál és Ferdinánd király összerendelése nagyszerűen találó volt. Krúdytól és Neumanntól függetlenül Móricz is érezte, hogy az ország koronázatlan uralkodójának és a magyar puszták koronázatlan királyának találkoznia kell egymással. Az ő látomása erősebb és tanulságban nyilván fölért volna a másik két regény epizódjával.

A Rúzsa Sándor-történetek tüzetes áttekintése, rendszerezése: mondai közhelyek, ponyvairodalmi átvételek adaptációja, élőszavas hagyomány és már írásba rögzített szövegek cseréje, vándorlása, rendszerezése még a jövő aprólékos kutatás feladata.⁴³ Alighanem kis monográfia telnék ki belőle. Mindenesetre a szegedi Tombácz János ajkáról megelevenülő életsor a legterjedelmesebb, amit a népköltészeti kutatásnak *Sándor bácsi* viselt dolgairól parasztelőadásban eddig megörökítenie sikerült. A teljességről mi is már eleve lemondunk. Csak néhány jellegzetesnek érzett, kevésbé ismert epizód kiemelésére vállalkozunk.

Ismeretes, hogy a Temesköz, más néven Bánát magyar népe túlnyomóan oda-települt szegedi sarjadék. Vöőné Zattler Gabriella⁴⁴ több Rúzsa Sándor-hagyományt örökített meg *Omor* vegyesajkú: magyar—román faluban:

⁴² *Bálint S.*, Móricz Zsigmond Szegeden. Délvidéki Szemle 1943. 308; Móricz Zsigmond a Rózsa Sándor írása közben. Kortárs 1967. 1398; A Rózsa Sándor műhelyéből. Móricz Zsigmond születésének 90. évfordulójára. Tiszatáj 1969. 658.

⁴³ Adalékok többek között *Dömötör*, *Békés* műveiben, továbbá *Fejérváry J.*, A szegedi vár kazamatái. I—V. Szeged, 1932, 2040. Endrényi Lajos nyomdája. A Szegedi Friss Újság folytatásos ponyvaszerű regényének különnyomata.

⁴⁴ *Vöőné Z. G.*, Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól. Nyelv- és iroda-

Vót egy gazdag embőr, oszt nem adta mög a tartozását egy szögény embörnek. Rúzsza Sándor ezt möghallotta. Elmönt ahhon a gazdag embörhön, lészámoltatta a pézt, amönnnyivel tartozott az embör, még többet is, oszt az egészet elvitte a szögény embörnek.

Möntek az asszonyok a piacra, itt Dëttára az erdön körösztü. Régebben erdő vót itt mindönütt. Egy szögényebb asszony mög egy gazdag asszony mönt, oszt beszélgettek, hogy mit csinálnának, ha gyünne Rúzsza Sándor. A szögényebb asszony aszongya: sëmmit së. Ú nem félt, de a gazdagabb asszony az félt. Elkezdte szidni Rúzsza Sándort, aki a bokorbú hallgatta. Oszt úgy mönt, hogy elibük került a két asszonynak. A gazdagabb asszonynak adott pézt, hogy vögyön neki lakatot a vásárbúl.

Mikó visszafelé gyüttek a piacrúl, akkó mögint az asszonyok elejibe állt, várta úket az úton. Amék a lakatot hozta, annak a bicskával, amit kivött a zsebibül, kihásította a száját. Beletötte a lakatot, belakatofta, osztán akkor mögmondta, hogy ezt azé kapta, mer Rúzsza Sándort szidta. Tuggya mög, hogy ú Rúzsza Sándor.

A falubeli, magyarul is beszélő románok szintén ismerik Rúzsza Sándor viselt dolgait, de a magyarok is természetesen Petru Mantu bánáti román betyárnak balladában, mondában megörökített életét. A két mondai hagyomány között természetesen sok az egyezés.

Rúzsza Sándort a bánáti németség is emlegeti.⁴⁵

A Lippa melletti *Temesújfalu* (Neudorf) hagyománya szerint a környék barlangjaiban húzódott meg. Egy kegyetlen báró nagyon sanyargatta a szegényeket, akik ezt a betyárnak is elpanaszolták. Történt ugyanis, hogy a báró kikocsizott. Meglátta, hogy a népek milyen szép hizott marhái vannak. Potom áron akarta megvásárolni. Amikor a gazdák vonakodtak, fizetés nélkül elhajtatta a teheneket. Se pénz, se posztó, tenni azonban nem lehetett semmit.

Rúzsza Sándor ezt megtudta. Amikor ősszel a báró szarvasra vadászott, a betyár elfogta. A pénzt elszedte, nyergét szögekkel verte tele, a bárót pedig szorosan odakötözte. Ezután a lóra jól rávert hogy félholt terhét vigye haza.

Szabó Ferenc jegyezte föl⁴⁶ a következő *kondorosi* történetet:

Egyszer Szögedében, a színházban Rúzsza Sándorról akartak játszani. Ő ezt megtudta, embereivel odament és közbeszólt a játéka: Csönd! Akinek ékszere, órája van, hozza ide! Mikor összeszedték az ékszereket, órákat, Rúzsza Sándor azt mondta; No, most igazán Rúzsza Sándor játszott! Tizenöt percig senki se mozduljon, mert meghal! Azzal elmentek.

Szabó joggal föltételezi, hogy a történet nyilván már a Móricz-költötte szegvári bál folklorizációja.

Az osztrák, főleg helyi hagyománnyal legújabbban a Kufsteinben élő hazánkfia, Náday Károly foglalkozik. Lőrinczi László francia és angol ponyvairodalmi szálak után nyomoz.⁴⁷

FERENC JÓZSEF. Mátyás király óta legelső uralkodónk, akinek személyéhez hosszú élete, de nyilván többszörös szegedi időzése miatt is gazdag helyi hagyományvilág fűződik. Katonánótáinknak is alighanem legemlegettebb alakja.⁴⁸

Egy, imént már bemutatott sövényházi monda arról szól, hogy közvetlenül a szabadságharc utáni években Ferenc József a szegedi pusztán találkozott Rúzsza Sándorral.

Az országjáró Ferenc József és Erzsébet királyné később 1857-ben ünnepélyes fogadtatásban részesült Szegeden. Ehhez előzetesen el kell mondanunk, hogy az uralkodó ellen elkövetett sikertelen merénylet (1853) ihlette azt a fogadalmat, amely

lomtudományi Közlemények VIII, 1. 1964. Vö. még *Ferenczi I.*, Rózsza Sándor és társai. Jugoszláviai magyar néphagyományok. Somogyi-könyvtári műhely 1974. 3. sz.

⁴⁵ A Hét (Bukarest) 1974. dec. 20. Erhard Recktenwald német nyelvű gyűjtése nyomán.

⁴⁶ Szabó F., Békés megyei néphagyományok Rózsza Sándorról. Néprajz és Nyelvtudomány 1959.

⁴⁷ Lőrinczi L., Rózsza Sándor lóháton és gyalog. A Hét 1978, 45, 46, 47. sz.

⁴⁸ Kálmány L., A király a népköltésünkben. SzH. 1883, 239. sz.

a bécsi *Votivkirche* építéséhez vezetett. Ablakainak 1945-ben tönkrement üvegfestményei a monarchia leghíresebb búcsújáráshelyeinek legendáit ábrázolták, köztük az alsóvárosi kegyképét is.⁴⁹ Ez az ábrázolás nyilván Ferenc József és Erzsébet szegedi látogatásával is összefügg, amikor megfordultak az alsóvárosi templomban is. Erzsébet ekkor ugyanis várandós volt. Végre hogy fia szülessen, régimódi parasztasszonyok módjára kegyhelyekre is eljárt könyörögni, fogadalmat tenni.

Tápai hagyomány szerint, mint már említettük, Erzsébet királyné *sorvadó* beteg volt. Az udvari dámák rontották meg, akik a király után sóvárogtak. A legjelesebb orvosok sem tudtak rajta segíteni. Amikor Ferenc Jóska híret hallotta a szentemberként tisztelt Tápai Pista tudományának, Erzsébettel együtt titokban, éjszakának évadján négy feketelovas hintón fölkereste. Így szól hozzá: Pista fiam, gyógyítsd meg a feleségömet! Mán csak benned van mindön bizodalمام.

Pista bácsi meg is gyógyította. A király kérdezte, hogy mivel tartozik. Tápai Pista azt mondta, semmivel sem, de ha mégis valamit száán, adjon a temetői kápolna oltárára gyertyatartókat, mert azok ott még hiányoztak. A királyi ajándékozás — természetesen a monda szerint — meg is történt.

Nagy Czirok László jegyezte föl⁵⁰ azt a halasi hagyományt, amelyet nyilván a mi népünk is ismert, hogy Erzsébet királyné hírét hallván Ráday kegyetlenségeinek, a királlyal együtt váratlanul meglátogatta a szegedi várat. Fölháborodott, amikor látta a vizsgálati fogságban tartott, förtelmes piszokban, emberi ürülékben, bűzben senyedő rabokat. A király parancsára kénytelenek voltak velük embermódra bánni: tisztába tették, majd világos terembe helyezték, tisztességes ellátásban részesítették őket, de amikor szabadulásukra került sor, éjszakának idején úgy lökték ki őket bosszúból a várkapun.

Ferenc József az árvíz (1879) idején, majd az újjáépítést követő országos ünnepéseken (1883) ismét megfordult Szeged városában.

A városháza öregharangját csak legritkábban, nagyon ünnepélyes alkalommal, továbbá nagy gyász idején szólaltatták meg. Amikor a víz betörését jelezte, az öregharang elhallgatott:

„Szárnyrakelt — írja Tömörkény⁵¹ — Szegeden a szerteszt szóródott nép nyelvén a monda arról, hogy a harang megnémult. Azután hónapok múltak, évek teltek, a harang néma maradt. Mígnem valami negyedfél esztendő múlva a föltámadt várost meglátogatni eljött a király. E fölött való örömben — beszél a népmese — a harang meggyógyult, elhasadt szíve egybeforradt, s mély kondulással szölt ki megint a népekhez a mezőre: megjött gazdánk, a király.

Amikor az árvíz élménye még eleven volt, ilyenkor virrasztottak is, hiszen az évforduló hajnalán még századunk első évtizedeiben is az összes szegedi harangok hajnalban egy óra hosszáig zúgtak. Ez volt a *Gergő napi harangszó*. „Tíz év előtt — emlékezik szintén Tömörkény⁵² — még alig volt szegedi család, amelyik fönt ne virrasztott volna ez éjszakán. Mővární, míg a harang szól, és szép, erős hangjának mély bűgása fölidézte a lelkekben a régi emlékeket, a megpróbáltatás éjszakáját. Ma már ezt is feledik.”

Amikor a király meghalt, Tömörkénynek egy öreg süket hajóseMBER azt monddta, hogy a harangnak most bánatában meg kellett volna ismét repednie.⁵³

Az ünnepségek idején a király evett a szegedi halászok híres főztjéből, a paprikáshalból, amellyel bográcsból kínálták meg. Nem tudni, hogyan jutott a szegedi halászok körébe az a hiedelem, hogy Ferenc József is balász volt. „Tudni kell — írja⁵⁴

⁴⁹ *Missong, A.*, Heiliges Wien. Wien, 1933, 168.

⁵⁰ *Nagy Czirok L.*, A Ráday-kor. A szegedi vár titkai. Kiskunhalas 1962, 32.

⁵¹ *Tömörkény I.*, Kongj városháza öreg harangja. SzN. 1898, 61. sz.

⁵² Rónasági csodák 54.

⁵³ A kraszniki csata 396. József a haranggal.

⁵⁴ *Bitó J.*, Az én kiskirályságom, 80.

Bitó János halászmester —, hogy minden európai uralkodóház minden férfi tagjának fiatal korában valami mesterséget kell választani és azt kitanulni. Hát Ferenc József éppen a halászmesterséget választotta.” A különös az, hogy ezt a mendemondát történeti források is tényként erősítik meg.⁵⁵

Alsótanyán, a későbbi Királyhalmon, a mostani Ásotthalmon Ferenc József 1883-ban egy új iskolát is felavatott. A horgosi állomásra érkező királyt a falu bírónak akarta megválasztani, mert a régi bíró éppen meghalt. Pálffy Antal tanyai kapitány a maga ünneplő sárgakocsijára tessékelte a királyt, amikor az iskolaavatásra indult. Később itt állították fel a király szobrát is. Mesélik, hogy egyszer egy gyerek kódbással behorpasztotta, mire vér kezdett belőle folyni.

Ferenc Józsefekre az öregek máig tisztelettel emlékeznek. Amikor kimondják a nevét, nagyidejű tanyaiak még hozzáteszik: *nyúgodjon*. Ezt egyébként csak akkor mondják, amikor legkedvesebbeiket: elhalt szüleiket, házastársukat, gyermekeiket emlegetik.

Mórahalmon jegyezte föl Szabó Mátyás azt a mondaszerű, dicséretként és gúnyként egyaránt fölfogható hagyományt, hogy Ferenc József mindig arra tanította a magyart, ha esik az eső, húzódjék ereszet alá.

Tömörkény jegyzi meg, hogy öregek nem szerették, ha valaki a kártyában, különösen a fiatalabbak a *csikó* helyett *királyt* mondtak. Ebbe a tartózkodásban nyilván még névmágiás szorongások is meghúzódtak. Tiszteljük meg, de ne emleges-sük, mert adóért, katonáért majd meg talál jelenni közöttünk. „A király neve fölöttébb kímélendő — mondja⁵⁶ az író —, és nem arra való, hogy a neve a kártya között emlegettesék. A kártya-királyok neve ezért nem is ez, hanem csikó, azon lovak után amelyeken rajtuk a kártya-királyok ülnek.”

RUDOLF. Királyfi, Ferenc József és Erzsébet fia. Mint ismeretes, Mayerling vadászkastélyban voltaképpen máig tisztázatlan körülmények között lelte halálát. A szertelenségekre hajló trónörökös kitűnően beszélt magyarul, hazánkban és népünk körében jól érezte magát. Ebből adódott, hogy a magyarság annyira szívébe zárta és halálába nem akart, nem tudott belenyugodni. Nem halt meg, él.⁵⁷ Világgá kényszerítették, messzire bújdosott, de majd eljön az ideje, amikor trónját elfoglalja és a magyarnak pártját fogja.

Kanizsai öregek szerint Ferenc József egyszer azon vitakozott a dúsgazdag Rotschilddal, hogy melyikük a gazdagabb. A zsidó azt mondta, hogy az egész királyi palota padozatát is ki tudja arany pénzzel rakatni. A király kissé hitetlenkedett, de megengedte neki. Amikor ezt Rudolf meghallotta, megbotránkozott rajta. Meg is mondta atyjának, de ha már így áll a dolog, a pénzt csak élével lett volna szabad lerakni, mert így a király koronás képét taposta meg rajta. Rudolfban a harag továbbra is forrt, és egy vadászaton Rotschildot agyonlőtte. Nyomban elment a királyhoz: atyám, mit érdemel az, aki embert ölt? Halálért halált. Akkor itt vagyok, ítélj halálra. Ferenc József ezt nem tette meg, de fiát mégis kénytelen volt száműzni az országból. Erzsébet királyné azért bolyongott olyan sokat a világban, hogy fiát megtalálja, de hiába.⁵⁸ A nép várta, hogy édesanyja temetésére (1898) hazajön.⁵⁹

⁵⁵ „Alles Lob verdient der Kaiser als Familienvater (Ferenc királyról szólva). Es gibt in Kaiserreiche keine bessere, achtenswertere Hauslichkeit, als die seine. Von dem vorgeschriebenen höheren Bildungsgang abgesehen, erlernt jedes Mitglied der kaiserlichen Familien ein Handwerk: die Erzherzoge Zimmern oder Tischlern, und der Kronprinz webt.” *Sealsfield, Ch.*, Österreich, wie es ist. Wien, 1919, 135.

⁵⁶ Vizenjárom és kétkezi munkások 106.

⁵⁷ *Herrmann A.*, Rudolf királyfi a mondában. Ethn. 1916, 1.

⁵⁸ Egyik tanítványunk gyűjtötte (1935). Nyilvánvaló későbbi változata Kálmány szövegének. *Hagyományok I*, 159.

⁵⁹ SzN. 1898, 226. sz.

Tápaiak szerint úgy menekült el, hogy egy béreslegénnyel ruhát cserélt. A király katonasággal kerestette fiát, A legény nem állott meg a katonák szavára, azért lelőtték. Őt temették el nagy udvari pompával, Rudolf helyett.

A bújosó Rudolfot a nép mindenfelé rejtegette. A *tápai* szerűskertben is bújkált, egy 8 éves kislány hordta neki az ennilót. Kálmány *verbicaiaktól* hallotta, hogy a szomszédos Besenyőn dolgozó kubikosok között is megjelent Rudolf. Egyiküknek kezéből kivette a talicskát, feltaszította a töltésre. Utána az embereket összehívatta. Hitványas ruháját kigombolta, és megmutatta, hogy Ő a Rudolf. Beszélgetett velük, bérüket keveslette. Utána elővette a bugyellárisát, és mindegyik embernek adott 5-5 forintot. Elköszönt tőlük, de kérte őket, hogy senkinek el ne árulják, hogy itt járt.⁶⁰

Népmesei és ponyvaregényi mozzanatokban, nyilván még panoktikumi reminiszcenciákban is ugyancsak bővelkedik egy századunk harmincas éveiben megörökített *gyevi* változat.⁶¹ Eszerint a király Rotschild lányának tette volna a szépet. Ezt Rudolf nagyon röstellte és a lányt agyonlőtte. Az apa elment a tájékozatlan királyhoz, és ítéletet kért tőle: mit érdemel az a bűnös, aki meggyilkolt valakit? Halál fejibe halált. Jól van — felelte a zsidó —, szavadat adtad. Tudd meg, hogy fiadat ítélted el, mert lányomat elpusztította. A királyi szót nem lehetett megmásítani. Megölni nem ölette meg, hanem fényes átemetést rendezett, Rudolf pedig vádlója kezébe került. Ez vasketrecbe záratta, kínozta, éhez-tette. Ebbe a szobába senki sem léphetett be. Egyszer az egész család elutazott, csak a szolgáló maradt otthon, aki lakatos vőlegényével kinyitotta az ajtót. Rudolf már bőrig lesóványodott. Arra kérte őket, hogy rakják ládába, üljenek vele vonatra és vigyék Kossuth Lajoshoz. Így is történt. Kossuth most azzal hívatta magához a királyt, hogy olyan három madarat mutat neki, amilyent fia halála óta nem látott. Ferenc József meg is érkezett Kossuthhoz, aki megígértette vele, hogy a szoba függönye mögé rejtett Rudolfot a szolgálot és a lakatost nem lövi le. Amikor meglátta fiát, csakugyan a fegyveréhez kapott és célozni akart, de ebben Kossuth megakadályozta. A király ezután visszament Bécsbe, Kossuth most Rudolfhoz fordult: Ne búsúlj semmit, leszel te még király, én teszem majd a fejedre a koronát.

Amikor az első világháború kitört, a bujosó Rudolf ezt üzenete apjának Bécsbe: Édös tanító apám, hallom, hogy bajban vagy, Hazamönjek-é mögsegíteni? Gyere lelköm, gyerököm, — viszonozta a király — rúzsákkal rakatom ki az utadat! Inkább Rotschild-fejekkel rakasd ki! — üzenete vissza Rudolf a kengyelfutóval. Azt az egyet nem tőhetöm Édös fiam, mert űk nyomják neköm a pézt a háborúhon. Így hát csak nem jött haza Rudolf királyfi.⁶²

Magunk is hallottuk gyermekkorunkban, hogy Hindenburg német hadvezér nem más, mint Rudolf, aki majd diadalra juttatja a magyarok ügyét és megalapítja az aranykort.

Amikor Ferenc József meghalt, Tömörkény szerint⁶³ öregek hittell erősítették, hogy a háborúnak most már hamarosan vége lesz. Mert most már megjött bujosásából a *Rudol*, hozza a békét. Mert ez az új király ez a *Rudol*, csak éppen más néven van, hogy az ellenségek föl ne ismerjék.

Tömörkény a századfordulón sok paraszti tisztaszobában látta Rudolf képét is. A szentképek mellett még Ferenc József, Erzsébet, Kossuth, Rudolf. „Erzsébet és Kossuth képére gyászfátyolt akasztanak, leginkább olyat, amelyet már halottért kalapon vagy sipka körül viseltek. Rudolfnak ebből nem jutott, mert ez nem halt meg, hanem csak el van tüntetve.”⁶⁴

⁶⁰ Hagyományok I, 160.

⁶¹ Barna Dezső tanítójelölt gyűjtése (1935). Változata *Herrmann* 9.

⁶² Kálmány kéziratoss gyűjtéséből *Herrmann* 10.

⁶³ A kraszniki csata 400.

⁶⁴ Munkák és napok 207.

TÖRTÉNETI ÉNEKEK ÉS ROKONNEMŰEK

TÖRTÉNETI ÉNEKEINK IDŐRENDJÉBEN

A hódoltság kora

A népköltészet versbe foglalt, énekelhető epikus alkotásait a szakkutatás *történeti énekek* néven foglalja össze. A fogalom valósággal Noé bárkája, amelybe beleférnek a régi históriás énekek és megverselt bibliai történetek, kurucdalok, katonanóták. Nyugodtan idesorolhatók még a verses ponyvaszövegek, továbbá mindazok az epikus hangulatú betyár- és jobbágydalok is, amelyeknek nincs balladai hangzásuk.

A szegedi táj történeti énekhagyományairól már a XVI. században beszélhetünk. Mint tudjuk, ez a kor az, amikor a középkori élőlészavas énekmondó gyakorlat és a könyvnyomtatás nyomán kibontakozó írásbeliség találkozik és keveredni kezd egymással.

Szegedi András Jeruzsálem pusztulásáról szóló énekének (1553) dallamjelzése, nótája nincs megjelölve. Mindjárt első sorából kitűnik azonban az élőlészavas előadó hagyomány:

Ím egy szép históriát mostan *mondok*,
Kire kérlek jól rejá *hallgassatok*.¹

Szegedi Gergely tatárok rablásáról szóló siralmas éneke (1566) is még az élőlészavas énekmondó hagyományt idézi.²

Vizsgálódásaink szempontjából azonban mindezeknél sokkal jelentősebbek azok az énekek, amelyek Szeged elestével (1552) foglalkoznak. A Városon teljesedő komor végzet egy pillanatra bejutott Európa irodalmi tudatába, sőt a folklórhagyományokban is tovább élt.

A sort Tinódi Lantos Sebestyén kezdi, akinek „fél kedvében” szerzett históriás éneke, a *Szegedi Veszedelem* a Mátyás napján (febr. 24) kezdődő küzdelmet Kassán már „nagy böjt közepiben” versbe foglalja.³

Első híreit, szabatos értesüléseit föltétlenül az ide menekült szegedi kalmároktól kapta. Csak az elejét és a végét idézzük:

Szertelen vesződelm lám gyakran érkezik,
Istennek ostora fejünkön jelönik.
Az kegyötlen pogán rajtunk dühösödik,
Mert az mi életünk lám soha nem jobbodik.

Én beszédöm lészön mast történt dolgokról,
Nagy Szegedön esött szertelen csudákról.
Sok terek és magyar elhullásokról,
Méltó, hogy én írjak szerencse forgásáról.

...

¹ RMKT. VI, 153, 345.

² Csak a legújabb kutatások tisztázták, hogy a verset nem Szegedi Kis István, hanem ő költötte. *Klaniczay T.*, A magyar irodalom története 1600-ig. *Varjas Béla* tollából.

³ RMKT. III, 61, 419. Szeged reneszánsz kori műveltsége 89.

Magát jelöntötte versnek kezdsében,
Az ki szerzé vagyon oly mint fél kedvében,
Kassában Seböstyén nagy böjt közepiben,
Írá ezör ötszáz ötvenkét esztendőben.

A török Dselál záde Musztafa többek között így örökíti⁴ meg a küzdelmet:

A vér ömlött a föld színére,
Folyásától a mező folyammá változott.
A vas ruházatú keresztények földre hullottak,
A mező felületét egészen vas borította el.
Hullákkal tele lón mező és lapály,
A föld színe a vértől rózsaszínű lett.
A harc szikráitól elégték a gyaurok,
A hitelenség hatalmának világa elaludt.
Győzelmes lón ott az Iszlám hada,
Az ellenség serege pedig összetörtetett.

Megszólal Brushius német humanista költő ajkán,⁵ deák nyelven György barátot is siratva Európa is.

Az esemény azonban nyilván hegedős közvetítéssel eljutott az íratlan folklór kollektív világába, történelmi népénekeink sorába is. Ezt szépen bizonyítja az a bizonyára még XVII. századból származó töredék, amelyet Thaly Kálmán⁶ tett közzé:

Menj el tehát Benedek szomorú császárhoz,
Mondd szolgálatunkat, borulj lábaihoz,
Hogy küldjön követet Szolimán császárhoz,
Küldjön segítséget bús Szeged várához.

Csak legújabban vált ismeretessé egy hasonló tárgyú délszláv hősének,⁷ amelyből a töröktől leigázott népek együttérzése is kicsendül. Ez a *bugarstica* az Adria mellékéről származik és egy XVIII. századbeli raguzai kéziratban maradt ránk, de már a XVII. század végén is följegyezték:

Holló lovát megülve, nyalka vitéz jó sietve,
Tengerpari erdőn,
Bő torokból elharsogja csodát keltő ujjongását:
„Mindenható örök Isten, nagy hatalma, kinek terjed
Ez egész világra,
Csudálatos dolgok estek s mutatkoztak életemben,
Tettek, miket még kései unokáink idején is
Alig hisznek;
Mind e tettek szemtanúja volt a tűző nap az égen.
Nagy Mustafa Otmanovics elfoglalni óhajtozván,
Mind, amit a német
Pár év előtt jó vitézi harccal szerzett meg magának,
Nagy kevélyen arra gondolt: milyen módon is szerezne
Hírt és fényt nevének.
Amit harci tetteivel hagy egyszer majd maga után,
Maga után, ha a földet, mit a német elvett tőle,
Mostan elragadja;
S utána a nagy világot hódítja majd uralmába.
Nagy kevélyen veszi útját magyaroknak országába
A gógös otmánja.

⁴ Thury J., Török történetírók. II. Budapest 1896, 263.

⁵ Szeged reneszánsz kori műveltsége 90.

⁶ Thaly K., Vitézi énekek és elegyes dalok I. Pest 1864, 55.

⁷ Kiss K., Zrínyi énekek. Budapest 1956, 179.

Bizakodván, hogy Szegedet sietséggel elfoglalja.
Ezért széles hidat veret át a Tiszán, a folyamon
Sebes gyorsasággal,
Hogy a vízen seregével bizton át is keljen...

Kálmánynak sikerült Szajánban egy még nyilvánvalóan hódoltsági énektörédeket⁸ megmentenie, amely világosan hajdani énekmondó hagyományra, terjedelmesebb szövegelőadásra utal:

A háromszáznegyvenötben
Gyütt a török víg Szögedre
Aztán elveszti a csatát,
Elveszti a víg zászlóját
A török.

A népemlékezet a szabatos történeti adatokkal, évszámokkal tudvalévőleg önkényesen bánik. A 345 talán eredetileg 1545. Ilyentájt foglalta el a török Szegedet, amelyet vára miatt hajdan *Végszöged* néven is emlegettek.

Balassi-hagyományok

A törököt idéző, más összefüggésben méltatott balladák és a kuruc idők közköltészete mellett Balassi Bálint néhány közkedvelt versének (Boldogtalan vagyok, Őszi harmat után) folklorizált változatát a szegedi hagyomány őrizte még a múlt század második felében is. A Temesközben Kálmány örökítette meg őket, többek között egy Tóth nevezetű jázovai pásztoember és a monostori Illés Antal ajkáról, akik a szajáni Biczókkal együtt nyilvánvalóan még az anyaváros XVIII. századbéli népies irodalmi hagyományainak voltak hírmondói. Alighanem literátus hajlandóságú, vőfélyes emberek. Egy rövidebb *terjáni* változatot⁹ idézünk:

Őszi harmat után
Sárgán hulldogállván
Fáru a gyöngye levél.
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél.

Ugyan hát mit érök,
Ha ezután élök.
Élök-é még kedvemre?
Vagy holtig bút látván,
Bús szívem zokogván,
Csakhogy mög nem hasadván.

Bús szívem zokogván,
Én szömeim sírván,
Csak néznek keservesen.
Bánkódom erősen,
Sírok keservesen,
Szenvedök én testömben.

Darvaim, darvaim.
Ó édös darvaim,
De mindön nap szálltok
El házam elején.
Jobb vóna még neköm
Darvakkal elmönni.

Jobb vóna még neköm
Darvakkal elmönni,
Vagy más madarakkal
Ősszel búcsút vönni,
Messzire bujdosni,
Más országra mönni.

⁸ Kálmány II, 45.

⁹ Kálmány III, 235, 236.

A *virágénekek* hangját, a Balassi-hagyományt, egyben közköltészetünk évszázados folytonosságát idézi¹⁰ többek között egy *morotvai* szövegünk:

Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi a szél,
Hóval lepi a szél.

Zöld erdő zúgása,
Vadgalamb szólása:
Kedves galambomnak
Szíve dobogása.

Az rúzsám sirása:
Gyöngyharmat hullása.
Mind a két szőminek
Könnye kihullása.

Né sírjál galambom,
Mögsegít az Isten!
Úgy sē maradhatnánk
Árván mind a ketten.

Nagyon fáj a szívem,
Kívül-belől érted,
Múta a szerelmet
Mögismertem véled.

Áldjon mög az Isten
Szívem legjobb gyöngye!
Hogyha az Úristen
Eztet így rőndölte:

Életöm, halálom,
Holtig fölajálom,
Kedves, édes rúzsám
Tüled nem sajnálom!

Szívemhőn szorítlak,
Mint egy bazsarúzsát.
Fogadom, éltömbé
Hogy nem szeretők mást.

Akármőre járok,
Akármőre löszök:
Rúlad édes rúzsám
Mög nem felejtőközök.

Kérom a Teremtőt,
Adjon áldást réánk,
Hogy egész halálíg
Szerethessük egymást.

A Rákóczi-nóta

Kálmány 1880 táján Szajánban jegyezte föl¹¹ egy Biczók nevű barkácsoló ember ajkáról:

Rákóczi, Rákóczi,
Ó, Bivaj Bocskori!
Ó, Bivaj Bocskori!
Kitiltódott Rákóczi.

Valóban kimondván:
Nem taposod többet
Szép Magyarországot.
Úgy is ki vagy tiltva
Mindön ivadékkoddal.

Nem taposod többet,
Mert tudom szeretnéd:
Még fő nem tanálad
Mindön ivadékkod.

Lásd mög, lásd mög, lásd mán,
Hogy gondolkozol mán!
Lásd, hogy mögbánod mán,
Hogy gondolkozol mán.

Mögszánta dógait,
Sajnáli országit.

Kitiltódott Rákóczi
Szép Magyarországbul,
Nem taposod többet
Szép Magyarországot!

Bizonyos sajnáli
Mindön gyermekököstül,
Holtig való bánása:
Hogy löhet szánása.

Bizon, bizon mondom,
Szépen jól is mondom:
Sajnál Magyarország
Mindön ivadékkostul,
Még a gyermeköke is
Mindég sóhajt tégöd.

Rákóczi, mikor tē
Mögfordítottad
Lovadnak patkóját:
Az elejit hátra,
Möly szőröncsétlen voltál,
Akkor mit mondtottál?

¹⁰ *Kálmány* II, 45.

¹¹ *Kálmány* III, 43. A kurucpörben állandó hivatkozás történik erre a szövegre.

Magyarország: szép ország,
Holtig való sajnálás.
Magyar nemzet: szép nemzet
Lássák mért cselekszöm ezt?

Fordidd, fordidd hozzám a lovamat!
Nem kéröm az országot.
Elmégy-é magiszterhon
Fordítsa mög a patkókat!

Az elejit hátra,
Né forduljak vissza!
Ús sè gyüvök vissza
Szép Magyarországra.

Nem gyüvök vissza mán,
Makóra mögyök mán
Itt hagyom országom:
Szép Magyarországom.
Dobosom, dobosom!
Most néköd mögmondom:
Né azt verd, hogy: mars, mars,
Hanem azt, hogy rajta!

Ördög üsse anyádat!
Né úgy verd a dobodat!
Né úgy verjed, mind eddig:
Isten tudja, hogy lösz, mint?
Hanem úgy verd: rajta!
Rajta, rajta, rajta!
Ugyis tudod mán:
Hogy kimögyünk mán.

Magyarország sirat engöm,
Ugyan jó mög is fontolja:
Hogy kit kergettek ki innen
Jó Rákóczi kögyelmében.

Itt hagyom, itt hagyom
Szép Magyarországot.
Szeret Magyarországot:
Holtig bán, holtig szán.
Sirat Magyarországot,
Még a gyermeke is
Rákóczi ivadékját
Mög nem veti soha.

A szöszerint idézett, meglehetősen elnyútt szöveg közeli rokona a „Bújdósó Rákóczi” néven ismert Thaly-versnek, ezért a kuruc balladák körében sokszor hivatkoztak a szajáni szöveg tanúskodására. Erre mi itt nem térünk ki.¹² Minden valószínűség szerint igaza van Riedl Frigyesnek, hogy Thalynak módja volt nyilván Szentkláray Jenő történetíró, törökbecsei plébános közvetítésével Kálmány gyűjtését kéziratban olvasni és a maga verselményéhez belőle méríteni. Nem sikerült tisztázni, bár Kálmány sokat fáradozott, hogy a nótát Biczók kitől tanulta, honnan vette. Szajánban senki nem ismerte rajta kívül. Kálmány föltételezi egy elkallódott, talán ponyvai eredetű régebbi szöveg létezését, amely az élőszavas gyakorlatban megrongálódott, zavarossá vált.

Rabénekek

Katonaszökevények, bajbajutott legények, olykor elkallódott leányok, betyárok, rabok első személyben, balladai hangon mondják, siratják el bennük viselt dolgaikat, balsorsukat. A műfaj archaikus messzeségekre nyúlik vissza. A hősénekekben az előadók valósággal odaigézték az ihletett hallgatók körébe a hősök szellemét, emberfölötti nagyságát.¹³

¹² Utalunk Dégh L. dokumentációjára. Történeti énekek 168-183.

¹³ Jakubovich E., Honfoglalás kori hősi énekeink előadásformájához. MNy. 1931, 265.

A török időkből, kuruckorból számos, olykor siralomházban szerzett vagy oda-helyezett börtönéneket ismerünk,¹⁴ amelyek a szegedi hagyományban is éltek.¹⁵ Ez az ünnepélyes, búcsúzkodó költői forma lett később a hanyatló betyárvilágnak is szinte hattűdala.

AMOTT KEREKÖDIK égy fekete fölő,
Abba tollászkodik égy fekete holló:
Várj mög holló, várj mög,
Hagy izenök tüled,
Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.

Könnyen mögüsmerhedd annak házatáját,
Piros rúzsák lepik arany almafáját.
Gyémánt az ablakja, üveg az ajtaja,
Magának kék szöme, arany színű haja.

Vidd el a levelet, édös kis hollócska!
Ha röggel érközöl: tödd a párnájára!
Ha délben érközöl: tödd az asztalára!
Ha este érközöl: tödd a párnájára!

Ha kérdi: hogy vagyok? Mondjad; hogy rab vagyok,
A török udvarba talpig vasba vagyok.
Könyékig bilincsbe, örökös sütétbe,
Nem tekinthetök mán mátkám kék szömibe.¹⁶

(Szeged)

NAPOMNAK NAPJAI
Tengörnek habjai,
Sok szép vig napomnak
Szomorú sorsai!

Lengődözik a nád,
Léhull az levele,
Az én írigyömnök
Nem állhat az nyelve.

Ezt nem hittem vóna,
Hogy így lögyön sorsom,
Hogy így nagy rabságra
Jusson állapotom.

Citrusfa levele,
léhull az tengörbe,
A rúzsám szerelme
Most jutott eszömbé.

Kezdtém kocsin jární,
Szeretöt tartani,
A sok írigy miatt
Félbe köllött hagyní.

Piros szárnyú keszeg,
nem szereti a sárt,
Ahun kavicsosabb,
Odavöszi magát.

¹⁴ Vitézi énekek I, 18: „Volt a régi magyaroknak egy sajátságos szokásuk, hogy a börtönben szenvedők, vagy halálraítéltek dalban búcsúztak el a világtól, ha azelőtt soha verset nem írtak is. E szokás a szegénylegényeknek még ma is él, de hajdanában legelőkelőbbjeink által is üzetett. Így például Gróf Koháry István több egész kötet verset írt Munkácsi rabsága alatt, így Bezerédy Imre, az 1708-ban lefejezett híres kuruc brigádéros, ki azelőtt soha dalt nem szerzett, kivégeztetése előtt pár nappal megírta búcsúénekeit.”

¹⁵ Még századunkban is (1911) a Szegeden kivégzett, királyi kegyelemben nem részesült Szalma István rablógyilkos a siralomházban így búcsúzkodott a világtól. (SzN. 1911. 191. sz.):

Kelt Szegeden VIII. 10.

*A siralomházban, fogház
Tizennyolcas szobában
Szalma István eszem-iszom.
Mint a betyár vesztőhelyre
Úgy ballagok. Ófelsége kívánsága:
Betyár menj a bitófára,
Szalma István állj alája.*

¹⁶ Történeti énekek 196, 202. Dégh Linda tanulságos jegyzete. Vö. még Kálmány III, 16, 203, 210. Monostor, Verbica, Rábé, Szőreg, Terján.

Szállj lē páva, szállj lē
Ablak rostélyára,
Hagy írjak levelet
Mind a két szárnyadra.

Vízön a bárkába,
Sír egy galambocska,
Rajna vize mellé
Hallik zokogása.

Nē sirass galambom,
Nē zokogj érettem,
Inkább kérd az Istent,
Mást adjon helyöttem.

Hiteds el magaddal,
Hogy nem szerethetlek,
Gyere inkább nézzed,
Gyászos lakhelyemet!

Az én vetött ágyam
A börtön feneké,
Beszélgető társam
A börtön teteje.

A kígyók és békák
Gyertyavilágítóm
Az ajtó benyitó
Hajnali harangszó.

Rászállott a páva
Börtön bástyájára,
Itt van az én kedves
Galambom postája.

Vidd a galambomnak,
Nē sirasson engöm,
Kérje a jó Istent,
Adjon szabadulást.

(Szeged)

*

ISTENÖM DE BOLOND
Akinek esze nincs,
Hogy ad szabadságot,
Kinek magának sincs?¹⁷

(Szeged)

*

AMODA VAN ÉGY HÁZ
Argyélus a neve,
Akit abba főznek:
Keserű a leve.
Abba van egy asztal,
Búval betेरítve,
Azon van egy pohár
Méröggel mögtötte.
Istenöm! Istenöm!
Hogy igyak belüle?
Pedig látom, ez mán
Neköm van készítve.

Ott ül tizenkét úr,
A tanácsot töszí.
Égyik azt kiáltja:
Fő kő akasztani!

Másik azt kiáltja:
Fejit ē kő vönni!
Harmadik azt mondja:
Ifjúságátú
Kár még mögfosztani,
A szép göndör hajját
Szélnek erőgetni,
Szép pamuk gatyáját
Szélnek lobogtatni,
Szép pötyke csizmáját
Szélnek összeverni!

Akkó mondja néki
Az ű édősanya:
Szerelmes szülöttem
Mikó gyűssz mán haza?
Akkó mögyök haza:
Mikor asztalod padalját
Kaszálófű hajtja
Tűzhelyöd tetejit
Fodormēnta folyja,
A kapud félfáját
Rozmaringszál hajtja.
Aztat tudod anyám:
Hogy sohasēm nem lösz!

Majd emögyök én mán,
Tengör szigetjibe,
Hun a csillag ragyog:
A magos egekbe.

Nincsen énnéköm apám,
Aki papot hozzon.
Nincs énnéköm anyám,
Aki mögsirasson!

Ētetetnek engöm
Az erdei vadak,
Mögsiratnak engöm
Az égi madarak!¹⁸

(Szaján)

*

¹⁷ Ugyanott 202. Vö. még 209. Apáca. Janóczi András versezetének változata. Kálmány jegyzeteivel.

¹⁸ Kálmány II, 19.

Újabb tápai siralmas ének:

DE MAGOS A CSILLAGBÖRTÖN TETEJE
Elevenen vagyok beletemetve.
Szomorúan, bánatosan búsulok,
Jaj Istenöm, soha nem szabadulok.

Énfölöttem hiába dörög az ég,
Az én búzám úgyszé veri el a jég,
Ad neköm a Csillagbörtön kinyeret,
Hét kis évig szenvedhetök ölöget.

A Csillagba de kemények az ágyak,
Nem olyan, mint kisangyalom, ténálad.
Két szál dészka dэрékalj, sэмmi más,
Vacsorára эgy keserű sóhajtas.¹⁹

Köblös nóta

Kálmány egy közelebbről nem jellemzett szegedi kéziratból közölte²⁰ ezt a nótát:

Adjon Isten förgeteget jövő éjszakára,
Hogy hajtsa le a barmokat a Duna partjára.
Csikós, gulyás, juhász, kondás ott találkozhasson,
Vélem együtt, véled együtt kedvint mulathasson!

Elnevezését a hagyomány szerint Szeged egyik jókedvű papjának adományától nyerte, aki nagy ünnepek alkalmával a muzsikásoknak, amiért eljátszották, köből búzát adott. Kálmány magyarázatul hozzáfűzi, hogy dalunk abból a korból származik, amikor a szegedi pásztor népek még élénk emlékezetében volt, hogy még nem olyan nagyon régen szabadon legeltethetett a Duna partján is. A kiváltság megszűntével csak ha nagy förgeteg volt, amely a jószágot a határon keresztül hajtotta a Duna partjára, mehetett a pásztor utána és találkozhatott ott társaival. Még a XV. században az egész Duna-Tisza közén szabad legeltetésük volt a szegedieknek. Ez azonban a XVI. században kiváltotta a szintén pásztorléttel foglalkozó kunok féltékenységét. Ebből veszedelmes határvillongások keletkeztek, amelyek a kiváltságok megszűnéséhez vezettek. Erről más helyen mi is szólottunk.

Madarassy László a köblös nótában „az alföldi szilajpásztorokodás tükörképének pompásan felcsillanó töredékét” látja.²¹

A szabadságharc idejének énekei, nótái

A Szegedi Napló 1893-ban egy köteg ponyvanyomtatványt ismertetett,²² amelyek később nyoma veszett. Így aztán csupán a hírlapi beszámoló alapján szólhatunk róla.

A cérnával összefűzött kötet 5 különálló füzetet tartalmazott. Ezek közül kettő föltétlenül szegedi vonatkozású:

*Az ármányos gróf Latúr Tivadarnak gyalázatos vége.
A gaz gróf Zicsi Ödön kötél által lett kivégeztetése.*

¹⁹ Molnár Imre gyűjtése.

²⁰ Köblös nóta. Ethn. 1914, 343.

²¹ Madarassy L., A köblös nótához. Ethn. 1915, 143.

²² A szegedi csata a ponyván. Egy érdekes verszet a szabadságharcból. SzN. 1983, 85. sz.

A nép győzleme és az újszegedi csata.

Verseci és szenttamási ütközet.

Budavár ostroma 1849 tavaszán.

Metszetek is voltak rajtuk. Az újszegedi csatán egy kivont kardú huszár, ostromverte várfalak, ágyúk, rohamozó honvédek. Tollforgató ember írhatta őket.

Az 1849. február 14-én lezajlott újszegedi csatáról szóló füzet sovinszta fellengzéssel a honvédség és a délvideki szerb szabadcsapatok küzdelmét írja le. Ebből egy részletet Újszeged jellemzésénél már idéztünk. A verselmény így végződik.

De ki győzne mindent itt előszámolni,
Hisz akár egy könyvet lehet róla írni.
És minthogy jelenleg minden pillanatban
Riadót dobolnak — hagyjuk hát most abba!
Majd ha a szabadság szép harcát kivívtuk,
Akkor a többit is bővebben elmondjuk.²³

Máshol, a katonaelet jellemzésénél szólunk a Kossuth-nóta szoros szegedi kapcsolatairól. Búcsúzását egy magyarszentmártoni nóta²⁴ így énekli meg:

Kossuth Lajos befogatta hat lovát,
Föülletette feleségét, kocsisát.
Kinyitotta üveghintó ajtaját,
Úgy vitte ki Szent István koronáját.

Várjatok ti, jó embörök, huszárok!
Visszagyün még Kossuth Lajos hozzátok!

Görgei világosi kapitulációját a szegedi táj néphagyománya árulásnak érezte. Erről egy tápai daltöredék²⁵ így tanúskodik:

Ha Görgei igaz vezér lött vóna,
Magyar hazám még mostan is mögvóna.

Világoson roppant nagy a temetés,
Sírásó is több vót ott százezörné.
Míntha rítt vóna az Isten maga is,
Hogy nem marad a földön egy magyar is.

Él még égbe a magyarok nagy Anyja,
Mögvérad még, nem lösz mindég éccaka.
Mögvérad még, nem lösz mindég éccaka,
Lösz még éccó a magyarnak hazája...

Háborús dalok

Az 1848—1918 közötti katonasorsot, háborús eseményeket népdalaink is nyomkísérik, megörökítik.

Egyik legszebb régi katonadalunk több elemből (kurucvilág, szabadságharc,

²³ Pontos címe: A nép győzedelme, vagy az új-szegedi csata. Szarvas, 1849. Réthy Lipót. Szerzője Sz. M. Nyilvánvalóan azonos Szabó Mihály félbemaradt szegedi piarista papnövendékkel, aki az 1849-ben megindult, rövid életű *Tiszavidéki Újság* szélsőséges hangú főmunkatársa volt. Verselményei szegedi szempontunkból jelentéktelenek. Így még *Az ó-becsei tábor első csatája*. Július 18-án 1848. Pogány Péter baráti közlése.

²⁴ Történeti énekek 309.

²⁵ Följegyeztük 1934-ben Nagyembör Kata 85 éves tápai asszony ajkáról, aki hozzáfűzte, hogy Tápai Pista híres búcsúvezér római zarándokújáról hazatérőben meglátogatta Kossuth Lajost, akinek ezt a nótát eldalolta. Kata néni szerint útlevelét is Kossuthtól kapta.

messze idegen)²⁶ tevődött össze, egészében a katonasors szomorúsága csöndül föl benne. Úgy hangzik, mint valami vőfélyes búcsúztató:

ÁLDJA MÖG AZ ISTEN
azt az édősanyát,
Aki katonának nevelte a fiát.
Húsz évig neveli világ pompájába,
Húsz év után látja honvédök sorába.

Életömet áldozom a magyar nemzeté,
A véröm kiontom magyar hazámé.
Né félj Magyarország, vigyáz az Isten rád,
Ellenség kezibe nem adja határát.

Fölemelöm karom, főkötöm a kardom,
Szomorú szívemre új bánatot rakok.
Mindentféle nemzet harcol magájáé,
Hazát szerető kedves testvérié.

Főkötöm kardomat, fővöszöm fegyveröm,
Édősanyámtú végbúcsúzásom vöszöm.
Kedves édosatyám, tēhozzád fordulok,
Katonaeltembe utoljára szölok.

Kedves szülö dajkám, tudom: bús szívedre
Sok bánatot hagyok katona létömere.
Végbúcsúzást vöszök kedves szüleitöül,
Elválásom után kedves testvérimtöül.

Katonának visznek, Isten hozzád rúzsám,
Távol, messze tülem hú maradsz-ē hozzám?
Küddöl-ē levelet szép piros pöcséttel,
Tele lösz-ē írva forró szerelömmel?

Ēgyüssz-ē házunkhon vigasztalni néha,
Szögény jó anyámat, hogy annyit né rína?
Katonának visznek, gyűjj tán utoljára,
Hintsé még ěgypár csókot halvány két orcámra.

Szölnak mán az ágyúk, csattognak a kardok,
Szerelmes Jézusom, jaj mán most möghalok!
Hacsak az Ūristen rajtunk nem könyöröl,
A vitezök közöl most ěg sēm meneköl.

Hogyha mögtörténik a gyászos halálom,
A piros vérömmel a földet áztatom,
Nem lösz édosapám, nem lösz édosanyám,
Halálom óráján ki tekintsön énrám.

Ások pajtás ěgy sirt az én kardhögyemmel,
Betakarom szömod az én zsebkendömmel,
Mē nincs édosatyánk, nincsen édosanyánk,
Halálunk óráján ki tekintene ránk.

Írd mög hát pajtásom a gyászos halálom,
Hogy nyugszik a testöm idegön országon.
Ki levelem kapja, az sírva olvassa,
Szomorú szívinek bánatját újítsa.

²⁶ Történeti énekek 329.

A korszak katonadalaiban föltűnnek Lombardia (1859), porosz háborúk, König-
graetz (1866). Csak ízelítőül idézünk:

EZÖRNYÓCSÁZHATVANHATODIK ÉVBÉ
Júliusnak harmadik röggelibe
De sok legény lēhullott ott a földre,
Még a nap is gyászba borult fölötte.

Tratna alatt tornyosulnak a földhők,
Vérrel vannak becsurogva a mezők,
Sok anyának ott halt mög a gyerőke,
Édősanyja de hiába nevelte.

Tratna alatt a temetőkapuba
Magyarországi zászló lobog rajta,
Szomorú szél fújja a fa levelit,
Mire neveli az anyja a gyerőkit?

Édősanyám fölnevelt a világra,
Harminc fontos ágyúgolyó számára,
Harmincfontos ágyúgolyó étanál,
Azt sē mondom: vót-ē kend édősanyám.

Kimöntem én a Tratina szélire,
Főtekintők a csillagos egekre:
Jaj Istenöm, mőre van az én hazám,
Sirat-ē még engöm az édősanyám?²⁷

Sokáig emlékezetes volt Bosznia és Hercegovina katonai megszállása, az *okopáció*
(1878) is. Egy szőregi nóta²⁸ így kesereg:

ÉDŐSANYÁM ÉDŐS TEJJELE nevelt kend,
Még a forgószéltől is mögmentött kend.
Most akartam szívességit köszönni,
De mán látom; Boszniába köll mönni.

Boszniába szól az ágyú a várba,
Sír az anyám odahaza bújába.
Sír a szülöm, sír testvéröm, szeretöm,
Mikó telik be a gyászos esztendő?

Ágyúgolyó úgy gyün, mint a fürgeteg,
Sok magyar fi főtekint az egekre:
Jaj Istenöm, hogy köll nekünk möghalni,
Az szülönket ártatlanul elhanni!

Doboj alatt a temetőkapuba
De sok magyar fi van ottan möghalva!
Sok anyának hullt el ott a gyerőke,
Édősanyja nem tudja: hun keresse?

Ez a kislány kimőgyön az erdőbe,
Levelet kap pici-pici kezibe,
Ez a levél Boszniából érközött,
Aki kűdte, Doboj alatt elesött.

Néhány nóta az első világháborúból:

ÉDŐSANYÁM FEHÉRRE MESZELT HÁZA
Három évig vót az fekete gyászba.
Három évig vót az fekete gyászba,
Még a fia fönt vót Galíciába.

²⁷ Történeti énekek 356.

²⁸ Történeti énekek 378.

Nyugszok anyám, nyugszok Galiciába,
Gyűj el hozzám fekete gyászruhába.
Mögüsmerőd síromat a rúzsárú,
A fejfámat fekete pántlikárú.

*

KISANGYALOM HA KATONA NEM VÓNÉK
Ablakodba sok jóestét mondanék.
De mivel hogy kisangyalom katona vagyok,
Mint a rúzsza szömlátomást hërvadok,

Hërvad az a rúzsza, kit nem szagulnak,
Hërvad az a kislány, kit nem csókolnak.
Hërvadjon is, hërvassza el szívát a bánat,
Ha mán engöm ëvisznek katonának.

*

DOBERDÓBA SZÓL AZ ÁGYÚ JAVÁBA
Odahaza mén a rívás javába.
Rín az apám, rín az anyám, rín a szeretóm,
Tele van a doberdói temető.

Fömögyök a doberdói nagy högyre,
Onnan nézök a csillagos egekre.
Jaj Istenöm, mörre van a magyar hazám?
Sirat-ë még engömet a jó anyám.

*

HA BEMÖGYÖK A TIROLI CSÁRDÁBA
Rágyútok egy dunacigerettára.
Cigaretta füstje mind fõszáll a levegõbe,
Lányok könnye mind lëhüllik a földre.

A második világháború a szegedi tájon nem termett katonanótákat.

A PONYVA SZEGEDI VILÁGA

A szegedi epikai hagyományban is különös helyet foglal el az élőszavas költészetnek és az írásban rögzített szövegnek, röviden a szónak és betűnek kapcsolatából, kölcsönhatásából született *ponyvaköltészet*.²⁹

Mint ismeretes, a nép epikai anyagkészletének bővítésére szolgált egészen századunk elejéig az *istória*, amelyről később bővebben is szólunk. E nyomtatványokat a könyvtári kutatás sokáig nem tartotta méltónak a gyűjtésre, megőrzésre, miközben az olvasók hatalmas népi tábora valósággal „szétolvasta” őket. Így aztán csak szórványosan, szinte véletlenül ránkmaradt emlékekből tudunk régi nyomdáink, így a szegedi Grün-nyomdászcsalád kiadványairól számot adni.

Nyilvánvaló, hogy a piarista gimnázium és a mellette rendszertelenül fejlődő, de mégis növekvő hatású szegedi népoktatás nyomán az írástudás is a XVIII. század végétől kezdve mind szélesebb körűvé válik népünkénél.

Kováts István, Tömörkény tanúsága

Az olvasmányszükségletek a kor műveltségi viszonyainak és igényeinek megfelelően egyrészt vallásos jellegűek, másrészt szórakoztatni akarnak. Kielégítésükre itt, Szegeden először Grün Orbán vállalkozik, akinek kiadványai a társadalom legszélesebb köreihez eljutnak és legnagyobb részükben *népkönyvek* kívánnak lenni.

Kováts István Somogi Könyvtárban őrzött, kéziratos önéletrajzában gyermekkoráról, 1830 tájáról szólva ezeket olvassuk:

„Ha egy-két krajcárt valamiképpen megszereztem, mindjárt azon voltam, hogy könyveket vettem magamnak. El lehet képzelni, hogy ebben az időben Szegeden még híre sem volt a könyvkereskedésnek. Egy könyvkötő volt, ki az oskolakönyveket tartotta. Ezek azonban igen drágák voltak, s más tudományos könyveket pedig itt Szegeden éppen nem lehetett akkor kapni. Annál nagyobb divatja és keletje volt azonban a ponyvairodalomnak. Ott árulták a naptárakat és a ponyva minden kigondolható termékeit, a szeret és nem szeret-históriákat a Fő téren.

Én legjobban kedveltem a versben írott hőstörténelmeket. Ezekből össze is gyűjtöttem valami 20 darabot, magam össze is fűztem egy erős kötetben, hogy el ne vesszenek. Vastag papírból pedig táblát csináltam reá és elneveztem mindenesnek. Kívül ráírtam a nevem és az évszámot, valamint a címet: *Mindenes*. Ez volt a család legelső könyvtára. 1832-ben a könyv ritkán volt otthon. Vitték mindenfelé az atyafiak és jóbarátok. Sokszor haza sem hozták, hanem egyik a másikának átadta, míg végre eltévedt.”

Tömörkény a századforduló táján megemlékezik³⁰ egy tanyai koldusról, aki istóriákat árul.

²⁹ Általános tájékoztatásul *Takács L.*, *Históriasok-históriák*, A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Budapest 1958. Vö. még *ud*, *Népi verselők, hírversírók*. Ethn. 1951, 1. *Békés I.*, *Magyar ponyva Pitaval*. Budapest 1966. *Pogány P.*, *A magyar ponyva tüköre*. Budapest 1978. Fözlületes szegedi adalékok *Terjék L.*, *Részletek a múlt század szegedi ponyvatermékeiből*. Szeged 1943. *Szegedi ponyva*. Délvidéki Szemle 1944. Csak a Somogi Könyvtár ponyva állományát ismerteti.

³⁰ Gerendás szobákból 194.

„Szép könyvek azok. Bennük van a szakállas farkas és a mögégött gyermek, és a Brunsvik királyfi diadala a Sármany herceg fölött, és ott van a sziklához láncolt Gergely bűnbánása és Mic bánnának ajánlatos története a tizenegy gyermekével, ami mind egyszerre született. Lányok el szoktak pirulni erre, mikor Lajos koldus az utóbbit árulja, énekelvén belőle.”

Gyermekkorunk ponyvaolvasmányai

Csakugyan az *istóriaárulók* még a század elején a havibúcsún meg vásárok, olykor azonban hetipiacok idején is a Mars téren, kiskörúton énekelve adták elő versbeszedett történeteiket. Az egyik énekelt, a másik árusított, de olykor ő is belesegített az előadásba. A búcsún az alsóvárosi templom kegyképéről és legendáiról szolt az ének, a vásárban pedig friss szenzációkat foglaltak versbe. A sebtében összeverődött alkalmi közönség hol gúnyosan, hol megilletődve hallgatta őket, majd vásárolni kezdett. Általában 1 krajcár volt az egységár. Folyt az árusítás azonban a ponyváról is. Itt nagyobb volt a választék.

Emlékezünk Török János szegedi históriás alakjára, aki állítólag érettségizett ember volt, az alkoholizmus azonban a társadalom mélyére sodorta. Szép hangja lévén, históriásnak csapott föl; mindig ott énekelt a havibúcsún, vásárokon pedig időszerű eseményeket, szenzációkat adott elő, így tőle hallottuk Lédererné és Kudelka megdöbbenő történetét is. Anyag és alkalom híján néha már slágerszövegek éneklésére is rákényszerült. Gyűjteményünkben számos ponyvanyomatványon olvasható a neve. Utánnymot is akadt köztük, amelyhez éppen csak a nevét adta hozzá.

Vásárban vett gyermekkori olvasmányaink között ott volt a *Genovéva, Hét bölcs mestőr, Flórenc és Lion, Szigfrid, Szögedi boszorkányok, Rúza Sándor, Sobri Jóska, Savanyú Jóska* története. Sajnos, mi gyerekek valamennyit szétolvastuk.

A Grünnyomda és társai

A Grünnyomdának és szegedi utódainak, így özvegyének, Grünny Borbálának, később fiának, Grünny Jánosnak, majd a nyomda üzletvezetőjének és későbbi tulajdonosának, Burger Zsigmondnak, továbbá Bába Imrének, Engel Adolfnak, századunkban Traub B. és Társának, Várnai Lajosnak, a Fürtös Testvéreknek, a Petőfi nyomdának, és még néhány műhelynek, illetőleg kiadónak éppen úgy mint a pesti Bucsánszky, a budai Bagó, majd Bartalis, továbbá a szarvasi, később gyulai, majd aradi Réthy nyomdának jámbor asszonyi kegyelettel őrzött kiadványai túlnyomóan vallási, katolikus jellegű népiratok, amelyek részben népénekeket, Mária-síralmakat, búcsújárásági hagyományokat, katekizmusi tanításokat, virrasztó énekeket, részben pedig a szakrális folklór körébe tartozó szövegeket tartalmaznak. Ilyenek a ráimádkozások, járványos betegségek elleni könyörgések, *Hét mennyei szent zár, Tóbiás áldása* néven emlegetett áldások, imádságok, Ezeknek tartalmi tanulságairól, folklór vonatkozásairól más összefüggésben szolunk, most éppen csak a témakörre utaltunk.

A Grünny nyomda természetesen mindennemű helyi szükségletet iparkodik kielégíteni. Kiadja a helybeli piarista gimnázium tanárainak, sőt növendékeinek alkalmi latin ódáit, verselményeit, vizsgatételeket, és tankönyveket, kalendáriumot, a helyi tudományosság zsegeit, így Vedres István, Jerney János, Nátly József jelentős műveit, továbbá drámai kísérleteket és színlapokat. Vannak német, sőt cirillbetűs szerb könyvei is. Ezekre éppen csak utalunk, bár művelődéstörténeti fontosságuk nem jelentéktelen. Csak a Szeged népi műveltségéhez és a helyi folklórigényekhez kapcsolódó kiadványokat vesszük sorra.

Az *Árgirus királyfi* meséjének számtalan ponyvai verses változata közül az egyik

Grünn Orbánnál látott napvilágot.³¹ Biztosra vehető, hogy egyéb hasonló művek is megjelentek a kiadásában. Az európai barokk népkönyv világot idézi *Stilfrid és Bruntzvik története*,³² továbbá *Flórenc és Lion vitézeknek és Marcebilla török hercegnőnek ritka szép története*. Ez utóbbi Kónyi János műve.

Fennmaradt néhány olyan Grünn nyomtatvány is, amely orvosi tanácsokat, patikaszereket, hasznos háztartási tudnivalókat tartalmaz. Ezeknek a recepteknek legalábbis egy része föltétlenül népi, vagy kolostori eredetű. A kettő találkozásának számos jellegzetes bizonyossága van. A szövegek később természetesen ismét eltalálnak az íratlan szegedi néphagyományba.

Dugonics András öntudatlanul, de talán gyermekkori szövegélmények nyomán is szolgálja az irodalmi hagyománynak népkönyvbe való átültetését (Trója veszedelme, Radnai történetek). Erről más összefüggésben szólunk bővebben.

Vedres István a Város múltját, társadalmát, egykorú viszonyait a régi ismeretterjesztő, ponyva igényű művek módjára, a *Hármas Kistükör* mintájára akarván megörökíteni polgártársai számára, jellemző módon a verses formát választja.³³ Ezzel a társadalom legszélesebb köreit meg tudta nyerni magának olvasóul.

Már Grünn Orbán adja ki a *Haza szeretete* című drámai játékát,³⁴ amely egyként kapcsolódik a barokk piarista iskoladráma helyi hagyományaihoz, de másfelől már az ébredező történelmi romantika világához is. Tárnya Tóth Mihálynak vakmerő kísérlete: a Városnak a töröktől való átmeneti visszafoglalása (1552). Ismeretes, hogy erről az eseményről már az egykorú Tinódi is megemlékezik, de régi magyar és délszláv népénekekben is nyoma maradt.

A napóleoni háborúk szükségessé tették a fenyegetett szülőföld hagyományainak ébrentartását. Vedres drámáját az akkoriban alakult szegedi polgárörtségnek ajánlja. A darab Szegeden előadásra is került.³⁵

Szintén a napóleoni idők szorongásai ihletik Ugróczy Ferenc piaristát is, aki a dicsőséges, Szeged sorsára is nagy jelentőségű, még eleven emlékezetben élő *zentai csatáról* (1697) ír népkönyvet.

Istóriák

Mindezeknél jelentősebb azonban a nép epikai érdeklődésének kielégítésére szolgáló *istória*: valami mondai vagy megtörtént eseményeknek rendesen verses formában való elbeszélése, előadása, amely legtöbbször *ad notam* dalolható is.

Igen sok olyan balladánk, balladaszerű történetünk, historizáló énekünk van, amely feltűnő módon elárulja a ponyvai eredetet, vagy legalábbis a ponyvahistóriák hatását.

Egyező hagyományok szerint élő népközösségekben az élőszavas, orális előadókészségnek közvetlenebb, naívabb fokán általánosnak mondható az eseményeknek, szenzációknak: gyilkosságoknak, családi és egyéni tragédiáknak, természeti csapásoknak *moritás* vagyis intelem és erkölcsi tanulság hangoztatásával való megörökítése. Mindenkor ezt a célt szolgálták egyébként a templomi prédikációk épületes történetei, példái (exemplum) is, amelyeknek előadásában, megköltésében különösen a franciskánusok jeleskedtek. A szegedi epikus hagyomány forrásai között erre is utalnunk kell.

³¹ Unikumnak vehető, szövegvariáns példányát a Somogyi Könyvtár őrzi.

³² Két krónika Stilfrid és Bruntzvik, a régi csehek Királyairól. Szegeden, Nyomt. Grünn Orbán betűivel. É. n.

³³ Nemes, szabad, királyi Szeged várossa meg nagyobbítottandó Tanáts-Háza talpkövének le-tétele alkalmatosságára készült versek. 1799-ik eszt. Kis-Asszony Hav. 30. napján. Pesten.

³⁴ A haza szeretete, avagy nemes Szeged Várossának a törököktől való el vétele. Azon város történeteiből kivett négy részből álló vitézi játék. Szeged. 1809.

³⁵ *Szmollény N.*, A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Budapest 1906, 67.

Amikor az énekmondók, hegedűsök rendje már kiöregedett, kihalt, akkor szinte napjainkig akadtak mindig alkalmi verselők: falusi kántorok, tanítómesterek, nótáriusok, literátus népfiai, akik az ő nyomukba léptek, az ő énekszerző hagyományukat folytatták. Versezetük végén sokszor meg is nevezték magukat.

GILITZE ISTVÁN ÉNEKE. Ismeretes, hogy az 1821. évi makai árvizet *Gilitze István* énekelte meg,⁸⁶ aki önmagát 33 strófából álló versezetének kolofonjában így örökíti meg:

Én Gilitze István a ki is ezt írtam,
Makónak romlásán ugyan jelen voltam.
Ne gondolja senki, hogy mástul hallottam,
Hanem a mit írtam, szememmel láttam.

Írtak ezer hét száz nyoltzvan ötödikben
Amikor születtem oroszlány jegyiben,
Harmintz hat esztendő éppén akkor voltam,
A mikor Makónak veszedelmét láttam.

Ezt a versezetet az élőszavas *tápai* néphagyomány napjainkig fenntartotta. A szegedi nyomtatvány megjelenésének idején, tehát másfél századdal ezelőtt a tápai ősök hallották a dallamát valami vásáron, búcsún énekelni. Ezt elsajátították, talán ismerős is volt nekik, magát az istóriát, vagyis a szöveggönyvet pedig megvették. Ez később elkallódott, de a szöveg és dallam már a tápai folklór-hagyomány szerves részévé vált. Elindult tehát azon az úton, amelyet egyéb híres, ponyvairodalmi eredetű balladánk már megjártak, és törülmetszett népballada lett belőlük.

Ha összehasonlítjuk az istória eredeti szövegét azzal a szöveggel, amelyet Nagy Mihályné 68 éves tápai parasztasszony 1952 nyarán ismert és énekelt, akkor azt tapasztaljuk, hogy a folklorizált változat 11 versszakból áll. Így tehát a tápai szöveg tömörebbé, költőibbé, de egyes helyeken homályosabbá is vált. Magára öltötte tehát az élőszóval való áthagyományozás minden jellegzetességét.

Egy pillanatra érdemes az istória dallamánál is megállanunk, amelyet Nagy Mihályné a szöveggel együtt édesapjától tanult. Várnai Péter kimutatta, hogy rokon a *virágok vetélkedése* címen ismert gyönyörű székely ballada dallamával. Erről a szövegről viszont a kutatás már régebben megállapította, hogy középkori eredetű. Maga a dallam is a középkorba nyúlik vissza, és nyugati jellegű. Föltehetően egykorú nyugati balladahagyománnyal ismerős lantosok közvetítették hazánkba, ahol közismertté vált és számos változatban él. A versszerző iparkodott művét mindig közismert dallamra, azaz *ad notam* énekelteni, mert csak így válhatott népszerűvé, csak így terjedhetett el szélesebb körökben.

NÁTLY JÓZSEF VERSEZETE. A múlt század elején a Feketesas-vendégfogadóban dolgozott egy sárgaréz gombos, kék frakkos, halbstiflis, azaz kurtaszárú kölyökcizmás pincér, akkori néven *markőr*, aki az egyik vendéget megölte. A gyilkosság kitudódott, a pincért halálra ítélték. Nemesi származására való tekintettel pallossal végezték ki. A hagyomány szerint Szlubász mester, az utolsó szegedi hóhér, aki barát-

⁸⁶ *Gilitze I., P.* Makó Városának Víz által való pusztulásáról. Szeged 1821. Grün Orbán betűivel. *Reizner J.*, Makó város története. Szeged 1892, 145. Újabb kiadásai *Tóth F.*, Gilitze István és az 1821-es árvíz. *A Makói Múzeum Füzetei* 9. Makó 1972. Bibliofil kiadás *Tóth Ferenc* gondozásában *Balogh Tünde* illusztrációival Makó 1973. Tápén gyűjtött dallamáról *Várnai P.*, A makói árvíz nótája. Zenetudományi Tanulmányok I. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerkesztette: *Szabolcsi Bence* és *Bartha Dénes*. Budapest 1953, 543.

ságban volt vele, elérzékenyedve így búcsúzott tőle: *mögbozsáss barátom, nem én öllek mög, hanem a törvény.*

Az esemény (1821) nagy port vert föl. Nem csoda, ha Grün Orbán istóriaként ki is adta. A versezetet a fiatal *Náty József*, a szegedi népnyelvi kutatás későbbi nagyérdemű munkása készítette.³⁷ A történet tudomásunk szerint, nem folklorizálódott, de az eseményt Tömörkény és Móricz Pál tanúsága szerint az öregek — nyilván a nyomtatványra emlékezve — még századunk elején is emlegették.

Természeti csapásról, Hódmezővásárhelynek tűz által való romlásáról (1829) szól *Szabó Pál* szomorú versezete.³⁸ Folklorizált változatát ennek sem ismerjük.

PALÁSTI ÚR. 1961-ben egy balástyai asszony, Veszelka Imre egyik leszármazottja, név szerint Veszelka Andrásné Gémes Eszter, jeles honismereti gyűjtő, olvasva a *Történetek a szegedi Betyárvilágból* c. könyvet, levelet írt a kiadónak. Ebben ismeretlen népballadát is közölt, amely Palásthy József jószágkormányzóról szól. A szöveg ugyan több helyen egyezik a Pápai úr c. népballadánk ponyvairodalmi előadásával,³⁹ vannak azonban eredetinek tetsző részei is. Föltételezhető, hogy régebben a teljes eseménysor sem maradt verseletlen:

Jaj de szélös, jaj de hosszú az az út,
Amelyön a kilenc betyár elindult.
Mindön bokor mögröszketött előttük,
A csillagok sápadoztak fölöttük.

Palásthy uram! Adjon Isten jó estét!
Adjon Isten kilenc betyár szöröncsét!
Palásthy úr né kívánjon szöröncsét,
Még az éjjel nagy kés járja a szívét.

Fáni lányom eredj lé a pincébe,
Hozzá föl bort a legnagyobb iccébe!
Palásthy úr nem köll nekünk a bora,
Csak a szívit tögye ki az asztalra.

Hosszú a kés, élősre van mögfenve,
Palásthy úr szívinek lött eresztve.
A bosszúnak kögyetlenség virága,
Halottasház Palásthy úr tanyája.

A történethez tudnunk kell, hogy 1851 decemberében a Pallavicini-uradalom jószágkormányzóját,⁴⁰ a gögös Palásthy Józsefet gyevi házában egy alkonyaton megátamadták és megölték.

³⁷ F.A. Markernek gyilkosságáért büntetés előtt példás megtérése és szomorú sóhajtása. Készítette: *Náty József*. Szegeden 1821. Grün Orbán betűivel. Egyetlen példányát a Somogyi Könyvtár őrizte, de mi már csak hült helyét találtuk. Vö. A Feketesas és a Hétválasztó. SzN. 1916, 160. sz.

³⁸ H. M. Vásárhelyi városában Pünkösdi Hava 31-én történt tűz által való romlásnak versekben foglalt históriája. Írta: Praetensus és Ns. *Szabó Pál*, A Méltóságos N. Károlyi Gróf Károlyi István Ó Nagyságának Jobbágya. Sz. Iván Hava 7-dik napján 1829. Szegeden. Grün Orbán örököseinél.

³⁹ A mintául szolgáló *Pápainé* balladáját a mi tájunkon is számos változatban lejegyezték. Erről a balladánál szólunk bővebben.

⁴⁰ A regényes családi hagyomány (Sáray Lajosné dedunoka szíves közlése) szerint Palásthy elszegényedett osztrák arisztokrata volt, eredeti neve Plankenhorn. A főrangúak híres bécsi iskolájában, a Theresianum-ban együtt nevelkedett Pallavicini őrgroffal. Jóbarátok lettek, az őrgrof jószágkormányzónak hívta meg. Rúzsa Sándort és embereit sokszor megvendégelte. Nem is ezek ölték meg. Erről Sövényháza jellemzésénél szözlünk bővebben.

Tömörkény családi visszaemlékezések alapján írta,⁴¹ hogy egy ember sem került elő a tettesek közül. „Pedig valami harmincan voltak a lovas emberek, akik Palásthyt megtámadták a házában és a harminc betyár közül egy sem került volna kézre? S ha vagy egy kézrekerült, a többi titkát meggyón-ta, miért nem mondta el ez is? Továbbá, hogy hova lehettek a drága arany és ezüst marhák? Utóbb aztán elfeledték az ügyet és nem beszéltek róla.

Palásthy — folytatja Tömörkény tovább — hatalmas úr volt. Kormányzója, illetőleg tisztartója egy rengeteg uradalomnak. Ő maga igen egyszerű sorsból küzdötte fel magát erre a nagy állásra, fiatal korában iparosságot tanult. Délceg és igen szép ember volt. Nagy tekintélyt tartott, amihez az azon idők külsőségeit is felhasználta. Ha a városban járt valami dologban, mint például dohányt átadni a kereskedőnek: kardos, tarsolyos huszár vitte utána három lépésnyire az aktákat s ezen huszár után megint egy kardos, tarsolyos huszár következett, aki a dohányzacskót, s a három nagy tajtékipipát vitte...”

Mint már máshol bővebben fejtegettük, a negyvennyolcas törvény a jobbágyokat fölszabadította. Úgy volt, hogy azoknak bizonyos földeket át kell majd engedni, amin eddig is éltek. Ez a jobbágygal meg is történt, annak joga volt hozzá. De nem volt joga a szerződéses telepeknek... Hogy ezt a bajt Palásthy elkerülje, fölslazta a dohány-termesztő telepes községeket (Sövényháza, Hantháza, Hatrongyos, Kútörés, Pitri-csom). S azoknak, kik már félig-meddig gazdaembereknek vélték magukat, tova kellett menni. A hajlék lemaradt a fejük fölül, csak a vándorbot maradt meg.

Ezek voltak az előzményei annak a rémes esetnek, ami Palásthyt érte. E tönkretutott emberek ölték meg, de pénzéhez, értékeihez nem nyúltak.

NYOMORÚSÁG AZ ÉLETÖM. Keserű tapasztalataival szinte a bújosó kurucok énekeit idézi föl bennünk:

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm.
Nincs ki enyhítse sorsomat,
Van ki nevelje bajomat.

Sok úr csak lábát lógatja,
Mégis van zsiros falatja.
Neköm föltörök tönnyerem,
Mégis alig van kinyerem.

Nincs kinyér, nincs sóravaló,
Mind elvitte a porció.
Szömömbül ha nem hull könnyem,
Sótalan öszöm kinyerem.

Szolgabírót nem töhetök,
Mégis neki én fizetök.
Engöm hajtnak tőtni gátat,
Mégis én fizetök vámot.

Házamon rongyos a földél,
A gólya is rászállni fél.
A sok adóm súlya alatt
Házgéréndám majd rám szakad.

Gyermekömet nem kúdhetöm,
Hogy tanuljon, jaj, fáj neköm!
Nincs mit akasszak nyakába,
Nem kúdhetöm oskolába.

Itt az ünnep, itt a karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De neköm nincs karácsonyom,
Még kinyér sincs asztalomon.

Néköm hát nem édösanyám
Magyarország, csak mustohám.
Mögváltozik majd egészen,
Tudja Isten, mikor leszén?

Ez az apácai szöveg⁴² Kálmány gyűjteményeiben még öt változatban jelenik meg: *Pusztaföldváról*, a *temesközi Magyarszentmártonból*, *Szöregről*, tehát szegedi gyökéretű falukból, továbbá magáról *Szegedről*. Úgy véljük, hogy a nóta élményhátterét a dohánykertész szegedi nép tudatában elsősorban az a nagy gazdasági válság magyarázza, amely az 1851. évi dohánymonopóliummal, önkényuralmi zaklatásokkal rászakadt. Maga a nóta Dégh Linda kutatásai szerint az egyébként nem jelentős Losonczy Lászlónak, Arany János nagykőrösi tanártársának költeménye, illetőleg ennek

⁴¹ Új bor idején 191.

⁴² Műköltői eredetű. *Losonczy Lászlónak* (1821—1879), Arany János nagykőrösi tanártársának verséből villámgyorsan folklorizálódott. A szegényparasztság ösztönösen megérezte benne új társadalmi sorsát: az agrárproletárrá kényszerülést.

folklorizált változata. Péter László kimutatta,⁴³ hogy Orosházán Tánicsics Mihály képviselővé választása érdekében kortesnótaként dalolták (1869). Elterjedését nyilván a *Viharsarok* nemsokára jelentkező agrárszocialista mozgalmai is elősegítették. Mindenesetre a közeli Apácán és Pusztaföldváron éppen taborci mondanivalójával gyorsan gyökeret vert, sőt talán az akkoriban még szorosabban tartott rokonsági kapcsolatok, látogatások révén vándorolt a Temesközbe, sőt haza Szegedre is.

Az emberi elhagyatottságnak, cudar paraszti szegénységnek irónikus *szőregi*⁴⁴ megnyilatkozása:

PARASZT AKAROK ÉN LÖNNI
Szántáshon kék neköm fogni.
Két lovam van Nagyváradon,
Kettő pedig Kolozsváron:

Ekém vasa Eszékön van,
A csoroszlám Csongrádon van,
A talyigám Díványon van,
A kereke Mezőtúrban.

Üsztökém van Nagylabánba,
Nyele mög van Komáromba,
Magam lakok Tótországba,
Födém mög Némőtországba.

Száz forint egy köből abrak,
Kis pej lovam agyoncsaplak!
Nő csapj agyon édös gazdám,
Kitelelök búzaszámlán.

De még neköm pénzöm sincsen,
magam sē vagyok még készen.
Mer ha éccör készen löszök,
Isten uccsé paraszt löszök.

AZ ÁRVÍZ. A Város történetének egyik legmegrendítőbb eseménye volt az 1879 március 12-én, Gergely napján bekövetkezett *árvíz*, *nagyvíz*, tömören *Víz*, öreg tanya-
iak ajkán *Gergő vize*. Nem csoda hogy ez a példátlanul érzett természeti csapás tra-
gikus mozzanatainál, rémületes méreteinél fogva hálás témája volt a ponyvaköltészet-
nek is.

A Tiszáról szóló fejezetben már idéztük Balázs Barna Mihály dorozsmai népi verselő históriáját. Erre csak utalunk.

A szegedi tanyákról *Tázlárra* rajzott népünk még idehaza született öregjeinek ajkán él ez a folklorizált félnépi verselmény, amelyet egy közismert parasztdallamra szoktak dalolni:

Ezörnyolcszázhetvenkilenc tavaszán,
Márciusnak tizenkettedik napján
Öntötte el Tisza árja Szegedet,
Árva népit szánjátok mög ó egek.

Sütét az éj, húzzák a vészharangot.
Zuhog a szél, áttörte a gátakat.
Ki nem hallgat a vészharang szavára,
Belehal a Tisza gyilkos árfába.

Nem aludt az én jó anyám éjfélkor,
Imádkozott mikor a vészharang szólt.
Szögény beteg ágyban feküdt, ott maradt
A sírhalom gyászos lombjai alatt.

⁴³ Péter L., A kiegyezés korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában. Irodalomtörténet 1950, 90. A folklorizáció kérdéséhez. Ethn. 1950, 193. Változatok: Koszorúk II, 134, 135, 136. Pusztaföldvár, Apáca, Szeged; Történeti énekek 175. Alsótanya.

⁴⁴ Történeti énekek 268.

Fölbukkan a szakrális ponyvairodalomban is. *A szegedi szerencsétlenek búcsúéneke* egy félegyházi nyomtatványban maradt ránk. A konvencionális elemek friss, közvetlen élményszerűséggel vegyülnek benne. A szegediek ajkára adott ének egyúttal könyörgés, invokáció is érettük:

Ó irgalmas nagy úristen,
Ki trónon ülsz magas mennyben.
Szánj meg minket ez inségben,
Rendelj helyet szükségünkben.

Majd meghasad a mi szívünk,
Hogy házunkból ki kell mennünk.
Óh Mária téged kérünk,
Útjainkban légy vezérünk.

Ha itt hagyjuk városunkat,
A mi kedves lakhelyünket,
Dicsérjenek az angyalok,
Az egész mennyei karok.

Isten hozzád hazám földje,
Nem virít már réted zöldje.
Többé nekünk nincs lakhelyünk,
Könnyes szemmel elmehetünk.

Óh Mária Jézus anyja,
Bújdosóknak légy oltalma,
Imáink meghallgatója
Légy óh kegyes Szűz Mária.

De mi Tőled meg nem válunk,
Akármerre széthányódunk.
Csak légy velünk Szűz Mária,
Bújdosóknak kalauza...

Egy szőregi nóta dicséri⁴⁵ a Város újjáépítését, de szóvá teszi népünk nagy áldozatait is:

A szőgedi városháza de tisztá,
Három heti Tisza vize lőmosta.
El is mosta Szőged várost örökre,
Talán többet nem is lösz fölépítve?

Fölepíti Ferenc Jóska a király,
Kifizeti Szőged város nemsoká.

Tisza Lajos királyi biztos vaskézzel irányította a „rekonstrukciót.” A terveibe beleszóló polgárságot föltétlen engedelmességre, mintegy a király személyének kijáró hódolatra kényszerítette, így jöhetett létre urbánusabb telekfölosztása. Megszületett tehát ez az irónikus félnépi dal:

Márványkúvel, kühányással
Támasztik a kúpartot.
Tisza Lajos kögyelmes úr
Most kösd mán föl a kardot:
A szőgedi nép fundusát évötted.
Hogy Szőgedön talpat nyalnak,
Tisza Lajos té tötted.⁴⁶

SZÉCSI JÓSKA. Móraalmi öregek máig mesélik, dalolják, hogy 1884 újév napján egy tanyai bálon a Madarásztói csárdában lányok miatt véres verekedés, valóságos bicskapárbaj támadt. Ennek lett áldozata *Szécsi József* jómódú fiatal parasztleány, akit kellemes megjelenése, kedvessége miatt a lánynép valósággal bálványozott. Csalfa szép szavával többet meg is ejtett közülük. Ezért vonták a sértett legények, fitestvérek felelősségre. Gyilkosa, az Óozó fiú maga is öt sebbel került a szegedi rabkórházba.

Szécsi József siralmas története a nép körében nagy föltűnést keltett. Egészen bizonyos, hogy azonnal ponyvára került, de ebből egy fia darab sem maradt ránk. A verzetnek azonban napjainkig számos folklorizált változatát ismerjük.⁴⁷ Érthető, hogy elsősorban Alsótanyán dalolják. Legalább hat változatát ismerjük, gyűjtésünkből csak egyet idézünk:

⁴⁵ *Kálmány* III, 268. Szőreg.

⁴⁶ *Senex* 210.

⁴⁷ *Kálmány* III, 9, 217. Terján, Madarásztó, Hosszúhát (A horgosi határban). Még néhány kéziratot változat. A gyilkosságról mesteri riport *Sebők Zs.*, Egy paraszt Don Juan vége. SzN. 1884, 5. sz.

Újlesztendő napján tizenkét óra,
Szécsi Jóska készül a Madarászba.
Szép Őrszike kipucolta ruháját,
Kiviszkolta ráncos szárú csizmáját.

Szécsi Jóska beért a Madarászba,
Nagyhirtelen mögfordult a csárdába:
Julcsa néném bort hozzon kend tíz litert,
Hagy mulatok utóljára én itten.

Legelsőbb is Bálint Rozát elhúzta,
A lányokat mind sorba táncoltatta.
Lányok, lányok, majd jussak eszötökbe,
Mikor táncolatok vélem kedvemre.

Estefelé a lányok széjjelmöntenek,
A legényök kötözködni elkezdtek.
Mög köll halni ma valaki fiának:
Vagy énnéköm Julcsa néném, vagy másnak.

Szécsi Jóska befordult a konyhába,
Pörnyés Jóska a lámpást elötotta.
Kilenc óra végezte ki életét,
Ekkor szúrták szíve mellé a nagykest.

Szécsi Jóska kifordult a csárdába,
Összerogyott a csárda padlójára:
Jaj Istenöm, Julcsa néném mögöltek!
Ez vót az utolsó szava szöngénynek.

RUDOLF KIRÁLYFI. Amíg a bujdosó Rudolf bekerült a mondai halhatatlanságba, ebben a ponyvatörténetből formálódott balladában, amelyet Kálmány *Magyarszent-mihályon*⁴⁸ jegyzett föl, utoléri az emberi végzet, a halál:

Királyi kastélyba
Jaj de sokan sírnak,
Mer a Rudolf trónörökös
Mostan fekszik halva.

Odamén az apja,
Kóti, de nem hallja:
Kelj föl, kelj föl, édös fiam,
Kilenc mán az óra.

Odamén az anyja,
Körú csókolgatja.
Akkor látja, hogy a feje
Vérrel van léfolyva.

Odamén a lánya,
Kóti, de nem hallja:
Kelj föl, kelj föl, édösapám
Hagy vigyelek haza!

Kovács Jóska ugorjál föl egy lóra,
Vidd el a hírt Szécsi Pál tanyájára.
Kovács Jóska fölugrott egy csikóra,
Elvitte a hírt Szécsi Pál tanyájára...

Nagy veszekedés történt a csárdába,
Szécsi Jóskát mögölték a konyhába.
Szép Őrszike mikor ezt möghallotta,
Elszédült és elájult bánatába.

Kovács Jóska fölkarolta ágyára,
Ezt mán Szécsi Pál sē vötte tréfára.
Befogatott zöldrefestött kocsiba,
Gyorsan hajtott Madarászi csárdába.

Julcsa lányom mi történt az éjszaka?
Piros vérrel kivirágzott a csárda.
Mönjék be a csárda szobájába,
Ott látja kend Jóska fiát möghalva...

Jaj de porzik a horgasi nagy utca,
Szécsi Jóskát most viszik végig rajta.
Szép Őrszike meggyeszin selyömrühába,
Szécsi Jóskát késéri a sírjába.

Szép Őrszike elmöhetsz mán Horgasra,
Ott tanáloed Szécsi Jóskát a sírba.
Nem fog az mán tégöd többé szeretni,
Sē tē hozzá süttét sírba szállani.

Odamén a párja,
Bélga király lánya.
Vagy ha ki köll magyarzni:
Az ű hitvöspárja.

Harangoznak délre,
Féltizenkettőre,
Mert a Rudolf trónörököst
Viszik temetőbe.

Hat király, hét császár
Töszí lē a sírba,
Az ű kedves hitvöspárja
Jajszóval siratja.

Kiapadt a Tisza,
Csak a sara maradt.
Möghalt Rudolf trónörökös,
Csak a híre maradt.

GYÖMBÉR PALI. 1860 táján Mindszentén született. Sanyarú körülmények között-hányt-vetett cselédsorban nevelkedett föl. „Engöm — vallotta — nem tanított sēnki. Úgy rugdaltak, ütöttek-verték egyik határbul a másikból. Soha nem vót kēröm nyugodalmam.” Meghasonlott emberré lett.

⁴⁸ Alföldi népballadák 243.

Nyolcszoros rablógyilkosság száradt a lelkén. 1888 folyamán szálláskereső ürügyén meggyilkolta a csongrádi Förgeteg Bálint idős embert és feleségét, majd Balázs Borbála csongrádi szabadlányt. Később Tiskóczy István kisteleki kocsmárossal végzett, itt is szállást kért. A tési határ szélén Vincze Rókus feleségét ölte meg, amíg férje és két legényfia munkán volt. Másnap Mindszenten templomi esküvőjét Kis Erzsébettel abban a ruhában tartotta, amelyet Vinczééktől rabolt. Amint a vattatásnál kiderült, a lány nem tudott Pali gazságairól. Nemsokára a szentesi Lőwy Léni zsidó kocsmárosnéhoz tört be. Beverte a fejét, de az asszony életben maradt. Szegváron egy szegény tanyai asszonnyal, Fazekas Istvánnéval végzett, de ezen már rajtavesztett. A vizsgálóbíró előtt agyafúrt fortéllal védekezett: „Ártatlan vagyok, mint a gilicmadár.” Halálra ítélték és Szegeden kivégezték (1890).⁴⁹

Viselte dolgai mindjárt ponyvára kerültek, de a még Engel Adolf kiadásában, bizonyos *Szorgán deák* tollából némi versírói készséggel megjelent nyomtatványt⁵⁰ mi már nem láthattuk, nyilván hamarosan „szétolvasták.” A *Szegedi Híradó* nyomán azonban nagyrészt ismerjük. „Ma — olvassuk — egészen elárasztották a várost a legújabb ponyvatermékekkel, amelyen Gyömbér Pali képe látható és az áldozatok, amint levágott fejüket Pali felé nyújtogatják. A vértől párolgó história így kezdődik:

Szomorú dolog ez az édesanyának,
Mikoron fiat szül az akasztófának.
Becsületre szüli, annak is neveli,
Mégis a hóhér köt nyakravalót neki.

Tisóczkyékről így ír:

Az öreg Tisóczky becsukta a kaput,
Késő volt, az égen a Fiastyúk is aludt.
Gyömbér legyúrta a vacsorának végét,
Aztán megpöngette a fejszéje élet.

Egy jelenet:

Most hogy ott ül a sötét börtönének mélyén,
Ahova bejutott embertársi vérén,
Éjfél órában, mikor lánc csördül,
Sötét árnyékoknak raja hozzá gördül.

Véres lepedőben sáppadt holt alakok
Lengenek feléje, míg a foga vacog.
Fejüket leveszik: nézd, itt vágta széjjel
Gyilkos baltáddal, lásd, ama szörnyű éjjel.

Ó, hogy sikoltottam, ó, hogy könyörögtem,
Mikoron már saját véremlében fürdöttem.
Odaadom neked, hagyd meg életemet,
Vigy el inkább mindent, utolsó pénzemet.

Mi hasznod belőle? A véres pénz átkos,
Nem juttat az senkit semmi boldogsághoz.
Ahány csöpp vér omlik miattad a földre,
Annyi átokkal lész te szintén gyötörve.

Mikor aztán csördül rablánc,
Fejét mindegyik Gyömbérnek kínálja:
Szétzúzott fejemért add a te fejedet,
Vértelen szívemért ép, egész szívedet.

⁴⁹ S., A kötél. SzN. 1890, 86. sz. Gyömbér Pál kivégzése SzN. 1890, 85, 90, 91. sz.

⁵⁰ Gyömbér Pál a ponyván. SzH. 1889, 124. sz.

Aztán odadobják Gyömbérnek melléje
A fejüket, beleharapnak testébe.
Véres ujjakkal Gyömbért szorongatják,
Hajnalgig elgyötrik, akkor abbahagyják.

Befejezés:

Nincs orcájára senkinek sem írva,
Hogy milyen kötélen eresztik a sírba.

Palinak a világtól való búcsúzkodását⁵¹ *tápai* öregek így dalolták:

Szállj el madár, szállj el, Mindszentön körösztil.
Nézd mög az én Örszikémet, maga van egyedül.

Ha kérdi, hun vagyok, mondjad, hogy rab vagyok,
A szögedi nagy fegyházba félig vasba vagyok.

Hallom, ver az óra féltizenkettőre,
Gyere ide, Gyömbér Pali, lépjél föl a székre.

Fölléptt a székre, főtekint az égre,
Akkor jutott az eszibe mindön szörnyű bűne.

Hallják, urak, hallják: mély gödröt ássanak,
Hogy a juhászok ki né kaparjanak.

DIÓSZEGI FLÓRIÁN. 1893-ban megrendítő gyilkosság történt Hódmezővásárhelyen: Diószegi Máté városszéli gazdálkodót, feleségét, és hat gyermekét megölték. Hamarosan kiderült, hogy a gyilkos a kiskorú mostohafiú, Diószegi Flórián volt.⁵²

Juhász Nagy Vilmos tollforgató vásárhelyi idős gazdaember kérésünkre leírta a szörnyű históriát. Édesapjától hallotta, aki együtt legénykedett Flóriánnal.

Flóris már olyan bálbajáró legényke volt, amikor halálosan beleszeretett a jómódú Csíkiéket egyetlen leányába, Viktóriába, akinek szintén tetszett a jóvágású legény. Diószegiéknél azonban kevesebb hold földjük volt, mint a mennyi gyermekük. Csíkiéket szigorúan megparancsolták a lányuknak, hogy Flórisral ne álljon még szóba sem. Egy közeli bálalkalommal táncra hívta a lányt, aki csakugyan vissza is utasította, minthogy szülei szerint nem való hozzá ilyen koldus legény.

Flóris bánatában leitta magát, majd esztévesztve hazarohant. Főlkapta a baltát és először mélyen alvó apját, édesanyját verte agyon. Közben a nénye is fölébredt, de hosszú dulakodás után vele is végzett. Kisebb testvéreivel már könnyen elbánt. A véres baltát a kútba dobta, kezét megmosta, a véres ing helyett pedig tisztát vett magára. Mintha semmi sem történt volna, visszament a bálba, ahol úgy kérte föl a lányt, hogy most már ő is gazdag, *egy* gyerek, eljöhet vele táncolni. Viktória nem volt hajlandó, bár az esetről még nem tudott semmit.

Flóris most hirtelen kijózanodott, mélyen megrendült és nyomban jelentkezett a csendőrségen. Minthogy kiskorú volt és önként jelentkezvén töredelmes vallomást tett, a bíróság 15 évre ítélte. Enyhítő körülménynek vették még ittas állapotát, továbbá a lánynak és szüleinek rideg, elutasító magatartását is. Viktória soha nem tudott férjhez menni.

A szomorú történetet, az egyelőre ismeretlen gyilkost azon melegében megénekelte egy *Szegeden* megjelent terjengős ponyvanyomtatvány.⁵³

Elvezet bennünket Diószegi Máté tanyájához, ahol a család István király napjára, a fiatalja pedig népünnepélyre készülődik. A nagyobb lányok el is mentek a bálba.

⁵¹ Gyűjtötte *Molnár Imre*.

⁵² Egy család lemeszárítása. Rémes eset Hódmezővásárhelyen. SzN. 1893, 200. sz. A vásárhelyi vérfürdő. SzN. 1893, 202, 203. sz. Családja gyilkosa SzN. 206. sz. A vásárhelyi családgyilkos. SzN. 207. sz.

⁵³ Nyolcz ártatlan meggyilkolva. Történt H.M. Vásárhelyen, 1893. évi augusztus hó 21-én. Engel Adolf (ezelőtt Burger) műintézete Szegeden 1893.

Napáldozatra haza is érkeztek, amint apjuk megparancsolta nekik. Flórián is velük ment mulatni, ő azonban még ott maradt. Másnap délután érkezett a tanyába. Szörnyű látvány fogadta:

Díószegi Máté a házaspárjával
Meggyilkoltatott itt egész családjával:
A férj és feleség hat kedves lányával,
Kati, Emer, Julcsa, Eszti s Rozáliával.

Bölcsőjében fekszik a kedves kis Teréz,
Közel a halálhoz a vérében fetreng.
Meg van sebesítve arcára, nyakára,
Piros vére bugyog fehér vánkosára.

Egy jó szomszédasszony karjaiba vette,
Mohón evett szegény, hogy őtet étette.
Csak szerdán délután lett gyászos halála,
Szaporodott vele az angyalok száma.

A gonosz gyilkos, aki eztet tette,
Tán jártas is volt az ilyen tettekbe,
Mindenik áldozat fején van sebezve,
Balta, vagy fejszével vágott vakszemébe.

Szegedi ponyvanyomtatvány Díószegi Flóriánról (1.)

Nyolc virágzó élet, de hamar eltűntél,
Tegnap még a többi élőkkel örültél.
Ma már a halálnak lettél martaléka,
Jaj, senki sem tudja, mi vár a holnapra.

Az elbeszélés erkölcsi tanulsággal fejeződik be:

Óh gyarló emberek, kik e földön éltek,
A jó Istent félni sose feledjétek.
Minden áldott este irgalmát kérjétek,
Távoztasson tőlünk minden veszedelmet.

Nem elég, hogy az ajtót bezárjátok,
Csak úgy, ha az Isten is vigyáz rátok.
Minden napon készen legyünk a halálra,
Mert nem tudjuk, mikor jutunk végőrára.

És most mindannyian kérjük a jó Istent,
E gonoszok miatt nem büntessen minket.
Bár ez ártatlanok kiontatott vére
Szörnyű bosszúért kiált hozzád az égbe.

Mi Urunk Istenünk, kegyelmezz minékünk,
E gyilkosok miatt ne kelljen bűnhődnünk.
Méltó haragodat fordítsd el tőlünk.
Ártatlan vérüket bár beitta földünk,
Inkább hagyd büntetlen, leborulva kérünk.

Óh siralmas eset, hogy ezt kellett érní,
Nyolc halálos sóhajt egekbe szállani.
Szálljatok sóhajok, szálljatok Istenhez,
A mennyei Fölség ítélőszékéhez.

A kiadó az érdeklődés ébrentartása végett a verszet végén még közli: „A további részletek, a temetésről szóló siralmas versek és a nyolc meggyilkolt búcsúztatója, csak egy hét múlva fog megjelenni, mely Török Pál könyvtárusnál Hódmezővásárhelyen ismét kapható lesz, valamint általa mindazoknál, kiknél a jelen füzet vetetett.”

Csakugyan hamarosan megjelenik⁵⁴ ismét Szegeden az új tudósítás: „*Megvan a gyilkos!*”

„Jöjjetek, halljátok a rettentő dolgot:
Irtóztató, amit most elmondandó vagyok.
Tudjátok-e, ki gyilkolta le
Diószegi Mátét és családját?

Igazságos Isten, Te nagy és hatalmas vagy,
Hamar nyomára vezetél az istentelen gyilkosnak.
Bűnhődése nagy lesz, meg is fog lakolni,
Isten és a földi bírák meg fogják büntetni.

Tulajdon fia, Diószegi Flórián,
Óh mily iszonyú a nevet kimondani.
A nagyszámú családnak, ő volt a gyilkosa,
Pedig tízenyolc év alig múlt el rajta.

⁵⁴ *Megvan a gyilkos!* A Hód-Mező-Vásárhelyi nyolcz tagú család gyilkosának, Diószegi Flóriának elfogatása. Nyomatott és kapható Fürtös Testvéreknél Szegeden, Báró Jósika utca 8. szám. A ponyvát Tömörkény is említi: „A kalendáriumos énekel valami ponyvafüzetéről, a vásárhelyi fiúról, aki megölte anyját, apját, és öt testvéreit.” Jegenyék alatt 71. Az eseménynek más, ismeretlen ponyvairatból folklorizálódott, Csurgón följegyzett változata *Együd A.*, Somogyi Népköltészet. Kaposvár 1975, 179.

Szegedi ponyvanyomtatvány Diószegi Flóriánról (2.)

Mulat, mulat, de bántja a gondolat:
 Hogy szegény, s vagyon rá nem marad.
 Mert nevelőfia ő csak az apjának,
 S ezért a lányok vele szóba sem állnak.

Ezután részletesen, most már „hitelesen” ponyvairodalmi sablonok felhasználásával megénekelte a szomorú történet lefolyását, majd figyelmeztet:

Űl Flórián a szegedi börtönbe,
 Kezén-lábán bilincs, s a bakó mellette.
 Szeme előtt lebeg a sok véres test,
 Ugyan bánja-e, amit elkövetett?

Imádkozunk, hogy bennünket Isten
 Jámbor dolgainkban mindig megsegítsen,
 Lelkünket a jóban erősítse,
 S az ördög csábításától mindig megvédje.⁵⁵

⁵⁵ A fiatal Flórist életfogytig tartó fegyházra ítélték. Illaván 15 évig raboskodott, ahol ki-tanulta a szabómesterséget. A hátralévő büntetést elengedték neki. Szabadulása után *Göcző Flóris* néven Amerikába vándorolt és Cleveland városában telepedett meg. Innen írt levelet Darvassy Gyula rendőrfogalmazónak, aki útlevelet szerzett neki. Köszöni benne, hogy segített rajta: becsületes emberként szeretne élni. Diószegi Flóris Amerikában SzH. 1910. 276. sz.

Kidalolás

Számos ponyvastilusban előadott és népünk körében olykor máig is élő történet nem rögződött írásban, nem került nyomdába, hanem keletkezhettek egyrészt a szövegformulák, kifejezésbeli és hangulati közhelyek, morális intelmek, stílusklisék felhasználásával, másfelől pedig a hallgatott, olvasott ponyvanyomtatványok ösztönzéséből vőfélyes emberek fogalmazásában élőszavas, helyi földolgozások is.

Kálmánynak szerte a szegedi tájon gyűjtött balladaszerű epikumai sem jutottak el kivétel nélkül odáig, hogy nyomtatásban is napvilágot lássanak. A fiatalság körében régebben olyan gyakori halálos végű verekedéseknek, továbbá tipikus szenzációknak: szerelmi gyilkosságnak, rossz útra tért vagy megesett lányoknak, boldogtalan házasságoknak hol érzelmesen, hol ironikus hangon előadott történetet, további egyedinek látszó esetek: öngyilkosság, tragikus véletlen, szegénylegények virtusai helyi megfogalmazásra találtak. *Kidánolták* őket és egy szűkebb közösség, amelyik esetleg még ismerte is a nóta hőseit, fölkapta és néhány évtizeden át énekelte is. Jellemző, hogy Kálmánynak a múlt század utolsó negyedében gyűjtött balladaféléi közül már népünk idősebbje is alig néhányra emlékezik.

Ez a verselő, formulázó készség népünk epikai hajlamainak akkori elevenségét, az élőszavas költészet virágzását, páratlan életközelségét bizonyítja. A közismert betyártörténetek (Fábián István, Pápai úr) helyi változatai, behelyettesítései mellett számos helybeli fogantatású vereszetet olvashatunk (Török Zsuzsi, Szabó Örszi, Kasza Antal, Szarvas Jóska, Csonka János és annyi más), amelyeknek — mint mondtuk — ma már emlékezetük is alig él: elsöpörte a tankötelezettség és a sokasodó technikai vívmányok nyomán egyetemessé vált kispolgári művelődés, következésképpen a népemlékezet hanyatló ereje, az élőszavas néphagyomány elsorvadása.

Ilyen kidalolások, kisserkesztések száz évvel ezelőtt még bőségesen kerültek lejegyzésre Kálmány egyik legelső gyűjtőállomásáról, Csanádapácáról és Pusztaföldvarról, de idehaza főleg Fölsővárosról és Tápérol is.

Az efféle megköltéseknek azonban még napjainkban is akadt megkésített hírmondója: a csernyei Deák Gyurinak és a tápai Pósa Rozinak szomorú története.

DEÁK GYURI. Népünk versalkotó, eseményközlő képessége a Temesközben sem halt el egészen. Bizonyosága a Deák Gyuri magyarcsernyei legény erőszakos haláláról szóló vereszet, amelyet Tóth Ferenc gyűjtött 1972-ben Benyócky Istvánné Dékány Katalin verbicai asszony ajkáról és amelynek körülményeit Kalapis Zoltán tisztázta.⁵⁶

Gyuri 1920 Szentháromság vasárnapján elment a tóbai búcsúra, ahol kocsmai verekedés áldozata lett. A tóbai Bálint Jóci (József) ölte volna meg, aki a bírósági tárgyaláson körömszakadtáig tagadta a vádat, de a körülmények ellene szóltak. Kiskorúságára való tekintettel nem ítélték halálra: 12 esztendő-t kapott. Ebből 7 és felet le is töltött. A börtönben kitanulta az asztalosságot. Megszabadulva falujában becsülettel állotta meg a helyét. Mindenki úgy tudta, hogy nem ő volt a gyilkos, hanem egy másik, nem rokon Bálint Andró (András), a bíró fia.

Az epikai közhelyekből összerótt vereszet szerzője ismeretlen. Első három szakasza:

Déák Gyuri elindult a búcsúra,
De nem tudta, hogy nem tér többet vissza.
Hogy nem mögy többet édesanyja elébe,
Mer Bálint Jóci kést szúr majd a szívébe.

⁵⁶ Kalapis Z., Történelmes gyilkosságének. Hungarológiai Intézet Közleményei (Újvidék) 28 (1976), 127.

Déák Gyuri be is mönt a kocsmába,
Bálint Jóci igyenyöst a nyomába.
Bálint Jóci belenyúlt a zsebibe,
Kést nyomott a Déák Gyuri szívébe.

Bálint Jóci hogy nem fájt a té szíved,
Amikor a Déák Gyurit mögölted?
Fájt énnéköm, de mán akkor késő vót,
Mert piros vére a padlón mán mind elfolyt...

PÓSA ROZI. A *kidanolás*, epikai keretbe foglalás, megverselés készsége a szegedi tájon — tudomásunk szerint — 1942 táján nyilatkozott meg utoljára, amikor Pósa Rozi szép tápai lányt egy legény megölté, mert nem akart hozzá menni feleségül. A legény elmenekült, azóta sem került elő. Az esetről egy mindig szívesen dalogató, *poétás* öregasszony, a már említett Kószó, ragadványnevén Goróf Júlia költött nótát.⁵⁷ Tápe fiatalágaegyidőben dalolta is:

Kistápéba egy sarokháznál mi történt:
Pósa Rozit, azt a szép lányt mögölték.
Möggyilkolták és ott hagyták az ágyon,
Sír az anyja mint a madár az ágon.

Ne sírj anyám, nem vagyok én möghalva,
Csak a véröm csattant oda a falra.
De a gyilkos elmenekült messzire,
Magyarország, Bosnyákország szélire.

Megállj gyilkos, mögkerülsz még valaha,
Ráfogják még a hurkot a nyakadra.
Fogadom, hogy börtön lössz a lakásod,
Akasztófa lösz a halálos ágyod.

⁵⁷ Gyűjtötte *Molnár Imre*. Pósa Rozi haláláról Délm. 1942, 250, 251, 253-255. sz.

BALLADA

KÁLMÁNY LAJOS MUNKÁSSÁGA

A szegedi nagytáj népköltészetének legszebb hajtása, remeklése a ballada, amelynek nyelvi szépségét, megjelenítő erejét, benne a szegedi emberemlékezet archaikus dokumentumát a művelt magyar köztudatnak igazában még mindig ezután kell fölfedeznie és a székely balladák mellé helyezni.

„Elhitettük magunkkal — állapítja meg¹ Kálmány máig változatlan igazsággal —, hogy csak Erdély bércei közt találhatók arisztokrata színű balladák, miből kiindulva azután annyira mentünk, hogy ha Alföldünkről lejegyzett ilyféle balladát olvastunk, reáfoztuk, hogy a székelyektől kerül hozzánk. Panaszkodtunk, hogy mi szegények, nagyon szegények vagyunk a ballada neműekben. Szegénységünk okát is fűrésztük, oda jutottunk, hogy azért nincsenek szép számú balladánk, mert a balladák hazája a hegyes vidék...

Erdély székelyei helyzetüknél fogva mindég szívósan ragaszkodtak őseiktől örökölt hagyományaikhoz. A nemzetiség kérdése, a vetélkedés náluk végképpen nem aludt ki soha, székely, szász, oláh egyaránt becsülte, őrzötte kincseit. A hagyományokhoz való ragaszkodásának köszönheti Szeged népe is, hogy népköltésében több, kiváló becsú adat van, hogy némelyiket nem töredékben bírja, mint a székely, hogy itt is vannak arisztokrata színű és régi korból eredő balladák.”

Kétségtelen, hogy a Székelyföld és Moldva balladakincse mellett Szeged a legjelentősebb, archaikus balladaőrző magyar tájunk, amely kitörölhetetlen képét őrzi a középkor és törökvilág balladai párlatának, hagyatékának. Ennek az őrizetnek föltétele volt a még középkorba visszanyúló, hódoltságot átélő töretlen tudati folytonosság és azonosság.

Ez a törökidők nagy emberi próbatételein érlelődött költészet leginkább Temesközbe, Bánátba rajzott, elszigetelődött népünk körében maradt fenn. Kivándorlása — mint a települési kép bemutatásánál láttuk — a XVIII. század második felében kezdődött, amikor magával vitte és nemzedékeken át konzerválta az akkori Város költészeti hagyományait, az időbeli közelség miatt még eleven török tematikát is. Erről számos archaikus nyelvi kövület is tanúskodik. A balladák zord atmoszférája egyébként az ő kemény, teleses sorsának szorongásait is annyira példázta.

A következőkben a szegedi balladakincsnek elsősorban a szövegdokumentációjára kerül sor, hiszen az első közlésekhez, közvetlen forrásokhoz az olvasónak nehéz volna hozzáférnie. Miután a magyar népballada főleg *Solymosy Sándor*,² *Gragger*

¹ *Kálmány* II, 165.

² *Solymosy S.*, *Ballada. A magyarság néprajza. III.*

Róbert,³ Ortutay Gyula,⁴ Kallós Zoltán,⁵ Vargyas Lajos,⁶ Faragó József⁷ és annyi másnak érdeméből folklórkutatásunknak egyik legjelesebben interpretált ága, eredményeit nem szükséges lépten-nyomon idéznünk, ismételnünk, alkalmaznunk.

A szegedi táj balladakincse

Balladáink sorrendjét egyébként Vargyas összefoglaló nagy munkájának eredményei és módszertani tanulságai nyomán mutatjuk be.⁸

A BEFALAZOTT FELESÉG (Kőműves Kelemenné) balladáját Kálmány Törökbecse szegedi telepesei körében hallotta, de lejegyzésére sajnós, nem kerülhetett sor, mert a hatóságok elüldözték a faluból.⁹ Két, Kovács Ferenctől följegyzett *kisiratosi* változat már kétségtelenül iskolai olvasókönyvből folklorizálódott.¹⁰

AZ ELCSALT MENYECSKE (Molnár Anna) ismeretes volt a mi tájunkon is. Ezt a bánáti *Tamásfalváról* (Hetin) származó, tőlünk gyűjtött töredék¹¹ is igazolja, amelyet egyébként a múlt század végén még egészében ismertek a faluban:

Van énnéköm hat kűváram,
Hetediket most csinálom...

A GYERMEKÉT ELHAGYÓ MENYECSKE (Gyönyörű Bán Kata) egyedülálló magyar szövegét¹² Kálmány gyűjtötte *Apátfalván* (1882):

— Gyere csak, gyere csak, Gyönyörű Bán Kata,
A mi országunkra, szép Törökországra!
— Nem mék én, nem mék én Fekete Rác Pétör,
Mer van néköm fiam, kis futosó fiam,
Karonülő lányom, kedves hitös párom.
— Nē gondolj tē vele!
Gyere csak, gyere csak, Gyönyörű Bán Kata,
A mi országunkra, szép Törökországra.
Kutya sē úgy ugat szép Törökországon,
Mint Magyarországon!
— Nem mék én, nem mék én Fekete Rác Pétör,
Mer van néköm fiam, kis futosó fiam,
Karonülő lányom, kedves hitvös párom.
Gyere csak, gyere csak Gyönyörű Bán Kata
A mi országunkra, szép Törökországra,
Kétszáz ezüst pénzér, hatvanhat tallérér,
Háromszáz aranyér!

³ Gragger R., Magyar népballadák. Budapest 1927.

⁴ Ortutay Gy., Székely népballadák. Budapest 1936. Ortutay Gy.—Krizsa I., Magyar népballadák. Bp. 1968.

⁵ Kallós Z., Balladák könyve. Bukarest 1970.

⁶ Vargyas L., A magyar népballada és Európa. I—III. Budapest 1976.

⁷ Faragó J., Balladák földjén. Bukarest 1977.

⁸ A szegedi nagytáj balladakincse Kálmány L., Koszorúk az Alföld vadvirágaiból II., Szeged népe I—III., Népköltési Hagyatéka (szerk. Ortutay Gyula) I—II., Kovács F., Iratosi kertek alatt; Paksa K., Kálmány Lajos nyomán a Bánátban; Krupa A., Újkígyósi népballadák. (Békési Élet 1973), Tóth F., Kálmány Lajos nyomában. Az Észak-bánáti népballadák élete; Burány B., Hallottatok-e hírét?

⁹ Kálmány II, 167.

¹⁰ Iratosi kertek alatt 105.

¹¹ Vargyas II, 50.

¹² Kálmány II, 162. Vargyas II, 73.

(Ekkor mán elmönt vele)

Elérték az erdőt, ott hatta a fiát,
Kis futosó fiát, karonülő lányát.
— Jegőnyefa mellett itthallak titőket.
Mikor a madarak szárnyukkal csattognak,
Csak azt gondoljátok,
Hogy édosányátok beszél tőhozzátok.
Mikor eső esik: csak azt gondoljátok,
Hogy én fürösztgetlek, az édosányátok!

(Föltötte űket a fára, elmönt)

Sasok vágik szívít, hollók sződik szőmit,
Szögény ártatlan lélőknek hasíti bús szívít.
Möntek, möndögéltek, azután léültek.
Fejibe keresött Kata a törőknek.
— Mi dolog, mi dolog Gyönyörű Bán Kata:
Sē eső nem esik, sēm fölhő nem látszik,
Mégis az én fejem csupa csavaró víz?
— Most kerekődött itt egy fekete fölhő,
Abbú csöpörődött énnyhány szöm eső.

(Főlnézött, oszt látta, hogy egy madár éteti a fiát, azért sirt)

— Induljunk, induljunk Gyönyörű Bán Kata,
Induljunk, induljunk, mer mán este lösz ránk!
Ahogy odaértek török lakására,
Hogy pihenést vőttek török szobájába,
Fekete Rác Pétör mingyá azt mondja:
— Főzzél mán, főzzél mán Gyönyörű Bán Kata!
Gyönyörű Bán Kata kimönt a konyhára,
A nyálat léköpte konyha közepire:
— Most, édos kis nyáalom, ha mondja a török:
Főzzél mán, főzzél mán Gyönyörű Bán Kata —
Csak azt feleld néki: mingyá készen lösz mán!
— Tálalj mán, tálalj mán Gyönyörű Bán Kata!
— Mingyá tálalok mán, Fekete Rác Pétör.
— Tálalj mán, tálalj mán Gyönyörű Bán Kata!
— Mingyá tálalok mán, Fekete Rác Pétör!
— Tálalj mán, tálalj mán, Gyönyörű Bán Kata!
— Mingyá tálalok mán Fekete Rác Pétör!
Nem győzte mán várni Fekete Rác Pétör,
Kimönt a konyhára,
Sēhun sē találta Gyönyörű Bán Katát,
Gyönyörű Bán Kata űtnak vőtte magát.
Mingyá főnyergölte Fekete Rác Pétör
Legjobb paripáját.
Erdőrű-erdőre rugtatott nyomába,
De mög nem tanálta.
Vissza is rugtatott Fekete Rác Pétör.

(Gyönyörű Bán Kata amikor odaért ahon az erdöhön, hun a kisedőktű elvált, nem tanált sēmmit sē, csak a csontokat)

Vitt belüle haza, anyja lakására.
— Nyisd ki anyám, nyisd ki a zárós ajtódat!
Én vagyok a lányod, a tē Kata lányod!
— Mönj el sátán, mönj el, nē késértgess engöm,
Nincs énnéköm lányom!
Kilenc hete emúlt, tizedikre fordult,
Múta a halászok hálóval keresik,
Sēhogy sē tanálik!

— Nyisd ki anyám, nyisd ki a zárós ajtódat!
 Én vagyok a lányod, a tē Kata lányod!
 — Mönj el sátán, mönj el, nē késértgess engöm,
 Nincs énnéköm lányom!
 Kilenc hete emült, tizedikre fordult,
 Múta a halászok hálóval keresik,
 Sēhogy sē tanálik!
 — Nyisd ki anyám, nyisd ki a zárós ajtódat,
 Mer ha ki nem nyitod, a szívem möghasad!
 — Nem nyitom, nem nyitom, nincs énnéköm lányom!
 Kilenc hete emült, tizedikre fordult,
 Múta a halászok hálóval keresik,
 Sēhogy sē találk.

(Mikor kinyitotta az ajtaját az édősanyja, ott feküdt Bán Kata: arca borult a két kisgyerök csontja mellett.¹³)

HÁROM ÁRVA. Országszerte, illetőleg európaszerte elterjedt, még a középkor legendavilágát idézi. Forrásvidéke Franciaország. Kálmány *Szögedről*, *Szajánból*, *Magyarszentmártonból* jegyezte föl.¹⁴ Ez utóbbiból csak a befejezést idézzük:

Elmönt, elmönt három árva
 Édősanyjának sírjára.
 Kelj föl édősanyánk, kelj föl.
 Füsülgesd mög a fejünket.
 Nem kelhetök én fiaim,
 Kihúllottak a csontjaim.
 Szakadoztak az inaim,
 Kiapadtak a szömeim.
 Van tinektök mustohátok,
 Aki gondot visel rátok,
 A mustoha csak mustoha,
 Nem oly mind az édősanya.
 Vas füsúje, vad ötetje,
 Vas türülközö kendője.
 Amikor az minket füsül,
 Sarkunkon foly a piros vér.

Főkelt az ú édősanyjuk,
 Mögfüsülte a fejüket.
 Elindult a három árva
 Temetőnek kapujába.
 Mögállj, mögállj három árva:
 Vesszőt adok az kezedbe,
 Verőgesd mög anyád sírját!
 Kelj föl, kelj föl kedves anyánk,
 Mer mögrongyollott a ruhánk!
 Nem kelhetök három árvám,
 Mer leestek az karjaim,
 Elenyészlöttek hamvaim,
 Kemény trombita szavára
 Majd fölkelök számódásra.

Egy rövidebb, legendaszerű változatban, amelyet *Alsóvároson* jegyeztünk föl, az árva kislányt maga Szűz Mária vigasztalja:

Rín egy kislány kinn a temetőbe,
 Jajszavakkā rín az keservibe.
 Möghalt néki mán az édősanyja,
 E világon nincs vigasztalója.

Imádkozik éppen éféltájba,
 Lészáll hozzá a szép Szűz Mária.
 Hozott néki mőnnyei virágot,
 Így szólt hozzá: nē sirasd anyádat!

¹³ A jász-palóc etnikumú Apátfalva nem tartozik a szegedi nagytájhoz, bár közvetlenül érintkezik vele. A szöveget határozottan a mi tájszólásunk jellemzi, tehát Kálmány nyilvánvalóan ott élő szegedi valaki ajkáról jegyezte le. Ismerve gyűjtői lelkiismeretességét, a tájszólás megjelölésére irányuló különös gondját, föltétlenül utalt volna az ellenkezőjére. Vargyas nyomán elgondolkodtató, hogy csak töredékes prózai változatai vannak olyan Duna-menti helyekről (Alsónyék. Madocsa, Gombos), amelyek a hódoltság alatt nem enyésztek el egészen.

¹⁴ *Vargyas* II. 80. *Kálmány* I, 1 és II. 11. A szajáni változat eme sorsa: *Amoda mēn három árva: impiumba* — még hódoltsági időkre utal. Imperium = Királyi Magyarország. Alföldi népballadák 52. Magyarszentmárton. *Tóth* 96-103. *Szaján*, *Verbica* (4), *Jázova* (2, *Burány* Béla gyűjtése), *Padé* (*Burány* gyűjtése).

Szűz Mária, de nincs édősanyám,
Ki e fődön gondot viselne rám.
Őh de olyan mustoha e világ,
Ki léköpdös, ki pedig arcul vág.

Nē ríjj lányom, löszök édősanyád,
Aki mindég gondot visel réád.
Mögnytom a mönnyeknek kapuját,
Mögtanálad ott az édősanyád!¹⁵

A SZÉGYENBE ESETT LÁNY (Szödörvári Kata, Kató, Kati, Londonvár Idor).
A változatok tüzetes összehasonlítása Franciaországra mutat. Országszerte ismeretes.
A mi tájunkon 13 változatban, többek között *Szegeden, Algyőn, Pusztaföldváron, Ásotthalmon, Rőszkén, Csókán, Verbicán, Ószentivánon, Szajánban, Tiszahögyösön. Újkigyóson* jegyezték föl.¹⁶ Legszebb a *szejáni*:

Kati lányom, Kati!
Mi dolog az rajtad:
Most varrattam ruhát,
Kerek aljú szoknyát,
Elül rövidödik,
Hátul hosszabbodik!

Anyám, anyám, anyám,
Kedves szülő dajkám!
Szabó nem jól szabta,
Ollója nem fogta,
Varró nem jól varta,
Inas nem tartotta!

Ilcsa kimönt a kertbe,
Főtekintött a magos egekbe:
Kocsisom, kocsisom,
Legkisebb kocsisom!
Fogd be a lovatam,
Vidd el a lányomat,
Vidd el hat mérfődre,
Tódd lē a tömlőcbe!

Tizenharmad napra
Arra mönt az apja:
Élsz-ē Kati lányom?
Holtod után mondom.
Nem élők, nem halok,
Csak búbanaskodok.

Emönt onnan apja.
Odaszállt egy fecske,
Szép kis füstös fecske,
Írt Kati levelet,
Szárnyára kötötte:
Vidd el Váradinak,
Várad Jankónak,
Kedves galambomnak.

Ha ebédön éröd,
Tódd a tányérjára,
Ha sétálva éröd,
tódd a jobb vállára.
Hogyha fekke éröd,
Tódd az orcájára!

Én ebédön értem,
Tányérjára töttem,
Olvasi Váradí,
Könyvitül nem láti.

Kocsisom, kocsisom,
Legkisebb kocsisom:
Nyergöld a lovatam!
Hagy mögyök Katihon,
Kedves galambomhon!
Várja hóhér, várja!

A hóhér nem várta,
A nyakát évágta.
Odaért Váradí,
A kardját kiránti,
Magát belevági:

Véröm a vérőddel
Égy patakot mosson,
Testóm a testőddel
Égy sírba tövődjön,
Égy sírba tövődjön,
Lelkóm a lelköddel
Égy Istent imádjön.

Égyiket temették
Napfőkötte felé,
Másikat temették
Napnyugotja felé.

¹⁵ Énekelte Kéri Julis 1929. Változata *Tóth* 43.

¹⁶ *Vargyas* II, 80. *Koszorúk* II, 60. *Pusztaföldvár. Kálmány* II, 9-10. *Tiszahögyös, Szaján* III, 2. *Ószentiván. Alföldi népballadák* 25-31. *Újkigyós, Apáca. Paks* 94, 97. *Verbica, Szaján. Burány* 107, 120, 129. *Verbica, Törökbecse, Majdán.*

Katinak nem töttek
Fejhön köröszöt,
Hanem odaszúrtak
Egy száraz ágácfát.

Kizödellött a fa,
Ára mönt az anyja,
Ágacfa levelit
Egyre hajtogatja.

Né bánd anyám, né bánd
Ezt a zöd ágácfát,
Mert tē ékárhóztá,
En mög üdvözültem.

A NÁSZMENETBEN HALDOKLÓ MENYASSZONY (Bátori Ilonka, Piros szép Örszébet)
európaszerte elterjedt középkori téma. Nálunk sajátos török színeződést kap. Nem
véletlen, hogy az ismert 10 hazai változat közül Kálmány gyűjtői érdeméből 5 a sze-
gedi tájról származik.¹⁷ Szajáni:

Isten jó nap! Isten
Szögedi bíróné!
Add neköm a lányod,
Szép eladó lányod:
Szép köszönetomé!

Nincs neköm lányom,
Böcsöbe ringázom!
Van ténéköd lányod,
Piros bodor lányod:
Szögedi piacon
Piros almát árul.

Vöttem is mán túle,
Öttem is belüle.
Nagyon mögszerettem
A tē Tera lányod.

Lányom, édös lányom,
Eladtalak lányom
Egy pár pohár boré,
Egy szép köszöneté!

Anyám, édös anyám!
Kinek adtá, anyám?
Ifjú Török Jánosnak
Odattalak lányom.

Átkozott az apa,
Százszorta az anya,
Aki a gyerökkit
Kocsmába beissza!

Lányok, lánypajtásim,
Kérjétek az Istent:
Mikó értem gyűnnek,
Hideg borzongasson,
Ha fél útra visznek,
Ki is teritsenek!

Kitekint a lánya
Az üveglakon:
Nézz ki anyám, nézz ki,
Mit látok odaki!

Egy fekete fölhöt,
Közepibe látok
Sárga lábú hollót!
A fekete fölhö:
A fekete holló,
Sárgalábú holló:
Az arany hintó.
Talán érted gyűnnek?

Mikó odaértek:
A hideg kirázta.
Hogy fél útra vitték:
Halálhideg rázta.

Kiáltja, kiáltja
A nyoszolyúasszony:
Lassulj mög, lassulj mög
Ifjú Török János:
Mer mán elhanyatlík
A mi mönyasszonyunk!

Másodszor kiáltja
A nyoszolyúasszony:
Lassulj mög, lassulj mög
Ifjú Török János:
Mer mán mingyá möghalt
A mi mönyasszonyunk!

Harmadszó kiáltja
A nyoszolyúasszony:
Lassulj mög, lassulj mög
Ifjú Török János:
Mer mán ügyis möghalt
A mi mönyasszonyunk.

Kocsisom, kocsisom
Fogd ki a lovamat,
A legfutósabbikat.
Mondjad az anyámnak:
Nē úgy készüljenek:
Mint lakodalomra,
Hanem csak úgy gyűjjön:
Mint szomorú torba!

¹⁷ Vargyas II, 164. Koszorúk II, 53. Pusztaföldvár. Kálmány II, 5. Szaján, III, 213, 215. Ószent-
iván, Verbica. Történeti énekek 147. Magyarszentmárton. Alföldi népballadák, 35. Verbica. Töredék
Paksa 98. Szaján.

Mikó hazaérnek,
Elkezdje siratni:
Mönyem, édös mönyem,
Ha jó lötté vóna:
Mézet adtam vóna.
Ha rossz lötté vóna:
Mérget adtam vóna!

Odamén az anyja,
Az ú édösanya.
Elkezdje siratni:
Vejem, édös vejem,
Csináltatsz-é néki
Diófa koporsót?
Csináltak szülém
Márványkú koporsót!

Kikéséröd-é hát
A pitvar ajtóig?
Kikéséröm szülém,
A sirja halmáig!

Möghúzatod-é hát
Oszl a hat harangot?
Möghúzatom szülém,
Mind a tizenhatot.

Eltemetöd-é hát
Temető árkába?
Eltemetöm szülém,
Rúzsáskert sarkába!

Mögsiratod-é hát
Ahun sënki sëm lát?
Mögsiratom szülém,
Mindönök láttára!

ANNA. A fenti témának sajátos, egyedülálló változatát Kálmány *Szöregen*¹⁸ örökítette meg:

Készülj mán, készülj mán
Anna, te szép leány!
Nekünk adott apád
Az anyád méhibe!

Készülök, készülök
Édös lánykérőim!
Égy kicsit várjatok
Mosdó vizem nincs kész!

Kiszalad, kiszalad
Kakasülő alá:
Kakasim, kakasim,
Fekete kakasim!

Édös kakaskáim
Kukurékuljatok,
Mer elvisznek engöm
Isten tudja huva!

A fehér feleli:
Szóljon a fekete!
Fekete feleli:
Van még üdő rája!

Készülj mán, készülj mán
Anna te szép leány!
Nekünk adott apád
Az anyád méhibe!

Várjatok, várjatok
Édös lánykérőim!
Hogy vögyem magamra
A piros szoknyámat!

Szoknyáim, szoknyáim,
Szép piros szoknyáim!
Szögrú lëshulljatok,
Gyászba boruljatok!

Akkor is kiszalad
Kakasülő alá:
Kakasim, kakasim,
Fekete kakasim!

Édös kakaskáim
Kukurékuljatok,
Mer elvisznek engöm
Isten tudja hova!

A fehér feleli:
Szóljon a fekete!
A fekete feleli:
Van még üdő rája!

Siess mán, siess mán
Anna te szép leány!
Nekünk adott apád
Az anyád méhibe!

Várjatok, várjatok,
Édös lánykérőim!
Hogy búcsúzzak el még
A virágjaimtul!

Virágim, virágim,
Szép piros virágim!
Kóróvá váljatok,
Gyászba boruljatok!

Akkor is kiszalad
Kakasülő alá:
Kakasim, kakasim!
Szép fehér kakasim!

Szép fehér kakasim
Kukurékuljatok!
Mer elvisznek engöm
Isten tudja huva!

¹⁸ Vargyas II, 180. *Kálmány* III, 1, 212.

Nem kukurékulunk,
Mer nem adtál önni!
A többinek adtál,
Münket elzavartál!

(A fehér kakasok árva gyerökök voltak).

A balladához Kálmány a következő magyarázatot fűzi: „Kiválóan becses adat, melyből látjuk, hogy a balladák egy része és a mesék közt szoros összefüggés van... Annát eladják még anyja méhében. Nincs ugyan megemlítve, hogy az ördögnek, vagy hozzá hasonló rossz lénynek, de a költemény vonásaiból következtethetünk rá: abból, hogy Anna kérőit a kakas kukorékolásával akarja elűzni, mint ez hagyományainkban az ördöggel szokás. Az ördögnek az apa azt adja el, amit nem tud otthon és ez rendesen, mint balladáinkban is ki van fejezve, az anyja méhében levő gyermek. Balladánknak meséinkkel találkozó másik vonása az, hogy az állatok a velük rosszul bánó Anát nem segítik és így a gonosz lénynek áldozatul esik...”

KÉT RAB TESTVÉR (Szögedi bíróné). Középkori téma, de itt nyilvánvalóan a török időket idézi. Változatait egyedül a Székelyföldön és *Szajánban*¹⁹ jegyezték föl.

Az európai folklórban is ritka:

Isten jó nap! Isten
Szögedi bíróné!
Azé küdőtt engöm
Az én kedves bátyám:
Hogy ha anna néki
Égy karaj kinyeret!

Erigy te szógáló,
Vágj a kutyákébü!
Szógáló mögészánta,
Adott cselédébü.
Azt felelé néki
Szögedi bíróné:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Haza mén a lányka
Nagy sírva-zokogva:
Még aszonta néköm
Szögedi bíróné:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Eridj édös hógom,
Kérjél hát csak tüle
Csak égy darab vásznat,
Csak égy darab vásznat,
Hogy ha anna néköm,
Néköm szömfödélnek.
Ki nē jelönts magad
Legkisebb szavadbú!

Isten jó nap! Isten
Szögedi bíróné!
Azé küdőtt engöm
Az én kedves bátyám:
Hogy ha anna néki
Csak égy darab vászont!

Eridj te szógáló,
Adj a lópokrócbú!
Szógáló mögészánta,
Vágott a vászonbú.
Másodsor is mondja
Szögedi bíróné:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Haza mén a lányka
Nagy sírva-zokogva:
Még aszonta néköm
Szögedi bíróné:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Kérjél hát csak tüle
Csak égy darab dészkat,
Csak égy darab dészkat,
Hogy ha anna néköm
Csak koporsónak is.
Ki nē jelönts magad
Legkisebb szavadbú.

¹⁹ *Vargyas II, 201. Kálmány II, 5.*

Isten jó nap! Isten
Szögedi bíróné!
Azé kúdtött engöm
Az én kedves bátyám:
Hogy ha anna néki
Csak egy darab dészkrét,
Csak egy darab dészkrét,
Csak koporsónak is.

Eridj te szógáló
Adj a rossz hidlásbú!
Szógáló mögszánta,
Adott jó dészkrábú.
Harmadszor is mondja
Szögedi bíróné:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Haza mén a lányka
Nagy sírva-zokogva:
Még aszonta néköm
A mi édősanyánk:
Mönj ki a házambú
Szolgám csábítója,
Szolgám csábítója,
Katonám kurvája!

Eridj édös húgom,
Mondd mög az anyámnak,
Azt izente néki
Maga édös fia:
Hogy hát csak gyűjjön el
Takarításomra!

Isten jó nap! Isten
Azt izente bátyám,
Az én édös bátyám,
Mint szülött magzatja,
Aki katona vót,
Maga édös fia:
Hogy gyűjjön el hozzá,
Most van utolsóba.
Hogy hát csak gyűjjön el
Takarítására!

Mikó oda méne
Az ú édősanya,
Mán akkó a létök
Alig vala benne.
Két karral ölelte,
Haza felé vitte,
Paplyanos ágyába
Mingyá beletötte.
Mikó beletötte:
Életinek lött vége.

TÖRÖKRABOLTA LÁNY. Szintén a hódoltság nagy szegedi szorongásait idézi. Egyetlen magyar előfordulását Kálmány az alsóvárosiakból települt *Magyarszentmihályon* jegyezte föl.²⁰ A szomszédos román változatokat kétségtelenül a magyar szöveg ihlette:

Léfelé folyik a Tisza, Duna vize,
Azon mén, azon mén egy szép arany gálya,
Abba van, abba van egy csúf török vajda.
Arra mén, arra mén komáromi szép lány.
Két korsót karjára, úgy mén a Dunára.
Adjál vizet, adjál, komáromi szép lány!
Hogy adjak, hogy adjak, te csúf török vajda?
Tè Duna közepin, én a Duna szélin!
Nyútsa az korsaját. Fogja fehér karját,
Rántja az gályára, gálya tetejire.
Ölelj mög hát engöm, komáromi szép lány!
Öleljon mög tégöd pokolbéli sátán!
Csókolj mög hát engöm, komáromi szép lány!
Csókoljon mög tégöd vadbéli oroszlán!
Feküdj lè hát mellém, komáromi szép lány!
Feküdjön lè melléd magyarok fegyvere!

Pofonvágta vaskesztyűvel. Folyt a piros vére orrán-száján.

Dunának feneke: koporsóm feneke,
Dunának két széle: koporsóm két széle,
Dunának habjai: az én szömfödelem,
Dunának halai: koporsóm szögei,
Dunai halacsákák: az én siratóim,
Az égi madárkák: az én éneklőim.
Halászok, halászok, dunai halászok,
Csütörtökön délre engöm kifogjatok,
Engöm kifogjatok, el is temesetők!

²⁰ Vargyas II, 313. *Kálmány L.*, Ballada a török világból. *Ethn.* 1914, 36.

Ruháim, ruháim, legszöbbit ruháim,
Szögrül lühulljatok, összeboruljatok,
Úgy tudja mög anyám, hogy engöm sirattok!
Beugrott Duna közepibe,
Halászok kifogták csütörtökön délre.
Legszöbbit ruhái szögrü lühullottak,
Szögrü lühullottak, össze is borultak.
Arrú tudta mög az anyja, hogy möghalt a lánya.

A TÖRÖKTÜL HAZASZÖKÖTT LÁNY (Piros szép Örsébet). Egyedülálló szöveg (*Padé*). Vargyas helyesen írja,²¹ hogy „a Szeged vidéki balladák a török uralkodás alatt elszigetelődött és középkori hagyományait megőrző magyarság hagyományában maradtak csak fön, s egymásra sokban hatottak. Töredékes voltukban is valami összefüggő hagyomány-részt tartottak fön. A töredékességet sokszor mesei elemekkel pótolják ki.”

Folydogál, folydogál a szép Duna vize.
Rajta mosakodik Piros szép Örsébet.
Rajta mossa, rajta két szép fehér karját,
Két szép fehér lábát, piros szép orcáját.
Mingyá ott mögfogta a föl-török basa.
Mönnök úk, mönnök úk Törökország felé.
Éccör csak azt kérdi a föl-török basa:
Piros szép Örsébet, szeretsz-é engömet?
Ha nem szeretnélek, mög sē fogtál vóna!
Mönnök úk, mönnök úk Törökország felé,
Mögént csak azt kérdi a föl-török basa:
Piros szép Örsébet, szeretsz-é engömet?
Ha nem szeretnélek, mög sēm fogtál vóna!
A föl-törököknél esik nagy vendégség,
Álom bort is iszunk, Piros szép Örsébet.
De tē mög nē igyad, ha szeretsz engömet,
Mer ha tē mögiszod, örökre elalszol!
A többit mögitta, de ú mög nem itta,
A többi elaludt, de ú el nem aludt.
Mögfordult, mögfordult a hazája felé,
A hazája felé édosanyja felé.
Nyisd ki anyám, nyisd ki rostélyos kapudat,
Nyisd ki anyám, nyisd ki gyantáros ajtódat,
Mer mingyá ittlepnek azok a sátányok!

Mikor mán az anyja beeresztötte a lányt, akkorára odaértek a törökök.

Mönj el sátány, mönj el, nē késértgess engöm!
Nincs énnököm lányom: Dunába halászom!
Kilenc hete elmúlt, miúta keresöm!
Tizönkét forgácsom Dunába keresi.²²

Elbútatta a lányát, nem tanálták mög a törökök, oszt elmöntek.

FIA-RABOLTA ANYA. A ballada a legrégibb középkori témák közé tartozik.²³ Nálunk leginkább a szegedi táj őrizte meg: *Szöged, Tápé, Szöreg, Deszk, Dorozsma, Tornya*. A testvérek között, esetleg szülök és gyermekek között akaratlanul elkövetett, tragikus vérfertözésről szól, amely nálunk a török idök emberrablásaihoz kötödt. A kötött, nyilván dalolt balladai szöveg megkopott és prózai elemekkel egészült ki. A *deszki* változat, Kálmány gyűjtése:

²¹ Vargyas II, 319. Kálmány II, 4.

²² Kálmány megjegyzése szerint: *Vizön úszó égő szurkos forgács*.

²³ Vargyas II, 365. Kálmány III, 196-198. Dorozsma Nyr. 1879, 180. Tápai változat: I. Tört. mondáink: Tatárjárás... Kopottabb prózaszöveg.

Vót egy asszony. Vót egy lánya mög egy gyeröke. A lányát Ilonának hitták, a fiát Albertnak. Mögbillegözte úket, mögjegyözte. Osztán elvitte a török Albertot is mög Ilonát is, oszt ott nevelödtek föl. Úk sē üsmerték egymást, hogy úk testvérök: összeházasodtak. Későbbet Albert elgyütt Nagy-magyarországra, hogy majd ú is visz valakit. Tanált egy öregasszonyt, az mög az édösanya vót, de ú nem tudta. Az édösanya sē tudta, hogy az ú fia. Mikó vitte, a ló mellé kötötte, úgy gyötörte. Kérte az öregasszony, hogy eresse el, nē kösse a ló mellé, hanem csak úgy vigye el, nē sancolja (kinozza) olyan nagyon. Felelte a török:

Ússzad aztat a vért, akit lovam úszik,
Ögyed azt a szénát, akit lovam öszik,
Igyad azt a vizet, akit lovam iszik!

Mikó hazaértek, kérdözte a felesége: kit hozott? Aszonta: nem tanált ögyebet, mint egy öreg-asszonyt. Hagyjuk mög az életit, majd jó lösz a gyerökök mellé! Oszt mögmaradt ott a gyerökök mellett. Akkor kezdte el az öregasszony, hogy a török mög a felesége létetközött, mikó möglátta a bille-göt... Az öregasszony nagyon elkeserödött. Látta, hogy az ú cselédje mind a kettő. Hogy az ú gyeröke sancolta mög, nehezire esött. Azután az öregasszony kezdte a gyeröknek mondani:

Csíjjál el, bújjál el, te szép török gyerök,
Fiamnak szép fia, lányomnak magzatja,
Lányomnak magzatja, magam onokája!

Kilenc esztendeje török elrabolta,
Kilenc esztendőre magamat rabolt el,
Kilenc esztendőre magamat rabolt el.

Elvitte a török fiamat, Albertot,
Fiamat Albertot, lányomat Ilonát,
Utána magamat, ló mellé kötözött!

Ússzad aztat a vért, akit lovam úszik,
Ögyed azt a szénát, akit lovam öszik,
Igyad azt a vizet, akit lovam iszik!

Odamönt a szögáló, hogy hallotta hangot, odahíttá a törököt. Akkor a török hallgatta. Észre-vötte a nótábul, hogy az ú édösanya! Kezdte mondani: mondhatja, hogy ú unokája? Akkor kezdte mondani az asszony:

Vesse lē az üngöt, nézze a billegöt!

Mögnézték a feleségin is mög úrajta is: hát egy vót. Akkor osztán a török mögölelte az édös-
anyját, bevitte a szobájába. Tartotta mint édösanyját.

HALÁLRA TÁNCOLTATOTT LÁNY (Sallári Kis Kata). Országszerte ismert, közép-
kori eredetű, részben még az *ünneprontás* képzetköréből sarjadzott ballada;²⁴ amint *padéi* változatunk²⁵ archaikus szövegezése még a szegedi XVIII. századra, az ekkori viseletre vall (kamillószoknya, karmazsincsizma):

Lányom, édös lányom,
Lányom, Kata lányom!
Mán én odannálak
Még az ördögnek is!

²⁴ *Vargyas* II, 273. *Kriza* I., A halálra táncoltatott lány. Egy magyar népbaladacsoport vizs-gálata. Budapest 1965.

²⁵ *Kálmány* II, 1. III, 207. *Padé*, Rábé. *Paksa* 93-94. *Verbica*, Szaján. *Tóth* 88-90. *Szaján*, *Ver-bica*. *Burány* 139, 141, 143, 158. *Jázova* (2), *Törökbecse*, *Oroszlámos*.

Az ördög osztán fölöltözött legényruhába, oszt elmönt hozzá:

Nagyságos asszonyom,
Asszonyom, asszonyom!
Adja ide neköm
Sári bíró lányát,
Sallári Kis Katát.

Hogy annám én neköd
Sári bíró lányát,
Sallári Kis Katát?

Elmönt az ördög, csináltatott házat, fogadott muzsikást. Akkor osztán elküldte a Sári bíró legényöket, azok mondták:

Asszonyom, asszonyom,
Nagyságos asszonyom
Adja ide nekünk
Sári bíró lányát,
Sallári Kis Katát,
Csak egy pár táncunkra,
Kis multságunkra!

Odaadom, odaadom,
Csak haza küldjétek,
Csak haza küldjétek,
Haza késéjétek!

Húzd fő lányom, húzd fő
Kis karmazsin csizsmád!
Vödd rád lányom, vödd rád
Szép kamilló szoknyád!
Húzz az ujjaidra
Tíz aranyos gyűrűt!
Tödd a fejedbe is
Tíz aranyos pártád!

Akkor mán emöntek, oszt az ördög mögfogta:

Húzzad te muzsikás
Aztat a muzsikát!
Mer kezembe van mán
Sári bíró lánya.

Eressz el, eressz el
Kék álló kelevény!
Mer lábamra dagad
Kis karmazsin csizsma,
Dérékamra dagad
Szép kamilló szoknya,
Ujjaimra dagad
Tíz aranyos gyűrű,
Mer fejembe dagad
Tíz aranyos pártá.

Én is úgy akarom,
Hogy oda dagadjon.
Ha neköm nem adtak,
Másnak sē adjanak.

Látták mán a legényök, hogy elhal a kezibe. Akkor kivötték, oszt vezették haza.

Nyisd ki anyám, nyisd ki
Siralmas kapudat,
Nyisd ki anyám, nyisd ki
Gyantáros ajtódat!

Gyere be, gyere be,
Add be a pártádat.
Asztalodon vagyon
Borod és pecsónnyéd!

Nem köll mán énnéköm
Sē bor, sē pecsónnye.
Mög adta mán neköm
Kék álló kelevény!

Anyám, édősanyám,
Kinek húzzák mostan
Azt a hírharangot?

Itt mán az ördög húzatta.²⁶ Azt gondolta, hogy mán möghalt a lány.

Lányom, édös lányom,
Huncutul húzatik
Huncutul tanulta!

A MEGSZÓLALÓ HALOTT (A szögény legény). A közismert ballada a szegedi nagytájon legalább 9 változatban ismeretes.²⁷ A megölt legényt költögeti apja-anya, bátyja: nem ébred föl. Mátkája szerelmes szavára azonban magához tér és szép temetési tisztességet kér tőle. A *szajáni* szöveget idézzük:

Mögöltek egy legényt
Hatvan forintjáért,
A Tiszába bevetötték
Pejparipájáért.

Tisza be nem vötte,
Partjára vetötte,
Arra mönt egy hajóslegény
Hajójába tötte.

Hajójába tötte,
Városra fővitte:
Kié ez a szögény legény
Hajómba mögölve?

Odamén az apja,
Költje, de nem hallja,
Ezüstgombos kis mándlija
Mellyire van fagyva.

Odamén az anyja,
Költje, de nem hallja,
Szép fekete göndör haja
Vállára van fagyva.

Odamén a bátyja,
Költje, de nem hallja,
Sárga sarkantyús csizmája
Lábára van fagyva.

Odamén babája,
Költje, azt möghallja:
Kelj föl, kelj föl kedves babám,
Borulj a nyakamba.

Borulj a nyakamra,
Hagy vigyelek haza.
Harmannapig, negyennapig
Nyugodj az ágyamba!

Csináltatsz-é babám
Diófa koporsót?
Csináltak kedves babám
Márványkú koporsót!

Betakarsz-é babám
Viaszkos vászonnyal?
Betakarlak kedves babám
Arany paszománittal.

Möghúzatod-é hát
Mind a hat harangot?
Möghúzatom kedves babám
Mind a tizenhatot!

²⁶ A tápai változathoz (Csáki bíró Katica) fűzött népi magyarázat szerint a lány még nagybőjtben is táncolni szeretett volna, mint mondotta, még az ördöggel is elmenne, ha hívná. Az ördög legény képében csakugyan el is jött érte, halálra táncoltatta. Éjfél után visszaváltozott ördöggé. A lány most már tudta, hogy a kárhozat várakozik rá.

²⁷ *Vargyas* II, 446. *Kálmány* II, 15, 173. *Szaján, Tiszahögyös, Tóth* 111. *Szaján, Verbica* (2), Jázova, Padé. Kéziratban Szöged, Tápé, Sándorfalva, Magyarszentmihály.

A SZERETET PRÓBÁJA (Sási kígyó, Áspis kígyó). Európaszerte elterjedt ballada-típus. Lehetséges, hogy mesei eredetű. Vargyas szerint a mi szövegeink sem nyugati, sem keleti változatokkal szorosabban nem egyeztethetők. A szegedi nagytájon ismeretes *Csóka, Morotva, Szaján, Apáca, Meződombegyháza* falukban.²⁸ Paksa Katalin *szajáni* gyűjtését idézzük:

Szógáltam, szógáltam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.
Lovam mögkötöttem venyege ágába,
Én mög lèhevertem lovam árnyékába.

Mérges sárkánykígyó bútt a gelebembe,
Vödd ki édosapám, vödd ki hát belüle.
Szívem szorintgatja, piros véröm szíjja,
Gyöngé dèrèkamát kétfelè szakíjja.

Inkább möglöszök én egy szép fiam nélkü,
Égy szép fiam, nélkü, mint fél karom nélkü.
Eredj el anyádhon, majd talán kivöszí,
Majd talán kivöszí.

Jó estét, jó estét kedves édosanyám!
Adjon Isten fiam! Hun jársz ilyen késön?
Szógáltam, szógáltam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.

Lovam mögkötöttem venyege ágába,
Én mög lèhevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkánykígyó bútt a gelebembe,
Vödd ki édosanyám, vödd ki hát belüle.

Szívem szorintgatja, piros véröm szíjja,
Gyöngé dèrèkamát kétfelè szakíjja.
Vödd ki édosanyám, ha ki meröd vönni!

Inkább möglöszök én egy szép fiam nélkü.
Égy szép fiam nélkü, mint fél karom nélkü.
Eredj a bátyádhon, az tán majd kivöszí,
Majd az tán kivöszí.

Jó estét, jó estét kedves édos bátyám!
Adjon Isten, öcsém hun jársz ilyen késön?
Szógáltam, szógáltam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.

Lovam mögkötöttem venyege ágába,
Én mög lèhevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkánykígyó bútt a gelebembe,
Vödd ki kedves bátyám, vödd ki hát belüle.

Szívem szorongatja, piros véröm szíjja,
Gyöngé derekamát kétfelè szakíjja,
Vödd ki kedves bátyám, ha ki meröd vönni!

Inkább möglöszök én egy szép öcsém nélkü.
Égy szép öcsém nélkü, mint fél karom nélkü.
Eredj a nénédhon, az tán kivöszí.
Majd az tán kivöszí.

²⁸ Vargyas II, 475. Koszorúk II, 62. Apáca. *Kálmány* II, 12, 14. Morotva, Szaján. Alföldi népballadák 60. Dombegyháza. Utána egy változat meg nem nevezett, de e mi tájszólásunkat beszélő helyről.

Jó estét, jó estét kedves édös néném!
Adjon Isten öcsém, hun jársz ilyen későn?
Szógáltam, szógáltam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.

Lovam mögkötöttem venyege ágába,
Én mög lèhevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkánykígyó bútt a gelebembe,
Vödd ki kedves néném, vödd ki hát belüle.

Szívem szoringatja, piros véröm szíjja,
Gyöngé dèrèkamát kétfelè szakíjja.
Inkább möglöszök én ègy szép öcsém nélkül,
Mint a fél karom nélkül.

Eredj a rúzsádhon, majd az tán kivöszí,
Majd tán az kivöszí, majd az tán kivöszí.
Jó estét, jó estét kedves édös rúzsám!
Adjon Isten rúzsám, hun jársz ilyen későn?

Lovam mögkötöttem venyege ágába,
Én mög lèhevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkánykígyó bútt a gelebembe,
Vödd ki édös rúzsám, vödd ki hát belüle.

Szívem szoringatja, piros véröm szíjja,
Gyöngé dèrèkamát kétfelè szakíjja.
Vödd ki édös rúzsám, vödd ki édös rúzsám,
Ha ki meröd vönni.

Nyúl a gelebibe, vöszí ki belüle.
Az ajtóhon vágja, hull a péz belüle.
Szödd fő kedves rúzsám, maj jó lösz az nekünk,
Gyüvö esztendöre, ha összekerülünk.

RÉVÉSZÖK NÓTÁJA. Nyilván még a középkori vándortéma. Nálunk kevésbé elterjedt temesközi népünk azonban több változatban ismeri: *Magyarszentmárton*, *Szóreg*, *Csóka*, *Majdán*, *Tápé* és *Verbica*. Két megoldásával is találkozunk.²⁹ A *szőregi* szerint:

(Volt egy királyné, úgy hitták, hogy Mária Terézia. Az ellenség elől szabadult, oszt át akart mőnni a Dunán, hította a révészöket:)

Révészök révészök,
Jószívű révészök,
Vigyetök át a Dunán,
A Dunán!
Van ègy nagy zsák aranyom,
Azt is néktök ajállom!

Nem löhet csillagom,
Nem löhet galambom,
Nem viszlek angyalom,
Angyalom!
Mer nagy zaj mén a Dunán,
Kicsike az én csajkám.
Kicsi az csajkám széle,
Nagy a víz ereje!

²⁹ *Vargyas* II, 501. *Kálmány* III, 3. *Szóreg*. Történeti énekek 159. (Rákócziné). *Magyarszentmárton*. *Paksa* 102. *Csóka*, *Verbica*. *Burány* 238. *Majdán*.

(Visszanézött. Az ellenségöt, hogy látta, azt gondolta, hogy sűrű erdő:)

Istenöm, Istenöm,
Abba az erdőbe,
De szépen turbékolnak
Azok az vadgalambok!

(Mögén visszanézött, akkor ijedt mög, hogy nem erdő az, hanem ellenségek:)

Révészök, révészök,
Szent nevű révészök,
Vigyetök át a Dunán,
A Dunán!

Van kökényszömű lányom,
Azt is néktök ajálom.
Van egy nagy zsák aranyam,
Aztat is néktök adom!
Vigyetök át a Dunán,
A Dunán!

A lányod szeretném,
Az aranyt kedvelném.
Nem löhet galambom,
Galambom!
Mer nagy zaj mén a Dunán,
Kicsike az én csajkám.
Kicsike a csajkám széle,
Nagy a víz ereje!

(Mikor mögén visszanézött, mán az ellenség fegyverit is látta:)

Révészöm, révészöm,
Csillagom, kedvesöm,
Vigyél átal a Dunán,
A Dunán!

Van kökényszemű lányom,
Azt is néköd ajállom,
Van egy nagy zsák aranyom,
Aztat is néköd adom.
Magamat is odaadom,
Magamat is odaadom:
Vigyél átal a Dunán,
A Dunán!

Átviszlek, átviszlek,
Csillagom, mönyecském,
Galambom, kedvesöm,
Kedvesöm.
Mer nem mén zaj a Dunán,
Mer nem mén zaj a Dunán,
A Dunán!

A magyarszentmártoni változat szerint Rákócziné a ballada hőse, a meseszerű megoldásból a Rákóczi név tisztelete csöndül ki:

Mikó a Rákóczi kiszökött, Rákócziné mög mönt utána vóna, nyájával, mindönivel. Nagyon könyörgött a révészlegényöknek, hogy vigyék át a Dunán:

Révészök, révészök,
Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán,
Az Dunán!

Uramtul maradt
Három falka gőböly.
Azt is néktök adom,
Odadom!

Nem löhet asszonyom,
Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán,
Az Dunán!

Révészök, révészök,
Jószívű legényök
Vigyetök át az Dunán,
Az Dunán!

Uramtul maradt
Három farka ménös,
Azt is nektök adom,
Odadom!

Nem viszünk asszonyom,
Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán,
Az Dunán!

Révészök, révészök,
Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán,
Az Dunán!

Nem löhet asszonyom,
Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán,
Az Dunán!

Révészök, révészök,
Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán,
Az Dunán!

Uramtul maradt,
Kökényszemű lányom,
Azt is nektök adom,
Odadom!

Nem löhet asszonyom,
Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán,
Az Dunán!

Révészök, révészök,
Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán,
Az Dunán!

Magam is odadom,
Magam is odadom,
Odadom!

Átvizünk asszonyom,
Asszonyom, galambom:
Nem mén mán zaj az Dunán,
Az Dunán!

Mikor áthajtották a ménöst, göbolyóket, mög a nyáját, azt mondta Rákócziné: Fejjék mög a ménöst, göbolyóket, mög a nyáját, oszt fürödjének mög a tejbe. A révészök mögfejték, mikor beleültek, tőpörtője sülték benne. Így mönekiült mög Rákócziné.

KÉTFÉLE MENYASSZONY. Eredete, vándorlása bizonytalan. Ritkásan országszerte ismerik. Tájunkon *Alsóvároson* és *Szajánban* jegyezték föl.³⁰ Ez utóbbit idézzük:

Kérik mán nénémet
Égy szép királyfinak,
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engömet is kérnek
Égy zsiros kanásznak.
Ó jaj, ja, ja, jaj!

Hozzámönt a néném
A szép királyfihon.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Én is hozzámöntem
A zsiros kanászthon.
Ó jaj, ja, ja, jaj!

Ültetik nénémet
Az üveg hintóba
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engöm is ültetnek
Égy rossz taligába,
Ó jaj, ja, ja, jaj!

Viszik mán nénémet
Hat fekete lovon.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engöm is visznek mán
Égy fekete vakon
ó jaj, ja, ja, jaj!

Ültetik nénémet
Az arany asztalhon.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engöm is ültetnek
A disznóvályúhon.
Ó jaj, ja, ja, jaj!

Étetik nénémet
Az arany vállával.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engöm is étetnek
Égy rossz nádveállával.
Ó jaj, ja, ja, jaj!

³⁰ *Vargyas* 508. *Kálmány* II, 6. *Szaján*.

Fektetik nénémet
A paplanyos ágyba.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engöm is fektetnek
A disznó almába.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Kötik mán nénémet
Élős baltafokkal
Ó jaj, ja, ja, jaj!

Engöm is kötének
Szép muzsikaszóval
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Viszik mán nénémet
Ki a temetőbe.
Ó jaj, ja, ja, jaj!
Engömet is visznek
Hatemeletösbe
Ó jaj, ja, ja, jaj!

(A nénye a kilencvenkilencedik felesége volt már a királyfinak.)

A HÁZASULÓ KIRÁLYFI. Vargyas eredeti magyar balladának tartja. Tájunkon Pusztaföldvár, Verbica, Szőreg, Majdán, Padé falukban jegyezték föl.³¹ A padéi változatot idézzük:

Égyször egy királyfi
Mit gondolt magába,
Hun hun, hun, trallala,
Mit gondolt magába:

Rávötte a subát,
Zsíros kocsisruhát,
Hun, hun, hun trallala
zsiros kocsisruhát.

Émönt a királyfi
Gazda bíró lányhon,
Hun, hun, hun trallala
Gazda bíró lányhon.

Jó napot! Jó napot,
Gazda Bíró lánya,
Hun, hun, hun trallala,
Úljön a padkára!

Nem azé gyüttem én,
Hogy én itt lőlüljek,
Hun, hun, hun trallala,
Hogy én itt lőlüljek.

Hanem azért gyüttem:
Gyüssz-é hozzám vagy nem?
Hun, hun, hun trallala,
Gyüssz-é hozzám, vagy nem?

Nem mögyök, nem mögyök,
Mer én gazdag vagyok.
Hun, hun, hun trallala
Gazdagra is várok.

Émönt a királyfi
Szögény szítás lányhon.
Hun, hun, hun trallala
Szögény szítás lányhon.

Jó napot! Jó napot!
Szögény szítás lánya,
Hun, hun, hun trallala,
Úljön lē a székre.

Nem azért gyüttem én,
Hogy én itt lőlüljek.
Hun, hun, hun trallala
Hogy én itt lőlüljek.

Hanem azért gyüttem:
Gyüssz-é hozzám, vagy nem?
Hun, hun, hun trallala,
Gyüssz-é hozzám, vagy nem?

Elmögök, elmögök,
Mer én szögény vagyok!
Hun, hun, hun trallala,
Szögényre is várok.

Rávötte a bundát,
Kis királyfi ruhát,
Hun, hun, hun trallala
Elmönt a gazdaghon.

Jó napot! Jó napot!
Gazda bíró lánya!
Hun, hun, hun trallala,
Úljön a díványra!

Nem azé gyüttem én,
Hogy én itt lőlüljek,
Hun, hun trallala,
Hogy én itt lőlüljek.

Hanem azé gyüttem,
Gyüssz-é hozzám vagy nem,
Hun, hun, hun trallala,
Gyüssz-é hozzám, vagy nem.

Elmögök, elmögök,
Mer én gazdag vagyok,
Hun, hun, hun trallala,
Gazdagra is várok.

Nem köllesz, nem köllesz
Ebadta szajhája!
Hun, hun, hun trallala,
Ebadta szajhája!

³¹ Vargyas 512. Koszorúk II, 56. Pusztaföldvár. Kálmány II, 7, 208. Padé, Verbica, Burány 194 Majdán. Egyszőregi változat kéziratban.

Nem köllött a suba,
Zsíros kocsis ruha,
Hun, hun, hun trallala,
Nē kölljön a bunda.

Elmönt a királyfi
Szögény szitáslányhon.
Hun, hun, hun trallala,
Szegény szitáslányhon.

Jó napot! Jó napot!
Szögény szitás lánya,
Hun, hun, hun trallala,
Üljön a padkára!

Nem azé gyüttem én,
Hogy én itt lēüljek.
Hun, hun, hun trallala,
Hogy én itt lēüljek.

Hanem azé gyüttem:
Gyüssz-ē hozzám, vagy sem?
Hun, hun, hun trallala,
Gyüssz-e hozzám, vagy sem?

Nem mögyök, nem mögyök,
Mer én szögény vagyok,
Hun, hun, hun trallala,
Szögényre is várok.

Enyim vagy, enyim vagy
Enyim vagy galambom!
Hun, hun, hun trallala,
Enyim vagy virágom!

Szögény szitás lányát
Viszik a hintóba,
Hun, hun, hun trallala,
Viszik a hintóba.

Gazdag bíró lányát
A kutyatartóba.
Hun, hun, hun trallala,
A kutyatartóba.

ROSSZ FELESÉG. Balladánk a XVIII. században bukkan föl, Vargyas francia eredetűnek gyanítja.³² Szórványosan az egész magyar nyelvterületen ismert. Az Alföldön szinte csak a mi tájunkon: *Fölsővárosról*, *Szajánból*, *Tiszahögyösről* jegyezte föl Kálmány. Itt a fölsővárosi következik:

Gyék kend haza édősanyám:
Beteg lött az édősapám.
Várj fiam, egy kicsit,
Hagy táncoljak egy picit,
Mingyá hazamögyök!

Gyék kend haza, édősanyám:
Haldoklik az édősapám,
Várj fiam, egy kicsit,
Hagy táncoljak egy picit,
Mingyá hazamögyök!

Gyék kend haza, édősanyám:
Möghalt mán az édősapám.
Várj fiam, egy kicsit,
Hadd táncoljak egy picit.
Mingyá hazamögyök.

Gyék kend haza, édősanyám:
Most temetik édősapám.
Várj fiam, egy kicsit,
Hadd táncoljak egy picit.
Mingyá hazamögyök.

Gyék kend haza édősanyám:
Eltemették édősapám.
Várj fiam egy kicsit,
Hadd táncoljak egy picit,
Mingyá hazamögyök.

³² *Vargyas* 436. *Kálmány* I, 3. II, 15, 174. *Fölsőváros*, *Szaján*, *Tiszahögyös*. *Tóth* 106. *Szaján*.

MEGCSALT FÉRJ. Egész Európában ismeretes, nyilvánvalóan ponyvai eredetű. A mi szövegeink dallamukkal együtt szorosabb német kapcsolatra mutatnak. Följegyezték *Csókán*, *Verbicán* és néhány meg nem nevezett helyen.³³ A *verbicaít* idézzük:

Kedves feleségöm!
Mi bajod angyalom?
Mít keres itt a katona?
Az én ágyamon?

Ágyterítőn sárga gombot,
Ó ki látott mán?
Míúta a nagy magosság,
És e nagy világ!

Ide s tova néz az asszony:
Hun van itt a katona?
Szógállóm a hideg rázta,
Az feküdt oda.

Kedves feleségöm!
Mi bajod angyalom?
Mít keres itt a fényös kard
A fogasomon?

Szógállónak pörge bajuszt,
Ó ki látott mán?
Míúta a nagy magosság,
És e nagy világ!

Ide s tova néz az asszony:
Hun van itt a fényös kard?
Szógállóm a tejesköcsögöt
Akasztotta föl.

Kedves feleségöm!
Mi bajod angyalom?
Mít keres itt a köpönyeg
Az asztalomon?

Tejesköcsögön sárga bojtot
Ó ki látott mán?
Míúta az nagy magosság,
És a nagy világ!

Ide s tova néz az asszony:
Hun van itt a köpönyeg?
Szógállóm az ágyterítőt
Ott felejtötte.

Kedves feleségöm!
Mi bajod angyalom?
Bál lösz nálunk még az éjjel,
Ha én akarom!

Ide s tova néz az asszony:
Jaj, az ilyen bál!
Bunkósbot, meg csomós kötél
A sarokba áll!

CINEGEMADÁR (Hol háltál te cinegemadár?) Vargyas szerint „magyar eredetű, lehet, hogy középkori ének.” Inkább Dunántúl terjedt el. Kálmány *Hosszúhát* pusz-
táról³⁴ jegyezte föl:

Hun háltál az éjjel cinögemadár,
Rúzsám ablakába, gyöngé vilójám!
Mé nem gyüttél be hát cinögemadár?
Féltem az uradtul gyöngé vilójám!

Nincs itthon az uram, cinögemadár,
Lítvai erdőbe hidakat csinál.
Jó lova van annak, hamar hazaér.
Jaj lösz neköm rúzsám, hogyha nálad ér!

Hun háltál az éjjel cinögemadár?
Rúzsám ablakába, gyöngé vilójám!
Mé nem gyüttél be hát, cinögemadár?
Féltem az uradtul gyöngé vilójám!

³³ Vargyas II, 524; Kálmány III, 201. Csóka; Alföldi népballadák 82-85. Hely nélkül, de a sze-
gedi tájról; Tóth 104. Verbica.

³⁴ Vargyas II, 520. Kálmány III, 5. Hosszúhát. Szövegünket Vargyas is közli, de a gyűjtés helyét
Szolnok megyébe helyezi. Kálmány azonban egy helyen világosan utal rá, hogy „Hosszúhát Horgos
községhez tartozó puszta Szeged szövei mellett terül el. A múlt évtizedben gyűjtésünk alkalmával Sze-
ged-Királyhalomról származott lakosokat találunk rajta.” Kálmány III, XVII.

Nincs itthon az uram, cinögemadár,
Litvai erdőbe hidakat csinál,
Jó lova van annak, hamar visszaér,
Jaj lősz neköm rúzsám, hogyha nálad ér.

Hun háltál az éjjel, cinögemadár?
Rúzsám ágya előtt gyöngé vilójám.
Mé nem gyüttél mellém, cinögemadár?
Féltem az uradtul gyöngé vilójám.

Nincs itthon az uram, cinögemadár,
Litvai erdőbe hidakat csinál.
Ha úgy félsz, minék élsz cinögemadár!
Távozz tüllem! Van mán, aki velem hál!

A HALÁLRAÍTÉLT HÚGA (Fehér László). Az országszerte számtalan változatban ismert balladája a szegedi nagytájon — *Pusztaföldvár, Sándorfalva, Törökbecse* — is emlékezznek.³⁵ Nemrégiben följegyzett *szatymazi*³⁶ változata:

Fehér Laci lovat lopott,
A Feketehalom alatt.
Olyat vágott ustorával,
Behallatszik Gönc városba.

Gönc várossa rajta, rajta,
Fehér Laci be van fogva,
Fehér Laci be van fogva,
Vallatásra beszorítva.

Van-é anyád, van-é apád?
Nincsen apám, nincsen anyám,
Csak egyetlen húgocskám van,
Annak neve Fehér Anna.

Fehér Anna möghallotta,
Hogy a bátyja be van fogva.
Lészalad az istállóba,
Az istálló ajtajára.

Fogj be kocsis jó két lovat,
Rakjál rája színaranyat!
Messze útra köll most mönni,
A bátyámat kimenteni.

Jó estét hát, bíró uram!
Hoztam nékőd színaranyat,
Hoztam nékőd színaranyat,
A bátyámat engedd haza!

Nem köll néköm színaranyad,
Csak egy éjre add át magad.
Erre Anna sémmit sē szolt,
Végigsiet a folyosón.

Folyosóruul folyosóra,
Mögy a bátyja cellájába.
Fehér Laci, édös bátyám,
Aluszol-é vagy ébren vagy?

Nem aluszom, ébren vagyok,
Éppen rúlad gondoskodok.

Fehér Laci, édös bátyám,
Hallod, mit mondott a bíró:
Hogy egy éjjel háljak véle,
Kiereszt hónap délre.

Nē hálj azzal a bitanggal,
Az akasztanivalóval!
Lányságodat elvöheti,
A bátyádat léfejezi.

Erre Anna sémmit sē szól,
Végigsiet a folyosón.
Folyosóruul folyosóra,
Mögy a bátyja cellájába.

Fehér Laci, édös bátyám,
Ébren vagy-é vagy möghaltál?
Felelik a többi rabok:
Nē itt keresd a bátyádat,
Nē itt keresd a bátyádat,
Sürü erdő közepibe,
Akasztófa tetejibe.

Erre Anna sémmit sē szolt,
Viszasiet a folyosón,
Folyosóruul folyosóra,
Mögy a bíró szobájába.

Nem átkozlak, nem szokásom,
Mosdóvized vérré váljon,
Mosdóvized vérré váljon,
Törülköződ tüzet hányjon.

Tizenhárom sor patika,
Ürüljön ki a számodra!
Tizenhárom esztendőre
Vigyenek a temetőbe!
Tizenhárom szekér szalma
Rohadjon el az ágyadba!

³⁵ *Vargyas* II, 284. *Kálmány* II, 166. *Törökbecse. Burány* 165, 465. *Jázova, Majdán.*

³⁶ Gyűjtötte *Gémes Balázs* 1965-ben a Bugacra származott Takács Imrétől, aki Szatymazon élő nagynénjétől tanulta. *Kecskeméti Néprajzi Közlemények* I, 20.

A magyar népballada a XIX. század folyamán új helyzeteket, más konfliktusokat fejez ki. „Vessük össze—írja³⁷ Vargyas—balladáinknak legrégebb darabjait, mondjuk a Kádár Katát, vagy a Kőműves Kelement az újabb betyárballadákkal. Azokhoz képest ezek már reális történetek, nincs meg bennük a természetből, a kikerülhetetlen sorsból: az egész ismeretlen világtól való leigázottságnak az az irracionális, szorongó érzése, ami oly tragikussá, föllebbezhetetlenné teszi amazok hangját, oly mélyé érzelmi világát, tömör-művészivé az előadását... egész atmoszférájuk már nem tragikus, hanem legföljebb szomorú.”

Ezekre már sietősebben, szemelvényesen utalunk. Jórészüket a ponyvai eredet, illetőleg a ponyva ihletése jellemzi. Már alig van idejük folklorizálódni. Hiányzik belőlük a művészi sűrítés, az a bizonyos „balladai homály,” amely megköveteli a beleélést, így az érzelmi odaadást, szinte azonosulást. Nincs bennük katharzis, csak szánakozás.

Ezeket az új balladaformákat Vargyas csoportosítja. Beszél ponyvaballadáról, betyárballadáról, új balladáról. Szerintünk azonban egyrészüket nem vált balladaszerűvé. Megmaradt megverselt történetnek, amelyről a történeti énekeknél, jelesül a ponyvairodalom sarjadékainál szólunk bővebben.

A ponyvai eredetű balladák közül a szegedi nagytájon ismeretes a *Pávát őrző lány*, továbbá *A jáger meg a lánya*. A betyárballadánál föltűnő, hogy a leghíresebb betyárnak, a szögedi Rúza Sándornak nincsen jellegzetes balladai portréja, csak néhány epikai, méginkább lírai közhellyel, általánosságokkal rajzolódik meg. A betyársorsot tükröző rabénekekről archaikus előzményeik miatt inkább a történeti éneknél szólunk.

A PÁVÁT ŐRZŐ LEÁNY. Nyilván ponyvai eredetű szövege korai kéziratokban, így a szegedi piaristáknál deákoskodott, literátus hajlamú Fuchs Mihály uradalmi tisztartónak *Óbédán* írt füzetében (1823) maradt fenn: Domokos Pál Péter ismertette.³⁸ Az ismert szövegvariánsok egyikével sem egyezik teljesen. Aligha a nép ajkáról jegyezte le, ponyvanyomatványról másolhatta. Vargyas több változatát említi.

Egy leány a hegyek között,
Tsak egyedül Pávát őrzött.
Jöttek hozzá Jövevények,
Két szép Ifjú Legények.

Szép Leányszó téged kérünk,
Az Erdőben gyere velünk,
Hogy sétálni multságért,
Tisztességes barátságért.

Ha Én veletek elmegyek,
Az pávám nem őrzitek.
Ha az Pávám eltévedne,
A szívem is megrepedne.

Hajtsd Pávát az forrásra,
Ha azt nem bízhatod másra.
Ottan őtet megtalálod,
Nem megy messze majd meglátod.

Hogy elértek az Erdőben,
Leheveredtek az mezőben,
Hogy elfáradt mind leült,
Mély álomba a szűz merült.

Az Ifjak, hogy megláták,
Hogy elaludt megvizsgálták.
Tsókot raktak ortzájára,
ki-ki elment tanyájára.

A szűz, hogy felkelt estvére,
Fülemülék énekjére,
Látván magát az erdőben,
Sír és így szól keservében:

Óh nagy Isten ki lakozol,
Mennyekben, ki ránk vigyázol,
Büntesd őket ostoriddal,
Égből hulló kék lángiddal.

³⁷ Hagyomány és kultúra. Társadalomtudomány 1943, 289.

³⁸ Vargyas II, 595; Szövegünk Domokos Pál Péter, A pávát őrző leány balladája. Ethn. 1959, 460; Nincs nyoma, hogy a szegedi nép hagyományvilágába eljutott, folklorizálódott volna; Vargyas eredményeihez még párhuzamos magyar-német változatot Vargha K., A délkeleti Zselic. Csurgói Könyvtár 17. Csurgó, 1941. 75.

Oh szüzek jól vigyázzatok,
Kik még ezt nem próbáltátok,
Hogy hidjetez Ifjaknak,
Hamis színű beszédjeknek.

A JÁGER MEG A LÁNYA. A tragikus vérfertőzésről szóló ballada föltétlenül ponyvairodalmi, talán éppen *képmutogató* eredetű. Vargyas felsorolása szerint többfelé ismerik.³⁹ Verselése, dallama idegen. Átköltésre vall, bár Vargyas nem tudott hozzá közép-európai párhuzamokat idézni. Sajátos módon a szegedi nagytájon is egyedül csak Fodor Mária *alsóvárosi* paprikahasítólánytól hallottuk és örökítettük meg (1928):

Jó röggelt te kislány — mondá jáger.
Jó röggelt te kislány,
Hun jártál tē ily korán
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Sződröt szőnni gyüttem én — mondá a lány.
Sződröt szőnni gyüttem én,
Szívem jáger gyűjj felém,
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Nem löhet, kutyám ugat — mondá jáger.
Nem löhet, kutyám ugat,
Mondd mög kislány, hogy ki vagy
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Hadd a kutyád ugatni — mondá a lány.
Hadd a kutyád ugatni,
Ketten fogunk mulatni
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Nem löhet, lovam szilaj — mondá jáger.
Nem löhet, lovam szilaj,
Mondd meg kislány, hogy ki vagy
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Kösd a lovat a fáhon — mondá a lány.
Kösd a lovat a fáhon,
Engöm szoríj magadhon
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Nem löhet, frakkom miatt — mondá jáger,
Nem löhet, frakkom miatt,
Mondd mög kislány, hogy ki vagy
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

A frakkodat teridd lē — mondá a lány.
A frakkodat teridd lē,
Heverödjünk münk is lē
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Ejnye kislány, tán vak vagy — mondá jáger.
Ejnye kislány, tán vak vagy,
Hísz tē édöslányom vagy
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

Vödd a pisztolyt kezvedbe — mondá a lány.
Vödd a pisztolyt kezvedbe,
Lújjél a szívembe
Ebbe az erdőbe, ebbe a sűrűbe.

A GYLKOS FÖLADJA MAGÁT (Barna Jani, Balla János). A közismert balladának⁴⁰ sajátos motiválását mutatja egy 1927-ben lejegyzett alsóvárosi változat, Lovászi Mária paprikahasító lány ajkáról, amelyet bevallása szerint *szőregi* lányoktól tanult:

Jaj de szélös, jaj de hosszú ez az út,
Amölikre Barna Jani elindult.
Barna Jani arra kéri a babáját,
Küdjé ki az erdőbe a komáját.

A komája kimögyön az erdőbe,
Barna Jani nagy kést szúr a szívébe.
Enyje Jani, mé cseleködted tē ezt,
Tönkre tötted a szegény életömet.

Csöndbiztos úr, adjon Isten jó napot,
Adjon Isten, Barna Jani, mi bajod?
Nagy a bajom, szívem nyomja a bánat,
Égy kislányé mögöltem a komámat.

³⁹ Vargyas II, 629. A képmutogatókról *Viski K.*, A képmutogató. NNy. 1934, 177. *Takáts L.*, A képmutogató kérdéséhez. Ethn. 1953, 87.

⁴⁰ Vargyas II, 769. Tájunkon is számos változata ismeretes. *Kálmány II*, 174, 175. Szaján, Padé; Alföldi népballadák 156-158. Átokháza, Szeged.

Fájt-ē neköd Barna Jani a szíved,
Mikó ezt a csúnya dógot mögtötted?
Fájt ám bizon, régön vót ellenségöm,
Az a kislány sosē lösz feleségöm.

Barna Jani levelet írt anyjának,
Fehér párnát küdjön feje aljának.
De az anyja azt válaszolta rája,
Gyilkos kezit tögye feje aljának.

Túl a Tiszán faragják mán azt a fát,
Amölikre Barna Janit akasztják.
Fújja a szél fehér üngit, gatyáját,
Más öleli Barna Jani babáját.

Az utolsó két sor változata:

Rajta van mán gyócsüinge mög gatyája,
Rásütött a hajnalcsillag sugára.

*

Az újabb, országszerte ismert balladák⁴¹ szegedi változataira csak utalunk, illetőleg csupán néhányat mutatunk be belőlük.

SZÚCS MARISKA. Mezőcsáti szép sánta lány, akit egy legény a múlt század elején (1822) szerelemfélétségből megölt.⁴² Az eseményt nyomban meg is verselték és elterjedt szerte az országban. A szegedi tájon is több változata ismeretes: *Lőrincfalva*, *Szöreg*, *Alsóváros*, *Ásotthalom*, továbbá több kéziratos szöveg. Mi itt a *Lőrincfalvit* idézzük:

Este van, este van, nyócre jár az óra,
Mindön hajadon lány készül a fonóba.
Szögény Szűcs Kláris is oda indult vóna,
Ha az ég fölötté be nem borult vóna.

Beborult, beborult, be is sötétödött,
A szögény Szűcs Kláris gyászba ötözködött.
Elmönt a fonóba, lëült a lócára,
Kihitta egy legény csak egy minutára.

Kérdi a gazdasszony: ugyan ki löhet ez?
Feleli a legény: az én kedvesöm ez!
Kihitta a kertbe, taliányi völgybe,
Taliányi völgybe lészön möghalása.

Mikor egygyet ütött: fénylött a fokosa,
Mikor kettőt ütött: vérbe borította.
Gyertök lányok, gyertök, rajtam segítetök,
Jaj, soha nem gyüvök fonóba veletök!

Elmöntek, fölfogták, lëtötték a földre,
Pirosra festötte a földet is vére.
Lányok, lányok, lányok rúlam tanuljatok,
Hogy írigy legénnyel nē barátkozatok!

⁴¹ „Sirdogáló János”, „Csáki Vilma”, „Bojár Imre”, „Szendrő báró”, „Farkas Julcsa” és több más.

⁴² *Vargyas* II, 761. *Kálmány* II, 7, 216. Szöreg, Terján; Alföldi népballadák 201-206; A szegedi tájról 5, ezeken kívül több kéziratos változat.

Ha fonóba möntök, guzsalyt nő hordjatok,
Mert ha guzsalyt hordtok, így lészön sorsotok.
Hétfőn viradóra eláll a szavatok,
Taliányi völgybe lészön möghalástok.

Írjátok fejfámra, gyászos körösztfámra:
Mindön hajadon lány vigyázzon magára.

A KIIRTOTT KOCSMÁROS CSALÁDJA (Pápainé, Pádvai úr.) 1859-ben a Szolnok megyei Hajlati csárdában többszörös gyilkosság történt, Pápai Mihály kocsmabérlőt és családját ölték meg.⁴³ A ponyvatörténet villámgyorsan folklorizálódott. A szegedi tájon is sok változata ismeretes: *Alsóváros*, *Királyhalom* (Ásotthalom), *Domaszék*, *Csóka*, *Szaján*, *Apáca*, *Simonyifalva*, *Szőreg*. Itt az *alsóvárosi* változatot idézzük:

Jaj de szélös, jaj de hosszú ez az út,
Amölyikön kilenc betyár elindult.
Amölyikön kilenc betyár elindult,
Pádvai úr udvarába befordult.

Pádvai úr adjon Isten jóestét!
Adjon Isten kilenc betyár szöröncsét!
Pádvai úr nő kívánjon szöröncsét,
Még az éjjel kés járja át a szívet.

Pádvai úr amikor ezt hallotta,
Két kezit a fejire kücsolta:
Jaj Istenöm, mit köll neköm hallanom,
Családomat árvaságra köll hagynom!

Fáni lányom eredj lé a pincébe,
Hozzá fő bort a legnagyobb icébe!
Pádvai úr nem köll nekünk a bora,
Hej, csak a szívit tögye lé az asztalra!

Este van mán, nyócat ütött az óra,
Hazaért a Pádvai úr kocsisa:
Jaj Istenöm nem jól van itt a dolog,
Ajtót-kaput tárva, nyitva tanálok!

⁴³ *Vargyas* II, 606. *Tóth* 224, 225. *Szaján*, *Verbica* (2). Több kéziratos változat. A Palásti úrról szóló máshol bemutatott balástyai históriás ének ebből alakult.

A SZÖGEDI NEMZET ZENÉJE

PAKSA KATALIN

A SZEGEDI NÉPZENEGYŰJTÉS MŰLTJA

A szegedi népzene gyűjtés története 130 évet foglal magába. A múlt század első harmadában kialakuló népköltészeti, néprajzi érdeklődés Szegeden is érezte hatását. Erről máshol szólunk bővebben.

Erdélyi János felhívására az 1840-es években Tóth János piarista tanár 104 dalt küldött a *Népdalok és Mondák* című gyűjtemény számára. Az ugyancsak piarista Csaplár Benedek tanítványai körében néprajzi gyűjtőközösséget szervezett. Anyagában kottával lejegyzett gyermekjáték is szerepel az 1870-es évekből.¹ Tanítványai közé tartozott Szőnyi Károly, aki levelében (1860) a „Kis kacska fürdik” kezdetű gyermekjáték leírása után a következőket jegyzi meg: „Ha Tanár úrnak nem teszek alkalmatlanságot, e játék dallamát is leírandom, amely oly együgyű, hogy bármely gyermek is megtanulja, de annál inkább egyezik a versszakok rithmusával.”² Bár magát a kottát nem találtuk meg, elképzelhető, hogy Csaplár Benedek hagyatékában még további kottás följegyzések lappangnak.

Kálmány Lajos az 1870-es években kezdte el munkáját. Főként a Bánátba települt szegedi rajok népköltészetével foglalkozott. Sajnos, sem ő, sem előtte Tóth János nem készített kottákat. Mégis ezek a szövegek jelentős segítséget adtak később a népzene kutatóknak, régi dallamtípusok földerítéséhez.³

Az első, kottával följegyzett dallamot, nevezetesen egy pönkösdölőt, Kovács János közölte.⁴ Könyve elavult, de egyes zenei megfigyelései jól használhatók. Szól a szegedi népi hangzerekről is.

A dallamot és szöveget egyaránt figyelemre méltató országos gyűjtés megindítója Vikár Béla, Kodály Zoltán és Bartók Béla. Ha rövid időre is, mindhárman megfordultak Szegeden illetőleg Szeged környékén.

Kodály még zborvidéki útja, vagyis a rendszeres, tudományos gyűjtőmunkája előtti időben Szeged vidékén találkozott élő előadásban a magyar parasztnótával. Életrajzírója, Eősze László szerint⁵ Bauer Herbertéknél, a későbbi Balázs Bélánál töltött egy hetet. Herbert húga, Hilda, valamint vidám társaság vette körül, hogy

¹ Megjelent MNT. I. 425.

² MTA Kézirattár. Irod. 4. r. 369. III. 98. A gyermekjáték szövegét ld. A dallamok jegyzetében: II. üttempáros dalok.

³ Paksza K., Kálmány Lajos nyomán a Bánátban. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. 2. 1970. 93-107. Az 1968-ból származó gyűjtés helyszíni lejegyzésének másolata a zentai múzeumban, a magnetofonfelvételek és feljegyzések az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Főosztályán vannak. Felhasználja őket *Katona I.—Tóth F.*, Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. Újvidék, 1975. Vö. még egy-két kevésbé szabatos megállapítással *Székely M.*, A Kálmány Lajos nyomán gyűjtött északbánáti balladák dallamvilága. Hungarológiai Intézet Közleményei 23-24. 1975. 51-77.

⁴ Kovács J. 298.

⁵ Eősze L., Kodály Zoltán élete és munkássága. Budapest, 1956. 23. Ezt a Mester is megerősítette 1963-ban, Bálint Sándor személyes kérdésére.

kipihenje a szakvizsga fáradalmait. Erőt gyűjtött a további munkához, sokat barangolt a Tisza partján. Bejárta Szeged külvárosait, továbbá Tápét, Szőreget, Deszket. Bérésektől, halászoktól jegyzett le dallamokat.

Kodály 1905 nyarán Szegedre jött hozzájuk. „A környéken — emlékezik vissza Balázs Hilda — népdalokat akart gyűjteni. Nagyon jó barátok lettünk mi is. Reggelenként Herberttel (Balázs Bélával) kimentünk a Tisza mentén lévő helyekre, falvakba: Tápé, Deszk (szerb falu volt), Algyő, Szőreg, Kamarás és még más Szegedhez közeleső falvakba... Kodály mindig hozott zsákmányt... Nyomban kezdte földolgozni az anyagot...” Nagy Magda: Balázs Béla világa, Budapest, 1973, 85.

Kodály gyűjtésének ismert eredménye Bartók (A magyar népdal) szerint 2 dallam.

Még 1905-ben, Vikár Béla is járt a tájon: Szőregen és Deszken.⁶

Bartók, a közeli Nagyszentmiklós fia, rokonai és baráti körben sűrűn megfordult Szegeden. Gyakran tartózkodott a közeli, Horgoshoz tartozó Kamarás nyaralóhelyen Baranyai Gyula polgári iskolai igazgató és Zoltán fia, a későbbi kiváló kultúrdiplomata, továbbá Nyilasy Sándor szegedi festőművész társaságában.⁷

Első szegedi gyűjtőútját édesanyja készítette elő Baranyainéhoz írott levelében.⁸ De Szegedre vonzotta a *Fából faragott királyfi* és a *Kékszakállú herceg vára* későbbi szövegírójának, Balázs Bélának szíves meghívása is.⁹ Egy újsághír¹⁰ szerint: „Érdekes vendége van tegnap óta Szegednek, Bartók Béla, a jeles ifjú magyar zeneszerző és zongoraművész személyében... Egész Magyarországot bejárva kutat oly magyar nóták után, amelyek nyomtatásban eddig nem jelentek meg és tősgyökeres magyar jellegűek. Bartók Palicsról (helyesebben talán Kamarásról jött Szegedre) és kutatásait Bauer tanárjelölt társaságában Alsóvároson kezdte meg. Egy érdekes Rózsa Sándor-balladát már talált is... Holnap Horgoson folytatja tanulmányútját.”¹¹

Bálint Sándor a húszas évek második felében alsóvárosi dallamokat jegyzett le, amelyek könyvalakban is megjelentek. Kéziratát Bartók Bélának és Szabolcsi Bencének is bemutatta.¹²

Lajtha László 1930 tavaszán Dorozsmára ment gyűjteni, de jó adatközlők hiányában igen sovány eredménnyel távozott. Bálint Sándor segítségével azonban Alsóvároson több fonográflevételt készített. E korai időszakból ez az első hangzó anyagunk. Szegeden még tovább is szeretett volna gyűjteni, erre azonban nem került sor.¹³

Péczely Attila több éven át volt a szegedi múzeum tudományos kutatója, a 30-as évek elején kezdi meg széleskörű Szeged vidéki gyűjtését. Járt Algyőn, Deszken, Földeákon, Sándorfalván, Szatymazon, Tápén.¹⁴

Később egyre többen kapcsolódnak a gyűjtésbe. Bár érdeklődésük, illetőleg fölkészültségük különböző, mégis hasznos munkát végeztek.

⁶ Szeged ősrégi dalai. *Vikár Béla* kutatása. Szeged és Vidéke 1905, 244. sz. Fonográfval gyűjtött. A Néprajzi Múzeumban őrzött dallamait *Bartók Béla* jegyezte le.

⁷ Bálint Sándornak a Baranyai család révén szerzett értesülése.

⁸ Bartók édesanyja az előző években pedagógusként működött együtt Baranyaiékkal Nagyszöllősen. Innen a kapcsolat.

⁹ Balázs húga, Bauer Hedvig erről jó félévszázad múlva így ír: „Pontosan emlékszem, hogy fivérem... levelet írt édesanyámnak, hogy hangoltassa fel a zongorát, mert Bartók Bélával jön. Bartók nálunk szállott meg a Dugonics tér 2. sz. házban, és mintegy tíz napig volt nálunk. Onnan jártak Balázs Bélával a Szeged környéki falukat.”

¹⁰ SzH. 1906. aug. 28.

¹¹ Mindezekről részletesen *Kollár Pálné*, Bartók és Szeged. Délm. 1955. nov. 3. *Péter L.*, A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Szeged. Bartók és Kodály első népdalgyűjtő útja. Délm. 1961. jan. 15. *Uő.*: Bartók és Szeged. Tiszatáj 1965. nov. Vö. még *Nagy Magda*, 91. — Bartók 49 dalt gyűjtött Szegeden.

¹² Szeged népe. Új gyűjtés. Szeged, 1933.

¹³ Gyűjtését a Néprajzi Múzeum Népzenei Archívuma őrzi. A gyűjtés Bálint Sándor édesanyjánál történt, jelen volt Móra Ferenc is.

¹⁴ Anyaga a Móra Ferenc Múzeumban. Népszerű válogatás *Péczely A.*, Rózsa. 94 népdal. Budapest, 1953.

Csikesz Lajos sándorfalvi tanító kéziratot anyagát Bálint Sándor őrzi.¹⁵

Szeghy Endre főiskolai tanár szegedi, tömörkényi, domaszéki, kiszombori kéziratot lejegyzése mellett fonográf-felvételeket is készített. Ez utóbbiak őrzési helye ismeretlen.¹⁶

Igen értékes anyagot gyűjtött Bálint Sándor tanítványa, Ökrös László, szülőfalujában, Szőregen.¹⁷ Érdeme, hogy a régiségek mellett nagy gondot fordított a sokáig elhanyagolt új stílusú dallamok lejegyzésére is. Mint látni fogjuk, hangszerkutatással is foglalkozott.

Fontos munkát végzett a tápai karácsonyi énekek lejegyzésével Elekfi László,¹⁸ majd később az ötvenes években Rajeczky Benjámint.

Waldmann József, a tápai népi táncgyűttes vezetője alapos helybeli gyűjtése mellett sándorfalvi, ásothalmi dallamokat is megörökített az ötvenes években.¹⁹

Ettől az időtől kezdve a Magyar Tudományos Akadémia zenefolkloristái is egyre gyakrabban fordultak meg Szeged vidékén. 1952 és 1969 között a következő községekben gyűjtöttek:

Járdányi Pál: *Tömörkény*.

Matthia Károly: *Kistelek*.

Olsvai Imre: *Algyő*.

Paksa Katalin: *Ásothalom, Csóka, Domaszék, Egyházaskér, Feketető, Kistelek, Mórahalom, Röske, Sándorfalva, Sándorfalva—Homoki tanyák, Szaján, Szentmihálytelek, Tápé, Torda, Üllés, Zsombó*.

Paulovits Géza: *Algyő, Kistelek, Kiszombor, Mórahalom, Röske, Szeged*.

Rajeczky Benjámint: *Tápé*.

Sárosi Bálint: *Domaszék, Röske, Sándorfalva, Szeged, Tápé, Zsombó*.²⁰

A jugoszláviai Vajdaságban Kiss Lajos *Horgoson*,²¹ továbbá zentai és újvidéki kutatók: Bodor Anikó, Bodor Géza, Burány Béla, Tripolszky Géza²² számos szegedi gyökérzetű faluban is gyűjtöttek.

¹⁵ A huszas évekből.

¹⁶ Kis részüket tette csak közzé: Amit elvégeztünk és ami még hátra van. Alföldi népzene gyűjtés. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. 1944-45. Szeged, 1946. 70.

¹⁷ Ökrös L., Szőregi népdalok. Tiszatáj, 1947.

¹⁸ Elekfi L., Karácsonyi népének-gyűjtés Tápén. Délvidéki Szemle, 1943.

¹⁹ Waldmann J., Tápé táncalkalmi és hagyományai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964-65. *Lele J.—Waldmann J., Népdal, népzene*. In: Tápé.

²⁰ Anyagukat az MTA Zenetudományi Intézete őrzi.

²¹ Kiss L., Horgosi népdalok. Zenta, 1974.

²² Burány B.—Fábr J.—Tripolszky G., Száraz kútgém, üres válu. Juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén. Zenta, 1966. Kék szivárvány koszorúzza az eget. Zenta, 1969. Rukkolnak a szép zentai legények. Zenta, 1972. *Burány B.*, Hallották-e hírét? Pásztor dalok, rabénekek, balladák. *Hagyományaink VIII. Újvidék*, 1977.

A DALLAMANYAG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A följegyzett dalok mennyisége — mintegy 1300 dallam 39 községből²³ — és a gyűjtésnek a század elejétől napjainkig tartó folyamatossága már önmagában is fölveti az összegzés igényét. Az értékelésben azonban bizonyos nehézségek mutatkoznak.

Földrajzi megoszlás szerint egyes falukból sok adatunk van (Tápé, Sándorfalva, Alsóváros), másokból alig. Sokan gyűjtöttek ugyan ezen a tájon, rendszeresen mégis kevesen. A lejegyzések értéke nem egyenletes. Általában hiányoznak a zenei élet néprajzi megfigyelésére vonatkozó megjegyzések. Erre elsősorban Bálint Sándor vállalkozott.

A vizsgált települések történeti, ethnikai központja Szeged. A köréje kitelepült tanyavilág és a messze környék falui folyamatos és szoros kapcsolatban élnek a Várossal. Megjegyezzük, hogy a Bánátba települt, ma ott nemzetiségként élő szegedi eredetű nép bizonyos fókig már elszigetelődött ugyan az anyavárostól, de ez korántsem olyan mértékű, mint mondjuk az erdélyi magyarságé.

Dallamaink tehát a Városból, a környező szegedi gyökérzetű falukból, tanyákról és bánáti községekből valók. Első pillantásra az anyag ezt a megoszlást egyáltalában nem tükrözi. Szegedről éppen úgy kerültek elő régi típusok, mint a tanyákról, a bánáti falukból pedig műdalok. Különös és meglepő, hogy az eltérő települési formák eltérő viszonyai egyáltalában nem éreztetik hatásukat a népzene kultúrában. Hiszen a Szeged—alsóvárosi, régóta belterjesen gazdálkodó paraszttársadalom helyzete erősen különbözött a távolabbi tanyák nehéz, rideg körülmények között dolgozó parasztságának életmódjától, vagy méginkább a messzire került, idegen környezetben alapított faluk lakosságától.

Ha azonban a dallamföljegyzések idejét is figyelembe vesszük, akkor a kép már eléggé megoszlik. A Szeged városából, főként Alsóvárosról való dalok zömét századunk húszas éveiben gyűjtötték. A hatvanas évek derekán Szeged—Alsóvárosra már hiába kerestünk régi dallamokat, sőt új stílusú népdalokat is. Fölváltotta őket a „magyarnóta”. Éppen ez okozta azután, hogy ebben az időszakban a gyűjtők a tanyavilág és a faluk felé fordultak, ahol megtalálhatták még a század első negyedében Alsóvárosra is ismert típusokat. Hogy még valamivel többet is, az annak köszönhető, hogy elsősorban régi dalokat kerestek és kérdeztek. Így azután az öregek emlékezetének mélyén lappangó dalok is előkerültek. Életüket a mai nemzedékekben már aligha sikerül megőrizni.

²³ Algyő, Ásotthalom, Átokháza, Balástya, Csóka (Coka), Csengele, Csanádapáca, Deszk, Domaszék, Egyházaskér (Vrbica, Verbica), Feketető (Crna Bara, Cérnabarna), Forráskút, Földeák, Jázova (Jazovo), Kistelek, Kiszombor, Lőrincfalva, Majdán (Majdan), Mártély, Mórahalom, Oroszlámos (Banatsko Arandhlovo), Padé (Padej), Rőszke, Szentmihálytelek, Rúza, Sándorfalva (Homoki tanyák), Sövényháza, Szaján (Sajan), Szatymaz, Szeged, Szőreg, Tápé, Torontáltorda (Torda), Tömörkény, Üllés, Valkány (Valcani), Zákány, Zsombó.

A Bánátban ez az elfordulás még nem ennyire általános. Főleg a hosszú ballada-szövegekhez kapcsolódó dallamokat érdekesnek, szépnek tartják. Az ízlés itt még valamivel hagyományosabb.

Megállapíthatjuk, hogy a Szegedről népesült települések dallamkincese egységes, vagyis általában mindenütt *ugyanazok* a régi típusok ismeretesek, csak a hagyomány-örzés, túlélés fokozata különbözik.

E képből némileg kiválik Tápé archaikus, szakrális énekeivel. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a többi faluban, tanyákon kifejezetten erre az anyagra koncentráció gyűjtés még nem volt.

Fölvetődik az a kérdés, hogy a szegedi települések dallamvilága különbözik-e a környező, illetőleg közéjük ékelődött többi alföldi falutól, mezővárostól? Beszélhetünk-e a nagyalföldi zenedialektus-területen belül egy kisebb, szegedi tájegységről?

Összehasonlításainkban a hódmezővásárhelyi,²⁴ halasi²⁵ és horgosi²⁶ népdalgyűjteményekből indultunk ki, amelyek már rendelkezésünkre állanak. Ezek azonban a kérdés eldöntéséhez még nem elegendők. A csekély földrajzi távolság, különösen Horgos esetében természetszerűleg igen összemossa a zenei határokat, és így a kölcsönhatások könnyen létrejöhetnek. A halasi anyag összevetésénél pedig messze-menő számításba kell vennünk azt a körülményt is, hogy a halasi tanyákat túlnyomó többségben Alsótanyáról kirajzó szegedi kisparasztok népesítették be. Minthogy pedig az új dallamok zöme országosan közismert és dialektushoz aligha köthető, csupán a régi dallamokat vehettük figyelembe.

Szeged vidékét sajátos, csak itt élő dallamtípusok alig jellemzik. Anyaguk országosan, illetőleg egyik vagy másik dialektus területén szintén ismert. Különös azonban, hogy nemcsak az Alföld zenei világához fűzik szorosabb szálak, hanem több régi típuson keresztül a Dél-Dunántúl dallamaihoz is. Találunk azonban északi, erdélyi kapcsolatokat is.

Vizsgálódásaink során azonban mindvégig számolnunk kell azzal, hogy a gyűjtés mértéke, intenzitása vidékenként nem egyforma. Bizonyos dallamfajták elterjedésének földrajzát jól ismerjük. Ilyenek a pentaton-kvintváltó dalok, a siratóval összefüggő dalok, dudanóták. Az egyházi népének gyűjtése azonban korántsem ennyire egyenletes és az anyag terjedelmét tekintve sem kielégítő. Mivel azonban a szegedi népzében éppen ezek az énekek jellegzetes és fontos színt képviselnek, földrajzi kapcsolataikat a többi dallamhoz hasonlóan szintén fölűntettük. A további országos gyűjtés ebben az irányban még jelentős kiegészítésekkel, esetleg módosításokkal szolgálhat.

a) *Kapcsolat Dunántúllal*

Három jellegzetes dél-dunántúli pentaton-kvintváltó típusban:

„Dunaparton van egy malom.” Rőszkéről került elő. A dunántúli változatokhoz képest dallamfordulataiban erősen elváltozott, de a típusazonosság kétségtelen. Az Alföldön ismeretlen. Kottás dallamgyűjtemény 4. sz.

„Megrakják a tüzet”. 2 sándorfalvi változata ismeretes. Bár zömmel dél-dunántúli dallam, szórványos adatokat Pest, Békés megyéből és Bukovinából is ismerünk. 5. sz.

„Hej Dunáru! fúj a szél”. 2 változata Tápérről való. A nagyszámú dél-dunántúli adat mellett szórványosan Bácskában is él. 7. 8. sz.

Más régi dallamtípusokban:

12-szótagos sirató dallamokhoz közelálló 6-szótagos típus Sándorfalváról,

²⁴ Kiss L., Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. Karcag, 1927.

²⁵ Vargyas L., Régi népdalok Kiskunhalasról. Budapest, 1954.

²⁶ Már idéztük Kiss Lajos zenefolklorista horgosi gyűjtését.

Üllésről. Sok változatban ismert Somogyban és Zalában, szórványosan még Pest és Csongrád megyéből. 58. sz.

„Hozz bort kocsmárosné”. 2 változata Tápéról. A sok dél-dunántúli változat mellett szórványosan Veszprém, Fejér, valamint Bács-Kiskun és Békés megyében is előfordul. 81. sz.

Betlehemes dalok, köszöntők:

„Bár csak régen fölébredtem volna”. 4 variánsa Tápéról és 1 Kistelekről. Dunántúl mellett még Bácskában, illetőleg szórványosan Hevesben ismert. Az Alföldről több adat nincs. 89. sz.

Pünkösödölő (strófikus) 2 változatban Tápéról, 1 Szegedről. Él még Zalában és Somogyban, továbbá kis számmal Csongrádban és Békésben. 107. sz.

András-köszöntő. 4 változata Tápéról. Dunántúl igen elterjedt. Az Alföldön, Erdélyben ismeretlen. Csak Biharból került elő 2 variáns. 108. sz.

b) *Kapcsolat Észak-Magyarországgal*

„Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz”. Sirató-rétegbe tartozó dallam Szegedről 2, Szajánból 1 változatban. Ritmusa eltér a szokásostól. Egyenletes nyolcadokban mozog, amelyek a sor végén esetleg a közepén is lelassulnak. 54, 55, 56. sz. Horgosi variánsa közelebb áll az északiakhoz, mint a szegediekhez. Vö. H 24.

A Rákóczi-nóta dallamcsaládjának szegedi változataiban a többiekre jellemző fríg hangsor alul nagyszekunddal kiegészülve dórrá értelmeződött át. Csókáról, Verbicáról, Padéról 1, Tápéról 3 variáns. Észak-magyarországi adatok mellett Dél-Dunántúl és Biharban fordul elő. 50. 51. 51j. 48. sz.

„Debrecennek van egy vize”. Változatai Jázováról, Tápéról, Tömörkényből 2, Sándorfalváról 1. Az általános 5, 4 főkadenciával szemben helyi sajátosság a második sor b3-as zárata, kivéven a 2 bánáti, jázovai dallamot. A sok észak-magyarországi variánson kívül kis számban Dunántúl is előfordul. 33. 34. sz.

Köszöntő dallam 2 változata Tápéról. Hasonlóságot mutat a nyitrai, barsi lakodalmas dallammal, „Hej révész, révész...” 111. sz.

Barokk betlehemes dallam Tápéról. Ebben a formában Északkelet-Magyarországon ismert. 98. sz.

c) *Az Alföld központi részéről hiányzó, egymástól távoleső területeken fennmaradt típusok:*

XVII. századi dallam („Ritka kertben...”) betlehemes szöveggel. Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúl él. Egyetlen variánsa van még Pest megyéből. 102. sz.

Északnyugat-Dunántúl — Észak-Magyarország — Dél-Alföld: Halottvirrasztó Tápéról 2 változatban. 135. sz.

Északnyugat-Dunántúl — Észak-Magyarország — Mezőség: XVI. századi egyházi népének Tápéról. 139. sz.

Dunántúl — Északmagyarország — Erdély — Moldva: XVII. századi egyházi népének Tápéról. Tudunk 1 Pest megyei variánsról is. 97. sz.

Dunántúl — Erdély: Regösének, mely farsangi köszöntőként ismeretes Egyházaskér, Majdán, Oroszlámos és Törökkanizsa községekben. II. 19—21. sz.

d) *Kapcsolat a Mezőséggel, Erdéllyel:*

Betleheemes dallam Valkányból. Mezőségi variánsai vannak. 78. sz. XVII. századi egyházi népének, a Rákóczi-nóta rokona. 4 variánsa Tápéról. Bár a dallam országosan ismert, a népi szakrális gyakorlatban betöltött szerepe Szegedet Csíksomlyóval köti össze. Ez ugyanis egyik központi dallama a csíksomlyai búcsúnak és az alsóvárosi havibúcsúnak. Megemlíthetjük, hogy Alsóváros és Csíksomlyó a XVIII. századig ugyanegy franciskánus rendtartományba tartozott. Ekkoriban számos névszerint ismert szerzetes működött mindkét kolostorban.

Tinódi históriás ének változata Tápéról. Ismeretes még 2 bukovinai és 3 nagyszalontai variánsa is: Az egyik dallama SzNd 37. A mi dallamunk 110. sz.

A szegedi néphagyomány nemcsak dallamtípusokban kapcsolódik távolabbi területekhez, hanem olyan régies szokásokban is, amelyek az Alföldön másfelé ismeretlenek.

Ilyen a rekordáló, vagyis ünnepköszöntő pünkösddőlés, amelyet legkorábban éppen Szeged vidéki népszokásként Dugonics András jegyzett föl. Idősebb adatközlőktől még napjainkban is hallható, bár hagyományos ünnepi előadása már elenyészett. Egyetlen kiskunfélegyházi változatot nem számítva az Alföldről teljesen hiányzik. Megvan viszont Észak-, Nyugat-, Dél-Dunántúl és itt-ott Észak-Magyarországon.

A karácsonyi templomi dudálás, illetőleg az orgonán való duda-utánzás hagyományának emléke főként Somogyban, Zalában és a palócoknál maradt fenn. A szokás Szegeden is élt. Erről a dudajátéknál szólnunk bővebben. Sajnos, magát a helyi dallamot nem ismerjük. A 30. és 32. sz. dudánóták egyes dunántúli változatairól azonban tudjuk, hogy karácsonyi hagyományos templomi dudajátékhoz kapcsolódnak.

A gyöngyösi pásztormisékhez hasonló, betleheemes dallamokat felhasználó két kompozíció emlékét a tápai hagyomány őrizte meg. Ezt Rajeczky Benjamin jegyezte föl. A múlt század végén még a templomban énekelték. Kodály hasonló nyomokra bukkant a Zobor vidéki Menyhén.²⁷

A szegedi népzenenek e jellemzett kapcsolatai, illetőleg sajátosságai a Város múltjával, történelmi sorsával szorosan összefüggenek. A hódoltság korában a központi területek elnéptelenedtek, a peremvidékek, illetőleg a kiváltságokkal rendelkező parasztvárosok — mint Szeged is — megőrizték hagyományaiknak folytonosságát. Több régi dallamtípusról, szokásról, amelyeket a szegedi táj őrzött meg, feltételezhetjük, hogy valamikor az Alföld egész területén élt. Az egységes népzenei anyag, a helyi variánsok kialakulása Szeged városának és népének erős központi és irányító helyzetével magyarázható. A tanyára vagy a távolabbi temesközi falukba települt lakosság mindvégig szoros kapcsolatot tartott, részben még most is tart az anyavárossal. Oda mentek „haza”, oda jártak vásárba, havibúcsúra, lakodalomba, rokonokhoz. A tiszai, marosi hajózás, kereskedelem közvetíthette távolabbi vidékek, így a Mezőség, Erdély dallamait.

²⁷ *Pásztor, L.*, Two Franciscan christmas high masses containing Hungarian shepherd plays. Archivum Franciscanum Historicum 1950. *Rajeczky B.*, A gyöngyösi pásztormisék (1767). 1955, valamint Kodály Zoltán: Régi karácsonyi énekek. 1916.

NÉPI HANGSZEREK, HANGSZERES ZENÉLÉS.

A szegedi népi hangszerek és hangszeres zenélés vizsgálatában Bálint Sándor,²⁸ Mihálka György,²⁹ valamint a saját megfigyeléseinken és kutatásainkon túl felhasználtuk Ökrös Lászlónak a szőregi tökcitúra bandáról³⁰ és Sárosi Bálintnak a szegedi citeráról³¹ szóló tanulmányát. Természetesen más forrásokra is utalunk.

A primitív — általában gyermekjátékként használt — hangszerekkel érdemben csak legújabban kezdenek foglalkozni a kutatói. Mi a Szegedi Szótár címszavaiából merítünk, amelyekben a szerző saját gyűjtése mellett irodalmi utalásokra és Kovács János anyagára támaszkodik.

Néhány hangszerről a fennmaradt néven kívül mást nem tudunk. Ilyen a *virgina* és a *drombé* (doromb). Kihalt, eltűnt a századfordulón még ismert *viziduda*. Több hangszer esetében talán még várhatunk valamit az új, sürgős gyűjtésektől.

Kovács János írja a szegedi, gyermekjátékként használatos hangszerekről: „Megemlítjük... a fűzfasípot, a kukoricaszárhegedűt, a behasított lúdtollszár sípot, a fésűk közé szorított, meg a töklevel lehasított szárából készült hangszereket, valamint a drombért, amely a garasos réztrombitával, radnai füttyürüvel és kongó dobbal együtt kedvelt hangszere a gyermekvilágnak...” Nézzük ezeket közelebbről.

Fűzfafüttyürü. „Kora tavasszal, amikor rügyezni kezd a fűzfa, egy ujjnyi vastagságú ágát levágva, annak egyik végét sippá formálják, s aztán a bicska nyelével gyöngén veregetik a fűz hancsát, nyelvükön búrít. Amikor enged, levonják, majd a sípot elkészítve a kéreg búrít újra felélesztik, s a kész síp-pal sivitva járják be az utcákat, tereket.”³²

Tollsíp. „A fűzfasípon kívül lúdtollból is szoktak sípot csinálni. Igen egyszerűen úgy készült, hogy bicskával a toll felső végén mintegy 2-3 cm-nyi hasítást ejtettek és vele olyan dunogó sípolást vittek végbe, mint a töklevel szárából — melyet szintén csak kissé hasítanak be — készített trombitával.”³³

Tökszárduda. Tökszárból készült tanyai gyermekjátékszer.³⁴ „A Ferenc hangja... rekedten szólt, mint a tökszárduda” — írja Móra Ferenc.³⁵ Tápén *tökfurulya* néven ma is ismerik. Készült bürök szárából is, ez volt a *bürök duda*.³⁶

Nádduda. Tápai játékszer. Két büttyök között lemetszett náddarab, amelynek felszínén egy helyen óvatosan belevágnak, hogy a hártya meg ne sérüljön. Egyik végén beledúdolnak, mire a hártya rezgésbe jön, és zenei hangot ad.³⁷

²⁸ SzegSz. Szócikkei, összegzései.

²⁹ Mihálka Gy., Szegedi népi hangszerek. Néprajzi dolgozatok 8. Szeged, 1962. A dolgozat Bálint Sándor intézetében, az ő irányításával készült.

³⁰ Ökrös L., A szőregi tökcitúrák. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1946-47.

³¹ Sárosi B., Citera és citerajáték Szeged környékén. Ethn. 1961, 445.

³² Kovács, 429. Sárosi B., Volksmusikinstrumente Ungarns. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente I. Leipzig, 1967, 72.

³³ Kovács, 431.

³⁴ Sárosi, 81.

³⁵ Ének a búzamezőkről I. 156.

³⁶ Homokos világ, 37.

³⁷ SzegSz. II, 175.

Nádihegedű. Tömörkény említi tájszójegyzékében. Tápai szólás: *olyan, mint a nádihegedű*, vagyis karcsú, sovány, fiatal fehérrép.

Tiliduda. A dudás Csóti Gyapjas Antal gyermekkorában készített ilyen dudát három lyukkal. Mint mondja, „*tilidudáztam*, amíg sikerült a hangot megtanulni.”

Cirokhegedű. Tápai gyermekjátékszer, másként *cirokmuzsika*. A cirok szárát két bütyök között levágják, a héját bicskával felhasítják és gyufaszállal fölpeckelik. Egy másik, ugyanígy elkészített, megnyálazott cirokszárát vonószzerűen húzogatnak rajta. Közben ezt mondják: *cini, cini hegedű, két lábón áll a tetű!*³⁸

Drombé. A doromb tájnyelvi alakja. Kálmány emlegeti, ma már nem elékeznek rá.³⁹

Kerepölő. Fából készült hajtószerkezet, amely zajkeltésre szolgál.⁴⁰ Így nagypénteken a templomban a csengőt és harangot helyettesíti. Amíg a harangok *mögsiketültek*, vagyis a mély gyász idejére elhallgattak, a padéi gyerekek kereplővel járnak az utcán és minden háznál bejelentik az időt. Régebben az érni kezdő szőlőben a madarakat riasztgatták vele. Gyermekjátékként is előfordul.

Bügattyú. „Régi hangszer, amely egy 15—20 cm hosszú, 3 cm széles, elvékonyított zsineldarabkból készült, és amelynek egyik végére hosszú zsineret erősítettek.”⁴¹ Ennél fogva forgatták a zsinelyt a levegőben, amely bűgő hangot adott.

Tülok. Szaruból készült kanászduda. „A csordások és kanászok a szarvból, marhaszarvból készített tülköt használták, de csak állatok terelgetésére.”⁴²

Viziduda. „Mintegy másfél méter hosszú, 5—15 cm-ig szélesedő átmérőjű, fűzfahánccsal vagy dróttal összeszorított kezdetleges, síptalan hangszer.”

Úgy készült, hogy kettéhasított hosszú fűzfa- vagy nyárfaág belsejét kivájták, azután az egybe illesztett két kivájt lapot a rágöngyölt fűzfahánccsal összefogták. Kukoricalisztért tutajos románoktól is cserélték.

A vizidudán semmiféle dallamot nem lehetett eljátszani, csak egyes futamokat. Erős, sikongó hangot adott, mikor szélesebb, tölcseres végét a Tisza vize fölé tartva bele-bele fújtak a molnárlegények.⁴³

Paraszthangszereink

Szeged népzenejének a múlt századot megelőző igényesebb instrumentális világaról, egykorú paraszthangszereiről nem sokat tudunk. A középkorra az 1522. évi egyházi tizedlajstrom családneveiből következtethetünk. Ezek: *Sípos, Lantos, Hegedűs*. Feltűnő azonban, hogy latin nevek is előfordulnak mellettük: *Citharista, Tubicinator*. Ez a megkülönböztetés esetleg azt mutatja, hogy az ősi, tősgyökeres népzene, illetőleg az egykorú magyar népi hangszerkultúra mellett, a műveltebb, sokféle megfordult polgári rétegekben már a nyugat-európai hangszeres zenélés is meghonosodhatott.⁴⁴

A XVI. századra a históriás énekek vetnek némi fényt.

Szeged hódoltsági magyar zenekultúrájára sajnos nincsenek adataink. Föltételezhető azonban a törökség hatása. A szegedi defterekből tudjuk, hogy 1558-ban Musza, a zenészek igazgatója 1080, Hüszein dobos 6 óra 900, Szejdi trombitás 6 óra szintén 900 akcse fizetést kapott.

³⁸ SzegSz. I, 219. Homokos világ, 37.

³⁹ Kálmány I, 16.

⁴⁰ Bővebb jellemzése Sárosi, 21-24.

⁴¹ Kovács, 430. Sárosi, 67.

⁴² Kovács, 461. Sárosi, 97.

⁴³ Sárosi, 100. Kovács, 463.

⁴⁴ *Ecsedy I.*, A középkori hangszeres zene nyomozása régi magyar személynevekben. MNy 1960, 85. *Bálint S.*, Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei 21. Bár nem tartozik vizsgálódásunk körébe, mégis említést érdemel a Szentlélekről elnevezett szegedi premontrei apácaolostornak *Szegedi-kódex* néven számontartott liturgikus célzatú, hangjegyes énekeskönyve (*Liber variarum cantionum*, röviden *Cantionale* 1516.), amely még feldolgozásra, értelmezésre vár. Vö. *Bálint S.*, Szeged reneszánsz kori műveltsége 62, 146.

Ha igazak a tárogató török eredetére vonatkozó föltevések, akkor a boszorkánypörökben emlegetett *tárogató-sípos*⁴⁵ nyilván még török hagyományt őrzött meg.

A felszabadulás utáni időszak, benne a szegedi barokk népiség zenéjére már bátrabban következtethetünk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyéb nyugat-európai műveltségi javak mellett néhány hangszer legkésőbb ebben az időben vonul be Szeged népi zenekultúrájába. Ilyen a *virgina* és a *tekerő*.

A VIRGINIA neve népetimológikus elvonás az igének érzett *virginál*-ból a muzsika — muzsikál, hegedű — hegedül mintájára.

A virginál⁴⁶ a XVII. században honosodott meg hazánkban és terjedt el a töröktől szabad területeken, így a Dunántúlon, Felvidéken és Erdélyben, elsősorban a nemesi udvarokban és a művelt városi polgárság körében. Hódoltsági területről — legalábbis egyelőre — nincsenek adataink. Így feltűnő, hogy tápai és alsótanyai parasztok, tehát a szegedi nép leginkább hagyományörző csoportjainak nyelvében máig is él ez a szólás a lakodalmi hangszeres zenélésre: *áll a virgina* (= folyik a mulatság, szól a muzsika, megkezdődött a lakodalmi vigasság), *szól már a virgina* (= már muzsikálnak a lakodalmas háznál). Bár eddig forrásszerűen nem sikerült a virginálon való muzsikálást az elmúlt szegedi századokban népünk körében kimutatni, maga a szólás a hangszer szegedi ismeretét, helyi használatát bizonyítja. Adatok híján nehéz volna megállapítani, hogy a virginál a török uralom után a királyi Magyarország modernebb zenekultúrájával való megismerkedés nyomán honosodott-e meg a szegedi nép körében, vagy talán az Ausztriából, a Birodalomból nagy számmal bevándorló művelt német polgárság hozta magával és tette népszerűvé.

A távoli Erdélyben is nyoma van annak, hogy a nép is ismerte a hangszert: „Ne virginálj annyit, így a székyai anya kis gyermekének, mikor az idétlenül sírogat” — jegyzi fel a múlt század első felében Döbrentei.⁴⁷

TEKERŐ.⁴⁸ A tekerő a legrégebb nyugat-európai hangszerek egyike. Onnét került hozzánk a középkor folyamán, még a XVIII. századi utolsó nagy fellendülési ideje előtt.⁴⁹

Szegedi vonatkozásban bizonyos, hogy a múlt század derekán a tanyán még népi hangszerként ismerték. Idős parasztemberek visszaemlékezései szerint tanyai bálakon a fiatalság szívesen táncolt a hangjára. Az alsóvárosi Ladányi Mihály gazdalegény lakodalmán tekerős muzsikált (1899). Valahonnan a Tiszántúlról fogadták, *klárnétos* kísérte. Azon a farsangi napon sok lakodalom volt, már nem kaptak mást. Ez mindenestre a *szentesi* máig élő gyakorlatot, továbbá a tápai és földéaki paraszti emlékezetet is figyelembe véve, vidékünkön való népszerűségéről, közkedveltségéről tanúskodik.

A század végére azonban a klasszikus hitelességű Tömörkény szerint a szegedi tájon is rangjavesztett hangszerré, a kéregetés eszközzé válik:

„Egy gyerekporsó forma készség — írja — az egész. A neve furfangos: tekerőnek nevezetik, mert olyan hajtókája van, akár a köszörűkönek, amint hogy köszörűkő van is benne. Efölött húrok vonulnak rézből, acélból és birkából való, négy darab. A láda tetejéből fapálcák dugják ki a fejüket. Ez a külső testállása és belső mivolta. A nótázás rajta igen egyszerű, csak a nótát kell ismerni és fül is kell hozzá valamennyi. A *szűrös* (muzsikás) egyik kezével hajtani kezd a köszörűkövet, a másikkal pedig a fapálcákat nyomogatja a láda fölött. A pálcák a húrokhoz szolgálnak, és velük épp azt nyomja a szűrös a forgó köszörűkühöz, amelyiket éppen akarja. S mert minden húrnak több pálcája van, különféleképp reszeli ki belőlük a köszörűkő a hangot. Ez a kíséret aztán a klárnéthoz, mit inkább pikulának is szoktak nevezni.”

A szegedi múzeum nyilvánvalóan Tömörkény jóvoltából több tekerőt őriz.

⁴⁵ 1737. *Hogy gyermeke ne legyen, azért itta meg az üvegből égetett port. Valamely tárogató síposnak felesége tanította red.* (Reizner IV, 516.)

⁴⁶ Virginálzene. In: Szabolcsi B.—Tóth A., Zenei Lexikon II. Budapest 1931, 668.

⁴⁷ Idézi Sárosi Bálint: *Cigányzene...* 50.

⁴⁸ Célszerű szegény emberek 40; Bővebben Förgeteg János 351. Vö. még Sárosi 50.

⁴⁹ Vö. Lajtha L. — Dincsér O., A tekerő. NÉ. 1939.

DUDA.⁵⁰ Szegedi elnevezése *búrduda*, ritkábban *kecskeduda*, *kecskebúrduda*, *juhászduda*. Más nevei Alsótanyán *tiliduda*, Újkígyóson *kutyabúrduda*, a Bánátban *dérnyó*, *gajda*, *gajdura*. Tréfásan női néven is emlegetik, mert az utolsó dudák mind menyecskefejjel készültek: *szól a Mariska*, *Bözsi*, *Kati*.

Élete a palóc és sokac vidékekhez hasonlóan Szeged környékén is néhány évtizeddel túlélte az országos gyakorlatot. A századunk elejéig virágzó szegedi dudahagyomány még megfelelt az idősebb muzsikáltatók igényének. Mindent játszottak rajta: új stílusú népdalokat, sőt műdalokat, a moll-jellegűeket dúrrá, mixolyddá transzponálva, és természetesen dudánótákat is.

A dudálás a szegedi tájon nem kapcsolódott szorosan a pásztorsághoz, a nyájak eltűnése tehát nem vezetett kihalásához. Az itteni dudások többnyire kisparasztok, egykori vízimolnárok, *mestörös*, vagyis barkácsoló hajlamú emberek voltak. A dudazenélés fennmaradását nyilván az is segítette, hogy nagymúltú, gazdag hagyomány állt mögötte.

Szegedi búrduda (MFM)

⁵⁰ *Manga J.*, Magyar dudák, magyar dudások a XIX-XX. században. Népi Kultúra — Népi Társadalom I, 127-186. A szakirodalom felsorolásával. Vidékünket illetőleg még SzegSz. I, 187.

Egy híradás a XVIII. század első harmadából: „Szent Dömötörnek, a pásztorok védszentjének ünnep napján a parochia udvarában úgynevezett szolgafán főzték a juhászok bográcsokban a bürgepaprikást, melyet a lelkészhez búcsúra jött vendégeknek ... ők így vittek be dudaszó mellett bográcsban az asztalhoz... ebéd után pedig ugyancsak dudaszó mellett táncra kerekedtek a juhászok nejeikkel, melyet a hagyomány szerint reggelig folytattak ott a parochián.”⁵¹ Erről a nap hagyományvilágánál bővebben is szó esik. Szokás volt a dudálás a karácsonyi éjféli misén. „Az éjféli mise maga is olyan bizalmas, családias istentisztelet, ahová az ember pásztorénekek dalolása, és búrduda hangjai mellett is betérhet... A puszták népszerű búrdudájával köszöntik a kis Jézust” — írja Varga János 1873-ban.⁵² Az ünnepnél erről is bővebben szólnunk.

Tápén pedig még a közelmúltban is éjféli misén az orgona duda-szerű dallamot improvizáló játékára felajánlaskor és a mise végén a fiatalság táncformán dübörgött. A szokásra Apátfalván is emlékeznek.

Az *utolsó szögedi magyar* néven emlegetett, a maga korában igen népszerű Beck Pista kezdeményezte a századfordulón — népiünnepély keretében — a Szeged környéki dudások versenyt. Részt vett benne Sziráky Sándor térvári, Bukusza Ignác

Bukusza Ignác (Kovács János nyomán)

⁵¹ Oltványi P., A szegedi plébánia 174. Kovács J., A régi jó időkől. Szent Dömötör napja. SzH. 1893, 255. sz.

⁵² Karácsony ünnepe VU. 1873, 625. Vö. még Móricz P., Régi szegediek karácsony éjszakája. SzN. 1904, 314. sz. Uő., A Kárász uraság kocája és egyéb elbeszélések. Budapest 1904, 17.

alsóvárosi, Vízi Mátyás röszekei, Barabás Faragó István majdáni dudás, továbbá Bürgés Volford István felsővárosi kanász kanászkörttel. Sziráky szerint régebben is voltak Szegeden dudaversenyek. Ő egyébként a régi Romániában is megfordult, ahol gazdag bojárrok gyönyörködtek a játékában.

Mindegyikük eljátszotta a maga kedves nótáit, majd fölvonulva együttesen is dudáltak. Bukusza *De szeretnék akkor olyan urat látni*, Sziráky a *Kossuth Lajos azt üzente*, Vízi Mátyás pedig a *Szépen ragyog az esteli csillag* kezdetű nótát adta elő. Barabás Faragó nemcsak dudált, hanem táncolt és dalolt is a *Feketeszemű cseresznye* dallamára. Bürgés Volford a kezdeteket kürtszóval jelezte.⁵³

Móricz Pál a század elején leírja,⁵⁴ hogy Beck Pista társaságában hogyan látogatta meg Bukuszát egy vasárnap délután: „Pogány hangszer a duda. Nemhiába készítik többnyire kecskebőrből. A kecske különben is a néphit babonáshírű, titokzatos állatai között szerepel... Boszorkányok kecskén lovagolnak kárhózas éjféli mulatozásaikra. Az ördög pofáját és a kecskefejet is hasonlatosnak mondják. Abban is van valami, hogy a dudaszóval mulató ember az ördög tükrében nézdegéli magát.

Tömörkény idézett helyen így ír róla: „Ezelőtt sok tanyaházban ott lógott. Az öregebb juhászszal meg szinte velejárt, mint a fiatal juhászlegényel a pulija. Nevezetes dudák voltak azok a bizonyosak, mert a duda gazdája a dudának szép fejet faragott. Kosfejet, kecskefejet, lányfejet. Eszerint volt azután a duda *kosfejű*, *kecskefejű* vagy *kisasszonyfejű*, *mönyecskefejű*... Egy valamire való dudás van még a környéken, az sem juhász, hanem vízimolnár. A teljes tisztességu neve: Csonka Bukusza Tanács Ignác. Ritkán dudál már, de ha megteszi, illően hozzáöltözik. Vagyis panyókára veti a kabátot és piros kendőt dug a nadrág ellenzőjébe...

Külön nóták is kellettek a dudához. El lehet azon ugyan nyekeregteni mindent, de a valódi dudánótá csak dudának való. Mint a rácos: *Hej, Jula, Jula, Szól a duda, duda, duda*... Azután a magyar juhászos: *Cintányéron, cintányéron aprószöllős pogácsa, Fáj a szívem, fáj a szívem a juhászra, de a juhászra*...

Bukusza népszerűségére mi sem jellemzőbb, minthogy neve és a dudálás egyet jelent a szegedi utódok ajkán: *bukuszál* vagyis bőrdudán játszik. Régebben vízimolnár lévén, napsugárdíszes háza (Pálfy u. 48) előtt állott, utolsó szegedi hírmondóul a tiszai emberek címere, a fából faragott hajóorr.

Alsóvárosi kiskocsmából, havibúcsún fölállított duttyánokból, lacikonyhákából Juhász Gyula is ismerte:

Kecske-dudás volt, vén magyar szatír,
felőle hét határban vert a hír.

Lagzin, toron csak fújta egyaránt,
Túlharsogta az életet, halált.

Betyárok, csárdák eltűntek tova,
Ő itt maradt s nem fáradt el soha.

A városba ment s néha a cigányt
Leintette: magának muzsikált.

Oly göggel nézett a kocsmába szét,
Mint egy Homér. Mögötte volt a nép,

A múlt, a puszták, egy magyar világ,
Ujjongva sírtak a melódiák.

Közvetlenül az első világháború előtt Szegedről írva riportokat, Móricz Zsigmond így jellemzi⁵⁵ Juhász József móravárosi dudást:

⁵³ *Bob* (= *Szigethy Vilmos*) A dudásverseny SzN. 1900, 236, 400. sz. A szegedi bőrdudáról, Bukusza Ignácról máshol is szól: A régi Szegedből az újba 249.

⁵⁴ Régi magyar élet 154.

⁵⁵ A szegedi dudás. Az Est 1913, 19. sz.

„Az öreg szálas, magas, morózus ember. Éppen veszekedve ült a padkán, a barnára festett kemence mellett... Előhozta a dudát. Kint járt érte a kamrában vagy a padláson. Mondta a menyé, hogy már egyszer eldugta tél elején, hogy többet se sose veszi elő, míg él. De most azért előhozta.

Hát tessék mögnézni, ez a régi szegedi duda. Egy nyaláb bőrcsomót adott a kezembe. Derékon át volt kötözve szijakkal, és a tetején valami különös fafaragás volt, hasonlatos valamely hindu bálványhoz, merev, rideg, kegyetlen, japáni szemvágású női fej: kifestve, bizarr és ijesztően régi, keleti, mongolkori emlék.

Hol vette ezt?

Faragtam. Körtéfaból. Harminc esztendeje vagy negyven. Én faragtam... Sok pénzt kerestem én evvel. Ezt a házat is evvel kerestem. Mégse akarnak mögböcsülni!...

Meg-megnyomintotta jobb könyökkel a fújtatót, és bal hóna alatt kövéren kezdett duzzadni a bárány. Már sivító kis szuszogások, fájdalmas lihegések is kezdtek kijönni belőle... Nekivetette hátát a falnak és a szemét félig behúnnyva megriasztotta a dudát.

Nyers, vadszagú, sok jajjú visongás tört ki, mintha tíz ördög bődült volna meg egyszerre... Aztán megeredt a nóta. Mintha a pusztán elfogott lelkek dolgoztak, jajgattak volna a nyüzött bárányban. Különös, ideges mozgás lepte meg az embert, egész testében, amint két könyökkel, kitarotán dolgozott a dudán, és hosszú, csontos ujjaival kapkodott a sípon. Mint a saját tüdejéből, úgy nyöggeti ki a báránybőrből a dalt és lassan vérszín futja el az arcát... Bólogat és fejfel ütögeti a taktust. Aztán elnyitja nagy, fogatlan öreg száját és rá is kezd a dalra:

Ha kend tunná én bús életömet,
Éjjel-nappal siratna kend engömet..."

Nem véletlen, hogy a századforduló táján annyi író figyelt föl a szegedi dudásokra. Számukra a dudás-dudálás mágikus, szilaj, és már mindenképpen egzotikus furcsaság.

Újkígyóson utoljára már a koldusok kéregető hangszere lett. Sövényházán máig emlegetik *Róca Matyi* dudást. Mindig vele volt a felesége is, aki énekszóval kísérte. Hallottuk még Szőregen *Hulmán József*, Mórahalmon *Kismarci Lukács Illés*, Domaszéken *Varga Ferenc*, *Csatló Papp Ferenc*, *Kószó István*, *Nagypali András*, *Hődör János*, *Simon János*, Röszkén *Vizi Matyi*, *Fodor Péter*, *Szűcs József*, Rúzsában *Klinkó István*, *Savanya Horváth István*, *Katona Mátyás*, *Fúrús György*, *Csipak András*, *Szögi Pál*, bent a Móravárosban *Pecsönnye Jóska*, (becsületes nevén *Vecsörnyés József*) régen elhalt dudások nevét. *Varga Vince* a szegedi tanyákról került át öregségére a halasi földre.

A továbbiakban az utolsó három szegedi dudás emlékezéseire támaszkodunk, akiket 1967, 1968-ban még alkalmunk volt meghallgatni.

A hangszer részei: a *sípszár*, *tömlő*, *bordó*, *fújtató*. Az egyes alkatrészek csapos összeillesztése kőc és viasz segítségével történt.

A sípszár ritkább nevén *koronafa* kemény fából faragott és fűrt, középen vékony fallal elválasztott, kettős cső. Fontos része a sip, „mert azon vöszki ki az embör a nótát.” Elöl öt, hátul egy lyuk van rajta. A kontrasíp egyetlen lyukán a kisujznak kell billegetni. A lyukak ovális alakúak és különböző nagyságúak. Jobb- és balkezes hangszert ismernek aszerint, hogy a dallamsíp melyik oldalon helyezkedik el. A jobbkezesnek bal oldalon, a balkezesnek fordítva. Mindkét formát egyaránt ismerték. Geometrikus mintával díszítették, olykor gyöngyház berakással.

A sípszár toldaléka a *csikó*, más nevén *pipa*. A hangolás eszköze az *igazító*. Szaruból készül. Láncsal vagy spárgával erősítették a sípszárra. Hangolás közben a viaszt adagolják vele a dallamsíp végén lévő hosszúkás nyílásba. A sip két nyelvcsípvel szólalt meg, melyet ölből öntöttek nádba, majd gyári klarinétnyelvvel *főnyelvelték*, vagyis spárgával hozzákötözték. Mindig több sípot tartottak készletben, mert könnyen elromlott.

A sípszárat a *fej*, *féj*, illetőleg a benne lévő tágas, derékszőgű fűrat köti össze a tömlővel. A fej, mint mondtuk, kosfejű volt, később férfi- vagy menyecskefejű, a természetes színeknek megfelelően.

A *tömlő* a levegő egyenletes áramlását biztosította. Díszítették, ruhát, szalagot adtak rá. Többnyire birkából, később kutya- sőt nyúl-, macskabőrből készült. Hogy az állat bőréne ne keletkezzék lyuk, megfójtották, főlakasztották és igen óvatosan nyúzták meg. A szórt nem mindenki hagyta rajta. Erős, sós vízben leáztatták, majd sámfára húzva szárították. A puhítás szintén sós vízben történt, fagyúval is kengették. Molyok ellen pipával füstöltek bele.

A kikészített bőr nyitott hátsórészt kifordítva összeráncolták, *összesződték*, majd szorosan megkötötték. Kupakszerűen puha bőrdarabot is kötöttek rá. Ha a tömlő dudálás közben kilyukadt, a helyére fagombot, *csigát* tettek bele és a bőr visszaján jó erősen megkötötték.

A tömlő, illetőleg az állatbőr egyik lábához kapcsolódott a *bordó*, amely a basszust adta: *bögött, bungott*. A bordó meghajlított, trombitaszerű cső, amelynek vége hirtelen tölcselesen kiszélesedett. Három részből állott, ezeknek széthúzásával, összetolásával lehetett hangolni. Készülhetett esztergályozott fából, pakfonglemezből, permetezőcsőből. A cső hajlatába olykor viaszt ragasztottak, hogy szűkség esetén kéznél legyen.

A tömlő levegőjét a *fívó, fújtató* látta el. Az állatbőr másik első lábába volt belekötve a *tőke* (cséve) segítségével. Szájjal fújt dudára nem emlékeznek. Két körte alakú falapból állott, közöttük a puha, harmonikaszzerűen ráncolt bőr, amely fényes fejú szögekkel vékony bőrcsik segítségével volt a lapok széléhez erősítve. Az első lap közepén lévő kör alakú nyílás a fújtató szelepeje. A felső lap két széléhez középtájon keresztben fölerősített bőrszija rajta átbújtatott karhoz szorítja a fújtatót. A levegőnek tömlő felé áramlását a *lélőkbur* néven emlegetett szelep szabályozta. Ez a kis bőrdarab szöggel volt a cső széléhez erősítve.

Hangszerét a játékos a fújtató alsó lapjának végéről kiinduló szíjjal csatolta derekára.

A duda készítése bonyolult, türelmet és tudást követelő feladat. Nem minden dudás tudta elkészíteni. Örökölték vagy vásárolták is. Volt aki egy süldő malacot adott érte.

Szeged vidékén a dudát szívesen párosították hegedűvel (*muzsika*), klarinéttal (*klárnét*), harmonikával (tizes *harmonika*); tangóharmonikával nem, mert az „takari”.

Általában a dudások maguk is több hangszerhez értettek: citeráztak, esetleg hegedültek, bögöztek, harmonikáztak. Természetesen az összehangolásnál adódtak nehézségek, de kisebb eltérés nem zavarta őket. „Ha vastagon szólt, följebb húzta az embőr a viaszkot.” Állítólag több dudát is össze tudtak hangolni. 1938-ban, József napon három szomszédos dudás köszöntötte Pintér Józsefet és utána késő éjjelig játszottak négyesben az udvaron.

A dudát régebben lakodalmakban, később már csak csutribálban, padkaporos bálban,⁵⁶ disznótörban, névnapokon vették elő. „Akkó még nagyon köllött a dudás, mer nem volt cimbalom... mög akkó még pártolták.” „Ahogy szaporodott a cimbalmos mög a primás, úgy lejárt arrul az üdő.”

A dudás fizetséget kapott, legtöbbször pénzben. A borralalót a vendégek a zsebébe, vagy a bordó meghajlított csővébe dugták.

Amikor a dudás hozzákészülődött a játékhoz, megköpdöste a tenyerét. Vízet vagy bort öntött a sipszárba, hogy gadajjon. Játék közben néha ő maga is dalolt egy-egy dallamsort, vagy akár teljes versszakot. Rendszerint valamilyen magaslaton: padkán, asztalon állt, illetőleg szinte táncolt, Csóti Gyapjas Antal szerint „kilötyögte” a ritmust. A legények olykor fölkapták a vállukra és körbehordozták a vendégek között. Ezeket néha dudaszóval el is kísérték. Így amikor a megittasodott vendégsereg fölugrált a szalmakazalba, vagy amikor kiment a dolgát végezni. Mindezért természetesen külön borralalót járt.

Csóti Gyapjas Antal (született 1900-ban Rúzsán) dudás nagyapját, Klinkó Istvánt már gyermekkorában utánozta. Céklafejet húzott napraforgószárra, ez volt a dudafej és a sipszár. „Hónom alá fogtam, aztán úgy játszottam. Öt éves voltam.” Később nácból készített „dudát”, először három lyukkal. „Tilidudáztam, még sikerült a hangot mögtanulni.” Ő volt az egyetlen, aki hangszerét még meg tudta szólaltatni. Mivel azonban a nyilvános játéktól már régen elszokott — az 50-es évek közepétől már csak otthon, ritkán, saját mulatságára vette elő — gyakorlat híján játéka megkopott, néha akadózó. Bevezető, befejező formulái rövidek, sematikusak. Apráját ritkán játszik. Muzsikálás közben viszont szívesen dalol, a megoszoló figyelem azonban nem tesz jót a játékának.⁵⁷

Pintér József (1896-ban született Domaszéken) „náddudán” kezdte, játszótársainak is ő csinálta. 15-16 éves korában kezdett citerázni, sőt citerákat is készített, akárcsak Csóti. Pintér afféle barkácsoló: kutat ásott, horgot készített, egyszerűbb asztalosmunkához is értett. Ezért a többi Pintértől megkülönböztetve *Kéccő Pintér* néven ismerték. Harmincéves korában kezdte a duda tanulást a közelben lakó Csatló Papp Ferencről, aki 1939-ben halt meg. Ő volt a környék leghíresebb dudása és hangszerkészítője.

Nógrádi Ferenc (1891—1972, Domaszék) többször játszott Papp Ferencsel, aki dudált, ő pedig hegedült. Egy parasztembertől két hónapig tanult hegedülni, a dudájátékot úgy leste el. Elbeszélése szerint a tanulást lecsavart sipszáron kezdték. „Befaltuk a végit, azt kénőztuk.” Később már tömlővel fújtának, de bedugják a bordót. Úgy „kevesebb szél köll”. Egy alkalommal a szegedi vásárban hal-

⁵⁶ Ezekről bővebben máshol, a táncalkalmaknál esik szó.

⁵⁷ 71. és 118. számú példák. Gyapjas jellemzése *Sz. Lukács Imre*, A bőrdudás. Délm. 1969. máj. 4.

lotta a híres Bukusztát, akinek dudáját el is kérte és játszott rajta. Hangszerét unokája rontotta el, már nem tudta megjavítani.

A már említett Varga Vincéről jegyezte föl Vargyas Lajos,⁵⁸ hogy mint a legtöbb dudás, ő is szegénységbe született bele. Volt kukoricacsósz, kanász, részesarató, napszámos. Már tizenhat éves korában az adókönyv — mint mondotta — a nevére került, vagyis a családfenntartás gondja ránehezedett: édesanyjáról és hat kisebb testvéréről kellett gondoskodnia. Jól tudott azonban dudálni. Még sürgős munka idején is elhívták lakodalomba, disznótorba, kukoricafosztásra, házimulatságra, sőt bálba is. Jómódúaknak is dukált. Már a mulatságra indulva, menet közben is játszott és mire odaért, összegyűltek az emberek. Fosztáskor ráült egy nagy halom kukoricacsőre, alóla szedték ki. Mikor a fosztást elvégezték, táncolni kezdtek. Ő maga volt „egy banda.” Lakodalomban néha ketten összeálltak, klarinétossal vagy hegedűssel. Egy-egy nagyobb lakodalmon 50 forintot is megkeresett. Volt úgy, hogy egy hétig is nappal dolgozott, éjszaka pedig dudált. Bejárt a Városra, Szögedébe is lakodalomba. A sok muzsikálás miatt olykor egy hét múlva keveredett haza.

Mínhogy sokféle járt dudálni, sokféle ízlést kellett kielégítenie: „szögedi földön előre-hátra egy lépést, a gyorsat ugráltak. A halasiak kétoldalt lassan. Dorozsmai földön térdhajlítás, egy lépés, a gyors mög lippögös, nagy térdhajlítással.”

Mint mondotta, tanyaiaktól tanulta a játékot. Dudáját is tanyai dudás készítette.

A citerát, citerajátékot lenézte. A cigánybandákról pedig megjegyzi: „Cigány vót azér, de nem vót divat.”

Varga Vince játékaról sajnos nem készült felvétel.

A dudához, dudáláshoz kapcsolódó babonás hiedelmek szinte teljesen eltűntek. Csupán egyetlen rövid történetet emlegetnek az ördögösen megszólaltatott dudáról.

„Szögi Pál éccő disznótoron játszott. A dudáját fölakasztotta egy szögre a falon, aztán a táncolókhöz fordult: elhiszik-é, hogy eltáncolom a duda nótáját? Persze hitetlenködtek. Ki fogad egy mázsa búzába? Egy töhetős gazda fogadott. Akkó a dudás kezivé-lábává kivert egy nótát úgy, hogy a duda a falon mögszóalt. Mög is kapta a mázsa búzát. Szögi Pálnak különlegös tudománya vót, hogy ezt véghön tudta vinni.”

*

CITERA. Szegediek ajkán *citura*. Van *ódalfejes*, *kölökfejes*, *fiascitura*. Öregek *tambura*, *asztaltambura* néven is emlegetik. Kovács János szerint⁵⁹ szegedi hajósok közvetítésével vált általánossá a múlt század második felében, főként a szegényebb osztály (kisparasztok, külvárosi nép) körében. A szegedi citerakészítést és játékot szinte teljes egészében Sárosi Bálint nyomán⁶⁰ ismertetjük.

A citera *feje*, másként *tőkéje* keményfából készül. Bükk, akác, leginkább diófa jó hozzá, mert az nem hasad el, a hangolószőgek sem *szaladnak mög* benne. Alkalmas még a juharfa, is de a fűzfa, fenyőfa már nem. Mindenképpen száraznak kell lennie.

A régebbi citerákon a fejet díszes lófej- vagy csigafaragvány ékesíti. A mai citerakészítőknek — talán a sándorfalvi Budai Sándornak, a népművészet mesterének kivételével — már nincs idejük, törelmük ehhez a *munkás* faragáshoz, beérik a lesímított formával. Mindenképpen ügyelni kell arra, hogy a fej-, illetőleg tőkerész a fedőlap alá ne kerüljön, mert ez tompítaná a citera hangját. Nagyon könnyű citerán bizonytalan a játék.

A *födőlap* puhafából készül, legalkalmasabb a fenyődeszka. Minél vékonyabbra gyalulják, annál jobb a citera hangja. Nem lehet azonban 4-5 mm-nél vékonyabb, mert könnyen elreped. Esetleg a verő, vagyis a húrokat pengető toll, esetleg szaru vagy fapálcika hamar kieszi. Idősebb citerások igen jónak találják a rostakéregből készült fedőlapot. Erre kör- vagy szívalakú lyukat vágnak, ezek a *hanglukak*. Az újabb citerán nem közvetlenül a fedőlapra, hanem a ráenyvezett, *kótafa* néven emlegetett keményfa rátétre kerülnek a *kóták*. Ez tompítja a citera hangját, de a kóták nem repesznek el a fenyőlapot.

Az *ódalapok* is rendszerint fenyődeszkából, fenyőlécből készülnek. Szélességük a citera mérete szerint 4-10 cm között változik. Vastagságuk 5-10 mm.

⁵⁸ Vargyas 10.

⁵⁹ Kovács 462.

⁶⁰ Citera és citerajáték Szeged környékén. Ethn. 1961, 445.

A *hangolászögek* szintén a citerakészítő kezéből kerülnek ki. Másnevük *kúcs, kúcsszög*. Drótból készül a citera két végén a húrok feltámasztására szolgáló, *párna, vánkos* néven emlegetett vasrudacska is, amelyet U-szöggel rögzítenek a helyére. Tapasztalt citerakészítők a hangszer összeállításánál kevés szöveget használnak, mert szerintük árt a citera hangjának. Inkább enyvvvel ragasztanak.

A citera egyetlen alkatrésze, amelyet készen, üzletben vásárolnak, a *húr*. A nagyobb citerákra *dallamhúr*, másként *kótahúr, prim* gyanánt hetes acélhúrt tesznek, kisebbre vékonyabbat. A *böggőhúr* általában vastagabb gitárhúr, esetleg cimbalomhúr. Régebben beérték egyszerűbb dróttal is, melynek *zörgőhúr* a neve.

Miután a mester egyetlen dallamhúrt megfelelő módon kifeszített, következik a citerán a kóták helyének megkeresése és kijelölése. Ez úgy történik, hogy egy jól hangolt citerán sorra megszólaltatja a kívánt hangsor hangjait, és egy szövet vagy drótdarabot a húr alatt tologatva, megkeresi a készülő hangszeren a megfelelő helyeket. Ceruzával megjelölve odarakja azután be a drótból készült kótákat. **A szegedi citerákat is mindig mixolyd hangsorra hangolják.**

A citerák mérete, húrhossza, alaphangja szinte annyiféle, ahány citera van. A dallamhúrok felrakása után a *késérőhúrok*, másként *vendégűrok, segédűrok, zörgőűrok* következnek. Ezeknek csak Rísérő szerepük van.

A citera önálló tartozékai a *verő, nyomó és hangolókúcs*. Az első kettőt rendszerint libatollból faragják. Nagyobb citerákon laposra hegyezett akácfa pálcikát, esetleg tehénszarut használnak. Ujabban a műanyag (plexi) verő is terjed. A nyomó 10–15 cm hosszúságú keményfa pálcika, esetleg tollszár. A hangolókulcsot általában kovácsműhelyben rendelik, de megfelel a korcsolyakulcs, esetleg a lejáró ajtókilincs is.

A citerás többnyire állóhelyzetben játszik. Hangszere kissé rézsut fekszik az asztalon úgy, hogy pengetett vége közelebb van a játékoshoz. A jobb- és balkéz munkája egyaránt jelentős. A verőt a jobbkez három ujjja tartja, a nyomót a balkéz lazán fogja sarokra és mutatóujjal vagy hüvelykkel szorítja a húrokra.

A citera a szegedi tájon máig közkedvelt külvárosi, kispolgári, munkáshang-

Budai Sándor citerajátékos, citerakészítő, naiv festő (*Horváth Dezső fölvétele*)

szerré vált. Amíg régebben csak szólóinstrumentum volt, mostanában a citerások bandába verődnek — Sárosi szerint a még említendő tökciturabandák hatására, mintájára — és nemcsak maguk kedvére, hanem családias mulatságokon (névnap, disznótor, termelőségvetkezeti vacsora), sőt már a rádióban is muzsikálnak. A bandák közül említést érdemel a sándorfalvi, zsombói, dorozsmai, de főleg a Szegedi Orvostudományi Egyetem együttese. Ez utóbbi 1952-ben alakult. Tagjai nem egyetemi hallgatók, hanem a helybeli és környékbeli falukból származó dolgozók, laboráns, portás, fűtő. Műsoruk leginkább új stílusú népdalokból, csárdás műdalokból áll.⁶¹

Citerajátékos (Budai Sándor képe, Horváth Dezső felvétele)

A szegedi citerások illetőleg citerabandák érdekes, modern megnyilatkozásai a szegedi nép továbbélő hagyományainak.

TAMBURA. Más helyi neve *tökcitúra*. Az elnevezés nyilvánvalóan a hangszer lopótökhöz hasonló formájára utal, — esetleg egyúttal tréfás csúfnév. Kovács János szerint hajósok hozták a szerbektől magukkal Szegedre vagy talán azoknak betelepülésével került ide. Leginkább a hajósok, meg a Szegeden nagy számban dolgozó szerb borbélylegények kedvelték. Nem tudott igazán a szegedi nép hangszerévé válni. Ellenben Rábén, Szőregen, Kübekházán, Csókán, Jázován, Tordán, a szomszédos szerbek hatására külön magyar tökciturás parasztbanda is alakult, sőt a szerbséggel közvetlenül nem érintkező Tápén is létrejött egy tökcitera banda a század első évtizedeiben. Ennek különleges *jelemenbanda* neve onnan származik, hogy néhány tagja a *Jelemen* ragadványnévvel illetett Biacsiakból származott.

Ökrös László már idézett dolgozatában elmondja, hogy Szőregen az első világháború végén alakult meg a legelső tökciturás magyarbanda, parasztbanda, amely

⁶¹ Sárosi 30. Citerán játszott, lejegyzett dallam 229. számú példa.

elsősorban a cigányzenét tekintette példaképének. Ebből a kezdeményből bontakozott ki 1924-ben a helybeli tökciturabanda. Tagjai: a *primás*, *második primás*, *tercprimás*, *brácsos*, *cimbalmos*, *böggös*. A csókai banda felállása: *prémás*, *baszprémás*, *kontrás*, *kisböggös*, *nagyböggös*.

Hangszereiket részben maguk a tökciturások készítették. Így a primás kezéből került ki a diófából faragott *prímtambura*. A *brács*, *brácskontra* kész hangszer, bojtban vásárolták. A *tamburaböggő* voltaképpen rendes vonós böggő. Itt azonban ezt is a *verő*, *tamburaverő* segítségével szólaltatják meg, amely szaruból készült. A hozzávaló hulladékot szegedi fésűsöktől vásárolták. Ebből fűrészsel kivágták a kívánt alakra. A végeit lekerekítették, majd főzték, hogy puhuljon. Ezután a szarurétegeket széthasították, mintegy 0,8 mm vékonyságúra. A verő hasonló módon, olykor elhasznált kaszatókmányból készült.

A tökciturások szoktak muzsikálni lakodalomban, bálban, köszönteni pedig névnapokon, disznótorban. Szomszédos falukba is eljártak játszani.

A bandák dallam anyaga országszerte ismert népdalokból, magyarnótákból állott. A tökciterások már nem a régi paraszti dalhagyományból, hanem a cigányzenéből merítettek elsősorban.

*

CIMBALOM. A házi zenélés jellegzetes népi hangszere volt még századunk elején is a cimbalom. Régebbi használatáról nincsenek adataink, csak a múlt század derekától fogva. Nem tudjuk tehát megállapítani, hogy úri, polgári világból való szállomány-nal van-e dolgunk, vagy pedig a cigánybanda egyik jellegzetes hangszerének átvételéről.

Kétségtelen, hogy a századforduló táján számos szegénysorsú parasztember, kisleiparos, hajós akadt, aki cimbalmon tudott játszani. Az ilyenek azután sokszor elmentek részben szívességből, részben csekélyebb összegért szegényebb lakodalmakba, illetőleg *lánynáló*, *lánylakodalom* néven emlegetett lányosházakhoz muzsikálni, ahol nem volt annyi fiatal, mint a legényesházaknál. Ide ugyanis bandát fogadtak. Voltak olyan alkalmi cimbalmosok is, akik szívesen eljártak szombatesteiken és vasárnapokon polgári hормérésekbe, kiskocsmákba is muzsikálni. A vendégekkel személyes ismeretségben lévén, kedvükre, ízlésük szerint tudtak muzsikálni. Máig emlegetik az alsóvárosi *Kapus Papp Sándor* kitűnő képességét, akinek játékát és kísérelő dalolását Tömörkény és Juhász Gyula is sokszor hallgatta. Tömörkény őrizte meg *Kaminár* cimbalmos emlékezetét.

Megemlíthetjük még, hogy számos nagylány, illetőleg asszony akadt, aki édesapja, legénytestvére nyomán szintén szép játszó képességre tett szert. Ezek azonban kizárólag odahaza cimbalmoztak.

*

HARMONIKA. Népünk nyelvén *hermonika*, tápaiak ajkán *hermuzsika*. A századforduló táján honosodott meg, nyilván a Bécsben, Ausztriában, Csehországban való katonáskodás emlékeként, illetőleg iparoslegények hatása alatt, népünk fiatalsága körében is. Készen vásárolják.

A harmonikának a citerával szemben előnye, hogy menet közben, jókedvű társaságot útján kísérve is lehet rajta játszani. A jazz hatására az utolsó évtizedekben bevonult a népi zenekarokba is. Így Csanádapácán és Újkígyóson kisebb lakodalmakban hegedűsből, klarinétosból és harmonikásból álló banda szokott játszani.

A muzsikálók

PARASZTBANDA. Nyilvánvalóan a cigányzenekarok hatására született meg a századforduló táján a *magyarbanda*, másként *parasztbanda*, amely kisparasztokból, feleskekből, tanyásokból, napszámósokból, verődött össze és hosszú időközön át egészen előregedésig a ritka személycseréket nem számítva együtt szokott muzsikálni. Az utolsó évtizedekben a banda tagjai már ipari dolgozók, szakmunkások, gyári napszámósok, akik azonban a paraszti zenekar hagyományos stílusát őrzik.

A banda tagjai: a primás, kontrás, nagybögös, klárnétos vagy pikulás és a cimbalmos.⁶² Tanyán, Tápén, Algyón a primet olykor két hegedűs szokta játszani. Eszerint a banda hagyományos létszáma 5, ritkábban 6 személy. Rézhangszereik a következők: helikon, bariton, trombita, alsótanyai nevén pazány (puzon), szárnykürt (flig-lihorni) és Es-skálájú klarinét. Mint majd látjuk, a hangszerek összetételében újabban más változatok is adódnak.

*

Még a század első évtizedeiben is Alsóvároson inkább elhalasztották a lakodalmat, minthogy cigányokat fogadjanak. Előfordult, farsangi időben, hogy az Alsóvároson működő két-három banda már elszegődött. Ilyenkor Alsótanyáról hoztak muzsikásokat, amelynek népe Alsóvárosból rajzott ki, tehát zenei hagyományuk és ízlésük egyezett. Ha nem találtak, akkor a lakodalmat inkább elhalasztották. Ha kénytelenségből mégis cigányokat fogadtak, a vendégek idő előtt hazaszállingóztak, mert nem érezték jól magukat. Ezt az örömapának tapintatosan, de tudomására hozták.

„Lakik itt — írja Tömörkény⁶³ — Alsótanyán 28 ezer magyar, aki a cigánymuzsikára nem kíváncsi. Cigánybanda nem él meg közöttük, de azért kár volna azt hinni, hogy zenéjük nincsen, van, csak hogy maguk csinálják. Tulajdon maguk állanak össze bandába...”

Ez a jelenség annál feltűnőbb, mert a szegedi cigányok éppen nem zárkóztak el a helyi népszerű zenei hagyományok ápolása elől. Műsoruk nagyobb része azonban magyarnótákból állott. A cigányos „hallgató nóta”, népünk ajkán „áriás nóta” a parasztbandák műsorába nem tudott behatolni. Már csak azért sem, mivel a nép nem öncélú „gyönyörködést”, elmerengést várt tőlük, hanem tánchoz alkalmas muzsikálást.

Ebből természetesen nem következik az, mintha a parasztbanda nem ismerné a cigányos műdalokat. A szegedi Dankó Pistának számos dala mind dallamában, mind pedig szövegében folklorizálódott. Ez néhány más nótaszerezőre is áll, legtöbbször azonban csak táncdallamokról van szó. A hallgatónótákra inkább vacsora alatt kerül sor az esetleges úri vagy kispolgári vendégek szórakoztatására. Muzsikásaink ilyenkor ki akarnak tenni magukért, hogy azért ezeket a nótákat is ismerik. Hogy mennyire a tánczenére van igény, az is bizonyítja, hogy a modern, idegen táncok dallamait minden különösebb nehézség nélkül tudja a fiatalság számára tolmácsolni. Erre azonban lakodalomban, ahol öregek és fiatalok együtt mulatnak, nagyon ritkán, inkább csak ízelítőül kerül sor. Az idegen táncokat bálakon, mai „rendezvényeken” járlák.

A parasztmuzsikások vonós és fúvós hangszereken egyaránt játszanak. Gyalogos esküvőnél fúvós hangszereikkel kísérik el a násznépet a templomba meg vissza. Ilyen gyalogos esküvő a század elején általános volt Alsóvároson, de ma is virágzik Tápén,

⁶² A hangszerekre költött hangutánzó rigmusok, amelyeket *Kálmány* (III, 97) temesközi népünk ajkáról jegyeztet föl:

	A muzsika dudaszó így kezdődik:	
Jé-ru-zsá-lem, lem! lem! lem! lem!		
	Prímhegedű:	
Kánikula, mikula!		Kinyéré, bagóé, csévé paprikáé
	Másik primás:	
Míkon lösz mán ítélet?		Ennyihány tojásé, kukoricaszaré
	Bögös:	
Gyüvő hétön, gyüvő hétön!		Dövvő, dövvő, lukas földő!
(Csóka)	Katonatrombita:	(Szöreg)
	Rajtad vót a vékonynadrág,	

⁶³ Homokos világ 131.

Algyón, Sándorfalván, újabban alakult tanyaközségekben, továbbá a távolabbi Csánadapácán és Újkigyóson is. A jobbmódú és mulatós vendég azt is megkívánja, hogy a lakodalom végén muzsikaszóval kísérjék haza.

Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy éjszaka, illetőleg hajnal felé, amikor a jókedv fokozódik, a változatosság kedvéért egyes vendégek fúvós zenét kívánnak. Ennek a banda — a kapott biztos borralaló fejében — eleget is tesz. Ilyenkor — nyilván a régi úrivilág furcsa ötleteinek hatására — megtörténik, hogy a pénzes vendég a muzsikásokat féllábra állítja, vagy a sátor, illetőleg a szoba négy sarkába parancsolja.

Előfordulnak parlagias jelenetek is, amelyekben csak férfiak vesznek részt. A szükségére induló vendég odainti a muzsikásokat maga mellé, jókedvű legények és fiatal férfiak is csatlakoznak hozzájuk. Táncmenetben vonulnak ki és a muzsikának mindaddig szólania kell, amíg dolgukat el nem végezték. A bevonulás is táncmenetben történik. Ilyenkor bizony egyetlen nóták is elhangzanak.

A muzsikásokat az örömapa bizonyos meghatározott, kialakított összegért fogadja meg. Természetesen mellékkeresetük is bőven akadt. Ezt már előre számba is veszik, mérlegelvé, hogy akadnak-e majd mulatós, bőkezű emberek a vendégek között. A muzsikásoknak a vendégeknek tett, részben már említett külön szolgálatért külön borralaló jár. Ezt a cimbalomra szokás vetni. Tanyán a bankót a vonó fája és szőre közé dugják. Ilyenkor a primás a játék közben egy pillanatra megáll, de a banda természetesen nem.

A „hangászok” az evésben-ivásban is kedvük szerint vehetnek részt. Vigyázniuk kell azonban, hogy el ne ázzanak, mert ez rossz híruket költené. Lakodalom végén valamirevaló örömanya kalácsot, süteményt is ad családtagjaik számára.

Bálint Sándor 1959 őszén egy tápai lakodalomban úgy találta, hogy a banda műszaki rajzolóból, szalámigyári dolgozóból, aszfaltozómunkásból, iskolai hivatalsegédből és egy szakképzetlen munkásból állott. Egy felsővárosi kivételével valamennyien tápaiak voltak. Gyermekkorukat még földműves szüleik mellett töltötték el. A zenei hagyományvilág és ízlés, szokás városi foglalkozásuk ellenére is igen elevennek mutatkozott bennük.

1960-ban egy fiatal mórachalmi parasztkból alakult, domaszéki lakodalomban muzsikáló négytagú banda hangszerösszetétele ez volt: hegedű (Farkas István, 1929), harmonika 80 basszusos (Farkas Ferenc, 1931), cimbalom (Balogh Szilveszter, 1942), cintányér és dob (Balogh István, 1928). Fúvós hangszereik a banda megnevezett tagjainak sorrendjében: klarinét, e-duda, bariton, fligli, azaz szárnykürt. A banda két-két testvérből állott, 1957 óta már többszáz lakodalomban és bálon játszó ttak. A modern táncok előadása érdekében már kótaismeretük is van. Azelőtt naturalisták voltak. Hogy könnyebben tudjanak mozogni, a cimbalmot alkalomszerűen szaxofonnal helyettesítették. Abban az időben egy-egy lakodalomban személyenként 200 forintot kaptak. Ehhez még a külön muzsikáltatásért járó, sokszor tekintélyes, legalább egy-szerannyi borralaló is hozzájárult.

Bálint ugyanazon az őszön egy tázlári lakodalomban is megfordult, az Alsótanyáról kirajzott jeles Papp-nemzetség meghívására. Itt a Szankról való zenekar négy tagból: hegedűsből, két tamburásból és nagybögösből állott. A vendégsereg tüzes szegedi kedvéhez képest játékuk szintelen volt, amiben nyilván a furcsa hangszerösszetétel is közrejátszott.

1968 őszén egy balástyai lakodalomban négytagú, helybeli banda muzsikált: (Tóth István 1923), Nagymihály Mátyás (1928), Halász Antal (1928) és Szel András (1944). Halász kivételével, aki termelőszövetkezeti gépkocsivezető, valamennyien dolgozó parasztkok. Hangszereik: piszton, harmonika, szaxofon, kis- és nagydob, cintá-

nyér, tartalékban még hegedű. A hangszerösszetételt többször váltogatják. Menetben: piszton, bariton, klarinét, dob. Nótakészletük teljesen egyezik a szegedi hagyományal. Tehetséges muzsikások, ezért szívesen fogadják meg őket a messze szegedi tájon: Szatymaz, Csöngöle, Baks, Csanytelek, Tömörkény, Dóc, Ányás, Sándorfalva, Forráskút, Zsombó, Üllés, Bordány, Csólyos, Kömpöc, sőt Alsóváros, Gyálarét lakodalmaira, illetőleg báljaira is.

E parasztok, illetőleg célszerű szegényemberek naturalisták, a kottát ritkán ismerik. Bár a cigánymuzsika bizonyos nyomokban — főleg az együttesjáték technikájában és színhatásokban — hatott rájuk, általában mégis sikerült magukat a cigány érzelmeskedésétől, önkényeitől és cikornyáitól megóvniok.

*

CIGÁNYOK. A XVIII. századi gazdasági, társadalmi fejlődés létrehozta a szegedi zenélés urbánus formáját. A XVII. század végén megjelenik az első katonai zenekar, majd 1722 táján az elsősorban egyházi muzsikát szolgáló városi zenekar, amely városi mulatságokon, világi ünnepeken is közreműködött.⁶⁴ Így a Város határáig kísérté a radnai búcsúsokat, és fogadta őket, amikor hazaérkeztek. Tagjai idegenek, főként németek.

Lugosi Döme elmondja, hogy e zenekar mellett „a nép köréből népzeneársaságok alakultak, amelyek a kocsmákban a zenét szolgáltatták. Az első biztos adatunk 1748 július 24-éről való” *Hungarici Musici*” aláírással. Ebben Sárge János és Dunay Ferenc magyar muzsikások a tanács előtt öt adósukat bepörölték. Érdekes megkülönböztetés volt a magyar és német muzsikások elnevezése. A német zenészek állandóan hangjegyekből játszottak, a magyarok pedig naturalisták. Ez utóbbiak azonban még nem cigányzenészek voltak.

Nem egészen két évtizeddel később, 1766 augusztus 4-én az „új lakos muzsikások” kértek zenélési engedélyt a Várostól, amelyet meg is kaptak. Ezek cigányok voltak, akiknek a Helytartó Tanács most engedte meg a Szegeden való letelepülést.⁶⁵

Úgy látszik, hogy a szaporodó zenekarok működését ebben az időben már akadályozta a kávéházakra és egyéb, nyilvános helyekre vonatkozó szigorú záróra-rendelet. Ezért 1773-ban kérték a módosítást. A bandáknak most a városi tanács megengedte, hogy a böjti időszakot kivéve 1 forint engedély mellett éjfélig zenélhettek. Együttal felsorolja a zenekarokat és megemlíti a Kátayak, ifjabb Dunayak, Boldizsárok, Galacsinok és Cerkóiak bandáját. E legutóbbi nyilván szerb zenekar volt.

A Helytartó Tanács cigányrendelete 1777- és 1778-ban összeírja a cigányokat. Az akkori jegyzékekben pontosan megtaláljuk a Szegeden található cigánymuzsikásokat.⁶⁶

Cserzy Mihály helybeli cigányhagyomány alapján úgy tudja,⁶⁷ hogy a múlt század elején egy Vendel nevű öreg cigányprímás szerzett szép nevet magának. Osztrovszky József, Szeged egyik érdemes fia visszaemlékezésében elmondja, hogy a negyvenes években Koszta Zsiga primás kitűnően játszotta a Rákóczi-nótát. Ha megfelelő társaság volt együtt, rászóltak: „Zsiga bácsi, gyerünk Bécs alá!” Erre a banda fölállott, hasonlóan a jelenlévő honfiak is. Ez addig tartott, amíg a lassú rész el nem hangzott. Amikor azután a gyorsra került sor, a fiatalabbak némán koccintottak, és kezefogtak egymással. Osztrovszky szerint a Rákóczi-nótának sajátos szegedi dallama másfelé nem volt ismert. Ezért a nagyhírű Erdélyi Náci primást megkérte a dallam lekottázására. Szorgos kutatások ellenére sem sikerült azonban Erdélyi kéziratoss zenei hagyatékát megtalálnunk, amelyből esetleg a lejegyzett dallam is előkerült volna.⁶⁸

⁶⁴ *Lugosi D.*, A szegedi zenekultúra története 12.

⁶⁵ *Lugosi* 20.

⁶⁶ *Lugosi* 21.

⁶⁷ Öreg Szeged 21.

⁶⁸ *Osztrovszky J.*, Erdélyi Náci és a Rákóczi-nóta. SzH. 1885. 237. sz.

A múlt század derekán a városi zenekart újjászervezték, kibővítették a cigánybandák kottához is értő tagjainak szerződtetésével.⁶⁹ Az együttes azonban hamarosan szétvált. A cigányokra maradt a színházi zenélés.

Ebben az időben a cigánymuzsika egyenlő a magyarság, nemzeti érzés, függetlenségi vágy kifejezésével. A színházi zenekar játéka többször adott alkalmat csöndes hazafias tüntetésekre. „Még a drámai előadások szünetjeiben is Erdélyi Náci bandája játszotta az édesbús magyar dalokat. A közönség folytonos tapsai és újrázásai miatt a felvonásközök szünetei igen hosszúra nyúltak, és mivel a hazafias szellemű dalok előadása miatt a zenekart nem volt tanácsos megbüntetni, a rendőrfőnökség a felvonásközök nagy elhúzása miatt bírságolta meg Náciékat. A színház úri közönsége azonban már jóelőre összekalapolta a bírságot.”⁷⁰

1866 szeptemberében Molnár György szintársulata érkezett Szegedre. Vasvári Kovács Pál vezetésével Náci és cigánybandája a városháza elé vonult, ahova mesterlegények, diákok és jogászok is elkísérték. A banda a Kossuth-nótát, a Klapka és Rákóczi-indulót játszotta. Amikor Osztrovszky 1869-ben a fővárosba költözött, barátai azzal a toborzóval búcsúztatták, amelynek dallamára 48-ban, a honvédek toborzásakor a verbunkost táncolta. Elutazása alkalmával Náci bandája még Hadik őbester toborzóját is eljátszotta, majd pedig a Rákóczi-nótát.

Az árvíz után az 1883. évi újjáépítési ünnepség alkalmával a király Szegedre látogatott. Ekkor lépett ki az ismeretlenség homályából Dankó Pista (1858—1903),⁷¹ akinek magyarnótáit játszotta Náci bandája a király előtt.

Dankó a felsővárosi cigánysorról származott. Személyében és művészetében a népies műzene romantikus szegedi hagyományai jutnak jellegzetes kifejezésre. Ő maga a kottázáshoz nem értett, dalait mások jegyezték föl. Számos nótája — főként az egyszerűbb giusto-dallamok — villámgyorsan folklorizálódott és műköltői modorosságaitól többé-kevésbé megszabadulva a parasztság körében is népszerűvé vált. A szegedi tájon ma is kedvelt nóták: *Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom, Még azt mondják, nincs Szegeden boszorkány, Eltörött a hegedűm, Búsan szól a kecskeméti öregtemplom nagyharangja.*

⁶⁹ Lugosi 38.

⁷⁰ Czimer K., A szegedi kaszinó 104.

⁷¹ Csongor Gy., Dankó Pista 1858—1958. Emlékkoszorú a nagy nótaköltő születésének centenáriumára. Szeged, 1958.

A DALOLÁS RENDJE

Századunk elején a paraszti dalolásnak még Szegeden is megvolt a hagyományos rendje és sokféle alkalmja. Előre megjegyezzük, hogy a szegedi nép napjainkig különbséget tesz a *nóta* és *ének*, vagyis a népdal és a szakrális jellegű, alkalomhoz kötött templomi, egyházi éneklés között. A nóta szövegét *vers*, *verse*, dallamát pedig *ária*, *áriája* néven emlegetik.

A hagyományos dalolásnak egyéni és közösségi megnyilatkozásai az újabb évtizedekben nagyon megritkultak. Még félszázaddal ezelőtt is legények, lányok, fiatal férfiak, menyecskék megszokott munkájukat szívesen kísérték dallal, vagy ráérő idejüket töltötték ki vele. Ez néha csak dúdolás, férfiaknál füttyülés volt. A kifejezés módja egyébként egyidőben is váltakozhatott, különösen akkor, ha a szöveg, versszak egy része nem jutott a daloló eszébe. Ezt ilyenkor közbefüttyülte. A nők füttyülése ellenkezett az illendő szokással. Aki mégis füttyülni kezdett, afféle hetyke fehérnép, figyelmeztették, hogy hagyja abba, mert hallatára Szűz Mária sírni kezd.

Idősebb korban magányosan nem illett már dalolni. Korosabb asszonyok a közösségi dalolásban sem vettek részt, mert könnyelműnek, *lakodalomeszűnek* híresztelték volna őket. Az ő korukhoz és állapotukhoz már csak a szent énekek éneklése illett.

A nótakedv megfogyatkozásának fő oka nyilvánvalóan a munkatechnika forradalmi változása, emberformáló hatása. A gépcivilizáció zöreje, a gyári és mezőgazdasági gépek mechanizmusa, a szolgálati fegyelem elnyomja, illetőleg hallgatásra kényszeríti. Másfelől a gépi szórakozások (mozi, rádió, televízió) a felfrissülést készen nyújtják. Mellettük a fáradt embernek már alig van kedve, ideje, hangulata érzelmeinek spontán kifejezéséhez. A szorosabb városi élettel együttjár a csönd társadalmi követelménye is. Ittas vagy éppen jókedvű ember számára sem az italtoltokban, sem az utcán nincs mód fáradtságának és gondjainak nótaszóban való feloldására. A népi együttesek, pávakörök és hasonlók újabban nyilvánvalóan ezt a hiányérzést is szeretnék kielégíteni.

Bálint Sándor századunk első negyedében végzett gyűjtései során még úgy találta, hogy Alsóvároson a legények regruta korukban daloltak legtöbbet. A sorozás és bevonulás közötti félév a szenvedélyes szomorúság kitombolásának volt ideje. A szülőktől, kedvestől való elszakadás fájdalma sok regutanótát teremtett. A bevonuló egyébként alig dolgozott, ilyenkor hozzátartozói sem igen kívánták tőle. Szilaj kedvét is elnézték. A hangos mulatozás leginkább a kocsmában folyt le. Olykor — Bukusza Ignác dudájának szavára — az utcán is folytatták, elhaladva *lányai*k háza előtt.

A lányok magukban különösen paprikahasítás közben daloltak. A munka ugyanazon mozdulatok szakadatlan ismétlése következtében gépiessé vált a kezükön. A keletkező unalmat legtöbbszőr és igen sűrűn éppen dalolással űzték el. Nótakészletükben alig voltak oda nem tartozó idegen elemek. Később, a harmincas években már kedvük, érdeklődésük a műdalok, operettslágerek felé fordult. Még mindig különbséget tettek azonban az autochton nótakincs és az eltanult műdalok, magyarnóták között. Hűségesen utánozták ugyanis cikornyás előadásukkal, úri, vagyis nem szegedies kiejtésükkel a műdal álpátoszát de saját termésüket sohasem adták elő a népies műdal stílusában.

STÍLUSRÉTEGEK, TÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉS

Népzeneinkben különböző korú és származású dallamok élnek egyidejűleg. Szegei gyűjteményünk egységes zenei szempontok szerinti sorrendje is a legkülönbözőbb dalokon vezet végig. A szoros értelemben vett népdalok mellett a nép ajkán több száz éve élő történeti dallamokon is.

A XVI. és XVII. századi, műzenei eredetű dallamok sok esetben népi dalhagyományból kialakított, nem a mai értelemben vett szerzemények, és éppen ezért folklorizálódtak könnyen. Ezért egyházi népénekeket, históriásénekeket, barokk dalokat is rendszerbe illesztettünk, hogy a kölcsönhatások és kapcsolatok, valamint a népzene fő vonalától elütő és a használat során is megőrzött különbségek minél jobban megmutatkozzanak.

A következőkben igyekszünk elkülöníteni a stílusrétegeket, hogy a zenei jellemzőkön túl bizonyos történeti vonatkozásokat is megmutassunk, hiszen a stílusok kialakulása és élete többé-kevésbé korhoz köthető.

1. *A sirató és stílusrokonai*

Sirató: I-1, 2. sz.

A kevés alföldi sirató közül Szeged vidéke tartotta fenn a legkiérleltebb nagyformát: kötetlen szerkezetű, 5 4 2 1 kadenciával. Az I-2. sz. sematikus siratóparódia.

Területünkön viszonylag nagy számban ismertek a sirató stílus rokonai.

Parlando dalok: IV. 54-61, (110) 122, 123. sz.

Táncdalok: IV. 64-66 sz.

2. *Ütempáros zene*

a) Gyermejátékok: II. 1-18. sz.

Jellemzőek a hosszú, összetett darabok, melyek a rokon motívikájú, de stílusban fejlettebb betlehemesek dallamvilágának hatását is mutatják; valamint népdal-elemeket asszimilálnak, ill. helyenként kolomejka-ritmusú periódusba rendeződnek.

b) Farsangi köszöntők: II. 19-21. sz.

Zenei motívikájukban és szövegükben egyaránt a regösének rokonainak tekinthetők.

Pünkösdőlkben: III. 1-4. sz. (Egyes részletekben)

Az ütempáros építkezés nyomai felbukkannak még stofikus keretek között is, így barokk, dúr-hexachord dallamokban.

3. *Pentaton, kvintváltó stílus*: IV. 1-27, 33-35, (42-44) sz.

Központi fontosságú a gazdag változatokban meglévő „Fúj, süvölt a Mátra szele” típus — IV. 13-17. sz. —, melynek cseremiszt, csuvas párhuzamai vannak. A „páva” dallamcsaládhoz tartozik: IV. 1, 2. sz.

4. *Dudanóták*: IV. 30-32, 40-41. sz.

Általános dudanóta motívumból kialakított helyi típus: 40-41. sz. Feltételezhetően a hagyományos karácsonyi templomi dudálás dallama: 30-32. sz.

5. *Gregoriánzsoltár*: I. 3-6. sz.

A magyar nyelvű gregorián éneklés különleges szint képvisel a szegedi paraszti hagyományban. Minden valószínűség szerint széleskörű gyakorlat helyi maradványa.

A zsoltár paródiák — I. 5-6. sz. — országszerte gyakoriak, általában lakodalmi, farsangi játékhoz tartoznak.

6. Történeti dallamok.

Az egyházi népének a liturgikus gyakorlat mellett olyan nagy mértékben és mélységben begyökereszték a szegedi dalhagyományba, hogy ez talán csak Bukovina vagy Szlavónia magyar faluihoz hasonlítható. Sok esetben éppen ez az orális hagyomány tartott fenn a templomból már kivezett énekeket.

XVI. századi történeti dallamok: IV. 49, 60, 61, 63, 106, 110, 121, 122, 127, 139. sz.

7. XVII. századiak: IV. 79, 80, 97-101, 104, 105, 109, 114, 122-124, 130, 137, 138. sz.

A Rákóczi-nóta dallamcsaládja: IV. (48), 50, 51, 51, j.

Bihar megye kivételével az Alföldről teljesen hiányzik. Így nagy fontosságú — mindig a „Révészek nótája” szöveggel együttjáró — Szeged-vidéki variáns csoport. Helyi sajátág e fríg dallamtípus dórrá kiegészített megoldása.

Egyházi népének változat: IV. 94, 95.

*

A török kiűzése után meginduló gazdasági, társadalmi fejlődés nagy változásokat hoz létre Szegeden is. Folyamatosan megőrzött középkori kultúrája valószínűleg ebben az időben találkozik a királyi Magyarországon már kialakult új európai műveltséggel. Zenei vonatkozásban az elsősorban a barokk, műzenei eredetű dūr-hexachord dallamok elterjedését jelenti, melyek nagy számban élnek ma is a területen, főként betlehemes-dallamként.

8. Műzenei eredetű barokk dūr-hexachord dalok a XVIII. századból: IV. 52, 52. j., 77, 98, 102, 103, 107, 108, 111, 138. j.

(Szeptim, oktáv terjedelműek: IV. 53, 73, 75, 76.)

*

Az új stílus kialakulásának közvetlen előzményeként tarthatjuk számon azokat a dallamokat, melyeknek alkalmazkodó ritmusa, giusto előadásmódja van, középrészük az 1. és 4. sornál magasabb, de igazi visszatérés nélküliek:

IV. 128, 129, 131, 132, 141-145, 203, 204. sz.

Másokban a dallamsorok elrendezése teljesen az új stílus szerint alakult, motívikájuk, előadásmódjuk azonban még onnét kiüt: IV. 156, 163, 187.

Az A⁵ A⁵, A A, formájú régi kvintváltó dallam közvetlenül, egyszerű sorátrendezéssel új stílusúvá alakulhat: IV. 20. és 20. j.

9. Új stílusú dalok: 146-225. sz. (kivétel: 156, 163, 187. sz.)

*

A stílusrétegek vizsgálata alapján nyilvánvaló, hogy a szegedi nép erőteljes, hagyományos zenei kultúrát tartott fenn, régiségeket őrzött meg. Ugyanakkor az újabb hatások elől sem maradt elzárva, azokat is átvette, magába olvasztotta és új stílusokba kapcsolódott be.

A hosszú török uralom konzerválta a középkori műveltséget, amelyet a XVIII. századi barokk térhódítása sem szorított ki teljesen. Alföldi viszonylatban eddigi tudásunk szerint a népzene ilyen középkorias színezete egyedülálló. Jellemző a népi valóság különleges helyi stílusa, érzelmektől ihletett, átemberesített formája. Ez a vonás segítette az egyházi népének, a magyar-nyelvű gregorián paraszti hagyományba való begyökeresztését. Mellette a XVI. századi világi lantos-költészet nyoma is megtalálható.⁷²

A szegényesebb szokás-anyaggal rendelkező Alföld tekintetében fokozott jelentősége van a Szeged-környéki pünkösdlőnek, mely a dunántúli és északi változatokhoz képest a leggazdagabb, legteljesebb fajták közül való. Valószínűleg szintén középkori hagyomány folytatására. Ugyancsak fontos tény, hogy a szegedi népességű bánáti

⁷² L. IV. 110 sz. dallam és jegyzete

falukból regösének változatok kerültek elő — farsangi köszöntő formájában.⁷³ Elképzelhető, hogy ezek a dallamok a valamikori országos elterjedés utolsó alföldi képviselői.

Régi balladáinkat legkevésbé az Alföld őrizte meg. Ilyen szempontból is kivételek a Szegedről kirajzott települések. A múlt század végén gyűjtő Kálmány Lajosnak köszönhetjük az innét származó rendkívül becses anyagot, mely lényeges vonásokkal gazdagítja a középkori magyar balladáról alkotott képünket. Néhány típus csak szegedi hagyományból ismert, és sok más ballada legtöbb változata innét való.⁷⁴

Föltételezhetjük, hogy a tekerőt — ezt a kedvelt középkori hangszert — a Dél-Alföldön Szeged tartotta fenn a török hódoltság alatt, és a ma már csak Szentesről ismert hangszer valószínűleg e hagyomány utolsó, félreszorult maradványa. Hasonlóan a duda-zenéléshez, mely a városból kikopva egy darabig még tovább élt a távolabbi tanyákon.

A szegedi zenedialektus vizsgálata során egy kis-táj helyi sajátosságainak, jellemzőinek lehetőség szerint a legteljesebb feltárására törekedtünk. Ezek a sajátosságok azonban sok esetben túlmutatnak a szűkebb földrajzi környezeten. Következtethetünk belőlük a központi és legnagyobb magyar zenedialektus-terület, az Alföld ma már feledésbe merült vonásaira.

⁷³ Itt mondok köszönetet Burány Bélának, a gyűjtőnek és Bodor Anikónak, aki a dallamokat hozzám eljuttatta.

⁷⁴ Vö. *Vargyas L.*, A magyar népballada és Európa I. 173.

TÁJÉKOZTATÓ ÉS JELMAGYARÁZAT

Kottás gyűjteményünket 1300 dallamból válogattuk ki. Arra törekedtünk, hogy a közölt 286 dal a teljes anyagot képviselje. Lehetőleg minden fontos típust közlése-
szünk, néhány indokolt esetben több változatban is.

Az új stílus egyes darabjait, amelyek általában ismertek, csak első sorokkal jelöl-
jük, és hivatkozunk Járdányi Pál könyvére, *A magyar népdaltípusok* megfelelő számá-
ra. Kihagytuk a népies műdalokat, a népzene-től idegen egyéb dallamokat, továbbá
a nem egészen megbízható helyszíni lejegyzésekből származó adatokat.

Tekintve, hogy a dallamok egyetlen kis-zenedialektus területhez tartoznak, a
helységek megyei hovatartozását nem tüntettük föl.

A dallamok jegyzeteiben sorolunk föl minden további észrevételt, ami a dallamra,
szövegre, szokásra, előadóra vonatkozik. Utalunk bennük a szakirodalomra, minde-
nekelőtt az MNT köteteire, valamint Járdányi könyvére. Szükség szerint egyéb gyűj-
teményekre is utalás történik.

Rövidítések

AP	Az MTA Zenetudományi Intézet Népzenekutató Főosztályának pirál-lemeze.
ATISZ	Az Alföldi Tudományos Intézet (Szeged) kéziratos népdalgyűjteménye. A József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén.
BS	<i>Bálint S.</i> , Szeged népe. Szeged, 1933.
CSB	Csaplár Benedek szegedi néprajzi gyűjteménye az MTA Kézirattárában.
Cs. Tóth	<i>Csomasz Tóth K.</i> , A XVI. század magyar dallamai. Budapest, 1958.
Délm.	Délmagyarország
felv.	fölvétel.
H.	Kiss Lajos horgosi gyűjtése (1974).
Hmv.	Kiss Lajos hódmezővásárhelyi gyűjtése (1927).
J.	<i>Járdányi P.</i> , Magyar népdaltípusok. Budapest, 1961.
j.	jegyzet.
Kkh.	Vargyas Lajos kiskunhalasi gyűjtése.
Kodály—Vargyas	<i>Kodály Z.</i> , A magyar népzene. A Példatárt szerk. Vargyas Lajos. Budapest, 1952.
Kov.	<i>Kovács J.</i> , Szeged és népe. Szeged, 1901.
Lsz.	Leltári szám: az MTA Zenetudományi Intézet Népzenekutató Főosztályának lel- tári száma.
M.	Magángyűjteményben.
m.	megye.
MF	Múzeumi fonográf felvétel, a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályának gyűjtemé- nyében.
MFMK	A Móra Ferenc Múzeum Kézirattára (Szeged).
MNGY	Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Nagyszalontai gyűjtés. 1924.
MNT	A Magyar Népzene Tára I—VII.
NdNz	<i>Waldmann J.</i> — <i>Lele J.</i> , Népdal, népzene. In: Tápé 671—736.
NÉ	Néprajzi Értesítő.

NI	A Népművészeti Intézet néprajzi osztályának anyaga (gyermekjáték-gyűjtemény) az MTA Zenetudományi Intézet Népzene kutató Főosztályán.
Papp G.	<i>Papp G.</i> , A XVII. század énekelt dallamai. Budapest, 1970.
SzegSz.	<i>Bálint S.</i> , Szegedi Szótár I—II. Budapest, 1957.
SzH	Szegedi Híradó.
SzN	Szegedi Napló.
SzNd	(Székely népdalok) <i>Bartók B.</i> — <i>Kodály Z.</i> Erdélyi magyarság. Népdalok. Bp. 1921.
TDt	Történeti Dallamtár. Az MTA Zenetudományi Intézet Dallamtörténeti Osztályának kéziratoss Gyűjteménye.
var.	Variáns.
vsz.	Versszak.
VU	Vasárnapi Újság.

A DALLAMOK ZENEI RENDJE

A dallamok elrendezése zenei szempontok szerint történt. A kötetlen formák megelőzik a strofikusakat.

- I. *Recitativ formák*: a) Sirató 1. Sirató paródia 2.
b) Gregorián zsoltár 3-4. Paródia 5-6.

- II. *Ütempáros dalok*: Szöveg, funkció tekintetében
a) Gyermekjátékok 1-18. A dallam magva szerint csoportosítva: $m r d$ 1-2.
 $s l s m$ 3-12.
 $\begin{matrix} s \\ d \end{matrix} l s$ 13-17.
 $s m d$ 18.
b) Farsangi köszöntők 19-21.

III. *Összetett kötetlen szerkezetek*: Szokásdalok — pünkösdlők. A túlnyomóan recitálótól az ütempárosabb felé tartó sorrendben. 1-4.

IV. *Strofikus dalok*: Járdányi-féle dallamrendben. A sorrendet a dallamsorok magasságviszonyai és rajza, iránya határozza meg. Arra törekedtünk, hogy a rokon dallamok — és lehetőleg a rokon stílusok is — egymás mellé kerüljenek. E törekvéssel a Járdányi-rend alkalmazása általában egybeesik. Vitás esetekben a dallamrokonságot elsősorban szem előtt tartva döntöttünk, és erre külön felhívjuk a figyelmet. A rend lényegéből fakadó rugalmasság lehetővé tette, hogy ne mechanikusan kövessük a *Magyar népdaltípusok*ban közzétett sorrendet, hanem annak alapelveit vigyük végig anyagunkon. Ez annál inkább fontos volt, mivel körülhatárolt, viszonylag kis zenedialektus-terület esetében a rendszer folyamatos láncolatát biztosító fontos dallamtípusok hiányával kellett számolnunk, illetőleg e hiányokat át kellett hidalnunk.

Ugyanakkor a szűk értelemben vett népdalok mellett a nép által évszázadok óta énekelt történeti dallamokat is a rendszerbe illesztettük, hogy a kölcsönhatások és különbségek minél jobban megmutatkozzanak.

A) *A kezdő és záró sor zenei tartalma különböző.*

Magasan kezdődő daloktól az egyre kevésbé ereszkedőkön keresztül az ereszkedés megszűnéséig. (= Bartók-féle A és C osztály.)

1. Magasan járó kezdő sor. Az előtag végig magas. 1-39.

(Zömmel a pentaton-kvintváltó stílus dallamai.)

- a) Völgyes dallamvonalak: 1-12.

Végig völgyes, egymagú kvintváltó. 1-3.

Utótagban völgyes, elhomályosult kvintváltó 4.

Leegyszerűsödött völgy az 1. 3. sorban, kétmagú kvintváltó 5-6.

Ismétlésekkel színezett völgyes, végig kétmagú kvintváltó 7-8.

(Közeli rokonuk a völgyesség nélküli 9.)

Völgyes 3. sor, a kvintváltás nyomaival 10-12.

b) Stagnáló kezdősor: 13-26.

Az első sor kadenciája 7.

Hullámosan stagnáló kezdősor. Kétmagú kvintváltó 20. A 2. és 4. sor közötti némi kvintváltás 21-22. (21 = völgyes egyéni var.)

Stagnáló első sor. Kétmagú kvintváltó — 14 szótagos dallamból kivált forma 23.

Az első sor kadenciája 8. Kétmagú kvintváltó 25-25.

Stagnáló-domború első-sor, kétmagú kvintváltó 26.

c) Oktávrról sextre, kvintre, kvartra ereszkedő első sor. 27-32.

A 3. ill. 5. sor vége emelkedik 27-28.

Völgyesség a dallam második felében, a kvintváltás nyomaival. Mixolydok. 29-32. (Strófa és ütempár közti átmeneti formák: 30-32.)

d) Kvinten mozgó, majd oktávra ugró első sor. 33-35. (2. és 4. sor között a kvintváltás nyomai. 33.)

e) Oktáv fölé lépő első sor. A 2. 3. sor azonos tartalmú. 36-37.

f) Fokozatosan ereszkedő dúr (mixolyd) dallamok. 38-39.

2. Az előtag vége mélybe hajlik. 40-53.

a) Magas, oktávrról induló 9, 8 kadenciára érkező első sor. 40-46.

Völgyes sorok 40-44. (A b3-as főkadenciájú 46. dallamrokonsága miatt került ide.)

b) Lehajló, első sor. 47-51.

Oktávrról kvintre, kvartra hajlók 47-48.

Középen és mélyen járó domború, alaphangra hajló első sorok. (A Rákóczi-nóta rokonsága.) 49-51.

Oktávrról kvintre hajló első sor, dúr jellegű dalok. 52-53.

3. Különféle fokozatos ereszkedést mutató, zömmel egymagú — a siratóval rokon — dalok. 54-67.

a) Oktávrról kvintre ereszkedő első sor 54-56.

Ezekből kiszakadt, önállósodott formák 57-58.

b) Kvintről, kvartról (alapról) induló és oda visszaérkező domború kezdő sor. A 63. kivételével parlandok. 59-63.

c) Középen mozgó első sor. Giustok. 64-67.

4. Az első két sor zenei tartalma azonos. 68—105.

a) Magasan járó 1—2. sor, 5, 4, 3 főkadenciával.

Az utótag mélyebb az előtagnál. 68—73.

b) Középen mozgó és oktávot bejáró 1—2. sor. A kisebb ereszkedést mutató daloktól az ereszkedés megszűnéséig — ahol az előtag és a negyedik sor egy magasságban van. 74—105.

A főkadencia 5 74—79.

2 80. 104—105.

1 81—102.

Három soros, az első sor ismétlése hiányzik: 82. Az előző dallam közeli rokona. Közös 3. soruk alapján tartoznak össze: 89—92. Egyedi variáns: 93. Ilyen formában a 94—95. sz. dallamhoz és a Rákóczi-nóta népének változatához közelít.

A főkadencia 3 102—103. (A 102 dallam kadenciája valójában 1, bár ebben a variánsban az alaphang tercén áll meg.)

5. Középen mozgó első sor. Kis terjedelemben ereszkedő dalok. 106—114.

Az első sor kadenciája 5 106—108. A 106. 5-sorosnak és 3-sorosnak egyaránt felfogható. Csoportjában rendhagyó szerkezete és az alaphang első kvintjéig lenyúló dallammozgása miatt.

Az első sor kadenciája 3 109—114.

6. Többségében középen mozgó első sor után a 2. 3. sor ennél magasabb. Az első és negyedik sor közti ereszkedés fokozatosan kisebbedik, majd eltűnik. 115—139.

Az első sor kadenciája: 6 115—116.

5 117—118.

4 119—125.

3 126.

1 127—136. (Szűk ambitusú első sorral.)

VII 137 (139 nagy ambitusú, kanyargós; dallamrokonságamiatt került ide és egyben a csoport végére.)

7. Az első és negyedik sor egy magasságban van. A második, harmadik sor ennél magasabb. 140—145.

Kadenciájuk $1 \begin{matrix} 5 \\ 6 \end{matrix}^x$ (Kivétel: 142, 143. Ezek mint a 141 sz. variánsai szerepelnek itt.)

- B) *Az első és negyedik sor zenei tartalma azonos.*

(=a Bartók-féle B osztály.)

- I. A második sor magasabb az elsőnél. 146—244.

1. Kis ambitusú kezdő sor. 146—199.

a) Lejtő kezdő sor. A fokozatosan lejtőtől a kisebb domborulatot rajzolókig. 146—149.

b) Kisebb völgy után lejtő első sor. 150—181.

A mélypont alja: 4 150—151.

3 152—159.

2 160—162.

1 163—177.

A kettős mélyponté: 1 178—181.

c) Alapról induló domború kezdősor. 182—199.

A domború vonalban kisebb hullám: 182—189.

Tisztán domború vonal (esetleg jelentéktelen hullámmal) 190—199. A 194—196 a 197. sz. kissé más járású variánsai. A 198—199 terceről induló kezdő sora némileg rendhagyó.

2. Nagy ambitusú kezdő sor. 200—244.

a) Domború, mélyről induló, szextig emelkedő. 200—205.

A 203—204 szerkezetileg az A 7, ill. az A 4 b csoportba tartozna. A 202 és 205-tel való szoros dallamrokonságuk miatt kerültek ide.

Domború, mélyről induló, szeptimig, oktávig emelkedő. 206—209.

Domború, középről induló, szeptimet, oktávot érintő. 210—216.

b) Lejtő kezdő sor. 217—244.

A hullám alja VII, 1. 217—222.

A hullám alja 2 új csúcs 5, 4 223—226.

A hullám alja 3 új csúcs 5 (6) 227—233.

A hullám alja 4,5 új csúcs 6, 7, 8 234—240.

Jelentéktelen hullámmal. 241—244.

- II. A második sor azonos az elsővel: 245—255.

a) Nagy ambitusú, lejtő kezdő sor. 245—250.

b) Nagy ambitusú, domború kezdő sor. 251—255.

KOTTÁS DALLAMGYŰJTEMÉNY

I. RECITATÍV FORMÁK

1—2. Siratók

3—6. Zsoltárok

1.

Kedves jó é-dös-a-nyám, jaj, de ár-ván hagyottā ken!

Mért is hagyott ken i-jen ár-ván, é-dösə jó a-nyám,
fe-lejt-he-tet-len jó a-nyám? m-Mért is hagyott ilyen árován?

Se é-dös a-pám most mán, se jé-dös a-nyám, ked-ves
jó a-nyám! Mit i-zen-jek annak a kedöves jó
é-dös-a-pám-nak? fe-lejt-he-tet-len jó a-pám-nak?

Jaj de ár-ván hagyott kentök it-ten en-göm, é-dös
jó a-nyám! Most már u-toj-já-ra is
el-bú-csú-zok ken-tek-túl, kedövesə jó é-des-
a-pámə, é-dös-a-nyám, fe-lejt-he-tet-le-nə
jó a-nyám!

Tápe, Ács Györgyné Molnár Mária (63)

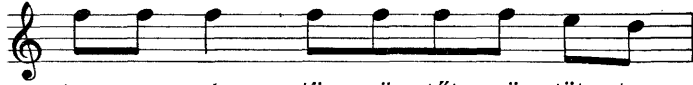
Martin, 1960. Kiss L.

2.

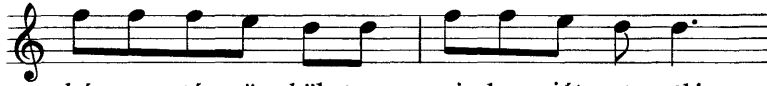
Parlando

Jaj, jaj ne - kem, ked - ves pá - rom,

teg - nap még tö - pör - tőt sü - töt - tem,

ká - posz - tát pör - köl - tem, mi - lyen jót et - tél!

Jaj, jaj ne - kem, ked - ves pá - rom! Né - z - zé - tek gye - re - kek,

hoz - zák - e már a Szent Mi - hály lo - vát!

Jaj, jaj ne - kem, ked - ves pá - rom! Kelj fel kin - csem, fe - le - sé - gem,

tu - dom, fáj már min - de - ned!

Földeák (Csanád), Horváth Mihályné
Czagány Berta (61)

Péczely, 1960.

Parlando

3.

1. Di-csérje az Urat min-den nem-zet,
dicsérje és áldja az ő jó-vol-tá-ból!

Di-csőség legyen az Atyának és Fi-ú-nak,
és a Szent-lé-lek Is-ten-nek!

2)
Mi-kép-pen kez-det-ben va-la,

3)
4)
most és mindörökkön ö-rök-ké-a-men.

1) 2b) 4)
4. 3. 3.

2a) 3)
2.4.5. 2.4.5.

2. Legyen áldott az Úr neve,
aki nekünk ételt, italt adott!
Áldott legyen az Úr az ő bőségében,
megfogyhatatlan az ő hatalmassága.

3. Legyen áldott az Úr neve,
most és mindörökké amen.
Dicsőség az Atyának és Fiúnak,
és a Szent-lélek Istennek.
Miképpen kezdetben vala, most és mindenkorom
és mindörökkön örökké amen.

4. Hálat adunk neked Uram, jóvoltodér,
amellyel betöltél (!) a te népedet.
Legyen áldott az Úr neve,
most és mindörökkön örökké amen.
5. Dicsőség az Atyának és Fiúnak,
és a Szent-lélek Istennek!
Miképpen kezdetben vala, most és mindörökké,
most és mindörökkön örökké amen.

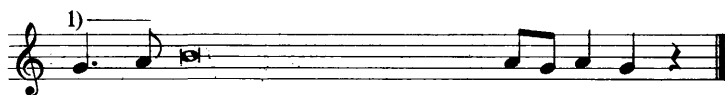
Tápé, Nyinkó Mihályné
Kószó (Palika) Erzsébet

Rajeczky, Bálint,
Mezey, 1963.VI. Dobszay

4.

1. Áld-juk az Atyát, a Fiút a Szent-lé-lek-vel,

dí- csér-jük és felmagasztaljuk ötet mindö-rök-ké.

1)
3. 4.

2. Uram, áldott vagy az égnek dicsőségében,
szent és dicséretes, dicsőségesen fölmagasztaltatott mindörökké.
3. Dicsőség az Atyának és Fiúnak, és a Szentlélők Istennek
és a Szentlélők Istennek!
4. Miképpen kezdetben vala,
és mindörökkön örökké amen.

Tápé, Nyinkó Mihályné
Kószó (Palika) Erzsébet (69)

Rajeczky, Bálint,
Mezey, 1963.VI. Dobszay

♩ = cca 63

5.

Ó Istennek átkozott kan-ve-re-be,
 Mér' szart rá a kezem feje-te-te-ji-re?
 A-zér' szart rá a kezem feje-te-te-ji-re,
 Mer' a templomotok- nak nin-csen te-te-je.

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. IV.

♩ = cca 63

6.

Ó ha én egy nagyon nagy pincének a fene-ké-re le-jut-hat-nék,
 Ott egy hatszázhatvanhat akós hordó a-lá le-fek-het-nék!
 Ad - dig innék, még a fogam ki nem áz - na,
 Még a gyomrombann a szőlő mag-ja ki nem csi - ráz - na.

1) 2) 3)

2. Ha möghalok, siratnak engömet az én kis árvácskájaim,
 Kisebb-nagyobb unokáim.
 De legjobban az a kis pólyabelicske,
 Akinek butella a neve.

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. IV.

II. ŰTEMPÁROS DALOK

1—18. Gyermekjátékok

19—21. Farsangi köszöntők

1.

$\text{♩} = 100-108$

Án - tán ti - ti - om, bod - ros li - li - om,
A - kár er - re, a - kár ar - ra, se - je - hu - ja hopp!

Tápé, 11-12 éves lányok

Péczely, 1955. VI.

2.

$\text{♩} = 102$

Juj szé - ná - ra, szé - ná - ra, szé - na ka - szá - ló - ra,
ben - ne ke - rek asz - tal, vödd be a - kit sze - retsz.
Ezt ö - le - lem, ezt csó - ko - lom.
Szi - mod - ra, szá - mod - ra, sza - rik a kis - ku - tyá.
An - nak ad - juk a le - jányt, a le - jányt,
ki föl - kö - ti a kard - ját, a kard - ját.
Föl - kö - töt - tem kar - do - mat, kar - do - mat,
add ne - köm a lá - nyo - dat, lá - nyo - dat.
A nyu - lacs - ka ki - csiny - ke, ki - csiny - ke,
e - get, föl - det be - fut - ja, be - fut - ja.
Fe - ke - te fá - tyo - los, cu - ki vén bocs - ko - ros!
bi - bo - ros,

Mártély, Borbély Lajosné (72)

Péczely, 1953.

3.

Csöm, csöm, gyű - rű, a - rany gyű - rű,
ná - lad, ná - lad van a gyű - rű,

Itt csö - rög, itt pö - rög, itt la - kik.

Tápé

Bodó Zsuzsa, 1952.

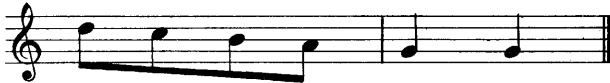
4.

Mit ját - szunk, lá - nyok?

Csics - ki - ri - két, bugy - bo - ré - kot,
vac - kot, rac - kot, nagy ba - rac - kot,

csü - csül - jünk le lá - nyok.

Forráskút, Kucska Margit (12)

Heintz Gyula
Sz. Fehér Erzsébet
B. Csorja Kató

5.

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,
 nyit - va van az a - rany ka - pu, csak búj - ja - tok raj - ta.
 Nyisd ki asz - szony ka - pu - dat, had ke - rül - jem vá - ra - dat,
 Szi - ta, szi - ta pén - tek, dob - szer - da,
 szo - mo - rú csü - tör - tők,

Szeged, gyerekek

Bálint, kb. 1920.

6.

Kis ka - csa für - dik fe - ke - te tó - ba,
 any - já - hoz ké - szül Len - gyel - or - szág - ba.
 A - ra - nyos a há - ta, e - züs - tös a tal - pa,
 for - dulj ki, for - dulj ki a - ra - nyos Ma - ris - ka.

Tápé, Erdéli Mária (11)

Péczeley, 1951. V.

Kis ka - csa für - dik fe - ke - te tó - ba,
 any - já - hoz ké - szül Len - gyel - o - szág - ba.
 Ter - mett a meggy - fa, haj - lott az á - ga,

Haj - lott á - ga, haj - lott, le - ve - lé - be haj - lott.

Kis me - nyecs - ke, ö - leld, a - kit sze - retsz!

gyorsabban

Ezt ö - le - lem, ezt csó - ko - lom,
 kit ré - gen - te meg - sze - ret - tem.

Ri - dá - rom, dá - dá - rom, Sá - ri gi - li - cá - ja,
 Sir - gom, for - gom, Sá - ri tor - kom, Sá - ri ma - dár - ká - ja.

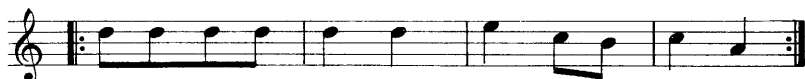
Ég a gyer - tya, ha meg - gyujt - ják,
 azt a lá - nyok szé - pen fuj - ják.
 Fúj - jad, fúj - jad, jó ka - to - na,
 hadd rop - pan - jon Ká - roly fi - a!

Az e - le - jén, az e - le - jén csak do - bot üs - sünk,
 A há - tuj - ján, a há - tuj - ján csak gyor - san men - jünk.

Hopp, i - de, dom - bos, co - ki, vén bocs - ko - ros!
 part a - lá, mocs - kos,

Van még a ker - tem - ben szép, sze - dett ró - zsa,
majd azt is meg - köt - jük tá - ro - si mód - ra.

Zi - bor - dom, zá - bor - dom, a pün - kös - di ró - zsa
ki - haj - lott az ut - ra,

Szed - je föl a meny - asz - szony, kös - se ko - szo - ru - ba.

Forráskút, Kucska Jánosné Nagypál Erzsébet (62)

Sz. Fehér Erzsébet
B. Csorja Kató, 1955. VII.

8.

Hej, szé - na, szé - na, ben - ne fo - rog
szé - na sza - ka - dé - ka, kis me - nyecs - ke,

ö - lelj, a - kit sze - retsz! Ezt ö - le - lem,
ezt csó - ko - lom,

a szom - szé - dom lá - nyát, a Ma - ris - kát.

Ki - csi - ke még a nyu - lacs - ka,

hö - gyet, völ - gyet be - fus - sa,
pa - ri - pá - ját for - gat - ja.

Ne hij- ja- tok en - gem Zi- bon E- lo - ná - nak,
csak hij- ja- tok en - gem Vi- rág I - lo - ná - nak.

Mert én vol- tam a Si- mon- nak leg- ked- ve- sebb lá- nya.

Én le- szek ró - zsám ma - gos kert - jé - be

Zi- má - lom, za- má - lom, zi- bo - la - i zab- szem,

Kék pa - ra - di - csom, li - li - jom,
hal - lot - tad ró - zsám, jól tu - dom.

Vagy é - le - tem, vagy ha - lá - lom, é - dö - söm,
Mer mán né - köm mög köll vál - nom, ked - ve - söm.

A ta - va - lyi kecs - ke, szó - re - gi me - nyecs - ke,

U - gorj ki be - lü - le.

9.

Kis ká-csa für-dik
fe-ke-te tó-ba,
any-já-ho' ké-szül Len-gyel-or - szág - ba

A-ra-nyos a szár-nya, e-züs-tös a tal-pa,
for-dulj ki, for-dulj ki a-ra-nyos tyu-bi-ca!

Szőreg (Torontál), Orechnyi Vera

Vikár, Bartók

10.

1. Hej szé - les - nek ud - va - rán, ... ud - va - rán
Min - den dél - ben do - bol - ják, do - bol - ják:

An - nak ad - juk a le - ányt,
Ki fel - kö - ti a kard - ját.

2. Én felkötöm kardomat, kardomat,
Add nékem a lányodat, lányodat.
Jucalombos, loboncos,
Fekete fodros, fátýolos.

Forráskút, Péter Erzsi (11)

Sz. Fehér Erzsébet,
B. Csorja Kató, 1955.VII.

II.

Két pa - ra - di - csom, li - li - om, li - li - om,
hal - lot - tad ró - zám, jól tu - dom, jól tu - dom.

Vagy é - le - tem, vagy ha - lá - lom, már én - ne - kem meg kell hal - nom,

é - de - sem, sem, sem, sem.

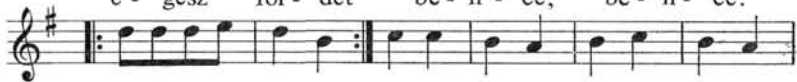
Cső - rög, cső - rög nó - tá - ros ka - pu - ja,

föl - ke - re - kedett a szoknyám, a sze - re - lem haj - ta.

A nyu - lacs - ka i - ci - ke, pi - ci - ke,
e - gész föl - det be - fi - ce, be - fi - ce.

A li - li - om kert - be ó - lom desz - ka, fo - dor - men - ta.
va - la - mi van vet - ve,

Ha - ja, ha - ja kecs - ke, gyen - ge me - nyecs - ke.

Az e - le - jén, az e - le - jén csak do - bot üs - sünk,
A há - tul - ján, a há - tul - ján csak mar - sot ül - jünk.

Né - kem is volt kis - lá - nyom, ha - ját fon - tam hat ág - ra,

hat szá - lá - val zsi - nór - ba, tal - pig é - ró fá - tyol - ba.
Hab - bo - lá - rom, hab, hab, hab, hab - bo - lá - rom, hab, hab, hab.

- Hol jár - tál, jám - bor?
- Szől - lő - be, jám - bor.
- Mit vi - szel, jám - bor?
- É - ne - ket, jám - bor. , - Fúj - jad, jám - bor!

- Nem fúj - ha - tom, ne - héz a kó - tá - ja.

Mert a lá - nyok szeb - ben fúj - ják,
mi - kor pá - ros tán - cot jár - ják.

Jár - jad, jár - jad, jó ka - to - na,
hadd csusz - szan - jon a bocs - ko - ra,

hadd csö - rög - jön a sar - kan - tyu - ja!

Bí - ró u - ram ég a fá - ja, tú - ze mel - lett, ví - ze mel - lett.

Co - ki ta - va - lyi csi - kó, benn - ma - radt az i - de - ji.

12.

 Ha ti lá-nyok vol-ná- tok, né- kem kö- szön- né - tek,

 de hosz- szu a szok-nyá- tok, de nagy port csi - nál - tok!

 Pap ró- zsa, vi - o - la, légy a le - ány - nak

 most nyi- lik az al - ja,

 az e- sze- mak- tá - ja. Meg- ö - lel, meg- csó- kol,

 el- for- dul, ki- csu- fol.

 El- vesz- tet- tem zseb- ken- dő- met, meg- ver a - nyám ér - te,

 meg- ta - lál - ta egy szép le- gény, csó- kot ki- ván ér - te.

 Sza- bad pén- tek, sza- bad szombat, sza- bad szap- pa - nyoz - ni,

 sza- bad en - nek a kis- lány- nak egy pár csó- kot ad - ni.

 De azt mond- ta é- des- a - nyám, hogy ne ad- jak ér - te,

 ha i- dagy- gya, ugy is jó lesz, cson- ka bi- bil - lá - ris.

 ha nem ad - ja, ugy is jó lesz,

 A szől - lő - si ud - va - rán, ud - va - rán

 Min - den dél - ben do - bog ám, do - bog ám.

An - nak ad - juk a le - ánt, a le - ánt,
 ki fő - kö - ti a kard - ját, a kard - ját.

Én fő - kö - töm kar - do - mat, kar - do - mat,
 add ne - köm a lá - nyo - dat, lá - nyo - dat.

Ha a lá - nyod li - pi - tyos, la - pa - tyos,
 fe - ke - te bod - ros, fá - tyo - los, itt - hon nem jó má - so - los.

A ka - to - nák re - gi - ment - je i - gen nyal - ka,
 ben - ne fő - rog Sán - dor a - nya, i - gen nyal - ka.

Itt a szi - vem, he Bö - zse, kis bü - dös - ke,
 re - be - re - he - re Bö - zse, nagy bü - dös - ke.

Er - dő szé - lén nem jó lak - ni,
 mert sok fát kell ha - so - gat - ni.

I. Ti - zen - há - rom ö - let, meg egy fe - let,
 ö - lel - jen meg en - gem a - ki sze - ret.

Ezt sze - re - tem, ezt ked - ve - lem,
 ez az én é - des ked - ve - sem.

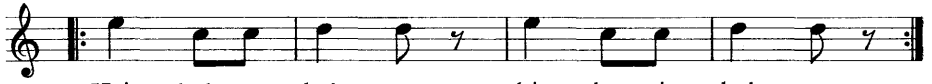
Ró-zsa nyilna be - lő - le, állj ki most már sző - ke kis - lány.

Kék li - li - om - szál, u - gorj a Ti - szá - ba, Si - mit - koz - zál,
Támaszd meg ol - da - lad az e - gész vi - lág - nak! mo - sa - kod - jál,

és tö - rül - köz - zél A ci - gá - nyok, a ci - gá - nyok gyűnnek a mur - gá - ku,
Kettő, három, kettő, három do - rombot csi - nál - ja

Hej, bak - sa, bak sa, bi - bo - ri bak - sa,
Pe - cse - nye sü tő sa - lá - ri bak - sa

Szóreg (Torontál), Terhes Ferencné. Horesnyi Etel, (47)

Ókrös, 1947

13.

Tá - nyé - ri ca, ba - bi ca, az én lá - nyom Ka - ti - ca.

Szél fúj - ja pánt - li - ká - ját, kapd el kis - lány a szoknyá - ját, csüccs!

Forráskút, gyerekek

Sz. Fehér Erzsébet
B Csorja Kató, 1955. VII.

14.

-Vén u - bor - ka, vén u - bor - ka, mit ke - rül - getsz

a há - zam tá - jé - kán? - Van ne - ked, van ne - ked
- Nincs ne - kem, nincs ne - kem

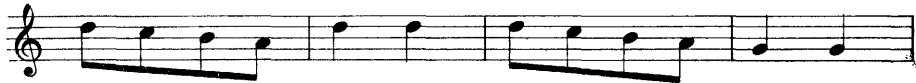
szép el - a - dó lá - nyod. Mit tü - rőd, ta - ga - dod,
szép el - a - dó lá - nyom mit csü - rőd, csa - va - rod,

mi - kor egy - szer lát - tam, nagy - vá - ra - di pi - a - con

pi - ros al - mát á - rult. Et - tem is be - lő - le,
vet - tem is be - lő - le,

na - gyon meg - sze - ret - tem a te Ma - ri lá - nyod.

- Ma - ri lá - nyom nem a - dom gomb - szok - nya nél - kül,
- Ma - ri lá - nyod el - vi - szem gomb - szok - nya nél - kül,

a - rany hin - tó nél - kül!
a - rany hin - tó nél - kül!

Forráskút, Kucska Jánosné Nagypál Erzsébet (62)

Sz. Fehér Erzsébet
B. Csorja Kató, 1955. VII.

15.

$\text{♩} = 106$

Hej po - lé - na, po - lé - na, ke - re - ke - si - szé - na,
 fagy - gyú - gyer - tya. A ke - min - ce lán - got ve - tött,
 két kis ka - kas ősz - sze - ve - szött,
 ku - ku - ri - ku, ku - ku - ri - ku.

Tápé, 11–12 éves lányok

Péczy, 1955. VI.

16.

A nyu - lacs - ka ki - csi - ke,
 Pa - ri - pá - ját fá - rasz - sza,
 Ne - köm is volt kis - lá - nyom,
 Hat á - gá - ra hop, hop, hop,
 hö - gyet - völ - gyet be - fut - ja.
 az ka - lap - ját itt hat - ta.
 ha - ját fon - tam hat ág - ra.
 tér - dig é - ró fá - tyol - ba.
 A ta - va - lyi kecs - ke, ó - lom - szip - ka,
 nem tom mi van ben - ne, fo - dor - men - ta,
 kán - tor - men - ta,
 men - ta, men - ta, ko - men - ta, cso - bi, ta - va - lyi ku - tya,
 tud - ja fe - ne, mi - cso - da.

Szőreg (Torontál), Orechnyi Vera

Vikár, Bartók.

17.

1. A part a - latt, a part a - latt

Há-rom var-jú ka-szál, há-rom var-jú ka - szál.

2. Róka gyűjti, róka gyűjti,
||: szúnyog kévét köti. :||
3. Bolha ugrik, bolha ugrik,
||: hányja a szekérre. :||
4. Mén a szekér, mén a szekér,
||: majd a malomba ér. :||
5. A malomban, a malomban,
||: három tarka macska. :||
6. Egyik szital, másik rostál,
||: harmadik követ vág. :||
7. Tehén dagaszt, tehén dagaszt,
||: medve vizet húzza. :||

18.

1. Fe - hér li - li - om - szál, hej, u - gorj a Ti - szá - ba,
 fe - hér li - li - om - szál, hej, u - gorj a Du - ná - ba.
 2. Tá - maszd meg ol - da - lát, Hej, mo - sa - kodj meg szé - pen,
 az a - rany vi - lá - gát, hej, tö - rül - közz meg szé - pen,
 hej, si - ma - kodj meg szé - pen.

Bár egy zsi - dó ar - ra jön - ne, ko - sa - rá - ba ten - ne, ten - ne,
 mi - nél job - ban si - val - kod - nál, an - nál job - ban vin - ne, vin - ne.

Vidd el zsi - dó, vidd el zá - por - e - só es - ne,
 a nagy le - pe - dőd - be,

rosz - szab - ba ke - ver - ne, még - is be - le ver - ne.

El - ej - tet - tem ken - dő - met fe - lit fe - li - ből,

fe - lit har - ma - dá - bul. Gád - zse - ra, pil - lan - gó - ra,
 do - ron - gá - ra,

i - ju - ju - ju.

19.

$\text{♩} = \text{cca } 100$

Ad - jon az Úr - is - ten en - nek a gaz - dá - nak

Nyóc, nyóc ök - röt, A - rany os - tort a ke - zé - be,
két kis bé - röst, bé - csi pi - ros zseb - ken - dő - je,

Slé - rung - ë, far - sang - ë, itt nyug - szik az an - gyal.

Itt is an - nak, a - mit an - nak, egy da - rab sza - lon - nát,

Még egy da - rab kol - bászt.

Egyházaskér, Vörös Frigyesné Farkas Mária (68)

Burány, 1978. *Bodor A.*

20.

$\text{♩} = 100$

Ad - jon az Úr - is - ten en - nek a gaz - dá - nak

Nyóc, nyóc ök - röt, két kis bé - röst,

A - rany us - tort a ke - zi - be, Sé - rung a far - sang,
bé - csi pi - ros zseb - ken - dő - je,

ö - te - tik az an - gyal. Itt is an - nak, a - mit an - nak

Egy da - rab sza - lon - nát, vagy egy da - rab kol - bászt.

Majdán, Ágoston Mihályné Gyémánt Katalin (65)

Burány, 1977. *Bodor A.*

21.

$\text{♩} = \text{cca } 100$

Ad - jon az Úr - is - ten en - nek a gaz - dá - nak

Nyolc, nyolc ök - röt, két kis bé - röst,

A - rany os - tort a ke - zé - be, Él - jen a far - sang!
bé - csi pi - ros zseb - ken - dő - je,

Oroszlámos, Holló János (75)

Burány, 1978. *Bodor A.*

III. ÖSSZETETT KÖTETLEN SZERKEZETEK

1—4. Pünkösdlők

1.

1. A pünkösdek je - les nap - ja,
Szent Lé - lek Is - ten kül - döt - te,
E - rő - sít - se mi szi - vün - ket, Az a - pos - to - lok - nak.

2. Me - lyet Krisztus i - gért va - la,
Mi - kor mén el Meny - or - szág - ba, Min - de - nek lát - tá - ra.

3. Tü - zes nyel - vek - nek szól - lá - sa,
Ugy - mint szelek - nek zug - gá - sa
Le - szállvány az ő fe - jük - re Nagy hir - te - len - ség - be .

♩ = cca 108

4. Bor, bú - za és gyümölcs föl - de - tők - nek lé - sen,
Az új Mes - si - ás - nak ki - bim - bó - zott á - ga,
Ki - rály - né pá - cá - ja, ki - rály ko - ro - ná - ja.
Száll - jon e - re ház - ra az Is - ten ál - dá - sa,

Mint ré - gen - te szál - lott az a - pos - to - lok - ra!

5. Mi - né - künk a - das - sék Szent Lé - lek ma - laszt - ja,
Mi - dőn ő - tet Gáb - ri üd - vöz - let - tel áld - ja,

Test - be öl - tö - zött i - gé - ret, mé - hé - be fo - ga - dá.

♩ = cca 120

6. Szüz A-nyá-tól szü-le-tett Krisz-tus, is-tál-ló-ba,
Kínt és ha-lált szen-ve-dett, fek-vén ko-por-só-ba.
Pün-kösd nap-ján szen-tel-ték, azt el-kül-döt-te,
Az a-pos-to-lok szi-vét meg-e-rő-si-tet-te,
Hogy ár-ván ma-rad-ja-nak, ezt nem en-ged-te,

Hét-fé-le a-ján-dé-kot ko-ro-na-vi-vő-nek.

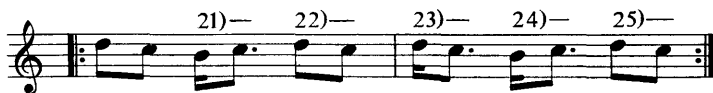
♩ = cca 112

7. A Szent-há-rom-ság-nak má-so-dik sze-mé-lye,
Ugy, mint Fi-u Is-ten, a lel-künk ve-zé-re
El-rej-tet-te ma-gát az ál-dott szentség-be.
Na-gyon si-es-se-tek a vég-va-cso-rá-ra,
Mert Krisztus U-runk már ki-vül csu-pa ró-zsa,
be-lül kis ká-pol-na,
Eb-be fe-kiült Jé-zus gyá-szos ko-por-só-ba.
Jé-zus pi-ros vé-re le-csöppent a kő-re,

Má-ri-a föl-szed-te, pi-ros cin-tá-nyér-ba tet-te.

8. Egy kis fe-hér-ség-ben tu-laj-don is-ten-ség,
Kis la-kó je-len-tett, ó te drá-ga szent-ség.
Szent-sé-ges Is-ten-nek cso-dá-la-tos vol-ta,
Á-dám vét-ke-i-ért ma-ga fi-át ad-ta.
Kelj fel Ur Is-ten-nek vá-lasz-tott se-re-ge,

Mert fel-tet-szet-tek már e-gek fé-nyes-sé-ge!

$\text{♩} = \text{cca } 120$
 26) — 27) — 28) — 29) 30) — 31)
 (u)

9. Mi, mi, mi, mi mi van ma? Pi-ros pün-kös nap - ja,
 Hol-nap lesz, hol-nap lesz a har-ma-dik nap - ja.
 And - rás, bok-ré - tás, fe - le - sé - ge jó tán-cos.
 Jól meg-huzd, jól meg-huzd a lo - vad kan - tár - ját,

Ne ti - pöd - je, ne ta - pod - ja a pün - kös - di ró - z s át!

10. A pün - kös - di ró - z sa Ki - haj - lott az ut - ra,

Szed - je föl kis - ás - z - szony, Kös - se ko - szo - ru - ba.

32) —

11. Hej, cin - kus, cin - kus, fe - hér tu - li - pán - tos,
 Hint - se - tek vi - rá - got a Jé - zus mar - ká - ba,

Mink is hin - tet - tünk már szü - le - ink mar - ká - ba.

„Dicsérte s s é k a Jé z s u s K r i s z t u s !”

2a) 2b) 2c) 10a) 10b) 13a) 13b) 14a)
 1 II III, 2 II, 3 I II. 2 I. 3 III. 6 II III. 6 IV V. 6 II. 6 V. 6 III V.
 (u) (sic)

14b) 26) 27) 28a) 28b) 29) 31) 32)

6 IV. 9 II - IV. 9 III. 9 II IV. 9 III. 9 II IV. 9 III. 11 II.

1a) 1b) 3) 4a) 4b) 5) 6) 7) 8) 9) 11) 12) 12)+13)

1 II 3 II, 2 I 3 III. 2. 2. 3. 4 III. 4 II - IV. 4 II - V. 4 III. 4 III. 6 II. 6 V. 6 IV.

15a) 15b) 16) 17) 18) 19) 20) 21) 22) 23) 24) 25) 30)

7 II III V VII, 7 VI, 7 II IV - VII, 7 III IV. 7 V. 7 II - V VII, 7 IV VI, 8 II IV V, 8 IV. 8 II V. 8 II V. 8 V. 9 II.

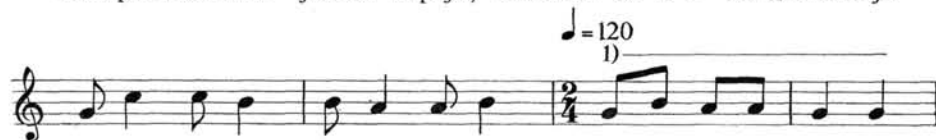
Domaszék, Szabó (Galiba) Piroška (67)

Paksa, 1967. IV.

2.

1. A pün-kösd-nek je - les nap-ja, Szent Lé - lek Is - ten kül-dött-je

E - rő - sit - se mi szi - vün-ket, az a - pos - to - lo - nak.

2. Melyet Krisztus ígért vala, akkor a tanítványinak,
Midőn méne Mennysországba, mindenek láttára.

3. Tüzek nyelveknek szólása, úgy, mint szeleknek zugása
Leszállva az ő fejükre nagy hirtelenségre.

4. Megtelvén a Szent Lélekkal, kezdének szólni nyelveken,
Midőn nékik a Szent Lélek ád vala szólani.

5. Örüljünk azért öneki, mondván ékös éneköket,
Fölmagasztalván Szent Lelkit most és mindörökkön örökké ammen.

6. Mi - né - künk ál - dá - sa a Szent Lé - lek ma - laszt-ja,

Mel - től ár-nyé - koz - ta - tott	a szü - zek vi - rá - ga,
Mi - ben-nünk is Gáb - ri - el	üd - vöz - let - tel áld - ja.
Test - be öl - tö - zött i - gét	mé - hé - be fo - gad - ta.
Szüz A - nyá - tól szü - le - tett	Krisz - tus is - tál - ló - ba,
Kint és ha - lált szen - ve - dett	fek - vén ko - por - só - ba,
Ta - nit - vá - nyi lát - tá - ra	mé - ne Menny - or - szág - ba.
Pün - kösd nap - ján Szent Lel - két	osz - tán el - kül - döt - te,
Az a - pos - to - lok szi - vit	mög - e - rő - si - töt - te,
Hogy ár - ván ma - rad - ja - nak,	azt mög nem en - ged - te,
Tü - zes nyel - vek e - lőt - te (!)	föl is ger - jesz - töt - te.

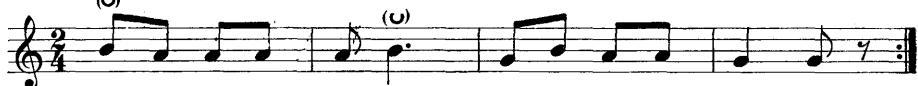
7. Is - ten - nek jobb ke - ze uj - ra el - se - git - se,
8. Száll - jon mind - nyá - junk - ra az Is - ten ál - dá - sa,
9. Bor, bu - za és gyü - mölcs föl - de - tők - be lé - szen,

9. Hogy a ke - gyet - len ör - dög min - ket meg ne sért - sön,
 Ő - riz - zön, ol - tal - maz - zön, szár - nya a - lá rejt - sön.
10. Mint ré - gön - te rá - szál - lott az a - pos - to - lok - ra!
11. Az Is - ten ben - ne - tők szé - pen tűn - dő - köl - jön,
 Mint pá - va(?) he - gye - kön, e - kép - pen zen - dül - jön!

10. Én kis gyer - mek va - gyok, na - gyot nem szól - ha - tok,
11. Gyön - ge vesz - sző va - gyok, min - dőn - fe - lé haj - lok,

10. Még - is az Is - ten - nek di - csé - re - töt mon - dok.
11. Szü - le - im kert - jé - ben most nyil - ni a - ka - rok.

12. Jól mög - fogd, jól mög - fogd a lo - vad - nak szá - ját,

Ne ti - pöd - je, ne ta - pod - ja a pün - kös - di ró - zsa!

13. A pün - kös - di ró - zsa ki - haj - lott az ut - ra,

Szed - je föl a meny - asz - szony, kös - se ko - szo - ru - ba.

14. Ang-li - ás, bok-ré - tás, fe - le - sé - ge jó tán - cos,

Ha jaz u - ra se-lyem szál, szol-gá- ló- ja a -rany szál,

Én, bén, bo - ko - ri - ca, ö - leld, a - kit sze - retsz.

♩ = 144

15. Mi van ma, mi van ma, pi - ros pün-kösd nap - ja,

Hol-nap lesz, hol-nap lesz a má - so - dik nap - ja.

„Dicsértessék a Jézusnak szent neve!”

1) 12) sic 2) 3) 4) 5) 6) 7)

9 II III. 6 VII X. 6 VI. 6 V XI. 6 XI. 6 VI VII X. 9.

8) 9) 10) 11) 13) 14) 15)

8. 9 III. 7 II. 8. 9. 7 II. 11. 11.

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (72)

Péczely, 1955. VI. Dobszay

3.

1. A pün-kösdnek je-lős nap-ja, Szentlé - lek Is - ten kül-dött-je,
 2. Me-lyet Krisztus i-gért va-la ak-kor a ta-nit-vá-nyi-nak,
 3. Tü-zes nyel-vek- nek szó- lá- sa, úgy mint sze-lek- nek zu- gá- sa,

1. E- rő- sit- se mi szi- vün- ket, az a- pos- to- lok- nak.
 2. Mi- kor me- ne Mennyor- szág- ba min- de- nek lát- tá- ra.
 3. Le- száll- ván az ő fe- jük- re nagy hir- te- len- ség- gel.

4. Ki- rály nép- re szál- lott ki- rály ko- ro - ná - ja,

4. Száll- jon er- re ház- ra az Is- ten ál- dá- sa,
 Mint ré- gen- te szál- lott az a- pos- to- lok- ra!

5. Én gyen- ge bim- bócs-ka va- gyok, so- kat nem szól- ha- tok,

- Még- is az Is- ten- nek dí- csé- re- töt mon- dok.

6. Egy kis fe- hér- ség- be tu- laj- don is- ten- ség,
 7. Szent- sé- ges Is- ten- nek cso- dá- la- tos vol- ta
 8. Kelj fel Ur- is- ten- nek vá- lasz- tott se- re- ge,

6. Hisz - lek, hogy je - len vagy, ó, te drá - ga szent - ség.
7. Á - dám - nak vét - ke - ért ma - ga fi - át ad - ta.
8. Fel - tet - szett már né - ked e - gek fé - nyes - sé - ge!

9. Mi van ma, mi van ma? Pi - ros pün - kösd nap - ja,

Hó - nap lösz, hó - nap lösz a má - so - dik nap - ja.

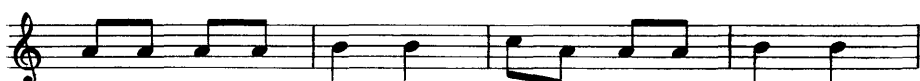
10. And - rás, bok - ré - tás, fe - le - sé - ges, jó tán - cos,

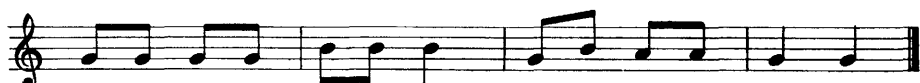
Jól mög - huzd, jól mög - huzd a lo - vad - nak kan - tár - ját,

Ne ti - pöd - je, ne ta - pod - ja a pün - kös - di ró - zsát!

11. A pün - kös - di ró - zsa ki - haj - lott az ut - ra,

Szöd - je föl a meny - asz - szony, kös - se ko - szo - ru - ba!

Szeged

Kovács János: Szeged és népe 298. l.

4.

1. A pün-kösdnek je-les nap-ján Szent Lé-lek Is - ten kül-döt-te,

E-rő-sít-se mi szí-vün-ket az a-pos-to-lok-kal.

2. Melyet Jézus ígért vala akkor a tanítványoknak,
Mikor mene Menyországba, mindenek láttára.

3. Tüzes nyelveknek szóllása, úgy, mint szeleknek zúgása
Leszála az ő fejükre nagy hirtelenséggel.

4. Kis ká-csa für-dik fe-ke-te tó-ba, Haj-lott á-ga, haj-lott,
Fi-á-hoz ké-szül Len-gyel-or-szág-ba. Ter-mett á-ga, ter-mett,

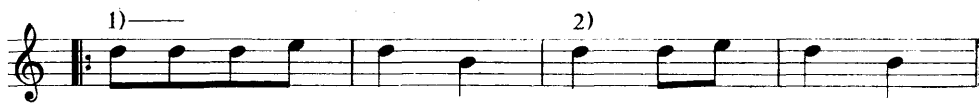
Le-ve-lé-be kis me-nyecs-ke, ö-leld, a-kit sze-retsz.

5. Ezt ö-le-lem, A-kit én sze-re-tek, zsé-bo-dom, zsá-bo-dom,
Ezt ked-ve-lem,

Ki ta-va-lyi bor-nyu!

6. Szü - le - im kert - jé - ben szép sze-dett ró - zsa,
7. A pün-kös - di ró - zsa, ki-haj-lott az út - ra,
8. Egy ka - to - ná - nak há - rom pa - ri - pá - ja

6. Ha en az - tat le - szed - het - ném vá - ro - si mód - ra.
7. Szed - je föl a meny - asz - szony, kös - se ko - szo - rú - ba.
8. Sá - ri, Ka - ta, Pé - ter any - ja, Ko - csis I - lo - ná - ja.

9. I - ró - de - ák kert - je mel - lett,
á - gas fá - ja vi - zi mel - lett Ki ta - va - lyi bor - nyu!

8. 7. 8. 8. 7. 7. 8.

Szatymaz, Dóró Istvánné Andrásí Mária (71)

Péczely, 1956.

IV. STROFIKUS DALOK

1—255.

1.

♩ = 100-108

Kék i - bo - ja, ha le - sza - kaj - ta - ná - lak,
 Mit szól - la - nál, ba - bám, ha jel - hagy - ná - lak?
 Asz mon - da - nám, ver - jön mög a Te - rem - tő,
 So - se vol - tál i - gaz - szí - vü sze - re - tő.

Sándorfalva-Homoki tanyák, Kovács Istvánné Badéryi Erzsébet (54)

Paksa, 1967. VI.

2.

♩ = 116

É - des - a - nyám, de víg vol - tam az - e - lőtt,
 Még a ró - zsám el - járt a há - zam e - lőtt.
 De már mos - tan majd meg - öl a bu - bá - nat,
 El - vit - ték a ró - zsá - mat ka - to - ná - nak.

Domaszék, Nógrádi Ferenc (76)

Paksa, 1967. II.

3.

$\text{♩} = 126$

1. Mőg-ré-sző - gö - dőtt mán a csősz,

Any-juk né - ki töb - bet ne főzz.

Mőg ne ki - náld a bo - rom - bu',

A lo - vát az ab - ra - kom - bu'.

2. Mőgkinálom biz én, apjuk,
Mer' énhozzám csősz ritkán jut.
Ha ken' kimén a tanyára,
Csősz gyün hozzám éjszakára.

Tápé, Berta Péterné Biacsi Rozália (32)

Sárosi, 1959. V.

4.

1. Ra-nics Ág- nis a- ran ká- csa,

Buk- do- sik a po- cso- lyá- ba, raj, raj, raj,

Ki- ki- bu - kik a part- já - ra,

A ba - bá - já - nak lát- tá- ra, raj raj raj.

2. A babája ha jajt látja,
 Harmadnapos hideg rázza, raj, raj, raj.
 Az a hideg olyan hideg,
 Csittög- csattog, mint az üveg, raj, raj, raj.

5.

Parlando, rubato

1. Meg - rak - ják a tü - zet,
 Még - is el - a - lu - szik,
 Nincs az a sze - re - lem,
 A - ki el nem mú - lik.

2. Szerelem, szerelem,
 Átkozott gyötrelem,
 Mért nem virágoztál
 Minden falevélen.

Sándorfalva, Dencs István (42)

Péczely, 1933.

6.

1. Kis pa-csir-ta szé-pen fü-tyül haj - nal - ba,

Bar-na kis-lány az á- gyá-ba hall- gat - ja.

Kelj fel kis - lány, a ru- há- dat va- sald ki,

A ba - bád az ál - lo - más - ra ki - sérd ki!

2. Nem bánom már, akárhogy dörög az ég,
Nem veri el az én buzámat a jég.
Majd ád nékem Ferenc Jóska kenyeret,
Csak te babám ne felejtse a nevemet.

7.

A - kár- mer - ről fuj a szél,

Fe - küdj mel - lém, maj' nem ér,

Du - ná - rul fuj a szél.

1)

A - kár- mer - ről fuj a szél,

Fe - küdj mel - lém, maj' nem ér,

Du - ná - rul fuj a szél.

1)

Tápcé, Domonkos Mátyás (75)

Péczy, 1952. II.

8.

1. Ha Du - ná - ról fuj a szél,

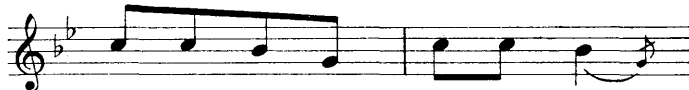
Fe - küdj mel - lém, maj' nem ér,

Du - ná - ról fuj a szél.

Ha Du - ná - ról nem fuj - na,

I - lyen hi - deg se vol - na,

Du - ná - ról fuj a szél.

2. Ha meghalok, meghalok. Kivisznek a bivalyok,
Dunáról fuj a szél.
Jaj de sokan megnéznek, ha a bivalyok visznek,
Dunáról fuj a szél.

9.

$\text{♩} = 104$

A - kár - mer - rül fuj a szél,
 Mí - dön - fe - lül en - göm ér,
 Du - ná - rul fuj a szél,
 A Du - ná - rul fuj a szél,
 Fe - küdj mel - lém, majd nem ér,
 Du - ná - rul fuj a szél.

Egyházaskér, Fehér József János (80)

Paksa, 1968. X.

10.

Parlando-rubato $\text{♩} = \text{cca } 108$

2. - Nem te - ri - tem le jaz ir - hás su - bá - mat,

Mert jön a csósz, el - hajt - ja a gu - lyá - mat.

- Hej te av - val szi - vem, Ban - di, ne gon - dulj,

Majd ki - vált - ja a jó a - nyám, ha mon - dom.

1. Szépen legel az uraság gulyája,
A kisasszony maga sétál utána.
Még messziről azt mondja *ja* bujtárnak,
Szivem Bandi, terítsd le *ja* subádat.

3. - Lányom, lányom, lányomnak se mondalak,
Ne hogy téged a bujtárnak adjalak.
- Én nem bánom, édesanyám, tagadj meg,
Az én szivem a gulyásér' hasad meg.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 72$ II.

1. Szé - pen le - gel a kis - asz - szony gu - lyá - ja,

A kis - asz - szony ma - ga sé - tál u - tán - na.

Már mesz - szí - ről ki - ált - ja ja buj - tár - nak,

Szi - vem Ban - di, te - rit - sd le a su - bá - dat.

2. – Nem terithetem én le a subámat,
Mert jön a csősz, behajtja a gulyámat.
– Te már avval szívem Bandi ne gondolj,
Majd kiváltja édesanyám, ha mondom.
3. Lányom, lányom, lányomnak se mondalak,
Mint hogy téged egy bujtárnak adjalak.
Nem bánom hát édesanyám; tagadj meg,
De a szívem a bujtaré' hasad meg.

Rubato $\text{♩} = 100$

12.

1. Tul a Ti-szán van hat csi-kó ma-gá - ba,

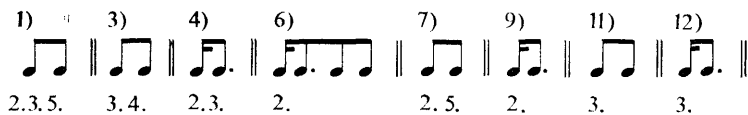
Mind a hat-nak bé-kó-ba van a lá - ba.

E - redj paj-tás, for-dítsd er - re a csi - kót,

Hagy ve-rem le mind a hat - rul a bé - kót!

2. Ha leverik a csikókrul a békót,
Hová vigyék a szép sárga hat csikót?
Majd elvigyük, amőre a nap lejár,
Amőre az ő gazdájuk sosem jár.

3. Rózsa Sándor bujdosik az erdőbe,
Keresi a gróf Rádai legényne.
Ne keressék Rózsa Sándort zerdőbe,
Elvitték a gróf Rádai elébe.

4. – Gróf Rádai, adjon Isten jó napot,
Maga felé jemelem a kalapot.
– Adjon Isten Rózsa Sándor, mi bajod,
Talán bizon van valami panaszod.
5. – Rózsa Sándor, ülj le mellém a székre,
Majd elvégzem a bajodat estére.
Felküldöm a nagy Székeli várába,
Elitéljük Rózsa Sándort rabságra.

* *
*

1. Falu végén van egy nyárfa magába,
Juhász legén furulálgat alatta.
Ej, te juhász, jaj de szépen furulálsz,
Behallik a Szendre báró jablakán.
2. Kinyíltott a Szendre báró jablaka,
Kökényszemű kisasszon néz ki rajta.
A kisasszony így sóhajt fel magába,
Mért is löttem Szendre báró leánya.
3. Mért is löttem Szendre báró leánya,
Nem löhetők juhász legény babája.
Másnap röggel Szendre báró kocsissa
Kihajtott a hortobágyi pusztára.
4. Már messziről hujántja számadónak,
Nem-e látta a nagyságos kisasszont.
– Nem láttam én báró juram, ha mondom,
Bojtárom is három napja nem látom.
5. Bojtárom is három napja oda van,
Biztossan a kisasszony is véle van.
Visszahozta Szendre báró a juhászt,
Ujra fujja Hortobágyon furulát.
6. Olyan szépen fujja a szép furulát,
Kicsalta ja Szendre báró leányát.
Lányom, lányom, nem mondalak lányomnak,
Mint hogy a juhász legénynek adjalak.

7. Jaj de szépen kifaragják azt a fát,
Kire majd a juhász legént akasszák.
Fujja ja szél fehér üngét, gatyáját,
Mért szerette jel a báró leányát.
8. Juhász legént viszik az akasztásra,
A kisasszon sirva sétál utánna.
Alájállt a csinos akasztófának,
Elsőbb őtet akasszák föl a fára.
Elsőbb őtet akasszák föl a fára,
Aztán jöjjön juhász legény utánna.
9. A kisasszont föl soha nem akasszuk,
Inkább juhász legény életit hagyjuk.
Megmaradt a juhász legény élete,
A kisasszon még máma is él vele.

Szaján, Mester Mihály (70)

Paksa, 1968. X.

13.

Parlando $\text{♩} = 92$

1. Hej, hozd ki ba-bám a kan-tá-rom,
 Han néz-zem meg a boj-tá-rom!
 Már két he-te, vagy már há-rom,
 Mó-ta a szám-a-dóm vá-rom.

2a) 2b) 5a) 5b) 6) 10) 12) 13)
 2.5.6. 3.4. 2. 5.6. 2.3.5.6. 2.5.6. 2.6. 2.3.6.

1. 3. 4. 7. 8. 9. 11.
 2.-6. 3.-6. 6. 5.6. 2. 3.5. 2.4.-6.

2. Amoda jön, amint látom,
 Fekete szőrü számaron.
 Megüsmérom a számadót
 Fekete szőrü számárru',
 Bodor szőrü subájáru.

3. Bodor szőrü subájáru,
 Fecskehasu puljáru.
 – Adjon Isten, jó bujtárom,
 Amint kérdöm, van-e károm.

6. – Kit mögöttem, kit mögittam,
 Kit a lányoknak odadtam.
 – Hát az ürüt hová tötted?
 – Zsidók vütték el a büret,
 Kutyák éltek fel a többit.

4. – Ne jaszt kérdözd, van-e károm,
 Van-e kenyér a számaron.
 – Nincsen kenyér, nincs tarhonya,
 Nincs az iszákba szalonna.

5. Nincsen károm, de nem is lössz,
 Még a nyájad karomon lössz.
 – Nincsen károm, dehogyis nincs,
 Hát a vezérürüm de nincs!

14.

Parlando

1. Há - rom ü - rü nem nagy fal - ka,

Há - rom ju - hász haj - to - gat - ja.

Mind a há - rom ir - hássu - bás,

Nem is le - gény, ki nem kocs - más.

2. Van két hete, van tán három,

Múta számadómat várom.

Amoda gyün, amint látom,

Daruszörü kis számaron.

3. –Hej, jó estét, jó bujtárom,

Van-e ja falkába károm.

– Nincsen a falkába károd,

Még én vagyok a bujtárod.

4. –Dehogy nincsen, de bizon' van,

Hát a vezérürü hun van!

–Kutyád itta mög a vérit,

Magunk éltük el a többit.

Szeged

Bálint Mihálka

15.

Parlando ♩ = 80

1. Es - te - le - dik, al - ko - nyo - dik,

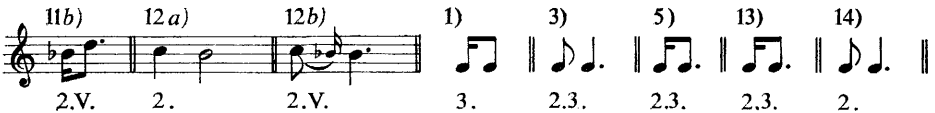
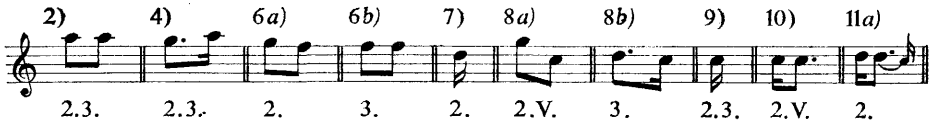
Gu - lya, mé - nes ta - ka - ro - dik.

A szá - ma - dó ká - rom - ko - dik,

Hogy a buj - tár - mu - la - to - zik.

2. Egyik iszik Levelesbe,
Másik meg a Cseresbe.
A harmadik a Morgóba,
Gulya, ménes csavargóba.

3. Derül, borul a Dunáról,
Jön a babám a számáron.
Jól ismerem a lovait,
Hozza neköm a csókjait.

Rúzsa, Csóti (Gyapjas) Antal (67)

Paksa, 1967.

16.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 84$

1. Ró - zsa Sán - dor az én ne - vem ,

Kinn a pusz - tán ne - vel - köd - tem.

Rá - da - i ur be - fo - ga - tott,

A bör - tön - be be - csu - ka - tott.

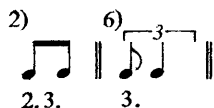
2.

3.

2.3.

2.3.

3.

2.3.

3.

2. —Rádai ur, szépen kérem,
Engedje el büntetésem!
—Elengedöm büntetésed,
Valld ki mindön büneidet.

3. —A vasutat fölszaggattuk,
Az urakat kiraboltuk.
A csendőrök odaértek,
Rögtön börtönbe kísérték.

17.

Parlando ♩ = 112

1) —————
2) ————— 3) —————

Csü-tör - tö-kön vi-ra-dó-ra

1) ————— 5) —————
4) ————— 3) —————

Ki-sé-tál - tam egy guny-hó-ba.

6) ————— 7) ————— 8) ————— 10) —————
9) —————

A - lig, hogy el - szön-dő-röd-tem,

11) ————— 12) ————— 13) ————— 14) —————

Ki-lenc zsan-dár áll e-lőt-tem.

3a) 3b) 6a) 6b) 8a) 8b) 8c) 9)

4. 6. 2. 3 III.4-6. 3 III.4.6. 2.3 I. 5. 2.3.5.

11a) 11b) 12a) 12b) 12c) 12d) 1) 2)

2. 3 IV.4-6. 2. 3 II.6. 3 IV. 5. 3. 2.4.5.

4) 5) 7) 10) 13) 14a) 14b)

2.4.5.6. 5. 2.-6. 3 III.4. 2. 2. 3-6.

2. Mind azt kérdi, mi ja nevem,
Hol az utazó levelem.
–Várjál, zsandár, majd mögmondom,
Csak a lajbim kigombolom.
3. Belenyútam a zsebömbé,
Fegyver akadt a kezembe.
Ötöt-hatot agyonlőttem,
Ez az utazó levelem!
4. Jaj Istenem, micsináljak,
Szaladjak-e, vagy megálljak?
Ha szaladok, agyonlőnek,
Ha mögálllok, mögkötöznek.
5. Rég megmondtam, bus gerlice,
Fészket ne rakj út szélire.
Mer'az úton sokan járnak,
Fiaidra rátalálnak.
6. Kibujok a gunyhóm farán,
Széttétekintek a nagy pusztán.
Ott sem látok más egyebet,
Gunyhóm körül a dögöket.

18.

Parlando, rubato ♩ = cca 104

1. Ku-tya - ka - pa - rá - si csár-da

Zsan-dár-ral van kö-rül- áll- va.

A-zér' van az kö-rül- áll- va.

Be-tyár mu-lat a csár-dá-ba.

2. Amoda gyűnnek lovasok,
Feketéllnek, mind a sasok.
Ha betyárok, jó barátok,
Ha zsandárok, elfuttatok.
3. Jaj Istenem, micsináljak,
Szaladjak-e, vagy megálljak?
Ha szaladok, fejbe lőnek,
Ha megállok, megkötöznek.
4. Egy-két hete, vagy már három,
Mijuta ja gazdám várom.
Amoda jön, amint látom,
Kesely lábu pejszamáron.
5. –Jó estét, jó estét, jó bujtárom!
Van-e a nyájamba károm?
–Nincsen károm, de nem is lesz,
Még a nyáj a kezemen lesz.
6. –Dehogy nincsen, de máris van,
Hát a vezérürü hol van!
–Kutyák itták mög a vérit,
Szeretőmmel a többijit.

19.

Parlando

1) ————— (2)

Hej de hü - vös szél fúj

2) —————

Ri - ma - szom - bat fe - lől,

Ri - ma - szom - bat fe - lől,

(2) ————— 3) —————

Nem jó hirt hal - lot - tam

A ga - lam - bom fe - lől.

1) ————— 2) ————— 3) —————

1.2. 1.2. 1.2.

1. Hallottad-e hírét
Az aradi várnak,
Az aradi várnak,
Vagy pedig annak a
Szegei fegyháznak?

2. Hallottam biz én is,
Szenvedtem is benne,
Szenvedtem is benne,
Verje meg az Isten,
Aki építette!

Tápé, Makai Istvánné Kószó Julianna (69)

Bartók J., 1943.
Péczy, 1951.

20.

$\text{♩} = 112$

Tul - só so - ron e - sik az e - ső,

Vi - gyázz kis - lány, mert majd el - e - ső.

Sá - ros lösz a ti - ni - tu - ni - kád,

Mög - ver ér - te az é - dös - a - nyád

Domaszék, Bába János (47)

Paksa, 1967. II.

21.

Poco rubato

1. El - ve - szett a lo - vam

Cip - rus - fa er - dő - be,

Le - ko - pott a csiz - mám

A nagy ke - re - sés - be.

2. Ne keresd a lovad,
Mert be van az fogva,
Város istállóba
Szól a csengő rajta.

3. Ismerem a lovam
Csengő szólásáról,
Megismerem kisangyalom
Karcu derekáról.

22.

♩ = 108

1) — 2) —

1. Meg-öl - ték a le - gényt

3) —

Har-minc fo - rint - já - é',

4) — 5) — 6) —

Be - le - dob - ták a Ti - szá - ba

7) — 8) —

Szép nyer - ges lo - vá - jé'.

3) 4a) 4b) 5) 6) 1) 2) 7) 8)

2-4. 2.3. 4. 4. 2-4. 2-4. 3. 2.4. 2.3.

2. Tisza be nem vette,
Partjára vetette,
Arra ment egy halász legény,
Hálójába vette.
3. Oda mén az anyja,
Költi, de nem hallja.
—Kelj föl, kelj föl, édes fiam,
Jere vélem haza!
4. —Nem möhetök haza,
Mert mög vagyok halva.
Szép fekete, göndör hajam
Vállamra van fagyva.

♩=104 23.

Meg-is-me-rem a ka-nászt
 Büsz-ke já-rá-sá-rul,
 Disz-nó-szar-ral ki-pö-dört
 Pör-ge ba-ju-szá-rul.

Domaszék, Nógrádi Ferenc (76)

Paksa, 1967.II.

♩=112 24.

É-rik a szó-ló,
 Haj-lik a vesz-szó,
 Bo-dor a le-ve-le.
 Le ké-ne szön-ni,
 Hor-dó-ba tön-ni,
 Hagy foly-jon a le-ve.

Domaszék, Nógrádi Ferenc (76)

Paksa, 1967.II.

25.

♩ = 122

1. Zö - rög a ko - csi,

Pat - tog a Jan - csi,

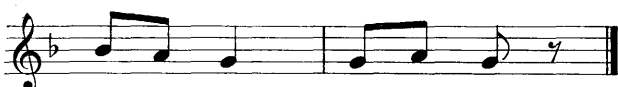
Ta - lán ér - tem gyün - nek.

Jaj, é - des - a - nyám,

Jaj, szü - lő daj - kám,

De ha - mar el - visz - nek!

2. Kocsira ládám,
 Kocsira batyum,
 Magam is fölülök,
 Jaj, édesanyám,
 Jaj, szülő dajkám,
 Az Isten áldjon mög!

Tápe, Bodó Mihályné (65)
 és más asszonyok

Péczely, 1951. V.

26.

$\text{♩} = 138$

Tú - rú - val sü - tik a le - pént,

Mind o - da jár a sok le - gén,

Haj, tödd rá, haj, tödd rá!

Ic - ca tödd rá, tödd rá, tödd rá,

Me' má' hó - nap nem é - rünk rá,

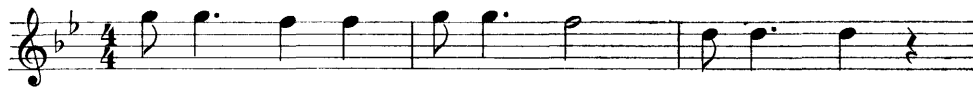
Haj, tödd rá, haj, tödd rá!

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

27.

♩ = 108

1. A szö - ge - di ha - las - tó, ha - las - tó,

Be - le - es - tem ko - csis - tu, lo - vas - tu.

Jaj Is - te - nöm, ki vösz ki, ki vösz ki,

Saj - náll - e még en - ge - met va - la - ki?

2. A szögedi hid alatt, hid alatt,
 Kifogták a rúzsámat, rúzsámat.
 Három aranygyűrű az ujjába',
 Százszor eszömbe jut egy órába'.

Szeged, Kónya Anna

Bálint, 1928.

28.

Est-haj-na-li csil-lag szé-pen ra-gyog,

Még-is a Koz-ma Mis-ká-ék-nál va-gyok.

De én az-tat nem szé-gyel-lem,

Hogy rö-gel köll ha-za-men-nem.

De én az-tat nem te-szöm, ha-za-mögyök, le-fek-szem,

Ki-a-lu-szom magamat szép csen-de-sen.

Tápé, Kozma Mihályné (51) Dobó Lajosné (28)
 Áes Károlyné (30) Széll Györgyné

Péczely, 1951.V.

29.

$\text{♩} = 100$

1. A sze - ge - di bí - ró - nak

Jó két lo - vát mon - da - nak.

El - lop - nám az éc - ca - ka,

Hogy - ha rám nem vir - rad - na.

2. 4. 3. 3. 2. 3. 2.4.

3. 4. 3. 4. 2.4. 4. 2.

2. Kezd a hajnal hasadni,
Jön két zsoldár vasalni.
Vasalják a kicsi kezemet,
Elvisznek az eggyesbe.

3. Eggyesből a kettesbe,
Kettesből a négyesbe.
Gyere babám váltsál ki,
Ne hagyjál elhervadni!

4. Kiváltalak, ki, ki, ki,
Nem hagylak elhervadni.
Eladom a sárga lakk cipőm,
Kiváltom a szeretőm.

30.

1. Mis - ka bá - csi, Gyur - ka bá - csi,
 Hej, csak a lá - dám hoz - za kend ki,
 Hej, csak a lá - dám hoz - za kend ki!

2. Úgy eldugja kend a gazba,
 Sej, rá ne találjon a gazda,
 Sej, rá ne találjon a gazda!

Tápé, Bodó Mihályné (69)

Péczy, 1952. II.

31.

1. Ká - csa, ká - csa, öz - vegy ká - csa,
 Hej, ki a pár - ját nem ta - lál - ja,
 Hej, ki a pár - ját nem ta - lál - ja.

2. Ha keresi, megtalálja,
 Heje huja, hej, haj, megtalálja,
 Heje huja, hej, haj, megtalálja.

(Torontál)

Kiss Áron, 290.-1.

32.

1. Já - nos bá - csi, Pis - ta bá - csi,

Hej, csak a lá - dám hoz - za kend ki,

Hej, csak a lá - dám hoz - za kend ki!

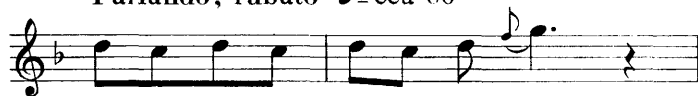
2. Százforintos bangó benne,
Hej, ki ne vögye kend belülle
Hej, ki ne vögye kend belülle

Szeged, Kántor István (60)

Bálint, 1920.

33.

Parlando, rubato ♩ = cca 80

2. Pe- dig a jó tá- pa- i nép

Fi - ze-tött mán any- nyi sok pénzt.

Hej de ab- bul híd nem fu- tot- ta,

Csak egy ócs- ka át- já - ró - ra.

1. Tápénak is van egy vize,
Amelynek Tisza a neve.
Itten folyik el alatta,
De minekünk nincs híd rajta.

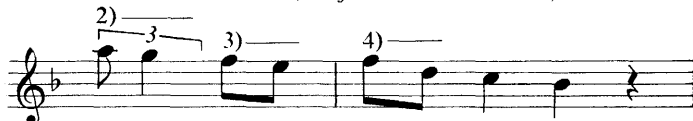
3. Az olaj is főbugyogott,
De nem sok örömet hozott.
Az utainkat széjjeltúrják,
Azután mög se csinálják.

34.

Parlando, rubato ♩ = cca 100

2. Jön a zsan-dár, jön a bi-ró,

Azt sem né-zi, hány a si-ró.

Mind el-vi-szik a bu-zá-mat,

U-tol-só vé-ka ár-pá-mat.

1a) 1. 1b) 3. 1c) 4.

1d) 5. 2) 2.5.6. 3) 4. 4) 5.6. 5) 2. 6) 3. 7) 3.6. 8) 3. 9) 2-4.

1. Jó volna jól élni,
Soha semmit sem dolgozni!
Pénzért buzát ne kék venni,
Adót se kéne fizetni!

3. A szegedi városháza,
Lovam le van aredálva.
Lovam eszik szénát, zabot,
Én meg zörgetem a láncot.

4. Csörög-börög a vasajtó,
Talán jön a tömlöctartó.
Vizsgálja a fejem alját,
Nem-e tettem alá bicskát.

5. Nem-e tettem alá bicskát,
Nem-e ástam ki a téglát.
Nem-e ástam ki a téglát,
Nem-e mondtam jó éjszakát.

6. Nem tettem én alá bicskát,
Sem nem ástam ki a téglát.
Sem nem ástam ki a téglát,
Sem nem mondtam jó éjszakát.

35.

Parlando, rubato

1. Kon- do - ro - si csár- da mel - lett

E - li - bem áll ki - lenc zsan - dár.

Azt kér - de - zik a - zok túl - lem,

Van - e u - ta - zó le - ve - lem.

2. Benyultam a mellényzsebbe,
 Revolver akadt kezembe.
 Kettőt, hármát fejbe löttem,
 Ez az utolsó levelem!

3. Jaj Istenem, mit csináljak,
 Szaladjak-e, vagy megálljak?
 Ha szaladok, fejbe lünek,
 Ha megállok, megkötöznek.

36.

1. Teg- nap jöt- tem Gyu- lá - ról,

Ab-ból az i- de- gen vá- ros- ból.

Meg-ta-nul-tam ben- ne há-rom magyar szót:

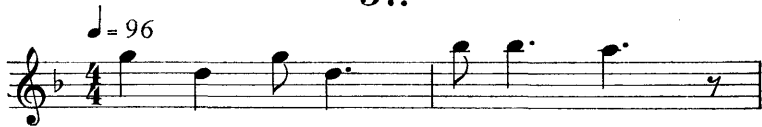

Nyisd ki kis a- ra-nyos az aj- tót.

2. Jaj de soká nyitod ki,
Talán nem is tudod, ki van ideki.
Szúr van a nyakamba, nem irhás suba,
Kis aranyos, maj' megfagyok alatta.

37.

1. Most jöt - tem én Gyu - lá - rul,

Ab - bul az i - de - gen vá - ros - bul.

Meg - ta - nul - tam ben - ne há - rom magyar szót:

Nyisd ki csár - dás kis - an - gya - lom az aj - tót.

2. Jaj de soká nyitod ki,
Talán nem tudod, hogy kin van ideki.
Szűr van a nyakamba, nem sapka,
Én vagyok egy szabadságos katona.

Üllés, Palócz Mihályné Tóth Mária (72)

Paksa, 1967. V.

1. Es - te vi - szik a meny - asz - szony á - gyát,

EI - vesz - töt - ték a nyo - szo - lya lá - bát.

Mög - állj, asz - szony, nem fek - szel az ágy - ba,

Még meg nem lössz a nyo - szo - lya lá - ba.

2. Ezt a kislányt csak addig szerettem,
Még a lábáról le nem vöhettem.
De má mostan utat adok néki,
Elmöhetsz már, nem szeret már senki.

3. Cukros zabot adtam a lovamnak,
Jóéjszakát mondtam a babámnak.
Ő is mondott olyan jó éjszakát,
Kedves babám, felejtjük el egymást!

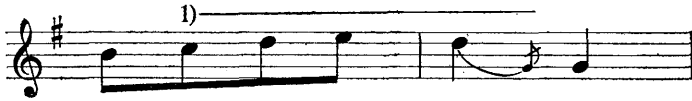
4. Ezt a kislányt viszi a viz, viszi,
Szeretője az ablakból nézi.
Kedves rózsám, ne hagyjá' elvinni,
Gyöngé testöm a halaknak megenni.

1. Szé - les Ti - sza vi - ze,

Kes - keny pal - ló raj - ta.

Ne menj ar - ra ró - zám,

Mert le - e - sel ró - la.

2. Nem esek, nem esek
A Tisza vizébe.
Inkább esek rózsám
Véled szerelembé.

3. Szerelem, szerelem,
Átkozott gyöttelelem.
Mért meg nem termettél
Minden fa tetején?

4. Minden fa tetején,
Diófa tetején,
Hogy szakajtott volna
Minden szegénylegény.

5. Én is szakajtottam,
De elszalajtottam.
Utánna futottam,
De meg nem foghattam.

40.

♩ = 92

1. É - dös - a - nyám, kis ko - rom - ba'

Mér' nem zárt kend ko - por - só - ba.

Ko - por - só - ba zárt kend vol - na,

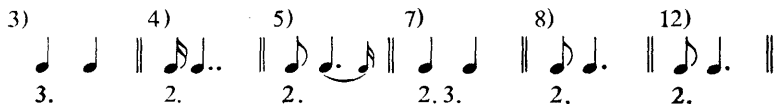
Sej, nem vol - nék mos - tan ka - to - na,

Sej, nem vol - nék mos - tan ka - to - na.

3. 2. 2.3. 2.3. 2. 3.

3. 2. 2. 2.3. 2. 2.

2. Édes volt az anyám teje,
Kesere a más kinyere.
Kesere is, savanya is,
Sej, néha-néha panaszos is,
Sej néha-néha panaszos is.

3. Édösanyám rózsfa fája,
Én volta a legszöbbszága.
De egy betyár leszakajtott,
Sej, kalapjánál elhervasztott,
Sej, kalapjánál elhervasztott.

41.

1. É - dős volt az a - nyám te - je,

Ke - se - rü a más kö - nye - re

Ke - se - rü is, sa - va - nyu is,

Né - ha, né - ha pa - na - szos is.

2. Édősanyám sok, szép szava,
Kire nem hajtottam soha
Ráhajtanék, de már késő,
Esik előttem az eső.

3. Édősanyám is volt neköm,
Keservessen tartott engöm
Éjjel süttött, nappal mosott,
Jaj, de keservessen tartott.

42.

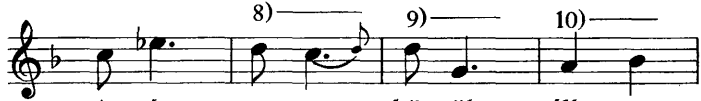
♩ = 96

1. Ku - ty a - ka - pa - rá - si csár - da,

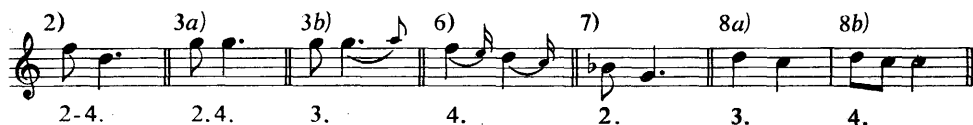
Csen - dőr - rel van kö - rül - áll - va.

A - zért van az kö - rül - áll - va,

Be - tyár mu - lat a csár - dá - ba.

2-4.

2.4.

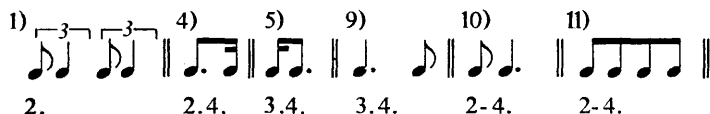
3.

4.

2.

3.

4.

2.

2.4.

3.4.

3.4.

2-4.

2-4.

2. Betyár iszik bent a csapon,
Sír a kislány az ablakon.
Ne sírj kislány olyan nagyon,
Nem ütik a betyárt agyon

3 Ugy ég a tűz, ha tősznek rá,
Én Istenem, mit szántál rám.
Rakok én is, hagy lobogjon,
Sok az irigy, hagy ugasson

4. Irigyeim annyin vannak,
Mint az ebek, úgy ugatnak.
Adok nekik én víg napokat,
Hagy ugassák ki magukat

43.

$\text{♩} = 104$

I - gyál be - tyár, mú - lik a nyár,

Ugy - sem so - ká be - tyár - kods z már.

Le - hul - lott a nyár - fa - le - vél,

Ho - vá lesz a be - tyár, sze - gény.

Domaszék, Nógrádi Ferenc (76)

Paksa, 1967. II.

44.

$\text{♩} = 132$

1) ————— 2)

1. Fecs-kém, fecs-kém, é - des fecs-kém,

3) ————— 4) —————

Vidd el az én le - ve - lecs-kém!

5) —————

Vidd el e-gész Dél-A-me-ri-ká-ba,

Tedd a ba-bám ab-la - ká - ba!

1) 2) 3) 4) 5)

2. Ha kérdezi, honnan jöttél,
Kinek a postása löttél,
Mondd meg, hogy egy bús, árva szívnek,
A te régi szeretődnek.

45.

1. Er - re gye - re, a - mő - re én,

Majd meg - tu - dod, hol la - kom én.

Er - re gye - re csak, majd megcsókol - lak,

Ugy - is tud - ják, hogy az e - nyém vagy.

2. Faggyu gyertyát égetök én,
Barna kislányt szeretök én.
Erre gyere csak, majd megcsókollak,
Ugyis tudják, hogy az enyém vagy.

3. Erre gyere, ne menj arra,
Leszakad a Tisza partja.
Refr.

4. Engem szeress, ne anyádat,
Én vettem a szép ruhádat.
Refr.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

46.

1. Fagy- gyu gyer- tyát é - ge - tek én,

Sző- ke le- gényt sze - re - tek én

Er-re gye-re csak, majd megsókollak,

Úgy is tud - ják, hogy az e-nyém vagy

2. Erre gyere, amerre én,
Úgy tudod meg, hol lakok én.
Refr.
3. Engem szeress, ne anyádat,
Én csókolom meg a szádat.
Refr

Szeged, lányok

Bartók, 1906. VIII.

47.

$\text{♩} = 132$

É - des - a - nyám, de víg vol - tam ez - e - lőtt,

Még a ró - zám el - járt a ka - pum e - lőtt.

De már mos - tan majd meg - öl a bu - bá - nat,

Kit sze - ret - tem, el - vit - ték ka - to - ná - nak.

Tápé, Biacsi Mihály (73)

Sárosi, 1959. V.

48.

Parlando, rubato ♩ = cca 80

2. - Nem le - het, ga - lam - bom,

Nem le - het, an - gya - lom.

A - la - csony a la - dik or - ra.

Á - tal - megy a szo - tyé raj - ta.

1. -Ej révészek, révészek,
Jó lelkü révészek!
Vigyetek által a vizen,

3. – Ej révészek, révészek,
Jó lelkü révészek!
Vigyetek átal a vizen,
Vigyetek átal a vizen!
4. Van egy acskó nagy aranyam,
Azt is néktek odajadom.
Vigyetek átal a vizen,
Vigyetek átal a vizen!
5. – Nem lehet galambom,
Nem lehet angyalom.
Alacsony a ladik orra,
Átal megy a szotyé rajta.
6. – Hej révészek, révészek,
Jó lelkü révészek,
Vigyetek átal a vizen!
Van egy kőkény szemü, barna lányom,
Azt is néktek odajadom.
7. – Mindjárt galambom,
Mindjárt angyalom.
Magas lett a ladik orra,
Nem megy át a szotyé rajta.

Egyházaskér, Igrizsán Pál (70)

Paksa, 1968. X.

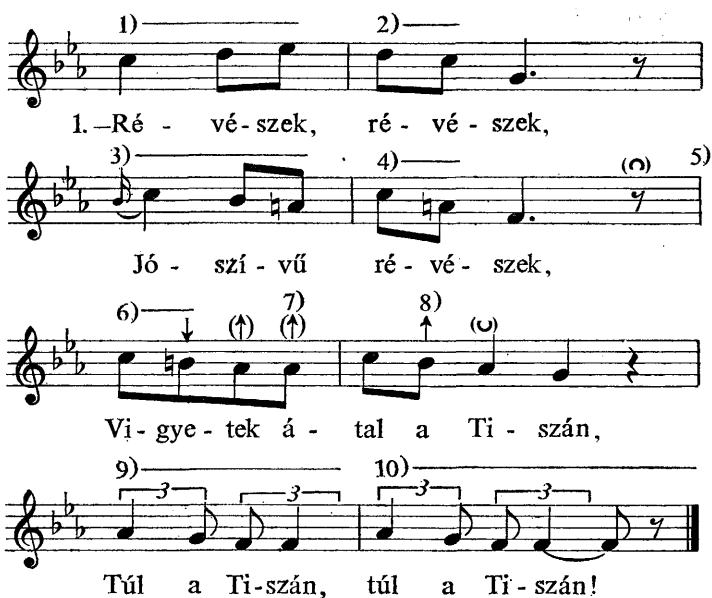
49.

Ó fé-nyes - sé - ges szép haj - nal,
Kit így kö - szön - tött az an - gyal,
Üd - vöz - légy, tel - jes ma - laszt - tal!

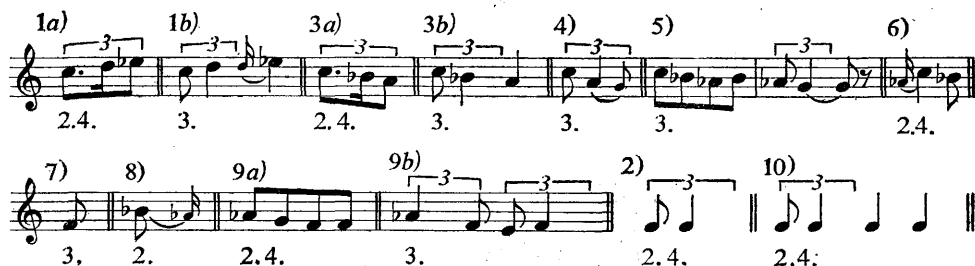
Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

50.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 80$

1) ————— 2) —————
1. —Ré - vé - szek, ré - vé - szek,
3) ————— 4) ————— 5)
Jó - szí - vű ré - vé - szek,
6) ————— 7) ————— 8) —————
Vi - gye - tek á - tal a Ti - szán,
9) ————— 10) —————
Túl a Ti-szán, túl a Ti - szán!

1a) 1b) 3a) 3b) 4) 5) 6)
2.4. 3. 2.4. 3. 3. 3. 2.4.
7) 8) 9a) 9b) 2) 10)
3. 2. 2.4. 3. 2.4. 2.4.

2. —Nem lehet galambom,
Nem lehet angyalom,
Alacsony a csajkám óra,
Gyün a nagy had, becsap rajta.
3. —Van egy zsák aranyom,
Mög egy szép leányom,
Azt is neked adom.
Vigyetek által a Tiszán,
Tul a Tiszán, túl a Dunán.

4. —Nem lehet galambom,
Nem lehet angyalom.
Alacsony a csajkám óra,
Gyün a nagy had, becsap rajta.

51.

Parlando ♩ = cca 92

1. - Ré - vé - szök, ré - vé - szök,

Szép ne - vü jem - bö - rök,

Vi - gye - tek á - tal a vi - zön,

Vi - gye - tők á - tal a ré - vön!

2. - Nem lehet, angyalom,
Nem lehet, galambom.
Nagy a Tisza vize árja,
Kisodor a ladikából.

52.

Ko-vács Jan - csi i - szik most,
 Né - ki é - ne - kel - jünk most.
 Le, le, le fe - né - kig!
 Most 1 - vott ő ked - vé - re,
 Vál - jék e - gész - sé - gé - re!

Szõreg, legények

Ökrös, 1948.

53.

1. Men - jünk mi is Bet - le - hem - be,

Részt ven - ni ja nagy ö - röm - be!

Me - lyet meny - nye - i a - tyánk

Á - rasz - tott az éj - jel ránk.

2. Im itt van az istállóba,
Fekszik Jézus a jászolba,
Egy kis mécs világáná',
Ő jis szebb az angyalná'.

3. Gyermek is örömtelve
Sietnek ma Betlehembe.
Ma született kisdednek
Ajándékot vigyenek.

4. Egyik tejet, másik vajat,
A harmadik sajtot hozott,
Emez egy kosár almát,
Egy koszorús báránykát.

54.

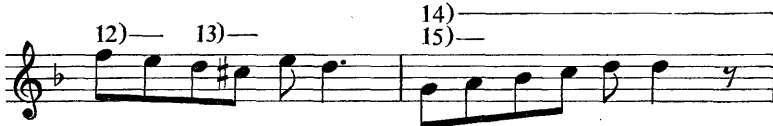
Parlando $\text{♩} = \text{cca } 112$

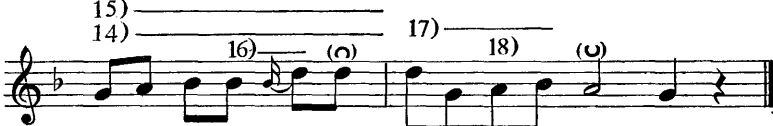
1. Szó-gá-tam, szó-gá-tam Ma-ros kút-ja mel-lett,

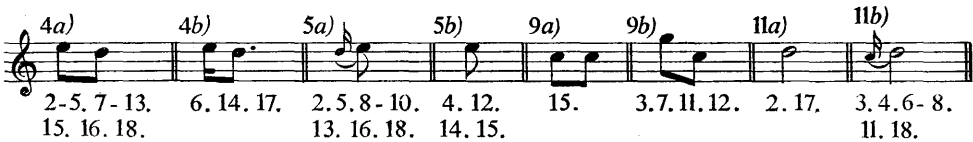
Csi-kó-kat ő-riz-tem Drá-va vi-ze mel-lett.

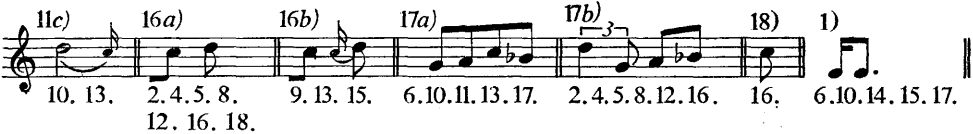
Lo-vam megkö-töttem ve-nye-ge á-gá-ba,

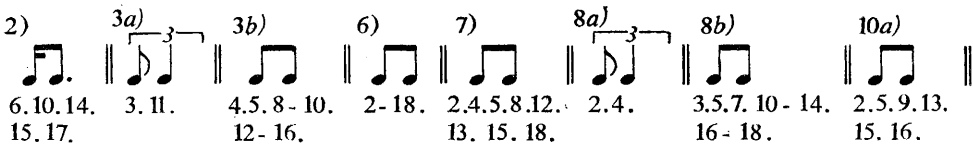
Én meg le-he-ver-tem lo-vam ár-nyé-ká-ba.

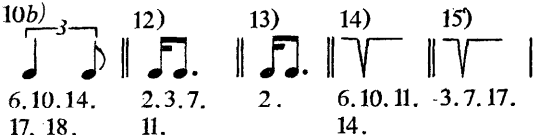
2-5. 7-13. 6. 14. 17. 2. 5. 8-10. 4. 12. 15. 3. 7. 11. 12. 2. 17. 3. 4. 6-8. 15. 16. 18. 13. 16. 18. 14. 15. 11. 18.

10. 13. 2. 4. 5. 8. 9. 13. 15. 6. 10. 11. 13. 17. 2. 4. 5. 8. 12. 16. 16. 6. 10. 14. 15. 17. 12. 16. 18.

6. 10. 14. 3. 11. 4. 5. 8-10. 2-18. 2. 4. 5. 8. 12. 2. 4. 3. 5. 7. 10-14. 2. 5. 9. 13. 15. 17. 12-16. 13. 15. 18. 16-18. 15. 16.

6. 10. 14. 2. 3. 7. 2. 6. 10. 11. 3. 7. 17. 17. 18. 11. 14.

2. Mérges sárkán kigyó bújt a gelebömbé,
Vedd ki kedves apám, vedd ki hát belőle.
Szívem szoringatja, piros vérem szíjja,
Gyenge derekamat kétfelé hasíjja.

3. – Inkább megleszek én egy szép fiam nélkül,
Egy szép fiam nélkül, mind fél karom nélkül.
Eredj el anyádhoz, majd talán kiveszi,
Majd talán kiveszi.
4. – Jó estét, jó estét, kedves édesanyám!
– Adjon Isten fiam, hol jársz ilyen későn!
– Szógátam, szógátam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.
5. Lovam megkötöttem venyege jágába,
Én meg lehevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkán kigyó bújt a gelebömbe,
Vedd ki édesanyám, vedd ki hát belőle!
6. Szívem szoringatja, piros vérem szíjja,
Gyöngé derekamat kétfelé szakíjja.
Vödd ki édesanyám, ha ki meröd vönni!
7. – Inkább möglöszök én egy szép fiam nélkül,
Egy szép fiam nélkül, mind fél karom nélkül.
Eredj a bátyádhoz, majd az tán kiveszi,
Majd az tán kiveszi.
8. – Jó estét, jó estét, kedves, édes bátyám!
– Adjon Isten öcsém, hol jársz ilyen későn!
– Szógátam, szógátam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.
9. Lovam megkötöttem venyege jágába,
Én meg lehevertem lovam árnyékába.
Mérges sárkán kigyó bújt a gelebömbe,
Vedd ki kedves bátyám, vedd ki hát belőle.
10. Szívem szoringatja, piros vérem szíjja,
Gyöngé derekamat kétfelé szakíjja.
Vödd ki kedves bátyám, ha ki meröd venni!
11. – Inkább megleszek én egy szép öcsém nélkül,
Egy szép öcsém nélkül, mind fél karom nélkül.
Eredj a nénédhez, majd az tán kiveszi,
Majd az tán kiveszi.
12. – Jó estét, jó estét, kedves, édes néném!
– Adjon Isten öcsém, hol jársz ilyen későn!
– Szógátam, szógátam Maros kútja mellett,
Csikókat őriztem Dráva vize mellett.

13. Lovam megkötöttem venyege ágába,
Én meg lehevértem lovam árnyékába.
Mérges sárkán kigyó bújt a gelebömbe,
Vödd ki kedves néném, vödd ki hát belőle.
14. Szívem szoringatja, piros vérem szijja,
Gyöngé derekamat kétfelé szakijja.
–Inkább megleszek én egy szép öcsém nélkül,
Mind fél karom nélkül.
15. Eredj a rózsádhon, majd az tán kiveszi,
Majd az tán kivöszzi, majd az tán kivöszzi!
–Jó estét, jó estét, kedves, édes rózsám,
–Adjon Isten rózsám, hol jársz ilyen későn.
16. Lovam megkötöttem venyege ágába,
Én meg lehevértem lovam árnyékába.
Mérges sárkán kigyó bújt a gelebömbe,
Vedd ki kedves rúzsám, vedd ki hát belőle.
17. Szívem szoringatja, piros vérem szíjja,
Gyöngé derekamat kétfelé szakijja.
Vödd ki édes rúzsám, ha ki meröd vönni!
18. Nyól a belebibe, veszi ki belőle,
Az ajtóhoz vágja, hull a pénz belőle.
–Szedd föl kedves rúzsám, maj' jó lesz ez nekünk,
Jövő esztendőre, ha összekerülünk.

55.

Parlando

1. Buj-do-sik a be-tyár er-dő...

2. Szegény apám, s anyám javamat akarták,
Hanem mint rossz gyermek nem áltott a szóra.

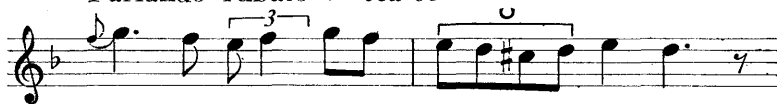
.....

3. Amerre én járok, zeng az egész tájék,
Ugyan bolond volnék, ha utánnad járnék.
Jártam is, járok is, nem a szépségedért,
Hanem apád, anyád szivességéért.

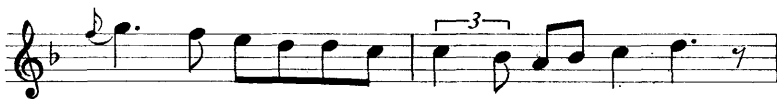
Szeged, idősebb férfi

Bartók, 1906.VIII.

56.

Parlando-rubato $\text{♩} = \text{cca } 66$

Lát-tam a ró-zsá-mat az a-ra-di vár-ba,

Tól-ta a ta-lics-kát tér-dig é-rő sár-ba'.

Lát-tam az é-le-tét, nem i-gen gyönyö-rű,

A két fü-le tö-vén bal-la-gott a te-tű.

Szeged-Móraváros, Stumpf Imréné Szélpál Piroska (67)

Paulovics, 1964.

57.

Parlando $\text{♩} = 116$

1. Er - dő - be la - kok én,

Ke - resz föl an - gya - lom!

Csak a pa - tak vi - ze

Su - ho - gá - sát hal - lom.

2. – Jó estét, szép rózsám!
Mi bajod érkezett?
Talán a vacsorád
Nem jó' izeledett?

3. – A vacsorám ahhó'
Izeledett volna,
Bánatos szívemet
Százfelé hasijja.

6. – Sajnálalak rózsám,
Mikor megcsaltalak,
De hát a jó Isten
Viselje gondodat.

4. – Hoztam egy kulacs bort,
Igyá' hát belőle,
Bánatos szívemet
Vigasztald meg tőle!

5. – Nem kell a te borod,
Csak iszogasd magad,
Ha nem sajnáltad a
Szép nagylányságomat.

58.

Parlando, rubato $\text{♩} = \text{cca } 104$

1. Hal - lot - ták - e hí - rit

Cson - go - rád me - gyé - nek,

Van - e ben - ne lé - lek,

a Csil - la - gi bör - tön - be?

2. Dehogy nem hallottam,
Szenvedtem is benne.
Verje meg az Isten,
Ki felépítette!

3. Ne csudálkozzatok,
Hogy ily sárga vagyok,
Kilenc esztendeje,
Mióta rab vagyok.

4. a Tizediket töltöm a
Csillagi börtönbe.
Elromlott a szemem
A nagy sötétségbe'.

5. Szállj el fecském, szállj el
Szegeden keresztül!
Szállj le a rózsámhoz,
Maga van egyedül!

6. Ha kérdi, hol vagyok,
Mondd meg, hogy rab vagyok,
A szegedi fegyház
Fala közt hervadok.

59.

2. Azt se tud-ja gaz - da, mő-re men - jünk,

Még-is sür-get hogy si- es- sünk.

E- redj paj-tás, nézd meg hogy va- ló - e,

Bát-ran o - da u - gye mö- he-tünk- e.

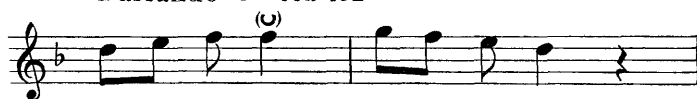

1. Szaporán keljetök föl bojtárok,
Az angyal szavából hallottátok,
Údyözítőt még ma láttok,
Ha feljöttök, hiven imádjátok.

3. Bizonyal ott voltam, mög is néztem,
Beköszöntöttem, hogy oda értem.
Ott fekszik a Jézus a jászolban,
Be vagyon takarva posztócskába.

4. Már most ajándékokat készítsünk,
Kitől mi telhető, majd elvigyük.
Tegyünk egy kosárba .. almácskát,
Azzal tartasuk jól az édesanyját!
Te fogjál meg pajtás, egy gidácskát,
Én meg fogok majd egy kis báránykát.

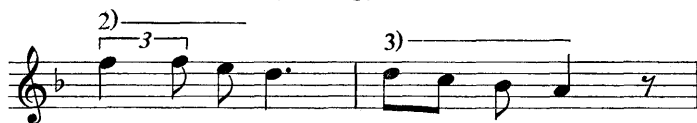
60.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 152$

1. El-ér-kez-tünk e szent hely-re,

A szo-mo-rú, gyá-szos kett-be,

Vi-gasz-ta-lást itt nem ve-szünk,

Köny-nyes szömmel visz-sza-me-nyünk.

2. Mer' a holtak nem szólhatnak,
 Bánatokba' nem mondhatják,
 Csak, hogy örök nyugalmat
 Adjál minden megholtaknak.

3. Ó siralom, ó fájdalom,
 Hogy a holtakról kell szólnom.
 De nem tudjuk, mőre vannak,
 Hogy a holtak hun kinlődnak.

4. Most tehát, kik ide jöttünk,
 Körösztfád előtt könyörgünk:
 ¶Mondja mindnyájunknak nyelve,
 Dicsértessék Jézus neve !:¶

61.

Nap-ja-fo-gyott ö-reg, e-rős,dús fi-a-tal,
 Vár mind-e-gyi-kök-re a gyá-szos ra-va-tal.
 Fi-a-tal meg-hal-hat, ö-reg-nek hal-ni kell,
 Áll-jon bár szem-ben a vi-lág fej-del-mi-vel.

Tápé, Kis Sándor Örzse (67)

Rajeczky, 1954.

62.

Parlando

1. Búj-do-sik az ár-va ma-dár,
 Min-dön er-dő-szé-lön le-száll,
 El-vesz-tött pár-ját si-rat-ja,
 E-gész er-dőt ősz-sze-jár-ja.

2. Villásfarkú, vidám fecske,
 Fehér lábú kis mönyecske.
 Fehér lábát mosogatja,
 Hideg a víz, nem állhatja.

Tápé, Nagy Mihályné Nagy Anna (65)

Waldmann, 1949. IX.

63.

Jobb ez a gaz - da, mint a má - sik volt,

Mert ez a gaz - da asz-talt te - ri - tett,

De az a má - sik bo - tot ké - szi - tett.

Szóreg

Ökrös, kb. 1946-49.

64.

Új - esz - ten - dő nap - ján ti - zen - két ó - ra,

Szé - csi Jós - ka ké - szül a Ma - da - rász - ba.

Föl - húz - za ja se - tét posz - tó ru - háj - ját.

A lá - bá - ra rán - cos - szá - rú csiz - má - ját.

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

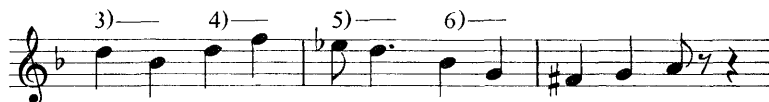
65.

1. E - zer-nyócszáznyócvan-ha - to - dik év - be

Mi tör-tént a ró-ku-si szű - rús-kert - be.

Far - kas Jul - csa fel - ál - lott az asz - tag - ra .

E - gye - ne - sen be - le - e - sett a dob - ba .

2. Várjál Julcsa, majd szólok a gépésznek,
Pista bácsi, állíjja meg a gépet!
Mire az a nagy masina megállott,
Farkas Julcsa izzé-porrá zúzódott.

3. Jertek lányok, öltöztessük fehérbe,
Vigyük el a zsidó orvos elébe!
Zsidó orvos elfordul és azt mondja,
Ennek csak a jó Isten az orvossa.

4. Farkasékná' begyulladt a mécsvilág,
Talán bizon Farkas Julcsát virrasztják.
Virrassza jajt három fehér vadgalamb,
Negyediknek érte szívem meghasad.

66.

Szúk uj-ja van, szúk uj-ja van a köd-mön- nek,
 Ke- rek al- ja a pön- döl- nek.
 Csa- va- rín- tom, fa- csa- rín- tom,
 Majd a fe- jed- re bo- rí- tom.

Tápé, Révész Józsefné (68)

Péczeley, 1951. V.

67.

$\text{♩} = 144$

Szü- le - tett szűz le - ány - tól,
 Kis Jé - zus Má - ri - á - tól
 Bet - le - hem vá - ros - sá - ba,
 Ron - gyos is - tál - lócs - ká - ba.
 Ez éj - jel, éj - fél - ben,
 Ez éj - jel, éj - fél - ben.

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

68.

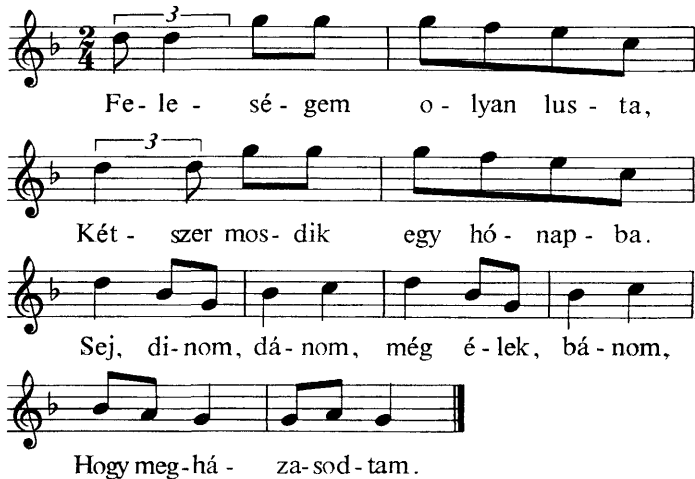
1. El - vit - te a víz a szap - pant,
U - tá - na küld - ték a kap - pant.
Míg a kap - pan szál - lott, a szappan el - á - zott
A fo - lyó - ba.

2. Megy a kislány a folyóba,
Fehér lábát mosogatja.
Fehér lábát mossa, térdig szappanozza
A folyóba.

Szőreg, Ökrös Mihály (58)

Ökrös, 1946.

69.

Fe - le - sé - gem o - lyan lus - ta,
Két - szer mos - dik egy hó - nap - ba.
Sej, di - nom, dá - nom, még é - lek, bá - nom,
Hogy meg - há - za - sod - tam.

Tápé, Nagy Mihályné Nagy Anna (68)

Péczely, 1952.

70.

$\text{♩} = 132$

1. Mély a Ti- szá - nak a szé - le,
De még mé - lyebb a kö - ze - pe.
Sző - ke, bar - na kis - lány ke - rül - ge - ti,
Ál - tal a - kar raj - ta men - ni

1)
4.

2. Által akar rajta menni,
Bazsarózsát szakajtani.
Rózsa, rózsza, rózsza, ne nyíladozz,
Engem babám ne várákózz!
3. Mert ha énrám várákózol,
Soha meg nem házasodol.
Gyöngve vagy babám a házasságra,
Kis székön mégy föl az ágyra
4. Kis széköt töszöl a lábad alá,
Úgy mászol a dunna alá.
Dunna, dunna, dunna, csipkés dunna,
Ketten férünk el alatta.

71.

$\text{♩} = 152$

(Dudán)

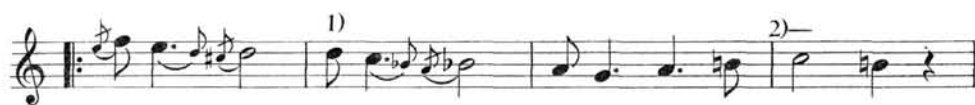
simile al fine

1. Es-te van már es - te, tiz - re jár az ó - ra,

Min-den el - a - dó lány ké - szül a fo - nó - ba.

Sze-gény Szűcs Ma-ris is el-in - dul ma - gá - ba,

De a csil - la-gos ég be-bo - rult már rá - ja.

2. Beborult, beborult, be is sötétedett,
Szegény Szűcs Mariska el is keseredett.
Ha nem szeretnék, föl sem keresnék,
Ezt a hosszú utcát nem gázolnám érted.

Szõreg, asszony

Vikár, Bartók

73.

1. Pász-to-rok, kik nyáj- nál szün- te- len vi- gyáz- tok,

Oly hírt mon-dok nék- tek, me - lyet majd cso - dál - tok.

Mes- si - ás szü- le - tett, ti ör- ven - dez - ze - tek,

Meg - lás - sá - tok.

2. Nem messze pajtába, rongyos istállóba,
Betlehembe' nyugszik, barmok közt, jászolyban.
Tehát siessetek, jönni ne késsetek
Hamarjába!

3. Gyorsan a pásztorok elhagyják nyájukat,
És a nyakukba kötik tarisznyájukat.
Sietnek örömmel, meglássák víg szívvel
Királyukat.

74.

Nek köll né - kőm Tü - ri - né,
Csak a Tü - ri lá - nya,
Tűz - re tö - szőm Tü - ri - nét,
Ká - sa fő - zők ná - la.

Tápé, Domonkos Mátyás (75)

Péczy, 1952. II.

75.

$\text{♩} = 88$
Jé - zus is a jó bort sze - re - ti,
Pis - ta fi - át mel - lé ül - te - ti.
Pis - ta i - szik, Jan - csi ö - rül, hogy a sor majd ú - rá ke - rül,
Ká - na meny - nyeg - ző - ben.

Ásotthalom, Farkas Józsefné Kása Erzsébet (62)

Paksa, 1967. VI.

76.

$\text{♩} = 70$

1. Az i - gaz Mes - si - ás már el - jött,
 Sok - fé - le cso - dá - kat ér - tünk tett:
 A vi - zet is bor - rá tet - te, a nász - né - pet ven - dé - gel - te,
 Ká - nán mennyeg - ző - ben.

2. Nagy lakodalmat ők kezdének,
 Jézust is elhívták vendégnek.
 Őt követik tanítványa, mint a tyúkoc a fiai
 Kánán mennyegzőben.
3. Az első tál ételt felhozták,
 Jézust azzal meg is kínálták.
 Tetszett mindenben az étel, csak a borban van a vétek
 Kánán mennyegzőben.
4. Jézus anyja hogy ezt meglátta,
 Fogyatozásunkat megszánta,
 Fiam – mondja – borunk sincsen, azért táncra kedvünk sincsen
 Kánán mennyegzőben.
5. Jézus hogy vígasságot tenne,
 Szent anyja kérése meglenne,
 Parancsolá meríteni, kútból hat vödört tölteni
 Kánán mennyegzőben.
6. A szolgák frissen segítének,
 Kútból hat vödört megtöltének.
 Jézus borra változtatja, első csodáját mutatja,
 Kánán mennyegzőben.

7. Bort adák a násznagy kezébe,
Hogy adja a vendégek elébe.
Násznagy a bort megkostolja, mindjárt vőlegényt szólítja
Kánán mennyegzőben.
8. – Minden ember – úgymond – elsőbe
Jó bort ad a vendég elébe,
De te addig jót tartottad, az alávalót kiadtad
Kánán mennyegzőben.
9. Péter társaival vígan van,
Köszönti poharát Andrásra,
Meg sem pödri a bajuszát, föl-alá torkán szakálát
Kánán mennyegzőben.
10. Mátyás a poharát vigyázva
Soká került, nehezen várja,
Jakab elől el-elkapja, szomjas torkára fölhajtja
Kánán mennyegzőben.
11. Zakariás midőn ezt látta,
Hogy ötet senki sem kínálja,
Kapja kancsót, háladásért csak iszik a vőlegényért
Kánán mennyegzőben.
12. Simon Berta lányának mondja:
– Tölts kulacsot, jó lesz holnapra,
Mert a jó bor hamar elfogy, jó lenne holnap csak egy korty,
Kánán mennyegzőben.
13. Elment a Szűz Mária haza,
Elment Szent Fia is utánna.
Gyerünk mi is hát utánna, ott vígadjunk mennyországba
Kánán mennyegzőben.
14. A muzsikuskok megérkeztek,
A vendégek kedvére tettek.
Úgy megforgatták Magdolnát, mind elszórta a ruháját
Kánán mennyegzőben.
15. Dicsértessék Jézus szent neve,
És a Szűz Mária fönt mennyben,
Itt és a magas egekben, most és mindörökké amen
Kánán mennyegzőben.

77.

Meg-szü-le-tett a rég - várt Mes-si - ás,

Ki t ne-künk jö-ven-dölt I - zsa - i - ás,

Bet-le-he-men kí - vül egy paj-tá - ban

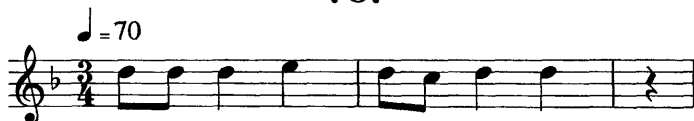
Fek-szik és ott nyug-szik a pó-lyá - ban.

Tápé, Kis Sándor Örzse (67)

Rajeczky, 1954.

78.

1. Bet- le- hem kis vá- ros- ká - nál

Csil- la - gos ég vi- lá- gá- nál

Fi - ú - is - ten em- ber lett,

Mint kis gyer- mek szü - le - tett.

<p>2. Őtet hivták Jézuskának,
Édesanyját Máriának,
Ki pólyába takarta,
Befektette jászolba.</p>	<p>4. Egyszerre csak napkeletről
Ragyogós szép csillag kelt föl,
És elindult nyugatra,
Három király utána.</p>
<p>3. Az angyalok fenn az égen
Mennyei nagy fényességben
Dalolják az éneket,
Jézuskához sietek.</p>	<p>5. Megtalálták kis Jézuskát,
Üdvözölték Szűz Máriát,
Ajándékot adtak át,
Aranyat, tömjént, mirhát.</p>
<p>6. Jézus később növekedett,
Napról napra okosabb lett,
Tanította ott folyvást
A keresztény szent vallást.</p>	

79.

Rubato

Ó e - gek, sír - ja - tok, kő - szik - lák nyíl - ja - tok,
 Si - ral - mim lás - sa - tok, kín - ja - im szán - já - tok,
 Ne - kem, Má - ri - á - nak, szo - mo - rú a - nyá - nak.

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

80.

Áldj meg min - ket Jé - zus, kik itt egy - be - gyűl - tünk,
 A te ál - dá - sid - ban, ké - rünk, le - gyen ré - szünk!
 A - jén - dé - ki - dat bő - ven kö - zöld ve - lünk.
 Ne hagyj min - ket, hi - ve - i - det
 Szent - ség nél - kül vi - lág - ból ki - múl - ni!

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

81.

Hozz bort kocsmá-ros-né, meg-a-dom az á - rát,

Hozz bort kocsmá-ros-né, meg-a-dom az á - rát!

Ha jén meg nem a-dom, i-haj-ja,

Meg-ad-ja ga-lam-bom, csu-haj-ja.
va-la-ha.

Tápé, Molnár Ferenc (58)

Péczely, 1951. V

82.

$\text{♩} = 104$

Csö - pö - rög az e - ső, nem a - kar el - áll - ni,

Ez a bar - na kis - lány i - ha - ha - ha

Ve - lem a - kar hál - ni va - la - ha.

Tápe, Domokos Ferencné (64)

Sárosi, 1959. VIII.

83.

$\text{♩} = 84$

1. Szé - les a Du - na, kes - keny a part - ja,

Nincs o - lyan le - gény, ki át - u - gor - ja.

Jut - ka Pis - ta át - ug - rot - ta, kis csiz - má - ját be - szá - roz - ta,

Ez ám a le - gény.

2. Leteszi szűrét az Ilka mellé,
 Lehajtja fejét az Ilka mellé.
 Az Ilka meg jár utána, selyem kendőt hány utána,
 Ez ám a legény.

Szöreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

84.

1. Meg-dög-lött a bí-ró lo-va,

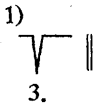
Nyúz-za meg a bí-ró ma-ga.

Dá-lé, du-dá-lé, há te tud-nál-é

Áll-ván pi-sál-ni? –Nem.

2. Bőre jó lesz majd bundának
A bíró híres fiának.
Refr.

3. A bele meg pántlikának,
A bíró híres lányának.
Refr.

Tápé, Nagy Mihályné Nagy Anna (68)

Péczely, 1952. II.

85.

♩ = 100

El-vön-ném én a ken' lá-nyát, a bar - nát,
 Nem do - log - ra ne - vel - te ken' a lá - nyát.
 De én - né - kőm do - log - ra kő az asz - szony,
 A ken' lá - nya fő - pi - rul - na a na - pon.

Szeged, Varga Anna

Bálint, 1926.

86.

I. Hajtsd ki ba-bám az ök - rő - ket, úgy mondom,
 Le - gel - tesd meg sze - gé - nye - ket, úgy mondom.
 A ti - los - ba ne hajtsd ő - ket,
 Mert el - ve - szik a szű - rő - det, úgy mondom.

2. –Ha elveszik a szűrődet, úgy mondom,
 Mivel takarsz be engemet, úgy mondom.
 –Van még nekőm írhas subám,
 Kivel betakarlak babám, úgy mondom.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

87.

$\text{♩} = 80$

1. Kir - je, kir - je, kis de - döcs - ke,
 Bet - le - he - mi her - ce - göcs - ke.
 Hogy mi - ér - tünk sok jót töt - té',
 A po - kol - tu' mög - men - töt - té'.

2. Jézus ágyán nincsen paplan,
 Jaj de fázik az ártatlan.
 Hogy is löhetne bundájja,
 Eveszött a báránkájja.

Szeged, Szakáll Veron (kb. 50)

Bálint, 1926.

1. Ka - rá - csony - nak éc - ca - ká - ján,

Jé - zus szü - le - té - se nap - ján

Ö - rül - je - tők, ör - vend - je - tők,

A kis Jé - zus meg - szü - le - tött.

2. A kis Jézus arany alma,
Boldogságos Szűz az anyja.
Lábaival ringáztatja,
Két kezével ápolgatja.

3. Aludj, aludj, én kisedem,
Aludj, aludj, én kisedem!
Nem királyné a te anyád,
Szolgálóból löttem dajkád.

4. Nincs a Jézus ágyán paplan,
Juj de fázik az ártatlan.
Takargatja édesanyja
Dirib-darab posztócskába.

5. Nincs a Jézusnak bundája,
Posztóba van bepólyázva.
Eveszött a báránkája,
Miből lőtt volna bundája.

6. Ó te dudás, mit szundikálsz,
Fényes az ég, nem kő' lámpás!
Verjed, verjed a citerát,
Zengj Jézusnak egy-két nótát!

Tápé, Nyinkó Mihályné Kószó (Palika) Erzsébet (48),
Török Ferencné Molnár Viktor (59)

Elekfi, 1942.

89.

$\text{♩} = 96$

Bár - csak ré - gen fel - éb - red - tem vol - na,
 Ju - ha - i - mat le - gel - tet - tem vol - na!
 A ke - gye - lem szent for - rá - sán meg - úsz - tat - tam vol - na,
 Üd - vös - ség - nek ten - ge - ré - ben meg - úsz - tat - tam vol - na.

Tápé, Engi Józsefné (65)

Péczy, 1951. VI.

90.

$\text{♩} = 112$

Az o - lá - jok, az o - lá - jok fa ci - pő - be jár - nak,
 A - zok é - lik vi - lá - gu - kat, a - kik ket - ten hál - nak.
 Lám én sze - gény susz - ter le - gény, csak e - gye - dül há - lok.
 Ti - pe - ge - tők, ta - po - ga - tok, csak fa - lat ta - ná - lok.

Domaszék, Pintér József (71)

Paksa, 1967. IV.

91.

$\text{♩} = 132$

(Hosszúfurulyán)

Csóka, Banka János (49)

Paksa, 1968. X.

92.

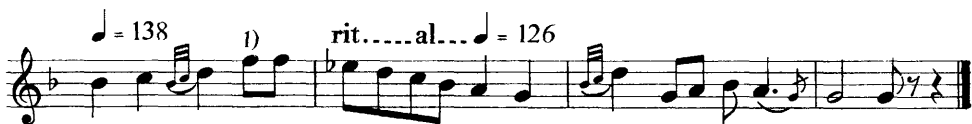
1. Zöld er - dő - be', zöld me - ző - be' sé - tál - gat egy pá - va.

Kék a lá - ba, zöld a szár - nya, sej, de a - ranyos a há - ta.

Hítt en - gem is u - ti - társ - nak, hogy menjek el vé - le,

Al - só - vá - ro - son nincsen olyan kislány, sej, a - ki nekem ké - ne.

2. Anyám, anyám, édesanyám, elmék az erdőbe,
 Felkeresem azt a pávát, sej, de megkérdezem tőle,
 Nem látta-e a kedvesem abba az erdőbe,
 Kiért fáj a, fáj a gyenge szívem, sej, meg is halok érte.

93.

Szeged

Péczely, 1949.

94.

E- lőt- tünk tün- dök- lik Jé- zus ke- reszt- je,
 Mely- re Meg- vá- lónk fel van fe- szit- ve.
 1) Nem lát- tam oly szép gyü- mölcs- fát,
 Raj- ta Jé- zus ki- bim- bód- zott,
 2) Mint Krisz- tus - nak ke- reszt- fá - ját.
 Pi - ros vér - rel ki - vi - rág - zott.

1) 2)

Zákányszék, [Tápé,] búcsúsok

Rajeczky, 1954,

95.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 92$

E - lőt - tünk tün - dök - lik Jé - zus kö - röszt - je,
 Mely - re füg - gesz - te - tött meg - vál - tó tes - te.
 Nem a' biz a, mert kút - gém - fa, ó Má - ri - a.

Tápi, Nyinkó Mihályné Terhes Erzsébet (65)

Sárosi, 1959. VIII.

96.

Egy szem bú - za, két szem bú - za, ku - ko - ri - ca szár,
 Jaj de szép a, jaj de szép a kis al - győ - i lány.
 Kö - rös - kö - rül szal - la - gos a kö - tő - je,
 Rá sem néz a mász - szál - lá - si le - gény - re.

Algyő, Kovács Mária (31)

Péczeley, 1956.

97.

Áldj meg min- ket, A - tya - is - ten,
 Áldj meg min- ket, Fi - ú - is - ten,
 Áldj meg, Szent-lé - lek Úr - is - ten,
 Há-rom sze-mély- ben egy Is - ten.

Tápe, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

98.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca } 120$

Di - csér - tes - sék a ma szü - le - ten - dő kis - ded Jé - zus,
 Ál - das - sék, ma - gasz - tal - tas - sék Meg - vál - tó Úr Krisz - tus.
 Giusto $\text{♩} = 108$
 Ki - ri - je e - lej - szon, Krisz - te e - lej - szon,
 Kis - ded Jé - zus . . . né - pe ö - röm - é - ne - ket zeng né - ked,
 Ké - rünk té - ged, hall - gass meg

Tápe, Bodó Mihályné (66)

Péczely, 1952. II.

99.

Már mi-ná - lunk a vi-rá - gok mind el-her-vad- tak,

A mir-va is, a ve-tés is jó-val biz-tat- nak.

Élj, élj, Szent An - tal, so - ká - ig élj,

Is-ten tart - son bol-do-gít - son szent or-szá-gá - ban.

Tömörkény, Ambrus Sándor (24)

Járdányi, 1952. II.

100.

Szent And - rás vi - szi hárs - fá - ját,

É - dös - de - dön ve - rö - ge - ti ked - ves nó - tá - ját.

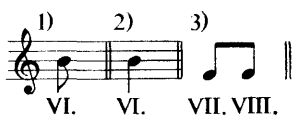
Azt ki - vá - nom szí - ve - sen, hogy az Is - ten él - tes - se,
Re - mé - lem, hogy minden szűz té - ged ó - hajt, tisz - ta Szűz,

Több szá - mos esz - ten - dő - ben is szö - rön - csél - tes - se,
En - ged - je je na - pot ér - ni több esz - ten - dő - be',

Több szá - mos esz - ten - dő - ben is szö - rön - csél - tes - se.
El - töl - te - ni is en - ged - je jó je - gész - ség - ge'.

VI. VI. VII. VIII.

Tápé, Tari Józsefné Ilia Anna (43)
Ács Károlyné Ilia Rozália (33)

Péczely, 1955. VI. 10.

101.

Rubato

A - lá - za - tos kö - nyör - gé - sét hí - ve - id - nek
 Szűz Má - ri - a, hall - gasd meg tisz - te - lő - id - nek.
 Szent ké - ped - nél e - se - de - zünk, szép e - ső - ért zen - ge - de - zünk,
 Légy szó - szó - lónk né - künk.

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954..

102.

$\text{♩} = 110$

1. Vi - gan zeng - je - tek ci - te - rák, Jé - zus szü - le - tett,
 Har - sog - ja - tok, dob s trom - bi - ták, Is - ten em - ber lett!
 A Szent Szűz, ki őt hoz - ta, és mé - hé - be fo - gad - ta,
 A Gáb - ri - el ark - an - gyal ezt ál - dott - nak mond - ta..

2. Cifra, pompás palotákat íme, megvetett,
 Az istállót választotta, abban született.
 Titóletek nem kincset, csak tiszta szívet s lelket,
 Kívánja ő megadni az örök életet.

3. Örvend a menny, vígad a föld eljöveteleén,
 Az angyalok, a pásztorok most születésén.
 Glóriát énekelnek, dicsőség az Istennek,
 Békesség legyen a földön a jó embernek!

Kistelek, asszonyok

Mathia, 1952. V..

103.

Parlando $\text{♩} = \text{cca } 160$

1. Jé - zus, min - de - nek Vál - tó - ja,

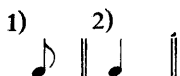
A - tya - is - ten - nek egy fi - a,

Ki, hogy még kez - det sem va - la,

Csu - da - kép - pen szült áz A - nya.

2. Az Atyának fényessége,
 Mindeneknek reménysége,
 Tekints mi könyörgésünkre,
 Segítségedet kérőkre!

Tápé, Nyinkó Mihályné Kószó (Palika) Örzse (69)

Rajeczky, Bálint,
Mezey, 1963.VI.1.

104.

Parlando

1. Ké-szül a meny-or-szág gyászmenyegző-re,

Mert az Is-ten Fi-a megy es-kü-vő-re.

Vál-lán a ke-reszt-fa nász-á-gya,

Kí-sé-rik a ma-gas Gol-go-tá-ra.

2. Indul már utánna a zsidó násznép,
El is van készülve harminckét hóhér.
Vőlegény a Jézus, Isten fia,
Szomorú menyasszon Szűz Mária.
3. Mondják Úr Jézusnak Annás főpapnál,
Meglessz a kézfogó nagy Heródesnél.
Pilátus rámondja majd az áldást,
Ő végzi el a gyász búcsúztatást.
4. Megvan az ékes vőlegénybokréta,
Kegyetlen tövisből kötött korona.
Szent kezén van a gyász jeggyűrűje,
A hóhérok láncá és kötele.
5. Vőlegényi köntös, menyegzős ruha,
Föl van öltöztetve csúfos bársonyba.
Föl van ékesítve piros vérrel,
Bűnös ember, meg kell halni érted!

105.

Parlando ♩ = cca 104

1. Mi-cso-da u-tá-la-tos egy ló-nak é-le-te,

Mi-kor mög-ö-reg-szik, nin-csen bö-csü-let-je.

Ü-tik,ve-rik,hajt-ják, a ko-csi-ba fog-ják,

Ci-gá-nyok-nak ad-ják, bo-tok-kal trak-tál-ják.

2. Harminc esztendeig szolgáltam egy gazdát,
Mindég csikó-módon húztam én az igát.
Abrakot nem öttem, mégis öreg löttem,
Kukoricaszár volt legjobb eledelem.

3. Látod édes gazdám, több lovat már ne végy,
Mer' az igen téged nagyonn is károsít.
Jobb neköd a szamár, mer az az ütlegre vár,
Hej, a te neved igazi lócsiszár.

4. Zsidó, te mán engem régen feljegyeztél,
Kóser sábesztendet tartottál fejemnél.
Köteles, szijgyártó, mind kötélre való,
Valamennyi kocsis igazi csavargó.

106.

$\text{♩} = 84$

1. Sír az Is-ten bá-rá-nya, van-e ki őt saj-nál-ja?

Bű- ne- in- ket si- rat- ja, Szűz A-nya így rin-gat- ja,

Áj, áj, áj, Jé- zus a- lud- jál!

1)
2.)

2. Ne sírj én szép galambom, gyenge bimbó harmatom,
Égi méhem rajlépe, ég és föld ékessége.
Ej, ej, ej, csók kell-e vagy tej.

Tápé, Bodó Mihályné (68)

Péczely, 1952. II.17.

107.

1. Ma va-gyon, ma va- gyon
Pi- ros pün- kösd nap- ja,
Hol- nap lösz, hol - nap lösz
A má- so - dik nap - ja.

2. – Mit visztök, mit visztök
Selyöm sátor alatt?
– Lejányokat viszünk
Selyöm sátor alatt.

3. – Hogy adjátok párját?
– Száz forintér' öggyet,
Mert a lejány drága,
Száz forint az ára.

Tápé, 11-13 éves kislányok

Péczely, 1951. V.

108.

1. E-gyöttünk már, ad-jon Is-ten jó na-pot, jó na-pot,
And-rás kö-szön-té-söd-re.
Kö-szön-tünk e-gész-ség-ge',
And-rás légy re-mény-ség-ge'.

2) 1)
2. 2.

2. Áldjad a Krisztusodat,
Hogy megérted napodat,
András, fényös napodat,
András, fényös napodat.

Tápé, Tari Józsefné Ilia Anna (43)
Ács Károlyné Ilia Rozália (33)

Péczeley, 1955. VI.
Dobszay

109.

1. Mi-kor az Úr Jé-zus
E-zen a föl-dön járt,
Je-ru-zsá-li-om-ba'
Szál-lás-ra nem ta-lált.

2. Beméne egy házhoz,
Regina asszonyhoz,
Alamizsnaképpen
Kenyeret kére ott.
3. Szent Regina asszony
Keservesen síra,
Mert hetedmagával
Árvaságra juta.
4. Nincs több egy pénzinél,
Azt is mástól kapta,
A Jézus nevében
Azt is odaadta.
5. Menj ki Péter, menj ki,
Mit látol az égen?
Látom Uram, látom
Mennyeknek országát.
6. Özveggy Reginának
Terített asztalát,
Szent alamizsnának
Drága gyöngyvirágát.
7. Aki a szegénynek
Jobb kezét kinyújtja,
Annak leszen mennyben
Terített asztala.
8. Kivirágzik rajta
A szent alamizsna,
Annak a virágja
A mennyet illasztja.
9. A sok szép virágot
Angyalok leszedik,
A szép mennyországot
Úgy örvendeztetik.
10. Szent Regina asszony,
Te vagy boldog asszony,
Példádat kövesse
Tehát minden asszony!

Tápié, Kis Sándor Örzse (67)

Rajeczky, 1954.

Parlando ♩ = cca 84

110.

1) 2) 3) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 3a) 3b) 4) 7) 8)

2. Kál-vá-ri-a ut-cán, a-ki vol-tál é-kes,
A Ma-ros vi-zé-ben te is vol-tál ré-szes,
Ke-reszt-ut-cá-i-don víz volt ve-sze-del-mes,
A föld-ből é-pült ház hi-á-ba volt é-kes.

1) 2a) 3) 2b) 5a) 5b) 6) 9) 3a) 3b) 4) 7) 8)

1. 1. 3-6. 4. 6. 4.6. 1.3.4.6. 3.4. 6. 4. 5.6. 4.

1. Szent Lőrinc tájékán, ki ezt elsőbb látta,
Életére ki-ki csak a halált várta,
Beomlott házaít jajszóval siratta,
Sok udvaron a víz nem könnyörült vala.

3. Kint voltunk mezein, külső szállásunkon,
De oda is a hírt hozták gyors postákon,
De oda is a hírt hozták gyors postákon,
Gyűjünk haza, víz van az egész városon.

4. De a margitai hidak és töltések,
Elvitte az árvíz, járni nem lehetett,
Hajón hordás által a kicsi vesztetett,
De hogy felínek is pénze nem lehetett.

5. Aki a hajóba be nem eresztetett,
Könnyes szemeivel város felé nézett,
Itt mög sem tudhatom, hogy van a családom,
Él-e az, vagy möghalt az én feleségem.

6. Némellek így szólván: átúszok a vízen,
A szállásról jövök mért nincs nálam pénzem,
Itt mög nem tudhatom, hogy van a cselédem,
Él-e az, vagy meghalt az én feleségem.

III.

$\text{♩} = 108$

1. Űd - vz - légy Szent An - na,
Han - gos é - nek - szó - val,
Vi - gad - jál má - i nap
Te pát - ró - nu - sid - dal!

1)

2. Valamennyi csillag
Ragyog az egekbe,
Annyi áldásokkal
Áldjon meg az Isten!

3. Valamennyi fűszál
Föld kerektségében,
Annyi áldásokkal
Áldjon meg az Isten!

112.

1. – Gye - re ha - za é - des - a - pám,

Be - teg sze - gény é - des - a - nyám!

– Vár - já' lá - nyom egy ki - csit,
hagy tán - col - jak egy ki - csit,

Min - gyá' ha - za - mék!

2. – Gyere haza édesapám,
Möghalt szögény édösanyám!
– Várjá' lányom egy kicsit, hagy táncoljak egy kicsit,
Míngyá' hazamék!
3. – Gyere haza édesapám,
Eltemették édesanyám!
– Meghalt szegén feleségem, a legnagyobb ellenségem,
Most már hazamék!

113.

$\text{♩} = 108 - 112$

– Jöj- jön ha-za, é - des- a-pám,
 Meg- halt- szegény é - des- a-nyám!
 – Vár- já' lá- nyom egy ki- csit, had tán- col- jak egy ki- csit,
 Min- gyárt ha- za- mék!

Szóka, Barát Györgyné Fehér Mária (63)

Paksa, 1968. X.

114.

$\text{♩} = 56$

1. Az is- te- ni gyer- me- ket, ki ma ki- je- len- te- tett
 A há- rom szent bölc- s e- lőtt, dí- csér- jük és áld- juk őt.
 Szép jel és szép csil- lag, szép na- punk tá- madt,
 Szép na- punk tá- madt.

2. A zsidók őt üldözték, a bölcsek meg tisztelték,
 Arany, tömjén, mirhával, a szív imádásával.
Refr.

3. Szent hitünknek csillaga, minékünk is jelt ada,
 Hogy megjelent királyunk, akit epedve vártunk.
Refr.

Szatymaz, Dóró Istvánné Andrási Mária (79)

Péczely, 1956.

115.

$\text{♩} = 108$

Hej ha - lá - szok, ha - lá - szok,
 Mit fo - gott a há - ló - tok?
 Nem fo - gott az e - gye - bet,
 Pi - ros - szár - nyú ke - sze - get.

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

116.

Hej ha - lá - szok, ha - lá - szok,
 De szeny - nyes a ga - tyá - tok!
 Ta - lán nin - csen ba - bá - tok,
 A - ki mos - na re - á - tok

Tápé, Széll Györgyné (64)

Péczely, 1951. V. 1.

117.

Sár - ga ku - ko - ri - ca szár.

Má - so - dik - ra ka - pá - lat - lan ma - rad - tál.

Te meg é - des Ma - ris - kám

Ö - le - let - len, csó - ko - lat - lan ma - rad - tál.

Üllés, Pálóczi Mihályné Tóth Mária (72)

Paksa, 1967. V.

118.

$\text{♩} = 126$

Sár - ga csa-tos a ci - póm, a ci-póm,

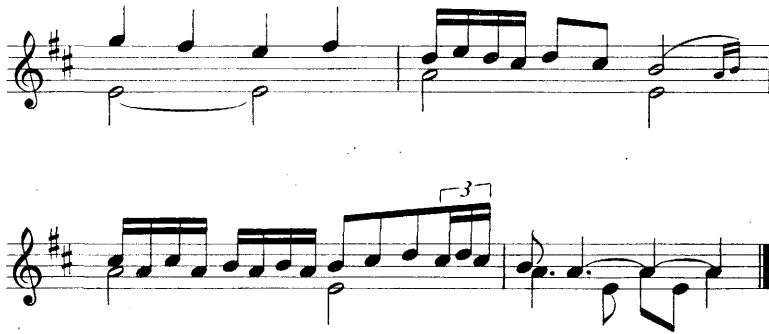
(Dudán)

simile
al fine

El - hagyott a pi - ros - bar-na sze-re - tóm.

Ha el - ha-gyott, csuhaj, ha el is,

Ke - rül nékőm gyüvő ősz - re má-sik is.

Rúzs, Csóti (Gyapjas) Antal (67)

Paksa, 1967. VI.

119.

1. Hosz-szú - far - kú fecs - ke

Bács - ka - i me - nyecs - ke,

U-gyan hon-nan jöt - tél i - de,

Ez i - de - gen föld - re.

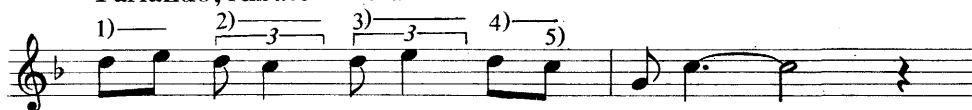
2. Nem magamtól jöttem,
Kis pejlovam hozott,
Annak mind a négy lábáról
A patkó lehullott.

3. Csak egy maradt rajta,
Az is kotyog rajta.
Gyere kovács, jó barátom,
Szoríts egyet rajta!

Szóreg, Ökrös Mihály (58)

Ökrös, 1946.

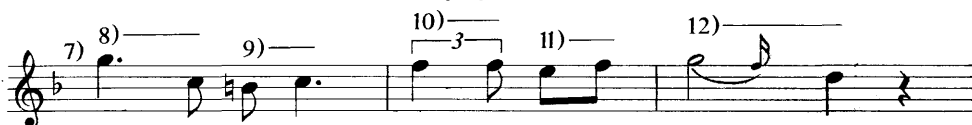
120.

Parlando, rubato $\text{♩} = \text{cca } 60$

1. Nem messzé van i - de Kis-mar - gi - ta,

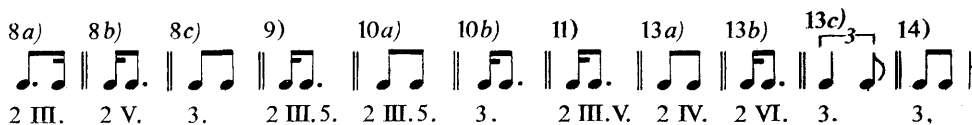
Kö - rös - kö - rül foly - ja azt a Ti - sza.

Kö - ze - pi - be egy Le - bu - ki csár - da,

Ab - ba mu - lat egy be - tyár bú - já - ba!

2. – Kocsmárosné, jó estét, jó estét!
 Hát ez a szép pejparipa kié?
 Küldje ki hát ennek a gazdáját,
 Nem bántjuk münk, csak adja meg magát!
 – Ki sem megyek, meg sem adom magam,
 Kinek tetszik, hajtsa el a lovam!

3. Én a lovam nem annyira bánom,
 Rajta való szörszámot sajnálom.
 Szügyellőben a bugyellárisom,
 Abba' rejlik százezer forintom.

Domaszék, Szabó (Galiba) Piroska (67)

Paksa, 1967. IV.

121.

Parlando ♩ = cca 138

1. Föl-éb - red-tem Is - te - nem, ál - mom - ból,

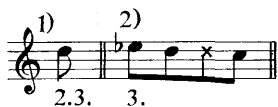
Szent ne - ved-ben ki - jöt - tem á - gyam-ból.

Há - lát a - dok ne - ked, én Is - te - nem,

Föl - vir - rasz - tál ma - i nap - ra en - gem.

2. A kakasszó zengvén már fülemben
Arany intést ébreszt a lelkemben,
Ébreszt engem a gyors fölkelésre,
És Péterrel igaz megtérésre.

3. Mit adjak hát Uram, jószágodért,
Egészségből fölvirradásomért.
Áldom érte szentségös nevedet,
Hálát adok isteni fölségednek.

122.

Ki-ment Jé-zus éj-sza-ká-ra
 A Get-sze-má - ni ma-jor-ba,
 Vér-ve-rej-ték jött ar-cá-ra
 Há-rom-szor i - mád-sá-gá-ra.

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

123.

Parlando

1. Kál-vá-ri-a vé-res or-ma
 Fe-ke-té-vel van be-von-va.
 1)
 Jer-tek föl a Gol-go-tá-ra,
 2)
 A Szűz gyá-szá-ra!

1) 2) 3)
 2. 2. 3.

2. Jaj virágom, bú virágom!
 Ültessetek gyászvirágot
 A Golgota tetejére,
 Hol elfolyt Szent Fiam vére.

3. Nap olyan nem jön az égre,
 Bánatom, hogy érne véget,
 A szememből kiapadna
 Könnyüim patakja.

Algyő, P. Belovai Piros (71)

Péczezy, 1951. IV.

124.

Rubato

Üd - vöz - légy, Szent Szűz,
Tel - jes ma - laszt - tal!
Így kö - szön - té an - gyal
A szép Szűz Má - ri - át,
Krisztus - nak vá - lasz - tott any - ját.

Tápé, Török Ferenéné Molnár Viktor (70)

Rajeczky, 1954.

125.

1. Já - nos gaz - da ha be - fog - ja
Két szür - ke lo - vát,
A - zon vi - szi Do - rozs - má - ra
Sá - ra ba - bá - ját.

2. Csipkés aljú pöndölömet
Főhajtotta kend,
Engöm ugyan János gazda
Jó kend.

3. Azt kérdezi János gazda,
Sára, mi bajod?
Vízi bornyú van tebenned,
Az a te bajod.

4. Mit kérdezi János gazda,
Ugyis tudi kend,
Diófából lesz a bölcső,
Ringathati kend.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (48)

Ökrös, 1948.

126.

$\text{♩} = 96$

1. É - des - a - nyám, hol van az az é - des tég,

A - me - lyik - kel ka - to - ná - nak ne - vel - tég,

Jobb lett vol - na, ad - tad vol - na lá - nyod - nak,

Most a lá - nyod nem vi - szik ka - to - ná - nak.

2. Azt gondoltam, nem kellek katonának,
 Gondját viselem az édesanyámnak,
 De már látom, nem viselem szegénynek,
 Oltalmára hagyom a jó Istennek.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kővacs Margit (47)

Ökrös, 1947.

127.

1. Bár-dos Jul- csa hat szok-nyá- ja
Ma- gos- ra van vet- ve,
Ta- lán bi- zony Ko- vács Pis- ta
Ka- lap- ja van ben- ne.

1)

2. Vedd ki Julcsa kalapomat,
Tedd is a fejemre,
Hogy ne süssön a napfény
Ragyogó szememre.

Szóreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

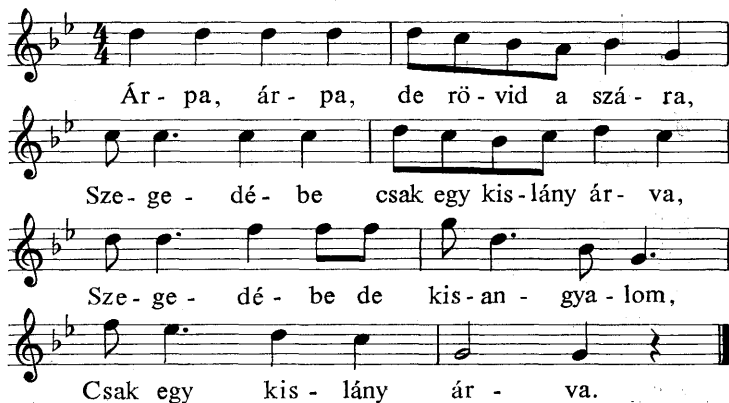
128.

Bar- na kis- lány be- le- néz a tü- kör- be,
É- des- a-nyám, jól va- gyok- e ki- fest- ve.
Jól vagy lá- nyom, nem lát- szik már a szep- lő,
Bruck- ner- kert- be te le- szel a leg- el- ső.

Szóreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947

129.

Ár - pa, ár - pa, de rö - vid a szá - ra,
Sze - ge - dé - be csak egy kis - lány ár - va,
Sze - ge - dé - be de kis - an - gya - lom,
Csak egy kis - lány ár - va.

Szőreg, Kovács Ferencné Rácz Vera (45)

Ökrös, 1947.

130.

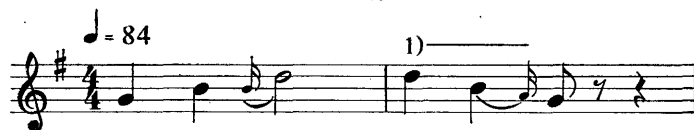
1) Ki - nek ma fel - tet - zett
Szép fé - nyes csil - la - ga,
2) Úgy mint ma Szent An - tal,
3) Hol - nap lé - szen nap - ja.

2. Kérjed Istenedet,
Terjessze ki karját,
Hogy bőven adja rád
Az ő szent áldását.

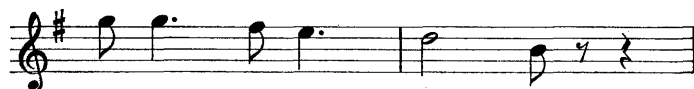
Tömörkény, Ambrus Sándor (24)

Járdányi, 1952. II.

131.

I. Az e - ke a föl - det

Nem ma - gá - nak szánt - ja,

Az a - nya a lá - nyát

Nem ma - gá - nak tart - ja.

2. Szépen fölneveli,
Szárnyára ereszti,
Könnyes szemmel nézi,
Hogy más üti, veri.

132.

$\text{♩} = 126$

1) — 2) —
l. Za - va - ros a Ti - sza,

3) — 4) —
Nem a - kar a - pad - ni,

5) — 6) — 7) — 8) —
Ez a hi - res Bo - gár Im - re

9) — 10) —
Á - tal a - kar men - ni.

1a) 1b) 1c) 2) 3a) 3b) 4)
2.5. 3.4. 6.7. 3.6.7. 3.6. 5. 6.

5a) 5b) 6) 7) 8) 9) 10)
2. 3-7. 2-6. 2.7. 3. 4-6. 2.4.5.6.

<p>2. Átal akar menni,
Lovat akar lopni.
Kecskeméti zöld vásáron
Pénzt akar csinálni.</p> <p>3. Kocsmárosné, hallja,
Száz icce bort adna!
Megkínálnám a vármegyét,
Hogy ne legyek rabja.</p> <p>4. Huncut a vármegye,
Nem iszik belőle.
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztőhelyére.</p> | <p>5. Nézz ki babám, nézz ki
Függönyös ablakon!
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztőhelyére.</p> <p>6. Harangoznak délre,
Jó tizenkettőre,
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztőhelyére.</p> <p>7. Fölállott a székre,
Föltekint az égre.
Jaj Istenem, sok rablásim
Most jutnak eszömbel!</p> |
|---|--|

133.

Poco parlando

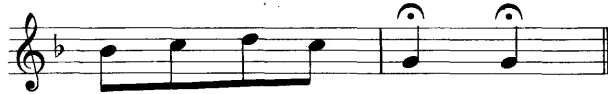
1. Mőg - te - rőlt a ba - rom

Har - mat szá - raty - tyá - ra,

E - ve - szőtt hat ti - nő

Szám - a - dő kár - já - ra.

2. Fő kéne nyergelni,
Mőg kéne keresni,
Ez a szőgén legén
Mibő fizeti ki.

Szeged

Bálint

134.

1. Mostan ki-nyílt egy gyönyö-rű vi-rág,
 Kit már ré-gen várt az e-gész vi-lág.
 Bet-le-hem-ből ki-bim-bó-zott zöld ág,
 Ki-rály-nem-ből mél.-tó-ság.

2. Bölcsőm volna, el is ringatnálak,
 A hidegben fázni nem hagynálak.
 Betakarnám, úgy ápolgatnálak.
 Szolgálnék, mint urunknak,
 Ártatlan Jézusunknak.

Szőreg, Ökrös Istvánné Móra Rozália (88)

Ökrös, 1947.

135.

Poco rubato

Ó jaj, de fé-lek,
 I-gen ret-te-gek,
 Jaj mit mi-vel-jek,
 Ho-va rej-tez-zek,
 Mit lá-tok!

Tápé, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

1. Hej, víg ju-há-szok, csor-dá-sok,

Csör-ge-dez-nek a for-rá-sok.

Mily szép, gyö-nyö-rú ez éj-jel,

Bár-csak te-kin-tet-tek széj-jel.

2. Mint felserkentem álmomból,
Csillagot láttam Jákobról.
Hogy fölkeltem, láttam tüzet,
Mely jelenti anyát, Szűzet.

3. Amott látok egy kútválut,
Talán ott van az istálló.
Egy csillag is ott leszállott,
Istálló fölött mögállott.

4. Tütöre két bárányt hajtott,
Maksus vitte túró, sajtot,
Bojtár, mőnj, hozz savót vissza,
Új pásztorunk majd mögissza.

5. Üdvözlégy ó kis királyunk,
Savót hoztunk, mert nincs borunk.
Sajtot, mézet, bárányt, tejet,
Ezzel hajtsunk térdet s fejet.

Tápé, Nyinkó Mihályné Kószó (Palika) Örzse (49),
Lele Józsefné (31)

Elekfi, 1943.

137.

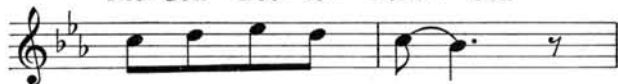
Parlando, rubato ♩ = cca 66

1. Csor - da-pász - to - rok

Mi-dón Bet-le - hem - ben

Csor-dát ő - ríz - tek

Éj - jel a me - ző - ben.

2. Isten angyali
 Jövének melléjük,
 Nagy félelemmel
 Telik meg ő szívök.

Kistelek, Zsurkán Istvánné Túri Jolán (63)

Paulovics, 1971.

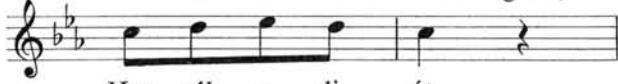
138.

Kék a ka - bá - tom,

Pi - ros a nad - rá - gom,

Hoz - zák a di - ót,

Meg - fá - zik a lá - bom!

„– Hányan vattok?
 – Öten, hatan.
 – Akkó annyi felé szaladjatok!”

Jázova [Ada], Szenes Józsefné Krasznai Etel (45)

Bodor A., Bodor G., 1975. VI.

139.

Azért ezt a nagy szentséget le-bo-rul-va i-mád-juk,
 Tes-te s vé-re a Krisztus-nak mert itt va-gyon, jól tud-juk.
 Ha el-ménk-kel meg nem fogjuk, hi-tiünkkel meg-fog-hat-juk.

Tápié, Török Ferencné Molnár Viktor (71)

Rajeczky, 1954.

140.

1. Her-vadj ró-zsa, her-vadj,
 Mert nem az e-nyém vagy!
 Há-rom é- vig még az e-nyém vol-tál,
 Nyí-ló te-a-ró-zsa vol-tál.

2. Temető kapuja

Sarkig ki van nyitva.
 Ott jönnek a szőregi leányok,
 Rólám szedik a virágot.

3. Szedjétek, szedjétek

Rólám a virágot,
 Csak azt az egy sárga tearózsát
 Rólám le ne szakajtsátok!

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (48)

Ökrös, 1948.

141.

1) — 2) —
1. Es - te van, es - te van,
3) 4) —
Ké - ső mán, nyolc ó - ra,
5) 6) — 3) 7)
Min - den bar - na kis - lány
8) 9) — 3)
Kint áll a ka - pu - ba.

1) 2a) 3) 2b) 3) 4a) 4b) 5) 6) 7)
3. 2.4. 5. 4. 2. 4. 2.5. 4. 5.
8a) 8b) 9a) 3) 9b)
3. 4.5. 2.3. 4.

2. Aranyos Mariska
Is kijállott volna,
Ha *jaz* ég fölötté
Be nem borúlt volna.

3. De *be jis* borúlt,
Be *jis* sötétedett.
Aranyos Mariskám,
Mi bajod létezett?

4. A szoknyád eleje
Úgy megrövidedett!
Szabó nem jól szabta,
Varró nem jól varrta.

5. Szabó *jis* jól szabta,
Varró *jis* jól varrta.
Aranyos Mariskám,
Te voltál az oka.

$\text{♩} = 104$

1. - Jó es - tét, jó es - tét,
 1) Csá - ki bí - ró asz - szony - ság!
 2) Hol van a Ka - ti - ca,
 3) 4) 5) — Jöj - jön el a bál - ba.

1a) 1b) 2 3 4 5
 2.6.7. 5. 7. 7. 3.4. 3.

2. - Alszik, már, fekszik a
 Paplanyos ágyába.
 - Költse föl, költse föl,
 Jöjjön el a bálba!

3. Húzza föl lábára
 Lagos orrú cipőjét,
 Kösse ja nyakára
 Sárga selyöm kendőjét!

4. Huzzátok, cigányok,
 Kivilágos reggelig,
 Míg a Sági bíró lán
 Vért nem izzadozik!

5. - Várjon csak egy kicsit,
 Hogy én kimöhessek,
 Lagos orrú cipőmből
 A vért kiönthessem!

6. Mind bolond az anya,
 Az az édesanya,
 Ki egyetlen lányát
 Elereszti a bálba.

7. Este jeltbocsájtja,
 Reggelig nem látja,
 Másnap reggel nyolc órákor
 Már halva találta.

143.

1. – Jó na - pot, jó na - pot,

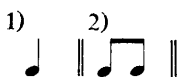
Csá - ki bí - ró asz - szony - ság!

Hol van az a le - ány,

A - ki en - gem hí - vat már?

2. – Benn van a, benn van a
Benn van a szobába,
Két pár arany gyűrűjét
Húzta az ujjára.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (49)

Ökrös, 1949.

144.

1. – Jó es - tét, jó es - tét,

Csá - ki bí - ró - né asz - szory!

Ta - lán már a - lu - szik

Ma - ris - ka ga - lam - bom?

3.4.5.7. 2.6.

<p>2. – Aluszik, aluszik,
Benn a belső szobába.
– Menjen és költse föl,
Küldje el a bálba!</p> <p>3. – Kelj föl lányom, kelj föl,
Eredj el a bálba,
Két arany gyűrűdet
Húzzad az ujjadra!</p> <p>4. Két arany gyűrűdet
Húzzad az ujjadra,
Csikorgós csizmádat
Húzzad a lábadra!</p> | <p>5. Csikorgós csizmádat
Húzzad a lábadra,
. . . . selyem kendőf
Kössed a nyakadra.</p> <p>6. – Felkelek, felkelek,
El is megyek a bálba,
Csikorgós csizmámat
Húzzom a lábamra.</p> <p>7. Csikorgós csizmámat
Húzzom a lábamra,
. . . selyem kendőmet
Kötöm a nyakamra.</p> |
|---|--|

145.

♩ = 104

1. Jó dó - ga van ö - tös hon - véd ba - ká - nak,

Szé - nát, za - bot nem a - rat a lo - vá - nak.

Bor - nyúj - já - ba száz - hús é - lős be van pa - kol - va,

Kis - an - gya - lom, ér - ted löt - tem ka - to - na.

2. Kisangyalom ha katona nem vónék,
Ablakodba sok jó estét mondanék.
De mive hogy kisangyalom katona vagyok,
Mint a rúzs, szömlátomást hervadok.
3. Hervad az a rúzs, kit nem szagulnak,
Hervad az a kislány, kit nem csókolnak.
Hervadjon is, hervassza e' szívít a bánat,
Ha mán engöm evisznek katonának.
4. Doberdóba szóll az ágyú javába,
Odahaza mén a rívás javába.
Sír az apám, sír az anyám, sír a szeretóm,
Tele van a doberdói temető.

Szeged, Fodor Mária

Bálint, 1929.

146.

1. Sze-der - in - da le - ve - le,
É - des a cu - kor le - ve.
O - lyan é - des, mint a méz, ki mit sze - ret, ar - ra néz,
Sze - der - in - da le - ve - le.

2. Tiszaparti kisleány,
Gyere által a Tiszán!
Által mennék a Tiszán, de a révész nem visz ám,
Tiszaparti kisleány.
3. Tisza fölött van a híd,
Az alatt folyik a víz.
Igyál babám belőle, ez a szerelem vize,
Szerelem víz a neve.

Sándorfalva, Kónya Maris (17)

Csikesz, 1923.

147.

Csü - tör - tö - kőn es - te
El - mőn - tem egy he - re.
Csizmám nyi - kor - gá - sá - rul, hej, szi - vem do - bo - gá - sá - rul
Üs - mer - tiük mög egy - mást.

Algyő, Juhász Istvánné (64)

Olsvai, 1952. II.

148.

1. Ka - szár - nya, ka - szár - nya,
 Sü - rü ab - lak raj - ta.
 Sü - rü ab - lak, ben-ne hosz-szú asz - tal,
 Sej, gyász-le - ve - lem raj - ta.

2. Gyászlevelem rajta,
 Nincs, ki elolvassa.
 Maj' lesz nekem betyáros szeretóm,
 Sej, aki elolvassa.
3. Olvasd babám, olvasd
 Gyászos leveletem!
 Jövő holnap huszonhatodikán
 Sej, elvisznek engemet.
4. Elvisznek engemet
 Idegen országba.
 Itt kell hagyni a kedves babámat
 Sej, más legény karjába.

149.

$\text{♩} = 96$

1. Csü-tör - tö-kön es - te

Vol - tam ná - lad Bös - ke.

Sü-töt-ted a po-gá - csát, sej, ne-kem pe-dig nem ad - tál,

Ver - jen meg az Is - ten!

2. Csütörtökön este
 Voltam nálad Böske.
 Esett a hó, fújt a szél, engem be nem eresztettél,
 Verjen meg az Isten!

Szatymaz, Hajas György (60)

Péczeley, 1956.

150.

$\text{♩} = 132$

El - sza-ladt a lo-vam cit - rus - fa er - dő - be,

El - sza-kadt a csizmám a nagy ke - re - sés - be.

Ne ke-resd a lo-vad, meg van az mán fog - va,

Vá - ros is - tál - ló - ban szól a csen - gő raj - ta.

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

151.

$\text{♩} = 96-104$

2. Kocs-má-ros-né, ne kí-ván-jon sze-ren - csét,
Mert az éj - jel szi - ve kö-rül jár a kés!
Kocsmá-ros-né le-sza-ladt a pin - cé - be,
Bort ho-zott fel a leg-szebb in - té - zé - be (!).

1) 2) 3) 4) 6) 7) 8) 9) 10) 5)

4.5. 5. 5. 1.4.5. 5. 3. 3. 4. 1.5. 1.

1. Madarasi csárda jelőtt mi történt,
Beugrott tizenkét zsvány legény.
–Kocsmárosné, adjon Isten jó jestét!
–Adjon Isten maguknak is szerencsét!

3. –Kocsmárosné, nem kell nekünk a bora,
Csak az életét adja ja markunkba!
–Jaj Istenem, hogy kell nekem meghalni,
Kilenc árvát a világban itthagyni!

4. Mennydörögve csap le az istennyila,
Bár csak engem sujtott volna ja sírba.
Vagy, ha én löttem volna ja mennykőnek,
Egy hűtelen lányt ütöttem volna meg.

5. Mennydörögve csap le az istennyila,
Lángba borult Madarasi csárdája.
Benne égett szegény megölt asszony is,
De meg a tizenkét gyilkos legény is.

152.

1. Ez a le-gény ki-ment az er - dő - be,
 Le - fe - küdt a hárs- fa hü- vös - sé - be.
 Kelj fel le- gény, o - da van a ka - lap,
 Csak az a szép gön- dör ha - jad ma - radt.

2. Ez a kislány kimén az erdőbe,
 Letékszik a hársfa hüvössébe,
 Kelj fel kislány, oda van a kendő,
 Elvitte a régi volt szerető.

Tápé, Forrai Sámuel (30)

Péczely, 1937.

153.

1. Nem já- rok én la- gos- szá- ru csiz- má - ba,
 Nem ál - lok meg min- den lány ka - pu- já - ba.
 Szom- bat es - te meg- ál - lot- tam egy perc- re,
 A sze- re- tőm é- des- any- ja ki - les - te.

2. Másnap reggel hányja, veti szememre,
 Ki lányával beszélgettem az este.
 Nem beszélgettem én véle sokáig,
 Éjfél után két vagy három óráig.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (48)

Ökrös, 1948.

153.*

Lem - berg a - latt van egy ke - rek er - dő

Torontáltorda, Kelemen Rozál (65)

Paksa, 1968.

154.

1. Sír - hat, rí - hat az az a - nya,

Ki - nek két fi - a ka - to - na.

Egy - gyik hu - szár, má - sik ba - ka,

Mind a ket - tő csá - szár fi - a.

2. Édes, kedves édesanyám,
Szedje össze az én ruhám!
Szedje össze az én ruhám,
El köll masiroznom mindjárt.

3. El köll menni, ha esik is,
Ha nehezemre esik is.
Nehezemre esik járás,
Tölled, rózsám, az elvállás.

4. Édesanyám rózsafájja,
Én voltam a legszöbb ága.
De egy kislány leszakajtott,
Két karja közt elhervasztott.

Algyő, Jablonszky Ferenc (77)

Olsvai, 1952. I.

155.

$\text{♩} = 116$

Úgy el - me - gyek én, mit se hal - lasz fe lő lem,
Zöld er - dő - ben ma - dár - ka lesz be lő lem
Le - száll - nék egy rez - gő - nyár - fa tö - vé be,
Jól e sik a pi he - nés a kis - an - gya lom ö - lé ben

Földeák Simon András (23)

Péczeley, 1941

155.*

Ha föl - mö - gyök do - ber - dó - i nagy högy - re

Sándorfalva – Homoki tanyák

Paķsa, 1967. VI.

156.

Rubato

1. A fé-nyes nap im-már el-nyu-go-dott,

A föld szi-ne sö-tét-ben ma-ra-dott.

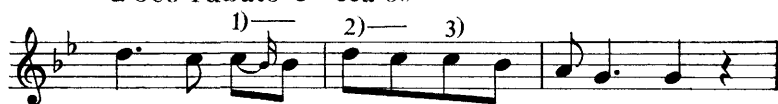
Nap-pa-li fény éj-fél-re vál-to-zott,

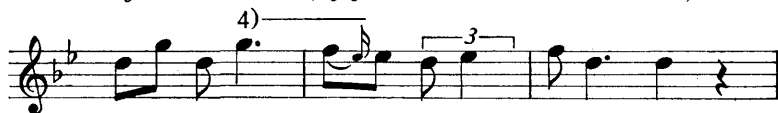
Fá-rad-tak-nak nyu-go-dal-mat ho-zott.

2. Hajnal előtt fölkel a próféta,
 Zsoltárába mint maga megírta.
 Zengedezett a szép madarakkal,
 Felkiáltott megnyugodott ajkkal.

157.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca } 88$

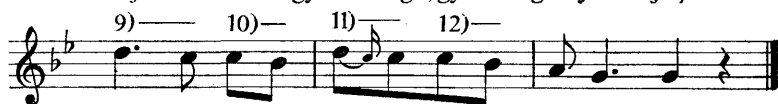
1. Jaj de szé- lős, jaj de hosz- szú az az út,

A-me-lyi-könn Bar-na Ja- ni el- in- dult.

Raj-ta-va- ló gyolcs in-ge, gyolcs ga-tyá- ja,

Rá- sü-tött a haj- nal- csil- lag su- gá- ra.

1) 3) 4a) 4b) 6) 7a) 7b) 8) 9a)

2.4-6. 2. 3.4. 5.6. 4-6. 2.3 III.6. 3 V.5. 3 III. 3 VI.

9b) 10a) 10b) 11a) 11b) 2) 5) 12)

6. 2.5.6. 3VI. 3. 4-6. 2.5. 3. 3.

2. Barna Jani elindult, hogy ölje mög,
A komáját hitta utitársának.
A komája elaludt az erdőbe',
Barna Jani kést nyomott a szívébe.

3. Mosd ki Julcsa üngöm, gatyám fehérre,
Holnap mögyök csendbiztos úr elébe.
– Csendbiztos úr, adjon Isten jó napot!
– Adjon Isten, Jani fiam, mi bajod!
– Nagy a bajom, szívem nyomja a bánat,
Egy kislányért mögöltem a komámat.

4. – Barna Jani, hogy merted ezt mögtönni,
Egy kislányért a komádat mögölni?
– Csendbiztos úr, régön volt ellenségöm,
Ez a kislány nem lehet feleségöm.

5. Barna Janit a zsandárok elfogták,
Kezit, lábát szörnyen összevasalták.
Levetették a börtön fenekére,
Ugyan babám, jutok-e az eszödbe.

6. Barna Jani levelet írt anyjának,
Fehér párnát küldjön feje aljának.
De az anyja visszaírt a fiának,
Véres kezit tegye feje aljának!

Tápé, Molnár Ferencné Révész Rozália (70)

Paksa, 1967.

158.

$\text{♩} = 116$

Nem i - de - va - ló szü - le - tés va - gyok én,

Mesz - sze föld - rül i - de ván - do - rol - tam én.

Így jár a - ki messze föld - rül i - de vándorol,

Nincs ba - bá - ja, ki vál - lá - ra bo - rul - jon,

Sándorfalva, Kiss Mátyás (74)

Paksa, 1967. IV.

159.

$\text{♩} = 106$

1. Kis al-győ-i lány, mi-kor vol-tam ná-lad,
Ab-lakid a-latt de sok le-gényt lát-tam.
De én a-zért nem há-nyom sze-med-re,
Van é-des-anyád, jut-tas-sa e-szed-be.

2. Szépen úszik a vadkacsa a vízen,
Szépen legel a gulya a réten.
Szépen szól a csengő a nyakába,
Tied leszek én babám, nemsokára.

Algyő, Szakáll András (68)

Péczely, 1956.

160.

Jaj de szé-les, jaj de hosszú jez az út;
A-mék-re ja kis-an-gya-lom el-in-dult!
Tér-jél vissza kis-an-gya-lom u-tad-ról,
Em-lé-kez-zél a te sze-lid sza-vad-ról!

Tápe, Bodó Mihályné (65)

Péczely, 1952. II.

161.

1) I. Jaj de be-teg va - gyok,

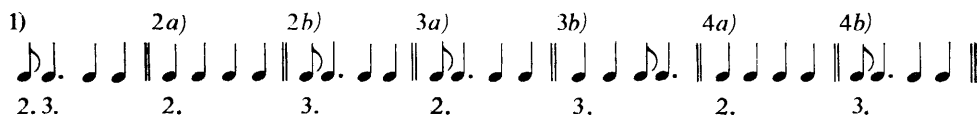
2) Ta - lán meg is ha - lok,

3) Meg - át - ko - zott a sze - re - tőm é - des - any - ja,

4) Ta - lán meg is ha - lok.

2. Ne átkozzon engem
 Senki édesanyja,
 Mert én azt a kökényszemű barna lányát
 Nem szerettem soha.

3. Ha szerettem volna,
 El is vettem volna,
 A szőregi katolikus kis templomba'
 Megesküdtünk volna.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (48)

Ökrös, 1948.

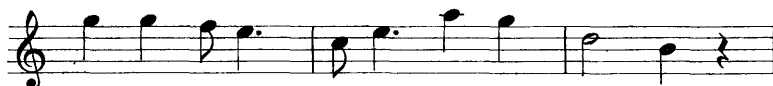
162.

1. Sán-dor-fal- vi to-rony te-te - jé - be

Új egy hol- ló tisz- ta fe- ke - té - be.

Lá- tod ba-bám, ez is min- ket gyá- szol,

El a - kar-nak til- ta - ni egy - más - tól.

2. Mikor engem visznek sorozásra,
Széket adnak, hogy üljek le rája.
Széket adnak, le is ülök rája,
Éles olló göndör hajam vágja.

3. Göndör hajam lehullott a földre,
Gyere babám, szedd fel a kötődbe!
Ahány szálát fölszedsz a kötődbe,
Annyi százszor jussak az eszedbe.

4. Sándorfalvi bíró udvarába
Megbotlott a kis pej lovam lába.
Lovam lába megbotlott a kőbe,
Régi babám nem vagy elfelejtve.

5. Sándorfalvi bíró udvarába
Lehullott az akácfa virágja.
Felszedné azt sok jó édesanya,
Hogy a fia ne legyen katona.

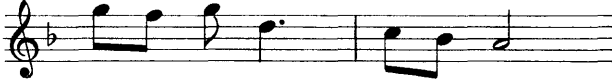
163.

1. Szom-bat el - ső nap- já - ra

El- men- tek vir - rad- tá - ra

Má - ri - a és Mag- dol - na

Jé - zus- nak sír - hal- má - ra.

<p>2. De amint oda értek,
Szívükben megrettentek,
Mert a föld megindula,
És az Urnak anyala</p> <p>3. Az egeből leszálla.
A szent sírhoz járula,
Róla lehangyolva
A követ, s reáülvén</p> <p>4. Villámlott tekintete,
Fejlett(!) az öltözte.
Az örök megrettentek,
Mint holtak, olyá lettek.</p> | <p>5. Mond az angyal: mit félték,
Vajon kitől rettegtek?
Tudom hogy kit kerestek,
De már itt nem leltétek.</p> <p>6. Mert már ő feltámadott,
Amint rég megmondott.
Jertek ide, lássátok,
Hogy nincs már itt uratok.</p> <p>7. Mondjátok mindnyájának,
Az ő tanítványinak,
Hogy majd Galileában
Meglátják valójában.</p> <p>8. Alleluja, dicsőség
Legyen neked Szent Felség!
Alleluját éneklünk
Veled kedves Istenünk.</p> |
|--|---|

164.

Vé - kony desz - ka ke - rí - tés,
 Át - lát - szik az ö - le - lés.
 Ö - lel - hetsz már ked - ved - re,
 Nem hány - ják a szö - möd - re.

Szeged–Felsőtanya, Csengele, Czibolya Mihály (69)

Péczely, 1952. VI.

165.

Ösz - sze - fo - lyik a kis Ma - ros a Ti - szá - val,
 Ösz - sze - il - lik a szó - ke a bar - ná - val.
 Mít bá - nom én, hogy - ha il - lik, hogy - ha nem is,
 Szó - ke lány va - gyok én, szó - ke a sze - re - tőm is.

Tápé, Eke Istvánné (63) és asszonyok

Péczely, 1951. V.

166.

Ez a vo-nat most van in-du-ló-ba,
 Az e-le-je ki van lo-bo-góz-va
 A bel-se-je sár-gá-ra, lesze-re-lő ba-kák szá-má-ra,
 A-zon men-nek vég-le-ges sza-bad ság ra

Algyő, Szakáll András (68)

Péczeley, 1956

167.

Ap-ró szö-me van a ku ko ri cá nak,
 Ez a kis-lány mög-ma-radt az any já - nak
 De nem a-zé ma-radt mög, hogy csú nya volt,
 Sze-re-tő je há-rom év re be ruk kolt

Szeged, Bóka János

Bálint, 1931.

168.

1. Sár-ga kan-tár-ja van a kis pej lo-vam-nak,

Ei köll mönnöm ka-to-ná-nak ma-gam-nak.

Nem hagy-ják a kis-an-gya-lom sze-ret-ni,

Sej, haj, a-ki-ér' so-kat köl-lött szenved-ni.

2. De nagy bánata van annak a kislánynak,
Kinek más faluba van a babája.
Lám az enyém velem van egy faluba,
Még sincs a szívem véle nyugodalomba.
3. Elmék, elmögyök, nem maradok e tájba,
Hogy a szívem a babámé' ne fájna.
Me' ja szívem messze földön sem felejt,
Szőkét szeretnék, de ja barna nem enged.

169.

1. Sej, a Ti-szá-nak mind a két part-ja sá-ros,
 Kö-ze - pi-be fe-hér haty-tyú le-szál-lott,
 Az is a-zért szál-lott a kö-ze-pe-re,
 Sej, hogy a ha-bot ki-ver-je a szé-lé-re.

2. Sej, lányok, lányok de szépek vagytok este,
 Olyan, mint a bazsarózsa levele.
 Bazsarózsa hullajtja a levelét,
 Sej, sír a kislány, ha bekötik a fejét.

Algyő, Varga Károly (kb. 50)

Ólsvai, 1952. II.

170.

$\text{♩} = 108$

A szö-ge-di hí-rös lá-nyok min-dég rúl-lam be-szél- nek,
 Jó hí-rö-met, rossz hí-rö-met el-e-resz-tik a szél- nek.
 Jó hí-rö-met, rossz hí-rö-met e-resz-szé-tök el az út-já-ra,
 Te mögcsárdás kis-an-gya-lom ne adj sen-ki sza-vá-ra!

Szeged, Lovászi Mária

Bálint. 1931.

171.

$\text{♩} = 138$

Há-rom he - te, mú - ta rú - zám fek - szik,
Vi - lo - ja - szin pap - lany a - latt nyug - szik.
Kelj fő' rú - zám, kelj fő' ha csak lö - het,
Én mán e - mék, vé - lem nem be - szél - hetsz.

Szeged, Kéri Julis

Bálint, 1928.

172.

$\text{♩} = 92$

1. É - dös - a - nyám fe - hér - re - me - szelt há - za,
Há - rom é - vig volt a' fe - ke - te gyász - ba.
Há - rom é - vig volt a' fe - ke - te gyász - ba,
Még a fi - a főnn volt Ga - li - ci - á - ba.

2. Nyugszok, anyám nyugszok Galiciába,
Gyűj e hozzám fekete gyász ruhába.
Mőgismerőd síromat a rúzsárú',
A fejfámat fekete pántlikárú'.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1929.

173.

1. Túl a Ti-szán van még egy nagy ha- las - tó,

Ab - ba ú - szik egy fe - ke - te ko - por - só.

Gyer - tek lá - nyok, ha - lász - szuk ki a ko - por - sót,

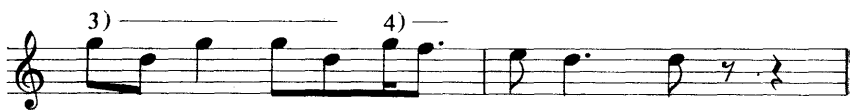
Néz - zük meg, hogy ki ba - bá - ja nyugszik ott!

2. Este későn a faluba nyolc óra,
Egy kislány sincs, ki a kapuba állna.
Én kiállok, mert nem tudok elaludni,
Fáj a szívem, a szerelem gyötöri.

174.

1. Ho-mo-kos, ka-vi-csos a mi há-zunk e - le - je,

Vad-ga-lamb szál-lott a ház - te - tő - re.

Vad-ga-lamb, el ne rö-pülj, el ne szállj, ga-lam-bom

Csak any-nyit szólj hozzám, sze-retsz-e még i - ga - zán.

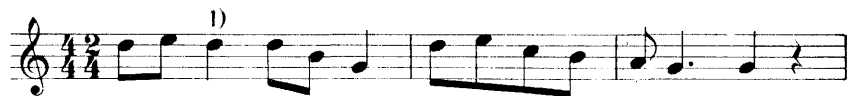

2. Egy vasárnap délután eljött hozzám a rózsám,
Azt kérdi, hogy miért sáros a csizmám.
Ha sáros, fordulj el és ne nézz rám, galambom
Csak annyit szólj hozzám, szeretsz-e még igazán.

Domaszék, Szabó (Galiba) Piroska (67)

Paksa, 1967. IV.

175.

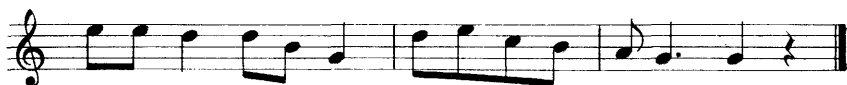
1. Ki-vi-cses, ka-vi-csos a mi há-zunk e-le-je.

Vad-ga-lamb szál-lott a te-te-jé-re.

Vad-ga-lamb, el ne re-pülj, el ne szállj, ga-lám-bom

Csak any-nyit szólj hoz-zám, sze-retsz-e még i-ga-zán.

1)

2. 3.

2. Egy vasárnap délután eljött hozzám a rózsám,
Azt kérdi, miért sáros a csizmám.
Ha sáros, fordulj el és ne nézz rám, galambom
Csak annyit szólj hozzám, szeretsz-e még igazán.

3. A mi házunk udvarán van egy magos rózsafa,
Terítve van alatta a rózsa.
Terítve van alatta a rózsa, a rózsa,
Nem leszek a tied régi babám de soha.

176.

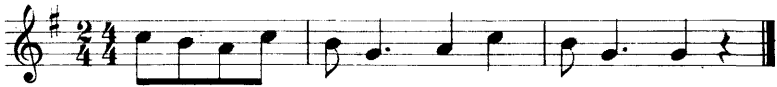
1. Vé-kony héj-ja van a ku-ko-ri-cá-nak,

Sza-gos szappan kö' a bar-na kis-lány-nak.

Ha meg-mos-dik a sza-gos szap-pan hab-já-val,

O-da csal-ja a le-gényt a sza-gá-val.

2. Ne feküdj a szénaboglya tövébe,
Rózsafával van az körülülteve.
Terem rajta piros rózsá, jó szagú,
Ugyan babám, mért vagy olyan szomorú.

Szöveg, Terhes Ferencné Hóresnyi Etel (48)

Ökrös, 1948.

1. Ej- nye kis- lány, de pi-ros a ma- ga or- cá - ja,

Ta- lán bi- zony csók- ra vol- na vá- gyá- sa.

Gyűj- jön i- de kis- an - gya- lom, csó- kot a- dok én,

Így is, úgy is a ma- ga ba- bá - ja va- gyok én.

2. Barna legény, de pödör a maga bajusza,
Talán bizony csókot kíván az ajka.
Jöjjön ide barna legény, csókot adok én,
Így is, úgy is a maga babája vagyok én.

3. Jaj de magas a szegedi vendégfogadó,
Van-e benne jó bor, szép lány eladó.
Ha nincs benne jó bor, szép lány eladó,
Dűljön össze ez vendégfogadó.

Szóreg, Kovács Ferencné Rácz Vera (44),
Terhes Ferencné Horesnyi Etel (48)

Ökrös, 1948.

178.

$\text{♩} = 96$

Fü - tyül a ma - si - na, vi - szi a re - gu - tá - kat,
 Ott szol - gál a ba - bám a ki - rály ud - va - rá - ba.
 Rög - ge' nyalka lo - vát, dél - be kan - tár - szá - rát pu - cój - ja,
 Es - te a ba - bá - ját a vas - á - gyon si - rat - ja.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1928.

179.

Cit - kös le - ve - le van a, cit - kös le - ve - le van az e - per - fá - nak,
 Csip - kés kö - tő - je van az én ba - bám - nak.
 Csip - kés kö - tő sze - di fel a vi - rá - got,
 Vi - rág - já - ba' hagyom el, vi - rág - já - ba' hagyom el a ba - bá - mat.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (48)

Ökrös, 1948.

180.

1. A- lig vá- rom, hogy a nap fe- nyu- god- jon,

Hogy az é- gen pá- ros csil- lag ra- gyog- jon.

Ra- gyogj csil- lag, pá- ros csil- lag so- ká - ig,

Még el- é- rek a ba- bám ka- pu- já - ig!

2. Azt gondoltam, nem kellek katonának,
Gondját viselem az édesanyámnak.
De már látom, nem viselem szegénynek,
Oltalmára bizom a jó Istennek.

181.

$\text{♩} = 126$

I - haj - la, bé - rös gye - rök ne rakd mög a sze - ke - red,

I - haj - la, saj - náld mög a sze - gény ár - va jök - rö - ket!

Ket - tő sán - ta, a har - ma - dik nem me - het,

I - haj - la, a ne - gye - dik nem bir - ja a sze - ke - ret.

Domaszék, Pintér József (71)

Paksa, 1967. II.

182.

$\text{♩} = 126$

Le - fe - lé fo - lyik a Ti - sza,

Nem fo - lyik az töb - bet viz - sza.

Raj - tam van egy bar - na kis - lány csók - ja,

Ha saj - nál - ja, ve - gye viz - sza.

Móralalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

183.

1. Szé-pen szól a fü-le - mü - le haj-nal - ba,

Ö - reg hu - szár az á - gyá - ba hall - gat - ja.

Kelj föl hu - szár a lo - va - dat nyer - gel - ni,

Nyolc ó - rá - ra pa - rá - dé - ba köll len - ni.

2. Öreg huszár kihajlik a nyeregből,
Csókot kér a régi szeretőjítül.
Adj egy csókot kisangyalom az útra,
Isten tudja, látjuk egymást, vagy soha.
3. Csókot nem adhatok huszárgyerekek,
Mer' a huszárgyerekek nem szívből szeret.
Ha ja huszár igaz szívből szeretne,
Maga mellé a nyeregbe ültetne.
4. Gyöngye vagy még kisangyalom a lóra,
Játszik a ló, le találisz esni rula.
Majd ha egyszer én ülök a nyeregbe,
Táncolhat.

Algyő, Süli István (82),
Süli Istvánné (56)

Olsvai, 1952. II.

184.

$\text{♩} = \text{cca } 138$

1. Haran-goznak a to-rony-ba haj-nal-ba,

Most tö-szik a nyer-göt kis pej lo-vam-ra.

Há-rom-na-pi szal-ma föl van pa-kol-va,

Adj egy csó-kot kis-an-gya-lom az út-ra.

2. Csókot nem adhatok huszár gyerekek,
Mer'a huszár nem igaz szívből szeret.
Ha ja huszár igaz szívből szeretne,
Maga mellé a nyerögbe ültetne.

3. Gyöngé vagy még kisangyalom a lóra,
Játszik a ló, könnyen leesöl rúla.
Majd ha egyszer én ülök a nyerögbe,
Kacsingálhatsz világoskék szemömbe.

185.

$\text{♩} = 152$

Mi - kor a re - gu - ta el - kezd öl - töz - köd - ni,
 Fű - zi a ba - kan - csát, e - kezd ká - rom - kod - ni.
 Szid - ja a né - me - töt, át - koz - za ja csá - szárt,
 Mér vág - ta rö - vid - re a bak - kan - csa szij - ját.

1) 2)

Szeged, Fodor Mária (22)

Lajtha, 1930.V.

186.

Parlando

1. Haj - dú, haj - dú, ö - reg haj - dú,

Mért nem mond - tad, mi az a bú?

Tud - tam vol - na min bú - sül - ni,

2. Pörög, zörög a vas ajtó,
Talán gyün a tömlőctartó.
Vizitálja a vasamat,
Nem szánja a rabságomat.

3. Nem loptam én életembe,
Csak egy csikót Debrecenbe.
Mégis rám verték a vasat,
Babám szive majd meghasad.

Szeged – Felsőtanya, Csengele, Czibolya Mihály (69)

Féczely

187.

$\text{♩} = 108$

Szent Já - nos - nak szép kö - gyes ál - dá - sa
 Száll - jon i - de é - des mind - nyá - junk - ra,
 A-mint egy - kor Úr Jé - zu - sé az a - pos - to - lok - ra,
 Úgy száll - jon le a Szent Já - no - sé é - des mindnyá - junk - ra!

Mórahalom, Farkas Antal (65)

Paksa, 1967. II.

188.

Ö - reg - a - nyád él - e még,
 A ku - tyá - tól fél - e még?
 Hogy - ne fél - ne a vén mar - ha,
 Teg - nap is meg - ha - rap - ta!

Algyő, Juhász Istvánné (64),
 Varga Julianna (14)

Olsvai, 1952. II.

1. Sze-me - tes a te há - za - tok e - le - je,

El - jár - nék én te - hoz - zá - tok es - té - re.

Réz - sár - kan - tyúm fel - sze - di a sze - me - tet, sze - me - tet,

Te - ve - led se kö - tőm be a sze - me - met.

2. Lassan kocsis, hogy a kocsi ne rázzon,
Hogy a babám gyöngye szive ne fájjon!
Nincs az úton se patika, se orvos, se orvos,
Babám gyógyít, nem a katonarvos.

3. Vékony héja van a piros almának,
Szép termete van a kedves babámnak.
Szép termete, vékony, karcsú dereka, dereka,
A vállára göndörödik a haja.

4. Édesanyám, adjon Isten jó estét!
Haza hoztam ezt a barna menyecskét.
De nem azért vettem el, hogy szeretem, szeretem,
Édesanyám könnyebbségít kerestem.

Sándorfalva – Homoki tanyák, Cziroq Erzsébet

Csikesz, 1925.

190.

1. Jön a ka-pi-tány ső-tét pej pa-ri-pán,
 Lá-tom, fé-nyes kard csil-log az ol-da-lán.
 Lá-tom, fé-nyes kard csil-log az ol-da-lán,
 Kard-já-ról a vér a föld-re le-pe-reg.

2. Kedves pajtásom, ha látod sebemet,
 Húzd ki kardodat, szúrj agyon engemet,
 Vagy a fegyvered szögezd a mellemnek,
 Ne hagyj sokáig szenvedni engemet.

Algyő, Kovács István (82)

Péczely, 1956.

191.

1. Ezt a ke-rek er-dőt vá-gom én,
 Ezt a bar-na kis-lányt vá-rom én.
 Ez a bar-na kis-lány vi-lo-ja,
 Én va-gyok a vi-gasz-ta-ló-ja.

2. Jaj de sokat áztam, fáradtam,
 Mikor házasodni akartam.
 Nem találtam kedvemre valót,
 Csak az a szeretőm, aki volt.

Tápe, Miklós Pálné (70)

Péczely, 1952. II.

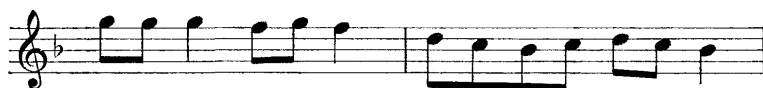
192.

1. Má-ma í-rok a ró-zsámnak le-ve-let,

Ne-fe-lejcs-ből ra-ka-tok rá bé-lye-get.

Ne-fe-lejcs bé-lye-get, roz-ma-ring-szál le-ve-let,

Kis-an-gya-lom, rá-í-rom a ne-ve-det.

2. Már ezután vászon nadrágba járok,
Hogy engemet szeressenek a lányok,
Sarkantyús csizmába büszkén járok a bálba,
Én vagyok egy gáláns kislány babája.

3. Már ezután úgy élöm a világom,
Kis kalapom jobb szömömre levágom.
Üveg a kezembe, barna lány az ölembe,
A bánatnak nincs helye a szívembe.

193.

1. Ez a kis-lány azt hi-szi, azt hi-szi, azt hi - szi,

A ba - bá - ja el - ve - szi, el - ve - szi, el - ve - szi.

Ne hidd kis - lány e - lő - re, e - lő - re, e - lő - re,

Nem lesz ab - ból semmi, de semmi, de semmi se.

2. Az én babám karjai, karjai, karjai,
 Nem akarnak hajlani, hajlani, hajlani.
 Meg kell annak estére hajlani, hajlani,
 Ha meg akar ölelni, csókolni, csókolni.

194.

1. Ti-sza szé - lén el - a - lud - tam,

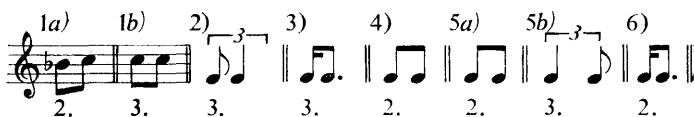
Ej, de szo - mo - rú t ál - mod - tam.

Mi - kor az - tán fel - éb - red - tem,

Ki - lenc zsan - dár állt mel - let - tem.

2. 3. 3. 3. 2. 2. 3. 2.

2. Azt kérdözték, mi a nevem,
Van-e utazó levelem.
Várjon, várjon, megmutatom,
Csak a mellényt kigombolom.

3. A mellényem kigomboltam,
A fegyverem kirántottam.
Ötöt, hatot fejbe löttem,
Itt az utazó levelem!

195.

1. Ti - sza szé - lén el - a - lud - tam,

Jaj de szo - mo - rú t ál - mod - tam.

Meg - ál - mod - tam azt az e - gyet,

Ba - bám nem lö - szök a ti - ed.

1)	2)	3)	4)	5)	6a)	6b)	7)	8)	9)
2.	4.	2.	3.	2.3.5.9.11.12.	5.	6-8.10.11.	6.9.12.	2.4.6.7.9.10.12.13.	10.

2. Álmaimból fölébredtem,
Kilenc zsandár áll előttem.
Egy közülük kérdi tőlem,
Hol az utazó levelem.

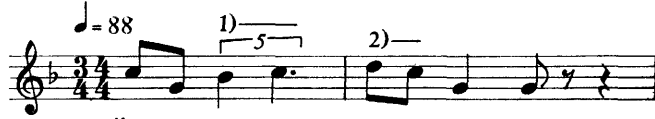
3. Várjál pajtás, mögmutatom,
Csak a lajbim kigombolom!
Belenyútam a zsebömbé,
Levorver van a kezembe.

4. Egyet-kettőt rájuk lőttem,
Ötöt, hatot rájuk lőttem,
Itt az utazó levelem!

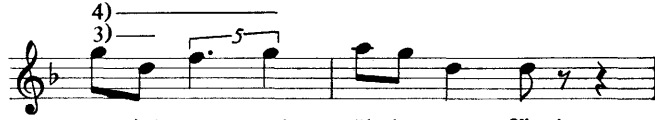
5. Jaj Istenem, mit csináljak,
Szaladjak-e, vagy megálljak?
Ha szaladok, fejbe lónek,
Ha mögállok, mögkötöznek.

6. De jén azért elszaladtam,
Zöld erdőben elbujdostam.
Ragyogtak rám a csillagok,
Megtudták, hogy betyár vagyok.

7. Nem megmondtam, bús gerlice,
Fészket ne rakj az útszélre.
Mert az úton sokan járnak,
Fiaidra rátalálnak.

1. Ösz-sze-pö-rölt en-göm a csósz,

Any-juk an - nak töb-bet ne főzz!

Mög se ké - náld jó bo - runk - bu,

Sem a lo - vát ab - ra - kunk - bu!

2. Mőgkénáloom biz én apjuk,
Mert mink a csósz ritkán lássuk.
Ha kend kimén a tanyára,
Csósz gyün hozzám éccakára.

3. Irigylík a bajuszomat,
Ezt a szép kis jószágomat.
Kipödörítöm a végít,
Úgy mék én az utcán végít.

4. Irigylí a nyakravalóm
Egy akasztófára való.
Bukorra kötöm a végít,
Úgy mék én az utcán végít.

197.

I. Cson-go - rá - di gu-lyás - le - gény

Be - le - halt a kút - ba sze - gény.

Szom-jan le - gel a gu-lyá- ja,

I - tas - sa mög a ba - bá - ja.

2. Mögitatnám, de nem meröm,
Nagy a vödör, nem emelöm.
Mert ha én azt mögемelöm,
Mögöl engöm a szerelöm.

198.

2. Be - mén a szo - bá - ba,

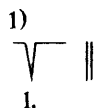
Le - ül a vas - ágy - ra.

Bú - nak hajt - ja a fe - jit, hul - lajt - ja a köny - nye - it

A szür - ke tá - bo - ri ru - há - ra.

1.

Rukkolnak a legényök, a kilencszázbeliek
A kaszárnya felé.

Szeged, Császár - Putyi Ilona

Bálint, 1928.

199.

2. Kér- di, hogy hogy va - gyok,

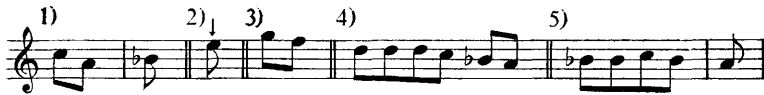
Mond - jad, hogy rab va - gyok.

Rab va-gyok, rab va-gyok, bör- töny ud - va - rá - ba

Tal - pig vas - ba va - gyok.

1. Madárka, madárka,
Aranyos madárka,
Vidd el a levelet, ezt a gyászos levelet,
Tedd a rózsám kezébe!

Ásotthalom, Farkas Józsefné Kása Erzsébet (60)

Paksa, 1967. VI.

199.*

Bar-na kis-lány a kony-há-ba mo-so - gat

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

200.

Fe-ke-te fel-hő-ből e-sik az e-ső,

Si-ess kis-lány, mert megver a nagy e-ső.

Nem si-e-tek, nem fé-lek az e-ső-től,

Csak a ba-bám ra-gyo-gós két sze-mé-től.

Ásotthalom, Szécsi András (30),
Rózsa Sándor (30)

Waldmann, 1956. X.

200.*

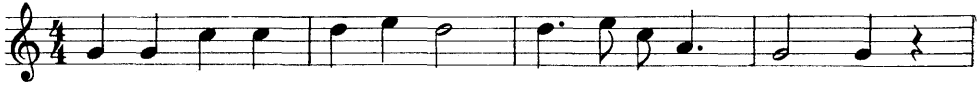

Sán-dor-fal-vi lá-nyok, Is-ten ve-le-tek

Sándorfalva, Kiss Mátyás (63)

Péczely, 1956.

201.

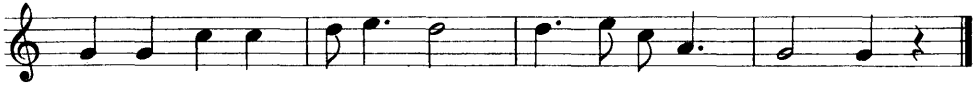
I. Rán-cos-szá- rú kis csiz-mám szeg- re van a - kaszt- va,

Gye- re csár- dás Ma- ris- kám, húzd fel a lá - bam - ra!

Húzd fel a lá - bom - ra, ott an-nak a he - lye,

Még az éj - jel Ma- ris- kám, csár-dást já-rok vé - le.

2. Bodorszőrű kis subám szögre van akasztva,
Gyere csárdás Mariskám, add fel a vállamra!
Add fel a vállamra, ott annak a helye,
Még az éjjel Mariskám, betakarlak véle.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

201.*

Ez a kis-lány ak-kor sír, mi-kor ko-szo-rú van a fe- jin

Tápé, Ács Károlyné (30)

Péczely, 1951. V.

202.

$\text{♩} = 84$

1) —
1. Sza-bó Vil- ma ki-ment az er-dő- be,
2) —
Le-fe-kiüdt a di-ó- fa tö- vi- be.
3) —
4) —
Ar- ra men- tem, ki- ál- tot - tam ne- ki,
Kelj föl Vil- ma, mer meg- lát va- la- ki.

2) 1) 3) 4)
5. 4.5. 4. 2.

2. Szabó Vilma nem vette tréfára,
Beugrott a közeli csárdába.
Kocsmárosné, tíz liter bort hozzon,
A bor mellé négy szál gyertyát gyújtson!
3. Szabó Vilma borát meg sem issza,
Rendőrkáplár az ajtót benyitja.
Rendőrkáplár elkiáltja magát,
Gyertek fiúk, megfottuk a Vilmát!
4. Szabó Vilmát hat zsandár kíséri,
A babája az ablakon lesi.
Ne lesd rózsám gyászos életemet,
Te miattad szenvedem ezeket.
5. Szabó Vilmát hat zsandár vallati,
Édesanyja az ajtón hallgati.
Valld ki lányom minden bűneidet,
Hová tetted négy szép gyermekedet.
6. Eggyet tettem diófa tövibe,
Kettőt tettem Tisza fenekire.
Negyediknek öngyilkossa vagyok,
Úgyis tudom, örökös rab vagyok.

203.

♩ = cca 104

1. Sza-bó Vil-ma ki-mönt az er-dó-be,

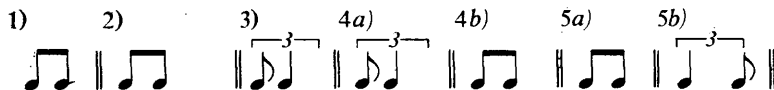
Le-fe-kiüdt a fűz-fa le-ve-lé-re.

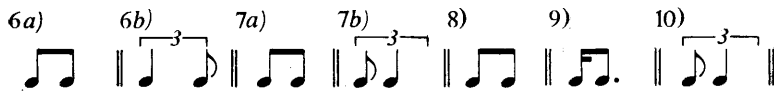
A-ra men-tem, ki-ál-tot-tam ne-ki,

Vi-gyázz Vil-ma, mert mög-lát va-la-ki.

5. 2.4.5.6.8. 5.7. 3-6. 2.7.8. 2.6. 4.

2-6.8. 7. 3-7. 8. 2-7. 7. 3.7.

2. Szabó Vilma nem vötte tréfára,
Beugrott a szolnoki csárdába.
Kocsmárosné, tíz icce bort hozzon,
Hagy igyon a Szabó Vilma jó bort!

3. Szabó Vilma borát meg sem itta,
Csendőr káplár az ajtót kinyitja.
Csendőr káplár elkiáltja magát,
No legények, mögfoztuk a Vilmát.

4. Szabó Vilmát hat zsandár vallati,
Édesanyja az ajtón hallgati.
Valld ki lányom minden büneidet,
Hová tetted négy szép gyermekedet!
5. Egyet tettem rózsafa tövébe,
Kettőt tettem Tisza fenekére.
Negyediknek öngyilkossa vagyok,
Úgyis tudom, örökös rab vagyok.
6. Szabó Vilmát ha zsandár késéri,
A babája jaz ablakon nézi.
Nézzed babám gyászos életömet,
Mind teérted szenvedöm ezeket.
7. Szabó Vilma piros pántlikája
Megakadt a börtöny ajtajába.
Arra kérem börtönyös uramat,
Akassza ki piros pántlikámat!
8. Szabó Vilma tíz arany gyűrűje,
Nem fémlik az többet a kezibe.
Tedd le Vilma ládád fenekére,
Ha lesz lányod, jó lesz a kezére!

204.

$\text{♩} = 88$

1) 2) 3) 4)

1. Sza-bó Vil- ma ki-ment a kis kert-be,

5) 6) 7)

Le - fe - küdt a ró - zsa - fa tö - vi - be.

8) 9) 10)

A - ra men - tem, ki - ál - tot - tam ne - ki,

Kelj fel Vil - ma, mert meg - lát va - la - la - ki!

1) 2) 3) 5) 6) 8a) 8b) 10) 4) 7) 9)

5. 2.5.6. 2.5. 3. 3.5. 2. 3.5. 2-6. 4.6. 4. 3.

2. Szabó Vilma nem vette tréfára,
Beugrott a Becsali csárdába.
Parancsoltam kocsmárosnéjának,
Egy icce bort vigyen a Vilmának.
3. Szabó Vilma borát mög sem itta,
Kilenc zsandár az ajtót rányitja.
Zsandárkáplár elkiáltotta magát,
No legények, fogjátok meg Vilmát!
4. Szabó Vilmát kilenc zsandár vallati,
A babája az ablakon hallgati.
Valld ki rózsám minden büneidet,
Hová tetted négy kis gyermekedet.
5. Egyet töttem rózsafa tövibe,
Kettőt töttem Tisza fenekébe.
Negyediknek én gyilkossa vagyok,
Még én élek, mindig rabja vagyok.
6. Szabó Vilmát kilenc zsandár kíséri,
.....
Ne nézd rózsám gyászos életemet,
Mind tejérted szenvedöm ezeket.

205.

1. Kis tá - pé - i la - po - son, la - po - son
 Le - e - sett a bok - ré - tás ka - la - pom.
 Ar - ra ké - rem a ked - ves ga - lam - bom,
 Ad - ja föl a bok - ré - tás ka - la - pom.

2. Aki jó búzát akar aratni,
 Háromszor kő az alá szántani,
 Aki szép asszonyt akar tartani,
 Nem

Tápé, Bodó Mihályné (65)

Péczeley, 1952.

206.

1. A - mer - re én já - rok, még a fák is sír - nak,
 Gyen - ge á - ga - ik - ról le - ve - lek hul - la - nak.
 Hull - ja - tok le - ve - lek, rejt - se - tek el en - gem.
 A - ki csa - lo - ga - tott, mást sze - ret, nem en - gem.

2. Ha meghalok rózsám, ne sirassál engem,
 Csináltass koporsót, záráss bele engem!
 Írd fel a fejfámra, itt nyugszik egy árva,
 Kinek szerelemből történt a halála.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi (49)

Ökrös, 1949.

$\text{♩} = \text{cca } 112$

3. Be - so - roz - ták már az új re - gu - tá - kat,

Ki - osz - tot - ták a nem - ze - ti szal - lag - ju - kat.

A szal - lag - ja ja föl - det é - ri, jaj de szomorú - an végig - végig né - zi,

Hogy kell ér - te há - rom é - vet szolgál - ni.

1) 2) 4) 6a) 6b) 7)
1.2. 2. 1. 1. 2. 1.2.

3) 5) 8)
1.2. 1. 1.2.

1. A hadihajó a tenger közepében
Megakadt a csipkebokor tövében.
Csipkebokrot ki kell vágni, ahol annak a hajónak meg kell állni,
Hagy birjon a kisangyalom beszállni.

2. A hadihajó a tenger közepébe,
Kormányos úr annak a tetejébe.
Kormányos úr, csak arra tartson, ahol az a szőke kislány áll a parton,
Hagy tudjon a kisangyalom beszállni.

208.

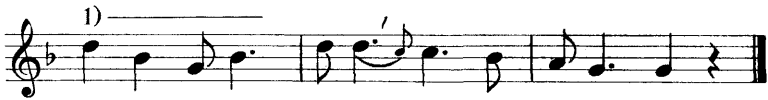
1. Ró-zsa Sán-dor buj- do- sik az er- dő- be,

De nem tud-ja, mi- kor ér a vé- gé - re.

Nyár- fa- le- vél de- rék- al - ja, pár- ná - ja,

Gyöngyhar- mat a ta- ka - ró - zó dun- ná- ja.

2. Rózsa Sándort kilenc zsendár vallatja,
 Felesége az ablakon hallgatja.
 Vallj ki Sándor minden titkos dolgokat,
 A csendőrrel ne veressed magadat.

Tápe, Engi Józsefné (65)

Péczely, 1951. V.

209.

♩ = 108

1. E - sik e - ső, e - sik, e - sik a ka - szár - nya fa - lá - ra,

Si - vít a szél vé - gig az ud - va - rá - ba.

Si - vít a szél vé - gig az ud - va - rá - ba,

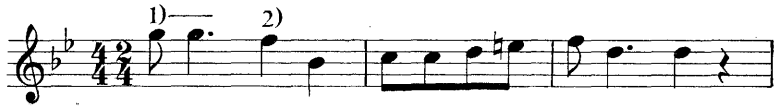
Nem üs - mer - tem ráj - ja sü - tét éc - ca - ká - ba a ba - bám - ra.

2. Ez a barna kislány kiríttá mán mind a két szömit,
Sajnálja a volt régi szeretőjjet.
Ráborul a szeretőjje vállára,
Szive boldogságát, egybeli babájját siratja.

210.

1. Még ak- kor csak ti-zen-nyolc é - ves vol - tam,

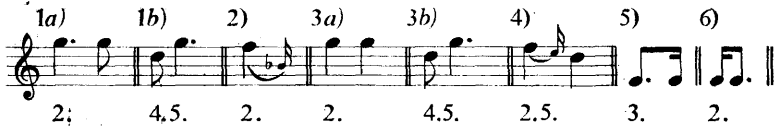
De már ak- kor há-za-sod-ni a- kar- tam.

Ti-zen - két lányt je-gyöztem ki ma-gam- nak,

A- zok kö- zül vá- lasz- ta- ni a- kar - tam.

2. Az elsőnek kicsi vagyok, az a baj,
Másodiknak szőke vagyok, az a baj.
Harmadiknak, hogy a szemem kékellik,
Negyediknek kacsintásom nem tetszik.
3. Az ötödik szivarfüstöt nem szeret,
Hatodiknak nagy bajszu legény kell,
Hetediknek, hogy a pénzem fogytán volt,
Nyolcadiknak, hogy hat ökröm sose volt.
4. Kilencedik, hogy Párizsból nem jöttem,
Tizediknek bánatos az én szívem.
Tizenegyediket anyja nem adja,
Tizenkettedik nem megy férjhez soha.
5. Így hát nékem sose lesz feleségem,
Gyalázattal kell a világot élnem.
Gyalázattal élem a világomat,
Egy hűtlennel megcsalattam magamat.

211.

$\text{♩} = 116$

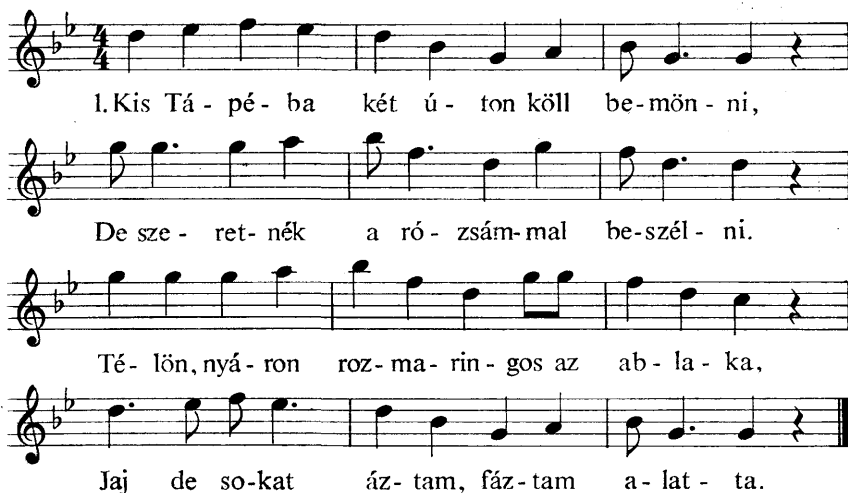

Bar - na kis - lány, jól meg-gon-dold a dol - god,
 Ho - vá tö - szöd lány - ko - ri bol - dog - sá - god.
 El - vi - szöd a csil - la - gos ol - tár e - lé - be le - tö - szöd,
 On - nat pe - dig so - ha föl nem vö - he - tőd.

Sándorfalva – Homoki tanyák, Lengyel István (58)

Paksa, 1967. VI.

212.

1. Kis Tá - pé - ba két ú - ton köll be - mőn - ni,
 De sze - ret - nek a ró - zám - mal be - szél - ni.
 Té - lőn, nyá - ron roz - ma - rin - gos az ab - la - ka,
 Jaj de so - kat áz - tam, fáz - tam a - lat - ta.

2. Kék a kőkény, ha megérik, fekete,
 Nem löszök én kis tápai mőnyecske.
 Kár volna még engőmet férhöz adni,
 Rózsa hejjött bimbót löszakítani.

Tápe, 11–13 éves lányok

Péczely, 1951. V.

213.

$\text{♩} = 100$

En - nek a bar-na lán-nak dom- bon van a há - za,
 E - lől rö - vid, há - tul hosszú a szok - nyáj - ja.
 E - lől rö - vid, há - tul jaj de na-gyon hosz - szú,
 En - nek a bar-na lán-nak nem kő szűz - ko - szo - rú.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1931.

214.

$\text{♩} = 106$

El - szál - lott a fecs - ke, vissza - tér es - té - re a fész - ké - re,
 Én is el - mék a ba - bám - hoz es - té - re.
 Én is el - mék va - sár - nap éc - ca - ká - ra,
 Csak e - ressz be ba - bám, hogy - ha sze - retsz en - ge - met i - ga - zán.

Tápe, Bodó Mihályné (65)

Péczy, 1951. V.

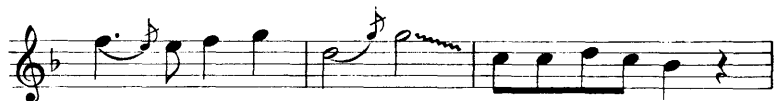
215.

1. Jaj de szé-pen e - sik az e - ső,

E - ső u - tán sej, haj, zöl - del a me - ző.

Kö - ze - pé - be sej, haj, le - gel a bá - rány,

Jaj de szép a gön - dör - ha - jú lány.

2. Göndörhajú lánynak nincs párja,
Nem is teröm az mög minden határba.
Jobb vállára sej, haj,
Este a babáját úgy várja.

Tápé, Nagy Mihályné (32),
Tari Józsefné Ilia Anna (40)

Péczely, 1952. III.

216.

$\text{♩} = 108$

1. Sar-kon van egy öz-vegy-asz- szony ta-nyáj- ja,
Ó- tott rú-za nyí- lik az ab- la- ká - ba.
Bús gi- li- ce szo- kott ráj- ja le- száll- ni,
A lá-nyá-tú' ba- jos vol- na mög- vál - ni.

2. Ezt a kislányt még akkó mögszerettem,
Mikor a kapuba véle beszéltem.
Mögteccött a gyönyörű szép szavájé',
Homlokára göndörödő hajáé'.

3. Barna kislány gyere vélem a bálba,
Száz koronát adok cipőkopásra.
Nem kő néköm senki száz koronájja,
Szerelembű mögyök én el a bálba.

4. Bíró uram tögyön törvényt, ha löhet,
Az hagyott e', kit igazán szerettem.
Szár az ágon azt fütüüli a rigó,
Szerelömbű nem parancsol a bíró.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1928.

216.*

Majd ha megfúj-ják a bé- ke trombi - tá - ját

Ásotthalom, Varga Illés (35)

Waldmann, 1956.X.

217.

1. De szé- pen szól a ka- to- na - ban - da,

Ma-gyar fi- úk ma- sí- rol- nak raj - ta.

Ma- sí- rol- nak i- de- gen or - szág - ba,

O-rosz- or- szág kül- ső ha- tá - rá - ra.

2. Jaj Istenem, hogy kell azt megszokni,
Hogy köll azt az orosz lányt szeretni?
Ha ölelem, karjaim elhalnak,
Ha csókolom, könnyeim hullanak.

Tápé, Dávid (Táska) Mihály (73)

Péczely

217.*

Szé- les a Ba- la- ton vi- ze, kes- keny a híd raj - ta

Tápé, Makai Pál (56)

Péczely, 1952. II.

218.

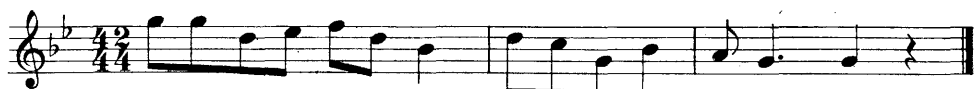
A sze-ge-di ka-szár-nya sár-gá-ra van me-szel - ve,

Rá-haj-lik a cse-resz-nye-fa. le-ve - le.

Gye-re bo-gár, csi-pödd le a le-ve - lét,

Le ne tör-je se-je-haj, re-zes csá-kóm te-te - jét!

Sándorfalva, Kónya Maris (18)

Csikesz, 1924.

218.*

Ei-dül-lött, le - csú - szott szé-na-bog-lya te-te - je

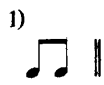
Sándorfalva – Homoki tanyak, Bürgés Antal

Csikesz, 1926.

219.

1)

I. Sej, sö - tét fel - hők ván-do - rol - nak az é gen
 Ma - ra - dá - som nincs e - zen a vi - dé - ken
 Az van ír - va rá a ván - dor fel - hó - re,
 Sze - ret - te - lek ba - bám, el kell vál - nom te tő - led

1)
 2 - 4.

2. De nagy bánat érte a szívemet vasárnap,
 Más legénnyel hirdették a babámat.
 Még tegnap se hittem volna valóba,
 Hogy ne menjek babám véled a kézfogóra.
3. Kedves édesanyám, megköszönöm magának,
 Egy sírba temessenek a babámmal.
 Síromban is ölelem a babámat,
 Kedves édesanyám, megköszönöm magának.
4. Kedves édesanyám, ha fel akarsz keresni,
 Ásotthalmi temetőbe gyere ki.
 Megtalálod a sírom egy fa jalatt,
 Kedves édesanyám kisírhatod magadat

Ásotthalom, Császár Antal (18)

Waldmann, 1956. X

219.*

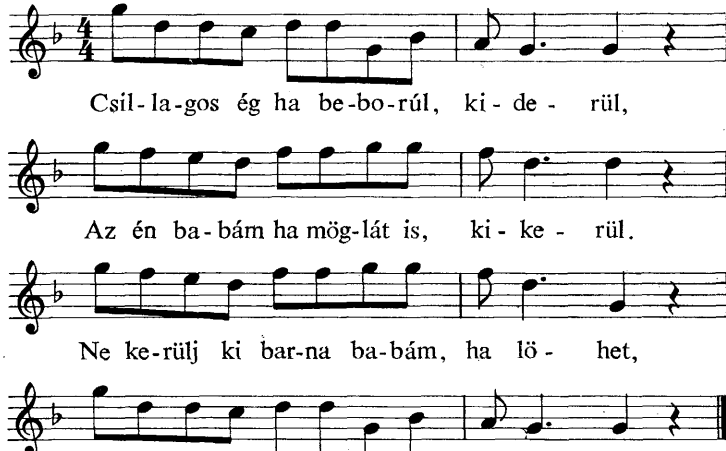
É - dős - anyám ak - kó kezdött sí - rat ni

Szeged, Császár - Putyi Ilona

Bálint, 1927

220.

$\text{♩} = 104$

Csil-la-gos ég ha be-bo-rúl, ki-de-rül,
Az én ba-bám ha mög-lát is, ki-ke-rül.
Ne ke-rülj ki bar-na ba-bám, ha lö-het,
Ne szo-mo-rídd az én ár-va szi-ve-met!

Szeged, Balogh Julianna (33)

Bálint, 1931.

221.

$\text{♩} = 108$

Az én rú-zsám kar-ja-i, kar-ja-i,
Nem a-kar-nak haj-la-ni, haj-la-ni.
Mög köll an-nak haj-la-ni, haj-la-ni,
Ha mög a-kar ö-l-el-ni, csó-kol-ni.

Szeged, Császár Rozál (48)

Bálint, 1931.

222.

1. Ki-ön-tött a Ti-sza a part-já-ra,

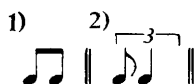
Kis pej-lo-vam tér-gyig jár a sár-ba.

Sá-ros kan-tár-szá-ra a ke-zem-be,

Ül-jél kis-an-gya-lom az ö-lem-be.

2. Kivirágzott már a repcetalló,
Jaj de szépen szól a sárgarigó!
Sárgarigó meg a fülemüle,
Gyere kisangyalom az ölembe.

Sándorfalva, Kiss Mátyás (74)

Paksa, 1967. IV.

223.

Ked-ves Ma-ris-kám, nem ír-ha-tok le-ve - let,

Szi-laj csi-kó el-rúg-ta a jobb ke - zem.

Szi-laj csi-kó, fáj-dal-mas a rú-gá - sa,

Sír a Ma-ris-ka, hal-lik a zo - ko-gá - sa.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (49)

Ökrös, 1949.

223.*

Fönt a dombon van egy ház, zsendely a te - te - je

Ásothalom, Varga Illés (35)

Waldmann, 1956. X.

224.

1. Jó dol-ga van se- je- haj, Sze- ge- dé- be ba- ká- nak,

Szé- nát, za- bot nem a- rat a lo- vá- nak.

Mert a szé- na por- ci- ó- ba van köt- ve,

Gye- re csár- dás Bö- zsi- kém, tedd a lo- vam e- lé- be.

2. Ha bemegyek sejehaj, Szegedébe bakának,
Te is eljössz, jó leszel szobalánynak.
Járok hozzád éppen úgy, mint azelőtt,
Ketten tőccsük, Bözsikém, le a három esztendőtt.

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (49)

Ökrös, 1949.

225.

$\text{♩} = 120$

1. Két nyár - fa közt be - sü - tött a holdvi - lág,
 Az én ba - bám ab - ba fé - sü - li ma - gát.
 Gön - dör ha - ja ¹⁾ száz - fe - lé haj - lik a vál - lá - ra,
 De sze - ret - nek vé - le men - ni a bál - ba.

2. Ezt a kislányt nem adnám az anyjáért,
 Az anyjának az összes vagyonáért.
 Nem kell néki édesanyja dunnája, párnája,
 Betakarja a babája subája.

Szörög, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

226.

$\text{♩} = 100$

Új - szö - ge - dí csizmade - a csi - nál - ta a csizsmá - mat,
 Gyors - vo - na - ton kül - döm el a ba - bám - nak.
 Vidd e gő - zös, a - mő - re a fé - nyes nap le - jár,
 A - mő - re a negyvenha - tos re - zesbanda mu - zsi - kál!

Szeged, Farkas Ilona

Bálint, 1927.

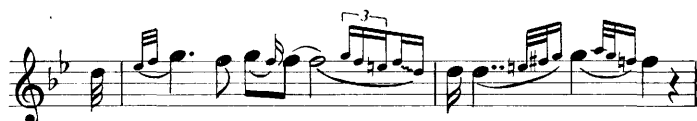
227.

Bo-roz- dában, zöld bú-zá-ban szól a bú-bos pa-csir - ta,

N-ne szo-morítsd a szi-ve-me - t Ma-ris - ka.

„ Mert ha so-ká szomo - rí - tod

se-j az én ár - va szi-ve - met,

Majd megá lá-tod, nemso - ká - ra halva találsz engemet.

Szőreg, nő

Vikár, Bartók

227.*

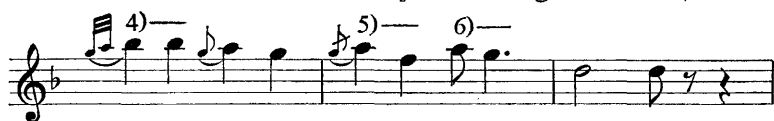
Sej, haj, de szeretnék a templomba bemen - ni

Domaszék, Szabó (Galiba) Pirooska

Paksa, 1967. IV.

1. De sze- ret-nék haj- nal-csil-lag len- ni,

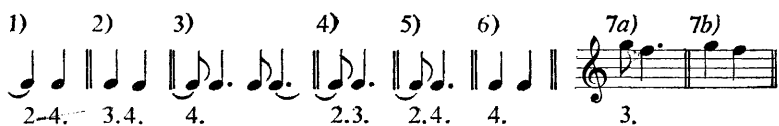
Rózsám ab- la - ká- ba be-ra - gyog- ni!

Be-ra- gyog-nék hoz- zá- ja haj- nal- ba,

Csó-kot kér- nek tő- le u- tol - já- ra.

2. Sarkon van egy özvegyasszony háza,

Van is abba { szép eladó
kökényszemű lánnya.

Van is annak selyem ágytakaró,

Ez a kislány de kedvemre való.

3. Szánom, bánom, hogy megházasodtam,

Legénységöm gyászba borítottam.

Mer már nekem nem szabad szeretni,

Nem szabad a lányokhoz eljámi.

4. Szánom, bánom, amit csekedtem,

Egy kislánnyal szerelembe estem.

Szerelmbe nem estem, csak szóba,

Sajnálom, de nem tehetek róla.

229.

$\text{♩} = \text{cca } 92$

(citerán)

Sándorfalva, Budai Sándor (48)

Sárosi, 1966. VI.

229.*

Sze-ged fe- lől, Sze-ged fe- lől fúj a szél

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

230.

♩ = 108

Ho-mo-kos, ka-vi-csos a mi há-zunk e - le - je,

Vad-ga - lamb szál-lott a te - te - jé - re.

Vad-ga - lamb, tur-bé-kold el a nó - tám,

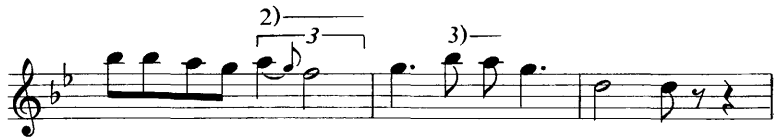

El-hagyott a ba-bám, kit sze-ret-tem i - ga - zán.

231.

1. Csillagok, csillagok, szé- pen ragyog - ja - tok,

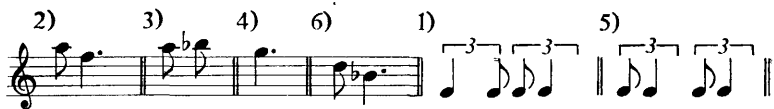
Ennek a legény-nek u - tat mutas - sa - tok!

Mutas - sa-tok u - tat en - nek a le - gény - nek,

Nem ta-lál-ja há- zát a sze-re-tő jé - nek.

2. Udvarom, udvarom, szemetes udvarom,
Nem söpri már többet az én gyenge karom.
Söpörte eleget, söpörje már más is,
Öleltem a babám, ölelje már más is.

232.

El-megyek én messze, még vissza sem né - zek,
 En-nek a fa-lu-nak tá - já - ra se né - zek.
 Sír az é-des-a-nyám, a sze - re-tóm gyá - szol,
 Se - bes Ma-ros vi - ze vá - laszt el egy - más - tól.

Algyő, Süli István (82)
 Süli Istvánné (56)

Olsvai, 1952.II.

233.

$\text{♩} = 138$

Be-tyár va-gyok, An-gyal Ban-di a ne - vem,
 Pu-ha á - gyat nem vet né - kem sen - ki sem.
 Sű - rű er - dő kö - ze - pé - be a la - ká - som,
 O - da vá - rom az én ked - ves ga - lam - bom.

Egyházaskér – Vrbica, Mihók Antal (71)

Paksa, 1968. XI.

234.

1. Es - te van, es - te van, el - múlt ki - lenc ó - ra,

Mín - den barna kis - lány a rácsos kaput zár - ja.

Még a bar - na kis - lány a rá - csos ka - put zár - ja,

Ad - dig a sze - re - tő - je száz - szor is megcsó - kol - ja.

2. Este van, este van, elmúlt kilenc óra,
Csak annak a lánnak, kihöz sokan járnak.
Én hozzám nem járnak, nincs is énrám este,
Csillagos, magas ég, hulljatok le a földre.

Üllés, Palócz Mihályné Tóth Mária (72)

Paksa, 1967. V.

235.

$\text{♩} = 84$

El- me- gyek, el-me-gyek, meg is há- za - so - dok,

Sze- rel- mes szí-ve-mre nagy bá- na- tot ho - zok.

For- dítsd meg a szí- vét a nyár - fa le - vél - nek,

Így ta- nulj meg kis- lány hin- ni a le - gény - nek.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

236.

1. Jaj de szé-les, aj de hosz- szú ez az út,

A - me-lyi-ken bar-na kis-lány el-in- dulsz!

Bar - na kis-lány, térj vissza a ré- gi u-tad-ra,

Gon-dolj rá a szom-bat es - ti sza-vad - ra!

2. Én utamból visszatérni nem lehet,
Nagy a mi szerelmünk lángja, nem enged.
Szélesebb a mi szerelmünk tenger vizénél,
Árvább vagyok a lehulló levélnél.
3. Kék ibolya búnak hajtja levelét,
Mert nincs aki meglócsolja a tövét.
Szállj le harmat kék ibolya gyenge tövére,
Most találtam egy igaz szeretőre.

237.

♩ = 84

1. Gye-re paj-tás, gye-rünk be a kocsmá - ba,

I-gyunk egyet a mög-sza-ba - du - lás - ra!

Lá-tod paj-tás ezt sem hit-tem ez - e - lőtt,

Hogy e - tej - jön ez a há - rom esz - ten - dó.

2. Öreg huszár ha kitöti idejét,
 Zsebrevágja szabadságos kiskönyvit.
 Büszkén mondja a szebeni lányoknak:
 A csizsmába kapcának se húználak.

238.

1. Árpád hu-szár ha fel-ül a lo-vá-ra,

Né-gyes sor-ban megy a szá-zad u-tá-na.

O-lyan szé-pen szól a ka-to-na nó-ta,

Kis-an-gya-lom, ha hal-la-ná, de sír-na.

2. Árpád huszár kihajol a nyeregből,
Csókot kér a régi szeretőjétől.
Adj egy csókot kis angyalom az útra,
Isten tudja, látlak-e még valaha.
3. A huszárnak csókot adni nem lehet,
Mert a huszár nem igaz szívből szeret.
Ha a huszár igaz szívből szeretne,
Maga mellé a nyeregbe ültetne.
4. Gyenge vagy még kis angyalom a lóra,
Táncol a ló, te meg leesel róla.
Nézd meg, hogyha én ülök a nyeregbe,
Feltáncolok a csillagos egekbe.

239.

1. Ősz az i - dő, di - ó - fá - val tü - ze - lek,

Kis pej - lo - vam csár - da e - lőtt fe - sze - leg.

Korcs - má - ros - né, le - gyen szi - ves, néz - ze meg,

Lo - vam há - tán jól áll - e még a nye - reg.

2. Lovam hátán félrecsúszott a nyereg,
Nem jól nyergelte fel ez a rossz gyerek.
Megtanítom a gyereket nyergelni,
Hogy kell a lányt igaz szívből szeretni.
3. Új a kocsim, vasaltatni akarom,
Most esküszik az én kedves galambom.
Víg muzsika kihallik a mezőre,
Nem felejttem a régi szeretőmet.

240.

Rubato

1. Dúr a disz-nó, dúr a mo-csár szé - len,
 Tar - tot-tam sze - re - tőt, de már ré - gen.
 Ha tar - tot-tam, megszen-ved-tem ér - te,
 Ö - reg - a - nyám so - kat szi - dott ér - te.

2. Még azt mondják, nem adnak, nem adnak,
 Nem adnak a kedves galambomnak.
 Megtagadom apámat, anyámat,
 Mégsem hagyom másnak a rózsámat.

Szőreg, Kovács Ferencné Rác Vera (45)

Ökrös, 1947.

241.

$\text{♩} = 100$

Sej, haj, li - ba, li - ba, sár - ga lá - bú li - ba,
 Hi - va - ta - los va - gyok a lag - zi - ba.
 Mit ér né - kőm az o - lyan la - ko - da - lom,
 Sej, haj, a - ki - be a rú - zám a me - nyasz - szony.

Szeged, Varga Anna

Bálint, 1926.

242.

$\text{♩} = 84$

1. Ki-haj-tom a li-bám a rét-re,
 Ma-gam is ki-mö-gyök mel-lé-je.
 E-ki-á-tom ma-gam: li-ba, li-bus-kám,
 Új-jél az ö-lem-be Ma-ris-kám.

2. Kihajtom a tinóm a rétre,
 Magam is kimögyök melléje.
 Ekiátom magam: nem ara tinók,
 Nem az a szeretőm, aki vót.
3. Lukas a kalapom teteje,
 Kilátszik a hajam belüle.
 De én azt szégyöllöm, legénylétömre:
 Lukas a kalapom teteje.

Szeged, Lovászi Mária

Bálint, 1931.

243.

$\text{♩} = 100$

1) —

1. Megy a gő-zös le-fe-lé,

1) — 3) — 2) —

Bo-dor füst-je föl-fe-lé.

1) — 3) — 4) — 3) — 3) —

A-zon vi-szik a magyar ka-to-nát,

5) —

Sok kis-lán-nak a ba-bá-ját.

3) — 5) — 1) — 2) — 4) —

2. Engem babám ne sirass,
 Értem könnyet ne hullass!
 Hullajtottam már én eleget,
 Vége a szerelömnek.

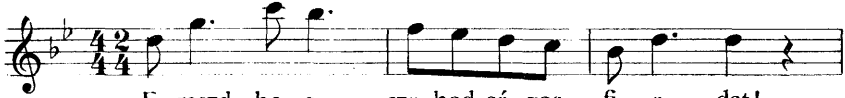
Ásothalom, Hunyadi József (69)

Paksa, 1967. V.

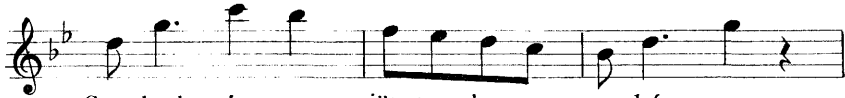
244.

1 Nyisd ki a-nyám zöld-re fes-tett ka-pu - dat,

E-reszd be a sza-bad-sá-gos fi - a - dat!

Sza-bad ság- ra jöt-tem ha-za, nem bú - ra,

Ko-misz é-let- től va-gyok sza - ba- dul - va.

2 Ha elindult ez a gőzös, hadd menjen,
Én utánam senki ne keseregjen.
Aki pedig én utánam kesereg,
Az áldja meg, aki engem teremtett.

Szóreg, Ökrös Mihály (59)

Ökrös, 1947.

245.

$\text{♩} = 108$

1. Nem zö-rög a le-vél, ha a szél nem fúj - ja,

Nem mon-da-nák ba-bám, ha i - gaz nem vol - na.

Ti-los a sze-re-lem, fé-lek a jó a - nyád - tól,

Az a hí-re ba-bám, vál-junk el egy más tól

2 Balog Anna Marcsa fölmönt Budapestre.
Utána az anyja, mindjárt felkereste
Ugye lányom, Marcsa, azért jöttél Pestre,
Mer a rácsos kapunk sárgára van festve

Szóreg, Molnár József (43)

Ökrös, 1948.

246.

Bar-na kis-lány gyá-szos le-ve - let ír, rá-bo-rul az asz-tal - ra,

O-da megy a ked-ves é-des-any-ja, azt kér-de-zi, mi ba - ja.

Mit kér- de-zi é - des - a-nyám, tud-ja az- tat jól,

El- ha- gott a kedves kisangyalom, min-dig csak azt si- ra - tom.

Szöveg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

246.*

O-da- fönt a Kár-pá- tok- ba dö-rög- nek az á - gyúk

Algyő, Jablonszky Ferenc (77)

Olsvai, 1952. I.

247.

É-des- a-nyám ró-zsa- fá- ja, én vagyok a legszebb á- ga,

Én va- gyok a köz- tár- sa- ság el- ső vi- téz ka- to- ná- ja.

Száz- hús- z é- lős nyom- ja a vál- lam, szi- ve- met a bú- bá- nat,

Itt kell hagyni árván a babámat, szi- vem megö- li a bá- nat, babám,

szi- vem megö- li a bá - nat.

Szőreg, legények

Ökrös, 1946.

247.*

Ke- re- sik a, nem le- lik a ke- resz- te- lő le- ve - le - met

Szeged, Fodor Mária (22)

Lajtha, 1930. V.

248.

A sze - ge - di ka - szár - nyá - ra rá - szál - lott egy gó - lya,
 Vi - zet ho - zott a szá - já - ba, reg - ru - ták szá - má - ra.
 Mosd - ja - tok reg - ru - ták, mert po - ro - sak vagy - tok,
 Azt csak a jó Is - ten tud - ja, mi - kor sza - ba - du - lok.

Szeged—Felsőtanya, Csengele, Czibolya Mihály (69)

Péczeley, 1952. VI.

249.

Á - tal - mennék én a Ti - szán la - di - kon, la - di - la - di - la - di - dom,
 De nem tu - dom, hol la - kik a ga - lambom, ga - lambom, de ga - lam - bom.
 Bent la - kik a vá - ros - ba, a har - ma - dik ut - cá - ba,
 Pi - ros ró - zsa, kék i - bo - lya, re - ze - da nyíl - lik az ab - la - ká - ba.

1) 2)

Algyő, Varga Károly (kb. 50)

Olsvai, 1952. II.

249.*

A szö- ge-di réz-to- rony-ba ki-len-cet ü-tött az ó - ra

Algyő, Juhász Istvánné (64)

Olsvai, 1952. II.

250.

Rubato ♩ = cca 72

Két szi-vár-vány, két szi-vár-vány ko-szo-rúz- zá az e - get,
 Most tud-tam meg, most tud-tam meg., hogy a ba- bám más-t sze - ret.
 De én a-zért nem át- koz-lak, a jó Is- ten áld- jon meg,
 Köny- nye- id-től a jegykendőd so- ha ne szá - rad- jon meg.

Üllés, Palócz Mihályné Tóth Mária (72)

Paksa, 1967. V.

250.*

Fe-renc Jós-ka ha föl-ül, Fe-renc Jós-ka ha föl-ül a lo- vá - ra

Szeged, Fodor Mária (20)

Bálint, 1928.

251.

1. Fölmentem a hegy-re, fölmentem a hegy-re, le-néz-tem a völgy-be,

Ott lát-tam a ba-bám, ott lát-tam a ba-bám egy ko-vácsmü- hely-be.

Lo-vát va-sal-tat-ja, há-bo-rú-ba a-kar men-ni,

El se jöt-tél hozzám, pi-ros bar-na kis-lány bú-csú-csó-kot ven-ni.

2. Felmentem a hegyre, felmentem a hegyre, lenéztem a völgybe,
Ott láttam a babám, ott láttam a babám tiszta feketébe.
Nem akartam szólni, szívét szomorítani,
Szívét az enyémtől, szívét az enyémtől elidegeníteni.

Szőreg, Ökrös Mihályné Kovács Margit (47)

Ökrös, 1947.

252.

1. Ha fel-ü-lök babám, ha fel-ü-lök babám de-res-szõ-rû lo-vam-ra,
 Ha fel-ü-lök babám, ha fel-ü-lök babám de-res-szõ-rû lo-vam-ra.
 Lo-vam szõ-rét, de-res szõ-rét száz-fe-lé fûj-ja a szél,
 Köszönöm jó anyám, köszönöm jó anyám, hogy huszárnak ne-vel-tél.

2. Flaszterozd ki babám, flaszterozd ki babám a falusi nagy utcát,
 Flaszterozd ki babám, flaszterozd ki babám a falusi nagy utcát!
 Azon járok, azon járok minden este tehozzád,
 Onnan pedig babám, onnan pedig babám fel a

Sándorfalva—Homoki tanyák, Bürgés Antal

Csikesz, 1926.

253.

$\text{♩} = 104$

Szõ-ged fe-lõl, Szõ-ged fe-lõl gyün egy fe-ke-te fel-hõ,
 Si-ess kis-lány, si-ess kis-lány, mer mög-ver egy nagy e-sõ.
 Nem si-e-tök o-lyan nagyon, fáj a szí-vem, sa-jog nagyon,
 Most tu-dom mán, mi-ér sa-jog: a sze-re-tõm el-há-gyott.

Szeged, Balogh Anna

Bálint, 1931.

254.

$\text{♩} = 108$

A sze-ge-di kaszár-nyá-ra rá-szál-lott a gó-lya,
 Vi-zet ho-zott a szá-já-ban bun-dá-sok szá-má-ra.
 Mosd-ja-tok, bun-dá-sok, mosd-ja-tok, mosd-ja-tok,
 Azt csak a jó Is-ten tud-ja, mi-kor sza-ba-dul-tok.

Szeged

Kodály, 1905.

254.*

A sze-ge-di nagy ká-vé-ház sár-gá-ra van fest-ve

Szőreg, Terhes Ferencné Horesnyi Etel (47)

Ökrös, 1947.

254.**

Há-zunk e-lőtt, há-zunk e-lőtt fo-lyik el a ka-ná-lis

Tápé, Ács Károlyné (30)

Péczeley, 1951. V.

255.

Nem fúj a szél, nem fúj a szél, nem fo-rog a kis-tá-pé- i szélma - lom.

Le-vél ál-tal, le-vél ál-tal, le-vél ál-tal ü-zen-get a ga-lam-bom.

Nem köll ne-köm se le-ve-le, sej, de se maga,

Ne át-koz-zon, ne át-koz-zon, ne át-koz-zon engöm az é- dösany - ja.

Tápé, Bodó Mihályné (65)

Péczely, 1951. VI.

255.*

Ráncos-szá-rú kis csizmám szög-re van a - kaszt- va

Szeged, Lovászi Mária

Bálint, 1927.

A DALLAMOK JEGYZETEI

I. RECITATÍV FORMÁK

1—2. Sirató

1. Sirató. Közölve: MNT V. 91. Kötetlen szerkezetű nagy forma.
Kadenciái: 5, 4, 2, 1.
A bács-bodrogi, Pest megyei siratóktól kissé elválnak, azoknál tipikusabb, „szabályosabb.” Inkább a hódmezővásárhelyihez áll közel (Hmv 86. = MNT V. 92.). A területről egyetlen.
2. Sirató paródia. Kotta nélkül utal rá MNT V. 92. j.
Kis forma, 5, 4 kadenciával. Sematikus. Szövege a Hitetlen férj ballada hatását is magán viseli.

3—6. Zsoltár

3. Magyar nyelvű gregorián zsoltár. AP 8073 f-g.
Az adatközlő megjegyzése arról, akitől tanulta: „Olvasós Mihály bácsinak hitták, nagyon jó, imádságos ember volt; azt mikor odaült az asztalhoz, a családjai — voltak sok gyerekei, 8-10 gyereke volt, meg nevelt is — és akkor énekszóval ült le az asztalhoz. És a családoknak csinálni köllött vele együtt.” A 2. vsz. után a következő liturgikus eredetű imádság hangzik el prózában: „Asztali áldás. Mindeneknek szemei, tebened bízunk jó Isten. Te adsz nekünk eledelt alkalmas időkre. Föltárod a te szent kezeidet, betöltesz minden élőket áldásoddal. Dicsőség legyen az Atyának és a Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben vala, most és mindörökké. Áldj meg minket Úr Isten és ezön eledelöket, melyet a te jóvoltodból magunkhoz veendök vagyunk, a mi Urunk, Jézus Krisztus által. Jöjj el Jézus, légy vendégünk, áldd meg amit adtál nekünk! Áldd meg a mi ételünket italunkat, melyet nevedben nyújtanak! A 3. vsz. után: „Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.”
Tonus peregrinus. Az énekes ugyanerre a dallamra éneklí a Szeplőtelen fogantatás officiumát (AP 8074 I).
Vö. MNT III. B. 133, 134. greg. paródiákkal.
4. Magyar nyelvű gregorián zsoltár. AP 8075 d.
Az adatközlő szerint: „Mikor megyünk a búcsúra, énekszóval mondjuk ... Annak az az oka, hogy akkor ráérünk. Jobban, mint mikor a templomban vagyunk, ott nem énekszóval mondjuk, csak elmondjuk.”
6. tonus. Területi var: Tápé 2 (= egyik paródia, farsangi halottasjátékban: Waldmann József, Tápé táncalkalmi és hagyományai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964-65. 164.)
5. Zsoltár paródia. AP 6382 h₁ Vö, 6., bár az első két sor tubája más, a sorvégek, valamint a a dallam második fele hasonló.
6. Zsoltár paródia. AP 6382 h₂ Tréfás halott-búcsúztató. Régebben lakodalmakban játszották. Vö. 5., valamint MNT III. B. 132-136.

II. ÜTEMPÁROS DALOK

1—18. Gyermekjátékok

Az egyik legkorábban feljegyzett szegedi gyermekjáték szövegrészei ill. sorai sok újabban gyűjtött dallamban előjöttek. Ezért közöljük. Sorait megszámoztuk, és a megfelelő helyen ezekkel a számokkal utalunk az egyezésekre.

Csaplár Benedek néphagyományi gyűjteménye, szegedi tanítványai közreműködésével. Akadémiai Kézirattár. Gyűjtő: Szőnyi Károly, 1860. „A játsszók körbe állnak egy pedig a kör közepére, s a kör központja körül forogva éneklí:

1. Kis kácsa fürdik /Fekete tóba,
2. Fiához készül/ Lengyelországba
3. Levelibe /Kis menyecske/ Óleld akit szeretsz.

Akkor a körben levő a körből egyet kiválaszt s vele bent táncol, még a külsők forogva továbbéneklí:

4. Ezt ölelem /Ezt csókolom
 5. Mert régente/ Megszerettem
 6. Tádárúm /Tádarúm/ Sári gilicécske,
 7. Sürgöm forgom /Sári torkom/ Sári madárkája
- A kör megáll s lábujjhegyét földön hagyva sarkával emelkedik, s minden ütenyre sarkát lebecsátván az koppan, s így ütenyes kopogásban állva éneklí.
8. Minden délben dobogós
 9. Annak adjuk a leányt,
 10. Ki fölköti a kardját.
 11. 'Én fölkötöm magamét,
 12. Add nekem a lányodat.'
 13. Utca láncos labancos,
 14. Fekete fodros fátyolos
 15. Itthon nem jó másolos (?)
 16. Haj ki tavali bornyú!

Amelyik először bement (tavali bornyú) kimegy, a másik két beválasztott előről kezdi a játékot, míg a társaság meg nem unja.” Vö. A népzene gyűjtés története fejezetben *Csaplár* gyűjteményéről.

1. AP 1277 a. Hasonló hangkészletű, dallamfordulatú gyermekjátékok: MNT I. 35-40.

2. NI. Az írott első 3 sor hangkészlete *m r d*. A negyedik sorban ambitusa tetrachorddá tágul, az ötödik sor ismét *m r d*. Hasonló hangkészletű, dallamfordulatú var.: MNT I. 68-71. Az énekes kis korában játszotta. „Körben álltak a lányok összefogózva, egy a kör közepén. A körben lévők két-két lépést jobbra, balra téve táncoltak, a belül levő forgott. *Ezt ölelem* szövegrésznél egyet bevett a körből, azzal táncolt, a dallam végén az első bentvoltat kiültték.”

Cs. B. szövegéből: 4, 9-12, 14.

3. NI. Var. a szakirodalomban: MNT I. 151-153, 162-164 (158-160). A játékosok „körben ülnek, térdük közt tartják a tenyerüket lefelé, mintha imádkoznának. Egy játékos viszi kézről-kézre a gyűrűt és az ének közben valakiébe beteszi. A dallam végén mondja: 'Jöhet a kutya, kisült a kolbász.' Akkor jön a *kumó*, ráüt valakire. Ha annak nincs a gyűrű a kezében, azt mondják neki: 'Egy prücsök az orrodra!' Ha kitalálja, az mögy ki, akinél mögtanáta a gyűrűt.”

4. NI. Var. a szakirodalomban: MNT I. 207 (= Csanád m. l.) — 210.

„A játékosok kört formálnak és körbe járva éneklí a dalt. A végén leguggolnak. Másképpen: Egymás mögé párosával felállnak. A párok elől keresztfogással sétálva énekelnek, a dallam végén leguggolnak. Majd a kéz elengedése nélkül megfordulnak és újrazekdik.”

5. M. Var. a szakirodalomban: MNT I. 242-279. H: 166.

6. MFMK felv. 93/b. vö. 4, 7, 9., Var. a szakirodalomban: MNT I. 166-170; 176 (= Torontál m.), 179, 180 eleje. H: 161. Cs. B. szövegéből: 1, 2.
7. NI. Vö. 4, 6, 8; valamint III. 4. pünkösdlő második fele. Var. a szakirodalomban: MNT I. 166-182. H: 165.
A játékosok körbe sétálnak egymás kezét fogva. Egy a kör közepén az ellenkező irányba halad. Kinyújtott jobb karjával mindenkit végigsimít. Végül párt választ a körből és azzal *sereg* (forog), míg a kör megáll és egyhelyben énekelnek. A végén a választott játékos marad a körben, párja a többi közé áll és újra kezdődik előlről. Az adatközlő szerint ma is játsszák. Cs. B. 1-7.
8. NI. Vö. 4, 6. Var. a szakirodalomban: MNT I. 176 (= Torontál m.), 177, 179. A játék menete: ld 7. Cs. B. szövegéből: 1-7.
9. MF 2293 c. Közölve: MNT I 340. Var: 6. Var. a szakirodalomban: MNT I. 168 közeli; 204 205, 341, 342 távolabbi. Cs. B. szövegéből 1, 2.
10. NI. Var: 11. Var. a szakirodalomban: MNT I. 452-455.
A játékosok egymás kezét fogva körbe járnak. Egy a kör közepén áll. A *ki felköti a kardját* szövegrésznél a kör megáll, a középső párt választ, miközben a 2. „vsz.”-ot éneklí egyedül. A *juca lombos* szövegnél körbe forognak. Utána a választott marad a körben és előlről kezdődik a játék. — Az adatközlő a nagyanyjától tanulta. Cs. B. szövegéből: 9-14.
11. Közölve: MNT I. 455. Var: 10. Var. a szakirodalomban: MNT I. 451-454. 4-5. sora: MNT I. 751.
Húsz, harminc nagyobb lány (10-15 éves) kézfogással körbeáll. Egy a kör közepén. Negyedenként sorba mutogat mindenkire. „Az elején, az elején”: valamennyien párosan táncolni kezdenek. Végig táncolnak, egyre gyorsabban.
Változat: „Habdollárom”-nál kezdik a táncot, és kezüket ütemesen összeütik. A közepén álló ugyanekkor párt választ magának, „beránt egyet.” Cs. B. szövegéből: a 16. sorhoz hasonló.
12. ATISZ. Többféle dallamagból építkező forma. Egyes részei önálló gyermekjátékként is énekel: 2-4. sora vö. 16 — ugyancsak Szőregről; 18-23. sora vö. 10; valamint 26-27. sora vö. IV 31 (= MNT I. 943). A 27. sor egy műdal második feléhez is közel áll (Kerényi: 52.). Időnként az ütempárok kolomejka dallamsorba rendeződve nyitó-záró jellegű öltének: 8-10. sor, 13-17. sor. Ezek a részek az *Elvesztettem zsebkendőmet* kezdetű dalhoz hasonlítanak (MNT I. 1019-1028, 1032). Vö. még MNT I 727 (= Torontál m.), 728. Cs. B. szövegéből: 8-15. sor.
Az énekes tovább nem tudta.
13. NI. Triton dallam. Közlelebbi var. a szakirodalomban: MNT I. 622; vö. még MNT I. 361-427 némileg hasonló járású dalai. A játékosok egymás kezét fogva körbe járnak, a *csüccs* szövegre mindnyájan leguggolnak.
14. NI. Vö. MNT I. 647, 650, 651.
Az *anya* a kör közepén áll, a többiek egymás kezét fogva körbejárnak. *Uborka* a körön kívül sétál. *A te Mari lányod* szövegrésznél *Uborka* kiválaszt egyet a körből, kezét megfogva kihúzza. A kör megáll. A dal végén az *anya* azt kiáltja: *vidd-vidd!* Addig folyik a játék, míg a belső kör tagjai mind el nem fogynak. A két szereplő énekelve felelget egymásnak.
15. AP 1277 b. Vö. MNT I. 631-637.
16. Közölve: MNT I. 612. Valószínűleg töredék. Vö. 12. sz. 2-4. sora.
A betlehemesek fejlettebb, de stílusban hasonló dallamainak hatását mutatja.
17. Közölve: MNT I. 425. Var. nincs.
„Ezen versek éneklése közben az éneklő a szöveg szerint tagjait jártatja, ti. a cselekvéseket tagjaival kifejezni iparkodik.”
18. Közölve: MNT I. 521. Var. nincs. Dallamagban, hangkészletben hasonló MNT I. 475-523. Első sorához ritmusban, hangkészletben közel áll: MNT I. 524-527. Az első sor tripodijája nem illik bele az ütempároságba. Bizonyára népdal-hatás.
Húsz, harminc kislány kézfogással kört alakít. Egy közepén áll és negyedenként sorba mutogat. „Elejtettem”: egyet kiránt a körből, azzal táncol, a többi is párosan táncol. A szöveget (Hej, ugorj a Tiszába, mosakodj meg szépen stb.) kifejező mozdulatok kísérik.

19—21. Farsangi köszöntők

Még két területi variánsuk van Majdánból és Törökkanizsáról. A szokás Szeged közvetlen környékén már nem él, a bánati változatok azonban a valamikori szélesebb elterjedést bizonyítják. Bár szövegük a farsangra utal, Ágoston Mihályné — a 20. sz.

dallam énekese — szerint „újévre möntek. De möntek azok karácsonyra is mög újévre is. Inkább cigányok jártak evvel, újévet köszönteni.”

Motivikában, szövegben egyaránt a regösének rokonának tekinthetők. A jellegzetesen felugró kvintnek ezekben a dallamokban a fellépő kvart felel meg (ritkábban regösénekekben is így fordul elő). Az állandó regös törzsszöveg, a refrén azonban hiányzik.

Publikált változatok:

MNT II. 37. Újévi köszöntő Sopron megyéből. Szorosabb egyezés a VI. sortól kezdve van.

MNT II. 57—65. Farsangi köszöntők Baranyából. (Ezekben a regös refrén is szerepel.)

MNT II. 776—869. Regösénekek Nyugat- és Dél-Dunántulról.

III. ÖSSZETETT KÖTETLEN SZERKEZETEK

1—4. Pünkösdlők

A pünkösdlő egyik legkorábbi feljegyzése (Miskoltzy István, Regélő, 1834 II. évf. 357. 1. — idézi: MNT II 195—197. old.) a szokást „Szeged városához és a közeli katolikus helyekhez” kapcsolja. A szöveg hosszú részletekben szószerint, egészében pedig többé-kevésbé megegyezik az 1950-es, 60-as években ezen a tájon gyűjtött változatokkal.

Az Alföldön — egyetlen kiskunfélegyházi változattól eltekintve — csak Szeged vidékén ismeretes a pünkösdlő. Megtalálható még Nyugat- és Dél-Dunántúlon, valamint Észak-Magyarországon (főként a palóc vidéken).

A Sopron megyei változatok mellett a szegediek a legteljesebbek, zeneileg a leggazdagabbak. Ezekben található a legerjedelmesebb szövegrész egyezések Kájoni János Cantionale Catholikum-beli (1676) pünkösdi énekével (Az Pünkösstnek jeles napján, Szent Lélek Isten küldeté, 268—269. old.).

1. AP 6384 a-c. A szokás jellegzetes kezdete nyugati eredetű jambus-dallam, amely ebben a pünkösdlőben a végletekig föllazult. Szabad motívumisméltések váltakoznak recitativ jellegű részekkel. Az aszimmetrikus ritmus emléke valamelyest még fölfedezhető, bár a sorok kezdete mindig hangsúlyos.

A gyermekdal-szerű ütempáros szakasz (9-10. „vsz.”) is a motívumisméltető első részből nő ki. A mollterces 9. „vsz.” dallammagja — *m r d r* — az előzőleg bőven ismételtetett *sfmf* fordulat megfelelője, — és csak határozott 2/4-es lüktetésű ritmikájában válik el az előzménytől. A darab egészéhez képest az ütempáros rész kisebb jelentőségű, rövid. Rendhagyó módon nem is ezzel ér véget, hanem az utolsó, 11. „vsz.”-ban ismét az első rész motívikáját hozza.

Területi var: Átokháza (igen közeli); Sándorfalva-Homoki tanyák; Szőreg (töredék).

A szokás leírása sajnos hiányzik. A sándorfalvi adatközlő szerint: két tíz év körüli kislány fehér ruhában, koszorúval, vállon átvett nemzeti színű szalaggal díszítve házról-házra jár pünkösdi vasárnap délelőtt. A *királyné pálcája* kezdetű résznél összekapaszkodnak és körbe forognak. A köszöntésért ajándékot kapnak.

2. AP 1284 d-aa. Kezdő jambus dallama ugyanaz, mint a 3-é és a 4-hez is közel áll.

A motívumisméltető szakasz — 6-11., 13. „vsz.” — bár kisebb terc ambitusban mozog, emlékeztet az 1. sz. kvint-terjedelmű hasonló megoldásra. Vö. még 3. sz. jegyzete.

Az ütempáros, gyermekdal-szerű rész terjedelmesebb: 12, 14, 15. „vsz.”

Területi var: Tápé (= MNT II. 164.)

3. Közölve: MNT II. 156. Kezdő jambus dallama ugyanaz, mint a 2-é, és a 4-hez is közel áll. A tonika alatti transzpozíciót talán a folytatás hangnemi eltérése okozta, de a régi lejegyzés esetleges pontatlanságával is számolhatunk. (A hangzó változatok alapján az egységes áttekintés kedvéért ritmusát fele értékbe írtuk át, egyébként az MNT II-ben megjelent alakot közöljük.)

A 4-8., 10-11. „vsz.” dűr tetrachordban (trichordban) mozgó ütempárai dallamilag a 2. sz. motívumisméltető szakaszára emlékeztetnek. Az ütempáros rész ambitusa csak egyetlen sorban éri el a pentachord terjedelmét (9). Hatása ezért a *Mi van ma, piros pünkösdi napja* szöveghez kapcsolódva szinte csúcspont jellegű. „Régebben nagy eladó-lányok jártak, manapság már csak 4-5 apró leányka tartja fenn e szokást. Ünnepiesen fel vannak öltözködve, fejükön rózsakoszorúval, az ötödiknek, a legkisebbnek piros kendővel van a feje bekötve, mint a menyecskéké, és fehér fátjóllal van leborítva: ez a *királyné*, aki középtűt megy kettő kezét fog elől, kettő pedig hátul. A két elől haladónak egyike a *királyné pólegénye*, aki ének közben táncol vele, a hátul jövők egyike pedig násznagy, míg egy közülük, ki az ajándékokat szedi össze, *zsákosnak* nevezetik... A *királyné* egyedül énekl: Én kicsike vagyok, —

a *vőlegény*: *Kelj föl Úristennek, — a násznagy* ('változtatott, biztató hangon'): *Hej, cintus, cintus, Egy kis fehérségbe, Szentségös Istennek, — a zsákos* ('merészebb, emelt hanggal'): *Főállott szent János. Végül ketten-ketten táncra pördülve: Mimi-mama, mimi-mama, piros pünkösöd napja, A pünkösdi rózsá kihajlott az útra, Ugorjatok szép leányok, ha leányok vattok...*" MNT II. 156 jegyzetéből. *Kodály*: Pünkösödölő c. kórusművében egyebek között e dallam részleteit is felhasználta.

4. MFMK. Kezdő jambus dallama hasonlít a 2-3-éhoz, ill. ritmusától eltekintve a 3. sz. dúr tetra-chordban mozgó ütempárjaihoz.

Az ütempáros rész a II. 7. sz. forráskúti gyermekjáték közeli változata. Területi var: Tápé.

IV. STROFIKUS DALOK

1—255.

1. Közölve: MNT VI. 618. A vidék egyik gazdagon képviselt régi dallama. Területi var: Algyő (= MNT VI. 685 j. i), Ásotthalom 2 (= MNT VI 638-639), Domaszék 4 (ebből egy MNT VI. 685 f), Mórahalom, Rószke, Szentmihálytelek, Sándorfalva (= MNT VI. 622), Sándorfalva-Homoki tanyák 2 (= MNT VI. 636, 618 j.), Szeged, Szőreg (= MNT VI. 637), Tápé 4 (ebből egy MNT VI. 685. j. e.) Zsombó. Jellegzetesen Alföldi típus, mely felnyúlik északon Nógrádtól Beregig, keleti határa Kolozs és Alsó-Fehér megye, déli Bács-Bodrog.

Var. a szakirodalomban: MNT VI. XVI. típus: 611-685. Hmv: 19.

2. AP 6380 ee. Az 1. sz. variánsa; vö. 1. j.

Negyedik sorában funkciós jellegű, műdalos fordulat. A szeged-környéki dallamokban ez a gyakoribb.

3. AP 3173 g. Közölve: MNT VII. 45.

Közeli var. nincs. Vö. 4. sz. dallam és jegyzete (valamint MNT VI. IV. típus dalai, melyek szintén mazurka ritmusúak és dallamvonalban némileg hasonlítanak.).

4. Lsz 6104. Közölve: MNT VII. 30. Szorosan vett variánsa nincs. Vö. 3. sz. dallam. Távoblati típus-rokonai: MNT VII. XV. típus: 1-45.

Elterjedés: Főleg Dél-Dunántúl. (Szórványos, eltérőbb alakok: Fehér, Hont, Nyitra, Pozsony m). Az Alföldről e táj kivételével hiányzik. Kkh: 46 = töredék.

5. Lsz 5819. Közölve: MNT VII. 83.

„Felülről” terjesztve országosan ismertté vált Péczely: *103 magyar népdal* (Bp. 1939) c. dalosfüzetéből. Területi variáns: még egy Sándorfalváról (= Lsz 5823, közölve MNT VII. 89.).

5j.

Meg-rak-ják a-tü-zet,
Még-is-el-a-lu-szik,
Nincs-az-a-sze-re-lem,
A-ki-el-nem-mű-lik.

Sándorfalva, Kovács Pálné (35)

Waldmann, 1955. VIII.

Elterjedés: Főként Dél-Dunántúl (Somogy, Tolna, Baranya, Verőce).

Szórványos: Pest, Békés, Bács-Bodrog, Szabolcs, Bukovina.

Var. a szakirodalomban: MNT VII. XX. típus: 82-116.

6. AP 2940 d. Területi var.: Kevi, Telecska (*Hallották-e hírét...* 28, 196 sz.).

Országosan elterjedt, gazdag típus; harmadik sorában általában b 3 kadenciával.

Típusa: J I. 66.

7. MFMK. Területi var.: Tápérol még egy var.: 8. sz.

Elterjedés: Sok változatban élő, népes típus, zömmel Zala-, Somogy-, Tolna-, Baranya megyéből.

Szórványosan: Verőce, Szerém, Bács-Bodrog, Torontálból.

Ez az ősi örökségünkhöz tartozó, ma jellegzetesen dunántúlinak számító dallam (Kodály *A magyar népzeneben* cseremiszt változatát is közli) valaha széles körben ismert lehetett. Ennek emlékét őrzi a

néhány Szeged-környéki, dél-alföldi adat.

Típusa: J I. 61.

8. MFMK (Felv. 107/a). Var.: 7. sz., vö. 7. j.

3. és 6. sorát másik, hasonló ritmusszerkezetű dallamtípusból vette: 9. sz.

9. AP 7618 e. Területi var.: Majdán. Elterjedés: országos.

Típusa: J I. 60.

10. AP 6391 k. Var.: 11, 12. sz. A régi stílus egyik legelterjedtebb dallama Szeged környékén:

Ásotthalom 3, Csóka 2 (ebből egy: Száraz kútgem... 17.), Domaszék 4, Jázova 3 (ebből kettő: Hallották-e hírét 170, 171.), Majdán (Hallották-e hírét 59.), Mórahalom 2, Rúza, Sándorfalva, -Homoki tanyák 2, Szaján 2, Tápé, Tömörkény, Üllés.

Szövege többnyire a Szendre báró balladája v. betyárballada.

Elterjedés: Központja az Alföld, Pest, Csongrád, Bács-Bodrog, Torontál megye. Több var.-t ismerünk még Bukovinából. Dél-Dunántúlon szórványosan fordul elő.

Kkh: 35-37., H: 18-23.

Típusa: J I. 25.

11. AP 7602 p. Var. 10, 12. sz. Ld 10. sz. jegyzete.

12. AP 7609 f. Var. 10, 11. sz. Ld 10. sz. jegyzete.

Az előadó idős juhász repertoárjának központi dallama. A legkülönbözőbb hosszú ballada-szövegekkel énekl. Ezért tettünk hozzá csillaggal elválasztva még egy szöveget. E típusban a 3. sor b 3 kadeneciája ritkább.

13. AP 7609 e. Var. 14-18. sz. A magyar népzene egyik fontos típusa, *Kodály* tanulmányában (1952) cseremiszt és csuvas párhuzamával közölte.

Szeged vidékén a régi stílus legelterjedtebb dallamai közül való. Viszonylag gazdag hang- és ritmusvariánsok jellemzik. A szinte teljesen kihalt díszített előadásmód nyomai itt még fel-felbukkannak. Pásztor-szövegekre vagy betyár-balladára énekl.

Területi var.: Ásotthalom, Domaszék 5, Egyházaskér 4, Jázova, Majdán Rúza, Röske-Szentmihálytelek 3, Sándorfalva, Szaján 3, Szeged-Alsóváros 2, Tápé.

Elterjedés: Alföldi és észak-magyarországi típus. Kevesebb adat a Dél-Dunántúlról és Erdélyből is van. H: 1-12.

Típusa: J I. 80.

14. M. Var. 13, 15-18. sz. Ld. 13. sz. jegyzete.

15. AP 6391 l. Var. 13-14, 16-18. sz. Ld. 13. sz. jegyzete.

16. AP 6380 oo. Var. 13-15, 17-18. sz. Ld. 13. sz. jegyzete.

17. AP 7609 a. Var. 13-16, 18. sz. Ld. 13. sz. jegyzete.

18. AP 7618 l. Var. 13-17. sz. Ld. 13. sz. jegyzete.

19. ATISZ (= LSz 1996). Két különböző időben feljegyzett alak összevonása. A Fő-alak 1951-ből való. A csillag után közölt szöveg és a hozzátartozó variánsok 1943-ból, valamint az énekes következő megjegyzése: „Rábíztatta őket Nagy Mihályné, hogy lopják el Pósa Józsefnek szalonnját. Mikor ellopták, csak észrevették és aztán dühükben csóvát tettek a teté alá, akkor möglátta valaki és felelteték őket. Azért lettek rabok a szegedi és aradi várban.” (Az előadó sógora volt az egyik tettes.)

Területi var.: Algyő.

Elterjedés: Népes észak-magyarországi, alföldi típus. A Dunántúlon szórványos. Kkh: 9. H: 13 (= kontaminált, zavaros dallam).

Típusa: J I. 81.

20. AP 6379 z. Területi var.: Domaszék, Mórahalom, Sándorfalva- (Homoki tanyák) 2, Szőreg.

Új stílusúvá rendeződött sorokkal is előfordul

Tul - só - so - ron e - sik az e - ső,
Né menj ar - ra, kis - lány, el - e - ső,
He - ke - ve - red ró - zsa - szín ru - hád,
Ha ha - za mész, meg - ver az a - nyád.

Szőreg, Ölrös Mihályné Kovács Margit (48)

Ókrös, 1948.

Elterjedése: országos. Kkh: 30.

Típusa: J I. 62.

21. ATISZ. Völgyes vonalú első sora kivételes, egyéni.

- Területi var.: 22. sz. Elterjedés: országos. Hmv: 18.
Típusa: J I. 65.
22. AP 7618 j. Területi var.: 21. Továbbiakban 21. jegyzete.
23. AP 6380 y. Ebben a formában magában álló, egyedi dallam, 14-szótagos kanásztáncból szakadhatott ki. Távoli változata: Bartók: 15 magyar parasztdal 10. sz. — Kőröstárkányból (Bihar megye).
24. AP 6380 dd. Első sora kopottas. Var. 25.
Területi var.: Ásotthalom, Domaszék 3, Mórahalom, Tápé, Torda, Zsombó. Elterjedés: a teljes nyelvterületen.
Var. a szakirodalomban: MNT III A 313-376., Típusa: J I. 19.
25. Közölve: MNT III A 322. Var.: 24. sz, ld. annak jegyzetét.
26. AP 6379 Aa. Területi var.: Domaszék, Mórahalom 2, Szeged, Szeged-Felsőtanya, Tömörkény, Zsombó. Elterjedés: országos.
Típusa: J I. 18.
27. Közölve: B.S. 30. Területi var.: Apátfalva, Szeged, Tápé 2 (egyik Tápé monográfia 4. sz.). Elterjedés: Dél-Alföld: Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog; valamint Békés és Bihar megye. (Borsodból, Szabolcsból egy-egy adat. (H: 25-27. Vö. J I. 131.)
28. ATISZ. Szeged vidékén egyetlen.
Elterjedés: A Dunántúl kivételével mindenütt.
Var. a szakirodalomban: MNT III/A 812-813. J II Függelék 167. old.: „A hajnali csillag ragyog.”
29. AP 7602 e. A vidék közkedvelt dallama, dudánóta.
Területi var.: Algyő, Ásotthalom 2, Domaszék, Rőszke-Szentmihálytelek, Sándorfalva-Homoki tanják, Szaján, Tápé 2, Üllés, Rúzsa.
Elterjedés: Általános, kivéve az észak-nyugati területet.
Kkh: 16, H: 31.
Típusa: J I. 107.
30. MFMK. Var.: 31, 32. sz. (2-3. sora vö. 52. sz.) Dudánóta. Dél-dunántúli változatai vannak, ahol az ad atközliők még a karácsonyi, templomi dudáláshoz kapcsolják őket. A hagyomány Szegeden is élt, l. a Népi hangszerek fejezetben: duda.
Területi var.: Tápé 3, Szőreg, Torontál m., Szeged-Alsóváros.
Elterjedés: Pozsony, Pest, Bács-Bodrog, Békés, Szolnok m; Dél-Dunántúl.
Dór variánsa: MNT III/A 66.
31. Közölve: MNT I. 943. Var.: 30, 32. sz. Ld. 30. sz. jegyzete.
32. M. Var.: 30-31. sz. Ld. 30. sz. jegyzete.
33. AP 6389 d. Var.: 34 és kissé távolabbi 35. sz.
A 2. vsz. a főalak, mivel az 1. vsz. romlott. A szöveg az énekes egyéni szerzeménye. Az országos 5, 4 fokadenciával szemben területünkön a 2. sor mindig b3-on zár, kivéve a két bánáti, — jázovai és padéi — dallamot.
Területi var.: Tápé, Tömörkény 2, Sándorfalva, valamint Padé, Jázova (= Burány: „Hallották-e hírit...”: 10, 84. sz.).
Elterjedés: Főként Észak-Magyarországon és Délnyugat-Dunántúlon ismert, a többi területen szórányos. Hmv: 27.
Típusa: J I. 30.
34. AP 6381 k. Var.: 33, távolabbi 35.
Első sora rendhagyó, 6-szótagos. Ezért a 2. vsz. a fő-alak.
L. 33. sz. jegyzete.
35. MFMK. Közölve: *Péczely*: „Rózsa” 90. sz. Távolabbi var.: 33-34. sz.
A helyszíni lejegyzés nem tünteti fel a variánshang versszakát.
Területi var.: Földeák 2, Sándorfalva.
Elterjedés: Békés, Csongrád, Pest megye; valamint a 3. sorban b3-as kadenciával Erdély.
Var.: a szakirodalomban: *Kodály—Vargyas*: 123. sz.
36. M. Var.: 37. sz.
Területi var.: Algyő, Szeged-Felsőtanya, Tápé.
Elterjedés: Észak-Magyarország kivételével mindenütt.
37. AP 7602 j. Var.: 36 sz., l. annak jegyzetét.
38. M. Az énekes megjegyzése: Mulató nóta.
Szeged vidékéről több adat nincs.
Elterjedés: Észak-Magyarország, Pest m. H: 41.
Var. a szakirodalomban: MNT II/A 841-843.
39. ATISZ (Felv. 114/b) Szegedi var. nincs. Elterjedés országos. Hmv: 2. Szakirodalomban nincs közölve.
40. AP 6390 d. Var.: 41. sz. Különböző duda-nóta motívumokból kialakult helyi típus.
Területi var.: Tápé 3, ebből egy 5-soros.

Elterjedés: Szorosan vett variánsai csak Hódmezővásárhelyről ismeretesek. Hmv: 31. Vö. J I. 148, valamint 137, 138. típus.

41. ATISZ (Felv.) Var.: 40. sz., I. annak jegyzete.

42. AP 7619 d. Var.: 43. sz.

Területi var.: Algyő, Ásotthalom, Egyházaskér, Röske-Szentmihálytelek, Sándorfalva-Homoki tanya, Szőreg, Üllés.

Elterjedés: országos. H: 32.

Típusa: J I. 127.

43. AP 6380 ii. Var. 44. sz.

Területi var.: Domaszék 3, Röske-Szentmihálytelek, Üllés.

Elterjedés: általános. Kkh: 20.

Első fele: J I. 128. típus.

44. AP 7619 i. Var. 43. sz., ld. annak jegyzete.

H: 33.

Típusa: J I. 128.

45. ATISZ. Var.: 46. sz. A vidéken gyakran 1-es főkadenciájú, míg az országos variánsok többsége b3-as.

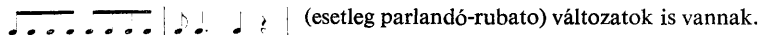
Területi var.: Balástya, Kistelek, Szeged 2, Tápé 2, Tömörkény.

Elterjedés: általános.

J II Függelék: „Faggyú-gyertyát égetek én.”

46. Bartók-Rend 2171 b. Var. 45. sz. ld. annak jegyzete.

47. AP 3173 c. Országosan elterjedt dallam, legtöbbször Észak-Magyarországról való, Erdélyből kevesebb. A közölt tripodikus giusto alak mellett egyéb ritmusú:

Ilyen a másik területi variáns Apátfalváról.

Var. a szakirodalomban: *Kodály—Vargyas: 222.*

48. AP 7618 a. Különleges, laza szerkezetű dal. Fő-alakja a magasról induló 2. vsz. Ugyancsak magasról indul a 4, 5, 7. vsz. is. Dallamvonalában, szótagzámban és a strófát alkotó sorok számában egyaránt változékony. (Előadója jó énekes, több alkalommal is ugyanúgy énekelte. (A dallamképzeletében ott bujkál a Rákóczi-nóta egyik szegedi típusának emléke (vö. 50,51. sz.). Az 1, 3, 6. vsz. első fele a „Juhászlegény, szegény juhász legény” kezdetű műdalhoz hasonlít. — Ilyen formában egyetlen adat.

A gyűjtő kérdésére — hogy ki akart átkelni a vízen — az adatközlő ezt válaszolta: „Valami tekintélyös személy volt, asszony.”

49. TDt 830: 372. Vidékünkéről — bizonyára gyűjtés híján — több adat nincs.

Elterjedés: a teljes nyelvterületen.

Cs. Tóth XVI. sz.: 118, 119. MNT II. 319.

50. AP 1286 b. Közölve: vázlatos lejegyzésben *Tápé* monográfia 6. sz. Var.: 51, távolabbi 48. sz.

A Rákóczi-nóta dallamcsaládjába tartozik. F záróhangra transzponáltuk a könnyebb összevetés kedvéért. A jellegzetes fríg zárlat ebben a dallamban a 3. sor végére került. Rendhagyó utolsó sorában alul nagyszekunddal egészül ki és ezzel dórrá értelmeződik át (vö. 51. sz. jegyzete). Hasonló hangnemi var. jellemző a *Csordapásztorok* (Papp G. XVII. sz. 1.) dallamra, amely általában 4-soros fríg, Erdélyben azonban a fent említett módon 5-soros dórrá alakul.

Területi var.: Csóka, Egyházaskér, Tápé 2.

Elterjedés: Észak-Magyarország, Dunántúl (főként a Dél-Dunántúl egészen Verőcégig), Bihar megye.

Vö. J I. 170. típus.

51. AP 7617 d. Var.: 50. sz, távolabbi 48. sz.

L. 50. sz. jegyzete. Területünkéről az egyetlen fríg var. Padéról való. A 3-soros dallam az 1. sor lehajló végének kivételével igen hasonlít az 51. sz.-hoz. A dórrá kiegészült 4. sor itt hiányzik. — A moholi énekes apjától tanulta, aki Padén volt juhász és az adatközlő maga is sokat tartózkodott ott. (Közölve: „Hallották e hírt...?” III.)

[Parlando] $\text{♩} = \text{cca } 96$

1. Ré - vé - szek, ré - vé - szek,
Jó ré - vész mes - te - rek,
Vi - gye - tek át a Ti - szán!

2. Van még egy forintom,
Azt is néktek adom,
Csak vigyetek a Tiszán!

3. Elvitték uramat,
Hét kis árva maradt,
Vigyetek át a Tiszán!

4. Van egy selyem szoknyám,
Azt is neked adnám,
Csak vigyé ját a Tiszán!

Padé. Vlasity Károlyné Zéltiy Klára (47)

Burány B., 1975.

52. ATISZ. A gyűjtő megjegyzése: „Kizárólag mulatás közben éneklék. A 3. sort addig ismétlik, míg a nevezett ki nem issza a poharat.”

Barokk műzenei hatásra keletkezett dallam. Szövege gyakran betlehemes. Strófaszerkezete többnyire szaffikus, vagy ütempárisméltéssel kevert forma.

Izopódikus variánsa:

$\text{♩} = 116$

1. Ez a po - há r bú - csú - zik,
Var - ga lós - ka most i - szik,
Él - jen, él - jen, él - jen, él - jen,
Él - jen a ba - rát - ság!

2. Ha kiissza belőle,
Váljon egészségére,
Refr

3. Ha ki nem issza belőle,
Nagy lófasz a seggében,
Refr

Beszédhangon: – Ki a borát meg nem issza,
Ketya fingját tolja vissza!

Algyó, Tóth Jánosné (42)

Péczely, 1959.

A területről több közeli változata ismert. Hasonló jellegű: 53. sz; valamint egy karácsonyi dallam Tápérol (+ MNT II. 542.).

Elterjedés: Dunántúl, Észak-Magyarország, Alföldön: Pest és Szolnok megye.

Távolabbi variánsok: MNT II. 501, 502, 520, 537; MNT III/B 183, 184.

53. M. Karácsonyi szokás: „kóringyálás”. Összecsoportosult 2-3 gyermek, oszt mentünk az utcán, oszt beszóltunk az ablakon, hogy: Dicsértessék a Jézus! Tetszik-e az angyali vigasság? Akkó kiszótak, hogy: Tetszik! Akkó kezdünk mondani az éneket. Kint az utcán, az ablak alatt. A végén: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Hozzák a diót!” (Diót kaptak a végén.) — Szorosan vett területi variánsa nincs. Második felét vö. 52; valamint 77.

Elterjedés: Dunántúl, Alföld.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 495, 537, 539-542 (= Tápé) 543, 547.

54. AP 7608 h. Var.: 55, 56. sz., valamint a belőle kiszakadt és önállóult formák: 57, 58. sz.

A sirató-rokonság körébe tartoznak. A 3. sor végének különböző kadenciái (5, 4, 1) bizonytalanságra vallanak, mutatják, hogy itt tulajdonképpen a stílusra jellemző 2-es kadencia elváltozásairól van szó. Előadasmódjukban a 12-es parlandó dalok természetes szövegritmusa érvényesül, még a nagy számú északi variánsban (amennyiben nem teljesen szabad parlandók) a táncritmus képlete, illetőleg annak oldottabb megoldása az általános. A dallamstílust XVI. századi históriás énekekkel hozza kapcsolatba Bodor Anikó (Az Árgirus nóta dallama környékünkön Híd 1977, I. sz.): 16 dalmot közöl és elemz a jugoszláviai magyar területről.

Több adatunk a területről nincs.

Elterjedés: Főleg Északkelet-Magyarország, palóc-föld. Kevesebb számban Dél-Dunántúl, Alföld, Székelyföld.

H: 24 (= Északkelet-Magyarországi típusokhoz közelebb áll, mint a szegediekhez.)

Típusa: J I. 97.

55. Bartók-Rend 1075 c. Bartók kézírata csak a szöveg kezdetét tünteti fel, majd: „(Petőfi) tovább ismert módon” megjegyzés olvasható. A 2. vsz. 2. sora után: „Ismert folytatás”.

Továbbiakban I. 54. sz. jegyzete.

56. AP 5051 g. Var.: 54, 55. sz. Vö. 54. sz. jegyzete.

A dal 2. versszaka. (A parodisztikus szöveg a régi dallam ízlésbeli értékcsökkenését jelzi.) — Első versszaka másik dallamtípushoz tartozik: J I. 132.

Rubato

Nincs e-gye-bern a ró-zsám-nál.
Az íe zá-log-ba van más-nál.
Ha ve-la-ki ki-vál-ta-ná.
A jó Is-ten meg-ál-da-ná.

57. AP 7617 i. 12-es szótagszámú strófából kiszakadt és önállósdott forma. Az 54. sz. dallam 1. sorának 1. üteme, 2. sorának 2. üteme és 4. sora alkotja.

Vö. még 55, 56. sz. Távolabbi var.: 58. Több változatáról nem tudunk. Vö. Kkh: 3.

58. AP 6381 j. Távolabbi var.: 57. sz.

Valószínűleg 12-es szótagszámú strófából kiszakadt és önállósdott forma. Vö. 54. sz. dallam 1. sor 1. ütem, 2. sor 2. ütem, 2. sor 1. ütem. (Vö. még J I 81. típus, anyagunkban 19. sz. dal.)

Területi var.: Üllés.

Elterjedés: Főként Somogy, Zala megye, kevés Pest és Csongrád megyéből. Vö. Kkh 3, 4. Ez utóbbiban a sorok az új stílus mintájára rendeződtek át, így A A⁶ B A.

59. ATISZ. Vö.: 60. sz. és jegyzete.

A 2. vsz. a fő-alak, mivel az 1. vsz. 3. sora 8-szótagosra módosulva nem tipikus. A 4. vsz. 2. fele meg van ismételve.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 348-IV, 581, 582. Vö. J I. 200.

60. AP 8075 c. A dallam a sirató stílus jegyeit mutatja.

Területünkön egyetlen, vö. 59. sz.

Elterjedés: országos.

Cs. Tóth XVI. sz.: 197; Papp G. XVII. sz.: 64.

61. Tdt 122: 548. A sirató stílus jegyeit mutatja.

Elterjedése: országos.

Cs. Tóth XVI. sz. 190; Papp G. XVII. sz. 125, 129, 336.

62. M. Területünkön egyetlen adat.

Elterjedése: Erdély, Mezőség, Kelet-Alföld.

Típusa: J I. 110.

63. ATISZ. Francia eredetű középkori dallam *volta* ritmussal (Vargyas 1958, 156. 1. Dobszay—Szendrei—Vargyas 1973. 4. dallamcsoport) — A szokásosabb 4-soros strófa ebben a dallamban 3-sorosra kopott, 3. sora az elsőhöz hasonlít, második felében kvart-váltással.

Területünkön egyetlen.

Elterjedés: Dunántúl, Észak-Magyarország; szórványosan: Alföld, Mezőség, Erdély.

Típusa: J I. 122.

64. AP 6379 Mm. Var. 65, távolról 66. sz. — A sirató stílushoz tartozik. Szövege mindig ballada.

Területi var.: Domaszék, Egyházaskér, (Egyikük: „Hallottátok-e hírt...” 177.) Szeged. Vö. esetleg Hmv: 45.

Vö. J I. 105.

65. AP 7619 b. Var. 64, távolról 66. sz. Ld. 64. sz. jegyzete.

Kkh: 38.

66. MFMK felv. 103/b. — A típus 3. sorában gyakoribb a második fokról 5-re ugró kadencia. Ez a dallam a 2. fokot kopogja ki és így méginkább a sirató sematikus vázát adja. — Vö. még 64, 65. sz.

Területi var.: Domaszék, Tápé.

Elterjedés: országos.

Típusa: J I. 105.

67. Tdt 728: 7310. — Vö. a gyöngyösi pásztormisek egyik kyrie dallamával: Rajeczky, 1955. első kotta.

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: Pest megye, Bukovina — kevés adat.

68. ATISZ. — Területi var.: Algyő. Elterjedés: országos.

Típusa: J I. 92.

69. MFMK felv. 110/c. — Területi var.: Mórahalom, távolabbi változat Csóka — „Hallották-e hirit...” 200, 201.) Elterjedés: Sopron, Komárom, Pest, Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Csík megye. Típusa: J I. 89.
70. AP 6381 z. — Területi var.: Algyő, Domaszék 3, Kistelek, Sándorfalva (Homoki tanyak) 3, Szőreg, Tömörkény. Elterjedés: általános. H: 49, 50. J II. Függelék 171. old. „Mély a Tiszának a széle.”
71. AP 6391 g. A dallamot az eredeti hangzás magasságában közöljük. Ez az utolsó megszólaltatható dunda a környékről. Tulajdonosa az 50-es években használta nyilvánosan utoljára. Játéka már kopottas, néha akadozó. (Bővebben a népi hangszerek fejezet dudáról szóló részében.) Ugyanettől a dudástól: 91. sz. A dallam eleje megegyezik a 70. sz. első felével, második fele különböző dalok kontaminációja.
72. MF 2297. Bartók lejegyzése mikroszkópus pontossággal ábrázolja a dal zenei képét. Az apró hangok ez esetben többnyire nem díszítőelemek, hanem a dallamlépések közti kisebb csúsztatások. Bartók megjegyzése: „a 2. 3. vsz. zengés következtében rosszul érthető” a fonográfhangerről. Területi var.: Szeged, Szőreg, Tápé. Elterjedés: országos.
73. AP 8297 i. Barokk műzenei hatásra keletkezett dallam. Formája kissé elváltoztatott szaffikus. Közeli variánsa nincs. Távolabbiak: MNT II. 48 első dallama, 363 V, 386 III, 591-593, 651, 739, 740. — Elterjedés: Erdély kivételével általános.
74. MFMK. — 13-szótagos kanasztánc dallamból kiszakadt forma. Vö. J I. 94. 1. és 4. sora; valamint Bartók, 1924: 301 1-2. sorát kvinttel lejjebb helyezve. Területi var.: Tápé (+ Monográfia 9. sz.) A teljes forma elterjedése: Dunántúl (főként Vas, Zala megye).
75. AP 6392 j. — Var.: 76. sz. Barokk műzenei hatást mutató dallam. Formája szaffikus. Területi var.: Domaszék 2, Kistelek, Tömörkény 2, Tápé 2. Elterjedés: általános. — Papp G. XVII. sz. 169. MNT III/A 518-562. (ebből területünkről való: 521, 522, 536, 538.)
76. Közölve: MNT III/A 536. Var. 75. sz., ld. annak jegyzete.
77. TDt 133: 7531. — Barokk dúr-hexachord dallam. Területünkön egyetlen (vö. 53. sz.). — Elterjedés: általános, kivéve Bács-Bodrog és Torontál megye. Déli határa tehát Tápé. Távolabbi hasonlóságot mutat még: MNT II. 42, 51. második dallama; valamint 317 — a második dallamfélével. Papp G. XVII. sz. 33.
78. Közölve: MNT II. 524. — Az énekes 5-6 éves korában tanulta *Valkány*-ban (Torontál megye). Területünkön egyetlen. Elterjedés: Mezőség. Var. a szakirodalomban: MNT II. 519 (= maggiore vált.).
79. TDt 128: 629. Területünkön egyetlen. Elterjedés: általános. Papp G. XVII. sz. 127, 257.
80. TDt 1221: 739. Területünkön egyetlen. Elterjedés: általános. Papp G. XVII. sz. 170.
81. AP 8292 a. Var. 82. sz. Területi var.: még egy Tápéről. Elterjedés: Sok adat Dél-Dunántúlról Zalától Verőczéig. Szórványosan: Veszprém, Fejér, valamint Békés és Bács-Bodrog megye. Vö. még 82. sz. jegyzete. Var. a szakirodalomban: MNT III/A 415 — távolabbi. Típusa: J I. 157.
82. AP 3662 k. Var. 81. sz. Területi var.: még egy szintén 3-soros Tápéről. Elterjedés: általános. Var. a szakirodalomban: Kodály—Vargyas: 219. Kkh: 14. H: 39.
83. ATISZ. Párosító. Formája szaffikus. Területünkről egyetlen. Elterjedés: általános. Nagy számú távolabbi (fríg) var. közül a legközelebbiek: MNT IV. 544, 555. — Vö. még J I. 164. típus.

84. MFMK

Területi var.: Tápé, Szeged-Felsőtanya.

Elterjedés: Észak-Magyarország és Erdély kivételével általános. Legtöbb a Dunántúlról való.

Az országos változatok moll-jellegűek, műdalos fordulatokkal, főkadenciájuk a tonika alatti kvint.

A Szeged-környékiek a dudanótákhoz állnak közelebb.

KKh: 18 első fele.

J II. Függelék, 171. old. „Megdöglött a bíró lova”

85. Közölvé: B. S. 13.

Területi var.: 86. sz.

Elterjedés: általános.

J I 162. távoli, izometrikus változata.

86. ATISZ. Var. 85. — Formája szaffikus.

Elterjedés: általános.

Típusa: J I. 162.

87. Közölvé: B. S. 10. Var: 88. sz.

Területi var.: Tápé 2.

Elterjedés: Észak-Magyarország, Alföld.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 550-556.

J I. 172. távolabbi változata.

88. ATISZ. Var. 87. sz. ld. annak jegyzete.

Ugyanettől az énekestől egy évvel későbbi gyűjtésből közölvé:

MNT II. 551.

89. AP 8289 I.

Vö. 90. sz. 3. sora.

Területi var.: Kistelek (= MNT II. 600.), Tápé 3 (ebből egy: MNT II. 947.)

Elterjedés: Dunántúl, Bács-Bodrog megye. (Hevesből szórványosan.)

Var. a szakirodalomban: MNT II. 373 I, 374 I, 597-605, 947.

90. AP 6381 a. Var. 91. sz. (távolról 89. sz.)

A régi „ugrós” táncsalád tipikus Szeged-környéki dallama. Mintegy átmeneti fokot mutat a vokális dunántúli kanásznóták és a fejlett, hangszeres, erdélyi (legényes) dallamok között. (Martin: Magyar tánc típusok és táncdialektusok, 210. old.)

Területi var.: Ásotthalom 2, Domaszék 2, Feketető, Röske-Szentmihálytelek, Sándorfalva- (Homoki tanyák) 2, Szeged, Üllés, Zsombó. Elterjedése: országos. Az 1 1 5 kadencia az Alföldre jellemzői Dél-Dunántúl: b3 1 b3; Észak-Magyarországon: 1 1 b3.

J I. Függelék 167. old. „A barátok, a barátok facipőbe járnak”

91. AP 7617 b. Var. 90. sz. ld. annak jegyzete.

A hatlykú hosszúfurulya hangolása:

Nem sikerült nyomára jutnunk, hogy az előadó juhász honnét szerezte hangszerét. Ezen kívül területünkön a hosszúfurulyának még az emlékével sem találkoztunk.

92. MF 2416 b.

Szerkezetben, dallamvonalban a 90, 91. sz.-hoz lehet hasonlítani.

Ritmusa augmentált kolomejka.

Szövege megjelent: B. S. 2. Péczely: 103. . . 21. sz. ugyanez a dallamtípus Pest megyéből. Második versszakának szövegét B. S.-tól vette.

93. ATISZ

Utolsó üteme kvarttal lecsúszott. Így a funkciós, tonika alá kanyarodó idegen dallam — V V 2 kadenciával — valamivel közelebb került mixoldy népdalainkhoz. Ilyen formában egyetlen. A gyűjtő megjegyzéséből: Alsóvárosi búcsún öreg koldus házaspártól hallotta. Szövegét így nem tudta lejegyezni, csak a címét: „Ének egy nyomorék lányról.”

Szeged vidékén többnyire koldus-ének, ill. a Szent-Család járás egyik darabja.

Területi var.: Algyő, Ásotthalom, Domaszék, Kistelek, Sándorfalva, Szatymaz, Tápé.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 321, 349 (= Kisteleki Szt. Család járás).

94. Td 113: 1947. Var. 95. sz.

A Rákóczi-nóta dallamkörébe tartozik.

Területi var.: Tápé 3.

Elterjedés: A teljes nyelvterületen ismerik, különböző szakrális szövegekkel. A csiksomlyói búcsú egyik legfontosabb dallama éppen úgy, mint a szegedi havibúcsúé.

Papp G. XVII. sz. 108, 288. távolról. (Esetleg MNT II. 939)

95. TdI 113: 1933. A 94. sz. dallam paródiája. Ld. annak jegyzete. Az adatközlő hozzáfűzi, magyarázza: „A többiek ráfeleltek, mē be vót pityókázva egy kicsit a vezető, aztán nem látta, hogyhāt nem körösztfā, hanem kūtgmfa.”

96. MFMK.

1-re végződő első két sora rendhagyó, az általános V V 3-as kadenciájú alaknál valamivel kevésbé műdalos.

Területi var.: nincs.

Elterjedés: országos (főként Alföld, Észak-Magyarország).

Var. a szakirodalomban: Bartók, 1924: 231.

97. TdI 832: 2270.

Területi var.: nincs.

Elterjedés: Dunántúl, Észak-Magyarország, Erdély, Moldva. (Az Alföldről Tápén kívül az egyetlen adat Peregról, Pest megyéből való.)

Papp G. XVII. sz. 74.

98. AP 8297 e.

Barokk dūr-hexachordos dallam, — sajátságos 5-soros strófászerkezetében a kolomejka, valamint a szaffikus formai nyomaival.

Területi var.: nincs.

Elterjedés: Abaúj megye (5 dallam).

Vö. Papp G. XVII. sz. 140?; esetleg 177 első fele.

99. Közölve: MNT II. 889. Var.: 100. sz., vö. még 101. sz.

Antal-köszöntő második dallama. Első: 130. sz.

Területi var.: Tápé 6 (ebből MNT II-ben 977.), Tömörkény (= MNT II. 890.)

Elterjedés: országos (Erdélyben nincs).

Var. a szakirodalomban: MNT II. 970-977; második dallamként:

MNT II. 891-893. — Vö. Papp G. XVII. sz. 252-II.-Hmv: 83 (= töredék).

100. AP 1284 c. Var. 99. sz. 1d. annak jegyzete. Vö. még: 101. sz.

András-köszöntő utolsó dallama. Előtte: 108, 111. sz. dal.

A végén: „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Krisztus Isten éltesse Andrásokat sokáig!”

101. TdI 143: 1520. Vö. 99, 100. sz.

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: országos (Erdélyben nincs).

Vö. Papp G. XVII. sz. 133-II, 171-III, 252-II.

102. Közölve: MNT II. 639. — Barokk dūr-hexachord dallam.

Területi var.: nincs.

Elterjedés: Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl (Pest megyéből egy).

Var. a szakirodalomban: MNT II. 637, 638, 640-646; 365. I, III.

Papp G. XVII. sz. 140.

103. AP 8074 d. — Karácsonyi vecsernye himnusz. Az előadó könyvből énekli.

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: országos.

Papp G. XVII. sz. 84. (99.)

104. MFMK. Var. 105.

Ponyvai szövege: Új énekek Nagybjtjre. Kiadta: Orosz István. Szeged.

Területi var.: Algyó (= MNT III/B 120), Tápé.

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: MNT III/B 120-125. Mindegyik „ló-sírató” szövegű lakodalmi játék.

Papp G. XVII. sz. 316.

105. AP 6382 e. Var.: 104. sz., I. annak jegyzete.

Ló-sírató, tréfás lakodalmi játék. A 4. vsz. 1. sora lemaradt a felvételtől, ezt a helyszíni feljegyzésből pótoltuk.

106. AP 8297 1.

Területi var.: Kistelek.

Elterjedés: Somogy, Baranya, Pest megye.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 497-499.

Cs. Tóth XVI. sz. 64. 3. sorától.

Papp G. XVII. sz. 260. 3. sorától.” (261?)

107. MFMK Felv. 85/a. — *Pünkösdőlő*.

Területi var.: Tápé, Szeged (= B. S. 33.)

Elterjedése: Zala, Somogy, Csongrád, Békés megye.

108. AP 1284. — *András-köszöntő* első dallama.

Előtte prózában: " — Dicsértessék a Jézus Krisztus!
— Adjon Isten jó napot!
— Szabad-e Andrást köszönteni?
— Szabad."

Utána: 111. és 100. sz. dallam.

Területi var.: Tápé 3 (ebből egy MNT II. 920).

Elterjedés: Legtöbb Zala, Somogy, Vas megye. Biharból 2. Ezen kívül az Alföldön, Erdélyben nincs.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 901-924.

Vö. J. I. 186.

109. TDt 64: 69. Vö. 110, 111, 130. sz.

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: Dunántúl, Erdély, Moldva. Kevés Észak-Magyarországról és szórvány az Alföldről (Szolnok megye 2, Bács-Bodrog 1).

Nemzetközi párhuzamairól: Domokos Pál Péter, 1952. Ballada-összefüggéséről: Dobszay, Szendrei, Vargyas; 1973.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 314. — H. 36 (= szövege ugyancsak Szent Regina históriája.)

Típusa: J. I. 181.

110. AP 8290 j. Vö. 109. sz.

Szövegét *Giltze István* paraszti verselő írta és nyomatta ki:

„MAKÓ várossának víz alól való pusztulásáról Szegeden.

Nyomt. Grün Orbán betűivel (1821. — Ismerteti Várnai Péter:

A makói árvíz nótája. Zenetud. Tan. I. 1953, (593-600).

Területi var.: Tápé (= MNT III/A 256.).

Elterjedés: Még 2 Bukovinából (= Sz Nd 37. (Kétsoros: Nagyszalonta (= MNGY 4, 4a, 4b.)

A bukovinai dallamon — Sz Nd 37 — (valamint Papp G. XVII. sz. 130.) keresztül a sirató stílushoz kapcsolódik. A 109. sz. — amely a *A búzamezőben* (Sz Nd 36.) variánsa — német, illetőleg távolabbi európai összefüggését is mutatja. (Domokos Pál Péter, 1952. Dobszay, Szendrei, Vargyas; 1973.)

Talán e két szálát egyesítik a Tinódi dallamok (Cs. Tóth XVI. sz. 42, 48.), amelyek a legközelebb állnak a tápai variánshoz. A népi dallam éppen a két Tinódi ének közti változat. Harmadik sorában a *Heltai Cancionale-beli* alakhoz (Cs. Tóth 42.), negyedik sorában a *Szegedi veszedelem* dallamához (Cs. Tóth 48) áll közelebb. A tonika alá lépő hangokat viszont következetesen elkerüli.

110j.

a) Heltai Cancionale, 1574. Cij.b
Sok csu-dák vol-ta-nak jó Magyar-or-szég-ba,

b) Szegedi veszedelem
Tinódi:Cronica.1554.GA,b
Szer-te-len,ve-sző-delm lám gyakran ér-kö-zik,

c) A makói árvíz nótája
Tápé, 1951.
Szent Lő-rinc tá-jé-kán ki ezi el-sőbb lát-ta,

d) Andrásfalva, 1914.
Sz N 37.
Meg-é-rik a szől-lő, mer sok szél ta-lál-ja,

e) Józseffalva, 1955.
AP 1348 b
Gyészba ho-rult az ég, az ü-dő vál-to-zik,

a) Kik-nől em-lé-kő-zet szé-les ez vi-lág-ba,

b) Is-ten-nek os-to-ra fe-jün-kün je-lő-nik,

c) É-le-té-re ki-ki csak a ha-lált vár-ta,

d) Meg-re ped a szí-ven, mer sok bu-zon-gát-ja,

e) Csak a bu-so-ka-sul, s az ü-röm tá-vo-zik,

A két tápai adat mindenestre a históriás dallamnak a szegedi hagyományba való teljes begyökeresését bizonyítja. A passzív megőrzésen, fenntartáson túl a stílusérzék elevenségére vall, hogy a XIX. sz. elejéről való ponyvai szöveget még mindig e históriás dallamra alkalmazzák. (A másik tápai változat szövege mennyasszony-búcsúztató.)

Érdekesként megemlítjük, hogy mindkét Tinódi dallamnak szegedi vonatkozása is van. Az egyik témájában kapcsolódik: *Szegedi veszedelem*. A másik Cs. Tóth feltételezése szerint Abigail asszony históriájának dallama; nótajelzésében pedig erre utal *Szegedi Veres Gáspár: Két Nemes Ifjakknak Igaz Barátságokról* (1578) való szerzeménye.

111. AP 1284 c-bb — *András-köszöntő* középső dallama. Előtte 108. sz, utána 100. sz. dal.

A 109. sz. dallamrokona, eltérés ebben a dalban az-1-es főkadencia.

Területi var.: Tápé.

Vö. 109. sz. jegyzete; valamint egy népes nyitrai lakodalmas típus: MNT III/A 175-205.

112. AP 7608 j. Moll-terces változata *mi-végű* hypó dallam: 113. sz.

A *Rossz feleség* ballada-dallam általában ütempáros, giusto második felének megkopott emléke. Szűk ambitusban egyhelyben topog: ABABC szerkezete esetleges.

113. AP 7617 j. Var. 112. sz. ld. annak jegyzete.

114. MFMK. — *Háromkirályok-járás*.

A gyűjtő megjegyzése: „Beszólnak: Szabad-e végezni a háromkirályokat, köszönteni az Úr Jézust?” Majd „hármán jönnek be subában, bajusznak, szakálluk subaszőrből. Hozzák a csillagot, körülállják a jászolt.” (Vö. MNT II. Vízkereszt fejezet.)

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: általános.

Papp G. XVII. sz. 155.

MNT II. 41-VI, 46, 47, 50, 52-II, 54, 55.

115. AP 6379 kk. Var. 116. sz.

Területi var.: Tápé 3, Domaszék.

Elterjedés: Dél-Alföld, Északkelet-Magyarország.

Hmv: 78.

Típusa: J I. 197. Első fele emlékeztet Dankó Pista „Eltört a hegedűm” kezdetű népies műdalára.

116. MFMK felv. 90/a. Var. 115. Ld. annak jegyzete.

Mi-végű hypó dallam — 115. sz. — *lá-végűre* kopott változata.

Negyedik sora a másodikhoz hasonlult.

117. AP 7602, h. Var. 118.

Területi var.: Ásotthalom, Domaszék, Röske-Szentmihálytelek, Rúzsza, Szöreg.

Elterjedés: országos.

Típusa: J I. 198.

118. AP 6391 b. Var. 117. Ld. annak jegyzete.

A Szeged-vidéki fújtatós duda lehetővé teszi, hogy a zenélő játéka közben énekeljen. Csóti Antal is szívesen dalol dudálás közben, bár a figyelem megosztása nem tesz jót játéknak. (Ilyenkor kevesebbet használja a kontrát, hibáz.).

119. ATISZ.

Területi var.: Algyő, Egyházaskér, Szaján, Szeged, Tápé 5, Tömörkény (= egyetlen lá-végű alak), Csóka (= „Hallották-e hírit...” 114).

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: Bartók, 1924. 276 b.

Hmv: 63; Kkh: 6, 7 (13) H: 14.

120. AP 6382 z — 6383 a.

Az összes területi var. ehhez a szöveghez kapcsolódik.

Területi var.: Algyő, Ásotthalom, 2, Balástya, Domaszék, 3, Röske, Szeged-Csengele, Újszeged, Szöreg, Tápé, Tömörkény; valamint két fél dallam Sándorfalváról.

Elterjedése: országos, valamint néhány Erdélyből.

Var. a szakirodalomban: Kodály—Vargyas, 1952. 147. — H: 15.

Vö. J I. 194. típus.

121. AP 8073 b.

Területi var.: Tápé 2.

Elterjedés: teljes nyelvterületen.

Cs. Tóth XVI. sz. 46.

122. TDt 826: 351. Var. 123.

Dobszay, Szendrei, Vargyas, 1973. 1/II-f dallam — ld. történeti és stílus-összefüggései.

Elterjedés: általános.

Papp G. XVII. sz. 35, 90.

123. MFMK felv. 82/a. Var. 122. sz. ld. annak jegyzete.

124. TDt 51: 41.

Területi var.: nincs. — Elterjedés: országos.

Papp G. XVII. sz. 30. — MNT II. 312, 313.

125. ATISZ. Vö. 127. sz. és jegyzete. — *Párosító*.

Területi var.: Tápé 2 (egyik MNT IV. 336 j.-ben említve).

Elterjedés: általános.

Var. a szakirodalomban: MNT IV 323-336 közeli; 311-322, 337-346. kissé távolabbi változatok. — Kkh: 27.

Típusa: J I. 204.

126. ATISZ.

Területi var.: Szeged (= B. S. 27)

Elterjedés: általános.

Var. a szakirodalomban: Bartók, 1924. 222, 223.

J II. Függelék 172. old. „Udvaromban hármat fordult a kocsi”

127. ATISZ. *Párosító*. Vö. 125. sz.

Területi var.: Tápé (= MNT IV. 285.), Majdán (= „Hallották-e hírit...” 194).

Elterjedés: országos.

Kodály Tanulmányában cseh dallammal veti össze (1576-ból).

MNT IV. 231-310. — Kkh: 29.

128. ATISZ.

A gyűjtő megjegyzése: „Bruckner kert: az alsóvárosi (Szeged) állomás melletti vendéglő. Az első világháború előtt sűrűn jártak oda a szőregi fiatalok táncolni.”

Területi var.: Szeged (= B. S. 110), Szöreg.

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: Bartók, 1924. 230. — Kkh: 39.

J II. Függelék 173. old. „Végigmentem a leMBERGI fűTACÁN”

129. ATISZ.

Területi var.: Szeged.

Elterjedés: országos. — Vö. Kkh: 34.

J I. Függelék 171. old. „Onnan alól jön egy hadihajó.”

130. Közölve: MNT II. 889 — első fele. Folytatás: 99. sz. dallamunk. *Antal-köszöntő*. (Vö. 109.)

Területi var.: Tápé 2, Tömörkény (= MNT II. 890).

Elterjedés: Dunántúl, Alföld.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 19, 315, 431, 888. A 887, 890-892. első fele, valamint 36. második fele.

131. AP 7403 b.

Területi var.: Csengele, Domaszék, Kistelek,

Elterjedés: országos, valamint a Mezőségen. — Kkh: 1.

J II. Függelék 170. old. „Két út van előttem”

132. AP 7603 1. (Vö. 119.)

Az 1. sor kadenciája gyakran VII. Másik tipikus szövege területünkön: „Megöltek egy legényt.”

Területi var.: Algyő, Ásotthalom 2, Csóka, Egyházaskér, Sándorfalva, Újszeged, Tápé.

Elterjedés: általános. — Kkh: 10.

J II. Függelék 173. old. „Zavaros a Tisza”

133. M. — A területen egyetlen.

Elterjedés: általános. — H: 37.

Típusa: J 1220.

134. ATISZ. — Szlovák terc-váltó dallam változata. Közismert szövege: „Megkötöm lovamat piros almafához.”

Területi var.: Szeged, Tápé.

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 387 I., MNGy XIV. 2 a.

Vö. Kerényi, 1961. 202.

135. Tdt 54: 173. — (Vö. esetleg 133. sz.)

Jedermann-szerű halott virrasztó ének, szövege a Lélek és a Halál párbeszéde. A további versszakokat a helyszíni lejegyzés nem örököltette meg, B. S. korábbi gyűjtéséből azonban ismerjük: A Halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok. Az Alf. Tud. Int. Évkönyve. 1944-45. Újra közzölve: NdNz a 65. sz. dallam szövegkiegészítéseként.

Területi var.: Tápé.

Elterjedés: Északnyugat-Dunántúl, Észak-Magyarország, Dél-Alföld.

Var. a szakirodalomban: Lajtha, 1956. 6-8, 25.

136. ATISZ.

Területi var.: Algyő, Kistelek, Tápé.

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: MNT II. 367-IV, 558, 559.

137. AP 6838 f. Var. 138.

Területi var.: Algyő, Tápé.

Elterjedés: Dunántúl kivételével a teljes nyelvterületen.

Papp G. XVII. 1.

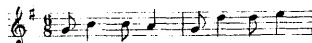
MNT II. 41, 51 utolsó dallama. 353-III, 354-I, 364-VII, 366-IX, 367-VI, 368-IX, 388-IV, 407-421.

138. M. Var. 137. ld. annak jegyzete.

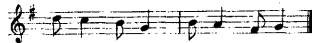
Karácsonyi szokás: *Kóringyálás* második dallama. Az első dallam:

138j.

„Meghallgatik-e az angoli vigasságot?”

1. A ka - rá-csony éj-sza - ká-ján.

Jé-zus szü-le - té-se nap-ián

2. Örüljünk és üdvendezzünk,
A kis Jézust mi dicsérik!

3. A kis Jézus aranyalma,
Szent József volt édesatyja,
ism.: Szűz Mária édesanyja.

4. Nincs a Jézus ágyán paplany,
Jaj de fázik az ártatlan!

5. Hideg szél fúj fejeskére,
Megfázik a gyöngö teste.

10-12 éves lányok karácsony este járják az utcát. Ablakok alatt, de néha a házba bent is éneklük. Pénzt nem ígen kapnak, inkább almát, mogyorót, diót, mandulát.

139. TDt y8: 1489. Területünkön egyetlen.
Elterjedés: Sopron, Vas, Heves, Udvarhely megye.
Cs. *Tóth* XVI. sz. 150.

140. ATISZ

Területi var.: Domaszék, Szeged.

Elterjedés: országos.

J II. Függelék 172. old. „Temető kapuja”

141. AP 6392 k₂. Var. 142-144. sz.

A németes dallam ütemelőzős 6/8-os ritmusa ebben a változatban hangsúlyos szinkópává módosult. A további variánsokban — 142-144. sz. — a ritmus még jobban átalakul, az alábbi képletté símul:

A 143, 144. sz. dallam *dó*-végű. A 143. már igen közel áll a *szó*-végűekhez, csak a legutolsó dallamlépésben kanyarodik fel. A 144. utolsó sora magasabb.

Területi var. (ezeken kívül): Domaszék, Egyházaskér, Majdán (= „*Hallották-e hírit...*” 61, 70), Sándorfalva-Homoki tanyák 2, Tápé 2.

Elterjedés: országos.

Var. a szakirodalomban: Kodály—Vargyas, 1952. 471. — H: 55.

142. AP 7618 h. Var 141, 143, 144. sz. L. 141. sz. jegyzete.

Az előadó szomszédja, Rúzsa Bálint (70) megjegyzi: „Az ördögök hívták, hogy menjen el a bálba. Mert azt mondta, hogy ű még az ördögöket is kitáncoltatja. Azt akkó az ördögök mög ütet táncolták ki. Mert kilenc ördög volt, akik táncoltatták ütet.”

143. ATISZ. Var. 141, 142, 144. sz. L. 141. sz. jegyzete.

144. MFMK. Var 141-143. sz. L. 141. sz. jegyzete.

145. Közölve: Bálint, 1933. 40.

Igen közel áll az új stílus dallamaihoz, az 1. és 4. sor megfelelése azonban még nem teljes.

Területünkön egyetlen.

Elterjedés: országos. — Kkh: 70.

Típusa: J I. 223.

146. ATISZ.

Elterjedés: Északnyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl.

Típusa: J II. 9. (Vö. J II. 60.)

147. Lsz. 17330. Var. 148, 149. sz.

Területi var.: Algyő, Szőreg, Tápé.

Elterjedés: általános.

Var. a szakirodalomban: Kodály—Vargyas, 1952. 393.

Vö. J II. 13.

148. M. Var. 147, 149. sz. Ld. 147. sz. jegyzete.

149. MFMK. Var. 147, 148. sz. Ld. 147. sz. jegyzete.

150. AP 6379 Ii

Területi var.: Algyő, Szőreg.

Elterjedés: általános.

Típusa J II. 15.

151. AP 7407 b.

Az 1. vsz. hibás, 2. sora egy szótaggal kevesebb. Ezért a 2. vsz. a fő-alak. Szövege ponyvai.

Területi var.: Egyházaskér.

Elterjedés: Dunántúl, Dél-Alföld, palóc föld.

Típusa: J II. 14.

152. ATISZ

Területi var.: Szeged.

153. ATISZ.

J II. Függelék 171. old. „Megyen már a hajnalcsillag lefelé”

153. X. AP 7606 k.

J II. Függelék 171. old. „Lemberg alatt van egy kerek erdő”

154. Lsz. 18140

Regruták énekelték összefogózva. — Elterjedés: általános.

J II. 17.

155. ATISZ. — Elterjedés: általános.

J II. 41.

155. X. AP 6390 p.

Területi var.: Ásotthalom, Domaszék, Üllés.

Elterjedés: általános.

J II. 12.

156. TDt

Motivikája, rubato előadásmódja elárulja, hogy nem új stílusú dal, bár formája, dallamvonala miatt a zenei rendben itt kapott helyet.

Vö. J II. 34.

157. AP 6390 a. Vö. 158. sz.

Az énekes úgy emlékszik, hogy valamikor ponyván árulták a szövegét.

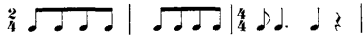
Vö. J II. 10.

158. AP 6381 r. Vö. 157. sz.

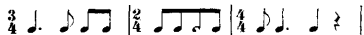
Első sora a következő ritmusvariánsokkal fordul elő területünkön:

Domaszék, Szőreg

Szeged (= B. S. 104.) Sándorfalva, Tápé

Tápé

Elterjedés: általános.

J II. 10.

159. MFMK.

A Járdányi által közölt típus 1. sora nagy ambitusú. A szegedi változatoké nem haladja meg a kvintet. Zenei rendünkben ezért előbbre került.

Területi var.: Domaszék, Szőreg (10-szótagos var.)

Elterjedés: általános.

J II. 103.

160. MFMK.

A Járdányi által közölt típus 1. és 4. sora 4/4, 2/4, 4/4 ritmusbeosztású, tripodikus. A tápai var. 1. és 4. sora ezzel szemben 4/4-es, bipodikus. — Még egy var. Tápéről.

Elterjedése: általános.

J II. 16.

161. ATISZ.

A Járdányi által közölt típus kezdősora alapról indul és domború. Variánsunk középről indul, zenei rendünkben ezért előbbre került. — Elterjedése: általános.

J II. 56.

162. ATISZ.

Területi var.: Szeged (B. S. 59.) — Elterjedés: általános.

J II. 28.

163. ATISZ=TDt 7792112

Az adatközlő kéziratot feljegyzésből énekelt, melynek végén a következő állt: „Igen sok ájtatos énekek Nagyszombatra és Húsvétra. Bp. 1882.”

Területi var.: Tápé.

Vö. 164, 171, 191, 194. sz. dallam távolról.

164. MFMK.

165. MFMK felv. 100/c. — Vö. 168, 174, 175. sz.

Területi var.: Ásotthalom, Sándorfalva-Homoki tanyák, Üllés.

Elterjedés: általános.

J II. 40.

166. MFMK.

167. Közölve: B. S. 53. (Vö. esetleg 153.)

Területi var.: Algyő, Tápé.

168. Lsz. 17337. Vö. 165.

Vö. J II. 41 (első és utolsó sora kissé eltér.).

169. Lsz. 18139.

Vö. J II. 252. középső sorai.

170. Közölve: B. S. 77.

Területi var.: Földeák.

171. Közölve: B. S. 72. — Vö. 159. sz.

172. Közölve: B. S. 23.

173. ATISZ. — Területi var.: Földeák, Szőreg 4.
10-szótagos változata J II. Függelék 167. old. „Arra alá dörög az ég alja” — vö. J II. 75.
174. AP 6383 m. Var. 175. sz. Vö. 165.
J II. 40. távolról.
175. M. Var. 174. sz. Vö. 165.
174. ATISZ. Vö. 167, 178.
177. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. 24.
178. Közölve: B. S. 85. Vö. 176.
Területi var.: Algyő.
J II. Függelék 170. old. „Kedves édesanyám de rossz lehet magának”
179. ATISZ.
Területi var.: Szőreg, Szeged (= B. S. 92.).
Távolabbi var.: Járdányi II. Függelék 168. old. „Erdő szélén de magos a kaszárnya”
180. ATISZ.
Izometrikus, bipodikus var. Szeged (= B. S. 36.)
181. AP 6380 k.
Területi var.: Domaszék, Rúza. Elterjedés: általános.
J II. Függelék 170. old.
182. AP 6380 c.
Területi var.: Algyő, Szőreg, Szeged (= B. S. 69.)
Elterjedés: általános.
J II. 6.
183. Lsz. 17324. Var. 184.
Vö. J II. 25.
184. MF 2414 II/d. Var. 183.
Vö. J II. 25.
185. MF 2416 II/b — Elterjedés: általános.
J II. 51.
186. MFMK.
Az új stílusú általános giustojával szemben parlando előadásmódja részben még a régi dallamokhoz köti.
187. AP 6380 f
János-köszöntő. A köszöntők általában a C-osztályhoz tartoznak. Ez a dal már próbálkozás az új stílus felé, a szöveg és dallam azonban kevésbé felel meg egymásnak és nem túl szerencsés heteropodikus strófát eredményez.
188. Lsz. 17328.
Funkciós dūr dallam, mely már a népi ízlés szerint kezd átformálódni. Kerüli a tonika alatti vezetőhangot. Két középső sora egymáshoz hasonult. — Vö. Kerényi, 1961. 13.
189. ATISZ. — Területi var.: Tápé.
J II. Függelék 171. old. „Lassan kocsis, hogy a kocsi ne rázzon”
190. MFMK.
J II. Függelék 171. old. „Megjött a levél fekete pecséttel”
191. MFMK. Vö. 192. sz. — Területi var.: Tápé 2.
Műdal hatására keletkezett vagy átformálódott dallam. Vö. Kerényi, 1961. 29+j. Ritmusuk azonos. Az 1. és 4. sor utolsó 5 hangja a minore-maggiore különbségtől eltekintve megegyezik.
192. M. Vö. 191.
Területi var.: Tápé.
Elterjedés: Alföld, palóc vidék.
J II 61. magasabb szótagszámú variánsa.
193. ATISZ. — Elterjedés: Alföld, palóc vidék.
J II. 50. magasabb szótagszámú variánsa.
194. AP 7618 d. Var. 195-197.
A tipikus alakhoz közelebb áll: 196, 197. Ilyenek a Szeged-környéki adatok. A 3. sor végének eltérő, lelépő menete a Torontál megyei változatok sajátosága: 1964, 1965.
Egyetlen dūr-terces var.: 195.
Területi var.: Algyő, Ásotthalom, Domaszék, Sándorfalva.
Elterjedés: általános.
J II. 48.
195. AP 7606 j. Var. 194, 196, 197. L. 194. sz. jegyzete.
196. ATISZ. Var. 194, 195, 197. L. 194. sz. jegyzete.
197. AP 6390 i. Var. 194-196. L. 194. sz. jegyzete.

198. Közölve: B. S. 67.

A dallam második felével indul, s csak utána kezdődik előlről. Ez került a főalakba. Negyedik sora egy ütemmel kibővült.

Elterjedés: általános.

J II. 57.

199. AP 6392 d.

A Járdányi által közölt dallammal ellentétben az összes Szeged-környéki var. kezdő- és záró sorának első üteme 2/4.

Területi var.: Domaszék 2, Sándorfalva-Homoki tanyák, Üllés, Zsombó.

Elterjedés: palóc vidék.

J II. 59.

199. X. ATISZ. — Területi var.: Sándorfalva. Elterjedés: általános. — J II. 45.

200. M. — Elterjedés: általános. — J II. 65.

200. X. MFMK.

J II. Függelék 173. old.

201. ATISZ.

201. X. MFMK felv. 92/c

Kodály népének változatára, valamint a XVII. sz.-ban feljegyzett dūr változatára utal.

Elterjedése: általános.

202. AP 7617 I. Var. 203-205. — Ebből valóban új stílusú: 202, 205.

Átmeneti formák: 203, 204.

Szinte szemünk előtt alakul az idegen, mūdalos alakból az új stílusú forma. Mindenekelőtt úgy, hogy a magas 4. sor (203, 204.) az első sorhoz hasonul és ezáltal létrejön a visszatérés: 202. A 205. sz. dallam nagy ambitusú 1. sora viszont éppen fordítva, a magas 4. sorhoz áll közel (ill. a 202, 203. kezdőhangjának felső oktávájá). A középső sorok általában azonos zenei tartalmúak (kivétel: 204.), az első sorhoz képest újat hoznak, csupán három utolsó hangjuk igazodik az első sor végének felső kvint transzpozíciójába. — Formaváltozatai:

202: A B B A (A A⁵ A⁵ A)

203: A B B C

204: A A B C

205: A B B A

Az összes változatra jellemző a 3/4, 2/4-es ritmus váltakozása, valamint egy kivétellel a *Szabó Vilma* szöveg.

Területi var.: Csóka, Egyházaskér 2 (—, „Hallották-e hírít...” 154, 155).

elterjedés: általános.

J II. 43.

203. AP 7619 g. Var. 202, 204, 205. Ld. 202. sz. jegyzete.

204. AP 7618 c. Var. 202, 203, 205. Ld. 202. sz. jegyzete.

205. MFMK felv. 123/c. Var. 202-204. Ld. 3202. sz. jegyzete.

206. ATISZ

207. AP 7610 b. — Elterjedés: általános.

J II. 66.

208. MFMK felv. 103/a

1. és 4. sora emlékeztet a „Rózsa, rózsa, labdarózsa levele” kezdetű dalra. — J II. Függelék 172. old. — de annál kevésbé funkciós jellegű.

Elterjedés: általános.

209. Közölve: B. S. 75.

Területi var.: Sándorfalva. — Elterjedés: általános.

J II. 74.

210. AP 6379 i. — Területi var.: Domaszék, Tápé.

211. AP 6390 s. — Területi var.: Domaszék 32. — Elterjedés: általános.

J II. 16.

212. MFMK felv. 85/c

J II. Függelék 173. old. „... két úton kell bemenni”

213. Közölve: B. S. 45.

Területi var.: Tápé 2. — Elterjedés: általános.

J II. 90.

214. MFMK felv. 107/b

A 2., 3. sor középső üteméről a gyűjtő megjegyzi, hogy az előző negyedekhez képest a 4 nyolcadhang valamivel lassúbb: =76. Átmeneti forma a végig 4/4 ütemű és a 4/4-2/4 váltakozó ütembeosztású dalok közt.

215. MFMK. — Elterjedés: Alföld.
J II. 89.
216. Közölve: B. S. 74. — Elterjedés: általános.
J II. 83.
- 216 X. M. — Elterjedés: általános.
J II. Függelék 172. old. „Színaranyból van a béke trombitája”
217. ATISZ
217 X. MFMK. — Elterjedés: palóc föld.
J II. 95. variánsa, az 1. és 4. sor pentaton fordulatát elkerüli.
218. ATISZ
A Járdányi által közölt alak — J II. 104. — középső sorai bipodikusak, két 4/4-es ütemből állnak
A sándorfalvi változat végig tripodikus.
Elterjedés: Dunántúl, Alföld, palóc föld.
- 218 X. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. Függelék 170. old. „Káposzta, káposzta, téli-nyári káposzta”
219. M.
Vö. esetleg J II. 120, 102.
- 219 X. Közölve: B. S. 57.
Területi var.: Szőreg.
Elterjedés: általános.
J II. 92.
220. Közölve: B. S. 37.
221. Közölve: B. S. 61.
Vö. J II. Függelék 168. old. „Az én babám rózsaszín szoknyája”, 171. old. „Országúton mennek a katonák”
222. AP 6381 n.
Területi var.: Algyő, Apátfalva (Kodály—Vargyas: 405.), Ásotthalom 2, Tápé, Zsombó.
Elterjedés: Dél-Alföld.
J II. Függelék 170. old.
223. ATISZ. — Területi var.: Rúza.
- 223 X. M. — Elterjedés: általános.
J II. 100., egy szótaggal bővebb variánsa.
224. ATISZ. Vö. 225. sz.
225. ATISZ. Vö. 224, 226. sz.
J II. 16.
226. Közölve: B. S. 48. Vö. 225.
J II. Függelék 173. old. „...suszterlegény varrta meg a cipőmet”
227. MF 2295 a
Bartók lejegyzése a ritmus és az inotáció legapróbb részleteit és esetlegességeit is rögzíti.
J II. Függelék 168. old. „Barázdáról barázdára száll a dalos pacsirta”
- 227 X. AP 6383 v. — Elterjedés: általános.
J II. 93.
228. MF 2415 e. Var. 229. sz.
Az apró hangok többsége csúszást jelöl és nem díszítményt.
Területi var.: Szeged (= B. S. 56.), Szőreg.
Elterjedés: általános.
J II. 108.
229. AP 6737 e.
A 228. sz. variánsa — citerán. A gyűjtő-lejegyző megjegyzése: „A dallam négyszer hangzik el, második fele mindig ismételve. Harmadszor és negyedszer a tempo gyorsabb: = 144-168. Az ismétlések alatt számottevő változtatás (variálás) nem történik. A játékos nyomó nélkül — ujjal játszik.”
Hangolás: eredeti alaphang *gisz* (g = gisz). Kísérő hurok: *g* (többség), *c'* (egy vagy kettő), *C* egy.”
Az előadó Budai Sándor maga is készít citerákat. Az általa vezetett sándorfalvi citerazenekar országos hírű; szerepelnek a rádióban, TV-ben, egyéb népzenei rendezvényeken.
- 229 X. ATISZ.
Területi var.: Ásotthalom. Elterjedés: általános.
J II. 110.
230. AP 6390 r.
Területi var.: Algyő 2, Domaszék, Sándorfalva.
Elterjedés: általános.
J II. 101.

231. AP 7602 k.
Területi var.: Algyő, Ásotthalom, Domaszék 4, Rőszke-Szentmihálytelek, Rúzsa, Sándorfalva-Homoki tanyák, Szeged-Felsőtanya, Szőreg, Tápé.
Elterjedés: általános.
J II. 114.
232. Lsz. 17325. Vö. 231. sz. távolról.
Területi var.: Domaszék, Szeged (= B. S. 108), Szeged-Felsőtanya.
233. AP 7619 a. — Területi var.: Szőreg.
J II. Függelék 168. old. „Édesanyám azt a szál rozsmaríngot.”
234. AP 7602 i.
A 2. vsz. 1. sora után az énekes leáll, majd folytatja. — Elterjedés: általános.
J II. 122.
235. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. 125.
236. ATISZ.
Területi var.: Sándorfalva-Homoki tanyák, Tápé.
Elterjedés: általános.
J II. 119.
237. Közölve: B. S. 97.
Vö. 236. sz. távolról, valamint J II. 105. távolról.
238. ATISZ. — Vö. 153. sz. távolról.
239. ATISZ. J II. 124. távolról.
240. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. 123.
241. Közölve: B. S. 106. — Elterjedés: általános.
J II. 126.
242. Közölve: B. S. 99. — Elterjedés: általános.
J II. 128.
243. AP 7603 n. — Területi var.: Sándorfalva.
J II. Függelék 171. old.
244. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. 112.
245. ATISZ.
J II. 140. dór változata.
246. ATISZ. Var. 247. sz.
Területi var.: Domaszék. Elterjedés: általános.
J II. 135.
- 246 X. Lsz. 18141. — Elterjedés: általános.
J II. Függelék 170. old. „Hideg szél fúj édesanyám, hozza ki a kendőm”
247. ATISZ. — Var. 246. sz. ld. annak jegyzete.
- 247 X. MF 2416 IIa. — Elterjedés: általános.
J II. 142.
248. MFMK. — Elterjedés: általános.
J II. 138.
249. Lsz. 18138
A 2. és 4. sor esetleges alkalmazkodó ritmus-eltérései nincsenek feltüntetve a helyszíni lejegyzésben.
Ugyanúgy a variánshangok sincsenek versszakhoz kötve.
Területi var.: Szeged. — Elterjedés: általános.
J II. 139.
- 249 X. ATISZ.
Területi var.: Ásotthalom. — Elterjedés: általános.
J II. Függelék 173. old. „...réztoronyba kilencet ütött az óra”
250. AP 7602 m
Területi var.: Algyő, Ásotthalom 2, Domaszék 2, Sándorfalva-Homoki tanyák, Tápé 2.
Elterjedés: általános.
J II. 143.
- 250 X. Közölve: B. S. 8.
Területi var.: Algyő.
J II. Függelék 172. old. „Százados úr, sejhaj, százados úr ha felül a lovára”
251. ATISZ. — Elterjedés: általános.
J II. 155.
252. ATISZ. — Területi var.: Szőreg. — Elterjedés: általános.
J II. 163.

253. Közölve: B. S. 3.
Területi var.: Algyő, Domaszék. — Elterjedés: általános.
J II. 154.
254. ATISZ. J II. 153.
- 254 X. ATISZ. Területi var.: Ásotthalom. — Elterjedés: Alföld, palóc vidék, székely föld.
J II. 149.
- 254 XX. MFMK felv. 92/b. — Területi var.: Algyő.
J II. 156. lá-végű, plagális variánsa.
255. ATISZ. — Elterjedés: Alföld, palóc föld, (Mezőség, Ny-Dunántúl).
J II. 158.
- 255 X. Közölve: B. S. 6. — Elterjedés: általános.
J II. 157.

A GYÜJTŐK NÉVSORA

Bartók Béla
Bartók János
Bálint Sándor
B. Csorja Kató
Bodó Zsuzsa
Bodor Anikó
Bodor Géza
Burány Béla
Csaplár Benedek
Csikesz Lajos
Elekfi László
Forrai Mária
Heintz Gyula
Járdányi Pál
Kiss Áron
Kodály Zoltán

Kovács János
Lajtha László
Martin György
Mathia Károly
Olsvai Imre
Ökrös László
Paksa Katalin
Paulovics Géza
Péczely Attila
Rajeczky Benjamin
Sárosi Bálint
Szeghy Endre
Sz. Fehér Erzsébet
Tripolszky Géza
Vikár Béla
Waldmann József

ZENEI MUTATÓK

Szótagszám-mutató

5.5.5.5.3.	135.
5.5.6.5.5.6.	24, 25.
5.5.8.8.	48.
5.6.5.6.	137, 138.
6.6.6.6.	5, 6, 39, 57, 58, 107, 109, 111, 130, 131, 133, 141, 142, 144.
6.6.6.6.6.	19.
6.6.6.7.	142.
6.6.6.8.8.	50.
6.6.7.	51.
6.6.7.6.	142, 143.
6.6.8.6.	21, 22, 119, 132, 142.
6.6.8.8.	48, 50, 51.
6.6.10.7.	148.
6.6.10.8.	140.
6.6.12.6.	161.
6.6.6+6.6.	199.
6.6.6+7.7.	199.
6.6.7+7.9.	198.
6.6.7+8.6.	147, 149.
6.7.6.6.	142, 144.
6.7.6.7.	142, 143.
6.7.7.6.	142.
6.8.8.8.	34.
7.6.7.6.	23, 74.
7.6.8.8.	48.
7.6.8.10.8.	48.
7.7.6.7.7.6.	7, 8, 9.
7.7.7.7.	29, 108, 115, 116, 163, 164.
7.7.7.7.6.6.	67.
7.7.7.7.3+5.	106.
7.7.8.6.	52j.
7.7.8.7.	188.
7.7.9.7.	29.
7.7.10.8.	243.
7.7.6+6.7.7.	52.
7.7.7+7.7.	146.
7.9.11.9.	36.

7.9.11.11.	37.
7.11.7.11.	117.
7.11.9.11.	37.
7.11.11.11.	36.
7+3.11.9.11.	118.
8.5.8.5.	125.
8.6.7.6.	127.
8.6.8.6.	127.
8.8.	138 <i>j</i> .
8.8.5.6.	84.
8.8.6.8.8.6.	26.
8.8.7.7.	53, 78.
8.8.8.	30, 31, 32, 49.
8.8.8.5.	123.
8.8.8.6.	123.
8.8.8.8.	3, 13—18, 33—35, 41—43, 48, 56 <i>j</i> , 60, 62, 71, 87, 88, 97,
103, 122, 123, 154, 186, 194—197.
8.8.8.8.8.	40.
8.8.9.8.	44.
8.8.5+5.6.	69, 84.
8.8.10.8.	4, 70, 182.
8.8.5+5.9.	45, 46.
8.8.6+6.4.	68.
8.8.7+7.5.	112, 113.
8.11.8.11.	4.
8.13.7+7.13.13.	100.
8+4.8.8.8.	66.
9.9.9.9.	20, 20 <i>j</i> , 191.
9.9.11.9.	242.
9.9.8+8.6.	76.
9.11.11.9.	215.
10.10.9.6.	129.
10.10.10.	63.
10.10.10.7.	134.
10.10.10.10.	27, 38, 59, 77, 120, 121, 152, 153X, 156, 162, 171, 202—205,
217, 221, 222, 228, 229, 240.
10.10.14.14.	89.
10.10.14.15.	187.
10.10.8+8.5.	83.
10.10.7+9.11.	166.
10.11.8.8.7+7.11.	28.
7+3.11.9.11.	118.
10.12.8.	124.
11.11.8.8.	94.
11.11.8.11.	86.
11.11.9.10.	104.
11.11.10.10.	104.
11.11.10.11.	159, 199X.

11.11.11.11.	1, 2, 10—12, 47, 64, 65, 85, 126, 128, 151, 153, 157, 158, 160, 167, 172, 176, 180, 183, 184, 190, 200, 208, 210, 216, 220, 229X, 237—239, 244.
11.11.12.	95.
11.11.12.11.	173, 212, 233.
11.11.12.12.	176.
11.11.13.11.	145, 192, 200X, 225, 236,
11.11.14.11.	189, 219X, 225.
11.11.15.11.	211.
11.12.9+12.11.	207.
12.8.8.8.	66.
12.10.9.	82.
12.10.11.12.	241.
12.11.11.12.	168, 169, 223.
12.11.11.13.	219.
12.11.11.15.	155.
12.11.12.13.	165.
12.11.9+12.11.	207.
12.12.9.9.	81.
12.12.11.8.10.	80.
12.12.12.	79.
12.12.6+6.4.	73.
12.12.12.12.	54—56, 61, 72, 93, 105, 110, 150, 185, 206, 216X, 231, 232, 235.
12.12.12.13.	234.
12.12.13.11.	105.
12.12.13.12.	245.
12.12.8+8.6.	101.
12.13.13.14.	234.
13.10.10.13.	230.
13.10.13.13.	174, 175.
13.11.11.13.	219.
13.11.13.13.	177.
13.12.12.12.	105.
13.12.12.13.	213.
13.13.9.13.	99.
13.13.11.11.	96.
13.13.12.13.	201, 255X.
13.13.13.13.	193.
13.13.7+7.13.	102.
13.13.15.13.	178, 218X.
13.13.17.13.	223X.
13.15.15.13.	227X.
14.7.7.7.	108.
14.11.11.14.	218, 224.
14.11.13.13.	174.
7+7.7+7.3+5.	106.
14.14.8.14.	246X.
14.14.11.5.	114.

14.14.11.14.	181.
14.14.12.14.	248, 254.
14.14.6+6.8+8.7.	98.
14.14.14.18.	92.
14.14.14.14.	90, 91, 217X.
14.14.18.14.	254X.
15.11.11.16.	209.
15.11.13.15.	226.
15.11.16.15.	227.
15.15.14.15.	254XX.
15.15.15.	139.
15.15.15.15.	250.
15.15.16.15.	253.
15.15.17.15.	170.
16.11.11.16.	214.
16.16.12.16.	247X.
16.16.16.16.	201X.
16.16.16.28.	247.
16.16.9+9.16.	249X.
17.17.13.17.	246.
18.11.11.18.	179.
18.18.12.18.	251.
18.18.13.18.	250X.
18.18.14.18.	249, 251.
19.19.13.19.	255.
19.19.15.19.	252.

Kadencia-mutató

7	(8)	1	23.
4	(7)	4	119.
1	(6)	4	141.
b10	(5)	7	4.
9	(5)	5	1, 2.
9 8	(5)	5 4	25.
8	(5)	7	35.
8	(5)	5	6.
8 8	(5)	5 4	24, 26.
8	(5)	4	5.
8	(5)	b3	38.
7 7	(5)	b3b3	7, 8, 9.
7 5	(5)	1	19.
7	(5)	b3	13—18, 20.
7 4	(5)	VII	19.
5	(5)		79.
5	5		30.
5	(5)	5	53, 77.
	(5)	5	82.
5	(5)	4	56.
5	(5)	b3	68, 78.
5	(5)	2	117.
	(5)	2	124.
5	(5)	1	74, 75, 76.
4	(5)	5	120, 121.
4	(5)	4	123, 143, 144.
4	(5)	b3	122.
4	(5)	1	123, 125.
1	(5)	9	217X.
1	(5)	8	158, 223, 232, 234, 241—244.
1	(5)	7	223X, 230, 235, 237, 240.
1	(5)	6	150, 165, 174. 196, 197.
1	(5)	5	20j, 152, 156, 164, 175, 176, 178, 179, 185—188, 190, 195,
199X, 200X, 202, 203, 205—207, 218, 218X, 222, 226, 227,
227X, 229X.
1	(5)	4	142, 148, 155, 168, 170, 171, 173, 182, 193, 194, 198, 209,
212, 216, 216X.
1	(5)	3	127, 140, 154, 161, 162, 166, 221,

1	(5)	b3	147, 149, 151, 189, 191, 192, 219X, 228, 229, 231, 236.
1	(5)	2	153, 153X, 163, 167, 169, 181, 183, 184, 201, 201X, 238.
1	(5)	1	127, 128, 145, 146, 157, 160, 177, 180, 199, 200, 208, 210, 211, 213, 214, 217, 219, 220, 224, 225, 233, 239.
9	(4)	5	3.
7	(4)	8	58.
7	(4)	5	57.
b6	(4)	7	116.
5	(4)	5	54, 59.
5	(4)	4	55, 62,
5	(4)	3	64.
5	(4)	2	60, 65, 66.
5	(4)	1	55.
4	(4)	4	69, 71.
4	(4)	b3	70.
1	(4)	1	129.
VII	(4)	4	138.
VII	(4)	4b3	137.
6	(3)	4	29.
5	(3)	3	108.
5	(3)	2	107.
5	(3)	1	39.
3	(3)	4	102.
3	(3)	3	72.
3	(3)	2	73, 103,
1	(3)	3	136.
1	(3)	1	131.
9	(b3)	5	3, 46.
9	(b3)	b3	36, 37.
8	(b3)	5	10, 11.
8	(b3)	4	33.
8	(b3)	b3	12, 34.
7	(b3)	5	46.
7	(b3)	4	21.
5	(b3)	8	27.
4	5b3	(b3) 5	28.
	b3	(b3) 7	126.
	1	(b3) 7	133.
	1	(b3) 4	132.
	1	(b3) b3	215.
	1	(b3) 1	134, 172.
	1	(b3) 1 2	135.
		(b3) VII	139.
	4	(2) 2	61.
3	3	2 (2) 3	114.
	3	(2) 3	110.
	3	(2) 1	109.
	2	(2) 4	104, 105.
	2	(2) 4 4 2	67.
	2	(2) 2	130.

1 (2)	63.
1 (2) 1	130.
9 (1) 1	41.
9 (1) 1 4	40.
8 (1) b3	42.
8 (1) 1	41.
7 (1) 5	45.
7 (1) 3	43.
7 (1) b3	44.
7 (1) 1	22.
b6 (1) 7	115.
5 (1) 4	52j.
5 (1) 3 5	52.
5 (1) 3 V	106.
5 (1) b3	56j.
5 (1) 2	47, 118.
4 (1) 4	48.
4 (1) 4 1	113.
4 (1) b3	48.
3 (1) 3 3	112.
3 (1) 1	111.
2 2 (1) 1	80.
1 (1) 7	250.
1 (1) 5	85, 87—93, 99, 204, 245, 247X, 249X, 255.
1 (1) 5 2	98.
1 (1) 4	86.
1 (1) 3	249.
1 (1) b3	48, 94, 96, 251.
1 (1) b3 4	48.
1 (1) 2	81, 97, 101, 247, 248, 259X, 255X.
1 (1) 2 1	100.
1 (1) 1 1	246X.
1 (1) 1	83, 252—254, 254X.
1 (1)	95.
1 (1) V	84, 254XX.
(1) V	106.
4 (VII)	51j.
1 (VII) 1	50, 51.
1 (bVI) 1	49.

Helynévmutató

- Algyő*, Csongrád megye
IV. 36, 38, 52j., 96, 123, 147, 154, 159, 166, 168, 169, 183, 188, 190, 232, 246^x, 249, 249^x.
- Ásotthalom*, Csongrád megye
IV. 11, 75, 131, 132, 141, 175, 199, 200, 216*, 219, 223^x, 243.
- Csóka* — Čoka, volt Torontál megye
IV. 51, 57, 91, 113.
- Domaszék*, Csongrád megye
III. 1.
IV. 2, 16, 20, 23, 24, 43, 90, 120, 148, 174, 181, 196, 227^x.
- Egyházaskér* — Vrbica [Verbica], volt Torontál megye
II. 19.
IV. 9, 18, 22, 42, 44, 48, 53, 65, 142, 194, 202-204, 233.
- Forráskút*, Csongrád megye
II. 4, 7, 8, 10, 13, 14.
IV. 238.
- Földeák*, Csanád megye
I. 2.
IV. 35, 155.
- Jázova* — Jazovo [Hódegyháza], volt Torontál megye
IV. 138, 138j.
- Kistelek*, Pest megye
IV. 76, 102, 137.
- Majdán* — Majdan [Magyarmajdány], volt Torontál megye
II. 20.
- Mártély*, Csongrád megye
II. 2
- Mórahalom*, Csongrád megye
I. 5, 6.
IV. 26, 64, 105, 115, 150, 182, 187.
- Oroszlámos* — Banatsko Arandjlovo, volt Torontál megye
II. 21.
- Padé* — Padej, volt Torontál megye
IV. 51j.
- Röske-Szentmihálytelek*, Csongrád megye
IV. 4.
- Rúzsa*, Csongrád megye
IV. 10, 15, 71, 118.
- Sándorfalva*, Csongrád megye
IV. 5, 5j., 34, 58, 70, 146, 158, 162, 180, 200^x, 218, 222, 229, 236.
- Sándorfalva-Homoki tanyák*, Csongrád megye
IV. 1, 155^x, 189, 197, 211, 218^x, 230, 239, 252.
- Szaján* — Saján, volt Torontál megye
IV. 12, 13, 17, 54, 112, 207.
- Szatymaz*, Csongrád megye
III. 4.
IV. 104, 114, 149.
- Szeged*, Csongrád
II. 5, 17.

III. 3.

IV. 6, 14, 27, 32, 46, 55, 56, 56j., 85, 87, 92, 93, 133, 145, 167, 170-172, 178, 184, 185, 198, 209, 213, 216, 219^x, 220, 221, 226, 228, 237, 241, 242, 247^x, 250^x, 253, 254, 255^x.

Szeged-Felsőtanya, Csöngöle, Csongrád megye

IV. 164, 186, 248.

Szőrcg, Csongrád megye

II. 9, 12, 16, 20j., 21.

IV. 45, 52, 63, 68, 72, 83, 86, 119, 125-129, 134, 140, 143, 153, 161, 173, 176, 177, 179, 193, 199^x, 201, 206, 223-225, 227, 229^x, 235, 240, 244-247, 251, 254^x.

Tápe, Csongrád megye

I. 1, 3, 4.

II. 1, 3, 6, 11, 15, 18.

III. 2.

IV. 3, 7, 8, 19, 25, 28, 30, 33, 39-41, 47, 49, 50, 59-62, 66, 67, 69, 73, 74, 77, 79-82, 84, 88, 89, 95, 97, 98, 100, 101, 103, 106-111, 116, 121, 122, 124, 135, 136, 139, 144, 152, 156, 157, 160, 163, 165, 191, 192, 201^x, 205, 208, 212, 214, 215, 217, 217^x, 254^x** 255.

Torontál megye

IV. 31.

Torontáltorda — Torda, volt Torontál megye

IV. 151, 153*, 195.

Tömörkény, Csongrád megye

IV. 99, 130.

Üllés, Csongrád megye

IV. 29, 37, 117, 231, 234, 250.

Valkány — Valcani, volt Torontál megye

IV. 78.

Zákány, Csongrád megye

IV. 94.

Zsombó, Csongrád megye

IV. 210.

Dalszöveg-mutató

Adjon az Úristen ennek a gazdának	II. 19-21.
A fényes nap immár elnyugodott	IV. 156.
A karacsony éjszakáján	IV. 138j.
Akármerről fúj a szél	IV. 7, 9.
¹⁹³⁶ Vö. Ha Dunáról fúj a szél: IV. 8.	
Alázatos könyörgését híveidnek	IV. 101.
Alig várom, hogy a nap lenyugodjon	IV. 180.
Amerre én járok, még a fák is sírnak	IV. 206.
A nyulacska kicsike	II. 16.
A part alatt	II. 17.
Apró szöme van a kukoricának	IV. 167.
A pünkösdnék jeles napja	III. 1, 2, 3.
A pünkösdnék jeles napján	III. 4.
A szegedi bírónak	IV. 29.
A szögedi halastó, halastó	IV. 27.
A szögedi hírös lányok mindég rüllam beszélnek	IV. 170.
A szegedi kaszárnyára rászállott a gólya	IV. 254.
A szegedi kaszárnyára rászállott egy gólya	IV. 248.
A szegedi kaszárnya sárgára van meszelve	IV. 218.
A szegedi nagy kávéház sárgára van festve	IV. 254*
A szögedi réztoronyba kilencet ütött az óra	IV. 249*
Az eke a földet	IV. 131.
Az én rúzsám karjai, karjai	IV. 221.
Azért ezt a nagy szentséget	IV. 139.
Az igaz Messiás már eljött	IV. 76.
Az isteni gyermeket	IV. 114.
Az olajok, az olajok fa cipőbe járnak	IV. 90.
Hosszúfurulyán: IV. 91.	
Áldj meg minket Atyaisten	IV. 97.
Áldj meg minket Jézus, kik itt egybegyűltünk	IV. 80.
Áldjuk az Atyát, a Fiút, a Szentlélekkel	I. 4.
Ántán titiom	II. 1.
Árpa, árpa, de rövid a szára	IV. 129.
Árpád huszár ha felül a lovára	IV. 238.
Átalmennék én a Tiszán ladikon, ladiladi-ladidom	IV. 249.
Barna kislány a konyhába mosogat	IV. 199*
Barna kislány belenez a tükörbe	IV. 128.
Barna kislány gyászos levelet ír, ráborul az asztalra	IV. 246.
Barna kislány, jól meggondold a dolgod	IV. 211.
Bárcsak régen felébredtem volna	IV. 89.
Bárdos Julcsa hat szoknyája	IV. 127.
Bemén a szobába	IV. 198.
Besorozták már az új regutákat	IV. 207.
Betlehem kis városkánál	IV. 78.
Betyár vagyok, Angyal Bandi a nevem	IV. 233.
Borozdában, zöld búzában szól a búbos pacsirta	IV. 227.
Bujdosik a betyár	IV. 55.
Bujdosik az árva madár	IV. 62.

Bújj, bújj zöld ág	II. 5.
Citkös levele van a, citkös levele van az eperfának	IV. 179.
Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok	IV. 231.
Csillagos ég ha beborúl, kiderül	IV. 220.
Csongorádi gulyáslegény	IV. 197.
Csordapásztorok	IV. 137.
Csöm, csöm, gyűrű	II. 3.
Csőpörög az eső, nem akar elállni	IV. 82.
Csütörtökön este	IV. 147, 149.
Csütörtökön viradóra	IV. 17.
De szeretnék hajnalcsillag lenni	IV. 228.
Citerán: IV. 229.	
De szépen szól a katonabanda	IV. 217.
Dícsérje az Urat minden nemzet	I. 3.
Dícsértessék a ma születendő kised Jézus	IV. 98.
Dúr a disznó, dúr a mocsár szélen	IV. 240.
Egy szem búza, két szem búza, kukorica szár	IV. 96.
Ejnye kislány, de piros a maga orcája	IV. 177.
Ej révészek, révészek	IV. 48.
Vö. Révészek, révészek: IV. 50, 51, 51j.	
Eldüllött, lecsúszott szénaboglya teteje	IV. 218*
Elérkeztünk e szent helyre	IV. 60.
Egyöttünk már, adjon Isten jó napot	IV. 108.
Elmegyek, elmegyek, meg is házasodok	IV. 235.
Elmegyek én messze, míg vissza sem nézek	IV. 232.
Előttünk tündöklék Jézus keresztje	IV. 94, 95.
Elszaladt a lovam citrusfa erdőbe	IV. 150.
Elszállott a fecske, visszatér estére a fészkére	IV. 214.
Evőnném én a ken lányát, a barnát	IV. 85.
Elveszett a lovam	IV. 21.
Elvitte a víz a szappant	IV. 68.
Ennek a barna lánnak dombon van a háza	IV. 213.
Erdőbe lakok én	IV. 57.
Erre gyere, amőre én	IV. 45.
Esik eső, esik, esik a kaszárnya falára	IV. 209.
Esteledik, alkonyodik	IV. 15.
Este van, este van	IV. 141, [198].
Este van, este van, elmúlt kilenc óra	IV. 234.
Este van már, este, tízre jár az óra	IV. 72.
Este viszik a menyasszony ágát	IV. 38.
Esthajnali csillag szépen ragyog	IV. 28.
Ez a kislány akkor sír, mikor koszorú van a fején	IV. 201*
Ez a kislány azt hiszi, azt hiszi, azt hiszi	IV. 193.
Ez a legény kiment az erdőbe	IV. 152.
Ez a pohár búcsúzik	IV. 52j.
Ez a vonat most van indulóba	IV. 166.
Ezernyócszáznyócvanhatodik évbe	IV. 65.
Ezt a kerek erdőt vágom én	IV. 191.
Édesanyám akkó kezdött siratni	IV. 219*
Édesanyám, de víg voltam azelőtt	IV. 2.
Édesanyám, de víg voltam azelőtt	IV. 47.
Édesanyám fehérremesztelt háza	IV. 172.
Édesanyám, hol van az az édes téj	IV. 126.
Édesanyám kis koromba	IV. 40.
Édesanyám rózsafája, én vagyok a legszebb ága	IV. 247.
Édős volt az anyám teje	IV. 41.
„Ének egy nyomorék leányról”	IV. 93.
Érik a szőlő	IV. 24.
Faggyú gyertyát égetek én	IV. 46.
Falu végén van egy nyárfá magába	IV. 12.
Vö. Szépen legel a kisasszony gulyája: IV. 11.	
Szépen legel az uraság gulyája: IV. 10.	

Fecském, fecském, édes fecském	IV. 44.
Fehér lilomszál	II. 18.
Fekete felhőből esik az eső	IV. 200.
Feleségem olyan lusta	IV. 69.
Fölbredtem Istenem, álmomból	IV. 121.
Fölmentem a hegyre, fölmentem a hegyre, lenéztem a völgybe	IV. 251.
Fönt a dombon van egy ház, zsindegy a teteje	IV. 223*.
Ferenc Jóska ha fölül, Ferenc Jóska ha fölül a lovára	IV. 250*.
Fütyül a masina, viszi a regutákat	IV. 178.
Gyere haza édesapám	IV. 112.
Vö. Jöjjön haza édesapám: 113.	
Gyere pajtás, gyerünk a be kocsmába	IV. 237.
Ha Dunáról fúj a szél	IV. 8.
Vö. Akármerről fúj a szél: IV. 7, 9.	
Ha fölmögyök doberdói nagy högyre	IV. 155*.
Ha felülök babám, ha felülök babám deresszörű lovmra	IV. 252.
Hajdú, hajdú, öreg hajdú	IV. 186.
Hajtsd ki babám az ökröket, úgy mondom	IV. 86.
Hallották-e hírit	IV. 58.
Harangoznak a toronyba hajnalba	IV. 184.
Három hete, mûta rúzsám fekszik	IV. 171.
Három ürü nem nagy farka	IV. 14.
Házunk előtt, házunk előtt folyik el a kanális	IV. 254**.
Hej, de hûvös szél fúj	IV. 19.
Hej, halászok, halászok	IV. 115, 116.
Hej, hozd ki babám a kantárom	IV. 13.
Hej, poléna, poléna	II. 15.
Hej, szélesnek udvarán, udvarán	II. 10.
Hej, széna, széna	II. 8.
Hej, vára, vára	II. 12.
Hej, vig juhászok, csordások	IV. 136.
Hervadj rózsa, hervadj	IV. 140.
Homokos, kavicsos a mi házunk eleje	IV. 174, 230.
Vö. Kivicses, kavicsos a mi házunk eleje: IV. 175	
Hosszú farkú fecske	IV. 119.
Hozd ki babám a kantárom	IV. 13.
Hozz bort kocsmárosné, megadom az árát	IV. 81.
Igyál betyár, múlik a nyár	IV. 43.
Ihajla, bérös gyerök ne rakd mög a szekered	IV. 181.
Jaj de beteg vagyok	IV. 161.
Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út	IV. 236.
Jaj de szélös, jaj de hosszú az az út	IV. 157.
Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út	IV. 160.
Jaj de szépen esik az eső	IV. 215.
Jaj, jaj nekem, kedves párom	I. 2.
János bácsi, Pista bácsi	IV. 32.
János gazda ha befogja	IV. 125.
Jézus is a jó bort szereti	IV. 75.
Jézus, mindenek Váltója	IV. 103.
Jobb ez a gazda, mint a másik volt	IV. 63.
Jó dõga van ötös honvéd bakának	IV. 145.
Jó dolga van sejhaj, Szegedébe bakának	IV. 224.
Jó estét, jó estét	IV. 142, 144.
Jó napot, jó napot	IV. 143.
Vö. Jó estét, jó estét: IV. 142, 144.	
Jó volna jól élni	IV. 34.
Jöjjön haza, édesapám	IV. 113.
Vö. Gyere haza, édesapám: IV. 112.	
Jön a kapitány sötét pej paripán	IV. 190.
Juj szénára, szénára	II. 2.
Karácsonynak éccakáján	IV. 88.
Kaszárnya, kaszárnya	IV. 148.
Kácsa, kácsa, özvegy kácsa	IV. 31.

Kálvária véres orma	IV. 123.
Keves, jó édősanyám, jaj, de árván hagyott ken	I. 1.
Kedves Mariskám, nem írhatok levelet	IV. 223.
Keresik a, nem felik a keresztelő leveletem	IV. 247 [*] .
Kék a kabátom	IV. 138.
Kék ibolya, ha leszakajtanálak	IV. 1.
Két nyárfa közt besütött a holdvilág	IV. 225.
Készül a menyország gyászmenyegzőre	IV. 104.
Két paradicsom, liliom, liliom	II. 11.
Két szívárvány, két szívárvány koszorúzza az eget	IV. 250.
Kihajtom a libám a rétre	IV. 242.
Kiment Jézus éjszakára	IV. 122.
Kinek ma feltetszett	IV. 130.
Kiöntött a Tisza a partjára	IV. 222.
Kirje, kirje, kis dedőcske	IV. 87.
Kis algyői lány, mikor voltam nálad	IV. 159.
Kis kacsa fürdik	II. 6, 7, 9.
Kis pacsirta szépen füttyül hajnalba	IV. 6.
Kis Tapéba két úton köll bemönni	IV. 212.
Kis tápéi laponson, laponson	IV. 205.
Kivicses, kivicsos a mi házunk eleje	IV. 175.
Vö. Homokos, kivicsos a mi házunk eleje: IV. 174.	
Kondorosi csárda mellett	IV. 35.
Kovács Jani iszik most	IV. 52.
Kutyakaparási csárda	IV. 18, 42.
Láttam a rózsámat az aradi várba	IV. 56.
Lefelé folyik a Tisza	IV. 182.
Lemberg alatt van egy kerek erdő	IV. 153 [*] .
Madarasi csárda előtt mi történt	IV. 151.
Madárka, madárka	IV. 199.
Majd ha megfűjják a béke trombitáját	IV. 216 [*] .
Ma vagyon, ma vagyon	IV. 107.
Máma irok a rózsámnak levelet	IV. 192.
Már minálunk a virágok mind elhervadtak	IV. 99.
Megdöglött a bíró lova	IV. 84.
Megismerem a kanászt	IV. 23.
Megölték a legényt	IV. 22.
Megrakják a tüzet	IV. 5, 5j.
Mögrészögödött mán a csósz	IV. 3.
Megszületett a rég várt Messiás	IV. 77.
Mögterült a barom	IV. 133.
Megy a gőzös lefelé	IV. 243.
Még akkor csak tizennyolc éves voltam	IV. 210.
Mély a Tiszának a széle	IV. 70.
Menjünk mi is Betlehembe	IV. 53.
Micsoda utálatos egy lónak élete	IV. 105.
Mikor a reguta elkezd öltözködni	IV. 185.
Mikor az Úr Jézus	IV. 109.
Miska bácsi, Gyurka bácsi	IV. 30.
Mit játszunk, lányok	II. 4.
Most jöttem én Gyuláral	IV. 37.
Vö. Tegnap jöttem Gyuláról: IV. 36.	
Mostan kinyílt egy gyönyörű virág	IV. 134.
Napjafogyott öreg, erős, dús fiatal	IV. 61.
Nem fúj a szél, nem fúj a szél, nem forog a kis tápéi szélmalom	IV. 255.
Nem idevaló születés vagyok én	IV. 158.
Nem járok én lagosszárú csizmába	IV. 153.
Nem köll neköm Türeiné	IV. 74.
Nem messze van ide Kismargita	IV. 120.
Nem zörög a levél, ha a szél nem fújja	IV. 245.
Nincs egyebem a rózsámnál	IV. 56j.
Nyisd ki anyám zöldre festett kapudat	IV. 244.
Odafönt a Kárpátokba dörögnek az ágyúk	IV. 246 [*] .

Ó egek, sirjatok	IV. 79.
Ó fényesség, szép hajnal	IV. 49.
Ó ha én egy nagyon nagy pincének a fenekére lejuthatnék	I. 6.
Ó Istennek átkozott kanverebé	I. 5.
Ó jaj, de félek	IV. 135.
Óreganyád él-e még	IV. 188.
Ősz az idő, diófával tüzelek	IV. 239.
Összefolyik a kis Maros a Tiszával	IV. 165.
Összepörölt engöm a csősz	IV. 196.
Pásztorok, kik nyájnál szüntelen vigyáztok	IV. 73.
Ranics Ágnis aran kácsa	IV. 4.
Ráncosszárú kis csizmám szögére van akasztva	IV. 201, 255 ^x .
Révészek, révészek	IV. 50, 51j.
Révészök, révészök	IV. 51.
Vö. Ej révészek, révészék: IV. 48.	
Rózsa Sándor az én nevem	IV. 16.
Rózsa Sándor bújosdik az erdőbe	IV. 208.
Sarkon van egy özvegyasszony tanyájja	IV. 216.
Sándorfalvi lányok, Isten veletek	IV. 200 ^x .
Sándorfalvi torony tetejébe	IV. 162.
Sárga csatos a cipőm	IV. 118.
Sárga kantárja van a kis pej lovamnak	IV. 168.
Sárga kukorica szár	IV. 117.
Sej, a Tiszának mind a két partja sáros	IV. 169.
Sej, haj, de szeretnék a templomba bemenni	IV. 227 ^x .
Sej, haj, liba, liba, sárgalábú liba	IV. 241.
Sej, sötét felhők vándorolnak az égen	IV. 219.
Sír az Isten báránya	IV. 106.
Sírhat, ríhat az az anya	IV. 154.
Szabó Vilma kiment a kis kertbe	IV. 204.
Szabó Vilma kiment az erdőbe	IV. 202, 203.
Szaporán keljetök föl bojtárok	IV. 59.
Szederinda levele	IV. 146.
Szeged felől, Szeged felől fúj a szél	IV. 229 ^x .
Szöged felől, Szöged felől gyün egy fekete felhő	IV. 253.
Szemetes a te házatok eleje	IV. 189.
Szent András viszi hársfáját	IV. 100.
Szent Jánosnak szép kögyes áldása	IV. 187.
Szent Lőrinc tájkán ki ezt elsőbb látta	IV. 110.
Széles a Balaton vize, keskeny a híd rajta	IV. 217 ^x .
Széles a Duna, keskeny a partja	IV. 83.
Széles Tisza vize	IV. 39.
Szépen legel a kisasszony gulyája	IV. 11.
Szépen legel az uraság gulyája	IV. 10.
Vö. Falu végén van egy nyárfa magába: IV. 12.	
Szépen szól a fülemüle hajnalba	IV. 183.
Szógátam, szógátam Maros kútja mellett	IV. 54.
Szombat első napjára	IV. 163.
Szűk ujjá van, szűk ujjá van a ködmönnek	IV. 66.
Született szűz leánytól	IV. 67.
Tányéricsa, babica	II. 13.
Tápénak is van egy vize	IV. 33.
Tegnap jöttem Gyuláról	IV. 36.
Vö. Most jöttem én Gyuláról: IV. 37.	
Tisza szélén elaludtam	IV. 194, 195.
Túl a Tiszán van hat csikó magába	IV. 12.
Túl a Tiszán van még egy nagy halastó	IV. 173.
Túlsó soron esik az eső	IV. 20, 20j.
Túrúval sütik a lepént	IV. 26.
Úgy elmegyek én, mit sem hallasz felőlem	IV. 155.
Újesztendő napján tizenkét óra	IV. 64.
Újszögédi csizmamadea csinálta a csizmámat	IV. 226.
Údvözlég Szent Anna	IV. 111.

Üdvözlégy Szent Szűz	IV. 124.
Vékony deszka kerítés	IV. 164.
Vékony héjja van a kukoricának	IV. 176.
Vén uborka, vén uborka	II. 14.
Vigan zengjetelek citerák, Jézus született	IV. 102.
Zavaros a Tisza	IV. 132.
Zöld erdőbe, zöld mezőbe sétálgat egy páva	IV. 92.
Zörög a kocsi	IV. 25.

IRODALOM

- Bartók B.—Kodály Z.*, (1921) Erdélyi magyarság. Népdalok. Bp.
- Bartók B.*, (1924) A magyar népdal. Bp.
- Bartók Béla levelei.* (1971) Új dokumentumok. (Szerk. Demény János.) Bp.
- iff. Bartók B.—Vargyas L.*, (1961) Bartók Béla Békés megyei kapcsolatai. Az Alföld és Bartók békési gyűjtése a folklórkutatásban. Az Erkel Ferenc Múzeum kiadványa. 24. Gyula.
- Bálint S.*, (1930) Szegedi kis Kalendárium az 1931. évre. Szeged.
- Bálint S.*, (1933) Szeged népe. Új gyűjtés I. Szeged.
- Bálint S.*, (1933) Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. NNY.
- Bálint S.*, (1944—45) A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok. Az Alföldi Tud. Int. Évk. I. 58—63.
- Bálint S.*, (1953) Régi szegedvidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi nótáról. Ethn. 44. 290—292.
- Bálint S.*, (1957) Szegedi szótár I—II. Bp.
- Bálint S.*, (1974) Szegediek Bács-Kiskun homokján. Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közl. 411—426. Kecskemét.
- Bálint S.*, (1975) Szeged reneszánsz kori műveltsége. Budapest.
- Bodor A.*, (1977) Az Árgirus nóta dallama környékünkön. Híd XLI. évf. I. 89—106. Újvidék.
- Burány B.—Fábri J.—Tripolszky G.*, (1966) Száraz kútgém, üres válu. Juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén. Zenta.
- Burány B.—Fábri J.—Tripolszky G.*, (1969) Kék szivárvány koszorúzza az eget. Zenta.
- Burány B.—Fábri J.—Tripolszky G.*, (1972) Rukkolnak a szép zentai legények. Zenta.
- Burány B.*, (1977) Hallották-e hírét? Pásztor dalok, rabénekek, balladák. Hagyományaink VIII. Újvidék.
- Czimer K.*, (1929) A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829—1929). Szeged.
- Csefkó Gy.*, (1926) Orrtökék a lakóház előtt. NÉ 1926.
- Cserzy M.*, (1922) Öreg Szeged.
- Csomasz Tóth K.*, (1958) A XVI. század magyar dallamai. Budapest.
- Csongor Gy.*, (1958) Dankó Pista 1858—1958. Emlékkoszorú a nagy nótaköltő születésének centenáriumára. Szeged.
- Domokos Pál P.*, (1952) Egy népballada dallama. Ethn. LXIII. évf. 150—160.
- Ecsedy I.*, (1960) A középkori hangszeres zene nyomozása régi magyar személynevekben. MNy. 85.
- Elekfi L.*, (1943) Karácsonyi népének-gyűjtés Tápén. Délvidéki Szemle.
- Eöszé L.*, (1956) Kodály Zoltán élete és munkássága. Bp.
- Járdányi P.*, (1961) Magyar népdaltípusok I—II. Bp.
- Kájoni J.*, (1676) Cationale Catholicum. Csíksomlyó.
- Kálmány L.*, (1877—1878) Koszorúk az Alföld vadvirágaiból.
- Kálmány L.*, (1881—1891) Szeged népe I—III.
- Kerényi Gy.*, (1961) Népies dalok. Bp.
- Kiss L.*, (1927) Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. A Magyar Föld és Népe 1. Karcag.
- Kiss L.*, (1974) Horgosi népdalok. A Zentai Múzeum kiadása. Zenta.
- Kodály Z.*, (1916) Régi karácsonyi énekek. Ethn. XXVII. évf. 221—224.
- Kodály Z.*, (1952) A magyar népzene. Példatárt szerk. Vargyas Lajos. Bp.
- Kollár P.-né.*, (1955) Bartók és Szeged. Délm. XI. 3.
- Kovács J.*, (1893) A régi jó időkből. Szent Dömötör napja. SzH. 255. sz.
- Kovács J.*, (1901) Szeged és népe. Szeged.
- Lajtha L.*, (1956) Sopron megyei virrasztó énekek. Bp.
- Lajtha L.—Dincser O.*, (1939) A tekerő. NÉ 103—111.

- Lugossi D.*, (1929) A szegedi zenekultúra története. Muzsika I. 11. sz. 10—51.
- Magyar Népköltési Gyűjtemény (1924) XIV. Nagyszalontai gyűjtés. Kodály Zoltán közreműködésével. (Szerk. Szendrey Zsigmond.) Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1951) I. Gyermejátékok. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Kerényi György. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1953) II. Jeles napok. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Kerényi György. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1955) III. A—B. Lakodalom. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Kiss Lajos. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1959) IV. Párosítók. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Kerényi György. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1966) V. Siratók. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Kiss Lajos és Rajeczky Benjámín. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (1973) VI. Népdaltípusok 1. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre. Bp.
- A Magyar Népzene Tára (sajtó alatt) VII. Népdaltípusok 2. (Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.) Járdányi Pál rendszerében sajtó alá rendezte Olsvai Imre.
- Manga J.*, (1968) Magyar dudák, magyar dudások a XIX—XX. században. Népi Kultúra — népi társadalom. A MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve I. 127—186.
- Martin Gy.*, (1970—1972) Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Néptáncpedagógusok kis könyvtára. Bp.
- Martin Gy.*, (1970) Adatok Tápé tánc hagyományaihoz (Az Oláhos és a Csárdás.) In: Tápé története és néprajza. Szeged.
- Mihálka Gy.*, (1962) Szegedi népi hangszerek. Néprajzi Dolgozatok 8. Szeged.
- Móra F.*, (1927) Ének a búzamezőkről I—II. Bp.
- Móricz P.*, (1904) Régi szegediek karácsony éjszaka. SzN. 324. sz.
- Móricz P.*, (1940) A Kárász uraság kocája és egyéb elbeszélések. Bp.
- Móricz P.*, (1913) Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések. Bp.
- Móricz Zs.*, (1913) A szegedi dudás. Az Est 19. sz.
- Nagy M.*, (1973) Balázs Béla világa. Bp.
- Oltványi P.*, (1886) A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája. Szeged.
- Ortutay Gy.*, (1933) Adalék a Szeged-vidéki népzene kérdéséhez. NNy.
- Osztrousszky J.*, (1885) Erdélyi Náci és a Rákóczi nóta. SzH. 237. sz.
- Ökrös L.*, (1946—1947) A szőregi tökciturások. Az Alföldi Tud. Int. Évk. II. 141—162. Szeged.
- Ökrös L.*, (1947) Szőregi népdalok. Tiszatáj.
- Paksa K.*, (1969) A szegedi duda-hagyomány. Népr. Közl. XIV. 3—4. sz. 125—140.
- Paksa K.*, (1970) Kálmány Lajos nyomán a Bánátban. A Hungarológiai Int. Tud. Közl. II: (4). 93—107. Újvidék.
- Papp G.*, (1970) A XVII. század énekelt dallamai. Bp.
- Pásztor L.*, (1950) Two Franciscan christmas high masses containing Hungarian shepherd plays. Archivum Franciscanum Historicum.
- Péczely A.*, (1339) 103 magyar népdal. Bp.
- Péczely A.*, (1953) Rózsa. 94 magyar népdal. Bp.
- Péter L.*, (1961) A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Szeged. Bartók és Kodály első népdalgyűjtő útja. Délm. I. 15. sz.
- Péter L.*, (1965) Bartók és Szeged. Tiszatáj IX.
- Rajeczky B.*, (1955) A gyöngyösi pásztormisék (1767). In: Rajeczky Benjámín írásai. Bp. 1976. 221—224.
- Sárosi B.*, (1961) Citera és citerajáték Szeged környékén. Ethn. LXXII: 445—461.
- Sárosi B.*, (1964) Népi hangszerek. Népr. Közl.
- Sárosi B.*, (1967) Die Volksmusikinstrumente Ungarns. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente. Serie I. Band 1. Leipzig.
- Sárosi B.*, (1971) Cigányzene... Budapest.
- Szabolcsi B.—Tóth A.*, (1931) Zenei lexikon I—II. Budapest.
- Szeged ősrégi dalai. (1905) Vikár Béla kutatása. Szeged és Vidéke 244. sz.
- Szeghy E.*, (1946) Amit elvégeztünk és ami még hátra van. Az Alföldi Tud. Int. Évk. I. 1944—1945. Szeged.
- Szendrei J.—Dobszay L.—Vargyas L.*, (1973) Balladánk kapcsolatai a népével. Ethn. LXXXVI: 430—461.
- Székely M.*, (1975) A Kálmány Lajos nyomán gyűjtött észak-bánati balladák dallamvilága. A Hungarológiai Int. Tud. Közl. VII: (23—24). 51—77. Újvidék.
- Sz. Lukács L.*, (1969) A bőrdudás. Délm. V. 4.

- Sz. Szigethy V. (BOB)*, (1930) A régi Szegedről az újba. Szeged (é.n.)
Tápé története és néprajza (1971) Szerk. Juhász Antal. Szeged.
Tóth F., (1975) Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. Gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. A Hungarológiai Int. kiadványa. Újvidék.
Tömörkény I., (1910) Homokos világ. Bp.
Tömörkény I., (1923) Célszerű szegény emberek. Szeged.
Tömörkény I., (1963) Munkák és napok a Tisza partján. Bp.
Varga J., (1873) Karácsony ünnepe. VU. 625.
Vargyas L., (1954) Régi népdalok Kiskunhalasról. Nagy Czirok László és Vargyas Lajos gyűjtéséből közreadja Vargyas Lajos. Bp.
Vargyas L., (1958) Egy francia-magyar dallamegyezés tanulságai. NÉ. 155—160.
Vargyas L., (1976) A magyar népballada és Európa I—II. Bp.
Várnai P., (1953) A makói árvíz nótája. Zenetudományi Tanulmányok I. 593—600. Bp.
Waldmann J., (1957) Tápai lagzi. MFMÉ. Szeged.
Waldmann J., (1964—1965) Tápe táncalkalmi és hagyományai. MFMÉ Szeged.
Waldmann J.—Lele J., (1971) Népdal, népzene. In: Tápe története és néprajza. 671—736. Szeged.

TÁNCÉLET
FELFÖLDI LÁSZLÓ
A TÁNC SZEGEDI MÚLTJA

A magyar népi táncélet szakszerű kutatása voltaképpen csak a legutóbbi évtizedekben bontakozott ki, de máris szép eredményekkel dicsekedhetünk.¹

Szeged táncagyományainak bemutatásában különös gondunk volt a kiterjedt szegedi táj összefüggéseinek vizsgálatára. Igyekeztünk földeríteni azt a sajátosságot, ahogyan a Város táncélete átszínezi, átalakítja a környező vidéket, de azt is, hogy ennek tánca hogyan hat vissza az anyavároséra. Kutatásunk során felhasználtunk levéltári forrásokat, irodalmi utalásokat, hírlapanyagot, továbbá az utolsó negyedszázad komplex kutatásainak eredményét, és a magunk gyűjtőmunkájának tanulságait. Összefoglalásunk mégsem jelenti a szegedi táj táncéletének monografikus feldolgozását. Erre még korai volna gondolni, hiszen — mint mondtuk — a modern igényű kutatásnak még az elején vagyunk. Csupán a sajátosságokat emeljük ki.

Városunkban a néptánc iránti érdeklődés Dugonics Andrással kezdődik. Az ő leírásai, amelyeket műveiben olvashatunk, a XVIII. századi szegedi táncélet becses dokumentumai.

Kálmány Lajos félszemmel a szegedi nép táncos szokásait is figyelemmel kísérette.² „Táncuk az églyélésös csárdás, hegedű vagy duda mellett. A dudát Madarászto környékén kedvelik, másutt már jobban szeretik a hegedűt. A dudások és hegedűsök a tanyákon parasztemberek... Főlemlítem a csököt, a lánynézöt, lakodalmat, kukoricafosztást, tollfosztást, disznótort, amelyek részben olyan multságok is, hol táncolni szoktak.” A betlehemezésről, pünkösdőlésről, lakodalomról szóló leírásaiban mindig megemlíti a táncot, a tánc jellegét. A halottastáncnak külön tanulmányt szentelt.

Kovács János részletekben gazdag, színes, később szintén idézendő táncleírásaival³ főleg a szegedi párostáncokról bővíti ismereteinket.

Tömörkény sokszor szól a szegedi tanyavilág táncairól és táncalkalmairól is.

A Szegedi Szótár lexikális tömörséggel próbálja összefoglalni a szegedi táncélet szókincsét, hiedelemvilágát, történeti sorsát.

Szilágyi László és Keresztes Imre dolgozataival kezdődik meg a tudatos gyűj-

¹ L. a Magyar Néptáncagyományok (szerk. Lelkes Lajos, Bp. 1980.) összefoglaló mű irodalomjegyzékét, valamint *Pesovár F.*, A magyar nép táncélete. Bp. 1980, c. könyvét.

² *Kálmány I.*, XIII.

³ *Kovács J.* 323, 459.

tés.⁴ Az ötvenes években indult meg Martin György és munkatársai révén a tánc-tudományi munka, innen a szegedi tájról is.

Szegedi Lőrinc az első szegedi író, akinél a táncról olvashatunk. 1575. *Nemkülönbben látja az táncot, mintha ezer ördög ülne az torkán.* E szavakból a kálvinista puritanizmus elitélő felfogása csendül ki.

A szigorúságáról híres Laskai Osvát franciskánus népszónok (+ 1511), aki nyilván a humanizmusra hajló ferences szemléletet fogalmazza meg, elnézőbb a tánc irányában. Szerinte a legfőbb jóval, a szeretettel jól megfér az öröm. Nincs vele tehát ellentétben sem a tánc, sem a játék. Táncolni szabad, ha az idő alkalmas rá, azaz amikor az egyház nem tiltja.⁵

A szegedi nép a „szent időkben” még az első világháború előtt sem táncolt, nem bálazott, nem ült lakodalmat: adventban és a nagyböjti időszakban, a nagyünnepek első napján. Legalkalmasabb volt a *nagyfarsang*: vízkeresztől hamvazószerdáig, a *zöldfarsang*: húsvét másnapjától pünkösdig, a *kisfarsang*: Szent Mihálytól (szept. 29) Andrásig (nov. 30). Máig mondják: *András zárja a hegedűt.* Népünk úgy vélekedett, hogy ahol nagyböjtben táncolnak, ott nem lesz jó gyümölcsstermés, aki pedig ilyenkor táncol, a tápaiak szerint rühessé válik. Laskai további tanács szerint pap ne táncoljon. Ezt most is így tartják. Följegyezték azonban, hogy a hajdani palánki Dömötör napi búcsún a templom udvarában papok is táncoltak. Kultikus jellegű táncokban — délszláv analógiákra gondolva — valamikor alighanem az alsóvárosi barátok is résztvettek. A boszorkánypörökben fölbukkan a *Szűz Mária tánca*,⁶ amely sajnos magyarázatlan maradt. Föltételezhetően valamelyik jámbor társulatnak, vagy patrónusünnepélynek vagy a havibúcsúnak volt rituális hagyománya.

Laskai szerint legyen a tánc tisztességes, mértéktartó, ne történjék templomban vagy temetőben. Ez akkor már megszorítás akart lenni, mert a középkorban, de csökevényesen itt-ott még sokáig előfordult a templomi, illetőleg a temetői tánc.⁷ Kálmány jegyezte föl (1882), hogy Szajánban közvetlenül esküvő után a menyasszony, majd a vőlegény násznépe a plébánia udvarára ment táncolni, ebben azonban a menyasszony és a vőlegény nem vett részt.⁸ E táncnak eredeti kultikus jellege kétségtelen. Ne feledjük, hogy a templomot övező, *cinterem* néven is emlegetett temető szakrális térség volt. Ezt a múlt század elején újjáépült Szajánban a plébánia udvarával azonosították.

A szőregi, tápai lányok még a múlt század végén sem mentek táncmulatságba *misére való* ruhában.

Kálmány jegyezte föl öreg szőregiek ajkáról, hogy a tánc az ördög szerzeménye. Nem csoda, ha a pokol fejedelmével cimboráló boszorkányok is szerettek táncolni. Ahol táncoltak, sehol fű nem nőtt, hanem csak vörösgomba, ezzel is táplálkoztak. A régi szőregiek szerint a boszorkányok éjjel a keresztúton mulatnak. Ökör- meg ló-körömből isznak, amelyek ilyenkor aranyossá válnak. Akinek arra víz vesztére ilyenkor az útja, maguk közé ragadják. Aranyos pohárból itatják, aranyos nyoszolyába fektetik, sőt olykor meg is táncoltatják. Többnyire azonban ladikkal táncol, a muzsikászó pedig a boszorkányok *hip-hap* kiabálása. Másnap az áldozat belebetegedik a

⁴ Szeged környéki táncgyűjtések. Továbbá: A népi tánc gyűjtése Szeged környékén. ATGY. 1948, 112.

⁵ Pásztor L., A magyarság vallásos élete a Jagellók korában 21.

⁶ 1737. *Azon nap Rugónál volt és az Rugó Szűz Mária tánczára hitta, de ő nem ment tánczra.* (Reizner IV, 525.)

⁷ Morvay P., A templomkertben, temetőben és a halotti toron táncolás s a halottas játék népszokásához. Ethn. 1951, 73.

⁸ Kálmány II, 212.

⁹ EA. 2809.

táncba. Más szőregi hiedelem szerint pünkösöd éjszakáján a boszorkányok karikában táncolnak. Ez a karika a *boszorkányok tánchelye*. Itt a fű többé nem zöldel ki. Aki belép, gyógyíthatatlanul megbetegszik.¹⁰

Tombácza János is mesélt¹¹ a boszorkányok táncáról:

Hát történt az, hogy egy tápai embör ballagott Dorozsma felé. Nem tudta, hány óra. Éjszakának idején egy magas domb mellett haladt el. Láta, fehérnépek táncolnak ott gyönyörű szépen. Nagy világosság támadt. Pista bácsit is elkapta hol az egyik, hol a másik fehérnép. Derekasán megtáncoltatták, mellette borral, süteménnyel kínálgatták. Arany pohárból itatták, aranytálcán ette a kalácsot. A poharat és a tálcát a tarisznyájába rakták. Aztán elköszöntek egymástól. Dorozsmán elmesélte, hogy milyen jól mulatott. Bizonyosságul előszedte az ajándékokat, hát a poharak helyett számárpatát, a tálcák helyett lópaták kerültek elő a zsebéből. Így hát Pista bácsi ezekből evett-ivott.

A táncos ördög világát idézi az a felsőtanyai mondai hagyomány is, amely szerint minden lakodalomban ott van, de látni nem lehet. A szobában folyik a vigaság. Ha a szobaajtó deszkájában található görcsöt kiütik és benéznek rajta, meglátják az ördögöt. Így cselekedett kíváncsiságból egy gyerek, meg néhány öregasszony is. Látták ám, hogy a menyasszonyt és vőlegényt az ördög körül táncolta: csóválta a farkát, a szarvával döfködött feléjük, jókedvében csapkodta a mancsait. Ha nem állt a tánc, akkor odatelepedett az új pár mellé, és incselkedésével már most meg akarta az ördög rontani, acsargásra bírni egymás ellen a fiatalokat.

¹⁰ Reizner IV, 392; Kálmány II, 220; EA. 2813.

¹¹ Tombácza János meséi 603.

A TÁNCÉLET ALKALMAI

A szegedi táj táncéletének jellegzetességeit népének sokszínű társadalmi, foglalkozásbeli, olykor nemzetiségi megosztottsága, emellett vallási egysége magyarázza. A Város, a puszta, tanya, a Szegedről kirajzott bánáti és homoki faluk, továbbá a hajdani földesuraság alá tartozó Tápé¹² és Kistelek, a Víz után települt Sándorfalva, a táncélet színes változatait őrizték meg.

A régi Palánkban élő csekélyszámú nemesség, városi tisztviselők, német és délszláv iparosok, kereskedők voltak a legpolgárosultabbak, és így ők figyeltek föl leg hamarabb az országos táncdivatok változásaira. Az itt élő nemzetiségek a XVIII. században még a maguk hagyományos társaséletét éltek, de a múlt század folyamán alkalmazkodnak a Város magyar világához. Táncagyományaikból sajátos motívumként olykor az őslakosság is merít.¹³

A céhekbe tömörült iparosság társasélete évszázados érett hagyományokat tükröző mintákat követett. Szigorú rend szerint, szinte szertartásosan lefolyt farsangi lakozásaik, szüreti mulatságaik, nagyünnepek másnapján rendezett báljaik mintául szolgáltak a vagyonosodó parasztpolgárság számára is.

Egy rendelkezés¹⁴ 1750 tájáról:

Mint hogy a Farsangi Napok következnek és a korcsmák nem hogy fogynának, hanem bőven szaporodnak, majd mindez szokásban vagyon, hogy a legalábbvaló és leg Tzodarabb Korcsmán is a Lámpást kifüggesztvén, ha ámbár duda szónál is, még is Bálát tartanak, mivel a mellett az Privilegium mellett rögvelig Devernyézhetnek, az Illyen helyeken pedig leginkább a Szolga, Szolgálók, Kocsisok, Béresek és más Gyülevész nép szokott meg akadni, számtalan rendetlen tselekedeteket követni és az által Gazdáiknak, elöljáróiknak unalmas sok bajt és hátramaradást Szörzeni.¹⁵

Fölsőváros halász, hajóács, vízimolnár, iparos népének híres táncalkalmairól néhány régebbi leírásból tudunk.¹⁵ Ezek az alkalomhoz kötöttség, rendezés és táncillem tekintetében a Palánkhoz igazodtak.

Régebben, még az első világháború előtt a Városban több nyilvános tánchely volt; hatalmas kipadozott, nyílt szín, ahol esős időben is lehetett táncolni. Ilyenek voltak Alsóvároson a *Gyöprugi*, rövidebben *Rugi*, majd a nagyállomás mellett a szépen fásított *Bruckner-kert*, népiesen *Pukner*, Fölsővároson a *Gödő*, Rókuson a *Pille*, az újszegedi ligetben pedig a *Kerek*.¹⁶ Amíg az előbbieken a külvárosok kötöttebb hagyományában élő fiatalok táncoltak, mulattak, addig a Kerekben kimenőjüket él-

¹² *Waldmann J.*, Tápé táncalkalmi és hagyományai. MFMÉ. 1965, 161. *Martin Gy.*, Adatok Tápé táncagyományaihoz. In: *Tápé 737*.

¹³ A szegedi népnyelvben *tajcsol*: német táncot jár, illetőleg öregesen, egy helyen topogva táncol.

¹⁴ *Közli Inczeffi G.*, Művelődéstörténeti emlékek Szeged múltjából. MFMÉ. 1971/I, 145.

¹⁵ *Beck P.*, Polgárórségi majális 48 előtt. SzN. 1898, 110. sz; *Senex*: A Gedóban SzH. 1910, 295. sz.

¹⁶ *Cserzy M.*, Az öreg Szeged 33.

vező katonák, vidékről bekerült cselédlányok, továbbá helybéli iparoslegények és téglagyárban, kendergyárban, dohánygyárban dolgozó, tehát hagyományos szegedi társadalmi keretből kiváló, önállóan kereső, szabadabban, olykor szabadosabban mozgó lányok táncoltak. Az ittenieknek már cigánybanda muzsikált. Ezek viseletük, táncaik szerint is már korábban kiléptek a többi városrészek hagyományaiból. Az ilyen bálokat valamikor *sáribál* néven is emlegették.

A tanyai tánchelyeket a múlt század végén *Cserzy* írta¹⁷ le:

„Nádtetejű épület. Ez mutatja, hogy régi. Az eresze toldott, az eleje tornácos, és ennek az oszlopain, szögére akasztva különféle dolgok lógnak. Száraz, tavalyi paprikafűzér, kőcmadzagos libaőrző ostor, csomóba hajtott kerti drót, meg más egyéb. Hétköznapokon alkalmas hely ez az öklömnyi apró jószág együvé tartására, míg vasárnapokon a hangászokat védi. Itt nincsenek útban, a bőgőjüket sem rughatják oldalba a legények. Aztán meg a söntésnek is jó helye van itt ilyenkor.

A ház eleje: a szikes udvar, a voltaképpen tánchely. Öreg eperfák lombjai árnyékolják be ezt, és oltalmazzák holmi nyári permetektől, ami hacsak neki nem buzdul, meg sem akasztja a táncot. A leveleket meg-megverdesi szép zenésen és ütemesen, a táncolókat ellenben hagyja vígadni. Kedvesek és figyelmesek a lombok is. Az ég siető felhőjének legfőljebb csak annyit engednek meg, hogy megszentelje a fiatalokat. Hadd nőjenek.

A legények a szögezett lábú asztalok mellett szedegetik magukba a virtust, a színében is haragos italt, míg a lányok egy csomóban, mint a nefelejcsbokor: illatoznak, mosolyognak, ameddig pihen a cigány. Azután, hogy nekizendül a bolondító szerszám, mintha tűz gyulladna ki a földből, még a levegő is forró lesz... Nem szól senki, mégis beszédes lesz a levegő... Mily szép ilyenkor az élet, az ifjúság, az erő. Mennyi ígéret van ilyenkor az érzelmekkel tobzó tavaszban... Ezek a barnakezű fiúk nem félnek a vihartól sem, nemhogy a szele megborzongatná őket. És a lányok! No ezek egy csöppet sem különbek... Olykor kötőjük alá rejtve csúsztatják a legény markába a bicskát: ne hagyj magad!”

Bizony a tanyai bálak, multságok pár évtizeddel ezelőtt még sokszor végződtek emberhalállal. Ezért a hatóságok elrendelték, hogy bálakat a tanyán csak engedéllyel lehet rendezni, hogy a rendőrség is ott legyen. Ennek kijátszására *gyugott bál*, másként *csutribál*, rövidebben *csutri*, ismét másképpen *kurtabál*, *padkabál*, *padkaporos bál* rendezésére került sor.

„A dugott bál — írja¹⁸ a század elején *Tömörkény* — csak olyan bál, mint más bál, de tőlük mégis abban különbözik, hogy dugva lehet csinálni... A báltartásért adó jár, meg azt csak ott lehet tartani ahol bormérési engedélye van a gazdának, szóval kocsmahelyen. De nem mindenki szeret odamenni... Így aztán összeállnak húszan, huszonötven legények, s valamelyik fiatal gazda tanyáján, ahol elég tág ahhoz a szoba, maguk rendeznek bálát, hívogatván rá a környékből a lányféléit. De ennek úgy kell mennie, hogy akit nem illet, ne tudjon róla, mert büntetés jár itt érte. Törvény szerint ugyan nem járhatna... De ezeknek odakint nem szabad. Valamikor régen adtak ki erre kapitányi rendeletet, alighanem azért, mert sok mindenféle bajok történtek az ilyen céccokon. Azelőtt *cécó* volt a neve, meg *csiricsaré*, most már *bál*.” Hangszere régebben a tekerő, bőrduda, századunkban pedig a citera, esetleg cimbalom, vagy harmónika.

Tanyai különlegesség volt a *misebál*,¹⁹ amelyet a múlt században rendezett a fiatalság egyes tanyai házaknál a jelesebb ünnepeken bemutatott mise után. Ez egyúttal az ismerkedés alkalma is volt.

A gyeviek találó megnevezése szerint vannak, illetőleg voltak *nappali bálak*: hús-vét másnapjától Szent Mihályig, Alsóvároson Mindenszentekig, a vecsernye végétől csordahajtásig. Voltak még azután *éccakai bálak*: Szent Mihály napjától a tápai búcsúról hazajövet — az adventi időszakok kivéve — hamvazószerdáig. Ezek éjjel utá-nig tartottak. Valamikor a lányoknak nem volt idősebb nőkísérőjük, helyi kispolgári szóval nem volt *gardemama* mellettük. A lányt szülei a legény becsületére bízták.

Régebben, még a századforduló táján is a lányokat nem a mai illendőséggel hív-

¹⁷ Vasárnap délután 6.

¹⁸ A Szent Mihály a jégben 306.

¹⁹ *Reizner* III, 294.

ták táncba. Akkori módja az *ēhúzás* volt. A lánynak húzódoznia illett. Nem volt könnyű táncba vinni, csak némi vonakodás után. Kovács János írja, hogy „nagy erőlködést kellett kifejtetni a legénynek, valóságosan „elhúzni” a lányt, mert szemérmertlenségnek, illetlenségnek tartatott, ha rögtön elment egy érintésre vagy egy húzásra táncolni a legénnyel.”

Azóta már intéssel, kacsintással és „szabad” kérdéssel hívják a lányt táncba. Bálba, mulatságba a tápai lányok még századunk első évtizedeiben is a tánchely szomszédságában gyülekeztek és ott várták, hogy a legények majd táncra hívják őket. Ez úgy történt, hogy egy ügyesebb, elevebb legényt a társai megbíztak azzal, hogy kit hívjon be táncosuknak. Ez kiment, majd a lányokat zsebkendőjük sarkánál fogva vezette be. A legény négy-öt lányt is bevezetett egyszerre. A lány nem is tudhatta előre, hogy ki hívta be. Olykor megkérdezte a legényt: *kinek hín kend?* Erre legtöbbször ezt a kurta feleletet kapta: *majd möglátod!* Ebből az is kitűnik, hogy régebben a lányokat tegezték, viszont nekik a legényt kezdeniük, magázniuk kellett.

Megkezdődött a tánc. A tápai legények mulatsága idején még a századfordulón is kendővel fogták körül a derekukat. A részletekre sajnos már nem emlékeznek, a viseletnek azonban föltétlenül mágikus háttere volt. A *nóta*²⁰ végén a lányok kimentek és várták az újabb nótához, vagyis tánckezedethez való bevezetést. Egyik-másik önérzetesebb lánynak nem tetszett az a legény, aki behívta, ezért faképnél hagyta és kiszaladt. Ezzel azonban kitette magát a *kitáncoltatás*, *kimarsoltatás*, *kimuzsikálás* megszégyenítésének. Íratlan törvény ugyanis, hogy nyilvános táncmultságokon a lánynak mindenkivel táncolnia kell, aki csak fölkéri. Az esetleg visszautasított legény úgy vett, vesz magának elégtételt, hogy valamelyik pajtása táncba viszi a lányt ugyan, de a nóta közepén hirtelen magára hagyja, és felszólítja, hogy a bálból távozzék. Máskor meg odainti a muzsikásokat és zeneszó kíséretében az ajtóig táncoltatja, sőt ki is pöndöríti. Az effélékből természetesen sokszor kerekednek véres verekedések. Előfordult az is, hogy a lány szégyenében elpusztította magát, nekiment a Tiszának.²¹

A téli, főleg farsangi bálokról, hagyományaikról bővebben a jeles napoknál szólnunk. Ilyenek voltak a céhek világát is idéző *batyubál*, *kompaniábál*, *körbál*, tápai *borbál*, újkígyósi *cuharé*, a hajdani *mónárbál*, *superbál*, továbbá az *asszonybál*, *embörbál*, *embörpárosbál*, *párosbál*, *legénybál*, *maszkbál*. Csonkavasárnap, vagyis a nagyböjt első vasárnapja volt a *cigánybál*. Ilyenkor már ők is ráérnek bálazni.

A serdülők számára rendezett házimultság tréfás, részben már említett neve *figibál*, *padkaporos bál*, komolyabb szóval *kisbál*.

A nyári időszakra esett még a céhes időkben visszanyúló és a magyarszabók védőszentjének, Szent Annának ünnepén rendezett *annabál*, amelyen valamikor a környékbeli magyarszabók is megjelentek családjukkal egyetemben, bár természetesen más iparosok elől sem zárták el. Az *annabál* a későbbi évtizedekben, de még napjainkban is virágzik, korunk fiatalsága is számontartja.

Nevezetes nyári bál volt még a *havibál*, *búcsúbál* is, amelyet az alsóvárosi templombúcsú napján, vagyis Havi Boldogasszony ünnepének (augusztus 5) estéjén szoktak tartani, amikor már a búcsú egyházi része, így a vecsernye, továbbá a *búcsúkörszítők*, vagyis zárandokcsoportok szülőföldjükre való visszatérése is megtörtént.

A havibálat részben a Bruckner-kertben, részben pedig a régi török eredetű, *duttyán* néven emlegetett templomkörüli alkalmi vendéglőkben tartották. Ezek a *duttyánok* hatalmas sátrak voltak, főleg a szomszédos Szentháromság utcai *száraz bejá-*

²⁰ A *nóta* szűkebb értelemben a muzsikálásnak, illetőleg táncnak két szünet közé eső szakasza. A *nóta farka* az a ráadás, amelyet a muzsikások lakodalomban, bálon a táncolók *farka van a nótának* — kiáltozására a nóta vége után húznak. Olykor fizetnek is érte.

²¹ Egy röszei esetről Ethn. 1899, 333.

ratú házak más városrészbeli vendéglősöktől, kocsmárosoktól kibérelt udvarán, ahol étel-ital várta a betérő búcsúsokat. Este természetesen a muzikaszó sem maradt el. Sajátságos, de érthető, hogy alsóvárosiak, tanyaiak inkább az olyan duttyánokat keresték föl, ahol parasztbanda, olykor bőrdudás muzsikált, míg a más városrészeliek, polgári népek viszont azokba a duttyánokba tértek be, ahol cigány várta őket.

A havibál után legemlékezetesebb bálalkalmak közé tartozott a Városban a *régutabál*.²² Különösen az alsóvárosi volt híres. Az egy korosztályhoz tartozó besorozott, alkalmi bandákba verődött legények keserősége, szilaj kedve ilyenkor akárhányszor kötekedéssé, sőt véres verekedéssé fajult. Nem hiányoztak ezért a mulatságról a kirendelt rendőrök sem.

Föltétlenül régi céheshagyományokban gyökerezik ősszel, tehát a kifsarságon rendezett kispolgári jellegű *szüretbál*, olykor tombolával, szépségversennyel. Ilyenkor a tánchelyiséget zsinórra aggatott szőlőfürtökkel szokták földszíteni, és *csőszlegényök*, *csőszlányok* vigyáznak rá. A „tolvajt” a *bíró* elé viszik, aki tréfás büntetést szab rá. Itt már modern táncokra is sor kerül.

Az őszi időszak legjelesebb táncalkalma a *katalinbál*, tápai nevén *utolsóbál*, az adventet megelőző szombaton.

A táncmulatságok hangszereit, muzsikáit külön-külön a szegedi népzeneél tárgyaljuk.

A fiatalság jókedvű multságára szolgált még a század elején is a *kukoricafosztás*, öregek ajkán *kukoricamóva* is. A *móva* közösségben, kölcsönös segítséggel végzett munkát jelentett. Manapság kint a szántóföldön már kukoricatorés járja, vagyis ott helyben kibontják a csövet a hajából, és letörlik a szárról. Régebben azonban a kukoricát csuhéstül törték, fosztásra odahaza került sor. Este az udvaron felhalmozott kukorica hántására összegyűltek a szomszédok, ismerősök, természetesen a fiatalság is, ha különösen lány vagy legény is volt a háznál. A segítőtket illet valamivel: főtt kukoricával, gyümölcscsel, itallal, esetleg kaláccsal megkinálni. Tréfás kiváltság volt, hogy aki piros csövet talált, annak nem kellett tovább fosztania. Megszólalt a bőrduda, későbbi években a citera, harmónika is, mivel a fiatalok táncra pördültek. Innen az összejövetelekné tanyai *kukoricabál*, *fosztóbál*, *ricabál* neve is, amely sokszor a hajnali órákban oszlott csak szét.

A fiatalság rögtönzött nótá- és táncalkalmi közé tartozott régebben, de elvéve még manapság is a *névnapi köszöntő* és a *házáldomás*.

A szegedi nép is jellegzetes módon nem a születés-, hanem a névnapot szokta megünnepelni. Tudjuk azt, hogy a magyar régiségben ilyenkor voltaképpen nem is az ünnepeltet, hanem a védőszentjét köszöntötték fel és kérték, hogy nevének viselőjét oltalmazza meg.

A nap előestéjén, amelynek *néveste* a neve, jöttek a köszöntők, akiket borral, kaláccsal, hideg étellel szoktak megkinálni. Egyes tréfáskedvű köszöntők, mielőtt belépnének, az ablak alatt cserépedényt csaptak a földhöz. Gonoszúzó célzata már teljesen elhomályosodott. Alsóvároson, tanyákon az elmúlt évtizedekben az is szokásos volt, hogy a telet kivéve, ilyen névestéken régebben egy szál bőrdudás, majd később parasztbanda járta végig rézhangszerekkel az ünnepeltek és zeneszóval köszöntötte föl őket. A figyelmességért pénzjutalom, s egy-két pohár bor járt. Ilyenkor a szomszédokból is összeszaladt a fiatalság, és hirtelenében táncra is pördült. A mulatságnak alsóvárosi öregek ajkán *vécésár* neve is hallható, amely a hasonló jelentésű szerb *svečar* szó átvétele. Ez nyilvánvalóan a hajdani szegedi szerb polgárság hagyatéka.

A *házáldomásról* más vonatkozásban már szólottunk.

*

²² Kovács 320.

A bálak, rögtönzött mulatságok mellett mégis a *lakodalom* volt hosszú időken a legjelesebb: rituális eredetű, közösségi jelentőségű táncalkalom. A *ményasszonytánc*, másként *rëstatánc*, a *völegény tánca*, *sortánc*, *szakácstánc*, *kárlátósok nótája*, a tápai *kérögetőstánc* beleépült a menyegző hagyományrendjébe, ezért ott szólunk róluk. A *párnatáncról*, *üvegtáncról* mint régi lakodalmi táncokról, a hajdani *szomorútánc*, *temetői tánc* néven emlegetett kultikus halotti táncokról,²³ a pünkösddőlés és betlehemezés táncos részleteiről is a népszokások fejezetében emlékezünk meg.

A táncokat jókedvű ritmikus táncszók, rövid rigmusok kísérik a szegedi tájon is:

Hátrafelé, eléfelé,
Hányd a lábod mindönfelé!

Tyuhaj sarkam!
Add föl a talpam!

Haja cic talárom!
Most élöm világom!

Szorítsd hozzád a jércét,
Hagy tanuljon ábécét!

Uccu, lábom nē hibázz,
Mē lakodalomba jársz!

Tágasságot neköm is,
Ha kicsike vagyok is!

Nem engedöm magamat,
Kitöröm a nyakamat!
Ijju-ju-ju-ju!

Tánc közben nótázni, kurjongatni fehérnépnek nem illik.

A szegedi népnyelvenek is van számos olyan szólása, jeles mondása, amelyet a tánc ihletett. *Bolond embör az, aki szöbben táncol, mint ahogy tud*: addig nyújtózkodjunk, ameddig a takarónk ér. A reggeli eső hamarosan eláll: *öregasszony tánca nem tart sokáig*. Szerencsés ember: *könnyen táncol, akinek a szöröncse muzsikál*. Felületesen takarít: *csak ott söpröget, ahun a papok táncolnak*. Akit érdem nélkül dicsérnek, tréfásan így cáfolják meg: *jól táncol, szépen fordul*. Akinek ellátták a baját: *éjáratták vele a kállai kettőst négyesbe*. Másként: *éjáratták vele a kutyakopogóst*. Valamihez képest még elviselhető: *az még csak selyömtánc*.

²³ *Kálmány L.*, A halottas tánc. Ethn. 1912, 292. Más összefüggésben kerül szóba.

TÁNCFAJTÁK

Szólótáncok

OLÁJOS. Szeged tánckincsének régi stílusrétegébe az ugrós táncsaládnak hol *olajos*, *tótos*, hol *juhászos*, hol meg *mars* néven ismert tánca tartozik. Az *olajos* név és a tánchoz kapcsolódó népi emlékezés, nevezetesen a híres radnai búcsú táncalkalmi, Erdély felől jövő hatásról árulkodhatnak. A *juhászos*, táncnév e pásztorréteghez kötöttségre, a *mars* pedig menettánc funkciójára utal. Ritkán eszközzel, így bottal, söp-rúvel, üveggel járt formáiról is hallottunk, de általánosabb az eszköz nélküli: *szarazon*, vagyis egyedül (szólóban) vagy csoportosan, de nem egyöntetűen járt táncformák. Ez egyben a leggazdagabb, legvirtuózabb színes, egyéni változatokban ismert forma is. Fehérnéppel járt változatairól és párostánc-kezdő funkciójának nyomairól is tudunk.

Tömörkénynél²⁴ olvassuk:

„Valami darabban maradt bandából kerül is három cigány. De hiszen elég az éppen. A klarinét mondani kezdi csakhamar amaz igazságát, amely szerint

A juhásznak jól megy dolga,
Egyik dombról a másikra.
Legelteti nyáját, fújja furulyáját,
Csuhaj, úgy éli világát.

Lehetetlen az ilyent táncolás nélkül kibírni. Az öreg a juhászt járja és ütögeti tenyérrel a csizmája szárát, ami a mulatság mellett józanság mértéke, mivel hogy e munkálatban jórészt egy lábbon kell állni.”

E táncfajta legkiválóbb néhány mestere a közelmúltban a mórahalmai *Farkas Antal*, a tápai *Ács György* és a sándorfalvi *Kiss Mátyas* volt.

Motívumkincsére elsősorban a „cifra” és ennek bővített formái jellemzők. Gyakori pihenőfigurája a sasszé. A cifra és hegyező, illetve a légbokázó és cifra összetételből álló, fejlettebb motívumok gyakran fordulnak elő benne. A tánc mozdulatfajtái között jelentős szerepe van a csapásolásnak is, taps, comb- és lábszár csapás, továbbá földcsapás formájában. Jellegzetes motívumfajta az egy lábbon-ugrálás, miközben a fölemelt szabad lábat tapssal váltogatva ütögetik.

A kötetlen szerkezetű tánc a viszonylag gazdag motívumanyag következtében rövid motívumsorokból épül föl. A zene egységeihez való illeszkedés sokkal fejlettebb, mint a dunántúli ugrósokban, de állandó, következetes egységéről még itt sem lehet beszélni.

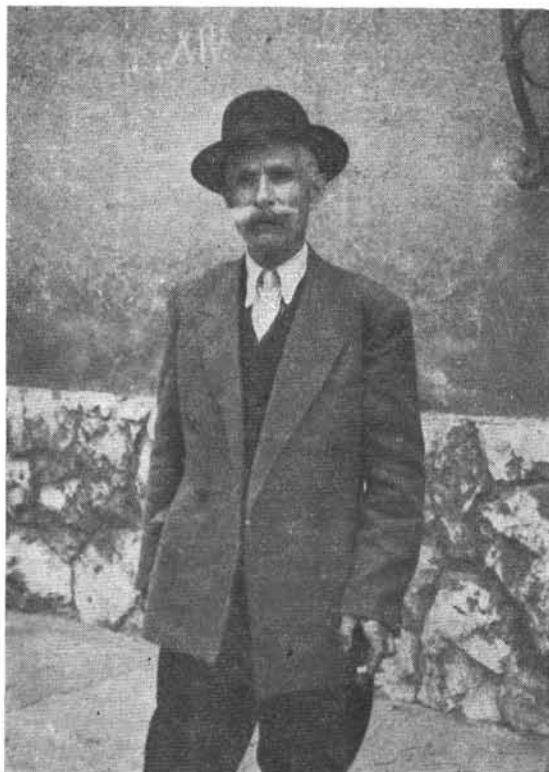
Leggyakoribb kísérője a következő szöveggel énekelt nóta:

Az olajok, az olajok facipőben járnak,
Azok élik világukat, akik ketten hálnak.
Lám én szögény olájlégény csak egyedül hálók,
Tipögetők, tapogatók, csak falat tanálok.

²⁴ Különféle magyarok 106.

A táncnak „mars”-szerű formáihoz idegenes indulózenék is kapcsolódhatnak.

Mint Martin György²⁵ írja: a sándorfalvi Kiss Mátyás szólótánca, a tápai Ács Gyuráéval együtt a szegedi nagytáj legértékesebb táncleletei közé tartozik. Kitűnik belőlük a magyar néptáncok fő sajátossága: az individuális táncalkotás nagyfokú érvényesülése. Még egy szűkebb terület egyívású tánc kultúráján belül, sőt egyazon tánc-típus azonos formakincséből is jelentősen eltérő egyéni táncalkotások képződnek.

Kiss Mátyás 1954-ben (*Martin György felvétele, MTA ZTI*)

Kiss Mátyás és Ács György tánca a hasonló formakészlet ellenére is jelentősen eltér egymástól. Ács gazdagabban variálta és nem oly véglegesnek tűnő, kicsiszolt alakban táncolta motívumait, mint Kiss Mátyás. Szinte minden alkalommal másként járt táncában alkalmi jellegű változatoknak egész sora jelent meg. Szabadabban kezelte formakészletét, sőt olykor egyes lépések ki-ki maradtak rögtönzéseiből. Kiss Mátyás viszont azonosan formált, határozott ritmikai és plasztikai arculatú, alig variált motívumokból építette föl táncát. Világosan határolt, homogén szerkezetű táncszakaszaiban kevés volt az esetlegesség. Táncának fölépítésében nagyfokú következetesség érvényesült. Rögtönzéseit tudatosabban megszerkesztett kompozíciók, amelyekben a táncszakaszok hatásosan fokozódva követték egymást. Egy-egy alkalommal minden motívumát sorra vette.

²⁵ A sándorfalvi Kiss Mátyás tánca (sajtó alatt). A kézirat fölhasználásáért itt is köszönetet mondunk. Ács Györgyöt a *Tápié* monográfiában jellemzi bővebben.

Kiss Mátyás tánca mindezek révén az alföldi ugrósnak formai-szerkezeti tekintetben egyik legfejlettebb egyéni fokozata. Az ő tánca határozottan közelít a típus fejlettebb erdélyi rokonához, a legényeshez is. Az ő tánca nemcsak a szűkebb dél-alföldi, hanem távolabbi vidékek régi táncaihoz is számos ággal kapcsolódik.

Olajos. Ács György tánca (Martin György fölvétele)

A szegedi tájon gyűjtött „olajosok” a délalföldi ugrós tánc típus legszebb megnyilatkozásai. Mind földrajzilag, mind formai fejlettség tekintetében átmenetet alkotnak az egyszerű dunántúli és a legfejlettebb erdélyi ugrós változatok között.

A VERBUNG mint táncnév a szegedi tájon ismeretlen, de néhány történeti adat, továbbá a csárdás figurázó részének motívumkincse bizonyítja, hogy e táncfajta ismeretes volt a mi tájunkon is. Első említése a Dugonicstól följegyzett szólásban: *kezet adott immár a halálverbungnak.*²⁶ Ez mintha a régi haláltáncok világára is emlékeztetne.

„1848 június havában Batthyány miniszterelnök toborzás útján 10 honvédszázaljat állítatott fel. A szegedi toborzásnál különösen Osztrovszky József gyakorolt vonzóerőt a szegedi deákokra és legényekre. Híres jó és szép táncos volt. Az ősi magyar táncokat szívből szerette, egész lelkéből táncolta, és szép táncában elsősorban maga talált gyönyörűséget. A verbunkos káplárok mellett a szegedi kaszinó tagjai: Osztrovszky és Rengey Nándor együtt lejtették a régi világból való daliás verbunkostáncot megejtő és csábító hatással, amely a harcra indító magyar virtust és harciavágyat pezsgésbe hozta. A cigány Bihari toborzó nótáit húzta. Osztrovszky festői színpadi hatással rendezte a toborzást” — mesélte egy múlt századi szegedi szemtanú.²⁷

²⁶ Példabeszédek II, 333.

²⁷ Czimer K., A szegedi kaszinó 66.

A szabadságharc honvédtoborzásának lefolyását másik szemtanú, Kassai Vidor híres színészünk is megőrökíti.²⁸ Leírása Makóról származik, ahol gyermekkorát eltöltötte.

„...Húzza a cigány, hol a Klapka-, hol a Perczel-, hol a Rákóczi-indulót, vagy éppen a Marseillaise-t, amelyre akkor ezt a szöveget is énekelték:

Gyúródeszka, rézfazék,
Rántás, mártás jó eledel,
Lemonádé, csokoládé, krampampuli,
Liber, Puchner, Rukavina.

A csoportból messze kihallani, amint a rigmust kiáltják:

Gyere pajtás katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak,
Se nem kaszálsz, se nem kapálsz,
Csak a német után sétálsz. Éljen a haza!

Elöl délceg huszár díszben, alkalmasint a legjobb táncosok között, amiért nagyon megbecsülik.

Járja a magyar szólót (magántánc), mégpedig tüzesen, ügyesen, könnyed figurákkal. Gyönyörűség azt látni, kivált mikor az egyik lábát fölemeli, kissé meghajol, s negédesen mosolyogva fölfricskázza a sarkantyús csizma orrát, — ki bírna már ennek ellentálni? Ez a verbungos huszár, akinek ezért alkalmasint a lénungon (napi zsold) kívül egyéb jutalom is kijár. Mögötte a verbungos őrmester, a káplár s még néhány vig huszár izeg-mozog. — Ezek körül több gatyás pór és iparos öltözötű legény; az egyiknek fején már csákó is van, a másoknak meg vállain van a katonadolmány, akinek pedig már egyikből se jutott, az csak úgy bokkrétásan kurjongat, kezében borosüveggel. — Ezek már mind fölcsaptak újoncnak. Asztalt, még széket is hoztak magukkal, mikor aztán olyan alkalmas téres helyre érnek, leteszik az asztalt, mellé a széket, erre ül a verbungos őrmester. A többi járja tovább, hívogatva a legényeket:

Csapi föl pajtás katonának,
A szabadság huszárjának.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság. Éljen a haza!

Amelyik legény egyszer az őrmester markába csapott, az már honvéd lett, sőt talán bizonyos összeget is kapott.²⁹

A JÓPÁLOS jellegzetes szegedi szólótánc, nyilvánvalóan a férfi szólótánc ugrós helyi változata.

„A jópálos — írja²⁹ Tömörkény — szép magyar polgári szólótánc. Valaha még Joó Pál uram járhatta legszebben. Ma már ritka ember, aki megfelelő módon el tudja járni a jópálost. A cigánynak is úgy mondták: húzd el a jópálost!” *Joó Pál nótái* címen Kálmány több nótaszöveget közölt.³⁰ Ezekhez itt egyet még máshonnan³¹ is idézünk:

A „Joópálos verbunkja” címen járta az alábbi kuruc dal Szegeden:

Szól a levél (!) a csordásról
Kilelte a hideg.
Három tehén
A kútra mén,
Möginná a vizet.
Jaj rúzsám odavagy.
Szerelmednek, galambomnak
Rabja vagy.
Ezör a baj, nem kettő,
Kilukadt a sörpenyő.

²⁸ Emlékezései 25.

²⁹ Különféle magyarok 148. Vö. még *Beck P. SzN.* 1898, 110. sz.

³⁰ Koszorúk II, 122.

³¹ Szegedi nóta inszurrekció idejéből. SzH. 1901, 55. sz.

Mindönkinek van szeretője,
Csak éneköm nincs,
Kinek kettő, kinek három,
De neköm egy sincsen.
Jaj rúzsám odavagy...

Ha az Isten égyet adna,
Úgy mögböcsülném:
Kezit-lábát összekötném,
A füstre föltönném.
Jaj rúzsám...

Hogyha szépen könyörögne,
Onnét is levönném,
Előfognám, kapafokkal
Jól megverőgetném.
Jaj rúzsám, odavagy...

Hajtsd rá, nyomítsd rá,
Szögény embör bunkózd rá.

A jópálosnak nyilván valami változata volt a *magyarembörtánc*, amelyet röviden a táncoskedvű Tömörkény³² említ: „Fújja a jópálos nótát, aminek hangjára Sándor, a magyareMBER-táncba kezd.” Juhász Gyula bizonyára hiteles értesülések alapján írta,³³ hogy kiskocsmai társaságban darvadozva „a Beck Pista jópálosa után, amely a szegedi juhászok nemzeti tánca, Tömörkény is kedvet kapott, hogy a saját szerzeményű gólyatáncát ellejtse, amely tánc az erdélyi csüördögölőnek volt alföldi változata.”

Mindezekből egy férfi szólótánc-hagyomány helyi körvonalai bontakoznak ki. A Város polgáraiból a napóleoni időkben alakult polgárórségnek tánca ez, amelynek előzményei is lehettek, és amely a múlt század második felében tűnt el Szeged táncéletéből. Formai jegyeiről sajnos semmit sem tudhattunk meg.

Párostáncok

Szeged uralkodó táncfajtája már a XVIII. században is a párostánc. 1948 előtti elnevezései: *lejtő*, *lejtős*, *ugrós*, *lassú*, *friss* a tánc kétrészes, néhol hármás tagolódására utalnak. A *csárdás*, *lassús*, *égy lépésös*, *kétlépésös*, *frisses*, *lippentős* táncnevekkel csak a múlt század második feléből származó följegyzésekben és a legújabb, szóbeli gyűjtemények nyomán találkoztunk.

Legkorábbi leírását³⁴ Dugonics Andrásnak köszönhetjük a XVIII. sz. végéről:

„Az előfordulni szokott elsőséget mind az asztalnál, mind a táncolásban a két jegyeseknek engedték a Hercegi kisasszonyok. Mind elsőbbben a lassút, mind utoljára a frisset egyenlő mértékletességgel végezték. Magáért Kaléta igen gyönyörűen kitett mind a kettőben. Elbámultak rajta, minő elterjedt csúsztatással ropta a lejtőket, hogy aprózta a frisseket, hogy riszálta, kanyarította a forgásokat. Noha az Öreg Vezér (esztendeinek csoportossága miatt) arra az időre jutott: hogy kezével a nadrágot tartaná, mégis igen jókedvében lévén, Kaléta előtt fölemelte jobblábát, s hoppot mondott háromszor. Ötöt aztán a táncba sodrotta és mindnyájoknak nagy csudálttokra a három táncot elevenen eljarta.

A jegyeseknek vigasságok után a Hercegi Kisasszonyok keveredtek a táncba. Mondogatták akkor ezek felől is, hogy mesterségjüket jól megtanulhatták. Mindaz által, magok megvallása szerint Kalétának nyomába sem hághattanak. Déva is eljarta patkós csizmájával. Utána a többi vendégasszonyok, amint kitül kitelhetett, elég rendesen.”

³² Három színjáték 23. A *Barlanglakók* hősről van szó.

³³ Tömörkény 53.

³⁴ Jólánka I, 324.

Friss (*Ács György* tánca)

„Körösztlő a Frissesben” (*Ács György* tánca)

Kovács János XX. sz. eleji leírása³⁵ igen találó és szemléletes:

Lassanként gyülekeznek a legények meg a lányok. A legények előre nézegetik, kit húzzanak el, ha rázendül a nóta. Ekkor megindulnak a lányok felé, néhány kacskaringós táncmozdulattal. Azután odaérve a lányokhoz, akik a sátortól kissé távolabb, a bejáratnál várakoznak, megérintik a kiszemelt lány kezét, vagy megfogják a karját, esetleg a kötőjét. Erre a lány megy utánuk, a sátor alá, ahol táncra fogóznak össze.

A legény átfogja a lány derekát, ez pedig vállán öleli a legényt, vagy baljával fogja csak a legény a lány derekát, jobbával pedig a lánynak az ő vállára tett karját fogja gyöngéden. Lassan előrehaladólág lépnek egyet-kettőt, majd ismét egyet vissza hátrafelé. Közben-közben csöndesen, simán jobbra-balra egyet-egyet fordulnak, majd ismét haladnak tovább körbe a tánchely vagy szoba nagyságához képest. Ha sokan táncolnak egy kisebb teremben, akkor a lassút meg a frisset is, majd csaknem egy-két méternyi téren táncolják, mozogják végig.

A lassú táncban élénkebb mozgást csak a nagyobb térségű tánchelyen s csak akkor látunk, ha maga a táncnóta is élénkebb ütemű, ilyenkor sokkal hullámzóbban lépkednek előre-hátra és élénkebb a fordulás is. Az ilyen élénkebben táncolt lassúban sokkal többször fordulnak, mégpedig nagyon kedves negéddel és méltósággal a legény, a leány pedig szemérmes odasimulással nyugodtan fordul s egy világgért föl nem pillantana a legényre, aki kackiás ügyességgel üti össze közben-közben sarkantyúját a nóta ütemére.

Mikor a zene frissbe megy át, akkor rendesen csak lassan lépegetnek a táncolók ide-oda, pönggetve a sarkantyújukat, majd aztán, hogy belekap a cigány a nóta friss menetébe, csakhamar élénkebben-élénkebben hullámzik a táncosok tömege, de a törvény és szabály nélkül táncolt frisset leírni teljesen lehetetlen. Ki-ki vérmérsékletének meg táncolási tudásának szabad menetet engedve, a gyors ugrálással kezdődő táncot nagyokat dobantva, ide-oda hányt, vetett, merész mozdulatokkal járja. El-elengedi a leányt, megvergeti a csizmaszárát, nagyokat hajlik előre. Aztán kevélyen hátraszegi derekát, majd a felsőtestnek kevély ringásával büszkén lépeget, s egy gyors mozdulattal kígyózólag cserélgeti lábaszárait. Közben-közben összepengeti a sarkantyút, és düledező lépéseket hol jobbra hol balra lejt, kalapját majd a szemébe húzza, majd-majd ismét följebb tolja. Meg-megrengeti a karját feje fölött és összeveri a tenyerét — *ne kedvem ne* — és egyéb táncszókkal biztatja magát... A leány a kedvével alig bíró táncos legény mozdulatait mintha csak a szemével kísérné, könnyedén lépeget ide-oda. Majd egyet-egyet fordul, de rezeg minden idege, tűz van minden mozdulatában és érzelem ég az arcában. Csakhamar egybefogóznak ismét és simán, de gyorsan forognak. Az ügyesebbek jobbra is, balra is egyformán megforgatják a lányt és egy hirtelen öleléssel fölemelik, ezzel fejzeve be a gyors forgást.

*

Martin György Tápé tánc hagyományairól írva kiemelte a tápai csárdásnak ama jegyeit, amelyek az Alföld viszonylag egységes csárdásaitól megkülönböztetik. Ezek: sajátos terminológia, a darudöbögös motívum, és a rezgőmozgás. A történeti anyag és az újabb gyűjtések nyomán elmondhatjuk, hogy ezek a sajátosságok az egész szegedi tájra jellemzők.

Bővebb kifejtést kíván a *darudöbögös*, másként *darudübögös*. A név a darvak táncát idézi, de nem pantomimikus mozgást takar. Táncaink archaikusabb mozgáskészletéhez tartozik. Réthei Prikkel Marián azonosítja a régi szegedi *kutyakopogós* táncsal, amely Ferenczi János följegyzése szerint a csizmadialeányok kedvelt tánca volt. Kovács János *röszketős*, illetőleg *rácós* néven emlegeti. Rosszallólag írja; „A szegedi nép méltóságos és simán haladó tánca közé újabban egy rácósnek nevezett, reszkető ugrálással lejtett tánc is vegyül...”

Napjainkban *röszkedetős*, *dorozsmajos* néven is emlegetik az idősebbek.

Alapformája a kétlépéssel kombinált ugró, sarokról talpra dobantó, de hegyezővel, vagy lengetővel való összetételben sem ismeretlen. Leggyakrabban nyílt fogásmóddal, azonos vagy ellenkező kézzel való összefogózással járnak nők és férfiak egyaránt. Ritmusa: tá, tá, ti-ti, tá.

Martin szerint e motívum alapformája azonos a sokác kóló alapmotívumával, és ez bizonyos délről áramló hatásra enged következtetni. Föltételezésének alapot adhat,

³⁵ Kovács 459.

1
hogy Szegeden már a török időktől kezdve jelentős számban éltek szerbek és bunyevácok, akiknek közvetítésével a motívum elterjedhetett. A kérdés még alapos vizsgálatokra vár.

A rezgő mozgásmód Martin szerint az Alsó-Tiszavidék lassú csárdásaiban az átlagosnál nagyobb hangsúlyt kap. A szegedi tájon *rözgős*, *rözögtetős*, *röszketős* névvel illetik.

Másik jellegzetes motívum az *égylépésős*. Újabb élőszavas visszaemlékezések szerint ez már régies forma. Gyakori a frissben a *lippentős*, továbbá a félfordulós motívum és az elegendős, csalogatós játék is.

A lassú rész tempója általában =140-160, kíséretritmusa lassú „dűvő.” A friss tempója általában =160-180, kísérete „esztam.”

UTÓSZÓ

Munkám végéhez érve, úgy érzem, hogy személyesen is el kell köszönnöm az Olvasótól azzal, hogy számot adok művem belső történetéről, személyes háttéréről, ha szabad úgy mondani: élményi múltjáról.

Abba az emberi közösségbe születtem bele, amelynek néprajzi vizsgálatát és summarizálását feladatommá, hivatásommá tettem.

Ami a forrásanyagot illeti, első helyen kell megemlítenem — mert ezekért föltétlen felelősséget merek vállalni — azokat a személyesen szerzett tapasztalatokat, amelyeket részben gyermekkori közvetlen, de jelen fölhasználásukban szigorúan ellenőrzött élményekből, visszaemlékezésekből, majd pedig kerek félszázadon át szándékos megfigyelésekből, tudatosan gyűjtött anyagból merítettem.

Társadalmi helyzetem amennyire elősegítette, annyira próbára is tette munkámat. Nem kívülállóként közeledvén a szegedi világ felé, óhatatlan idegenkedéssel, gyanakvással, megtévesztéssel nem kellett megküzdenem. Ugyanakkor azonban éppen a benneélés miatt, az általános népiben az egyedi, helyi mozzanatok fölismerése, elkülönítése és helyes mérlegelése éppenséggel nem volt könnyű művelet.

Visszatekintésem során legelsőnek azok a kortárs paraszti személyiségek jutnak eszembe, akiknek emberi magatartása, élete és munkája eleven tanulságként, szinte jelképes erővel él bennem, hiszen a részletek természetesen már nem is mindig ragadhatók ki belőlük világosan.

Ami a magam személyét illeti, a félárva gyerekkorból elsősorban egy hagyományörző óslovári parasztasszony, Bálint Sándorné Kónya Anna (1865—1945), a szegedi paraszt gyökéretű paprikakultúra eminens munkása idéződik föl előttem, amint örködik a karácsonyesti lakoma kultikus rendjén, nagypéntek hajnalban kisöpri a házat, égháború idején szenteltgyertyát gyújt, gyalog járja meg a radnai búcsút, négy árva rokongyermeket úgy nevel föl mint a magáét, gondoskodik szolgálójának férjhezmenéséről és lakodalmáról, halálig viseli a parasztkontyot és kötőt, az asszonysors ősi szegedi címeireit. Gyakorlati érzéke, józan emberi kötelességtudása föltétlen, de a jó halál kegyelméért azért mindig ott van a zsebében a Hét mőnnyei szent zár. Mellette öregapám Bálint Pál (1838—1920) áll, aki családi hagyományként halász, majd révész volt, végül a nagyvíz a tanyára sodorta.

A rokonságból élőként jelenik meg előttem nagybátyáim közül Kónya Imre kútásó, Bálint Mihály tanyai barkácsoló, nagynéném sorából Kónya Rozália imádságosasszony, továbbá az írástudatlan Balogh Ágnes, a szegedi szónak Mőricz Zsigmondtól tisztelt, istenáldotta mestere, mostohatestvérem Katona Antal paprikamolnár, Kormányos Rozália unokahúgom. A szomszédok közül a mesemondó Kántor István kubikos, felesége Kéri Julis, tanyai csikósok ivadéka, pásztornóták és archaikus hagyományok hírnemője, Szécsi Pál paraszti lőorvos, Berta János böllér, Szélpál András hajdani gulyásbojtár, Rúza Sándor embőre, a bübájosként emlegetett és rettegett Baranyás Ferenc,

Császár Veronika olajosasszony, Rácz József, Csúcs József, Katona Illés gazdalkodók, Madarász János paprikatermelő, Haska Ferenc és Csonka István halászember, Ótott János papucsos, Csonka Bukusza Tanács Ignác vízimolnár, nagyhírű bőrdudás, Kispéter Gergely parasztprimás, Katona Pál, Dobó János, Csonka Roza régimódi alsóvárosi bormérők és vendégeik, Vajas József, Rúza József, Halász Máté vőfélyek, Nagy Pál és

Bálint Sándor és felesége, Kónya Anna (Alsóváros, 1902)

Muskó József galambászok, Rozsi Rozália, Szélpál Panna, Szélpál Rozália, Iván Rozália halottvirrasztó énekesasszonyok, a radnai búcsújáró Vass Éva, Barmos György franciskánus gárgyán, továbbá Máté, László és Frigyes feketebarátok, azaz régi regulájú alsóvárosi ferences atyák, Szabó Ferenc hagyománytisztelő kántor. Majd mulatozó reguták, farsangoló, tuskóhúzó legények és templomjáró fehér lányok, nagybőjti vasárna-

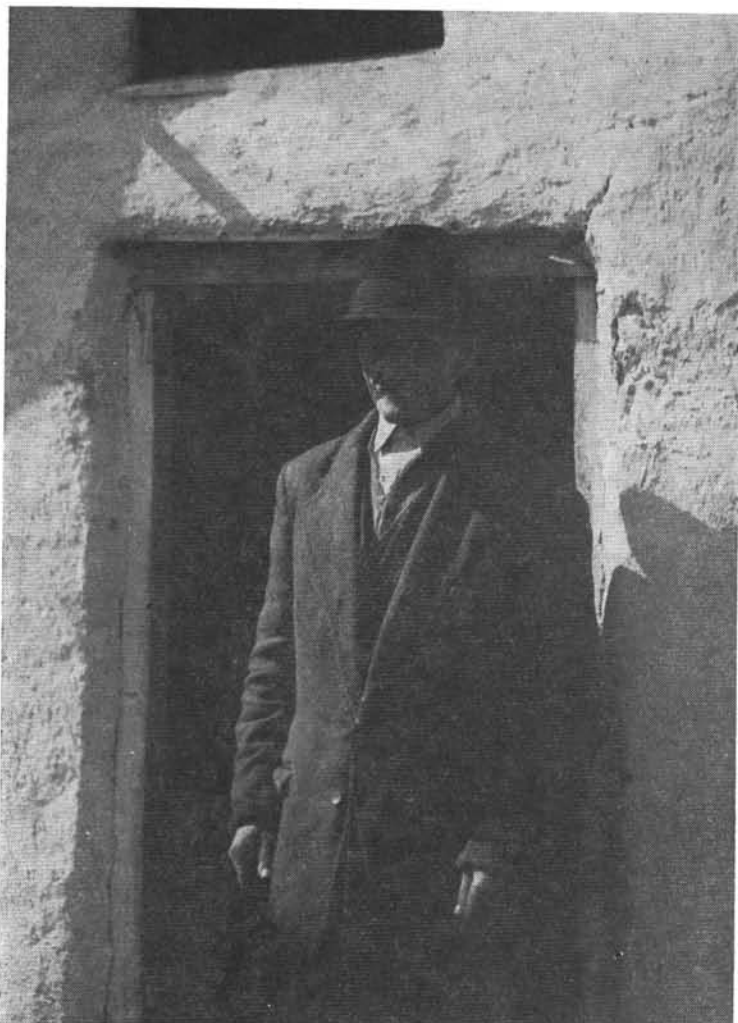
pokon kint a nyomáson játszadozó fiatalok, daloló paprikahasítók, kispadon détárogató férfiak, jámbor asszonyi közösségek, a Kánai menyegzőként ünnepelt lakodalmak és halotti torok, hajdani havibúcsúk: az egész Alsóváros érett paraszti világszínháza. Közösségi hagyomány és egyéni helyállás az első világháború végéig kibúvók nélkül, olykor nagy személyes áldozatok árán is mindenkit kötelezett. Hősei már régen kint porladoznak „a szegedi anyaföld eresze alatt”, de valamennyien részt kérnek e könyv szellemi tulajdonjogából.

A feladatok tudatos vállalása a középiskolában Cs. Sebestyén Károly, a piarista Prelog József, egyébként rókusi ivadék, majd az egyetemen Herrmann Antal, Mészöly Gedeon, Solymossy Sándor, továbbá egy felejthetetlen szegedi Bartók-hangverseny (1925) intelmeivel, egyidejűleg még Kálmány Lajos, Tömörkény István, Löw Immanuel, Móra Ferenc, Juhász Gyula, Nyilasy Sándor szülőföldi útravalójával kezdődik. Tömörkényt még láttam, az alsóvárosi bagolyvárba zárkózott Kálmányt már nem volt módomban megismerni. A többiekhez viszont személyes kapcsolatok, élmények, tanulságok fűznek. Ezeket az emlékeket és ösztönzéseket egészíti ki a személyes gyűjtőmunka, amely eszményi teljességre törekedve azóta is szakadatlanul tart.

Megilletődötten sorolom föl azokat, akik anyaggyűjtés, majd a Szegedi Szótár szerkesztése és főleg jelen művem írása közben segítségemre voltak. Kegyelettel gondolok azokra, akik már nincsenek az élők sorában.

Balogh Ágnes (Móricz Zsigmond segítségével, 1941)

Süli András algyői szülőháza előtt (1966 szeptember; Moldován Domokos fölvétele)

Algyő: Süli András.

Apáca: Rajki András, Szabó Ferenc, Pacsik Mihályné Széll Julianna.

Ásotthalom: Szűcs Pál, Dobó József.

Balástya: Gera Márton, Gera Eszter, Bitó Pál, Gémes Eszter, Újvári József.

Bócsa: Balogh Imre, Tóth Istvánné.

Cernabara: Csanádi Károlyné, Gera Mária.

Csóka: Korponai Lajos.

Csolyospálos: Fodor Ferenc, Rajczi Antal, Gordos Simon.

Dóc: Lele János, Ács Pál.

Domaszék: Kispéter Pál, Nógrádi Ferenc, Pintér József, Tanács Imréné, Balla Éva.

Dombegyháza: Varga Antalné, Patkó Mária, Varga Mátyás.

Dombiratos: Tóth Béla.

Feketeszl: Trója Antal, Bába János, Vincze István.

Földeák: Ádok Istvánné Csonka Viktória.

Harkakötöny: Börcsök József, Börcsök Antal, Szécsi Julianna, Fodor Antal, Engi István.

Jázova: Piri András, Biczók Piroska.

Kistelek: Muhel Erzsébet, Hudoba József, Varga Ferenc.

Kiszombor: Bokor Julis.

Mérges: Nagy Jenő, Szabó Mátyás.

Móralalom: Pálffy Ferenc, Volford Julianna, Farkas Antal, Balogh Ferenc, Lázár Imre, Börcsök Julianna.

Padé: Bóka Mária.

Pusztaföldvár: Biacsi Menyhért, Vetró József.

Süli András: Önarckép, 1934 (Moldován Domokos fölvétele)

Sándorfalva: Juhász Istvánné Gera Anna, Kothencz Mihályné Papp Eszter.
Sővényháza: (Ópusztaszer): Varga Mihály, Varga János, Kecskeméti K. Szilveszter, Papp Kálmán, Vastag István, Süli János, Pálfy Gyula.
Szaján: Takács János, Holács János, Nagy Antal.
Szank: Dabis Erzsébet, Rekedt Nagy József, Rábai Imréné Varga Mária, Tóth Imréné Tandari Margit.

Molnár Péterné Koszó Veronnal (1962, Gulya János felvétele)

Szatymaz: Tombácz János, Sávai János, Huszka Lajos.
Székhát: Császár Vince.
Szőreg: Kanalas Györgyné Bálint Ágnes, Káity István, Péter Lászlóné Lakatos Aranka.
Tamásfalva: Kanalas György.
Tápé: Lele Mihály, Lele Mihályné, Lele Ambrus, Nagy Antal, Lele Mária, Lele József, Lele Ilona, Molnár Péter, Kósó Veronika, Kósó (Palika) Erzsébet, Molnár Ferencné Révész Rozália, ifj. Lele József.
Tázlár: Lázár Vince, Katona Anna, Vass Antal, Dobó István, Bárkányi György, Kósó István.
Torda: Katona Andrásné, Bali Ágota, Oláh Józsefné Katona Erzsébet, Sós József.

Egy tápai gyűjtés után, a Lele-család körében (1939, Karsai Géza fölvétele)

Törökkanizsa: Berta Jánosné Kulcsár Genovéva, Vass Péter.
Újkígyós: Balázs István, Balázs Imre, Bacsa-család, Csatlós Imre.
Zákányszék: Makra Ferenc, Nyári Vince, Puskás Ferencné.

A gyűjtésben tanítójelölt tanítványaim is osztoznak, irányítással 1931—1944 között jelentős anyagot hordanak össze: Pigniczky (Gyopár) János, Galiba Ferenc (Rókus), Pördi János, Biczók Ferencz, Czimer László (Fölsőváros), Lele József, Ördög Antal, Szöllősi Sándor, Török József, Molnár Imre (Tápé), Belovai Sándor, Szabó István, Barna Dezső, Tóth Ferenc, (Algyő), Lele Ferenc (Dóc), Szőke János (Pusztaszer), Rigó Alajos, Jaksa Balázs (Tömörkény), Kónya István (Sándorfalva), Katona Márton, Kálmány Mihály, Fráter Zoltán (Szatymaz), Kérges Pál, Balázsfői István (Kis-telek), Katona Imre (Csólyos), Márton András, Kovács József, Bálint András, Ökrös László (Szőreg), Szabó József, Özvegy Károly, Szamek István (Deszk), Friedrich Sándor (Újszentiván), Bánszky Mihály (Földeák), Gyöngyösi István, Barna Mihály, Rácz István (Kiszombor), Takács B. József, Szigeti György (Apátfalva), Annus Antal, Mihály Antal (Apáca) és még mások. Összegyűjtött nyersanyagukkal megkönnyítették a későbbi tájékozódást és kiegészítéseket.

Mellettük föl kell sorolnom azokat az egyetemi, illetőleg főiskolai hallgatóimat is, akiket részben a néprajzi, részben a rokon tanszéken készült szakdolgozatuk, illetőleg doktori értekezésük, továbbá személyes készségük révén szintén belevonhattam a munkába, az anyag fölmérésébe. Többeknek éppen e monográfia anyaggyűjtése érdekében jelöltem ki dolgozati témáját. Elindulásul sokszor a magam addigi gyűjtését, illetőleg a Szegedi Szótár összesűrített anyagát is rendelkezésükre bocsátottam. Ezeket az irányí-

tásommal készült műveket a Néprajzi Tanszéken készült alkotásnak fogtam föl és minden további nélkül fölhasználtam. Szerzőiket természetesen mindig pontosan megnevezem. Buzgalmukkal jelentős mértékben meggyorsították az összegezést.

Lőkös Zoltán a szegedi paprikatermelésről, Ókrös László a szőregi tökcitúrásokról, Mészáros Ferenc a szegedi késsességről, Vecsörnyés János az újszentiváni dohánytermesztésről, Császtvai István a makai fésűs mesterségről, Molnár Imre a tápai nád-munkáról értekezett. Péter László egyes szőregi kérdések, így főleg a kertészkedés világából szolgált jeles tájékoztatással. Egyéb készségére is mindig számíthattam. Mihálka György a szegedi népzeneről, Szabó Ferenc a dél-alföldi betyárvilágról, Juhász Antal a tiszai életről és több szegedi kismesterségről, ugyanő és Ilia Mihály a tápai gyékény-munkáról, Balogi Kornélia a szegedi népies művirágiparról, Kucsora Rozália a kisteleki aprójószág-tartásról, Kószó Rozália a tápai női népviseletről írt doktori értekezést, illetőleg szakdolgozatot. Börcsök Vince: személyes irányítással, majd később önállóan is Alsótanyán gyűjtött anyagot. Értékes a népi szölokkultúra-vizsgálata. Mindezekből a művekből egy és más nyomtatásban is megjelent.

Több katolikus lelkész, így Varga Ferenc kisteleki, majd domaszéki, Farkas Lajos öttömösi, Kósa Ferenc ásonthalmi, Dojcsán Ernő sándorfalvi szakrális anyagot bocsájtott rendelkezésemre.

Hasznát vehettem Katona Imre tápai mesegyűjtésének és kubikos-anyagának, Csermák Géza szegedi és deszki hajóséleti, Solymos Ede halászati, Kresz Mária, Győrffy Györgyné, Kovács Ágnes, Andrásfalvy Bertalan adattári, illetőleg atlaszgyűjtésének.

Átvettem az újvidéki (Novi Sad) tanárképző főiskola szakdolgozataiból, gyűjtéseiből is néhány adatot: Fehér Gizella (Csóka), Franczia József (Torda), Kiss Erzsébet (Kisorosz), Papp Gábor (Majdán), Sebők Dénes (Szaján), Szabó István (Magyarcerinya) kéziratából. Utalok rájuk, hálás köszönet értük.

Egyes fejezetek megírására nem érezvén magamat fölkészültnek, fölkértem Paksa Katalin zenefolkloristát, aki már számos alkalommal gyűjtött a szegedi nagytájon, a népzeneről, Felföldi László makai múzeológus, tánckutatót a népi táncról szóló fejezet megírására. Kéziratukat hozzájárulásukkal összehangoltam művem általános szerkesztési intencióival.

Kívánatos lett volna még legalább szokásjogi és embertani, továbbá népdalról szóló bemutatás is. Erre azonban már nem kerülhetett sor.

Hálásan köszönöm † Ortutay Gyula és Balassa Iván, továbbá Vargyas Lajos (népzene) és Martin György (tánc) lektori jelentését, Hajdú Péterné Kiss Judit körültekintő szerkesztését, Trogmayer Ottó múzeumigazgató és Tóth Béla könyvtárigazgató odaadó támogatását, a városi Nyomda szeretettel végzett, gondos munkáját. Nem hagyhatom említés nélkül a Móra Ferenc Múzeum, Somogyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Szegedi Állami Levéltár, Néprajzi Múzeum, illetőleg Néprajzi Adattár (EA) jószolgálatát sem. Köszönöm Gyuris György, Maklár Péterné, Tanács Eszter, Csapody Miklós, Sudár János technikai segítségét. Köszönöm a Móra Ferenc Múzeum, továbbá Benedek László, Grynaeus Tamás, Hernádi Oszkár, Horváth Dezső, Juhász Antal, Lantos Miklós, Nagy Czirok Anikó és mások fotós támogatását is.

Alsóváros-Palánk, 1979 nyarán

BÁLINT SÁNDOR

DAS „GESCHLECHT VON SZÖGED.“ DAS VOLKSLEBEN IN DER GEGEND UM SZEGED

Dritter Teil (Zusammenfassung)

Die Familie

Die Familie bedeutet im engeren Sinne die Gemeinschaft der Eltern und Kinder, im weiteren, aber auch heute lebenden und angenommenen Sinne die der Großeltern und Enkelkinder, also die Gemeinschaft der Blutverwandten, die in gemeinsamem Haushalt leben. Das Szegediner Volk lebte beinahe bis unser Jahrhundert in strenger Endogamie.

Der Name der Bauernfamilie bzw. Arbeitsgemeinschaft, die auch Bauernknecht und Dienstmagd hatte, ist manchmal Haus (ung. ház). In Hochzeiten wurden nicht einzelne Personen, Ehepaare sondern ganze Häuser eingeladen, inbegriffen natürlich auch die Diensthofen.

Der Verfasser zählt ihrer Benennung nach die verschiedenen Stufen und Namen der Verwandtschaft, weiterhin die Rechte und die Pflichten der Verwandten, besonders der Taufpaten auf.

Geburt, Kindheit

Das Kind ist bei unserem Volk große Ehre, es ist Freude seiner Eltern und seiner Sippe. Der unfruchtbaren Frau fiel Mitleid als Anteil zu. Solche Frauen haben noch am Anfang dieses Jahrhunderts 9 Dienstage zur Ehre der Heiligen Anna, in Szeged die Frau des Dienstags genannt, Fastengehalten. Diese Heilige wurde von den schwangeren Frauen, deren Benehmen von vielen Verboten beschränkt wurde, auch gefeiert. Der Name des Kinderbettes war das Bett der Heiligen Jungfrau. Es wurden allerhand Mittel, die den Bösen verjagen, darin versteckt, so z. B. geweihtes Gras, Blumen, Salz usw. Das baldachinartige Bett wurde durch einen Vorhang vor dem bösen Blick verhütet.

Die Frau mußte sich während der Entbindung gegen das Fenster, d. h. gegen das Licht drehen. Früher hat zwischen der Geburt und der Taufe Tag und Nacht eine geweihte Kerze im Zimmer geleuchtet, wo die Frau mit ihrem Kind gelegen hat.

Das togeborene oder ohne Taufe gestorbene Kind wurde früher nicht nur als menschliche Katastrophe sondern als Gottesstrafe aufgefaßt. Sie glaubten, daß dieses Kind manchmal unsichtbar aufweint und das Tausen bittet. Wer dieses gehört, der muß das Kind im Namen Johannes des Täufers taufen und ihm einen Namen geben.

Für die im Wochenbett liegende Frau und das Kind, so auch für die Nahrung sorgte eine im voraus ausgewählte Taufpatin. Ihre Pflicht ist das Taufhemd zu kaufen und später ein ganzes Gewand zu schenken. Dieses Patengeschenk wird **korozsma** genannt.

Beim Auswählen des Vornamens war entscheidend, welcher bekannte Heilige am nächsten Tag nach der Geburt eine Namensfeier hatte. Den Vornamen der Eltern haben die Kinder früher kaum bekommen. Der Verfasser schreibt über die beliebtesten Szegediner Namen und über den wahrscheinlichen Grund ihrer Wahl.

Die Taufe hat wegen der einst so häufigen Kindersterblichkeit in ein—zwei Tagen stattgefunden. Dann folgte ein vertrauliches Gastmahl, das die Alten auch **esök** genannt haben.

Das erste der genesenen Mutter war, daß sie mit ihrem Kind gemäß des evangelischen Beispiels (Lucas 2, 22) um den Segen des Pfarrers in die Kirche ging. Sie mußte aufpassen, daß sie unterwegs nicht behext werden soll. Als sie zu Haus ankam, wurde unter den nächsten Frauenverwandten mit einem Trunke gefeiert, dessen auch noch heute lebender Name Trunk der heiligen Jungfrau (ung. **Boldogasszony pohara**) ist. Der Glaube ist, daß das Kind, dem es nicht gegeben wird, wird schwer eine Gattin oder einen Gatten finden bzw. sein Leben wird nicht glücklich sein.

Danach schreibt der Verfasser über die magische Heilung der Kinderkrankheiten.

Spiele, Spielzeuge

Die Szegediner bäuerischen Spiele und Spielzeuge leben überwiegend nur noch in der Erinnerung der Alten. Der größte Teil der Spiele war geistlicher bzw. liturgischer Herkunft, und sie knüpften sich an die Feiern des Jahres (Betlehem, Luzientag, Drei Heilige Könige, Faschingssuch, Gregorsspiel,

Geklapper am Karfreitag, Pfingstfest). An den Nachmittagen während der Fastenzeit, als es verboten war, Musikunterhaltungen zu veranstalten, haben die Mädchen im Freien Ball und Fangen gespielt.

Die Kinder haben die Spielzeuge aus Ruten, Holz, Kot und auch die einfacheren Musikinstrumente selbst gebastelt. Die Basarenringe haben aber dies zum Tode verurteilt.

Die Gesellschaftsspiele der größeren Knaben und Gesellen wurde durch das Fußballspiel verdrängt.

Soldatenleben

Die Volksüberlieferungen des Soldatenlebens sind zum größten Teil noch unentdeckt. Der Verfasser beschreibt, wie die Werbung (ung. *katonatoborzás*) die Losziehung (ung. *sorsolás*) und das Soldatenfangen (ung. *fogdosás*) geschah und wie diese im Szegediner Gedechnis leben. Die Knaben bekamen einen Mädchennamen, damit sie aus der Liste herausleiben, die auf Grund der Angaben der Kirchenmatrikeln zusammengestellt wurde. Anstatt der eingemusterten wohlhabenden Jungen haben für eine größere Summe andere die Soldatendienst auf sich genommen. Es gab noch in der Mitte des vorigen Jahrhunderts Burschen; die sich vorm Soldatenleben in den noch nicht regulierten Stümpfen und Röhrichten verschlüpft haben und Hirten und Betyáren geworden sind.

1868 trat die allgemeine Militärpflicht ins Leben. Die aber nicht Soldaten sein wollten, haben magische Praktiken noch am Anfang unseres Jahrhunderts dagegen verwendet. So haben sie sich mit der Seife gewaschen, mit der ein Toter gleichen Namens abgewaschen wurde oder sie haben sich mit der Erde vom Grab dieses Toten eingerieben, um an der Musterung leichenblau zu sein.

Die tauglichen Burschen haben bis zur Einrückung Blumen- und Bandschmucke getragen. Diese wurden ihnen oft von Mädchen gekauft. Sie haben ständig gezecht, auf der Straße in Gruppen gesungen, und sie haben sich von Musikanten und Blechmusik begleiten lassen. Es ist beinahe in jedem Jahr ein neues Rekrutenlied entstanden.

Es leben in der Szegediner Mundart auch noch heute zahlreiche magyarisierte Formen der deutschen K. u. K.—Soldatensprache. Sehr lebendige Überlieferung ist die Erzählung der Soldaten abends in den Kasernen. Der klassische Darsteller des Szegediner Soldatenlebens war István Tömörkény, der bekannte Szegediner Schriftsteller.

Hochzeit

Alter Szegediner Meinung nach muß ein Mädchen sieben Schanden überstehen, bis es tatsächlich eine Frau wird: 1. als die Freier es besichtigen, 2. als es mit seinem Verlobten zum Pfarrer in den Unterricht der Verlobten geht, 3. als seine Staffierung im voraus in sein neues Heim getragen wird, 4. als es auf seine Hochzeit geht und es von allen begaffen wird, 5. als es mit dem Hochzeitszug zum Haus des Bräutigams geführt wird, 6. als es seine Jungfernschaft verliert, 7. als sein erstes Kind geboren wird. Deswegen sagt man scherzhaft über ein Weibsbild, das eine bewegte Vergangenheit hatte: es hat die sieben Schanden überstanden.

Die Freieung wird von einer geschickten Frau vorbereitet. Wenn sie einig werden, gibt das Mädchen dem Burschen ein Tuch. Dies hat er früher auffallend an seinem Gewand getragen und in der inneren Tasche auf die Trauung auch mitgebracht. Wenn die Verlobung auseinander ging, hat der Bursche das Tuch als Fußlappen gebraucht. Dieses Brauttuch wird um den Kopf der neuen Frau das erste Mal gebunden. Früher wurde ihm magische Kraft beigemessen. Man hat es immer auf den Weihnachtstisch gelegt, kranke Kinder sind damit zugedeckt worden. Die sorgsame Mutter hat das Brauttuch schon nach der ersten Menstruation ihrer Tochter gekauft.

Nach den nötigen Vorbereitungen folgte die Verlobung, als der Verlobte den *Verlobungsring*, das *Verlobungsgeld*, früher auch das *Verlobungskleid* übergab. Das Geschenk der Tápéer Verlobten ist aber das *Bräutigamhemd*. Während der Verlobungszeit ganz bis zur Trauung haben die Verlobten nicht gern anderen die Hand gegeben, weil sie sich vor der Behexung durch Berührung fürchteten.

Die Hochzeiten haben auch noch in der nahen Vergangenheit die von der Kirche vorgeschriebene Zeit gehabt. Solche waren der Fasching, vom Dreikönigsfest bis zum Aschermittwoch, der Grünfasching, zwischen dem Neuwein und den Tagen des Heiligen Michaels und der Heiligen Katharina. Von den Wochentagen konnten nur der Montag und Mittwoch in Anschlag kommen. Hochzeiten wurden zumeist zur Zeit des Neumonds abgehalten.

Die Hochzeit war einst charakteristisch eine Gemeinschaftsfeier. Die ganze Verwandtschaft, die Nachbarn haben geholfen: sie haben die zum Hochzeitsmahl nötigen Lebensmittel mitgebracht und die verschiedenen Gerichte gekocht. Frauen haben geholfen, Brot, Kuchen und Suppeneinlage zu machen. Es wurde viel Kuchen gebacken, weil die Hochzeitszuschauer auch damit bewirtet wurden. Unausbleiblich ist der zierliche, brezelförmige Kuchen, der auf die Flasche des Brautführers gesetzt wird und der in der Szegediner Gegend mehrere Namen hat: *vőfélykalács* (eigtl. Brautführerkuchen),

szerelemkalács (eigtl. Liebeskuchen) und pecsét (eigtl. Siegel). Der Brautführer nimmt diesen Kuchen auf die Hochzeit mit, später verteilt er ihn. Das Verteilen wird manchmal vom neuen Ehepaar durchgeführt. Zu den traditionellen Gerichten gehörte auch noch vor hundert Jahren der Hirsbbrei, der magischen Zwecken diene und auf die Fruchtbarkeit andeutete.

Brautbett (ung. a menyasszony ágya) wird die Staffierung der Braut genannt. Die Staffierung wurde vor einigen Tagen in fröhlicher Laune auf einem blumengeschmückten Bauernwagen ins neue Heim der Braut geliefert. Dies wurde früher in der zierlichen *Brautstruhe* (ung. menyasszonyláda) getragen.

Aus diesem Anlaß war gestattet, dem neuen Ehepaar zu dieben. Die Hochzeitsstätte war im Winter und im Fasching das Wohnhaus, im Sommer dagegen ein Planenzelt. Das Zelt wurde in Tápé mit Rosmarin besteckt.

Außer den in die Hochzeit eingeladenen Gästen gab es immer im Tor auch Hochzeitszuschauer. Diese werden auf Grund ungeschriebenen Gewohnheitsrechtes einmal zum Tanz gerufen und mit Kuchen und Wein bewirtet.

Vor der Einführung der Zivilehe (1895) hat die kirchliche Trauung schon vormittag stattgefunden. Dann ist die Braut ins Haus ihrer Eltern zurückgegangen, die Hochzeitsleute des Bräutigams sind nachmittag um sie gegangen.

Nach 1895 wurde die Zivilehe vormittag geschlossen, die kirchliche Trauung folgte nachmittag. Das war der Gebrauch ganz bis um 1950. Seit dem hat sich die traditionelle Ordnung aufgelöst und es sind zahlreiche Varianten entstanden. So wird z. B. in den Gehöften zuerst an einem Samstag die Zivilehe geschlossen. Die Hochzeitsleute gehen ins Heim der Braut zum Hochzeitsmahl, sogar oft zu einer mit Musik begleiteten Unterhaltung. Dann geht der neue Ehemann zu seinen Eltern zurück. In der nächsten Woche gehen sie um die Braut, dann zur kirchlichen Trauung und von hier ins Heim des Bräutigams. Dies ist schon die echte Hochzeit. Kehren wir aber zur Tradition zurück.

Der Zeremonienmeister der Hochzeit ist *der Brautführer* (ung. vőfély), der auch in der sich verändernden Gesellschaft unserer Tage der Bewahrer der Tradition ist. Er sorgt dafür, daß die alte Gebrauchsordnung möglichst unversehrt zur Geltung kommen soll. Er begleitet die einzelnen Momente der Hochzeit mit passenden Gedichten und Sprüchen, die nicht nur dem Vergnügen dienen sondern ursprünglich auch magische Abriichte haben. Er spricht an Stelle der Helden der Hochzeit. Er ist der Wortführer des Bräutigams, der Braut und der Hochzeitseltern.

Der Taufpate des Bräutigams bzw. der Braut ist *der Beistand* (ung. násznagy). Nur dann ist jemand anderer der Beistand, wenn der Taufpate nicht lebt. Er empfängt die Hochzeitsgäste. Die Frau des Beistands, also die Taufpatin kauft ihrem Taufkind, das jetzt zur Braut wurde, das Brautkleid.

Die Freundinnen und die verwandten Mädchen der Braut sind *die Kränzeljungfern* (ung. koszorúslány). Sie bekleiden die Braut und beschmücken die Männer mit Blumen. Die Frauen bekommen keine Blumen. Der charakteristische ältere Name *der Kränzelburschen* (ung. koszorúlegény) ist *kardoslegény* (eigtl. der Bursche mit dem Schwert), die noch im vorigen Jahrhundert berufen waren mit einem Schwert in der Luft herumfuchtelnd den nach dem Leben der Jungen trachtenden Bösen zu verjagen.

Die Braut ist die Zier der Hochzeit. Am Tag ihrer Hochzeit darf sie sich nicht im Spiegel betrachten, nicht singen und zurückblicken. Während ihrer Bekleidung darf kein Fremder ins Zimmer hinein treten. In den Schuh der Braut wird so eine Silbermünze hineingetan, auf deren das Bild der Heiligen Jungfrau zu sehen ist. Diese behütet die Braut, wenn sie ungefähr behext würde. Es knüpft sich magischer Glauben an ihre anderen Kleidungsstücke, so z. B. ihren Schleier auch.

Das Ausbitten der Braut fand auch noch vor einem guten halben Jahrhundert feierlich statt. Der Beistand stellte dem Brautführer Rätsel, die gelöst werden mußten. Dann begann der Brautführer die Braut zu verabschieden, dem die Gäste stehend, die Männer bloßköpfig zuhörten. Die Braut wurde von ihren Eltern, Taufpaten und Geschwistern umgeben. Der Brautführer hat im Namen der Braut ihren Eltern gedankt, daß sie ihr das Leben geschenkt, sie erzogen, ihr das Gute gelehrt haben, dann hat er von ihren Geschwistern, ihrer Sippe, ihren Freundinnen und Nachbarn Abschied genommen.

Nach der Trauung geht das neue Ehepaar auf einem anderen Weg ins Heim des Bräutigams. Hier wurde es von den Frauen, die zu Hause geblieben waren, mit brennenden Kerzen empfangen. Auf der Hausschwelle haben die Braut und der Bräutigam eine Brezel zerrissen: von jetzt an werden sie ihr Brot, ihre Sorgen teilen. Dann hat die Braut den in der Tür stehenden Schwiegereltern die Hand geküßt und sie wurde vom Schwiegervater und Schwiegermutter ebenfalls geküßt und ins neue Heim hineingeführt.

Dann begann einst *der Reihentanz* (unge. sortánc): auf Aufforderung des Brautführers, manchmal des Beistands tanzte die Braut mit den Männern der Sippe des Bräutigams, und zwar mit ihrem Schwiegervater, mit den Brüdern und mit den anderen Männerverwandten.

Das Hochzeitsmahl ist das festliche gemeinsame Essen des neuen Ehepaars und der Hochzeitsleute. Dem Tápéer Bräutigam blieb der Hut während des Essens fast bis zu unseren Tagen auf dem Kopf und er aß mit der Braut aus einem Teller. Im vorigen Jahrhundert mußten sie das Mahl ohne Essen und Trinken zu Ende ansehen, nur dann wurde ihnen in einem extra Zimmer gedeckt. Während

des Hochzeitsmahles hat der Brautführer in biblischen Gleichnissen über die gute Ehe gesprochen. Früher, in Tápé auch noch in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts haben die Hochzeitsleute am Tisch die Geschichte *der Hochzeit zu Kana* gesungen.

Gegen Mitternacht wird der Schleier und der Kranz vom Kopf der Braut heruntergenommen und ihr werden die Haare in Knoten gebunden. Dies geschieht hinter geschlossenen Türen. Heute weiß man nicht mehr, daß sich die Leute einst so vor der Behexung behütet haben. Der charakteristische, fast dichterische Name des Haarknotens ist *Frauenskrona* (ung. *asszonyi korona*), aber anders wird er auch *Kummernest* (ung. *bűfészek*) genannt, da das sorgenlose Mädchenleben jetzt zu Ende ist. Die neue Frau wird zu den Hochzeitsleuten zurückgeführt, und es beginnt *der Tanz der neuen Frau*, mit anderem Wort *das Siebianz* (ung. *rostátánc*). Der Beistand hält ein Sieb, neulich zwei auf einander gelegten weißen Irdenteller in seinen Händen und sagt: die neue Frau ist zu kaufen! Wer sie kaufen, d. h. mit ihr tanzen will, der legt Geld ins Sieb bzw. in den unteren Teller. So wird oft 10—20 Tausend Forint gesammelt.

In der Frühe unterliegt die Jugend einer zügellosen Lustigkeit. Sie beginnen Spaß zu treiben und sich zu verstellen. Im Gehöft tanzen die Jungen auf dem Strohhaufen, sie klettern aufs Hausdach und sie reiben den Kamin innen mit einem Strohwisch ab. Junge Burschen werden vor den Pflug eingespannt und sie beackern symbolisch den Hof. Es kommt auch vor, daß der neue Ehemann von einigen seiner Freunde in der Frühe über den Brunnen gehalten wird, manchmal läßt man ihn aus Scherz oder wegen der Betrunkenheit auch hineinfallen. In Tiszasziget pflegt man den Backofen des Hauses zu zerstören. Die Achsennägel der Gastwagen werden herausgenommen und die Räder werden versteckt.

Die neue Ehefrau hat auch noch auf der Jahrhundertwende gegen morgen die Männergäste bei großem Gelächter gewaschen und gekämmt. Diese Bewunderung war wohl eine Wehr gegen den bösen Blick. Das Kämmen war ein für uns schon abstoßendes Überbleibsel des Suchens im Kopf.

Gesundheit, Krankheit

Zwischen den wunderbaren Heilungen, die am Újlaker Grab des Heiligen Johannes von Kapiszt rán (1387—1456) um 1460 aufgezeichnet wurden, finden wir auch zahlreiche Szegediner Namen.

Das kirchliche Zehntelverzeichnis aus 1522 erwähnt 3 Szegediner Ärzte und 6 Barbierer, d. h. Chirurgen. Die Stadt konnte zu dieser Zeit gut 6000 Einwohner haben.

In der Türkenzeit haben die Mönche des Franziskanerklosters eine ärztliche Tätigkeit auch ausgeübt. Davon zeugen handschriftliche Rezepte und ihre medizinischen Bücher. Auch die Türken haben ihre Dienste in Anspruch genommen.

Wir haben ziemlich viele Aufzeichnungen über die Pestepidemien des 18. Jahrhunderts, als wir auch schon gebildete Ärzte finden.

Zur Zeit der ungeheuren Epidemie des Jahres 1739 wurde die ganze Stadt in Quarantäne gelegt, die Kirchen, Schulen und Kneipen wurden geschlossen, die Messen verboten. Die Leute haben die Epidemie als eine Gottesstrafe aufgefaßt, so wurden diejenigen, die geflucht haben, streng bestraft.

Die regelmäßige behördliche ärztliche Versorgung der Einwohner begann in der Mitte des 18. Jahrhunderts, aber die völkische Heilung magischen Charakters hat nicht einmal in unseren Tagen völlig aufgehört. Diesbezügliche alte Angaben können in großer Zahl in den Akten der Hexenprozesse gelesen werden. Der Verfasser macht diese eingehend bekannt.

Die sog. *Frauen mit den Heilkräutern* (ung. *fűves asszonyok*), die auch noch in der nahen Vergangenheit auf dem Szegediner Markt Heilkräuter verkauft haben, werden auch beschrieben. Diese werden nebst der aus Pflanzen hergestellten völkischen Heilmittel auch aufgezählt. Diese werden oft nach einem Heiligen benannt, um ihre Heilkraft dadurch zu steigern. Den Blumen, Pflanzen und Gerichten, die auf Feiern geweiht und weggelegt wurden, wird auch eine wirkungsvolle Kraft beigegeben.

Bis auf heute werden Männer, aber vor allem Frauen erwähnt, die mit Gesundbeten, d. h. mit der Vertreibung der Krankheit durch magische Wörter geheilt wurden. Der Verfasser charakterisiert die Persönlichkeit und die Verfahren von mehreren solchen Leuten.

Zum Schluß werden in alphabetischer Reihe die völkischen Diagnosen verschiedener Krankheiten und deren abwechslungsreichen Heilprozesse aufgezählt.

Der Tod, das Ableben

Die Vorkehrungen zum Tode. Die Anzeichen und der Eintritt des Todes. Die Aufgaben der Klagefrau. Die Bekleidung und der Sarg des Toten. Totenwacht. Dialog der Seele und des Todes. Die Ordnung der Bestattung. Nachklage. Grabrede. Der Trauerzug, das Mitleid der Gemeinschaft.

Ausgraben des Grabes, das Lied der Totengräber. Das neue Grab. Der Totentanz. Totenmahl, d. h. das Bewirten der Bettler und Armen.

Die Bestattung. Der ehemalige Kirchhof. Das Grab, das Grabholz, der Kranz.

Das Jenseits. Messendiest. Die Überlieferungen des Alsóvároser Altars der im Fegefeuer leidenden Seelen. Die Totenseher: der Mann aus Csépa, Vince Engi Tüdő, Rozália Bődő. Der Poltergeist.

Denkwürdige Tage

Die sich an die Feiern und denkwürdigen Tage des Jahres knüpfenden Traditionen leben im allgemeinen nicht mehr, aber die älteren Generationen erinnern sich noch gut an sie. Im folgenden verweisen wir nur auf die charakteristischeren Bräuche.

Das *Bethlehemspiel* zur Adventszeit gehört schon ganz der Vergangenheit. Reich ist die Überlieferungswelt des *Luzientages*, sie lebt zum Teil auch noch heute. Das Volksbewußtsein hält diesen Tag noch immer für den Jahresanfang. Es verbinden sich damit vielerlei, sich auf den glücklichen Lauf des neuen Jahres beziehende frauliche Initiativen bzw. Verbote. Wir greifen zwei Momente hervor. Das eine ist die Herstellung des *Luzienstuhls*. Man glaubt, in der Mette darauf sitzend die Hexen erkennen zu können. Das andere ist, als der sog. *Luzienweizen* (ung. *Lucabúza*) in einem Teller zum Keimen gebracht wird. Zu Weihnachten wird er grün und man schließt daraus auf die Ernte. Die Heilige Luzie ist übrigens die Szegediner Schutzheilige der Augenkranken.

Das Schmer des am *Thomastag* (21. Dezember) geschlachteten Schweines wird *das Schmer des Heiligen Thomas* genannt, aus das auch schon in den Hexenprozessen (1728) erwähnt wird. Kranke Körperteile wurden damit eingerieben.

Die Bräuche der *Weihnachtsvigilie* (24. Dezember) dienen zum Teil dem Glück der Familie im neuen Jahr. Man hat den ganzen Tag gefastet, viele machen es auch noch heute. Der Weihnachtstisch wird besonders sorgsam vorbereitet. Unter den Tisch werden in einem Korb oder Simperl Saatkorn, Mais, Stroh, Futter, Salz, auf den Tisch Pferdegeschirr, Brauttuch, Klopffholz, großes Messer gelegt, und der Hut des Hauswirts kommt auch dorthin. Diesen Dingen wird im ganzen Jahr in verschiedenen Angelegenheiten und Krankheiten heilende Kraft beigemessen. Der Name des gefüllten Korbes ist — wie man sagt — *das Bett des Kleinen Jesus* oder Weihnachtskrippe.

Einst wurde das ganze Zimmer mit Stroh bestreut und in dieser Nacht schlief die Familie darauf.

Der *Christbaum* ist während des letzten Jahrhunderts allgemein geworden. Wenn es auf dem Tisch einen Platz gibt, wird er mit der brennenden geweihten Kerze und dem Luzienweizen dorthin gestellt.

Das an magischen Absichten sehr reiche Abendmahl beginnt, wenn der Abendstern schon aufgegangen ist. Einst wurde paarmal in die Luft geschossen, um den Bösen zu verjagen. Man glaubt, daß die lebenden und toten Familienmitglieder zu dieser Zeit am Tisch sitzen. Früher wurde ein schöner roter Apfel in den Brunnen oder in ein Glas Wasser getan, und die ganze Familie hat dieses Wasser getrunken. Das erste Gericht war Nuß oder Knoblauch, die in Honig getunkt wurden. Die Überbleibsel der Fastgerichte wurden das ganze Jahr hindurch als nützliche Familienarzneien gebraucht. Mit der Tischdecke wurden die kranken Familienmitglieder, manchmal das kranke Vieh zugeeckt. Bei Weizensaat hat der Hauswirt aus dieser Tischdecke das Saatkorn gestreut.

Nach dem Abendmahl wachtet die Familie auch noch heute, wenn sie auch nicht mehr in die Mette geht. Beim Mitternachtsläuten wurde das zum Brunnen geführte Vieh getränkt. Im vorigen Jahrhundert haben die Hirten zur Ehre des Kleinen Jesus gedudelt.

Die Bräuche der *Zeitspanne zwischen den zwei Weihnachten*, d. h. der Zeit zwischen Weihnachten und Neujahr gehören schon der Vergangenheit.

Dem *Evangelisten Johann* (27. Dezember) hat der Szegediner Volksglaube eine besondere hexenvertreibende Kraft beigemessen. Schon infolge des Hörens seines Namens werden die Bösen beschämt. Wenn es gewittert oder blitzt, beten die Alten auch noch heute mit einem Anfangssatz seines Evangeliums: „Und das Wort ward Fleisch und wohnte unter uns“ (Johannes 1:14).

Am *Kindertag* (28. Dezember) hat man früher die kleinen Kinder um *Senfkorn* zu den Nachbarn geschickt. Hier wurden sie aber erst schonsam geprügelt, dann mit irgendwelchem Geschenk versöhnt. Größere Knaben prügeln die Mädchen, jungen Frauen und kleineren Kinder mit einer schwirrenden Rute, inzwischen sie ihnen Gesundheit wünschen.

Die Begehung des Silvestertages war einst eine bunte Zunftunterhaltung. Hier hat man auf die Ehen der Jungen aus dem *Siebsquirlen* (ung. *rostapörgetés*) geschlossen.

Neujahr. Der allgemeine Glauben ist, was wir an diesem Tag machen, wie wir uns benehmen oder was mit uns geschieht, so wird es im ganzen Jahr sein. Deshalb müssen wir früh aufstehen, am Tage dürfen wir uns nicht legen, damit wir nicht krank werden. Sogar die Bettlägerigen sollen aufstehen. Man muß Korngericht, d. h. Reis, Hirs oder Mais essen, damit sich das Vieh vermehrt. Nur Schweinefleisch, besonders die Schnauze darf auf den Tisch kommen, damit sie das Glück zum Haus wühlt.

Der erste Sonntag des neuen Jahres ist *der Namenstag Jesus*. An diesem Tag haben sich die Dienstboten und Bauernknechte fürs Jahr verdungen.

Dreikönigsfest (6. Januar). Junge Knaben sind noch im vorigen Jahrhundert von Haus zu Haus gegangen, um die Heiligen Drei Könige zu begrüßen. An diesem Tag ist in der Kirche die Wasserweihung. Das Weihwasser wurde einst in allerhand beschwerlichen Sachen getrunken und gesprenkelt, man hat es auch zum Umschlag verwendet. Vom nächsten Tag an ging der Pfarrer den ganzen Januar Häuser zu weihen.

Fasching. Die Zeitspanne vom Dreikönigsfest bis zum Aschermittwoch. Einst gab es zu dieser Zeit die meisten Hochzeite, Bälle und Zunftunterhaltungen.

Der *Bischof Erhard* (8. Januar) war der Patron der Schusterzunft deutscher Herkunft. Seine Erinnerung ist schon längst verschwunden.

Vinzenz (22. Januar). Das Wetter an diesem Tag wird vor allem von Weinbauern in Evidenz gehalten. Wenn die Sonne an diesem Tag scheint und die Traufe triefelt, d. h. es schmilzt, kann man mit guter Weinlese rechnen.

An den *Bekehrstag Pauls* (25. Januar) knüpfen sich Wetterregeln.

An *Mariä Lichtmess* (2. Februar) weicht der Pfarrer die Kerze, die die Gläubiger sorgsam aufheben und beim Gewitter oder neben dem im Sterben liegenden Familienmitglied anzünden. Das kalte Wetter verspricht eine gute Ernte.

Zu *Apollonia* (9. Februar) beten die Alten auch noch heute, damit sie keinen Zahnschmerz bekommen. Dieser Name war einst als Vorname auch sehr beliebt.

Valentin wurde einst als Patron der Fallsüchtigen geehrt.

Petri Stuhlfeier (22. februar). Sein ungarisches Attribut stammt aus dem Wort *üszög* (dt. Brand). Deshalb ist der Tag unglücklich, auf dem diese Feier ist.

Matthias (24. Februar). Sein Attribut ist: Eisbrecher (ung. *Jégtörő*). Die in ganz Europa bekannte Wetterregel wird auch in Szeged erwähnt. Wenn es an diesem Tag noch Eis gibt, wird es bald schmelzen. Sonst ist es noch ein kaltes Wetter zu warten.

Fastenpfingsten ist der Donnerstag vor dem Faschingssonntag: das ist der Tag, an dem man viel ißt und trinkt.

Fasten: die drei Faschingstage vor dem Aschermittwoch. Es war die Zeit der Possen, der Gasterei, der fröhlichen Unterhaltungen und Bälle auch noch am Anfang unseres Jahrhunderts. Ein Brauch war *das Blockziehen*: mit Ruß verschmierte und Maskenanzug bekleidete, einen Hochzeitszug nachahmende Burschen haben einen Block gezogen und sie haben die Entgegenkommenden mit einem Besen geprügelt. Zum Schluß haben sie den Block ans Gatter des Hauses angebunden, dessen heiratbares Mädchen sich am Fasching nicht verheiratet hat.

Aschermittwoch. Die Mutter, die sich in der Kirche aschen ließ, hat die an ihrer Stirn gebliebene Asche zu Hause an die Stirn ihrer kleinen Kinder gerieben.

Fastenzeit. Die vom Aschermittwoch bis Ostern dauernde vierzigtägige Zeitspanne, die noch am Anfang unseres Jahrhunderts streng eingehalten wurde. Es gab zahlreiche Familien, die außer Eiern und Milch nur Pflanzennahrung zu sich genommen haben. Es gab welche, die täglich nur einmal gegessen haben. Große Unterhaltungen durfte es nicht geben, auch die jungen Frauen haben einfaches, dunkles Kleid getragen.

Gregoritag (12. März). Der Jahrestag der großen Szegediner Flut (1879), man erinnert sich daran auch bis auf heute mit langem Läuten. Das Gregorispiel war einst auch in der Szegediner Gegend bekannt.

Josef (19. März). Schutzheiliger der Szegediner Zunft der Tischler und Zimmerleute und der Alsóvároszer Bauern. Als Vorname wurde er nur seit dem 18. Jahrhundert allgemein.

Benedikt (21. März) ist der Tag der Frühlingsnachtgleiche. Die Szegediner Tradition verbindet es aber eher mit dem Karfreitag und Ostern, deren Zeitpunkt sich immer verändert. Ein verbreiteter ungarischer Spruch lautet: *Benedek, zsákkal hozza a meleget*, dt. Benedikt bringt im Sack die Wärme.

Mariä Verkündigung ist die Zeit der Okulation. Wenn die Frau, die sich nach ein Kind sehnt, an diesem Tag mit ihrem Mann verkehrt, empfängt ein Kind.

Die am *Palmsonntag* geweihten Weidenkätzchen sind gegen Blitzschlag besonders geeignet, so glaubt man es sogar auch noch heute.

Die *Karwoche* ist bis zu jüngsten Zeiten die Zeit der körperlichen — seelischen Reinigung, der Auffrischung der Hausgegend und des Friedhofen bzw. der Beichte.

In den Traditionen des *Karfreitags* vermischen sich archaische Vorstellungen und Bräuche des Frühlingsanfangs mit der Einfühlung der kirchlichen Liturgie. Im vorigen Jahrhundert gingen die Leute in der Frühe dieses Tages zur Theiß sich zu baden oder eher sich zu waschen. Dies geschah später mit dem Wasser aus dem Brunnen des Hauses. Wie man sagte, hat man von sich das Unglück abgewaschen. Die Hauswirtin hat vor Sonnenaufgang sämtliche Räume des Hauses symbolisch ausgekehrt. Am Karfreitag erlosch das Feuer. Man aß nur Kaltes, und der Spiegel wurde mit schwarzem Tuch bedeckt. Man hat nicht geraucht, da es mit Anzünden ergangen wäre. Ältere Leute brachten fast den ganzen Tag in der Kirche oder am Kreuzweg.

Am *Karsamstag* morgen war vor der liturgischen Reform das *Feuerweihen*. Es gab Familien die aus dessen Glut ein wenig nach Hause brachten und sie machten mit Hilfe deren aufs neue Feuer, an dem sie die Ostergerichte kochten. Andere haben Weinreben in die Kirche mitgebracht, um sie weihen zu lassen. Die Reben wurden in die Flammen gehalten, dann brachte man sie in ihren Weingarten hinaus. Mit dem Weihen wurden oft Bettler betraut.

Die Auferstehungsprozession hat in Szeged-Alsóváros auch die Relikte der mittelalterlichen Feldbegehung bewahrt. In der Nacht des Karsamstags war im Friedhof oder am Kreuzweg das *Jesussuchen*: auch dies ist eine mittelalterliche liturgische Überlieferung.

Die Überbleibsel der geweihten Ostergerichte (Lamm, die *kókonya* genannten Eier, Schinken, weißer Kuchen) haben die Leute als geweihte Dinge betrachtet, die regelmäßig auf den Boden des Gartens oder des Ackers gestreut worden sind.

Am *Osternmontag* werden die Mädchen bespritzt, sogar begossen.

Der *Heilige Georg* (24. April) war wegen des zierlichen Geschirres seines Pferdes der Patron der Sattlerzunft. Im vorigen Jahrhundert haben sich die Hirten und Fuhrleute an diesem Tag verdungen. Zu dieser Zeit war die Beamtenneuwahl in der Stadt. Das Überlieferungsmaterial des Tages, das besonders im Zusammenhang mit der Vegetation und dem Wetter sehr reich ist, kennen wir schon aus den Hexenprozessen.

Am *Markustag* (25. April) war die *Korntauf*e. Aus dem Weizen, der ganz klein zerstückelt wurde, hat man während des ganzen Jahres immer ein wenig in den Brotteig getan. Dieser Weizen wurde bei manchen Familien ständig in dem Brotkorb aufbewahrt.

Der Brauch des *Maibaums* ist schon vergangen.

Floriani (4. Mai). Er war der Patron der Szegediner Brauer, Töpfer, Schornsteinfeger und Feuerlöscher.

Pachomius (14. Mai) wurde von den berühmten Szegediner Seilschlägern als Patron geehrt.

Johannes Nepomuk (16. Mai) ist auch in Szeged der neuere Schutzheilige der Schiffer, Fischer und Wassermüller.

Pfingsten. Zur Pfingstvigilie gab es in der Theiß auch ein rituales Baden. Die Häuser und Wassermühlen wurden einst mit Holderzweigen beschmückt. Die schönste Tradition dieser Feier ist das *Pfingstsingen*, das ein spielhafter Gesang über die Ausstrahlung und den Segen des Heiligen Geistes ist. Kleine Mädchen haben es sich herumdrehend und tanzend von Haus zu Haus gegangen vorgetragen. Der Text des Liedes wurde erst von András Dugonics am Ende des 18. Jahrhunderts aufgezeichnet.

Der *Fronleichnam* war auch in Szeged ein repräsentatives Gesellschaftsfest. Die Blumenzierde des Fronleichnamszeltes hat man aufgehoben, sie wurde als wirksames Heilmittel betrachtet und man hat sie in den Sorg des Toten hineingelegt.

An *Urbans-* (25. Mai) und *Medardtag* (8. Juni) knüpfen sich Wetterregeln.

Heiliger Anton aus Padua (13. Juni). Er wird besonders von den Szegediner Paprikazüchtern geehrt. An diesem Tag ist es verboten, ins Wasser zu fangen und auf den Weinberg zu gehen.

Am *Ivanstag* (24. Juni), d. h. am Tag Johannes des Täufers wurde noch am Ende des vorigen Jahrhunderts auch in Szeged ein Feuer gemacht; man glaubte, daß das Überspringen des Feuers für die Gesundheit nützlich sei.

Die Kerzen, die am Tage *Johannes und Pauls* (26. Juni) geweiht wurden, zündet man während des Gewitters und Blitzens an.

Das zu *Mariä Heimsuchung* (2. Juli) vorgenommene Krauseminzenweihen erinnert uns an die alten Pestepidemien. Der Absud und das Destillat wird als wirksames Volksmedikament betrachtet. Die Hauswirtin mußte vor einem Jahrhundert an diesem Tag mit der Sichel etwas mähen, damit das Vieh nicht umkommt.

Mit der *Heiligen Jungfrau vom Karmelberg* (16. Juli) hängt der Kult des geweihten Skapuliers zusammen, über den wir anderswo, beim Feiern des Samstags eingehend schreiben werden.

Um den Tag des Propheten *Elias* (20. Juli) muß es regnen, sollte es auch die größte Dürre sein. Dieser Glaube beruht auf biblischer Geschichte. Wenn es gewittert, beten die Leute zu Elias um Schutz.

Am *Jakobitag* (25. Juli) haben die ehemaligen Szegediner Hirten aus dem Gestirnstand auf das Wetter geschlossen. Er war der Schutzheilige der Szegediner Hutmacherzunft.

Zu *Christof* (25. Juli) beteten einst die Schatzgräber.

Anna (26. Juli) ist eine der am meisten geehrten biblischen Figuren in der Szegediner Gegend. Ihr alter örtlicher Name ist die *Frau des Dienstages*, da das Weibervolk in seinen vielen beschwerlichen Angelegenheiten den Dienstag ihr gewidmet hat. Sie war die Patronin der Schneider und Faßbinder.

Petri der Gefesselte (1. August). Dieser Tag ist eine alte Votivfeier in Szeged, da die furchtbare Pestepidemie, die 1739 begonnen ist, an diesem Tag zu Ende wurde.

Lorenz (10. August) war der Patron der Gerberzunft.

Uralte Szegediner Tradition von *Mariä Himmelfahrt* (15. August) ist das Blumenweihen in der Kirche. Die Tápér Frauen halten Totenwache zur Ehre Marias an einem aus Blumen gemachten Sarg. Die örtliche Beehrung des *Rochus* (16. August) begann zur Zeit der großen Pestepidemien des 18. Jahrhunderts. Die Opfer der Pest wurden weit außer der damaligen Stadt bestattet. Hier wurde auch eine Kapelle zur Ehre des Rochus gebaut. Diese ist Benenner eines neuen Stadtteils (*Rókus*) geworden.

Stephani (20. August). Der erste ungarische König war der Patron der Zünfte der Stiefelmacher und Ungarischschneider. Stephan ist der beliebteste Szegediner Männernamen.

Rosalia (4. September) ist die geliebte Schutzheilige des Szegediner Volkes zur Zeit der Krankheiten besonders der Epidemien. Zu ihrer Beehrung wurde eine Kapelle gebaut.

Zu *Mariä Geburt* (8. September) gingen die Szegediner Wallfahrer nach Radna. Darüber werden wir in anderer Hinsicht unten noch schreiben.

Kosma und Damian (27. September) waren die Patronen der Szegediner Zunft der Barbierer und Wundärzte.

Der Tag des *Erzengels Michael* (29. September) ist der bekannteste Termin im Herbst. Ein charakteristischer Szegediner Name ist Michael der Weisseher.

Wendelin (20. Oktober) ist der neue Schutzengel der Schäfer. Seine Beehrung begann im 18. Jahrhundert mit der Akklimatisation der Merinoschafe.

Demetrius (26. Oktober) ist der Schutzheilige der ältesten, wohl noch im 11. Jahrhundert gebauten Kirche von Szeged. Er war Führer der Patron der Schäfer, der mit großer Kirchenpracht und Gelagen gefeiert wurde, bis es ein Pfarrer nicht verboten hat (1835).

Zu *Allerheiligen* haben die traditionsbewahrenden Familien bis zu den letzten Jahrzehnten einen eeren, weißen Kuchen gebacken, den sie unter den vor dem Friedhof herumstehenden Bettlern verteilt haben, die dafür versprochen haben, für die Toten zu beten. Vom Friedhof zu Hause angekommen, hat die Familie geweihte Kerzen angezündet und für die gestorbenen Mitglieder der Sippe gebetet.

Leonhard (6. November) was bis zur letzten Zeit der Schutzheilige der Schmiede. Dieser Tag wurde mit einer Messe und gemeinsamer Gasterei gefeiert.

Katharina (25. November) ist eine ehemalige Schutzheilige der Stadt Szeged, eine der Patroninnen der Fischer, Schiffer und Schreiber. Einst wurden die lauten Unterhaltungen mit dem Katharinenball abgeschlossen, da darauf der Advent folgte.

Die *Wochentage* hatten auch eigenartige Traditionen. Die Fragmente davon leben auch heute. Am *Montag* wurden die größeren Arbeiten (Hausbau, Schnitt, Freijung) begonnen.

Der *Dienstag* ist kein glücklicher Tag, deshalb begannen die Leute noch am Anfang unseres Jahrhunderts an diesem Tag nicht zu ernten, sie haben kein Mädchen gefreit, keine Hochzeit gehalten, man hat nicht gewaschen und Brot gebacken.

Der *Mittwoch* war — wie auch der Montag — Hochzeitstag im Kreise unseres Volkes.

Die Überlieferungswelt des *Donnerstages* ist schon vergangen.

Der *Freitag* ist zum Teil geehrt, zum Teil unglücklicher Tag, voll von Verboten hauptsächlich für Frauen. Am Freitag durfte sogar der Verlobte nicht zu seiner Verlobten gehen, weil er geschlossene Türe fand. Wer am Freitag bettlägerig wird, steht nicht mehr vom Bett auf.

Der *Samstag* ist der Heiligen Jungfrau gewidmet, in Tápé wird er auch *Kleinsonntag* genannt. Hier ist es auch noch heute Brauch, daß die Frauen, auch die alten, weiße Schürze und weißes Kopftuch tragen. An diesem Tag hat man gefastet und vor einem Mariabild Öllicht gemacht. Wer am Samstag stirbt, wird schnell selig. In den Gehöften hat man nur bis Mittagsläuten am Samstag schwere Arbeit verrichtet, dann kam die Stille und Ruhe des Sonntags.

Dem würdigen Feiern des *Sonntags* diente die völlige Arbeitspause mit zahlreichen Verboten. Die Teilnahme an der Messe war eine ungeschriebene gesellschaftliche Pflicht. An den Sonntag beim Neumond knüpften sich zahlreiche Glauben.

Völkisches Glaubensleben

Die Szegediner Kirchen sind folgende: die vielleicht noch im 11. Jahrhundert gestiftete Demetriuskirche, die St. Nikolaus- und St. Georgkirchen aus der Árpádenzeit, die Elisabethkirche aus dem 16., die Kirche der Heiligen Jungfrau aus dem 15. Jahrhundert, die Rosalien-, Rochus- und Kalvarienkirchen bzw. Kapelle aus dem 18. Jahrhundert. Die Votivkirche bewahrt das Andenken des Hochwassers aus dem Jahre 1879.

Die *Glocke* in der Volksüberlieferung und im öffentlichen Leben. Gewittervertreibung. Die Anlässe zum Läuten, die Zeitfolge und die Überlieferungswelt des Läutens.

Die Stiftung, Versorgung und Überlieferungswelt der am Wege liegenden *Kreuze*.

Die *Pfarrer* und die *Mönche* im Volksleben und im Volksbewußtsein. Die Traditionen der sog. Pfarrerhochzeit, d. h. neuen Messe.

Die Örtlichen Traditionen der *Messen*, des *Altarsakraments* und der *Kommunion*. Abergläuben und eucharistische Legenden.

Die *Beichte*. In der alten Welt gab es welche, die im Freien, unter dem Sternenhimmel ihre Sünden gebeichtet haben. Diese Tradition hängt wohl mit dem Pfarrermangel der Türkenzeiten zusammen.

Heilige Menschen und Bettler. In der katholischen Gegend um Szeged gab es immer fromme Bauern, die die Wallfahrten und gemeinsamen Andachten geleitet haben. Die darauf Angewiesenen haben das Gebet und die Buße, die die Bettler statt anderen auf sich genommen haben, für wirksame Tätigkeit gehalten. Die Nachzeit kennt über diese Menschen Geschichten, die mal aus schamanistischen, mal aus mittelalterlichen legendenhaften Elementen entstanden sind. So einer war u. a. der in einem Gehöft lebende Vince Engi Tüdó, der behauptet und verkündigt hat, daß die Krankheit Folge der Sünden, Werk des Bösen sei, und die einzige Arznei das Beten, Fasten und strenge Selbstüberwindung sei. Dieser Mann hat dies auch statt anderen auf sich genommen.

Der Bettler ist — infolge der Lehren des Evangeliums — im Bewußtsein der früheren Generationen Freund Christi, aber zugleich auch Besitzer von Hexenkenntnissen, dem man sich mit Almosen gefällig erweisen muß. Das Gebet des Bettlers für die Toten der Familie wurde noch am Anfang unseres Jahrhunderts für besonders wirksam gehalten.

Religionsgemeinschaften. Wir erinnern an die Zünfte und ihre Patronen:

Tischler, Zimmerleute: Josef
Stellmacher: Leo
Barbierer, Wundärzte: Kosma und Damian
Schuster: Erhard
Stiefelmacher: König Stephan
Hafner: Adam — Eva, später Florian
Faßbinder: Urban
Hutmacher: Jakob der Ältere
Messerschmiede: Killian
Schmiede: Leonhard
Seilschläger: Pachomius
Schlosser: Petrus
Ungarischschneider: Anna
Deutschschneider: St. Franz von Assisi
Fleischhauer: König Ladislaus, Lukas
Sattler: Georg
Kürschner: Bartholomäus
Schneider von ungarischen Bauernmänteln: Stephan der Märtyrer
Weber: Severus
Gerber: Lorenz

Es gab Berufe, die keine Zunft, aber Patronen doch hatten. So war Petrus der Patron der Fischer, Nikolaus, Katharina und Johannes von Nepomuk waren die Schutzheiligen der Schlächter, Josef und Anton waren Patronen der Bauern.

Religionsvereinigungen: dritter Stand der Franziskaner, Rosenkranzvereinigung.

Wallfahrt. Bekanntere mittelalterliche heimische Wallfahrtsorte, wohin auch Szegediner gegangen sind: der Grab des Johannes Kapisztrán in Újlak, die Relikvien des Heiligen Pauls des Einsiedlers in Budaszentlőrinc. Szegediner sind auch in Aachen (1499) und öfters auch in Rom herumgekommen.

Die Wallfahrten sind in der Barockzeit zu neuem Leben erwacht, und es wurden besonders heimische Mariabilder aufgesucht, die als Gnadenbilder erwähnt wurden. Die *Kirche der Heiligen Jungfrau in Szeged-Alsóváros* hat auch ein solches, bis auf heute geehrtes Mariabild. So ist die Kirche ein bezeichneter Gnadenort, dessen Legendenwelt auch zahlreiche türkische Beziehungen bewahrt.

Der andere berühmte Wallfahrtsort der Gegend ist die heute zu Rumänien gehörende Gemeinde *Radna*. Dieser Gnadenort wird nicht nur von Ungarn, Bunjewazen und Slowaken sondern auch von Banater Deutschen, katholischen Bulgaren und griechisch-katholischen Rumänen aufgesucht. Radna ist durch die Gelübde bekannt geworden, die während der Pestseuchen des 18. Jahrhunderts entstanden sind.

Es gibt auch einige Gnadenorte minderer Bedeutung (Töröktopolya, Szentkút).

Die Sprache

Die Szegediner Gegend ist das charakteristische Gebiet des ungarischen Dialektgebietes auf der Tiefebene. Wir können die Spuren unserer Mundart auf Grund örtlicher Sprachdenkmäler schon seit Ende des Mittelalters verfolgen.

Am Anfang des vorigen Jahrhunderts, zur Zeit der Spracherneuerung und der Entstehung der Literatursprache ist unsere angenehm klingende Mundart trotz des großen schriftstellerischen Ansehens von András Dugonics keine Quelle der gebildeten Umgangssprache geworden. Ausgezeichnete Schriftsteller, vor allem István Tömörkény (1866—1917) bringen die Eigenheiten und Redewendungen ihrer Szegediner Muttersprache in ihre Werke immer hinein. Mit ihrem Talent ermöglichen sie die Blüte eines Szegediner literarischen Regionalismus.

Die Sprache, das ausgesprochene Wort ist nicht nur Mittel der Kommunikation, sondern es wurde früher und von Alten wird ihm auch noch heute eine magische Kraft, eine Wirksamkeit beigemessen (Schwur, Verwünschung). Besonders in den Bekenntnissen der Hexenprozesse (1728) und in den Texten der mit Beschwörung vorgenommenen primitiven Heilung lebt diese Wortmagie beinahe bis unsere Tage fort.

Die Szegediner Volkssprache ist an Redewendungen und Vergleichen sehr reich. Diese können wegen ihrer eigenartigen Rhythmik und knappen Verweisungen in andere Sprachen kaum übersetzt werden. In diesen widerspiegelt sich auch das historische Schicksal des Szegediner Volkes (Tatarenzug, türkische Herrschaft, feudale Welt, Hexenprozesse, Kirchenleben usw.). Der Verfasser schreibt in diesem Kapitel noch über die Rätsel, Schwänke, Auszählungen, verschiedenen Sprüche, Lautnachahmungen und spöttischen Reime. Zum Schluß stellt er die (lateinischen, kumanischen, türkischen, südslawischen, deutschen und zigeunerischen) Lehnwörter der Szegediner Volkssprache dar, die auch in die Kulturgeschichte der Stadt hineinleuchten.

Volkskosmogonie und Naturkenntnis

Der beträchtliche Teil der Szegediner Sagen über die Schaffung der Welt und des Menschen ist Überbleibsel der Glaubenswelt des bogomilschen Ketzertums. Der Teufel ist immer bestrebt, das Werk der Schaffung zu verderben. Er hat das Pferd, die Mühle, den Tabak, die Spielkarte, die Kneipe, die Fliege und den Floh geschaffen. Reich sind die Überlieferungen über Adam und Eva, über Noah und die Sintflut, über Elias, weiterhin über den Weltuntergang und die kurze Herrschaft des Antichristen.

Die Beehrung, der Volkskult der Himmelskörper — der Sonne, des Mondes und der Sterne — lebte auch noch am Anfang des 20. Jahrhunderts.

Beehrende Andrede sind *Napapám* (d. h. mein Sonnenvater) und *Földanyám* (d. h. meine Erdmutter). Zwischen alten Kinderreimen kommt oft der sog. Sonnenlockruf vor: mit diesem wird die sich zwischen den Wolken verschlüpfte Sonne zurückgelockt.

Im Mond musiziert König David und tanzt die Heilige Cäcilie. Der Neumond bringt Glück und Wohlergehen mit sich. Es ist zu dieser Zeit am besten, Hochzeite abzuhalten. Es wurde vom Neumond Gesundheit, Heilung und Bräutigam erbittet.

Die reiche Szegediner Glaubenswelt über Sterne und den gestirnten Himmel zu verewigen gelang es wirklich im letzten Augenblick Lajos Kálmány (+ 1919), der diese von ehemaligen Hirten, Fischern und denjenigen Leuten gehört hat, die am oder vom Wasser gelebt haben. Aus den Stellungen und Bewegungen der Sterne haben sie auf das Wetter gefolgert. Jeder Mensch hat seinen eigenen Stern. Wenn ein Stern heruntergefallen ist, dann ist jemand gestorben oder ist eine Seele vom Fegefeuer frei geworden. Unsere Volksüberlieferung hat die Sterne auf eigenartiger Weise mit menschlichen und Natureigenschaften auch versehen.

Es gibt die folgenden Sternbildnamen wie Feldhüter, Besoffener, Sennenmänner, Gartenbinder, Fischer, Fischernetz, Gluckhenne (Plejade), Hinkender Bettler, Schäfer und andere, die auf dem Himmel ihre Arbeit machen.

Der Kosename *der Erde* ist Muttererde, nach archaischer Anschauung Erdmutter. Es ist nicht gut, die Erde mit einem Stecken zu schlagen, weil es so ist, als ob man seine eigene Mutter schläge.

Die Fruchtkraft der Erde ist *das Fett der Erde*, das die alten Hexen für sich rauben konnten. Einige haben es den Türken verkauft. In der Frühe des St. Georg—Tages hat man es auf fremdem Acker gesammelt, der Tau wurde mit Lacken aufgetrocknet, so hat man sich die Ernte des Anderen erwischt.

Bei den draußen lebenden Menschen hatte das Wetter immer große Bedeutung. Sie waren gute Beobachter, so konnten sie auf die Wetterveränderungen genau folgern. Nach alten Meinungen ist der Wind der Freund des Regens. Der Wind wurde für Eber, der Regen für Weibchen gehalten. Den Wind haben Drachen verursacht, mit denen nur Schamanen einen Kampf bestehen können. Den Hexen wurde es beschuldigt, daß sie die Fische aus der Theiß für Wind verkauft haben. Im Wirbelwind tanzen Hexen. Als Verhütung hat man Messer hingeworfen, die Schnitter haben ihn ungeheuer beschimpft und verflucht.

Den Sturm erregen *die Schamanen* (ung. *táltos*), die aus mit Zähnen geborenen Knaben werden. Sie reiten auf einem Drachen. In ihrem Kampf schlagen sie ihre Schwerte zusammen und der dadurch entstandene Funke ist der Blitz.

Der Schwarzkünstler (ung. *garabonciás diák*) wird auch erwähnt, der aus seinem Zauberbuch eine gute Ernte auf die Äcker herauslesen kann. Während seiner Wanderung pflegt er Milch zu verlangen. Wenn der Wirt ihn abweist, dann hat er aus seinem Buch Hagel, Frost, Feuerbrunst und Krankheit herausgelesen.

Draußen auf den Gehöften verteidigen sich die Menschen gegen die Zerstörung des Blitzes und Donners sogar noch heute mit Glockenläuten. Es wird eine geweihte Kerze angezündet und man sagt ein Gebet, das den Bösen verjagt. Mit dem niederschlagenden Blitz wurden einst Wunden gestreichelt. Der Blitz wurde auch aufgekocht und man benutzte ihn als Umschlag. Dies war das sog. *Stein /Blitzkochen* (ung. *kőfőzés*).

Die Dürre ist eine der größten Naturkatastrophen des ungarländischen Sommers. Einer älterer Meinung nach haben das Ausbleiben des Regens die Hexen auf dem Gewissen, die ihn für gutes Geld sogar ins Ausland verkauft haben.

Märchen

Die Märchenwelt der Szegediner Gegend hat mehrere historische und Gattungsschichten. Die älteste (Kampf der Schamanen, Stutenmilchbad, in den Himmel ragender Baum) ist das märchenhaft gewordene Überbleibsel der sakralen Glauben aus der Heidenzeit. Lebhaft ist die Wirkung der mittelalterlichen Legenden, Kanzelexempel und biblischen Beispiele bzw. ihre Inspiration. Wir finden hier auch die Adaptation der europäischen Märchenfolklore (der Königssohn, der sich nach das ewige Leben sehnt). Wir müssen mit der Märchenwirkung der anderthalb Jahrhundert langen Türkenherrschaft und der europäischen barocken Volksbücher (Gesta Romanorum, Poncianus, Die sieben weisen Meister) auch rechnen.

Die zwei klassischen bäuerischen Märchenerzähler dieser Gegend sind Mihály Borbély (1882—1953) und János Tombác (1901—1974).

Zum Schluß wird über die charakteristischen Züge und die Anlässe des Märchenerzählens geschrieben (vor dem Schlafen, hauptsächlich im Kreise von Soldaten und derjenigen Erdarbeiter, die längere Zeit fern vom Hause leben).

Historische Sagen

Die Sagenwelt der Szegediner Gegend bewahrt u. a. die Sagen Erinnerung des landgründenden Königs Stephan, des gerechten Königs Matthias, der Türkenherrschaft, Ferenc Rákóczi, Maria Theresiens, des Kaisers Josef, Lajos Kossuths, des bekannten Szegediner Betyaren Sándor Rúza, Franz Josefs und des Kronprinzen Rudolf.

Historische Gesänge und dergleichen

Wir haben in diesen Themenkreis die gereimten, sangbaren, epischen Werke hineinbezogen. So stehen hier alte Reimchroniken, die irgendwelches trauriges Ereignis (Krieg, Feuerbrunst, Naturkatastrophe) besingen. Solche Werke von zeitgenössischen Szegediner Autoren sind uns schon aus dem 16. Jahrhundert bekannt. Die türkische Eroberung von Szeged (1543—1552) wurde von ungarischen, deutschen, lateinischen, türkischen und südslawischen fahrenden Sängern in Gedichten besungen.

Die Gedichte Bálint Balassis (1551—1594), des ersten großen ungarischen Dichters, wurden über das Leben in den Grenzfestungen während der Türkenherrschaft in der Szegediner Überlieferung folklorisiert, und sie lebten sogar im vorigen Jahrhundert. Ebenso die alten ungarischen Liebeslieder (ung. *virágének*) aus dem 17. Jahrhundert, weiterhin wurde eines der charakteristischsten Fragmente des berühmten Rákóczi-Gesanges in der Szegediner bäuerischen Liederüberlieferung bewahrt.

Die Gefangenenslieder aus der Türkenherrschaft und die in Armesünderhäusern geschriebenen, in wunderschönen Varianten überlieferten Kerkerlieder lebten in den Betyarenliedern des vorigen Jahrhunderts fort.

Über den Freiheitskrieg aus 1848 sind reiche epische und lyrische Überlieferungen bewahrt worden. In großer Zahl sind die Soldatenlieder bekannt, die zur Zeit der Preußenkriege in Lombardien (1859), der Okkupation Bosniens (1878) und des ersten Weltkrieges entstanden sind. Es ist eigenartig, daß solche während des zweiten Weltkrieges nicht entstanden sind. In unserer Heimat blühte seit Ende des 18. Jahrhunderts der aus der Verbindung des gesprochenen und geschriebenen Wortes entstandene Flugblattdruck, der in der Sprache unseres Volkes *istória* genannt wurde. Während des vorigen Jahrhunderts war dies die bedeutendste Einkommenquelle zahlreicher Szegediner Druckereien, so besonders der Wekstatt von Urban Grün. Es wurden bekannte europäische Volksbücher herausgegeben

(Die sieben weisen Meister, Argirus, Solomon und Markalf). Doch wurden meistens schreckliche Ereignisse (Hochwasser, Feuerbrunst, Mord) in gereimter, sangbarer Form herausgegeben. Diese wurden dann an der Kirmes und auf Messen von Gelegenheitssängern (ung. *istóriás*) vorgetragen, aber sie wurden auch verkauft. Das Volk hat diese Geschichten den Sängern abgelernt, es hat sogar auch selbst solche gedichtet, obwohl diese nur selten in die Druckerei kamen.

Die im Kreise der Jugend früher so oft vorgekommenen tödlichen Schlägereien, die sensationellen menschlichen Situationen (Liebesmord, verlumpte Mädchen, unglückliche Ehen), weiterhin Selbstmorde, tragische Zufälle und die Übermüde der Strauchdiebe wurden mal gefühlerreich, mal ironisch vorgetragen, sie wurden ausgesungen (ung. *kidalol*), und eine engere Gemeinschaft, die den Helden des Gesanges vielleicht auch kannte, hat das gereimte Ereignis aufgegriffen und einige Jahrzehnten hindurch auch gesungen.

Balladen

Szeged ist eine der bedeutendsten archaischen, die Balladen bewahrenden ungarischen Gegende, die in Varianten, die anderswo kaum bekannt sind, noch die Atmosphäre der Türkenwelt bewahrt.

Diese Dichtung, die an den menschlichen Erprobungen der damaligen Zeiten reif wurde, erhielt sich am meisten im Kreise unseres isolierten Volkes, das ins Banat umgesiedelt hat. Diese Auswanderung — wie wir es beim Darstellen des Siedlungsbildes gesehen haben — hat in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts begonnen, als das Volk die damaligen Dichtungsüberlieferungen der Mutterstadt mit sich gebracht und Generationen hindurch erhalten hat, natürlich auch die wegen der zeitlichen Nähe noch lebendige türkische Thematik. Solche sind z. B. die entführte und im Hochzeitszug im Sterben liegende Braut, vom Türken geraubtes Mädchen, das Mädchen, das den Türken nach Hause entflohen, die zwei gefangenen Geschwister, geraubtes Mädchen und geraubter Junge, die erst in ihrer Ehe bestürzt erfahren, daß sie Geschwister sind.

Andere Balladen gehören zu großen europäischen Folklorzusammenhängen: die drei Waisen, das verführte Mädchen, das zum Tode getanzte Mädchen, der zu sprechen anfangende Tode, der betrogene Gatte, die ihre Jungfernschaft für seinen Bruder vergebens aufopfernde Schwester, Blutschande zwischen Vater und Tochter. Wir haben einige Balladen, deren Herkunft klarbar ist: sie besingen wirkliche Geschehnisse.

Volksmusik

Die Erforschung der Szegediner Volksmusik ist in unserem Jahrhundert wissenschaftlich geworden. Unter den ersten Forschern finden wir Béla Vikár, Béla Bartók und Zoltán Kodály. Das Material dieses Kapitels besteht aus ungefähr 1300 Melodien, die in 36 Ortschaften gesammelt wurden.

Ganz eigenartige, nur hier lebende Melodietypen gibt es keine. Das Material hat enge Beziehungen zu Transdanubien, zur Palozengegend und zu Siebenbürgen. Alte primitive Musikinstrumente (Weidenflöte, Rohrdudel) gibt es nur in der Welt der Kinder mehr.

Im 1522 finden wir Musikanten bedeutende Familiennamen: *Sipos, Lantos, Hegedűs, Citharista, Tubicinator*. Alte Instrumente sind die Virginia und die Drehlaute. Der Dudelsack war fast bis unsere Tage beliebt. Neuerdings dienen die Zither, der Tambur, die Zimbel und die Ziehharmonika besonders der Hausmusik.

Es gibt zwei Typen des Szegediner Volksorchesters. Die sog. ungarische Bande oder Bauernbande besteht aus nicht beruflichen Musikanten, meistens aus Armbauern. Die Mitglieder dieser Kapelle waren durch lange Jahrzehnte der Primas, der zweite Geiger, der Klarinettist, der Baßgeiger und der Zimbelschläger. In der Zusammenstellung der Instrumente gab es in den neueren Jahrzehnten auch Änderungen: Geige, Ziehharmonika, Zimbel, Schallbecken, Trommel. Eine andere Variante: Geige, zwei Tambure, Baßgeige. Noch eine andere Variante: Piston, Ziehharmonika, Saxofon, Trommel und Pauke, Schallbecken und als Reserve eine Geige. Der Melodiebestand dieser modernen Instrumente ist gleich mit der Tradition. Die Musikanten sind einfache Menschen, die die Noten nicht kennen.

Die Zigeunermusik wird von den bürgerlichen Gesellschaftsschichten beliebt, in Bauernhochzeit wird die Zigeunerkapelle nur aus Zwangsläufigkeit gerufen.

Das Singen ist immer einstimmig. Früher war das Singen während der Arbeit allgemein, aber wegen der Lärm der sich ständig verbreitenden Arbeitsmaschinen können wir es als beendet auffassen

Volkstanz

An den von der Kirche verbotenen Tagen, besonders in der Fastenzeit, gab es noch in den Zeiten vor dem ersten Weltkrieg keine Unterhaltung, keinen Tanz.

Ein kultischer Tanz konnte der in den Akten der Hexenprozesse erwähnte *Tanz der Heiligen Jungfrau* sein.

Die Spuren des Friedhofentanzes zu Ehren des jungen Toten sind auch vorhanden.

Das Mädchen durfte im Kleid, in dem es in der Kirche war, nicht tanzen.

Die Sagenwelt erzählt reichlich über den Hexentanz.

Am Tanzort, in den Bällen haben die Burschen einst nur mit einem Wink die in Gruppen stehenden Mädchen zum Tanz gerufen. In Tápé hat ein jüngerer Bursche auf einmal mehrere Mädchen in den Saal so hineingeführt, daß er ein Eck ihr Taschentücher angefaßt hat. Es ist vorgekommen, daß dem Mädchen der Bursche, der es zum Tanz rief, nicht gefallen hat, deshalb hat es ihn dort gelassen und aus der Unterhaltung hinausgelaufen. So hat sich das Mädchen aber der Beschämung des Austanzens (ung. *kitáncoltatás*) preisgegeben. Dies bedeutete, daß bei einer nächsten Angelegenheit ein Freund des im Stich gelassenen Burschen das Mädchen zum Tanz rief und es plötzlich allein stehen ließ oder sie tanzten zum Ausgang und der Bursche stoß das Mädchen hinaus. Daraus ergab sich unter den Burschen oft eine blutige Prügelei. Es kam auch vor, daß sich das Mädchen vor Schande in die Theiß ertränkte.

Früher waren die Zunftbälle am Fasching bekannt, im Sommer der Annaball, der Kirchmeßball in Alsóváros, weiterhin der Rekrutenball und schließlich der Katharinenball.

Derselbe Tanz hat gelegentlich einen anderen Namen. In der Hochzeit der *Brauttanz* und der *Kochtanz*, einst nach der Bestattung eines jungen Toten der im Friedhof getanzte *Trauertanz*.

Es gibt auch Solotänze: *oláhos* (dt. Rumänentanz), *juhásztánc* (dt. Hirtentanz), früher der *verbunkos*, d. h. der Werbungstanz der Soldaten. Eine besondere Szegediner Variante dieses letzten war der *jópálos* (d. h. Tanz von Paul Joó). Ein Paartanz ist der *csárdás* mit mehreren örtlichen Figuren; eine Szegediner Variante ist davon der *darudöbögös*, der den Tanz der Kraniche nachahmt.

TARTALOM

Az emberi élet hagyományvilága (<i>Bevezetés</i>)	5
Család, nagycsalád	7
A család tagjai — rokonságnevek	7
Endogámia	8
Együttélés	10
Rokonsági fokozatok	11
Műrokonság, keresztkomaság	12
Házassági erkölcs	15
Megszólítás	17
Születés, gyermekkor	21
Meddőség, másállapot	22
Szülés, — Boldogasszony ágya	24
Az újszülött	27
Halvaszületett, kereszteleetlenül meghalt gyermek	28
A keresztszülők, keresztnév	31
Korozsma, keresztelő, csök	33
Avatás, Boldogasszony pohara	36
A csecsemő hajdani gondozása	38
Játék, játékszer	45
Világi és liturgikus, rekordációs eredet	45
Kiolvasás	45
A játékok ismertetése	46
Bakabaka	46
Bátyámuram	46
Búzavirágkoszorú	46
Cipó	46
Csillagbukfenc	46
Csont ide	47
Csömcsömgyűrű	47
Csülkőzés	48
Dólézés	48
Dudéllázás	49
Fuss, fuss kata	51
Glikkerözés	52
Gospodi	52
Hajagyöngyehaja	53
Hajócica	53
Hinta	53
Holleva	54
Huhúzás	54
Humócska	54
Iskola	55
Izgória-gárgária	55
Káratatona	55
Kártya	55
Kendörmorzsa	60
Kistisza-Nagytisza	61
Kocsmáros	61
Kötelesbika	61

Métázás	61
Nyilazás	62
Ostorozás	62
Parittyázás	62
Pecsenyeforgató	63
Pimpimbába	63
Rángatósbika	63
Sarokleső	63
Sárga csikó	63
Sárkányozás	63
Sóskázás	64
Súgdosó	64
Szamar	65
Szép Örsébet	65
Vöröskeresztyű	65
Várbahajigáló	65
Zsák	66
Katonáskodás	67
A régi katonaszedés	67
Toborzás 1848-ban	70
Gyerekszázadok	71
Katonaszökevények	71
Beszállásolás	72
Hadjötelezettség, sorozás	74
Újoncélet, katonalevelek	77
Szegedi ezredek	79
Negyvenhatosok	80
Esküvő, lakodalom	83
Előjelek	83
Kézfogó, jegyesség	85
Esküvői előkészület	85
Lakodalmi előkészület	92
Sütés-főzés	92
A menyasszony ágya	96
A lakodalmas ház	99
Esküvő, násznép	101
Vőfély, lakodalmi tisztségek	103
Menyasszony, vőlegény	113
A lakodalmas menet	116
Az esküvő 1895 előtt	117
Az esküvő 1895 óta	122
Hazaérkezés	126
Főlkontyolás, újasszonytánc	137
Kárlátó	140
Bohóskodások	141
Avatás	144
Újasszonypohara	145
Egészség, betegség	147
Történeti áttekintés	147
Az alsóvárosi kolostor orvosi tevékenysége	149
Pestis, kolera	150
A népi orvoslás sajátosságai	156
Orvosi füvek, szentelvények, patikaszerek	158
Javasok, orvosemberek	164
Palika Örzse, Engi Tüdő Vince	164
Betegségek paraszti orvoslása	168
Árpa	168
Cukorbetegség	168
Derékfájás	168
Ebfig	169
Epekő	169

Égés	169
Fejfájás	169
Fog	169
Fülfájás	170
Gancsó	171
Görcs	171
Gutaütés	171
Gyomorbaj	172
Hasmenés	172
Hályog	172
Hideglelés	173
Holttetem	175
Kelevény	175
Köhögés	176
Mádra	177
Nátha	177
Nehézség	177
Nyakfog	178
Nyilamlás	178
Orbánc	179
Pokolkelet	179
Rándulás	180
Reuma	180
Rüh	180
Sárgaság	180
Seb	181
Súly	181
Szemfájás	182
Sze mölcs	183
Szívbjaj	183
Tífusz	183
Torokfájás	183
Torokgyík	184
Tyúkszem	184
Vadhús	184
Vaktetű	184
Vesekő	184
Veszetztség	184
Vérzés	185
Vízibetegség	185
Zsébre	185
Halál, temetés, túlvilág	187
Készülődés a halálra	187
Az utolsó óra	190
Öltöztetés, virrasztás	191
Temetés	196
Halottastánc	201
Tor, etetés	203
Temető, sír	205
Túlvilág, halottlátók	208
A csépai embőr	209
Engi Tüdő Vince	210
A lelei asszony	210
A hazajáró lélek	211
Jeles napok	213
Az esztendő természeti és liturgikus rendje	213
A jeles napok Szeged-táji hagyományvilága	214
Advent	214
A szálláskeresés	219
Miklós	219
Lorettói Boldogasszony	220
Luca	220
Disznóölő Tamás	226

Karácsony böjtje.....	227
Karácsony	235
Karácsony másnapja	235
Két karácsony köze	235
János	236
Aprószentek	238
Szerelmes Tamás.....	239
Szilveszter	239
Újév	240
Jézus nevenapja	241
Vízkereszt.....	241
Farsang	243
Szent Erhard	245
Piroska	245
Ágnes	245
Vince	245
Jórafordító Pál	245
Gyertyaszentelő Boldogasszony	246
Balázs	246
Apollónia	247
Bálint	247
Zsuzsanna	247
Üszögös Szent Péter.....	247
Jégtörő Mátyás	248
Kövércsütörtök	248
Húshagyó	248
Hamvazószerda	252
Nagyböjt	253
Gergely	254
József	256
Benedek	257
Gyümölcsoltó Boldogasszony	257
Hugó.....	258
Fájdalmaspéntek	258
Virágvasárnap	258
Nagyhét	259
Nagycsütörtök.....	260
Nagypéntek	260
Nagyszombat, húsvét	263
Húsvét másnapja	267
Húsvét keddjén	269
Zöldfarsang — kistél	269
György	270
Márk	271
Május elseje	272
Flórián	274
Fagyosszentök	275
Pachomius	275
Nepomuki János	275
Keresztjáró napok	277
Áldozócsütörtök	277
Pünkösöd	277
Pünkösöd másnapján	282
Szentháromságvasárnap	282
Úrnapja	285
Orbán	287
Medárd.....	288
Margit	288
Antal.....	288
Iván	290
János és Pál	291
László király	291
Péter — Pál.....	292

Sarlós Boldogasszony	293
Kármelhegyi Boldogasszony	294
Illés próféta	294
Mária Magdolna	294
Jakab	295
Kristóf	295
Anna	296
Vasas Szent Péter	299
Porciunkula	300
Havi Boldogasszony	300
Urunk színeváltozása	300
Lőrinc	300
Klára	301
Nagyboldogasszony	301
Két Boldogasszony köze	302
Rókus	302
István Király	302
Rozália	304
Kisasszony	304
Mária	305
Máté	305
Kozma és Damján	305
Mihály	305
Ferenc	306
Terézia	306
Lukács	307
Vendel	307
Szevérus	307
Dömötör	307
Simon-Júdás	309
Mindenszentek	309
Halottak napja	309
Hubert	310
Károly	310
Imre	310
Lénárd	311
Márton	311
Erzsébet	312
Katalin	312
András	312
A hét napjaihoz fűződő hiedelmek	314
Hétfő	314
Kedd	315
Szerda	315
Csütörtök	315
Péntek	316
Szombat	316
Vasárnap	318
A hitélet népi hagyományai	321
Szakraális igények	323
Templom	323
Harang, harangozás	329
Útszéli kereszt	334
Pap, barát	337
Mise, Oltáriszentség	340
Gyónás	343
Angyal — ördög	344
Katekizmus, imádság	347
Szentemberek, koldusok	357
Közösségek	365
Búcsújárás	370
A havibúcsú	371
A kegykép legendái	376

Radna	383
Más búcsújáróhelyek	399
Szentkút	399
Vodica	401
Hajós	401
Topolya	401
Újkígyós	402
Tornya	402
Pálinkáserdő	404
Nyelv, beszéd	407
Az ő-zés	407
Szómagia	410
Hagyományos formai-tartalmi sajátosságok	412
A köznapi beszéd színezése	412
Nyelvi formulák	412
Szólások, közmondások, példabeszédek	414
A népköltészet peremének műfjai	419
Hírversek	419
A falucsúfolók	420
Találós mese ~ tanalóskérdés	421
Csalimesék	423
Kiolvasók	424
Mondókák, szóhablatok	425
Állathang-utánzók	425
A szegedi nyelv jövevényszavai (Függelék)	427
Kozmogónia, természetismeret	429
A világ és ember teremtése	429
A vízözön	434
A világ vége	437
Nap, Hold, csillagok	440
Föld	453
Idő, időjárás, táltoshit	455
Mesemondás	467
A népmesét gazdagító motívumok	467
Legenda és exemplum	467
A török mesevilág	471
Barokk népkönyvek	472
Dugonics és a szegedi mesehagyomány	473
Mesegyűjtés — mesemondók	474
A gyűjtés kezdetei	474
Kálmány Lajos munkássága	474
Borbély Mihály	475
Tombác János	478
A szegedi mesemondás	486
Történeti mondák	491
Helyi gyökerek	491
Hősök, események, egyéb mondaihetők	491
Attila	491
Árpád	492
Szent István	493
Tatárjárás	494
Toldi Miklós	494
Mátyás király	495
Dózsa György	498
Kis Kampó	499
Az alsóvárosi disputa	500
Hóbiárt basa	501
Balogh Benedek	502
Rúza István	502
„Ja kum Haslia Mertzilja”	502
A megtalált pecsét	502
A Kőbárány	503

Gerentsér György	504
Rákóczi	504
Rúzsza Dániel	505
Mária Terézia	506
József császár	506
Kossuth Lajos	507
Rúzsza Sándor	507
Ferenc József	516
Rudolf	518
Történeti énekek és rokonművek	521
Történeti énekeink időrendben	521
A hódoltság kora	521
Balassi-hagyományok	523
A Rákóczi-nóta	524
Rabénekek	525
Köblös nóta	528
A szabadságharc idejének énekei, dalai	528
Háborús dalok	529
A ponyva szegedi világa	533
Kováts István, Tömörkény tanúsága	533
Gyermekkorunk ponyvaolvasmányai	534
A Grün-nyomda és társai	534
Istóriák	535
Gilitze István éneke	536
Náty József versezete	536
Palásti úr	537
Nyomorúság az életöm	538
Az árvíz	539
Szécsi Jóska	540
Rudolf királyfi	541
Gyömbér Pali	541
Diószegi Flórián	543
Kidalolás	547
Deák Gyuri	547
Pósa Rozi	548
Ballada	549
Kálmány Lajos munkássága	549
A szegedi táj balladakincse	550
A befalazott feleség	550
Az elcsalt menyecske	550
A gyermekét elhagyó menyecske	550
Három árva	552
A szegyenbe esett lány	553
A nászmenetben haldokló menyasszony	554
Anna	555
Két rabtestvér	556
Törökrabolta lány	557
A töröktől hazaszökött lány	558
Fia-rabolta anya	558
Halálatáncoltatott lány	559
A megszólaló halott	561
A szeretet próbája	562
Révészök nótája	563
Kétféle menyasszony	565
A házasuló királyfi	566
Rossz feleség	567
Megcsalt férj	568
Cinegemadár	568
A halálraitélt húga	569
A pávát őrző leány	570
A jáger meg a lánya	571
A gyilkos föladja magát	571
Szűcs Mariska	572
A kiirtott kocsmáros család	573

A szögedi nemzet zenéje (<i>Paksa Katalin</i> tanulmánya)	575
A szegedi népzenegyűjtés múltja	575
A dallamanyag általános jellemzése	578
Népi hangszerek, hangszeres zenélés	582
Paraszthangszereink	583
A virgina	584
Tekerő	584
Duda	585
Citera	590
Tambura	592
Cimbalom	593
Harmonika	593
A muzsikálók	594
Parasztbanda	594
Cigányok	596
A dalolás rendje	598
Stílusrétegek, történeti értékelés	599
Tájékoztató és jelmagyarázat	602
Rövidítések	602
A dallamok zenei rendje	604
Kottás dallamgyűjtemény	607
I. Recitatív formák	607
II. Ütempáros dalok	613
III. Összetett kötetlen szerkezetek	633
IV. Strofikus dalok	645
A dallamok jegyzetei	861
A gyűjtők névsora	887
Zenei mutatók	888
Szótagszám-mutató	888
Kadenica-mutató	892
Helynévmutató	895
Dalszöveg-mutató	897
Irodalom	903
Táncélet (<i>Felföldi László</i> tanulmánya)	907
A tánc szegedi múltja	907
A táncélet alkalmai	910
Táncfajták	915
Szólótáncok	915
Olajos	915
A verbung	917
A jópálos	918
Párostáncok	919
<i>Utószó</i>	923
Das „Geschlecht von Szöged“. Das Volksleben in der Gegend um Szeged. Dritter Teil. (<i>Zusammenfassung</i>)	931
Die Familie	931
Geburt, Kindheit	931
Spiele, Spielzeuge	931
Soldatenleben	932
Hochzeit	932
Gesundheit, Krankheit	934
Der Tod, das Ableben	934
Denkwürdige Tage	935
Völkisches Glaubensleben	938
Die Sprache	939
Volkskosmogonie und Naturkenntnis	940
Märchen	941
Historische Sagen	941
Historische Gesänge und dergleichen	941
Balladen	942
Volksmusik	942
Volkstanz	943